

JAAN LEETSAR

MAAMAJANDUSLIK ÜHISTEGEVUS

Õpik kõrgkoolidele

TARTU 2012

Koostaja JAAN LEETSAR

Retsensendid:

Professor, Dr.ec. MART SÕRG, Tartu Ülikool

Professor, PhD TAPANI KÖPPÄ, Helsingi Ülikool

Professor, PhD SULEV MÄELTSEMEES, Tallinna Tehnikaülikool

MA MARKUS SEPPELIN, Soome Sotsiaalministeeriumi vanemspetsialist

HUGO HIIBUSE illustratsioonid

Keeleliselt toimetanud: SILVI SEESMAA, MARTA RAISMA ja KARIN SILLAKIVI

Kujundanud ELLEN AINLA

Õpik on ilmunud riikliku programmi

„Eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamine ja väljaandmine” 2008–2012 toetusel

Kõrgkooliõpiku väljaandmist toetasid:

Haridus- ja Teadusministeerium

© Jaan Leetsar ja Eesti Maaülikool, 2012

Väljaandja Eesti Maaülikool

ISBN 978-9949-484-59-1

Trükitud OÜ Greif trükikojas

SISUKORD

Retsensendilt lugejale 11

Saateks 13

Tänuavaldused 16

I osa

ÜHISTEGEVUSE LOODUSLIK-GENEETILISED ALUSED 19

1. TAGASI LOODUSE JUURDE 21

1.1. Darwini evolutsiooniteooria 21

1.2. Uued avastused 23

1.3. Imeline ühiselu looduses 24

1.3.1 Mesilased, termiidid, sipelgad 24

1.3.2 Lindude ränded ja koostöö 27

1.3.3. Pingviinide kolooniad ja „lasteaiad” 30

1.3.4. Kiskjad ja kariloomad 31

1.3.5. Kalad 33

1.4. Loomade käitumisest 35

1.4.1 Kas koloonia või loom? 36

1.4.2. Kannibalism 38

1.4.3. Erinevate liikide kooselu – sümbioos 39

1.4.4. Territooriumid 43

1.4.5. Kohastumine 45

1.5. Taimede kooselu 46

1.6. Inimese kohastumine loodusega 47

2. INSTINKTID, MÕISTUS, GEENID 49

2.1. Meie ühine ajalugu 49

2.2. Kes meid juhib? „Isekas geen” 51

2.3. Isekus ja isetus 56

2.4. Geenide tegevusse sekkumise ohud 59

2.4.1. Inimeste „tõuaretusest”– eugeenika 59

2.4.2. Geenitehnoloogia ohud 60

2.4.3. Uusi arengusuundi geenitehnoloogias 63

2.4.4. Geenid ja elutu loodus 65

2.5. Mood ja kultuur koostöö soodustajana 67

2.6. Juhid ja alluvad 69

2.7. Meditsiin, melioratsioon ja geenitehnoloogia 72

3. INIMESE ÜHISELULISUS 77

3.1. Suured muutused 77

3.2. Inimese eristumine 77

3.3. Inimgruppide suurus ja territooriumid 79

3.4. Konflikt iseka indiviidi ja ühiskonna ühishuvide vahel 83

- 3.5. Teadliku ühistegevuse teke 84
  - 3.5.1. Ühistuteooria looduslik olemus 84
  - 3.5.2. Teadliku ühistegevuse motiivid 85

4. KOPEERUMISPOMM 86

- 4.1. Kopeerumispomm ja ühistegevus 86
- 4.2. Inimese irdumine loodusest 92

KOKKUVÕTE 94

Kordamisküsimused 97

Kirjandus 98

II osa

TEADLIKU ÜHISTEGEVUSE ARENG JA PERIOODID 101

- 1. ÜHISTEGEVUSE ARENGULUGU JA SOTSIAAL-MAJANDUSLIK TAUST 103
  - 1.1. Teadliku ühistegevuse algus 103
  - 1.2. Ameerika Ühendriigid – eeskuju demokraatlikule ühiskonnale 105
  - 1.3. Uued võimalused ühiskonna arenguks 107
    - 1.3.1. Merkantilism 107
    - 1.3.2. Füsiokratism 108
    - 1.3.3. Kapitalismi idee (Adam Smith, 1723–1790) 108
    - 1.3.4. „Üks tont käib ringi mööda Euroopat – see on kommunismi tont” (Karl Marx, 1818–1883) 112
    - 1.3.5. Ühistegevuse sotsiaal-majanduslik idee 115
  - 1.4. Rochdale'i pioneerid ja nende põhimõtted 116
  - 1.5. Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) asutamine ja lühike iseloomustus 119
  - 1.6. COGECA – Euroopa Liidu põllumajandusühistute esindus 124

2. ÜHISTEGEVUSE PERIODISEERIMINE EESTIS 126

- 2.1. Periodiseerimise eesmärgid 126
- 2.2. Ühistegevuse arenguperioodid Eesti alal 127
  - 2.2.1. Ühistegevuse eelperiood kuni aastani 1800 127
  - 2.2.2. Muulaste ühistegevuse periood ehk teadliku ühistegevuse algus 1800–1860 131
  - 2.2.3. Rahvusliku ühistegevuse veneaegne periood 1860–1918 136
  - 2.2.4. Iseseisvusaegne ühistegevuse periood 1918–1940 142
  - 2.2.5. Võõrvõimu surve ja ühistegevuse laostamise periood 1940–1951 156
  - 2.2.6. Nõukogude kooperasiiooni periood 1951–1989 162
  - 2.2.7. Ühistegevuse taastamise periood 165
- 2.3. Kokkuvõte ühistegevuse periodiseerimisest 183

Kordamisküsimused 186

Kirjandus 187

III osa

ÜHISTEGEVUSE TEOORIAID JA RAHVUSVAHELISED PÕHIMÕTTED 191

- 1. ÜLEVADE ÜHISTUTEOORIADEST 193
  - 1.1. Professor Ghino Valenti ühistuteooria 193
  - 1.2. Mario Mariani ühistegevuse üldine teooria 194
  - 1.3. Karl Marxi kooperasiiooni(ühistegevuse)teooria 196

1.4. Briti ühistegevuse alused	198
1.5. Kolm ideoloogiliselt erinevat ühiskonnamudelit	198
2. ÜHISTEGEVUSE OLEMUS	199
2.1. Liikmed	199
2.2. Teenuste kasutaja (liikme) ja omaniku samasuse printsiip	202
2.3. Teenuse kasutaja (liikme) tulude printsiip	203
2.3.1. Proportsionaalne tulude jaotamise printsiip	203
2.3.2. Enammakstu tagasimakse	207
2.3.3. Vähemmakstu juurdemakse	207
2.4. Teenuse kasutaja (liikme) kontrolli funktsioon	209
3. ÜHISTEGEVUSE IDEE JA PÕHIMÕISTED	210
3.1. Põhimõisted ja definitsioonid	210
3.2. Ühistegevuse idee ja väärtused – ühistegevuse eetika	212
3.3. Ühistegevuse eesmärgid	216
4. ÜHISTUD ÜHISKONNAS	218
4.1. Mittetulundusühing	
4.2. Kodanikuühiskonna kolm sektorit	
4.2.1. Avalik sektor	220
4.2.2. Ärisektor	221
4.2.3. Kolmas sektor	221
4.3. Ühistegevuse kolm valdkonda	222
4.3.1. Poliitiline ühistegevus	222
4.3.2. Majanduslik ühistegevus	224
4.3.3. Sotsiaalne ühistegevus	226
5. ÜHISTEGEVUSE RAHVUSVAHELISELT TUNNUSTATUD PÕHIMÕTTED	227
5.1. Ühistegevuse põhimõtte (printsiibi) definitsioon	227
5.2. Põhimõtete kujunemise ajaloost	229
5.3. Põhimõtete kujunemine ja nende grupid	231
5.3.1. Rochdale'i põhimõtted	231
5.3.2. Traditsioonilised põhimõtted	231
5.3.3. Proportsionaalsed põhimõtted	232
5.3.4. Tänapäevased põhimõtted	232
5.3.5. Põhjamaade põhimõtted	232
6. ICA PÕHIMÕTTED (printsiibid) XXI SAJANDIKS	235
6.1. Vabatahtlik ja avatud liikmeskond	237
6.2. Demokraatlik juhtimine ja kontroll	239
6.3. Liikmete majanduslik osalus	240
6.4. Iseseisvus ja sõltumatus	244
6.5. Haridus, koolitus, teave	246
6.6. Koostöö teiste ühistuliste ühendustega	248
6.7. Hoolitsus kodukoha arengu eest	250
6.8. Kokkuvõte ühistegevuse põhimõtetest	250
7. ÜHISTU JA KOLHOOS	252
7.1. Kolhoosi mõiste	252
7.2. Kolhoosi näidispõhikiri	253
7.3. Kolhooside asutamine	253
7.4. Kolhooside võrdlus ühistutega	255

Kordamisküsimused 258

Kirjandus 259

IV osa

ÜHISTEGEVUSE ROLL ÜHISKONNAS 261

1. ÜHISKONNAKRIISI OLEMUS JA JUURED 263

1.1. Muutused ühiskondlikus mõtlemises 263

1.2. Uut tüüpi vastasseisu teke 267

2. UUE ÜHIKONNAKORRA OTSINGUL 269

2.1. Kapitalismi kriis ja uued paradigmad 269

2.2. Klassikaline majandusteadus teelahkmel 271

2.3. Kas kapitalismil on tõesti lõpp? 276

2.4. Paul Tammerti täiuslik majandusmudel 277

2.4.1. Turumajanduslikud (kapitalistlikud) ettevõtlusvormid 278

2.4.2. Riigikesksed ettevõtlusvormid 280

2.4.3. Neutraalsed ettevõtlusvormid 281

2.4.4. Äärmuslikud ettevõtlusvormid 282

2.4.5. Ettevõtlusvormide kokkuvõtteks 282

2.5. Jeremy Rifkini „õnnelik Euroopa” 284

3. ÜHISTEGEVUS ÜHISKONNAKORRA ALUSENA 285

3.1. Muistne kogukond (kuni 1227) 287

3.2. Mõisasüsteem (1227–1918) 288

3.3. Peretalud, ühistegevus, juhitud demokraatia (1918–1940) 289

3.4. Sotsialistlik tsentraliseeritud ühiskonnamudel (1940–1990) 292

3.5. Kapitalistlik ühiskonnamudel (1990 - ...) 294

3.6. Ühiskonnamudelite võrdlus ja järeldused 296

4. ÜHISTULINE RIIGIKORRALDUS EHK JUHITAV DEMOKRAATIA 297

4.1. Poliitilise ühistegevuse olemus 297

4.2. Demokraatia eripalgelisus 300

4.3. Majanduslik ühistegevus 304

4.4. Sotsiaalne ühistegevus 306

4.5. Ühiskonna poliitiline telg 307

4.6. Eesti asendid poliitilisel teljel 310

Kordamisküsimused 312

Kirjandus 312

V osa

ÜHISTUTE RAHASTAMINE 315

1. ÜHISTULISTE ÜHENDUSTE LIHKMETE MAKSUD 317

1.1. Otsesed maksud 318

1.1.1. Osamaks 318

1.1.2. Liikmemaks 318

1.1.3. Sisseastumismaks 319

1.1.4. Ühekordsed erimaksud 319

1.2. Kaudsed maksud 319

2. ÜHISTULISTE ÜHENDUSTE KAPITALID 3210

- 2.1. Osakapital 320
- 2.2. ReserVKapital 321
- 2.3. Koopereeritud laenugarantii 322
- 2.4. Ringlusfond 323
- 2.5. Ühistu pensionifond 325
- 2.6. Ühistu hoiu-laenukassa 325
- 2.7. Muud maksud ja kapitalid 326
- 2.8. Ühistute kahjude katmine 327

Kordamisküsimused 328

Kirjandus 328

VI osa**ÜHISTUD JA KAPITALIÜHINGUD 329****1. ÜHISTUTE JA KAPITALIÜHINGUTE ERINEVAD EESMÄRGID 331**

- 1.1. Kapitaliühingud 331
- 1.2. Ühistud 331
- 1.3. Ühistute ja kapitaliühingute võrdlus 332

2. KAUBA JA RAHA LIIKUMINE ÜHISTUTES JA KAPITALIÜHINGUTES 334

- 2.1. Raha liigub kaubale vastupidises suunas 334
- 2.2. Maatootja ebavõrdne seisund 336
- 2.3. Kauba ja raha liikumine turuahelates 339
  - 2.3.1. Kapitaliühingutest koosnev turuahel 339
  - 2.3.2. Ühistulised turuahelad 340
  - 2.3.3. Välismaise kontserni turuahel 342
- 2.4. Järeldused 344

3. TOOTJATE TOPELTMAKSUSTAMINE 344

- 3.1. Tootjate topeltmaksustamise olemus 344
- 3.2. Topeltmaksustamise vältimine 345

Kordamisküsimused 347

Kirjandus 347

VII osa**ÜHISTUTE ASUTAMINE 349****1. IDEE SÜND 351**

- 1.1. Ühiskonnas tunnustatud liidrite ideed 351
- 1.2. Kodanikuühenduste ja valdade initsiatiiv 352
- 1.3. Poliitiliste ühenduste initsiatiiv 351
- 1.4. Sünergia loovad ajurünnakud, mõttetalgud, seminarid, nõupäevad 353
- 1.5. Riiklike institutsioonide initsiatiiv 353
- 1.6. Idee analüüs 354

2. IDEEST ÜHISTUNI 355

- 2.1. Ettevalmistav etapp 356
- 2.2. Algatusrühma aruanne ja eelkoosolek 357
- 2.3. Asutamiskomisjoni moodustamine ja tegevus 366
- 2.4. Asutamiskoosoleku korraldamine 368

3. ÜHISTUTE JA LIITUDE REGISTREERIMINE 369

4. ÜHISTU PRAKTIINE KÄIVITAMINE 370

Kordamisküsimused 371

Kirjandus 372

VIII osa

ÜHISTU STRUKTUURID JA TEGEVUSFÄÄRID 373

1. ÜHISTU ÜLDSTRUKTUUR 375

2. ÜHISTUTE JUHTIMISSKEEMID 377

2.1. Ühistu hierarhiline juhtimisskeem 377

2.2. Tsentralistliku ühistu juhtimissüsteem 381

2.3. Juhtimissüsteemide võrdlus 382

3. ÜHISTU ÄRITEGEVUSE STRUKTUUR 387

4. ÜHISTUTE LIIGITUS KOLME DIMENSIOONI ABIL 392

5. ÜHISTUTE STRUKTUUR 394

5.1. Ühistute eristamine suuruse järgi 394

5.2. Ühistute liigitamine teenindatava piirkonna järgi 395

5.3. Ühistute eristamine liikmete elukoha järgi 395

5.4. Ühistud finantskorralduse järgi 395

5.5. Liikmete sotsiaalse seisundi alusel 396

5.6. Ühistute jaotamine põhi- või äritegevuse viisi järgi 397

6. ÜHISTUTE TEGEVUSFÄÄRID 398

6.1. Majanduslik ühistegevus 399

6.2. Sotsiaalne ühistegevus 409

6.3. Kokkuvõte ühistute tegevussfääridest 414

Kordamisküsimused 414

Kirjandus 415

IX osa

ÜHISTUTE KOOSTÖÖ ÄRIÜHINGUTEGA 417

1. ÜHISTUTE KOOSTÖÖ TEISTE ÄRIÜHINGUTEGA (aktsiaseltsid, osäühingud) 419

1.1. Ühistu aktsiaseltsi kaasomanikuna 419

1.2. Ühistute ühisettevõtte 420

1.3. Ühistu oma ettevõtte 421

1.4. Ühistul on ühisettevõttes vähemusaktsiad 421

1.5. Väliskapitali osalusega ühisettevõtte 422

1.6. Kapitaliühingute ühisettevõtte 423

2. ÜHISTU VÕIMALUSED TURU HÕIVEL 423

2.1. Turustruktuurid 423

2.2. Inglise variant 424

2.3. Toorainet kokkuostev ühistu 426

2.4. Eesti tootjate katsed ühineda 428

2.5. Rahvusvaheline ühistute koostöö 429

2.6. Rahvusvahelised ühistulised ettevõtted 430

Kordamisküsimused 434

Kirjandus 434

X osa

ÜHISTUTE JUHTIMINE 435

1. ÜHISTULISTE ÜHENDUSTE JUHTIMISE KOLM TASANDIT 438

1.1. Ühistu juhtimise püramiidskeem 440

1.2. Ühistu juhtimise kolmnurgad 441

2. KOOSOLEKUD 443

2.1. Koosolekute liigid 444

2.2. Koosolekute ettevalmistamine 449

2.3. Koosolekute korraldamine 452

2.4. Ideede kogumine ja otsuste vormistamine 455

2.5. Otsuste täitmine ja kontroll 450

2.6. Kuidas koosolekut läbi kukutatakse 458

3. REVISJON 460

4. LIIKMED JA KLIENDID 462

4.1. Liikmete erinevad rollid 463

4.2. Kliendid 463

4.3. Ühistu liikmetele esitatavad nõuded 464

4.4. Nõukogu liigid 467

4.5. Nõukogu liikmete kohustused ja vastutus 470

4.6. Nõukogu ja juhatuse liikmete eetilised käitumisnormid 471

4.7. Nõukogu esimees ja ühistu juhataja 473

5. JUHATUS (direktsioon) JA TEGEVJUHTKOND 473

6. OMANIKE ROLL JA LIIDRITE VALIK 476

7. NÕUKOGU JA JUHATUSE LIIKMETE ROTATSIOON 479

8. ISIKUTEVAHELISED SUHTED 480

8.1. Tippjuhid ja spetsialistid 481

8.2. Ühistu juhtide valiku põhimõtted 482

8.3. Liikmete ja rahva informeerimine 485

KOKKUVÕTE 489

Kordamisküsimused 489

Kirjandus 490

XI osa

RIIGI ROLL ÜHISTEGEVUSES 491

1. RIIK JA ÜHISTEGEVUS 493

1.1. Tehnokraatlik ühiskond 493

1.2. Ametnike roll 493

1.3. Riigi roll ühistegevuse arengus 497

1.4. Maamajanduse eripärad ja nendega arvestamine 496

1.5. Näiteid riigi ja ühistegevuse seostest Euroopas 500

1.6. Ühistegevuse seadusandlik regulatsioon mõnedes riikides 504

2. ÜHISTUD EUROOPA LIIDUS 510

2.1. Kolmesektoriline jaotus 510

2.2. Ühistute turuosa	511
2.3. Ühistegevuse majanduslik mõju	513
3. ÜHISTUTE ARENGUSUUNAD	514
3.1. Ühistute arv väheneb, turuosa suureneb	514
3.2. Ühistegevus globaliseerub	517
3.3. Uusühistegevuse kiire areng	520
3.4. Uued arengud Euroopas ühistegevuses	523
KOKKUVÕTE	523
Kordamisküsimused	525
Kirjandus	526
XII osa	
OMAVALITSUS KUI ÜHISTULINE ÜHENDUS	529
1. OMAVALITSUSE AINE	531
2. OMAVALITSUSE KÄSITLUS	533
2.1. Kogukonna looduslik-geneetiline käsitlus	533
2.2. Territoriaalse e kohaliku omavalitsuse mõiste	534
2.3. Kõlblus	536
2.4. Käitumise normid	537
2.5. Muinas-Eesti kogukonnad ja kohalikud omavalitsused	539
2.6. KOVi tänapäevane käsitlus	541
3. KOHALIKU OMAVALITSUSE TEOORIA	544
3.1. KOV ja demokraatlik riik on ühistud	544
3.2. Kujunenud ja moodustatud ühistulised ühendused	546
3.3. KOVide mitmetasandilisus ja suhted keskvõimuga	548
3.4. Demokraatliku riigi ühistuline valitsemine	550
3.5. Kohaliku omavalitsuse juhtimise struktuur	552
3.6. Kohalik omavalitsus kui võimuühing	555
3.7. Kogukond ja ühiskond	556
4. AVALIKUD TEENUSED JA AVALIKUD ASUTUSED	558
4.1. Avalikud teenused	558
4.2. Avalikud asutused	560
5. MAAELU JA -MAJANDUSE JUHTIMINE	562
5.1. Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda	562
5.2. Eestimaa Talupidajate Keskliit	563
5.3. Eesti Põllumeeste Keskliit	564
5.4. MTÜ Eesti Maaturism	565
5.5. Eesti Ühistegelise Liit	565
5.6. Eesti Maaomavalitsuste Liit	566
5.7. Eesti Linnade Liit	568
KOKKUVÕTE	570
Kordamisküsimused	571
Kirjandus	572

Retsensendilt lugejale

Olen vastastikust sõltuvust ja ühist tegutsemist kogu aeg pidanud mateeria eksisteerimise üheks põhivormiks, mida kinnitavad nii füüsika- kui ka loodusseadused. Lugesdes aga Jaan Leetsare kõrgkooliõpikut „Maamajanduslik ühistegevus” mõistsin, kui pinnapealsed ja üldised olid minu arusaamad ühistegevusest. Käsikirjaga tutvumisel adusin, et ühistegevus on nii loomariigis kui ka inimühiskonnas väga mitmepalgeline ning tema meetodite ja piiride tundmine võimaldab koostööst saadavat kasulikku efekti osalejate jaoks oluliselt kasvatada.

Kuigi tegu on kõrgkooliõpikuga on sisu hästi mõistetav ka mitteüliõpilasest lugejatele, sest autor on mõtete lahtiseletused ja toodud näited lihtsalt ning kõigile arusaadavalt sõnastanud. Kindlasti ei pettu ükski lugeja, kes selle õpiku kaudu oma silmaringi hakkab laiendama.

Tahaksin esile tõsta töö otstarbekat struktuuri ja ülesehitust. Õpikus alustatakse ühistegevuse sisu ja vormide käsitlesest looduses, mille juurest jõutakse ühistegevuse analüüsini inimühiskonnas. Selline ülesehitus näitab õppurile, et ühistegevus on kõikjal, nii looduses kui ka inimühiskonnas kasulik ja seetõttu ka kasutust leidnud. Ühtlasi sisendatakse juba enne maamajandusliku ühistegevusega tutvumise alustamist lugejale positiivne eelhäälestus ühistegevuse otstarbekuse suhtes.

Töö koosneb kaheteistkümnest osast, milles antakse ülevaade nii ühistegevuse olemusest, meetoditest, regulatsioonist kui ka ajaloost. Oskuslikult on teoreetiline käsitlus praktilisega läbi põimunud. Esimese peatüki, mis käsitleb ühistegevuse looduslik-geneetilisi aluseid, algul tutvustab autor neid küsimusi, millele selle osa läbitöötamine peaks vastused andma. Toodud kaheksast punktist kutsuvad kindlasti lugema kas või sellised küsimused, mille poolest inimene erineb ülejäänud loodusest ja miks ühistegevus on ühiskonnas vältimatu. Viimane, kaheteistkümnene peatükk, mille pealkirjaks on „Omavalitsus kui ühistuline ühendus”, püüab otsida vastust ka küsimusele, miks kogukond, kohalik omavalitsus ja riik on oma olemuselt ühistud. Juba toodud näited viitavad sellele, et autor käsitleb ühistegevuse teemat maamajandusest oluliselt laiemalt ja seetõttu on õpik kasulik lektüür ka mitteraamajandusega seotud ühiskonnaliikmetele.

Õpiku muudavad veelgi huvitavamaks selles leiduvad teooria käsitlelused. Näiteks, teises peatükis tutvustatakse ja kommenteeritakse tuntud ühiskonnateooria klassikute põhiseisukohti alates Adam Smithist ja Karl Marxist. Edasi esitatakse ühistege-

vuse alusmõtete looja Charles Howarthi ja tema teooria jätkajate olulisemaid seisukohti. Seega on õpik huvitavaks materjaliks ka majandusmõtte ajaloo huvilistele.

Õpik on heaks abimeheks ka nendele, kelle huvi piirdub vaid ühistegevuse üksikute aspektidega. Kuivõrd iga osa algul on toodud küsimuste loetelu, millele selles osas vastuseid otsitakse ja osa lõpus on antud kordamisküsimused, siis võib väita, et iga osa on tervik, mille lugemine ei eelda teiste osade läbitöötamist. Seega on lihtne otsustada, kas on huvi osa lugeda ja hiljem loetu põhjal jälle otsustada, kas teatud küsimuste sügavamaks mõistmiseks tuleks osa uuesti lugeda või hoopiski soovituslikust kirjandusest abi otsida.

Kuivõrd Jaan Leetsar on ühistegevuse juhtimisega Eestis ja ka selle õpetamisega ülikoolis olnud seotud juba üle kahekümne aasta, on tal teema käsitus hästi viimistletud, põhjalik ja vajalikult näitlikustatud. Sellele on kindlasti kaasa aidanud ka asjaolu, et ta on varasemalt avaldanud mitmeid õppevahendeid ühistegevust puudutavate üksikute teemade kohta.

Ma ei kahetse selle raamatu lugemiseks kulutatud aega ja olen kindel, et sama juhtub ka sinuga, lugeja, kes sa selle õpiku kätte võtad.

MART SÕRG

TÜ emeriitprofessor

Saateks

Käesolev õpik „Maamajanduslik ühistegevus” sisaldab olulist osa ühistegevusalasest teabest, mida autor on kogunud rohkem kui viimase kahekümne aasta jooksul. Mõned osad on varem publitseeritud eraldi raamatutena. Väljaande erinevad osad moodustavad küll ühtse terviku, kuid on mõistetavad ka eraldi. Õpiku puhul on see eriti oluline, sest kindlasti ei ole kõigil aega ja ka vajadust läbi lugeda tervet raamatut – konkreetse huvi puhul saab vajalikud teadmised ka õpiku üksikuid osi lugedes.

Esitatud ühistegevuse temaatika on väga lai. Üldistatult on kirjeldatud kolme põhilist ühistegevuse valdkonda – poliitilist, majanduslikku ja sotsiaalset – kõigil neil on erinevusi. Käsitlemist leiavad nii väikesed külaühistud kui ka globaliseerunud rahvusvahelised ühistulised korporatsioonid, mittetulundusühingud ja tulundusühistud, samuti poliitilised erakonnad ja demokraatlikud kohalikud omavalitsused ning riigid, sest olemuslikult on nad kõik ühistud.

Õpikus on kokku kogutud ja süstematiseeritud olemasolev ühistegevusala teave ning on lisatud ka naaberriikide teadlaste ja praktikute ühistegevusalasest kogemust. Iga osa lõpus on valik erialakirjandusest, mida on vaja iseseisval ühistegevuse teooria omandamisel. See on abiks magistriõppe üliõpilastele, kes leiavad viidatud kirjanduse vahendusel kiiremini ja mugavamalt teised asjasse puutuvad kirjandusallikad.

Kuna käesoleva õpiku erinevad osad on ka eraldi kasutatavad, siis on selle raamatu abil võimalik kokku seada mitmeid ühistegevuse õppeaineid.

1. „Ühistegevuse ajalugu” (2 EAP) – õppeaine omandamiseks on küllaldane, kui õpitakse osad II, III, XI ja XII ning tutvutakse ka iga osa lõpus viidatud kirjandusallikatega. Ühistegevuse ajaloo kursus on sobiv lõpetada kirjaliku arvestusega, millele eelneb referaadi koostamine. Õppeaine omandamise tulemusena on üliõpilasel vajalikud teadmised ühistegevuse olemusest, ajaloost ja kohast ühiskonnas, ta orienteerub demokraatlikus ühiskonnas kehtivates reeglites ja arengutes ning oskab neid ka mõjutada.

2. „Ühistegevuse looduslik-geneetilised alused” (2 EAP) – selle õppeaine omandamiseks on vaja põhimõtteliselt teada I, III ja XII osa sisu ning tutvuda lisatud kirjandusallikatega. Arvestuse saamiseks tuleb koostada essee või referaat, mis avaks ühistegevuse looduslik-geneetilise olemuse. Kursuse lõpus on üliõpilased omandanud ühistegevuse teoreetilised alused ja oskavad neid ka ühiskondlikes protsessides mõista ja rakendada.

3. „Ühistegevuse üldkursus” (4 EAP) – on eelmistega võrreldes tunduvalt mahukam. Selle omandamiseks tuleb teada I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X ja XI osas esitatud materjali. Lisaks koostada ühistegevusalane uurimus vabalt valitud teemal ning see ka ettekandena esitada. Üldkursus lõpeb üldjuhul eksamiga. Kursuse läbinud evivad oskusi osaleda ühistute (tulundusühistud ja mittetulundusühingud) tegevuses ja juhtimises.

4. „Ühistute asutamine” (3 EAP) – praktilise suunaga õppeaine, mille eesmärgiks on praktilisest ühistegevusest (nt ühisturustamine või ühistootmine) huvitatud inimeste koolitamine. Omandatakse vajalikud eelteadmised olemaks teadlik ühistu liige. Õppeprotsessi käigus on soovitatav omandada eeskätt osad III, IV, V, VI, VII ja VIII, lisaks tutvuda kehtivate seadustega ning koostada kursuse lõpetamiseks ka asutatava ühistu põhikirja projekt. Kursuse lõpetanutel on vajalikud teadmised ja oskused kohalike ühistute asutamiseks ning algteadmised ka nende juhtimiseks.

5. „Ühistute ja liitude juhtimine” (4 EAP) – õppeaine aluseks on õpiku III, IV, V, VI, VII, VIII, IX ja X osa koos viidatud kirjandusega. Arvestuse saamiseks tuleb koostada essee vabalt valitud teemal poliitilise, majandusliku või sotsiaalse ühistegevuse valdkonnas. Kursus sobib hästi liikmekoolituseks, kuna annab vajalikud oskused osalemiseks ühistute ja liitude tegevuses ning juhtimises.

6. „Kohaliku omavalitsuse alused” (3 EAP) – õppeainega on otseselt seotud I, III, IV, XI ja XII osa. Lisaks tuleb koostada kohaliku omavalitsuse teooriat ja praktikat käsitlev uurimus ning see ka teiste üliõpilaste ees ette kanda. Õppeaine lõpeb arvestusega. Õppeaine omandanud saavad selge ettekujutuse kogukonna tekke alustest ja oskused tegutseda külavanemana, külaseltside juhatustes, valdade ja linnade volikogudes ja KOVi muudes organisatsioonides.

7. „Ühistegevuse põhikursus” (6–8 EAP) – õppeaine omandamiseks on vaja teada kõikide õpikus esitatud osade sisu, lisaks peab õppija olema tutvunud osade lõppu lisatud kirjandusallikatega. Eksamile pääsemise eelduseks on ühistegevusalase uuringu (15 000–20 000 tähemärki) koostamine ja selle ettekandmine minikonverentsil teiste üliõpilaste ees. Õppeaine omandanutel on vajalik ettevalmistus osalemiseks ühistegevusalastes uuringutes, magistri- ja doktoritööde tegemisel ning muude ühistegevusalaste teadustööde tegemisel ning teadusartiklite kirjutamisel. Lisaks nendele teadmistele oskavad õppeaine omandanud kaasa rääkida ka demokraatlike riikide poliitikas, kogukondade ja kohalike omavalitsuste töö korraldamisel ning kõikvõimalike ühistuliste ühenduste asutamises, nendes osalemises, aga ka juhtimises.

Lisaks eeltoodule on õpik kasulik ka ühistegevuse õpetajatele. Raamatu baasil on võimalik koostada veel teisi spetsiifilise suunitlusega õppeaineid või nende osakursusi avatud ülikooli, erialakursuste ja täiendkoolituse tarbeks. Näiteks „Demokraatliku ühiskonna alused”, „Poliitiline ühistegevus”, „Sotsiaalne ühistegevus”, „Kultuuri- ja spordiseltside ühistuline olemus ja juhtimine” jt.

Raamat on mõeldud kasutamiseks ka abimaterjalina ühistegevusalastel koolitusprogrammide koostamisel, täienduskoolitustel, eriti liikmekoolitustel täiendava teabematerjalina. Samuti on õpik kasutatav rakenduslikes õppeasutustes ning koolides, mille õppekavades on ühistegevuse ja kohalike omavalitsuste põhimõtteid ning aluseid käsitletavad ained.

Loodan, et raamat leiab mõistva lugejaskonna kohaliku omavalitsuse ametnike hulgas ning avardab inimeste üldist maailmapilti ühistegevuse valdkonnas mõne uue nurga alt. Eks ikka selleks, et oskaksime oma ühiskonda kodanikukesksemalt arendada ning tuua tavakodanikest eemaldunud poliitika ja poliitikud rahvale lähemale.

Õpiku osad erinevad üksteisest ülesehituse ja sisu poolest. Mõnedes on selgelt tajutavad õpiku autori isiklikud seisukohad, mõned osad tuginevad rohkem teiste autorite seisukohtadele ja uuringutele. Selline osade erinev käsitus on taotluslik. Kuna kõrgkooliõpingute üheks eesmärgiks on arendada üliõpilastes iseseisvat mõtlemist, siis on õpikus jäetud ruumi ka autoriga diskuteerimiseks ning võib-olla ka mõnede seisukohtade vaidlustamiseks, sest ühiskond areneb pidevalt ja aja jooksul muutuvad ka õpikus esitatud väited ja tõdemused. Kui tänapäeval jääb professor Jaan Tõnissoni 1936. aastal peetud loengutest nüüdisaegse ühistegevuse mõistmiseks vajaka, siis tõenäoliselt on ka selle õpiku tekste vaja lähemas või kaugemas tulevikus ajakohastada.

Olulist rolli õpiku koostamisel etendas ka internet. Kõige infomahukam on kahtlematult Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) koduleht (www.ica.coop), kust leiab kasulikke linke igas maailmajaos ja riigis olevale ühistegevusele.

Õpiku koostaja on tänulik asjalike märkuste ja uute ideede eest.

Tänuavaldused

Ükski ühistegevust ja koostööd käsitlev teos ei sinni kabineti vaikuses autori ja arvuti dialoogis. Nii on ka käesolev raamat valminud eeskätt olemasoleva asjassepuutuva kirjanduse sügavuti tundmaõppimisel ja lahtimõtestamisel. Väljaandes käsitletud teemadel on peetud kümneid konverentse, seminare ja mõttetalguid, millest on osa võtnud tuhanded asjatundjad ja -huvilised. Ühistegevuse teemadel on peetud tuliseid poliitilisi, sotsiaalseid ja majanduslikke diskussioone, kus mõnel juhul pole ühiste seisukohtadele jõutudki. Ometi on ka need ummikusse jooksanud arutelud omal kombel kaasa aidanud selle raamatu sisu kvaliteetsemaks saamisele ja ilmunisele.

Paljudes riikides on konkreetse ühiskonna jaoks kirjutatud ühistegevust käsitlevaid raamatuid ja õpikuid. Mõned neist on tõlgitud ka eesti keelde, näiteks Marvin A. Schaars „Ühistud: põhimõtted ja tegevus“, 1994; Hans Münkner „Ühistegevuse põhimõtted ja kooperatiivõigus“, 1993; Onno-Frank van Bekkum „Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform“, 2003.

Käesolevas õpikus on algallikatena kasutatud paljude autorite teoseid: Rudolf Maxeiner, Gunter Aschhoff, Herbert Wendt „Raiffeisen – Der Mann, die Idee und das Werk“, 1988; David Cobia „Cooperatives in Agriculture“, 1989; Wayne D. Rasmussen „Farmers, Cooperatives, and USDA. A History of Agricultural Cooperative Service“, 1991; Victor A. Pestoff „Between Markets and Politics Co-operatives in Sweden“, 1991; Wolfgang Harbrecht „Die Zukunft der Genossenschaft in der Europäischen Union an der Schwelle 21. Jahrhundert“, 2001; Vesa Laakkonen, Juhani Laurinkari „Undistuva osuustoiminta“, 1995; Irmeli Helin „Vom Brodverein zur co op. Terminigeschichte der deutschen Genossenschaftssprache. Ein Beitrag zur Terminologieforschung“, 1998; Erki Koskiniemi, Tapani Köppä jt. „Osuustoiminnallinen yhteisyritys“, 1998; Markus Seppelin „Osuustoiminnan jalanjäljillä. Katsaus suomalaisen osuustoimintaliikkeen historiaan“, 2000; Tapani Köppä, Jarmo Laukkanen, Jaana Santala „Enemmän kuin yritys: Yhteisö yrittämisen menestystekijät“, 2001; Markus Seppelin „Osuustoiminta ja maaseudun kehitys Virossa vuoden 1991 jälkeen“, 1996; Juhani Laurinkari „Osuustoiminta. Utopiasta kansainvälisen yrittämisen muodoksi“, 2004; Juhani Lehto „Osuuskunnan perustajan opas“, 2010; Iiro Jussila, Panu Kalmi, Eliisa Troberg „Selvitys osuustoimintatutkimuksesta maailmalla ja Suomessa“, 2008; jne.

Eesti keeles on ka varem ilmunud ühistegevusalast kirjandust. Toome neist mõned siinkohal: A. Kask, A. Simm, A. Tamman „Ühistegevus Eestis 1902–1927“, 1927; Jaan

Tõnisson „Ühistegevuse üldkursus I ja II osa”, 1936 (Ak. Kooperatiivi paljundus, käsikiri); Artur Ekbaum, Karl Inno „Ühistegevus Eestis”, 1960–1962; Valner Krinal, Kaljo Krimm, Eve Tõmson „Ühistegevuse arengust Eestis”, 1996; Elmar Luht „90 aastat Eesti ühiskaubandust ja 75 aastat tema keskühistut” (Ajalooline tagasivaade – I, II ja III osa), 1992; Alfons Laar „110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis”, 2012. Lisaks nendele on käesoleva õpiku autor avaldanud eesti keeles kümmekond raamatut, millest enamikule on ka selles õpikus viidatud.

Kõigi eelnimetatud autorite tööd on vähemal või suuremal määral leidnud kasutamist ka käesoleva raamatu kirjutamisel. Kõikidele autoritele olen palju tänu võlgu. Samuti on infot kogutud mitmesugustest teaduslike tööde kogumikest ja artiklitest, aga ka isiklikel kohtumistel konverentsidel ja seminaridel. Viimasel ajal on palju abi olnud ka internetist. Seega on juba enne käesoleva raamatu ilmumist trükkisõnas avaldatud suurem osa aegade jooksul talletunud ühistegevusalasest teabest.

Suurimaks tulemiks peab autor raamatu kirjutamise käigus kinnituse leidmist aasta-kümnete jooksul laagerdunud tõdemusele, et ühistegevusel on ühiskonna jaoks hoopiski suurem tähendus kui pelgalt mõne eraisiku soov saada ühistegevuse kaudu lisatulu või paremaid teenuseid. Ühistegevuses peitub tegelikult inimühiskonna jaoks võti, kuidas luua parem, ausam ja humaansem ühiskond. Kuid tundmata ühistegevuse looduslik-geeneetilisi aluseid ja tegelikku sisu ning olemust, ei suuda poliitikud ja valitsuste juhid ka kõige parema tahtmise korral hakkama saada raha võimule orienteeritud ühiskonnakäsitlustega, rääkimata nende asemele moodsa, ühistegevusel põhineva ühiskonnakorra loomisest ja kehtestamisest. Nendele peavad appi minema-tulema rahvamassid, kelle huvides on harmooniline ühiselu ja kellel on ka oskused seda luua.

Raamatu kaugemaks eesmärgiks ongi rahva harimine ja ettevalmistamine, et luua uus ja humaansem ühiskonnakord. Kui liberaalse maailmavaate põhisisuks on halastamatu konkurents, kus ühe võit on teise surm, siis ei saa see ühiskonna jaoks olla jätkusuutlik. Me peame püüdlema arusaama poole, et ühiskonna arengu parimaks tagatiseks on arengule suunatud koostöö. Humanistlik ühiskond ei salli üliirikkaid, kes suurele rahale toetudes oma võimu teostavad. 2011.–2012. a sündmused Aafrikas ja Aasias näitasid, et ka seal on hakanud elitaristlikud valitsemisüsteemid lagunema ning otsitakse uusi lahendusi. Ilmselt on oma aja ära elanud ka eheda kapitalistliku orientatsiooniga ühiskonnad. Õpiku koostamise ajal, 2011. a septembris-oktoobris, algasid New Yorgis, Los Angeleses ja paljudes teistes linnades üle maailma massilised väljaastumised rahandussüsteemi vastu. Käesolevas raamatus antakse mõningaid suuniseid, kuidas ühistegevuse vahenditega on võimalik ka ühiskonnakriise leevendada.

Teose autor on tänulik väga paljudele inimestele, kes raamatu sünnile kas otseselt või kaudselt kaasa on aidanud. Eriti tänulik olen Tartu ülikooli emerüitprofessorile Mart Sõrgile, kes kirjutas õpiku käsikirjale äärmiselt asjaliku retsensiooni. Asjakohase ja õpiku sisu toetava arvamuse esitasid Helsingi ülikooli Ruralia instituudi emerüitprofessor Tapani Köppä ja Soome sotsiaalministeeriumi vanemspetsialist teadusmagister Markkus

Seppelin. Samuti olen tänulik Tallinna tehnikaulikooli professorile Sulev Mäeltsemehele, kes andis nõu kohalikke omavalitsusi käsitleva osa kirjutamisel.

Asendamatud abilised olid käsikirja keelekorrektorid Marta Raisma, Silvi Seesmaa ja Karin Sillakivi, kes sõna otseses mõttes tähte närides õpiku teksti korrektse eesti keelde panid. Unustamatu panuse on raamatusse lisanud vanameistrist kunstnik Hugo Hiibus, kes vaevus läbi lugema raamatu käsikirja ning kelle sisukad ja mõtlemapanevad joonistused on hindamatu lisandväärtus õpikule. Suur tänu ka kolleegidele Akadeemilisest Ühistegevuse Seltsist. Emeriitprofessor Valner Krinal on „süüdi” selles, et ma seda raamatut üldse kirjutama hakkasin. Alati on mind toetanud seltsikaaslased Jüri Krusealle, Andro Roos, Mart Sörg, Rando Värnik, Maire Nurmet, Märt Riiner, Erki Pisuke, Olavi-Jüri Luik, Mati Tamm, Valter Haamer, Paul Tammert, Tiit Ohvril, Jaana Orin ja teised, kes veensid mind, et sellist eestikeelset ühistegevuse komplekskäsitlust on Eesti ühiskonnale väga vaja.

Õpiku väljaandmist on materiaalselt toetanud SA Archimedes, Eesti Maaülikool, minu hea kolleeg Tiit Kõuhkna, Haapsalu Tarbijate Ühistu ja Leie Hoiu-Laenuühistu.

I osa

ÜHISTEGEVUSE LOODUSLIK-GENEETILISED ALUSED

I osa tundmaõppimine aitab mõista

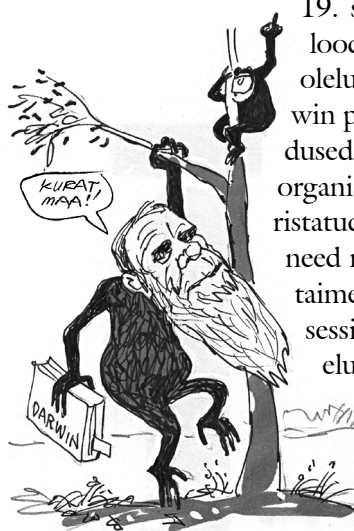
- Inimeste ja loomade elu sarnasusi
- Loomade ühistegeliku käitumise geneetilisi põhjusi
- Inimese eristumist ülejäänud loodusest
- Ühistevuse looduslik-geneetilist tekkealust ja põhjusi
- Teadliku ühistevuse tekkealuseid
- Kopeerumispommi olemust ja selle seost ühistevusega
- Ühistevuse vältimatust ühiskonnas
- Ühistevuse teoreetilisi aluseid

1. TAGASI LOODUSE JUURDE

1.1. Darwini evolutsiooniteooria

Enne kui asume vaatlema uuemaid loodusteaduslikke käsitusi, tuletame põgusalt meelde **Charles Darwini** (1809–1882) evolutsiooniteooria põhiseisukohti. Need on vajalikud järgneva paremaks mõistmiseks.

19. sajandil esitas Darwin raamatus „Liikide tekkimine loodusliku valiku teel ehk soodustatud liikide säilimine olemusvõitluses” (1859) oma evolutsiooniteooria. Darwin pani tähele, et kõikide organismide tunnused ja omadused muutuvad aja jooksul, olenemata sellest, kas need organismid asuvad looduslikes tingimustes või on kultuuristatud. Paljud muutused osutuvad pärilikuks ning ainult need moodustavad evolutsiooni lähtematerjali. Looma- ja taimeliigid arenevad pidevas päriliku muutlikkuse protsessis. Seejuures põlvnevad nad üksteisest ning on ühtse eluslooduse süsteemi koostisosad. Evolutsiooni liikumapanevaks jõuks on pärilik muutlikkus ja valik. Kõik koduloomatõud ja kultuurtaimesordid on kujunenud inimese poolt kunstlike valikute tulemusena. Inimene valis karja või taimede hulgast välja selliseid isendeid ja liike, kellel ilmnesid mingid

huvipakkuvad omadused (suurem piimakus, enam tailiha, suuremad viljapead ja rohkem teri nendes, paremad maitseomadused jne), ning hakkas neid paljundama. Nii kujunesidki välja uute omadustega loomatõud ja taimesordid. Põhimõtteliselt samasugune protsess toimub ka looduses – loodusliku valiku tulemusena. Organismid paljunevad geomeetrilises progressioonis, kuid suguküpseks saamiseni jäävad ellu neist vähesed. Suurem osa hukkub, suutmata soetada järglasi. Olemusvõitluse tulemiks ongi looduslik valik, kus elama jäävad tugevamad, osavamad ja muutuvate keskkonnatingimustega kohanemisvõimelisemad isendid. Etteruttavalt märgime, et sellise kohastumise üheks tulemuseks on ka erinevate liikide koondumine karjadesse ja parvedesse. Karjas või parves olemine annab igale üksikisendile täiendavaid võimalusi ellu jääda ja niiviisi säilitada ka populatsiooni eluvõimelisus. Seega on karjas või parves oleva üksikindiviidi erahuvi ühendatud ühishuviga. Darwin oletas, et uued liigid tekivad looduses pika aja vältel loodusliku valiku ja kohastumise tulemusena. Olemusvõitluses allajäänud liigid surevad välja või jäävad püsima väikeste, nn nišipopulatsioonidenä. Seega on elu maakeral pidevas muutumisprotsessis ja areneb evolutsiooniliselt.

VAHEMÄRKUS: Darwini evolutsiooniteoorial oli sada viiskümmend aastat tagasi tuliseid vastaseid ja neid on veel praegugi. Eriti valuliselt suhtusid evolutsiooniteooriasse usuringkonnad. Aeg-ajalt on seda teinud ka mõned teadlased. Näiteks Ukrainast pärit **Andrei Arhipovi** teooria kohaselt on inimsugu alguse saanud DNAs, mis visati

Maale ühest tulnukate kosmoseaparaadist (Kala 2005). Illuminaatidest ehk valgustatud eliitperekondadest, kes põlvnevad maavälistest tsivilisatsioonidest ning juhivad salaiühingute kaudu kogu maailma, on kirjutanud **David Icke**. Enim on siiski neid evolutsiooniteooriavastaseid, kelle vaimuanded uute terviklike teooriate loomiseni ei küüni ja kes arvavad, et looduses on kõik kõigekõrgema poolt lõplikult ja muutumatult määratud. Kindlasti rabas paljusid 2005. a suvel

USA presidendi **George W. Bushi** ajakirjanduses laialt kommenteeritud seisukohavõtt. Tema arvates tuleks Ameerika

haridussüsteemis luua evolutsiooniteooria kõrval võrdväärne koht nn loomistooriale. Nagu on osundanud **Martin Kala**, tähendab see, et USA poliitikasse on naasnud jälle jumal ja temast on saanud parempoolse ja uskliku Ameerika eestkõneleja. On selge, et nn neoloomistooria üritab evolutsiooniteooria kõrvale tõusta väärilise partnerina poliitiliste jõudude toel. Samas on selge, et loomistooria (jumala!) taastoomine koolide õppeprogrammidesse teenib ilmselt teistsuguseid eesmärke kui vajadust õpetada lastele

kaht vastandlikku arenguteooriat. Tundub, et ühelt poolt masside suutmatust ümbritsevat adekvaatselt mõista ning teiselt poolt vajadus allutada massid rahamaailma eliidile (jumala abil?)

võibki olla sellise käitumise põhimotiiviks. Ka Eestis ei ole seesugune mõtteviis võõras. Nii ongi Eesti Kaitseväes psühhiaatrilise teenistuse kõrval või asemel juba ka jumalasõna (kaplanid), üha enam räägitakse vajadusest hakata

õpetama ka Eesti koolides kohustusliku õppeainena usuõpetust, järjest enam osalevad kiriklikel jumalateenistustel meie riigijuhid, mitmetest kristlikest pühadest on saanud riiklikud pühad jne. Võib-olla on tegemist sama asjaga mis Ameerikaski – sooviga rahva tähelepanu tegelikest arengutest (globaliseerumise miinuspoolest ja raha võimu totaalset invasiooniprot-

sessist) kõrvale juhtida. 2011. a sügisel algasid New Yorgis, Los Angeleses jt Ameerika linnades massilised väljaastumised finantsmaailma vajadustele orienteeritud majanduskorralduse vastu. Millega see protsess lõpeb, ei olnud õpiku kirjutamise ajal veel teada. Mõned ühiskondliku arvamuse liidrid nimetasid olukorda juba revolutsiooniliseks (näiteks Rainer Nõlvak, Postimees 13.10.2011).

1.2. Uued avastused

Uurides viimase aja loodusteadlaste töid, tuli **Matt Ridley** 1996. a välja oma põhjaneva järeldusega – **ühiskonda ei leiutanud inimene oma mõistusega. Ta arenes meie loomuse osana. Ta on meie geenide tegevuse tulemus samuti nagu meie kehagi** (Ridley 2002, lk 14).

Selleks et ühiskonnas toimuvat paremini mõista, tuleb meil vaadelda ka teisi elusolendeid (loomi, linde, kalu, ka taimi) ning uurida nende käitumist. Tegelikult oleme ju nendega üllatavalt sarnased – enamasti on kõikidel imetajatel enam-vähem ühesugune kehaehitus ja siseelundid. Meil kõigil on esi- ja tagajäsemed, pea, aju, suu, silmad, kõrvad ja keskne keha, kus asuvad süda, kopsud, magu, sooled, maks ja teised organismi tegevuseks vajalikud elundid. Me ammutame enam-vähem ühtviisi ka looduses olevat orgaanilist energiat ja kasutame selle meie keha vajaduste rahuldamiseks – soojendame ennast päikesepaistel või töötame ümber orgaanilist ainet (liha, taimi jne). Me omastame kopsudega hapnikku orgaanilise aine põletamiseks. Vereringe hoiab keha soojana ning kannab energiat lihastesse jne. Närvid annavad meile pidevalt väärtuslikku informatsiooni keha olukorra kohta. Kui kuskil on midagi valesti, puudu või ülearu, antakse meile sellest kohemaid teada kas nälgatunde, külmatunde, õhupuuduse, valutunde või mõne muu aistingu abil. Vaimne tasakaalustamatus ja armastuse (sigimisvõimaluse) puudumine sunnivad kõiki elusolendeid vastassugupoolt otsima ning soojätkamises oma vaimuelule tasakaalu ja lahendust leidma.

Seega peame ka inimese tegevusi vaatlema kui looduslikke. Neid tuleks jälgida väga pika perioodi vältel ja kindlasti seostatult kogu muu elusloodusega planeedil Maa. Tundub, et meie teadmised looduse ühiselulisest korraldusest on veel väga pinnapealsed ja puudulikud. Seepärast oleks huvitav teada, mida arvavad meist ja teistest Maal elavatest loomadest näiteks meist arenenumad ühiskonnad, juhul kui nad olemas on ja kui nad meie planeedile uudistama satuksid. **Matt Ridley** arvates kirjutasid mingi planeedi astronautid oma uurimisaruandesse inimeste kohta järgmise iseloomustuse: „ühiseluline, elab suurte keeruliste indiviididevaheliste suhetega rühmadena” (Ridley 2002, lk 14).

1.3. Imeline ühiselu looduses

Etoloogia on loomade käitumist uuriv õpetus ja teadusharu. Selle kaudu on inimehene püüdnud teada saada, kas ja kuidas loomad omavahel suhtlevad, miks mõned liigid rändavad, kuidas väliselt kaitsetud liigid ennast kaitsevad, kui kaua ja kuidas loomad magavad, miks mõned liigid hoolitsevad oma poegade eest ja teised mitte, kuidas nad toitu hangivad, kuidas liiguvad jne.

VAHEMÄRKUS: Kahtlemata elavad ka taimed nii omavahelises kui loomaliikidega sümbioosis. Siinkohal me ei käsitle taimeriigis toimuvat koostööd seepärast, et taimed on suhteliselt püsivamad (juured maas) organismid ning nendest sõltuvad ühiskonnasubstentsed tõenäoliselt ka vähem. Samas pole üldsegi võimatu, et meil tekib edasiste uurin-gute käigus vajadus käsitleda ka taimeriigis toimuvat ühistegevust ja seda eriti looma-riigiga seostatult.

Järgneva eesmärgiks ei ole etoloogia saavutusi refereerida ega ka ümber jutustada. Loomade käitumist on vaadeldud ainult nende ühiselulisuse ja erinevate liikide omavahelise koostöö, sümbioosi vaatenurgast. Meid huvitab eeskätt loomade ühis-elulisus seepärast, et saaksime täiendavat teavet ja paralleele inimese ühiselulisuse ja loodusega seotud sümbioosis käitumise kohta. See võimaldab paremini mõista ühiskonnas toimuvaid protsesse ja ka nende põhjusi. Küsimus on ka selles, et „tä-nu” inimese mõistusele, tema teadlikule tegevusele, aga ka kultuurile on meie nn looduslik käitumine tegelikult üsnagi tugevalt juba moondunud. Sageli arvame, et meie käitumine on samuti puhtlooduslik. Tegelikult on seda aga tugevasti mõju-tanud juba muud tegurid. Näiteks raha leiutamise ja selle esialgse eesmärgi (kau-pade vahetamine ja väärtuste mõõtmine) järel sai raha uue tähenduse sellest ajast, kui ta hakkas kapitalina ümberjaotuse abil iseenast tootma („raha teeb raha”), loo-mata seejuures uusi materiaalseid väärtusi (näiteks börsimängud, pankade hiigel-kasumid). On selge, et raha on muutnud meie „looduslikku” käitumist üsna olu-liselt, ning tulles tagasi looduse juurde, peame suutma eristada ka inimese puhtloo-duslikku ja kunstlike tegurite (raha, usk, kultuur) mõjul toimuvat käitumist.

VAHEMÄRKUS: Mart Sõrgi andmetel olid keskajal kehtestatud nn kristlikud intressi-määrad, et liigkasuvõtmist vältida – tavaliselt laenajalt võis võtta kuni 6%, aga kaupmehelt mitte üle 10%.

1.3.1. Mesilased, termiidid, sipelgad. Kõige paremini uuritud ühiselulisteks ole-vusteks maailmas peetakse mesilasi, termiite ja sipelgaid (Halifman 1962). Nad ela-vad suhteliselt suurtes kolooniates. Üksik mesilane, sipelgas või termiit on loo-duses jõuetu ja kindlale hukkumisele määratud. Koloonias elamine ja ühistes huvi-des tegutsemine tagavad aga üksikindiviidile elu. Nende ühiskonnas, nagu ka inim-ühiskonnas, on kõik ametid-tegevused omavahel korralikult ära jaotatud.

Juba 1894. a kirjutas **Thomas H. Huxley** oma raamatus „Evolutsioon ja eetika” järgmist: „Mesilaspere moodustatud ühiskond teostab kommunistliku aforismi ideaali „igäühele vastavalt vajadustele, igäühelt tema võimete kohaselt”. Olelusvõitlus pere sees hoitakse rangelt piirides. Mesilasemal, leskedel ja töölistel – kõigil on oma piisavad toiduvarud... Eetilist filosoofiat harrastav järelemõtlik lesk (töölistel ja mesilasemal mõtisklemiseks aega ei jätku) võib ennast pidada kõige puhtakujulisemaks intuiitiivseks moralistikks. Täie õigusega juhiks ta tähelepanu sellele, et tööliste lõputut rügamist vaid põhitoiduse nimel ei ole võimalik seletada ei valgustatud isekuse ega ühegi muu utilitaarse motiiviga” (Ridley 2002, lk 16). Ühiseluliste putukate kolooniates valitseb täielik matriarhaat, nn valgustatud monarh, kes tagab kõikidele kuulekatele isenditele elu, juhul kui need ettekirjutatud reeglite järgi käituvad.

Konfliktset koostöömodelit kohtab looduses samuti pea igal sammul, seejuures võib täheldada kollektiivsuse võitu mässava individualismi üle. Töomesilased on emased ja sigimisvõimelised, kuid ometi nad ei sigi peaaegu kunagi. Kerkib küsimus, et kui neid on tarus enamus, siis miks nad ei hakka oma kuninganna, suure emamesilase türanniale vastu. Mis sunnib neid hoolitsema mesilasema tütarde eest? **Matt Ridley** andmetel (Ridley, lk 29) tehti katse, kus töomesilased eraldati emamesilasest võrega. Osa töomesilasi hakkas kohe munema, kuid et nad polnud paaritunud, koorusid munadest isased leskmesilased (sipelgate, mesilaste ja herilaste viljastamata munadest sünnivad isased järglased). Geenidest tulenevalt sooviksid kõik töomesilased (viljastatud munadest kooruvad alati emamesilased) olla emaks teistele mesilastele. Iga töomesilane eelistaks oma järglasi mesilasema järglastele. Kui tal oleks aga valida, kas teiste töomesilaste järglased või emamesilase järglased, siis ta eelistab viimaseid. Nii takistavadki töölised hoolega üksteise sigimist ja teiste tööliste järglased, kui nad peaksid mingil põhjusel ilmavalgust nägema, hävitatakse. Kõik mesilasema erilise feromooniga märgistamata munad süüakse ära. Töomesilased teavad ka seda, et mesilasema paaritub 15–20 isasega, kelle sperma seguneb, ning kokkuvõttes ei tea ükski töomesilane, kes tema isa on. Seega on töomesilased tarus mitte lihtsalt öed, vaid poolõed. Sellises omapärasel kooselu korralduses nähakse ka põhjust, miks töomesilased ei mässu ega hakka emamesilasteks ning teenivad töolistena truualamlikult kuningannat ja mesilaste "parlament". Harmoonia saavutatakse mesilasperes üksikute indiviidide iseka vastuhaku julma mahasurumise tulemusena. Kui indiviid ei kuuletu oma isekas erahuvis enamuse poolt aktsepteeritud normidele, siis ta heidetakse kolooniast välja, mis tähendab kindlat hukku.

Sipelgatel tegutseb suurem osa isendeid pesa sees, teised on pesavälistel töödel. Oleme näinud, kuidas pisike sipelgas tarib pesa poole endast mitu korda suuremat puutükikest. Sipelgad on tänu oma ühiselulisusele saavutanud maailmas juhtpositsiooni. Neid arvatakse olevat kokku kümme tuhat miljardit isendit ja nende mass küündivat kõigi inimeste kogukaaluni. Nagu meie on nemadki koos termiitidega selle planeedi isandad. Erinevalt mesilastest kooruvad sipelgaema munadest steriil-

sed töölised. Võimetud soetama järglasi, puudub neil ka põhjus mässamiseks ja nii ei pea ka sipelgaema paarituma paljude isastega. Sipelgapesas on kõik töölised lihased õed.

Nagu mesilased ja sipelgad on ka termiidid ühiselulised putukad. Teadlaste arvates elavad termiidid maakeral juba 100 miljonit aastat. Termiite arvatakse olevat kuni 2500 liiki. Termiidid on sageli kohandunud paiksete iseärasustega ning söövad peaaegu kõike. Ameerika keskosas, Aafrikas ning Austraalias on termiidid inimeste jaoks suureks nuhtluseks. Nende seedetrakt moodustab 70% kehakaalust. Nad teevad koostööd bakteritega ja on äärmiselt elujõulised. Muuseas elasid nad suuremate kaotusteta üle ka Hiroshima tuumapommi plahvatuse ja kiirituse. Termiidid laastavad põlde, istandusi ja ka inimeste eluasemeid. Nendel puudub samuti üksikindiviidi mõiste. Termiidikuninganna on suuteline munema sekundis ühe muna. Tuhanded lennuvõimelised termiidid lendavad uutele aladele uusi kolooniaid rajama.

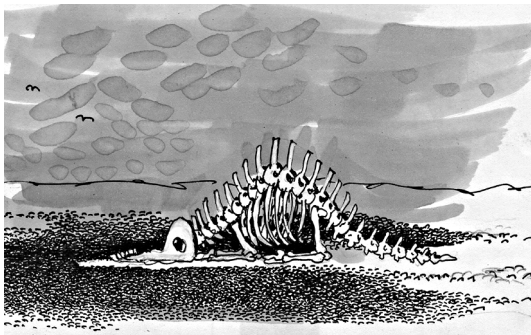
Termiitide pesad on arhitektuurilt täiuslikud. Nad on konstruktsioonilt väga tugevad tänu erilisele superliimile, mis koosneb nende väljaheidetest. Pesad ehitatakse sageli väga õhukestena ja samal ajal põhja-lõuna suunas laiadena. Nii välditakse pesa ülekuumenemist lõunapäikese ajal. Pesad on varustatud eriliste ventilatsioonikanalite ja korstnatega. Sellega saavutatakse täiuslik ventilatsioon ning pesa toimib loodusliku konditsioneerina. Termiitide „majadel” on ka maa-alused korrused. Nende pesadest on leitud teemante ja kulda, mida termiidid on pesadesse toonud vägagi sügavalt maa seest. Tänu termiitide pesadele on avastatud paljud tööstuslikud teemandi- ja kullaleiukohad.

Suurtest sõdurtermiitidest valmistatud putukapastal on arvatavalt ravitoime. Seda kasutavad Aafrika põliselanikud haavade ravimiseks – olevat omamoodi antibiootikumid. Järjest suuremat populaarsust võidavad termiitravi konverentsid. Termiitide pesade ehitusest on õppust võtnud ka arhitektid. Pesade konstruktsioone uurinud teadlased on leidnud, et need on unikaalsed ehitised, mis peavad vastu ka tugevale maavärinale. Selgus, et termiidid valmistavad oma väljaheidetest superliimi, tsementi, mis muudab pesa ülitugevaks. Pesade uurimisel avastati, et neis on ideaalile lähedane mikrokliima. Spetsiaalsete õhukanalite kaudu jahutatakse pesi kuumadel päevadel ja külmadel öödel „kõetakse” pesi päeval maasse talletatud soojuse abil. Mõnes mõttes on see inimese jaoks tagantjärele tarkus. Kui termiidid on endale täiusliku konstruktsiooniga kõrghooneid ehitanud juba kümneid miljoneid aastaid tagasi, siis inimene on õppinud termiitide tarkusi kasutama alles viimastel aastatel. Termiididelt saadud ideede järgi on ehitatud juba mitmed uued hooned, kus on samuti väga hea looduslik mikrokliima (dokumentaalfilm Aegruum. Termiitide rünnak, ETV 21.02.2004).

Tänu absoluutsele kollektivismile (holism) võivad sipelgad, termiidid ja mesilased endale lubada tegevusi ning saavutada tulemusi, mis on võimatud isegi väikestele

rühmadele, üksikindiviididest rääkimata. Üksikindiviidi isekus surutakse koloonias armutult maha – kõik koloonialiikmed on lihtsalt sunnitud tegutsema ühistes huvides. Mõned termiidid ja sipelgad ehitavad kõrgeid pesi ning rajavad sügavaid maa-aluseid kambreid, kus nad tegelevad seenekasvatusega. Osa neist käitub farmeritena – peavad lehtäisi ja lüpsavad neist mesikastet.

Agressiivsemad putukad korraldavad ründeretki üksteise pesadesse, et tuua oma pessa orje, kes neid teenima hakkaksid. Võistlevate kolooniatega peetakse koos ka tõsiseid sõdu. Aafrika rändsipelgad liiguvad mööda maad kahekümnemiljoniliste hordidena kogukaaluga kakskümmend kilogrammi. Oma teel õgivad nad ära kõik söödava, kaasa arvatud pisiimetajad ja roomajad, kes ei märka õigel ajal põgeneda.

Sipelgate, termiitide ja mesilaste kolooniad sünnivad, kasvavad, paljunevad ja surevad samuti kui teised organismid. Uued kolooniad tekivad vana koloonia jagunemise, pereheitmise teel. Teadlased on kindlaks teinud, et Arizona viljalõikajasipelgatel on ema eluiga viisteist-kakskümmend aastat. Esimese viie aasta jooksul kasvab koloonia jõudsalt, kuni töösipelgate arv ulatub umbes kümne tuhandeni. Kolmandast aastast kuni viie aastani elab koloonia läbi erilise murdeeperioodi. Sel ajal rünnatakse naaberkolooniaid ja proovitakse nendega jõudu, nii püütakse ennast teatud maa-alal hierarhias maksuma panna. Viiendal aastal koloonia kasv peatub ning hakatakse produtseerima tiivulisi suguisendeid.

VAHEMÄRKUS: Tõenäoliselt ei ole inimesed üksikisikutena (erakutena) nii saamatud kui mesilased, termiidid ja sipelgad. Kuigi inimene võib erakuna küll ellu jääda, ei suuda ta enamikku asju süiski üksinda ellu viia. Teiselt poolt ei olnud võimalik inimeste hulgas realiseerida isegi jõu ja hirmu abil ka absoluutset kollektivismi (holism), mida eeldasid kommunismi ideoloogid.

1.3.2. Lindude ränded ja koostöö. Ränded on paljude lindude jaoks elu oluline osa. Tänu lennuvõimele suudavad linnud lennata neile eri aastaegadel sobivatesse kliimavöötmtesse. Lindude rännete eesmärkideks peetakse peamiselt kolme põhjust: 1) sobivate pesitsuskohtade otsimine, 2) pagemine looduslike vaenlaste eest ja 3) toidu hankimine (Loomariigis 2001, rühm 8, kaart 1). Linnud katavad seejuures tuhandetesse kilomeetritesse ulatuvaid vahemaid. Rändlinnud on kohastunud lendamiseks. Nendel on võimsad tiivad, suhteliselt väike kehakaal. Tavaliselt pesitsevad linnud kohtades, kus suviti on rohkesti toitu (põhjapiirkondades) ja talvituvad piirkondades, kus on soojem, kuid niipalju toitu ei ole. Arvatakse, et lindude

ränded võisid alguse saada ajal, mil jää liikus lõuna või põhja suunas. See sundis ka linde liikuma ja oma asukohta muutma. Praegu on lindude rände peamiseks põhjuseks aastaegade vaheldumine.

Paljud linnuliigid rändavad suurte parvedena. Vanemad, kogenud ja füüsiliselt tugevamad linnud on parve juhid. Parve juhtlinnud vahetavad lennu ajal oma kohti. Nemad teavad, kuhu lennata, kus on sobivad toitumis- ja ööbimispaigad, kuidas hoiduda vihma ja tormide ning vaenlaste eest. Arvatakse, et linnud orienteeruvad põhiliselt päikese abil. Samas arvatakse, et nad kasutavad orienteerumiseks ka maa magnetvälja, mitmesuguseid maamärke, lõhnu, helisid ja instinkte, mida ei osata veel hästi seletada. Imekspandav on seejuures asjaolu, et rännates mitme tuhande kilomeetri taha talvituma, naasevad paljud linnud täpselt samasse kohta, kust nad oma lendu alustasid. Suitsupääsuke tuleb tagasi samasse lauta või talli, kus oli tema pesa eelmisel aastal. Künnivaresed leiavad raskusteta üles oma pesitsuskoloonia asupaiga. Raamatu autori elukoha läheduses tegutseb juba aastaid künnivareste koloonia (ca 60–70 pesa). Olen neid jälginud ja panin tähele, et igal aastal enne äralendu lendasid künnivaresed korduvalt suure parvena ja kraaksudes üle oma pesapaiga. Jäi mulje, et selliste ülelendudega salvestasid künnivaresed mällu mingid konkreetsed orientiirid oma koloonia täpse asupaiga kohta. Aga võib-olla treeniti samal ajal ka noorlinde orienteeruma? Nii või teisiti, kuid igal kevadel on linnud ikka ja jälle oma pesapaigas tagasi.

Lindude elu on teadlased üsna põhjalikult uurinud ning on selgunud, et paljud linnuliigid elavad looduses kolooniate või parvedena-karjadena. Lindude kolooniates kehtib samuti üsna range siseelukorraldus. Arvatakse, et ränded on lindude geneetilisse koodi programmeeritud nähtus ja seega nende elu oluline koostisosa. Kui rännuaeg kätte jõuab, hakkavad ka puuri pandud linnud rabelema. Siiski leiavad teadlased, et lindude ränded on neile veel paljuski mõistatus.

Äärmiselt seltsiva eluviisiga paistavad lindude hulgast silma künnivaresed (Loomariigis 2001, kaart 179). Sageli pesitsevad nad mitmesajast paarist koosnevate kolooniatena igal aastal ühes ja samas pesitsuskohas. Tegemist on vägagi kokkuhoidva kogukonnaga. Koloonia turvalisuse tagamiseks on korraldatud hästi toimiv ühisvalvesüsteem.

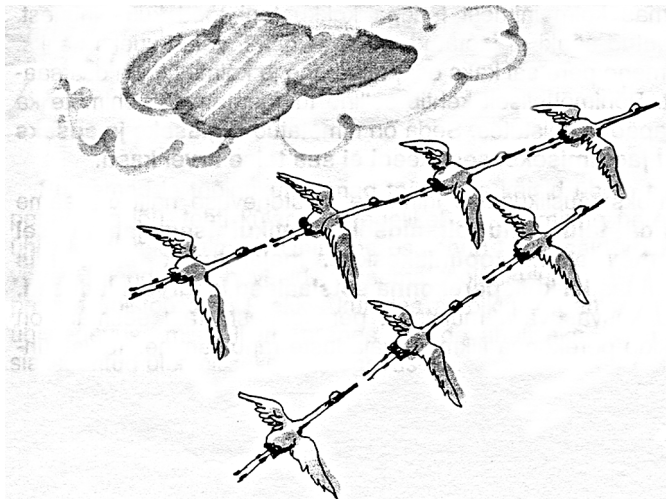

Künnivaresed tulevad toime ka endast palju suuremate konkurentidega – nt valgetoonekurgedega. Mitmekesi koos endast palju suuremaid toonekurgi rünnates osutuvad viimased üsna abituks. Samas mitmete teiste liikidega künnivaresed nii ei käitu. Toidulaua tehakse näiteks aktiivset koostööd oma liigi kaaslastega ning ka hallvareste ja ron-

kadega, keda ära ei aeta, pigem vastupidi, koos, õlg õla kõrval, otsitakse toitu.

Kuigi ollakse suures koloonias, on igal paaril siiski oma väike individuaalne territoorium. Koloonia „juhtkonnal” on pesad koloonia keskel, kus on turvalisem. Tundub, et mõningaid eeliseid on ka parvejuhi „abikaasal”. Temagi osaleb aktiivselt parema pesapaiga ja toidu valikul.

Vajaduse korral laseb käiku ka terava noka.

Rändrahvad toimivad põhimõtteliselt samuti kui linnud. Võrreldes lindudega oli rändrahvaste liikumiskiirus tunduvalt aeglasem ning seepärast ka vahemaad suhteliselt väiksemad. Ajapikku õppis inimene karmi loodusega toime tulema ning jäi paiksemaks. Külma kaitseks ehitati soojapidavad elamud, mis muutsid pärast tule taltsutamist inimeste elu kardinaalselt – nad jäid paikseks, õppisid taimi ja loomi kasvatama ning toiduvarusid säilitama. Tänapäeval on inimesed lennukite leiutamise ja lennunduse kiire arenguga sisuliselt lahendanud pikkade vahemaade ületamise probleemid. Järjest enam on hakanud levima inimeste omamoodi rändamine. Põhjas elavad rahvad puhkavad sügisei-talviti lõunas ja lõunas elavad rahvad veedavad vaheldusrikka ja tervisliku puhkuse põhjas.

Kahtlemata annab lindude ühiselu ja rännete uurimine inimühiskonnale täiendavat ja põhimõtteliselt uue kvaliteediga teavet turismi arendamiseks, erinevates kliimatingimustes tervisliku töö- ja olmekeskkonna loomiseks ning elutingimuste parandamiseks. Kasulik on tunda õppida ka linnuparvede juhtimissüsteeme. Künnavareste hulgas toimib mingi hierarhiline süsteem. Kes ja miks kogu seda tegevust parves siiski juhib? Teatavasti on igas parves dominantlinnud, kes saavad eelistatult toituda, seksida jne. Linnuparvi aga juhivad juhtlinnud, kes ei pruugi olla dominantlinnud. Mis neid motiveerib? Kas see on geenidesse kodeeritud kohustus parv elusa ja tervena sihtkohta viia? Kui jahimees näiteks juhtlinnu maha laseb, tuleb selle asemele kohe uus, hierarhias järgmine lind ja linnuparv jätkab oma teed. Mis on ikkagi sellise juhtlinnu motivatsiooniks? On ju selge, et parve juhtlindudel ei ole ega saa olla peaaegu mingisuguseid materiaalseid, seksuaalseid, toitumuslikke ja muid eeliseid. Pigem lasub neil vastutus parve üldise heaolu eest. Kas nad on kui vabatahtlikult ja jõuga juhatuse esimehe positsioonile pürginud korteriühistu juhid, kes regutsevad ühistes huvides midagi vastu saamata?

VAHEMÄRKUS: Autor on üsna palju pidanud analoogilistele küsimustele vastama mitmel ühistute juhtimise kursusel. Sageli olen ka kimbatusse sattunud. Ma ei osanud seletada, miks ka inimühiskonnas on olemas üsna palju nn loomulikke juhte, kes tahavad inimgrupe juhtida ja selle eest peaaegu midagi materiaalselt ei saa ega küsigi. Aga võib-olla on nende motiiviks olla teiste jaoks hierarhias kõrgemal ja tähtsamal kohal, olla imetlusväärne. Olen tähele pannud, et võimu juurde püüvad ka need inimesed, kes on materiaalselt väga hästi kindlustatud, kuid kellel domineerib mingi eriline enesekehtestamise või saavutusvajadus.

Tuntud zooloog **Aleksei Turovski** on selgitanud, et loomariigis toimib omamoodi hierarhiline süsteem. Pürgimine hierarhia tippu ja parvede juhtimistarve olevat loomariigile üldiselt omane. See olevat kõigi **tarve avaldada mõju ja muljet teistele**, soov näidata ennast paremana, võimekamana (impressioon). See on kui enesekehtestamine ja võimuihalus teiste üle. Nähtus on ilmselt olemas kõikides karjades ja parvedes, sealhulgas ka inimühiskonnas. See on oluline järeldus. Kas see aga tõestab, et paika ei pea väited, et ainult raha, materiaalne huvi või seks motiveerivad ühiskonnas juhikohtadele kandideerijaid? Ilmselt on veel midagi, mis ei ole seotud raha või muude materiaalsete hüvedega. Kas selleks on tarve avaldada mõju ja muljet teistele, tarve olla hierarhia tipus? Siinkohal on tõenäoliselt mõtteainet ka juhtimis- ja organisatsiooniteoreetikutele ning praktikutele.

1.3.3. Pingviinide kolooniad ja „lasteaiad”. Adeelia pingviin on kõige levinum pingviiniliik maailmas (Loomariigis 2001, kaart 281). Nad moodustavad kaks kolmandikku kõikidest Antarktikas elutsevatest lindudest ja neid arvatakse olevat kokku umbes viis miljonit isendit. Pesitsusajal kogunevad nad maismaale väga suurtesse kolooniatesse, kus on koos kuni 700 000 lindu. Emaslind muneb üldjuhul kaks muna, mida nad hauvad koos isaslinnuga 35 päeva. Umbes neli nädalat hoolitsevad vanemad oma poegade eest. Seejärel lähevad vanemad toitu hankima ja jätavad pojad maha. Viimased kogunevad umbes 200 pingviinipojast koosnevatesse parvedesse, nn lasteaiadesse. Selline teguviis kaitseb poegi üsna hästi röövlindude eest.

Kuningpingviin on arvukuselt teine pingviiniliik (Loomariigis 2001, kaart 152). Kuningpingviinid on loomtoidulised. Nad korraldavad ühiseid toiduretki avameretele. Üheskoos tegutsedes on nad ka suutelised kaitsma ennast paremini hüljeste eest. Kuningpingviinid pesitsevad samuti suurte kolooniatena Antarktise lähedal asuvatel saartel. Emaslind muneb ühe muna ja jätab selle esimeseks kaheks nädalaks isaslinnu hoolde. Poeg koorub umbes kaheksa nädala möödudes. Kui ta on juba küllalt suur, ühineb ta teiste pingviinipoegadega lasteaias, kus õpib kiiresti enda eest seisma ja saab ka vajalikku kaitset.

Mõnevõrra väiksemaarvulised on paapuingviinide (Loomariigis 2001, kaart 81)

kolooniad. Paarid on suhteliselt truud. Pojad kasvavad kaunis kiiresti ja moodustavad samuti omapäraseid pingviinide lasteaedu. Need kujutavad endast üheعالist pingviinipoegadest koosnevat parve, mis ulbib valdava aja avaveel. Söögiaja saabudes kutsuvad vanemad oma võsud sööma. Pärast kõhu täissöötmist jätavad vanemad oma pojad jällegi omapead. Parves olles õpivad pojad kiiresti ümbritseva ga toime tulema ning juba kaheksa kuu möödudes on nad iseseisvad.

Pingviine iseloomustab suhteliselt aktiivne seltsielu. Ka on nad väga head ujujad. Pesitsuspaikadesse jõudmiseks katavad nad üheskoos ujudes kiiresti sadu ja tuhandeid kilomeetreid. Pesitsusajal kolooniatesse kogunemine tagab väikestele pingviinipoegadele vajaliku turvalisuse.

Pingviinide käitumisest saame järjekordse konkreetse näite, et parves tegutsemine ei taga mitte ainult julgeolekut. Parves, lasteaias tegutsedes õpivad pojad kiiremini ja saavad ka iseseisvaks eluks varem küpseks. Ilmselt on nii ka inimühiskonnas. Lasteaia- ja külalapsed, kes suure osa vabast ajast koos mängivad, õpivad kiiremini, on iseseisvamad ja tulevad ühiskonnas paremini toime.

1.3.4. Kiskjad ja kariloomad. Kiskjad on üldiselt lihasööjad loomad ja toituvad enamasti taimtoidulistest loomadest. Vahel on saagiks ka väiksemad kiskjad. Üldiselt arvatakse, et kiskjad on rohkem erakliku eluviisiga. Kui aga uurida nende elu lähemalt, siis selgub, et nad on hoopiski perekondlikumad, kui vahel arvame. Tõsi, on ka üsna erakliku eluviisiga liike. Võib arvata, et mida vähem teevad kiskjad koostööd, seda väiksearvulisem on ka nende liik looduses. Näiteks erakutena elavaid Amuuri tiigreid on juba praegu loomaaedades rohkem kui vabas looduses. Nad on tõsisel väljasuremisohus – neid on looduses vaid 200–400 isendit. Bali tiiger suri välja 1950. aastatel ja Jaava tiiger 1972. aastal (Loomariigis 2001, kaart 152).

Seevastu on lõvid rohkem ühiselulised. Nende liik on ka looduses paremini toime tulnud ning tunduvalt arvukam. Lõvid elavad tavaliselt koos 20–30-liikmeliste perekondadena e praididenaga. Perekonda kuuluvad mitme põlvkonna lõvid. Praidid juhib emalõvi, kes peab koos teiste praidi kuuluvate emalõvidega ka jahti. Oma praidi territooriumi kaitstakse tavaliselt innukalt. Juhtisalõvi peamiseks funktsiooniks on praidi kaitsmine. Seejuures on ta aga emaste püütud saagi esimene sööja. Tema pühalikku söömaaga võivad sekkuda vaid pojad. Alles siis, kui isalõvi on söönud „lõviosa“, saavad süüa ka emased. Vahel käib juhtisalõvi ka naabruses asuva praidi emastega paaritumas – seega on ta sisuliselt kahe perekonna pidaja. Seejuures on oluline veel teada, et isalõvide kõrvalhüpete tulemusena välditakse lõvipraidides liigset veresugulust ja sellest tulenevaid ebasoovitavaid tagajärgi. Emalõvid püüavad saakloomi koos ning hoolitsevad ka üheskoos praidi eest. Noored isalõvid asutavad uusi praide. Siinkohal võiks keegi lähemalt selgitada, kas lõvidel on õnnestunud tiigritega võrreldes paremini ellu jääda seepärast, et lõvid on olnud koostööaltimad või on jahimehed tiigreid lihtsalt liiga palju tapnud.

Väiksemate perekondadena, hõimudena (kuni 30 isendit) elavad koos ka paljud teised väiksemad kiskjad – hundid, rebased, mägrad jt. Erialakirjandust uurides ja dokumentaalfilme vaadates leidis autor ühe huvitava seaduspärasuse: mida eraklikuma eluviisiga on kiskjad, seda vähem neid on ja seda ohustatuma liigiga on tegemist (tiigrid, karud, ninasarvikud jt).

Teadaolevalt ei salli kiskjad üksteist. Vaatleme kas või koera-kassi omavahelisi suhteid. Võõras koer ründab alati võõrast kassi ja viimase peaaegu ainsaks pääseteeks on põgenemine – tavaliselt puu otsa, kuhu koer järele ei saa. Samasugused suhted valitsevad ka lõvide ja gepardite vahel. Kui võimalik, tapab lõvi gepardi. Gepard on aga sama julm temast palju väiksemate kõrvukrebaste suhtes. Sellist lihasööjate kiskjate omavahelist viha seletatakse peamiselt toidukonkurentsiga. Kuigi suuremal kiskjal on kõht täis, ründab ta ikkagi väiksemat kiskjat ainuüksi sellepärast, et kindlustada endale parim saagiküttimise võimalus tulevikuks. Tema tapetud kiskjate võrra on tal tulevikus vähem konkurente. Samas on suurte kiskjate ligiduses saagi jäänuseid noolimas ka mitmed väikesed kiskjad. Lõvidest mahajäetud loomakorjustest saavad oma osa näiteks hüüdnid, samuti ka raisakotkad ja kõige lõpuks veel lugematu arv putukaid. Täissöönud lõvi ei näe näljases hüüdnis ilmselt oma konkurenti.

Kiskjatele on omane ühiselu suurte perekondadena. Mõnedel liikidel on see püsivam, teiste puhul on perekond koos ainult poegade üleskasvatamise ajal. See tagab nende konkurentsivõime ja liigi säilimise. Mõnes mõttes sarnaneb inimeste perekonnaelu mitmeti kiskjate omaga. Poegi kasvatatakse ja õpetatakse seni, kui nad on suutelised alustama iseseisvat elu. Loomapoegade ja inimeste mängud on paljusi sarnased ja suunatud eelseisvale iseseisvale elule. Kuigi ükski loom ei mõtle sellele, mis temast või poegadest homme saab või mis temast pärast tema surma alles jääb, on nende käitumine hämmastavalt sarnane inimeste teadlikult korraldatud ühistööga (näiteks emalõvide grupiviisiline jahikorraldus).

Eelöeldus pole midagi uut. Seda, et inimene on loomult üks loomaliik, teame juba ammu. Alles hiljaaegu saime aga teada, et meid kõiki juhivad meie sees elavad geenid ning me oleme kõik geenide truualamlikud orjad, käsutäitjad. Küsimus on pigem selles, et tänu oma võimele ümbritsevat mõista ja mõjutada, me sageli arvame, et oleme midagi kõrgemat, tähtsamat, olulisemat kui teised loomad. Sellest algavadki paljud probleemid. Samal ajal näeme, et uute teadmiste ammutamisel

muutuvad need probleemid kogu aeg keerulisemaks ja tundub, et ühel hetkel ei ole me suutelised enam oma elu üldsegi korraldama. Aga sellest edaspidi.

Looduses võib kohata üsna mitmeti elutsevaid loomi. Ühed on enamasti erakliku eluviisiga (näiteks karud, ninasarvikud, krokodillid, ilvesed, tiigrid), teised elavad koos väikeste rühmadena (hundid, metssead, lõvid, mõned kitseliigid) ja kolmandad suurte karjade ja kolooniatena (küülikud, sõralised, ahvid, hobuslased).

Juba ammustest aegadest on loomauurijad tähele pannud, et suured sõralised tulevad üheskoos tegutsedes kiskjatega päris hästi toime. Moodustades sõõrja ringi, mille keskele jäävad väikesed, ja äärtel on tugevad täiskasvanud loomad, hakatakse kiskjatele vastu. Sageli isegi rünnatakse neid sarvedega ja mõni hooletum kiskja võib surmaga saada. Kindlasti on tegemist mingi instinktiivse kaitserefleksiga, mille juured peituvad geneetilises koodis.

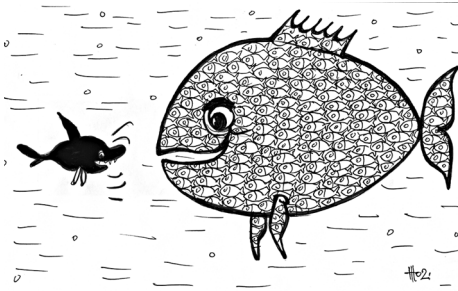

VAHEMÄRKUS: Ädu Leesment Pärnumaal asuvast Lanksaare talust on teinud Eesti maakarja kohta samuti huvitava tähelepaneku. Tema sõnul saab Eesti maakari suurepäraselt hakkama hundikarjaga. Kui hundid maakarja karjamaal riündavad, moodustab kari ringkaitse. Keskele jäävad vasikad ja ärtele suured loomad. Eriti ägedaloomulised olevat noored täiskasvanud pullid, kes isegi hunte riündavad. Huntidele joostakse peale ja võimaluse korral trambitakse nad jalgade alla. Nii jääbki huntidele ainukeseks võimaluseks murda maha mõni karjast eraldunud üksildane ja haige vasikas. Karjaga kohtudes aga peavad hundid paremaks taanduda ja pullide rünnaku puhul nad lausa põgenevat (Osoon, ETV 29.01.2004).

1.3.5. Kalad. Täpselt samuti nagu linnud ja imetajad rändavad ka kalad. Ka kalad koonduvad paremate elu- ja sigimistingimuste otsingul parvedesse. Nad teevad seejuures üllatavalt pikki rändeid. Kohastudes looduslike oludega, rändavad näiteks angerjad tuhandeid kilomeetreid. Samuti on rännukihk omane lõhedele, forellidele ja paljudele teistele kalaliikidele. Sageli ujuvad väikesed kalad suurte parvedena. See on vajalik liigi ellujäämiseks. Kaladel on enesekaitseks väga hästi välja kujunenud värvid. Kirevas veelas keskkonnas elavad kalad on väga kirkad ja eredavärvilised, ühetaolise värviga keskkonnas aga sama keskkonna värvi silmapaistmatud.

Teadlased on palju uurinud kalaparvede imepäraselt korrapärast liikumist, eriti röövkalade ründe olukorras. Kuid alles viimastel aastatel on teadlased hakanud parvede saladustesse põhjalikumalt süvenema ja otsima vastuseid paljudele küsimustele. Mis juhib parvede liikumist? Miks parves olles ei pörku kalad ega linnud

üksiteisega kokku? Kuidas teab näiteks parve keskel ujuv heeringas, et ta peab kõrvale põikama, sest parve ründab suur röövkal? Olevat kindel, et parve ei juhi seejuures ükski isend ega ka mingi imeline kõrgemalseisev instants. „Rohutirtsudel ei ole kuningat, ometi liiguvad nad ühise karjana,” täheldas juba kuningas Saalomon vanas testamendis (Bischoff 2010). Tuleb

välja, et suurte röövkalade ründe eest kaitseb parves olemine üksikuid isendeid paremini. Röövkalade saagiks langevad enamasti vigased ja füüsiliselt nõrgad isendid, kellest pole populatsiooni arenguks ja elushoidmiseks nii või teisiti suurt kasu.

Oxfordi ülikooli bioloog **Iain D. Couzin**, kes on üks Euroopa juhtivatest hulkade käitumise uurijatest, leiab, et kalade ja ka lindude parvedes piisab koostöömiseks kolmest reeglist:

- 1) püsi rühma juures,
- 2) väldi kokkupõrkeid,
- 3) liigu kõrval olevate liigikaaslastega samas suunas (Bischoff 2010, lk 58).

VAHEMÄRKUS: Siinkohal tegin enda jaoks üllatava avastuse. Ka inimrühmad käituvad rühmades põhimõtteliselt samu reegleid silmas pidades. Üheks näiteks on meie liikluskorraldus mitmerealistel kiirteedel. Et üksikindiviid saaks oma autoga liikuda sihtpunkti, peab ta liikuma rühmas teiste autodega samas suunas ja vältima kõrvalsõitjatega kokkupõrkeid. Tä peab teel olles viibima rühma juures seni, kuni tuleb spetsiaalne kiirteelt mahaõidu koht. Tuleb välja, et me oleme paljude reeglite kehtestamisel enesele teadvustamata lähtunud karjas püsimise reeglitest.

Kui parves olijad neid reegleid täidavad, on neil võimalus ellu jääda, kui mitte, siis on ees tõenäoliselt hukkumine. Seega ajendab parves olijaid nimetatud kolme reeglit täitma iga üksiku indiviidi erahuvi – elujanu. Ainult sel juhul on võimalik ellu jääda. Tõenäoliselt on ka inimeste ühistulistes ühendustes peamiseks koostegutsemise motiiviks samuti soov ellu jääda või paremini oma vajadusi rahuldada.

Kalade käitumine on paljuski sarnane imetajate ja lindude käitumisega. Kuna evolutsiooniteooria kohaselt on kõikidel lindudel, imetajatel ja kaladel üks esiema, siis pole selles ka midagi ebaharilikku ega mõistetamatut. Pigem saame nii kalade, lindude kui ka imetajate ja putukate koostööd ning käitumist uurides teada midagi uut

ka meie endi ühiselulisuse kohta. Võimalik, et kõikide liikide koostöövormide ja ühiste tegutsemispõhjuste kooskäsitlemine annab ka kiirema, objektiivsema ning ülevaatlikuma teabe inimühiskonnas toimuvatest suhetest.

1.4. Loomade käitumisest

Selleks et luua mingi ülevaade ja üldistus loomade ühiselulisusest, esitasin raamatus „*Igavesti koos loodusega. Ühistuteooria looduslik-geneetilised alused*” spetsiaalse tabeli (Leetsar 2006, lk 149). Tabeli vasakpoolsetes veergudes on ära toodud eraklikuma eluviisiga loomad ja parempoolsetes ühiselulisemad isendid. Keskmistesse veergudesse jäävad vahepealse käitumisega isendite rühmad. Eraklikuma eluviisiga loomad on omavahel suhtes ainult paaritumise ajal. Muul ajal tegutsevad nad täielike erakutena. Samas on olemas meil loomaliike, kes elavad kogu elu koos ainult suurte karjade, parvede või kolooniatena. Mõned kolooniad moodustuvad lühemateks perioodideks mingite eriolukordade lahendamiseks. Näiteks pikkadeks ülelendudeks või suurte vahemaade ületamiseks vees, samuti paaritumis- ja sigimisperioodideks.

Loomariigis on täiesti omal kohal stabiilsed ja püsivad persuhted. Loomadele ei ole võõras ka haaremipidamine, kusjuures haaremit peavad nii isas- kui ka emasloomad. Samuti võime loomade hulgas täheldada mitmeti erilisi käitumisviise, nagu kannibalism, sümbioos ehk kooselu teiste liikidega, territooriumide olemasolu ja nende kaitsmine, liigi-

sisesed ja liikidevahelised konfliktid-sõjad, ühiskaitse, karjade ja parvede kooseluks vajalike tegevuste ärajaotamine jne.

Kui võrrelda loomade käitumist loomariigis ja inimeste käitumist, siis võiks parafraseerida tuntud ütlust „*ükski loomalik käitumisviis ei ole inimestele võõras*”. Me oleme lihtsalt üks loomaliik teiste seas, kes evib põhimõtteliselt samasuguseid käitumisviise, mida võime täheldada loomade hulgas. Meile on samuti omane tugev karja-instinkt, kuid vahel käitume ka erakutena. Esineb rahvaid, kelle hulgas on levinud haaremipidamine. Ka meie koguneme enda kaitsmiseks karjadesse (ehitame linnu, moodustame sõjavägesid ja rajame kindlustusi). Inimestel on samuti välja kujunenud elamiseks oma kindlad territooriumid – talud, külad, vallad, riigid.

Selge on aga see, et meie tõeliselt loomalikku käitumist mõjutavad ja moonutavad tugevasti mõistus ning meie kasutuses olevad tehnilised vahendid. Suuremat rolli, kui sageli arvame, etendab meie elukorralduses aga raha. **Markus Seppelini** arvates on rahal sügavam aluspõhi. See ka tõesti nii on, sest raha kaudu realiseerib inimene

temas peituvat ürgset isekust. Loomulikult on olulised ka mood, eetika, humanism ja muud väärtused. Neid nähtusi kohtab loomariigis harvem. Tänu inimese mõistuslikule tegevusele on need omadused tugevamini arenenud ja eemaldanud teda rohkem või vähem ka loomulikust looduslikust keskkonnast. Samal ajal on see toonud järjest uusi probleeme, mida enam lahendada ei osata. Näiteks on inimesi juba planeedil Maa liiga palju ja me ei suuda seda keerukat küsimust mitte kuidagi humaansel ja eetilisel vastuvõetaval viisil lahendada.

1.4.1. Kas koloonia või loom? Iidsetest aegadest on mesitaru, sipelgapesa ja termiitide kolooniaid nähtud inimkoostöö ja ühistegevuse meeliskujundina. Ühiseluline kooselu on neil inimeste omaga võrreldes isegi edukam. Nende ühiskonnad on harmoonilisemad, tööjaotus ratsionaalsem ja suunatud rohkem ühisele. See on ka loogiline, sest üksik mesilane, sipelgas või termiit on loodusjõudude vastu võimetu ja määratud kindlalt hukule. Koloonias olles tagavad nad ellujäämise ning ühistöö kaudu ka jätkusuutliku arengu. Koloonias ei ole liigseid isendeid ega muidusööjaid, isegi isassipelgad surevad üsna pea pärast oma rolli täitmist, paaritumist.

Putukate, loomade, lindude ja kalade kooselamise kohad (kolooniad, karjad, parved, territooriumid jms) on loomaliigiti erineva suurusega. Samal ajal jäävad kooselupaigad siiski suuruselt mingile optimaalsele tasemele. Me ei kohta looduses üli-suuri 5–10 m kõrgusi sipelgapesi, kuupmeetrisuursi mesilasperesid, rohkem kui 20 isendist koosnevat lõvikarja, üle 500 ruutkilomeetri suurusi märgistatud territooriume jne. Tundub, et nii putukatel, lindudel kui ka loomakarjadel on mingi optimumsuurus, millest peetakse üldjuhul kinni. Kas hajumine toimub sõltuvalt saadaolevatest toiduvarudest või on ka mingeid muid põhjusi, sellele ei osata tänapäeval veel ammendavalt vastata. Näiteks sipelgakoloonia kasvamisel teatud suuruseni see kindlasti jaguneb. Tundub, et kolooniate suuruste ja territooriumide osas on ka inimestel võimalik oma ühiskonna kujundamisel üht-teist eeskujuks võtta. Nendel probleemidel peatume edaspidi.

VAHEMÄRKUS: Tõenäoliselt on ka inimkarjadel (eri ühistutel ilmselt ka erinev) olemas mingi optimaalne suurus, mille ületamisel kasulikkus üksikule ühistuliikmele hakkab kahanema.

Merehoovustes on triivimas nähtud õrnsiniseid, kuni 18 m pikkuste kõrvetavate kombitsatega tuhandetest loomakestest koosnevaid kogukondi (*Physalia*). Nagu sipelgadki teab iga loomake oma kohta koosluses. Gastrozoidid on töölised, kes koguvad toitu, daktülozoidid kaitsevad kolooniat ning gonozoidid on sigivad emasloomad. Zooloogide hulgas põhjustas teravaid vaidlusi probleem, kas tegemist on üksikisenditest koosneva kolooniaga või hoopiski mingi tervikloomaga. Näiteks zooloog **Thomas Henry Huxley** andmetel on zooide raske pidada üksikolenditeks, tegemist on üksikloomaga, kellel on omapärased üksteisega nõrgalt seotud elundid, mis tegutsevad üksiklooma jaoks. Piltlikult olevat tegemist organismiga, mille üksi-

kud organid (näiteks magu, süda, käsi, pea) ei asu ühes organismis ja ei tegutse omaette, vaid on ühe ja sama organismi elundid. Hilisemad uurimused on näidanud, et Huxley eksis (Ridley, lk 21). Iga zooid kujutab nagu mesilane, sipelgas või termiit hulkrakset tervikorganismi ja ta ei suuda üksinda ellu jääda. Samas võib tuua loodusest näiteid, kus isegi ainuraksed amööbid ja teised saavad suhteliselt iseseisvalt hakkama.

Eelnevast nähtub, et seni on inimestel olnud raske näha elusloodust mõnevõrra teisiti eksisteerimas, kui see on inimühiskonnale omane. Samal ajal aga ei osata näha, et ka inimühiskond on paljuski sarnane zooidide või sipelgate kolooniatega. Ka inimühiskonnas on kõik tegevused, mis on vajalikud kogukonna säilimiseks ja arenguks, inimeste vahel ära jaotatud. Veelgi enam. Kuigi vaieldav, tundub, et juba geneetiliste eelduste poolest on inimesed loodud üksteisest erinevatena. Ühed on loodud juhtideks, teised seevastu on nende alandlikud teenrid-palगतöölisel, kolmandatel on eelsoodumus loovaks tegevuseks (teadlased, kunstnikud, heliloojad, kirjanikud), neljandal on „sündinud” korraldajad (politseinikud, revidendid, inspektorid, sõjaväelased), viiendal lastekasvatajad, õpetajad, juhendajad, kuuendal arstid, ehitajad, maaparandajad jne. Meie hulgas on ka juba geenide poolest kleptomane, vargaid, pätte ja kurjategijaid, samuti liiderdajaid, vägistajaid, mõrtsukaid, prostituute jt, keda me ei soovi ühiskonnas näha, kuid kes on olemas nii meie kui ka võib-olla nende endi tahtest sõltumata. Võimalik, et erinevate geneetiliste eeldustega inimesi sünnib umbes samapalju, kui neid ühiskonna terviklikuks arenguks tõesti vaja on. Isegi poisslapsi sünnib mõnevõrra rohkem kui tüdrukuid. Tõenäoliselt toimub looduses mingi veel seletamatu selektsioon ja ka soolist tasakaalu taotlev regulatsioon, mis arvestab, et meeste (isaste) eluiga on naistega (emastega) võrreldes mõnevõrra lühem.

Ainult olemasolevate, avastatud teadmiste ja inimmõtlemise baasil funktsioneeriv inimühiskond on loodusega võrreldes paljuski ebatäiuslikum, primitiivsem ainuüksi seepärast, et nüüdisaegne teadus ei ole kõike looduses toimuvat suutnud veel avastada. Samas on inimene õppinud tundma ja kasutama loodusseadusi oma isekates huvides, näiteks eluea pikendamiseks. Õppides ennast paremini kaitsma ja ravima (arstiabi), pikendab inimene oma eluiga. Inimene suudab tänu teadlikule tegevusele looduses mõnevõrra kauem elada kui putukad. Teame aga, et mõne aja püsib elus ka kolooniast eraldatud üksiksipelgas või mesilane. Kui looduses ei tea isased kuigi sageli, kelle lapsi nad toidavad, siis inimene on DNA-testide kaudu saavutanud absoluudilähedase isaduse tuvastamise. Looduses on emased üsna kavalad ja paarituvad mitme isasega. Niiviisi ei saa ükski karja isane arvata, et tema ei ole poja isa. Ja ka vastupidi, kui suhted karmistuvad, saab emane alati „õelda”, et see poeg on just selle isase oma. Sedaviisi sunnitakse kõiki karja isaseid hoolitsema „oma” laste eest ja välditakse võõra sigitatud poegade tapmist armukadedate isaste poolt. Kahtlemata on see omapärane moodus koloonia kooshoidmiseks ja ka kolooniasiseseks koostööks.

1.4.2. Kannibalism. Kannibalism tähendab oma liigikaaslase söömist. Mõiste „kannibalism” pärineb ühe saarehõimu nimest. Sellel sõjaval hõimul oli komme ära süüa oma tapetud või vangivõetud vaenlased. Eristatakse kahte tüüpi kannibalismi. Aktiivsed kannibalid söövad oma liigi esindajaid, kelle nad on ise kinni püüdnud ning tapnud. Passiivne kannibalism piirdub surnuna leitud liigikaaslase söömisega (Loomariigis 2001, rühm 8, kaart 14). Kannibalismi peetakse üldiselt ebaloomulikuks ja võikaks nähtuseks. Uurides loomariigis toimuvat kannibalismi, võib väita, et tegemist on siiski normaalse ja „iseka geeni” seisukohalt loogilise käitumisega. Loomariigis esineb kannibalismi mitmesugusel kujul. Mõned liigid söövad oma põlvkonna esindajaid, teised omaenda või võõraste järeltulijaid. Arvatakse, et kannibalismi esineb looduses umbes 140 erineval liigil, sealhulgas ka röövkalade (haug, ahven, koha) hulgas. Kannibalism on üldiselt levinum primitiivsete selgroogsete ning selgrootute hulgas. Väga sageli on kannibalism sobiva toidu puudumise tagajärg. Mõnikord ilmselt ei erista röövputukad omasid võõrastest. Vahel söövad emased röövputukad või ämblikud paaritumise järel ära isased, kindlustades sellega vajaliku toidu oma viljastatud munadele. Tuleb välja, et isane sobib pärast paaritumist veel vaid söömiseks. On olukordi, kus süüakse ära oma konkurendid toidulaua pärast. Nii talitavad hüüdnid.

Kui kannibalism oleks üleüldine, siis oleksid kiskjad juba ammu üksteist nahka pannud ja liigiti välja surnud. Ilmselt on sellel nähtusel siiski muud põhjused, mis tagavad geenidele jätkusuutlikuma elu. Juhul kui mingi liigi populatsioon on saavutanud kriitilise arvukuse ja liiki ähvardab kadu isendite näljasurma tõttu, vallandub mingil konkreetsel territooriumil, asurkonnas kannibalism ning tugevamad söövad ära nõrgemad. Liigi arvukus viiakse tasakaalu asurkonna toiduressurssidega ning kannibalism lõpeb isenesest. On täheldatud, et ka mitmed loomad ja linnud, kellel sünnib tavatult palju poegi ja on oht, et nad ei suuda kõiki koos üles kasvatada, söövad või hukuvad nõrgemad isendid. Hiirtel ja rottidel on kalduvus kannibalismiks juhul, kui nende populatsioon on hakanud ülemäära kiiresti kasvama. Nende looduslik suur sigivus, mida ei reguleeri näiteks kiskjad, viibki poegade suure suremuseni. Samuti kohtab kannibalismi loomaaedades ja mujal kitsastes tingimustes elavatel loomadel. Kajakad, kes elavad suurte kolooniatena, söövad naabrite poegi. Sedasorti reaktsioon esineb üksikute juhtudel ja enamasti ainult siis, kui koloonia on ülemäära arvukas. Sellega tagatakse toidulaud ja ellujäämisvõimalus tugevamatele poegadele. Seega ei teeni kannibalism mitte liigi hukkumist, vaid hoopiski ellujäämist.

Kõrgelt arenenud imetajate seas on täheldatud iseäralikku kannibalismi lõvidel. Uurimistulemused näitavad, et üldiselt tapavad isalõvid lõvikutsikaid. Juhtub, et vahel nad neid ära ei söögi. Enamikul juhtudel polnud tap-

mise motiiviks ka populatsiooni liigne suurus. Täheldati, et lõvid surmavad ainult teiste isaste sigitatud kutsikaid, enda järglasi aga mitte. Niisugune nähtus ilmneb siis, kui karja juhtimise võtab üle noor isasloom ja emalõvi toob ilmale vana karjajuhi sigitatud kutsika. Sellist lõvide käitumist seletatakse ka lõvide üsna pika, keskmiselt kolme aasta pikkuse viljakustsükliga. Emalõvi on võimeline indlema ja tiineks jääma alles siis, kui tema pojad on võõrutatud või tapetud. Kui noor isalõvi ei taha oodata kolme aastat ning soovib luua oma peret, peab ta järelikult kohe vabanema celmise karjajuhi sigitatud poegadest. Ka ahvide hulgas on täheldatud samadel motiividel kannibalismi.

VAHEMÄRKUS: Kirjanik Arvo Mägi on oma ajaloolises kroonikaraamatus „Risti riik” (Mägi 1970, lk 241–243) kirjeldanud üht lapse tapmisega seotud juhtumit. Mõisniku käsul abiellus mõisa nõdravõitu karjane teise mehe sigitatud lapseootel naisega. Ei enne ega ka pärast lapse sündi ei astunud mees oma naisega vahekorda. Samuti ei võtnud ta last pärast viimase sündimist omaks. Ühel päeval, kui laps oli kümnekuune, leidis töölt koju jõudnud naine hälli kõrvalt murtud kaelaga lapse. Kuigi lavastatud oli õnnetusjuhtum, oli naine veendunud, et mees oli lapse tapnud. Alles pärast võõra lapse mahamatmist võttis mees naise omaks ja hakkas normaalset sugu- ja pereelu elama. Millegipärast tuli mulle see seik meelde, kui lugesin, miks isalõvid mõnikord tapavad lõvikutsikad. Kas sellest saab teha järelduse, et ka inimeste geneetilises koodis võib leiduda lõvi geenidega sarnaseid genee, mis viivad isendi teise isase sigitatud järglaste tapmiseni?

Kanakasvataja **Sulev Peets** on täheldanud, et ka kanade hulgas avaldub kannibalism siis, kui nad on koos suuremates karjades. Seejuures ei olene see niivõrd asustustihedusest. Kui kanad on väga tihedasti koos suhteliselt väikestes puurides, siis esineb kannibalismi harvem. Kui aga paigutada kanad vastavalt euronõuetele suurte karjadena suurtesse kanalatesse, siis esineb kannibalismi kaunis sageli. Kanade ühiskonda inimühiskonnaga võrreldes võime esitada mõningaid küsimusi ka inimsuhete erisuste kohta erinevate suurustega inimkarjades. Kui inimesed elavad suhteliselt väikeste rühmadena (perekondadena, hõimudena) koos väga tihedalt ja kõik tunnevad kõiki, siis vägivaldatunnused nendes rühmades üldjuhul ei avaldu. Elades aga koos suurte anonüümsete kooslustena (suurlinnad), on vägivald (röövimised, tapmised, vargused, vägistamised) üsna tavaline nähtus. Miks see nii on? Kas vastuse saame kanakarjade siseelu tundma õppides? Loodusest võetud näidete varal saame väita, et kui mingi liigi populatsioon muutub liiga arvukaks, siis hakkavad toimuma nendes olulised muutused. Kui mesilaspere või termiitide koloonia paisub ülemäära suureks, toimub perehietmine. Mesilaspere kasvatab uue ema ja pooldub. Üks osa töomesilastest koos emaga hülgab senise kodu ja lendab uut kodu otsima. Samuti talitavad termiidid ja sipelgad.

1.4.3. Erinevate liikide kooselu – sümbioos. Loomade maailmas eksisteerib hulgaliselt omapäraseid kooselunäiteid (Loomariigis 2001, rühm 8, kaart 36). Erine-

vate liikide kooselu, mis on kasulik mõlemale poolele, nimetatakse *sümbioosiks*. Kahe või enama erineva organismi kooselul on mitmeid eeliseid. Paljudel juhtudel tähendab see püsivat ja kindlat toiduallikat, mõnikord ka kaitset vaenlase või parasiitide eest. Sageli on need sidemed nii tugevad, et üks partner ei suuda teiseta elada. Kooselus võib vahel osaleda ka mitu liiki. Näiteks tihased ja vindid kogunevad talvel suurtesse ühisparvedesse. Parve liikmed juhivad ilmselt eeldusest, et niiviisi on neil suurem tõenäosus jõuda hea toiduallikani või saada paljude silmapaaride abil õigel ajal teavet suurte kiskjate või röövlindude lähenemisest. Samadel eesmärkidel teevad koostööd toidu muretsemisel ka künni- ja hallvaresed. Väga paljud linnud ja ka imetajad teevad koostööd inimestega. Nii elavad suitsupääsukesed, varblased, tuvid ja mitmed teised linnud tavaliselt koos eeskätt inimestega. Samuti võib seda öelda ka mitmete veelindude, nagu luiged, pardid, kajakad jt, kohta. Nemat koonduvad samuti kohtadesse, kus tegutsevad kalurid ja kust on lootus toitu saada.

Paljudest metsikutest liikidest on inimene aretanud uute omadustega koduloomad ja -linnud – kanad, pardid, haned, faasanid, tuvid jt. Iidse päritoluga on koerte (huntide) ja kasside kooselu koos inimesega. Koerad pidavat olema isegi inimeste parimad sõbrad. Inimene on pika ajaloo vältel kodustanud erinevaid metsloomi ja nende omadusi oma huvides ka tõuaretuse teel parendanud. Metsikust Prõevalski hobusest on aretatud parimad raskeveo- ja ratsahobuste tõud. Metsveistest ja metssigadest on aretatud sootuks uute omadustega koduloomade tõud jne. Inimese kodustatud loomad ja linnud on iseseisvaks eluks sageli täiesti võimetud. Nad on kohastunud ja harjunud kindla toidulauaga, nad ei pea energiat raiskama küttimisele, nad on omaks võtnud laudad, puurid, tallid ja muud inimese poolt nendele ehitatud eluasemed. Lastes kodustatud loomad loodusesse, nad üldjuhul hukuvad. Nad on kohastunud inimestega kooseluks ega saa ilma inimeseta hakkama. Samas on täheldatud, et inimesel on õnnestunud kodustada suhteliselt vähe loomaliike. Kas see tähendab, et looduses eksisteerib ainult üksikuid liike, kes on valmis sümbioosseks kooseluks inimesega?

Aga ka vastupidi – inimene ei saa samuti enam hakkama koduloomadeta ja enda aretatud taimesortideta. Korilus võimaldab toitu ainult vähestes piirkondades vähesetele inimestele. Probleem on ilmselt ka selles, et maailma rahvastik on aja jooksul mitmetel põhjustel liiga suureks paisunud ning ainuüksi loodusest toitumisel jääks osa inimesi nälga. Seega on paljuski tegemist nn sundsümbioosse nähtusega, kus üks ilma teiseta enam elama ei jää. Ja niiviisi olemegi sattunud omapärasesse nõiaringi, kus inimesel pole võimalik enam väljuda tema enda loodud poollooduslikust süsteemist (maaviljelus, loomakasvatus, toiduainetööstus jne). Loomulikult annavad uuemad teaduslikud avastused geeniuurimustes täiendavaid võimalusi selle süsteemi täiustamiseks, kuid kahjuks mitte sellisest sundsümbioosist süsteemist vabanemiseks.

Kui arvame, et sündsümbioos on omane ainult inimeste ja tema kodustatud liikide vahel, siis ilmselt eksime. Loodusest on võtta ehe näide leopardide ja gnuude sümbioosest kooselust. See omapäraselt ühistegelik, samal ajal aga looduslikult sündsümbioosne kooselu toimib edukalt ka esmapilgul koostööks täiesti sobimatute liikide vahel.

Aafrika Ngorongoro looduskaitsealal elavad koos gnuud (veislased) ja leopardid. Looduse poolest on piirkond taimestikurikas ja seega toidu poolest väga soodne eluks taimtoidulistele gnuudele. Samas on gnuude arvukus teinud paiga atraktiivseks ka leopardidele, kes toituvad gnuudest. Lihtsustatult peaksid kiskjad kõik gnuud ära sööma, et seejärel ka ise nälga jääda. Tegelikult seda ei juhtu. Gnuud on vägagi elujõulised ning nende liigi väljasuremisohu ei ole. Nad elavad koos suurte karjadena ja on paremad jooksjad kui leopardid. Kuidas on see võimalik? Gnuude poegimisperiood on suhteliselt lühike. Gnuulehmad poegivad püstitjalu ja vasikas on kõndimisvõimeline juba mõni minut pärast sündimist. Poegimisperioodil on leopardidel toitu külluses. Püüdnud kinni ja söönud isu täis väikestest ning nõrgematest gnuuvasikatest, heidavad nad nädalaks-paariks kõhutäit seedima ja puhkama. Selle aja jooksul aga kosuvad noored gnuuvasikad sedavõrd, et suudavad vana-dega juba sammu pidada ning vajaduse korral leopardide eest ära joosta. Kui leopardidel kõht uuesti tühjaks läheb, tekivad neil juba tõsised raskused uue saagi püüdmisega. Mida aeg edasi, seda raskemaks see muutub ja ühel hetkel leopardid terveid gnuusid enam kätte ei saa. Nende toidulaud piirdub nüüd ainult üksikute haigete gnuudega. Leopardid jäävad nälga ja paljud nõrgemad neist ka surevad. Näljas ja nõrgad leopardid muutuvad omakorda saagiks hüüäänidele ja väiksematele kiskjatele. Niiviisi tekibki olukord, kus gnuude järgmisel poegimisperioodil on leopardid juba nii väheks jäänud, et nad ei suuda suurele gnuukarjale enam olulist kahju teha. Nii kiskjate kui ka taimtoidulistele gnuude arvukus on aja jooksul stabiliseerunud ja niiviisi püsivadki mõlemad liigid kõrvuti elades elujõulistena aastaid.

Sellist sündsümbiooset ja samal ajal suhtelises tasakaalus püsivat kooslust on ilmselt võimalik üsna lihtsalt mõjutada. Kõige suuremaks ohuks sellele on inimese enda oskamatu tegevus. Näiteks kui inimene otsustab asustada piirkonda mõne uue liigi, kes on suure kohanemisvõimega ja konkurendiks leopardidele. Võib juhtuda, et hoopiski jõulised kiskjad – leopardid – ei pea muutunud tingimustele vastu ja surevad välja. Suurt kahju põhjustavad ka kõikvõimalikud loomapüüdjad-jahimehed, kes võivad leopardide populatsiooni üsna kergesti viia väljasuremisele. Selliste elupaikade kaitse on igati õigustatud.

Korallriffidel elutsevad väikesed puhastaja-huulkalakesed, kes elavad sümbioosis paljude teiste kalaliikidega, sealhulgas isegi röövkaladega, kelle toiduks on teised kalad. Huulkalad toituvad oma peremeeskalade parasiitidest, bakteritest ja kär-bunud nahakihtidest. Tänu sellele on huulkalad söönud ja nende peremehed puh-tad ning haiguste eest kaitstud. Suured kalad tunnevad huulkalad nende erksa vär-

vuse tõttu hästi ära ja avavad oma suu ja lõpused, et huulkalad siseneda saaksid ning „koristustöid” teeksid. Huulkalade teenuseid kasutavad ka merikilpkonnad. On teada juhtumeid, kus huulkalad otsivad ohu korral kaitset hai lõugade vahelt ja seda ka sealt leiavad, sest haid neid ei hammusta.

Koostööd võib leida ka lindude ja loomade vahel. Iscäralik koostöö toimub meemägra ja meenäituri (väike mesilasvahast toituv linnuke) vahel. Juhul kui linnuke avastab mesitaru, ei ole ta võimeline sinna iseseisvalt sisenema. See ei valmista aga raskusi meemägrale, kellel on teravad küünised ja paks karusnahk, millest mesilane läbi ei suuda nõelata. Arvatakse, et kui meenäitur taru või pesa avastab, kutsub ta endale meemägra appi, kes linnule pesani järgneb. Kui meemäger on meest isu täis söönud, asub meenäitur koos meega pesast väljatoodud kärjetükikeste kallale. Teiseks näiteks lindude ja loomade koostööst võiks olla punanokk-pühvellind, kes istub pühvlite, ninasarvikute või sebrade seljas ja toitub seal leiduvatest kirpudest ja teistest putukatest, kellest peremeesloom pole suutnud vabaneda. Analoogetselt tegutseb krokodillilind krokodilli naha hooldajana ja isegi hammaste puhastajana. Imekspandav, et kurja kiskjana tuntud suur loom seda väikest ja vaprat lindu ära ei söö. Tõenäoliselt on krokodillile osutatav teene palju hinnalisem kui tühine suutäis. Eespool kirjeldatud pääsukesed, varblased, kajakad jt ei ela koos inimesega mitte inimeste pärast, vaid sellepärast, et inimese juurest (laudast, kalapaadist, prügi hunnikust jm) leiavad nad toitu.

Samal ajal pole mitte kõik koostöösidemed mõlemale poolele kasulikud. Selliseid sidemeid, kus üks partner elab lihtsalt teise kulul, seejuures oma partnerile kahju tehes, nimetatakse parasiitluseks. Selliseid nähtusi võib loodusest leida üsnagi palju: ürask sööb surnuks puud, kaanid imevad verest tühjaks kalu; igasugused nügilised, söödikud, kes toituvad teisest elusorganismist. Tegelikult elavadki paljud liigid ainult teise arvel ka teist süües.

VAHEMÄRKUS: Parasiitlus ei ole tundmatu ka inimühiskonnas. Võttes selle loodusest eeskujuks, saame põhjendada ja õigustada liigkasuvõtmist ja rahateenimist teiste eluolu arvel. Kahjuks on parasiitlus kui nähtus tänapäeva tsiviliseeritud kapitalistlikus ühiskonnas enamasti legaalne käitumisilming. Kuigi humanistlikest seisukohtadest ja

kooselu printsiipidest lähtudes ei tohiks parasiitlusel inimühiskonnas kohta olla, eksisteerib ta siiski. Mõned riigid on liigkasuvõtmisele ka piire seadnud. Näiteks NSV Liidus oli pankade maksimaalseks kasuminormiks 6%, Eestis on püütud SMS-laenuude intresse piirata jne.

Organismide kooselu vormi, kus üks liik elab teise kulul viimast kahjustamata, ni-

metatakse *kommensalismiks*. Tüüpiliseks kommensalismi näiteks on haihoidja – väike kala, kes kinnitub haide või raide selja külge ja ei too viimasele mingit kasu. Teadaolevalt kasutavad ka linnud ja väiksemad putukad suuremaid loomi-linde transpordivahendina. Sama võib öelda ka mägraga ühes urus elava rebase kohta, samuti hüüäni kohta, kes sööb lõvi murtud saaki.

Kuigi eeltoodud näited on esmapilgul ebatavalised, kuuluvad need

loomuliku koosseksistentsi osana kindlalt loomariigi, sealhulgas ka inimese, tavalise elu juurde. Tuleb välja, et looduses ei lahendata liigisiseseid konflikte üldiselt konkurendi füüsilise hävitamise teel. Mitte ainult liikidesisene, vaid ka liikidevaheline koostöö on osutunud üldjuhul tulemuslikuks. Uurimused näitavad, et rohkem koostööd tegevad liigid on looduses kohanemisvõimelisemad ning nende leviareaal on ka tunduvalt laiem.

Ka inimeste ja looduse koostööd oleks kasulik vaadelda sümbioosi seisukohalt. **Mitte loodus inimeseta, vaid loodus inimesega.** Me ei saa ega tohi vastandada inimest loodusele, meil on temaga vastastikku kasulik kooselu. Siit tuleb ka melioratsiooni ja meditsiini ideoloogiline alus, millest tuleb juttu edaspidi.

VAHEMÄRKUS: Siinkohal võiks lugeja tähelepanu suunata veel inimühiskonnas eksisteerivatele nn sundühistutele. Üsna levinud olid inimeste sundkooslused sotsialistlikes ühiskondades. Näiteks kolhoosid, sovhoosid, riiklikud kindla kasuminormiga ettevõtted, kommunaalettevõtted jne. Seaduste jõuga sunniti inimesi tegema koostööd ühise asja nimel. See polnud mitte alati ühiskonnakahjulik tegevus, nagu nüüd püütakse mõnikord näidata. Pigem oli tegemist optimaalselt korraldatud ja omahinna alusel teenuste osutamisega elanikele. Praegu on samasugusteks ühendusteks meil korteriühistud, maaparandusühistud, kus kõikide asjaga seotud inimeste liikmeksolek on lausa vajalik. See on ka loomulik, sest ühise eesmärgi nimel on vaja teha koostööd ja katta koos ka selleks hädavajalikud kulutused. Näiteks vabatahtlik tuletõrje, kodukaitse, naabrivalve jne. Samasugused sundühistud võiksid meil olla ka näiteks kommunaalteenuseid pakkuvad ettevõtted (vesi, kanalisatsioon, prügivedu, soojus jne), aga ka päästeteenistus, kiirabi, side jt. Muu maailm peab üldiselt loomulikuks, et kommunaalteenuste pealt äriettevõtted kasumeid ei teeni – loomariik ju seda ei tee.

1.4.4. Territooriumid. Imetajaid iseloomustab üldiselt territoriaalne käitumine. Imetajate territooriumid võivad olla suhteliselt väikesed või ulatuda koguni sadade

ruutkilomeetriteni. Territooriumi suurust määravateks teguriteks on looma suurus, liikumisvõime, toitumisviis, toidullikad ja nende kättesaadavus, konkurentide olemasolu ning poegade kasvatamiseks sobilike paikade hulk ja kvaliteet.

Territooriumi suurus ja selle kaitsmise määr võib muutuda olenevalt aastaajast ja toiduküllusest (vähesusest). Juhul kui toitu on küllaldaselt, siis ka kaitstakse territooriumi vähem, ning vastupidi. On täheldatud, et mida eraklikuma eluviisiga on imetaja, seda kindlamalt ta oma territooriumi hoiab. Suured

kiskjad asustavad suuri territooriume, mida läbivad pidevalt sõralised. Lõvi ei ründa antiloopse oma territooriumil mitte sellepärast, et viimased on piirist üle astunud, vaid ikkagi ainult toidu pärast. Territooriumi kaitseb ta aga teiste omasuguste eest, kes on tema toidukonkurendid ja keda ta oma valdusalale ei luba.

Ka paljusid kariloomi iseloomustab territoriaalne käitumine. Analoogiliselt suurte kiskjatega on oma territooriumid märgistanud ka puude otsas elavad ahvid, maa all elutsevad närilised ja muud loomad. Ka mesilaste ja sipelgate pesad on hoolikalt valvatud ja kaitstud. Imetajate territooriumid võivad olla suhteliselt väikesed (puulehtedest toituvad ahvid) või ulatuda isegi sadade ruutkilomeetriteni (lõvid).

Loomade hõivatud territooriumide piirid on tavaliselt uriiniga märgistatud. Harilikult on territooriumide moodustamise eesmärgiks loomaliigile vajalike toiduvärske tagamine, samuti paljunemiseks ning poegade üleskasvatamiseks sobilikud kohad. Seega on territooriumi valdajatel hulgaliselt eeliseid, mida nad saavad kasutada. Samal ajal peavad nad oma maa-alasid ka innukalt kaitsma, sest konkurendid on varmad eelistatud elupaiku endile haarama. Territooriumide kaitsmisel ründajate vastu võib tavapärane häälitsevate hoiatustega lahendatav konflikt paisuda lahinguks, mis tihti lõpeb ühe võistleja vigastuste või koguni surmaga. Tugevam hõivab endale alati parema territooriumi.

Territooriumi märgistamiseks kasutavad imetajad oma häält ja lõhnanäärmetest erituvat spetsiaalset lõhnaainet. Lõhnaained on teistele märguandeks – võõras, ära tule, see maa on juba hõivatud. Seltsingutena elavatel imetajatel on territoorium kogu karja käsutuses. Siiski tuleb eristada piirkonda ja territooriumi. Piirkond on tavaliselt territooriumist tunduvalt suurem ja seal peetakse jahti ühiselt. Territoorium on aga karjale elukohaks ning seda kaitstakse eriti hoolikalt. Vahel piirdubki aktiivne kaitse keskkoha kaitsmisega. Territooriumi keskel on poegade kasvatamiseks ja pereeluks eriline paik ehk kesktsoon. Seda territooriumi osa, kus on pesa, urg, koobas, kaitstakse erilise hoolega.

Analoogselt maismaaimetajatega kaitsevad oma territooriume ka mereloomad

(Loomariigis 2001, rühm 8, kaart 38). Kõige tugevamat territooriumide kaitset on täheldatud rannikuvetes. Ilmselt on seal mandrilt jõgede kaudu tulevat toitu rohkem ning toidulaud seetõttu rikkalikum. Ka vesi on soolavaesem ning eluks kohasem. Territoriaalsed kombad olevat kadunud vaid eluks kõlbmatutest ookeanisügavikest. Kõige rohkem kalu elavat külmades polaarpiirkondade vetes, kus on rohkem hapnikku. Harjashammaskalad on kõige agressiivsemad. Nemad ehitavad korallrahudele veetaimedest tõkked. Samuti hävitavad nad oma valdusalalt kõik elusad korallid ja kaitsevad territooriumi taimtoiduliste kalade eest. On andmeid, et kalad, vähilaadsed, aga ka merikarud, morsad ja sukelnorsud kaitsevad oma territooriume ja märgistavad piirid mitmesuguste häälightsustega. Samuti edastatakse infot värvide abil.

Ilmselt võib ka inimene oma territooriumide (hõimude asurkonnad, rahvusriik-konnad, rahvusriigid) kohta rohkem teada saada, kui ta hakkab lahti mõtestama teiste imetajate territooriumide kasutamise korraldust. Viimased uuringud näitavad, et erinevad rassid ja inimtõud ei assimileeru omavahel siiski nii sujuvalt, kui on eeldatud, eeskätt kultuuriliste erinevuste tõttu. Kui see nii oleks, siis oleksime maailmas kõik enam-vähem ühesuguse nahavärvi, kehaehituse ja luustikuga.

1.4.5. Kohastumine. Kohastumine on Darwini evolutsiooniteoorias olulisel kohal ja üks selle alustalasid. Kui vaadelda elu looduses, siis näeme, et kõikjal elavad loomad, linnud, kalad, putukad mõnikord meie jaoks isegi täiesti ettekujutamatus tingimustes: veeta kõrbes, igikeltsas, jää sees, väga sügaval maa all või vee all kilomeetrite sügavuses, kuhu ei tungi ükski päikesekiir. Samal ajal teame geneetikute seisukohta meie kõigi ühise eellase suhtes. Kuidas aga seletada tõsiasja, et ühest eel-lasest pärinevad erinevad liigid on võimelised elama niivõrd erinevates ekstreemsetes tingimustes?

Seda saab põhjendada liikide kohastumisvõimega. Ühelt poolt on elusolendid võimelised teatud määral kohastuma ja muutunud tingimustes ka ise muutuma. Näiteks jäneseid vahetavad sõltuvalt aastaajast karva. Talviti, kui lumi katab maad, on jäneste karv valge ja seega on ta vähem nähtav näiteks röövlomadele. Kevadel vahetab ta talvise kasuka suvise pruuni vastu ja nii on ta jälle vähem märgatav. Sääraseid näiteid on meil tuua üsna rikkalikult ka lindude ja kalade hulgast.

Evolutsiooniteoorias vaadeldakse kohastumist kui väga pikaajalist protsessi, mille tulemusena muutuvad ka looma välisus ja geneetiline kood. Tavaliselt tingib selle loo-

duskeskkonna muutumine. Kui muutus on suhteliselt suur ja toimub väga lühikese aja jooksul (näiteks maavärinajärgne veetõus või maapinna langus), siis ei suuda loomariik sellele nii kiiresti reageerida ehk kohastuda ning hakkub. Kui muutused on aeglased, siis toimubki loomade, lindude kohastumine ja nad suudavad uuenenud keskkonnas ellu jääda. Nii ongi miljonite aastate jooksul loomad, linnud, kalad kohastunud eluks just nendes looduslikes keskkondades, kus nad elavad. Loomulikult on ka inimene kohastumisvõimeline loom. Sellest ka tema erinev nahavärvus, sooja- ja külmataluvus, eluviis jne.

Teiselt poolt kohastub ka loodus loomade ja lindude tegevusega. Näiteks mesilased aitavad paljuneda eeskätt nendel taimedel, millelt nad õietolmu koguvad. Õielt õiele lennates kannavad nad edasi õietolmu. Mõne looma tegevus põhjustab aga ümbruskonnas lausa kardinaalseid muutusi. Näiteks kobras ehitab kunstjärvi ja muudab sellega paikkonna mikrokliimat. Selle tulemusena tekivad piirkonda uued niiskuselembedes taimeliigid, veelinnud ja nende järel ka kalad. Liigniiskuse tõttu muutub lähipiirkonna mullastik – uute taimede tulekuga kaasnevad ka nendega koos elavad putukad, loomad ja linnud. Endised, kuiva pinnase ja teistsuguse mikrokliimaga kohanenud taimed, loomad ja linnud aga peavad otsima uue elupaiga, sest kopra loodud uus nende elukeskkonnaks enam ei sobi. Kopra tegevuse tulemusena võib alata piirkonna üldine soostumine ja koguni uute soode ja rabade teke. Kopra poolt puuokstest ehitatud tammis hakkavad samuti kasvama uued taimed, tekivad mättad ja oksaraagudest tamm kindlustub ning muutub vettpidavaks ka ilma kopra edasise abita. Kui kobras mingil põhjusel oma pesa maha jätab, ei pruugi endine olukord enam taastuda. Soostumine jätkub ja kobras on osutunud tõeliseks looduse ümberkujundajaks.

1.5. Taimede kooselu

Juba ammu märgati, et erinevad taimeliigid kasvavad ainult nende jaoks sobilikes kliima- ja looduslikes tingimustes. Olulisemateks mõjutajateks on seejuures peale

kliima veel pinnase ja mulla lähtekivimid ning niiskuserežiim. Nii agronoomid-taimekasvatajad kui ka metsateadlased ja -kasvatajad teavad peamiselt eriuuringutele ja ajaloolisele kogemusele tuginedes, et igale taimeliigile on vajalikud sobilikud kasvukohatingimused. Enamasti on kasvukohatingimused välja kujunenud lähtuvalt füüsikalise-geoloogilistest isärasustest ja nende kombinatsioonidest. Neid tingimusi teades ja neid teadlikult muutes (melioratsioon, agrotehnika, väetamine, liikide ja sortide valik jms) saame kasvatada just neid taimi, mida vajame.

Samal ajal on paljud uurijad täheldanud, et mitmed taimeliigid ei kasva isegi soodsate tingimuste korral koos mitte sugugi nii hästi kui eraldi või sümbioosis ainult teatud kindlate taimedega. Suuremad puud püüdlevad päikese poole ja niiviisi nad varjutavad päikese teiste taimede eest. Viimased kiratsevad või hääbuvad hoopiski. Seega konkureerivad kõrgemad taimed päikese pärast omavahel ja ei lase nõrgematel päikeselembestel taimedel kasvada. Seevastu saavad kõrgemate päikest armastavate taimedega koos kasvada vaid varjulembesed taimeliigid. Niiviisi kujunevadki looduses välja igale kasvukohatüübile ja füüsilis-keemilistele pinnase omadustele, lõhnadele, niiskusele jne omased teatud kindlad taimekooslused.

Arvatavasti etendavad taimede omavahelises konkurentsisis olulist rolli peale päikese, niiskuse ja füüsilis-geoloogiliste tingimuste veel taimede muud võimed – näiteks okaspuudel vaigud, mis takistavad teiste taimede kasvamist. Võib-olla on taimedel ka veel muid relvi ja vahendeid konkureerimaks teiste taimedega. Kahtlematult mõjutavad looduses taimede kasvamist ka loomad, linnud ja putukad ning inimene.

Ühiskonnateadlaste sulest on ilmunud taimede ja inimeste kooselu käsitlevaid uuringuid seni veel vähe, kuid üsna suure tõenäosusega võime juba praegu meie geneetiliste teadmiste ja uuringute taustal tõdeda, et ühiskonna ja kooselu arenemises on kindlasti kindel osa ka taimedel. Milline nimelt, jääb ilmselt tulevaste põlvete teadlaste selgitada.

1.6. Inimese kohastumine loodusega

Inimene on pika evolutsiooniprotsessi käigus kodustanud ainult väga väikese osa looduses elavatest loomadest. Esimeseks kodustatud loomaks olevat koer. Teiselt poolt on selge, et ka inimene peab loomade kodustamisel ja metsloomade ning -lindude kasvatamisel tundma viimastele igiomast kooselu- ja eluviise. Vastasel korral võib nii mõnigi ettevõtmine äparduda. Näiteks põldpüüde kasvatamiseks ei piisa faasani- või kanakasvatustalastest teadmistest. Asi on selles, et erinevalt faasanitest ja kanadest, kus kukk valib temale sobiva emaslinnu soo jätkamiseks, valib põldpüükana ise endale sobiva põldpüükuke. Kui aga temale sobivat ja vastuvõetavat põldpüükukke karjas ei ole, siis põldpüükanad temaga „vägisi” ühte puuri pandud kukega ei paaritu ja kõik – ei mune ja seega ka ei sigi (Maahommik, ETV 05.03.2005).

Ka inimesed on õppinud maastikul liikumiseks orienteeruma päikese, kuu, taimestiku ja muude märkide abil. Tänapäeval on urbaniseerunud inimesed looduses orienteerumise lihtsustamiseks kasutusele võtnud mitmeid tehnilisi abivahendeid (kompass, satelliitsidel põhinevad GPS-aparaadid, lokaatorseadmed jm). Samal ajal ei ole nende seadmete kasutamine hädavajalik loodusrahvaste seas, kes kasutavad looduses orienteerumiseks mitmesuguseid, sageli ainult nendele teadaolevaid loodusemärke. Näiteks saamid ja teised Skandinaavia ja Siberi põhjarahvad, kes elavad looduses koos väikeste perekondlike rühmadena, tulevad orienteerumisega suure-

päraselt toime ka ilma moodsate navigatsiooniseadmeteta. Tegelikult rändavad ka nemad talviti lõuna poole ja suviti tundraladele jahti pidama koos perekondadega. Nendega kaasas olevad lapsed õpivad samal ajal loodust tundma ning samuti loodusmärkide järgi orienteeruma. Nii on see olnud põlvest põlve ja sajandist sajandisse. Mõnes mõttes sarnaneb loodusrahvaste tegevus paljuski rändlindude või rändavate loomade tegevusega, olles sügavalt looduslik ja loomulik.

Linliku eluviisiga inimesed on aga sideme loodusega peaaegu kaotanud. Nad tunnevad loodust ainult õpikute, interneti või ekskursioonide kaudu. Samal ajal ei tule nad looduses elamisega iseseisvalt enam toime. Kui nad kaotavad näiteks metsas olles oma navigatsioonivahendid (kompass, GPS), siis on nad ilmselt väga suurtes raskustes metsast kodutee leidmisega. Tõenäoliselt tänu oma mõistusele ja teadmistele on inimene kohastunud elama linnades ja asulates paiksena ja irdunud loodusest.

VAHEMÄRKUS: Filosoofiadoktor Argo Moori arvates on inimese arengus mänginud otsustavat rolli asjaolu, et inimene on üks vähestest loomadest, kes on õppimisvõimeline tänu oma n-ö kinniõblemata ajule. Juba sündides olevat inimesel osa ajurakke teabega täitmata ning see annabki talle võimaluse kiiresti ümbritsevaga kohaneda, teiste poolt varem kogutud tarkusi omandada ja nende baasil koguni uusi teadmisi luua. See omakorda loob inimesele veelgi olulisema eelise – tal pole vaja enam jalgratast ega ka arvuteid leiutada. Varem kogutud teadmiste baasil saab ta kulutada oma aja uue teabe loomiseks ja teadustöö tegemiseks.

Niiviisi koos ja karjas elades saab kergemini läbi. Inimene ehitab soojapidavaid hooneid, konserveerib toiduvarusid, pimedal ajal kasutab kunstlikku valgustust jne. Mida kiiremini toimub tehnoloogia areng, seda enam võõrdub inimene loodusest. Ainus tee olukorrast pääsemiseks on inimese teadlik tagasimineku looduse juurde ning seeläbi avastada ja rakendada uusi tehnoloogilisi lahendusi. Inimese naas-

miseks looduse rüppe võime korraldada küll üksikuid eksperimente, kuid ilmselt ei anna need soovitud tulemusi. Pigem võivad katsed näidata parimal juhul veel kord, et inimene on tõesti ainult üks osa looduslikust keskkonnast, millest ta tegelikult on võõrdunud ning on loonud temale ainuomase ühiskonna, aga ka keskkonna.

2. INSTINKTID, MÕISTUS, GEENID

Selles alapeatükis kirjapandu tugineb paljudele loodusteemalistele dokumentaalfilmidele (näiteks dokumentaalfilm *Evolutsioon 1–8*, USA 2001) ja kogumikule „Loomariigis” (IMP BV/UAB IMP Baltic LT 2001, Vilnius). Samuti on viimasel ajal ilmunud inimesegeenietika valdkonnas mitmeid huvitavaid teoseid, näiteks Viini meditsiiniülikooli inimgeenietika professori **Markus Hengstschlägeri** raamat „Geenide vägi” (Hengstschläger 2008).

2.1. Meie ühine ajalugu

Arvatakse, et elu Maal tekkis umbes 200 miljonit aastat tagasi. Algselt kohandusid imetajad eluks kuival maal, kuid on ka mõned erandid. Vees elutsevad vaalad ja delfiinid on samuti imetajad, kellel on teiste maismaaimetajatega üllatavalt palju sarnasust. Nende ujumisliigutused meenutavad rohkem nel-

jajalgsete loomade jooksmist kui kalade tüüpilisi liigutusi. Arvatakse, et nad on maismaalt pärit imetajad, kes on kohandunud vees elamiseks. Järelikult on meil ka nendega ühised eel-
lased. Kui imetajaid, linde ja kalu lähemalt vaadelda, siis selgub, et juba väliste tunnuste järgi on kõikidel palju ühist: nelja jäsemega keha, üks suu, kaks silma ja

kõrva jne. Ka luustikes leidub sarnasusi. Ühisjooni on samuti siseelunditel – süda, vereringe, ajuehitus, seedetrakt jne. Seega on loogiline, et neil kõikidel on ühine eellane. Geenetikute veendumuse järgi on ka näiliselt meist sootuks erinevad putukad, molluskid ja isegi ainuraksed tegelikult meie kauged sugulased. Lõpuks ei tohiks meid jahmatada enam ka teooria, et kõik elusolendid Maal on omavahel sugulased ja pärinevad ühisest eellasest.

Keha on aga paljudel liikidel vägagi erineva kuju ja erinevate funktsioonidega. Seda seletatakse kohastumisega, mis tegelikult pole midagi muud kui loodusliku valiku korras toimuv areng. Aja jooksul jääb muutunud tingimustes rohkem ellu neid isendeid või liike, kellel on selleks juhuslikult paremad võimalused (näiteks kaitsevärvus, liikumiskiirus). Andes need omadused geenide kaudu järglastele, toimub nende hulgas omakorda selektioon, kus elama jäävad jällegi enam kohastunud isendid jne. Protsess on muidugi väga pikk. Kalad kohastusid ja said pika arengu tulemusena täiesti omapärase keha kuju vees elamiseks, linnud võimekuse õhus lendamiseks, loomad maismaal ja isegi maa sees elamiseks jne. See teadmine andis teadlastele aluse järeldada, et evolutsioon ei ole eesmärgiks võtnud üldsegi mitte ainult keha chitamist. Kerkis küsimus, **kes siis ikkagi keha chitab ja miks ta seda**

teeb. Teadlased panid tähele, et vahel sünnib ebaloomulike kehaosadega isendeid. Mõnel isendil puuduvad näiteks varbad, teisel seevastu on kuus varvast või neli sõrme. Mõnel vasikal või ussil on kaks pead, teisel isendil üks pea ja kaks keha jne. Selgus, et loodus teeb kuskil midagi valesti. Juba ammustest aegadest on täheldatud, et inimestele ja loomadele on omane teatud pärilikkus. Vanemate ja vanavanemate kehakuju, silmade värv, loomuomadused, aga ka haigused kanduvad sageli edasi põlvest põlve. Selle teadmuse pinnal hakkas eelmise sajandi algupoolel arenema Saksamaal eugeenika, mida kasutasid natsid poliitilise ideoloogiana aariarassi väljaarendamiseks.

Kui äädikakärbestel rikuti teadlikult DNAd, saadi ootamatult mingite kindlate kehavigadega järglased. See oli oluline avastus, kuid mitte ammendav. Seejärel tehti kindlaks, et DNA koosneb segmentidest, mida hakati nimetama geenideks. Edasistel uurimistel selgus, et igale geenile vastab teatud kindel kehaosa ja et tasakaalus ning terved geenid koos moodustavad ühtse geenikomplekti, mille ühistegevuse tulemusena sünnib terviklik isend. Iga geen käivitab mingi kehaosa arengu ja geenikomplekt seega kogu keha arengu. Kui üks geen lülitus sisse valel ajal või vales kohas, siis tekkis ka keha arengusse mingi hälve.

Õige varsti õppisid teadlased tundma ja eristama erinevaid gene. Konkreetsete katsete abil õpiti tundma äädikakärbse liitsilma ehitavat geeni. Kui see eraldati, sündis kärbes ilma silmadeta. See oli juba väga suur avastus, mis töötas kõigele elusale ootamatult lihtsat seletust. Avastus tiivustas teadlasi minema veelgi kaugemale. Revolutsiooniliseks kujunes avastus, kui hiire silma ehitav geen siirdati äädikakärbesse. Siirde tulemusel kasvas kärbesse temale omane liitsilm hiire geeni abil. Hiire silmageen toimis äädikakärbse silmageeninina. Üks ja sama geen kasvatas hiirele hiire silma ja äädikakärbessele viimase liitsilma. Sellest järeldus, et kindel tervete geenide komplekt kasvatab ka terve keha. Kui üks geen on puudu, vigastatud või rakendub valel ajal, on meil tegemist hälbega, mis tekitab puudega keha. Olenevalt puude suurusest võib isend elama jääda või ka surra.

Sellest avastusest tegid teadlased järelduse, et kõigil elusal on üks evolutsiooniline ajalugu, mille algläte on geen. Ka inimese eisisaks on seesama geenikomplekt, mis toimetab mis tahes teises organismis. Samas on erinevatel liikidel mõneti erinevad DNAd või geenikomplektid, mis annavad igale isendile temale ainuomase kehaehituse, välimuse ja elukorralduse. Kõigil elusal on ühtne vorm – geenikomplekt, mis muutub evolutsiooni käigus. Väga pika aja jooksul, kui muutuvad elamistingimused (kliima, temperatuur, õhurõhk, niiskus- ja kiirgusrežiim jne) on sunnitud kohanema ka isendi geenid. See sünnib seepärast, et isend peab geeni kandjana igal juhul ellu jääma ja paljunema. Kui see nii ei oleks, siis ei elaks isendid elamistingimuste muutusi üle, lõpeks geenide igikestev elu ning lakkaks ka igasugune muu elutegevus.

Põhimõtteliselt ei erine transformatsioon, mis viis inimese tekkeni, teiste isendite

transformatsioonidest. Arvatakse, et kahele jalale tõusmine oli järsk hüpe inimese arengus. Kahel jalal liikumise omandamise järel vabanesid inimese käed muuks tegevuseks. See andis eelise kahejalgsetele, seega inimese kiiremale arenemisele võrreldes neljajalgsetega. Inimene on praegu üks vähestest imetajatest, kes kõnnib kahel jalal ja ei vaja selleks käte abi. Kuigi imikud ronivad umbes aasta pärast sünni neljakäpukil, viitab see ilmselt tõsistele raskustele, mida tuli omal ajal inimesel teha kahele jalale tõusmiseks.

Leemurite (ahvitaolised loomad Madagaskaril) praegust arenguseisundit peetakse parimaks omaaegse inimese transformatsiooni analoogiks. Geneetikute arvates eraldusid Madagaskari leemurid meie ühisest geenijöest enne šimpanse ja gorillasid, seega on nad meile üsna lähedased sugulased. Kui vaatleme ahvitaolisi leemureid, siis näeme, et nad on kaunis toimekad kahel jalal liikujad ja söövad juba ka kätega.

Meie lähim sugulane on šimpans, kuid me pole arenenud šimpansidest ega ühestki teisest ahvist. Meil mõlemal on üks cellane. Veel mitte väga ammu arvati, et inimese eelkäija on olnud ahvisarnane olend. Meie eelkäija sarnanes tõenäoliselt ahviga, kuid ta ei olnud päris kindlasti ahv selles mõttes, nagu me neid tänapäeval tunneme. Meil on siiski meile ainuomane sugupuu ja ainult tänu paljudele juhustele ja kokkulangevustele on meist saanud inimene – *homo sapiens*, kes on võimeline ainukese imetajana enda ja teiste elusolendite elutegevust mõtestama ning vastastikuseid koosseistestamise seoseid (sh ka karjades ja parvedes olemist) teadlikult selgitama. Kuid ka inimene on aja jooksul läbinud väga keeruka kohastumisprotsessi. Meie esivanemad erinesid meist kindlasti väga palju. Ka tänapäeval on inimesed erinevates kliimavöötmes kohastunud ja muutunud isesugusteks nii keha kuju kui ka nahavärvuse poolest (ühel pool täiesti mustad, teisel täiesti albiinod (Dokumentaalfilm Evolutsioon 1–8 3/8, USA 2001, ETV 30.09.2004).

2.2. Kes meid juhib? „Isekas geen”

Bioloogias tehti 1960ndate keskel mitmeid uusi avastusi, mille eesotsas olid ameeriklane **George Williams** ja inglase **William Hamilton**. **Matt Ridley** väitel jõudis esmalt merebioloog Williams ja seejärel ka putukate ühiselulisust uuriv Hamilton uue jahmatava arusaamiseni evolutsioonist, eriti aga sotsiaalsest käitumisest (Ridley 2002). George Williams esitas väite, et kuigi vananemine ja surm on vastuolus organismi arengu eesmärkidega, on geenide seisukohast organismi hääbumine ja surm pärast soojätkamist igati põhjendatud. Ta järeldas, et loomad ja ka taimed pole loodud teenima mitte niivõrd oma liiki ega iseenast, vaid hoopiski

geene. On tähelepanuväärne, et kaks suhteliselt üksildast ja erineva spetsialiteediga loodusteadlast tulid enam-vähem üheaegselt tulemustele, mis käivitas bioloogias revolutsiooni. See on ka omamoodi tõestuseks, et geenidel põhinev teooria on tõesti multidistsiplinaarne ning seega ka olemuslikult tõesem kui kõigekõrgemast (loojast) lähtuv maailmakäsitlus.

VAHEMÄRKUS: Sellel bioloogilisel avastusel polnud rabav mõju mitte ainult bioloogide hulgas. Ühele Hamiltoni teoste lugejale lõppes iseka geeni idee koguni traagiliselt. George Price hakkas õppima geneetikat sooviga tõestada, et Hamiltoni äärmuslik järeldus altruismist kui geenide isetusest on ekslik. Tema uurimus aga, vastupidiselt loodetule, hoopiski kinnitas ja põhjendas veelgi paremini Hamiltoni teooriat. Pärast seda siivenesid Pricel vaimse tasakaalutuse märgid, ta pöördus trööstiks jumala poole; seejärel annetas kogu oma varanatukese vaestele ning tegi lõpuks enesetapu (Ridley 2002, lk 25).

Avastus mõjutas peaaegu kõiki loodus- ja sotsiaalteaduste valdkondi ning loodetavasti saab aluseks ka suurtele muudatustele loodus-, majandus- ja ühiskonnateadustes. Kindlasti mõjutab see lõppude lõpuks oluliselt inimeste elu planeedil Maa.

Williams ja Hamilton andsid meie inimlikule enesevääriskusele tõeliselt alandava hoobi. Esiteks sai inimesest kõige tavalisem loom teiste loomade seas. Teiseks selgus, et see loom ei ole kaugeltki mitte maailmavalitseja ega ka targem ja ilusam kui teised. Kolmandaks osutus inimene kõigi oma soovide ja vajadustega pelgalt geenide meeskonna truualamlikuks ja orjameelseks mängukanniks ning tööriistaks (Ridley 2002, lk 24). Rabatud olid paljud, sealhulgas ka termini „isekas geen” kasutuselevõtja **Richard Dawkins**, kes olevat noore teadlasena samuti jõudnud samasugusele järeldusele: „Me oleme vaid ellujäämismasinad, robot-kandurid, mis on programmeeritud kaitsma geenideks nimetatud isekaid molekule. See tõdemus jahmatab mind ikka ja jälle. Ja kuigi ma olen seda teadnud juba aastaid, pole ma suutnud selle mõttega harjuda” (Dawkins 1976).

Richard Dawkinsi andmetel peaksid Nobeli preemia laureaadid **Francis Crick** ja **James Watson**, kes 1953. aastal avastasid ja harutasid lahti geeni molekulaarse struktuuri, pälvinud samasuguse tunnustuse ja austuse, kui seda on saanud Aristoteles ja Platon (Dawkins 2000, lk 29). Revolutsioonilisis molekulaarbioloogias seisnes selles, et geenide puhul on meil tegemist digitaalse ja igikestva geenivooga, mida Richard Dawkins on nimetanud ka digitaalseks jõeks – tema raamat pealkir-

jaga „Jõgi Eedenist” ongi sellest kirjutatud. Geenid jooksevad lõpmatu vooluna läbi meie esivanemate, meie ja järglaste kehade. Nad loovad meie kehasid ja ka jätavad need maha, kui on loonud uued kehad, milles edasi elada. Geenid ei ole hõivatud üksnes iseenesest koopiategemise, mis põlvkond põlvkonna järel ajas neid edasi kannavad. Tegelikult veedavad nad oma aja pidevalt kehas, mõjutades nende järjestikuste kehade ehitust, kuju, käitumist jne, milles nad parasjagu asuvad. Dawkins sõnastas oma kolmekümne aasta taguse lausungi tänapäevasemalt: „**Meie – ja see tähendab kõiki elusolendeid – oleme tegelikult ellujäämismasinad, mis on programmeeritud levitama just sedasama digitaalset andmebaasi, mis selle programmeerimise läbi viis**” (Dawkins 2000, lk 32). Uurijad on avastanud, et geenide koodimehhanism on hämmastavalt sarnane tänapäeva arvutites kasutatava digitaalkoodiga. Vahe on selles, et geenikood ei ole kahendkood (nagu arvutites) ega ka kaheksandkood (telefonides), vaid neljandkood, milles on neli märki.

On kindlaks tehtud, et geenid on tegevad ka indiviidide erinevuste loomisel ja isesuguste, omavahel mitteviljastuvate liikide tekkel. Juhul kui samad isendid eralduvad üksteisest pikemaks ajaks ja neil ei ole enam võimalik kokku saada ega sigida, kohanduvad nad uutes tingimustes ning ajapikku muutub ka nende geneetiline kood. Samuti on teada, et isapoolsed ja emapoolsed geenid ei segune lihtlabaselt – tegelikkuses moodustavad nad täiesti sõltumatuid uusi geenikombinatsioone. Kuigi iga konkreetne geen inimese kehas on pärit ühelt vanemalt, on ta siiski ainulaadne ja kordumatu, vaatamata sellele, et ta evib ka mõningaid äratuntavaid omadusi (haigusi, iseloomuomadusi, kehaehitust jne) oma vanematelt, vanavanematelt jne (Dawkins 2000, lk 17). See iseärasus põhjustab ka liikide erineva arengu. Teatud aja jooksul on üksteisest eraldatud liigid võimelised veel andma järglasi, kuid ühest hetkest alates enam mitte. Dawkins toob näite Põhja-Ameerika ja Inglismaa hall-oravatest. Kuigi mõlemad on halloravad, ei ole nad ometi omavahel enam suutelised järglasi andma, nad on olnud väga pikka aega lahus. Selle aja jooksul on muutunud nende geneetilised koodid ja nad ei saa enam iialgi samasuguseid järglasi nagu enne lahknemist. Sellisel juhul hargneb geenijõgi kaheks, kusjuures mõlemad harud kulgevad iseseisvalt. Umbes seitse miljonit aastat tagasi lahknes mingist geenijõe harust inimest kandev geenijõgi. Praegu arvatakse geenijõestikul olevat umbkaudu kuni kolmkümmend miljonit haru ehk nii palju, kui on maailmas erinevaid liike. Samas arvatakse, et ellu on jäänud ainult umbes 1% kõigist kunagi elanud liikidest. Seega 99% uutest lahknenuid geenijõgedest (liikidest) on jooksnud liiva ja kuivanud. Kui kaugesse minevikku tagasi vaadata, siis näeme, et inimese geenijõgi ühineb šimpansi geenijõega umbes samal ajal kui gorilla geenijõgi. Sel ajal toimus arengus geneetilise juhuse tõttu suur ime – mõistuslikuks olendiks (inimeseks) sai inimesetaoline olend. Mida kaugemale tagasi, seda uusi hargnemisi näeme. Niiviisi jõuame näriliste, kasside, elevantide jt imetajate geenijõgedeni, veel kaugemale vaadates juba ka roomajate, lindude, kalade ning selgrootute geenijõgedeni jne (Dawkins 2000, lk 20–21).

Me võime ka geenijõe arengut prognoosida. Teoreetiliselt on võimalik isegi ulmelolukord, mis tekiks juhul, kui õnnestuks näiteks üks osa inimesi eraldada teistest kindla barjääriga mitmeks miljoniks aastaks – saata näiteks rühm inimesi igaveseks mingile bioloogiliseks eluks hästi sobivale ja Maa kliimaga sarnasele planeedile. Seejärel kaotame selle rühmaga igasuguse sideme. Kujutleme, et mõne miljoni aasta pärast leiame vahepeal kaduma läinud liigikaaslased üles. Mida me näeme? Usutavasti leiame eest mingid muud ja tõenäoliselt ka mõneti teistsuguse välimusega olendid, kes erinevad meist nii keha kui ka vaimu poolest. Ilmselt on nende käitumine ja ka kultuur meist oluliselt erinev. Nad on kohastunud uute elutingimustega. Tegelikult oleme aga nende olenditega lähedalt sugulased. Meil on ilmselt ka väga palju sarnasusi – vereringe, kaks silma, luustik, kõrvad, võib-olla isegi mõistus. Peamiseks erisuseks on aga tõenäoliselt asjaolu, et me ei saaks koos enam ühiseid sigimisvõimelisi järglasi. Meie tsütokroomis C on pika aja jooksul tekkinud olulised muutused. Nähtavasti erinev näiteks ühe märgi võrra. Umbes sellisel nagu inimesed ja ahvid praegu.

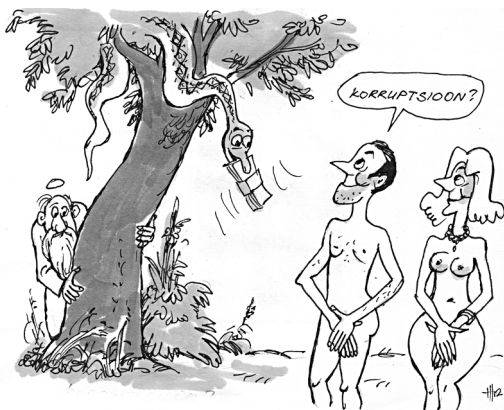
Digitaalse geenijõe autorid on meile üsna veenvalt põhjendanud liikide arenguloo ja ka inimese asukoha selles. Kahju, et seni on see epohhi loov bioloogide avastus leidnud mitmete ühiskonnateadlaste, poliitikute, aga ka majandusteadlaste seas üsna külma ja kohati isegi vaenuliku vastuvõtu.

VAHEMÄRKUS: Ka Eestis on Dawkinsi „isekas geen” leidnud kriitikat. Näiteks professor Mihhail Lotman leiab: „Dawkinsi geeniteemalised kirjutised ei kuulu rangelt võttes geneetika valdkonda; õigem oleks neid käsitleda ilukirjandusena. Väita, et „isekat geen” tohib kritiseerida vaid geneetik, on sama hea, kui arvata, et üksnes ajaloolane võib arvustada „Kolme musketäri”. Samuti olevat „isekas geen” üksnes metafoor – sama laadi sõnapaar kui „isekas bitt” või „isekas bait” (Lotman 2005). Kuigi ka mina (raamatu autor) ei ole geeniteadlane, saan ma ometi aru, et Dawkinsi geeniteoorial põhinevad raamatud „Isekas geen” ja „Jõgi Eedenist”, aga ka Hengstschlägeri „Geenide vägi” ei ole kindlasti ilukirjanduslikud romaanid ega kuulu ka ulmekirjanduse valdkonda. Tõenäoliselt on nad maailmas parimad populaarteaduslikud raamatud, mis suudavad lihtinimesele, aga ka ühiskonna- ja majandusteadlastele geenide olemuse ja tegevuse põhimõtted ära seletada. Neid on seepärast kohatu võrrelda ilukirjanduslike romaanidega, näiteks „Kolme musketäriga”.

Autori arvates on mõistetav ka ettevõtjate-kapitalistide vastuseis uutele, geeniteoorial põhinevatele ühiskonnakäsitlustele. Nende kätte koondub raha võimu toel järjest suuremal hulgal maailma mineraalseid ja fossiilseid loodusvarasid. Kuna viimased on otsakorral, süvenevad kapitalistide invasioonid maavarade poolest rikkaste riikidesse. Raha võimu ja sõjalise jõu toel soovitakse oma kontrolli alla saada seda vähest, mis veel alles on jäänud. On selge, et geeniteoorial põhinev ühiskonnakäsitlus avaks armutult kapitalistliku maailma juhtide tegeliku ühiskonnastase

olemuse. Seda loomulikult ei soovita ja tehaksegi kõik, et seda vältida. Usuõpetuse võtmine koolide õppekavadesse on ilmselt üks vastukäike. Omal kombel on rahamaailma selline käitumine samal ajal ka tõestuseks, et bioloogidel-geneetikutel on õigus. Midagi pole teha – „isekas geen” kihutab tagant ka saamahimus kapitaliste. Kahju ainult, et inimühiskonnale lähevad selles eluvõitluses ilmselt kaduma paljude usundite, sealhulgas ka kristliku maailmavaate kaudu süvendatud humanismi printsiibid.

Iseka indiviidi tegutsemisele suunatud geeniteooria on ka väga heaks põhjenduseks ja aluseks kõiki säästva ja arvestava isetu kooselu ja ühistegevuse arendamisel. Geenide koostöö annab meile aimu ka ühiskonnas toimuva ühistegevuse arendamiseks, samuti võimaluse vabaneda üldlevinud arvamusest, et nii ühistegevus kui ka kapitalism on inimese teadvuse leiutised ning alles paar-kolmsada aastat vanad. Kui soovime hästi edasi elada, peame lõppude lõpuks vabanema hoopiski raha võimust. Raha ei tohi ühtede käes olla teisi allutavaks-hävitavaks-mõjutavaks vahendiks. Piisab, kui rahale jääb kaupade ja teenuste kvaliteeti ning mahtu mõõtev roll.

Vaadeldes lähemalt loomaliikide vajadusi, võib need üldjoontes jaotada kaheks. Esimesse gruppi kuuluvad **füsioloogilised vajadused ja turvalisus**, milleta ei saa eksisteerida ükski elusolend. Nendeks on toit, vesi, õhk, soojus ja valgus. Kui üht neist viiest ei saa organism teatud ajavahemiku järel, siis ta hukkub. Elusorganismid on juba instinktiivselt suunatud oma füsioloogiliste vajaduste rahuldamisele. Meie organismis toimuvad füsioloogilised protsessid iseeneslikult, teadliku sekkumiseta. Näiteks hingame, süda pumpab verd soontesse, siseorganid põletavad orgaanilist ainet ja toodavad pidevalt energiat. Organism annab meile kohe märku, kui midagi (toitu, vett, õhku, energiat) on puudu, ja sunnib meid ka kiiresti tegutsema nappiva ainese hankimiseks. Arvatakse, et füsioloogiliste tarvete instinktiivne rahuldamise vajadus on põhjustatud geenidest. Sellest vajaduste kompleksist saame teha üldistuse ning defineerida geeni esimese käsu organismile – ELADA.

Teine grupp meie sisse kodeeritud instinktiivsetest vajadustest, mida me oma mõistusega eriti mõjutada ei saa, on tung jätkata sugu. Olemuslikult on tegemist omalaadse ja edaspidi kirjeldatud kopeerimise protsessiga, mis peaks tagama liikide igikestvuse. Seda võime nimetada ka geeni teiseks käsuks – PALJUNEDA.

Nende kahe geenide antud põhikäsu täitmiseks ei ole vaja organismi mõistuslikku sekkumist, neid täidetakse instinktiivselt. Inimene on mõistusliku olendina sunni-

tud samuti neid geenide käske täitma. Samas on ta looduslike kohustuste täitmist püüdnud oma teadliku tegevusega lihtsustada. Näiteks karjakasvatuse ja maaviljelusega parandati toiduga varustatust, kaevude rajamine kindlustas vee, majade ehitamine kehale vajaliku soojusrežiimi jne. Paljunemise tagamiseks ja soodustamiseks on loodud sünnitushaiglad, lasteasutused, ravimid jne. Seepärast ongi tähtis, et mõistaksime geenide igakülgset mõju nii loodusele kui ka inimühiskonnale lahus indiviidide teadlikust tegevusest. Geenide käsud elada ja paljuneda on ühelt poolt lahus inimese mõistuslikust argitegevusest. Teiselt poolt on aga inimese mõistuslik tegevus eeskätt geenide tegevuse tulemus.

2.3. Isekus ja isetus

Isekus ja isetus on ühel teljel asuvad vastandlikud, äärmuslikud loomuomadused, mis on ühel või teisel määral ja ulatuses omased kõikidele elusolenditele. Ilmselt on konkreetse isendi isekuse-isetuse aste ja asukoht sellel teljel määratud temas oleva geenikoodiga. Isekusele kalduvad liigid on suuremad egoistid ning elavad tavaliselt eraklikumat elu. Meis kõigis on tubli annus isekust. Juba vanarahvas tõdes, et lastel on sündides küüned enda poole. Isekust iseloomustavad ja väljendavad mitmed tegevused. Inimese soov midagi või kedagi ainult isiklikult enda tarbeks või huvides suuremal või vähemal määral OMADA on tema isekust väljendav nähtus. Järelikult ei ole meil õigust kritiseerida isekat kapitalisti, kes endale maksimaalset kasumit taotleb – see on juba tema loomuses.

Lääne loodusfilosoofias oli juba aastakümneid tagasi levinud arusaam, et inimese mina-teadvus on üks võimsamaid inimese võimeid integreerivaid tegureid, mis andiski talle võime kontrollida oma keskkonda ja saada seega domineerivaks bioloogiliseks liigiks (Moor 2003, lk 13). Viimastel aastatel on selline arusaam hakanud murenema. Inimene pole kaugeltki nii kõikvõimas kui üldiselt arvatakse. Sadade tuhandete inimeste surma põhjustanud looduskatastroofid (tsunami Okeaanias, maavärin Haitil jne) tulevad meile üsna sageli meelde, et inimene ei kontrolli looduslikus keskkonnas toimuvaid protsesse, rääkimata nende esilekutsumisest või olulisest mõjutamisest. Vaatamata teadussaavutustele on ta ikkagi jäänud ainult üheks loomaks loomariigis, kellel tuleb kohastuda muutuva keskkonnaga, mitte vastupididi.

Michael Ghiselin on kirjutanud: „Kui asi puudutab omakas, siis aitab iga elusolend ootuspäraselt oma kaaslast. Parema võimaluse puudumisel allutab ta end ka ühiselu orjuse ikkesse. Lubage tal aga täielikult oma huvidest lähtuda ja vaid sündsustunne takistab teda oma venda, elukaaslast, vanemaid või lapsi jõhkralt kohtlemast, neid vigastamast või isegi tapmast” (Ridley 2003, lk 70). See lausung kehtib ka inimese kohta, kelles peitub samuti geenide poolt omakasule orienteeritud loom. Ilmselt ühel ajahetkel lakkas inimese mõistus seda armutut vennatapmisinstinkti tunnistamast ja hakkas kehtestama enda jaoks kooselureegleid. Agaramad ja tule-

muslikumad olid siinkohal kõikvõimalikud usumehed, samuti omavalitsuste ja riikide juhid. Vaatamata seadustatud kooslureeglitele on meis ikkagi veel säilinud midagi isekast ürgloomast. Meie hulgas on endiselt vargaid ja mõrtsukaid, kes isiklikes huvides omastavad teiste vara ja isegi tapavad.

Kui inimesed on liigina muutunud üksteise vastu sallivamaks ja loobunud isikliku kasu nimel vennatapult, siis teiste liikide suhtes me veel selleni jõudnud ei ole. Kuigi osa looduskaitsejaid on nõus loovutama ka midagi isiklikku kaitstavate liikide heaks, on sellel siiski teatud piirid. Kui näiteks relvastatud looduskaitsejaks jääb tühipaljas kõrbeoasis üksi, on näljas ja kohtub seal viimase unikaalse liigi esindajaga, siis ellujäämise nimel ta tõenäoliselt laseb ka selle maha ja sööb ära. Sama ajal ta teab, et sellise tegevusega hävitab ta unikaalse loomaliigi. Meie teadvus ei ole veel jõudnud tasemele, et sellisel juhul tuleks unikaalse liigi säilitamise nimel ohverdada hoopiski inimene ise ja anda loomale ellujäämisvõimalus. Meid, inimesi, on juba niigi liiga palju ja me oleme tõsiseks koormaks loodusele.

Matt Ridley arvates on viimastel aastatel toimunud midagi veidrat. Majandusteadlased, kes möödunud saja viiekümne aasta jooksul ehitasid üles terve teadusharu eeldusel, et kõik inividid käituvad isekalt ja nende tegevust motiveerib ainult omakasu, on äkki hakanud oma mõttemalle muutma. Osa majandusteadlastest juba leiab, et tänapäeval ajendab inimesi tegutsema mitte niivõrd isiklik materiaalne omakasu, vaid hoopiski miski muu.

VAHEMÄRKUS: Siinkohal tabasin ennast äkki mõttelt, miks ma näen nii palju vaeva selle raamatu kirjutamisega, kui tean, et mulle selle eest midagi ei maksta ega anta selle eest ka mingit autasu. Tõesti, aga miks ma siis seda teen? Ilmselt tuleb vastust otsida sportlaste, kunstnike, kirjanike jt tegevuse motiividest. Ka nemad ei tegutse pelgalt raha pärast. Ilmselt motiveerib meid kõiki seesama „isekas geen”, mis käsib olla teistest tugevam, parem, ilusam, võimekam jne. Seega on sõna „rahakam” ka samasse ritta kuuluv, kuid seejuures mitte ainumäärav.

Miks siis ikkagi loobutakse omakasust ja tegutsetakse sageli altruistlikult. Majandusteadlased seletavad seda nähtust *tundmuste funktsiooniga* (Robert Frank). Bioloogid omakorda väidavad, et omakasupüüdmatast tegutsevad järglasteta sipelgad ja mesilased, olles isekate geenide materiaalsete huvide teenistuses. Nad tegutsevad nii, nagu see on vajalik indiviidile, kelle kaudu geenid edasi kanduvad, antud juhul sipelga- või mesilasema heaks. Ilmselt saame geenide tegevusega seostada ka inimeste altruistlikku käitumist, samuti tundmuste funktsiooni. Meis olevad geenid lihtsalt hoolitsevad selle eest, et annaksime tulevastele põlvetele endast igal juhul parima. Seejuures ei tea geen rahast ja selle mõjust midagi. Võib arvata, et igasse üksikindiviidi on geenide poolt juba sisendatud võimas tahe olla parim. Ja me püüdleme selles suunas intuiitiivselt, sõltumata sellest, kas saame mingit kasu või mitte. Sama sündroom lööb välja, kui me eluga riskides tormame päästma uppujat

või tulehädas olijat, lootmata sellest miskit kasu. Ka siin pole mängus mitte isiklik omakasu, vaid geeni käsk hoida elu, hoida ka teine keha elus, et ta oleks suuteline kandma geeni.

VAHEMÄRKUS: Filosoofiadoktor Argo Moor on arvanud, et geenivalikuteooria on loobunud eesmärgipärasusest looduses – kõik mis on, olevat loodusliku valiku tagajärg, aga valiku objekt on geen, mitte isend või populatsioon.

Midagi pole öelda – geen on meie kehas peremees ja mõjutab nii instinktiivset tegutsemist kui ka vaimutegevust. Ja seejuures mitte ainult selle keha huvides, kus ta parajasti asub, vaid veelgi enam – geen meie kehas sunnib meid populatsiooni säilitavale ja geeni edasikandvale koostööle. Kahtlemata ei saa me kõiki probleeme lahendada geenitehnoloogiaga, tähtis on geenide rolli meis teada ja tunda, et me ei teeks valesid valikuid. **Richard Dawkins** ja **Susan Blackmore** on geeni ja geneetika kõrval kasutusele võtnud juba mõisted „meem“ ja „memeetika“, millede alusel saaks luua uue ja looduseadustel rajaneva kultuuriteooria (Blackmore, „Meemimasin“). Meemi käsitlevad semiootikud kui kultuurilise info mõõtmise, defineerimise algühikut. Geen ei ole ilmselt meemimasin, vaid pikka aega käibinud meemid kinnituvad geneetilisel tasandil. Oletatakse, et sellel tasandil vaimne käitumine materialiseerub. Kahtlematult on siin veel palju tegureid, mida me ei oska seletada. Tõenäoliselt on inimesel veel suurem osa looduses toimuvast lahti seletamata ja on teadmata, kas inimene niikaugele kunagi jõuabki, et kogu looduses toimuv on teaduslikult avastatud ja kasutusele võetud. Ilmselt jääb jumalale alati mingi osa ja usklikele võimalus millessegi üleloomulikusse (loojasse) uskuda.

Saame teha järelduse, et **ühiselule suunatud üksikindiivide isetus on geenide poolt meisse programmeeritud tegevus**. Aidates isetute rühmas või kogukonnas oma naabreid, tagame geenidele jätkuva elu ja kindlustame nende edasikandumise.

Miks aga siiski enamik liike kaldub rohkem isetusele ja on ühiselulised, kusjuures mõned neist ei suudagi iseseisvalt elada. Täiesti puhast isekust ja isetust pole looduses tegelikult olemas. Konkreetsete liikide, sh ka inimeste puhul saame rääkida ainult isekuse ja isetuse teatud sümbioosist, segust. Mõni liik on rohkem või vähem erakliku, teine rohkem ühiselulise loomuga. Inimeste puhul on kindlasti segavaks asjaoluks raha ja muude ressursside olemasolu ning omamine. Kui meil on küllaldaselt raha, siis oleme teistest sõltumatumad, seega ka isekamad. Me ei pea ellujäämise nimel koonduma karjadesse ja tegema mõnikord ka ebameeldivat koostööd ning rabama kellegi teise eest või nimel. Tegelikult teeb raha meid ainult näiliselt vabaks. Piisab, kui meis rakendub mingil põhjusel surma toov geen, siis pole rahal enam tähtsust. Või kui oleme sattunud ihuüksinda veeta ja toiduta kõrbesse, ka siis pole meil rahaga midagi muud teha, kui paremal juhul paberrahast lõkgetulel sitikaid praadida.

Tänu geeni- ja arstiteadusele on meil võimalik juba geenide tegevusse sekkuda.

Võib-olla õnnestub suure raha abil keha surma mõnda aega edasi lükata – eemaldada näiteks operatsiooniga surma põhjustavad vähirakkude loojad geenid jne. Aga sellest lähemalt edaspidi.

2.4. Geenide tegevusse sekkumise ohud

Inimest on ajast aega huvitanud võimalus elu ette näha või siis olla elu mõjutajaks-muutjaks. Üheks lahenduseks on peetud pärilikkuse muutmise kaudu oma järeltulijate eluolu muutmine. Paljud sooviksid suunata poiste-tüdrukute sündimuse vahetkorda, samuti vältida juba eos võimalikke pärilikke haigusi jne. Sellised soovid on kahtlemata arusaadavad ja paljuski ka humanistlikud. Samal ajal võime geeniteooriale tuginedes kahelda, kas sellised tegevused on lõppkokkuvõttes ratsionaalsed. Need võivad olla ka etteaimamatute tagajärgedega ning ühiskonnale ohtlikud. Siinjuures ei räägi ma sellest, et võib-olla kellegi fantaasias on luua geneetilisi truualamlikke sõdureid-mutante, kes oleksid rahavõimu esindajatele toeks maailma valitsemisel. Paljudes õudusfilmides kujutatakse juba praegu täiesti reaalsena ette geneetilisi koletisi, mutante või siis truualamlikke sõdureid-orje, kes tegutsevad eliidi käsul ja huvides.

Mitmed geeniteadlased on juhtinud tõsiselt tähelepanu geneetilise valiku ohtudele. Arvatakse, et geneetilise valiku ohtlikum joon seisab selles, et ainult rikkad suudavad seda endale lubada. Princetoni ülikooli bioetikaprofessori **Peter Singeri** arvates viib igasugune geneetiline valik vältimatult inimeste geneetilise aretuseni – eugeenikani (Singer 2006).

2.4.1. Inimeste „tõuaretusest” – eugeenika. Vaatamata ebaõnnestumistele ja väga suurtele küsitavustele inimese pärilikkust mõjutavate probleemide käsitlemisel, tulevad filosoofid-idealistsid ja ühiskonnateadlased aeg-ajalt ikka ja jälle inimese „tõuaretuse” idee juurde tagasi.

Kahekümnenenda sajandi üheks suuremaks mõtlejaks tituleeritud **Erich Fromm** pidas 1976. a kirjutatud raamatus „Olla või omada” uue ühiskonna peamiseks mureks ja ülesandeks **uue inimese esiletulekut**, kes oleks vaba soovist OMADA, et selle asemel lihtsalt OLLA (Fromm 2001, lk 159–161). Oma uurimustes pidas ta võimalikuks luua uus inimene, muutes inimesele igiomast isekuse ja isetuse vahetkorda isetuse ehk OLEMISE kasuks. Idealistina ta ilmselt ei tajunud kogu probleemi keerukust ja vastuolulisust. On tähelepanuväärne, et vajadust kujundada uute vaimsete omadustega inimene on tähtsustanud ka mõned teised tänapäeva uurijad. Võib-olla on see inimeste geneetiliste koodide muutmisega tulevikus isegi võimalik?

Nii kommunistid Venemaal kui ka natsid Saksamaal püüdsid möödunud sajandil luua uute omadustega inimest. Kommunistid üritasid 1917. a alates ideoloogia, inimeste ümberkasvatamise ja muude sunni- ja mõjutusvahendite kasutamisega inimestest välja juurida isekust. Vaatamata aastatepikkusele praktilistele katsetele ei

õnnestunud neil luua uut ühiskondlikku olevust. Katse lõppes kommunistliku idee ja sellel baseeruva ühiskondliku süsteemi totaalse kokkuvarisemisega möödunud sajandi üheksakümnendatel aastatel. Kuna isekus on inimese loomuomadus, olid kommunistide püüded sisuliselt vastuolus looduseadustega (geeniteooriaga). Kui kapitalistile on omane isekus, mis oma äärmuslikus vormis ei ole ühiskonnale vastuvõetav, siis kommunistide ideaaliks olev isetus on sisuliselt samas olukorras. Seega pidigi nende ettevõtmine nurjuma. Etteruttavalt olgu öeldud, et nii absoluutne isekus kui ka isetus on äärmused: kumbki ei sobi ehedal kujul inimühiskonnale. Järelikult peame leidma nende vahel tasakaalu – ja selleks on eraomandusel (isekusel) ja ühiskondlikul omandil (isetus) põhinev ühistegevus.

1932. a hakkas Saksamaal arstide ja teadlaste initsiatiivil kiiresti arenema *eugeenika* – õpetus inimkonna pärilike omaduste parandamisest. Pärilikkuse mõjutamise ideel püsis ka Euroopas möödunud sajandil massiliseks saanud natsismi filosoofia. Arvati, et kuuesaja aasta jooksul õnnestub Saksamaal aretada uus aaria rass (isandate kõrgem rass). 1933. a seaduse alusel hakati Saksamaal pärilike puuetega inimesi sundsteriliseerima. Massipsühhoosi mõjul võttis idee äärmusliku kuju ning väljus mõistlikust ja teadlikult korraldatud tegevuse raamidest. Lühikese aja jooksul steriliseeriti Saksamaal 300 000 peamiselt saksa soost inimest. Juudid kuulutati „ajude poolest” haigeks ja puudega rahvaks. Nende massiliseks hukkamiseks ehitati spetsiaalsed kontsentratsioonilaagrid. Natuke hiljem lisati hävitamisele kuuluvate rahvaste hulka ka mitmete teiste rahvuste esindajad. Kuigi eestlasi ei kavatsetud maha tappa, pidid neist saama siiski taas mõisnike pärisorjad ja nn lihtrahvas, kellel pole asja eliidile kuuluva võimu ega ka rikkuste juurde. Sundsteriliseerimise ja valikulise soojätkamise kaudu, järjekindla „tõuaretusega” loodeti luua uute tippomadustega saksa rahvas, nn üli-rass, kes oleks pädev ja suuteline valitsema kogu maailma.

Kui võtta analoogiks inimese edukas tegevus uute loomatõugude ja taimesortide aretamisel, siis oleks natside tegevus ilmselt uute inimtõugude aretamisel isegi mingit vilja kandnud. Samas olid tagajärjed etteaimamatud. Õnneks takerdus kogu ettevõtmine üldhumanistlike põhimõtete ja ka poliitiliste vastuseisude taha. Pärast II maailmasõja lõppu tuli asja õudne ja ebainimlik pool avalikkusele ilmsiks ning inimkonnale sai teatavaks natslike inimsusevastaste kuritegude ulatus ja maht. Fašism kuulutati Nürnbergis inimsusevastaseks ideoloogiaks.

2.4.2. Geenitehnoloogia ohud. Leebemal kombel on geenide tegevusse sekkunud ka pärast II maailmasõda. Toome mõned näited.

Ameerika teadlane **Warwick Kerr** tõi 1955. aastal Aafrikast Ameerikasse erilise mesilastõu ning püüdis selle ristamise tulemusena aretada uue ja meetootlikuma mesilase. Ristamine küll õnnestus, kuid sellega kaasnesid ootamatud seigad. Selgus, et Ameerika tavamesilasega ristatud aafriklasest liigikaaslasest kandusid edasi just Aafrika mesilase viha ja kurjust kandvad geenid. Selle põhjustas asjaolu, et Aafrika mesilase geeniga ristatud uus mesilasema koorus üks päev varem ja sai ilmse eelise

– eluvõitluses oli ta suuteline tappa kõik hiljem koorunud Ameerika tavamesilase geenidega uued emad. Nii viisi valutati aafrika geeniga praktiliselt kõik mesilaspered. Ameerika tavamesilased tõrjuti piirkonnast üsna varsti välja. Paraku olid ristatud mesilased eriti õelad ning isegi kamikazelike kalduvustega. Suurte gruppidega ründasid nad inimesi, koeri ja teisi loomi ning põhjustasid sageli ka nende surma. Inimesed hakkasid mutantmesilasi nimetama tapjamesilasteks ja need muutusid USA rahvuslikuks nuhtluseks. Nende hävitamiseks ja kahjude vältimiseks moodustati eriüksused. Aastas hävitati kuni 50 000 tapjamesilaspesa, kuid kogu tegevus osutus tulutuks. Kuuldavasti üritab Warwick Kerr nüüd oma tegu kuidagiviisi heastada ja on asunud aretama uut, ilma astlata mesilastõugu. Iseasi, kas tal see õnnestub. Ja kui õnnestub, kas sellega ei ilmne jälle mingi uus, seniolematu ja prognoosimatu kaasnähtus.

Ka Eestis on probleeme tekkinud lehmade tõuaretusega (Koduloomad ja karjakasvatus 2005). Pannes rõhu lehmade piimakuse suurendamisele, on võrreldes maaõugu veistega saavutatud arvestatavaid tulemusi. Kui 19. sajandil saadi lehmalt keskmiselt 600–750 kg piima aastas, siis 2010. a oli keskmine toodang lehma kohta juba ligi kümme korda suurem – 5693 kg aastas. Samas on uute veisetõugude vastupidavus kannatanud. Eriti suured on probleemid poegimisega. Pikaajase tõuaretuse tulemusena on lehmade vaagen järjest suurenevat udarat kandes niivõrd muutunud, et sageli ei ole suure piimaanniga lehmad enam võimelised iseseisvalt vasikat ilmale tooma ning vajavad inimese abi. Nüüd on maaülikooli veterinaarid-teadlased seisukohal, et tuleviku tõuaretuses tuleb enam panustada lehma vaagna ümberkujundamisele ja poegimisomaduste parandamisele. Sisuliselt luuakse meil pidevalt uut lehma. Loomisprotsess kiireneb ilmselt veelgi geenitehnoloogia kasutuselevõtu järel. Kuid kas see kokkuvõttes ka kasulik on ja milliseid negatiivseid tagajärgi veel tuleb parandada, on iseküsimus.

Ka mõne looma- või taimeliigi ümberasustamisega kaasnenud probleemide kohta on Eestist tuua mitmeid näiteid. Üllatavalt hästi kodunes sissetoodud kährikkoer, kellest loodeti head karusnahka saada. Samas on kährik ohustanud juba oluliselt mitmeid teisi liike ja enam ei arvata, et tema asustamine oli kasulik. Eestis on hästi kodunenud ka ameerika naarits. Ta on füüsiliselt tugevam kui traditsiooniline euroopa naarits ja tõrjub loodusest viimase välja. Samuti on selgunud, et euroopa naarits ja ameerika naarits ei sobi omavahel soojätkamiseks. Ameerika naaritsa

geenikood on juba liiga palju erinev euroopa naaritsa geenikoodist. Nii ei kohtagi peale Hiiumaa enam kusagil mujal euroopa naaritsat. Pärast II maailmasõda toodi Eestisse meetaim Sosnovski karuputk. Selle abil loodeti suurendada oluliselt meetoodangut. Ootamatult hakkas see meetaim meil kasvades looduses vohama, viljelus väljus agronoomide kontrolli alt ning inimestele muutus ohtlikuks taime mürgisus. Praegu on tõsisid probleeme karuputke tõrjega.

Tuues uude keskkonda mingi looma või taime, tuleb arvestada, et tegemist on suurte riskidega. Oma keskkonnas ja kliimas elanud ja arenenud loom võib uues

keskkonnas kohaneda, mitte kohaneda või hoopiski muteeruda – muutuda uute omadustega loomaks. Millises suunas protsess toimub, ei ole sageli ette teada. Seepärast eeldab looma- või taimeliigi ümberasustamine spetsiaalseid katseid ja uuringuid.

On veel teist liiki ohud. Oleme tänu oma mõistusele õppinud ka geeni tahet eirama ja teda isegi üle kavaldama. Inimene on suuteline näiteks endalt elu võtma eeskätt oma tahtejõu ning teadliku tegevuse tõttu, mida ilmselt teised imetajad, linnud ja kalad siiski ei suuda. Me võime teatud puhkudel oma

tahtejõudu kokku võttes üle saada valust ja surmahirmust ning ignoreerida geeni üht põhikäsku – elada. Teiseks oleme hakanud geeni petma. Teatavasti teevad geenid suguelu äärmiselt nauditavaks ja kutsuvad sellega instinktiivselt esile kõikide liikide paljunemise. Tõenäoliselt kaasneb selle protsessiga ka armastus, millel võib olla samuti geneetiline alge. Mida aga teeb inimene? Me naudime küll maksimaalselt seksi, kuid oskame teadlikult tehniliste, keemiliste ja bioloogiliste vahenditega eirata suguelu peamist eesmärki, täita teist geeni käsku – paljuneda.

Inimolend on suuteline veel mitmel muul moel geeni käske ignoreerima. On leiutatud terve arsenal sõjariistu, mille abil on võimalik korraldada tõelisi tapatalguid ja hävitada ka kõige elujõulisemaid ja tugevamaid isendeid. Raha leiutamise järel ja valetamise tulemusena on loodud nii ühiskonnas kui looduskeskkonnas ebanormaalsed, mittelooduslikel alustel põhinevad võimu-, majandus- ja sotsiaalsuhted. Rahavõimu toel on ühiskonnas moondunud ka loomulik liigisisese võimuvõitluse mehhanism. Inimeste seas ei saa karja või parve juhiks enam mitte füüsiliselt jõulisem ja osavam isend. Ka kõige demokraatlikumaks kuulutatud ühiskondades pääsevad võimule inimesed, kellel on suurel hulgal raha või kes suudavad maksimaalselt esindada kõige jõukama ühiskonnakihi huve, on kavalamad ja oskavad paremini ennast avalikkusele välja pakkuda. Inimühiskonnas on välja kujunenud mõistusel baseeruv kunstlik võimukujunemise süsteem. Kahtlemata on sellel samu-

ti looduslik alge. Ka šimpansi-karjades on täheldatud nutikamate võitu, kuid me ei saa väita, et selline puhttehislike vahenditega võimusaamise moodus oleks ühiskonna enamiku jaoks olnud efektiivne, rääkimata humanistlikest eesmärkidest. Kahjuks saavad raha võimu abil juhtpositsioonidele, karja juhtideks isegi isikud, kellel pole juhtimiseks mingeid geneetilisi ega looduslikke celdusi, oskusi jne. Selle tulemuseks on halastamatud ja mõttetud sõjad, genotsiidid, raha ning ressursside kuhjumine väheste kätte, mis

põhjustab masside rahutusi, tapatalguid, tervete maade ja rahvaste hävitamist. Seega on inimese teadlik tegevus (vägivallavahendid, rahavõim) maailma rahvastele toonud rahuliku ning turvalise elu kõrvale häda ja viletsust.

Probleemist on püütud üle saada demokraatia arendamisega. See on seni olnud sisuliselt ainult mäng. Kuni eksisteerib raha võim ja sellele tuginev poliitiline süsteem, pole võimalik rääkida ka mingist täiuslikust demokraatiast ega ka demokraatlikust ühiskonnast.

Kõige olulisem on, kas suudame ja teadlikult ka tahame kõiki oma tegevuse tagajärgi ette näha ning kas meie vastuhakud isekale geenile ei põhjusta hoopiski meile endile lõpuks sootuks uusi ja järjest keerukamaid probleeme. Võime sattuda nõiaringi, kus meie peamiseks tegevuseks on oma vigade lõputu parandamine. Me oleme ühiskonna viinud uute sotsiaalsete ja keskkonnakatastroofide lävele – maavarade ammendumine, naftaenergia kriis, tarbimise ja ressursside tasakaalutus jms. On selge, et peavastutus ebaõigete otsustuste tegemisel lasub eeskätt geneetikutel. Nemad on kohustatud oma geneetilistes uuringutes tähelepanu pöörama ka võimalikele ohtudele, mida nn džinni pudelist väljalaskmine võib põhjustada.

2.4.3. Uusi arengusuundi geenitehnoloogias. Mitmed uuemad teaduslikud avastused bioloogias ja geneetikas (geneetiliste koodide muutmise võimalikkus) on tekitanud jällegi vajaduse parandada mitte ainult loomade, vaid ka lindude ja taimede geneetilisi (pärilikke) omadusi. Järjest sagedamini on hakatud rääkima taas inimese tervisliku seisundi parandamise võimalustest geneetilisel teel. Arstide ja teadlaste initsiatiivil on peamiselt meditsiinilistel eesmärkidel asutud koostama geenipanku ja uuritakse geneetiliste koodide mõju nende muutmise selgitamise eesmärgil

(Hengstschläger 2008). Puhtteaduslikust aspektist võttes pole see ohtlik. Ohtlik on selle juures aga asjaolu, et keegi, kellel on raha ja mingid pahatahtlikud eesmärgid, võib mõnes autoritaarses ühiskonnas võimule saades geneetikute ja arstide teadmised ja saavutused kurjalt ära kasutada – näiteks allutada ja orjastada geneetiliste relvadega mõne väikerahva. Professor **Peter Singeri** arvates võib geeniteaduse areng viia meid „geneetilise võidurelvastumiseni” (Singer 2006). Sisuliselt on tegemist samasuguse ohuga, mille kutsus esile eugeenika; viimast kasutasid omal ajal natsid ja see viis koletislike kuritegudeni.

Geenide avastamine ja oskus geenikomplekte muuta ning mõjutada on teinud juba võimalikuks loomade ja inimese kloonimise. Seda oskust ja teavet ei evi mitte ükski teine looduslik olevus peale inimese. Teadusavastust võib vabalt võrrelda tule ja ratta leiutamise ja nende teadliku kasutamisega. **Jeremy Rifkini** arvates seisab inimkond tähtsal ristteel. Selle suursaavutuse abil mängime oma saatuse jumalat ning võime põhjustada tsivilisatsiooni tulevikule kurjakuulutavaid tagajärgi. Bio-tehnoloogia abil hakatakse võib-olla juba lähiaastatel looma inimolendeid täpselt samuti, nagu insenerid teevad konveieril autosid (Rifkin 2005). Iseenesest mõistatavalt kaasneb sellega ka kvaliteedikontroll ja prognoositava tulemi võrdlemine projekteerituga. **Esmakordselt inimkonna ajaloos on võimalus valida, milline peaks olema ja on inimese järeltulija geneetiline kood.** Praktiliselt on võimalik juba luua ka nn imeloomi, kus loomade geen on segatud inimeste geenidega. **Ian Wilmut** on **Harry Griffini** (lammas Dolly looja) järel Inglismaal klooninud teise lamba, kelle rakku oli siirdatud inimese geen.

Inimese kloonimise tehnoloogia töötas välja **Robert Edwards**. Väga jõuliselt ja vaatamata paljude riikide valitsuste vastuseisule on inimese kloonimisega viimastel aastatel tegelnud Itaalia päritolu arstid **Zavos** ja **Antinori**. Nende arvates peaks inimembrüo kloonimine olema kättesaadav eeskätt nendele inimestele, kes ei saa

lapsi (Viasat Explorer TV, Peter Williams Television 2005). Eestis tegeleb inimese kunstliku viljastamisega doktor **Andrei Sõritsa**. Õnneks on tema senine tegevus piirdunud ainult lastetutele paaridele järglaste võimaldamisega.

Siinkohal vajame juba teatavat julgust, et võimalikult tõeselt prognoosida meie ühiskonna tulevikku – tundub, et kõige õudsemad fantaasiad ja ulmefilmid on reaalselt teoks saamas. Mitmes mõttes on ka range ühiskondliku kontrolli all

toimuv geneetiliste koodide muutmine ülimalt ohtlik tegevus. See on mäng tulega. Me ei saa olla kindlad ja me ei tea, kas, kus ja millal ning millises vormis võib geneetikute tegevus väljuda kontrolli alt. Kindlasti ei ole teadlased ja tõenäoliselt ka poliitikud veel küllaldaselt avalikustanud tänapäeva biotehnoloogia võimalusi. Möödunud sajandi kurb kogemus on sundinud poliitikuks sekkuma. Kuid kas nad suudavad vastu seista raha võimu mõjutustele? Paljudes riikides on seadustega keelatud igasugused inimkloonimised ja muud pärilikkust ning geenikoodide muutvad katsed. Üldjoontes on selge, et geneetikute ülim eesmärk on avastada, saada kuulsa ja anda maailmale reaalseid teaduslikke tulemusi, vaatamata sellele, millised võivad olla tagajärjed inimkonnale. Ka aatomipommi, massihävitusrelvades kasutatavate mürkide ja püssirohu leiutajad ei soovinud ju inimkonnale halba. Ometi on just nende massihävitusrelvadega tapetud sadu miljoneid inimesi. Tuleb välja, et mõistuse olemasolu ja humaansed põhimõtted ei takista suurriikidel väikeriike okupeerida ning inimesi massihävitusrelvadega tappa. Kerkib küsimus, kas pole liiga vara tegelda geenikoodide muutmisega, sest inimeste hulgas domineerivad endiselt veel looduslikud instinktid ning erahuvid.

1930. aastatel kasutati Ameerika sõdureid ja tsiviilhaiglate patsiente salaja kiirituseksperimentidel. **Michael Bradley** on väitnud, et AIDSi viirus võib pärineda samuti Ameerika laboritest. See olevat kindlalt inimekkeline ning eesmärgiks olevat olnud vältida rahva arvukuse vohamist ja stabiliseerida Aafrika rahvaarvu (Bradley 2005, lk 14). Samuti ei saa me olla üldsegi kindlad, kas näiteks mõni üliriik mitte juba praegu ei korralda ülisalajastes tingimustes väga tõsiselt arvestatavaid katseid inimeste või loomade geneetilise koodi muutmiseks-mõjutamiseks sõjalistel eesmärkidel. Teatavasti paljud massihävitusrelvad (aatom- ja vesinikupommid, bioloogilised ja keemilised ründevahendid, inimese ajutegevust mõjutavad keemilised ained jne) töötati välja väga suure saladuskatte all sõjalistel eesmärkidel. Teoreetiliselt on võimalik luua uut tüüpi geneetiline relv inimeste geneetiliste koodide muutmiseks. Sellega saaks kogu inimkonna allutada mingile ülijõule või rahakate ringkondade võimule, nagu seda juba ulmefilmides näha võib. Teine tõsine oht ühiskonnale tuleb ilmselt digitaaltehnikast. Juba praegu on valmis saanud digitaalsed sõdurrobotid, mis käsitsevad relvi paremini kui inimsõdurid. Kuna see teema ei kuulu käesoleva õpiku eesmärkide hulka, siis seda mõttevahetust siinkohal edasi ei arendata. Viitame ainult vajadusele luua parem ja humaansem ühiskond, kus selliste asjadega ei tegelda.

Eeltoodu kirjapanemise mõtteks ei olnud autoril kedagi geenitehnoloogia ohtude ja võimalike tagajärgedega hirmutada. Oma seisukoha geenitehnoloogia suhtes avan edaspidi, kui kirjeldan meditsiini, melioratsiooni ja geenitehnoloogia positiivseid külgi.

2.4.4. Geenid ja eluta loodus. Maailm ei koosne ainult elusloodusest, mida juhiavad ja suunavad geenid. Suurem osa Maast on mitteorgaaniline ja see koosneb kivi-

mitest, elutust pinnasest, veest, gaasist, metallidest jne ainetest, mis suuremal või vähemal määral omavahel keemiliselt ühel või teisel viisil reageerivad ja muunduvad ühest olekust teise. See osa Maast on eluta loodus ja see on samuti nagu eluslooduski pidevas muutumise protsessis. Me sõltume Päikesest ja seal toimuvast termotuumareaktsioonist, mis annab kohutaval hulgal energiat. See omakorda põhjustab pideva muutumise nii Maa elustikus kui ka eluta looduses.

Siiani on geneetikud pidanud geeni bioloogia ehk eluslooduse oluliseks osaks. Tuleb teadvustada, et geenid ei suuda muuta ega mõjutada Päikese ega ka maasisese energia voogusid, mis kutsuvad esile maavärinaid, tektoonilisi muudatusi, vulkaanide purskeid, vee tõusu ja alanemist, mandrite tõuse ja vajumisi, kliima soojenemist ja jahenemist, laastavaid torme, paduvihmu, ängistavat tuulevaikust jne. Aastaaegade vaheldumised ning sellega kaasnevad muudatused on tingitud Maa korrapärasest liikumisest Päikese ümber. See asjaolu sunnib kogu elutegevusele Maal peale kindla rütmi. Kõikvõimalikud anorgaanilised keemilised reaktsioonid põhjustavad protsesse, mille tulemusena muutuvad kivimid, metallid, tekivad ja imenduvad gaasid jne. Pidevalt toimivad füüsikalised-keemilised protsessid loovad elusloodusele uusi sobivaid või vähem sobivaid elutingimusi ja -valikutegureid. Muutustega peavad organismid kohastuma ja kui nad seda ei suuda, surevad välja.

Eelnevast nähtub, et geen ja geenitehnoloogia ei ole meie eluolu kujunemisel kaugeutki mitte ainumääravad. Pigem mõjutab meid ja kogu evolutsiooni veelgi rohkem päikeseenergia. Kui Maa pöörlemine Päikese suhtes mingil põhjusel (nt kokkupõrge juhusliku asteroidiga) kas või natuke muutub, on paigast ära kõik kliimavöötmed ja ökosüsteemid. Küsimuseks on, kes ja mis üldse sellise ülikiiire muutuse üle elab? Tundub, et inimene oleks ehk üks võimekamaid. Ta on kohastunud elama karmis kliimas ja suuteline kasutama kõikvõimalikke lisaenergiaallikaid, lisaks hulk teadmisi, kuidas kiiresti muutuvas looduses paremini toime tulla.

Tähtis on teadvustada, et geen ei ole mingi imeline ja ainuvõimas ning jumalik nähtus. Kaugeutki mitte kõiki nähtusi ja protsesse ei saa seostada geenidega. Pigem peab geen kui orgaaniline moodustis ise pidevalt ja väsimatult kohastuma nende oludega, mida loob anorgaaniline maailm koos Päikesega.

Intervjuust Manchesteri ülikoolis töötava geeniteadlase filosoofiadoktor **T. Tamme** selgub, et kui oleksime loodud teenima ainult oma geene, siis vaevalt esineks selliseid hälbeid, mis tugevasti kahjustavad meie genofondi. Inimestel (ja ka loomadel!) on kalduvus langeda sõltuvusse mõnuainetest, mis omakorda toob kaasa geenide degenerereerumise. Ei saa väita, et tegu oleks juhusliku hälbega, kuna narkomaania, alkoholismi jm levik on intensiivistunud ja ei näita languse ega stabiliseerumise märke (Kiili 2004, lk 6).

2.5. Mood ja kultuur koostöö soodustajana

Matt Ridley andmetel (Ridley 2002, lk 174–175) seavad looduses paljud liigid oma elu tõsisesse ohtu, kui neil tekib vajadus oma pesa või liigikaaslasi kaitsta. Näiteks mesilased riskivad sissetungijat nõelates oma eluga: kui kaotavad astla, nad hukkuvad. Kuid nad ei tee seda mitte soovist päästa taru, vaid pigem vajadusest säilitada oma paljude õdedega ühiseid geene. Kuigi nad käituvad isetult, on geenide aspektist võetuna nende tegevus isekas.

Pikka aega arvati, et inimeste kohta see ei käi. Leiti, et inimeste puhul rakenduvad tingimused, mis annavad koostööd tegevatele rühmadele isekate rühmade ees eelise. Oletati, et isekate rühmad surevad välja enne, kui nad koostöörühma ohustada jõuavad. Inimrühmi ja rahvusi ei erista geenid. Rahvusrupid teeb eriliseks kultuur, tavad ja mood. Nähtavasti ka kliimatingimused, mis on ebasobivad teistest kliimaoludest saabunud isenditele. Inimesele on omane anda oma lastele edasi traditsioone, kombeid, teadmisi ja ka usku. Inimeste hulgas ei pruugi keegi olla edukam ainult seepärast, et ta on sündinud andekana (geenide poolest). Sageli määravad inimese edukuse hoopiski kogutud teadmised, hea kasvatus ja kombed – kultuur. Aga ka raha, mille nad on saanud oma vanematelt.

Samas on inimesed ootamatult koostööaltid ja omakasupüüdmatud, isetud. Anna me jootraha taksojuhtidele või kelneritele, keda me võib-olla enam mitte kunagi ei kohta, loovutame doonoritena verd nende jaoks, keda me iialgi ei näe, päästame meile võõraid uppujaid, annetame tundmatutele kerjustele jne. Teeme seda vastutteenet lootmata. Veelgi enam. Inimest on küllalt kerge veenda osalema kõige ohtlikumas ja mõttetumas tegevuses lihtsalt seetõttu, et teised seda teevad. Näiteks sõdimine juhtgrupi või isegi teise riigi (inimeste grupi) huvide eest rahuvalvemissioonides. Natsi-Saksamaal loobus valdav osa oma isiklikust arvamusest ja järgis pimesi füüriterit. Nõukogude ajal täideti kohusetruult parteiladviku ebaloogilisi käske ja korraldusi. Hiinas kuulutati armutu sõda varblastele, tehti nn kultuurirevolutsiooni jne. Analoogiliselt toimib ka mood. Me juhime kõiges sellest, mis on moes – kanname ühesuguseid riideid, laulame moodsaid laule, käitume, nagu on hetkel kombekas jne. Me allume valitsevale moele vaid seetõttu, et see on valitsev mood (Ridley 2002, lk 176).

Ameerika psühholoog **Solomon Asch** korraldas katseid, milles uuriti inimese vastuvõtlikkust moele ja teiste arvamusele (Ridley 2002, lk 178). Katsealune juhutati ruumi, milles oli üheksa tooli, ja pandi istuma. Ükshaaval saabus veel kaheksa inimest, kes istusid ülejäänud toolidele. Katsealune ei teadnud, et teised on eelnevalt instrueeritud. Asch näitas kõigile kahte paberit. Ühele oli joonistatud üks joon ja teisele kolm selgelt eristatavat erineva pikkusega joont, millest üks oli ühepikkune esimesel paberil oleva joonega. Seejärel küsiti igaühelt, milline kolmest joonest on esimesel joonisel näidatuga ühepikkune. Kõik kaheksa varem instrueeritud vastasid

ühtviisi valesti. Viimasena küsiti katsealuse käest. Kõigi juuresolijate jahmatuseks valis ka katsealune enamasti vale vastuse. Nii vastas valesti 12 katsealust 18st. Ainult 1/3 katsealustest vastas õigesti. See katse annab meile seletuse, et inimesed alluvad nii truult olemasolevale moele ja on suutelised muutma oma põhimõtteid. Ilmselt tule-

neb see ka geenidest. **Inimesed ei soovi ennast enamusele vastandada ja soovivad olla karjas, sest karjas on kindlam.** See nähtus avaldub näiteks ka valimistel. Valitakse ikka neid, keda naabrid soovivad või kellest on ühiskonnas kujundatud positiivne arvamus (valimisreklaam!). Seejuures ei vaevuta endale aru andma, kas tehtud valik on valijale isiklikult soodus või mitte.

Sellist moe järgimist on täheldatud ka looduses. **Matt Ridley** kirjeldab pujupüü isaslindude käitumist suurel mänguplatsil, kus on koos palju isaseid, kes võistlevad võimaluse eest emastega paarituda. Ringi keskel olevad isased (10%) on ilmselt paremas olukorras, kuna nendel on võimalik sooritada 90% paaritumisi (Ridley 1993). Umbes samamoodi käituvad Eesti alal ka tedred ja metsised oma mängides. Kuna nende pulmamängud toimuvad samuti parves, siis on nad tõenäoliselt lähedas suguluses Ameerika pujupüüdega. Üheks põhjuseks peetakse emaslindude kalduvust üksteist jäljendada ja valida ka endale kaaslaseks see isaslind, keda teised emaslinnud on eelistanud. Tuleb välja, et isane kütkestab emaseid ainult üksi sellega, et teised emased teda tahavad.

Aleksei Turovski väidab, et kuigi konkurents käib ainult isaste vahel, teevad valiku siiski emased. Kuid samas on teatud valikuõigus siiski ka isastel. Näiteks väga käre lehm eneseväärikat pulli ei huvita (Maaleht 20.03.2003). Võib-olla teevad oma valikuid ja eelistusi niiviisi ka naised? Samas on oht, et ainult isaste väliste tunnuste järgi valikuid tehes võib emane saada täiesti sobimatu partneri, ta peaks isase valikul rohkem usaldama oma ürgseid instinkte.

Üldiselt arvatakse, et võrreldes näiteks leopardide, lõvide, tiigrite, aga ka krokodilide ning haidega on inimesed tunduvalt koostöölembesemad. Leitakse isegi, et inimühiskond ei ole üldse indiviidiühiskond, pigem on ta ühiseluliselt lähedane mesilasperedele ja termiididele. Nii nagu mesilased, termiidid ja sipelgad ei saa üksteiseta hakkama, võib sama öelda ka inimeste kohta.

Tähtis, turvaline ja ka moekas on kuuluda mingisse ühendusse või seltsi, mis annab üksikindiviidile suurema turvalisuse ja lisahüvesid. Inimesed kohanevad suhteliselt lihtsalt teiste rühmade ja kultuuritraditsioonidega. Näiteks sõja kaotanud inimesed

isegi loobuvad oma kultuurist võitja kasuks. Teisest küljest on inimesed sageli ka kuulekad ja kohusetruud alluvad. Nad täidavad vastuvaidlematult ülemuse käske ka juhul, kui need on selgelt jaburad. Võib-olla kardetakse langeda ebasoosingusse ja kaotada oma mugav koht grupis? Seda nähtust küll taunitakse, kuid välistada pole suudetud. Ja kas suudetaksegi, kuna see on meie loomuses. On ka uurijaid (**Craig Palmer, John Hartung** jt), kes väidavad, et inimesed seavad rühma kuuludes salamisi esiplaanile siiski oma erahuvid. Miski ei viitavat sellele, et ühishuvid oleksid esikohal. Rühmas olemist kasutatakse isiklikes huvides ära ja rühmas ollakse ainult seni, kuni see on kasulik (Ridley 2002, lk 182). Ilmselt ei ole me loodud rühma nimel ennast ohverdama, vaid kasutame rühma oma huvides. Samas teame, et mõned usuliste kalduvustega inimrühmad on korraldanud kollektiivseid enesetappusid. Mingi kõrgema idee nimel on inimesed suutelised kollektiivselt käituma suit-siidlikult (jaapani kamikazed, islami enesetaputerroristid).

2.6. Juhid ja alluvad

Selleks et mõista juhtide valiku ja tegevuse looduslik-geneetilisi tegureid ja toime-mehhanisme, tuleks meil tähelepanelikult jälgida, kuidas see toimub nn puhastes looduslikes kooslustes. Inimühiskonnas on juhtimisprotsess mitmete tehniliste abivahendite, inimese mõistuse ning raha võimu tõttu tugevasti moondunud. Tõenäoliselt ei suuda ka mis tahes juhtimisteadused ja organisatsiooniteooriad seda oluliselt parandada, sest need teooriad ise on omakorda mõjustatud nendest teguritest, mis looduslikke juhtimisprotsesse on mõjutanud.

Karjas olemine eeldab, et seal on paigas hierarhilised suhted. Mis alustel ja miks hierarhilised suhted üldse tekivad? Kuidas saadakse karja juhiks? Miks ühed isendid on juhtidena võimekamad kui teised? Miks mõned isendid ei pürigi juhtideks ja eelistavad karjas olemise eeliseid lihtsalt ära kasutada? Kes kehtestab ja tagab parvedes ja karjades kindla korra? Praegu on veel suureks mõistatuseks, kuidas suudavad näiteks kalad või linnud parvedes liikuda niivõrd sünkroonselt ja korrapäraselt, mis teeb parvede liikumise lausa nauditavaks vaatamänguks. Inimühiskonnast võime analoogilist nauditavat kooskõlastatud käitumist kohata näiteks sõjaväeparaadide, mõnede massiürituste (rühmvõimlemine, rahvatants) puhul. Täiuslikult reguleeritud kooskäitumisel on kindlasti looduslikud põhjused. Tõenäoliselt tagab sünkroniseeritud käitumine kala- või linnuparvele, aga ka inimrühmadele maksimaalse turvalisuse. Parv võib oma käitumisega röövlooma segadusse ajada ja jahi nurjata. Ka rividrill sõjaväes on ilmselt vajalik selleks, et vaenlase ründamise või enda kaitsmise korral on osutunud distsiplineeritud, parves käitumine ja tegutsemine kõige tulemuslikumaks. Need ja paljud teised küsimused on olulised inimeste loodud ühiste ühenduste tegevuse optimaalseks korraldamiseks ning juhtimiseks.

Vaadeldes kureparve, kes on ette võtnud pika rände põhjast lõunasse, näeme, et parve eesotsas on füüsiliselt tugevad ja kogenud linnud. Nad on parves kaasa tei-

nud mitmeid ülelende ja omandanud selleks vajalikud oskused. Nad peavad linnu-parvele valima puhkepaigad, garanteerima toidu ja vee ning organiseerima parve kaitse ka võimalike vaenlaste eest. Tekib küsimus, mis siis ikkagi on selleks jõuks või motiiviks, mis sunnib tugevaid ja kogenud linde parvede etteotsa asuma, selle õiguse pärast isegi konkureerima ja teiste isenditega võitlema. Kas selleks on geneetilisse koodi sissekirjutatud auahnus või muu põhjus? On selge, et kured ilmselt ei võitle karjajuhi koha pärast soojätkamise eeliste saamise nimel, nagu seda teevad mitmed kariloomad, aga ka sebrad, hundid jt.

Parve pea- ja keskosas käib tihe konkurents koha pärast. Kõik püüdlevad parves ettepoole, kus on ohutum. Mida parve lõpupoole, seda ebakindlam ja rabadam on isendite käitumine. Lõppu kogunevad kõige nõrgemad isendid, kes ei suuda sageli ka parvega kaasa minna, jäävad maha ja hukuvad. Arvatakse, et karjade ja parvede ning ka inimeste koostöörühmade (ühistegevuse) hierarhilise ülesehituse taga on samuti geenid. Iga liigi säilitamiseks on vaja, et sugu saaksid jätkata eeskätt tugevaimad ja geneetiliselt võimekamad isendid. Seega on ka juhtide valikul ja karjade hierarhia kujunemisel määravaks jõuks iseka geeni lõpmatu elutahe.

Kui selle taustal vaadelda kogukondade toimimist ja juhtide valikut inimeste seas, siis selgub, et „tänu” oma mõistuslikule tegevusele on inimesed juhtide valikul võtnud kasutusele palju tehisklikke vahendeid ning eemaldunud juba oluliselt loodusliku valiku põhimõtetest. Algselt olid ka kõik inimesed võrdsete võimalustega konkurendid. Liidriteks ja kogukondade juhtideks tõusid füüsiliselt tugevamad ja nutikamad isendid. Ka sekssuhteid oli rohkem nendel, kes suutsid jahil käies rohkem liha tuua, et seda meeldivamatele ja sigimisvõimelisematele emastele seksuaalteenuste eest jagada.

Millal ja miks asendus inimeste seas looduslik liidrite valik tehnokraatliku protsessiga? Ilmselt juba siis, kui inimene õppis kasutama ratast, tuld ja muid tehnilisi vahendeid. Need vahendid tegid inimese teiste liikidega võrreldes konkurentsivõimelisemaks. Sisuliselt muutusid ka juhtide valik ning hierarhia kujunemisprotsess ühiskonnas. Ühel hetkel sai selgeks, et juhiks saamiseks ei pidanud isend olema enam füüsiliselt tugevaim. Ka füüsiliselt nõrgem inimene võis hierarhias tõusta tänu mõnele konkurentsieelisele – oli näiteks kavalam, ja füüsiliselt tugevam liider võideti näiteks mürgitamise või selja tagant tehtud vibulasuga. Raha leiutamise järel ja selle muutumisel võimuvahendiks on looduslikud valikuprintsiibid vahetunud juba niivõrd oluliselt, et inimühiskonnas ei saa enam rääkida looduslikest valikuvõimalustest. Loomulikult pole need päriselt kadunud, kuid nende roll on oluliselt vähenenud. Eriti räigelt mõjutab raha võim hierarhiate kujunemist kapitalistlikus ühiskonnas. Juhtpositsioonile tõusevad eeskätt sellised isikud, kes on pärimise või muul teel saanud rahakateks ja seeläbi ka võimukateks isikuteks. Kui nendel on lisaks veel osav kõnevõime ja oskus kavaldada (valetada), siis pole võimatu, et võimu juurde pääsevad väga ambitsioonikad, võimu- ja rahaahned ning üle keskmise

auahned inimesed, kellele tegelikult ei lähe korda ühiskonna hierarhia madalamatel tasanditel olevate inimeste eluolu. Nemad hoolitsevad ainult tipus ja rahavõimu juures olevate inimeste heaolu eest, sest eelkõige nendest sõltub juhtide endi koht ühiskonnas. Võib arvata, et eeskätt tehnilised tegurid on põhjustanud ka inimühiskonna väga kiire kihistumise väikesearvuliseks eliidiks ja suureks vaestekihiks.

Saamatute ja võimukate karjajuhtide võrdlusena on sageli käsitletud lambakarju. Lambaid peetakse üldiselt truualamlikeks, aga ka natuke rumalateks kariloomadeks. On teada juhtumeid, kus röövlomade rünnaku puhul surmani hirmunud lambakari sööstis juhtoina järel kui üks mees kaljuservalt kuristikku, ja kõik said surma.

Selge, et sellises olukorras käitus karjajuht valesti. Oleks

lambakari ohverdanud enda hulgast paar viletsamat looma, oleks röövlom kõhu täis saanud ja teised elama jäänud. Loomulikult on tegemist erandjuhtumiga ka lambakarjade seas.

Lambakarja näide oli toodud selleks, et iseloomustada (või õigustada?) inimühiskonnas toimuvat ebakompetentsete juhtide otsuste ja tegude tagajärgi. Looduses vaevalt neid hulgi esineb.

Ilmselt koorub sellest arutelust ka vastus küsimusele, miks ikkagi ei ole maailm nii demokraatlik, nagu me seda soovime ja sageli ka võimukandjad serveerivad. Võib-olla saaksime parema demokraatliku ühiskonna, kui oskaksime vabastada ühiskonna raha võimust, valetamisest ja teistest inimhõimuse abil loodud võimuvahenditest (sõjavägi, aatomirelv, keemilised ja geneetilised (!) vahendid jms)?

Juhtide konkurents tuleb välja selgitada juhid ja määrata alluvussuhted: alamastmejuhtide tasandid, alluvate tasandid jne. Seejuures on olemas veel vaheetapid. Tippjuhtide kõrval selguvad võistluse käigus ka alamastmejuhid. Nii kujuneb kõikides karjades, sh inimühiskonnas, kindel hierarhia. Isaste ja emaste hulgas on samuti oma sisehierarhia. Tippjuhtideks on mõlemast soost isenditel nn alfa- ja beetaisendid, alamastmel gamma-, delta- jne isendid. See tagab karja või parve tegevussuutlikkuse ka siis, kui karja juht või alamastmejuht näiteks õnnetul kombel surma saab. Looduslikel alustel kujunenud hierarhias tõuseb esile füüsiliselt tugevam ja geneetiliselt soojätkamise suhtes suutlikum isend. Selliselt ülesehitatud hierarhilise juhtimise süsteem tagabki karjadele ja parvedele, aga ka inimühiskonnale igikestvuse ja eluvõime. Seejuures pole määrav raha ega ka muu aineiline vara. Geneetiliselt on ühele osale isenditest sisendatud tarve olla liider, juhtida karja ja nautida võimulolemist, olenemata sellest, kas selle eest mingeid hüvesid saadakse või mitte. Seega võime rahumeeli raha ülemäärase mõju demokraatlikelt valimistelt elimineerida. Midagi hullu ilmselt ei juhtu. Juhtideks pürgijaid leidub alati. Nende peamiseks motiiviks on teiste imetlus ja võimalus teistele ülalt alla vaadata. Seda looduslikku

juhtimissüsteemi saab lõhkuda vaid mingi koletu väline jõud (nt Maa asteroidiga põrkumise järel toimunud äkiline kliimamuutus vms).

Eeltoodu taustal peaksid teatud korrektiive tegema nii organisatsiooni- ja juhtimis-teoreetikud kui ka politoloogid. Võib-olla oleks loodusest õppimine kasulik, mõistmaks paremini karjajuhtimise loomupäraseid ja geenidest tulenevaid võimalusi, et kasutada neid ka inimühiskonnas olemasolevate organisatsioonide ümberstruktureerimiseks.

2.7. Meditsiin, melioratsioon ja geenitehnoloogia

Kui keegi luges eelnevast välja kriitika raha, teadussaavutuste ja geenitehnoloogia rakendamise vastu, siis ta ilmselt eksib. Samuti eksivad need, kes arvavad, et inimeste loodusesse sekkumine või looduses toimuvate protsesside muutmine on vale. Kui nii, siis tegutseksime looduseaduste vastu ning eitaksime tuhandeid aastaid kasutatud arstiabi (nii teaduslikku kui ka loodusravi). Samuti aastatuhandeid kestnud inimtegevusi oma eluolu parandamiseks (alepõllundus, liigniiskete maade kуйvendamine, kivide koristamine), aga ka tõu- ja sordiaretuseks. Tänu nendele tegevustele on inimkond loonud endale kindla toidulaua, paremad elutingimused ja ka humaansema ühiskonna. Inimese keskmine aktiivne eluiga on pikenenud ja tervis paranenud. Me pole üksteise suhtes enam kaugeltki sama julmad ja osavõtmatud kui eheda loomariigi esindajad. Kuigi meie sees on endiselt loom oma geneetiliste koodidega, oleme teadvuse arenedes ja teaduse kaasabil loodud hüvedega muutunud humaansemaks ja kõlbelisemaks inimeseks. Ja selles maailmaparandamise protsessis on inimkond oma loodusest pärit teadvusega alles algusjärgus.

Teadusavastused (geenitehnoloogia, füüsika, digitaal tehnoloogia jne) on meie võimalusi maailma parandada alles väga lühikest aega (ca 200 aastat) avardanud. Seni olid igasugused parandamised, korrigeerimised ja muud tegevused suunatud peamiselt loodusressursside täielikumale, paremale ja efektiivsemale kasutamisele (tarbimisele) inimese poolt. Inimese tegevust looduses on ka tugevasti kritiseeritud. Mitmed uurijad ja huvigrupid (Greenpeace jt) on seisukohal, et inimene on juba oluliselt muutnud maailma kliimat – eeskätt inimtegevusest olevat põhjustatud ajuti tekkivad üleujutused, suured ja võimsad orkaanid, kliima üldine soojenemine, liustike sulamine jms. Hoiatatakse, et varsti tõuseb merepind kümnete meetrite võrra, ujutades üle suured rannikualad, hapnikuvarud vähenevad miinimumini, vihmametsad muutuvad kõrbeteks jne. Teiselt poolt on paljud teadlased viimasel ajal aga mitmete erinevate mudelite abil tõestanud, et inimtegevuse mõjutused on võrreldes puhtlooduslike muutustega sisuliselt olematud ja jäävad katsevea piiridesse. Ka paljuräägitud kasvuhooneefektist tulenev kliima soojenemine võib olla ainult lokaalse tähendusega. On isegi väidetud, et kurjakuulutatavate ennustuste taga on teadlaste soov oma tegevuste finantseerimiseks valitsejalt raha välja pressida (Kliima 2004).

Uued teadmised annavad unikaalse võimaluse parandada maailma terviklikult, lühitruues inimese huvidest ja vajadustest ning tagades pikemas perspektiivis meie kõigi, sh kogu eluslooduse edasise kooselu. Inimkonna pääsemislootus seisneb inimese tegutsemises koos loodusega loodusseaduste alusel. Inimest ja tema tegevust looduses ei tohi vaadelda lahus muust loodusest, ta on selle lahutamatu koostisosa. Kahjuks tegelevad nii mõnegi valdkonna loodusteadlased ja looduskaitstjad ainult oma kitsa teemaga ning ei näe loodust tervikuna, arengut sümbioosis inimesega ja koos tema tegevusega. Nii tekibki sageli moonutatud pilt nii looduslikust keskkonnast kui ka ühiskonnast tervikuna.

Meditstiini keskmes on inimese tervisliku, sh ka loodusliku tervisliku seisundi parandamine. Meditsiin ei loo uut elu, vaid ainult tingimusi uue elu tekkeks või selle kestmiseks. Jah, tegemist on looduslikesse bioloogilistesse protsessidesse teadliku vahetsegamisega. Arstiabi eesmärk on ennetada ja ravida ka geenide põhjustatud päritlike haigusi, aga samuti parandada geenide äpardumisi – vigu. On teada, et tervenisti 30–40% haigustest on põhjustatud geenidest. Ülejäänud haigusi tekitavad väär toitumine, traumad, vale eluviis jm. Meditsiiniliste operatsioonidega parandatakse muu hulgas ka kaasasündinud ja puuetega organismide elutegevust (nt südamerikked) (Hengstschlager 2008). Teiselt poolt sekkub meditsiin ka siis, kui inimene on üle elanud avariit või õnnetuse (murdnud luu, saanud kuulihaava, söönud sisse midagi mürgist või eluohtlikku jne). Operatsioonide ja raviga püütakse kahjustatud organeid parandada või koguni asendada, samuti parandada kehavigu, et tagada indiviidile bioloogiline eksistents. Põhimõtteliselt samasugune on ka ravimite, kehalise treeningu ja muude raviprotseduuride eesmärk. Ühel juhul parandatakse looduse vigu, teisel tehisklikke, psüühilisi ja eluviisidest tulenevaid äpardumisi. Nii ühel kui teisel viisil lükatakse looduse poolt „kavandatud või planeeritud” või hoopiski kindlasse surma määratud isendi loomulikkude lõppu edasi. Kui poleks meditsiini, oleks meie keskmine eluiga tunduvalt lühem ja meid oleks tõenäoliselt ka tunduvalt vähem.

Melioratsiooni eesmärk on põhimõtteliselt samasugune. Melioratsiooni abinõudega püütakse parandada neid looduslikke keemilis-füüsikalisi tingimusi (reljeef, maismaa, veealad, pinnas, mullastik jms), mis on nii inimese kui ka teiste liikide eluks ebasoodsad ja on tekkinud Maal mitmesuguste seismiliste, kliimatiliste ja ka bioloogiliste protsesside tulemusena. Rakendatavate abinõudega luuakse kunstlikult uued maastikuelemendid või muudetakse olemasolevaid maastiku geofüüsikalisi omadusi. Eesmärk on luua eeldused inimeste ja loomade ning ka muu looduse jaoks sobivate ja paremate ning mitmekesisemate ökosüsteemide kujunemiseks. Looduse poolest paljudele liikidele eluks sobimatud alad tehakse kunstlikult elamiskõlblikumaks (mõned kõrbealad varustatakse veega ja niisutussüsteemidega, kivised alad puhastatakse kividest, soostunud ja liigniisketele aladele rajatakse kivistussüsteemid, metsad raadatakse ja tasandatakse põlluks, mahajäetud maad metsastatakse, karjäärid rekultiveeritakse jne).

Maaparandustööde käigus muudetakse teadlikult mingi maatüki või piirkonna geofiüsilisi omadusi, mis omakorda on aluseks uute tehnilike ökosüsteemide (sh ka põllu- ja metsamajandus, kalakasvatus jne) tekkeks ja arenguks. Eesmärgiks on luua vana ökosüsteemi asemele uus ja vastuvõetavam elukeskkond. Ka siin sekkutakse looduslikesse protsessidesse. Juhul kui vajalikuks peetakse, võib melioratsiooni käigus juurde luua

ka kõrgsoid, märgalasid, järvi ja muid ökokeskkondi loomade, lindude ja kalade elutingimuste parandamiseks.

VAHEMÄRKUS: Maailmas on ehitatud suurejoonelisi ja mastaapseid melioratsioonirajatisi. Näiteks mitme tuhande kilomeetri pikkune Põhja-Ameerika-California veejube, mis viib Kanadast pärit vee USA lõunaosariikidesse ja loob seal ulatuslikel aladel võimalused niisutusmaaviljeluseks. Hollandi riik on poldersüsteemide ehitamisega merelt võitnud tervelt 2/3 oma territooriumist. Maailmas on rajatud tehiseveekogusid, mis on samas suurusjärgus maailma suurimate järvedega. Ka stagnatsiooniaja lõpul NSV Liidus kavandatud Siberi jõgede osaline lõunasse suunamine oleks kindlasti taganud Aasia rahvastele elamisväärsema elu – taastanud ja loonud vajaliku veevaru Araali järve ja ergutanud majanduse arengut mitmes Kesk-Aasia riigis. Kes soovib melioratsiooni suurrajatistega lähemalt tutvuda, võiks üles otsida vastavad kirjandusallikad. Ükski suurrajatis ei ole inimkonnale kahju toonud ega põhjustanud märgatavaid kliimamuutusi. Kasu inimkonnale on olnud kordades suurem võimalikust kahjust loodusele.

Reguleerides ja muutes teadlikult loodustekkelisi õhu-, vee- ja energiarežiime, muudetakse keskkond (mullastik, toitainete ja veerežiim jne) inimeste, ning sõltuvalt eesmärgist, vajaduse korral ka loomade, lindude ja taimede (looduse enda!) jaoks elamiskõlblikumaks. Parandatud aladel areneb kvalitatiivselt teistsugune ökosüsteem ja on võimalik kasvatada inimtoiduks vajalikke taimi ja pidada loomi. Tehniliste vahenditega võib põhimõtteliselt ellu kutsuda ka näiteks parasniiskete alade soostumisprotsessi, muuta teadlikult mullatekke protsesse jne. Kunstlikult muudetud füüsiliste omadustega piirkonnas muutuvad ka olemasolevad ökosüsteemid, kuhu koonduvad ja leiavad elupaiga analoogilise, kuid looduslikult kujunenud ökosüsteemi loomad, linnud ja taimed. Kui rakendatud melioratsiooniabinõud on tõhusad, saavutame oma eesmärgi – näiteks piirkonnas kasvab kasulike ulukite arvukus, ilmuvad soovitud liigid, paraneb mikrokliima jne. Melioratsiooniabinõudega võib vajaduse korral vähendada soovimatute liikide arvukust. Elamiskõlbma-

tutele aladele saab mitmesuguste maaparandustööde järel ehitada maju, veevaestes piirkondadesse rajada veehoidlaid, mis reguleerivad paikkonna veerežiimi, parandavad jõgede laevatatavust ning loovad täiendavaid võimalusi eluks mitte ainult inimestele, vaid ka kaladele, lindudele, loomadele ja taimedele.

Melioratsiooni tulemusena muudetakse kas lühemaks või pikemaks perioodiks paikkonna olemasolevat geofüüsikalist seisundit – niiskusežiimi, pinnase koostist jms, eesmärgiga luua inimeste (aga ka loomastiku ja taimestiku) jaoks paremaid elutingimusi. Tehniliste abinõudega antakse ühele maatükile või maastikule sellised omadused, mis teisel maatükil või maastikuosal juba looduse poolest olemas on.

Olemuslikult on meditsiin, melioratsioon, aga ka geenitehnoloogia kui loodust parendavad (muutvad) vahendid ühiskonna arengus väga tähtsad.

Teatavasti leidis juba Charles Darwin, et tõuparandus ja selektsioon ning uute taimesortide ja loomatõugude aretamine kuuluvad endastmõistetavalt evolutsiooni-teooria raamesse. Pole vahet, kas erinevaid liike sunnivad kohastumisega tegelema puhtlooduslikud tegurid (seismilistest protsessidest põhjustatud veetaseme tõusud ja alanemine, vulkaaniline tegevus, tsunamid, kliima soojenemine, jahenemine, mõne looma- või taimeliigi plahvatuslik vohamine või väljasuremine jne) või loob uued tingimused kohastumiseks oma teadliku tegevusega inimene, kes on samuti pelgalt üks loom looduses. Seejuures on inimese teadlik ja teadussaavutustel baseeruv tegevus looduses nii inimkonnale kui ka taime- ja looma-riigile ning selle mitmekesisusele pigem õnn kui õnnetus. Seda loomulikult juhul, kui teadlik sekkumine loodusesse on tervikuna ühiskonnakasulik tegevus, andes täiendavaid võimalusi eluks paljudele isenditele.

Teistsugune on fossiilsete maavarade (eriti nafta, kivisüsi ja gaas) kasutamine. Taastumatute energiaressursside ammendamise protsessis ei parandata loodust ega korrigeerita ka looduse tehtud vigu. Naftal põhinev energia tootmine ammendab (põletab ära) miljonite aastate jooksul looduslikult akumulunud päikeseenergia varud lõplikult ja pöördumatult.

VAHEMÄRKUS: Maailma füüsikud, sh akadeemik Endel Lippmaa jpt, on kindlalt veendunud, et naftaenergia asemele tuleb avastada mingi uus energiaallikas. Nende arvates ei ole maailma energeetikaprobleeme võimalik lahendada pelgalt säästmise või olemasolevate energiavarude totaalise kokkuhoiuga. Nii ongi mitmete riikide osalusel

Prantsusmaale rajatud eriline katsepolügoon-kiirendi, millest loodetakse palju uut liiki juhitava termotuumareaktsiooni (toimib Päikesel) praktiliseks kasutamiseks ja maailma energiaprobleemi lahendamiseks. Samas võib see ka lootuseks jäädagi.

Kahtlemata on meil palju uusi võimalusi tavalise päikeseenergia paremaks kasutamiseks ja akumuliseerimiseks.

Näiteks melioratsiooni käigus ettevalmistatud spetsiaalsed energiavõsapolllud akumuliseerivad päikeseenergiat rohkem ja kiiremini kui tavaline mets, rohumaa või põld.

Ilmselt on meil uute tehnoloogiate rakendamisel võimalusi ka tuule- ja vee-energia (sisuliselt samuti päikeseenergia) enamaks kasutamiseks.

Veepuhastusseadmed on samuti sisuliselt kunstlikud melioratsioonirajatised, mis jälgendavad looduses toimivaid oksüdatsiooni-, akumulatsiooni-, ladestumis- jt protsesse. Teadlikult kiirendatakse looduslikke protsesse hapniku lisamisega ning selle tulemusena õnnestub kiiremini vabaneda orgaaniliste, aga ka keemiliste ainete ülemäärasest kontsentratsioonist (reostusest), mis loomulikult teel toimuks liiga aeglaselt ja hakkaks meie elutegevust häirima. Kunstlike reoveepuhastite ehitamise tulemusena on meil võimalik elada suurte kontsentreeritud „karjadena” linnades, tegemata olulist kahju ümbritsevale loodusele.

Maakera ökosüsteemid on mitmesuguste ülivõimsate looduslike geofüüsikaliste protsesside tagajärjel pidevas muutumises. Inimkonnal pole tegelikult midagi olulist vastu panna vulkaanipursetele, tsunamitele, maavärinatele, geotermilistele protsessidele, maalihetele ja muudele nähtustele, mis liigutavad mandreid, mägesid ja loovad ning pühivad maa pealt mandreid ja meresid. Inimkättega on võimalik mitmete melioratsiooniabinõudega looduse hävitustööd ökosüsteemidele ainult minimaalses mahu parandada. Oleme looduse ees suhteliselt jõuetud – me ei suuda isegi osaliselt vähendada meeletut looduslikku reostust, näiteks looduskatastroofide, vulkaanipursete, tsunami jt põhjustatud elusolendite ning orgaaniliste ainete hävimise ja lagunemise tagajärgi. Näiteks rumala inimese pea vahetamine targema doonorpea vastu kuulub praegu veel utoopia valdkonda. Samuti ei suuda inimkond ilmselt sekkuda veel niipea globaalsesse kliimamuutustesse melioratsiooniabinõudega. Seega on inimtegevusele looduse poolt seatud teatud piirid, mida pole inimkonnal võimalik tegelikult ületada ja muuta. Nende sisuline muutmine kuulub pigem ulmekirjanduse valdkonda.

Samas peaks põhimõtteliselt olema lubatud ka teatud ulatuses sekkumine geneetilistesse koodidesse: eeskätt nendel juhtudel, kui loodus on kuskil midagi oluliselt valesti teinud (nt kaasasündinud südamerikked jms). Nagu juba eespool märgitud, on siin teatud ohud, mida tuleb kindlasti arvestada.

Loomulikult peaksid inimese sekkumisel loodusesse olema ka teatud tehiskujud (inimese enda poolt seatud) piirid. Kas need peaks kehtestatama mingite ühiskondlike kokkulepetega (nt paar-kolmkümmend aastat tagasi Eestis koos maaparandajate ja sooteadlastega loodud sookaitsealad) või peaksid piirid tuginema spetsiaalsetele teadussaavutustele ja -uuringutele? Viimane oleks tõenäolisest õigem.

Siinkohal me ühiskonna ja looduse teadliku muutmise teemadel rohkem ei peatu. Asjastu vitatud võiksid lähemalt tutvuda nüüdisaegse looduskapitalismi teooriaga raamatu „Looduskapitalism – uue tööstusrevolutsiooni algus” vahendusel (Hawken, P., Lovins, A., Lovins, H. 2003). Selles raamatus on looduslikud ja majanduslikud ressursid (kapital) väärtustatud võrdsetl ning pakutakse reaalseid arenguteid, lähtudes tänapäeva teaduse ja tehnoloogia võimalustest.

3. INIMESE ÜHISELULISUS

3.1. Suured muutused

Teadlaste arvates on Maal viimase 500 miljoni aasta jooksul toimunud vähemalt viiel korral elusolendite massiline väljasuremine. Seda saavat põhjendada ainult maavälise jõududega. Oletatakse, et need on põhjustatud Maa kokkupõrgetest väga suurte asteroididega, mille tulemusena muutus Maal väga kiiresti kliima. Kliima kiirest muutumisest tulenenud uue keskkonnaseisundiga ei olnud liigid võimelised küllalt ruttu kohanema ja surid enamuses välja. Seda võib ka maailma lõpuks nimetada.

Kardinaalselt muutunud tingimustes hakkasid pikaajalise evolutsiooni käigus arenema uued liigid. Algsed imetajad tekkisid umbes 200 miljonit aastat tagasi. On selge, et mis tahes kiirete muutustega Maa kliimas ja geoloogias ei suuda ka praegune bioloogiline elustik kohastuda. Inimesed on küll kohastumisvõimelised, kuid kohastumine uute tingimustega võtab aastatuhandeid. Nii juhtus ilmselt ka dino-saurustega. Nende üheaegset ja kiiret väljasuremist ei osata teisiti seletada kui äkilise kliima- ja keskkonnamuutusega.

Mõned loodusteadlased on arvamisel, et kuues asteroid on inimene ise, kes põhjustab ja toob kaasa uue väljasuremise Maal. Kas ja kuidas see täpselt toimub, ei ole teada. Arvatakse, et suured lihasööjad (tiigrid) surevad esimesena, sest nad on toiduahelas taim-rohusööja-lihasööja viimased ning viimaste jaoks napib toitu alati.

3.2. Inimese eristumine

Umbes 35 miljonit aastat tagasi arenesid välja esimesed ahvitaolised ja inimsarnased primaadid Aafrikas, kes tõusid tagajalgadele. Püstitõusmine andis neile eelise teiste liikide seas, sh parema kohastumisvõime ning arengukiiruse. Inimene asustas kii-

resti kõik elamiskõlblikud paigad maailmas. Rahvaarvu väga kiire suurenemise tõttu viimasel aastasajal on inimesi juba ligi 6 miljardit, ja kui midagi katastroofilist ei juhtu, on meid kahekümne aasta pärast juba 8 miljardit.

Teadlased on väitnud, et fossiilseid maavarasid (naftat, sütt, põlevkivi, gaasi) jätkub senise tarbimistaseme juures ainult mõnekümneks aastaks. Keskkonnaorganisatsioonide katsed kontrollimatut tarbimist ohjeldada on seni ebaõnnestunud. Kapitalism ei mõtlegi oma privileegidest loobuda, ilmselt ei saakski ta seda teha. Ta on ju sellesama iseka geenii kontrolli all ja vastavalt ka tegutseb. On lootusetu, et „isekas geen” annaks käsu munarakule ja seemnerakule lõpetada peremeesorganismide (geeni) paljunemine või peremeesorganismi vajaduste rahuldamine. Omakasule ja saamahimule orienteeritud kapitalist ei saa aru, et halastamatu ja üksteist hävitav konkurents, kus ühe võit on teise surm, ei vii ühiskonda edasi. Seda teeb vastastikune ja üksteist toetav koostöö, mis jaotab saadud hüved õiglaselt. Eeskätt koostöö ühise eesmärgi nimel tagab ka inimühiskonnale arenguvõimalused ja ellujäämise. Ühiskond on aga muutusteks küps alles siis, kui ollakse veendunud, et muidu enam ellu ei jää.

Inimest eristab loomadest mitu olulist omadust.

- Inimene tarbib arenenud ühiskondades kaugelt rohkem, kui ta geenide käskude täitmiseks vajab. Tarbimisele orienteeritud kapitalism loob rohkem hüviseid, kui neid tegelikult vajatakse. Loomad seevastu tarbivad ainult nii palju, kui neil vaja läheb. Inimene loob teadlikult varusid, loomad üldjuhul seda ei tee. Inimese tarbimist saab optimeerida tõenäoliselt ainult sihikindla teadliku tegevusega.
- Inimesel on erinevalt loomadest abstraktne mõtlemine, ta on võimeline õppima mineviku vigadest ja talletama elumiste põlvkondade poolt loodut. Loomad seevastu mõtlevad instinktide mõjul ainult hetkevajadustest lähtudes.
- Inimene mõtleb tulevikule ja adub ka surma paratamatust ning tegutseb perspektiivitundega (teab, et kui ees on külm talv, siis tuleb selleks valmistuda – ehitada soojapidavad hooned, varuda kütet, toitu, vett jne).

Eelnevast tuleneb ka peaaegu meie ainuke lootus, et praegune olukord võib veel suhteliselt rahumeelselt laheneda. Lähtudes iseka geenii teooriast, tundub, et meie ainus võimalus seisnebki *teadlikult* isekale geenile vastuhakkamises. See eeldab meilt piltlikult suitsiidisooritaja enesekindlust ja mehisust. Suitsiidi olemas-

olu, laialdane levik ja kasutamine näitab, et oleme selleks suutelised. Hüpoteetiliselt võib oletada, et võib-olla on suitsiiditerroristid maailmas juba „maailmaparandamisega” alustanud? Nad püüavad isekast geenist pimestatud ja hambuni relvastatud kapitalismile ning *raha võimule* vastu hakata. Me ei tea, kas peale usuliste veendumuste on nendel ka teisi, meile veel arusaamatuid alateadlikke tegutsemismotiive. Aga võib-olla on suitsiid ise samuti iseka geeni käsk, mida veel teadvustada ei osata, aga mis jätab inimkonna kokkuvõttes ellu? Praegu me veel ei tea, millega see kõik lõpeb. Me ei tea ka seda, mida me tegelikult peaksime tegema, et inimkonnal üldse jääks mingeid eluvõimalusi.

3.3. Inimgruppide suurus ja territooriumid

Teadlased on täheldanud, et mingil põhjusel (näiteks ookeani veetaseme tõusu tulemusena tekkisid suurematest maa-aladest veega eraldatud saared) erinevatesse oludesse sattunud liigid pidid ellujäämise nimel hakkama kohanduma uute tingimustega. Mõned liigid tulid sellega paremini toime kui teised. Vastavalt konkreetsetele oludele toimusid aja jooksul nendes ka geneetilised muutused. Kui aastatuhandete möödudes need kunagised sugulased uuesti ühele territooriumile asustada, siis selgub, et endised liigikaaslased ei sobigi enam koos elama.

Inimesed on üldiselt kohastunud elama piirkondades, mis nendele paremini sobivad. Peale kliimatingimuste on olulised kindlasti keel, rahvuskultuur, usulised veendumused, tavad. Kõik need tegurid kokku on loonud teatud piirkonnas või territooriumidel sarnaste tunnustega inimkooslusi, rahvusi, hõime.

VAHEMÄRKUS: Samuel P. Huntington on oma populaarses teoses „Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine” võtnud keskeks teemaks, et „... just kultuur ja kultuurilised identiteedid, mis kõige laiemas laastus kujutavad endast tsivilisatsiooni identiteete, on selleks jõuks, mis kujundab kokkukuuluvusi, lagunemisi ja konflikte külma sõja järgses maailmas” (Huntington 1999, lk 30).

Lähtudes iseka geeni teooriast, on arvatavasti võimalik kindlaks teha ka inimkoosluste optimaalne suurus ning selgitada regionaalpoliitiliselt keskuste ja perifeeria arengusuhteid, nende vahelist hajumist ning kuhjumisprotsesse. Tundub, et inimasustust ja selle trende ei kujunda mitte alati ainult inimeste mõistuspärane tegevus. Ka siin on ilmselt põhjuseks mingid ürglooduslikud, geneetilised tegurid.

Võtame näiteks traditsioonilise eesti külakultuuri. Eesti talupered elasid hajali asuvas taludes. Seejuures olid nad nii paigutatud, et ühe talu suits pidi teise juures näha olema. See oli tegelikult turvalisuse tagamise abinõu. Kui näiteks talvel ei nähtud paar päeva talu juurest suitsu tõusvat, mindi vaatama, kas midagi on juhtunud. Ja tavaliselt oligi. See oli omamoodi naabrivalvesüsteem. Suitsude jälgimisest tulenes ka külade suuruse mõõdupuu – suitsude (talude) arv külas. Omaaegset kogu-

kondlikku tegutsemist iseloomustas vast seegi, et tol ajal lukku ei tuntud. Külaskundsid kõik üksteist ja nii polnud tarvidust ka lukkude järele – piisas luuast ukse ees.

Mitmesugused kunstlikud integratsiooniprotsessid on osutunud hämmastavalt aeglaseks, vaatamata sellele, et neid on nii poliitiliste kui ka materiaalsete vahenditega mõjutatud, kiirendatud. Näiteks eestlaste küüditamine Siberisse ei assimileerinud eestlasi venelastega. Otse vastupidi – ühest rahvusest inimesed koondusid Siberis jällegi ühele territooriumile ning jätkasid oma traditsioonilist koostelu. Isegi nende kunstlik lahutamine osutus võimalikuks ainult vägivallameetodeid kasutades ja sedagi ainult seniks, kuni toimis sunnimehhanism. Nii ei ole eestlastega assimileerinud ka nõukogude ajal Eestisse tööle suunatud venelased.

Eesti taasiseseisvumise järel suundusid paljud välismaale. Osa nendest on sealt juba tagasi tulnud ning soodsa töökoha leidmisel ei kavatsegi enam välismaale tööle minna. See on samuti omamoodi tõestuseks, et inimesed on loomu poolest erilised kariloomad, kellel on elamiseks oma territooriumid. Võõrasse keskkonda või ühiskonda sattudes tunnevad nad ennast seal ebamugavalt ja esimesel võimalusel tulevad koju tagasi. Tuleb välja, et täielikke kosmopoliite, kes on suutelised elama ja kohastuma mis tahes ühiskonnas, on tunduvalt vähem, kui arvatakse – nad on pigem harvad erandid.

Inimrassidega on põhimõtteliselt samamoodi. Ka rassidesiseselt toimub tihedam suhtlus peamiselt ühe rahvusgrupi piirides. Valged suhtlevad enam valgetega, neegrid neegritega, araablased araablastega jne. Nagu elu on näidanud, ei segune afroameeriklased (Aafrikast pärit neegrid) Euroopast pärit valgetega või Ameerika põlisrahvastega üldsegi nii kiiresti, kui arvati. Veelgi enam, viimasel ajal on täheldatud isegi erinevate rasside kapseldumist ja koondumist väiksematele territooriumidele (afroameeriklastel on näiteks oma linnaosad jne). Samuti on ilmnunud, et ka valged ei kohandu kuigi kergesti eluga troopikavöötmes ning aafriklased külmas tundras. Kas globaliseerumise pooldajad ja kosmopoliidid ei pinguta siin üle? Sundida inimesi elama ühtede ja samade (Ameerika või Euroopa demokraatia?) reeglite järgi või rääkima inglise või vene keelt, austama mingit ühtset massikultuuri jne on juba olemuslikult looduseseadusi eirav tegevus, see on lõssenkism tänapäevasel kujul. Tegelikult ei ole inimkond suuteline evolutsiooniprotsessi oluliselt kiirendama ega ka ise kiirelt evolutsioneeruma.

Siinkohal tekib põhjendatud küsimus ka inimeste koostelu mitmesuguste vormide suuruse kohta. Tuginedes looduses toimuvale võib järeldada, et ka erinevatel inimrühmadel on ilmselt mingi optimaalne suurus. Näiteks ühes perekonnas on üldjuhul maksimaalselt kaks-kolmkümmend inimest, külades sõltuvalt paikkonnast kuni mõnisada perekonda. Etnilised rahvusrühmad on samuti teatud piirides. Paljudel juhtudel on ka ühistud asutatud territoriaalsel printsiibil. Ka riike võib käsitleda kui omapäraseid inimeste märgistatud ja kaitstavaid territooriume. Seega saaks loodust uurides määrata ka rahvusriikide territooriumid.

Näiteks Eesti praegusel territooriumil on elanud (elavad) isegi mitmed etnilised rahvusrühmad, kes on selgelt eristatavad keele, kultuuri, kommete ja asukoha järgi. Setudel on Setumaa, saarlastel Saaremaa, võrukestel Võrumaa, mulkidel Mulgimaa, virulastel Virumaa, vene vanausulistel Peipsi järve äärne ala jne. Need etnilised rahvusrühmad on leidnud, et nendel on samal ajal ka midagi ühist, mis neid ühendab. Eestis on kokkuleppeliselt kõikide etniliste rühmade ühishnimetajaks eestimaa-lased (*eestlased*) ning meie territooriumiks on Eesti Vabariik, millel on kindlalt määr-gistatud ja kaitstud piir. Ilmselt samamoodi, paljude etniliste rahvusrühmade kok-kuleppe tulemusena on moodustunud kõik rahvusriigid. Nii nagu loomadele on ka inimestele oluline oma territooriume kaitsta.

Teatavasti on suuremad rahvad alati püüdnud allutada väiksemaid ning vallutada ka nende territooriume. Nii ongi ajaloo vältel toimunud vallutussõjad ning moodus-tatud mitmeid „igavesti” kestvaid suurriiklikke ühendusi. Riikidevahelistel sõdadel on looduslik-geneetiline alge ja põhjused. Moodustatud suurriigid on olemuslikult sageli tehislikud ning püsivad koos ainult vägivalla, hirmu ja sõjalise jõu toel. Vägi-vallavahendite abil loodud paljurahvuselised impeeriumid (Rooma impeerium, unistuslik Suur-Saksamaa, NSV Liit jt) on kõik lagunenud, ja miks ei peaks põhi-mõtteliselt samasugune protsess toimuma ka tulevikus (USA, Hiina, India). Nii näiteks on **Samuel P. Huntington** väitnud, et ka praegused suurriigid lagunevad niikuinii varem või hiljem väiksemateks, mille järel teisel moodustatakse jällegi uusi impeeriume (Huntington 1999, lk 389).

Loomariigis toimub territooriumide jaotamine ja ka hõivamine põhimõtteliselt samamoodi, jõumeetodil. Samal ajal on sellel hõivil ka omalaadsed piirid. Kui terri-toorium läheb liiga suureks, tekib probleeme selle kaitsmisega, toiduvarudega ja vallanduvad ka omavahelised konfliktid. Inimestel peaks aga jätkuma (olema) juba küllaldaselt teadmisi, et territooriumide jaotamisi teadlikult korraldada ja korrastada.

Eelneva taustal on kummastav, et maailmas rohkem kui kakskümmend viis viimast aastat laialt levinud ja ka Eestis poliitiliseks trendiks kuulutatud riikluse nõrgen-damise kontseptsioon (mida vähem riiki, seda parem!) on isegi Eesti poliitikute seas jätkuvalt aktuaalne ja globaliseeruvale maailmamajandusele peaaegu põhinormiks. Kuigi selline suhtumine peaks vastasmõjuna põhjustama huvigruppide ühistulise tegevuse aktiveerumise, pole seda tegelikult toimunud. Tõenäoliselt on paljud loobunud riigi toetusest ja kergema vastupanu teed minnes läinud välismaale. **Francis Fukuyama** arvates on globaalmajanduse kiire areng ja sellega kaasnev informatsiooni, kapitali ning vähemal määral ka töötajate vaba liikumine hakanud murendama suveräänsete rahvusriikide iseseisvust (Fukuyama 2006, lk 133). Fukuya-ma arvates on pärast 11. septembri 2001 lennukirünnakut Ameerika Ühendrii-kidele globaalpoliitika esmaseks eesmärgiks kerkinud mitte riikluse piiramine, vaid hoopiski riikluse tugevdamine. Alles nüüd on selgeks saamas, et ühiskondade ja rahvusvahelise üldsuse jaoks kujuneks väikeriikide hääbumisest täielik katastroof.

Väikeriigid ei vaja oma arenguks mit-
te suurriikide ülemvõimu ega ka nen-
de majandusi ahistavaid finants- ja
majandusmonopole, vaid tugevaid
ja tõhusaid valitsusi, kes suudavad
riigis tagada korra ning olla vääri-
liseks partneriks rahvusvahelises
koostöös. Mitte majandusmono-
polid, vaid kindla sisemise korraga
haldussuutlik ja oma rahva huvides
tegutsev riik peaks olema ka meie eesmärk.

Põhimõtteliselt on samamoodi kolooniasisene
elu korraldatud ka loomariigis – mesilased, termiidid, lõviprai-
did, künnivaresed jm. Koloonia käitub rangelt kehtestatud hierarhilise süsteemi
järgi ning sellele vastuhakkajaid või sellest mittelugupidavaid isendeid karistatakse
karmilt – heidetakse kolooniast välja. Miks meie peame rahumeeli aktsepteerima
rahvusvaheliste monopolide tahet ja olema neile tulusaks doonoriks?

Möödunud sajandil tekkisid mitmed paljurahvuselised üliiriigid, kes terroriseerisid
oma rahvusgruppe ja tungisid kallale naaberriikidele. Sellest ei tulnud kokkuvõttes
midagi head. Pigem tõid nad oma egoismis väiksematele rahvastele ja riikidele suuri
kannatusi ning häda. Nii nagu ükski sipelgakoloonia ei saa kasvada ülisuureks ja val-
lutada kõiki sipelgate eluks sobivaid territooriume, ei saa seda teha ka mõni ennast
üliiriigiks pidav riik ega ka rahvas. Tuleb teha kõik selleks, et ükski rahvus ega ka üli-
riik ei hakkaks maailmas domineerima. See süvendaks ebastabiilsust ja viiks olukor-
rani, mida on tabavalt kirjeldanud **Jeremy Rifkin** oma artiklis „Äärmuslik viimse-
päevastsenaarium” (Rifkin 2006, lk 3).

Inimene võib küll unistada harmoonilisest ja demokraatlikust globaalsest maailma-
riigist või ühtsest Euroopa liitriigist, kuid vaadeldes loomariigis toimuvat, võib juba
eos väita, et sellest ei tule kokkuvõttes midagi head. Inimene peaks loodusest õppi-
ma ja suutma mõista, et võib-olla on ka rahvustel teatud kasvupiirid ning kõikidel
peaks olema õigus oma territooriumile, riigile. See on aga eeskätt kokkuleppe-
küsimus ÜROs. Kas aga suured suudavad leppida olukorraga, et ka väiksematel on
õigus oma territooriumile, kus võib leiduda hinnalisi maavarasid?

Loomulikult vajavad inimeste territooriumide ja rahvusgruppide suuruse kujune-
misprotsessid eriuuringuid. Samas annab loomade territooriumide uurimine ja ühis-
elu nendes meile küllaldaselt alust väita, et igal rahvusel peaks olema kindel terri-
toorium. Suurte ühiseluliste territooriumide ehk unitaarriikide (nt Euroopa,
Aafrika, Aasia ühendriigid), loomine on olemuslikult väga raske või isegi võimatu,
aga ka sisuliselt täiesti mõttetu ning kohutavaid inim- ja majanduslikke ressursse
raiskav tegevus.

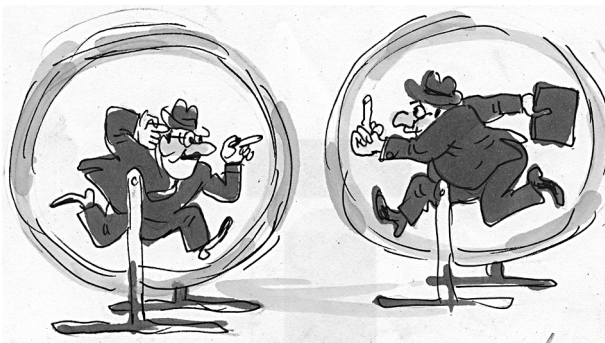
3.4. Konflikt iseka indiviidi ja ühiskonna ühishuvide vahel

Inimmaailmaski eksisteerib alati konflikt iseka indiviidi ja ühiskonna ühishuvide vahel. See tendents on reeglipärane ning sellele on rajatud ka üks poliitikateaduse teooriatest – avaliku valiku teooria. 1960. aastal visandasid selle **James Buchanan** ja **Gordon Tulloc**. Teooria lähtub eeldusest, et poliitikud ja ametnikud ei ole vabad isiklikust saamahimust. Olgugi et nad peaksid tegutsema ainult ühiskonna huvides, peavad nad samal ajal silmas omakasu ja püüavad võimaldada parimat ka sugulastele ja sõpradele (nepotism). Ka kuulus Parkinsoni seadus käsitleb kõnekalt sama sündroomi: „Ametnik püüab suurendada oma alluvate, mitte rivaalide arvu; ametnikud annavad üksteisele tööd juurde” (Ridley 2002, lk 31–32).

Seda tendentsi võis märgata ka Eestis pärast taasiseseisvumist. Taasiseseisvunud Eesti Vabariigi esimese valitsuse ajal korraldati ümber kogu valitsusaparaadi töö. Samal ajal peeti silmas, et ametnikke oleks nii vähe kui võimalik ja

nii palju, kui vaja. Näiteks vähendati 1992.–1993. a põllumajandusministeeriumis ametnike arvu võrreldes nõukogudeaegsega tunduvalt ja jäeti umbes sada töötajat. Euroopa Liiduga liitumise järel on aga ametnike arv ministeeriumis kasvanud rohkem kui kaks korda, ületades koos juurdeloodud ametkondadega juba mitmesaja piiri. Samal ajal pole kuigi palju uusi tegevusi lisandunud, pigem on mitmed kohustused ametnike õlult ära langenud. Nii on ka teistes valitsusasutustes. Ja mis kõige kummalisem – kõikvõimas riigikogu ei ole suutnud omavahel konkureerivate ametnike juurdekasvu ohjeldada, vaid on neid isegi juurde tekitanud. Kas iseka indiviidi (grupi) huvid on ühishuvidest (rahvas) võitu saanud?

Inimühiskonnas toimivad koostöö ja ühistegevus mitte omaette eesmärgina, vaid need on pelgalt omakasupüüdlike eesmärkide saavutamise vahendid. Eeskätt inimeste isekad püüdlused ja eesmärgid on viinud tööstuste tekkimiseni ja industriaalse maaviljeluse ning karjakasvatuseeni. Samal ajal pole inimene omakasupüüdlike eesmärkide saavutamisel pahatahtlik. Kuritegelik ja sihilik pahatahtlikkus on omakasupüüu juurde kuuluv üks ja äärmuslik abinõu, pälvides nii mesilaste kui ka inimeste hukkamõistu ja karistuse (kriminaalkaristused, hukkamised).

3.5. Teadliku ühistegevuse teke

3.5.1. Ühistuteooria looduslik olemus. Paljud teoreetikud peavad inimese kujunemisel ja eraldumisel teistest elusolenditest olulisimateks teguriteks kahele jalale tõusmist, tule ja ratta leiutamist. Kahtlemata on need olnud üliolulised vahendid, samas on millegipärast veel väärtustamata inimeste teadlikult korraldatud ühistegevuse roll. Kuigi algselt elati väiksemate või suuremate rühmadena koos, ei tehtud seda teadlikult, pigem oli koostöö aluseks instinktiivne tegevus, nagu see toimub tänapäevani loomakarjades ja linnuparvedes. Olukord muutus kardinaalselt siis, kui inimesed hakkasid kooseksisteerimist ja koostööd teadlikult korraldama. See oli kvalitatiivne muutus, mis andis inimestele veel enne ratta ja tule leiutamist teiste loomade ees väga suure eelise. Teadlikult suurulukitele grupis jahti korraldades, kus ülesanded olid eelnevalt omavahel ära jaotatud, suutis inimene toime tulla endast kümneid kordi suuremate jahiloomade tapmisega. Sellega tagati suguharule palju suurem toidutagavara, mis andis inimesele senisest parema võimaluse ellu jääda.

Jahipidamisel saadud kogemusi hakati kasutama ka röövretkede korraldamisel teiste hõimude ja sugukondade territooriumidele. Nii loodeti saada hõlpsamalt toiduaineid, tööriistu, orje, aga ka naisi nn vereparandamise eesmärgil. Loomulikult kutsusid röövretked esile üldise vaenutegevuse erinevate hõimude ja etniliste kogukondade vahel. Vastastikused rünnakud sagenesid ja muutusid koormavaks. Teiselt poolt tingis see aga ka vajaduse ühiskaitse järele. Kallaletungide ennetamiseks ja enda kaitsmiseks loodi nn sõjaväeline süsteem, hakati valmistama spetsiaalseid relvi, kaitsevahendeid ning ehitisi – linnuseid jne.

Kvalitatiivse pöörde tõi inimeste ellu teadliku koostöö tegemine kariloomade kodustamisel ja alepõldude ülesharimisel ning nende ühiskasutusse võtmisel. On andmeid, et Eesti alal kujunes eeskätt alemaaviljeluse käigus välja tulude proportsionaalse jaotamise printsiip. Proportsionaalsus saagi jaotamisel tähendas seda, et kogutud saaki ei jaotatud võrdselt alemaaviljeluses osalenud perede vahel. Jagamise aluseks sai ühistöös osalenute arv ehk tegelik töö maht, mida üks või teine pere-liige ühispõllul tegi. Proportsionaalselt suurema osa saagist sai see pere, kes pani ühistööks välja rohkem inimesi, ja vastupidi, kes vähem ühispõllul töötas, sai ka vähem. Proportsionaalne tulude (kasumi), aga ka kahjumi jaotamise printsiip, mida rakendati alemaaviljeluse käigus, kehtib kõikides tänapäeval tegutsevates ühistutes ja sellest on saanud üks olulisemaid ühistegevuse põhiprintsiipe ühistegevuse reeglistikus. Põhimõtteliselt samasugustel proportsionaalsetel alustel kogutakse ka kapital.

Tänapäevase ühistuteooria tekkele pandi alus alles 19. sajandil Inglismaal, kui Rochdale linnas asutati kindlate reeglite alusel tegutsev ühiskauplus. Siinkohal me esimese ühiskaupluse asutamise ja ühistegevuse põhimõtete kujunemise üksikasjadel lähemalt ei peatu. Käesolevas õpikus on moodsa ühistegevuse arengut käsitletud II osas.

Ühistuteooria lähtepostulaadiks on looduslik-geneetiline tõdemus, et iga üksikindiviid evib selliseid erahuve, mis koos vaadelduna moodustavad ühishuvi. Koondatud ühishuvi aga lähtub üksikindiviidi erahuvidest. Ükskõik milline isend teeb teistega koostööd ainult seepärast, et tal säiliks seeläbi suurem võimalus elama jääda ja paljuneda. Niipea kui indiviidile ei tule koostöörühmas olemisest enam kasu, lakkab ka koostöö. Nagu õpiku ühistute juhtimist käsitlevas osas toodud näidetest selgub, on paljude ühistute ebaõnnestumistes vigu teinud juhtkonnad, kes eirasid ühistuteooria olulisimat põhitõde – **olla kasulik eeskätt oma liikmetele**.

3.5.2. Teadliku ühistegevuse motiivid. Ühistegevus ei ole heategevus. Üksnes lapsed, vanurid ja kerjused sõltuvad valdavalt kaaskodanike instinktiivsest heasoovlikkusest ja annetustest. Enamasti on muud heategevuse ilmingud ja sponsorlus seotud mingi kaudse omakasupüüuga – reklaam, mainekujundus, poliitiline atraktiivsus, soov õilis välja näha ja muud kaugemad eesmärgid.

Teadlikuks ühistööks tuleb kõigepealt üles leida rühma liikmete ühishuvi, mis oleks kõikidele ühistöös osalejatele samal ajal ka neid ühendavaks erahuviks. Organisatsioon saab tegutseda ainult seni, kui igal osalejal on selle kaudu võimalik rahuldada oma erahuve.

Järgnev näide pärineb Eesti Vabadussõjast 1918–1920. Kuigi Eesti iseseisvus oli juba välja kuulutatud, oli väga suuri probleeme selle säilitamise ja kindlustamisega. Ida poolt tahtis Eesti alasid vallutada Punaarmee, lõunast olid tulemas saksa mõisnike mahitusel väcosad Rauddiviisi nime all. 12. novembril 1918 otsustas Eesti Ajutine Valitsus luua regulaarväe. 24. novembril 1918 kuulutati välja sundmobilisatsioon Virumaal, mida 29. novembril laiendati kogu Eestile. Oodatud 25 000 mehe asemel tuli kokku ainult 12 000 meest. Ja neilgi ei olnud mingit tahtmist Eesti Vabariigi eest võidelda. Viru rindele saadetud 2500 mehest deserteeris koos neile väljajagatud relvadega 1500. Mobiliseeritud 12 000 mehest pagesid pooled metsa. Nii vabatahtlik kui ka sundmobilisatsioon kukkusid armetult läbi. Probleem seisnes selles, kuidas panna eestlased huvituma sõjaväkke minekust, et üheskoos võidelda oma isamaa ja vabaduse eest. Selgus, et aatelised omariikluse eesmärgid olid enamikule mõisnike ikkes olnud talumeestele ilmselt liiga kõrged ja hoomamatud. Olukord oli enam kui kriitiline. Punaväe pealetung ähvardas kukutada verisulis Eesti Vabariigi. Kiiresti tuli leida teisi, alternatiivseid teid. 1918. a lõpus võttiski Ajutine Valitsus **Theodor Pooli** initsiatiivil vastu pretsedenditu otsuse: **anda mõisamaade arvel tasuta maad nendele, kes võitluses vaenlase vastu osutavad erilist vahvust. Lubades sõjaväkke astuvatele talunikele maad ja vabane-mist mõisnike võimu alt**, käivitus Eestis massiline mobilisatsioon. 16. veebruaril 1919 oli mobiliseeritud 24 738 ja 25. maiks juba 74 506 meest. Oktoobris 1919 oli sõjaväe toidul koguni üle 81 300 võitleja. Talupered panid välja kõik oma mehed ja pojad. Nad saadeti sõtta mitte niivõrd isamaaliste aadete ega ka Eesti omariikluse eest, vaid lubatud **MAA** nimel. Lühikese aja jooksul kasvas Eesti regulaarmee ligi 100 000 meheni ning see kindlustas kokkuvõttes ka Vabadussõjas võidu.

VAHEMÄRKUS: Ühel seminaril, kus ma eespool kirjeldatud teemal kuulajatega vestlesin, tunnetasin ühel hetkel osa publiku mingit ebamäära vastuseisu. Hiljem selgus, et publiku hulgas olid mõned vanemad aateinimesed, kellele oleks enam meeldinud, et Vabadussõda võideti eeskätt tänu aatemeestele ja Eesti iseseisvuse ihalejatele. Sain aru, miks aateinimesed kurvaks jäid. Oma otsekohese avameelsusega rikkusin ära nende kujutlused aatelisest ja omakasupüüdmast Eesti ühiskonnast. Kuigi Eesti omariikluse taastamisel oli kindlasti ka tubli annus aatelisust ja nostalgiat, tegutseti siiski karmi ja reaalse loodusmaailma reeglite järgi oma erahuvides – saada paremaid võimalusi oma perele kodu loomiseks ja erahuvide rahuldamiseks.

Tuleb välja, et Eesti Vabariigi sünnil ei olnud määravaks, ja paraku ka küllaldaselt hoomatavaks ühishuviks, mitte rahvuslikud aated ja isamaa-armastus, mida endas kandsid peamiselt eesti haritlased ja koolinoored. Määravaks sai hoopiski **erahuvi – maa omamise soovi koondamine ühishuviks**. See oli valdava osa Eesti maarahva erahuvi, millest sai koondada ühishuvi – seada Vabadussõtta mineku eesmärgiks võimalus saada oma pere elamiseks ja talu rajamiseks maad ning vabaneda mõisnike ikkest. Veel tagantjärele naudin meie toonaste riigijuhtide suurt tarkust ja võimekust leida eesti rahva jaoks üles see ühistegevusele õhutatav ERAHUVI, mis oli summeeritav ühiskonna ÜHISHUVIKS, mis kogu rahva liitis ja Vabadussõja võiduni viis.

Järelikult, kui soovitakse saada mingis organisatsioonis üheskoos parimaid tulemusi, peab kõigepealt üles leidma kõikide ürituses osalejate **erahuvi** ja seejärel koondama üheks **ühishuviks**. Sellele asjaolule juhib tähelepanu ka teoloogiaprofessor **Toomas Paul**, kelle arvates tekivad inimestel emotsionaalsed sidemed teiste rühmadega, kui nad tunnetavad, et nende huvid langevad kokku selle rühma liikmete huvidega (Paul 2003, lk 9). Inimene on ka Toomas Pauli veendumuse kohaselt erakordselt kooselu armastav liik, kariloom.

4. KOPEERUMISPOMM

4.1. Kopeerumispomm ja ühistegevus

Richard Dawkins käsitleb oma raamatus „Jõgi Eedenist” (Dawkins 2000, lk 149–176) elu Maal tormiliselt kulgeva pommiplahvatusena, millest tuleneb ka käesoleva osa alapealkiri – kopeerumispomm ja ühistegevus. Pikas ajamõõtmes kulgevate ülikiirete eluprotsesside käigus sunnivad kõik geenid kõiki elusolendeid, sealhulgas ka taimi, ennast kopeerima ehk paljundama. Kuna kõikide liikide eluiga on pikas ajamõõtmes imelühike, siis ongi kogu protsess vaadeldav kui pidev plahvatus.

Elu sünnib-sureb ja areneb Maal tänu päikeseenergiale juba neli miljardit aastat. Inimene on selles protsessis äärmiselt oluline, ainulaadne ning tõenäoliselt täiesti juhuslik nähtus. Üksnes inimajude vahendusel (kultuuri ja tehnoloogia kaudu) saab elupomiplahvatus areneda ühest faasist teise ning kajada ka lõputus maailmaruumis. Maal toimuv kopeerumispomm on seni ainuke elu pulbitsev arenguvorm universumis, mida teame ja mida juhivad geenid.

Eluplahvatuse alguse ja tekke juures ei olnud inimese mõistust, loovust ega mingeid muid eesmärke. Richard Dawkins on selle välja toonud DNA valgulise süsteemi funktsioneerimise eeldusena. Näiteks külmas vedela lämmastiku keskkonnas ei ole elu võimalik. Samuti on ta koostanud Maal toimunu alusel eluplahvatuse kronoloogilise astmestiku (künniste) mudeli.

Järgnevalt vaatlemegi põgusalt Richard Dawkinsi kirjeldatud astmeid eesmärgiga leida nendest kindlaid looduslikke ja geneetilisi seoseid Maal toimuva liikidesisese ja liikidevahelise ühistöö – ühistegevuse kohta. See peaks kokkuvõttes tõestama, et ühistegevust ei ole loonud inimene oma mõistusega. Ühistegevus on olnud looduses kogu aeg. Inimene on ainult suutnud selle toimimise alused looduses teatud ajamomendil enda jaoks avastada-teadvustada.

Künnis nr 1 – kopeerumiskünnis (paljunemiskünnis), mis tähendab mingit laadi isekopeeruva süsteemi teket, milles esineb vähemalt algsel kujul mingisugune päriliku varieerumise vorm koos aeg-ajalt toimuvate juhuslike kopeerumisvigadega. Selle käigus tekib planeedil segapopulatsioon, mille sees erinevad liigid konkureerivad ressursside pärast. Ressursid on juba looduse poolest piiratud, kasinad või kahanevad konkurentsi kasvades. Mõned liigid on ressursside pärast konkureerides olnud edukamad, teised sootuks edutud või välja surnud. Selle künnise kaudu saame lahti seletada nii evolutsiooni olemuse kui ka inimeste järjest suureneva rolli olemasolevate kasinate ressursside jaotusmehhanismis.

Künnis nr 2 – fenotüübikünnis, milleni jõuame pärast paljusid põlvkondi kestnud evolutsiooni ning mille all mõeldakse organismi kõigi välis- ja sisetunnuste ning omaduste kogumit mingil kindlal arenguastmel ja mis tagab nende kopeerujate ellujäämise pikemas perspektiivis. Fenotüüpe saame defineerida ka kui kopeerujate

neid omadusi, mis mõjutavad küll kopeerujate edukust, kuid mida ennast ei kopeerita. Kui fenotüübikünnis on juba ületatud, jäävad kopeerujad ellu juba tänu oma volitatud esindajate, fenotüüpide, mõjuvõimule maailmas. Tavaliselt on see mõjuvõim piiratud kehaga, milles geen füüsiliselt asub.

Künnis nr 3 – kopeerujate koostöökünnis. Arengu algaegadel olid kopeerujad tõenäoliselt iseseisvad objektid ja nende ellujäämine sõltus paljudest juhusetest geenijões. Moodsa DNA-valgulise informatsioonitehnoloogia eripäraks Maal on see, et ükski geen ei saa talitleda isolatsioonis. See keemiline ühiseluline maailm, milles geen oma tööd teeb, pole seega kaugeltki igasugusest kõrvalabist ilma jäetud. Lihtsaimaks iseseisvaks DNA kopeerumise süsteemiks meie planeedil on bakterirakud, mis vajavad vähemalt paarisada geeni, et kõiki vajaminevaid komponente valmistada. Kõik loomade, taimede rakud sisaldavad kümneid või sadu tuhandeid geene, mis kõik talitlevad ühise meeskonnana. Seega on geenid moodustanud oma järjepidevaks ja katkematuks evolutsiooniliseks tegevuseks omapärase geenide konsortsiumi (ühistu). Geenid, mis teevad rohkem koostööd, on celistatud ning suutelised ennast ka paremini kopeerima (paljunema) ehk ellu jääma. Võib öelda, et ka iga elusolend – loom, lind, kala, taim jne on olemuselt geenide ühistu.

Künnis nr 4 – hulkraksuskünnis. Iga üksik rakk on meie elutüübi juures otsekui väike lokaalne meri, milles ujub rühm geene. Rakud ise paljunevad, jagunedes kaheks, millest mõlemad pooled kasvavad täissuuruseni. Selle tagajärjel dubleeritakse ka kogu geenirühm. Kui kaks rakku täielikult ei eraldu, võivad moodustuda suured hulkraksed kooslused, milles rakud on kui üksikud ehituskivid. Selliste hulkraksete konstruksioonidena võime käsitleda elusorganismi mingit kehaosa – silmalääts, käsi, küüned, südamelihased, veresooned, veri jne. Seega on iga rakk teisest erinev ja geenide poolt ettemääratult on tal iseloomulik kuju ja otstarve. Inimeste kehad on ühelt poolt kõik ühesugused, kuid samas ka erinevad. Kust aga rakud teada saavad, milliseks nad peavad kasvama ja kus on teistega võrreldes nende asukoht? Neid küsimusi on uuritud ja arvatakse, et tegemist on ikkagi *iseka geeniga*, kes teab, mida teeb.

Künnis nr 5 – ülikiire infotöötluse künnis ehk närvisüsteemikünnis. Selle künnise aluseks on erilised rakud, mida nimetatakse neuroniteks e närvirakkudeks. Kui organismis olevad geenid annavad kiskjale märku, et organismis on tekkinud toidu või vee vajak, hakkab kiskja tegutsema, seda vajadust rahuldama. Saaklooma jahatamiseks ja tabamiseks on kiskjatel välja arenenud erilised omadused. Ta on pikas evolutsiooniprotsessis kohandunud kiskjaks – tal on terav lõhnataju, varitsusvõime, teravad kihvad ja küünised ning lõpuks ka liha seediv magu. Taimtoidulisel saakloomal on seevastu välja arenenud kõik need omadused, mis annavad talle võimaluse kiskja eest pääsemiseks – terav nägemine ja lõhnataju, kiired jalad, peitumisoskus, teravad sarved jne. Mõlemal juhul toimub kogu tegevus närvirakkude vahendusel ülikiirelt. Kiskja tegutseb saaklooma tabamisel väga kiiresti. Kui saak-

loom saab informatsiooni ohu olemasolust, edastatakse närvisüsteemi kaudu see välkkiirelt lihastele, samal ajal valitakse momentaalselt kiireim ja kindlaim võimalus pääsemiseks. Nii ühel kui teisel juhul hakkavad kõik geenid tegutsema ühiselt ühise eesmärgi – saaklooma tabamise või kiskja käest pääsemise nimel. Eespool kirjelatud leopardide ja gnuude omapärane sümbioosis toimuv eluviis näitab, et mõlemal on võimalusi. Kiskjatel õnnestub keskmiselt ainult iga kahekümnes rünnak ning saagiks langevad peamiselt ainult füüsiliselt nõrgad või haiged loomad. Seega on närvisüsteemikünnis ülioluline etapp kopeerumispommi igikestmisel.

Künnis nr 6 – tuleneb eelmisest ja seda nimetab Richard Dawkins teadvuskünniseks. Selle all mõeldakse tegevust, kui meie ajud õpivad süsteemselt koguma ja töötleva närvirakkude kaudu kogutavat informatsiooni. Tagajärjeks on teadvustatud maailmatunnetus ja sellele järgnev teadlik tegevus looduses. Teadvusega varustatud ja sellega manipuleerida oskav inimene on loonud ühiskonna, mis makrotasandil toimib samuti ühistuliselt. Umbes nii, nagu tegutsevad koos meis asuvad geenid.

Künnis nr 7 – tuleneb samuti osaliselt eelmisest ja selle täiusliku vormini on planeedil Maa jõudnud ainult üks eriline kahejalgne loomaliik – *homo sapiens* – ehk inimene. Loomad, linnud ja kalad ning ka taimed suhtlevad omavahel, kuid nende suhtlusmeetodites on inimese jaoks veel palju arusaamatut. See on **keelekünnis**. Pole tähtis, kas informatsiooni vahendatakse heli, märkide või mõne muu vahendi kaudu. Sellest vaatevinklist kujutab keel endast mingit kindlat võrgusüsteemi, kus on palju osalejaid ja mis on andnud võimaluse talletatud, kogutud, töödeldud informatsiooni ja teavet edastada ning üksteisega jagada. See võimalus loob omakorda eeldused usaldusväärse informatsiooni vahetamiseks, millel põhineb igasugune ühistegevuslik tehnoloogia ja kooperatsioon. Mingil määral on nn keelt kui infokandjat õppinud kasutama ka mõned looma- ja linnuliigid. Näiteks autori kodukohas tegutseval künnivareste koloonial on kraaksumine, mida on muuseas väga raske linnulauluks nimetada, kindlasti üheks üsna mitmeplaaniliseks informatsiooni vahetamise kanaliks.

Künnis nr 8 – kooperatiivse tehnoloogia künnis. Ühistegevus, mis sai teadlikuks tegevuseks kivist tööriistade jäljendusliku arendamisega ja jätkus jahirelvade valmistamise, metallisulatamise, tule, ratta, aurumasinat, elektri jne leiutamisega ning päädis nüüdisaegse elektroonika ning geeniteadusega, on loonud kopeerumispommi plahvatamiseks sootuks uuelaadseid võimalusi. Tegelikult on inimene tänu sellele suuteline maailma ja loodust mõjutama juba sellisel määral, mis võib kopeerumispommi tegevuse hoopiski peatada või lõpetada. Teisest küljest on see loonud ka uusi võimalusi planeedi Maa ellujäämiseks. Arvatakse, et inimkultuur on välja arendanud tõeliselt uue kopeerumispommi vormi, mis areneb ainult omapärasel ja inimestele omases kultuurikeskkonnas. Oluline on siinjuures taas inimeste järjest kasvav oskus suunata ja produtseerida isekat geeni ennast. Tähtis on ka meditsiini,

melioratsiooni ja infotehnoloogia uute võimaluste mõistmine ning nende tegevuste teadlik suunamine kogu planeedi elutegevuse järjekstvaks ja huumaanseks, sh mitte ainult inimühiskonna, vaid ka loodusliku terviku arenguks. Mitte inimtegevuse keelamises ja loodusressursside arutus kaitsmises ei peitu elu alalhoidmise võti, vaid tegevustes, mis tagavad meile rahumeelse ja turvalise arengu koos loodusega.

Künnis nr 9 – raadiokünnis. Tänu kooperatiivse tehnoloogia künnise ületamisele on inimene otsinud ja leidnud võimalusi kontakteerumiseks teiste planeetidega. Üheks võimaluseks on olnud lähetada planeedilt Maa universumisse süstematiseeritud ja eriliselt kodeeritud raadiosignaale, mis erinevad looduslike raadiolainete mühist ning annavad märku, et planeedil Maa on käivitunud kopeerumispomm. Küsimus on, kas universumis leidub mõni teine samal arengutasemel tsivilisatsioon, mis suudab seda sõnumit dešifreerida. Kuna me oleme spetsiaalseid raadiosignaale lähetanud maailmaruumi ainult kaduvvääkese perioodi jooksul, siis on üsna loomulik, et need pole veel kellelegi päralt jõudnud, rääkimata sellest, et nendele paari lähema aastatuhande jooksul pole mõtet vastust oodatagi. Tegutsetud on ka vastassuunas, st on püütud massilistest raadiolainetest, mis meieni galaktikast jõuavad, selekteerida mõistuslike olendite saadetud sõnumeid. Mingeid tõestatud sidesignaale pole seni suudetud tuvastada. Tänu raadiolainetele ja digitaalsele tehnoloogiale oleme ka koostööks teistega valmis.

Künnis nr 10 – füüsiline kosmosereis e kosmosereiside künnis. Seni on käidud ainult Kuul ja natuke uuritud ka lähemate planeetide seisundit. See on aga tegelikult mitte midagi maailmaruumiga võrreldes. Muus osas, ka UFOd ja muu selline, on tegemist ulmekirjanike või seni seletamatute nähtuste valdkonda kuuluvate tegevuste ja unistustega. Oleme lähetanud maailmaruumi mitmeid sõnumeid meie olemasolust. Ameerika astronoomi **Carl Sagani** idee kohaselt saadeti kosmosesse mehitamata kapsel, millel on kujutatud alasti meest ja naist ülestõstetud, rahu soovivate kätega. Paraku on sellel kapslil kaduvvääke võimalus kohtuda mõne teise kopeerumispommiga ehk teadliku elutegevusega mõnel planeedil. Kui juhtub ime ja mingi vastus miljonite aastate pärast Maale jõuab, siis on omaette küsimus, kas meie kopeerumispomm veel tegutseb või on juba oma tegevuse igaveseks lõpetanud.

Nii olemegi ringiga Aadama ja Eeva juurde tagasi jõudnud. Samuti tundub, et oleme jõudnud omapärasesse intellektuaalsesse maailmalõppu. Sellest maailma-

lõpust edasiminekuks ei ole meil globaalses mõttes enam oskusi, kuidas isegi plaaneditil Maa edasi elada. Jumala poole pöördumine võib anda meile teatud psühholoogilist leevendust, kuid mitte teadmisi ja oskusi probleeme lahendada. Ka ei aita meid üleskutsed loodusesse mitte enam sekkuda. Me peame seda niikuinii tege-ma, sest me ise oleme looduslikud olendid, kes peavad osalema bioloogilistes toi-duahelates ja tagama liigile elu ja paljunemise. See on geenid käsk. Ent kui me ei suuda oma ülemäärasele ja arutule tarbimisele suunatud suitsiidlikku tegevust kiiresti lõpetada, tuleb jälle alustada otsast peale.

Me võime arvata, et geenid ja kohastumisvõime valib evolutsiooni käigus välja need inimesed, kes on isekamad ja mõtlevad ainult omakasule. Selliste geenidega inimesed tagavad endale majanduslikult kindlama ellujäämise võimaluse ning ühiskond tervikuna muutub isekamaks, julmemaks ja verejanulisemaks. Loogiline oleks arva-ta, et isekamad geenid kanduvad tõenäolisemalt edasi ja põhjustavad üleüldise vägi-valla ja vägivaldsete surmade arvu kasvu.

Professor **Peter Singer** näeb inimkonna arenguvõimalusi siiski positiivses võtmes (Singer 2012). Tema arvates on vägivaldsete surmade arv viimase viie tuhande aasta vältel pidevalt vähenenud. Kui eelajaloolisi inimesi suri vägivaldsesse surma teise inimese käe läbi 15%, siis 20. sajandi esimesel poolel kahe maailmasõja tõttu huk-kunute arv Euroopas ei ulatunud palju üle 3%. Vägi-vald on vähenenud nii perekon-dades, naabruskondades, hõimlaste seas ja ka riikides. Professor Peter Singer ja Steven Pinker on leidnud, et inimese käitumine on aegade jooksul eristunud loomade käitumisest ja arendanud inimestes välja humanismil põhineva **teadliku arutlusvõime**, mis töötab vastu isekale geenile ning väärtustab humanismi ja koos-tööle suunavate geenide olemasolu. Pinker väidab, et paranenud arutlusvõime laseb meil eemalduda vahetust kogemusest ja isiklikust või kohalikust perspektiivist ning panna oma mõtted abstraktsemasse ja universaalsemasse raamistikku. See omakor-da viivat moraali parema järgimiseni, sealhulgas ka vägi-valla vältimiseni. Autorid lisavad veel, et inimesele ainuomane arutlusvõime aitab meil ohjeldada oma ole-muse impulsiivsemaid külgi, mis ohjeldavad vägi-valda ning see annab lootust mo-raalse progressi jätkuvusele.

Eespool nägime, et **kõikide künniste tekkimisel ja ületamisel on määrava täht-susega olnud koostöö ehk ühistegevus**. Seejuures pole ühistegevus olnud mingi vähetähtis kõrvaltegevus või abivahend. Ühistegevus on kogu eluslooduse oluline koostisosa, milleta poleks ka elusloodust ennast. Ilma selleta ei saa olla elu ega ka jätkuda koppeerumispomm. Ainult geenide ja nende kaudu edasikanduv liikidesisene ja liikidevaheline ühistegevus viib elu Maal edasi.

Ka inimeste poolt **teadlikult korraldatud ühistegevus** on kindlalt looduslik-geneetiline alge ning seda ei ole võimalik eirata. Ilmselt peituvad ühistegevuses ka meie võimalused elutegevuse jätkamiseks planeeditil Maa. Seda muidugi juhul, kui inimene ise oma egoismis ja isiklikus kasumijanus ei päästa valla jõudusid, mis Maal koppeerumispommi tegevuse ehk elu järjepideva arengu lõpetab.

4.2. Inimese irdumine loodusest

Omakasule suunatud käitumine on olnud omane inimestele kogu eksistentsi vältel. Tuhatkond aastat tagasi tegutsesid ka Eesti alal elavad inimesed mõneti nn looduslike röövloomadena. Tol ajal elas inimene täielikus sümbioosis suhtes teiste liikide ja loodusega. Kogunedes küladesse (karjadesse), püüti esialgu hankida elatusvahendeid üheskoos kohapeal (alemaaviljelus, kalastamine, küttimine). Samal ajal olid aga üsna tavalised ühised röövretked teistesse asustatud piirkondadesse. Loomulikult langeti vahel ka ise rüüstete ohvriks. Mõnes mõttes hoidsid vastastikused röövretked ka kogukonnad elujõulisemad. Tekkis kollektiivkaitse – kindluste ehitamine, relvade valmistamine jms. Kuid see kõik oli alles algus ja keegi ei osanud arva- ta, milleni tule ja ratta leiutamine võib inimesed ja ühiskonna viia.

26. detsembril 2004. a ründas Aasia, Aafrika ja Okeania saarestiku rannikualasid tsunami (merepõhjavärina või vulkaanipurske tõttu tekkinud hiidlaine). See põhjustas ca 200 000 inimese hukkamise. Hiidlaine tekkimise episenter asus sügaval merepõhjas mitmesaja kilomeetri kaugusel rannikust. Tsunami kohalejõudmise ja mõju prognoos hilines. Kahjuks ei jõudnud informatsioon ja hoiatused õigeaks ajaks kohale ning järgnesid suured inimkaotused. Huvipakkuvaks oli seejuures asjaolu, et katastroofi piirkonnast ei leitud peale inimeste laipade aga ühtki piirkonnas elanud vabalt liikunud looma laipa. Tagantjärele olukorda analüüsides täheldati mõned päevad enne tsunami teket loomade hulgas ebatavalist käitumist, millele ei osatud reageerida (Kuidas loomad .... 2006). Näiteks turiste transportivad elevandid ei kuuletunud enam ajajatele ja viisid nende seljas olevad turistid rannikualalt kõrgematele aladele. Küläs vabalt ringi uidanud sead olid ühtäkki kadunud. Vabalt elanud ahvid läksid samuti 4–5 päeva enne tsunamit ära ja tulid tagasi alles 15 päeva pärast. Samuti olnud väga ärevil linnud ning ka koerad, kes nagu aimanud halba.

Tagantjärele korraldati tsunami piirkonna elanike hulgas mitmeid küsitlusi. Selgus, et loomad, linnud ja kalad tunnetasid katastroofi tulekut. Kalad hüppasid veest välja ja koondusid ranna ligidusse. Delfiinid ujusid paatide kõrval ja otsekui püüdsid inimestele märku anda, et tulemas on tõsine oht – põgenege! Kanad lendasid puude otsa ja tegid enneolematult kõva lärmi. Ühe hotelli katusel olev koer oli tund aega enne tsunamit lausa marus jne. Ainukene „loom”, kes midagi ei tundnud ja midagi ei aimanud, oli inimene. Siiski oli ka väike erand. Ühel saarekesel elav põlisrahvas suutis tsunami eest viimasel hetkel siiski paku minna – nende ajalooline kogemus ütles, et kui meri ootamatult taganeb, siis järgneb sellele tohutu veevall, mis kalda- alad uputab.

Nüüd on teadlased hakanud looduskatastroofidele tõsist tähelepanu pöörama. Mitmesuguseid varem toimunud loodusõnnetusi lähemalt uurides on leitud, et loo- mad on igal taolisel juhtumil käitunud veidralt. Kassid ja koerad jooksid enne maavärinat kodunt minema. Talveunest olevad ussid ronisid maavärinat ette aimates maa seest maapinnale ja käitusid rahutult. On täheldatud, et mägedes elavad

mägi- ja kaljukitsed oskavad hoiduda võimsate lumelaviinide eest. Ainult harvadel juhtudel satuvad nad laviinide alla, kusjuures on tegemist olnud mõne erilise asjaoluga. Näiteks vallandati laviin inimese poolt lõhkeaine abil (dokumentaalfilm „Toyota esitleb: Metsik loodus. Elu mägedes ja mäenõlvadel” Kanal 2, 20.02.2005). Jaapanis 2011. a toimunud tsunamit ei suudetud vaatamata kõrgelt arenenud tehnoloogiale ja infosüsteemile samuti ette ennustada. Inimestele ja tuumajaaamadele tekitatud kahjud olid kohutavad.

Eestis leidis analoogne juhtum aset 9. jaanuaril 2005 Pärnu- ja Läänemaal. Merevesi tõusis tormiga kiiresti kuni kolm meetrit üle normaalse tasapinna ja põhjustas rannaaladel ulatusliku üleujutuse. Kohalikud elanikud panid tähele, et metsloomad ja -linnud suutsid õigel ajal tormi ja üleujutuse eest pakku minna. Kindlasti oleksid eluga pääsenud ka kariloomad (lambad), kui nad oleksid lautadest välja saanud.

Arvatakse, et loomadel on mingi inimesele tundmatu kuues meel, mis neid ohust ette hoiatab. Seda ei saavat seletada tuntud füüsikalise-keemiliste nähtustega. Praegused ülitäpsed seismograafid ja kiirgusmõõtjad on suutelised fikseerima ka väikseimad maakoorevõbinad ja -värinad ning kiirguse muutused, mida inimene pole suuteline tajuma. Loomad seevastu muutusid ärevaks ka sellistel juhtudel, kui seismograafid midagi ei fikseerinud. On tõenäoline, et juba lähiajal töötatakse välja spetsiaalne looduskatastroofide lähenemise hoiatussüsteem, mis põhineb loomade, lindude ja kalade käitumisel. Tuleb välja, et inimene on pea ainuke liik – olend, kes ei suuda looduskatastroofide tulekut tajuda. Kas on põhjus tsivilisatsioonis ja inimese võõrdumises loodusest, et oleme mingeid omadusi minetanud?

VAHEMÄRKUS: Siinkohal meenus üks anekdoot, millel võib isegi mõte sees olla. Üks mees ütles teisele, et tänavune talv tuleb väga külm. Teine küsis vastu, et kust sa seda tead. Esimene vastas – ma käisin taigas ja nägin, et tšuktši tegi puid. Kui tuleks soe talv, siis tšuktši ei näeks küttepuude tegemisega vaeva. Kui tšuktši käest küsiti, kust ta teab, et külm talv tuleb, vastas viimane, et valge mees raadiost ütles.

Mitmed loodusrahvad, kes ei kasuta täppismõõteriistu, oskavad küllaltki hästi ilma ennustada. Samuti teame, et Eesti alal on vanarahvas ilma ja loodusõnnetusi suutnud ennustada mitmete ainult nendele teadaolevate loodusmärkide järgi (seapõrnad, kasepahad jne). Sageli ei osata isegi täpselt seletada, millised märgid õnnetusele viitavad – aga ometi neid tajutakse. Küsimus on selles, et loodusrütmi järgi elav inimene mõistab loodust paremini ja kindlasti erinevalt oma urbaniseerunud liigikaaslasest. Tõenäoliselt on teadlastel veel palju uurida, milles seisneb loomade, lindude ja loodusrahvaste võime looduses toimuvaid protsesse ette näha ning kas ja kuidas oleks võimalik nn linnainimestel neid võimeid taastada.

KOKKUVÕTE

Käesoleva osa algul püstitasime hüpoteesi, et ühistegevus ei ole inimeste välja mõeldud teadlik tegevus. Samuti ei õppinud inimesed seda loodusest ega ka teistelt inimestelt. Geenivalikuteooriale tuginedes selgitasime, et ühistegevus on inimesele kui mõistusega loomaliigile igiomane tegevus juba iidsetest aegadest saadik. Ühistegevus ei sündinud mitte inimese teadliku tegevuse tulemusena, vaid on meie loomuse koostisosa. Samuti selgus, et inimesi ei kihuta koostööle mitte teadlikult korraldatud tegevus, vaid geenide käsud *elada* ja *paljuneda*.

Tõdesime, et ka looduses tegutsevad geenid üheskoos. Kusjuures üks või teine rakendub kindlal ja täpselt määratud ajal ning mahus. Seega on igal geenil geenide ühistus oma funktsioon. Umbes nii nagu mesilastel mesilastarus või inimestel inimühiskonnas. Vastasel korral oleks tegu organismi hälbega ja loodaks mutandid või ebatäiuslikud ühiskonnad. Ühistegevus on sügavalt loodusest lähtuv tegevus. Geeniteooria annab meile hea võimaluse ühiskonnas ja looduses toimuvaid ühistegevuslikke protsesse (karjad, parved, ökosüsteemid jms) kirjeldada ja mõista. Vastavalt sellele oleme suutelised ka ühiskonda tema kooseksisteerimises ja sümbioosis muu loodusega paremini suunama ja arendama.

Ühistuteooria aluseks on inimese looduslik-geneetilised omadused koondades muuta subjekti erahuvid kogukonna ühishuviks ja teha nende saavutamiseks instinktiivset koostööd. Isikute ühendusele ainuomane tung organiseerida osatahte detailidest (erahuvidest) üldtahe (ühishuvi) on ühistu loomise alustõde. See tung on instinktiivselt omane vähemal või suuremal määral kõikidele loomaliikidele, lindudele, kaladele, aga ka taimedele. Inimese ja mõnede kõrgemalt arenenud loomade puhul liitub instinktiivsele tegevusele veel teadlik tegevus – tööriistade ning teadussaavutuste kasutamine ja rakendamine. Ühistegevuse loomulikeks kujunenud subjektideks on perekond, hõim ja rahvus, mis on eristatavad kultuurisidemete, keele, territooriumide ja tavade alusel. Nende moodustumine toimub looduslik-geneetilise mehhanismi tulemusena – selleks et elada, tuleb koonduda karjadesse. Ühistegevuse teadlikult moodustatud ühendusteks on külad, omavalitsused, linnad, riigid, riikidevahelised ühendused. Inimesed on need loonud teadlikult, kusjuures alateadlikult on püütud järgida ka looduslik-geneetilisi koostöötegeureid.

Eelneva taustal joonistuvad välja ka mõned konkreetsed lähteseisukohad teadliku ühistegevuse arendamiseks ühiskonnas. Efektivsemate koostöövormide leidmiseks inimühiskonna tarvis tuleb eeskju võtta puhtlooduslikest karjadest ja kolooniatest. Mõtteainet peaks pakkuma ka kogukondade ja suurühiskondade „looduslik” käsitlus ja sellest tulenevad abinõud nende paremaks ja efektiivsemaks funktsioneerimiseks. Looduslike koosluste siseelu ja juhtimiskorraldust uurides leiame taas ka inimühiskonna jaoks sobivaid lahendusi. On selge, et need mõjutavad kahtlemata ka mitmeid inimeste tegevusvaldkondi. Eeskätt neid, mis on loodusliku koostööga (ühistegevusega) seotud lähemalt – majandus- ja sotsiaalteadused, seejärel meditsiin, melioratsioon, keskkond jt.

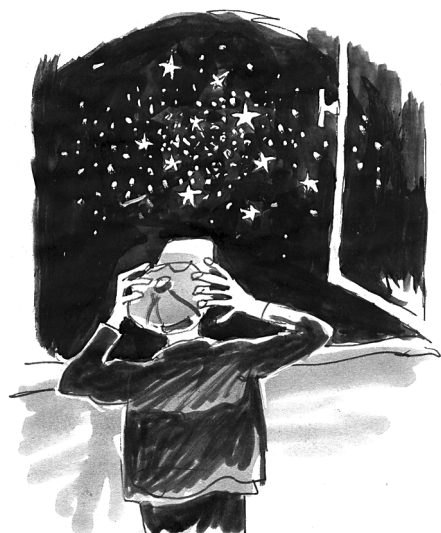
Alles paarsada aastat tagasi hakati looduslikel alustel korraldatud ühistegevuse võimalusi teadlikult uurima ja suunama. Kahtlemata on 150–160 aastat teadlikku ühistegevust inimühiskonna miljonitesse aastatesse kuuluva ajaloo taustal liiga lühike periood mingite järelduste tegemiseks. Teiselt poolt on ühiskonnaelu küllaltki oluliselt mõjutanud raha leiutamine ja selle kujunemine inimeste tegevust mõjutavaks vahendiks. Viimane sajand on tänu ülikiirele tehnoloogiale, teaduse ja tehnika arengule olnud nii planeedi Maa kui ka elava looduse jaoks suurte muudatuste sajand. Just nii suurte muudatuste sajand, et hakata tõsisemalt kui varem uuesti lahti mõtestama teadlikult korraldatud ühiskonnakorralduse aluseid ja protsesse, et seniseid arenguid looduskesksemaks ja igavikulisemaks muuta.

Ilmselt tuleb veel kord ja põhjalikult lahti mõtestada demokraatliku ühiskonna kujunemise ja funktsioneerimise teoreetilised alused ning sotsiaalmajanduslikud aspektid. Praegu suhtub maailm rahvusriikide tugevdamisse kaheti. Ühed eelistavad suurriike väikestele rahvusriikidele, teised peavad vajalikuks tugevdada eeskätt väikeste rahvusriikide haldussuutlikkust. Sama on ka ühistuliste organisatsioonidega. Osa majandusteadlasi pooldab mitmemaiseid suurühistute korporatsioone, mis on suutelised konkureerima teiste maailma suurfirmadega. Teine osa leiab, et ühistute liikmetele on kõige kasulikum omada väikesi ühistuid või liituda nendega, sest liikmed tunnevad üksteist hästi. Loomariigis toimuvaid territooriumide valikuid ja kolooniate moodustamise-jagunemise protsesse jälgides peaks riikluse tugevdamisel võtma sihiks üliiriikide mõjujõu vähendamise ja väikeste rahvusriikide tugevdamise. Looduses puuduvad ülisuured loomade, lindude kolooniad – loomakarjadel, linnu- ja kalaparvedel on teatud piirid. Üliiriigid sünnitavad ühiskonnas ebastabiilsust ja põhjustavad lagunedes väga suurt kahju. Sellest lähtudes tuleks korrigeerida ka senist demokraatliku riigi juhtimise praktikat, mis on üleschituselt esindusdemokraatia. Tõenäoliselt on stabiilsemad riigid need, kus kehtivad osalusdemokraatia ehk korporatiivsuse põhimõtted ning riigijuhtimisse on haaratud ka kodanikeühenduste esindused ja riigipea valimised toimuvad kõikide kodanike osavõtul. Erakondade esindusdemokraatia ja võimutäius on paraku veel üsnagi algeline.

Tõenäoliselt peab ühiskond üheselt kokku leppima, mida teha kunstlikult tekitatud rahavõimu ja valega ning kuidas elimineerida nende nähtuste ühiskonnakahjulik mõju. Küsimus on selles, et mitte raha olemasolu, vaid selle võime sekkuda ühiskonnaelu mis tahes looduslikesse protsessidesse mõjutab neid ning annab moonutatud ettekujutuse loomulikult ja looduslikult toimivast ühiskonnast. Seetõttu oleme sageli teinud valesid otsuseid ja pidanud neid ka pidevalt ning suurte jõupingutustega parandama. Kui suudetakse ohjata aatomipommi levikut, siis peaks suutma ohjata ka raha võimutsemist ühiskonna üle. Me ei vaja ühiskonda, kus väike kildkond omab ainuüksi raha kaudu olulisi privileege. See ei ole humaanne ja demokraatlik ühiskond, samuti ka mitte looduslik. See oleks julm ja jõhker raha võimul baseeruv äärmuslikult kapitalistlik ühiskond, mille ole-

masolu võib ja saab ka geeniteooriaga (isekuse absolutiseerimine) põhjendada. Kuid kas me ikka sellist ühiskonda tahame?

Kus siis peituvad korrastatud ühiselu allikad? Eeskätt inimese mõistuses, kus on varjul instinktiivne võime luua kui mitte täiuslikult harmoonilist ja eetilist, siis vähe-

malt praegusest paremat ühiselukorraldust. Meil tuleb oma institutsioonid ümber kujundada nii, et nad laseksid inimeses ürgselt peituvatel ühiskondlikult kasulikel instinktiivsetel võimetest vallanduda.

Konkreetsed retseptid ning lahendusi ühiskonna ja maailma parandamiseks on raske välja pakkuda. Arvatavasti on praegusel, uute teadmiste taustal meie ellujäämise võimaluseks mitte kapitalistliku turumajanduse igakülgne arendamine, vaid pigem uue ühiskonnakorra avastamine ja loomine. Kas selle aluseks on ühistegevusel põhinev looduskapitalism, juhitud demokraatia, ökosotsiaalne turumajandus või mõni teine ühiskonnateooria, pole veel selge.

Inimesed ei ole organiseerunud ühiskonnaks mitte ainult majanduslikel kaalutlustel, vaid seetõttu, et neil on selleks ühistööks vastavad instinktid ja geenid. Tundub, et looduskesksema, humaansema ja õiglase-
ma arengutee leiame geenide ühistegevusest, mis on sundinud inimesi koonduma ja tegema isekale indiviidile kasulikku ühistööd. Olulisel kohal on ka suurte rahvamasside objektiivne informeerimine tegelikust olukorrast, samuti reaalsest tulevikuvõimalustest. Kuidas seda aga pidevalt muutuvast ühiskonnas teha, on omaette küsimus. Kuna looduses eksisteerivad sundsümbioossed kooslused, peaks ka inimühiskond neid rohkem kasutama. Nii nagu mesilasperes pannakse kõik isendid koostööle jõumehhanisme rakendades, on seda tehtud ka inimühiskondades. Selleks tuleks kasutada demokraatlikke võimumehhanisme, kuid seda eeldusel, et jäetakse kõrvale raha võim, relvad ja valed.

Kokkuvõttes on meil täiendavaid võimalusi demokraatliku ühiskonna korraldamiseks küllaldaselt. Tänu viimase aja loodusteaduslikele avastustele geenivalikuteooria, füüsika, keemia jt valdkondades ollakse jõudmas ka uute majandus- ja sotsiaalteoreetiliste avastuste ning järgnevate ühiskonna tõlgendusteni. Need võivad lõppkokkuvõttes muuta inimühiskonna tervikuna paremaks ja kõigile vastuvõetavaks. Võtmeks, mis meid selleni viib, on kahtlemata inimese tegevusalasid hõlmav teadlik ja senisest enam loodusseadustele tuginev ühistegevus, samuti koostöö inimeste ja eluslooduse vahel.

Kordamisküsimused

1. Miks on vaja ühiskonnas toimuvate protsesside kirjeldamiseks uurida loomade, lindude ja kalade käitumist?
2. Miks peetakse mesilaste, termiitide ja sipelgate ühiskonda ideaalseks ühiskonnaks ning eeskujuks ka inimühiskonna korraldamisel?
3. Miks linnud rändavad parvedes? Kes ja miks juhib parve? Kolm reeglit linnuparvede koostoitumiseks (Iain D. Couzini järgi).
4. Miks tiigrid välja surevad, aga lõvide praidid mitte?
5. Mis on peamiseks motiiviks indiviidile parve, karja või kolooniaga ühinemiseks ja selles kehtivate reeglite aktsepteerimiseks?
6. Miks arvatakse, et inimühiskond on looduslikest kooslustest ebatäiuslikum?
7. Mis põhjustab kannibalismi?
8. Sümbioos looduses ja inimese ning loomade vahel.
9. Kommensalism ja parasiitlus.
10. Territooriumid looduses ja nende tähendus inimühiskonnas. Impeeriumide teke ja lagunemine.
11. Kohastumine – inimese kohastumine loodusega.
12. Geenide roll ühiskonnas. Isekus ja isetus kui ühiskondliku olemise kaks äärmuslikku vormi (Richard Dawkinsi järgi).
13. Geenide tegevusse sekkumise ohud – eugeenika.
14. Mood ja kultuur koostöö soodustajana.
15. Juhid ja alluvad looduslikes kooslustes.
16. Meditsiini, melioratsiooni ja geenitehnoloogia olemus.
17. Iseka indiviidi ja ühiskonna ühishuvi konflikti olemus.
18. Teadliku ühistegevuse motiivid, kuidas muutub erahuvi ühishuviks.
19. Richard Dawkinsi kopeerumispommi olemus ja ühistegevuse tähendus selles protsessis.
20. Mis põhjustab inimese irdumise loodusest?
21. Ühistegevuse looduslik-geneetiline alge.

Kirjandus

- Bischoff, J.** Parvekäitumine. – Ajakiri GEO nr 21, 2010, lk 52–63. Väljaandja Izdevniecība Lilita SIA
- Bradley, M.** Salaühingute käsiraamat. Tallinn: Sinisukk, 2005, 144 lk. (Tõlge eesti keelde teosest *The Secret Societies handbook*. Octopus Publishing Group Limited, 2004, tõlkinud M. Piirimaa)
- Dawkins, R.** Jõgi Eedenist. Tartu: Ilmamaa, 2000, 184 lk. (Tõlge eesti keelde väljaandest *River Out of Eden. A Darwinian View of Life*. Phoenix, Orion Book Ltd. HarperCollins Publishers, 1995, tõlkinud A. Lõhmus)
- Dawkins, R.** The Selfish Gene. Oxford: Oxford University Press, 1976
- Elu mägedes ja mäenõlval – Toyota esitleb. Metsik loodus (World of Wildlife), 20. 02. 2005. (Loodusteemaliste dokumentaalfilmide sari Eesti televisioonis programmil Kanal 2)
- Evolutsioon. – Dokumentaalfilm 8/8, USA, 2001, ETV 30.09.2004
- Fromm, E.** Omada või olla? Tallinn: Mondo, 2001, 200 lk. (Tõlgitud teosest *To Have Or To Be*, The Continuum Publishing Company, NY, 1976, tõlkinud I. Pall)
- Fukuyama, F.** Riikluse chitamine: valitsemine ja maailmakord 21. sajandil. Tallinn: Kirjastus Tänapäev, 2006, 152 lk. (Tõlgitud teosest *State Building: Governance, and World Order in the 21st Century*, Cornell University Press, New York, 2004, tõlkinud K. Kabun)
- Halifman, J.** Mesilased, sipelgad, termiidid. Tallinn: Valgus, 1966 (tõlge eesti keelde teosest *Пароль скрещенных антенн*, Москва, 1962)
- Hawken, P., Lovins, A., Lovins L. H.** Looduskapitalism: uue tööstusrevolutsiooni algus. Kirjastus Tänapäev, 2003, 490 lk (Tõlge eesti keelde väljaandest *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution*, Back Bay Books, 2000, tõlkinud M. Dreving)
- Hengstschlāger, M.** Geenide vägi. (Tõlge eesti keelde teosest *Die macht der Gene*). Tallinn: Olion, 2008, 163 lk
- Kala, M.** Darwinile kodaraisse? – Eesti Päevaleht 22.11.2005, lk 3
- Leetsar, J.** Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 2003, 408 lk
- Leetsar, J.** Ühistegevuse areng ja perioodid Eestis. Konspektiivne ülevaade. II vihik. Tallinn: Eesti Ühistegelise Liit, 1999, 102 lk
- Leetsar, J.** Igavesti koos loodusega. Ühistuteooria looduslik-geneetilised alused. VII vihik. Tartu: Eesti Maaülikool, 2006, 149 lk
- Looduse salarelvad. Dokumentaalfilm, National Geographic, USA, 2003
- Loomariigis. Väljaandja UAB IMP Baltic. Gediminas pr. 1/1-14a, LT-2001, Vilnius (kaardid 14, 81, 152, 179, 281)
- Lotman, M.** Dawkins: intellektuaal omas mahlas. – Postimees 11.11.2005, lk 17. Maahommik – Eesti Televisiooni saade, 5. märts 2005
- Moor, A.** Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel. Tartu: Elmatar, 2003, 271 lk
- Mägi, A.** Risti riik. Karvikute kroonika I. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv AB, 1970, 272 lk
- Paul, T.** Karjas on ohutum elada. – Eesti Päevaleht 31.05.2003, lk 9

Paul, T. Tunnetatud paratamatus. – Eesti Päevaleht 14.01.2006, lk 3

Ridley, M. The Red Queen: Sex and the Evolution of Human Nature. Viking, London, 1993

Ridley, M. Vooruse lätted. Tallinn: Tänapäev, 2002, 280 lk. (Tõlge eesti keelde teosest *The Origins of Virtue*, Viking, 1996, tõlkinud L. Liivak)

Rifkin, J. Ostame inimesi. – Eesti Päevalehe ühiskondlik-poliitiline ajakiri Mõte. 1.03.2005, lk 15

Rifkin, J. Äärmuslik viimsepäevastsenaarium. – Eesti Päevaleht 10.01.2006, lk 3

Singer, P. Geneetiline valik – õnn või õnnetus. – Eesti Päevaleht 3. oktoober 2006

Singer, P. Inimene muutub paremaks. – Eesti Päevaleht 8. mai 2012. (Copyright: Project Syndicate, 2012, www.project-syndicate.org)

Tamm, M. Usudebatis tähelepanuta jäänud küsimus. – Eesti Päevaleht 10.01.2006, lk 3
Termitide rünnak – (*L'attaque des termites*). Dokumentaalfilmide sari Aegruum. Prantsusmaa, 2000 (Eesti Televisioonis 21.02.2004)

Turovski, A. Loomult loom. Tallinn: Varrak, 2004, 204 lk

Turovski A. – Maaleht (intervjuu) 20.03.2003

Tooby, J., Cosmides, L. *The psychological foundations of culture*. Oxford University Press, 1992

II osa

TEADLIKU ÜHISTEGEVUSE ARENG JA PERIOODID

Käesoleva osa tundmaõppimise järel üliõpilane

- Oskab ühistegevuse looduslik-geneetilistele alustele toetudes välja tuua olulisemad ühistegevuse ja ühiskonna arengu vahelised seosed
- Tunneb teadliku ühistegevuse tekke põhjusi ja peamisi sündmusi
- Tunneb ja oskab avada ühistegevuse arenguperioode Eesti alal
- Oskab avada maamajandusliku ühistegevuse rolli maailmas ja Eestis
- Oskab kirjeldada konkreetseid pöördelisi sündmusi ühistegevuse arengus Eesti näitel

1. ÜHISTEGEVUSE ARENGULUGU JA SOTSIAAL-MAJANDUSLIK TAUST

Teises osas antakse lühiülevaade ühistegevuse ajaloolisest arengust. Põhjalikum ülevaade Euroopa ühistegevuse ajaloost on toodud prof Jaan Tõnissoni raamatus „Ühistegevuse üldkursus” I osa (Ühistegevuse ajalugu. Tõnisson 1936). Eesti ühistegevuse ajaloo käsitus on esitatud Artur Ekbaumi ja Karl Inno koostatud väljaandes „Ühistegevus Eestis” (Ekbaum, Inno 1960, 1963). Oluliste teabeallikadena tuleb veel nimetada professor Tiit Rosenbergi, Mart Rootslase ning Eve Valdvee uurimistöid. Osa lõpus on esitatud Eesti ühistegevuskongressi 13. novembri 1997. a otsus (Ühistegevusest Eestis 2, 1998, lk 80–83).

Käesolevas osas keskendume inimese poolt teadlikult korraldatud ühistegevuse tekke sotsiaal-majanduslikule taustale ja mõnevõrra põhjalikumalt ühistegevuse arenguperioodidele Eestis.

1.1. Teadliku ühistegevuse algus

Õpiku I osas selgitasime ühistegevuse looduslik-geneetilisi aluseid ja tekkemehhanisme. Jõudsime põhijärelduseni, et ühistegevust ei leiutanud inimene. Igasugusel koostööl on looduslik alge ja liikidesisene ja -vaheline koostöö tuleneb iga üksikindiviidi vajadusest jääda ellu ja paljundada (kopeerida) oma liiki nii palju kui võimalik. Saime ka selgeks, et inimese eristumine algas tema tõusmisega kahele jalale, mis andis talle tugeva konkurentsieelise võrreldes teiste loomaliikidega. Lisaks hammastele sai ta eluvõitluses kasutada ka käsi. Üsna peagi mõisteti, et karjas ja koos suurulukeid küttides on edu palju suurem kui üksinda jahil käies. Sellest ajast alates, kui inimene õppis valmistama tööriistu, millega teha endale teisi tööks ja jahiks vajalikke abivahendeid, eraldus inimene lõplikult teistest loomaliikidest. Tule ja ratta leiutamise järel avanesid inimesele võimalused asustada eluks soodsamad alad. Selle tegevuse juures puudus tal teiste liikide konkurents. Peamiseks probleemiks kujunes hoopiski omavaheline võitlus eluks vajalike ressursside ja maa-alade hõivamisel. Tõenäoliselt valitsesid ka inimkarjades loomakarjadega põhimõtteliselt samasugused võimu- ja hierarhiasuhted. Seejuures said karjajuhtideks need, kes olid füüsiliselt tugevamad ja kellel olid ka geneetilised juhieladused. Kuni raha leiutamiseni olid need suhted ilmselt üsna looduslähedased.

Jaan Tõnissoni andmetel tekkisid esimesed ühistulaadsed koondised juba Vana-Egiptuses ja Babülooonias eeskätt käsitööliste, aga ka põllumaaade (mõisate) rentijate ühendustena. Kreekas ja Roomas olid esimesteks ühistulisteks ühendusteks usuühingud, mille ülesandeks oli hoolitseda matusepaikade eest, soetada ühiselt kütust ja muid tarbeid (Tõnisson 1936, lk 2).

Keskajal hakkasid Euroopas esimesed ühistud tekkima umbes samal ajal äriühingute ning kapitalistlike (rahal baseeruvad suhted) suhete tekkimisega. Vabad tsunftid

kujunesid keskaegsetes linnades käsitöölise, kaupmeeste, kalurite jt ametite esindajate esindusorganisatsioonideks. Tsunftide kaudu propageeriti ühiskonnas ka kõlbelisust, ausat äritegevust, poliitikat ja ametieetikat. Aja jooksul tsunftide roll ühistegevuse korraldamisel vähenes. 19. sajandi teisel poolel, kui tsunftid muutusid takistuseks kapitalistliku majanduse arengus, lõpetasid nad oma tegevuse.

Mõnede uurijate (Tapani Köppä, Christoph Kucklick jt) andmetel moodustati esimesed rahakapitalil põhinevad ühingud 14.–15. sajandil Euroopas. Itaalias asutasid kaupmehed tänapäevaste aktsiaseltside taolisi rahal baseeruvaid korporatsioone ja ühistulisi ühendusi. Näiteks Firenze kaupmees **Francesco di Marco Datini** asutas 1390. aasta paiku kontserni, mis koosnes 82 ettevõttest ja harukontorist, mis regutsesid Hiinas, Alžeerias, Inglismaal, Lissabonis, Aleksandrias ja mujal (Kucklick 2008). Sellega pandi sisuliselt alus kapitalismile, aga ka globaliseerumisele ning sularahata arveldustele. Kuigi sõna „globaliseerumine” võeti kasutusele 600 aastat hiljem, kujunes kuulsate kaubateede kaudu arendatav äritegevus rahvusvaheliseks ning mängis olulist rolli mitmete riikide majandusel.

Datini oli oma ärides võrdlemisi suur autokraat ja olemuselt isekas kapitalist. Samas on teada veel üks huvipakkuv seik. **Christoph Kucklicku** arvates hakkas Datini oma elu lõpul sügavalt kahtlema kapitalistliku rahamaailma otstarbekuses ja ka oma elutöö mõttekuses. Olles loonud modernse kapitalistliku kaupmeeste (äriameeste) ühiskonna ja nautinud tohutut rikkust, piinas teda küsimus, kas tema elu pole olnud üks suur eksitus, kas ta on ohverdanud oma elu valedes eesmärkide nimel – raha jumala

asemel. Datini suri 75 aasta vanusena 1410. aastal ja kogu oma vara pärandas ta heategevuslikule sihtasutusele. Olles viimaks mõistnud, et on oma varanduse teeninud lihtsaid inimesi ära kasutades, kinkis ta kõikidele oma orjadele vabaduse (Kucklick 2008, lk 31). Tundub, et äriamees oli oma ajastust väga palju ees. Pikaajaliselt äritegevuses olnuna ja uusi kaubalis-rahalisi suhteid loonud isikuna sai ta nähtavasti aru, et tema enda sünnitatud ja kasumi teenimisele suunatud majandusmaailm on tegelikult enamiku inimeste suhtes ebaõiglane. Kuigi Datini püüdis enda poolt sünnitatud ebaõiglust heastada, oli džinn juba pudelist välja lastud. Kasumi teenimisele orienteeritud kapitalismi haare hakkas järk-järgult laienema ja kogu maailmas endale suuremat eluõigust nõudma.

VAHEMÄRKUS: Umbes samale järeldusele on jõudnud ka mõned tänapäeva suurkapitalistid. Näiteks George Soros, keda on peetud üheks suurimaks finantsmabhhinaatoriks maailmas, on asutanud mitmeid heategevuslikke fonde, püüdes maailma rahvaid rahavõimu küüsisist päästa. Paraku on kõik püüdlused jäänud ideaaliks ja kättesaamatuks. Rahavõimul baseeruv kapitalistlik ühiskonnakord on kõikide alternatiivide kiuste näidanud, et ta püsib ning on võimeline muutuvast olukorras ka oma olekut ja suhtumist korrigeerima nii, et kapitalismi kataklüsmid ja lõpp on jäänud tulemata.

Umbes samal ajal asutati ka esimesed **teadlikult moodustatud ühistud** nii Euroopas kui Ameerikas, mis lähtusid looduslik-geneetilistest koostööpõhimõtetest, toetudes võrdsete õigustega klientidele-omanikele ehk liikmetele. On teada, et Itaalia kaupmehed kandsid röövliljõukude tegevuse tagajärjel suuri kaotusi ning mitmed neist pankrotistusid ja lõpetasid tegevuse. Kaubaveoriskide vähendamiseks leiutasid Itaalia kaupmehed 14. sajandil kindlustusseltsid, mis tegutsesid omaabi põhimõttel. Iga ühistuga liitunud kaupmees maksis mingi osa (10%) oma sissetulekutest kindlustuskassasse. Kehtestati tingimus, et röövkallaletungi ohvriks langenud kaupmehele makstakse kindlustuskassast välja 50% röövitud kauba väärtusest. Sel viisil aitasid kaupmehed üksteist, ühtlasi leevendati oluliselt röövlite tekitatud kaotusi.

Ühistusarnaseid organisatsioone asutati ka paljudes teistes riikides. Enamik neist oli suunatud vähem jõukate inimeste majandusliku olukorra parandamisele. Feodalsmi perioodil suurenes tuntavalt inimeste vaesus, mida omakorda mõjutasid ka kulud dünastiatevahelised sõjalised konfliktid. Sõjaraskused veeretati enamasti lihtinimeste õlule, kes pidid kandma ka suurema osa sõjalistest kulutustest. Sotsiaal-majanduslik olukord muutus enamiku jaoks väljakannatamatuks. Kuigi uue ühiskonnakorraloomise ideed ei olnud veel lõplikult välja kujunenud, puhkes 17. sajandi lõpul Prantsusmaal revolutsioon kuningavõimu vastu.

1.2. Ameerika Ühendriigid – eeskuju demokraatlikule ühiskonnale

Ameerika avastamise järel algas vaesemate kihtide massiline väljaränne Euroopast. Töötatud maale jõudmine sai paljudele saatuselikuks, ent enamikule tähendas see ellujäämist ja uue elu algust. Kui 1690. a oli peamiselt Inglismaalt Ameerikasse jõudnud umbkaudu veerand miljonit inimest, siis 1775. aastal ulatus kolonistide arv juba 2,5 miljonini (Lühike Ameerika ajalugu, lk 31). Inglise kolooniad arenesid raskustele vaatamata üsnagi jõudsalt. Inglise kuningavõim lootis Ameerika näol saada lisa oma koloniaalvaldustele ja saada sealt toorainet ning muid ressursse. Seejärel kehtestati kolonistidele mitmeid tingimusi, mis aga ei olnud „vabadele meestele” vastuvõetavad. Tekkisid tõsised tülid, mille lahendamiseks saatis Inglise kuningavõim Ameerikasse sõjaväed. Kolonistid koondusid ning hakkasid vastu. Oma osa oli ka rahvaalgustajatel – poliitikateoreetikutel. Näiteks Inglismaalt Ameerikasse tulnud **Thomas Paine** avaldas 1776. a 50-leheküljelise pamfleti „Terve mõis-

tus”, mida müüdi kolme kuuga 100 000 eksemplari. Thomas Paine arvustas teravalt monarhiaideed, kuulutades, et ühest ausast mehest on ühiskonnale märksa rohkem kasu kui kõikidest kunagi elanud kroonitud kaabakaist kokku. Ta esitas rahvale valiku – kas alluda jätkuvalt türanlikule kuningale ning aegunud valitsusele või olla vaba ja õnnelik iseseisvas sõltumatus vabariigis. Pamflett ilmus väga õigel ajal, andes motiivi tegutsemiseks. Pärast seda, kui **Thomas Jeffersoni** (hilisem president) koostatud iseseisvusdeklaratsiooni kiitsid heaks kolooniad ja 4. juulil 1776. a selle vastu võtsid, oli otsus Inglise kuningavõimule vastuhakuks tehtud ning tagasiteed enam ei olnud.

Deklaratsiooni vastuvõtmine teise kontinentaalkongressi poolt ei tähendanud ainult Ameerika Ühendriikide sündi, vaid ka **uue riigitiüübi** teket. Deklaratsioonis olid jõuliselt esitatud kõikide kodanike võrdsuse ja õiguste põhimõtted, samuti kõikide õigused moodustada valitsusi, mis neid põhimõtteid järgib, või ka tagasi kutsuda, kui valitsused neid ei järgi. Kuna ameerika farmerid olid Euroopast pagenutena kõik võrdsed, olid nad juba saabudes meelestatud demokraatlikel alustel põhinevaks koostööks ja seda isegi Inglismaa aadlkonna ülemvõimu vastu. Ilmselt tänu sellisele meeletatusele õnnestus neil luua ka oma riik ja vastu võtta maailmakuulus iseseisvusdeklaratsioon. Kindlasti toetusid ameeriklased rohkem võrdsuse ja võrdõiguslikkuse põhimõtetele nii kogukondade ja osariikide juhtimisel kui ka majandusühingute loomisel. Deklaratsiooni sisu sai järgnevatel aastatel ülemaailmselt tuntuks ning sellest võtsid eeskju rahvavalgustajad paljudest riikidest, sealhulgas ka Euroopas.

Ameerikas asutati juba 15.–16. sajandil farmeritele kuuluvaid krediidiühistuid, mis varustasid farmereid finantskapitaliga ja mis tegutsevad ka käesoleval ajal (Cobia 1989). Ameerika krediidiühistute kontrolli all on tänapäeval ca 80% USA maa- piirkondade krediiditurust. Tänapäeval on USAs ainuüksi ligi 6000 põllumajanduslikku turustus- ja varustusühistut kokku ligi 5 miljoni liikmega. 1984. aastal said farmerid ühistute kaudu 22% jooksvate kulude finantseerimiseks vajalikust rahast. Ühistud varustasid maaelanikke elektriga ning pakkusid ka telefonisidet ja kindlustusteenust. Ameerikas arvatakse, et ühistute populaarsuse põhjuseks on asjaolu, et farmerid saavad ühendada oma finantsressursse ja teha äritehinguid koos efektiivsemalt kui iseseisvalt. Teada on juhtumid, kus olemasolevad firmad ei ole suutnud farmereid vajalike kaupade ja teenustega varustada. Mõned firmad on monopoolses seisundis, mistõttu on saanud farmerite arvel monopoolseid kasumeid. Seega on farmerite ühinemise ja omahinnaga tegutsevate ühistute moodustamise põhjuseks olnud eeskätt majandushuvid – ühistud on võimaldanud neil kasumlikumalt omandada sisendeid ja saada teenuseid ning turustada oma toodangut (Cobia 1989).

Moodsat ühistegevust käsitledes on oluline mõista, et rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse põhimõtted on olemuslikult samased demokraatia üldtunnustatud põhimõtete ja nende kujunemisel oli määrav osa Thomas Jeffersoni koostatud

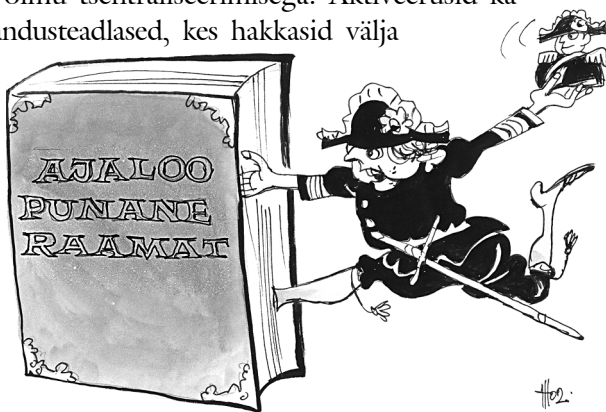
iseseisvusdeklaratsioonil. Ühistegevust on nimetatud demokraatia kooliks (ICA Euroopa president Lars Hillbom). See tõdemus vihjab otseselt, et demokraatlikud riigid on sisuliselt samuti ühistud.

1.3. Uued võimalused ühiskonna arenguks

Suur Prantsuse revolutsioon (1789–1799), mis tegelikult ei suutnud feodaalkorras sisulisi ja radikaalseid muudatusi ellu viia, avas ühiskonna jaoks vaba mõtlemise aja-järgu. Euroopas asuti senisest intensiivsemalt otsima uusi ühiskonna arenguteid.

Ühelt poolt oli selge, et keskaeg oma feodaalsuhetega, seisustega ja katoliku kiriku vaimse survega ei saanud enam jätkuda. Feodaalkorra asemele kerkis esialgu absolu-tistlik riiklik korraldus koos võimu tsentraliseerimisega. Aktiveerusid ka ühiskonna ideoloogid ja majandusteadlased, kes hakkasid välja pakkuma uusi ideid ühiskon-na sotsiaalmajandusliku olu-korra parandamiseks.

VAHEMÄRKUS: Allpool lühidalt kirjeldatud majandusteaduse ja ühiskonnateaduste voolud on detailselt kirjas majandusteaduse õpikutes. Siinkohal toome ära nende lühikirjeldused seepärast, et ühel või teisel viisil on need mõjutanud ka teadliku ühistegevuse tekkeprotsessi.

1.3.1. Merkantilism (lad k *mercantia* „kaubandus”) – majandusteaduse suund 15. sajandil Euroopas (Holland, Inglismaa, Prantsusmaa). Merkantilismi pooldajad samastasid rikkuse rahaga ja väitsid, et riigi heaolu sõltub võimalikult suurtest väärismetallide tagavaradest. Nad taotlesid ekspordi soodustamist ning impordi piiramist kõrgete kaitsetollide abil (proteksionism). Nende väitel on riigile kasulik rahvastiku juurdekasv ning madalad palgad.

Peamised merkantilismi täideviijad olid Jean-Baptiste Colbert Prantsusmaal, Elisabeth I Inglismaal ja Peeter I Venemaal. Riikliku rikkuse aluseks olevat kulla ja muude väärismetallide sissevool riiki (kuna kuld täitis ka raha (st maksevahendi) funktsiooni). Majandusteadlased on hiljem väitnud, et isegi edukas merkantilistlik poliitika ei saa tuua lõppkokkuvõttes kasu, kuna tekitab inflatsiooni.

Merkantilistliku koolkonna põhiseisukohad võib sõnastada järgnevalt.

- Väliskaubandust tuleks reguleerida soodustamaks väärismetallide sissevoolu riiki.
- Toetada poliitikaid, mis edendasid odava tooraine sissevedu, lisaväärtuse andmist kohalikus tööstuses ning lõpptoodangu väljavedu (eksporti).

- Toetada importtolle, mille eesmärgiks on kohalike tootjate kaitsmine ja kulla ning muude väärismetallide väljaveo takistamine.
- Toetada poliitikaid, mis suurendaksid rahvastiku juurdekasvu.
- Hoida palgad madalal.

1.3.2. Füsiokratism. Merkantilism kaotas mõjuvõimu 17. sajandi keskel, kui ta hakkas asenduma **füsiokratismiga**. Füsiokraadid (rühm Prantsuse mõttekaaslasi) töötasid välja majandusteooria, mille kohaselt rahvaste rikkus tuleneb üksnes põllumajandusest. Kõige populaarsemad olid nad 18. sajandi teisel poolel. Tegemist oli esimese lõplikult väljaarendatud majandusteooriaga. Füsiokraadid ülistasid talupoeglikku elulaadi ning halvustasid linnade kunstlikkust. Nimetus „füsiokraat” on tuletatud vanakreeka keelest ja tähendab looduse võimu. Füsiokraadid ise nimetasid end ökonomistideks.

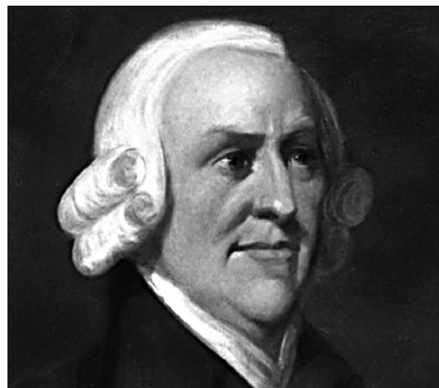
Füsiokraatide arvates määrab rahvuse tõelise rikkuse põllumajandustoodangu ülejääk pärast põllumajanduse kindlustamist (põllutööliste toitmist jne). Teiste majandustegevuse liikide vaatlemisel võeti see põllumajandustoodangu ülejääk ning muundati uuteks toodeteks, kasutades põllumajandustoodangu ülejääki nende lisatoodete tootjate toitmiseks. Tööstuses ja teistes mittepõllumajanduslikes tootmis- ja teenindus- harudes töötavaid töölisi pidasid füsiokraadid küll kasulikeks, ent „viljatuteks”, sest nende sissetulek ei tulene lõppkokkuvõttes mitte nende endi tööst, vaid põllumajandustoodangu ülejäägist.

Erinevalt merkantilistidest toetasid füsiokraadid takistuste ja kitsenduste kaotamist põllumajanduslikule ekspordile ning tööstustoodangu impordile. Võrreldes Prantsusmaa vähearenenud põllumajandust tolealegse Inglismaa arenenud põllumajandusega, leidsid füsiokraadid, et kaubavahetuse piirangute kaotamine tooks endaga kaasa ühelt poolt põllumajandustoodete hindade tõusu, aga teiselt poolt suurendaks põllumajanduslikku põhivarasse investeerimise atraktiivsust. Viimane oli aga nende arvates produktiivsuse ja kasumi – riikliku rikkuse allikaks.

1.3.3. Kapitalismi idee (Adam Smith, 1723–1790). Adam Smithi raamatu „Rahvaste rikkus” (Smith, eesti keelde tõlgitud 2005) ilmunisega sündis uus teadusharu – **kapitalistlik majandusteadus**. Selles raamatus visandas Smith turumajandusel rajaneva kapitalistliku ühiskonna majandussüsteemi. Mehhanistlikust maailmavaatest lähtudes püüdis ta leida vastust küsimusele, mis hoiab koos ühiskonda, milles iga inimene ajab taga isiklikku kasu. Ajapikku süveneb ühiskondlik tööjaotus ja inimestevahelised suhted muutuvad keerulisemaks. Vajadused sunnivad üha rohkem tootma, suurendama ühiskonna rikkust. Ent mil viisil?

Smithi arvates võib maa ja rahva kogutoodang suureneda töö tõhustumise või tööhulga suurenemise teel. Töö muudavad tõhusamaks töölise oskuste ja vilumuste kasv ning täiustatud masinad ja seadmed. Pole oluline, kas toodang kasvab põllumajanduses või tööstuses. Oluline on, et ühiskonna rikkus kasvaks. Selles mõttes ta parandas füsiokraatide vaateid, kes pidasid põllumajandust ainsaks rikkuse loojaks.

Samuti rõhutas Smith, et tootmise ainsaks eesmärgiks on tarbimine. Ja seepärast tuleb tootjate huve arvestada ainult niivõrd, kui-võrd seda nõuavad tarbijate huvid (NB!). Samas märkis ta, et sageli ohverdatakse tarbijate huvid tootjate omadele. Kui näiteks riik rakendab proteksionistlikke meetmeid ega luba neid kaupu sisse vedada, mida kohapeal toodetakse, võidavad sellise majanduspoliitika puhul tootjad, sest puudub või on piiratud siseriiklik konkurents. Tarbijate huvide arvestamisel peavad tootjad lähtuma olemasolevatest piiratud ressursidest. Viimaste kasutamisel tuleb toota ainult neid kaupu, mida tarbijad ostavad. Igal ühiskonnal peaks olema mehhanism, mis muudaks olemasolevad ressursid (vaatamata nende hulga) tarbijatele vajalikeks hüvisteks. Niisugune mehhanism on tema arvates vaba turg kui isereguleeruv süsteem.

Adam Smith – tänapäevase kapitalismi ja turumajanduse aluse rajaja

Kapitalistliku majandussüsteemi uurimist alustas Smith inimesest kui indiviidist. Ta leidis, et individualism (isekus) on ühiskonnakorra alus, mis loob omanike sotsiaalse koosluse. Kogu riigi vara peaks olema omanikustatud, ainult siis on kindel, et individualism ei põhjusta ühiskonnas kaost. Etteruttavalt olgu öeldud, et siin oli Smith liialt ühekülgne ega suutnud arvesse võtta teist ühiskonda arendavat looduslik-geneetilist jõudu – isetust.

Inimesed ei ole üldiselt oma elujärgjega rahul. See rahulolematus ongi inimese sise-mine tõukejõud, mis paneb nad tegutsema kasu saamise eesmärgil. Kasumi jõud on ühiskondlik jõud, mis sunnib inimesi ennast arendama, täiustama, elus läbi lööma. Smith väitis, et inimesed oleksid rumalad ja rahvad vaesed, kui nad ootaksid heategevust nii majanduses kui ka elukorralduses. Tavaliselt ei toeta inimesed üksteist mitte niivõrd kaastundest, kui-võrd omaenda kasust lähtudes. Siinkohal oli Smithil õigus – karjas ollakse samuti isikliku kasu eesmärgil.

Smithi kuulus *nähtamatu käsi*. Ühiskondlik tööjaotus süveneb, üksiktootjad ja tarbijad sõltuvad üha enam üksteisest. Smith arvas, et ühiskond areneb siis, kui kõik ajavad taga omakasu, et siis on ka ühiskondlik heaolu kõrge. Erasisik taotleb ainult omakasu ja tema tegevust juhib mingi *nähtamatu käsi*, mis paneb ta töötama eesmärgi nimel.

Niininimetatud *nähtamatu käsi* saab Smithi õpetuse sümboliks. Selleks nähtamatuks käeks on vaba turumajandus, mille vundamendiks on hinnad. Tööpoolest, turg ja konkurents sunnivad inimesi tegema seda, mida ei vaja mitte nemad ise, vaid hoopis teised. Turg kehtestab ka hinna, millega võib ettevõtja toota ja mille eest on tar-

bija nõus ostma. Selgub, et turg ongi nähtamatu käsi, mis reguleerib ka tööjaotust, millel on Smithi arvates kolm positiivset väljundit:

- sama töö tegemine annab inimesele suurema vilumuse ja osavuse teha oma tööd;
- otsides selleks täiendusi ja uuendusi, leiutab inimene uusi masinaid ja seadmeid ning rakendab uusi tehnoloogiaid. Inimesel pole vaja töökohta vahetada ning ta säästab sel viisil aega;
- tööjaotus ja spetsialiseerumine võimaldavad ka inimeste andeid paremini kasutada.

Tööjaotuse arengu taustal selgitas Smith ka raha tekkimist. Raha vajalikkuse põhjustas regulaarne vahetus, kus polnud võimalik kaupu vahetada üksteise vastu naturaalsel kujul. Raha oli ja on tema arvates üheaegselt vahetusvahend ja eriline kaup.

Smithi tööväärtusteooria. Tööjaotusega ühiskonnas, kus toodetakse turu jaoks, tarbijaga eelnevalt kokku leppimata, tuleb pakkumine kooskõlastada nõudlusega.

Loomuliku hinna moodustavad Smithi käsituse järgi rent, kapitalikasum ja töötasu. Materiaalseid kulutusi ta tootmiskulude osistena ette ei näinud. Kuna turumajanduses midagi tasuta ei jaotata, siis sõnastas ta efektiivse nõudluse. Nõudlus on efektiivne siis, kui tarbijad suudavad tasuta ostetavate kaupade eest nende tootmiskuludele vastavat loomulikku hinda. Tänu niisugusele nõudlusele ei hakka keegi midagi huupi tootma, vaid arvestatakse konjunktuuri. Ent see eeldab hinnakujunduse tundmist.

Filosoofiliselt on töö kõikide väärtuste, kogu rahva heaolu ja hüvangu looja. Töö määrab ära iga kauba, iga toote väärtuse. Selle alusel vahetatakse kaupu. Nii avaldub väärtus alati vahetusväärtusena, seega on töö iga kauba vahetusväärtuse mõõt. Smith rõhutas, et esialgselt väärtust ei loodud kulla ega hõbedaga, vaid ainult tööga. Kuigi majanduses ringleb raha, ei muuda see esitatud seisukohta, sest ka raha on seotud tööga. Rahas peitub teatud hulk tööd ja vastavalt sellele ka väärtust, millega mõõdetakse teiste kaupade väärtust. Kaupade hindade suhe on võrdne nendes kaupades sisalduvate tööhulkade suhtega. Selle vahetusteooria järgi jõudis Smith järelduseni, et töö on ainuke üldine ning täpne väärtuse mõõdupuu, ainuke vahend erinevate hüvede väärtuste võrdlemiseks kõikidel aegadel ja maadel. Ent seda teooriat arendades jõudis Smith iseendaga vastuollu. Võrreldes väärtust vahetusväärtusega, avastas ta, et vahetusväärtus (hind) ei olene ainult tööst, mis on kulutatud vahetatava kauba loomiseks, vaid seda mõjutavad veel muud asjaolud. Ummikust väljapääsu leidmiseks pöördus ta empiirilise väärtusteooria poole. See toetub kogemustele ning lähtub sellest, et kapitalismis pole tasuline mitte ainult töö, vaid ka maa ja kapital. Väärtus, mis lisatakse materiaalsetele kuludele, jaguneb kahte ossa: töötasu tööliste ülalpidamiseks ja intress, mis on tasu kapitali kasutamise eest. Põlusaaduste hinna kujunemisel tuleb arvestada veel maarenti. Seega ei kujunda väärtust ainult töö, vaid ka kapitali ja maa kasutamine, st kõik tootmistegurid.

Tarbimine ja rahvastik. Smith püüdis oma töös „Rahvaste rikkus” kirjeldada rahvastiku arvukust seoses tarbimise muutustega. Tema arutlus oli järgmine: Alamklassi peredel on enamasti palju lapsi. Kui töölistel on madalad palgad, siis on perekonna tarbimine väga piiratud ning paljud lapsed surevad vaesuse ja viletsuse tõttu. Ühiskonnas väheneb tööjõu pakkumine ja kasvab nõudlus tööjõu järele. Selle tagajärjel palgad tõusevad, töölisperekondade elamistingimused paranevad ja rohkem lapsi jõuab täiskasua. Kui tööjõu pakkumine ületab nõudluse, siis palgatase langeb ning perekondade sissetulekud vähenevad, elamistingimused halvenevad ja rahvastiku juurdekasv aeglustub. Nõnda reguleerib nõudlus tööjõu kui kauba järele rahvastiku taastootmist. Rahvastiku juurdekasv kiireneb siis, kui nõudlus ületab pakkumise, ning aeglustub siis, kui tööjõu pakkumine ületab nõudluse. Niisugune üldistus väärib tähelepanu ka tänapäeval, kaks ja pool sajandit hiljem. Kas tänapäeva Hiinas ja Indias on tõesti nii suur tööjõupuudus, mis tingib nendes riikides nii kõrge iibe? Praktika näitab, et siin Smith eksis. Tema osundatud seosed tarbimise ja rahvastiku vahel on pigem vastupidised – mida kõrgem elatustase, seda väiksem iibe.

Maksustamispoliitika. Smithi käsitlese järgi võib isiklikel tuludel olla kolm allikat: maarent, kapitalikasum ja töötasu. Nende allikate iseärasused mõjutavad ka tulude jaotamist, kusjuures riik peaks jälgima järgmisi maksustamise põhimõtteid.

- Kodanikke tuleb maksustada proportsionaalselt, vastavalt nende varanduse ja tulu suurusele.
- Makse tuleb sisse nõuda maksukohuslasele sobival ajal ja viisil.
- Maksusüsteemi tuleb rakendada nii, et tehnilised kulutused oleksid minimaalsed ja ametnikkond väikesearvuline.
- Maksusüsteem ei tohi pidurdada ettevõtlust ega soodustada kuritarvitust.
- Maksudest kõrvalehoidmine on karistatav.

Kapital. Smith lähtus kapitali käsitlemisel tootmise järjepidevusest ja kasvust. Ta leidis, et inimestele kuuluvast varast tarbitakse osa jooksvalt, osa aga kasutatakse tootmise jätkamiseks. Viimane moodustabki tema arvates kapitali. Ent ta lähenes ka klassikalisele määratlusele, mille kohaselt kasum on kapitali allikaks. Osa kasumist akumuleeritakse tootmise arendamiseks, sellest kujuneb füüsiline ehk reaalkapital.

Kapitali jagas Smith kahte ossa: põhikapitaliks ja käibekapitaliks. Nende eristamise kriteeriumiks on kasum. Tema arvates loob kasumi käibekapital, mitte aga põhikapital. Põhikapital, s.o masinad, seadmed, hooned jt, iseenesest ei käibi. Põhikapital lülitub majandustegevusse käibekapitali, s.o materjalide, tooraine ja tööjõu vahendusel. Smith määratles ka kapitali struktuuri. Tema järgi koosneb põhikapital masinatest, seadmetest jms, rajatistest ning ehitistest isiklikuks kasutamiseks ja kaubandustegevuseks ning maa kasutamise kuludest.

Käibekapital koosneb infrastruktuurist, mis teenindab ettevõtet, toiduainete tagavarast, tooraine ja pooltoodete tagavarast ning valmistoodete tagavarast kauplustes ja ladudes.

Kapitali rakendamismvormid olenevad rahvamajandusharust. Nii võib kapitali liigitada põllumajanduskapitaliks, tööstuskapitaliks, kaubanduskapitaliks, rahakapitaliks.

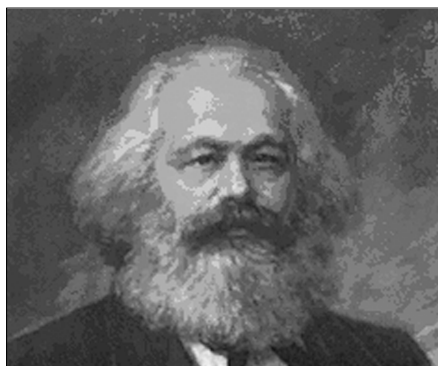
Üldiselt on Smithi majandusteaduslik käsitlus idealistlik ja optimistlik. Ta uskus inimkonna tulevikku ja oli veendunud, et majanduse areng on lõputu. Kuna tema teooria oli positivistlik ega andnud majandusnähtustele hinnanguid, siis ei pööranud ta tähelepanu majanduse arengu sotsiaalsetele tagajärgedele. Samas on Smithi majandusteooria aluseks kapitalistlikule ühiskonnakorrale. Eriti kiivalt hoiavad sellest kinni isekad kapitalistid, kes sellega õigustavad isegi paljusid ühiskonnastaseid tegusid.

1.3.4. „Üks tont käib ringi mööda Euroopat – see on kommunismi tont” (Karl Marx, 1818–1883). Kuna Smithi majandusteooria oli mõneti äärmuslik ja tugines ainult eraisiku egoismile, siis leidis see ka tugeva vastuseisu teiste teoreetikute poolt. Üheks olulisemaks kapitalismi kriitikuks sai Karl Marx. Temale sekundeerisid ka ühistuteooria autorid, kes omakorda ei nõustunud Marxi teises äärmuses ja isetusel põhineva kommunismi teooriaga.

Marxi filosoofias (marksismis) kasutati Hegeli sõnu teises järjekorras. Kui Hegeli arvates oli jumal see, kes meid kapitalismi juhtis, siis Marx väitis: **„Jumal on ainult mask inimliku ahnuse ja ihade varjamiseks”**. Marxi kuulus väljend on **„Religioon on oopium rahvale”**. Marx sedastas, et inimkonna areng kulgeb ürgkogukondlikust korrast läbi orjandusliku korra feodaalaega, sealt kapitalismi ja edasi sotsialismi. Areng toimub tootmissuhete ehk toodangu ja inimeste vaheliste suhete arenedes. Kes Vana-Roomas oli orja omanik, omas ka orja toodangut. Seega elas omanike klass tööliste töö arvel. Samas väitis Marx, et tundub, nagu ei vajaks omanikud töölisi niipalju kui töölised omanikke.

Tänapäeval peetakse tööajast mittekinnipidamist ebamoraalseks, ebakultuurseks jne. Marx küsis, miks peaksime kinni pidama omanike respektieritud moraalist ja seadustest? Marxi arvates on eraomandust soodustavatel seadustel hullutav mõju

massidele. Kui omanike klass ise ei ole valmis muudatusi omandisuhetesse viima, siis peab seda tegema revolutsioon. Kuna kapitalism kui klasse loov (vaesed, rikkad, keskmikud) süsteem ei ole võimeline arenema, oli tööliste võit ja klassivaba ühiskonna loomine tema arvates ilmne. Samas möönis Marx, et kapitalism on sotsialismi tekkeks vajalik eeltingimus, kuna sotsialismi kehtestamiseks tuleb eelnevalt luua materiaaltehniline baas. Marxil ei tulnud Venemaa meeldegi, ta pidas oma eluajal revolutsiooni isegi Saksamaal ennatlikuks, kuna ainult 4%

Karl Marx – kommunismiteooria looja

meestest töötas tootmissfääris. Revolutsioon pidi alguse saama Inglismaalt, levima Prantsusmaale ja alles sealt edasi Saksa-
maale. Asjaolu, et V. I. Lenin suutis Marxi revolutsioonilised ideed realiseerida Venemaal, kus see pidas tugevasti moonutatult vastu üle seitsmekümne aasta, näitas omal kombel siiski ka Marxi teooria elujõulisust. Kuigi NSV Liit 1990ndatel lagunes ja koos sellega muutus ka ühiskonnakorraldus kapita-

listlikuks, on maailmas mitmeid riike endiselt kommunistliku arengusuunaga (Hiina, Kuuba, Põhja-Korea, Lõuna-Ameerika riigid jt). Kuulus saksa filosoof **Erich Fromm** on märkinud, et kui Venemaa poleks omal ajal ära lörtsinud Marxi kommunismiideed ja kui Marx oleks sündinud sada aastat hiljem, oleks kommunismist kujunenud üks tõsisemalt võetav ühiskonnakord kogu maailma jaoks (Fromm 2000, lk 148–149).

Marxi teooria järgi on **kapitalism kui ühiskonnakord määratud hukkamisele**. Seega kasutas Marx klassikalise ökonoomika vahendeid. Nagu Smith ja Ricardo nii ka Marx näitas, et toote väärtus on määratud tööjõuga, mis selle tootmiseks on kulunud. Kuna töölised ei teeni oma töö eest võrdselt toote müügihinnaga, siis kapitalist teenib kasumit tööliste arvel ja seega ekspuateerib töölisi. Konstantse kapitali ehk masinatele ja sisseseadele kulunud raha ning muutuvkapitali ehk tööliste maks-tava palga summa peab olema võrdne toote hinnaga. Kuna see nii ei ole, on tege-mist lisaväärtusega. Lisaväärtuse võtab kapitalist endale. Seda nimetatakse töötajate ekspuateerimiseks. Lisaväärtuse ja palga suhe näitab ekspuateerimise suhtarvu. Kapitalistik kord ei lase õiglasel jaotusel tekkida, kuna ta loob tööpuuduse ja seega tööliste reservväe, kes ootavad võimalust kelleltki töökoht ära võtta, juhul kui saa-dava palgaga ei olda rahul.

Ühiskonnas valitsev tootmisviis määrab ära kogu ühiskonna näo. Vastuolu, mis valit-seb tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel, viibki muutustele ühiskonnas ja for-matsioonide vaheldumisele. Ühiskonna arengus eristab Marx viit formatsiooni:

- ürgkogukondlik – eraomand puudub;
- orjanduslik – eraomand ülikutel, sh ka orjad (Vana-Kreeka, Vana-Rooma);
- feodaalne – eraomand mõisnikel, ülejäänud pärisorjad (keskaegne Lääne-Eu-roopa kuni 19. sajandini);
- kapitalistlik – eraomand kuulub vähestele rikastele, kes töölisi ekspuateer-ivad;

- kommunistlik – selle esimene aste on sotsialism, omand on harilikult ühiskonnastatud (v.a isiklik omand, mis ei ole mõeldud tootmiseks ja hüviste saamiseks).

Marx töötas välja teooria, mille kohaselt **ühiskond on jaotatud vastandlikeks klassideks** – tootmisvahendite omajaks ja mitteomajaks (erinevates formatioonides on nendeks orjad ja orjapidajad; talupojad ja feodaalid; töölised ja kapitalistid).

Klassidel on vastandlikud majanduslikud ja sotsiaalsed huvid, mis tekitavad klassikonflikti (klassid on peamine side tootmissuhete ja ülejäänud ühiskonna pealiskihituse vahel). Ühiskond tugineb valitsevate klasside majanduslikele huvidele. Ebaõiglast ühiskonnakorraldust on võimalik muuta klassivõitluse teel. Klassivõitlus on edukas üksnes siis, kui rõhutatud klassidel on välja kujunenud klassiteadvus, mida iseloomustab ühine arusaam klassivõitluse eesmärkidest ja ülesannetest. Klassisuhted on peamine telg, mille ümber jaotub poliitiline võim ja millest sõltub poliitiline organisatsioon. Poliitiline ja majanduslik võim on omavahel lähedalt seotud.

Ühiskonna ajalugu kirjeldab Marx klassivõitluse ajaloona:

- klassid – potentsiaalselt kõige revolutsioonilisem fakt kaasaja ajaloos;
- töandja ja töövõtja suhe on ainult jõusuhe, puudub inimlikkus ja moraalne kohustus;
- kodanliku ühiskonna areng toidab äärmist nihestatust inimtootmisjõudude saavutuste ja masside võõrandumise vahel kontrollist rikkuse üle, mida ta on loonud.

Just ebaloomulikud ja ebaõiglasel majandussuhted on tekitanud inimeste ja sotsiaalsete gruppide vahelised vastuolud. Ebavõrdsed majandussuhted on tekkinud dialektiliste muutuste tulemusena. Igas olukorras toob ühe jõu olemasolu kaasa vastandjõu. Vastandlikud jõud tekitavad konflikti, mille lahendamisel tekib kolmas komponent – süntees, mis lahendab varasema vastuolu. Marxi ühiskonnakäsitluse tunnusjooneks on arusaam, et sotsioloogia kui ühiskonnateaduse eesmärk on ühiskonna paremaks muutmine. Ühiskonna uurimisel puudub mõte, kui tegelikkuses midagi ei muutu. Selleks et ühiskonda oleks võimalik paremaks muuta, on vaja välja selgitada sotsiaalsete probleemide põhjused ning need kõrvaldada. Ühiskonda tuleb uurida kriitiliselt.

Näeme, et Karl Marxi ühiskonnakäsitlus erines radikaalselt Adam Smithi kapitalismiteooriast. Samas oli tegemist teise äärmusega. Siinkohal tuleb tähelepanu juhtida veel asjaolule, et aeg, millal need ühiskonna arengut puudutavad teooriad esitati, oli mõnes mõttes eriline. Ühelt poolt oli ühiskond jõudnud arusaamisele, et feodalistlik ühiskonnakord on oma aja ära elanud ja vajatakse uut. Teiselt poolt kummitas ühiskonna- ja majandusteadlasi Euroopas valitsev suur vaesus, mis kasvas ja nõudis kiiresti mingit lahendust. Kiiret lahendust töötas kapitalismi teooria rakendamine. Samas tõusis esile veel üks ühiskonna- ja

majandusteooria – ühistegevus, mis oli olemuselt Adam Smithi ja Marxi teooriate vahepeal.

1.3.5. Ühistegevuse sotsiaal-majanduslik idee. Kahe eelnimetatud vastandliku ühiskonnakäsitluse (Adam Smithi eraomandusel, isekusel baseeruv kapitalism ja Karl Marxi ühisomandil, isetusel põhinev kommunism) vahel toimusid ka muud, vahepealsed arengud.

VAHEMÄRKUS: Kui Eesti 1992. a taasiseseisvus, hakati idealiseerima kapitalistlikku ühiskonnakorraldust. Kõik katsed juhtida valitsuste tähelepanu valitud teega kaasnivatele riskidele ja ohtudele liigati kategooriliselt tagasi. Ühistegevuse propageerijaid käsitleti kui kommunismi ihalejaid. Tõenäoline, et kapitalistliku propaganda eesotsas seisid kasumile orienteeritud ringkonnad, kelle huvides ei olnud, et Eestis areneks jõuliselt majanduslik ühistegevus. Ka tänapäeva ajaloolased, filosoofid ja majandusteadlased püüavad kapitalismi siinnitatud hädadele leida rohtu kapitalismi moderniseerimise ja kommunismi kritiseerimise teel (Service 2010). Ajaloost on aga teada, et see ei pruugi õnnestuda. Miks see nii on, saame teada õpiku järgmistest osadest.

Kui Adam Smithi teooria eluõiguse sai, algas kiire kapitalismi areng. Üsna varsti aga selgus, et kapitalistlik ühiskonnakord kasutab ära tööstusrevolutsiooni tulemused, poliitilise võimu ning koondab loodusvarad, kapitali ja ka tööjõu (majandustegurid) väikesearvulise kapitalistide kihi kätte. Seevastu laialdased rahvahulgad langesid veelgi suuremasse viletsusse. 19. sajandil kujunes sellest üks kesksemaid ühiskonna arengu uurimis- ja võtmeprobleeme. Samal ajal oli ka Marxi kommunismi idee eraisiku huvidest lähtuvalt veel ühiskonna enamiku jaoks tundmatu ja ka vastuvõetamatu.

Uuel kujul kerkis ühiskonnas esile **ühistegevuse idee**, andes võimaluse hädas olevatele inimestele end ühistegevuse vahendusel aidata. Kui varasemad ühistegevuse käsitlused väärtustasid sageli eeskätt ühiseid huve, siis nüüd tõusis esiplaanile **isiku erahuvi, mida sai realiseerida ühishuvi ja koostöö kaudu**. Sisuliselt oli tegemist tagasipöördumisega looduse juurde, mida käsitlesime õpiku I osas.

17.–19. sajandil ilmus haritlaskonna seast palju mõjukaid praktikuid-isiksusi, kes hakkasid arendama ja toetama ühistegevust ning propageerima ühistuid (Hollandis P. C. Plockboy, Taanis N. F. S. Grundtvig ja K. Kold, Soomes H. Gebhard, Prantsusmaal Saint-Simon ja C. Fourier, Inglismaal R. Owen ja W. King, Saksamaal F. W. Raiffeisen ja F. H. Schulze-Delitzsch jt).

Saint-Simon käis 1825. aastal välja uudse mõtte luua lausa uus ühiskondlik kord, millest saaks abi töötav rahvahulk. See oleks tema järgi *uus kristlus, mis oma vaimse jõu saaks teaduselt ja kõlbelisuse kirikult*. See ei olnud ajaloos siiski esimene kord, kui ühistegevuslike ideede baasil nähakse toimiva riigikorra loomist. Nagu eespool nägime, suutsid ameeriklased luua juba pool sajandit varem sisuliselt ühistegelikel

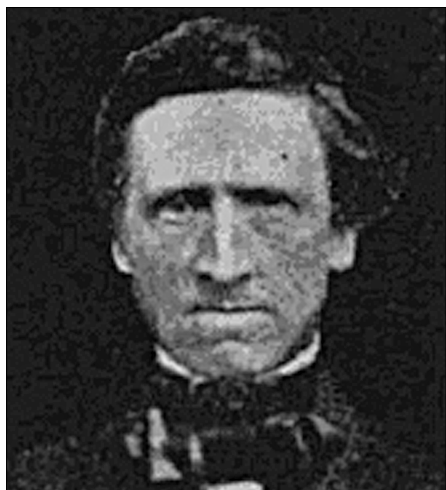
alustel toimiva demokraatliku riigi. Põhimõtteliselt baseerus ühistegevuse idee **ühelt poolt eraisiku isekal erahuvil, kuid teiselt poolt ka grupi isetul ühishuvil**. Nagu hiljem näeme, on tänapäevastes ühistegevuse teooriates ja rahvusvahelistes põhimõtetes 21. sajandiks need huvid tõepoolest omavahel tasakaalus.

Juba 18. sajandi lõpul (1769) tekkisid Inglismaal ja Šotimaal esimesed tarvitajate ühistud, mis püüdsid omaabi korras aidata inimesi, kes olid tööstusrevolutsiooni tagajärjel jäänud ilma elatusvahenditest. Paraku oli esimeste tarbijate ühistute eluiga lühike.

1.4. Rochdale'i pioneerid ja nende põhimõtted

Kuigi Euroopal oli Ameerika Ühendriikide näol olemas eeskuju uut tüüpi demokraatlike riikide tekkeks, ei mõelnudki Inglise kuningavõim ja aristokraatia nii kergesti alla anda. Inglismaal arenes 1830. aastatel tsartistlik revolutsiooniline liikumine massiliseks, mis nõudis ka Inglismaa demokratiseerimist. Kahjuks ei suutnud see küllalt kiiresti ja sisuliselt parandada järjest enam halvenevat tööliste olukorda. Seepärast alustati uute väljapääsude otsimist.

Ilmselt sai täiesti juhuslikult moodsa ühistegevuse tekkekohaks Rochdale'i linn Lancashire'i krahvkonnas Inglismaal. See oleks vabalt võinud toimuda ka mõnes teises linnas või Euroopa riigis. Ühiskonna majanduslik areng oli jõudnud teelahkemele ja oli vaja lahendust. Rochdale'i linna vabrikutes oli palju vaesunud töölisi, kes olid teadlikud Robert Oweni unistusest luua uus sotsiaalne ühiskonnasüsteem, mis koosneb kooperatiivsetest kommuunidest. Kuna Oweni kommuunid äpardusid, tuli need kõrvale heita ja leida uusi võimalusi. Kuigi meeleheitele viidud inimesed pidasid õigemaks esialgu koguni maalt välja rännata, otsustati lõpuks siiski oma vähesed rahad kokku panna ja hakata toiduaineid ühiselt ostma. Kutsuti kokku tööliste koosolek, kus tuldi mõttele avada ühiskauplus.

Charles Howarth – kaasaegse ühistegevuse aluspõhimõtete looja

24. oktoobril 1844. a asutas kakskümmend kaheksa ärksamat töölise **Rochdale'i Pioneeride Kooperatiivühingu** (Rochdale Society of Equitable Pioneers), võeti vastu selle põhikiri ning valiti juhatus ja kontrollikomitee. Kuna ühistegevusseadus tol ajal puudus, alustas Rochdale'i ühistu tegevust abiandmisseltsina. Ettevõtmise juhiks sai **Charles Howarth** (1818–1868).

Võttes arvesse varasemate ühistute ebaõnnestunud kogemusi, kujundati 1844. a välja hiljem kuulsaks saanud **Rochdale'i ühistegevuse põhimõtted** (avaldati esmakordselt 1860).

- Liikmete võrdne hääleõigus – üks liige, üks hääl –, vaatamata osamaksu suurusele. See eraldas ühistu aktsiaseltsist. Ühistu pidi seisma isikute, mitte kapitali teenistuses.
- Ühistu kaupluses müüakse ainult kvaliteetset ja täiskaalulist kaupa. Seda ei teinud paljud erakaupmehed, kes petsid ostjaid omakasu huvides. Ühistu ei saanud oma liikmeid petta.
- Kaupu müüakse kohalike turuhindadega. See põhimõte sisaldas nõude, et ühiskauplus ei saa kaupu müüa odavamalt kui teised kauplused. Nõude mõte seisnes selles, et vältida ebatervet võistlust erakaupmeestega, mis kokkuvõttes ei too tulu. Vastasel korral oleksid erakaupmehed oma müügihinnad veelgi madalamaks lasknud ja ühiskaupluse pankrotti viinud. Samuti oli selge, et ühiskaupluses ei või müüa turuhindadest kallimat kaupa, mis viiks ühiskaupluse hääbumiseni.
- Ühistu osamaksud moodustatakse liikmete sissemaksudest, st liikmel olgu võimalus nõutavat osamaksusummat tasuda ka ositi. Mõne osa võis liige ka hädavajadusel ühistust välja võtta – ühistu täitis niiviisi osaliselt ka hoiulae- nuühistu funktsioone.
- Kaupu müüakse ainult sularaha eest. See säte pidas silmas võlgu müügi keelustamist ja sellest tulenevaid ohtusid tarbida rohkem kui liikmete majanduslik olukord võimaldas.
- Kasum jaotatakse liikmete vahel vastavalt nende ostusummale. Kui aktsiaseltsides jaotatakse kasum vastavalt aktsiate arvule (osa suurusele), siis ühistutes kapitalikasu ei teenita – kehtib „õiglane” kasumi proportsionaalse jaotamise põhimõte vastavalt liikmepoolsele teenuste kasutamise suurusele.
- Poliitiliselt ja usuliselt on ühistu erapooletu. Sellega loodi võrdne võimalus kõigile ühistuga liituda.

VAHEMÄRKUS: Kuigi need põhimõtted olid koostatud ja kehtestatud ainult ühe väikese ühiskaupluse tegevuseks, võeti need eeskujuks ka teiste tarbijate ühistute asutamisel ja samuti muude ühistute loomisel. Nende edasiarendamisest kasvasid välja mitmed ühistegevuse teooriad, millel peatume õpiku III osas pikemalt.

Asutajad andsid oma ühistule nimeks **Rochdale'i ausad pioneerid** ja said peaaegu kogu maailmas viimase 160 aasta jooksul arenenud teadliku ühistegevusliikumise teerajajaks. Kui Rochdale'i ühistu asutajateks oli 1844. a 28 inimest, siis 1856. aastal ulatus ühistu liikmete arv juba 1500-ni ning avati teine harukauplus. Sajandivahetusel oli ühistul 73 harukauplust, tubakavabrik, pagari- ja rätsepatöökodad.

Ühistu andis välja rahvalikku kuukirja liikmetele, kelle arv ulatus juba 25 000-ni. 1863. a asutati Manchesteris keskühistu (*Co-operative Wholesale Society*), mis pidas silmas mitte ainult ühistulist kaubandustegevust, vaid ka ühistulistel alustel tegutsevaid tööstusi, põllumajandust, pangandust, kindlustust ja muid valdkondi. 1920. aastaks oli keskühistul näiteks 10 jahuveskit, 2 loomasöödatehast, 9 meiereid, 3 seebivabrikut, 6 lihatöötlemistehast, 12 õmblusvabrikut, 8 jalatsivabrikut, 2 mööblivabrikut, 3 saeveskit, 5 trükikoda, autotehas, mäekaevandus, oma pangakeskus jne. Tseiloni saarel asus üle kümne keskühistule kuuluva põllumajandusliku ettevõtte ja teeistanduse, kaupu vedas kümme aurulaeva. Üksikliikmeid oli 1920. aastal juba 4,5 miljonit.

Rochdale'i ühistu üheks kõige olulisemaks saavutuseks loetakse asjaolu, et **Charles Howarth** suutis ellu viia oma idee-põhimõtte, mille kohaselt ühistu kasum (ülejääk) tuli ühistu liikmetele tagasi maksta proportsioonis tegelike ostude mahuga. Seega sai ühistus eluõiguse kapitaliühingutele vastupidine põhimõte – kasum ei jaotu proportsionaalselt ettevõttesse paigutatud kapitaliga, vaid ettevõtte poolt liikmele osutatud teenuste mahuga. Samuti realiseeriti idee moodustada kasumi ühest osast jagamatu ühiskapital (reservkapital) kaugemate eesmärkide saavutamiseks.

Ühistuliikumine arenes 20. sajandil majanduslikuks massiliikumiseks. Inglismaalt pärit arglikust ettevõtmisest ja põhimõtetest said eeskujud praktiliselt kõikide Euroopa riikide ühistegelased. Nende põhimõtete alusel asutati hulgaliselt ühistuid kõikides Euroopa riikides. Samal ajal täiendati pidevalt olemasolevaid põhimõtteid ning arendati neid edasi. Sündisid uued ühistulised ettevõtted, mis teenindasid liikmeid ja olid alternatiiviks levivale kapitalistlikule ettevõtlusele. Tarbijate ühistegevuse kõrval arenesid jõudsalt ühispangandus, ühiskindlustus, ühistööstus ja ühisteenindus. Ühistegevuse arendamisel olid Inglismaa kõrval aktiivsemad Saksamaa, Prantsusmaa, Venemaa, Taani, Soome ja Itaalia. Ka väikeriigid ei jäänud maha – pärast iseseisvumist arenes ühistegevus jõudsalt ka Eestis, Lätis, Leedus, Ungaris, Poolas ja mujal.

Praktiliselt kõik tänapäeval Euroopa Liidus tegutsevad ühistulised organisatsioonid tegutsevad Rochdale'i pioneeride poolt välja töötatud ja Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu edasi arendatud rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuspõhimõtete alusel. Samas on teoreetikute vaidlused ühiste seisukohtade formeerimisel rahvusvahelisteks ühistegevuse põhimõteteks olnud märkimisväärsed. Nendel peatume lähemalt õpiku IV osas, mis käsitleb ühistegevuse teooriaid ja põhimõtteid.

Uurides ühistegevuse arengut, selgub, et erinevad ühiskonnavormid ja võõrvõimud on ühistegevuse normaalset, looduslikku arengut teadlikult piiranud. Mõisasisüsteem allutas põlisrahva pärisorja seisusesse, mistõttu puudusid väljavaated vaba ja sõltumatu majandusliku ühistegevuse arenguks. Alles iseseisvumise järel, kui põlisrahvas tõusis peremehe-omaniku staatusesse, käivitus ka aktiivne ühistegevus. Nõukogude võimu ajal juurutati Eestis jõuvõtetega kommunistliku orientatsiooniga

ühiskonnakord (marksism), mis sisuliselt välistas eraomandil baseeruva ühistegevuse.

Taasiseseisvunud Eestis on probleeme tekitanud riigi poolt seaduste toel loodud eelistsused kapitalistlikule ühiskonnakorrale ja kapitaliühingute arenguks. Sealhulgas on loodud kõik võimalused väliskapitalile majanduslikuks invasiooniks ka nendes valdkondades, kus peaks domineerima ühistuline tegevus. Valitsused ei ole piiranud rahakapitali (finantsoligarhia!) võimu, et luua eeldusi ja reaalseid võimalusi rahvusliku ühistegevuse arenemiseks.

1.5. Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) asutamine ja lühike iseloomustus

Pärast Rochdale'i pioneeride õnnestunud algust sai teadlik ühistute asutamine hoo sisse Euroopas, aga ka teistel kontinentidel. 1886. aastal kutsuti Lyonis kokku esimene ühistegevuskongress, kus professor **Charles Gide** tegi ettepaneku luua rahvusvaheline ühistegevuse liit. Mõte leidis kongressil toetust ja seda arendati edasi järgmisel ühistegevuse kongressil Milanos. Peeti vajalikuks, et iga rahvus looks kohapeal oma asjaajamiskeskuse, rahvusvaheliseks ühistegevuse keskuseks kavandati Pariis. Briti ühistegelased toetasid ideed tugevalt, ent sakslased keeldusid koostööst. Ka mõne teise riigi esindajad suhtusid ideesse leigelt.

Briti ühistegevuskongressil 1892. aastal Rochdale'is otsustati siiski ellu kutsuda *ühistegeliku tootmise sõprade liit*. See ei toimunud probleemideta. Peamiseks lahkheleks olid erinevad arusaamad tööliste kasu-osavõtu küsimustes. Inglased soovisid, et töölised oleksid ühistulistes ettevõtetes samuti omanikud, saades osa kasumist. Nende eesmärgiks oli ümber kujundada kõik tööstuslikud, ärilised ja ka põllumajandusettevõtted põhimõttel, et töölised oleksid ise kaasomanikeks ja -juhtideks (midagi NSV Liidu kolhooside taolist!). Teised riigid seisid sellele põhimõttele resoluutselt vastu. 1904. a Budapesti kongressil jätkusid vaidlused teemal „kapitaliühingud *versus* ühistud”. Probleem seisnes ilmselt selles, et mitmed kapitaliühingud soovisid, et ka neid tunnustataks ühistutena (aktsia = osak ühistus!). Samuti ilmesid vastuolud tarbijaühistute (ostuühistud) ja põllumajandusühistute (müügiühistud) mõneti erinevas suhtumises ühistegevusse. Kui kongress nende ambitsioonide ei rahuldanud, lahkus osa tuntud tegelasi kongressilt. 1906. aastal toimus Luzernis konverents, kus asutati Põllumajandusühistute Rahvusvaheline Liit.

VAHEMÄRKUS: Tarbijaühistute ja põllumajandusühistute vahelised vastuolud esinesid ka Eesti ühistegevuse taastamise perioodil. Kui põllumajandusühistud on juhindunud ICA rahvusvahelistest põhimõtetest ja tähtsustanud liikmete rolle ühistus, siis tarbijaühistutes domineerivad palgalised töötajad-juhatuse esimehed. Ilmselt oli seesama asjaolu pinnuks ka toonaste asjaosaliste silmis.

Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA – International Cooperative Allians, www.ica.coop) asutati 1895. aastal Londonis. Ühinemise mõte oli juba varem tekkinud Prantsusmaa ja Itaalia ühistegelastel, kuid asutamise eestvedajajaks said siiski inglased Neale ja Holyoake (Tõnisson 1936; Luht 1992). Juba algselt seati ICA eesmärkideks ühistegevuse põhimõtete arendamine ja levitamine kõikjal maailmas, andmete kogumine ja ühtlustamine ning ühistegevusse puutuvate probleemide uurimine, kaubandusliku suhtlemise loomine ja arendamine ühistuliste organisatsioonide vahel kogu maailmas.

ICA kõrgeimaks organiks on iga nelja aasta tagant kokku kutsutav assamblee, mis valib juhatuse, nõukogu ja peasekretäri. ICA liikmeteks on ühistulised organisatsioonid tervest maailmast. Juhtimise ja tegevuse koordineerimise lihtsustamiseks on loodud neli regionaalset assambleed (Aasia ja Okeania, Euroopa, Aafrika, Ameerika) ja spetsialiseeritud ühistute sektor. Igal assambleel on regionaalne kontor.

ICA Euroopa assambleesse kuulub 88 rahvuslikku ühistulist keskorganisatsiooni 35 riigist kokku 138 miljoni üksikliikmega. Eestist olid ICA täievolilisteks liikmeteks Eesti Ühistegelise Liit ja Eesti Tarbijaühistute Keskühistu (ETK). Pärast sajandi vahetust otsustas ETK ICAst välja astuda. Kuna Eesti Ühistegelise Liit lõpetas aastatel 2007–2010 tegevuse ja ei maksnud enam ICA liikmemaksu, arvati ta ICA liikmeskonnast välja. Käesoleval ajal ei esinda Eesti ühistegevust ICAs enam keegi.

ICA Euroopa assambleesse kuuluvad järgmised valdkonnad:

■ põllumajandus	20%	ühistutest
■ tööstus	12%	“
■ finantsühistud	20%	“
■ tarbijate ühistud	31%	“
■ elamumajandus	11%	“
■ teenindus	6%	“

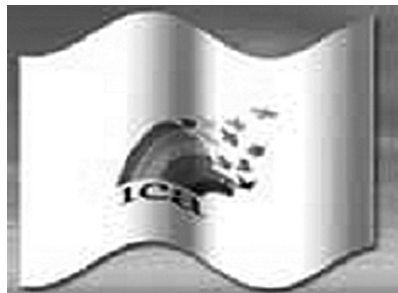
Assambleesid teenindavad neli regionaalset kontorit. Üks neljast, ICA Euroopa Assamblee kontor, asub alates 2005. a Belgias Brüsselis.

VAHEMÄRKUS: ICA Euroopa kunagine rootslasest president Lars Hillbom on Eestit korduvalt külastanud ning osa võtnud ja esinenud Eesti Ühistegelise Liidu korraldatud ühistegevuskongressil (1997) ning mitmel Eestis korraldatud rahvusvahelise osalusega ühistegevuskonverentsil. Külaskäikude ajal on ta kohtunud Eesti peaministritega (M. Siimann, M. Laar) ning ministritega. Kõige jõulisemalt on ühistegevust toetanud Mart Siimanni valitsus, aidates Eesti Ühistegelise Liidul maksta ka ICA liikmemakse. Paraku pole järgnevad valitsused tema eeskuju ühistegevuse toetamisel järginud.

ICA lipp ja logo. ICA kongressil 1995. aastal võeti vastu uus ICA sümboolika. 2001. a aprillis vahetati välja seni kasutusel olnud vikerkaarevärvides lipp. ICA uus

lipp on valge, millel on keskel ICA seitsmevärviline vikerkaarevärvides logo. ICA logo sümboliseerib kogu maailma ühistegelaste koostööd, sõltumata inimeste usust, rassist, nahavärvist ja soost.

VAHEMÄRKUS: Tõenäoliselt oli ICA uue sümbolika vastuvõtmisel üheks põhjuseks samasoolihalejate, geide tegevus, kes vastutustundetult olid kasutusele võtnud vikerkaarevärvides sümbolika ja lipu, mis samastus ICA sümbolikaga.

Igale värvile on antud ka ICA tegevust iseloomustav sümboolne seletus:

- punane – seisab julguse, vapruse eest;
- oran□ – pakub kindlat visiooni ja võimalusi arenguks;
- kollane – esindab väljakutset elule, rohelinele väljavaatele;
- roheline – esindab arengut ja juurdekasvu;
- helesinine – sisendab tulevikusku, tähtsustab haridust ja abi inimestele globaalsel tasandil;
- tumesinine – sisendab vähem õnnelikele ja pessimismi all kannatavatele inimestele usku ja lootust ühistegevuse kaudu paremale järjele jõuda;
- violetne – toetab soojust, õnne ja sõbralikkust.

ICA eesmärgid. Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu **missiooniks** on:

- edendada maailma ühistulisi organisatsioone, mis on loodud omaabi ja demokraatia alusel;
- edendada ja kaitsta ühistegevuse väärtusi ja põhimõtteid;
- aidata arendada liikmesorganisatsioonide vahelisi suhteid ja majanduslikku koostööd;
- edendada pidevalt inimarengut, aidates majandusliku ja sotsiaalse arengu kaudu kaasa rahvusvahelisele rahuprotsessile ja turvalisusele;
- edendada meeste ja naiste vahelist võrdõiguslikkust ühistegevusliikumise kõikidel tasemetel ja valdkondades.

Sageli arvatakse veel, et ühistegevuse kaudu on võimalik aidata vaeseid ning vähendada lõhet rikaste ja vaeste vahel. Kuna ühistegevust on peetud ka demokraatia kooliks, siis leitakse, et ühistegevuse kaudu on võimalik kindlustada ka ülemaailmset rahu ning vältida sõdu.

Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu tegevuse **neli peasuunda**:

- ühistegevuse identiteedi ja imago parandamine;
- ühistegevuse edendamine ning esindamine rahvusvahelisel tasandil (ÜRO ja teised maailmaorganisatsioonid);

- ühistute arengu toetamine globaalsel, rahvuslikul ja kohalikul tasandil;
- võrgustumine – ICA liikmeskonda kuuluvate ühistute üheks pereks liitmine.

ICA tegevuse üheks olulisemaks ülesandeks pidas ICA peadirektor Karl-Johan Fogelström vaesemate elanike toetamist: „Meie ajastu kõige kiirem moraalne, poliitiline ja majanduslik küsimus on maailma vaesumine” (Fogelström 2001). Viimasel ajal (nt Mikkeliis 2011. a toimunud globaalne ühistegevuse teaduskonverents) on tähtsustama hakatud ICA rolli ka kui ühiskonnakriiside leevendajat.

ICA olulisemad saavutused. Kui ICA 1895. aastal Londonis asutati, olid kohal delegaadid Argentiina, Austraalia, Belgia, Inglismaa, Taani, Prantsusmaa, Saksa-maa, Hollandi, India, Šveitsi, Serbia ja USA ühistutest. Delegaadid kehtestasid ICA sihid, informeerimise korra, ühistegevuse definitsioonid ja printsiibid ning nende arendamise rahvusvahelisel turul. ICA oli üks esimestest organisatsioonidest, kes elas üle mõlemad maailmasõjad – I ja II. Vaatamata ekstreemsetele poliitilistele erimeelsustele liikmete vahel, panustas ICA rahule, demokraatialle, jäädes kindlaks poliitilisele neutraliteedile.

ICA olulisemad ajaloo tähised (vt www.ica.coop):

- 1895 – ICA asutamine 9. augustil 1895 Ühendkuningriigis Londonis
- 1896 – ICA kinnitas oma poliitilist neutraalsust
- 1897 – ICA alustas ühistute kohta andmete kogumist ja statistika koostamist
- 1900 – ICA-l oli 54 liikmesorganisatsiooni
- 1909 – ICA hakkas välja andma „Rahvusvahelist ühistegevuse bülletääni”, mis avaldati inglise, prantsuse ja saksa keeles
- 1922 – ICA asutas Rahvusvahelise Ühispinganduse komitee. Tänapäeval on selle nimetuseks Rahvusvaheline Kooperatiivpankade Assotsiatsioon (ICBA). See on sektororganisatsioon, mis ühendab ühistupangad ja muud ühistulised finantsinstitutsioonid
- 1922 – ICA asutas Rahvusvahelise Kindlustuse Komitee. 1971. a nimetati see ümber Rahvusvaheliseks Ühistuliseks Kindlustuse Föderatsiooniks ja tänapäeval kannab see nime Rahvusvaheline Ühistuline ja Vastastikune Kindlustuse Föderatsioon (ICMIF)
- 1923 – Tähistati esimest korda ICA kooperatsioonipäeva
- 1937 – ICA võttis enese peale esimest korda rahvusvaheliste ühistegevuse põhimõtete (kooperatsiooni printsiipide) ülevaatamise
- 1946 – ICA sai üheks kolmest valitsusvälisest organisatsioonist, mis sai kooskõlastatud konsultatiivstaatus ÜRO juures
- 1951 – ICA asutas Põllumajanduse Komitee, ühendamaks põllumajanduslikke ühistuid ICA liikmeskonda. Tänapäeval on see Rahvusvaheline Põllumajandus-ühistute Organisatsioon (ICAO) kui ICA sektororganisatsioon
- 1952 – ICA asutas elamuühistute komitee. Tänapäeval nimetatakse seda ICA ELAMU (ICA HAUSING), mis on ICA liikmete elamuühistute sektororganisatsioon

- 1965 – ÜRO kuulutas välja ühistegevuse rahvusvahelise aasta
- 1966 – ICA kehtestas „Ühistegevuse Printsipide” teise redaktsiooni
- 1966 – ICA asutas Põllumajanduse Komitee allkomiteena kalurite ühistute komitee. 1976. a sai Kalurite Komitee iseseisvaks kui Rahvusvaheline Kalurite Ühistute Organisatsioon (ICFO)
- 1968 – ICA asutas Aasia ja Okeania Regionaalse Ameti asukohaga New Delhis (Indias)
- 1976 – Kopenhaagenis asutati Rahvusvaheline Turismi Assotsiatsioon (TICA) kui lepinguosaline töövorm, kinnitati 26. ICA Pariisi (Prantsusmaa) kongressi resolutsiooniga. 1985. a juunis sai sellest ICA sektororganisatsioon ja tänapäeval tuntakse seda TICA nime all
- 1982 – ICA viis oma keskuse Londonist Genfi (Šveitsi)
- 1990 – ICA asutas Regionaalse Ameti Ameerika jaoks San Joses (Costa Rica)
- 1992 – ICA läbis detsentraliseerimise protsessi ja asutati neli regiooni: Aafrika, Ameerika, Aasia ja Okeania ning Euroopa.
- 1994 – ICA asutas Euroopa jaoks Regionaalse Ameti
- 1995 – ICA kehtestas „Ühistegevuse printsipid ja väärtused” 21. sajandiks, olemasolevatele põhimõtetele lisas seitsmenda „Kontsern ühiskonna jaoks”
- 1995 – ÜRO kuulutas välja I ÜRO rahvusvahelise kooperasiiooni päeva. See oli ICA suur kuluaaripoliitika, mis aktiveeriti läbi Ühistegevuse Soodustamise ja Edendamise Komitee (COPAC)
- 1996 – ICA asutas Rahvusvahelise Tervise Kooperatiivide Organisatsiooni (IHCO) kui ICA terviseühistute sektororganisatsiooni
- 1999 – ICA sõlmis kokkuleppememorandumi ÜRO juures oleva Toitlustuse ja Põllumajanduse Organisatsiooniga (FAO), arendamaks koos põllumajanduslikku ühistegevust
- 2000 – ICA aktsepteeris „ICA strateegia inimõiguste tähtsustamiseks”
- 2001 – ICA signeeris teise memorandumi kokkuleppes ÜRO Humanismi Tagamise Tsentriga (UNCHS-Habitat), kaasamaks neile partneriteks humaansel alusel tegutsevaid kooperative ja elamukooperative
- 2002 – ILO aktsepteeris soovitus nr 193 kooperasiivide tähtsustamiseks (Inglismaa, Prantsusmaa ja Hispaania). ICA etendas kandvat rolli lobitöös ja ettepanekute tegemise protsessis, et valitsused, ettevõtjad ja töötajad aktsepteeriks kooperasiivide esindajaid ja toetajaid
- 2003 – ICA aktsepteeris uued ICA rollid ja seisukohad ICA peaassambleel Oslos (Norra)
- 2004 – ICA signeeris „Vastastikuse mõistmise memorandumi” Rahvusvahelise Töötajate Ametiga (ILO), et viia täide „Üldine ühistegevuse pävakord”, mis on suunatud viisakale töösuhete rakendamisele ja vaesuse vähendamisele
- 2004 – ICA aktsepteeris „ICA strateegia ühistuliseks võitluseks HIV/AIDSi vastu”
- 2005 – ICA Euroopa esindus viis oma keskuse Brüsselisse (Belgia)

2006 – ICA lõi uue Interneti-kodulehe ühistegevuse uudiste jaoks – www.ica.coop

2008 – ICA aktsepteeris uued „Rolli- ja kaasreeglid”, milles tehakse ettepanek aruandluse täiustamiseks ja ICA uue võrgustiku ümberstruktureerimiseks, sealhulgas andmete usutavuse tõstmiseks ja uute allakirjutusvormide kehtestamiseks

2009 – ICA valis esimest korda oma presidendiks naise – proua Pauline Greeni

2009 – Pärast edukat mõjutööd ICA ja tema liikmete poolt kuulutas ÜRO 2012. aasta rahvusvaheliseks ühistute aastaks (resolutsioonid „Kooperatiivid sotsiaalse arengu protsessis” nr 64/136 ja 65/184)

Vaadeldes ICA saavutusi pika ajaloo vältel, võime tõdeda, et ICA on vägagi mõjuvõimas maailmaorganisatsioon. Eesti Vabariik on kindlasti palju kaotanud ainuüksi seetõttu, et võimul olevad erakonnad ei ole pidanud vajalikuks riiklikult arendada suhteid ICAGA. Tühise liikmemaksu (ca 50 000 krooni ehk 3200 eurot) tasumata jätmise tõttu kustutati Eesti Ühistegeline Liit möödunud kümnendil ICA liikmete nimekirjast.

ICA põhifunktsiooniks on aastakümnete jooksul olnud rahvusvaheliste ühistegevuse põhimõtete arendamine ja nende vastuvõtmine perioodiliselt toimuvatel ICA assambleedel.

21. sajandiks tunnustatud rahvusvahelised ühistegevuse põhimõtted võeti vastu 1995. a Inglismaal Manchesteris. Eesti keeles on avaldatud vihikuna vastav kommenteeritud väljaanne (Leetsar 1999). Regulaarselt toimuvatel suurskogunemistel on päevakorras aktuaalsed ühiskonna- ja majandusprobleemid. Näiteks

2009. aastal Genfis toimunud assamblee peateemaks oli paljutähenduslik „Kooperatsioon *versus* globaalne kriis”. 14.–18. novembril 2011. a toimus Mehhikos Cancunis ICA järjekordne assamblee deviisi all „Kooperatiivne ettevõtlus rajab parema maailma”. Sellest leiab lugeja tähendusriikka vihje asjaolule, et ICA pakub kriisis olevale kapitalismile tõsiselt võetavaid alternatiive.

ICA otseseks teeneks on ka asjaolu, et ÜRO kuulutas 18. detsembril 2009 oma resolutsiooniga 64/136 „Kooperatiivid sotsiaalses arengus” 2012. aasta rahvusvaheliseks ühistute aastaks.

ICA liikmeskonda kuulus 2011. a lõpul 260 liikmesorganisatsiooni 96-st riigi kõikidest majandussektoritest kokku umbkaudu miljardi üksikliikmega.

1.6. COGECA – Euroopa Liidu põllumajandusühistute esindus

Majanduse ja ühistegevuse üldise globaliseerumise taustal on vaja teha aktiivset koostööd üleriigiliste tootjate esindusorganisatsioonidega. Euroopa Liidus on näiteks põllumajandusühistute koostööd koordineerivaks organiks Brüsselis asuv

COGECA (General Committee for Agricultural Cooperation in the European Union).

25. märtsil 1957. a allkirjastati Roomas ühise põllumajanduspoliitika raampõhimõtted (CAP – Common Agricultural Policy). 6. septembril 1958. a asutati esimene Euroopa talupidajate-farmerite esindusorganisatsioon Copa (Committee of Professional Agricultural Organisations).

Aasta hiljem, 24. septembril 1959. a asutati Hollandis Haagis Euroopa põllumajandusühistute katusorganisatsioonina COGECA, kes hakkas koordineerima ka kalurite ühistegevust. Asutajaliikmeteks olid kuue liikmesriigi põllumajandusühistute esindused. 2010. aastaks oli liikmesriikide arv kasvanud kahekümne seitsmeni. Koostööd COGECAga teevad lisaks veel kümne Euroopa Liiduga mitteühinenud riigi põllumajandusühistute keskused. COGECA ühendab 27 liikmesriigist 76 keskorganisatsiooni, kuhu on ühinenud 38 000 kohalikku põllumajandusühistut. Lisaks neile teevad COGECAga koostööd veel Euroopa kalurite ja laevaomanike ühistud (Agricultural Cooperatives in Europe 2010, lk 17).

Euroopa põllumajandusühistute tegevus on rajatud majanduslikule demokraatialle, tegevuse läbipaistvusele ja solidaarsusele. Nende rolliks on koordineerida oma liikmete tootmist ja kohandada see tarbijate vajadustega ning positsioneeruda toiduaineteturul. Põllumajandusühistud etendavad olulist osa kohaliku maaelu edendajatena (ühistegevuse printsiip – „*concern for the local community*”). Sellega on Euroopa põllumajandusühistud olulisimaks sotsiaal-majanduslikuks elemendiks maapiirkondades. Põllumajandusühistute turuosa agraarsektori varustamises sisenditega ületab 50%. Neile kuulub ka 60% turuosa põllumajandustoorme kokkuostust, töötlemisest ja põllumajandussaaduste turustamisest.

COGECA võimaldab põllumajandus- ja kalandusühistel esindada oma poliitilisi huve Euroopas viiel erineval viisil:

- ühistute üldiste ja spetsiifiliste huvide üle diskuteerimine Euroopa Liidu institutsioonides ja teistes sotsiaal-majanduslikes organisatsioonides ning poliitika kujundamises;
- kontaktide vahendamine Euroopa Liidu liikmesriikide põllumajandusühistute vahel;
- on enda peale võtnud legaalse, majandusliku, finantsilise, sotsiaalse ja teiste tegevuste uurimise ühistulistes põllumajanduslikes ja kalanduslikes kontsernides;
- püüab lahendada ja sidustada ühiskonna ja maapiirkondade huve;
- säilitab ja arendab suhteid talupidajate-farmerite organisatsiooniga (COPA) ja mõnede teiste koostööorganisatsiooniga põllumajanduslikul, majanduslikul ja sotsiaalsel tasandil Euroopas ja mujal maailmas.

Eelnevast selgub, et COGECA on Euroopa Liidus see organisatsioon, mille vahendusel on põllumajandus- ja kaluriühistel erinevates riikides võimalik lahendada

oma majanduslikke erimeelsusi nii ühistulise tootmise kui ka turustamise valdkonnas.

Eesti Vabariigist olid 2012. a COGECA liikmeteks Eestimaa Talupidajate Keskliit ja Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda. Juhul kui Eesti põllumajandustootjad või kalurid leiavad, et mõne Euroopa liikmesriigi ühistud käituvad Eesti põllumajandustootjate tegevusväljal põllumajandussaaduste tootmisel või turustamisel ebaeetiliselt (kasutavad oma majanduslikku eelisseisundit turu hõivamiseks või tootjate mõjutamiseks), on neil COGECA täievolilise liikmena õigus otsida probleemile lahendust eeskätt selle esindusorganisatsiooni kaudu ja abil. Seni sellist võimalust Eesti põllumajandustootjate esindusorganisatsioonid ei ole kasutanud.

2. ÜHISTEGEVUSE PERIODISEERIMINE EESTIS

2.1. Periodiseerimise eesmärgid

Igal ühiskonna arenguastmel toimuvad ühiskonnas mingid olulised poliitilised ja majanduslikud sündmused või nihked, mis määravad paljusi inimeste elamistingimused ja riikide majandusliku arengu. Enamasti mõjutavad poliitilised ja riikide makromajanduslikud otsused ka ühistegevuse arengut ning on iseloomulikud ainult sellele ühiskonna arengu perioodile. Selleks et osata hinnata ja prognoosida ühiskonnas toimuva ühistöö efektiivsust ja eesmärgipärasust ning mõju majanduse arengule, on vaja tunda ja teada ajaloos toimunud ühistegevuse arengut mõjutanud sündmusi, toimunud muutuste põhjusi ning tagajärgi. Tundes ühistegevuse ajalugu, saame vastu võtta paremaid otsuseid ka ühistegevuse arendamiseks tänapäeval ja tulevikus.

Ühistegevuse perioodid vahelduvad mingi konkreetse ühiskondlik-poliitilise sündmuse ajal ja ajal, luues ühistegevuse arenguks uued lähtetingimused, mis ühistegevuse arengut kas piiravad, kiirendavad või muudavad selle olemust ja sisu.

Kuna ühiskonna areng ja sellega kaasnenud poliitilised ja majanduslikud sündmused on periooditi olnud erinevad, siis erinevad ka ühistegevuse arenguperioodid. Nii näemegi, et arenguperioodide pikkus ja piiritlemine on tavaliselt seotud suuremate poliitiliste muutustega ühiskonnas.

Ühistegevust on periodiseeritud pea kõikides arenenud riikides. Eestis on seda teinud prof **Karl Inno** ja **Artur Ekbaum**. (Ekbaum, Inno 1960, 1963). Esimene neist jaotas ühistegevuse kolmeks perioodiks. A. Ekbaum lisas sellele veel eelperioodi ja järelperioodi. Kuna tänapäeval on Eestis alanud ühistegevuse taastamise ajajärk, siis on autor senist periodiseerimist täiendanud ja lisanud veel kaks peri-

oodi – **nõukogude kooperatsiooni** ja ühistegevuse taastamise perioodi (Leetsar (1) 1996).

VAHEMÄRKUS: Ühistegevuse arenguperioodid ei kattu ajaliselt käesoleva õpiku I osas kirjeldatud ühiskonnamudelitega. See tuleneb sellest, et võõrvõimude ajal arenes ühistegevus mõnedel etappidel küllalt märkimisväärselt. Näiteks Vene tsaar Aleksander I kehtestas seadused, mis sätestasid ühistuliste tulekindlustuskassade asutamise.

Ühistegevuse laostamise perioodi 1940–1951 on põhjalikult uurinud ja täiendanud **Eve Valdvee**, kelle uurimusest (Valdvee 1998) selgub, et aastatel 1944–1948 toimus nõukogude võimu initsiatiivil isegi teatav ühistegevuse areng. Uurimistööst järeldeb, et ühistegevuse lõplikust hävitamisest saame rääkida alles 1948.–1949. aastast alates. Sellele järgnes lühike ja kiire ühistegevuse likvideerimise ajajärk 1950.–1951. aastal.

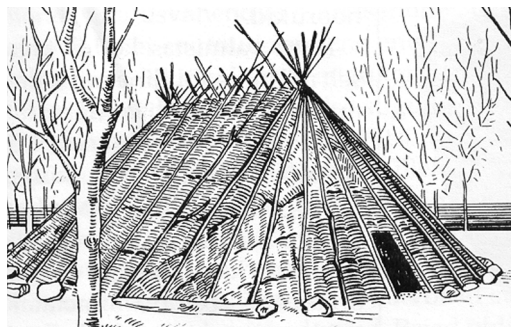
Ühistegevuse periodiseerimise kohta on arvamust avaldanud ka endine Eesti põllumajandusmuuseumi teadur **Mart Rootslane**, kes leidis, et tuleks korrigeerida A. Ekbaumi ja prof K. Inno esitatud perioodide ajalist jaotust. Tema arvates algas Eesti rahvusliku ühistegevuse arenguperiood üheaegselt eesti rahvusliku ärkamisaja alguse ja esimeste põllumeeste seltside asutamisega 1860. aastatel. Ilmselt on selline käsitlus ka põhjendatud. Samal arvamusel on ka **Peeter Olesk**, kelle sõnul eestlaste ühistegevus võõrvõimu tingimustes ei alanud mitte 1900. aastal, vaid 40 aastat varem, s.o ajal, kui oli alanud talude päriseksostmine.

Samuti on uute andmetega täiendatud A. Ekbaumi käsitletud ühistegevuse laostamise perioodi. Mõistetavatel põhjustel ei olnud temal 1950. aastatel (elas paguluses Kanadas) küllaldaselt andmeid ühistegevuse likvideerimise kohta Eestis teise Nõukogude okupatsiooni ajal.

Seega saame rääkida kokku seitsmest ühistegevuse perioodist Eesti alal. Käesolevas õpikus on eeltoodud seisukohtadega arvestatud ning esitatud Eesti ühistegevuse perioodid selliselt, nagu neid on aktsepteerinud mitmed erialateadlased ja uurijad.

2.2. Ühistegevuse arenguperioodid Eesti alal

2.2.1. Ühistegevuse eelperiood kuni aastani 1800. Ühistegevuse eelperioodi on professor **Karl Inno** ja **Artur Ekbaum** (Ekbaum, Inno 1960, 1963) jaotanud kaheks alaperioodiks. Esimene hõlmab eestlaste muistse iseseisvusaja ja vabadussõja, mis lõppes kaotusega 1227. aastal. Sel ajal toimus ühistegevus peamiselt intuitiivselt, looduslikul algel põhineva koostööna. Koos maaviljeluse arenguga hakkas välja kujunema ka teadlikult korraldatud ühistegevus (alemaaviljelus). Sellele järgneb võõrvägede sissetung ja võõrvõimude periood, mis lõpeb muulaste ühistegevusperioodi algusega aastal 1800.

Muistne iseseisvusaeg (kuni 1227. a)

Eesti majanduselu aluseks on iidsest aegadest lisaks jahindusele ja kalandusele olnud **maaviljelus**. Eestlane on läbi aegade olnud metsarahvas. Sajandite jooksul on ta sõna otseses mõttes ennast metsast ja võsast põllule välja raiunud ja põletanud. Põllumajandusega on Eesti alal tegel-

dud juba 4000 aastat. Tollase ühistegevuse algeid on kirjeldanud prof **Jüri Kuum**. Muistsel iseseisvusajal, mille pikkuseks loetakse 3000 aastat, kujunes välja vaba talupoegkond ja eesti talukultuur. Põhitegevusaladeks olid karjakasvatus, põllundus ja kalapüük ning ulukijah. Käsitöö ei olnud veel kujunenud elukutseks, kuigi küldes leidus osavaid seppi ja käsitöölisi, kes elasid teistest jõukamalt. 13. sajandi alguseks oli maa peaaegu täielikult asustatud, elanikke oli umbes 200 000.

Ühiskonnas toimus aja jooksul kihistumine. Jõukamad suurtalunikud said suurema ühiskondliku tunnustuse osaliseks ja ajapikku kujunes nendest ühiskonna juhtiv kiht ehk rahvavanemad. Kihelkonna kui sõjalistest ja poliitilistest vajadustest tekkinud haldusüksuse eesotsas oli just talust pärit vanem.

Eestlased elasid peamiselt kõrgematel ja viljakamatel maadel paiknevates küldes, mis asusid suurema veekogu või jõe ääres. Muistsed eestlaste asumid koosnesid 10–12 püstkojast, mis moodustasid küla. Külade ümbruses asusid põlispõllud ja alemaad. Põlispõllud olid ümber külade siiludena talude vahel ära jaotatud ja iga talu pere haris oma põllulappi iseseisvalt. Külast kaugemal asuvate alemaade harimisel kehtis aga teistsugune kord. Teatavasti kasutati alemaid 3–4 aastat järjest ja jäeti siis 15–20 aastaks sööti. Seejärel raiuti vahepeal kasvanud võsa ja puud uuesti maha ning põletati. Tuhk andis alemaale väetist ning tulemuseks oli taas hea saak. Aja jooksul õpiti karjakasvatuse arenedes kasutama sõnnikut ja nii tekkisid põlispõllud.

Kuna alemaa ülesharimine nõudis rohkem tööd, siis tehti seda ühiselt. Iga talu andis vastavalt oma suurusele ja võimalustele tööjõudu. Alemaa harimisel kujunesid välja ühistegevuse põhimõtted ja neid rakendati Eesti alal esmakordselt alemaaviljeluses. Vastavalt ühistöös osalemise ajale-mahule (rakendatud tööhulgale) sai iga pere ka proportsionaalse osa saagist.

Tõenäoliselt oli alepõllunduse tekke põhimotiiviks eraisikute erihuvi (saada täiendavat toitu – vilja), mida oli võimalik realiseerida ainult koos tegutsedes. Seega kujunes erahuvi baasil välja ühishuvi. Kõik, kes alepõllul tööd tegid, said oma tööpanusele vastava osa ühiselt kogutud saagist.

Seni olid eestlased suutnud oma vabadust kaitsta, kuigi mõnikord olid suhted niida- kui läänenaabritega ka vaenulikud ja sõjakad. Ka eestlased, eriti rannarahvas, polnud ise teiste vastu kuigi heasoovlikud. Nii tehti naabrite juurde röövretki, aga ka ühisretki tüdrukute tõmbamiseks (Mägi 1970). Kogemus näitas, et lähisugulusabieludest sündinud lapsed olid sageli vaimse puudega ning nõrgendasid kokkuvõttes külarahva vaimset potentsiaali. Teistest hõimudest või rahvusest tüdrukute või ka noormeeste segunemine külarahvaga andis seevastu vaimset tugevaid ja füüsiliselt terveid järglasi. Nii on näiteks Saaremaa rahva tumedaverelisust ja kehailu üsna sageli seostatud Saaremaa rannikul hukkunud laevadelt ja Saaremaale jäänud võõramaalastest meremeeste järeltulijatega.

Samuti korraldati ühiseid ründeretki täiendavate elatus- ja töövahendite ning relvade saamise eesmärgil. Loomulikult ei jäänud ründeretked vastuseta. Järjest sagedamini langesid rüüste ohvriks ka muistsete eestlaste külad. See kutsus esile vajaduse end paremini kaitsta. Ühisel jõul ehitati ühiskaitserajatisi, linnuseid. Vaenlase ründe korral nendesse varjuti ja saadi ka lisaaega vastupanu organiseerimiseks. Kindlustused rajati nutikamate rahvajuhtide eestvõttel kogukonna ühisotsuste alusel. Ehitajateks olid talgute korras ümbruskonna talupered. Suuremad linnused kujunesid aja jooksul ka kauplemiskeskusteks, seal peeti rahvakoosolekuid, ühisnõupidamisi ja usutalitusi.

Oskar Looritsa (Loorits 1951) arvates olid muistsed eestlaste rahvakoosolekud parlamendiks ja kohtuks, kus ühiselt oma asju aeti. Kogu maad hõlmavat riiklikku korraldust Eesti aladel siiski veel ei kujunenud. Rahvaarvu suurenedes tuli kasutusele võtta ka vähem viljakaid ja metsasemaid maid. Hakkas arenema hajaasustus, kus talud olid üksteisest eraldatud. Kuigi talud rajati arvestusega, et ühe talu suits pidi teise talusse ära paistma, süvenes eraklik eluviis. Nähtavasti on sellest ajast pärit ka eestlaste mõneti omane kõrgendatud valmidus endaga iseseisvalt toime tulla, nn eestlasele iseloomulik jonn ja isekus. Isekusele kalduvat iseloomuomadust on peetud ka teatavaks ühistegevuse arengut takistavaks teguriks, millega kolmekümneandatel aastatel põhjendati riigi sekkumise vajadust ühistegevusse.

Professor Jüri Uluotsa (Ekbaum 1963) arvates arenes Eesti ühiskond enne võõrvägede sissetungi kindlalt ühtse riigi tekkimise suunas. Paraku peatus omariikluse areng muistse vabadussõja kaotamise järel 1227. aastal paljudeks aastateks. Samas on spekulieritud teemal, kas Eestist oleks saanud iseseisev riik juba 700 aastat tagasi, kui meie esiisad oleksid suutnud Saksa ordu vastu oma iseseisvust kaitsta. Tõenäoliselt oleks Eesti saanud ka oma riigi aadelkonna ja ülikutega (kuningad) analoogselt Leeduga. Ilmselt oleks riigi püsima jäämine olnud üsnagi problemaati-

line, sest lõuna poolt tulid Eestisse palju suuremad ja palju paremini relvastatud val-lutajad, kellele väikesearvuline rahvas poleks suutnud vastu seista.

Eelnevast näeme, et ühistegevuse võimalusi kasutasid meie esivanemad loodus-like olenditena üsnagi agaralt ja mitmetel tegevusaladel – ehitati laevu, hariti alepõldu, ühiselt rajati kindlustusi, koos käidi röövretkedel ning sõditi ka vaenlaste vastu.

Võõraste vallutusperiood (1227–1800)

Muistse vabadussõja järel ja Eesti alade üleminekul võõrvõimude alluvusse toimusid ühiskonnas olulised muutused. Maale tuli uus, võõrrahvast esindav ülimuskiht. Talu kõrvale tekkis uus tootmisüksus – mõis. Siiani vaba talupoeg läks mõisniku mee-levalda. Enamik talupoegi muutus nn adratalunikeks, kellele pandi kohustus maksta mõisale mitmesuguseid makse, teha tööpäevi ja anda ära osa oma saagist.

VAHEMÄRKUS: Mitmed uurijad (Aare Kasemets, Asser Murutar, Argo Moor, Tiit Merenäkk, Liis Moor jt) on oma töödes (vt kogumikud Maarahva elujõud – müü-did ja tegelikkus, I ja II osa) juhtinud tähelepanu eestlaste iseloomu ja olemuse seotuse-le loodusega. Muistne eestlane olevat osanud loodusega kõnelda ja isegi kivide, metsa ja puudega telepaatiliselt suhelda. Hiljem on analüüsitud ka mõisasiüsteemi pärssivat mõju eestluse arengule ja eestlaste domineerimisele ühiskonnas. Sellest perioodist pärit mõisastumisele viidates on osutatud väga tõsistele ohtudele, mis võivad kaasneda eesti külaelus 1992. a. alanud uusmõisastumisega (vt Leetsar 1996-1, lk 148–153).

Kui 16. sajandil oli talu- ja mõisamaade suhe 4 : 1, siis 18. sajandi algul oli see juba 3 : 1. Kõrgseis saavutati 20. sajandi algul, kui mõisate ja talude maa suhe oli 1 : 1 (Ekbaum 1963). Seejuures oli põhiliseks töötajaks nii mõisas kui ka talus eesti talupoeg. Kõiki töid talus ja mõisas tehti ühtviisi, talupoja kombel. Seega oli ena-mikus mõisates kasutusel talu põllutööde ja karjapidamise tehnoloogia. Kuna talu-nikud tegid sageli raskemaid töid ühiselt, siis kandus ühistegevus ka mõisatesse. Nii oli mõisas ühistööks rehepeks, heinategu jne. Kuigi talud olid majanduslikult ja sot-siaalselt seotud mõisatega, olid nad siiski omaette majandus- ja sotsiaalsed tervikud. Talus jäi peremeheks ikkagi talupere – peremees ja perenaine lastega ning teiste talu-pere liikmetega.

Seega jäi ka võõrvõimu perioodil Eesti alal domineerima eestlane ja tema talu-kultuur. Ilmselt oli sellel asjaolul ka määrav tähtsus ärkamisajal. Rasketel võõr-võimu aegadel arendasid talunikud omaabi otstarbel ka ühistegevust. Paljud rasked tööd tehti endistviisi talgute korras. Koos tegutseti ka mõisate ülemvõimu vastu (1343. a Jüriöö ülestõus, 1858. a Mahtra sõda). Paljude põlvede kestel õppisid ini-mesed tegema koostööd. Üheskoos tegutsemise kogemused anti eelmiselt põlv-konnalt järgmisele. Ühistöö kogemused olid mõjuvaks vahendiks oma maa ja kodu kindlustamisel ja talus vaimse iseseisvuse säilitamisel.

Tol ajal toimis ühistegevus paljuski veel intuitiivselt, seda ei korraldatud teadlikult, puudus süstematiseeritud õpetus ja teave. Kõrvutades ühistegevuse arengut maailmas (Euroopas, Aasias, Ameerikas), on huvitav märkida, et maailma eri paigus arenes ühistegevus oma algetapil enam-vähem ühesuguses tempos, samade

põhimõtete alusel. Ja seda tingimustes, kus polnud teadliku informatsiooni vahetamise võimalust või oli see väga aeglane. See viitab veel kord ühistegevuse looduslikule algele ja objektiivsele olemusele.

Aja jooksul kogunes üksikute ülikaste feodaalide kätte majanduslik ja poliitiline võim ning riike juhtisid sugulussidemetes olevad klannid. Maal domineerisid mõisahäärberid, millele sekundeerisid talupojahurtsikud. Riigid olid sisuliselt üksikute suguvõsade ja perekondade impeeriumid. Sugulussidemete kaudu valiti riigijuhte ja kui kokkuleppele ei jõutud, püüti eriarvamusi lahendada jõu (sõja) abil. Nii üritaski Prantsusmaa vallutada suurema osa Kesk-Euroopa riike, k.a Venemaad. Rootsi, Taani ja Saksamaa vürstiriigid sõdisid omavahel, püüdes oma valdusse saada üksteise maid, Balti riike ning ka Venemaad. Pidevad sõjad kurnasid riike. Sõjaraskusi kandis aga lõpptulemusena talurahvas. Perioodi lõpu poole suurenes peaaegu kõikides Euroopa riikides, nii linnakodanike kui ka talurahva hulgas, rahulolematust valitseva ülemkihi vastu. Tekkisid talurahvarahutused, mis olid poliitilises mõttes esialgu eesmärgita. Põletati mõisaid ja tapeti feodaale. Talurahva mahasurumiseks tuli kasutada jõudu, mis sünnitas uue vastuseisu. Euroopast algas massiline väljaränne Ameerikasse ja ka mujale. Enamik rahvast oli omandiõiguseta pärisorjad, kes koos väikekodanlusega linnades ei omanud mingeid võimalusi riigi valitsemise küsimustes kaasa rääkida. Vastuolud kuhjusid ja tekkis olukord, kus ülikonnal polnud võimalik enam endisel viisil valitseda. Euroopas pinged kulmineerusid ja tekkis revolutsiooniline situatsioon. 1789. aastal algasid Pariisis ulatuslikud rahvarahutused, mis levisid kiiresti ka maapiirkondadesse. Linnakodanlus lootis uue, demokraatliku põhiseaduse kaudu saavutada suuremat kaasärääkimise õigust riigis ning majanduses. Paraku need lootused ei täitunud. Kuigi Suur Prantsuse revolutsioon ei andnud loodetud tulemusi, kujundas see Euroopas välja uue mõttelaadi.

2.2.2. Muulaste ühistegevuse periood ehk teadliku ühistegevuse algus 1800–1860. Muulaste ühistegevuse periood on Artur Ekbaumi käsitluses saja

aasta pikkune – 1800–1900. (Ekbaum, Inno 1963). **Teadliku ühistegevuse** alguseks peetud perioodi on mitmete uurijate (**M. Rootslane, P. Olesk** jt) ettepanekuid arvestades neljakümne aasta võrra lühendatud. Ajaloolaste andmetel toimusid peamised eestlaste ühistegevust käivitavad sündmused möödunud sajandi keskel (Mahtra sõda, maade päriksostmine, vabatalude teke) ning alates 1860. aastatest hakkasid eestlased nii sotsiaal-poliitilises kui ka majanduslikus ühistegevuses rohkem silma paistma.

Suure Prantsuse revolutsiooni (1789–1799) järel, mis on ühtlasi ka muulaste ühistegevuse perioodi alguseks, hakati Euroopas tõsiselt mõtlema ühiskonnas toimuvatest protsessidest. Kodanluse ja haritlaskonna seast kerkisid sel perioodil esile isikud, kes hakkasid toimuvat ühiskonna seisukohalt lahti mõtestama ja välja pakkuma ka lahendusteid. Ühelt poolt jõuti arusaamiseni, et linnakodanluse ja aadlkonna huvide vahelised vastuolud on suured. Samuti ei käi kokku **talunike pärisorjus ja mõisnike omavoli**. Demokraatlike loosungite püstitamisest jäi väheks, mõisteti, et ühiskonna ümberkorraldamiseks vajatakse palju enam aega.

Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsietet (edaspidi sotsietet või selts). Eesti ja Läti alal baltisaksa mõisnike poolt asutatud seltsi tegevust on uurinud Tartu ülikooli professor **Tiit Rosenberg** (Rosenberg 2005). Sotsietet asutati 1792. a Riias ja oli esimene teadusselts Venemaa Balti provintsidest. Tartus tegutses selts 1813–1939. Valgustusideede mõjul loodud selts võttis töö korraldamisel eeskuju Londoni Kuninglikust Põllumajanduse Seltsist (1753) ja Vabast Majandusühingust (1765) Peterburis. Vastavalt põhikirjale oli sotsieteedi ülesandeks „kõikide provintsi seisuste – aadli, õpetlaste, linnakodanike ja talurahva üldlase heaolu edendamine”, mille all mõisteti nii moraali ja hariduse kui ka materiaalse arengu, eriti põllumajanduse, kaubanduse ja tööstuse edendamist.

Seltsi rajas Riia kaupmees ja mõisaomanik **Peter Heinrich Blanckenhagen** (1723–1794), kes kutsus liikmeteks kaksteist uuendusmeelset mõisnikku. Selts koosnes kolmeteistkümnest tegevliikmest, kes pidid kuuluma Liivimaa pärusaadli koosseisu ja olid enamikus põllumajanduspraktikud või tegevad rüütelkondlikes omavalitsustes. Selts täiendas väljalangenud liikmete ridu koopteerimise teel. Ametisse võeti alaline sekretär, kes ei pruukinud kuuluda rüütelkonda.

Seltsi tegevus oli korraldusliku iseloomuga, liikmed tegutsesid auameti korras vabatahtlikena. Kahel korral aastas (jaanuaris ja septembris) koguneti korralisele üldkoosolekule, mis kestis mitu päeva. Arutati olulisemaid probleeme ja kavandati abinõusid nende lahendamiseks. Sotsietet toimis akadeemiataolise teadusorganisatsioonina. Täitmaks oma ülesandeid, hakkas sotsietet asutama piiramata liikmeskonnaga filiaalseltse ja seejärel ka allasutusi kindlate tööloikude jaoks. 1899. aastal oli sotsietedil 21 maakondlikku ja regionaalset filiaali ning erialaseltsi, millest olulisemad olid Tartus tegutsenud Liivimaa Põllumajanduse ja Tööstuse Edendamise Selts (1844) ning Tartu (nüüdne Eesti) Loodusuurijate Selts (1853).

Sotsieteed andis Tartus välja kolmele Balti kubermangule nädalalehte, mille lisana ilmus 1869–1889 J. V. Jannseni toimetamisel ka Eesti Põllumees.

Professor Tiit Rosenberg leiab, et sel viisil sotsieteedi mõju 19. sajandi jooksul kasvas, toimides viimaks kogu Balti regioonis omamoodi põllumajanduskoja funktsioonis. Tegevusraha saadi esialgu põhikapitali protsentidest, millele tegev- ja auliikmed lisasid igal aastal teatud summa oma äranägemise järgi. Hiljem saadi toetust riigiasutustelt, eraettevõtetelt ja üksikisikuilt. Sotsieteed muutus üsna rikkaks organisatsiooniks, mis võis toetada nii oma tütarlaste ja nende ettevõtmisi kui ka mõningaid eesti ja läti põllumeesteseltside üritusi ja väljaandeid, korraldada näitusi, anda välja erialakirjandust, korraldada katse- ja uurimistööd, organiseerida konkursse jms.

Otsustavat mõju seltsitegevusele avaldasid sotsieteedi tegevliikmed ja eelkõige president, kellest mõjukamad olid Raadi ja paljude teiste mõisate omanik maanõunik Reinhold Wilhelm von Liphart, kes tõi seltsi Riist Tartusse, et tugevdada selle sidet ülikooliga; Vorbuse, Palupera ja Hellenurme mõisa omanik, maanõunik parun Karl Axel Christer Bruiningk; Liivimaa Põllumajanduse ja Töönduse Edendamise Seltsi asutaja ja esimees, Maramaa mõisa omanik dr Karl Eduard von Liphart, kelle aegu tihenesid eriti seltsi sidemed Tartu õpetlastega; Hellenurme ja Pööravere mõisa omanik ja tuntud loodusteadlane akadeemik Alexander von Middendorff pani aluse tõukarjaaretlusele ja laialdasele näituse tegevusele. Kuremaa mõisa omanikud maanõunikud Eduard von Oettingen ja Erich von Oettingen seisisid paljude praktiliste uuenduste eesotsas.

Seltsi sekretäridest omasid suuremat tähendust Andreas von Löwis of Menar, kes pani aluse sotsieteedi perioodilistele väljaannetele, Wilhelm von Hehn *Liivimaa Põllumajanduse Aastaraamatute* väljaandjana ja esimeste Tartu põllumajandusnäituste ühe peakorraldajana 1857. ja 1860. aastal. Dr Karl Hehn, kes oli hilisem Riia polütehnikumi ja Tartu ülikooli põllumajandusprofessor ning kelle huvialaks olid Liivimaa põllumajanduse intensiivistamisprobleemid ja majandusstatistilised uuringud, algatas 1863. a *Balti Põllumajanduse, Töönduse ja Kaubanduse Nädalalehe* väljaandmise. Tuntud majandus- ja poliitikategelane, insener Hermann von Samson-Himmelstierna oli 1875–1887 üks Tartu näituste väljakujundajaid.

Sotsieteedi ettevõtmistest olulisemateks olid professor Struve loodud triangulatsioonivõrk (1816–1819), C. G. Rückeri koostatud Liivimaa spetsiaalkaart (1839) ning Liivi- ja Saaremaal 1874–1885 tehtud nivelleerimistööd. Liivimaa Põllumajanduse ja Töönduse Edendamise Selts korraldas alates 1874. aastast Tartus igaaastaseid augustikuu näitusi.

19. sajandi lõpul algatas sotsieteed suurejoonelise maaparandustööde kava, mille käigus alustas 1897 tegevust Liivi- ja Eestimaa Maakultuuri Büroo keskusega Tartus. Büroo tegeles melioratsiooni, maaharimise, kultuurheinamaade ja metsandusega, uuris jõgede reguleerimist, projekteeris teid, kogus ja töötles mitmesugust

statistilist materjali ning koostas maaparandusprojekte nii mõisatele kui ka taludele ning juhtis nende elluviimist.

Aastal 1911 moodustati sotsieteedis veel majandusnõuande osakond, kus mõisate tellimisel analüüsiti nende majanduslikku seisukorda ja töötati välja abinõud tulukuse tõstmiseks. Esimese maailmasõja ajal sotsieteedi tegevus rauges ja Eesti Vabariigi muutunud oludes peaaegu vaibus. Oma olemasolu kahel viimasel aastakümnel, mil sotsieteedil oli sajakonna järelejäanud baltisaksa põllumehe nõustamise kõrval eelkõige baltisakslaste koondamise funktsioon, andis selts oma majades Tartus Lossi 1/3 peavarju tervele hulga olulistele baltisaksa organisatsioonidele ja asutistele. Sotsieteet tegi oma eksisteerimise jooksul (1792–1939) ära suure töö Eesti ja Läti põllumajanduse ja põllumajanduskultuuri edendamisel, loodusrikkuste uurimisel ning kogu majanduselu arendamisel (Rosenberg 2005).

Kodanluse probleemide lahendamise kõrval hakati taotlema demokraatlikke ümberkorraldusi ka maaelus. Üks esimesi teadaolevaid kirjalikke esildisi oli 1807. a Preisi kuningale esitatud märgukiri, milles rõhutati, et **riigi majanduse taastamiseks tuleb kõrvaldada kõik takistused vaba ettevõtluse teelt. Juhan Kahki** andmetel peeti Preisi riigi majanduse aluseks põllumajandust ja kõik feodaalsed privileegid, mis piirasid kapitali teket ja selle vaba juurdevoolu, tuli kõrvaldada (Kahk 1993). Vabameelsemad baltisaksa aadlikest agraarpoliitikud (**G. Merkel, R. J. L. von Samson** jt) juhtisid üldsuse tähelepanu Balti aadelkonna omandis olevate mõisate eesti ja läti talupoegkonda kurnavale tegevusele ning nõudsid talupoegade vabastamist pärisorjusest. Surve valitsustele suurenes.

Seoses tööstuse arenemisega ja mitmete tehniliste avastustega hakkasid ühiskonnas muutuma ka tootmissuhted. Kuna masinad tõstsid töö tootlikkust, siis töölisi enam nii palju ei vajatud ning nende olukord halvenes tuntavalt. Eriti mõjutas see tekstiilitöölise olukorda. Teisalt tõusis kiiresti raha osatähtsus ning enam monopoliseeruvad kapitaliühingud hakkasid oluliselt mõjutama majanduse arengut. Tootmissuhted ühiskonnas muutusid. Rahva raske majanduslik olukord sundis riike otsima seadusandlikul teel uusi lahendusi. Majandussuhteid asuti teadlikult ümber korraldama. Riigid hakkasid seadustega reguleerima majanduse arengut. Samal ajal otsisid haritlased ühiskonna jaoks vastuvõetavaid lahendusi. Ühed ideed olid revolutsioonilisemad (**R. Owen, W. King, K. Marx, F. Engels** jt) ning nägid lahendusi suurema osa tootmisvahendite ja maa ühiskonnastamises, natsionaliseerimises. Hiljem pakkusid teised (**N. F. S. Grundtvig, H. Gebhard** jt) välja evolutsioonilisemaid arenguteid, millest domineerivaks sai ühistuline, s.o inimeste isiklikul omandil põhinev ühiskonna- ja majanduskorraldus. Hiljem kujunes see kahe rivaa litseva ühiskonnakorralduse – kommunismi ja äärmusliku kapitalismi (finantsoligarhia ja majandusmonopolid) – vaheliseks teeks.

Esimesed maaelu arengut mõjutavad Vene tsaari ukaasid jõudsid Eestisse 18. sajandi algul. Nende alusel hakati moodustama esimesi ühistegelikke asutusi. Nii loodi

Vene keisri **Aleksander I** 1804. a ukaasi täitmiseks valdades tulekahjudest põhjustatud kaotuste leevendamiseks vastastikuse abi seltsid ehk **tulekassad**. Tulekahju läbi kannatada saanud talunikule pidid valla elanikud andma kohustuslikus korras abi. Sellele järgnesid algelised ühistege-likel alustel toimivad kindlustusasutused. Vene keisri

Aleksander II 1861. a ukaasi alusel tuli kõik taluhooned sundkorras mõnes kindlustusseltsis kindlustada. Esimesed organiseeritud ühistud Eesti alal asutasid Saksa- maa eeskujul baltisakslastest mõisnikud ja hiljem ka venelased. Perioodi algul ei olnud eestlaste osavõtt nende tegevusest praktiliselt võimalik. Alles sajandi lõpu poole sai eestlaste osalemine neis tänu talude päriseksostmisele ja peremeheks- omanikuks saamisele võimalikuks. Esimesteks ühistuteks, kus eesti talupojad osa- lesid, olid sunniviisiliselt asutatud krediidi- ja kindlustusühistud (Krinal, Krimm, Tomson 1996).

Mahtra sõda (2. juuni 1858). Liivimaa 1849. a ja Eestimaa 1856. a talurahvasea- dusega anti taludele teatud võimalus maad osta ning teorenti raharendiga asenda- da. Levisid naiivsed kuuldused, et „tsaar annab talupoegadele vabaduse ja maa” (Kahk 1993). Tegelikult tuli kõiki teokoormiseid endises ulatuses teha. Sellest said alguse talurahva vastuhakud ja rahutused, mis kulmineerusid Mahtra mõisas 2. juu- nil 1858. a. Juhan Kahki andmetel (Kahk 1993, lk 58) astus Mahtra talupoegadele ihunuhtlust andma tulnud karistussalklaste vastu 700–800 ümbruskonna mõisate talupoega. Teivastega relvastatud talupojad tungisid Mahtra mõisa õuele ja piirasid peahoone ette rivistunud soldatid ümber. Puhkes võitlus, mis lõppes karistussalga põgenemisega. Löömingus sai surma 1 ohvitser ja 7 talupoega, haavata 13 soldatit ja 14 talupoega. Mahtra mõisa peahoone põletati maha. Mahtralaste eeskujul puh- kesid rahutused ka teistes Eestimaa piirkondades. Puhkenud talurahvarahutused surus tsaarivalitsus jõuga maha.

Mahtra ülestõus näitas, et üheskoos on võimalik mõisnikele vastu hakata ja mõjutada ka tsaarivalitsust. See omakorda andis julgust esitada veelgi suuremaid nõudmisi. Haritlaskonna ja talurahva seas hakkasid taas liikuma jutud muistsest eestlaste iseseisvusajast ja omast maast. Eestlased hakkasid endalt küsima, kellele ikka kuulub Eestimaa. Ärksamad seadsid kahtluse alla mõisnike maaomamise õiguslikud alused. Mõisamaade tagasiandmise nõue tulenes üldisest õigusveendu- musest, et kõik põllu- ja heinamaad on üles haritud eestlaste esiisade ränga

tööga ning seepärast on maa tegelikult talunike omand, mille saksa mõisnikud on neilt tasuta ja vägivaldselt ära võtnud.

2.2.3. Rahvusliku ühistegevuse veneaegne periood 1860–1918. Kui Liivimaa 1849. a ja Eestimaa 1856. a talurahvaseadus andsid taludele teatud võimaluse maad omandada, kasutati seda agaralt. See andis reaalse võimaluse olla oma elu peremees. Majanduslikus mõttes tekkis võimalus eraomanduse arenemiseks ja kapitali kontsentratsiooniks.

Sajandi lõpu poole arenes talude päriseksostmine jõudsalt ja lõi soodsa pinnase eestlaste rahvusliku ärkamisaja tekkeks. **Maa omamise kaudu hakkas tekkima eesti soost peremeeskiht. See lõi eeldused ka eraomandil põhineva majandusliku ühistegevuse arenguks.** Eesti talud olid need kantsid, kus läbi aastasade säilis rahvuse vaim, kus talletati eestlaste kollektiivse tegutsemise kogemusi ja kust tuli ärkamisaegsele poliitilisele ühistegevusele hädavajalik majanduslik toetus ja häälestatus.

Ärkamisaegne rahvaliidumine ja laulupeod tuginesid paljuski eesti talule. Laulupidude organiseerimisel kasutati aastate jooksul mällu talletunud ühistegevuspõhimõtteid. Laulupeod ja teised ühisüritused näitasid selgesti, et **eestlaste tugevus ja põhijõud ei seisne mitte individualismis ja eraklikus tegevuses, vaid kollektiivses tegutsemises.** Eesti talunikud olid juba ammu kogenud, et üksikult ollakse nõrgad nii loodusjõudude, metsloomade kui ka välisvaenlaste ja mõisnike vastu võideldes.

VAHEMÄRKUS: Eestlaste ärkamisaegne rahvaliidumine oli küllaltki probleemiderikas. Mitte kõik ei sujunud hästi ja takistusteta. Samal ajal hakkasid organiseeruma ka mõisnikud, kes asutasid samuti mitmesuguseid põllumeeste ühendusi, organiseerisid põllumajandusnäitusi ning paistsid silma ka tehnilise progressi eestvedajatena. Suurmaamõisnikud asutasid ka oma kindlustus- ja krediidiühistuid. Eespool peatutime ühel neist – Liivimaa Üldkasulikul ja Ökonoomilisel Sotsieteedil.

19. sajandi lõpu poole hakkasid maal juhtivat rolli etendama eestlastest koosnevad põllumeeste seltsid ja ühistud, kes koondasid enda ümber küllaltki suuri rahvuslikku aadet kandvaid rahvahulki. Ühistegevuse arendamisel ja õhutamisel oli toona tegelikult kaks eesmärki:

- 1) **maarahva raske majandusliku olukorra parandamine,**
- 2) **rahva organiseerimine omariikluse taastamiseks.**

Kuna teist eesmärki polnud võimalik tsaarivõimu tingimustes avalikult propageerida, siis rõhutati rohkem raske majandusliku olukorra parandamise vajadust.

Talurahva koondumist seltsidesse ja ühistutesse, mida juhtisid haritlased, võib käsitleda ka algelise **poliitilise ühistegevusena.** Kuigi põllumeeste seltside tegevus oli

selgelt üles ehitatud majandusliku kasu saamisele, selgus peagi, et seltsidel tuleb hakata mõjutama ka riigi poolt väljaantavaid seadusi ja valitsuse otsuseid. Mõisteti, et majandus sõltub otseselt poliitilistest otsustest. Sisuliselt kaasnes seltside majandustegevusega poliitiline tegevus. Maarahva majanduslikest esindusorganisatsioonidest kasvasid hiljem välja neist eraldi seisvad ja maarahvast esindavad **poliitilised erakonnad**. Demokraatliku riigikorra kehtestamise järel läks maarahva poliitiliste huvide esindamine ja kaitse nendele.

---

*VAHEMÄRKUS: Kui vaadelda Soome Keskpartei (Maalaisliitto) ja Maamajandus-
tootjate Keskliidu (MTK) arengulugu (Hakalehto 1986; Mylly, 1989), siis näeme, et
Soome Vabariigi demokratiseerumise ja iseseisvumisprotsessis etendasid samuti peamist
osa põllumeeste seltsid ja ühised, eriti ühistegevuse keskus Pellervo-Selts, mis asutati
1899. aastal. Nendest kasvasid hiljem (1906) välja esimesed poliitilised ühendused
(näiteks Lõuna-Põhjamaa Noorsoomlaste Maaliit) ja poliitilised erakonnad
(Maalaisliitto, 1917). Maarahva otsest seotust poliitiliste erakondadega rõhutavad
Soome põllumajanduse ajaloo uurijad Ilkka Kananen, Liisa Sauli ja Joukko
Väänänen (Kananen 1986; Saul 1987; Väänänen 1987). Soome maarahva organi-
satsioonide tegevuse kohta on olemas mahukad ja kvaliteetselt koostatud kogumike sar-
jad nii Soome Keskpartei (Maalaisliitto) kui ka Soome Maatootjate Keskliidu (MTK)
ja Pellervo-Seltsi (Kuisma, Henttinen, Karhu, Pohls 1999) kohta. Väärrib tähelepanu,
et MTK ajalugu käsitlevates kogumikes (Kananen 1986; Sauli 1987; Väänänen
1987) on organisatsiooni kujunemisel eelistatult ideelise lähtekohana esikohal **põllu-
meeste seltside poliitiline tegevus**. Samal ajal rõhutatakse Keskpartei ajalugu käsit-
levates teostes (Hakalehto 1986; Mylly 1989) erilisel põllumeeste seltside ja ühiste
osa põllumeeste poliitiliste organisatsioonide kujunemisel. See näitabki majanduse ja
poliitika väga tihedat omavahelist seost, millest on otstarbekas ka tänapäeval juhindu-
da. Poliitikat ei saa käsitleda labus majandusest. Soome ühistegevus arenes tänu
Hannes Gebhardi (8.04.1864–23.02.1933) aktiivsele tegevusele “ülalt alla” põhi-
mõttel. Algul loodi piirkondlikud seltsid ja keskuühised, millele järgnes kohalike ühis-
tute asutamine. Kuigi mõned uurijad on rõhutanud sellise teguviisi ebademokraat-
likkust, on aeg tõestanud ka Soome variandi elujõulisust.*

Eestis kasvasid poliitilised erakonnad samuti välja põllumeeste seltsidest. **Jaan Tõnissoni** juhitud Tartu Eesti Põllumeeste Seltsist kasvas välja Eduerakond, millest eraldus 1917. aasta suvel **Jaan Hünersoni** juhtimisel Eesti Maarahva Liit (Viirsoo 1956).

Tuntumad talurahva juhid ja eestluse kandjad olid sel ajal **J. V. Jannsen, J. Hurt, C. R. Jakobson, L. Koidula ja J. Tõnisson**. Nemad olid esimesed, kes asusid teadlikult ja süsteemselt organiseerima põllumeeste vaimset kõige erksamaid ja majanduslikult jõukamaid kihte omaabi korras ühistegevusele ja sealtkaudu ka poliitikasse. Ühistegevuse valdkonnas olid põllumeeste seltsid 1890. aastatel vaielda-

matult esikohal. Nii paistis teiste hulgast silma Viljandi Põllumeeste Selts, mis asutas Eestis esimese väetiste, soola ja teiste kaupade ühislao (Luht 1992). Esimene ühispiimatalitus asutati 1896. a Antsla-Restus. Meierei ehitati valmis, kuid renditi eraettevõtjale.

VAHEMÄRKUS: Ühtlasi on Antsla-Restu juhtum ka üks esimesi näiteid Eestis, kus ühistu poolt erakapitalile renditud ettevõtte ei jää püsima kas taluperemeeste usalduse kaotamise või eraomaniku omakasupüüdliku tegevuse tõttu.

Esimene tegutsema jäänud piimaühing asutati 1909. a Järvamaal Imaveres. Praegu asub Imavere endises meiereis Eesti piimandusmuuseum.

Jaan Tõnissoni valimisega Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimeheks (29. nov 1897) algas seltsi elus uus ajajärk. Pärast pikki läbirääkimisi tsaarivalitsusega saadi 1899. a maikuus luba kokku kutsuda põllutöökongress Tartus sama aasta esimesel poolel (Veitman 1933).

Esimene Eesti põllutöökongress toimus 27.–29. juunil 1899 Tartus Vanemuise Seltsi ruumides. Märkimisväärne oli kongressi päevakord:

1. Eesti põllumeeste seltside ühise tegevuse üldiste eesmärkide kavandamine.
2. Abinõud aiapidamise ja puuviljakasvatuse arendamiseks.
3. Põllutöökooli asutamine.

Kongress võttis vastu viis resolutsiooni, mis said maarahva **majanduspoliitilisteks** sihtideks.

1. Eesti rahva majanduslike olude edendamise otstarbel otsustati asutada **eesti põllumeeste seltside keskkoh**t. Keskkoha all peeti silmas põllumeeste seltside poolt valitud saadikute kongressi, mis tuleks kokku vähemalt kord aastas või kesknõukogu soovil ka sagedamini. Kavandati keskkoha tegevuse peasuunad:

- a) eesti põlluharijate ringkondades **hariduse edendamine ja teadmiste levitamine** kõnede, kursuste, kirjanduse, konsulentide (rändavate õpetajate) jne abil;
- b) majanduslike ettevõtete arendamine vastastikuse tulekindlustuse korraldamise, ostu- ja müügiühisuste, aiatöö ja piimatalituste ning kodukäsitöö ühingute jne alal.

2. Kongress tunnistas **aiatöö** Eesti väikepõllunduse tähtsaks haruks. Põllutöö- ja riigimaade ministeeriumil paluti sisse seada üks instruktori ametikoht ning täita see põllumeeste seltside esitatud kandidaatide hulgast. Kongress avaldas soovi, et rahvakoolide juurde asutataks kooliaiad.

3. Kongress pidas vajalikuks edendada **ostu- ja müügiühisuste asutamist**, praktiline tegevus jäeti asutatava keskkoha ülesandeks.

4. Kongress soovitas **piimatalituste ühisuste asutamist** ja ühe instruktori ametisse määramist samadel tingimustel kui aiapidamises. Asi jäeti samuti asutatava keskkoha korraldada.

5. Kongress soovis, et **põllutöökooliks** saaks Põltsamaal asutatud Aleksandrikool, mis tuleks ümber korraldada põllutöö keskkooliks ja oleks eestikeelne vähemalt erialaainete osas.

Kongressi otsused olid oma aja kohta väga edumeelsed ja suunatud tulevikku. Keskkel kohal olid ühistegevuse arengu probleemid. Põllumeeste seltside keskkoha asutamise ettepanek ei saanud aga tsaarivalitsuselt heakskiitu. Ilmselt märgati ka valitsusringkondades, et keskkoha kaudu võivad põllumehed, kujunedes arvestatavaks poliitiliseks jõuks, saada ohtlikuks kehtivale korrale. Valitsuse tähelepanuta jäid ka teised kongressi ettepanekud. Muidugi vähendas see kongressi mõju, kuid kongressi ideed hakkasid rahva hulgas levima. Ühistegevuse mõte ja sisu leidis laiemat arutelu ja järgimist ka praktikas.

Esimesel Eesti põllutöö kongressil tehti tõsine katse moodustada **OMA ESINDUSORGANISATSIOON** (keskkoht) talunike majanduslike huvide kaitseks ja majandusliku ühistegevuse arendamiseks. Kuna tol ajal elas põhiline osa eestlastest maal, siis majandusliku ühistegevuse arendamisega loodi tegelikult väga tugev vundament ka poliitilisele liikumisele Eestis.

Kuigi Vene valitsuse vastuseisu tõttu jäi keskkoht moodustamata, täitis Tartu Põllumeeste Selts kuni 1907. aastani keskorganisatsiooni ülesandeid.

30. märtsil 1902. a toimus Tartus J. Tõnissoni ja ajalehe Postimees ümber kogunenud 13 aktivisti initsiatiivil Eesti Laenu- ja Hoiuühisuse asutamiskoosolek. See oli esimene üleriigiline ühistu Eestis ning seda kuupäeva loetakse Eesti rahvusliku ühistegevuse alguseks.

1903. aastal toimus Tartus II põllumeeste kongress, kus kõneldi palju ka ühistegevuse arendamisest. Eriti soovitati asutada laenu-hoiuühistuid ja mõeldi ka vastava keskuse asutamisele. Ilmselt just selle kongressi järel sai **Willem Pakleri** eestvõttel hoo sisse ka tarbijate (tarvitajate) ühistute asutamine. Kongressist võtsid osa **J. Tõnisson, A. Eisenschmidt, K. Päts, J. Jaakson, L. Olesk, P. Speek, M. Martna** jt.

Kahjuks ei õnnestunud Eesti põllumeesteseltside keskk kohta luua. 1907. ja 1908. a tekkisid piirkondlikud põllumeeste keskseltsid. Põhja-Eestis moodustati põllumeeste seltside kesktöimkond, Pärnus loodi analoogne keskkorraldus Lõuna-Eesti jaoks. Tartu Põllumeeste Selts ei suutnud areneda kavandatud keskkohaks.

See oli selge märk, et erakliku eluviisiga jonnakaid eesti talupoegi on raske ühe mütsi alla saada. Ühinemiseks pidi olema väga oluline põhjus, millest olenesid üksikainimese isiklikud hüved ja elu. Killustumine nõrgendas nii majanduslikku kui poliitilist ühistegevust.

Stolõpini agraarreform (1906–1917). Eesti arengut võinuks sel ajal otsustavalt mõjutada Venemaa suurmõisniku, tsaarivalitsuse ministrite nõukogu esimehe ja siseminister **Pjotr Arkadjevitš Stolõpini** (14.04.1862–18.09.1911) initsiatiivil

alustatud ülevenemaaline **agraarreform**. Seetõttu peatume sellel lähemalt. Stolõpini agraarreformi eesmärk oli Vene külakogukonna lammutamine ja Taani eskujul tugevate, elujõuliste ning majanduslikult iseseisvate üksiktalundite moodustamine. (Stolõpini nõuandjaks oli Taani teadlane ja riigimees **C. A. Koefoed**). Reformiga anti igale talupojale võimalus saada oma jaosmaa pärisomanikuks, ta võis külakogukonnast välja astuda ning jaosmaad müüa või pantida. Protsessi kiirendamiseks ja elujõulisemate talundite moodustumiseks viidi läbi **kohustuslik maa-korraldus**, mille käigus kaotati senised siilumaad ja talumaad krunditi ümber kompaktseteks maakasutusüksusteks, taludeks. Ajavahemikus 1906–1916 moodustati Venemaal 2,5 miljonit iseseisvat uustalundit, mille valduses oli 17,5 miljonit hektarit maad, mis moodustas umbes 26% kõigist külakogukonna maadest (Ekbaum 1963).

Eraomanikest talunike initsiatiivil hakkas ka Venemaal ühistegevus kiiresti arenema. Venemaal ja ka mujal sai tuntuks prof **A. V. Tšajanov**, kelle uurimistööd käsitlesid põllumajandusliku ühistegevuse iseärasusi. Tema arvates ei olnud ühistegevus põllumehele mitte omaette eesmärk, vaid abinõu selleks, et ühistulise koostöö kaudu luua soodsamaid ja ajakohasemaid eeldusi ning võimalusi oma isikliku eramajapidamise – talu – tasuvuse suurendamiseks. Professor Tšajanovi arvates **ei muutunud põllumees ühistu liikmeks astudes maailmavaatelt pankuriks, töösturiks või kaupmehes, vaid ta sisustas ühistud temale omase põllumeheideoloogiaga, mille tulemusena oli põllumajanduslik ühistegevus lahutamatult seotud tema liikmete kutsehuvide teenimise ja kaitsmisega.**

Võib arvata, et Venemaa valitsuses saadi ühistegevuse ideest hästi aru, sest 20. märtsil 1917. a võeti vastu **kooperatiiv-ühingute ja nende liitude seadus**, mis iseseisvunud Eestis ülevõetuna koos 26. märtsi 1926. a täiendustega (R.T. Nr 37 – 1926) kehtis kuni Eesti okupeerimiseni 1940. aastal.

VAHEMÄRKUS: Nii paradoksaalne kui see ka ei tundu, kehtis Eesti Vabariigis kuni 1940. aastani tegelikult olematu riigi ühistegevuse seadus. Tõenäoliselt oli seadus koostatud niivõrd hästi, et seda polnud mingit vajadust muuta.

Bolševikele ja ka mõisnikele polnud **P. A. Stolõpini** tegevus ja **prof Tšajanovi** tööd ning põhimõtted vastuvõetavad. Enamlaste arvates oli agraarreform suunatud kulakluse tekkimisele, millele tuli vastu seista. Toetudes kehvikutele ja kasutades ära ka keskmike veel viletsat olukorda, korraldasid bolševikud korduvalt talurahvarahutusi. Samuti ei olnud Stolõpini agraarreform meelepärane Venemaa suurmaamanikele, mõisnikele. Vabadest talupoegadest kujunesid neile tõsised konkurendid, ettevõtlikumad talupojad lahkusid nende teenistusest ning hakkasid ise talu pidama. Nii jäigi Stolõpin oma tegevusega sisuliselt kahe tule vahele ning asi lõppes tema mõrvamisega segastel asjaoludel 1911. a. Stolõpini mõrvamine ja I maailmasõja algus 1914. a pidurdasid Venemaal kavandatud agraarreformi elluviimist.

A. Ekbaumi andmetel (Ekbaum 1963, lk 183) olid mitmed asjatundjad hiljem arvamusel, et **kui Stolõpin oleks saanud reforme jätkata, poleks 1917. aasta oktoobrirevolutsioon Venemaal lõppenud bolševike võiduga**. Selle väite aluseks oli veendumus, et küllalt arvuka ja jõuka keskkihi olemasolul poleks bolševikud suutnud võimule tulla, nad oleksid jäänud ilma keskmike toetusest. Kui **Stolõpin** oleks jõudnud läbi viia Venemaal kavandatud agraarreformi ja **ühistegevuse** kaudu kindlustada ka keskmiktalude arengut, võinuks Venemaa poliitiline areng kujuneda hoopis teistsuguseks. Ka Eesti saatus oleks tõenäoliselt sõltunud sündmuste arengust Venemaal. **Pole sugugi kindel, kas Eesti oleks Vabadussõja Vene ja Saksa vägede vastu siis võitnud ja iseseisvaks riigiks saanud.**

Vabadussõda ja maareform. I maailmasõda kujunes Euroopas rahvusliku vabadusliikumise kulminatsiooniks. Selle tulemusena kukutati feodaalide võim, mis asendus kodanliku riigikorraga. Euroopas tekkisid uued rahvusriigid, kus hakkas domineerima demokraatlik riigikord. **Mõnes mõttes oli I maailmasõda Suure Prantsuse revolutsiooni (1789–1799) järel väljatöötatud ideede ja lahenduste realiseerimise lõppetapiks, finaalsiks. Sõja järel kehtestati uus demokraatlik ühiskonnakord enamikus Euroopa riikides.**

Kuna eestlaste iseseisvustootlused olid suunatud nii Vene tsaarivõimu kui ka Balti aadli vastu, mängisid Vabadussõjas olulist rolli juba moodustatud talud ja nende loodud ühistegelikud organisatsioonid. Vabadussõja ajal, 1919. a, võeti **K. Pätsi, T. J. Pooli** (Pool 1993) jt initsiatiivil vastu maareformi seadus. See oli sisult sügavalt poliitiline akt, mille alusel lubati talurahvale maad. Maa saamise sooviga mindi sõtta. Kui esimese mobilisatsiooni järel tuli kohale vaevalt tuhat meest, siis pärast maareformi seaduse vastuvõtmist oli soovijaid juba nii palju, et sai kokku seada üle sajatuhandelise armee. Tegelikult mobiliseeris maareformi seadus maarahva, kindlustades seega ka Vabadussõja lõpliku võidu.

Esimest korda aastasade jooksul oli eesti rahval võimalus vabaneda mõisnike ülemvõimust ja saada MAAD, olla ise peremees OMAL MAAL ja rajada oma perele KODU – TALU. See oli ka peamine eesmärk, stiimul, mille nimel mindi sõtta.

Vabadussõja võitmisel ja Eesti iseseisvumisel etendas peamist rolli eesti talurahvas.

Sõjalise ühistöö tulemusena saavutati eesti rahva peacesmärk – loodi iseseisev Eesti Vabariik. Vabadussõja võitmisega lõppes Eestis ühtlasi võõra võimu ja vaimu ajastu ning algas iseseisvusperiood. Rahvusliku ühistegevuse veneaegsel perioodil oli asutatud Eestis juba peaaegu kõik tähtsamad ühistute liigid (piimaühistud, põl-lutööriistade ühistud (masinaühistud), laenu-hoiuühistud, tarbijate ühistud jt). Nende kohta on antud täpsem ülevaade kogumikes „Ühistegevus Eestis”, Toronto 1960–1962 ja „Ühistegevuse arengust Eestis” (Krinal, Krimm, Tomson 1996).

Iseseisvumisperioodini jõudmine sai paljuski teoks tänu eestlaste koostööle ja ühistegevusele, mis pani aluse ka rahvusriigi tekkele ja edasisele arengule. Ühistegevuse arendajatena paistsid sellel perioodil silma C. R. Jakobson, J. Tõnisson, A. Eisenschmidt, W. Pakler, J. Jaakson, J. Kurrik jt.

Ei puudunud ka oponendid, kellest Eestis sai tuntumaks ajalehe Olevik toimetaja **Ado Grenzstein**, kes loobus 1888. a rahvuslikust suunast ja hakkas õigustama venes-tamist. Pettununa asus ta 1901. a välismaale, elas algul Dresdenis, hiljem Pariisis. Prantsusmaal sai Grenzsteinist veendunud antisemiit, kelle meelest Eesti esijuut ole-vat Jaan Tõnisson.

2.2.4. Iseseisvusaegne ühistegevuse periood 1918–1940. 1919. a maareformi seaduse iseärasuseks oli, et selle rakendamise kaudu sai tegelik maaharija taas maa omanikuks. Laiaulatusliku eraomanike kihi teke lõi soodsa pinnase ka ühistegevuse arenguks. 1919. aasta maareformi seaduse alusel likvideeriti Eestis 1100 mõisat, mille maadele asutati lühikese aja jooksul 51 000 talu. Asjaolu, et pal-jude mõisate vara mõtlematult laiali tassiti ja kaduma läks, oli seejuures ilmselt väl-timatu, viha mõisnike vastu oli väga suur.

Peremeheõigused kätte võidelnud rahval tuli üleüldises majanduslikus kitsikuses ning väheste juhtimis- ja organiseerimisoskustega alustada oma riigi valitsemist ja majanduselu korraldamist. Ühistegevus, mis tsaaririigi ajal oli märkamatu suuri edusamme teinud, sai siin esimeseks riiki toetavaks teguriks nii majanduslikus mõt-tes kui ka juhtivkaadri poolest.

Iseseisva riigi ja majandussüsteemi loomine kulges liberalismi tingimustes kuni üleüldise majanduskriisi aastateni (1929–1933) suhteliselt edukalt. Rahvusliku ühistegevuse areng Vene tsaaririigi ajal sai aluseks esimeste elujõuliste aktsiapan-kade loomisele. Olemasolevatest hoiu-laenu- ja krediidiühistutest moodustati mit-med aktsiapangad. Näiteks 1938. a tegutsenud üheteistkümnest aktsiapangast olid üheksa asutatud krediidiühistute baasil. Samal ajal olid tegutsemise lõpetanud need aktsiapangad, mis loodi iseseisvuse algetapil erakapitaliga. See viitab ühistegevuse tugevusele ja ka teatud konservatiivsusele. Lisaks ühistusisesele revisjonile, mis oli kohustuslik 1917. a kooperatiivühingute ja liitude seaduse kohaselt, seadustati 1926. aastal (RT-I 1926, nr 32) kord, mille kohaselt iga ühistegeline organisatsioon pidi olema revisjoniliidu liige. Revisjoniliit asutati 1926. a. Sunduslikud välisrevis-jonid kehtestati 1937. a (RT-I 1937, nr 6, 47; RT-I 1937, nr 23, 197).

Kui iseseisvuse algul oli Eestis 86 000 talu, siis omariikluse perioodil loodi juurde 54 000 talu. 1939. aastal oli Eestis 140 000 talu. Peaaegu kogu põllumajanduslik maa kuulus taludele. Mõisate tükeldamise ajal jäeti üksikud mõisasüdamed riigi omandiks (ca 20 000 ha). Nendes moodustati mitmesuguseid eriotstarbelisi asutusi: põllu- ja kodumajanduslikud õppeasutused, katsejaamad, teadusasutused jne, mida oli vaja põllumajanduse ja maaelu edendamiseks. Nii talude kui ka ühistegevuse arendamisel olid Eestis eeskujuks Taani kogemused. Ilmselt oli Taani oma väiksuse ja põllumajanduse arenguga eestlastele tol ajal suuremaks eeskujuks kui lähemal asuvad Soome ja Rootsi. Enne majanduskriisi asutati kõik olulisemad ühistute liigid ja loodi ka nende keskühistud ja keskliidud. Ühistute asutamine kujunes paraku eriti massiliseks. Neid asutati igas külas ja nad kujunesid omavahel tõsisteks konkurentideks, mis kokkuvõttes põhjustas ülemääraseid investeeringuid ja kahjustas maaelu arengut (vt Reinart 1965 või Leetsar (2) 1996).

VAHEMÄRKUS: Ühispiimatalituse oli Eestis tipphetkel isegi üle 600. Põhjuseks oli asjaolu, et iga küla püüdis rajada oma piimatalituse võimalikult küla keskele, vähendamaks toorpiima transpordi kulutusi (toona veeti piima 3–40-liitrilistes piimanõudes hobustega). Mingit rolli mängis ilmselt ka taluperemeeste kolkapatriotism ja egoism.

Kolmekümnendate aastate majanduskriis tõi Eesti põllumajandusele raskeid katsumusi. Olude sunnil sattusid paljud talud suurtesse võlgadesse, osa neist pankrotistus ja lõpetas tegevuse. Majanduskriisi ajal hakkasid ka ühistud killunema. Piiramatut vabadust ja liberaalset turumajandust tingimustes muutusid ühistud üksteisega ja mitmete erakapitalil baseeruvate vahendufirmadega konkureerides nõrgaks, kujunedes omakorda koormaks niigi raskes seisundis taludele. Osa ühistutest läks pankrotti ja lõpetas tegevuse. Olukord maal muutus talumatuks ja **riik oli sunnitud vastu võtma mitmeid talude ja ühistute majanduslikku arengut soodustavaid otsuseid ja seadusi.**

Resoluutselt piirati eraettevõtete, eriti kapitaliühingute tegevust. Põhiliste põllumajanduskaupade eksport koondati keskühistute kätte. Riigi initsiatiivil moodustati keskühistud Eesti Võiekспорт (RT-I 1936, nr 30), Eesti Lihaekспорт (RT-I 1937, nr 107), Eesti Munaekспорт (RT-I 1937, nr 12). Impordile kehtestati ranged reeglid, piiril seati sisse kindel kord jne. Ühistute tegevust piirati tuntavalt, põhimõtteliselt sunniti neid üheskoos tegutsema. Eriti pahased olid liberaalse mõtteviisiga poliitikud ja kapitaliühingute omanikud, sest nende võimalusi teenida vahendustegevusega suuri tulusid oli tugevasti kärbitud. Tõenäoliselt riigil polnud siiski teist teed. Sellest on lähemalt kirjutatud raamatus „Põllumajanduse arendamisest Eestis” (Leetsar (2) 1996).

Põllutöökoja struktuur ja tegevus 1930. aastatel. Riigi toel sai 1932. a teoks ka eesti põllumeeste 1899. aastast pärit idee moodustada oma keskkoh. **K. Päts** oli Põllutöökoja loomise eest võidelnud ja vaeva näinud tervelt kaksteist aastat, kuid

ceestlastele omase eraklikkuse ja põikpäisuse tõttu ei võetud mõtet kuidagi omaks. Ka siin tuli riigil sekkuda. **1931. aastal võeti vastu Põllutöökoja seadus** (Karlson 1992). Järgmisel aastal alustas Põllutöökoda tegevust. Riigi sekkumisega kaotati põllumeeste seltsides ja organisatsioonides aastaid põllumajandusliku nõuande alal kestnud killustatus ja ebamäärasus. Teaduslikus tegevuses paistis tol ajal silma prof **Kaarel Liidak**, kes koos **August Reinartiga** koostas Eesti põllumajanduse arengukava, milles ka ühistegevusel oli väga oluline osa (Leetsar (1) 1996).

Seoses kutsekodade võrgustiku loomisega 1932. a algas Eestis ka põllumajanduse juhtimises ja organisatsioonilises tegevuses uus etapp. Esimeseks Põllutöökoja direktoriks sai **Jaan Hünerson**. Põllutöökoda kujunes ka põllutööministeeriumi ja valitsusele nõuandjaks. Põllutöökoja kuludest kandis riik 1938/39. aastal 95% ehk üle miljoni krooni aastas. Põllutöökoja juhtorganid olid täiskogu, nõukogu, juhatus, revisjonikomisjon ning kõrgeimaks organiks Põllutöökoja kongress.

Täiskogu koosnes 72-st konvendi esindajast (igast konvendist üks) ja kümnest põllutööministri määratud liikmest. Täiskogu tuli kokku kord aastas. **Põllutöökoja nõukogu** koosnes kümnest valitud liikmest. Nõukogu pidas aastas 4–5 istungit. **Põllutöökoja juhatus** oli neljaliikmeline. Juhatus käis koos kord nädalas. Näiteks 1938. aastal peeti 31 juhatus koosolekut. Koja juhatus võttis seisukohad-otsused seaduste ja määruste eelnõude kohta ning need edastati valitsusele. **Revisjonikomisjon** oli seitsmeliikmeline. Põllutöökoja esimees, ühtlasi ka nõukogu ja juhatus esimees, oli 1938. aastal **August Jürima**, direktor **Tõnis Kint**. Põllutöökoja liikmeks võisid alates 1936. aastast olla talupidajad, kellel oli vähemalt 10 ha maad või 2 ha põllu- ja aiamaad või 1 ha aiamaad.

Toome siinkohal välja Põllutöökoja struktuuri ja töötajate koosseisu 1939. a. Sellest saab üsna hästi välja lugeda, millega Põllutöökoda tegeles ja millist abi ta talupidajatele osutas.

Sekretariaat	14	töötajat
Põllumajandustalitus	4	„
Raamatupidamistalitus	17	„
Nõuandetalitus	152	„
sh kohtadel erialaseltside juurde suunatud	95	„
Põllumajandus-tehniline talitus	5	„
Kultuurtehnika ja maamõõdubüroo	33	„
Uudismaaharimise talitus	5	„
Ehitustalitus	14	„
Õigusteadlik talitus	2	„
Tööbüroo	3	„
Ajakirjade talitus	2	„
Kokku:	251	töötajat

Põllutöökoja juurde kuulus Ülemaalse Maanoorte Ühenduse sekretariaat. 1938. a algul oli üks nõunik keskuses ja kaheksa instruktorit maakondades. Anti välja ajakirja Tõusev Noorus. 1939. aastal tegutses Eestis 451 noorteringi, kus oli kokku 14 780 liiget. Põllutöökoda toetas noorteorganisatsioone materiaalselt. Põllutöökoja likvideeris nõukogude võim 1940. aastal.

Ühistegevuskoda. 1935. a võeti vastu Ühistegevuskoja seadus (RT-I 1935, nr 103). Omavahel rivaalitsenud Eesti Ühistegeline Liit ja Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliit allutati Ühistegevuskojale. Ühistegevuskoda ühendas 14 keskühistut, millesse kuulus 2764 ühistut, lisaks veel 282 keskühistutega mitte-liitunud ühistut. Kogu kapital kuulus 283 768 liikmele, kellest suurem osa olid talunikud (vt joonis Eesti ühistegevuse organisatsioon). Üks talunik oli keskmiselt kahe ühistu liige-omanik. Lisaks Ühistegevuskojaga liitunud ühistutele koondas Põllutöökoda enda juurde 1939. a lõpuks 776 veeühingut 30 000 liikmega. Ka õpilased olid hästi organiseerunud, moodustatud oli 314 õpilaskooperatiivi 13 000 liikmega, mis oli samuti suur jõud. 1940. aastaks kujunes Ühistegevuskoda Eesti maamajanduse arengu võimsaks nurgakiviks.

Ühistegevuskojas oli viis sektsiooni: ühispangandus, ühiskindlustus, ühiskaubandus ja tööühistud, ühistööstus, ühiskasutus.

1. Ühispangandus

Pangaühistud loodi Eestis 19. saj algul. Neist esimesed olid **hüpoteegiühistud**, mille eeskujuks olid Saksa hüpoteegiühistud. Eestimaa Maade Krediitselts alustas tegevust 1802. a. Lõuna-Eestis (Tartus) asutati 1803. a Liivimaa Mõisate Krediitseltsi osakond. Esimesed pangauhistud olid rüütlimõisaomanike loodud ja teenindasid eeskätt mõisaomanikke. Eestimaa Maade Krediitselts finantseeris alates 1851. a talundite päriksostmist. Pikka aega see erilist hoogu sisse ei saanud, kuid alates 1870. aastatest osteti krediitseltsi vahendusel juba 100–150 talu aastas. Eesti iseseisvumise järel rüütelkonna hüpoteegiühistud likvideeriti, kuna nad kaotasid mõisate kadumise järel oma liikmeskonna. Nende järeltulijaks sai 1935. a loodud Eesti Maakrediitselts, mis andis ka hüpoteeklaene.

Juba mõne aasta pärast, kui oli tekkinud hulgaliselt kohalikke laenu-hoiuühistuid, tekkis mõte asutada ühtne keskasutus. Tsaarivalitsus jättis enamiku ettepanekuid arvestamata. Iseseisvuse algul lahendati küsimus ühistulise keskpanga Eesti Rahvapank asutamisega 1920. aastal. See alustas tegevust osaiühisusena, mille osakapitalist 2/3 pidi kuuluma ühistutele. 1925. a muudeti Eesti Rahvapank keskkühistuks, mille liikmeks võisid peale ühistute olla ka omavalitsused ja riiklikud ettevõtted. Eesti Rahvapangal oli 1938. a lõpul 231 liiget, neist 158 krediidiühistud. Riigikassa volinikuna andis Eesti Rahvapank riiklikku laenu nii otse kui krediidiühistute kaudu kaluritele ja asunikele. 1938. a ületas Eesti Rahvapanga bilansimaht tollases väärinngus 8 miljonit krooni. Teise ühistegeliku keskpangana alustas 1928. a tegevust Põllumeeste Keskpank (PK), mille liikmeks võisid asutuste kõrval olla ka üksikisikud. PK bilansisumma ületas 1939. a 6 miljonit krooni.

Pangaühistud ehk ühispangad olid ühistulistel põhimõtetel organiseeritud pangad. Eesmärgiks oli liikmete varustamine vajaliku kapitaliga ning liikmetele mitmesuguste pangatehingute tegemine. Pangaühistute tähtsus Eesti majanduses oli suur. Hüpoteegiühistute käes oli suurem osa (1938. a 70%) hüpoteeklaenudest. Eesti Ühistegevuskaja süsteemis olid 1940. aastal Eesti Rahvapank ja Põllumeeste Keskpank, mis ühendasid 173 ühispanka ja 42 hoiu-laenukassat kokku 82 800 üksikliikmeka. Krediidiühistud panid aluse ka kommertsbankadele. 1938. a aastal regutsenud üheteistkümnest kommertsbankast oli üheksa asutatud krediidiühistute baasil.

Ühispan ganduse alal paistsid 1940. a teiste hulgas silma **A. Kask, M. Käbin, R. Paabo, A. Jürima, M. Köstner, O. Suursööt** jt. Kõik pangad koos nendele kuulunud varaga nationaliseeriti 1940. a juulis ja liideti hiljem riikliku süsteemiga. Põllumajanduslike pangaühistute vara läks üle NSVL Põllumajanduse Panga Eesti Vabariiklikule Kontorile. 1992. a jättis Eesti Vabariik kunagiste ühispankade vara ja maa riigile, hiljem müüdi need kommertsbankadele.

Ühistuliste rahaasutuste arengust on põhjalikumalt kirjutanud **V. Krinal, K. Krimm ja E. Tomson** raamatus "Ühistegevuse arengust Eestis" (Krinal, Krimm, Tomson 1996).

2. Ühiskindlustus

Kindlustusühistud kuuluvad Eesti vanimate ühistute hulka, nende eelkäijateks on rootsiaegsed vastastikused tulekindlustusseltsid ja ühistud. 19. sajandil kindlus-

tusühistud spetsialiseerusid ja Eesti iseseisvuse ajal arenesid välja järgmised kindlustusühistute rühmad:

- 1) ülemaalsed kindlustusühistud – ühistegelik kindlustusselts EEKS-Maja, Ü.K.S. Eesti ja Eesti Ühistegelik Kindlustuse Keskseks (EÜKK);
- 2) linnakindlustusühistud – 1938. a 5 ühistut;
- 3) vallakindlustusühistud – 1938. a 337 ühistut;
- 4) sotsiaalkindlustusühistud – 1936. a 25 ühistut.

Peale nende eksisteerisid sotsiaalkindlustuse alal veel mitmed sundkindlustuse süsteemid (sundtööõnnetuskindlustus, sundhaiguskindlustus, haigekassad eesotsas Eesti Haigekassade Liiduga), pensionikassad, matusekassad ja üks vastastikku vastutavate ametnike ühistu 195 liikmega. Ühiskindlustuse alal tegutsesid 1940. a **O. Suursööt, O. Köster, J. Isotamm, R. Talgre, M. Käbin, A. Strahn, J. Ostrat, J. Imakaevu, J. Reinik, J. Soots, E. Arover, J. Terasmaa, N. Feldmann, E. Just** jt.

Kõik kindlustusühistud natsionaliseeriti 1940. a. Varad anti üle Riikliku Kindlustuse Valitsusele ja sotsiaalkindlustusministeeriumile. 1992. a toimis Eesti Vabariik kunagiste kindlustusühistute kinnisvaraga samuti kui ühispankade varaga, mida ei tagastatud ühiskindlustuse arendamiseks.

---

*VAHEMÄRKUS: Tänapäeva kindlustusühistute olukorda Euroopas ja Eestis on uurinud õigusteadlased Olavi-Jüri Luik ja Merilin Kuusler Tartu ülikoolist. Autorid leiavad, et vastastikused kindlustusseltsid (kindlustusühistute kohta kasutatakse ka nime-
tust vastastikused kindlustusseltsid) on perspektiivsed ka tänapäeva Eestis. Paraku ei
luba seadusandja vastastikuste kindlustusseltside vormis kindlustusandjat Eestis asu-
tada. Tegemist olevat vastastikuste kindlustusseltside asutamisevabaduse seisukohalt
ettevõtlusvabaduse riivega ehk isegi mittevastavusega Eesti põhiseadusele. Samal ajal
oleksid nad otstarbekad mitmetes valdkondades – tööõnnetus-, kutsehaigus-, vabatahtlik
ravi-, töötuskindlustus jt. Autorid on välja töötanud mitmeid ettepanekuid olukorra
normaliseerimiseks (Kuusler 2012).*

3. Ühiskaubandus ja tööühistud

Ühiskaubanduse all mõistetakse ostu-, müügi-, tarbijate-, majandus- jt kaubandusega tegelevaid ühistuid. Ühiskaubandus erineb erakaubandusest eelkõige ideoloogiliste aluste ja omanikkonna poolest. Eesmärgiks on nagu iga teisegi ühistuliigi puhul liikmeskonna tarvete parem rahuldamine soodsamate ostu-müügitehingute kaudu. Ühiskaubandus on eriline seepärast, et kaupmees ja tarbija on ühes isikus ning kaupu müüakse tarbijatele omahinnaga ehk majandusteaduslikus mõttes normaal- ehk nullkasumiga. Kõik teised kaubandusvormid on orienteeritud kasumi maksimeerimisele.

Esimene tarbijateühistu asutati Eestis Antsla kooliõpetaja **W. Pakleri** eestvõttel 1902. aastal. 1917. a asutati Tallinna Tärvitajateühingute Liit, millest kujunes hil-

jem **Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus**, praeguse **Eesti Tarbijaühistute Keskühistu** (ETK) eelkäija. ETK arenes 1940. aastani jõudsalt, kujunedes juba siis keskseks kaubanduskontserniks oma tehaste, tööstuste ja muude ettevõtetega.

Teine tähtsam kaubandusühistu oli **kaubanduslik keskühisus Estonia**, millele ETK loovutas 1937. a linaga kauplemise. Lina- ja villakaubandus kujunesid KK Estonia põhitegevusalaks.

Lisaks nendele tegutsesid veel kalurite ostuühistud (5 ühistut 360 liikmega), filmitarvitajate ühing (Üleriiklik Kinoomanike Selts 28 liikmega), kaupade tollimise ja transpordiühistu Estonia-Hansa, ühistu Eesti Reklaami Agentuur ja ühistegelikud kirjastusühistud.

Ühiskaubanduse sektsiooni kuulusid ka **tööühistud**, mis olid tegelikult liikmete tööjõu müügiühistud. Eestis tegutsesid näiteks müürseppade, chitustööliste, mulatööliste, kraavikaevajate, sadamatööliste, transporditööliste, pottseppade, maalrite jt kutsealade artellid. 1938. a oli registreeritud 13 tööühistut üle 200 liikmega.

Ühiskaubanduse sektsiooni kuulus 1939. a 3 keskühistut 216 liikmesühistuga. Üksikliikmete arv oli 52 460.

Ainsana keskühistutest ei natsionaliseeritud 1940. aastal ETK, mis nõukogude ajal tegutses ETKVLi nime all. Suurte raskustega õnnestus ETK aktivistidel organisatsioon 1992. a ühistulise organisatsioonina säilitada.

4. Ühistööstus

Ühistööstus hakkas arenema tootjate initsiatiivil juba möödunud sajandi lõpul. Ühistegevuskoja sektsioonis oli see liigitatud:

- 1) piimandusühistud,
- 2) tapamajaühistud,
- 3) munaühistud,
- 4) kartuliühistud,
- 5) muud põllumeeste ühistud,
- 6) väljaspool põllumajandust tegelevad ühistud.

Piimandusühistud. Kuigi esimene ühispiimatalitus rajati Antsla-Restus, jäi esimese piimaühistuna tegutsema 1908. a Imaveres asutatud ühispiimatalitus

(õpiku kirjutamise ajal asus seal Eesti piimandusmuuseum). Piimandusühistud asutasid 1911. a põllumajandusliku keskühisuse Estonia, kes koordineeris peamiselt võitootmist, turustamist ja nõuandetegevust. 1921. a võttis PK Estonia riigilt rendile Õisu mõisa, kuhu viidi üle Kuremaal tegutsenud piimanduskool. Piimandusühistute areng oli aastatel 1919–1940 küllaltki heitlik eeskätt võimüügi korralduse

tõttu. Piimasaaduste kaubandust reorganiseeriti korduvalt, kuid peaaegu alati jäid kaotajaks piimatootjad. Talunike ja nende ühistute suhtes ebanormaalne olukord likvideeriti riigivanem **K. Pätsi** 1936. a dekreedina antud seaduse alusel. Selle tulemusena või eksport tsentraliseeriti ja moodustati **piimaühingute keskliit Või-eksport**. PK Võieksport süsteemi kuulus 1939. a 262 piimandusühistut 325st. Piimaühistutesse kuulus 34 740 piimatootjat.

Piimandusühistute arendamisel paistsid 1930. aastatel silma **J. Sihver, J. Unt, R. Uri- tam, J. Toots, J. Laidoner, J. Grünberg-Tarmisto, A. Reinart, M. Järvik, A. Kütt, L. Anderson, K. Liidak, N. King** jt.

Tapamajaühistud. Lihahühistute asutamine algas küll mõnevõrra hiljem, kuid oli mitmes mõttes analoogne piimandusühistute arengulooga. Esimene ühistegelik tapamaja asutati põllumajandusliku keskuhisuse Estonia ettevõttel 1921. a Tallinnas. Turu puudumise tõttu tuli see aga 1924. a sulgeda. Taani ceskujul ja **Johan Hansen**i õhutusel asutati osaühisus Estonia Eksporttapamaja, millesse kaasati ka teisi ühistegelikke ettevõtteid. Juhtimine ja osatähtede kontrollpakk jäi PK Estonia kätte. Eksporttapamaja alustas tegevust 1924. aasta teisel poolel. Kuna osaühing Estonia Eksporttapamaja tegevus ei rahuldanud põllumehi, kes pidasid plaani hakata välja arendama tapamajasid Tartus, Saaremaal ja Viljandis, siis reorganiseeriti see 1926. a ühistuks Estonia Eksporttapamajad. 1931. a jagunes ühistu kaheks. Tartusse asutati ühistu Lõuna-Eesti Eksporttapamajad. 1928. a ehitati tapamaja Tapale ja 1929. a Võhmasse. Seega oli 1929. a Eestis neli eksporttapamaja, mis olid suutelised töötleva peekoniks 290 000 siga aastas. Kuna lihaturul tekkis võituruga analoogne olukord, siis ühendati 1937. aastal kõik neli eksporttapamaja eriseaduse alusel moodustatud ühistuga **Eesti Lihaeksport**. Sellega koondati ühte kõik tapamajad ja lihaühistud. 1938. a lõpuks oli ühistul Eesti Lihaeksport 2100 liiget.

Eesti Lihaekspordi tegevuses olid aktiivsemad **A. Käbin, O. Arundi, A. Anderson, I. Voltri** jt.

Linnusaaduste tootjate ja munaühistud. Kanakasvatuse arendamise korraldajana tegutses Eesti Linnukasvatavate Selts. Munatoodang suurenes 41 miljonilt 1920. a 168 miljonile 1938. a, toodangust eksporditi 28–30%. Esimene munaühistute asutatud ühistegelik organisatsioon oli müügiühisus Muna, millele järgnes 1928. a Eesti Muna. Kuna ka munakaubanduse alal äritses hulk eraettevõtjaid, siis läks aastaid, enne kui munakaubandus ühistute kontrolli alla saadi. Kanamunade väljaveo korraldamise seaduse alusel kutsuti riigi abiga ellu **linnusaaduste tootjate ja munaühingute keskliit Eesti Munaksport**, kes sai munade väljaveo ainuõiguse.

Kui 1938. a lõpul oli keskliidul 31 liiget-munaühistut 1200 üksikliikmega, siis 1940. a tegutses 60 munaühistut 21 287 liikmega. Eesti Munaekspordi juhtisid **R. Allmann, N. Rõuk ja A. Joasalu**.

Kartuliühistud asutati pärast Eesti iseseisvumist piirituse ja tärklise tootmiseks. Kartuliühingute Liit asutati 1921. a. Ühistute valduses oli 1925. aastal 110 piiritusetööstust, riigi ja erasikute omanduses oli samal ajal 90 tööstust. Hiljem piiritusetööstuste arv vähenes, mis oli tingitud odava välismaise piirituse levimisest välisurgudel ja siseturul tarbitava piiritusekoguse vähenemisest. Piiritusemonopoli seaduse rakendamise järel (RT 1937, nr 83, 678) loeti piirituse valmistamine põllumajanduslikuks tegevuseks, kui selleks kasutati kartuleid ja teravilja. Peale ühistute kuulusid liitu veel riigimõisad, maavalitsused, Tartu ülikooli ja põllutöökoolide piiritusetehased. 1938. a oli liidul 57 liiget, sh 50 kartuliühistut. Kartuliühistute eesotsas seisis **J. Reintalu, R. Berendsen, O. Suursööt** jt.

Muud põllumeeste ühistud olid:

- 1) aiandusühistud eesotsas 1934. a asutatud Aedvilja Keskühisusega,
- 2) loomamüügiühistud, Eesti Tõuloomakasvatate Ühing, Viljandi Loomamüügi Ühisus,
- 3) Suguhoobuste Kasvatate Ühing,
- 4) Eesti Karusnaha Eksportühing.

Nendes ühistute tegevuses paistsid silma **A. Ekbaum, J. Hünerson, H. Maider, N. Martinson, E. Vint** jt.

5. Ühiskasutus

Kasutusühistuid oli Eestis väga eriilmelisi, sageli kuulusid nad lahutamatult põllumajandusliku tootmise juurde. Enamasti oli tegemist väikeühistutega, mille juhtimine nõudis nende juhatustelt rohkesti ohvrimeelsust ja head tahet. Üksiktalundid olid liiga nõrgad, et soetada endale ajakohast tehnikat ja tehnoloogiat.

Esimene **masinaühistu** asutati Tartumaal Korenduse külas 1899. aastal. 1938. a oli Eestis moodustatud 777 masinaühistut, igaihes keskmiselt 15,8 liiget. Esikohal olid viljapeksuühistud. Ühiselt soetati ja kasutati saekaatreid, laastuhöövleid, torufreese, viljasorteere, turbapurusteid, viljakuivateid, sepikodasid, jahuveskeid, külvi- kuid, traktoreid ja muud tehnikat.

Masinaühistute asutamise eesotsas olid kohalikud talunike seltsid. Masinaühistud tõestasid, et ka väiketalunikud suudavad uue tehnoloogia kasutamisel seista tõsisel konkurentsivõimega suurmaapidajatega.

1924. a asutati **Masinatarkavitate Ühingute Liit**, mis kujunes silmapaistvaks põllumajanduse mehhaniseerimise keskuseks. Liitu kuulus 1938. a lõpul 238 ühistut. Liidu juhatusse kuulusid **O. Köster, R. Penno ja V. Sepp**.

Turbaühistute asutamisel oli eesmärgiks toota kütteks ja loomadele allapanuks turvast. Esimesed turbaühistud asutati Vaivaras 1910. a, seejärel Väike-Maarjas ja

Vändras. 1939. a oli Eestis 900 turbaühistut 22 500 liikmega, kelle tegevust koordineeris Eesti Turbaühingute Liit, kuhu kuulus 277 ühistut. 1937. a asutati Põllutöökoja juurde Turbakomitee. Eesti Turbaühingute Liidu juhatusel liikmed olid **O. Köster**, **V. Lindström**, **V. Sepp** ja **J. Loosalu**.

Ehitus- ja elamuühistud asutati esimesena 1922. a Tallinnas. Ühistu ostis maaüki(d) ja ehitas sellele mitme korteriga maja(d), mille korterid anti ühistuliikmele teatud tasu eest omandisse. Ehitusühistud ehitasid ka rahvamaju ja muid ühiskondlikke hooned. 1939. a lõpul oli Eestis 49 ehitus- ja korteriomanike ühistut ca 1100 liikmega.

Elektriühistud asutati jõujaamade ehitamiseks, ülekandeliinide rajamiseks ja hooldamiseks ning elektri müümiseks tarbijatele. Elektriühistutest arenes välja Eesti Rahvuslik Jõukomitee, mille sihiks oli kogu maa elektrifitseerimine ja muude looduslike energiakandjate kasutusele võtmine. Riik arendas välja jõujaamade ja kõrgepingeliinide võrgu. 1938. a lõpul oli Eestis 24 tegutsevat elektriühistut, liikmeid ligikaudu 700. Elektriühistute asutamise eesotsas oli **H. Orav**.

Loomakasvatuseühistute eesmärgiks oli loomakasvatuse edendamine uute loomatootugude kasutusele võtmisega. Esimesena asutati sugupulliühistud, aga nende tegevuse riiklik toetamine ebaõnnestus. 1938. a oli Ühistegevuskoja registris 140 sugupulliühistut, millest tegutses ca 40. Lisaks sugupulliühistutele oli Eestis veel kaheksa ühiskarjamaid kasutavat ühistut.

Kaluriühistud tekkisid Eestis mõnevõrra hiljem kui muud ühistud. Need olid moodustatud kõikides maakondades peale Järvamaa, kus polnud kalastamiseks sobivaid suuremaid veekogusid. 1938. a oli Eestis 33 kaluriühistut. Kaluriühistute tegevuse koordineerimiseks asutati Eesti Kalurite Keskus, mille juhatusse kuulusid **O. Mänd**, **A. Taska** ja **K. Sõmermaa**.

Lisaks eelnimetatutele olid asutatud veel Eesti Seemnevilja Ühisus (**J. Kalm**), uudismaaharijate ühistud, soo- ja maaparanduse, linakasvatuse, vee- ja muid ühistuid.

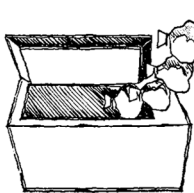
Ühistegevuse tulemused

Riigi toel ühistulisele tootmis- ja ekspordikorraldusele üleminek aitas põllumajandussaaduste tootmist ja ekspordi niivõrd suurendada, et talunike elu muutus 1940. aastaks tunduvalt paremaks. Kui aastatel 1921–1924 eksporditi 1937. aasta hindade alusel põllumajanduskaupu keskmiselt 21,5 miljoni krooni eest, siis 1939. a juba

ÜHISTEGEVUSE OSATAHTSUS EESTI MAJANDUSES

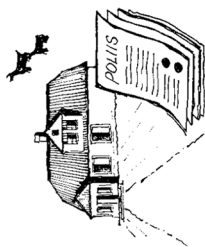
1. I. 1939

PANGANDUSEST

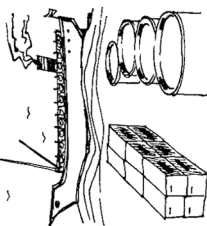
ÜHISPANGANDUSES
52% HOIUSTEST
51% LAENUDEST

OTSEKINDLUSTUSEST

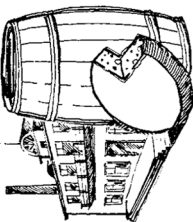
TULE- JA ELUKINDLUST.
49% | 32% KINDLUSIMMAST
40% | 31% " " PREEMIAST

KAUBANDUSEST

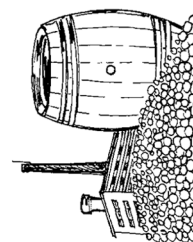
ÜHISKAUPLUS JA E.T.K.
25% JAKAUBANDUSEST
20% IMPORTIDIST

PIIMATÖÖSTUSEST

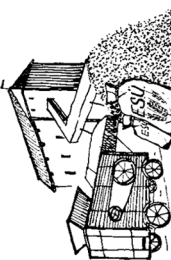
PIIMAÜHISTISTEDEL
98% VÕITOODANGUST
17% JUUSTUTOODANGUST

PIIRTUSTÖÖSTUSEST

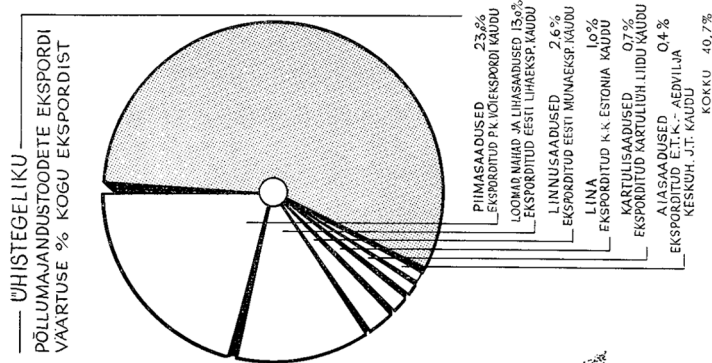

KARTULIÜHISTISTEDEL
64% PIIRITUSE VABRIKUTEST
59% " " TOODANGUST
60% " " PUHASTUSEST

Teravilja peksust ja sordipuhast külvisest

MASINA JA SEEMNEVILJA ÜHIST.
25% TOIMUS MASINA ÜH KAUDU
75% VARUSTAS E. SEEMNEV. ÜH.

Joonis II-2 (joonis Artur Ekbaumi ja Karl Inno raamatust „Ühistegevus Eestis“)

üle kolme korra enam, 65,3 miljoni krooni eest. Ühistegevuse osatähtsus Eesti majanduses tõusis oluliselt (vt joonis II-2 Ühistegevuse osatähtsus Eesti majanduses).

Nii näiteks hoiustati ühispankades 52% hoiustest ja ühispangad andsid 51% laenudest, ühiskindlustuse osa küündis 49%-ni, ühistulised piimatööstused valmis-
tasid 98% võist, ühistulised piiritusetööstused 64% piiritusest jne. Ühistute liik-
mete hulgas oli põllumehi 80% ja põllumeeste asutatud ühistuid oli ühistute

koguarvust ca 90% (Ekbaum 1963). Seega läks suur osa põllumajanduskaupade ekspordi kasvust laekunud rahast talunikele ja ühistutele ning see aitas tuntuvalt arendada ka nende alevite ning külade eluolu, kus asusid ühistute ettevõtted. Eeltoodust järeldeb, et ühistud etendasid 20. sajandi kolmekümnendatel aastatel Eesti majanduses väga olulist osa.

Korporatiivne (põllu)majandussüsteem

Järgnevalt vaatleme, milliste riiklike abinõude rakendamise tulemusena ühistegevus arenes.

Teatavasti nimetatakse sellist riiki, kus ühiskonna organiseerimiseks moodustatakse riigi poolt või initsiatiivil (seaduste mõjul) mitmesuguseid spetsialiseeritud kodanikuühendusi ehk korporatsioone (ühingud, keskühistud, keskliidud, kojad, kogud jne), korporatiivseks riigiks.

Eesti Vabariigi iseseisvusaja lõpuperioodil, peamiselt 1930. aastatel, võib riigi sekumisel majandusse selgelt täheldada korporatiivsuse tunnuseid. Riigikogu poolt või presidendi dekreediga võeti vastu mitmeid seadusi, mis viisid tegelikult kogu riigi põllumajandusliku ja ka muude alade majandustegevuse sunniviisiliselt ühistegelikele alustele. Riigi initsiatiivil loodud keskühistutes ja kodades tsentraliseeriti riigi poolt materiaalsed ressursid (ettevõtted, kapital) ja turusuhted kanaliseeriti keskühistute ainupädevusse. Riik nimetas keskühistute ja kodade juhtkondadesse mõned hästi ettevalmistatud oma eriala- ning ühistegevusspetsialistid, kes olid aga ilmses vähemuses.

Eestis seadustati keskühistute ja kodade raamsüsteem-struktuur. Selle sisuga täitmine jäi asjasthuvitatud ja ühistusse astunud liikmetele (ühistu liige = varaomanik). Selle sammuga kehtestati Eesti majanduses omapärane rahva võim ja viidi miinimumini rahakate ringkondade ja erakapitalil (aktsiakapitalil) põhinevate ettevõtete osatähtsus. Sisuliselt loodi Eestis seaduste abil ja toel kodanikuühiskond, mis ei sõltunud kuigi palju erakapitalist.

Raha abil ei saanud üksikud rahakad grupid rahva enamikku enam valitseda. Kõikides ühistute ja keskühistute ning kodade tegevust reguleerivates seadustes oli sees ebademokraatlik majanduslik sunnimehhanism, mis sundis ühistute ja kodadega liituma kõiki, kes tegelesid põllumajandusliku tooraine tootmisega või kes soovisid kasutada ühistute teenuseid (näiteks kindlustusühingud ja ühispangad). **Jaan Tõnnisson** heitis toonasele Eesti Vabariigi presidendile **Konstantin Pätsile** ette ebademokraatlikkust, eriti erakondliku tegevuse reguleerimisel (pärast vapside mässukatset jäeti ainsa legaalse erakonnana tegutsema Isamaaliit).

VAHEMÄRKUS: Eesti majandusajaloost ei ole leida ühtki kirjutist ega näidet, kus mõõdukas riigi sekkumine majandusse oleks rahvale ja riigile kahjuks tulnud. Pigem vastupidi – kolmekümnendatel aastatel seaduste alusel loodud keskühistud ja kojad and-

sid oodatust suurema majandusliku efekti. Põllumajandussaaduste müügist (ekspordist) saadud raha läks maale ja rahvas ehitas sellel perioodil massiliselt talusid – ehitati uusi asundustalusid ja rekonstrueeriti vanu. See majanduse ülikiire arenguperiood on Eesti ajaloos seni erandlik ja mõneti veel teaduslikult läbiuurimata nähtus.

Korporatiivsusel on suuri puudusi, eriti siis, kui minnakse äärmusteni ja püütakse riigi abil ohjeldada erakondi ehk poliitilist ühistegevust (demokraatiat). Samal ajal kohtame mõõdukalt korraldatud sotsiaalset ja majanduslikku korporatiivsust ka tänapäeval mitte ainult enamikus Euroopa riikides, vaid ka Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Jaapanis ja teistes riikides. Mitmed ühistegevuse uurijad (Reinart 1965, Liidak 1939 ja Ekbaum 1962) on tõdenud, et **ühistuline majandussüsteem, millel on korporatiivsuse ehk riikliku regulatsiooni tunnused, on väga tõsiseltvõetavaks ja efektiivseks abinõuks võitluses finantsoligarhia ja majandusmonopolidega**. Loomulikult ei ole see aga vastuvõetav ringkondadele, kes soovivad raha ja monopoolse seisundi abil rikastuda. Ilmselt tulenes sellest ka vastuseis.

Riigi algatusel loodud keskühistutes ja kodades tsentraliseeriti riigi poolt materiaalsed ressursid (ettevõtted, kapital) ning turg. Ühistute juhtimine ja praktiline töö jäeti aga tootjatele-talunikele ning nende moodustatud organisatsioonidele. Ilmselt eestlastele omase erakliku eluviisi ja iseloomu tõttu oli riigipoolne majandustegevuse kontsentratsioon ühistegevuse riikliku arendamise kaudu õigustatud. Järgnevad aastad näitasid, et keskühistute ja kodade moodustamine andis üllatavalt kiiresti häid majanduslikke tulemusi. Lühikese aja jooksul jõudis Eesti oma põllumajanduse organisatsiooniga järele arenenud Euroopa riikidele. Eesti ühistegevus ja talumajandus tulid majanduskriisist välja sisemiselt organiseeritumana ja majanduslikult kindlustatumana. 1940. aastaks oli maarahva majanduslik olukord mitte ainult stabiliseerunud, vaid nii taludes kui ühistutes ja keskühistutes oli toimunud väga suur areng. Põllumajanduse kiire areng mõjutas positiivselt kogu riigi arengut. Väliskaubandusbilanss oli stabiilselt positiivne, põllumajanduskaupade ekspordi kiire kasvu tõttu voolas riiki palju valuutat, mis andis aja jooksul riigile majanduslikke lisavõimalusi. Eesti Vabariigist oli lühikese ajaga saanud kõrge agraarkultuuriga ja hea majandusmainega Euroopa väikeriik.

VAHEMÄRKUS: 1934–1940 oli ühistegevuse arengus otsustavaks jõuks seadusloome kaudu riik. Mart Rootslane on selles näinud isegi vajadust käsitleda nimetatud ajavahemikku ühistegevuse arengu iseseisva alaperioodina, nn riikliku reguleerimise perioodina (Rootslane 1999).

Iseseisvusaegse ühistegevuse loomisel paistsid teiste hulgast ideoloogidena ja juhtidena silma J. Tõnisson, J. Hünerson, A. Reinart, A. Ekbaum, J. Laidoner, M. Käbin, K. Reinaste, J. Grünberg-Tarmisto, A. Käbin, R. Allmann, J. Reintalu, K. Inno, A. Kask, J. Aamisepp, R. Talgre, J. Põdra, J. Pitka, J. Kalm, E. Vint jpt.

Ühistegevuse professorite ja õppejõududena tegutsesid P. Kõpp, J. Tõnisson,

K. Liidak, K. Inno, E. Poom, P. Ruubel, A. Horm, J. Kütt, E. Malm, E. Järvesoo jt. Siinjuures on oluline märkida, et Eesti Ühistegelise Liidu initsiatiivil ja rahalisel toel koostas Tartu ülikoolis paar aastat tegutsenud professor ja riigimees Jaan Tõnnisson 1936. aastal ühistegevuse üldkursuse kaheosalise loengute kokkuvõtte (Tõnnisson 1936). Olulise panuse Eesti ühistegevusalaalasse uuringutesse andsid veel hiljem eksiilis Artur Ekbaum ja Karl Inno (Ühistegevus Eestis 1960–1962).

2.2.5. Võõrvõimu surve ja ühistegevuse laostamise periood 1940–1951. Pärast Eesti okupeerimist NSV Liidu poolt 21. juunil 1940 algas eraomandusel põhineva ja heale tasemele jõudnud ühistegevuse laostamine. Selle aja võib jagada neljaks alaperioodiks.

1. Eesti Vabariigi okupeerimine NSV Liidu poolt 1940–1941

Kuna Eesti ühistegevus oli lahutamatult seotud suurte rahvahulkadega (ühistegevuses osales ligi 4/5 elanikkonnast), siis kujutas see kommunistliku ühiskonnakorralduse sisseviimisel Eestis ohtlikku poliitilist jõudu. Demokraatiale tugineva ühisjõu murdmine ei olnud mõeldav tavaliste propagandavõtetega. Juba algusest peale võeti tarvitusele vägivald ja terror. **Kommunistliku režiimi evitamist alustati majanduslikel võtmepositsioonidel asuvate ühistuliste keskorganisatsioonide likvideerimisega.** Vallutaja eesmärges silmas pidades talitati igati läbimõeldult ja võib öelda, et ka äärmiselt efektiivselt ja otstarbekalt:

- 19. juulil 1940 kuulutati kõikidele **pankadele moratorium**, millega tõkestati hoiuste väljavõtmine ja võeti kontrolli alla kogu raharinglus. Kõik hoiused, mis olid pankades enne 19. juulit 1940. a, blokeeriti;
- 23. juuli 1940. a dekreediga **natsionaliseeriti maa** ja selle tulemusena jäeti kõik maaomanikud, sh taluperemehed, ühe aktiga ilma maata, sisuliselt riigirentnikeks;
- 23. juuli 1940. a dekreediga **natsionaliseeriti pangad**, krediidiühistud ja ühistegelik kindlustussüsteem;
- 31. juulil 1940. a **likvideeriti Ühistegevuskoda** koos kõigi allorganisatsioonidega (RT 1940, lk 1197).

Nende dekreetidega šokeeriti kogu eesti rahvast. **Kõik põllumeeste keskorganisatsioonid eesotsas Põllutöökoja ja Ühistegevuskojaga, samuti Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliit ja Eesti Ühistegelise Liit, likvideeriti.** Lõpetati valitud organite volitused ja juhatajateks määrati komissarid. Juhtkonnad saadeti laiali, paljud vangistati või küüditati Siberisse. Lõpetati ühistegelike ajalehtede ja ajakirjade väljaandmine. Väga oskuslikult alustati just katusorganisatsioonidest. Maa ja rahanduse natsionaliseerimisega ning riigistamisega lõigati puruks eraettevõtluse juured ja majanduse tuiksooned. Ajakirjanduse keelustamisega võeti organiseeritud vastupanu korraldamise võimalus.

Ainukese ühistegeliku keskorganisatsioonina jäi reorganiseeritud kujul alles ühiskaubandussüsteem (ETK), mis nimetati ümber Eesti Tarbijate Koopera-

tiivide Vabariiklikuks Liiduks (ETKVL) ja allutati üleliidulisele kooperatiivide keskliidule Tsentrosojuz. Selle säilitamise põhjuseks oli esiteks analoogilise kaubanduskooperatiivide süsteemi olemasolu NSV Liidus (V. I. Lenini kooperatsiooniplaan) ja teiseks võimaldas tsentraliseeritud kooperatiivkaubanduse süsteem üle minna normeeritud toidu- ja muude esmatarbekaupade tarbimisele, mis oli sõjajärgses NSV Liidus valitseva toidunappuse juures hädavajalik.

Linnades asuvad ETK süsteemi kaubandusühistud eraldati ETKVList ja liideti riikliku kaubandusvõrguga. Riikliku kaubandussüsteemiga liideti ka kogu erakaubandus linnades. Maal asuvad erakauplused liideti ETKVLiga. Kuigi ETK süsteem jäi põhiliselt alles, võeti juhtkonnas ette põhjalik poliitiline puhastus. ETK juhatuse esimees **Jaan Põdra** ja mitmed teised juhid arreteeriti ja saadeti Siberisse.

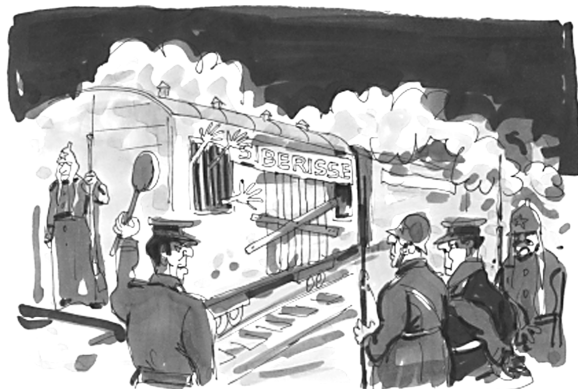
Kuna NSV Liidus ei olnud eraomandusele tuginevaid kooperatiive, ühistegevusorganisatsioone ega ka riiklikke asutusi, mis ühistutena võinuksid tegutseda, siis kuulutati keskühistu Eesti Lihaekspord ENSV Lihakombinaadiks ja allutati Kaubanduse Rahvakomissariaadile. Ülejäänud põllumajandusühistud jäid esialgu alles ja nad allutati Põllutöö Rahvakomissariaadi juurde loodud Põllumajanduslike Kooperatiivide Peavalitsusele. Kohalike piimaühistute ülevõtmise katsed ei andnud talunike totaalse vastuseisu tõttu aga tulemusi. Seejärel võtsid võimud tarvitusele ühistuid pankrotti ajava hinnapoliitika, mis jäi pooleli seoses Eesti okupeerimisega Saksa sõjaväe poolt 1941. a.

Lühikese võimuloleku aja, talurahva visa vastupanu ja äreva sõjaolukorra tõttu ei jõudnud bolševistlik režiim ühistegevust Eestis 1940–1941 täielikult nullistada. Isegi vägivald ja terror ei suutnud maal asuvatele ühistutele aasta jooksul eriti suurt kahju teha. **A. Ekbaumi** andmetel (Ekbaum 1963) oli NSV Liidu esimese okupatsiooni tekitatud kahju ühistegevusele tolleaegsetes hindades 112 miljonit rubla, millest 62% langes keskühistutele ja 38% kohalikele ühistutele. Kõige rohkem kannatasid kaubandusühistud (nende kahjud moodustasid üldkahjust 39%), järgnesid tapamaja-, kaluri- ja aedviljaühistud (31,2%), piimaühistud (13%), krediidiühistud (11,4%), kartuliühistud (3,7%), munaühistud (1,1%). Kõige vähem kannatasid elektri-, masina- ja turbaühistud (0,6%).

Märksa suuremad olid aga inimkaotused. Mõrvamiste, arreteerimiste ja küüditamiste tulemusena kaotas Eesti ühistegevus oma juhid **J. Tõnissoni**, **J. Hünersoni**, **J. Põdra** ja paljud teised.

Ühistegevuskoda kaotas bolševismi ohvritena 48% valitud koosseisust, Võiekspord 55%, Kartuliühingute Liit 50%, Edasikindlustuse Keskühisus 50%, ETK 40%. Teistes ühistutes olid kaotused alla 25%.

Kõige rängemalt tabas NSV Liidu esimene okupatsioon Eesti ühistegevuse vaimset keskust, seda aju, mis oli loonud hästi toimiva eraomandusel põhineva majandusorganisatsiooni ja mis aitas Eesti välja kolmekümnendate aastate majanduskriisist ning lõi tugeva vundamendi Eesti rahvusriigi arengule.

14. juunil 1941 saatsid bolševikud Siberisse üle 10 000 inimese, kellest enamik kuulus Eesti ettevõtlikumate inimeste hulka. See oli tuumik, kellele toetus Eesti Vabariigi ühistegevus ja kes oli selle ka loonud.

2. Saksa okupatsioon ja katsed taastada ühistegevust (1941–1944)

Saksamaa huvides oli varustada sõjaväge toiduainete ja muu vajalikuga. Seepärast soosis **sõjaväeline võim** esialgu ühistegevuse taastamist endistel alustel. Saksamaal oli sõjaajal lubatud ainult põllumajanduslik ühistegevus. Kuna Eesti ühistegevus oligi põhiliselt põllumajanduslik, siis saadi Saksa võimudelt ka luba mõne ühistegeliku keskorganisatsiooni taastamiseks. Okupatsiooni esimestel nädalatel oli lubade taotlemisel heaks nõuandjaks Saksa sõjaväes teeniv saksa ühistegelane **dr H. Meyerholz** (Ekbaum 1963). Kuigi Ühistegevuskoja taastamiseks luba ei antud, sai tegutsemisvõimaluse Põllumajanduslike Ühisuste Keskliit, kelle tegevust laiendati peaaegu endise Ühistegevuskoja piiridesse. Kindlustusalast ühistegevust taastada ei õnnestunud. Saksa võimud võtsid selle täies mahus üle kui bolševike päranduse. Loomulikult toimus kogu tegevus Saksa võimude valvsa silma all. Kuna sakslased tunnistasid ühistulisi ettevõtteid, mis olid moodustatud enne 21. juunit 1940. a, siis päästeti suurem osa venelaste poolt natsionaliseeritud varast ühistegevusele (st ka eraomanikele).

Saksa tsiviilvalitsuse ametisse asudes hakati peagi tegema kitsendusi. NSV Liidu poolt natsionaliseeritud ettevõtete varad taheti kohe arvata Saksa erivaranduse hulka. Aasta pärast okupatsiooni, detsembris 1942, allutati kogu Eesti ühistegevus Ida-alade Ühistegevuse Liidule, mis asus Riias. Eesti all-liit kandis alates 10.12.1942. a Eesti Kindralkomissaripiirkonna Ühistute Liidu nime (Valdvee 1998). Eesti koordinaatoriks määrati **dr W. Hofmann** ja liidu direktoriks **A. Ekbaum**. Kuigi Saksa okupatsiooni alguses ühistegevus taastati, selgus, et Saksa võimudele ei meeldinud Eesti ühistegevuse hästi toimiv organisatsioon. Alustati jällegi ühispangandusest, mis vahepeal oli üsnagi hästi hakanud funktsioneerima. Kogu krediidi ja rahakapitalide valitsemine allutati Saksa Gemeinschaftsbank'ile. Ühistud said lisaulesandeks varustada sõjaväge. Nõudmiste suurenedes suurenes ka vastupanu Saksa okupatsioonile. Pinge kasvades hakkasid sakslased ühistujuhte üle kuulama, millele järgnesid vahistamised ja vangistamised.

Kuigi Saksamaal oli samuti põllumajanduses valitsev ühistuline süsteem, mis loodi sada aastat tagasi **F. H. Schulze-Delitzshi** ja **F. W. Raiffeiseni** initsiatiivil, pandi Eesti ühistuline majandussüsteem Saksa okupatsiooni ajal täielikult Saksa sõjaväe ja riigi teenistusse. Eesti talunikud ja ühistegelased said vähe kaasa rääkida.

Kokkuvõttes jättis ka Saksa okupatsiooni periood, mis lõppes bolševike tagasitulekuga 1944. a sügisel, Eesti ühistegevusele väga raske ja rusuva jälje.

3. Ühistegevuse arengu nõukogude periood (1944–1948)

Pärast nõukogude võimu taaskeshtestamist jätkati esialgu maa põlise kasutamise aktide kätteandmist talupidajatele. Sakslaste valitsemise ajal suurtaludele tagastatud maa jagati jällegi uusmaasaajatele. See kruvis pinged külas uuesti üles. Pärast sakslaste lahkumist surve põllumeestele jätkus. Kõrged müügikohustused ja äärmiselt madalad kokkuostuhinnad ei stimuleerinud tootmist. Rahva madal ostujõud hoidis madalal ka turuhinnad. Kuna turu osa pidevalt vähenes ning riiklikud kohustused aina kasvasid, jäid talupidajad peagi võlgadesse. 1944. a tegutses Eestis veel 102 põllumajanduslikku krediidiühistut. Krediidiühistute tegevus lõpetati 1949. aastal, mil need ühendati NSV Liidu Põllumajanduspanga Vabariikliku Kontoriga.

Vahemärkus: Seda perioodi on põhjalikult uurinud **Eve Valdvee** oma Eesti põllumajandusülikoolis koostatud magistritöös (Valdvee 1998). Valdvee tõestas oma töös, et Eesti esimese iseseisvusaja ühistegevus oli üles ehitatud väga tugevatele alustele. Selle lõplikuks likvideerimiseks kulus nõukogude süsteemil ligi seitse aastat.

1944. a alustas Põllutöö Rahvakomissariaadi juures tööd ajutise koosseisuga Põllumajanduslike Kooperatiivide Valitsus ja neli põllumajanduslikku keskühistut: piimaühingute keskliit Võieksport, ENSV Munaühingute Liit, Kartuliühingute Liit ja Aedvilja Keskühisus. Ühistegevuse laialdasem praktiline tegevus algas pärast ENSV RKNi ja EK(b)P Keskkomitee määruse nr 33 13. jaanuar 1945 vastuvõtmist. Selle kohaselt loodi ENSV Rahvakomissaride Nõukogu juurde Eesti NSV Põllumajandusliku Ühistegevuse Peavalitsus (PÜP), millele allutati kõik vabariigi territooriumil tegutsenud põllumajanduslikud ühistud ja liidud. Analoogse nimetusega sektorid asutati maakondade täitevkomiteede juurde. 1945. aastal tekkis ka hulga uusi ühistuid, ühistute liikmeskond kasvas jõudsalt.

Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliit (PÜK). 1946. a tehti Eesti NSV põllumajandusliku ühistegevuse juhtimises suured ümberkorraldused, kuna PÜPile ja maakondlikele sektoritele ei olnud antud ülesanded jõukohased. ENSV Ministrite Nõukogu ja EK(b)P KK 31. augusti 1946. a määruse nr 708 kohaselt otsustati PÜPi asemele luua **Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliit (PÜK)** ja maakondades ühistegevuse maakondlikud liidud. Kuna PÜK oli otsustatud asutada n-ö altpoolt ja samal ajal viidi kohalikes ühistutes läbi põhjalik ideoloogiline puhastus, siis võttis maakondlike keskühistute ja -liitude loomine palju aega.

PÜKi asutamiskongress peeti 14.–15. aprillil 1948 Tallinnas Estonia kontserdisaalis. Ühistegevuskongressist võttis 394-st valitud delegaadist osa 245 delegaati kõikidest maakondadest. PÜKi organiseerimiskomisjoni nimel esines PÜKi esimehe kohusetäitja J. Pärn, kes väitis, et "alles nõukogude võim teeb ühistegevuse mas-

siliseks ning majanduslikult tugevaks, viib rahvahulkadesse kollektivismi ideid ja kollektiivse töö printsiipe, tutvustades neid sotsialistliku tootmisviisi paremustega, kasvatades neid teadlikeks kollektiivmajapidamise pooldajateks, luues seega eeldusi küla sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks” (ERA f.R-711, n.1,t.21,1.1). Viimane pidi olema ühistegevuse kõrgeim aste. PÜKi nõukogusse valiti 35 liiget, kes omakorda valisid endi hulgast üheksaliikmelise juhatus: **J. Pärn, V. Vagin, V. Kajandi, D. Durunin, O. Valing, R. Kuhi, P. Markus, A. Peder ja A. Klement**). Juhatuse esimeheks valiti **J. Pärn**, asetäitjaks **V. Vagin** ja sekretäriks **O. Valing**.

Ühistegevuskongress võttis vastu mitmeid otsuseid põllumajandusliku ühistegevuse arendamiseks. Nenditi, et liikmete arv on ligi 18 000 võrra suurenenud. PÜK jätkas sisuliselt Saksa okupatsiooni ajal taastatud Põllumajandusliikude Ühistute Keskliidu tegevust. Kuna Tallinn oli varemtes ja palju hooneid hävinud, alustati PÜKi maja ehitamist Tallinnas Estonia pst 7. Nagu **Eve Valdvee** (Valdvee 1998, lk 59) on märkinud, oli kongress suures osas poliitiline sündmus, kus kulutati enamik ajast iseseisva Eesti Vabariigi ühistegevuse kritiseerimisele ning nõukogude korra ülistamisele. Sisulisi, ühistegevust arendavaid otsuseid seal aga vastu ei võetud. Samal ajal ei asutud ühistegevust otseselt ka lammutama, pigem kasutati ära Eesti Vabariigi ajal hästi toiminud ühistegevust rahva mõjutamiseks ja propagandavahendina kolhoosikorra õigustamiseks.

Pärast sõda tuli ka võitjal esialgu oma haavu ravida ja nii ei jäänud aega sekkuda ääremaade põllumajandusse. Esimestel sõjajärgsetel aastatel taastusid Eestis suhteliselt kiiresti talud ja arenes ka ühistegevus. Eestlastest juhtkond arvas, et Eestis vägivaldselt kolhoose moodustama ei hakata. **Valter Udami** arvates olid kõrged müügikohustused ja maksud sundkollektiviseerimist ettevalmistavaks tegevusteks (Udam 1994). Tavaliseks muutus maa põliseks kasutamiseks antud aktide tühistamine ning äravõetud maa liitmine kolhoosidega. Kolhooside moodustamisele osutati tugevat vastupanu, mis kohati avaldus poliitiliselt ja üsna jõuliselt ka Nõukogude riigi vastase tegevusena.

4. Vaba ühistegevuse lõplik likvideerimine (1949–1951)

NSV Liidu teise okupatsiooni 1949. aasta tähistas kogu eesti rahvale ja ühistegevusele julmima perioodi algust. Ajaloost ei leia teist nii lühikest ja ohvriterohket perioodi. Lisaks tohututele inimkaotustele kaks korda üle maa veerenud sõjas kaotas Eesti pea kogu oma haritlaskonna. Nõukogude Liidu okupatsiooni hirmus pages läände ligikaudu 75 000 inimest. Põgenikke aitasid Kalurite Keskus ja kalurite ühistud, kes olid juba varem valmis pannud kõik vähegi merekõlblikud alused. Tänu kaluritele ja nende ühistutele toimetati mõne ööpäevaga üle tormise mere Rootsi ja Soome umbes 25 000 sõjapõgenikku.

1949. a tuli otsustav pööre. **Kuna talunike eraomandusel põhinev ja isetegevuslikus korras arendatav ühistegevus ei olnud bolševistliku ideoloogiaga kooskõlas, alustasid võimud intensiivset tööd ühistegevuse likvideerimiseks ja**

talunike kolhoseerimiseks.

1949. a algul võeti Moskvast vastu põhimõtteline otsus PÜKi ja ühistute likvideerimise kohta. 26. märtsil 1949 küüditati Siberisse üle 20 000 inimese, peamiselt talupere liikmed, kes olid ka ühistegevuse selgrooks. Sellele lisandusid massilised aresteerimised ja vangistamised, mis kestsid kuni 1951. aastani.

Kokku kaotas Eesti II maailmasõja ajal ja järel ligi 15% elanikkonnast. Huvitav on märkida, et NSV Liit sai 1941. a suurepäraselt hakkama kõrge distsipliiniga Eesti Vabariigi regulaarväeosaade kahjutuks tegemisega, evakueerides need Siberisse, aga taluperedele toetunud metsavendlusega ei tulnud pikka aega toime. Tuleb välja, et taludel ja ühistegelikel **alustel loodud omakaitsel** olid toonastes tingimustes paremad vastuhakuvõimalused kui regulaararmeel.

Poliitiliste puhastuste ja sellele järgnenud sundkollektiviseerimise tagajärjel algas 1949. aastast ka ühistegevuse järsk allakäik. Vastavalt NSV Liidu Ministrite Nõukogu 5. juuni 1950. a määrusele nr 2408 p.1-b ja 29. juuni 1950. a määrusele nr 2704 ning vastavale Eesti NSV Ministrite Nõukogu 25. juuli 1950. a määrusele nr 648 kuulus põllumajandusliku ühistegevuse süsteem Eesti NSVs likvideerimisele. Likvideerimise põhjuseks toodi: „... kuna talundite valdava enamuse ühinemise tõttu kolhoosidesse ning Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumi asutamise tõttu on vabariigi põllumajanduslik ühistegevus tootmisorganisatsioonina oma tähtsuse kaotanud.” (Krinal, Krimm, Tomson 1996, lk 78) Moodustati PÜKi kesklikvideerimiskomisjon koosseisus Borkman, Kulkin, Müllerson, Vagin, Tooming, Ellmann, Kuus (ERA f.R-1, n.3,t.459, 1.501). Kõik eraomandusel põhinenud ühistegevusasutused, sealhulgas äsja asutatud PÜK, suleti ja varad riigistati. Eespool selgus, et juba varem, 1940. a, olid riigistatud kõik ühistuliste pankade ja hoiu-laenuühistute ning kindlustusühistute varad. Lisaks oli natsionaliseeritud ka **maa**.

Eeltoodud andmetest ja dokumentidest nähtub, et **kõik Eesti talunike ühisomanduses olnud varad võttis nõukogude võim vägivaldselt riigi omandisse. Need olid riigi valduses kogu Nõukogude okupatsiooni 40 aasta jooksul.** Ainukese erandina jäid alles kirikukogudused ja moonutatud kujul ühiskaubandus (ETKVL), mis allutati Moskvast asuvale Tsentrosojuzile.

1951. aastaks oli Eestis ühistegevus lõplikult likvideeritud. 1949. a alanud kolme aasta kestel tehtud hävitustöö oli kiire ja ohvriterohke. Vabaduses arenenud ja õitsenud eraomandusel põhineva ühistegevuse hävitasid **võõraste diktatuurid**. Tuleb välja, et vaba rahva ühistegevus ei ole vastuvõetav ainult kasumile orienteer-

tud äriühingutele, vaid ka okupatsioonirežiimidele, kes näevad ühistegevuses allutatud rahva võimalusi okupatsioonirežiimile vastu seista. Siinkohal meenutame, et esimesel põllumeeste kongressil 1899. a vastuvõetud ühistegevust arendavad otsused jättis Vene tsaaririik aktseptita. Samuti oli ühistegevuse suhtes üsnagi vastuoluline Saksa okupatsiooni periood. Kuigi mingil määral õnnestus ühistegevust taastada, jäid rahvusliku ühistegevuse majanduslikud kantsid (ühistupangad ja kindlustusühistud) okupantide raudse kontrolli alla.

Ühiskonnateoreetiliselt toimus põhimõtteline muudatus. Vabalt arenenud ja eramandile tuginev kapitalismi ja kommunismi vahel olev ühistuline ühiskonnakorraldus asendati vägivaldsel teel marksistlikul ja leninlikul kooperatsiooniteoorial baseeruva kommunistliku ühiskonnamudeliga.

Nõukogude okupatsioonirežiim tegi Eesti okupeerimisel veel põhimõttelise psühholoogilise vea. Likvideerides vaba talupoegkonna ja sundides nad kolhoosidesse ning likvideerides talunike ühistulised majandusettevõtted, häälestati suurem osa kodumaale jäänud Eesti rahvast uue ühiskonnakorralduse vastu. Nelikümmend aastat hiljem maksis see valusasti kätte. Eesti oli üks esimesi, kes tänu rahva üksmeelsele häälestatusele astus nõukogude korra vastu ja taastas välisjõudude toel oma iseseisvuse.

2.2.6. Nõukogude kooperatsiooni periood 1951–1989

Kuigi võõrvõimud okupeerisid Eesti juba 1940. aastal, tegutsesid ühistud veel kümnekond aastat. Ühistegevuse likvideerimisele järgnes ligi neljakümne aasta pikkune nõukogude kooperatsiooni periood. Ühistutelt riigile võetud varasid kasutati intensiivselt sõjast laastatud sotsialistliku Eesti NSV majanduse ülesehitamisel. Ühistute varad riigistati ja nende varade baasil arendati välja sotsialistlik riiklik majandussüsteem.

VAHEMÄRKUS: Siinkohal me detailselt nõukogude süsteemi olemust ja arengut ei käsitlen. Nõukogude kooperatsioonil on vähe ühist vaba ja sõltumatu ühistegevusega. Kui vaba ühistegevus põhineb eraomandil, siis nõukogude kooperatsiooni iseärasuseks oli totaalne ühisomand, mille loomisel-kasutamisel puudusid erahuvid ja seega polnud ka motiveeriv koostöö kaudu erahuvide realiseerimiseks.

Teatavasti oli eraomandus kommunistliku korra ajal keelatud. **Valter Udam** (Udam 1994) andmetel kujutas bolševistlik režiim kolhoose ühistegevuse kõrgeima astmena, süvendatud ühistegevuse vormina, mille kõrvale polevat midagi muud tarviski. Maamajanduse algülideks said kolhoosid, kaluriartellid ja riigimajandid-sovhoosid. Kolhoosid baseerusid ebamäärasel ühisomandil. 1950. aastate algul loodi lühikese ajaga üle 3000 kolhoosi. Taludelt võeti jõuga nende vara ja see kuulutati ühisomandiks. Kolhooside juhtimine oli demokraatlik ainult näiliselt. Võimud jälgisid väga teraselt, et ei rikutaks režiimi ideoloogilisi printsiipe. Pärast

sundkollektiviseerimist laostusid kolhoosid ja kogu Eesti põllumajandus mõne aastaga. See oli kogu 20. sajandi jooksul Eesti põllumajandusele ja ka rahvale raskeim periood.

1960. aastatel hakkas põllumajandus siiski vähehaaval uuesti arenema. 1951. a asutatud Eesti Põllumajanduse Akadeemiast ja tehnikumidest tuli hulgaliselt noori spetsialiste, kes suutsid viia põllumajanduse parteipoliitiliselt juhtimiselt üle mõistusepärasemaks tegevuseks. Tõsimeelsete sotsialistliku põllumajanduse ideoloogide ja juhtidena paistsid sel ajal silma **Edgar Tõnurist, Harald Männik, Ants Anupõld, Heino Marrandi, Heino Kallaste, Georg Suurmets, Adolf Mölder** jt.

Pärast sõda industrialiseeriti NSV Liidus tööstuslik tootmine. Selle tulemusena õnnestus nõukogude võimul saada oma käsutusse väga suured ja väärtuslikud maavarad tervel NSV Liidu territooriumil. Odavate maavarade kasutamise hinnaga loodi kuuekümnendatel aastatel illusoorne pilt NSV Liidu õitsvast ja arenevast majandusest. Mitmete üleliiduliste suurprogrammide (kemiseerimine, elektrifitseerimine, maaparandus, mehhaniseerimine) raames sai oma osa ka Eesti põllumajandus. Kerkisid suurfarmid ja agrolinnakud, lühikese ajaga kuivendati drenaažiga üle 600 000 hektari maid, ehitati üle 10 000 km kruuskattega siseteid, samapalju peaveejuhtmeid, tuhandeid truupe ja sildu ning üle 600 tiigi-veehoidla. NSV Liidus ehitati rohkearvuliselt uusi linnu ja tööstusasulaid, kosmosesse lennutati esimene satelliit ja seejärel ka inimene. Kapitalistlikud riigid olid murelikud, sest taastumatute loodusvarade kasutamisel põhinev ja kiiresti arenev sotsialism esitas tõsise väljakutse kapitalistlikule ühiskonnakorraldusele (Fromm 2001).

Aja jooksul toimus ka maamajanduses märgatav riiklik kontsentratsioon. Kolhoosid liideti ja paljudest said sovhoosid. Keskmiseks majandi pindalaks kujunes 3000–5000 ha, mõnel juhul kuni 15 000 hektarit. Suurfarmidesse koondati 600 ja enam (3000) lehma. Tasapisi toimus põllumajanduse industrialiseerimise sildi all kogu maamajanduse riigistamise protsess (Tõnurist 1971).

Riik viis kogu majanduse juhtimise äärmusliku tsentralismini. Keskseks sai NSV Liidu Riiklik Plaanikomitee (Eestis tegutses selle allasutusena ENSV Riiklik Plaanikomitee). Põllumajandust seni koordineerinud keskasutuste asemele moodustati Agrotööstuskoondis (komitee) koos rajoonide allüksustega. Kaheksakümnendate aastate lõpuks oli Eestis ca 350 majandit, neist ainult pooled kolhoosid. Ühistutelt riigistatud töötleva tööstuse (meiereid, jahuveskid, tapamajad, lihatööstused, tehased jne) varade baasil taastati ja ehitati uusi töötlemisvõimsusi ja teenindustevõtteid. Nii rekonstrueeriti enamik meiereidest, teraviljatööstustest ja tapamajadest. Paljud vananenud seadmetega ettevõtted suleti ja nende asemele ehitati uued (näiteks Rakvere ja Võhma lihakombinaadid, Võru, Põlva, Viljandi, Jõhvi, Paide, Pärnu ja Saaremaa piimakombinaadid, Keila, Tartu ja Tamsalu teraviljakombinaadid jne). Kuna riigi kontrolli all olid põhilised materiaalsed ja rahalised ressursid, siis oli neid võimalik ka teadlikult suunata. Ühistuliste varade baasil arendati nõukogude

perioodil välja põllumajanduslike tööstus- ja teenindusettevõtete võrgustik.

Tuleb siiski märkida, et kolhoosid ei olnud peale ETKVLi ainuke kooperatiivse tegevuse vorm. Kolhooside initsiatiivil loodi nende ühisomandina ühistulise iseloomuga ehitusorganisatsioonid (KEKid), mis hiljem ühinesid ühtseks EKE-süsteemiks ja mitmed

majanditevahelised ettevõtted (seavabrikud, sanatooriumid jne). Nende juhtimisel rakendati juba ka mõningaid ühistute juhtimise põhimõtteid.

Nõukogude korra tingimustes, eriti pärast ideoloogilise surve nõrgenemist, hakati intuiitiivselt jällegi kasutama ühistegelikke majandamisprintsippe. Rahva initsiatiivil asutati hulgaliselt eraomandil põhinevaid elamu-, aiandus-, suvila-, garaaži- jt kooperatiive, kus inimestel oli võimalik realiseerida ka erahuve. See asjaolu tõestas, et **ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtted kui olemuselt loodusest pärit reeglid, on igikestvad ja efektiivsed mis tahes ühiskondlikus format-sioonis.**

Tagantjärele hinnanguid andes pakuvad meile huvi ka riiklike ettevõtete tegevuse põhimõtted. **Riiklikule plaanimajandusele allutatud põllumajanduslikke riiklikke organisatsioone saab mõningate mõõndustega käsitleda samuti ühistegelike ettevõtetenä.** Riigiomandit saab käsitada ka kui kodanike ühisomandit. Nii teenindas enamik riiklikest organisatsioonidest ja ettevõtetest (näiteks koondis Eesti Põllumajandustehnika, Agrovastus, kunstliku seemenduse jaamad, liha-, piima-, teravilja- jt kombinadid) riigi poolt etteantud tingimustel kolhoose ja sovhoose. Riiklikult oli ettevõtete kasum piiratud, kehtisid ühtsed kokkuostuhinnad (mis ei sõltunud veokaugusest), ettevõtetele lasus kohustus teenindada esmajoonel kolhoose ja sovhoose jne. Tegelikult kehtisid riikliku plaanimajanduse tingimustes ka mõned ühistulised põhiprintsiibid. **Riiklikud ettevõtted ei saanud kasutada kasumile orienteeritud kapitaliühingutena ja allutada endale majanduslikult kolhoose-sovhoose ja eratootjaid, vaid pidid neid riigi poolt etteantud ja maatootjatele soodsatel tingimustel teenindama.**

Neljakümne aasta jooksul hakkas noorsoo kommunistliku kasvatustöö tulemusena ähmastuma ja tuhmuma ka eraomandusel põhineva ühistegevusliikumise aade, selle eesmärgid ja tähtsus iseseisvale riigile. Intelligents ja vaimuinimesed suutsid küll eestluse lähteid ja iseseisvuse algideid üleriigiliste laulupidude ja muude rahvuslike ürituste korraldamisega alal hoida, kuid aja jooksul need rahva eneseteadvuses siis-

ki nõrgenesid. Seda näitas üsna ilmekalt olukord 1990ndatel. Varakapitalistlikul arenguetapil ei mõistnud ühistute likvideerimise läbi kaotatu tähtsust täiel määral eeskätt noored ja keskealsed.

2.2.7. Ühistegevuse taastamise periood

Juba enne Eesti taasiseseisvumist hakkasid uuesti tekkima ka talud. Kuigi 1980. aastate keskel oli poliitiline olukord üsnagi terav, riskiti esineda juba eraomandust toetavate sõnavõttudega (nt Ivar Raigi kandidaaditöö oli suunatud eraettevõtluse tähtsustamisele) ning avaldada ka eraomandusel baseeruva ühistegevuse olemust käsitlevaid artikleid (Leetsar 1988, 1989). Kuigi kehtis veel nõukogude kord, inimesed riskisid ning asusid talusid taastama. 1988. aasta lõpuks oli Eestis taasloodud üle 600 talu. Vaatamata suhteliselt väikesele talude arvule ja ebakindlale poliitilisele olukorrale, arenes taluliikumine üllatavalt kiiresti. Maakondades tekkisid kohalikud talunike liidud ja arenes seltsitegevus.

Eestimaa Talupidajate Keskliidu (ETKL) asutamine

ETKL asutati Paides 22. jaanuaril 1989. a. See oli poliitilises mõttes suursündmus. Kokku oli tulnud saalitäis rahvast, sh ka valitsuse ja Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee esindajad. Kuna asutamiskoosolek algas Eesti Vabariigi hümniga, siis juba algul anti sellega täiesti ühemõtteline ja selge häälestus edasiseks. Mandaadi asutamiskoosoleku läbiviimiseks ja põhikirja vastuvõtmiseks said 239 talupidajat ja maaeralduse ootel olevat inimest ning 13 eriti aktiivselt ETKLi ajutise eestseisuse tööst osavõtnud spetsialisti. Üldkoosolekul võeti vastu Eestimaa Talupidajate Keskliidu põhikiri ja valiti juhtorganid. Esimeseks ETKLi esimeheks sai Aldo Tamm, eestseisusesse ehk juhatusse valiti veel esimehe asetäitjana **M. Metsalu**, liikmeteks **G. Piho**, **Ü. Erelt**, **P. Jürken** ja **H. Kruusmaa**.

ETKL arenes lühikese aja jooksul kiiresti. Kõikides maakondades moodustati taluseltsid ja igas maakonnas kohalikud taluliidud. ETKLi ja valitsuse vahel sujus hea koostöö. Eesti NSV-le eraldatud materiaalsete ressursside fondidest anti talude arendamiseks märkimisväärsel hulgal traktoreid, kombaine, veo- ja sõiduautosid, kultivaatoreid, atru, külvikuid, randaale, väetisi, kemikaale, kütuseid, ehitusmaterjale. Välisabi korras lisandus sellele veel hulgaliselt kasutatud lääne tehnikat, peamiselt Soome ja Rootsi talunikelt. Abi saadi ka Soome riigilt, kes sisuliselt kinkis meile kuivateid, tänapäevaseid põllutöömasinaid, tehnoloogiat ja andis väga suures ulatuses konsultatsioone ja nõuandeid. ETKLil avanes võimalus suunata talupere liikmeid välismaa (Poola, Soome, Rootsi, Taani, Saksamaa, USA jm) taludesse praktikale ja põllumajanduskoolidesse õppima. ETKL sai oma kasutusse Jänedal põllumajandustehnikumi, millest kujundati Taani riigi abiga üleriigiline talumajanduse Jänedal Õppe-Nõuande Keskus (direktorid **Toomas Kaukvere**, **Hannes Aamisepp**). 1992. a korraldati Jänedal esimesed üleriigilised talupäevad, mis kujunesid järgnevatel aastatel traditsiooniks. Talupäevade ajal korraldati kohtumisi valitsuse liik-

metega, tegutses nõuandeteenistus, toimusid üleriigilised künnivõistlused ja suurejooneline põllumajandustehnika näitus. 1991. a asutati Eestimaa Talupidajate Keskliidu ajaleht Eesti Maa. ETKLi ettevõtetena asutati Taluveod (korraldas põllumajandustehnika vedu Soomest ja Rootsist), Taluvaru, Taluehitus, Talufilm jt. ETKList ja maakondlikest taluliitudest kujunesid mõne aasta jooksul välja arvestatavad ja välismaal aktsepteeritavad Eesti talunike esindusorganisatsioonid.

ETKLi initsiatiivil ja Rootsi LRFi korraldusel alustati 1991. a taluliitude juhtkondade ühistegevusalaste koolitustega Rootsis. Pärast seda algas maapiirkondades aktiivne ühistute asutamine. Kõige enam moodustati masinaühistuid. Evgeni Irmani andmetel oli Eestis 1995. a 241 masinaühistut (Irman 1996). Suur roll oli ühistegevuse taastamisel ka tuntud Eesti põllumajandusjuhil **Heino Veldil**, kes töötas aastatel 1989–1992 Taanis NSV Liidu suursaatkonnas põllumajandusnõunikuna. Tema korraldas koos Eesti Televisiooniga (**Mati Narusk**) viicosalise videofilmi „Merest küntud maa” valmistamise. Taani ühistegevust tutvustav seriaal oli tegelikult üks esimesi tõsiseltvõetavaid sarju, mis tutvustas eesti rahvale nüüdisaegsetel kapitalistlikel tootmissuhetel põhinevat omaniku-liikme kesket ühistegevust. ETKLi liidrid ja koolitustel käinud inimesed said niiviisi üsna kiiresti ühistegevusalase ettevalmistuse.

VAHEMÄRKUS: Samal ajal ei saanud vajalikku koolitust meie kooliõpetajad ega ka ülikoolide majandusteaduse õppejõud. Eesti maaiülikoolis läbi viidud uuring näitas, et puudujäägid ühistegevusalasel koolitusel olid 2011. aastal samad kui 20 aastat tagasi. Tegelikult ei pakutud isegi 2012. aastal veel ühistegevusalaseid koolitusi enamikus Eesti koolides ja ülikoolides.

Kohalikel taluseltsidel oli täita talunikke ühendav roll. Nimelt jaotasid kohalikud taluliidud ja -seltsid talunikele riiklikest fondidest eraldatud masinaid, väetisi, küntust, ehitusmaterjale ja ka välismaalt saabunud majanduslikku abi. See sundis talunikke ühinema ja õpetas neid tegema koostööd. Kuigi majandusabi jaotamise funktsiooni ära langedes (pärast seda kui riiklikest fondidest enam materiaalseid ressursse ei jaotatud) paljud talunikud enam seltsitegevuses ei osalenud, jäid varem asutatud seltsid väiksemaarvulistena enamasti alles. Ressursside jaotamise asemel suunati oma tegevus rohkem ühistööd nõudvatele tegevustele – näiteks kallite masinate ühisostud ja -kasutamine, mitmesuguste ühisürituste ja õppuste korraldamine jne. Taluliidud ja -seltsid olid aktiivsed ka põllumajandusreformi (1992–1995) ning töötlevate tööstuste erastamise ajal. Siis moodustati koos suurtootjatega piima-, teravilja ja lihaühistuid, mis osalesid erastamisel. Erastamisseaduse § 32 tegi ühistutele mõningaid soodustusi, mida ühistud ka ära kasutasid. Nii said ühistud endale üle kahekümne põllumajandusliku töötleva tööstuse ja muu ettevõtte.

Eestimaa Talupidajate Keskliidul on oma märk, mis on kasutusel 1992. aastast. Rohelist värvi katuse moodustavad kaks rööpkü-

likut ja need sümboliseerivad talu kui rohelise mõtteviisiga elamiskohta. Keskkel asuv valge kolmnurk sümboliseerib ausaid ja aatelisi ning rahvuslikke eesmärke, mida talu endas kannab. Selle all on hoonena kujutatud keskliidu lühend ETKL.

ETKLi esimeestena tegutsesid 1990. aastatel peale **Aldo Tamme** veel **Eldur Parder**, **Uno Kiisholts**, **Ain Villems** ja **Ants Aaman**, hiljem **Arvo Veidenberg** ja **Kalle Hamburg**. ETKLi peadirektorina tegutsesid **Jaan Leetsar** ja **Kaul Nurm**.

Uus-Eesti 4H

Eestimaa Talupidajate Keskliidu kõrval hakkasid Rootsi jt riikide maanoorte eeskujul organiseeruma ka Eesti maanoored. ETKLi nõuniku Jüri Rute initsiatiivil asutati Uus-Eesti 4H organisatsioon, mis arenes 1990. aastatel küllaltki kiiresti. Mõne aasta jooksul asutati Uus-Eesti 4H organisatsioonid enamikus Eesti maakondades. Traditsiooniliselt korraldas Uus-Eesti maanoorte konverentse ja muid üritusi, mille algatajateks ja läbiviijateks olid noored ise. Konverentsidel propageeriti üsna jõuliselt ka maanoorte ühistegevust. Uus-Eesti tegevuses paistsid sel ajal silma veel **Maive Rute**, **Eha Paas**, **Gerli Piiriste**, **Küllike Altenberg** jt.

Talude arendamise määrus. Taluseadus

Kuigi talude toetamise määrust valmistati ette juba 1988. a lõpus, võeti määrus „**Talumajanduse arendamise esmaste abinõude kohta**” vastu siiski alles 1989. a veebruaris. Ilmselt kiirendas seda ka Eestimaa Talupidajate Keskliidu asutamine. Tolleaegses NSV Liidus olid Eestis ja Lätis vastuvõetud määrused pretsedenditud: need lubasid müüa **tootmisvahendeid eraomandusse**. Poliitilises mõttes oli see pöördepunktiks omandisuhetes. Talude taasloomise seisukohalt oli määrus kindlasti progressiivne, kuigi mitmed sätted selles olid liiga arglikud ega andnud talude taastajatele küllaldaselt tuge. Näiteks talu käsitleti vaid põllumajandusliku väiketootmise üksusena, mis võis tegutseda ainult riigi omandis oleval maal. Maa lubati anda talunikule tähtajata kasutamiseks, seega ei olnud võimalik taastekkida peremeestel, vaid talunikest võisid saada riigirentnikud. Paljudele võimaldati talu rajada ainult väheviljakatele ääremaaadele. Loomulikult ei rahuldanud see talunikke.

1989. a detsembris võttis pärast pikki vaidlusi ENSV Ülemnõukogu vastu **taluseaduse**. Jõuliselt toetas talude arengut ka **Edgar Savisaare** valitsus aastatel 1990–1992. Oma aja kohta oli taluseadus küllaltki edumeelne ja peremeeskihi kiiret taastumist silmas pidades optimaalne. Esikohale oli seatud talude konkurentsivõime tagamine. Omandireformi aluste seaduse ja maareformiseaduse vastuvõtmise järel aga ahenesid tunduvalt taluseaduses peituvad võimalused konkurentsivõimeliste talude kui majandusüksuste moodustamiseks. Restitutsiooni (endiste omanike õiguste) ületähtsustamine tõi kaasa lahkkelid endiste maaomanike ja uustalunike vahel. **Asjaõigusseaduse** vastuvõtmise järel 1993. a kaotas taluseadus kehtivuse.

Taluseaduse vastuvõtmise järel arenesid talud kiiresti. Ainult mõne aasta jooksul taastati üle 13 000 talu. 1. jaanuari 1998. a seisuga oli Eestis 34 671 talu (Taat 1999).

Kuna Eestis oli 1999. a defineerimata „talude“ mõiste, siis näitas statistiline suur arv pigem tagastatud maaiüksuste arvu. Tegelikult toimivate talude arvu polnud võimalik teada saada. Lisaks oli tekkinud hulga eraomandusel põhinevaid aktsiaseltsi, osäühinguid ja ühistuid ning teisi põllumajanduslikke eraettevõtteid. 2010. aastaks oli põllumajanduslike tootmistalude arv vähenenud peaaegu 15 000-ni.

Talupidajad ja eraettevõtjad on teatavasti ühistute potentsiaalsed liikmed. Seega oli eraettevõtjate taasteke ka ühistegevusarengu eelduseks. Pärast põllumajandusreformi seaduse vastuvõtmist 1992. aastal, kui seniste majandite asemele tekkisid talud, osäühingud, tootmisühistud ja aktsiaseltsid, kiirenes protsess ka ühistegevuse valdkonnas. Olemuselt oli ka ETKL ühistulistel alustel korraldatud mittetulunduslik organisatsioon, mis tugines eraomanike vabale tahtele. **Seega võib Eestimaa Talupidajate Keskliidu asutamist 22. jaanuaril 1988 lugeda ühistegevuse taastamise alguseks Eestis.**

Ühistute taasasutamine

27. augustil 1992. a võttis Eesti Ülemnõukogu vastu Eesti Vabariigi **ühistuseaduse** (RT 1992, 36, 477). Seejärel kiirenes ühistute asutamine veelgi. Kiiresti organiseerusid prof **Olev Saveli** eestvõttel loomakasvatajad. Moodustati Eesti Mustakirju Karja Aretusühistu, aretusühistu Eesti Punane Kari, Eesti Maakarja Kasvatajate Selts, Eesti Hobusekasvatajate Selts, Eesti Suurt Valget Tõugu Sigade Aretusühing, Eesti Peekoni Tõugu Sigade Aretusühistu, Eesti Linnukasvatajate Selts, Eesti Lambakasvatajate Selts ja Eesti Karusloomakasvatajate Selts. Eelnimetatud üheksa organisatsiooni ühisotsuse tulemusena moodustati 1993. aastal Eesti Tõuloomakasvatuse Liit.

1995. a asutati Eesti Kalurite Liit (**P. Lupkin, T. Orgusaar**). Ka Eesti mesinikel ja aednikel olid 1999. a seisuga oma esindusorganisatsioonid. Eestis tegutsesid Teravilja Keskühistu (**H. Männik**) ja ühistu Tartu Viljasalv (**E. Härm, P. Joandi, M. Tamm**),

Lihakeskühistu (**K. Pajumägi**), Lihäühistu Viru (**U. Laht**), Õlitaimiühistu (**T. Panksep**), Suhkrupediühistu (**E. Jõesaar**), keskühistu Eesti Piim (**J. Murakas, J. Mutli**), Eesti Piimatootjate Keskühistu (**S. Hansen**), Erametsaliit (**L. Polli, T. Lemming**), Tallinna Metsaomanike Liit (**K. Pöld, T. Krevald**) ja veel paljud teised ühistulised organisatsioonid.

Mitmed toona asutatud ühistud olid 2012. aastaks oma tegevuse lõpetanud või ümber organiseerinud. Samas olid nad taasiseseisvunud Eestis siiski märgilise tähendusega.

Ümberkorraldused Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklikus Liidus (ETKVL)

19. detsembril 1991. a toimus Paides erakorraline ETKVLi kongress, millest võttis osa 239 delegaati. Kongressi juhatajateks valiti **Kaljo-Vahur Peremees** ja **Ilmar Tagel**. Avasõnad ütles tolleaegne ETKVLi nõukogu esimees **Ülo Niisuke** ja põhiettekandega esines juhatuse esimees **Andres Aruvald**. Viimane toonitas oma sõnavõtus, et vaatamata sellele, et 3. aprillil 1941. a (toimus ETKVLi I vabariiklik kongress) reorganiseeriti ETK nõukogulikuks kooperatsiooniorganiks, pole ETK tegevus hetkekski katkenud ning ETKVLi näol on tegemist ETK õigusjärglasega koos kõigi sellest tulenevate järeldestega. Samuti toonitati, et nõukogude perioodil (1945–1990) tehti kõik investeeringud (220 miljonit rubla) omavahenditest ning riik pole kopikarki juurde andnud (Aruvald 1992).

Ettepaneku taastada ETK nimi tegi nõukogu nimel **Ülo Niisuke**. Vastavalt vastu võetud otsustele (vt ETK Uudised 1992, p 5) taaskehtestati ETK 1938. a põhikirjaga ning valiti ETK uus nõukogu ning esimeheks **Kaljo-Vahur Peremees**. ETK korralisel koosolekul 23. aprillil 1992. a võeti vastu uus põhikirja redaktsioon. Toona olid need väga julged otsused, mis võisid põhjustada nõukogude võimu meelepaha ja isegi repressioone otsuste tegijate vastu. ETK juhatuse esimeestena töötasid 1990. aastatel: **A. Aruvald**, **U. Koppelmaa**, **J. Miks**, **J. Koppel**, nõukogu esimehena **T. Uibopuu**.

ETK taastamisel tuli ette tõsiseid raskusi ka teiselt poolt. Kuna ETKVLi peeti nõukogulikuks kooperatsioonivormiks, siis lootis erakapital tarbijate kooperatiivid erastada ja niiviisi ühistulise vara arvel rikastuda. Ka riigikogus ja valitsuses oli uuskapitalistide tagatrepipoliitika küllaltki tulemuslik. Ette olid valmistatud mitmed seaduse punktid (nt § 8 ühistuseaduses, mille alusel oleks 50% ühistute kauplustest kuulunud sunderastamisele), mis oleksid tarbijate ühistute erastamiseks kõik võimalused loonud. Alles väga suurte jõupingutuste tulemusena õnnestus ETK aktivistidel ja ühistuideoloogidel koos ETKLi esindajatega otsustajad ümber veenda (Laar, Alfons 2012, lk 101–107). Selleks pöörduti abi saamiseks Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) poole, kelle president **Lars Markus** läkitas seejärel kirja Eesti Vabariigi Riigikogule ja valitsusele, kus ta selgitas, et ühistud ja nende kauplused ongi eraomand, mis kuuluvad ühistu liikmetele. Kirjal oli mõju ja eraomandis olevad ühistute varad jäid „erastamata”.

Kuigi on täpselt fikseeritud ka üks juhtum, kus tarbijate ühistu ise ei käinud eelmiste põlvkondade poolt loodud varaga ringi heaperemehelikult. **Alfons Laari** andmetel toimus 1995. a augustis Rakvere Tarbijate Ühistu üldkoosolek, kus 210 osavõtnud liiget 644st otsustasid reorganiseerida tarbijate ühistu osaühinguks. Vastu võeti osaühingu uus põhikiri, mis sisuliselt tähendas ühistu tegevuse lõ-

petamist ja 6 miljoni krooni suuruse vara üleminekut osaühingu väiksearvulise liikmeskonna kätte. Kuna osaühingu põhikiri nägi ette ka võimaluse osakute võõrandamiseks, jäi tegelike osaühingu omanike ring küllaltki väikeseks. Niiviisi „erastati” sujuvalt Rakvere Tarbijate Ühistu ja lahkuti ka ETK grupist (Laar 2012, lk 120–121).

VAHEMÄRKUS: Nagu mitmetest magistritöödest (Silja Lehtpuu, Kaire Kodu (Uibo-leht), Katre Martinson) selgub, ei olnud kõik ohud tarbijate ühistute „erastamiseks” 2012. a veel kadunud. Mõnede tarbijate ühistute palgalised juhtkonnad olid eemaldunud omanikest-liikmetest ja haaranud täieliku võimu. Lisaks oli ka ETK juhtkond (juhatus ja nõukogu) järjest vähem tähtsustanud tarbijate ühistute liikmeid. Näiteks 2011. aastal kehtestatud uus ETK süsteemi Säästukaart Pluss oli suunatud ainult klientidele ja teenis äriettevõtte AS ETK Finants ärihuve e kasumit. Liikmetele suunatud tegevus oli jäetud kohalike tarbijate ühistute kompetentsi. Protsessi jätkudes võib juhtuda, et liikmetel enam tarbijate ühistutes mingit määravat rolli ei ole ning tarbijate ühistu läheb liikmetelt-omanikelt sujuvalt üle erakapitalile, kapitalistidele.

Mittetulunduslikud organisatsioonid

Ühistute ja keskühistute kõrval moodustati mitmeid kutse- ja erialaliite ning organisatsioone, näiteks Eesti Agraarökonoomistide Assotsiatsioon (**Jaan Kivistik**), Akadeemiline Põllumeeste Selts (**Olev Saveli**), Aiandusliit (**Valdur Miller**), Maaparandajate Selts (**Evald Ratassepp**). Üldse asutati lühikese aja jooksul üle 1500 ühistu, keskühistu ja liidu.

Pärast Eesti taasiseseisvumist arenesid eriti hoogsalt mittetulunduslikud organisatsioonid. 1991. a oktoobris asutatud Eesti Fondide Keskuse baasil loodi **Mall Helami** initsiatiivil **Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit** (EMSL), millel oli 1998. a 119 organisatsiooni-liiget. EMSL tegevus oli suunatud järgmiste ülesannete täitmiseks:

- kasumitaotluseta ühenduste abistamine nende eesmärkide saavutamisel koolitus- ja infoteenuste pakkumise kaudu,
- kasumitaotluseta ühenduste tegevuse analüüsimine Eestis,
- valitsusväliste kasumitaotluseta organisatsioonide tegevust reguleerivate seaduste analüüsimine ja omapoolsete ettepanekute tegemine, mis hõlbustaksid organisatsioonide tegevust Eestis,
- oma liikmete abistamine rahvusvahelises suhtluses.

Demokraatlikele riikidele on iseloomulik **avaliku** ja **erasektori** kõrval nn kodanikualgatuse korras moodustatud **mittetulundussektori** ehk kolmanda sektori olemasolu. Teoreetiliselt võib nn mittetulundusliku tegevuse paigutada **sotsiaalse ühistegevuse** valdkonda. Kolmas sektor toetab riigi sotsiaalset stabiilsust, pluralismi, usaldust ning kodanike seadusekuulekust. Kolmanda sektori tegevusvaldkond on lai

ning erinevates riikides hõlmab see mitmesuguseid **sotsiaalseid koostöövorme**, mille hulka arvatakse vabatahtlikud organisatsioonid, spordiklubid, sihtasutused, huvigrupid ning tervishoiu, keskkonna, kultuuri ja filantroopiaga seotud ühingud (Mittetulundussektori käsiraamat seadusandjale 1997, lk 7).

Eesti Ühistegeline Liit (EÜL)

EÜL asutati 25. novembril 1919. a, kui Tallinna–Haapsalu Rahukogu otsusega registreeriti EÜLi põhikiri. Eesti Ühistegeline Liit likvideeriti Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 15. oktoobri 1940. a määrusega „Eesti Ühistegelise Liidu likvideerimise kohta” (ENSV Teataja 1940, nr 27, art 313). 24. jaanuaril 1991 avaldas **Kaljo Krimm** ajalehes Postimees Eesti Ühistegelise Liidu taastamisele üleskutsuva artikli. 11. aprillil 1991. a kogunes Eesti põllumajandusülikooli ruumidesse algatusgrupp, kes otsustas EÜLi tegevuse taastada. ETK ja Eestimaa Talupidajate Keskliidu initsiatiivil jõuti EÜLi taastamisotsuseni 15. jaanuaril 1992. a. Eesti Vabariigi Valitsuse 22. aprilli 1992. a määrusega nr 125 tunnistati kehtetuks Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 15. oktoobri 1940. a määrus. **Selle aktiga taastati Eesti Ühistegeline Liit õigusjärgsuse põhimõttel vana põhikirjaga 22. aprillil 1992.**

Eesti Ühistegeline Liit kui keskühistuid, keskliite, ühistuid ja liite ühendav organisatsioon hakkas **K. Krimmi** juhtimisel ja Eesti Tarbijateühistute Keskühistu (**A. Aruvald**) aktiivsel majanduslikul kaasabil tegutsema 1992. a. 27. aprillil 1994. a võeti Eesti Ühistegelise Liidu peakoosolekul vastu uus põhikiri, mida korrigeeriti 1997. a märtsis, kui valiti EÜLi uus nõukogu ja juhatuse. Nõukogu esimeheks valiti **Ago Soasepp** ja juhatuse liikmeteks **T. Blank** (esimees), **K. Krimm**, **H. Koolmeister**, **V. Miller** ja **J. Leetsar**. Sellest ajast alates EÜLi tegevus aktiveerus, sama aasta lõpus kutsuti kokku Eesti ühistegevuskongress. 1999. a algul kuulus EÜLi 61 liikmesorganisatsiooni.

Põhikirja (Eesti Ühistegelise Liidu Põhikiri, 1997) kohaselt olid **EÜLi tegevuse eesmärkideks**

- 1) ühistegevuse põhimõtete arendamine ja propageerimine,
- 2) Eesti Vabariigis registreeritud ühistegevusorganisatsioonide huvide kaitsmine.

Oma eesmärkide saavutamiseks EÜL:

- omas õigust asutada ühistegevusalasid nõuandebüroosid ning pidi tagama nende toimiva töö. Sellega seoses osutas äri-, arvestus-, kontrolli-, õigus- ja juhtimisalasid teenuseid;
- esindas ühistegevusorganisatsioonide huve nii riigikogus kui ka valitsuses, samuti võis liit kohtus taotleda ühistegevusorganisatsioonide õiguste ja vabaduste kaitset;
- kogus andmeid ühistegevusorganisatsioonide tegevuse kohta;
- andis välja ühistegevusalasid trükiseid ja muid väljaandeid;

- korraldas ühistegevusalaseid õppepäevi ning seminare, organiseeris ühistegevusalaseid koolitusi;
- korraldas ühistegevusorganisatsioonide nõupidamisi, konverentse ja kongresse;
- omas õigust asutada fonde ühistegevuse arendamiseks.

Aastatel 1997–2002 tegutses Eesti Ühistegelise Liidu juures palgaline juhatus (kolm töötajat). Korraldati hulgaliselt seminare, nõupidamisi, konverentse. Koos Rahvusvahelise Ühistegevusliidu, Eesti Põllumajandusülikooli ja Akadeemilise Ühistegevuse Seltsiga korraldati 26.–27. märtsil 1996. a rahvusvaheline ühistegevusalane teaduslik konverents, millest võtsid osa 13 riigi teadlased. Alates 1997. a hakati taas välja andma ajalehte Ühistegelised Uudised (toimetajad **E. Eermaa** ja **K. Sülla**). Regulaarselt üllitati ühistegevusalaste uurimistööde kogumikke (kokku viis kogumikku). Eesti Ühistegeline Liit korraldas 1997. a esimese taasiseseisvumisjärgse ühistegevuse kongressi. 2002. aastal toimus II Eesti ühistegevuskongress (Ühistegevusest Eesti Vabariigis – 5, Tallinn, 2002).

Juba II kongressil olid ühistegevuse edasise arengu suhtes tuntavad pessimistlikud meeleolud. Isegi mõned Soome esinejad (Samuli Skurnik, Markus Seppelin) juhtisid tähelepanu Eesti ühistute nõrgale turuseisundile ja leidsid, et soomlaste jaoks on oluline tulla oma ühistutega Eesti turule, et hõivata siinseid turupositsioone ja sellega takistada väliskapitali imbumist Eesti kaudu Soome turgudele (Skurnik 2002). Paari aasta pärast hakkas Eesti Ühistegelise Liidu tegevus hääbuma ja 2012. aastaks oli see tegelikult lõppenud. Vahepeal püüdis Akadeemiline Ühistegevuse Selts koos ETKga EÜLi tegevust taaselustada, kuid see ei õnnestunud. Oma rolli selles etendasid ka konkureerivad asutused, eeskätt Eestimaa Talupidajate Keskliit, Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda ja Eesti Põllumajandustootjate Keskliit, kes kõik löid oma koosseisus ühistegevuse allüksused ning taotlesid riigilt toetust ühistegevuse arendamiseks. 2. juunil 2012. a Imaveres toimunud piimandusfoorumil tõstis tulundusühistu E-Piim juhatuse esimees Jaanus Murakas uuesti üles Eesti Ühistegelise Liidu taaskäivitamise teema, rõhutades, et Eesti ühiskond vajab ühistegevuse aadet, põhimõtteid ja propagandat kandvat ja esindavat keskust.

Akadeemiline Ühistegevuse Selts (AÜS)

Akadeemiline Ühistegevuse Selts taastati dotsent Lembit Saarnitsa initsiatiivil Tartu ülikoolis 19. märtsil 1992. a. Akadeemilise Ühistegevuse Seltsi kui akadeemiliste kodanike (ülikooli lõpetanute ja üliõpilaste) vabatahtliku ühenduse ülesanded olid 1999. a järgmised:

- ühistegeliku õppe- ja teadustöö korraldamine;
- ühistegelike ideede selgitamine ja propageerimine;
- ühistegeliku informatsiooni kogumine ja probleemide väljaselgitamine, sellealaste kogemuste kogumine ja üldistamine;
- tutvumine ja sidemete loomine ühistegeliku liikumisega Eestis ning välismaal;

- ühistegelike ettevõtete ja organisatsioonide loomisele kaasaaitamine;
- oma väljaannete kirjastamine.

Selts tegutseb Tartu ülikoolide juures ja tal oli 2012. a ligi viiskümmend liiget. AÜSi tegevuses on aktiivsemad olnud professorid **Valner Krinal**, **Mart Sõrg** ja **Jaan Leetsar**. Samuti **Ülle Kerner**, **Harri Piho**, **Eve Tomson**, **Jüri Krusealle**, **Maire Nurmet**, **Andro Roos**, **Raimond Tamm**, **Märt Riiner** jt. AÜSi taastamisele aitasid tublisti kaasa emeriitprofessorid **J. Kuum**, **R. Tasso**, **A. Aruvald**, **M. Karelson**, **M. Tamm**, **A. Lillo**, **E. Leetna**, **P. Einola**, samuti **Ü. Oll**, **K.-V. Peremees**, **A. Horm**, **E. Järvesoo** jt. Aktiivselt lülitusid AÜSi tegevusse ka Tartu kahe ülikooli (Tartu ülikool, Eesti maaülikool) üliõpilased.

1992. a taasasutatud Akadeemiline Ühistegevuse Selts jätkas kogumiku „Ühistu probleeme ja uurimusi” väljaandmist. Pärast seltsi tegevuse taastamist anti seisuga 01.01.2012. a välja viis kogumikku – III, IV, V, VI ja VII (vt kirjanduse loetelu). Samuti võttis AÜS aktiivselt osa Eesti Ühistegelise Liidu tegevusest ning korraldas koos teiste asutustega ühistegevusinfopäevi, seminare ja konverentse. 2012. a osales AÜS rahvusvahelise ühistute aasta puhul korraldatavate ürituste läbiviimisel ning ühistegevusaasta tutvustamisel.

1994. aastal asutati prof **Viktor Jullineni** initsiatiivil Eesti põllumajandusülikooli majandus- ja sotsiaalteaduskonna koosseisus ühistegevuse instituut, mida 1994–1998 juhatas prof Enn Plaan ja seejärel dotsent **Jüri Krusealle**. Ühistegevuse instituudi professoriks valiti 1994. a **Jaan Leetsar**. EPMÜ majandus- ja sotsiaalteaduskonna ettevõtluse ja ökonoomika eriala õppeainete loetelus oli kohustuslikuna ka ühistegevuse põhikursus ja ühistegevuse üldkursus.

Samal ajal elavnes ühistegevuse õpetamine ka Tartu ülikoolis. Ühistegevuse õppejõududena paistsid seal silma professor **Valner Krinal**, professor **Mart Sõrg**, lektorid **Eve Tomson** ja **Andro Roos**.

Ühistegevusliku keskastme kooli asutamist propageeris aktiivselt **Paul Rajamäe**, kuid ka tema ja EÜLi taotlused haridusministeeriumile ei andnud tulemusi. Seega ei õpetatud 1990. aastatel Eestis veel süsteemselt ühistegevust, samuti ei saanud paljud Eesti maaülikooli maaettevõtluse ja turunduse eriala lõpetanutest ning ka Tartu ülikooli majandusteaduskonna lõpetanutest ühistegevuse olemusest algteadmisi. Nii tõdeski Paul Rajamäe II ühistegevuskongressil: „Olen korduvalt toonitanud, et kui ühistegelaste koolitamisega ei alustata, siis ühistegevus jääbki savijalgadel lonkama ning rahva sotsiaalne olukord ei parane.“

Eesti maaülikoolis ühistegevuse põhikursuse omandanud üliõpilaste seas korraldatud küsitlustest selgus, et üle 90 protsendi üliõpilastest pidas ühistegevuse õpetamist vajalikuks või väga vajalikuks. Leiti, et ühistegevuse aluseid tuleks õpetada mitte ainult majandusteaduslikel erialadel, vaid kohustusliku õppeainena peaaegu kõikidel Eesti maaülikoolis õpetatavatel erialadel. Mitmetel põhjustel (peamiselt instituutide liialt suur autonoomia õppetöö korraldamisel) aga ei õnnes-

tunud ühistegevust eraldiseisva kohustusliku õppeainena 2011. aastal teiste erialade üliõpilaste õppekavadesse lülitada. Samal ajal võis täheldada, et 2012. a hakati Eesti ühiskonnas rohkem rääkima ka ühistegevusest – avaldati artikleid, tehti raadio-saateid, korraldati infopäevi ja konverentse jne.

Eesti ühistegevuse õppejõududel arenesid aastatel 1992–2012 head koostöösidemed Helsingi ülikooli ühistegevuse instituudiga (1991–2001) ja selle reorganiseerimise järel Ruralia instituudiga Mikkelis (prof **Tapani Köppä**, **Markus Seppelin**, **Hagen Henry**), Berliini Humboldti ülikooliga (prof Günther Lorentzl), Leedu põllumajandusülikooliga (prof **Julius Ramanauskas**), Rootsi põllumajandusülikooli majandusteaduskonnaga (prof **Jerker Nilsson**) jt riikide ülikoolidega.

Ühistute taastamise raskused

Suuri möödalaskmisi ühistegevuse taastamisel tegid Eesti Vabariigi taasiseseisvumise järel aastatel 1992–1998 nii poliitikud kui ka riigikogu ja valitsus. Eesti Vabariigi omandireformi aluste seaduse (RT 1991, 21, 257) ettevalmistamise ajal kujunes ühistutele varade tagastamise küsimus poliitiliste vaidluste peateemaks. 1991. a juunis vastu võetud seaduse § 9 kohaselt ei tunnistanud omandireformi õigustatud subjektiks Eesti Vabariigis kuni 1940. a 16. juunini tegutsenud ühistuid, mille vara riigistati lõplikult ja tegevus katkestati vägivaldselt 1950.–51. a. Lähtuti eraomanike ja äriühingute huvidest ja leiti, et ühistutele kuulunud varad kuuluvad tagastamisele ühistute üksikliikmete kaudu. Kuna aga ühistute puhul oli tegemist enamasti ühisvaradega (nn jagamatu reservkapitaliga, mis ei kuulunud ühistu likvideerimise korral ühistu liikmete vahel jaotamisele) ja nende tegevus oli katkenud (mis sellest, et vägivaldselt), siis jäid ühistulised varad (ühistutelt riigistatud varad + nende varade baasil nõukogude perioodil loodud uued varad) ühistegevuse arendamise eesmärgil tagastamata.

Ühistulised varad müüdi enamasti erastamiseseaduse (RT-I 1993, 45, 639) kohaselt enampakkumise korras kapitaliühingutele (ASid ja OÜd). Poliitiliste vaidluste tulemusena õnnestus Eesti Maa-Keskerakonna (EMKE) poliitikutel erastamiseseadusesse lisada hiljem kurikuulsaks saanud § 32, mille alusel tehti ühistuliste varade erastamisel mõningaid eelistusi kiirkorras ja ülepeakaela erastamise eesmärgil moodustatud ühistutele. Hästi läks Saaremaa põllumeestel, kes said **Ahti Viilupi** aktiivse tegutsemise tulemusena enda omandisse Saaremaa Liha- ja Piimatööstuse. Kuigi 1995. a oli ühistute omandis üle kahekümne ettevõtte (Leetsar (1) 1996, lk 58), ei lahendanud see probleemi. Selle tõestuseks võib tuua järgmise fakti. Piimandusettevõtete erastamisel 1992. a ei lähtunud 1930. aastate ühistegevuse kogemustest ja juba 1998. a II poolel andis see eriti valusalt tunda. Kapitaliühingute kontsern AS Ühinenud Meiereid alandas esimest korda 1998. a märtsi lõpul ja veel kahel korral septembris piima kokkuostuhinda rohkem kui kaks korda (2,5 kroonilt kuni 1,25 kroonile liitritl). Kuigi põhjuseks toodi Vene turu sulgumine, oli selge, et aktsiaseltside ühendusest oli saanud monopol, mis dikteeris mitte ainult kokkuostuhindu

ja kvaliteedinõudeid, vaid kujundas juba ka Eesti piimanduspoliitikat, vedades sisse toorpiima Lätist ja kunstlikult alandatud hindadega võid Uus-Meremaalt ja Euroopast. Samal ajal olid piimatööstused ülekapitaliseeritud ning neil oli suuri ülevõimsusi, aga ka väga suuri kohustusi pankade ees. Koordineerimatuse tulemusena kannatasid eeskätt piimatootjad.

Paraku ei tundnud taasiseseisvunud Eesti uus juhtkond ühistegevuse põhimõtteid ja seoseid omandisuhetega, eriti maal. Esimene sõjajärgne suurem rahvusvaheline ühistegevuse konverents toimus alles 27.–28. septembril 1996. a Tartus, seega peaaegu 50aastase vahega. Konverentsil esinesid rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevusspetsialistid, sealhulgas **Hans-Jürgen Schaffland** ja **Günther Lorenz** Saksamaalt, **Jerker Nilsson** Rootsist jt (Ühistu probleeme ja uurimusi – V 1998).

Ilmselt oli tegemist nõukogude perioodil ähmastunud arusaamisega ühistegevusest, aga ka psühholoogilise barjääriga. **Inimesed, kes ei tundnud küllaldaselt ühistegevuse põhimõtteid ja teooriat, samastasid ühistegevuse kolhoosidega, st nõukogude kooperatsiooniga.** Ei mõistetud, et eraomandusel põhinev ühistegevus, kus vara üle teevad otsustusi omanikud, ei ole samastatav vene külakogukonnaga moodi ühistegevusega, kus vara on antud liikmetele vaid kasutada. Nii jäetigi omandireformi aluste seaduses ja ka erastamisseaduses maaelu ja ühistegevuse arengu vajadused põhimõtteliselt rahuldamata. Olulist rolli mängisid ühistutes liikmete ja eriti juhtkondade crimeelsused ja suutmatuse kokku leppida.

Ühistegevuse taastamise raskusi võib kokkuvõtvalt grupeerida järgnevalt (Leetsar (1) 1996, lk 78–86).

- **Ideoloogilised** – need tulenesid Eesti ühiskonna järsust politiseerumisest. Igal erakonnal oli oma ettekujutus Eesti arenguteest ja ühistegevuse osast. Paljud pidasid ühistegevust ehk kooperatsiooni nõukogude aja jäänuseks.
- **Psühholoogilised** – maarahvas ei olnud psühholoogiliselt valmis nii kiireks muutuseks. Ühe ööga ei saa palgatöölisest omanikku. Kiired ümberkorraldused šokeerisid paljusid.
- **Nostalgilised** – paljude eestlaste meeles ja mõttes oli säilinud 1940. aasta Eesti Vabariigi korraldus ja sooviti, et taastuks samasugune olukord. Möödunud viiekümne aasta jooksul olid aga ühiskonnas toimunud väga suured muutused, ka ühistegevuse valdkonnas.
- **Õiguslik-juriidilised** – tugevasti polariseerunud ühiskond mõjutas 1990. aastatel tugevasti ka seadusloomet. Mitmed huvigrupid ei olnud omakasu tõttu huvitatud ühistegevuse arengust ning mõjutasid erakondade ja parteide kaudu seaduste sisu. Sellest tulenevalt jäeti ühistutele tagastamata nõukogude võimu poolt riigistatud ühistute varad ja nende baasil nõukogude perioodil loodud uued varad.
- **Majanduslikud ja materiaal-tehnilised** – raske majanduslik olukord ja turu ebastabiilsus ei võimaldanud suunata maapiirkondadesse küllaldaselt raha, et taludel kui ühistegevuse alglülil oleks tekkinud võimalusi areneda.

Ühistegevuse taastamisraskustele Eestis juhtis tõsiselt tähelepanu Helsingi ülikooli ühistegevuse instituudi uurija Markus Seppelin, kes koostas eriuuringu Eesti ühistegevuse taastamise kohta (Seppelin 1996).

Eesti Ühistegevuskongress – 1997

Eesti Ühistegevuse Liidu initsiatiivil toimus 13. novembril 1997. a Tallinnas Sakala keskuses Eesti ühistegevuskongress. Kongressist võttis osa 143 delegaati kõikidest EÜLi liikmesühistutest, samuti teistest ühistutest, liitudest, erakondadest ning maakondadest. Kongressil oli viiskümmend külalist eesotsas Rahvusvahelise Ühistegevusliidu (ICA) asepresidendi, Euroopa presidendi **Lars Hillbomiga**. Külalis-tena olid esindatud ühistegevuse organisatsioonid Soomest (**L. Kontro**, **M. Seppelin**), Rootsist (**L. Hillbom**), Inglismaalt (**K. Steele**), Saksamaalt (**H.-J. Schaffland**, **D. Hill**), Taanist (**H.-J. Hald**, **J. Johansen**). Kongressile saatis tervituse Toronto Eesti Ühispanga juhatuses esimees P. Einola. Kongressi avamisel pühitses Pilstvere koguduse õpetaja **Vello Salum** Eesti Ühistegevuse Liidu lipu. Kongressil esinesid ühistegevust toetavate sõnavõttudega Eesti Vabariigi peaminister **Mart Siimann**, Riigikogu aseesimees **Ants Käärma**, Riigikogu liige, Maaliidu esimees **Arvo Sirendi** ja põllumajandusminister **Andres Varik**. Kõrged riigitegelased toonitasid ühistegevuse tähtsust ja lubasid astuda samme ühistegevuse riiklikuks toetamiseks.

Kongress võttis vastu asjakohase otsuse (vt Ühistegevusest Eesti Vabariigis, 2. Eesti ühistegevuskongress 1998, lk 80–83), mis iseloomustas kujunenud olukorda küllaltki objektiivselt. Kuna kongressi otsus annab väga hea ülevaate ühistegevuse taastamisprotsessist ja ettetulnud raskustest taasiseseisvunud Eesti Vabariigis, toome siinkohal ära kongressi otsuse teksti täies mahus.

I. Eesti ühistegevuskongress märgib:

Viimastel aastatel on Eesti rahva initsiatiivil toimunud kiire areng ka ühistegevuse valdkonnas. Omariikluse taastamise esimestel aastatel asutati rohkem kui kolm tuhat mitmesugust ühistut, liitu, seltsi, mis on ühinenud ka keskuhistutesse ja -liitudesse. Eestis õnnestus säilitada ühiskaubanduse (Eesti Tarbijate Keskuhistu) süsteem. 1992. aastal taastati Eesti Ühitegevuline Liit, mille liikmeteks on astunud üle 70 mitmesuguse ühistu ja keskuhistu. Majandusühistutesse on koondunud üle saja tuhande inimese. Jõudsalt tekivad ja arenevad korteriühistud. Kiiresti on arenenud ka sotsiaalne ühistegevus (loome- ja erialaliidud, seltsid, mittetulundusühingud jt). Arenevad ka omavalitsused ja poliitilised erakonnad, mis sisuliselt tegutsevad samuti ühistegevusel alustel.

Ühistegevuse arenguteel on Eesti ühiskond kokku puutunud tõsiste poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslike raskustega. Nii ei ole Eesti ühiskond veel tunnetanud eraomandusel baseeruva ühistegevuse inimesekeskset olemust, selle võimalusi inimestel end ise aidata. Poliitilisel tasandil on ühistegevust samastatud sotsialismist pärit reliktina. Riikliku poliitika tulemusena on tõsist kahju tekitatud majandusliku ühistegevuse mainele nii siseriigis

kui rahvusvahelisel tasandil. Ühistegevuse vaba ja võrdset arengut on pigem takistatud kui toetatud. Näiteks on mitmete seadusandlikul teel käivitatud reformide (omandi-, põllumajandus- ja maareform) tulemusena ühiskonna ressursid koondunud väheste kätte. Seaduste jõuga on takistatud ühispanganduse, ühiskindlustuse ja majandusliku ühistegevuse arengut, kus iga liige oleks võrdsetel alustel kaasatud otsustusprotsessi ja tulude jaotusse. Pikaajaline riikliku maaelu strateegia puudumine on pärssinud ühistegevuse arengut maal.

Tuntav on mahajäämus majanduslikus ühistegevuses. Selles on oma osa ka Eesti Vabariigil. Nii jäeti 1992. a Eesti Vabariigi omandisse kõik nõukogude võimu poolt ühistutelt riigistatud varad ja maa ning nende varade baasil nõukogude perioodil loodud varad. Suure osa nendest varadest müüis riik väliskapitalile ja kapitaliühingutele. Reformide käigus on tekitatud ühistegevusele kahju miljardeid kroone. Eesti rahva enamus ei olnud reformide perioodil suuteline konkureerima erastamisprotsessis pankade ja võimsate välisfirmadega. Valdav osa rahvast on langenud odava palgatöölise rolli ega oma reaalselt võimalust kaasomanikuna kaasa rääkida Eesti majanduse arengus.

Meie inimesed ei ole saanud ühiskonnalt ja riigilt ühistegevuse arendamiseks loodetud moraalset ega ka materiaalselt tuge. Aktsiaseltside eelistamine on kiiresti suurendanud lõhet väikesearvulise rikka ja suurearvulise vaese ühiskonnagrupi vahel. Viimasel ajal asetleidnud börsikrahhid on vähendanud rahva usku aktsiaseltsidesse. Ühiskonnas süveneb usalduse ja solidaarsuse kriis. Eesti rahvas usaldab järjest vähem oma riiki ja palgatöölise rollis olles ähmastub ka vajadus seista taastatud Eesti Vabariigi eest.

Meedia propageerib ühekülgset finantsringkondade kõikvõimsust ja kapitaliühinguid. Ühistegevust käsitletakse enamasti Eesti riigile mitteperspektiivse majandamisvormina. Unustatud on meie esivanemate ajalooline kogemus ühistegevuse valdkonnas, mille omaaegseteks initsiaatoriteks ja rajajateks olid Jaan Tõnisson, Konstantin Päts, Artur Ekbaum, Jaan Hünerson jt. Propaganda tulemusena on vähenenud rahva usk ühistegevuse võimalustesse ning omariikluse tulevikku.

Ühistegevuse probleemid ei ole Eestis lahendatud. Ühistegevusliikumise nõrkuse tõttu ei ole rahvale edastatud piisavalt informatsiooni ühistegevuse põhimõtetest. Sellest tulenevalt on ka maavalitsuste, kohalike omavalitsuste ja külade tegevus ühistegevuse edendamisel olnud ebapiisav.

II. Eesti ühistegevuskongress seab järgmised sihid:

Peamiseks ühistegevuse arengu mootoriks on inimene, ühistu liige, kelle aktiivne tegevus ja ühistegevusalased teadmised otsustavad ka ühistegevuse arengu. Ühistegevus on kõige kindlamaks vahendiks, mis annab kõikidele kodanikele reaalse võimaluse osaleda aktiivselt riigi majanduses, sotsiaalelus ja ka poliitikas. Sellest tulenevalt peame vajalikuks levitada ühiskonnas jõuliselt ühistegevuse põhimõtteid ja võimalusi.

Eesti ühistegevuse arengul lähtume Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) poolt beaks küidetud rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse printsiipidest XXI sajandiks. See aitab meil vabaneda võõrandumisest, tugevdab solidaarsust ja demokraatiat.

Saavutamaks Eesti rahva reaalse kaasaráákimisvõimaluse majanduses peame vajalikuks, et majandusliku ühistegevusega oleks haaratud vähemalt 25% Eesti Vabariigi elanikkonnast. Tulundusühistud peaksid hõivama lähema viie aasta jooksul keskmiselt 20–25% turundustegevusest.

Eesti maaelu arengu nurgakiviks on majandusliku ühistegevuse jõuline ja koordineeritud arendamine piimanduses, lihasektoris, teraviljakasvatuses, metsanduses, kalanduses, aianduses. Põllumajanduses, metsanduses ja kalanduses peaks tulundusühistute osakaal turul kiiündima vähemalt 50%-ni.

Me taotleme, et suur osa Eesti pangandusest ja kindlustusest oleks Eesti rahva kontrolli all. Lähemal ajal tuleb käivitada üldrahvalik liikumine ühispanganduse ja ühiskindlustuse loomiseks Eesti Vabariigis.

Seni ühistegevuse arengut takistanud reformid tuleb seadusandlikul teel viia ühistegevust toetavateks reformideks. Taotleme, et riik heastaks reformide käigus ühistutele tekitatud kahjud ja looks ühistutele teiste äriühingutega võrdsed võimalused.

Me teeme aktiivset koostööd rahvusvaheliste ja välisriikide ühistegelike organisatsioonidega nii üleriigilisel kui ka kohalike ühistute tasandil. Aitame kaasa ühistutevaheliste sidemetega arendamisele, teeme koostööd teiste organisatsioonidega. Taotleme, et ühistegevusalane seadustik viiakse kooskõlla Euroopa Liidus kehtivaga, sh tähtsustatakse ühistegelikel alustel audiitorkontroll.

III. Eesti ühistegevuskongress otsustab:

Eesti Ühistegelisel Liidul koos keskliitude ja keskühistutega:

Moodustada ühistegevuse arendamiseks keskühistute ja keskliitude ühistöörühm, kes valmistaks koos Eesti Vabariigi Valitsuse poolt määratud juhtministeeriumiga ette ühistegevuse arengukava ja ühistegevuse arendamise seaduse eelnõud. Töörühma koosseisu kaasata asjast huvitatud poliitiliste erakondade esindajad.

Levitada jõulisemalt ühistegelikkut teavet oma liikmete ja rahva hulgas. Korraldada oma liikmetele ja ühistegevusest huvitatud inimestele ühistegevusalaseid täienduskursusi, seminare, õppepäevi ja muid ühistegevust tutvustavaid üritusi.

Keskliitudel ja ühistutel propageerida oma liikmete hulgas majandusliku ühistegevuse võimalusi, eriti väike- ja keskmiste ettevõtjate, talunike, aga ka suurtootjate hulgas. Luua tugevad Eesti kapitalil baseeruvad tootjate keskühistud, mille ettevõtted suudaksid konkureerida mis tahes kapitaliühingutega.

Poliitilistel erakondadel analüüsida koos ühistegevusorganisatsioonidega riigis tekkinud olukorda ja kavandada seadusandlikud abinõud majandusliku ja sotsiaalse ühistegevuse kiiremaks arenguks.

Eesti Ühistegelisel Liidul ja teistel keskliitudel jälgida tähelepanelikult Eesti Vabariigi Riigikogu ja Valitsuse tegevust käesolevas otsuses sisalduvate ettepanekute täitmisel ning anda olukorrast ülevaade iga-aastastel üldkoosolekutel. Vajadusel teha operatiivselt ette-

panekuid riigiorganitele. Informeerida operatiivselt avalikkust ajakirjanduse kaudu, luua Interneti-kodulehekülj, mille kaudu informeerida rahvusvahelisi ühistegevusorganisatsioone ühistegevuse arengust Eestis.

Korraldada järgmine ühistegevuskongress kolme aasta pärast.

Paluda Eesti Vabariigi Riigikogu ja valitsust:

Määrata juhtministeerium(id), mille kaudu Eesti ühistegevusorganisatsioonid suhtleksid ja teeksid koostöös valitsusega.

Eesti Vabariigi Valitsusel töötada koos Eesti Ühistegelise Liidu ja teiste keskkliitudega välja ning esitada valitsusele ja riigikogule ühistegevuse arendamise seaduse (otsuse) eelnõu, milles näha ette riiklikud abinõud ühistegevuse arendamiseks (eriseadustiku loomine ühispanganduse ja ühiskindlustuse arenguks, riigi omandis olevate ühistuliste varade ning maa kompenseerimine ja tagastamine, liikmete õiguste ja investeeringute kaitse, monopoolses seisundis olevate kapitaliühingute ohjeldamine, majanduslike võimaluste loomine, ühistute poolt tehtavate investeeringute vabastamine maksudest jms).

Luua ühistegevuse arendamiseks iseseisev seadusandlike aktide blokk. Täiendada ühistuseadust ja teisi ühistegevusalaseid seadusandlikke akte. Luua kiiresti seaduslikud alused ühistuliste krediidi-, kindlustus- ja rahaasutuste ning ühismetsade asutamiseks.

Kompenseerida järk-järgult reformide käigus ühistegevusele tekitatud kahjud, toetades ühistegevust riigieelarve vahenditega. Viia Eesti Vabariigi omandireformi aluste seadus (13.06.1991) vastavusse Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooniga.

Täiendada üldhariduskoolide, tehnikumide, kutsekoolide, kõrgemate koolide ja ülikoolide ühiskonnaõpetuse ja majandusõppe programme ühistegevuse aluseid käsitlevate osadega.

Paluda maakondadel ja valdadel:

Abistada elanikke ühistute asutamisel ja ühistegevuse korraldamisel. Näha igas maakonnas ette ühistegevuskonsulentide ametikohad ning korraldada nende koolitus. Koos valdade ja kohalike seltside ning liitudega korraldada ühistegevuse õppepäevi valdades ja külades.

Korraldada üldhariduskoolides ühistegevuse aluste õpetamine.

Toetada maakondade ja valdade poolt materiaalselt ning nõuande ja infoga eeskätt noori inimesi ja perekondi, kes tahavad ühistegevuse kaudu end aidata.

Teha enam koostööd ühistute, liitude ja seltsidega ühistegevuse arendamise küsimustes.

Paluda kõigil Eesti meediakanalitel:

Edastada rohkem informatsiooni Eesti ühistegevuse ajaloost, ühistegevuse olemusest, rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtetest, aadetest ning ühistegevuse rollist Eesti kodanikeühiskonna kujunemisel ning riigi- ja kohaliku võimu mõjutamisel.

Propageerida ühistute ja liitude tegevust, mis võiksid olla eeskujuks teistele ning millel on oluline osa Eesti Vabariigi ühiskonnale tervikuna.

Avalikustada käesoleva kongressi materjalid.

Eesti ühistegevuskongress leiab, et hästi korraldatud ühistegevuse kaudu on igal ühiskonna liikmel võimalik oma majanduslikku olukorda parandada ning aktiivselt osaleda ka sotsiaalelus ja poliitikas. Meie riik on meie nägu. Ühistegelike põhimõtete ja aadete levimine ühiskonnas aitab meil üle saada ka varakapitalismile omastest negatiivsetest ilmingutest ning kindlustada Eesti omariiklust.

Eesti ühistegevuskongressi otsusest selgub, et 1997. aastal ei olnud kongressil osalejad valdavas enamikus rahul olukorraga Eesti ühistegevuses. Nagu otsuse kommenteerivas osas märgitakse, oli tõsiseid puudusi eeskätt inimeste vaimsel ja tunnetuslikul tasandil. Märgiti, et taasiseseisvunud Eestis ei olnud valdav enamik inimestest mõistnud ühistegevuse rahvakeskset ja demokraatliku kodanikuühiskonna olemust. Sellest tulenevalt paluti ühistegevuse arendamiseks abi mitmetelt riiklikelt institutsioonidelt, kohalikelt omavalitsustelt ja ajakirjanduselt.

Sisuliselt samal seisukohal oli ka Soomest pärit ühistegevuse uurija **Markus Seppelin**, kes oma uurimistöö kokkuvõttes (Seppelin 1996) märkis, et ühistegevuse sügavama mõistmise ja motivatsiooni puudumine ning ametialane ebapädevus olid need takistused, mistõttu eestlastepoolne algatusvõime sageli puudus. Samuti arvas autor, et poliitiline kliima ei ole olnud väga soodne ühistegevuse propageerimiseks. Seminaridel ja nõupidamistel osales liiga vähe inimesi, täienduskoolitus oli puudulik kõikidel tasemetel. Kokkuvõtvalt tegi Markus Seppelin järelduse, et ühistegevuses näeb ta võimalust neid mitterahalisi väärtusi äritegevusse sisse tuua, sest inimeste ühiselu hoiavad koos rohkem muud tegurid kui rahalised turusuhted. Kui neile ei pöörata piisavalt tähelepanu, võib terve ühiskond ka seestpoolt pehkida üldise moraali languse tulemusel. Samal ajal arvas Markus Seppelin positiivsete suundumustena Eesti põllumajandusülikooli juurde 1994. a asutatud ühistegevuse instituudi loomist, ühistegevusalase teabe levitamist nõupidamistel ja konverentsidel, samuti ajalehe ilmumist ja rahvusvahelise koostöö edendamist.

Kongressijärgsel perioodil intensiivistus ühistegevusalane töö. Ühistegevuse kongressil oli siiski arvestatav mõju Eesti poliitikutele ja intelligentsile. Tänu raadio ja telejaamade aktiivsele osalemisele edastasid ajakirjanikud kongressi sõnumi eesti rahvale. Kuna kongressil osalesid erinevate erakondade poliitikud eesotsas riigikogu aseesimehe **Ants Käärma** ja peaminister **Mart Siimanniga**, mõjutas kongress kahtlematult ka poliitiliste erakondade suhtumist ühistegevusse. Valdavalt oli suhtumine positiivne. Nii märkis Mart Siimann oma sõnavõtus murelikult: „Ühistegevust aga kiputakse vahel samastama sotsialismiga. Võrdusmärgi vedamine ühistegevuse ja sotsialismi vahele on ülekohtune. Ühistud on osa turumajandusest.” (Ühistegevusest Eesti Vabariigis 2 1998, lk 10) Kuigi riigikogu ja valitsus suurendasid 1999. a eelarves Eesti ühistegevuslikele organisatsioonidele antavaid toetusi, oli abi siiski vähene ning kongressi järel ei käivitunud üleriigilist massilist ühinemist ühistutega.

Tõenäoline, et peapõhjuseks oli ühistegevusalaste teadmiste vähesus ja sageli ka usalduse puudumine. Mõnede ühistujuhtide omakasupüüdlilik tegevus kahjustas samuti ühistegevuse mainet.

Oma osa oli kindlasti ka riigi poolt valitud ultraliberaalsel majandamisvormil, mis ühistegevuse ettevõtluse asemel soosis kapitaliühinguid ning välismaiseid kasumile orienteeritud ettevõtjaid. Mõnes mõttes oli olukord analoogne 1899. aastal toimunud Eesti põllutöö kongressi järgse perioodiga, kui tsaarivalitsus ei arvestanud kongressi otsustega.

Teaduslik-praktilised konverentsid

Eesti Ühistegelise Liidu, Eesti põllumajandusülikooli, Helsingi ülikooli ja Akadeemilise Ühistegevuse Seltsi korraldamisel toimus 25.–26. märtsil 1999. a Tartus teaduslik-praktiline konverents “Kuhu lähed, ühistegevus?”. Konverentsil osalesid ka maailmamainega ühistegelased Lars Hillbom Rahvusvahelisest Ühistegevusliidust, **Raija Itkonen** Soome Tarbijate Keskuhistust, **Tapani Köppä** ja **Markus Seppelin** Helsingi ülikoolist jt. Kahe päeva jooksul arutati ühistegevuse olukorda ja arenguvõimalusi. Konverents võttis vastu põhiseisukohad ja tegi ettepanekud ühistegevuse arendamiseks Eestis (Leetsar 1999, lk 80–88).

20. aprillil 2001. a toimus Tartus teaduslik-praktiline konverents „Ühistegevus – kas väljasurev dinosaur või 21. sajandi ühiskonnamudel”. Konverentsi korraldas Eesti Ühistegeline Liit koos Eesti põllumajandusülikooli ja Akadeemilise Ühistegevuse Seltsiga ning sellest võttis osa üle saja teadlase ja asjahuvilise. Konverentsi ettekanded ja resolutsioon on avaldatud kogumikus „Ühistegevusest Eesti Vabariigis” (Ühistegevusest Eesti Vabariigis 2001).

Teaduslik-praktilised konverentsid olid Eesti ühistegevuse arenguloos märgilise tähendusega, sest konverentsidel määrati ühistegevuse arendamise põhisuunad ja ühtlasi loodeti, et poliitilised erakonnad, riigikogu, valitsus ning ka laiem üldsus aktsepteerib neid ning ka ellu viib.

Nagu eespool nimetatud ühistegevuskongressi ja konverentsi otsustest selgub, tundsid nendest osavõtjad tõsist muret ühiskonna arengute pärast Eestis. Lahendust paljudele toonastele ühiskonnaprobleemidele nähti ühistegevuse arendamises. Olulisemaks peeti ühistegevusalase hariduse edendamist peaaegu kõikidel kooliastmetel. Kulutused koolituse korraldamiseks olnuksid suhteliselt väikesed, kuid riigikogu ja valitsus selliseid otsuseid vastu ei võtnud. On arvatud, et selle peamiseks põhjuseks oli kasumile orienteeritud kapitaliühingute vastuseis ja nende ühistute vastane kihutustöö, võimaladviku ühistegevusalaste teadmise vähesus ja ka kinnistunud arusaam, et ühistegevus kuulub sotsialistliku ühiskonnakorra juurde.

23. novembril 2011. a tuletas Kanadas elav **Kalle Lasn** Eesti Raadiole (Neeme Raud) antud intervjuus meelde, et ta oli juba 1990. aastatel öelnud, et Eesti suur viga oli see, et sukelduti liialt aktiivselt kapitalismi ehk tarbimisühiskonda. Selle tagajärjeks olevat ka Eesti rahva praegused raskused.

Kokkuvõte ühistegevuse taastamise perioodist

1990. aastatel taastati Eestis kodanike algatusel ja initsiatiivil kiiresti peaaegu kõik ühistegevuse valdkonnad.

- **Majanduslik ühistegevus** taastati eeskätt põllumajanduses ja kaubanduses (ETK). Kapitaliühingute idealiseerimine ja ühistegevuse samastamine kolhoosikorraga pidurdas üheksakümnendatel aastatel tugevasti majandusliku ühistegevuse arengut. Seadused ei andnud piisavalt võimalusi ka ühistulise panganduse ja kindlustuse arenguks. Alles kümnendi lõpul (eriti 1998. a sügis), kui tegelikult monopoolses seisundis kapitaliühingud alandasid ühepoolset tuntavalt põllumajandusliku tooraine kokkuostuhindu, hakati ühiskonnas tõsisemalt lahti mõtestama majandusliku ühistegevuse eeliseid ja võimalusi.
- **Sotsiaalne ühistegevus** ehk mittetulundusühingud (ka nn kolmas sektor) arenesid intensiivsemalt. Kohati mindi isegi liiale ja moodustati ühesuguste eesmärkidega paralleelorganisatsioon, mis mittetulundusühingute tegevust kokkuvõttes isegi nõrgestas. Samal ajal täheldati teatud vaimse ühistegevuse intensiivistumist (dotsent **Asser Murutar**). Selle all mõeldi eeskätt ühistegevusalase teabe teadvustamist akadeemilistes ringkondades. Riigis oli välja kujunenud ligikaudu kahesajast inimesest koosnev grupp, kes käis koos peaaegu kõikidel ühistegevusalastel üritustel ja tutvustas ühistegevust valdades ja maakondades. Aktiivsemateks olid **Valner Krinal, Mart Sõrg, Jaan Kits, Tõnu Otsason, Mikk Sarv, Ivo Ilmsalu, Mall Hellam, Taivo-Ahti Adamson, Tõnis Blank, Mati Kirotar, Lembit Tõnis, Helju Tuuts, Urve Sinisalu, Toomas Lemming, Kaul Nurm, Valdek Kraus, Eleanor Kraus, Kaljo Krimm, Aare Kasemets, Viive Rosenberg, Rein Sander, Olev Saveli, Mati Tõnismäe, Andro Roos, Märt Riiner, Valter Haamer** jpt.
- **Poliitiline ühistegevus** arenes eriti kiiresti tänu riigikorralduse demokraatiseerumisele ja vastavate seaduste (nt erakonnaseadus) vastuvõtmisele. 1988.–1990. a asutati kodanikualgatuse korras hulgaliselt mitmesuguseid demokraatlikke ühistulisi poliitilisi liikumisi (Rahvarinne, Muinsuskaitse Selts, Memento, Interrinne). Nende baasil moodustati mõned aastad hiljem poliitilisi parteisid ja erakondi (üle 30). Algselt mõnekümneliikmelistest poliitilistest rühmitustest kasvasid järgnevatel aastatel ühinemiste, liitumiste ja likvideerimiste kaudu 1999. a valimisteks välja juba tugevad erakonnad (Keskerakond, Eesti Maarahva Erakond, Reformierakond, Koonderakond, Isamaaliit, Ühinenud Rahvapartei, Vene Erakond Eestis, Eesti Demokraatlik Tööpartei, Mõõdukad jt). See oli Eesti demokraatiseerumise algus. Poliitilise ühistegevuse edasine areng on rahuldavalt tagatud seadustega – Eesti Vabariigi põhiseadus võeti vastu 1992 ja kehtis ka 2012. aastal. Poliitilise ühistegevuse mootoriks olid kahtlematult vastavad seadused ning motiiv saada valituks riigikogusse ja omavalitsusorganitesse.

Eesti Ühistegeline Liit esitas korduvalt põllumajandusministeeriumile ja valitsusele ettepanekuid riikliku programmi „Maamajanduslik ühistegevus” lülitamiseks riiklike programmide nimistusse. 2012. aastal ei olnud Eestis veel olemas ühistegevuse arendamise riiklikku programmi. Alates 2006. aastast on põllumajandusministeerium astunud mõningaid samme maamajandusliku ühistegevuse arendamiseks. Välja on töötatud mõned programmid ühistute (tootjarühmade) tegevuse toetamiseks ja 2012. aastal oli lootus, et toetusi saadakse ka edaspidi.

Viimase kümne aasta jooksul on ühistulist tegevust jõudsalt arendanud Eesti kalandusettevõtted. Nad on loonud mitu kalapüügiühistut, mis on taganud kalapüüdjatele kuni 60 % hinnatõusu.

Näiteks: Eesti Kalapüügiühistu TÜ, mis asutati kuue Saare- ja Hiiumaa kalapüügiettevõtte osalusel, on lühikese ajaga suutnud hõivata kuni 50% kilu- ja räimeturust. Ühistud elitasid välja ja andsid Pärnumaal Audrus 2011. aastal käiku ühe Läänemere suurima ja võimsama külmhoone säilitusvõimsusega 3000 tonni ja kiirkülmutusvõimsusega 200 tonni ööpäevas. See võimaldab aastast töödelda kuni 10 000 tonni kala. Toomas Kõuhkna andmetel püüavad tulundusühistu liikmed üle 50% Eesti kilu- ja räimekvoodist, Audru külmhoones külmutatakse ca 15% Eestis püütavast kalast. Ühistu palgal oli 2012. aastal 25 inimest. Eesti Kalapüügiühistu partneriteks olid kalakonservitööstused Ukrainas, Lätis ja Valgevenes ning turud Venemaal, Ukrainas, Poolas ja Lätis.

Tänu kalandusühistute aktiivsele tegevusele on Eesti kalandus arenenud isegi paremini kui naaberriikides. Eesti kalandusühistud on üles ostnud Soomes laevu ja kalarehaseid ning kujunenud arvestatavateks tegutsejateks Läänemerel. Eesti kalandusühistute tegevus näitab, et ühistegevus on kasulik ka nn suurtele kalandusega tegelevatele organisatsioonidele.

Kuigi ühistegevuse taastamise periood oli kestnud juba paarkümmend aastat, ei saanud seda 2012. aastal veel lõppenuks kuulutada – Eesti ühiskonnas polnud toimunud veel sündmusi, mis oleks loonud ühistute arenguprotsessis uue olukorra.

2.3. Kokkuvõte ühistegevuse periodiseerimisest

Talud ja nendel põhinev ühistegevus on aastasadade jooksul mõjutanud riigis valitsevat majanduspoliitilist olukorda. Teiselt poolt löid valitsevad ringkonnad võimu kaudu igal ühistegevuse arenguperioodil küllaltki konkreetsed ja kindlad sotsiaalmajanduslikud tingimused ka ühistute arenguks. Kui võimul olid võõrad, siis arendati ühistegevust nende huvides. Näiteks oli Eestis mõisasüsteem ja sellele tuginev mõisate ühistegevus (peamiselt baltisakslastest mõisnikud) suunatud mõisnike heaolu tagamiseks. Okupatsioonide ajal kasutati aga Eesti ühistegevusorganisatsioone Eestit okupeeriva riigi heaks. Eesti Vabariigi ajal, kui Eesti maa peremeesteks olid eesti rahvusest talunikud ja ettevõtjad, arenes talumajandus ja talunike ühistegevus eeskätt eesti rahva huve silmas pidades.

Ühistegevuse periodiseerimisest saab teha olulisi järeldusi, mida on vaja silmas pida ja teada Eesti Vabariigis ühistegevuse arendamisel.

- Ühistegevus kui indiviididevaheline koostöö on olemuselt looduslik.
- Ühistegevuse lätteks on perekond ja temale kuuluv vara.
- Ühistegevuse kaudu koondatakse majanduslik jõud liikmete vajaduste paremaks rahuldamiseks.
- Ühistegevuse kaudu moodustub kaubalis-rahaliste suhete süsteem, mille kaudu jääb raha ühistu liikmetele.
- Riik, mille ühistegevus on tugev, on ka ise tugev ja peab paremini vastu majanduskriisidele. Ühistegevuse kaudu osaleb iga ühistu liige riigi majanduse tugevdamises ja korraldamises.
- Iga üksikliikme tegevuse tulemused on kollektiivse tegutsemise korral suuremad kui üksikliikmete pingutused eraldi võetuna. Ühistegevuses toimib luuaefekt: vitsad kokkuseotuna annavad parema tulemuse kui üksikute vitsade eraldi töö summeerituna.
- Eraomandusel põhinevat ja erahuvist motiveeritud koostööd on võimalik lõpetada ainult jõuvõtetega ja vägivalla abil.
- Ühistegevuse arendamiseks peab igal ühistu liikmel-omanikul olema küllaldaselt teadmisi ühistegevuse põhiprintsiipidest, ühistute tegevuspõhimõtetest ja juhtimisalustest ning liikmete kohustustest ja vastutusest ühistus.
- Ühistegevuse arendamisel on vaja, et ka riigikogu ning valitsuse liikmed tunneksid piisavalt ühistegevuse aluseid ja põhimõtteid.
- Ühistegevuse kaudu kindlustatakse riikide sõltumatust ja tagatakse nende stabiilne areng. Mida tugevamini on riigis arenenud kodanikualgatusel loodud organisatsioonid, seda kindlamini seisab ka demokraatlik riik ning on tagatud ka kodanikuühiskonna arenguks vajalikud eeldused.

Väga täpselt ja tabavalt iseloomustas 1999. a kevadel Eesti ühistegevuse hetkeseisu ainult mõned kuud Eestis töötanud USA suursaadik **Melissa Wells**. Ajakirjanik **Kertu Ruus** kirjeldas ühel konverentsil toimunut järgmiselt: „Selle asemel, et rääkida kodanikuühiskonnast Ameerikas, tõstis suursaadik äkitselt ärritatud pilgu ja lausus kõiki sõnu rõhutades: „Kui minu käest küsitakse, mis on suurim väljakutse Eestis, ütlesin kõhklemata: kolmanda sektori arendamine. Balti tüger, Balti riikide Hongkong – hea küll! Aga kui te kohe ei hakka tegelema kolmanda sektoriga, võite te kaotada – jah kaotada – selle, mis te tänaseks olete saavutanud” (Ruus 1999). Sama tõdemuseni jõudis ka Ameerika mandrilt pärit eestlane **Liis Klaar**, kes oli samuti tähele pannud eestlaste suutmatust teha ühistööd: „Eestlane on individuaalistlik, jäärpäine ja jonnakas ... Ma ütlen lehmapidajatele: võtke, tehke ühistu. Aga nemad ajavad vastu: ei mina saa Antsuga koostööd teha, ta joob. Mardiga ei sa rääkida ja nii aina edasi.”

Põhimõtteliselt sama võis sa-
jandivahetusel märgata kõi-
kide poliitilist, sotsiaalset ja
majanduslikku ühistegevust
arendavate organisatsioonide
omavahelistes suhetes. Nii näiteks
arvas Eesti Mittertulundusühingute ja
Sihtasutuste Liidu (EMSL) too-
nane esindaja **Taivo-Ahti
Adamson** 25. märtsil 1999.
aastal Tartus toimunud kon-
verentsil (Adamson 1999),
et Eesti Ühistegeline Liit

koondab endas ainult tulundusühistuid ja mittertulundusühistuid, kes tegutsevad oma liikmete huvides, aga EMSL olevat avalikes huvides toimiva ühistegevuse katusorganisatsiooniks. Samal ajal pretendeeris 1919. aastal asutatud ja 1992. a taastatud Eesti Ühistegeline Liit samuti kõiki ühistegelikke organisatsioone esindavaks katusorganisatsiooniks.

Endiselt rivaalitsesid Eestimaa Talupidajate Keskliit ja Eestimaa Põllumajandustootjate Keskliit. Riigi toel asutatud Põllumajandus-Kaubanduskoda ei suutnud samuti konkureerivaid organisatsioone ühendada, mistõttu lõpptulemusena kannatasid jällegi talud jt põllumajandustootjad. Omavahel kooskõlastamata tegevust võis täheldada ka poliitilises ühistegevuses.

Ühistegevuse probleemid ei olnud Eestis 2012. aastaks veel lahendatud. Ühistegevusliikumise nõrkuse tõttu ei olnud rahvale jagatud piisavalt teadmisi ühistegevuse põhimõtetest. Sellest tulenevalt oli ka maavalitsuste, kohalike omavalitsuste ja külade tegevus ühistegevuse edendamisel kesine. Tõenäoliselt aitaks ühistegevuse arengule kaasa mitmete asjatundjate (prof Mart Sõrg, prof Valner Krinal, prof Rando Värnik jt) idee asutada riigi kulul ühistegevuse kompetentsikeskus ja rakendada tööle vajalikul hulgal ühistegevuse konsultante. 2011. aastal eraldas põllumajandusministeerium (minister Helir-Valdor Seeder) Eestimaa Talupidajate Keskliidule vahendid ühistegevuse arenduskeskuse käivitamiseks.

On selge, et ainult ühistegevuse arengut ja perioode tundvad inimesed oskavad oma tegevuses paremini näha neid ohtusid, mis seisavad takistusena ühistegevuse arenguteel, ning oskavad ka leida lahendusi, mis viivad Eesti ühiskonna kiiremini kodanikuühiskonnani.

Kordamisküsimused

1. Kus ja miks tekkisid esimesed kaupmeeste vastastikuse abistamise kindlustusseltsid? Kirjeldage Francesko Datini rolli ühistuliste kindlustusseltside asutamisel ja rahvusvahelises kaubanduses.
2. Milline oli Ameerika Ühendriikide roll demokraatliku ühiskonna arengus ja ühistute tekkes?
3. Moodsa ühistegevuse algus. Rochdale'i pioneerid ja nende põhimõtted. Kes oli Charles Howarth ja millise „džinni ta pudelist välja laskis“?
4. Kirjeldage Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu asutamist ja tegevust viimase saja aasta jooksul.
5. Ühistegevuse arenguperioodid Eesti alal ja ühistegevuse periodiseerimisega tegelenud inimeste seisukohad.
6. Kuidas oli korraldatud ühistegevus mõisates? Liivimaa Üldkasulik ja Ökoonoomiline Sotsietet.
7. Milliseid eesmärke teenis ärkamisaegne ühistegevusliikumine ja milliste vahenditega seda saavutati? Kes olid ärkamisaja ühistegevusliikumise juhid Eesti alal?
8. Esimese Eesti Põllutöö Kongressi eesmärgid ja tähtsus ühistegevuse arengule Eestis.
9. Stolõpini agraarreformi eesmärgid ja seosed ühistegevuse arenguga Venemaal ja Eestis.
10. Millal võeti vastu, kui kaua ja miks kehtis kooperatiiv-ühingute ja nende liitude seadus?
11. Millal ja milleks asutati Põllutöökoda, mis olid selle eesmärgid, struktuur ning kuidas seda juhiti?
12. Mis otstarbel ja kelle poolt loodi Ühistegevuskoda? Millised sektsioonid kuulusid Ühistegevuskoja koosseisu?
13. Milline ühistu on õigusjärglasena eksisteerinud Eestis selle asutamisest alates? Mis oli selle põhjuseks?
14. Millist osa ühistegevusest ja miks tabas esimene Nõukogude okupatsioon kõige raskemini?
15. Kuidas mõjus Saksa okupatsioon ühistegevuse arengule Eestis?
16. Milline ühistegevust koordineeriv organisatsioon otsustati asutada 1946. aastal ja mis olid selle eesmärgid?
17. Milliste sündmusega algas ja millal lõppes ühistegevuse likvideerimine nõukogude võimu poolt?
18. Nõukogude kooperasiiooni olemus, eesmärgid ja tulemused.
19. Milliseid sündmusi saab käsitleda ühistegevuse taastamise algusena Eestis?
20. Millistel eesmärkidel ja millise õigusakti alusel ning millal taastati Eesti Ühistegevuline Liit?

21. Millal võeti vastu Eesti Vabariigi ühistuseadus? Mis olid selle eesmärgid?
22. Millised raskused esinesid ühistegevuse taastamisel? Kirjeldage neist olulisemaid.
23. Milline märgiline tähendus oli Eesti ühistegevuskongressil 1997. a ja teaduslik-praktilistel konverentsidel?
24. Võrdle ühistegevuse üldist olukorda Eestis 1939. aastal ja praegu.

Kirjandus

Adamson, T-A. Kolmanda sektori osa ühistegevuses ehk Eesti avalikes huvides toimiv ühistegevus. Tartu, 1999 (käsikiri)

Aruvald, A. Eesti tarbijate kooperasiiooni osast vabariigi majanduselus ja osalemises rahvusvahelises ühistegevusliikumises. Ajaleht ETK Uudised, nr 1-2 (20–21), 1992

Aschhoff, G.; Henningsen, E. The German Cooperative System. Its History, Structure and Strength. Publications of DG BANK Deutsche Genossenschaftsbank, Volume 15. Fritz Knapp Verlag, Frankfurt am Main, 1996, 228 p.

Bekkum, O-E. Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Tallinn, 2003, 264 lk

Cobia, D. Cooperatives in Agriculture, by Prentice-Hall, Inc. A Simon & Schuster Company, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 1989. 447p.

Cruz, M. Agricultural insurance systems. – A New Europe: The Farmers' Role. Congress of European Agriculture. Tallinn, 18–20 September 2002, p. 67–72

Derrien, E. Promotion of agricultural cooperatives and enabling policy environments. IFAP – International Federation of Agricultural Producers. 21.09.2004, Varssavi, Poola

Eesti agraar- ja maaelupoliitika tulevikusuunad – EAA kogumik nr 18/2011, toimetuse:

Rando Värnik, Tiit Ohvril, Viia Parts, Jaan Kivistik, väljaandjad: Eesti Agraarökonomistide Assotsiatsioon, EV Põllumajandusministeerium, Eesti Maaülikool, ISSN 1406-9113, OÜ Infotrikk, Tallinn 2011, 207 lk

Eesti Ühistegelise Liidu Põhikiri, Tallinn, 1997, 9 lk

Ekbaum, A.; Inno, K. Ühistegevus Eestis. Toronto Eesti Ühispinga väljaanne, 1960–63. 248 lk

ENSV Teataja, 1940, nr 27 lk.313

ERA f.R-711, n3,t.459, l.501

ERA f.R-711,n.1,t.211.1

ETK Uudised, nr 1–2(20-21), Tallinn, 1992

EV Põllumajandusministeerium. Maamajandus – ülevaade ühistegevusest maal. – [<http://www.agri.ee/>] (25.04.2005)

Fogelström, K.-J. Kansainvälinen Osuustoiminta liitto ICA, ettekanne Pellervo Päivä 2001, Marina Congress Center, Helsinki. Käsikirjalised materjalid Pellervo arhiivis

Fromm, E. Omada või olla. Tallinn: Mondo, 2001, 200 lk

Hakalehto, I. Maalaisliitto – Keskustapuolueen historia –I. Tampere, 1986, 373 s.

Hillbom, L. Ühistegevuse arengusuunad Euroopas ja maailmas. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis. Tallinn, 1999, nr 3, lk 14

Härmälä, E. Ühistud Euroopas – 580 päeva Euroopa Liidus: konverents Pärnus, 2. detsember 2005. Koostaja ja toimetaja J. Sõrra. Tartu, 2006, lk 7

International Labour Office. Promotion of cooperatives. International Labour Conference, 90th Session 2002, Report IV (2B). Geneva, 2002

Irman, E. Eestimaal Talupidajate Keskkliidu masinaühistute infopank. Kogumik: Ühistegevusest Eesti Vabariigis I. Tallinn, 1996, lk 195–203

Jankowski, J. Enlargement – what impact on co-operatives. Some experiences of Polish co-operatives in accession process to the European Union. – Presentation prepared for the Seminar „Co-operatives in a Dynamic Enterprise Europe”. ICA-Europe General Assembly, Lissabon, Oct 11th, 2002

Kahk, J. Talude päriksostmise aegu. Tallinn, 1993, 154 lk

Kananen, I. MTK ja Suomen maatalouspolitiikka. Elintarvikepulasta omavaraisuuteen 1917–1949. I, Helsinki, 1986, 244 s.

Karelsen, M. Eesti Vabariigi Põllutöökoda ja põllumajandus. Tallinn: Infotrükk, 1992, 56 lk

Krinal, V.; Krimm, K.; Tomson, E. Ühistegevuse arengust Eestis. Tartu ülikooli kirjastus, 1996, 120 lk

Kucklick, C. Globaliseerumise leiutajad. – Ajakiri GEO, november, 2008, lk 22–31

Kuisma, M.; Henttinen, A.; Karhu, S.; Pohls, M. Kansantalous. Pellervo-Seura RY Kirjaryhmä Oy. Helsinki, 695 s.

Kuusler, M. Vastastikune kindlustusselts kui alternatiiv kindlustusaktiaseltsile. Magistritöö, käsikiri, Tallinn, 2012

Köppä, T.; Laukkanen, J.; Santala, J. Enemmän kuin yritys. Yhteisö yrittämisen menestystekijät. Helsinki, 2001, 151 s.

Laar, A. 110 aastat rahvuslikku ühiskaubandust Eestis. Eesti Tarbijateühistute Keskühistu väljaanne. Tallinn, 2012 160 lk

Leetsar, J. (1) Kaasaegne ühistegevus ja maamajandus. Kirjastus Külim, 1996, 168 lk

Leetsar, J. (2) Põllumajanduse arendamisest Eestis. ASi Maaleht kirjastus, 1996, 72 lk

Leetsar, J. Ühistegevus globaliseerumas ühiskonnas. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 2003, 408 lk

Leetsar, J. Stalinismilt sotsialismile. Mõtisklusi Eestimaast. Tallinn: Eesti Raamat, 1989, lk 79–99

Leetsar, J. Talud ja kooperasiion eile, täna ja homme. – Ajaleht Edasi, 15.–25.10.1988

Leetsar, J. Ühistegevus ja Euroopa Liit: VI vihik. Tallinn: Infotrükk, 2001, 56 lk

Loorits, O. Eestluse elujõud. Uppsala: Törvik, 1951, 109 lk

Luht, E. 90 aastat Eesti ühiskaubandust ja 75 aastat tema keskühistut. I, II ja III osa. Tallinn, 1992, 204 lk

Lühike Ameerika ajalugu. Väljaandja: United States Information Service. Embassy of the United States of America. 406 p. (eesti keeles)

Maarahva elujõud – II. Koostaja Asser Murutar. Tartu: Elmatar, 1998

Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus I. Koostaja Asser Murutar. Tartu: Elmatar, 1996, 187 lk

Marx, K. Kapital: poliitilise ökonomia kriitika. 1. kd 1. raamat, Kapitali tootmise protsess. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, 688 lk

Mittetulundussektori käsiraamat seadusandjale. Salzburgi Seminari väljaanne. 1997, 18 lk (eestikeelne tõlge Katrin Enno, Mall Hellam, Aili Küntsler, Rein Ruutsoo)

Mylly, J. Maalaisliito – Keskustapuolueen historia – 2. Tampere, 1989, 477s.

Norberg, J. Inimese rikkus – globaalne turumajandus. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia kirjastus, 2003, 286 lk

Nurm, K. Uued väljakutsed rahvusvahelises ühistegevuses. – EPMÜ teadustööde kogumik nr 217. Tartu: Infotriikk, 2003, lk 83–88

Osuuskuntalaki. Osuuskuntalaki Suomessa 110 vuotta 1901–2011, Pellervo-Seura, ISBN 978-952-5276-29-9. Rauma 2011, 100 s.

Padar, I. Ühistegevuse roll põllumajanduses. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis. Tallinn, 2001, nr 4, lk 10–11

Pellervon Päivä 2001, Marina Congress Center, Helsinki, käsikirjaline materjal Pellervo arhiivis

Pool, T.-J. Maauendus Eestis ja selle tulemusi. Toronto/Tartu, 1993. Koost E. Järvesoo

Primack, R.-B.; Kuresoo, R.; Sammul, M. Sissejuhatus looduskaitse bioloogiasse. Tartu: Eesti Loodusfoto, 2008, 416 lk

Ramanauskas, J. Ühistegeline liikumine Leedus peale iseseisvumist. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis. Tallinn, 1999, nr 3, lk 29–35

Report of the COPAC Open Forum. Successful Cooperative Development Models in East & Central Europe. 26–27 October 1999, Berlin, 83 p.

Rootslane, M. Eesti ühistegevuse ajaloo periodiseerimisest. Magistritöö Eesti maaülikooli raamatukogus, Tartu, 1999 (käsikiri)

Rosenberg, T. Liivimaa Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsietet. Kogumik Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Koost H. Pullerits. Tartu Linnamuuseum. Tartu: Ilmamaa 2005, lk. 378–380

RT 1991, nr 21, 257

RT 1992, 36, 477

RT-I, 1926, nr 32

RT-I, 1926, nr 37

RT-I, 1935, nr 103

RT-I, 1936, nr 30

RT-I, 1937, nr 107

RT-I, 1937, nr 12

RT-I, 1940, lk 1197

RT-I, 1993, 45, 639

Ruus, K. Kodanikud algatajad peavad veel õppima. – Eesti Päevaleht, 21.05.1999

Sauli, L. MTK ja Suomen maatalouspoliitikka. Maatalousyhteiskunnasta teollisuusvaltioksi 1950–1980. II, Helsinki 1987

Schilthuis, G.; Bekkum, O.-F. Agricultural Cooperatives in Central Europe. Trends and issues in Preparation for EU Accession. The Netherlands Institute for Cooperative Entrepreneurship, Van Gorcum, Assen, 2000, 90 p.

Seppelin, M. Osuustoiminta ja maaseudun kehitys Virossa vuoden 1991 jälkeen. Helsinki, 1996, 132 lk

- Sevice, R.** Seltsimehed. Maailma kommunismi ajalugu. Tõlkinud E. Puhang teosest Comrades. A World History of Communism. Tallinn: Varrak 2010, 662 lk
- Silberg, U.** Agraarpoliitika. Tartu: Tartu ülikooli majandusteaduskond, Tartu ülikooli kirjastus, 2001, 386 lk
- Siplane, A.** Ühistumaastik Eestis aastatel 1995–2001. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis. Tallinn, 2001, nr 4, lk 82–89
- Skurnik, S.** Ühistegevuse areng ja tähtsus Soomes. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis. Tallinn, 2002, nr 5, lk 10–19
- Smith, A.** Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest. I köide. – Avatud Eesti raamat. Tõlkinud Mart Trummal, saatesõna kirjutanud Arno Käärna., Tartu: Ilmamaa, 2005, 695 lk
- Smith, A.** Uurimus riikide rikkuse iseloomust ja põhjustest. II köide. Tõlkinud Mart Trummal., Tartu: Ilmamaa 2005, 958 lk
- Soopa, A.** Development of Co-operation in the Processing Industry of Latvia. – EPMÜ teadustööde kogumik nr 217. Tartu: 2003, lk 89–101
- Soros, G.** Globaalse kapitalismi kriis. Avatud ühiskonda ähvardavad ohud. Tallinn, 1999, 332 lk
- Sõrra, J.** Ühistud Eestis täna ja homme – põllumeeste ühistegevus. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis nr 5. Tallinn, 2002, lk 80–82
- Tõnisson, J.** Ühistegevuse üldkursus, I osa. Ühistegevuse ajalugu. Tartu AK Kooperatiivi paljundus, 1936, 99 lk (käsikiri Tartu ülikooli raamatukogus, B – 777)
- Tõnurist, E.** Põllumajanduse industrialiseerimine Eesti NSVs. Tallinn, 1974, 310 lk
- Tyrell, J.** Trends & Traits in Agriculture in Ireland. Ettekande käsikiri, 12th July, 2001
- Udam, V.** Talust taluni. Põllumajandus läbi aegade. Tallinn: Kirjastus Ilo, 1994, 201 lk
- Valdvee, E.** Ühistegevus Eestis aastatel 1940–1951. Bakalaureusetöö põllumajandusliku ökonoomika ja ettevõtluse erialal, Tartu, 1998 (käsikiri)
- Weinberger, K.** Austrian multirisk insurance. – A New Europe: The Farmers' Role. Congress of European Agriculture. Tallinn, 18–20 September 2002, p. 75–77
- Veitman, A.** Esimene Eesti Põllutöö Kongress (Tartus, 27.–29. juunil 1899), kirjastaja Eesti Põllumeeste Selts, 1933. Kordustrükk: AS Infotrükk, 1994, 16 lk
- Viirsoo, O.** Eesti põllumeeste poliitika. Lund, 1956, 532 lk
- Väänänen, J.** MTK ja Suomen maatalouspolitiikka. Ohjakset omiin käsiin III. Helsinki, 1987, 337 s.
- Ühistegevus Eestis. Toimetanud A. Kask, A. Simm, A. Tamman. Tallinn: Eesti Ühistegelise Liidu Kirjastus, 1927, 352 lk
- Ühistegevusest Eesti Vabariigis 4. Eesti ühistegevuskonverents. Tallinn, 2001, 131 lk
- Ühistegevusest Eesti Vabariigis, 1. Koost J. Kivistik. 1996, 232 lk
- Ühistegevusest Eesti Vabariigis 2. Eesti ühistegevuskongress. Tallinn, 1998, 94 lk
- Ühistegevusest Eesti Vabariigis 5. Eesti ühistegevuskongress II. Tallinn, 2002, 84 lk
- Ühistu probleeme ja uurimusi – III. Koost Valner Krinal. Tartu, 1993, 116 lk
- Ühistu probleeme ja uurimusi – IV. Koost Andrus Lillo, Harri Piho. Tartu, 1996, 138 lk
- Ühistu probleeme ja uurimusi – V. Koost Valner Krinal. Tartu, 1998, 131 lk

III osa

ÜHISTEGEVUSE TEOORIAD JA RAHVUSVAHELISED PÕHIMÕTTED

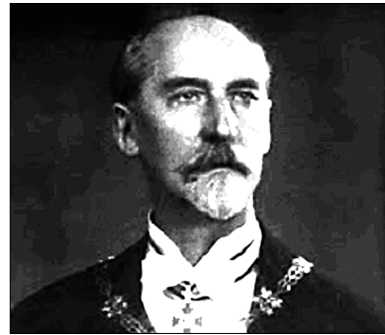
III osa tundmaõppimine aitab mõista

- Teadliku ühistegevuse teoreetilisi aluseid ja põhimõtteid
- Ühistegevuse ideid ja definitsioone
- Ühistute rolli kapitalistlikus ja kommunistlikus majanduskorralduses
- Ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud printsiipide kujunemise ajalugu
- Ühistegevuse printsiipe 21. sajandiks

1. ÜLEVAADE ÜHISTUTEOORIADEST

Kokkuvõtliku ülevaate varasematest ühistuteooriatest on koostanud prof **Jaan Tõnisson** (Tõnisson 1936). Eespool nägime, et 18. sajandil, kui ühiskonnas otsiti aktiivselt uusi arenguteid, tõusid praktikute kõrval esile ka mitmed teoreetikud, kes püüdsid sõnastada ühistegevuse olemust teoreetiliselt ning seda ka põhjendada. Jaan Tõnisson on esile toonud mitmeid individualistlikke teoreetikuid, kes on lähtunud liberaalsest majanduskorraldusest ja käsitlenud ühistegevust eeskätt majandusliku meetodina oma liikmete elujärje parandamiseks.

Eesti ühistegevusprofessor Jaan Tõnisson (22.12.1869–03.07.1941)

Põgusalt peatume ka Karl Marxi ja V. I. Lenini koöperatsiooni käsitlusel, mis sai aluseks sotsialistliku maailmasüsteemi loomisel ja majanduskorralduses. Kuna veel liialt sageli samastatakse kolhoose ühistutega, siis on osa lõpus esitatud ka ühistu võrdlus kolhoosiga.

1.1. Professor Ghino Valenti ühistuteooria

Itaalia Modena ülikooli professor **Ghino Valenti** sõnastas 1902. aastal ühistegevuse üldise teooria. Tema teooria järgi on hüviste jaotus kapitalistlikus majanduskorralduses puudulik, sest kapitalist kui tootmisvahendite omanik saab endale suurema tulu kui hüviste tegelik looja – töötaja. Valenti arvates on võimalik ühistegevuse kaudu korraldada tulude ümberjaotust kapitalistlikel alustel, süsteemi ennast muutmata. Ühistegevus on tema arvates kapitalistliku süsteemi täienduseks ja taotleb ausat konkurentsi monopolistlike ettevõtete seas, sundides neid loobuma monopolistlikest kasumitest ning asuma võrdväärsele kaubavahetusele tootmiskulude ja tegelike väärtuste alustel. Seejuures jäävad tootmise ja vahetuse kapitalistlikud meetodid (puhaskasum, intressid, kasviku, rendid, tööjõukulud, raha jms) samaks.

Professor Jaan Tõnisson on Ghino Valenti teooriat tugevasti kritiseerinud. Tema arvates on prof Valenti teooria suurimaks puuduseks asjaolu, et ühistegevust käsitletakse ainult kapitalismisisese tulude jaotamist võrdsustava vahendina. Ometi olevat palju ühistegevuse harusid (ühistootmine), mis ei tooda ainult liikmete huvides, vaid eeskätt turu jaoks. Nende eesmärgiks ei ole ainult ebaõiglase jaotussüsteemi likvideerimine, vaid eeskätt kapitalistliku tootmise kõrvaldamine. Seega olevat põllumajandusühistute eesmärgiks saada oma liikmete tehtud töö ja panustatud kapitali eest õiglast tasu ning vabaneda ka kokkuostjatest ärimeeeste võimu alt, kes püüavad põllumajandusliku tooraine eest maksta hinda, mis ei vasta selle väärtusele.

Jaan Tõnisson on kirjutanud: „Püstitades sarnase ühistegevuse mõiste, püüab prof Valenti tõestada, nagu ei tuleks ühistegevust mitte pidada iseseisvaks majanduskor-raks või süsteemiks, vaid aga ainult kapitalistliku korra asutiseks. Ühistegevus ei täi-daks sedamööda mitte majandusliku organismi pää- vaid üksi lisäülesannet. Need väited ei tõesta aga mitte veel, nagu oleks ühistegevus ainuüksi kapitalistliku korra lisandiks ja mitte uueks majanduskorrraks, vaid aga nüüdse korra asutiseks. Sest kui ühistegevus majandusliku tegevuse sihiks seab nõuete rahuldamise kapitalistliku majanduse tulu-taotluse asemele, siis muutub kogu majandusliku tegevuse suund ja siht. Ühistegevuse võidulepääs tähendaks kogu vabavõistlusekorra põhjalikku muu-tust. Kuigi ühistegeelikus korras võistlus jääks püsima ühissettevõtete, eriti tarvita-jate- ja põllumajanduslike ühistute vahel, siis kaotaksometi võistlustäielikult oma loomu ja sihi: võistlus ühistegeelises korras ei oleks mitte suunatud vastase kõrval-damisele, vaid saavutuse tõstmisele üldsuse huvides.”(Tõnisson 1936, II osa, lk 18)

Seega nägi prof Jaan Tõnisson prof Valenti teooriat kritiseerides ühistegevuses uue ühiskonnakorra tekke võimalikkust (tema sõnastuses „ühistegeelik kord”). Samale seisukohale oli juba peaaegu sada aastat varem (1825. aastal) jõudnud prantsuse ühistegeelane Saint-Simon.

1.2. Mario Mariani ühistegevuse üldine teooria

Ühissettevõteteks loeb **Mario Mariani** majanduslikke koondisi, mida juhivad liik-med ja mis on liikmete poolt esile kutsutud püüdest rahuldada teatavaid nõudeid. Ühissettevõtteid võib tema arvates vaadelda kui teatud väärtuse probleemi: inimene võrdleb kasu, mida tema võib oodata ühissettevõttelt selle ohvriga, mida tema peab tooma ühissettevõtte loomisega või selle liikmeks astumisega, ja otsustab küsimuse suuremat kasu silmas pidades. Kuigi ühistegevuse kaudu rahuldatakse ühiseid vaja-dusi, peavad inimesed seejuures silmas oma erahuve. Tegelik elu näitab, et koondi-sed, mis ei tööta otsest kasu liikmetele, võivad koos püsida ainult välise sunni mõjul. Välise sunni mõjul püsivad koos näiteks mitmesugused kutseühingud, kogukonnad ja riik. Ühistegevus seevastu areneb ilma mingi kõrvalise sunduseta, mis selgelt näi-tab, et ta on kasulik liikmetele. Kuna tootmisühistud vajavad oma ülesannete täit-miseks kapitali ja tööjõudu, siis on nende tegevus piiratud ulatusega, nn kindlates proportsioonides. Tarbijate ühistutele ei ole aga vaja eriti muud kui teatava hulga inimeste soovi, nii et nemad saavad läbi minimaalse kapitali hulgaga. Neil on omane tung võimalikult laieneda ja endaga kaasa haarata kõiki, kellel on ühised hu-vid jaotamise alal.

Jaan Tõnissoni kirjelduse järgi on Mariani teooria kohaselt ühistegevuse sihiks otse-ne hüve, mille ületähtsustamise pärast ta ka Marianit kritiseerib. Otsene erahuvi kihutab ühistegeelasi astuma ühistusse ja osa võtma ühistööst, st hüve, mis on otse-kohe tasuks ohvritele, mida on toodud seoses ühistusse astumisega. Ühistegevuse sotsiaalsed ülesanded, nagu ülearuse vahendustegevuse kõrvaldamine, palgatöö-

korra kaotamine ja monopolistliku tulu hävitamine on tema meelest muutused, mida ühissettevõtted peavad majanduslikus korras tekitama.

Jaan Tõnissoni arvates on ka Mariani kirjeldatud ühistegevuse eesmärgid liiga kitsad, sest inimene ei ela ainuüksi leivast. Tema arvates on uudse ühistegevusliikumise kandvaks jõuks just kaugemad sotsiaalsed eesmärgid – ühistegevuses sulanduvad erilised ülesanded. Tarbijate ühistutes töötavad äritegelane, vabakutseline ja töötaja koos tarvete muretsemisel. Teistes ühistutes, nagu krediidiühistud, täidavad inimesed aga ülesandeid, millel ei ole nende kutsega midagi ühist. Nii ei saavatki ühistegevuse sihiks olla tulu kui tasu erilise ja iseseisva majandusliku ülesande täitmise eest. Kasumile orienteeritud kapitalistlike tootmisettevõtete ja ühiskondliku jaotuse osa tõstmisele suunatud ühissettevõtte vahel seisavad üleminekukujuna põllumajanduslikud tootmis-müügiühistud. Sellest järeldavat Mariani, et ühistegevus ei eraldu mitte korraga kapitalismist, vaid järk-järgult, nii et kapitalistlik ühiskonnakord kujutab endast ühistegevusele ülemineku ajaloolise arengu esimest kujundit.

Õige sotsiaalse tahte avalduse tulemuseks on Mariani järgi see, et ühistegevus lahendab majanduselus vajalikud vahekorrad nõudmise ja pakkumise mehaanilise liikumise asemel sotsiaalse kokkuleppe teel. Kui kapitalistlikus ühiskonnas toimub vahetus vastandlike jõudude kokkupõrke (konflikti) teel, nn nõudmise-pakkumise seadus, siis sotsioloogias avaldub see (vastandite) võitlusena olemise eest. Neid nähtusi loeti ühiskondliku elu täiuslikemateks seadusteks. Mariani meelest vastavad need seadused ainult inimkonna madalale arengujärgule. Kõrgemale arenguastmele vastavat just ühistegevuse läbi loodav muutus, mis kõrvaldavat ühiskondlikest suhetest hõõrumised ja vastuolud. Kõige suuremate muutuste põhjustajaks kapitalistlikus tootmiskorralduses (kapitalismi põhialuste muutmine) peetakse Mariani arvates tarbijate ühistuid, mis likvideerivat peamise vastuolu tarbija ja kaupmehe vahel, kuna ühistu liikmel on täita üheaegselt kahetine roll (ostja ja müüja). Samuti ei saavat tootjate huvid prevaleerida tarbijate huvide üle, sest tarbijaid on alati rohkem. Selline olukord tagab ka madalaimad hinnad ning ühistu tegevuse nullkasumi piires. Nii märgibki Mariani, et „ühistegelik kord viib tootjat ja tarbijat ühendades vastuolud ühte isendlikku hingeellu, kus sotsiaalse kokkupõrke asemel tõuseb üksi hingeline võitlus”. Samuti arvab ta, et kõik ülearused ettevõtted, mis teeksid ühte ja sama, kaovad. Siinkohal tuletatakse meelde, et ühistegeliku majanduskorralduse tingimustes on kapitalistlik teineteist surmav ja tarbijatehindu tõstev konkurents kadunud. Veelgi enam: „Hulgalised vahetalitajad, kui ka huvide vastuolud tööstusharude vahel; müüjate ja ostjate; isandate ja tööliste vahel kaovad, ning ühes nendega müügi kindlusetus, ületoodang ja kriisid.”

Kuna Mariani ühistegevuse teooriast võib mõni välja lugeda soovi asendada kapitalism kommunismiga, siis peab Jaan Tõnisson vajalikuks lisada, et ühistegevuse kaudu on seda kõike võimalik teha, kuid samal ajal tuleb austada ka kapitalismi häid saavutusi. Veel lisab Tõnisson: „Ühistegevus ei tähenda mitte hävitust ega revolüt-

siooni, vaid sotsiaalse ehitustöö tippsaavutust, mis kõrvaldab klassi- ja igasugused muud vastuolud” (Tõnisson 1936, II, lk 22).

Autori kommentaar: On arusaadav, et inimesed, kes ei tunne ühistegevuse teooriat ja ühistute funktsioneerimise põhialuseid, võivad kergesti samastada ühistegevuse taotlused ihalusega kommunistliku tsentraalselt reguleeritud majanduskorralduse järele. Tõsi, teatud majanduselu nivelleerimise tunnuseid ühistutel tõesti ka on, kuid need on pigem positiivsed tarbijate ja ühiskonna jaoks tervikuna. Tõenäoline, et professor Jaan Tõnisson sai juba 1936. aastal aru, et ühistegevuslik majanduskorraldus asub kapitalistliku ja kommunistliku majanduskorralduse vahepeal. Nagu hilisemad arengud on näidanud, pelgavad kapitalistid ühistegevuse jõulist arengut ja teevad kõik, et ühistud ei areneks. Nendel ühiskonna jaoks olulistel probleemidel peatume pikemalt järgmises osas.

1.3. Karl Marxi kooperatsiooni(ühistegevuse)teooria

Karl Marx on oma suurteose „Kapital“ I köite 11. peatükis (Marx 1953, lk 282–293) käsitlenud kooperatsiooni probleeme suhtes tööline – kapitalist.

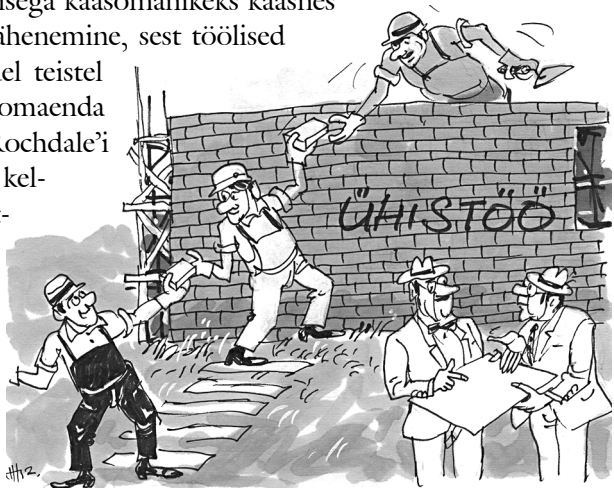
Marx kirjeldab kooperatsiooni kui kapitalisti palgatud tööliste ühendatud jõupingutust mingi raskuse tõstmisel. Kui üks inimene ei suuda tõsta tonnist raskust, siis kümme inimest koos suudavad seda teha äärmusliku jõupingutusega, aga sada inimest tulevad tonnise raskuse ülestõstmisega toime mängeldes. Üksikisiku tööga ei saavutata kunagi seda, mida suudetakse koostöös. Marxi järgi on kooperatsiooni näol tegemist erilise **tootliku jõu loomisega, mis olemuselt on hulga jõud**.

Teise näitena tuuakse esile tööprotsessi koopereerumist, mille eesmärgiks on saada vajalik töötulemus kiiremini. Näiteks on toodud olukord, kui müürsepad moodustavad inimketi, et ulatada käest kätte telliseid hunnikust kuni tellingute tippu. Igaüks teeb sama tööd – võtab tellise vastu, toimetab selle mingi vahemaa võrra edasi ja annab siis tellise teisele. Niiviisi läbib tellis inimketi, kuni on jõudnud hunnikust tellingule. Märkimisväärne olevat aga see, et nii jõuavad tellised palju kiiremini üles, kui iga müürsepp läbiks koos tellisega kogu vahemaa hunnikust tellinguni üles-alla ronides iseseisvalt. Ühistegevuse toime seisneb siin selles, et koostöös saavutatakse efekt töö tegemise kiiruses – töö tegemiseks kulub märkimisväärselt vähem aega.

Kooperatsiooni arenemisega vabaneb kapitalist kõigepealt oma kätega tootmisest, niipea kui ta kapital on saavutanud minimaalsuuruse, mis alles võimaldabki päris kapitalistlikku tootmist. Seejärel loovutab kapitalist üksikute tööliste ja töölisrühmade otsese ning pideva järelevalve eri liiki palgatööliste – brigadirid, töödejuhatajad, direktorid. Kapitalistid on Marxi järgi otsekui kindralid lahinguväljal, kelle käsk paneb liikuma väga suure jõu, mis viib kapitalistid kooperatsiooni võimalusi ära kasutades majandusliku tulemuseni.

Ühtlasi juhitakse tähelepanu olukorrale, kui tööliste sotsiaalne seisund on muutunud – töölisest on saanud tootmisprotsessi kaasomanik. Esimese tähelepanekuna

nenditakse, et tööliste muutmiseks kaasomanikeks kaasnes materjalide raiskamise järsk vähenemine, sest töölised said aru, et neil, nagu kõikidel teistel omanikel, pole mõtet raisata omaenda varandust. Teiseks selgus, et Rochdale'i kooperatiivkaupluse liikmed, kelleks olid vabrikutöölised, suutsid iseseisvalt juhtida oma kauplust ja parandada niiviisi oma majanduslikku olukorda. Seda tõdemust edasi arendades leiti, et töölikollektiivid suudavad teoreetiliselt ise juhtida mitte ainult kauplusi, vaid ka vabrikuid ja mis tahes tööstusi ning sedaviisi

ei jäta mingit tähelepanuväärset kohta enam kapitalistidele (Marx 1953, lk 290). See järeldus sai ilmselt V. I. Lenini peapostulaadiks ka kommunistliku kooperatsiooniteooria loomisel.

VAHEMÄRKUS: V. I. Lenini kooperatsiooniplaan oli väiketootjate, eelkõige talurahva sotsialismi ehitamisele suunamise plaan, kusjuures ta rõhutas, et proletariaadi diktatuuri aegne kooperatsioon erineb kooperatsioonist kapitalistlikus ühiskonnas, tal on tähtis koht tööliklassi ja talurahva liidu tugevdamises ning väikekodanliku stiibia vastases võitluses. Lenini järgi tuli arendada kõiki ühistegevuse vorme (tarbijate ühistud, varustus- ja turustusühistud) ning nende kaudu jõuda võimsate tootmiskooperatiivideni. Talurahva ühinemine kooperatiividesse (kolhoosidesse) pidi toimuma vabatahtlikult, kooperatsiooni eelistes veendumuse kaudu. Stalini põllumajanduse sundkollektiviseerimise vägivaldsed meetodid ja kiirendatud tempo, mitut liiki kooperatiivide likvideerimine, majandusväliste sunnimeetodite kasutamine (maakodanluse kulakuteks tembeldamine ja Siberisse küüditamine) tähendas sisuliselt Lenini kooperatsiooniplaani täielikku eiramist ja ka nurjumist, mis tekitas põllumajandusele kokkuvõttes tohutut kahju (vt EE – 5, lk 494).

Tööline on ainult senikaua oma tööjõu omanik, kui ta selle tööjõu turul müüjana kapitalistiga kaupleb. Kuid ta saab müüa ainult seda, mis tal olemas on – ainult oma individuaalset, üksikut tööjõudu. Kui kapitalist ostab saja inimese tööjõu, siis ta maksab neile saja inimese palga. Neid töölisi koopereerides saab ta aga ära teha näiteks saja kahekümne inimese töö. Seega omastab kapitalist ühistöösse palgatud tööliste poolt toodetud kahekümne inimese lisatöö väärtuse. Marx peab kapitalistlikku kooperatsiooni palgalise tööjõu täiendavaks ekspluateerimiseks, kusjuures kooperatsioon jääbki tema arvates kapitalistliku tootmisviisi põhivormiks.

Eelnevast arutelust selgub, et kommunismi teoreetikud pidasid kooperatsiooni (ühistegevust) väga tähtsaks vaheetapiks kogu tootmise üleviimisel ühiskondlikule (riiklikule) alusele. Leiti, et ühistatud tootmise korral ei ole vaja töötajate eraomandit kapitalile. Siit tuleneb ka üks oluline erinevus kapitalistliku ja kommunistliku orientatsiooniga ühistegevuse vahel. Kui kapitalistlikus ühistegevuses omab iga ühistu liige ühistus mingit osa kapitalist eraomandina (osamaks, osakapital), mis teeb temast töö tulemustest huvitatud ja motiveeritud omaniku, siis kommunistlikus ühistegevuses sellist võimalust ei olnud. Kogu tootmisprotsessis olev kapital pidi olema ühiskondlikus (või riiklikus) omandis ja seega puudus sotsialistliku kooperatiivi liikmetel aktiivseks osalemiseks motivatsiooni loov eraomand. Nii juhtuski, et ühistu liikmed käitusid konkreetse omandi puudumisel tuntud põhimõtte „mõisa köis, las lohiseb” järgi.

1.4. Briti ühistegevuse alused

Jaan Tõnissoni andmetel koostasid Briti ühistegevuse juhid Edward Vansittart-Neale ja Thomas Hughes 1879. a instruksiooni, kus on esimest korda välja toodud ühistegevuse eetilised ja majanduslikud alused. Ühistegevuse eesmärgiks on nende järgi olemasoleva sotsiaalse ja majandusliku korra põhjalik muutmine. Peamiseks vahendiks loetakse seejuures ühistut (ingl *association*). Lisaks märgitakse, et eesmärgi poolest on ühistegevus sarnane sotsialistliku liikumisega, kuid seejuures on kohe ka lisandus, et sellega ka sarnasus lõpeb. Kui sotsialism seab eesmärgiks tootmisvahendite, sh ka maa ülemineku ühiskonna (riigi) kätte ja selleks kasutatakse poliitilist võimu, siis ühistegevuse puhul ei oodata riigilt muud kui tegevusvabadust ja mittevaheseisemist. Samuti ei soovita riigilt ei materiaalist ega ka juriidilist toetust ning ka maa ja muud tootmisvahendid peavad jääma eraomandisse. Teoreetikud leiavad, et see on väga suur ja põhimõtteline vahe sotsialismi ja ühistegevliku korra vahel.

Ühistegevuse eetilisust seostati kristliku moraali ja ellusuhtumisega – sotsiaalne õiglus hüvede jaotamisel, erahuvi kirgedes taltsutamine, perekondlike suhete väärustamine. Kuna kapitalistlik konkurents olevat omandanud kohutava ilme, mille tulemuseks on väga suured pinged ühiskonnas, peeti ühistegevust äriliste suhete leevendajaks. Autorid arvasid, et ühistegevus kõrvaldab ka vastuolud kapitali ja töö vahel ning luuakse võimalused sotsiaalseteks kokkulepeteks. Lisaks arvati, et ühistegevusest pärit eetilised väärtused kanduvad ka ühiskonda ning sedakaudu paranevad ka riigi ja kodanikkonna suhted.

1.5. Kolm ideoloogiliselt erinevat ühiskonnamudelit

Ühistegevuse varasema perioodi (19. sajand) teoreetikutest võime nimetada veel professor Charles Gide'i Sidney ja Beatrice Webbi, professor Tugan-Baranovskit jt, kes põhiosas lähtusid Briti ühistegevuse alustest. Nende teoreetiliste käsitluste peajooneks oli, et kapitalism ja ühistegevus on kaks põhimõtteliselt erinevat ühiskon-

na majandustegevuse vormi. Samuti toonitati, et ühistegevus ja sotsialism (kommunism) on täiesti erinevad ühiskonnavormid (Tõnisson 1936).

Nii joonistubki 19. sajandi ühiskonnauurijate töödest välja, et tegelikult ei olnud juba siis ühiskonnal valida kahe teineteisele vastandliku ühiskonnakorralduse teooria (kapitalismi ja kommunismi) vahel, vaid nende vahele asetasisid filosoofid veel kolmanda – ühistegevusliku majanduskorralduse (vt ka õpiku IV osa joonist IV-3).

VAHEMÄRKUS: Siinkohal on sobiv märkida, et ka kaasaja ajaloo uurijad ja filosoofid käsitlevad ühiskonda musta-valgena. Kommunismile seatakse vastukaaluks kapitalism või vastupidi ning nende vahel asuv ühistuline majandussüsteem vaikitakse lihtsalt maha (vt nt Service 2010). Kas see on juhus või teadlik lihtsustus, on iseasi.

1. Kapitalistlik ühiskonnamudel – põhitunnused: kapital eraomandis, osapooled majanduslikus võitluses, kasumile orienteeritud ettevõtted, kapitali kiire kontsentratsioon, elanikkonna kihistumine, riigid ei sekku või sekkuvad minimaalselt majanduse arengusse jne.

2. Kommunistlik (sotsialistlik) ühiskonnamudel – põhitunnused: kapital, sh maa, ühisomandis (riigistatud), majanduslik konkurents puudub, rahvas võrdsest vaene-rikas, tsentraliseeritud plaanimajandus, kokkuvõttes vähem efektiivne kui eelmine.

3. Ühistuline (demokraatlik) ühiskonnamudel – põhitunnused: era- ja ühisomandi sümbioos, tootja ja tarbija ühtsus, antagonistlikud vastuolud puuduvad, majandus ja maa üldjuhul rahva eraomandis, kohalikud omavalitsused ja riik demokraatlikult korraldatud.

2. ÜHISTEGEVUSE OLEMUS

2.1. Liikmed

Inimeste ühistegevuse ja majandusliku koostöö erinevaid vorme leiame väga kaugest minevikust. Ilmselt juba ürgajal mõisteti, et mitmesuguste tööde ja tegevuste puhul on kasulik inimeste jõud ja oskused ühendada. Eriti tulemuslikuks osutus ühistegevus kogukondade kaitsmisel ja elatusvahendite hankimisel. Looduslike olenditena oskasid inimesed õppida ka loodusest. Loomade ja lindude igapäevase elu ja tegevuse jälgimisel nähti, et paljusid tegevusi tehti üheskoos, eriti populatsiooni kaitsmisel ja toidu hankimisel. Ajapikku hakkas inimene **teadlikult** korraldama ka inimestevahelist koostööd. Praktilise tegevuse käigus kujunesid välja kindlad ühise tegutsemise reeglid.

VAHEMÄRKUS: Nagu ehk lugeja juba on märganud, teeme õpikus vahet inimeste instinktiivse ja teadliku tegevuse vahel. Inimeste (ja ka loomade!) instinktiivsel tege-

vusel on peamiselt geneetilised algpõhjused, teadlikul tegevusel seevastu inimeste mõtetöö, talletatud kogemused ja uurimiste baasil kujunenud tõekspidamised ning vastavad otsused.

Perekonda (laiemas mõttes talu) tuleb käsitleda ühe esimese teadlikult korraldatud ühistulise inimkooslusena, mis loodi kahe sugupoole liiduna pere parema äraelamise eesmärgil. Sihiks järglaste saamine ja kasvatamine ning üheskoos perekonnale turvalisuse pakkumine, toidu ja muude elatusvahendite hankimine. Kõik perekonnaliikmed – mees, naine, lapsed, vanavanemad ja nendega koos elavad inimesed, tegutsevad perekonnas nii isiklikes kui ka ühishuvides. Ühishuvide realiseerimise kaudu rahuldatakse ka üksikindiviidide erahuvid (näiteks kaitse metsloomade, kahjulike loodusjõudude ja teiste suguharude võimalike rünnete vastu).

Ühistegevuse algglätted pärinevad perekonnast (talust) ja perele koostöö praktikast. Seega on inimeste **ühistegevuse algvormiks Eesti alal olnud talu ja talus elav perekond**. Muistsest perekonnast kasvas välja eesti talu, mille iseloomulikuks omaduseks oli, et ta suutis looduslikes tingimustes tagada oma liikmetele kõigi hädavajalike vajaduste rahuldamise. Talus sünniti, õpiti (kõige laiemas mõttes), mängiti, lahutati meelt, armastati, soetati järglasi, tehti kõvasti tööd, saadi psühholoogilist meeletakustust, raviti haigusi, peeti vanaduspõlve, aga mindi ka manalateele. Talu andis oma liikmetele vajaliku toidu, turvalisuse, psüühilise tasakaalu, eetilised ja esteetilised põhimõtted ning ka vajalikud eelteadmised koostööks teiste inimestega. Taludes oli kogu tegevus perekonnaliikmete vahel ära jaotatud. Vastavalt võimetele ja oskustele olid rakkes kõik talu- ja pere liikmed. Seejuures tehti paljud suuremamahulised ja raskemad tööd talu- ja pere ühise tööna. Eriti keerukate ja raskete tegevuste puhul, kui ühe talu- ja pere jõust ja oskustest jäi väheseks, kasutati taludevahelist töökorraldust (suurulukite jaht, alemaaviljelus, hoonete ehitamine jms), millest kasvaski välja teadlikult korraldatud ühistegevus. Teadlikult korraldatud ja organiseeritud taludevahelist ühistööd võib käsitleda ka kui elementaarühistut.

Perekonnast kandus ühistegevuse idee edasi kogukonda, hõimkonda ja hiljem juba ühiskondadesse (näiteks demokraatlik riik, kus ühiskonna täisväärtuslikeks liikmeteks-omanikeks on kodanikud).

Ühistud loonud ja nende omanikeks olevaid isikuid nimetatakse liikmeteks. Tõenäoliselt ongi termin „liige” tulnud meie kõnepruuki perekonnast. Läbi aegade on kõiki ühes perekonnas olevaid isikuid nimetatud pereliikmeteks. Traditsioonides on arvatud pereliikmete hulka isegi kodu- ja lemmikloomi. Pereliikmeteks võivad peale otseste perekonnaliikmete (isa, ema, lapsed ja sugulussuhtes olevad isikud) olla ka isikud, kellel puuduvad otseised sugulussidemed – lapsendatud lapsed, perekonnaga koos elavad vanurid jt. **Perekonda saame nimetada esimese astme ühistuks.** Selle kaudu saavad ju kõik pereliikmed osutada kõikidele ühiseluks vajalikke

teenuseid. Samal ajal on ka kõik pereliikmed vastutavad perekonna hea käekäigu ja seal valitsevate sotsiaalsete suhete eest. Igas perekonnas on perekonnapea ja sageli ka perenõukogu. Tavaliselt saab perekonnapeaks isik, kellel on teiste pereliikmete hulgas rohkem autoriteeti ja kes evib ka teatud juhivõimeid. Eesti traditsioonides on perekonnapeaks tavaliselt mees. Eesti taludes on tooni andnud siiski nii talupere-mees kui ka taluperenaine. Nii on sisuliselt väärtustatud mehe ja ka naise rolli kodu-majapidamises.

Ühistu liikme all mõistame isikut, kes on astunud oma avalduse alusel ühistulise ühenduse liikmeks ja on võtnud endale liikmeks olemisega kaasnevad kohustused ja vastutuse. Temal on kõik omanikuõigused ja neid realiseerib ta teistega samaväärsetel alustel ühistöös.

Kliendi (vanas keelepruugis kunde) all mõistame üldjuhul teenuste kasutajat, kes teenuse eest maksab. Kõikidel äriühingutel on kliendid. Ilma klientideta (klientuurita) on äritegevus võimatu. Sageli hoolitsevad äriühingud selle eest, et neil oleks võimalikult suur ning püsiv klientuur, kes ainult konkreetse ettevõtte või kaupluse teenuseid kasutavad. Sel eesmärgil teevad äriühingud klientidele ka soodustusi – püsiklientidele jaotatakse *kliendikaardid*, mille omanikud saavad mõneprotsendilisi hinnaalandusi, suuremate ostude puhul isegi rohkem, korraldatakse kliendipäevi jne. Kuigi kliendid on olulised, ei anna kapitaliühingute (aktsiaseltside) omanikud klientidele vähimatki kontrollivõimalust ettevõtte tegevuse üle.

Nagu eespool juba põgusalt nägime, on liikmetel ja klientidel ühistutes väga palju ühist, kuid majanduslike suhete paremaks mõistmiseks tuleb osata ka nendel mõistetel vahet teha. See on vajalik selleks, et mõistetakse liikmete ja klientide sisulisi erinevusi ega aetaks neid segamini. Eriti oluline on nende mõistete eristamine ühistute suhtlemisel aktsiaseltsidega. Kuna ka aktsiaseltsidel on liikmed ja kliendid, siis on nendel ühistute liikmetega (klientidega-omanikega) võrreldes olulised erinevused. Tundes aga liikme ja kliendi erinevusi erinevates majandusorganisatsioonides, saavad ühistutes osalejad ka selgemini aru ühistu olemusest ja selle liikmesõbralikkusest.

Kapitaliühingutes on otsustaja roll üldjuhul aktsiate kontrollpaki omanikul ehk strateegilis(t)el suurinvestori(te)l, kelle omandis on tavaliselt üle 50% aktsiatest. Mõnedes kapitaliühingutes on oluline juba 10% osalus – seda juhul kui aktsionäre on suhteliselt palju ja aktsiad nn hajuvad ehk jagunevad paljude omanike vahel. Väikeaktsionärid, kellele kuulub kokku väiksem osa aktsiatest, ei oma aktsiaseltside juhtimisel, kasumite jaotamisel ega strateegiliste otsuste vastuvõtmisel arvestatavat ega otsustavat rolli. Neid käsitletakse väikeinvestoritena, kellele hea majandusedu puhul ka dividendi makstakse, kuid keda firma juhtimisse tavaliselt ei kaasata. Väikeaktsionär riskib aktsiate soetamisel oma varaga, ainukeseks tagatiseks on tema enda usaldus ettevõtte vastu, mille aktsiaid ta ostab.

VAHEMÄRKUS: Sageli on suhted ühistu liikmete ja klientide vahel üsna keerulised. Nii näiteks ei ole Eesti tarbijate ühistute süsteemi (ETK) kuuluvates tarbijate ühistutes tagasimaksete või boonuste süsteemi ühistu liikmetele kehtestatud. Boonuste süsteem on kehtestatud eeskätt klientidele, kellega on sisuliselt võrdsustatud ka ühistu liikmed, kliendid-omanikud. Sellisel juhul lähevad lisatulud ühistu üldkasutatavasse reservfondi, makstakse juhtkonnale lisatasudeks või kasutatakse järgnevatel perioodidel investeeringuteks. Samuti võib puhastulu jaotada ka liikmete osamaksudele dividendidena. Nendel juhtimisprobleemidel peatume pikemalt ühistute juhtimist käsitlevas osas.

Ühistu klientideks võivad olla ka mitteliikmed. Need on isikud, kes ei ole endale võtnud liikmeks olekuga kaasnevaid kohustusi. Sellistele klientidele ei laiene liikmete õigused, neile osutatavate teenuste hind on üldjuhul kõrgem, tagasi- ja juurde-makseid nende suhtes ei rakendata, samuti ei laiene klientidele ühistu liikmetele tehtavad soodustused. Eeltoodust tulenevalt on klientidele majanduslikult soodus astuda ühistu liikmeks. Sellega kaasnevad küll liikmeks olemise kohustused, kuid soodustused ja majanduslik kasu kaaluvad enam.

2.2. Teenuste kasutaja (liikme) ja omaniku samasuse printsiip

Oma igapäevases elus kasutame mitmesuguseid meile vajalikke teenuseid. Enamasti suudame paljusid asju teha ise. Näiteks peame loomulikuks, et me ise ennast peseme, teeme endale ja perele toitu, koristame tuba, peseme pesu, kütame ahju, käime poes jne. Samal ajal võiksime neid tegevusi ka tellida ehk spetsialiseerunud teenuste pakkujalt osta. Me võime palgata endale seljapesija, toiduvalmistaja või hoopiski läheme restorani sööma, palgata toateenija, kes koristab tube, kütab ahju, viib lapsed lasteaeda ja käib poes. Esimesel juhul on meie kulutused teenustele väga väikesed, sest me osutame vajalikud teenused endale ise. Teisel juhul peame aga teenuste eest maksma ehk ostma vajalikud teenused mõnelt teenuseid müüvalt ettevõtjalt. Loomulikult on see tunduvalt kallim. Üldjuhul osutame endale ja oma perele teenuseid tasuta, st me ei vaja selleks raha.

Ühistutes on klientide ja omanike suhted teistsugused kui kapitaliühingutes. Ühistu teenuste kasutajaid võib samuti nimetada klientideks. Erinevus on selles, et ühistute kliendid kontrollivad ettevõtte tegevust – valivad juhid, jaotavad tulud, kehtestavad teenuste ja tooraine kokkuostu hinnad, täidavad omanikuks olemise rolli – on kaasomanikud. Et eristada ühistute kliente kapitaliühingute klientidest ning rõhutada nende erisusi, nimetatakse neid klientideks-omanikeks ehk liikmeteks. Liige on ühistutes üheaegselt nii klient kui ka omanik (soome keeles *asiakas-omistaja*, mida võiks eesti keelde tõlkida kui *klient-omanik*).

VAHEMÄRKUS: Kui mingi ettevõtte, sh ka kodumajapidamine, kasutab oma perele teenuste osutamiseks talle endale kuuluvaid ressursse (tööjõud jms), siis on neil ka tähele-

panuväärne alternatiivkulu. Alternatiivkulu on ressursi parimast alternatiivsest kasutusviisist loobumise hind. See kulu on küll kaudne, sest niisugusel juhul ei pea tegema kellelegi mingeid rahalisi väljamakseid. Samas kui kodumajapidamine kasutab omaenda ressursse, loobub ta põhiliselt ajanappuse tõttu rahalisest sissetulekust, mida ta oleks võinud teenida oma tööjõudu või ressursse müües. Juhul kui oma tööjõu ja ressursside müügist saadav tulu ületab oluliselt selle kulu, mis oleks tulnud teha oma perele vajalikke teenuseid sisse ostes, siis tuleks loobuda iseendale teenuste osutamisest ja need osta kelleltki teiselt. Aga ka vastupidi – kui oma aja-, tööjõu- ja ressursside kulu müügist saadavad tulud on tunduvalt väiksemad kui kodumajapidamisesse sisseostetavate teenuste kulud, siis on kasulikum oma vaba aeg kulutada iseendale teenuste osutamiseks (Kerem, Randveer 2007, lk 35).

Teatavasti on meil kõikidel väga palju ühesuguseid elulisi vajadusi. Nende rahuldamiseks on võimalik need sisse osta või asutada mingisugune ühistuline teenindusettevõtte, mis meile vajalikke teenuseid osutab. Juhul kui me ostame teenuseid kelleltki teiselt, siis maksame talle turul kujunevat hinda, mis on teenuse osutamise omahinnast vähemalt kasumi võrra kõrgem. Kui me aga osutame endale vajalikke teenuseid enda ühisettevõtte või kodumajapidamise kaudu, on teenuste hind vähemalt kasumi (tavaliselt ka maksude) võrra madalam, sest omanik saab osutada iseendale teenuseid omahinna eest. Sageli on ka nii, et kodumajapidamises iseendale osutatavate teenuste kaudu saame teenuseid, mille eest me ei maksa ja mida võib lugeda ka kodumajapidamisele täiendavaks sissetulekuks.

Ühistulistes teenindusettevõtetes (kommunaalettevõtted veevarustuseks, prügiveoks, pesupesemiseks, energiavarustuseks, sideks, korteriühistud jne) on teenuste kasutaja samaaegselt ka ettevõtte omanik. See tähendab, et ta osutab endale teenuseid ise. Loomulikult tuleb omanikel-teenuste kasutajatel vahel palgata ka tööjõudu (torulukksepad, elektrikud, pesupesijad, koristajad, kokad, kojamehed jne). Nende palkamiseks kulub küll täiendavalt raha, kuid teenuse hind jääb omahinna tasemele.

Teenindusühistutes kehtib teenuse kasutaja ja omaniku samasuse printsiip ehk ettevõtte omaniku seisundis olev isik (ühistu liige) on samal ajal ka selle ettevõtte klient (nn klient-omanik).

2.3. Teenuse kasutaja (liikme) tulude printsiip

Kuna ühistu liikmed on omanikud, siis kuulub kogu kapital, sh ka raha, nendele. Ühistu teenitud tulud jaotatakse selle teenuste kasutajate vahel kasutuse mahu ja ulatuse alusel. Kasutaja tulude printsiipi nimetatakse ka äritegevuseks omahinna tasemel.

2.3.1. Proportsionaalne tulude jaotamise printsiip. Eesti alal olid esimesteks perekondade(talude)vahelisteks ühistegevusteks, kus kasutati proportsionaalset tulude jaotamise printsiipi, alemaaviljelus ja jahindus. Alemaaviljeluse puhul jagati ühisel jõul kasvatatud ja koristatud saak perekondade vahel proportsionaalselt sellega, kui palju üks või teine pere oma tööjõudu alemaa harimisele andis.

Näide: Alepõldu baris kolm perekonda. Esimene pere saatis tööle kaks inimest, teine ühe ja kolmas kolm inimest. Kokku töötas alepõllul seega kuus inimest. Oletame, et ühiselt koguti 18 vakka vilja. Kogutud saaki ei jaotatud perede vahel võrdselt, ehk iga pere oleks saanud 6 vakka vilja ($18 : 3 = 6$). Saagi jaotamise aluseks võeti töös võrdselt osalenud inimeste arv. Seega jaotati kogu saak töös osalenute arvu järgi kuueks võrdseks osaks. Iga töös osalenud inimese kohta saadi 3 vakka vilja. Seega sai esimene pere kuus, teine kolm ja kolmas üheksa vakka vilja.

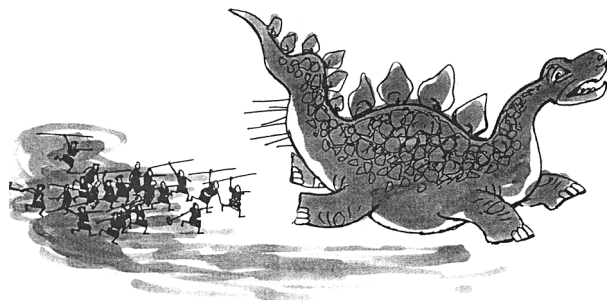
Tulude proportsionaalne jagamine aleviljeluses

Tabel III-1

Jrk nr	Talust aletegemisele antud tööjõud	Kogutud saagi jaotamine
1. talu	2	6
2. talu	1	3
3. talu	3	9
Kokku	6 inimest	18 vakka vilja

Ka jahti peeti proportsionaalse tulude jaotamise alusel. Ühiste jõududega kütitud jahisaak jagati analoogiliselt alemaadelt kogutud vilja jagamisega – suurema osa saagist said need pered, kes panid välja suurema arvu jahimehi. Samal ajal ei jagatud jahisaaki alati ainult inimeste arvu silmas pidades. Jahil arvestati peale inimeste osalemise veel nende isiklikku edukust ja panust. Uluki etteajamine oli nõrgemate ja vähemvilunud küttide osaks ning nemad said ka väiksema osa. Jahilooma tabamine usaldati tugevamatele ning osavamatele küttidele ning nende osaks langesid ka paremad palad. Eripreemiad-jahitrofeed olid ette nähtud saaklooma surmajale. Seega ei saa me jahipidamist ühistegevuse tulemusena saadud saagi proportsionaalse jaotamise klassikaliseks aluseks lugeda. Selleks on siiski aleviljeluse käigus kogutud saagi jaotamise proportsionaalsuse printsiip.

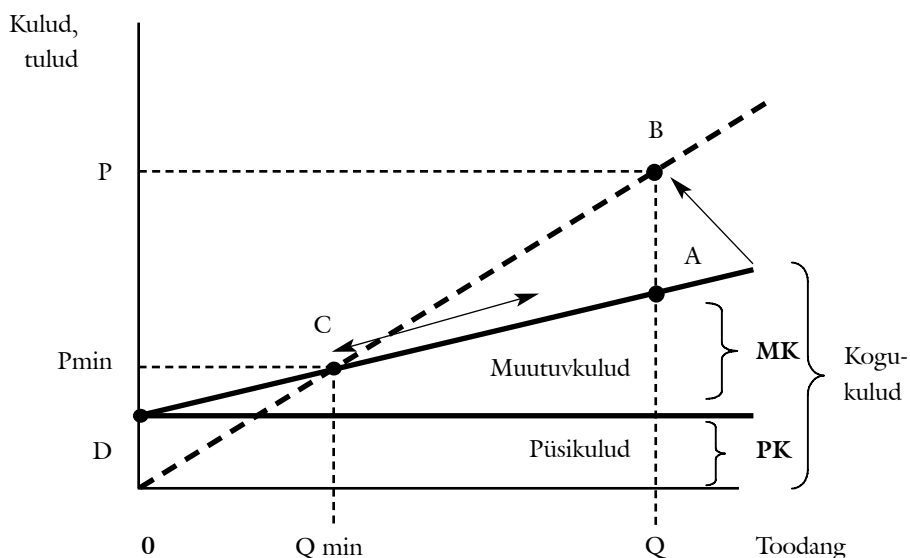
Eelkirjeldatud primitiivsest aleviljeluse saagi jagamise metoodikast sai aluse ka ühistegevuses laialt tuntud **kasumi (säastu) proportsionaalse jaotamise printsiip**, mille järgi kasum jaotatakse ühistu liikmete vahel vastavalt liikmete tegelikule osalusele ühistegevuses.

Majandusteoreetiliselt on ühistu kasumi jaotusmehhanism esitatud joonisel III-1.

Joonisel III-1 on kujutatud ühistu püsikulud (Pk) horisontaalse joonena. See tuleneb asjaolust, et sõltumata tootmis- või

Ühistu toimimine graafiliselt

Joonis III-1

teenindusmahust (Q) on püsikulud konstantsed. Püsikuludeks on üldjuhul hoonete ja seadmete amortisatsioon, küttekulud, juhtiv personal, ettevõtte hoolduskulud ja teised kulutused, mida tuleb teha ka siis, kui tootmist (teenindust) ei toimu. Seevastu muutuvkulud (M_k) kasvavad proportsionaalselt tootmise (teeninduse) mahu kasvuga. Ühistu olulisemateks muutuvkuludeks on liikmetelt kokkuostetava tooraine maksumus, tooraine töötlemise, pakkimise ja turustamisega seotud muud muutuvkulud. Kokku moodustavad püsikulud ja muutuvkulud ühistu kogukulutused, mida joonisel iseloomustab joon DA. Kuna ühistud tegutsevad põhimõtteliselt kasumitaotluseta organisatsioonidena ja ühistu eesmärgiks ei ole kasumi teenimine, toimib ühistu tegelikult omahinna joone tasemel (joonisel joonel DA).

Katkendjoon (OB) iseloomustab ühistu tulusid (tegelikult turul nõudmise-pakkumise tulemusena kujunevat kauba müügihinda), mis oleneb omakorda kauba turustamise mahust. Kolmnurk ABC näitab ühistu turustamisprotsessis tekkivat puhastulu, mis tekib toodangu Q turustamisel. Seda nimetatakse äritegevuses tavaliselt kasumiks, kuid müügiühistute puhul on tegemist siiski tuluga, mis tekib sellest, et ühistu on oma liikmetele kehtestanud liiga madalad tooraine kokkuostuhinnad. Õigete kokkuostuhindade kehtestamise korral oleks muutuvkulud kasvanud joonisel punktist A punktini B ja ühistu omahinnajoon kattub lõiguga CB. Kolmnurgas ABC kujutatud tulu tuleb seega liikmetele makstud kokkuostuhinnale juurde maks-

ta (nn vähemmakstu juurdemakse). Juhul kui ühistu maksab oma liikmetele kõrge-
mat kokkuostuhinda kui kauba turustamisel saadud müügitulu, tekib ühistul kah-
jum, mis tuleb liikmetel katta. Kõige lihtsam on seda teha kokkuostuhinna alanda-
misega (st graafikul langeb muutuvkulude joon lõiguni CA).

Teenindusühistu puhul kehtib põhimõtteliselt sama graafik. Kui ühistu ostab liik-
metele mingit kaupa (väetisi, seadmeid, mootorsaage või osutab muid teenuseid),
teeb ta seda samuti omahinna tasemel (lõigul DA). Kui liikmetelt kasseeritakse
avansiliste maksetena rohkem, siis tekib ühistul lisatulu (kolmnurk ABC), mis tuleb
liikmetele kui „enammakstu tagasimakse” tagasi maksta. Seda ei saa samuti käsit-
leda kasumina.

Põhimõtteliselt ei saa ühistud tegutseda samuti, nagu mis tahes teised ettevõtted,
allpool omahinna taset (joonisel DC). Seda nn normaalkasumi ehk nullkasumi
punkti iseloomustab minimaalne tootmismahut (Q_{min}), mis peab katma püsi- ja
muutuvkulud. Jooniselt saame leida ka sellele vastava minimaalse tulude suuruse
(P_{min}). Kui ühistu suudab kehtestada õiged hinnad ehk tegutseda täpselt omahin-
na tasandil, siis tagasi- ja juurdemakstavaid tulusid ühistul ei tekigi. See tähendab,
et ühistu liikmed on saanud maksimaalselt suured kokkuostu- või tarbijahinnad.
Selles mõttes käsitletaksegi ühistuid omahinna alusel tegutsevate ja kasumit mitte-
taotlevate organisatsioonidena.

*VAHEMÄRKUS: Tegelikult on ühistul (liikmete omavahelise kokkuleppe alusel) võimalik
lühiaegselt tegutseda ka kunstlikult madaldatud kokkuostuhindadega. See võib otstar-
bekaks osutuda juhtudel, kui ühistu soovib kasvava konkurentsi tingimustes säilitada
endale turgu ja kui turule on ilmunud nn turusolkijad, kes püüavad kunstlikult
madaldatud dumpinghindadega ühistut turult välja tõrjuda.*

Ühtlasi toonitame ka järgmist: Ükski ühistöös osalenu ei teeni kasumit teise
arvel ja ka vastupidi – mitte keegi ei jää ilma tema poolt väljateenitud tulust.

Ühistegevuses ei peeta võimalikuks olu-
korda, kus keegi saab isiklikku kasu teise
liikme arvel. Kui kapitaliühingutes (aktsia-
selsid, osäühingud) jaotatakse tulud (ka-
sum) omanike vahel vastavalt sellele, kui
palju keegi on ettevõttesse kapitali paigutanud
ehk palju tal on aktsiaid (töötamine kasumi
heaks pole aktsiaseltsides vajalik), siis ühistu-
tes on esikohal liikme isikliku osaluse määr
kasumi teenimisel või teenuste osutamisel.
Liikmete osakapital ehk rahaline panus
ühistusse on tulude jaotamisel teisejärgu-
lise tähtsusega. Ühistutes ei jaotata tulu-

sid ka häälte arvu või liikme positsiooni järgi. Proportsionaalset tulude jaotamise printsiipi peavad ühistud õiglaseks ja ausaks tulude jaotamiseks.

2.3.2. Enammakstu tagasimakse. Teenindus- ja tarbijate ühistute ülesanne on liikmetele-omanikele minimaalse hinnaga teenuste osutamine või kaupade müümine. See on enim levinud ja mitmekesiseim ühistegevuse vorm maailmas. Teenindus(tarbijate)ühistud tegutsevad kulude katmise põhimõttel, st ei taotle oma liikmete arvel lisatulu-kasumit.

VAHEMÄRKUS: Mitmed ühistegevuse ideoloogid on seisukohal, et ühistutes tekkivat kasumit ei saa samastada kapitaliühingute teenitava kasumiga. Selle asemele pakutakse säästu mõistet. Teoreetiliselt kuulub kogu ühistus ringlev raha ühistu liikmetele, mis jaotatakse või kasutatakse liikmete ühisotsuste alusel. Seega ka ühistus tekkiv kasum ehk sääst ei kuulu mitte ühistule, vaid liikmetele. Üldjuhul jaotatakse sääst kas vähemmakstu juurdemaksena või enammakstu tagasimaksena liikmete vahel. Edaspidi kasutame termini „kasum“ asemel „sääst“.

Kui ühistu majandustegevuse tulemusena tekib sääst, siis on see tekkinud kas väga hea turukonjunktuaari tõttu või ühistusisese väära hinnakujunduse tulemusena. Väär hinnakujundus tuleneb sellest, et ühistu kehtestas kaupade või teenuste müümisel liikmetele liiga kõrged hinnad. Seega kasseeriti liikmetelt rohkem raha, kui oli tarvis. Tekkinud säästu puhul on tegemist enammaksete summaga, mis tuleb liikmetele tagastada. Üldjuhul tehakse seda **enammakstu tagasimaksena**. Tagasimakse tehakse liikmetele proportsionaalselt liikme poolt kasutatud teenuste mahule.

Maailmas on massiliselt ühisostusid tegevaid ühistuid – toiduained, varustus, kommunaalkaubad, väetiste, kemikaalide, kütuste ja muude tarvikute hulgiostud. Enammakstu tagasimaksetega tegelevad põhimõtteliselt kõik hulgiostusid tegevad tarbijate ühistud, kellelt liikmed ostavad mitmesuguseid hulgi soetatud kaupu.

VAHEMÄRKUS: Sageli nimetatakse aasta lõpul tarbijatele-liikmetele tagasimakstavaid summasid boonusteks. Eesti keeles mõistetakse boonuse all preemiaaadset lisatasu, mis on natukene eksitav, sest enammakstu tagasimakse ei ole sisuliselt ei lisatasu ega ka preemia ostude eest.

2.3.3. Vähemmakstu juurdemakse. Töötlemisühistu on tooraine omanike asutatud ettevõtte, mille teenuseks liikmetele on tooraine kokkuost liikmetelt, selle töötlemine ja valmistatud kauba turustamine. Liikmeks saamise põhitingimus on töödeldava tooraine omamine ja selle müük ühistule. Töötlemisühistu ei taotle samuti oma liikmete arvel kasumit ja maksab liikmetele maksimaalselt võimalikku kokkuostuhinda. Teoreetiliselt võttes on siinjuures samuti tegemist säästu või kahjumi tekkides ühistu ebaõige hinnakujundusega, mida ei suudetud tooraine kokkuostul ette näha. Kui ühistu kehtestas oma liikmetele liiga madalad kokkuostuhinnad, siis

tekib sääst, mis makstakse liikmetele juurde nn vähemmakstu **juurdemaksena**. Kui ühistul tekib kahjum, siis on tegemist liiga kõrgete kokkuostuhindadega. Kahjumi korral alandab ühistu kokkuostuhinda, võtab lühiajalise laenu või kasseerib puudujäägi oma liikmetelt. Otsustajateks on liikmed – tooraine omanikud.

***Näide:** Pümatootjad on asutanud pümandusühistu, mis ostab kokku toorpiima, töötleb selle pümatoodeteks ja müüb need turgudel. Ühistu kehtestas, arvestades turu konjunkturi, liikmetelt kokkuostetava toorpiima hinnaks 0,35 eurot liitri kohta, mille ühistu ka välja maksis. Toorpiima kokkuostul, töötlemisel ja turustamisel tekkis ühistule puhaskasum, mis jagatuna kokkuostetud püimaliitrite arvuga moodustas 0,1 eurot liitri kohta. Ühistu liikmete koosolek otsustas jätta kasumist 50% ühistu arendamiseks ja teise osa kasumist liikmetele juurde maksta. Seega said tootjad aasta lõpus pärast kauba realiseerimist ja raha laekumist ühistult veel 0,05 eurot ühistule müüdnud püimaliitri pealt tulu.*

Vähemmakstu juurdemaksetega tegelevad ühistud, mis ostavad liikmetelt kokku toorainet, töötlevad selle kaubaks ja hiljem turustavad. Ka vähemmakstu juurdemaksu ei loeta ühistegevuse praktikas üldjuhul kasumi hulka. Seda käsitletakse samuti säästuna, mis on tekkinud ebaõige turundustegevuse tulemina, kui ühistu ei suutnud piisavalt täpselt ette näha turul kujunevaid kauba müügihindu.

Põhimõtteliselt on võimalikud ka juhtumid, kus ühistu on maksnud oma liikmetele kõrgemat kokkuostuhinda, kui kauba müügi eest turult saadi. Sellisel juhul on tekkinud puudujääk kaetud reservkapitali, laenude või siis liikmete tagasimaksete kaudu. Tavalisem on juhtum, kus puudujäägi katmiseks võetakse laenu või kasutatakse reserve (reservkapital), mis kaetakse järgmiseks perioodiks alandatud kokkuostuhinna arvel – nt kehtestatakse liikmetele teatud perioodiks reaalsest võimalikust madalam kokkuostuhind. Kuna reservkapital on ühistu liikmete jagamatu ühisvara, siis selle kasutamisel võrdsuse printsiipi ei järgita.

Eespool märkisime, et teatud tingimustel võivad ühistud osutada teenuseid ka mitmeliikmetele ehk klientidele (vanas kõnepruugis kundedele). Sellisel juhul ei pruugi nendele laieneda enammakstu tagasimaksed ega ka vähemmakstu juurdemaksed ning ühistu käitub klientidega täpselt samamoodi kui kapitaliühing. Algselt kehtestatud müügi- või kokkuostuhinnad jäävad lõplikuks ning seetõttu ühistule laekunud lisatulusid võib käsitleda ka säästu asemel ühistu kasumina. Mõnedes riikides ongi maksustatud ainult ühistu need tulud(kasum), mis teeniti klientide arvel.

Kokkuvõttes näemegi, et ühistu kapital ja raha kuuluvad nii ostu- kui müügiühistutes liikmetele – teenuste kasutajatele, st et ühistu mis tahes tulude omanikeks on ühistu liikmed-kliendid, kes osalevad ka tulude jaotamisel.

Eelnevast selgub, et enammakstu tagasimakset ei ole korrektne käsitada lihtsustatult – ühistegevuse kasumina. Sageli käsitlevad maksuametnikud enammakstu tagasimakset ühistu kasumina ja nõuavad sellelt maksu, mis on põhimõtteliselt vale. Mõnedes riikides (nt USA, Schaars 1994) on seepärast vastu võetud eriseadused, mille

alusel ühistute sääste ei maksustata. Kuna säästud jagatakse liikmete vahel, siis on maksukohuslased ühistu liikmed, mitte ühistu. Juhul kui ka ühistu maksaks säästu pealt makse, oleks tegemist sisuliselt liikmete topeltmaksustamisega.

Ühistu poolt liikmele tagasimaksmisele kuuluv summa ei ole olemuselt kasum. Seda saab käsitleda ühistupoolse veana müügi- või kokkuostuhinna kehtestamisel. Õigete hindade kehtestamisel ühistus enammakstu tagasimaksena või vähemmakstu juurdemaksena tekkivat tulu ei tekigi. Ühistu toimib sellisel juhul majandusteoreetiliselt nullkasumi ehk normaalkasumi olukorras (vt joonis III-1) ja tegemist on pigem ühistupoolse väärarvestustega kaupade soetamisel.

Kui kapitaliühingutes on ost-müük klientidega lõplik tehing ja turundusprotsessis tekkinud lisatulused klientidele ei jaotata, siis ühistutes on liikmete ja ühistute vahel sõlmitud ostu-müügilepingud ainult osa tehingust, millele hiljem liituvad sõltuvalt ühistu liigist kas tagasi- või juurdemaksed.

2.4. Teenuse kasutaja (liikme) kontrolli funktsioon

Kasutaja kontrolli printsiip. Ühistu tegevust kontrollivad need, kes ühistu teenuseid kasutavad. Kontrollifunktsiooni all mõeldakse ühistutes mitte ainult ühistu finants-raamatupidamisliku õigsuse kontrolli. Ühistu liikmed valivad endi hulgast juhid. Juhid valitakse teatud ajavahemikuks. Valimiste vahelisel perioodil selgub, kas juhtide valik õnnestus või mitte. Juhul kui valik ebaõnnestus, valitakse uued ja paremad juhid. Kui aga tegemist oli hea valikuga, valitakse ennast tõestanud ühistujuhid järgmiseks valimisperioodiks tagasi. Lisaks on ühistu liikmetel ka üldkoosolekute vahelisel ajal võimalik ebaõnnestunud juhid tagasi kutsuda. Samuti valivad ühistu liikmed ka revisjoni (revisjonikomisjon), mis evib peale tavalise finantsmajandusliku revisjoni veel teisigi kontrollifunktsioone, millest on lähemalt kirjutatud õpiku ühistute juhtimist käsitlevas osas.

Seega liikmete kontrolli printsiip tähendab eeskätt kõige mitmekesisemat kontrolli ühistu poolt liikmetele osutatavate teenuste kvaliteedi üle – alates juhtide pädevusest, teenuste hulgast, mahust ja kvaliteedist ning lõpetades ühistu majanduslike, sotsiaal-kultuuriliste ja poliitiliste eesmärkide täitmisega. Kontroll tähendab ka liikmete vastutust. Juhul kui näiteks ühistu juhtide valik ebaõnnestus, ei ole selles süüdi valitud ebaõnnestunud juht, vaid eeskätt liikmed, kes tegid halva valiku. Ühtlasi on liikmetel ka kohustus oma vead operatiivselt ja vähima ajakuluga parandada.

3. ÜHISTEGEVUSE IDEE JA PÕHIMÕISTED

3.1. Põhimõisted ja definitsioonid

ÜHISTEGEVUSEKS nimetatakse sellist inimeste omavahelist koostööd, mis on suunatud ühise tegevuse kaudu kõigi ühistöös osalenute vajaduste rahuldamisele.

ÜHISTULISED ÜHENDUSED (tulundusühistud, mittetulundusühingud, poliitilised erakonnad jms) on vabatahtlikkuse alusel ühinenud inimeste iseseisvad, riigist sõltumatud ühendused (juriidilised isikud), mis on loodud selleks, et rahuldada ühistu liikmete majanduslikke, sotsiaalseid, kultuurilisi ja ka poliitilisi vajadusi ning soove nende ühises omandis ja kasutuses oleva ja liikmete poolt demokraatlikel alustel juhitava ettevõtte või organisatsiooni kaudu.

ÜHISTU (vahel nimetatakse ka kooperatiivideks) on juriidilises mõttes vähemalt kahe-kolme (viie) isiku vabatahtlikult loodud ja nende juhitav ning kontrollitav eraõiguslik organisatsioon. Ühistu omanikeks ja kontrollijateks on inimesed, kes ise kasutavad selle teenuseid. Nad finantseerivad äritegevust või teenindust vastastikuse kasu saamise eesmärgil. Koostööd tehes saavutavad nad eesmärgi, mis üksi tegutsedes jäävad kättesaamatuks või on väga raskelt saavutatavad. Ühistegevuse kõige üldisemaks eesmärgiks on kindlustada liikmetele suurem kasu – suurendada nende individuaalset sissetulekut, tõsta liikmete elatustaset eluks tähtsate teenustega varustamise kaudu.

VAHEMÄRKUS: Ühistulised ühendused on laiem mõiste kui ühistu. Ühistute hulka me ei arva üldjuhul poliitilisi ühendusi, kirikukogudusi, mittetulundusühinguid.

Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA – International Co-operative Allians) 21. sajandiks formuleeritud **definitsioon: ühistu on autonoomne liikmete ühendus, kes vabatahtlikult on tulnud kokku ühiste majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks läbi ühiselt omatud ja demokraatlikult juhitud ettevõtte.** (www.ica.coop)

Eeltoodu on ühistu kirjeldamiseks vajaminev miinimum, seda ei tohi võtta kui täiuslikku ühistu kirjeldust. Erinevate autorite arvates on definitsioon meelega laiaulatuslik, pidades silmas, et eritüübiliste ühistute liikmed on ühistu tegevusse haaratud erinevalt ja neil peab olema piisavalt vaba ruumi oma äritegevuse korraldamiseks. Samuti loodavad autorid, et ühistu definitsioon on piisav uute seaduste visandamisel, liikmete väljaõppel ning raamatute koostamisel.

Definitsioon rõhutab ühistu järgmisi omadusi.

- Ühistu on autonoomne: see tähendab, et ta on nii palju kui võimalik eraldi seisev valitsusest ja erafirmadest.
- Ühistu on liikmete ühendus. See tähendab, et ühistud võivad defineerida liik-

meid igal legaalsel viisil. Paljud ühistud üle maailma võtavad vastu liikmeks vaid üksikisikuid, mitte kollektiivliikmeid ehk teisi organisatsioone. Mitmed ühistud võtavad seevastu oma liikmeteks legaalseid isikuid, mis tähendab ka teisi ettevõtteid, laiendades ka neile samu õigusi mis eraisikust liikmetele. Mõningate ühistute ja ka kapitaliühingute (aktsiaseltsid, osaühingud) omanikeks on teised ühistud; kõikidel juhtudel otsustatakse liikmete õigused vastavalt põhikirjale juba liikmeks astumisel.

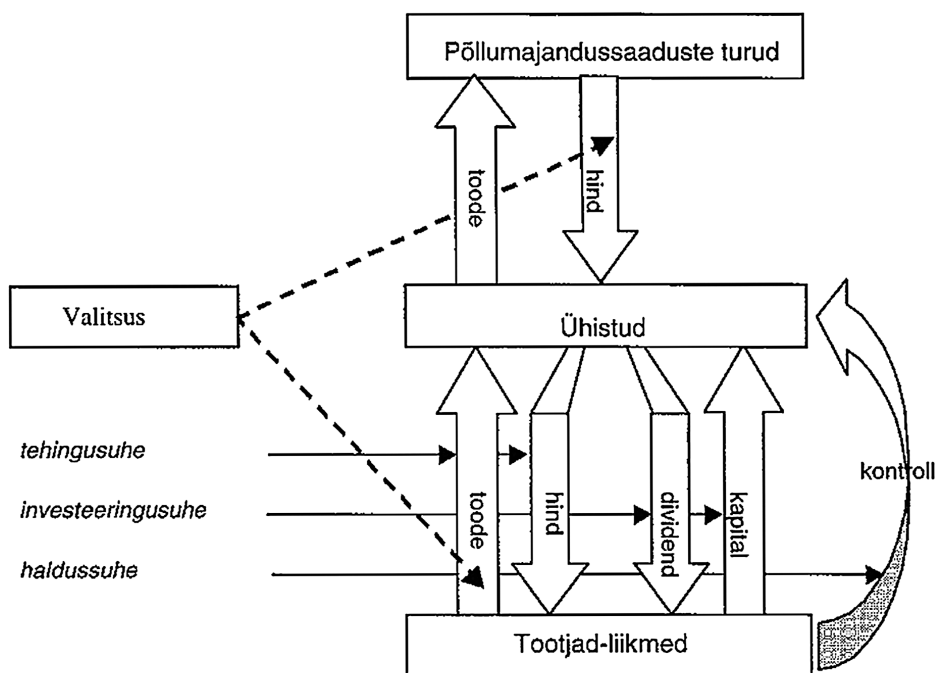
- Liikmeksolemine on vabatahtlik. Liikmestaatus ühistus ei saa olla kohustuslik. Liikmed on vabad ühistusse astuma ja sealt lahkuma.
- Ühistu liikmed tulevad kokku, et rahuldada oma ühiseid majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi vajadusi. See osa definitsioonist rõhutab, et ühistud on organiseeritud liikmete endi poolt nii individuaalsete kui ka ühiste vajaduste rahuldamise eesmärgil. Tavaliselt ühistud funktsioneerivad turukeskkonnas, seega tuleb neid juhtida efektiivselt ja ettevaatlikult. Paljud neist eksisteerivad majanduslike eesmärkide saavutamiseks, kuid samal ajal on neil ka sotsiaalsed ja kultuurilised eesmärgid. Sotsiaalsete eesmärkide all mõistetakse näiteks laste või ühistu liikmete tervise eest hoolitsemist ja nende aitamist, kogukonnas suhete parandamist, sotsiaalse ettevõtluse korraldamist jms. Selline tegevus tuleb majanduslikult koordineerida nii, et tegevus tooks kasu ennekõike liikmetele. Ühistud täidavad ka kultuurilisi eesmärke, kui liikmed seda soovivad: näiteks rahvuskultuuri tutvustamine, rahu propageerimine, spordi ja kultuuriürituste sponsoreerimine. Ühistud võivad oma liikmeid aidata ka kultuurilise ja intellektuaalse elukeskkonna loomises. Liikmete vajadused võivad olla iseenesest väikesed ja limiteeritud, nad võivad olla erinevad – sotsiaalsed, kultuurilised või ka puhtalt majanduslikud, kuid just vajadused ise on ühistute eksisteerimise aluseks.
- Ühistu on ühiselt omandatud ja demokraatlikult juhitud ettevõtte. Sellega rõhutatakse, et ühistus on kontroll tegevuse üle jagatud demokraatlikult. See on justkui kahekordne kontroll ühistu omamise ja demokraatliku juhtimise näol, mis eristab ühistuid teistest ettevõtetest, nagu seda on kapitaliühingud ja riigiettevõtted. Iga ühistu on ühtlasi ka ettevõtte, sest tegu on organiseeritud üksusega, mis eksisteerib turumajanduses ja peab seetõttu pingutama, et oma liikmeid tõhusalt ja efektiivselt teenindada.

Joonisel III-2 on O-E van Bekkum näidanud seoseid valitsuse, ühistu, tootjate-liikmete ja turu vahel. Valitsus saab sekkuda fiskaalmeetmetega turuhindadesse (käibemaks, aktsiisid, müügimaks jt) ning mõjutada ka toodete kvaliteeti, mis võib tõsta ka tooraine kauba omahinda. Tehingusuhe toimib liikmete ja ühistu vahel kokkustuhinna kehtestamisega juhatare (või siis peadirektori) otsusega. Investeeringusuhe toimib samuti juhatare (või peadirektori) otsuse alusel ja kaetakse Bekkumi järgi dividendidest. Haldussuhtena on Bekkum märkinud liikmete kontrolli ühistu

üle. Samas on ta mõnevõrra lihtsustatult käsitletud ühistult liikmetele tulevaid tagasi- ja juurdemakseid dividendidena, mida saab kahjuks tõlgendada ka kui äri-kasumit. Nagu eespool nägime, ei ole tagasi- ja juurdemaksud käsitatavad dividendidena.

Ühistu seosed valitsuse, põllumajandustootjate, turu ja ühistu vahel

(O-F. van Bekkumi järgi, „Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform” 2003, lk 41)

Joonis III-2

3.2. Ühistegevuse idee ja väärtused – ühistegevuse eetika

ÜHISTEGEVUSE idee põhineb ühistu liikmete isemajandamisel, iseseisval vastutusel, demokraatial, võrdsusel, ühises omandis oleval varal ja solidaarsusel. Rahvusvaheliste kriteeriumide järgi usuvad ühistute liikmed ühistute asutajate traditsioone järgides ühistegevuse rahvuslikesse väärtustesse, ühistute avatusse, sotsiaalsesse vastutusse ja aususesse. Ühistutel on määrav tähendus ka kohalikus elus – nad on samal ajal ka ühiskonna teenistuses.

Sagedamini kohtame erialases kirjanduses, sh ICA 21. sajandiks vastu võetud ühis-

tegevuse põhimõtetes järgmisi eetilisi ühistegevuse väärtusi, mis on omaks võetud peaaegu kõikides riikides ja ühistutes (MacPherson 1995, www.ica.coop):

- omaabi,
- liikmete isiklik vastutus,
- demokraatia ehk liikmete võim,
- võrdõiguslikkus,
- õiglus ja solidaarsus hüvede jaotamisel.

VAHEMÄRKUS: Asjaolu, et ühistegevuse väärtusi hinnatakse peaaegu kõikides kultuurides samaväärselt, näitab nende looduslik-geneetilist seost, millest oli juttu õpiku I osas.

Traditsiooniliselt käivad ühistu liikmetega kaasas ja sageli on isegi primaarsed – usk eetilistesse väärtustesse ja ausus, avatus, sotsiaalne vastutus ja hoolimine teistest.

Ühistulisel liikumisel on kauge ja väljapaistev ajalugu. Kümne viimase inimpõlve jooksul on mitmed teoreetikud erinevates maailmaosades teinud koostööd ühistu mõtte selgitamiseks, enamik on tegelnud just ühistu omapäradega. Pealegi on ühistud kujunenud välja väga erinevates ususüsteemides, kaasa arvatud kõik maailma suurimad religioonid ja ideoloogiad. Kuna ühistute liikmed ja juhid on olnud paljuki mõjutatud neid ümbritsevatest ususüsteemidest, siis iga diskussioon ühistu põhiväärtuste üle sisaldab endas paratamatult ka muret üldise eetilise käitumise pärast, mis tuleneb nendest ususüsteemidest. Autorid leiavad, et jõudes ühisele kokkuleppele ühistu põhialustes ja väärtustes, on tegemist juba omaette tähelepanuväärse saavutusega.

Võib õigustatult vaielda eetiliste väärtuste üle, mille poole ühistud püüvad. Kas ja kui palju neis on kapitaliühingute või valitsuse mõjusid? Kas ühistud on ikka nii eetilised, nagu räägitakse? Tegelikult on ühistute eetika olemas ja neil on välja kujunenud oma väärtus läbi ajaloo. Ja sellele pole mõtet vastu vaielda. Kui kuskil neid väärtusi ei järgita, pole viga väärtustes, vaid pigem ühistu juhtimiskorralduses.

VAHEMÄRKUS: Aastatel 1990–1992 pidasid ICA liikmed ja iseseisvad uurijad Sven ke Bk-i juhtimisel maha laialdasi diskussioone ühistu iseloomujoonte üle. Selle tulemused on avaldatud Sven ke Bk-i raamatus „Co-operative Values in a Changing World”. Lisaks on kirjutanud samadel teemadel raamatu ka W. P. Watkins „Co-operative Principles: Today and Tomorrow” ja Ian MacPherson „Co-operative Principles”, 1995. Teemast huvitatud saavad neid raamatuid lugeda ICA kodulehel www.ica.coop.

Ühistegevuse väärtuste autorid defineerivad mõisteid järgnevalt.

Omaabi tähendab seda, et kõik inimesed võivad ja peaksid püüdma kontrollida oma saatust. Ühistegevuse teoreetikud arvavad, et täielik inimese areng saab toimuda vaid koos teistega. Ühe inimese kui indiviidi tegevus on piiratud, piiratud on ka see, kuhu ta võib välja jõuda. Ühise tegevuse ja ühiste kohustuste kaudu suudab ka

üks saavutada rohkem, eriti suurendada oma mõju turul. Üksikisikud arenevad ka oma oskuste poolest, kui nad võtavad aktiivselt osa ühistu tegevusest; kui nad püüavad mõista kaasliikmeid; kui nad saavutavad parema arusaamise ümbritsevast tänu laiemale ringkonnale, mille osa nad nüüd on. Läbi nende iseloomulike omaduste soodustavad ühistud oma tegevusega kaasatud liikmete jätkuvat harimist ja arengut.

Omavastutuse kaudu võtavad ühistu liikmed endale kohustused, mis liikmeks olemisega kaasnevad. Liikmetel on kohustus tutvustada oma ühistut pere, sõprade ja tuttavate ringis. Lõpuks tähendab omavastutus ka seda, et liikmetel on kohustus tagada, et ühistu jääks sõltumatuks teistest avalikest ja eraorganisatsioonidest.

Ühistute tegevus põhineb võrdsusel. Põhialuseks on liige, kas üksikisik või üksikisikute ühendus. Selline üksikisikul baseerumine ise on üheks peamiseks teguriks, mis eristab ühistuid aktsiakapitali poolt kontrollitavatest ettevõtetest. Kõikidel liikmetel on võrdne õigus osaleda ühistu tegevuses, õigus olla informeeritud, õigus avaldada oma arvamust ja õigus osaleda otsustusprotsessis. Liikmed peavad olema ühistus võrdsed, mis on suurtes ühistutes ja ühistulistest ühendustes vahel raskesti teostatav. Tegelikult on võrdsuse saavutamine ja säilitamine ikka veel väljakutseks kõigis ühistutes. Võrdsuse saavutamine ühistu sees on jätkuv, lõppematu protsess. Ennekoike tähendab võrdsus seda, kuidas liikmeid ühistus koheldakse. Neid tuleks kohelda võrdselt sõltuvalt sellest, kuidas nad ühistu tegevuses osalevad. Tavaliselt arvestatakse seda kasumi, boonuste ja dividendide jaotamisel, osamaksude tasumisel ja kapitali jagamisel. Lõpuks on see ühistu juhtimise ja ka ühistu reeglite kirjapaneku probleemiks.

Solidaarsuse väärtusel on pikk ja püha ajalugu. Ühistutes kindlustab solidaarsuse printsiip selle, et ühistuline tegevus ei oleks pelgalt näilik vorm isiklike huvide saavutamiseks. Ühistu ei ole lihtsalt liikmete kogum – see on ühtne kollektiiv. Liikmetel lasub vastutus selle eest, et kõik oleks võrdselt koheldud; et peamine eesmärk oleks alati tegevuse sihiks; et oleks olemas järjepidev püüe käituda ausalt oma töötajatega, olgu nad liikmed või mitte. Ka teiste ühistute ning ettevõtetega suhtlemisel tuleb silmas pidada samu põhimõtteid. Solidaarsus tähendab ka seda, et ühistul lasub vastutus seista kõikide liikmete ühiste soovide eest. Täpsemalt esindab see majanduslikke ja sotsiaalseid väärtusi, mis on ühise tegevuse viljaks. Ühistegevus ei ole ainult üksikisikute lihtne tegutsemine, vaid kinnitus ühtsuse jõule ja ühisele vastutusele. Veel tähendab solidaarsus seda, et ühistu juhid ja liikmed tegutsevad koos. Nad püüdleavad ühendatud ühistute loomise poole nii kohalikul, rahvuslikul kui ka rahvusvahelisel tasandil. Nad püüavad igal võimalusel pakkuda oma liikmetele parimaid hüvesid ja teenuseid võimalikult madalate hindadega. Nad töötavad koos, et esineda ühtsena valitsuse ja rahva ees. Nad tunnistavad, et on olemas ühine joon kõikides ühistutes, sõltumata nende tegevussuundadest ja eesmärkidest. Solidaarsus on omaabi aluseks, mis omakorda on ühistulise liikumise filosoofia

alus. See on filosoofia, mis eristab ühistuid teistest ühiskonnas eksisteerivatest ettevõtete vormidest. Mõnel maal ignoreeritakse omaabi ja vastastikust abi ning ühistute juhtimisse sekkub valitsus, mis on kahetsusväärne. Seega peamine on ühistute ja nende juhtide solidaarsus, mis baseerub omaabil ja vastastikusel abil, ning seda põhimõtet tuleb austada, ja mitte ainult arengumaades, vaid ka arenenud tööstusriikides.

Traditsioonilisus. Ühistegevuse väärtuste teises lauses tähendab sõna „traditsioonilisus” seda, et kõikidel suurtel liikumistel olid omad väljapaistvad juhid ja asutajad (Rochdale’i pioneerid, Raiffeisen, Schultze-Delitsch, Buchez, Grundtvig, Desjardins, Gebhard, Tõnisson jt), keda sügavasti austavad nende loodud ja praeguseni regutsevad organisatsioonid. Nende panus on võrdselt tähtis nii praktikas kui ka eetilisel ja moraalsel. Igal rahvuslikul liikumisel on oma algatajad, mehed ja naised, kelle tegusid ikka veel mäletatakse (Luht 1992).

Ausus. Paljud esimesed ühistud 19. sajandil, kõige ilmsema Rochdale’i pioneerid, andsid erilise vande aususele. Tänu sellele olid nende edusammud väljapaistvad eeskätt kaubanduses, kuna nad nõudsid täpset kaalumist, kauba kõrget kvaliteeti ja õiglasi hindu. Tööliste ühistud said aga kuulsaks läbi ajaloo, nõudes õiglast juhtimist. Krediidiühistud said maailmakuulsaks oma ausa äriaga, eriti täpse intressi arvutustega. Põllumajandusühistud on aga silma hakanud oma kõrge kvaliteedilise toodangu ja heade kaubamärkide ning õiglase tulude jaotamise poolest. Erilise aususega äritegevuses on ühistud silma paistnud mitte ainult oma liikmete, vaid ka äripartnerite suhtes.

Avatus. Teine ühistute puhul esilekerkiv eetiline väärtus on nende avatus kohaliku kogukonna suhtes. Ühistud on nõus aitama inimesi jõudmaks omaabini. Nad on rohkem või vähem kollektiivsed ettevõtted, mis eksisteerivad ühes või mitmes kogukonnas. Nad on endaga kaasa toonud mure kohaliku kogukonna käekäigu pärast. Sellest tulenevalt on neil sotsiaalne kohustus pingutada ka oma tegevuses kohaliku kogukonna heaks. Paljud ühistud on kaasa aidanud ühistute tekkele arengumaades ja teistes riikides. See on traditsioon, mille üle peaksid ühistegelased olema uhked ja mida tuleks rõhutada.

Ausus, avatus, sotsiaalne vastutus ja hoolimine teistest on väärtused, mida võib leida ka teistest organisatsioonidest, kuid nad on just eriti omapärased ja mahaalgaamatud ühistutes.

Kui eespool toodust võis pinnapealsel lugemisel jääda mulje, et ühistud on olemuselt erilised heategevusasutused, siis tegelikult see nii ei ole. Ühistud ei jaota hüvesid tasuta ja alla omahinna, nagu jaotavad heategevusorganisatsioonid. Iga ühistu liige maksab talle ühistu poolt osutatud teenuste eest ja saab ühistult proportsionaalselt osutatud teenustega. Ühistute kaudu saavad ühistu liikmed sisuliselt oma hinnaga odavamaid ja sageli ka kvaliteetsemaid teenuseid.

Nagu enamik institutsioone, loodi ka ühistud tugeva majandusliku vajaduse ja kitsikuse tingimustes. Sageli võib kohata ühistegevuse vääriti mõistmist. Arvatakse, et ühistegevust saab alles siis arendada, kui liikmetel on olemas selleks vajalik kapital. Praktika on näidanud, et kui potentsiaalsetel liikmetel on piisavalt raha oma perekonna vajaduste rahuldamiseks, siis ühistööd tegema ei hakata. Seega ei pea paika arvamus, et ühistegevuseks on vaja suurt hulka kapitali.

Näide: Mõne aktiivse kaluri initsiatiivil asutati Võrtsjärve ääres tulundusühistu Valma Kalur, mille eesmärgiks seati kala ühisturustamine ja perspektiivis ka töötlemine. Kuna kala järgi oli pidev nõudlus ning kalurid said ka üsna head hinda, siis ühistu praktiliselt tööle ei hakanud. Alles siis, kui kokkuostuhinnad tuntavalt langesid ja nõudlus vähenes, hakati mõtlema tulundusühistu käivitamisele. Esmalt jaotati ühistu liikmete vahel vaid kalapüügiload ja püüiniste kvoodid ning koguti raha angerjamaimude ühisostuks. Teiseks puudus kalurite hulgas ka üldtunnustatud liider, kelle järgi joonduda. Kolmandaks olid kalurid veel sotsialismiajastust pärit kolhoosikorra mõju all („Mina vabatahtlikult kolhoosi ei lähe!”) ning ei osanud näha ka ühistulise ettevõtluse kõiki positiivseid külgi. Mõne aasta pärast tulundusühistu likvideeriti. Kuigi ühistu oleks kindlasti hea juhtimise korral toonud kaluritele lisatulu, ei olnud liikmete majanduslik kitsikus siiski veel nii suur, et üksikisikute erahuvid tagaplaanile suruda.

Ühistute populaarsus on viimasel ajal siiski kasvanud ning areng on toimunud tänu nende võimele küllaltki efektiivselt rahuldada liikmete (klientide-omanike) ehk kasutajate-omanike vajadusi kapitalistlikus turumajanduses ja halastamatus konkurents, mida iseloomustab pidevalt muutuv majanduslik keskkond. 2009. a võttis ÜRO vastu eriresolutsiooni (RES/64/184) ja pühendas 2012. aasta rahvusvaheliseks ühistute aastaks. See on kindlaks märgiks, et enamik maailma riike toetab ühistegevuse arengut.

Ühistud on nüüd juba paarisaja aasta pikkuse teadliku tegevusperioodi jooksul suutnud kogu maailmas oma olemasolu õigustada. Vaatamata kapitaliühingute võimsale survele, on nad konkurentsist vastu pidanud ning oma liikmetele kasu toonud. Ühistute tulevik sõltub sellest, kas nad suudavad ka edaspidi rahuldada oma liikmete vajadusi paremini kui teised ettevõtlusvormid.

3.3. Ühistegevuse eesmärgid

Ühistegevuse eesmärgiks on teenuste osutamine oma liikmetele. Olulisemaks peetakse:

- saavutada juurdepääs turgudele ning laiendada turustamisvõimalusi (turgudel on esindatud ühistulised hulgikaubandusorganisatsioonid);
- luua eeldused stabiilsete tooraine kokkuostuhindade kujundamiseks ja tootmise arendamiseks (ühistuliste töötlemisettevõtete suhteliselt suur osatähtsus turgudel);
- liikmetele omahinnaga teenuste osutamine (laod, hoiu- ja pakkimisteenu-

sed, liikmete varustamine tooraine, materjalide, kütuste, väetiste, jõusööda, masinate ja energiaga, side-, interneti-, telefoni- ning teleteenused jms);

- **liikmete krediteerimis- ja majandushuvide rahuldamine** (hoiu-laenuühistud, ühispangad, ühiskindlustus, ühiskaubandus);
- **liikmete toodetud tooraine garanteeritud kokkuost**, töötlemine ja turustamine (töötlev tööstus, laod, hulgi- ja jaekaubandus), mis tagab tootjale stabiilse arenguvõimaluse ja kindlustunde;
- **liikmete nõustamine** ja kursuste korraldamine;
- **liikmete olmeliste vajaduste rahuldamine** (maja- ja korteriühistud, garaažiühistud, ühissuvilad jms);
- **liikmete vaimsete vajaduste rahuldamine** (spordiühingud, kultuuriseltsid, klubilised üritused);
- **liikmetele elatusvahendite tagamine** (tööühistud – oma ettevõttes töötavad üksikettevõtjad: agronoomid, loomakasvatajad, pagarid, sepad, kaevurid, käsitöölised jt);

Ühistegevuse praktikute väitel on ühistu liikmeks astumise enam levinud, nn käegakatsutavad põhjused järgmised:

- saada õiglast või head hinda oma toodetud tooraine eest;
- vähendada kulutusi sisendite soetamisel ühisostude ja ühise majandamise kaudu (hulgi ostes on hinnad madalamad);
- saada ligipääs turgudele;
- soetada varusid;
- hoida kokku ladustamise ja hoiustamise kulusid;
- vähendada tootmisriske;
- saada sooduskrediidid;
- saada osa kasumist, mis tekib valmiskaupade müügi käigus;
- saada osa kasumist, mis tekib suuremast kaubakäibest.

Tavaliselt on inimestel ühistutega ühinemiseks või ühistute asutamiseks vähemalt üks või isegi mitu majanduslikku põhjust ning eesmärki. Sageli ei taju liikmed aga üht olulisimat ühistegevuse eelist – **ühistu tagab tootjatele nende tegevuse jaoks vajaliku stabiilsuse ja turvalisuse ning kindla teadmise, et liiget-omanikku ei peteta**. Kuigi viimase väite paikapidavuses on kahtlejaid, tõestab arenenud ja pika ühistegevuse traditsioonidega riikide praktika, et ühistud on tootjate silmis ühed kõige enam usaldatavad majandusorganisatsioonid.

Näide: Kui Taani suurतालunikult (170 piimalehma) küsiti, miks ta ei ole MD Foodsi (Taani piimandusühistu) juhatuse liikmeks kandideerinud ja kas ta ei karda, et teda petetakse, st ei maksta õiglast piimahinda, ei saanud talunik esialgu küsimusest aru. Kui talle seletati, et Eestis on selliseid juhtumeid piisavalt, kus liikmeid petetakse, vastas talunik, et siis ei juhitu ühistuid õigesti ja juhid tuleb kohe välja vahetada. Tema aga ei kandideeri ühistu juhatusse seepärast, et tal on muud huvid, milleks kulub kogu vaba aeg. Ta

lisas, et Taani ühistus ei ole võimalik, et tootjat-talunikku petetakse. „Kõik juhatuse liikmed on ühesuguste huvidega piimatootjad ja kuidas nad saavad vastu võtta otsuseid, mis on nendele kahjulikud ja kuidas nad saavad ühistut nii juhtida, et see neile isiklikult kasu ei too,” küsis Taani talunik vastu. „Seega, kui nad seisavad oma huvide eest, seisavad nad ka kõikide teiste ühistu liikmete huvide eest.”

4. ÜHISTUD ÜHISKONNAS

Demokraatlikult korraldatud ühiskondades on suur roll kodanike initsiatiivil asutatud organisatsioonidel. Nende kaudu esindavad ja kaitsevad kodanikud oma huve. Tulenevalt seatud eesmärkidest neid ka jaotatakse ja sageli on nende tegevuse ühtlustamiseks vastu võetud seadusandlikke akte (vt ka vastavaid peatükke raamatu järgmistes osades).

Teoreetiliselt on võimalik kõik inimese vajadused rahuldada ainult ühistulistel alustel tegutsevate organisatsioonide vahendusel. Võib-olla sellest ideest on tulnud ka soov ühiskonnastada kogu majandustegevus ja luua uus ühiskonnakord – kommunistlik maailmasüsteem. See on ajaloos läbiproovitud etapp, mis näitas, et inimeste erahuve ja nn looduslikku isekust ei ole võimalik siiski ühiskonnast eraldada (vt I osa). Ühistegevuses on ühitatud nii isekus kui ka isetus – seega asub ühistu isekuse-isetuse teljel keskel.

4.1. Mittetulundusühing

Mittetulundusühing (MTÜ) on isikute vabatahtlik ühendus, mille peaeesmärgiks või põhitegevuseks ei või olla majandustegevuse kaudu tulu saamine. Mittetulundusühingu tulu võib kasutada üksnes põhikirjaliste eesmärkide saavutamiseks. Mittetulundusühing ei või jaotada kasumit oma liikmete vahel.

VAHEMÄRKUS: Tulundusühistute ja mittetulundusühingute eristamine seaduste alusel on tegelikult kunstlik ja suvaline ning ei ole paljusi kooskõlas ühistuteooriaga. Kui tulundusühistud tegutsevad peamiselt oma liikmete heaolu silmas pidades ja püüavad maksimaalselt rahuldada oma liikmete vajadusi, siis mittetulundusühingud tegutsevad vahel ka heategevuslikel eesmärkidel üldistes huvides. Kõik ühistulised organisatsioonid on üldjuhul loodud liikmete vajaduste rahuldamise eesmärgil. Tulenevalt omamiku-kasutaja (liige = klient) samasusest jaotuvad kõik ühise tegevuse tulemusena saadud teenused, k.a rahalised tulud liikmete vahel vastavalt nende osavõtule ühistevõrgust. Vastasel juhul langeks ära üks põhilisemaid ühistutega ühinemise motive – saada koostöö tegemise kaudu isiklikku kasu. Mitmetes riikides ei tehta seadustes tulunduslike ja mittetulunduslike ühingute vahel vahet. Mõnes riigis, näiteks Taanis, puudub ühistute tegevust reguleeriv eriseadustik hoopiski. Autori hinnangul on aga Taani üks paremini ühistuliselt korraldatud ja funktsioneeriv riik maailmas.

Mitmed mittetulundusühingud on asutatud riiklike ja kohalike omavalitsuste poolt või initsiatiivil mitmesuguste spetsiifiliste ülesannete täitmiseks (nt sotsiaallabi vanuritele ja puuetega inimestele; tervishoiuteenistus; kommunaalteenused, mõnede avaliku halduse valdkonda kuuluvate ülesannete täitmine jms, millest on lähemalt juttu õpiku kohalikkude omavalitsust käsitlevas osas).

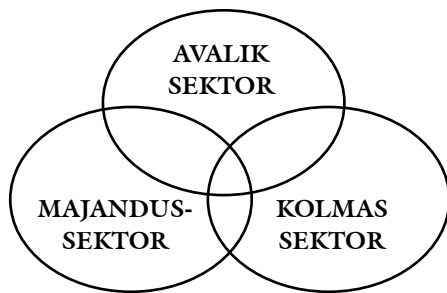
Mittetulundusühingutes töötavad inimesed vabatahtlikena ja ka palgaliste töötajatena. Kui mittetulundusühingutes tegutsevad inimesed palgaliste töötajatena, on ühingu tegevus sarnane **tööhüstuga**, mis tegutseb inimeste nn eneserakenduslikes huvides. Inimesed töötavad tööhüstus palgatöötajatena, kusjuures palga suurus sõltub otseselt nende tööpanusest.

4.2. Kodanikuühiskonna kolm sektorit

Uurijate arvates kuulub kodanikuühiskond kui mõiste poliitika valdkonda. Viimasel aastakümnetel on see mõiste olnud poliitilise diskussiooni osa eriti demokraatia suunas pürgivates ühiskondades. Ühiskonna eri osade ja funktsioonide kirjeldamiseks jaotatakse ühiskond mitmeks sfääriks ehk sektoriks. Peamiselt Ameerika Ühendriikide eeskujul võeti 1990. aastatel ka Eestis kasutusele lihtsustatud ühiskonna jaotuse skeem, mis jagab ühiskonna kolmeks sektoriks. See on suhteliselt lihtne ja esmapilgul ka kergesti arusaadav liigendus.

Ühiskonna kolmeks sektoriks jaotamise lihtsustatud mudel

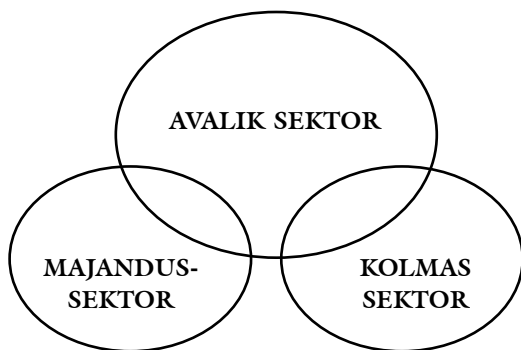
Joonisel III-3 on esitatud lihtsustatud mudel. Kolmandat sektorit nähakse võrdväärse partnerina kõrvuti riigi ja ärihuvidega edendamas ühiskondlikku elu. Erle Rikmani arvates on see küllaltki võimukas eesmärk tasakaalustamaks teisi sfääre, et need ei domineeriks sotsiaalses elus. Samas ei saa kolmas sektor otseselt sekkuda teiste sektorite rolli (Lagerspetz jt 2003, lk 17). Seega on joonisel kujutatud pigem ideaalide kajastus kui reaalsus. Mõnevõrra reaalsema pildi annab joonisel III-4 kujutatud mudel.

Joonis III-3

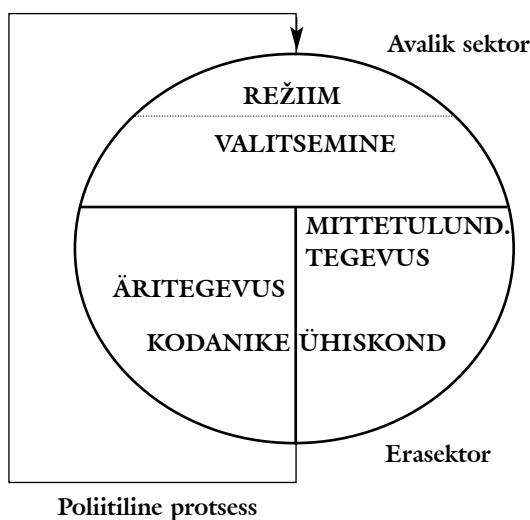
Joonisel III-4 nähtub, et reaalsuses ei ole majandus- ehk ärisektor otseselt seotud kolmanda sektoriga. Küll aga domineerib nende mõlema üle avalik ehk riigisektor. Samas viitab mudel avaliku sektori ülemvõimule, mis näitab samal ajal demokraatiast eemaldumist. Mõned autorid on märkinud, et kapitalistliku orientatsiooniga ühiskondades domineerib pigem majandus- ehk ärisektor. Sellisel juhul tuleks joonisel III-4 omavahel vahetada avalik sektor ja majandussektor.

Reaalsusele lähemal asuv mudel

Joonis III-4

UNDP mudel

Joonis III-5

valitsus, ministeeriumid, riiklikud ametid, sõjavägi, politsei, piirivalve, kohtud, inspeksioonid, avalik-õiguslike institutsioonidena riiklikud ülikoolid, mitmesugused riigi asutatud fondid, maavalitsused, valla- ja linnavalitsused ning muud institutsioonid, mille vahendusel realiseerib riik oma võimu.

Avalik e riiklik sektor tegutseb enamasti rangelt seaduste alusel ja neist juhindudes ning talle on antud eriõigusi ja kohustusi, millest rahvas peab tingimusteta juhinduma. Seejuures rahvas ise nende seaduste koostamisest massiliselt osa võtta ei saa – seda teevad rahva nimel tegutsevad erakonnad.

Demokraatlikus riigis luuakse avaliku sektori institutsioonid inimeste vabal tahtel

Tulenevalt vajadusest neid puudusi sektorite jaotuses vältida on rahvusvaheline programm UNDP (United Nation Development Programme) pakkunud välja järgmise käsitle, mis on esitatud joonisel III-5.

See mudel on tunduvalt laiem, kus muuhulgas on märgitud ka kodanikuühiskonna roll poliitilises protsessis ja riigi ühiskondliku režiimi ning valitsemise korraldamisel. Kolmanda sektori asemel on nimetatud mittetulunduslik tegevus, mis on reaalsem ja enam vastav tegelikule olukorrale. Samas on joonisel näha, et ka äritegevus ehk ärisektor on kaasatud riigi juhtimisprotsessi, kus ta tegelikult ka on.

Laskumata siinjuures selle jaotuse teoreetilistesse alustesse ja põhjendustesse, toome ära nende sektorite üldiseloomustuse. Kolmesektorilise ühiskonnamudeli analüüsi ja kriitika on autor esitanud raamatus „Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas” (Leetsar 2003, lk 269–285).

4.2.1. Avalik sektor. Selle all mõistetakse riigivõimu (riigikogu, valla- ja linnavolikogud) ja selle poolt loodud riiklike ametkondade ja institutsioonide kogumit. Siia hulka arvatakse

moodustatud poliitiliste erakondade ja rühmituste (**poliitiline ühistegevus**) vahendusel valitud kõrgema riigivõimu otsuste alusel. Samas on siiani selgusetu, kas avaliku sektori institutsioonidena tuleks käsitleda ka poliitilisi erakondi ja muid poliitilisi rühmitusi, sh ka neid, mis tegutsevad olemasoleva riigikorra vastu eesmärgiga seda muuta.

4.2.2. Ärisektor. Selle all mõistetakse peamiselt kasumile orienteeritud kapitalistlikke ettevõtteid – aktsiaseltsid, osaiühingud, tulundusühistud (**majanduslik ühistegevus**), hargmaised korporatsioonid, pangad, kindlustusseltsid. Ärisektori eesmärgiks on raha teenimine ja kasumite jaotamine selle moodustanud investoritele-aktsionäridele. Riik ärisektori tegevuses üldjuhul ei osale. Kahjuks on ärisektor veelgi ebamäärasemalt defineeritud kui avalik sektor. Kas ärisektorisse kuuluvad ainult ettevõtete omanikud-aktsionärid või ka ettevõtete palgalised töötajad, kes ettevõtete juhtimises ja kasumite jaotamises ei osale?

Ärisektor teeb kaunis tihedat koostööd avaliku sektoriga. Eesmärgiks on endale soodsa seadusliku ettevõtluskeskkonna loomine selleks, et maksimeerida kasumeid ja kasutada efektiivsemalt palgalist tööjõudu. Selle nimel tegeleb ärisektor ka seadusliku ja sageli ka ebaseadusliku sponsoriga. Tavaliselt toetatakse rahaliselt erakondi, aga ka sporti, kultuuri, haridust jne. Tegelikult ei ole sellel tegevusel midagi ühist heategevusega. Ärisektori esindajad tegutsevad ainult enda isiklikes huvides (reklaam, isikliku tunnustatuse tarve), harvem on nähtaval filantroopia ja üldhumaansed põhjused.

4.2.3. Kolmas sektor. Kolmanda sektori alla püütakse mahutada peaaegu kõik ülejäänud organisatsioonid, sh ka nn mittetulunduslikud organisatsioonid, mis tegutsevad mittetulundusühingute seaduse (vt RT I 1998, 96, 1515) kohaselt. Näib, et kolmanda sektori alla soovitakse paigutada kõik tegevused, mis on seotud inimese vaimse töö või huviga (**sotsiaalne ühistegevus**). See sektor on veelgi ebamäärasemalt defineeritud. Üldiselt arvatakse kolmanda sektori organisatsioonide hulka vabatahtlikud organisatsioonid, sotsiaalhoolekanne, heategevusorganisatsioonid, spordiklubid ja -liidud, sihtasutused, kultuuriseltsid ja -ühendused. Mõnikord seotatakse kolmanda sektoriga ka kirikuid, ülikoole, ametiühinguid aga ka ühistuid.

Seaduse järgi on mittetulundusühing Eestis isikute vabatahtlik ühendus, mille eesmärgiks või põhitegevuseks ei või olla majandustegevuse kaudu tulu saamine. Samal ajal võib mittetulundusühing teenida ka tulu ja kasutada seda üksnes ühingu põhikirjaliste eesmärkide saavutamiseks. Mittetulundusühing ei või jaotada kasumit oma liikmete vahel. Seega tuleb mittetulundusühingute all mõista organisatsiooni, mis saavad oma ülalpidamiseks ja põhikirjaliste eesmärkide täitmiseks raha kas annetustena või kingitustena sponsoritelt, eraisikutelt, äriühingutelt või riigilt. Sellisel juhul ei saa mittetulundusühing osutada oma liikmetele tasulisi ja ka tasuta teenuseid, sest tasuta teenuste jaotamine liikmetele on sisuliselt tulude (kasumi) jaotamine liikmete vahel mitterahalisel viisil. Teisest küljest saame mis tahes äri-

ühingu (aktsiaselts, osäühing, tulundusühing), kui ta mingil põhjusel ei jaota oma tulusid (kasumit) liikmete vahel, arvata samuti mittetulundusühingute hulka. Võib arvata, et mittetulundusühingute seadus on paljuskki puhtpoliitiline akt, et anda võimalus legaliseerida ka varjatud majandustegevus ja MTÜde tegevjuhtkonna tasustamine.

Kahjuks tuleb aga MTÜ seadusega kooskõlla viia paljude teiste ühistuliste organisatsioonide tegevus, mis rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse põhimõtete alusel on siiski majandusliku ühistegevuse alla kuuluvad tegevused (näiteks korteri- ja elamuühistud, sotsiaallabi jaotamiseks asutatud ühistud, kommunaalühistud, maa-parandusühistud jms). See moonutab tugevasti praktilist ühistegevust.

Kokkuvõttes on kolmesektorilist ameerikalikku ühiskonna jaotusskeemi paljud autorid tugevasti kritiseerinud. MTÜde seaduse vastuvõtmisega lõi Eesti Vabariigi Riigikogu ebamugava pretsedendi, mis võib saada takistuseks ühistuliste organisatsioonide arengul.

4.3. Ühistegevuse kolm valdkonda

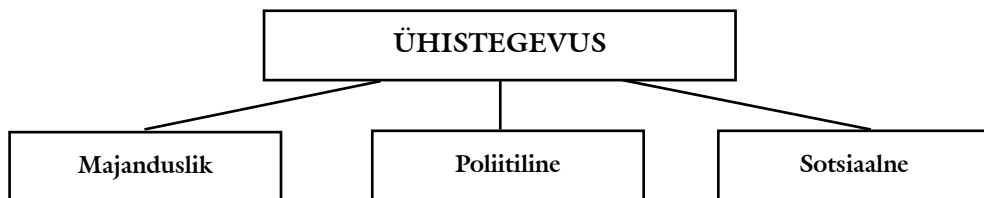
Ühistuid võib asutada peaaegu kõikide vajaduste rahuldamise eesmärgil. Peamiseks motiiviks ja algatavaks jõuks on inimese **koondatud ühishuvi** (üheliigilised vajadused, ühine ja motiveeritud tahe ennast aidata, muuhulgas ka inimese vaimsest tulenevad vajadused jms). Vähem tähtis pole ka leida motiveeritud inimeste hulgas üles teotahtelised liidrid, kellest oleneb tegelikult väga palju.

Tavaliselt ei piirdu inimese vajadused ühe-kahe erihuviga. Aktiivne inimene evib tavaliselt peale materiaalsete huvide veel sotsiaalseid, psühholoogilisi ja vaimseid huvisid, mida on samuti kõige ratsionaalsem ja odavam rahuldada koostöö vahendusel. Nii näiteks on Euroopas ja Ameerikas tavaks, et aktiivne ja ettevõtlik inimene on keskmiselt 5–7 ühistulise ühenduse liige. Peamiselt ühistulistel alustel korraldatud maamajandussektoris on edukas ettevõtja-talunik isegi kuni 10–12 majandusühistu, erialaliidu või muu ühistulise ühenduse liige. Vastasel korral võib ettevõtte muutuda lihtsalt konkurentsivõimetuks.

Sellest tekib ka vajadus ühistuliste ühenduste liigitamiseks nende eesmärkide või siis tegevusalade järgi. Ühistulisi ühendusi saab liigitada mitmeti. Demokraatlikult korraldatud ühiskonnas on kõik inimesed ühel või teisel viisil seotud mitmesuguste ühis- või koostöö vormidega. Inimeste ühistegelikel alustel korraldatud koostöö toimub peamiselt kolmes suures valdkonnas – **poliitiline, majanduslik ja sotsiaalne** ühistegevus (joonis III-6).

4.3.1. Poliitiline ühistegevus. Praktika on näidanud, et inimesed ei ole maailmavaateliselt kaugeltki alati ühesugused. Ühed arvavad ning on veendunud, et demokraatlik ühiskond peab toimima loodusseaduste alusel ning olema oma arengus täiesti vaba ning leiavad, et seda on võimalik realiseerida ainult võimu vahen-

Ühistegevuse jaotus valdkonniti

Joonis III-6.

dusel. Teised arvavad, et ühiskond peab toimima rangelt ettekirjutatud reegleid järgides, milleks vajatakse samuti võimu mehhanisme. Kolmandad peavad silmas mingisuguseid vahepealseid võimalusi. Neljandad soovivad poliitilise ühistegevuse kaudu pääseda võimule ning selle kaudu oma tunnustusvajadust, samuti majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi erihuve rahuldada.

Inimesed on maailmavaatelisel alusel koondunud mitmesugustesse gruppidesse ja püüavad nende abil oma põhimõtteid ühiskonnas realiseerida. Neid grappe nimetatakse **poliitilisteks erakondadeks ehk parteideks**. Demokraatlikult korraldatud riikides on poliitiliste erakondade tegevus seadustega reguleeritud. Poliitilised erakonnad loovad riigikorralduse struktuuri (valimised), valitsemise reeglid (seadused) ning kehtestavad raamistiku, millest kodanikud peavad oma tegemistes juhinduma. Poliitiline ühistegevus ei saa toimida ilma riiklike institutsioonideta ning ka vastupidi – riiklikud institutsioonid on oma tegevuses alati mõjustatud poliitilistest jõududest. Demokraatlik riik ja demokraatlikult korraldatud omavalitsused on põhimõtteliselt üles ehitatud ja toimivad ühistulistel alustel (Schöber 2003).

Poliitilist ühistegevust saab omakorda jaotada kolmeks.

- **Seaduslik.** Inimeste poliitiliseks tegevuseks on loodud seadustega kindel raamistik. Eestis näiteks põhiseadus, erakonnaseadus, valimisseadus, kohaliku omavalitsuse korraldamise seadus jne. Nende seadustega tagatakse inimeste poliitiline osalemine demokraatlikus riigis. Samal ajal on poliitiline tegevus üsna rangelt reglementeeritud. Sisuliselt välistavad need seadused tegevuse, mis ei ole poliitiliste jõudude ühise kokkuleppe tulemusena lubatud või on koguni täiesti keelatud.
- **Illeaalne.** Igas ühiskonnas on inimesi, kes ei ole ühe või teise poliitilist tegevust reguleeriva seadusesättega nõus. Sellisel juhul organiseeritakse mitmesuguseid ebaseaduslikke poliitilisi väljaastumisi, relvastatud väljaastumisi, terrorismiakte ja separatistlikke üritusi. Nende hulka kuuluvad ka sõjalised aktsioonid olemasoleva riigivõimu kukutamiseks ja mis tahes poliitilise ühiskonnakorralduse muutmiseks. Sellise tegevuse hulka võib arvata ka 1988.–1992. aastal Eestis asetleidnud nn laulva revolutsiooni, mille eesmärgiks oli Eesti lahkumine NSV Liidu koosseisust ja iseseisva riigi taastamine.

- **Legaalne.** Siia hulka kuuluvad inimeste poliitilised tegevused, mis ei ole seadusega reguleeritud, kuid ei ole ka keelatud, näiteks mitmesuguste mittetulundusühingute aga ka tulundusühistute poliitilised aktsioonid, mille eesmärgiks on oma liikmete huvide poliitiline kaitse ja endale poliitiliste tegevusvõimaluste taotlemine.

VAHEMÄRKUS: Poliitilist ühistegevust ja rühmitusi ei ole Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) sektorites ära toodud. See tuleneb tõenäoliselt sellest, et poliitiline tegevus seostatakse enamasti riiklike institutsioonidega, aga majanduslik ühistegevus endale teatavasti poliitilisi eesmärke ei sea. Samal ajal on aga igasugune majandustegevus otseselt mõjustatud poliitilistest otsustest ning vajadusel võivad ka majandusühendused sekkuda poliitikasse ja oma poliitilisi mõjusfääre laiendada. Üldjuhul peetakse ühistute sekkumist poliitikasse liikmete huvides soositavaks ja vajalikuks tegevuseks.

4.3.2. Majanduslik ühistegevus. Siia gruppi kuuluvad ühistud, mille peamiseks eesmärgiks on ühistu liikmete majanduslik toetamine. Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA) on jaotanud oma tegevusvaldkonna järgmisteks sektoriteks:

- **Põllumajanduslikud ühistud.** Siia kuuluvad kõik ühistud, mis tegelevad põllumajandussaaduste tootmise, varumise, töötlemise, turustamise ning tootjate teenindamisega. Eesmärgiks on teenida tootjatele suuremat majanduslikku tulu või osutada omahinnaga teenuseid tootmiseks vajalike sisendite (masinad, kütused, energia, side, transport, väetised, jõusöödad jms) muresemiseks. Lisaks saavad põllumajandustootjad ühistegevuse kaudu omahinnaga mitmesuguseid teenuseid (ehitus, looma tervishoid, tootmisnõuanne, kommunaalteenused jne).
- **Ühispangad, krediidi- ja hoiu-laenuühistud.** Ühistulised rahaasutused tekkisid sel ajal, kui inimestel oli vähe raha. Eesmärgiks on koondada liikmete väikesed rahalised ressursid ning anda need laenudena liikmetele suuremate investeeringute ja ostude tegemiseks. Ühistuliste rahaasutuste eripäraks on, et kogu liikmete poolt kogutud ja teenitud raha jääb liikmetele – see ei lähe dividendidena liikmete ringist välja. Ühistulised rahaasutused on sisuliselt kasumit mittetaotlevad organisatsioonid, mis osutavad oma liikmetele teenuseid omahinnaga. Ühispangad, krediidi- ja hoiu-laenuühistud on maailmas enam levinud rahaasutused.
- **Kommunikatsiooniühistud.** Kommunikatsiooniühistud on enam levinud maapiirkondades, kuid viimasel ajal ka linnades (side-, televisioonivõrgud, internet jms). Nende eesmärgiks on oma liikmetele sideteenuste osutamine omahinnaga.
- **Tarbijate ja toitlustusühistud.** Tarbijate- ja toitlustusühistud on ühed vanemad ühistud. Nende eesmärgiks on varustada liikmeid kvaliteetsete toidu- ja muude olmeliste kaupadega omahinna eest. Paljudes riikides osutavad tarbijate ühistud oma liikmetele veel hotelli-, turismi- ja muid teenuseid.

- **Vee-, elektri- ja energiaühistud.** Suhteliselt laialt levinud ühistud, mille eesmärgiks on pakkuda oma liikmetele kommunaalteenuseid omahinnaga. Siia gruppi kuuluvad põhimõtteliselt ka maaparandusühistud, mis tagavad maaomanikele nende maadel vajaliku niiskusraie ja hoolitsevad kuivenduse ja niisutussüsteemide korrasoleku eest.
- **Kalandusühistud.** Kalurite asutatud ühistulised ettevõtted, mille eesmärgiks on ühistuliste kalakasvanduste majandamine, kalurite teenindamine, varustamine ning ka kalasaaduste töötlemine ja turustamine.
- **Tervishoiuühistud.** Arstide ja ka patsientide asutatud ühistulised polikliinikud, haiglad, sanatooriumid ja muud raviasutused. Arstide ja muu meditsiinilise personali (õed, sanitarid) asutatud nn meditsiinilistes tööühistutes (perearstikeskused, polikliinikud, haiglad) tagavad liikmed eneserakenduslikus korras meditsiiniteenuste osutamise ravivajajatele. Tervishoiuühistuid on asutanud ka kohalikud omavalitsused vanurite raviks ja hooldamiseks (polikliinikud, vanadekodud jms).
- **Korteri- ja elamuühistud.** Kortermajade ja eramute gruppide haldamiseks asutatud ühistud. Eesmärgiks osutada korteri- ja maaomanikele kommunaalteenuseid omahinnaga.
- **Kindlustusühistud.** Ühed vanemad ühistud, mis algselt asutati valitsuste initsiatiivil tulekahjudega kaasnevate kaotuste leevendamiseks. Kindlustusühistute (seltside) eesmärgiks on ainelise vara ja elu kindlustamine omahinnaga. Kindlustusühistute puhul jäävad kõik preemiatena kogutud ja kapitalide paigutamistelt teenitud summad liikmetele-kindlustuse võtjatele. Kindlustusühistud on analoogiliselt ühistuliste rahaasutustega suhteliselt suletud süsteemid, milles raha ringleb, kuid üldjuhul sellest ei välju. Kindlustusühistutes tekkiv raha jääb liikmete käsutusse, seda ei viida dividendidena välja.
- **Turismiühistud.** Uuema aja ühistud, mille enamasti on asutanud pensionile jäänud inimesed enda turismivajaduste rahuldamiseks. Turismiühistud korraldavad oma liikmetele puhkuse- ja matku maailma kaunimatesse kohtadesse. Siia hulka võib teatud mõõndustega arvata ka autoklubid, mis korraldavad oma liikmetele automatku, koostavad ja annavad välja teedekaarte, osutavad oma liikmetele omahinnaga autode tehnilist ja avariilist teenindamist jne.
- **Töötajate ühistud.** Erialaspetsialistide ja vastava kvalifikatsiooniga töötajate asutatud nn eneserakenduslikud ühistud, mille eesmärgiks on tagada oma liikmetele tasuv töö ja majanduslik sissetulek (näiteks kaevurid, arstid, puusepad, autojuhid, põllumehed, kalurid, kunstnikud, arhitektid jne).
- **Metsaomanike ühistud.** Nende maaomanike ühistud, kelle maadel kasvab mets ja kes soovivad oma metsa omahinnaga majandada ja sellest ka tulu teenida – metsa uuendus, metsa hooldus, raie, varumine, töötlemine, müük.

VAHEMÄRKUS: Eespool esitatud ICA sektorite jaotusest näeme, et majandusliku ühistegevuse valdkonnas on mitmeid tegevusalasid, mis Eesti Vabariigi seaduste kohaselt peavad kuuluma mittetulundusühingute koosseisu, nn kolmandasse sektorisse, ning mis ei tohi saada majandustegevuse kaudu liikmetele jaotatavat tulu, nt korteriühistud. Kuid korteriühistute eesmärkideks on tagada oma liikmetele odavamad kommunaalteenused ja seepärast on tegemist sisuliselt tulundustegevusega. Selline vastuolu tuleneb Eesti Vabariigi seadusest, mis ei ole kooskõlas rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse põhimõtetega.

Nagu eeltoodud Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) ühistute jaotusest selgub, on liikmete majandushuvidest lähtuvaid ühistulisi ühendusi võimalik asutada praktiliselt kõikidel inimeste tegevusaladel. Seejuures on kõiki läbivaks ühisjooneks eeldused, et

- ühistud teenindavad eeskätt oma liikmeid,
- kõiki teenuseid osutatakse omahinnaga,
- tulud jaotatakse liikmete vahel,
- raha ja ressursid ringlevad ühistu liikmete huvides suhteliselt suletud süsteemis,
- tegevust juhivad ja kontrollivad liikmed.

4.3.3. Sotsiaalne ühistegevus. Sotsiaalse ühistegevuse valdkonda kuuluvad ühistud, mille eesmärgiks on rahuldada inimeste mittemateriaalseid, enamasti inimeste vaimsusest ja ühiskondlikkusest tulenevaid vajadusi. Nendeks on:

- esindusvajadused (tulenevad inimeste tegevusalast, ametist ja omandatud erialast);
- harrastusvajadused (tulenevad peamiselt inimeste huvialadest);
- vaimsed vajadused (tulenevad inimeste usulistest veendumustest);
- psüühilised vajadused (tulenevad inimeste psüühikast ja selle tasakaalust);
- teadmiste suurendamise vajadused (tulenevad inimese soovist rohkem teada);
- inimestele geneetiliselt omane tunnustusvajadus.

Enam levinud on järgmised sotsiaalse ühistegevuse valdkonda kuuluvad ühistulised ühendused.

- **Eri- ja kutseala liidud ning seltsid.** Nende eesmärgiks on ühiste ametihuvidega kaasnevate inimeste huvide jõuline ja kontsentreeritud esindamine teiste ühiskonnagruppide, aga ka valitsusasutuste ees. Samuti erialaste teadmiste täiendamine, oma erialase kvalifikatsiooni tõstmine ja muude erihuvide rahuldamine.
- **Kultuuriseltsid ja seltsingud.** Neis veedavad inimesed vaba aega ja rahuldavad harrastusvajadusi. Sageli on kultuuriseltsidel rahvuse arengule suunatud aateline, eetiline ja üldpoliitiline roll.

- **Usuorganisatsioonid.** Nende peamiseks eesmärgiks on inimeste usuliste tõekspidamiste ja veendumuste rahuldamine. Aitavad tasakaalustada ja ületada inimeste vaimsusega seonduvaid probleeme.
- **Harrastusühingud.** Inimeste harrastuste rahuldamiseks asutatud ühistulised organisatsioonid – spordiliidud ja -seltsid, kõikvõimalikud „kogujad”, klubi-line tegevus, huvid jms.
- **Haridus- ja täiendõppe ühingud.** Kõikvõimalikud ajutised ja alaliselt tegutsevad ühistulised organisatsioonid, mille eesmärgiks on inimeste teadmiste kasvatamine, uute erialade õppimine, keeleõpe jms.
- **Korporatsioonid.** Mitmed inimeste vaimsust kandvad ühendused, mis on suhteliselt suletud, kuid teenindavad oma liikmeid kindlate kodukordade ja ühiselt seatud eesmärkide nimel.
- **Kombetalitusühingud.** Asutatakse mitmesuguste kombetalituste korraldamiseks, näiteks matuseühistud, ühiskalmistud, kombetalitusseltsid jne, et pakkuda teenust omahinnaga.
- **Sotsiaalabiühistud.** Asutatakse ühiskonnas mittetoimetulevate inimeste majanduslikuks ja vaimseks toetamiseks – näiteks vanurite ühistud, puuetega inimeste ühendused, töötute ühistud jms. Nende ühistuliste organisatsioonide asutajateks võivad olla kodanikualgatuse korras vanurid ja puuetega inimesed või nende sugulased. Sotsiaalabiühistuid võivad asutada ka kohalikud omavalitsused ning riiklikud organisatsioonid, kelle ülesandeks on sotsiaalsete küsimuste lahendamine.
- **Keskühistud ja -liidud.** Keskühistud ja -liidud on ühistute ja liitude ühendused, kellele viimased on delegeerinud ülesandeid, millega üksikühistud ja -liidud ei suuda iseseisvalt toime tulla. Tavaliselt on keskühistel ja -liitudel mingi kitsama ala esindusfunktsioon.

Nii nagu majandushuvide realiseerimiseks asutatud ühistutes on ka sotsiaalsetes ühistutes kindlalt esikohal liikmete huvid, mida on üheskoos võimalik paremini, odavamalt ja kvaliteetsemalt rahuldada. Nagu näeme, ei ole inimeste huvid ainult materiaalsed, soov rohkem raha teenida ja hüviseid tarbida. Sageli on ühishuvideks tegevused, mida üksinda pole võimalik viljeleda – meeskondlikud mängud, sport, osalemine laulukoorides, ansamblites, rahvatantsurühmad jms.

5. ÜHISTEGEVUSE RAHVUSVAHELISELT TUNNUSTATUD PÕHIMÕTTED

5.1. Ühistegevuse põhimõtte (printsüibi) definitsioon

Ühistud erinevad teistest turumajanduslikest ettevõtetest oma tegevuse põhimõtete poolest. Paljud usuvad, et need eripärad ei mahu kehtivate seaduste raamidesse ega seonu ka tänapäeva tegeliku turumajandusega ehk kapitalismiga. Seepärast lei-

takse, et ühistegevus peab rajanema selgelt eristatavatel põhimõtetel (printsiipeidel), mis on aegumatud ja universaalsed. Usutakse, et ainult põhimõtete sisulise mõistmise, veelgi enam – tunnetamise ning põhimõtete tingimusteta järgimise kaudu võivad liikmed, kliendid ja juhid ühistuid täielikult mõista ja kapitalistlikus turumajanduses neid efektiivselt juhtida.

Kuigi niisugustel uskumustel on puudusi – ei luba põhimõtteid käsitleda pidevalt arenevatena – tuleb märkida, et ühistegevuse ajaloos on põhimõtetel olnud täita väga oluline osa. Ühistegevuse põhimõtteid on ajaloo vältel korduvalt ümber sõnastatud, nende defineerimise ja lahtimõtestamise käigus on tekkinud erinevad teadlaste koolkonnad, kusjuures lõplikku võitu pole keegi suutnud saavutada. See näitabki, et ühistegevuse põhimõtted muutuvad ajas, nad peavad silmas objektiivseid ühiskonna ja majanduse arenguid ning tingimusi. Mõned põhimõtted on pannud ajale paremini vastu, mõned on kasutusel olnud lühemat aega ning viimastel aastatel on seoses ühiskonna globaliseerumisega üles kerkinud ka sootuks uusi, millele varem tähelepanu ei pööratud.

Põhimõtte definitsioon: Ühistegevuse põhimõte ehk printsiiپ on kindel käitumisreegel või põhiline tõde, millest ühistu liikmed ja töötajad peavad oma tegevuses juhinduma.

Seletus: Kui otsuste tegijad peavad kinni praktikas läbiproovitud ühistegevuse põhitõdedest ning käitumisreeglitest, siis on võimalik rahuldada efektiivselt ja kõige ratsionaalsemal viisil ühistu liikmete majanduslikke ning muid vajadusi. Aja jooksul on jõutud üldlevinud arusaamisele, et kui ühistud peavad kinni ja juhinduvad oma tegevuses ühistegevuse põhimõtetest, siis ühistud säilitavad ühistulise ettevõtluse vormi olulised eesmärgid, oma unikaalsuse ning on kindlalt liikmete teenistuses. Teiselt poolt on ühistegevuse põhimõtted ka oluliseks mõõdupuuks ühistuliste ühenduste olemuse selgitamisel. Põhimõtted võimaldavad ühistuid omavahel klassifitseerida ning rühmitada. Samuti saab põhimõtete alusel võrrelda ühistuid teiste organisatsioonidega. Kui tekib vajadus selgitada, kas enmast ühistuks nimetav organisatsioon on ikka sisuliselt ühistegeelik, tuleb võrrelda selle organisatsiooni põhikirja ja praktilist tegevust ühistegevuse kõikide põhimõtetega. Kui selgub, et kõige olulisemates küsimustes, nagu kasumi jaotamine, demokraatlik kontroll ja omandisuhed, ei vasta organisatsioon ühistegevuse põhimõtetele, siis ei ole tegemist ka ühistulise ühendusega, mis sest, et ta kannab ühistu nime. Põhiline kasu ühistegevuse põhimõtetest tuleb ühistute liikmetele ja juhtidele (nõukogu, juhatus, direktorid).

Riikides vastu võetud seadused mõjutavad ühistegevuse arengut konkreetses riigis kolmel viisil.

- **Esiteks riigid, mis soodustavad ühistegevuse arengut.** Tavaliselt luuakse seaduste alusel ühistutele soodsad tegutsemistingimused. Eriti kujukaks näiteks võib tuua 1934.–1940. a Eesti Vabariigi praktika. Eriseaduste ja riigi rahalisel ning ideoloogilisel toetusel asutati keskühistud, mis said eelisõi-

gused kaupade ekspordil. Loomulikult ei meeldinud see kapitaliühingutele, kes lootsid tootjate arvel kasumit teenida. Ka tänapäeval leidub riike, kus ühistegevust aktiivselt toetatakse. Näiteks Hispaanias toetatakse vägagi jõuliselt kalurite ühistute tegevust. Paljud tähtsad rannikuelu ja keskkonda mõjutavad riigipoolsed abinõud on delegeeritud täitmiseks kohalikele kalurite ühistutele ja nende eest ka makstakse. Sel viisil saavad kaluriühistutesse koonduvad inimesed täiendavat tööd ja võimalusi oma perede elatamiseks.

- **Teiseks riigid, mis on ühistegevuse suhtes neutraalsed.** Luues kõikidele näiliselt võrdsed tingimused, antakse sellega tegelikult eelised kapitaliühingutele. Nii juhtus taasiseseisvunud Eestis esimestel aastatel. Kapitaliühingute ja eriti väliskapitali toel rajatud ettevõtete operatiivse tegutsemise tõttu suudeti kiiresti hõivata pangandus- ja kindlustusturud. Ka põllumajandussaadusi ümbertöötav tööstus läks kapitaliühingutele. Tootjate arvel teenisid kapitaliühingud suuri kasumeid, kuid maamajandus jäi mitmeks aastaks kiratsema.
- **Kolmandaks riigid, mis pärsivad ühistegevuse arengut.** Näiteks NSV Liidus, sealhulgas ka okupeeritud Eestis, likvideeriti valitseva ideoloogia survele seaduslikul teel eraomandus ja sellel põhinev ühistegevus. Asemele tuli nn nõukogulik kooperatsioon, mis baseerus üldrahvalikul ehk kollektiivsel omandil (kolhoosid ja teised kooperatiivsed ettevõtted). Rahvusvaheliselt tunnustatud ja kapitalismile omaseid ühistegevuse põhimõtteid ei olnud NSV Liidus võimalik kasutada. Maailmas võib leida ka teisi näiteid, kus autokraatliku riigikorra ning majandus- ja finantsoligarhia tingimustes teevad riigid piiranguid ühistute arengule ning võetakse vastu ühistegevuse arengut piiravaid seadusi. Valitsused, mis ühistute arengule vastu seisavad, on sageli autoritaarsed režiimid, mis ei saa lubada oma territooriumil vabalt tegutsevaid demokraatlikke institutsioone.

Ideaalne oleks, kui riigid ja valitsused oma ühistegevust puudutavates seadustes ja muudes õigusaktides juhenduksid **rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse põhimõtetest**. Sellisel juhul on tagatud ka ühistute demokraatlik ja vaba areng

5.2. Põhimõtete kujunemise ajaloost

Kapitalistlike (rahal põhinevate) tootmissuhete levik põhjustas juba keskajal elanikkonna tugeva kihistumise väikesearvuliseks rikaste ja suurearvuliseks vaeste kihiks. Paljud katsed luua erakapitalil põhinevate ja klientide arvel suuri kasumeid taotlevate ettevõtete kõrvale konkurentsivõimelisi **liikmelisusel** baseeruvaid ettevõtteid äpardusid. Järjest enam hakati juurdlema selle üle, miks ikkagi ei suuda **klientide-omanike** asutatud ühissettevõtted konkureerida eraettevõtjatega. Teoreetiliselt ja loogikareeglite kohaselt pidanuksid olema ühistud võrreldes eraettevõtjate kapitaliühingutega isegi konkurentsivõimelisemad. Teame juba, et teenindusühistud on olemuselt **kasumit mittetaotlevad** organisatsioonid, mis on suutelised toimima klientide-omanike huvides edukalt ka nullkasumi (normaalkasumi) tingimustes.

Miks aga olid klientide arvel kasumeid tootvad kapitaliühingud praktikas edukamad, sellele küsimusele ei leitud kaua aega vastust.

Ajapikku hakkasid ühistegevusega katsetanud inimesed taipama, et **ühistegevusest tõuseb tulu ainult siis, kui järgitakse kindlaid ja selgelt sõnastatud koostegutsemise printsiipe ehk põhimõtteid**. Kui nendest täpselt kinni peeti, siis olid ka ühistud konkurentsivõimelised ja suutelised oma liikmetele rohkem kasu tooma. Loomulikult oli oma osa ka eespool kirjeldatud ühistuteoreetikutel, kelle ideed ühistute asutajaid mõjutasid.

Esimest korda fikseeriti ühistegevuse põhimõtted 1844. a Inglismaal Rochdale'i linnas, kus **Charles Howarthi** initsiatiivil asutasid kakskümmend kaheksa kodanikku oma perekondade paremaks varustamiseks toiduainetega ühiskaupluse (mõnedel andmetel avaldati need põhimõtted kirjalikult alles 1860. aastal). Fikseeritud põhimõtetest peeti rangelt kinni ning ühiskauplusest kasvas järgnevate aastate jooksul välja võimsaim kaubanduskettide süsteem maailmas. Tänapäeval tuntakse ühiskaubandust tarbijate ühistute (kooperatiivide) nime all.

Praktikas leidsid Rochdale'is fikseeritud põhimõtted kiiresti üldise tunnustatuse. Ühistud liitusid ja asutasid ka liite. Kõige esinduslikumaks organisatsiooniks on **Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit** (International Co-operative Allians – ICA), mis asutati 1895. a Inglismaal. ICA initsiatiivil hakati ühistegevuse põhimõtteid teadlikult edasi arendama ning laiendama ka teistel eesmärkidel asutatud ühistutele (www.ica.coop).

VAHEMÄRKUS: Eestis on tuntud Eesti Tarbijateühistute Keskühistu kaupluste ketid Maksimarket, Konsum ja kohalikud tarbijate ühistute kaupluste ketid Maksimarket, A ja O, Kaubamaja, E Ehitus, Tööriistamarket jt kauplused.

Hinnangud ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtetele on olnud erinevad. Mõned suhtuvad nendesse kui **ühistegevuse filosoofia ja tegevuse seadustesse**, pidades neid ainuõigeteks põhimõteteaks, mis on aegumatud ja universaalsed. Teised kinnitavad, et põhimõtted peegeldavad ainult konkreetset olukorda, kus Rochdale'i ühistu asutajad omal ajal olid, ning neid ei sobi tänapäeval enam kasutada. Ilmselt on tõde kuskil vahepeal. Loomulikult on maailma majandus viimase saja viiekümne aasta jooksul tundmatuseeni muutunud ning ka ühistud tegutsevad hoopis teistsugustes poliitilis-majanduslikes tingimustes.

Umbes sel ajal hakkasid ka teadlased ühistegevuse aluseid hoolikamalt uurima. Rochdale'i ühistu põhimõtete avaldamisele järgnenud aastakümnete jooksul kujunesid välja ühistegevuse teaduslikud alused, mitmed teadlaste koolkonnad, teooriad ning ka **ühistegevuse filosoofia ja praktika**. Ühistegevuse põhimõtete teemal on avaldatud üsna palju teaduslikke monograafiaid (Watkins, Münkner, MacPherson, Nilsson, Laurinkari, Köppä jt) ning uurimusi.

Teadliku ühistegevuse enam kui 150-aastase ajaloo vältel on ICA ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhiprintsiipe korduvalt revideerinud ja ümber sõnastanud. Kuigi need on aja jooksul liberaalsemaks muutunud, on nende sisu olemuslikult jäänud samaks. Aja jooksul on põhimõtted leidnud praktikas kinnituse ning neid rakendatakse nii olemasolevates ühistutes kui ka uute ühistute asutamisel.

Ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtteid peavad tundma kõik inimesed, kes soovivad asutada ühistuid ja loodavad ühistegevuses osalemise kaudu kasu saada. Kõik ühistute liikmed peavad neist juhinduma, kui nad soovivad, et nende ühistu oleks edukas ja areng stabiilne. Ühe või teise põhimõtte mittejärgimine võib esile kutsuda ühistu majandusnäitajate kiire languse ning halvemal juhul ühistu lagunemise. Kui aga soovitakse mingil põhjusel mõne põhimõttega mitte arvestada, tuleks eelnevalt kindlasti konsulteerida ühistegevuse asjatundjatega, kes oskavad sellega kaasnevaid ohtusid reaalselt hinnata ja neid ka ette näha, vastasel korral võivad kahjud olla küllaltki suured.

5.3. Põhimõtete kujunemine ja nende grupid

Põhimeetodiks, kuidas klassifitseerida ettevõtteid, mis väidavad end olevat ühistud, on võrrelda nende ettevõtete praktilist tegevust ühistegeliku ettevõtte definitsiooniga ja rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse printsiipidega. Sageli ei anna ainult definitsiooni tasemel võrdlus rahuldavaid tulemusi, sest definitsioon on nüansside selgitamiseks liialt üldine. Täpsem viis liigitada ettevõtteid ühistuliseks või mitteühistuliseks on jälgida, milliseid ühistegevuse printsiipe nad toetavad ja järgivad. Selleks on põhimõtted täpselt sõnastatud ning grupeeritud, mis lihtsustab ühistute klassifitseerimist ning ka arutelu ühistulise ettevõtte olemuse üle. Konkreetsete situatsioonide puhul on võimalikud põhimõtete erinevad kombinatsioonid ja rühmitamised.

5.3.1. Rochdale'i põhimõtted. Rochdale'i ühistu asutasid 1844. a Inglismaal 28 isikut, nende hulgas 9 kangrut, 2 linavabrikanti, 2 villasorteerijat, 2 kingseppa ja 2 tisleerit ning 11 teiste ametite esindajat. Et mitte äparduda, pidas ühistu oma tegevuses silmas rangeid põhimõtteid. Rochdale'i ühistus kasutusel olnud põhimõtteid peetakse ühistegevuse põhimõtete tekkimise allikaks. Seega ühistegevuse põhimõtted on ühistulise tegevuse juhtnööride kogum, mis kasvas välja Rochdale'i ühistu kogemustest. Esimesed kaheksa aastat tegutses see ühistu Briti õiguse (Friendly Societies Act) järgi. 1852. a registreeriti ühistu ümber korporatsiooniks. Esimest korda avaldati Rochdale'i ühistu üheksa käitumisreeglit 1860. a ilmunud ühistu „Aasta Almanahhis”. Pärast selle ilmumist hakkasid ühistud neid põhimõtteid omaks võttes 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul tormiliselt arenema.

5.3.2. Traditsioonilised põhimõtted. Traditsioonilised põhimõtted on välja arenenud Rochdale'i põhimõtete edasiarendamise tulemusena. Paljud peavad neid liiga suure konservatiivsuse tõttu vanamoeliseks ja iganenuks. See ei ole aga takistanud

uute põhimõtete kogumite väljatöötamist. Teiselt poolt näitab nende igikestvus, et traditsioonidel on suur jõud ning et nad on väga kasulikud ning kasutatavad olemasolevate põhimõtete edasiarendamisel ning ka uute põhimõtete väljatöötamisel. Samal ajal võime mitmeid neist kohata ka teistes põhimõtete gruppides.

5.3.3. Proportsionaalsed põhimõtted. Ajaloo vältel on koostatud mitmeid loetelusid ühistegevuse põhimõtetest. Nende gruppide võrdlus näitab pidevalt toimunud muutusi põhimõtete liigitamisel, aga ka muutusi ja ootusi, mida inimesed ühistegevuse kaudu on lootnud. Üheks selliseks kogumiks on tabelis esitatud proportsionaalsed põhimõtted, mis töötati välja 20. sajandil ning arvestavad suhteliselt kitsa ja suletud grupi huve ja vajadusi. Sisuliselt võivad selle grupi esindajateks olla isikud, kes soovivad, et nende asutatud ettevõtte oleks suletud ning sellesse paigutatud kapital teeniks ainult nende huve. Samal ajal on nad seisukohal, et kapitali mahutus ning tulude jaotamine peavad toimuma vastavalt iga konkreetse isiku tegelikule osalusele. Meie mõistes oleks tegemist rohkem osäühinguga, mis on omaks võtnud mõned ühistegevuse põhimõtted (tulude jaotamine, proportsionaalsus, häälte sidumine mitte kapitali, vaid kasutamise mahuga).

5.3.4. Tänapäevased põhimõtted. Moodsad ehk tänapäevased põhimõtted on suhteliselt liberaalsed ning enam kasutatavad USAs. Nüüdisaegsete põhimõtete aluseks on traditsioonilised põhimõtted, millest on mitmed piirangud ja vähem tähtsad kohustused välja jäetud. Samal ajal torkab tänapäevaste põhimõtete juures silma küllalt suur erinevus proportsionaalsete põhimõtetega, olulisemaid erinevusi näeme kontrollil ja omandiõiguses. Tänapäevased põhimõtted kätkevad endas nende suhteliselt vaba tõlgendamisvõimaluse ning nõrga liikmepoolse kontrolli puhul ohtusid. Eriti oluline on seda silmas pidada noortes demokraatias, kus puuduvad veel ühistegevuse traditsioonid ning valitseb tarbijalik ning kasumiahne mentaliteet. Tänapäevased põhimõtted võivad olla kasulikud sel juhul, kui ühistegevuse aated on ühiskonnas üldtunnustatud ning väljakujunenud reegleid tunnistatakse ning täidetakse.

5.3.5. Põhjamaade põhimõtted. Põhjamaades (Soome, Rootsi, Norra, Taani) levinud ühistegevuse põhimõtted on pigem traditsioonilised kui tänapäevased. Jõuliselt on sisse toodud ühisomandis oleva kapitali (jagamatu reservfond) nõue. Tõsi, viimasel ajal on see nõue **Markus Seppelini** andmetel mõnevõrra nõrgenenud. See tingimus teeb ühistud majanduslikult tugevaks ja konkurentsivõimseks ning kaitseb liikmeid juhuslike turukrahhide ja loodusõnnetuste eest. Samuti toonitatakse hariduse kohustuslikkust ning suhtelist sõltumatust.

Järgnevas tabelis III-2 on esitatud erinevate põhimõtete gruppide võrdlus. (Autori koostatud, Marvin Schaarsi 1994 ning www.ica.coop/jt andmete alusel).

Ühistegevuse põhimõtete grupid otsustusfaktorite järgi

Tabel III-2

Otsustus-faktorid	Rochdale põhimõtted	Traditsioonilised põhimõtted	Proportsionaalsed	Nüüdis-aegsed põhimõtted	Euroopa, põhjamaad	ICA põhimõtted XXI sajandiks
Kontroll	Hääleta-vad liikmed demokr. alusel (üks liige, üks hääl)	Hääleta-vad liikmed demokr. alusel (üks liige, üks hääl)	Hääleta-vad liikmed proports. kasutamise mahuga	Hääleta-tavad klientid-omanikud demokr. või proports. alusel	Hääleta-vad klientid-omanikud emokr. alusel (üks liige, üks hääl)	Hääleta-vad klientid-omanikud demokr. alusel (üks liige, üks hääl)
	Avatud liikmeskond	Avatud liikmeskond			Avatud liikmeskond	Avatud liikmeskond
Omandi-õigus	Osa-kapital kogutakse klientidelt-omanikelt	Osa-kapital kogutakse klientidelt-omanikelt	Osa-kapital kogutakse klientidelt-proportsio-naalselt ühistu kasu-tamisega	Osa-kapitali kogutakse klientidelt	Osa-kapital kogutakse klientidelt-omanikelt	Osa-kapital kogutakse üldjuhul klientidelt-omanikelt
					Jagamatu ühisomandi (reservfon-di) olemas-olu kohus-tuslikkus	Mingi osa kapitalist ühisomandis (jagamatu reservfond)
	Klientide osakute arv piiratud	Hääle-õigusega osakute arv piiratud			Hääle-õigusega osakute arv piiratud	Hääle-õigusega osakute arv piiratud

Tulud ja nende jaotamine	Puhas-kasum jaotatakse klientidele-omanikele tagasimaksetena tege-like kulude järgi	Puhas-kasum jaotatakse klientidele-omanikele tagasimaksetena tege-like kulude järgi	Puhas-kasum jaotatakse klientidele tagasimaksetena tege-like kulude järgi	Puhas-kasum jaotatakse klientidele tagasimaksetena tege-like kulude järgi	puhas-kasum jaotatakse klientidele-omanikele tagasimaksetena proports. osavõtuga	Puhas-kasum jaotatakse klientide-omanike vahel tagasimaksetena proports. osavõtuga
	Dividen-did osamak-sudelt on piiratud	Dividen-did osamak-sudelt on piiratud			Dividen-did osamak-sudelt on piiratud	Dividen-did osamak-sudelt on piiratud või neid ei makstagi
	Kaupade ja teenuste-ga kaubeldakse turuhinda-de alusel	Äri aetak-se põhiliselt klientidega-omanikega			Äri aetakse põhiliselt klientidega-omanikega	
Muu	Haridus-alase tege-vuse kohus-tuslikkus	Haridus-alase tege-vuse kohus-tuslikkus			Haridus-alase tege-vuse kohus-tuslikkus	Hari-duse, kooli-tuse ja teabe kohustus
	Ainult sularahaga kauplemine					Koostöö kohustus-likkus teiste ühistutega
	Liiga suurt riski ei võeta kanda					Hoolit-sus kodu-koha aren-gu eest
	Poliiti-line ja usu-line neutraalsus				Iseseis-vus ja sõltu-matus	Iseseis-vus ja sõltumatus
	Sooline võrdsus liik-mete hulgas tagatud					

6. ICA PÕHIMÕTTED (PRINTSIIBID) 21. SAJANDIKS

Maailmas on aastakümneid kõige autoriteetsemaks rahvusvaheliselt kasutatavate ühistegevuse põhimõtete väljatöötajaks ja propageerijaks olnud Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA).

ICA võttis oma Manchesteri korralisel assambleel 1995. a vastu ühistute omapärasid koondava deklaratsiooni. See sisaldas endas ühistute definitsiooni, loetelu ühistegevuse põhiväärtustest (vt eespool) ja parandatud versiooni põhimõtetest (printsipiidest), mis suunaksid ühistulist liikumist maailmas 21. sajandi alguses. Alates oma loomisest 1895. a on ICA olnud kõrgeima võimu kandjaks määratlemaks ühistuid ja kirjeldamaks täpsemalt põhimõtteid, millele ühistegevus peaks tuginema. Varem on ICA teinud kaks formaalset deklaratsiooni ühistegevuse põhimõtete kohta, esimese 1937. a ja teise 1966. a. Need kaks deklaratsiooni, nagu ka 1995. a muudatus, olid katsed seletada, kuidas tuleks ühistegevuse põhimõtteid tavaelus rahvale avada, tõlgendada ja seletada. Perioodilised põhimõtete revisjonid on ühistulise liikumise jõu aluseks. Nad demonstreerivad, kuidas saab ühistegevuse sisu rakendada pidevalt muutuvast maailmast; nad annavad soovitusi, kuidas ühistud võiksid vastu panna uutele katsumustele; nad kaasavad ühistuid üle maailma arutlema oma tegevuse põhialuste üle.

Läbi ajaloo on ühistuline liikumine pidevalt muutunud ja seda teeb ta ka tulevikus. Muutuste taga aga seisab austus kõigi inimeste vastu ja usk nende võimesse täiendada ennast majanduslikult ja sotsiaalselt ühise omaabi kaudu. Oma 1995. a deklaratsioonis kinnitas ICA, et käsitab kõiki ühistuid võrdselt ning tunnustab erinevatel maadel ja traditsioonides väljakujunenud ja aktsepteeritud ühistuid. Arvestati, et igal ühistuliigil on oma kindlad vajadused ja prioriteedid. Deklaratsioonis rõhutatakse, et **rahvusvahelisel ühistulisel liikumisel on ainulaadne võimalus harmoneerida huvisid erinevate inimgruppide vahel, kes on organiseerunud kui hüvede ja teenuste tarbijad, säästjad ja investorid, tootjad ja töölised.**

Põhimõtete ümbersõnastamise vajadus tulenes sellest, et ühistud seisid 21. sajandi künnisel vastamisi mitmete väljakutsetega. Aastatel 1970–1995 suurenes kapitalismi mõju maailmas tohutult. Traditsioonilised kaubanduspiirangud vähenesid tunduvalt ja paljud nendest muudatustest, nagu näiteks vabamajandustsoonide loomine, valitsuste toetuste vähenemine ühistutele ja kontrollimatus finantsinstitutsioonide tegevuse üle, ähvardasid neid majanduslikke raame, milles ühistud juba aastakümneid tegutsenud olid. Sellised muudatused tähendasid seda, et ühistud leidsid end seismas vastamisi globaliseerunud ja monopoolses seisundis olevate võimsate ettevõtetega, mis omasid suuri kapitali kontsentratsioonist ja seadustest tulenevaid eeliseid. Intellektuaalsel tasandil seisid ühistud vastamisi rahvusvahelise mee-

dia ja haridusasutustega, kes olid globaliseeruva kapitalismi ja nende hallatavate investeeringute poolt. Sellises kontekstis sattusid aga inimeste huvides tegutsevate ning demokraatlikult juhitavate ühistuliste ettevõtete väärtused küsimärgi alla. Keskelt kontrollitud sotsialistliku majandussüsteemi lagunemine Kesk- ja Ida-Euroopas tõi uuesti päevakorda ühistute rolli ühiskonnas. Kujunenud olukord oli

tõsiseks väljakutseks rahvusvahelisele ühistegevusliikumisele, mis tingis ka ühistegevuse põhimõtete läbivaatamise ja redigeerimise.

Rahvusvahelised ühistegevuse põhimõtted on siiski enam kui lihtsalt eeskirjad. Nad on ka suunised käitumiseks ning otsuste tegemiseks. Pole piisav küsida, kas ühistu järgib lihtsalt põhimõtteid, oluline on teada, kas ta järgib nende vaimu ja kas see on läbi põimunud ühistu igapäevase tegevusega. Põhimõtted ei ole üksteisest sõltumatud, nad on omavahel seotud – kui ühte ignoreeritakse, kahaneb ka teiste mõju ja väärtus. Ühistuid ei tule hinnata ainult ühe põhimõtte alusel, vaid pigem selle järgi, kuidas peetakse kinni põhimõtetest kui ühtsest tervikust.

Järgnevalt on lahti mõtestatud 1995. a Manchesteris toimunud Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu poolt kongressil heaks kiidetud ühistegevuse põhimõtted 21. sajandiks. Nendes on tuntavad traditsiooniliste ja Euroopa põhjamaade põhimõtete mõjud. Samal ajal on sisuliselt uus aspekt ühistute omavahelise koostöö ja kodukoha arendamise põhimõtted. Ilmselt on need lisandunud seoses järjest enam globaliseeruva ja suureneva majandus- ja finantsringkondade survega rahvusriikide majandustele. Kuna ühistud on karmis konkurentsijärjest enam monopoliseeruvate kapitaliühingute korporatsioonidega, siis nähakse nendele reaalselt vastupanu eeskätt ühistute omavahelises koostöös.

VAHEMÄRKUS: Järgnevad osad on eriti oluline avada sisuliselt ja kasutada põhimõtete selgitamiseks kohalikke praktilisi näiteid. Iga põhimõtte pealkirja järel ja selgituse ees on paksus kirjas olev ICA kongressil 1995. a vastu võetud põhimõtete teksti mitteametlik tõlge inglise keelest eesti keelde. Sellele järgnevad autori kommentaarid, mis avavad põhimõtte sisu.

6.1. Vabatahtlik ja avatud liikmeskond

Ühistulised ühendused on vabatahtlikult ühinenud inimeste organisatsioonid, kuhu võivad kuuluda kõik isikud, kes soovivad kasutada ühistute teenuseid ning on valmis kandma liikmeks olekuga kaasnevat ning põhikirjas sätestatud vastutust, sõltumata nende sotsiaalsest seisundist, soost, rassist, poliitilistest ja usulistest veendumustest.

Iga inimene, kes tunneb, et ühistu liikmeks astumisega seotud õigused ja kohustused on talle vastuvõetavad ning kasulikud, võib vabatahtlikult ja piiranguteta astuda ühistu liikmeks. **Ühistu liige on inimene, kes soovib ennast või oma perekonda ühistegevuse kaudu aidata ning on võtnud endale sellega kaasnevad kohustused ja saanud õigused.**

Liikmeks astumist ei tohi ühistu piirata mitte ühegi poliitilise, sotsiaalse, rassilise või usulise põhjendusega. Samuti on majanduslikud põhjendused liikmeks astumise piirangutena pigem erandid kui reeglid. Ühistu liige võib omal vabal tahtel lahkuda ühistust – kedagi ei sunnita olema ühistu liige.

Ühistu liikmeks olemisel on tihe seos hariduse, koolituse ja informatsiooni põhimõttega ja demokraatliku liikmete kontrolli põhimõttega. Liige saab oma rolli ühistus täita ainult siis, kui ta on informeeritud ja on olemas efektiivne kommunikatsioon liikmete, valitud juhtide, tegevdirsiooni ja töötajate vahel. Liikmed saavad ainult siis sisuliselt tunnetada oma liikmelisust, kui nad on piisavalt teadlikud ühistegevuse põhimõtetest, kui nad tunnevad ühistu siseelu ning osalevad selle praktilises tegevuses.

Liikmeks olemise põhimõte on väidetavalt kõige võimsam – aga sageli kõige alahinnatum – kõigist põhimõtetest. Põhiolemuselt tähendab see seda, et ühistu ja tema poolt teenindavate inimeste vahel peaks olema eriline suhe. See suhe peaks määrama äritegevuse, mida ühistu juhib, mõjutama ühistu äritegevuse viisi ja kujundama selle plaanid tulevikuks. Liikmete keskse koha tunnustamine peab tähendama, et ühistud pühenduvad oma liikmetele eriti kõrgetasemelise teenuse pakkumisele ja see on ka peamine põhjus nende eksisteerimiseks.

Vabatahtlik ühinemine ühistuga või ühistust väljaastumine pole siiski absoluutsed. Ühistute liikmelisuse otsustavad ühistu liikmed. Ühistul on õigus otsustada, millistel tingimustel ja kellega nad soovivad koostööd teha. See on tähtis, sest eeskätt liikmetest endist sõltub ühistu käekäik. Kui näiteks keegi astub ühistu liikmeks või on seal eesmärgiga realiseerida ühistu kaudu soodsatel tingimustel oma mittekvaliteetset toorainet, siis teeb ta ühistule kahju ning on loomulik, et teda ühistu liikmeks ei võeta või arvatakse kahju teinud ühistu liikmeskonnast välja.

Ühistu liikmelisust reguleeritakse tavaliselt seaduse ja ühistu põhikirjaga. Seadus kehtestab üldised reeglid, mis peaksid olema kooskõlas rahvusvahelisel tunnustatud ühistegevuse põhimõtetega, sealhulgas ka kõne all oleva vabatahtliku ja ava-

tud liikmeskonna põhimõttega. Ühistu põhikirjaga kehtestatakse liikmeks saamise ja liikmeks olemise põhitingimused, mis peavad jääma seadusega ettenähtud raamistikku. Kui liige rikub seaduses kehtestatud nõudeid, võib üldkoosolek või juhatuse otsustada liikme edasise tegevuse ühistus (rakendada põhikirjas ette nähtud sanktsioone, peatada liikmelisuse, arvata liikme ühistu liikmeskonnast välja). Uute liikmete vastuvõtmisest keeldumisel tuleb otsus kirjalikult motiveerida.

Mõned piirangud on ka ühistutest lahkumisel. Kuna osa olulisi raamatupidamise toiminguid tehakse alles aruandeaasta lõpul, siis pole ühistu aastakasumit ja sellest tulenevaid täpsustatud kokkuostu- või teenuste hindu varem võimalik kindlaks määrata. Sellest lähtudes kehtestatakse ühistust lahkumiseks tähtajalised piirangud, mille järel arvatakse ühistu liige liikmeskonnast välja ja makstakse talle tagasi osamaks(ud).

Mõne ühistu puhul on seaduse alusel liikmeks olemine kohustuslik. See kehtestatakse juhul, kui isik saab ühistu kaudu igal juhul talle kasulikke teenuseid. Näiteks saavad maaparandussüsteemide toimimisest kasu kõik isikud, kelle maatükid asuvad kuivenduskraavide mõju piirkonnas, mis kaevati selleks, et ka teised selle kraavi mõjupiirkonnas olevad maad saaksid kuivendatud. Analoogne olukord võib esineda veel mõnede ühiskommunikatsioonide kasutamisel (elekter, veevärk, kanalisatsioon, telefoniliinid jms) maja-, korteri-, garaaži-, või suvilaiühistutes.

Ühistu liikmeskond on põhimõtteliselt avatud. Avatud liikmeskonna põhimõte tähendab, et ühistud on avatud kõikidele, kes soovivad selle tegevuses osaleda ning asuvad tingimusteta täitma kõiki põhikirjast tulenevaid liikme kohustusi. **Uutel liikmetel on õigus kasutada kõiki ühistu varasid, kapitali ja teenuseid kohe ja täies mahus ning samadel tingimustel teiste liikmetega, vaatamata sellele et võimalused selleks on loonud teised juba varem.** Nad ei pea tasuma eelnevatel perioodidel tehtud investeeringute eest. **Ühistu on põhimõtteliselt igikestev – enne meid olid liikmed ja pärast meid tulevad uued liikmed.**

Ühistud on üldjuhul huvitatud, et nende liikmed oleksid oma piirkonnas tunnustatud kvaliteetse tooraine tootjad või maksuvõimelised teenuste kasutajad. Tunnustatud liikmete arvu püütakse maksimeerida, sest **mida rohkem on ühistul aktiivseid ja majanduslikult võimekaid liikmeid, seda odavamaid ja kvaliteetsemaid teenuseid suudab ühistu osutada kõikidele oma liikmetele.** Eriti käib see tarbijate ühistute kohta. Ideaalis võiksid kõik inimesed olla tarbijate ühistute liikmed ja teha ostud oma kauplustest. Sellisel juhul langevad kasumile orienteeritud kaubandusketid konkurentsist välja ja tarbijate ühistul on reaalselt võimalik pakkuda tarbijatele-liikmetele omahinnaga kaupu. Mitmel pool nii ongi. Näitena võiks tuua Põhja-Soome, kus toidukaupade turul tegutseb ainult tarbijate ühistu (turuhõive ligi 100%).

Avatud liikmeskonna põhimõttest tulenevalt on ühistute liikmeskond (ja sellest tulenevalt ka osakapitali suurus) **pidevalt muutuv.** Kui näiteks taluperemees lõpe-

tab tooraine tootmise, arvatakse ta toorainet töötlevast ühistust välja. Tema asemele aga astub teine, tooraine tootmist jätkanud või alles alustanud omanik. Samuti on ka korteriühistutes. Kui korter vahetab omanikku, lahkub korteriühistust endine omanik ja asemele tuleb uus omanik. Suurtes, üle tuhande liikmega ühistutes on muudatused liikmeskonnas igapäevased ja tavalised. Avatud liikmeskonna põhimõttest selgub, et ühistu liikmeskond on pidevalt uuenev-muutuv ning seepärast pole ühistutel ka alalist ning püsivat liikmeskonda. Kõikides ühistutes peetakse liikmeskonna üle täpset arvestust – **liikmete registrit**.

6.2. Demokraatlik juhtimine ja kontroll

Ühistulised ühendused on demokraatlikud organisatsioonid, mida juhivad ja mille tegevust kontrollivad liikmed, kes aktiivselt osalevad ühistu arengu- ja otsustusprotsessides. Mehed ja naised, kes on valitud ühistulise ühenduse esindajateks-juhtideks, on aruandekohustuslikud neid valinud liikmete ees. Kõigil liikmetel on valdavalt võrdne hääleõigus – üks liige, üks hääl. Kõik ühistulised ühendused on organiseeritud demokraatlikel alustel ning nad teevad koostööd teiste organisatsioonide ja ühingutega samuti demokraatlikel alustel.

Sõna **demokraatia** on tulnud kreekakeelsetest sõnadest *demos* = rahvas ja *kratos* = võim. Demokraatia tähendab seega rahva võimu ning seda realiseeritakse demokraatlike valimiste kaudu, kus **igal kodanikul on üks hääl**. Põhimõtteliselt on ka poliitilised parteid ja erakonnad ühistulistel alustel toimivad organisatsioonid. Nende eesmärgiks on samuti liikmete huvide esindamine seadusloome kaudu riigikogus ja riiklikes organisatsioonides.

Ühistutes tähendab demokraatia eeskätt **liikmete õiguste kaalumist; liikmete õiguste ja kohustuste määratlemist ning fikseerimist**. Ühistutes ei vaielda, kas demokraatiat on vähe, palju või parasjagu. **Igal liikmel on ühistutes üldjuhul või peaaegu alati üks hääl**. Sellest tulenevalt on ühistuid nimetatud ka demokraatia kooliks. Arvatakse, et ühistulistest ühendustest saab alguse ka demokraatliku ühiskonna rajamine. Õpiku II osas nägime, et põllumeeste seltsidest kasvasid ajapikku välja ka põllumeeste ja talunike huve kaitsvad ning esindavad poliitilised erakonnad (Eestis Maaliit, Põllumeeste Kogud, Soomes Keskpartei jne).

Demokraatia ühistutes tähendab **liikmete võimu**. Liikmed ise on ühistutes kõrgeima võimu kandjad ja selle teostajad ning oma tehtud otsuste täitmise kontrollijad. Ühistutes ei saa keegi peale liikmete määrata, mida ühistu peab oma liikmete vajaduste ja huvide rahuldamiseks tegema.

Vahel on suhtelise võrdsuse tagamise sildi all antud teatud lisaarv hääli üksikutele ühistute liikmetele, kellel on ühistu ees suuri teeneid või kes kasutavad suhteliselt suurt osa ühistu poolt osutatavatest teenustest. Maailmas on ühistuid, kus liikmete häälte arv sõltub näiteks liikme poolt ühistule tarnitud tooraine kogusest või osa-

kute arvust. Need on pigem erandjuhud. Lisahäälte andmisega on püütud suurema toorainemahuga liikmeid siduda rohkem ühistuga. Samal ajal on praktika näidanud, et lisahääled halvendavad ühistusisest mikrokliimat ning toovad kasu asemel pigem kahju. Nii näiteks hakkavad ühistutes domineerima rahakamad ja suurema tootmismahuga ühistu liikmed, kes püüavad teiste liikmete arvel veelgi suuremat tulu saada. Seepärast on vanades ja hästi funktsioneerivates ühistutes lisahäälte arv rangelt üldkoosolekute otsustega ette kirjutatud, et vältida väikese arvu nn suurte liikmete kontrolli suure arvu väikeste liikmete üle.

Iga ühistu üksikliikme õigus ühistu juhtimisel piirdub üldjuhul siiski ühe häälega, sõltumata sellest, kui suur on tema osalus ühistus või mil määral ta ühistu teenuseid kasutab. Põhimõte „üks inimene, üks hääel” väljendab demokraatlikku juhtimist ja kontrolli. Kõik liikmed on valikute tegemisel ja otsuste langetamisel võrdsed, kellelgi ei tohi olla häälemonopoli ainult seepärast, et ta on rikkam kui teine liige või on tal taskus rohkem haridust tõendavaid dokumente.

Demokraatlik juhtimine ja kontroll tagatakse ühistutes demokraatliku valimissüsteemi kaudu, mis on sätestatud seadusega ja ühistu põhikirjaga. Ühistu juhtimiseks ja kontrollimiseks valitakse üldkoosolekul ühistu juhtorganid (volikogu, nõukogu, juhatus), kellele antakse teatud õigused ja kes annavad omakorda aru üldkoosolekule. Peale juhtorganite valitakse veel kontrollorganid (revident, revisjonikomisjon, audiitor, ettevõtteväline revisjon).

Tõeliselt demokraatlikud valimised ja sellega kaasnev ühistusisene valimisvõitlus on ühistut tugevdavad nähtused ning neid ei maksa üle dramatiseerida. Küll aga tuleb ühistu liikmetel tähelepanelikult jälgida, et valimistel ei rikutaks põhikirja ning ühistusisest valimiskorda, mis peab järgima üldtunnustatud demokraatia reegleid. Enam levinud rikkumisteks on häälte ostmine, juhtkonna valimiseelsed kokkulepped ja liikmete mõjutamine, konkurentide šantažeerimine ja ebaaus halvustamine jms.

6.3. Liikmete majanduslik osalus

Liikmed annavad oma õiglase panuse ühistulise ühenduse kapitali moodustamise ning teostavad selle üle demokraatlikku kontrolli. Ühistulise ühenduse kapitalist on vähemalt mingi osa liikmete ühine omand. Dividendid, mida liikmed saavad liikmeks oleku tingimuseks olevalt osamaksult, on piiratud või neid ei makstagi.

Liikmed võivad kasutada kasumit järgmiseks otstarbeks:

- ühistulise ühenduse arendamiseks, kui võimalik, siis jagamatu reservkapitali suurendamiseks;
- ühistulise ühenduse liikmete tulu suurendamiseks proportsioonis nende osalusega ühistus;
- muu liikmete poolt heakskiidetud tegevuse toetamiseks.

Kuna ühistud on liikmete teenistuses, siis ka ühistusse paigutatud kapital on ühistu „teener”, aga mitte „härä”. Ühistu kapitalide vajadus tuleneb eeskätt sellest, kui suures ulatuses mõjutab kapitali olemasolu ühistu liikmetele ühistu poolt osutatavate teenuste kvaliteeti.

Ühistute liikmed saavad mahutada kapitali ühistusse põhimõtteliselt neljal viisil.

- Enamikus ühistutes on liikmete poolt kehtestatud **ühekordne osamaks**, mis on ühistu liikme jaoks kohustuslik makse ning ühtlasi ka liikmelisuse tingimuseks. Osamaksude summa moodustab ühistu osakapitali. See on liikmete investeering ühistusse. **Liikme lahkumisel ühistust osamaks tagastatakse.**
- Kui ühistutel läheb hästi, loovad nad reserve, mis eraldatakse organisatsiooni tegevusega teenitud sissetulekutest. Tavaliselt kõik või märkimisväärselt suur osa nendest sissetulekutest on **kollektiivne omand** (reservkapital), mis esindab liikmete ühist saavutust oma ühistu toetamisel. Reservkapitali liikmete vahel ei jaotata. Ühistu lõpetamisel jaotatakse see pigem teiste kogukonna ühistuliste ettevõtete vahel.
- Kui ühistutel on suurem vajadus kapitali järele, kui nad majandustegevusest suudavad säästa, siis paljud ühistud loodavad, et liikmed loobuvad oma kasumiosast ühistu kasuks pikemaks ajaks. Niiviisi investeeritud kapital makstakse ühistu headel majandusaastatel ühistu liikmetele tagasi (vahel ka koos intressidega).
- Ühistud võivad kapitali puudusel pöörduda oma liikmete poole ettepanekuga teha täiendavaid investeeringuid. Sellisel juhul on kohane maksta liikmetele ka keskmise määraga intresse.

Ühistuliste ühenduste eripäraks on asjaolu, et **ühistulisi ühendusi finantseerivad üldjuhul ainult liikmed**. Sellest tulenevalt on ka kasumi jaotamisel esikohal jagamatu reservkapitali suurendamise vajadus. Ühistutes toimib **ausa ja õiglase tulude jaotamise põhimõte**. See põhimõte tugineb õigluse üldideele ja välistab ühe liikme eelised teise ees. Kui majandustulemuste jaotamine on ebaõiglane, kutsub see esile liikmete meelepaha ja nende eemaldumise või koguni lahkumise ühistust. See teeb kahju mitte ainult konkreetsele ühistule, vaid viib alla ühistegevuse maine tervikuna. Eelnevast tulenevalt ei jaotata ühistutes tulusid liikmete poolt ühistusse paigutatud kapitali summa alusel, vaid sõltuvalt sellest, millises mahus liige ühistu teenuseid kasutas.

Ühistutes jaotatakse tulusid põhiliselt kolmel viisil.

1. Ühistu toimimine tegevuskulude katmise põhimõttel tagab liikmetele maksimaalse tooraine kokkuostuhinna või minimaalsed teenustööde hinnad. Ühistulistel ettevõtetel ei ole esmatähtis kasumi maksimeerimine. See ei tähenda, et ühistud müüvad kaupu turuhinnast odavamalt. Turul taotlevad ühistud nagu teisedki ettevõtted maksimaalset hinda. Tavaliselt jaotatakse ühistutes prognoositav, eeldatav kasum juba enne selle tekkimist tooraine kokkuostu-

hinna lisandina liikmete vahel. Kuna ühistud on nn *non-profit* ehk kasumit mittetaotlevad ettevõtted, mis suudavad edukalt toimida ka nullkasumi tingimustes (vt joonis III-1). Kui aruandeaasta lõpus selgub, et vaatamata hinnalisandile on ühistu teeninud veel kasumit, arvatakse see eespool kirjeldatud viisil kas jagamatu reservkapitali hulka, jaotatakse proportsionaalselt liikmete vahel või kasutatakse muuks ühistut arendavaks tegevuseks (reklaam, sponsorlus, toetus kodukoha arengule, mitmesugused fondid jms).

2. Iga liige saab ühistegevuse kaudu tasu või teenuseid proportsionaalselt oma panusega. Ühistu liikmed on kõik võrdsed ega saa kasu teiste arvel. Suurem osalemine ühistu tegevuses annab proportsionaalselt suurema tulu, kuid ei anna lisaraha ega muid hüvesid. Ühistu teenindab kõiki liikmeid võrdsetel alustel ja jaotab kasumi liikmete vahel võrdeliselt sellega, kuidas nad ühistu teenuseid kasutasid. Ühe liikme eelistamine teise ees on ühistute puhul lubamatu ja toob kaasa ühistusisesed lahkkelid.
3. Ühistutes on osamaksude alusel jaotatav kasumiosa üldjuhul piiratud. Piiratud kasum osamaksudele suunab peamise osa ettevõtte kasumist kas jagamatu reservkapitali hulka või proportsionaalseks jaotamiseks liikmete vahel vastavalt nende osalusele. Osamaksude alusel jaotatav kasumiosa on üldiselt piiratud ja moodustab maksimaalselt 6–8% osamaksu summast aastas. Enamasti on osamaksude alusel makstav kasumiosa seadustatud või kehtestatud ühistu põhikirjaga. Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) poolt heaks kiidetud rahvusvahelised ühistegevuse põhimõtted 21. sajandiks ei sea enam piiranguid osamaksude alusel jagatavale kasumiosale. Samal ajal on just osamaksude alusel jaotatav kasumiosa põhjustanud paljudes ühistutes teravaid erimeelsusi ja ühistuliste ideede devalveerumist. Kirjandusest võib leida osamaksude alusel jaotatava kasumi kohta üsnagi radikaalseid vastuabinõusid. Näiteks Inglismaal vastu võetud seaduses ei tunnistata sellist ühistut, mille sihiks on saada kasumit protsentide, dividendide või hüvitiste väljamaksmiseks raha eest, mis on paigutatud hoiule või antud laenuks, üldsegi ühistuks selle klassikalises tähenduses. Arvatavasti oleks see ka õige, sest osamaksude alusel kasumit jaotavad ühistud lähenevad tõesti oma põhimõtetelt juba rohkem kapitaliühingutele (aktsiaseltsidele) ning ettevõtluvorme tuleks nimetada ikkagi nende õigete nimedega, mis vastab sisule.

Negatiivne näide: Siinkohal võiks tuua näite Ühistu Tartu Viljasalv 2000. a praktikast, kus põhivarade müügist saadud raha võeti ühistus arvele kasumina, mis jaotati osamaksude alusel välja 100–270% ulatuses osamaksude summast. 1999. a kasum saadi oma põhivara, Elva Jõusöödatehase, ehk jagamatu reservkapitali müügist Rootsi talunike ühistule ja 2000. a kasum Tartu veskite ja elevaatorite müügist sakslastele. Peapõhjuseks ühistu liikmete vähene asjatundlikkus ja palgalise juhtgrupi omakasupüüüd.

Ühistulise ettevõtte majanduslikku tulemit ei mõõdetata alati rahasummaga. Sageli on väga tähtsal kohal ka ühistu suutlikkus rahuldada maksimaalselt oma liikmete

muid, mitterahalisi vajadusi. Ühistu liikmete jaoks, kes toodavad kiiresti riknevat toorainet (nt piim, liha, aiasaadused) on ülioluline pideva ja stabiilse turu olemasolu. Sellega kaasneb tootja kindlustunne. Toorainet töötlevate ja sööta tarnivate ühistute tegevuse hindamisel ongi seepärast sageli esikohal kokkuostu stabiilsus ja tarnete õigeaegsus. Ka stabiilsuse ja turu pideva olemasolu eest tuleb ühistu liikmetel maksta. Enamasti tähendab see mõnevõrra madalamaid tootjahindu ja kallimaid sisendite hindu. Sageli osutavad ühistud liikmetele veel muidki teenuseid, mille efektiivsus ei ole rahaliselt väljendatav – nõuanne, liikmete oskuste ja teadmiste omandamine, haridus, ühistut propageerivad üritused, liikmete harastused jms.

Kui aruandeaasta lõpus selgub, et ühistu on tegutsenud kahjumiga, tuleb kahjum katta liikmetel. Otsused võetakse vastu üldkoosolekul. Kahjumit on ühistutel võimalik katta mitmel viisil: katta kahjum jagamatu reservkapitali arvelt, võtta lühiajalist krediiti ja vähendada eeloleva perioodi kokkuostuhindu, koguda raha ühekordsete maksudena liikmetelt või kehtestada täiendavad osamaksud. Konkreetsemalt on probleemil peatunud ühistute rahalisi suhteid käsitlevas osas.

Klassikalises ühistegevuse doktriinis loetakse ühistusse aastate jooksul kogutud **jagamatu reservkapitali**, millele ei või pretendeerida ükski ühistu liige, selliseks ühistegevuse põhimõtteks, mis lähtub avatud liikmeskonna põhimõttest. Ühistu eesmärgiks on omada ja koguda ühistule kapitali, et seda kasutada kõigi olemasolevate ja tulevaste liikmete hüvena ning tagada ühistule majanduslik stabiilsus. Jagamatu reservkapital tagab ühistu tegevuse jätkumise ka kriisiaegadel, mis on põhjustatud ühistuvälistest teguritest (rahvusvaheline majanduse madalseis, ebasoodus turukonjunktuur, loodusõnnetused, tulekahjud). Jagamatu reservkapitali suurendatakse nendel aastatel, kui ühistu on saanud piisavalt kasumit. Ühistusisese majandusliku ja psühholoogilise kliima seisukohalt on tähtis, et ühistul oleks võimalikult suur jagamatu reservkapital ning selle suhe osakapitali oleks võimalikult suur (üle 90%). Jagamatu reservkapital ei kuulu üldjuhul liikmete vahel jaotamisele, kui liikmed ühistust lahkuvad või ühistu lõpetab tegevuse. See põhimõte põhineb kaalutlusel, et ühiste jõupingutustega aastakümnete jooksul kogutu oleks ühistu likvideerimise korral ebaõiglane jaotada ainult nende vahel, kes on ühistu liikmed selle lõpetamise ajal. Teisest küljest välistab see ühistu liikmete isikliku huvi ühistule raha saamise otstarbel lõpp teha. Eesti tulundusühistu seaduses on ette nähtud võimalus, et ühistu likvideerimise ajal järelejäänud ühistu vara antakse üle kohalikule omavalitsusele ühistulise tegevuse jätkamiseks konkreetses piirkonnas.

***Negatiivne näide:** Siinkohal võiks meenutada 1990. aastate algul toimunud Rakvere Tarbijate Ühistu, Pärnu Majandusühistu ja Valgamaa Libaühistu varade ümberkantrimist ühistute juhtkonna omandis olevatele aktsiaseltsidele ja osahingutele. On kahju, et ühistute liikmed ei kasutanud seejuures oma seaduslikke õigusi ja ei suutnud ühistute varade ärastamist vältida.*

Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) komisjoni soovitusel peaks ühistu tegevuse lõpetamisel kogu ühistu vara, sealhulgas jagamatut reservkapitali, pärast võlgade tasumist ja muude kohustuslike väljamaksete tegemist, kasutama vaid mõnel muul ühistegevuslikul või ühiskondlikul otstarbel.

Ühistu liikmed peavad tagama ühistule hea konkurentsivõime. Kuna ühistud konkureerivad turul teiste ettevõtetega, on loomulik, et ühistutes tuleb rakendada ajakohaseid tehnoloogiaid, majandamis- ja juhtimisvõtteid, töötada välja oma ühistu majanduse arendamise strateegia, teha tulusaid investeeringuid jne. Kindlasti tuleb palgata tööle parim direktor ning oma ala parimad spetsialistid ja töötajad, kelle palkadeks kulub märkimisväärne osa ühistu tuludest. Samal ajal on need kulutused vältimatud, kui ühistu liikmed soovivad, et nende ettevõtte oleks edukas.

Parimate tulemuste saamiseks **üheliigilised ühistud üldjuhul omavahel ei konkureeri, vaid teevad keskühistute tasandil koostööd.**

6.4. Iseseisvus ja sõltumatus

Ühistulised ühendused on iseseisvad isemajandavad omaabi organisatsioonid, mida juhivad ja kontrollivad nende liikmed. Kui nad astuvad lepingusuhetesse teiste organisatsioonidega, k.a valitsusasutustega, või saavad oma tegevuse toetamiseks kapitali ühistuvälistest allikatest, toimub see tingimusel, et oleks tagatud demokraatlik liikmekontroll, säiliks ühistu iseseisvus ning sõltumatus.

Ühistud üle kogu maailma on suuresti mõjutatud suhetest riigiga. Riigid määravad juriidilise raamistiku, milles ühistud funktsioneerivad. Oma maksu-, majandus- ja sotsiaalpoliitikaga saavad valitsused olla ühistutele kas abiks, erapooletud või hoopiski kahjulikud. Sel põhjusel peavad ühistud olema eriti ärksad ja tähelepanelikud, arendades avatud ja selgeid suhteid valitsustega.

Teise punkti all käsitletud **demokraatliku juhtimise ja kontrolli põhimõtte** eeldab ühistegevuses **autonoomiat**. Enamasti on riigid taganud selle seadusega. Samas on selge, et iseseisvus nagu vabaduski ei eksisteeri ilma piiranguteta ning me saame rääkida ainult **suhtelisest** iseseisvusest ja sõltumatusest. Nii tuleb ka ühistutel regutseda olemasolevates sotsiaalsete, majanduslike, poliitiliste ja juriidiliste piirangute tingimustes. Seega tähendab ühistegevuse **iseseisvus ja sõltumatus** liikmete õigust asutada ja juhtida oma ühistut **riigi poolt ette antud ja vabas turumajanduses välja kujunenud sotsiaal-majanduslikes tingimustes** kooskõlas kehtivate seaduste ning **riikliku ühistegevuspoliitikaga**.

Ühistud on oma tegevuses valitsusasutustest, erakondadest, teistest ettevõtetest, usulistest organisatsioonidest, sotsiaalsetest tingimustest üldiselt sõltumatud. Samal ajal teevad ühistud oma liikmete huvides aktiivset koostööd teiste ühistute ja organisatsioonidega kohalikul, riiklikul ja ka rahvusvahelisel tasandil. Tulenevalt globaliseerumisest on ühistud üle kogu maailma alustanud üha rohkem ühisprojekte kapi-

taliühingute ja teiste erafirmadega. Ilmselt 21. sajandil see protsess süveneb veelgi. Seejuures on oluline rõhutada, et ühistud säilitaksid koostöös kapitaliühingutega oma vabaduse ja sõltumatuse. Nad peavad ka koostööprojektidega liitudes suutma kontrollida oma tegevust liikmete ees püstitatud eesmärkidest tulenevalt. Mitmed ühistevõrgu uurijad on täheldanud, et **ühistud ei ole poliitilistest erakondadest ja parteidest, seega ka riiklikest institutsioonidest, siiski täielikult sõltumatud**. On leitud, et ühistud peaksid valimiste ajal toetama eeskätt neid poliitilisi erakondi ja liite, mis soosivad ühistevõrgu arengut ja kavandavad reaalseid riiklikke abinõusid ühistevõrgu toetamiseks. Vastasel korral hakkavat parlamentides ja valitsustes domineerima ühistevõrgu arengut pidurdavad meeleolud, mis tegutsevad eeskätt eraettevõtjate ja kapitaliühingute huve silmas pidades.

Ühistu võib oma iseseisvust ja sõltumatust piirata täiesti teadlikult ja vabatahtlikult. Kui näiteks riigikogu või valitsus annab ühistule rahalist toetust või muud materiaalselt abi või teatud eeliseid rahvusvahelistel turgudel tegutsemiseks, võidakse koos abiga esitada ühistule ka siduvaid lisatingimusi, mis ühistu iseseisvust piiravad. Lisatingimused on enamasti seotud ühistu poolt erakondadele antavate materiaalselt ja moraalselt toetustega valimiste ajal. Kui need lisatingimused ei ole ühistu liikmetele vastuvõetavad, siis võib ühistu pakutud abist ka loobuda. Sellisel juhul saavad valitsused ja erakonnad ühistu tegevust vähem mõjutada. Kui aga ühistu liikmed otsustavad pakutud abi ja eeliseid kasutada, tuleb täita ka nõutud lisatingimused. Vastasel korral võivad poliitilised jõud ühistevõrgu arengut sihilikult pidurdama hakata. Siinkohal tuleb ühistutel jälgida, et täidetakse täpselt korruptsioonivastaseid seadusi ja ettekirjutusi.

Igasugune riiklik abi ühistutele tugevdab sotsiaalset kontrolli nii valitsusasutuste kui ka ühistute tegevuse üle. Juhul kui ühistevõrgu eelisarendamine on ühe või teise erakonna või isegi valitsuskoalitsiooni poliitiline eesmärk (ühistegevus on teatavasti tõhusaks vahendiks rahavoogude suunamisel esmatootjale, laiemas mõttes rahvale), siis tuleb see rahvale ka teatavaks teha. Sellega annab valitsus ühese ja selge vastuse ühistu konkurentidele – kasumile orienteeritud erakapitalil baseeruvatele kapitaliühingutele. Viimased nõuavad valitsuselt võrdse kohtlemise sildi all tegelikult endale eeliseid tootjate ahistamiseks ning nendele kokkuostuhindade ja kvaliteeditingimuste dikteerimiseks.

Ühistu asutamise üks eesmärk on hädas oleva inimese vajadus **omaabi** järele. See on ka peamine põhjus, mis sunnib inimesi võtma endale ühistöö kohustused ja kinni pidama ühistöö reeglitest. Ühistöö eeldab üksteise arvestamist ja seepärast peab iga omaabi taotleja arvestama teist, olema temaga **solidaarne**. Sageli on see osutunud raskemaks, kui üldiselt arvatakse. Enamasti ollakse ühistööd nõus tegema ainult seni, kuni sellest teiste arvel isiklikku kasu saab. Kui aga oma majandushuvide rahuldamiseks tuleb hakata tegema kulutusi, siis sageli loobutakse ühistööst ning püütakse oma jõududega hakkama saada. Niipea kui üks liige hakkab ühistus

tegutsema ainult isiklikes huvides, et just tema ühistööst kiiremini ja rohkem kasu saaks, on kogu ühistöö määratud nurjumisele.

Negatiivne näide: Siinkohal tuleks meenutada paljude taluseltside ja masinaühistute asutamise ja likvideerimise praktikat. Seni kui välisabina saadi põllumajandustehnikat, mida tuli Eestimaa Talupidajate Keskliidu nõudel demokraatlikult jaotada ja kasutada ühistegevuse arendamiseks, koondusid talupidajad kohalikesse taluseltsidesse ja asutasid masinate ühiskasutamiseks masinaühistuid. Välisabi lõppemise ja ühiskasutuses olnud masinate amortiseerumise järel lõpetasid aga paljud taluseltsid ja masinaühistud oma tegevuse.

Kokkuvõttes on ühistuliste ühenduste iseseisvus ja sõltumatus üsnagi delikaatne teema ning nõuab ühistu liikmetelt head poliitilist vaistu ja olukorra tunnetust.

6.5. Haridus, koolitus, teave

Ühistulised ühendused korraldavad koolitust oma liikmetele, valitud esindajatele, juhtivtöötajatele ning personalile, et need saaksid ühistuliste ühenduste arengule tõhusalt kaasa aidata. Nad teavitavad avalikkust (eriti noori ja ühiskondliku arvamuse kujundajaid) ühistegevuse olemusest, põhimõtetest ja eelistest.

Ühistegevusalane haridus tähendab ühistute liikmete jaoks rohkem kui lihtsalt informatsiooni jagamist; see tähendab liikmete, valitud esindajate, tegevdirektsooni ja töötajate teavitamist, et nad mõistaksid täielikult ühistegevuse ideoloogiat ja tegevuse aluseid. Koolitus tähendab, et kõigil, kes on seotud ühistutega, on oskused, mida nad vajavad oma kohustuste efektiivseks täitmiseks. Haridus ja koolitus on olulised ka seetõttu, et nad pakuvad suurepäraseid võimalusi, mille kaudu ühistute liidrid saavad ülevaate liikmete meeleoludest, vajadustest ja arvamustest. Ühistu, mis julgustab efektiivset kahe-suunalist infovahetust oma liikmete ja juhtide vahel, ebaõnnestub harva.

Ühistutel on eriline vastutus informeerida noori ja arvamusi liidreid (näiteks poliitiku, avalikke teenistujaid, meedia esindajaid ja haridustegelasi) ühistute eelistest ning ühiskonnakesksest olemusest. Sageli on ühistud ühistegevusalast koolitust võtnud liiga kergekäeliselt. Kui ühistud soovivad täita rolli, milleks nad on tulevikus võimelised, siis tuleb seda kohustust ka täita. Inimesed ei hinda ega toeta seda, millest nad aru ei saa ning mille kasulikkus on nendele arusaamatu.

Ühistulisi ettevõtmisi on saatnud ka ebaõnnestumised. Ebaõnnestumiste põhjusi on uuritud ning on leitud, et sageli on selle põhjuseks ühistu liikmete pinnapealsed teadmised ühistegevuse põhimõtetest, liikmete kohustustest ja vastutusest. Nii mitmedki ühistu liikmed on lootnud ühistegevuse kaudu kiiresti rikastuda ja kui see unelm pole täitunud, ollakse ühistegevuses pettunud. Küllalt suuri probleeme on tekkinud ka ühistu liikmete ja palgaliste teenistujate, eriti direktorite ja ühistu liikmetest juhatuse (nõukogu) vahel.

Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA) on soovitanud ühistutel korraldada oma liikmetele ja teenistujatele koolitust ning näha selleks ette spetsiaalsed rahalised vahendid ühistute iga-aastastes eelarvetes. Siinkohal tuleb rõhutada, et ühistegevusalast koolitust ei vaja ainult liikmed, vaid ka teenistujad, kes ühistutes töötavad. Sageli annavad liikmete ja teenistujate ühisõppused kõige paremaid tulemusi.

Ühistegevuse põhimõtete hea tundmine on eriti tähtis mõistmaks ühistegevuse olemust ja selle inimesekesksust. Eestis korraldatud uurimused on näidanud, et ühistegevuse arengu peamiseks takistuseks on eeskätt ühistegevusalaste teadmiste vähe-sus. Huvitav on märkida, et ühistegevuse vajalikkusest saavad paremini ja komplek-sivabamalt aru eeskätt noored, kes ei ole olnud kolhoosikorra ideoloogia kammit-sas. Samal ajal on Eestis hulganisti ühistuid, mille liikmetel ja eriti juhtidel puudu-vad elementaarsed teadmised ühistegevuse olemusest ja põhimõtetest. Selle tule-musena esineb ühistutes ka ebaõnnestumisi. Õnneks hakkab ühiskonnas laialt levi-nud ühistute samastamine kolhoosidega tasapisi ühistegevusalase teabe levimise tu-lemusena vähenema.

***Negatiivne näide:** Siinkohal vaatleme põgusalt Keskiümäiühistu Tartu Piim juhtumit. Keskühistu juhid olid küll ühistegevuse olemusest ja eesmärkidest teadlikud ning tegut-sesid oma liikmete huvides. Kahjuks kirjutasid meiereid erastanud ühistegelased alla Erastamisagentuuri poolt ette antud lepingule, mille kohaselt võttis keskühistu oma kanda ka riigiettevõtte seni teadmata kohustused. Hiljem selgus, et lepingu sõlmimise ajal mitte teada olevad kohustused olid keskühistule küllaltki koormavad ja sisuliselt ebaõiglased. Vaatamata pöördumistele riigikogu ja valitsuse ning hiljem ka kohtu poole keskühistut diskrimineerivat lepingut ei tühistatud. Lisaks töötasid keskühistule aktiivselt vastu ka erakapitalil põhinevad AS Põlva Piim ja hiljem AS Ühinenud Meiereid, kes nägid kesk-ühistus tugevat konkurenti. Osava vastukampaania tulemusena oskasid aktsiaseltsid luua piirkonnas piimatootjate hulgas keskühistu vastased meeleolud. Suurtootjad ja paljud talupidajad loobusid neile kuuluva Tartu meierei teenustest ning viisid toorpiima kon-kurentidele. Selle tulemusena vähenes järsult keskiümäiühistu käive ning satuti majan-dusraskustesse. Mujal maailmas on selline teguviis ühistegevuses lubamatu. Aktsiaseltside kihutustöö ja kuluaaripoliitika tulemusena sekkus keskühistu tegevusse ka maksuamet, mis tunnistas ühepoolset kehtetuks varem kokku lepitud võlgade ajatamise graafiku. Kokkuvõttes viis selline organiseeritud vastutegevus keskühistu pankrotini. Ilmselt oleks suudetud halvimat vältida, kui ühistu liikmed oleksid jäänud üksmeelele ning tegutsenud ühise rindena. Kahjuks oli oma osa ka riigiametnikel, kes soosisid aktsiaseltsi ning tegid keskühistule majanduslikke ja psühholoogilisi takistusi. Eelnev juhtum näitab veel kord, kui tähtis on ühistegevusalase teabe levitamine ühiskonnas, sealhulgas ka poliitikute ja riigiametnike seas.*

Riigikogu ja valitsus saaksid ühistegevuse arengut tõhusalt toetada eeskätt ühistegevusalase hariduse, koolituse ja teabe levitamise toetamise kaudu. Ühistegevusalasele teabele ja haridusele suunatud riiklik rahaline toetus on korrupt-

sioonivaba ega kutsu ühiskonnas esile pingeid erinevate ettevõtlusvormide vahel. Seejuures võiks kasutada ka administratiivseid meetodeid. Ühistuseaduses tuleks sätestada ühistute ja liitude jaoks oma liikmete **ühistegevusalase koolituse korraldamise kohustus**.

6.6. Koostöö teiste ühistuliste ühendustega

Ühistulised ühendused teenindavad oma liikmeid kõige efektiivsemalt ja arendavad ühistegelikku liikumist, tehes omavahel koostööd kohalikul, rahvuslikul, regionaalsel ja rahvusvahelisel tasandil.

Erinevad ühistud saavad maksimeerida oma mõju omavahelise praktilise ja täpselt korraldatud koostöö kaudu, seda nii kohalikul, üleriigilisel aga ka rahvusvahelisel tasandil. Et jääda rahvusvahelisel tasandil konkurentsivõimeliseks, tuleb ka ühistutel asutada mitmemaiseid ühissettevõtteid ehk globaliseeruda. Nad peavad kaaluma palju tihedamini kui lähiminevikus rahvusvaheliste ühissettevõtete võimalusi. Kui rahvusriigid (eriti väikeriigid) kaotavad oma võime kontrollida rahvusvahelist majandust, on ühistutel harukordne võimalus kaitsta ja laiendada rahvusvahelisel tasandil tavaliste inimeste otseseid huve. Ühistud peavad mõistma oma uut rolli ühiskonnas. Seetõttu on oluline uut liiki rahvusvaheliste ühistute tugiorganisatsioonide asutamine ning nende aktiivne koostöö erinevat liiki ühistutega ja paljude riikide ühistuliste keskorganisatsioonidega.

See ühistegevuse põhimõte on muutunud aktuaalseks eriti viimasel ajal ja Euroopa Liidu uutes liikmesriikides, kus ei mõisteta veel piisavalt ühistegevuse olemust. Probleem on ka idealiseeritud kapitaliühingute järjest enam kasvavas surves ja rahvusvahelise kapitali imbumises rahvusriikide majandustesse. Eriti tuntav on see endistes postsotsialistlikes riikides, kus põhiosa majandusest on hõivanud kapitaliühingud. Ilmselt nägi Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit juba 1995. a, kui kiideti heaks ühistegevuse põhimõtted 21. sajandiks, ühistute väheses koostöös suurt ohtu ühistegevuse arengule. Järjest enam globaliseeruva rahvusvahelise kapitalismi tingimustes on ühistegevuse säilitamiseks ja arendamiseks pakutud välja ühistute omavahelise koostöö arendamise idee kõikidel tasanditel. Probleem on selles, et suurte majanduskontsernide tingimustes ei ole täiuslikku konkurentsi sisuliselt enam olemas. Kui ühistud soovivad kasvavas konkurentsis kaasa rääkida, tuleb ka nendel ühineda ning rahvusvahelisel tasandil koostööd teha.

VAHEMÄRKUS: Täiusliku ehk ideaalse konkurentsi all mõeldakse konkurentsi, kus keegi ei saa turul hindu mõjutada ja hinnad kujunevad vabalt nõudmise-pakkumise tulemusena. Kahjuks kohtab täiuslikku konkurentsi turgudel (eriti toiduturul) harva. Erandiks on organiseerimatud (ühistutesse ühinemata) talunikud, kellel ei ole mingisuguseid majanduslikke hoobasid mõjutamaks tooraine kokkuostuhindu, rääkimata toiduainete tarbijahindadest. Euroopa Liidus reguleeritakse nii tarbija- kui ka kokku-

ostuhindu riiklike meetmetega. Seal annavad regulatsioonimehhanismid ka tulemusi, sest tootjad on ühinenud ühistutesse ja kapitaliühingutel puuduvad riiklike toetuste ümberkantimiseks võimalused. Kuigi Eesti on samuti Euroopa Liidu liige ja saab ka põllumajandustoetusi, on laialdase ühistegevusetuse tõttu äriühingutel võimalik need toetused endale kantida.

Põllumajandussaaduste kaubandusest on saanud võimsate majanduskontsernide ja riikidevaheline majanduslik võistlus, mida reguleeritakse riikidevaheliste kaubanduslepingutega. Alati ei õnnestu ka siis kõiki pooli rahuldavaid tulemusi saavutada ning tekivad tõsised konfliktid, nn kaubandussõjad, majandusembargod, kehtestatakse täiendavad tollitõkked, sisseveokvoodid jms. Selline olukord maailma turgudel on aktiveerinud viimastel aastatel ka ühistuliste ühenduste tegevust. Tavaliselt konkureerivad erinevate riikide ühistulised turustustevõtted maailmaturgudel nii omavahel kui ka teiste eraettevõtetega võrdsetel alustel. Kuna iga riik kaitseb siseturgu oma tarbija ja põllumajandustootja jaoks eri meetoditega, siis on erinevate riikide tootjatele kuuluvate ühistuliste ühenduste koostöö olnud küllaltki juhuslik.

Uue ühistegevuse põhimõtte sissetoomisega ilmselt sooviski Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA) juhtida poliitikute ja rahvuslike ühistuliste ühenduste tähelepanu uuele olukorrale maailmaturul ning ärgitada rahvuslikke ühistulisi ühendusi tegema suuremat ja konstruktiivsemat koostööd. Kapitaliühingute kõrval püüavadki erinevate riikide rahvuslikud ühistulised ühendused hõivata soodsaid turge teistes riikides.

Positiivne näide: Siinkohal võiks tuua seni suhteliselt erandliku näitena 2000. a aprillis tööd alustanud Rootsi ja Taani piimatootjate ühistulise ühiskontserni Arla Foods tegevuse, millel oli ühinemise ajal u 18 000 piimatootjast liiget-omanikku ja müügiesindusi 22 riigis. Seejuures moodustas ühistulise kontserni tootmismahd ainult 6% Euroopa Liidu liikmesriikide piimatoodangust.

Negatiivne näide: Eestisse on oma ettevõtted asutanud näiteks Soome lihaühistud (Lõuna-Soome Lihaühistu (LSO) ja Soome rootslaste Atria), kelle omandis on AS Rakvere Lihatoöstus koos Viljandimaal asuva EKSEKO ja teiste suurte seafarmidega, AS Valga Lihatoöstus, AS Tallegg jt. Samuti tegutsevad siin Rootsi teraviljatootjad, kelle omandis on mitmed ettevõtted Haapsalus ja Elvas (jõusöödatööstus), Soome ühistulise kontserni Valio omandis on AS-le Tapila kuuluv Laeva Meierei, Võru Juustutööstus jt ettevõtted. Soome Metsaliidu (ühendab 120 000 Soome metsaomanikku) omandis on viis metsa kokkuostvat ja vahendavat ettevõtet Eestis jne. Kuni Eesti põllumajandustootjad ja metsaomanikud ei ole suutnud asutada üleriigilisi ühistulisi organisatsioone ning liituda välisriikide ühistuliste kontsernidega, kujutavad eespool nimetatud välismaised kontsernid Eesti tootjatele, aga ka majandusele tervikuna tõsist ohtu. Kui satutakse nende mõju alla, ei saa Eesti tootjad osa tuludest, mis tekivad nende poolt toodetud toorainest valmistatud kauba turustamisest. Nii lähebki Eestist välja oluline osa põllumajanduskaupade turgudel teenitavast kasumist.

Kokkuvõttes tuleb märkida, et ühistuliste keskühistute ja kontsernide tegevus vajab tunduvalt aktiveerimist. Eesti ühistud peaksid tegema palju tõhusamat koostööd teiste riikide ühistuliste keskorganisatsioonidega. Initsiatiivi peaksid siinjuures üles näitama eeskätt Eestimaa Talupidajate Keskliit, Eestimaa Põllumajandustootjate Keskliit, Eesti Ühistegeline Liit ja ka Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda. Ka riigikogul ja valitsusel võiks olla tuntavalt suurem roll rahvusvahelise ühistegevuse arendamisel (riikidevahelised kokkulepped, siseturu regulatsioon, kokkuostuhindade reguleerimine, riiklikud toetused ühistuliste organisatsioonide konkurentsivõime tõstmiseks välisturgudel jne).

6.7. Hoolitsus kodukoha arengu eest

Ühistulised ühendused töötavad oma kodukoha püsiva arengu nimel liikmete poolt heaks kiidetud juhtnööride järgi. Moodustades kontserne, tegutsevad nad oma liikmeskonda teenindades ka ühiskonna heaks.

Viimane rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse põhimõte on samuti sisuliselt uus. Selle põhimõtte järgimisega soovitakse tähtsustada ja suurendada ühistuliste ühenduste osa ühiskonnas. Eriti oluline on see kohalikul, valdade ja maakondade tasandil. Suurematel ühistulistel ühendustel on oma piirkonna jaoks väga suur majanduslik ja sotsiaalne mõju. Tänu ühistutele, mille liikmeteks ehk klientideks-omanikeks on kohalikud elanikud, jääb suur osa ühistegevuse kaudu teenitavast rahast nende kätte. See läheb kohaliku elu edendamiseks. Kohalike ühistute puhul paraneb piirkonna tööhoive. Ühistutes saavad tööd ka need inimesed, kes ei ole ühistute liikmed. Ka suur osa maksudest laekub ühistu ja ühistu töötajate kaudu kohalike omavalitsuste arvetele, mis aitab omakorda kaasa piirkonna arengule.

***Positiivne näide:** Euroopa Liidu rahalisel toetusel on ellu kutsutud Euroopa Kalandusfond (EKF), mis finantseerib eeskätt kalurite koostööd. Peaaegu kõikides kalandusega tegelevates riikides on moodustatud piirkondlikud kalurite mittetulundusühingud. Nende ülesandeks on kohaliku kalanduse edendamine ja finantseerimine. Hispaania valitsus on seejuures teinud vägagi olulise panuse eeskätt kohalikele kalurite ühistutele, kelle kaudu toimub praktiliselt kogu Hispaania rannapiirkonna arendamine ja kahjuks ka elushoidmine. Kõik riiklikud investeeringud suunatakse mahajäänud rannapiirkondadesse kalurite ühistute vahendusel. Kalurite ühistutele on riik delegeerinud praktiliselt kõik piirkonna majanduslikud, sotsiaal-kultuurilised ja keskkonnakaitselised meetmed. Nii paraneb ki piirkonnas tööhoive ja kalurite ühistud etendavad suurt sotsiaal-majanduslikku rolli.*

6.8. Kokkuvõte ühistegevuse põhimõtetest

Ühistegevuse põhimõtetel on lisaks ühistute liikmetele väga oluline tähendus ka riigi jaoks. Eriti oluline on see väikeste rahvusriikide puhul. Hästi korraldatud ühistegevuse ja majanduslikult efektiivselt funktsioneerivate ühistute kaudu saab

rahvas osaleda majanduses kaasomanikena ning ohjeldada väliskapitali osa tulude eksportijana. Ühistegevuse kaudu teenitavad tulud tasakaalustavad riigi väliskaubandusbilanssi ja suurendavad riigieelarve tulusid. Ühistegevuse vahendusel jääb põllumajanduskaupade müügist saadud tulu suures osas põllumajandustootjatele, mis vähendab vajadust toetada neid riigieelarvest. Ühistegevus loob tootjatele täiendava kindlustunde, selle kaudu luuakse uusi töökohti ning paraneb ka rahva sotsiaalne turvalisus. Poliitilises mõttes kindlustab ühistegevus riigi julgeolekut ning tekitab rahvale täiendava motivatsiooni, kui on vaja oma riiki ja rahvast kaitsta. Rahvusvahelised ühistegevuse põhimõtted peaksid olema aluseks kõikide riikide seadusandjatele – vastasel korral ei ole ühistu liikmed piisavalt hästi kaitstud kasumile orienteeritud kapitaliühingute eest.

Hästi korraldatud ühistegevuse puhul on igal ühiskonna üksikliikmel võimalik ühistegevuse vahendusel oma majanduslikku olukorda parandada ning aktiivselt osaleda ka sotsiaalelus ja poliitikas. Ühinedes ühistutesse, saavad nii tootjad kui ka teenuste vajajad tihedas majanduslikus konkurentsivõidus vastu pidada.

Ühistegevuse suurim vaenlane asub tavaliselt ühistu sees ja tema tegevusmotiiviks on kasu saamine teise arvel. Need on inimesed, kes püüavad ühistut oma isikliku heaolu huvides ära kasutada. Ükskõik millises ühistus peab kasu saamine teiste arvel olema välistatud. Vastasel korral on ühistu määratud hukule – eriti siis, kui kasumiahneks osutub ühistu juhtkond.

Ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtted kaitsevad ühistut ka väljastpoolt tulevate rünnete ning monopoliseerunud ja globaliseerunud finantskapitali anastava tegevuse eest. Sellest tulenevalt on rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse põhimõtete hea tundmine ning nendest juhendumine ühistegevuse arengus ja järjepidevuses määrava tähtsusega.

Ühistegevuses peitub jõud, mis aitab rahval ühiselt vastu seista kasumiahnele rahavõimule, mis võib oma äärmuslikes väljendusvormides mõjuda kahjulikult rahvusriikide iseseisvusele, majandusele ja kultuurile tervikuna. Selle nimel tasub ühistegevust arendada. Ka riik ei saa selles protsessis piirduda kõrvaltvaataja, statisti rolliga. Tema

kohus on toetada rahvast oma riikluse taastamise protsessis.

Eespool esitatud ühistegevuse põhimõtteid peaksid sisuliselt tundma kõik inimesed. Eriti oluline on, et neid oskaksid lahti mõtestada kõik ühistuliste ühenduste liikmed. Ainult selisel juhul on võimalik ennast ühistegevuse kaudu aidata ja saada ka soovitud tulemusi.

7. ÜHISTU JA KOLHOOS

Ühistegevust tutvustavatel seminaridel, nõupidamistel ja aruteludel on sageli esitatud küsimus, mis on kolhooside ja ühistute erinevus. Mitmed poliitikud ja isegi majandusteadlased on küllalt tihti samastanud kolhoosi ja ühistu. Tegelikult on kolhoosil ja ühistul põhimõttelised väga suured erinevused, mida peaksime teadma. Seepärast käsitlemegi alljärgnevalt lähemalt kolhoosi olemust ja võrdleme seda rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevusega ja ühistutega.

7.1. Kolhoosi mõiste

Kolhoos (vn k колхоз = коллективное хозяйство) on lühend venekeelsest sõnapaarist *kollektiivne majand.* Sageli on eesti keeles kasutatud ka mõistet „ühisma-jand”. Kolhoos oli NSV Liidus põllumajanduslik kooperatiivne ettevõtlusvorm, mille loomise teoreetilised alused koostas oma kuulsas **kooperatsiooniplaanis** V. I. Lenin (БСЭ-13, 1973, lk 314–318). Selle plaani peaesmärgiks oli väikeetevõtete, sh talupoegkonna, tootmise radikaalne ümberkorraldamine ja üleviimine ühisomandil baseeruvale sotsialistlikule alusele. Seega ei olnud eesmärgiks mitte eraomandil põhinevate ühistute loomine, vaid vajadus kasutada inimeste vabatahtlikku ühinemist kooperatiividesse ainult vaheetapina üleminekul kommunistlikule ühiskonnakorrale, kus eraomand on välistatud. Kolhooside näol loodi talunike eraomandi baasil põllumajanduslike industrialiseeritud suurettevõtete võrk, mis omakorda asutasid majanditevahelisi kooperatiive ja ühissetevõtteid (Eestis näiteks Eesti Kolhoosiehitus – EKE, projektorganisatsioon EKE Projekt, sanatooriumid Tervis, Värskä, Narva-Jõesuu jt).

Lenini järgi pidid kolhoosid olema vahelülis maaühiskonna massilisel üleviimisel sotsialistlikule alusele, mille tulemusena talupoeg vabastatakse eraomandist ja temast saab samasugune ühiskondliku omandi kaasvalitseja nagu tööstustöölisest. Kaugemas perspektiivis pidid kaduma ka erisused linna- ja maarahva vahel ning kindlustuma tööliste ja talupoegade liit.

Kolhoosides olid tootmisvahendid ühisomandis ning maad kasutati tasuta ja tähtajatult peamiselt põllumajandussaaduste tootmise eesmärgil. Kolhoose loeti NSV Liidus põllumajanduslike kooperatiivide peamiseks vormiks, millele anti võimalus teha lepingulistel alustel koostööd teiste riiklike ja kooperatiivsete ettevõtetega (nt tarbijate kooperatiivid).

Kolhoosid olid juriidilised isikud. Algselt oli kolhooside inimtööjõukulu mõõtmise ja hindamise põhiühikuks ning ka tulude jaotamise aluseks **normipäev**. Normipäevaga mõõdeti kolhoosnike tehtud töö mahtu ja selle alusel jaotati kolhoosnikele ka vilja, kartuleid ja muid põllumajandussaadusi. Normipäev kehtis Eestis kuni 1960. aastani, mil mindi üle rahalisele töötasustamise süsteemile.

7.2. Kolhoosi näidispõhikiri

Kolhooside tegevuse aluseks NSV Liidus oli 1935. aastal vastu võetud kolhoosi tüüp-põhikiri. Kolmandal üleliidulisel kolhoosnike kongressil võeti vastu ning NLKP Kesk-komitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 28. novembri 1969. a määrusega kin-nitati „Kolhoosi näidispõhikiri” (Kolhoosi näidispõhikiri, 1976). See üldistas senist kolhooside tegevuse praktikat ja asendas 1935. aastal vastu võetud kolhoosi tüüp-põhikirja.

Kolhoosi näidispõhikirja preambulas on esitatud üsna hea üldistav iseloomustus kolhooside kohta NSV Liidus ja seepärast toome selle kolhoosi olemuse sisuliseks mõistmiseks siinkohal ka ära:

„Kolhoosikord on nõukogude sotsialistliku ühiskonna lahutamatu osa. See on talurah-va kommunismile järk-järgulise ülemineku tee, mille kavandas V. I. Lenin, mida on kontrollinud ajalugu ja mis vastab talurahva iseärasustele ning huvidele.

Tootmisvahendite ühiskondlik omandus, kollektiivse suurmajapidamise eelised, partei ja riigi alatine hoolitsus ja abi võimaldasid saavutada külas suuri sotsiaal-majandus-likke ümberkorraldusi. Tänu kolhoositalurahva ennastsalgavale tööle, töölisklassi, kogu nõukogude rahva jõupingutustele on muutunud kolhoosid suurteks mehhaniseeritud põllumajandusettevõteteks, mõõtnatult on suurenenud nende ühiskondlik jõukus, tõusnud kolhoosnike elatustase, järk-järgult ületatakse erinevused linna ja maa vahel.

Kolhoos kui sotsialistliku majanduse ühiskondlik vorm vastab täielikult tootlike jõu-dude edasisele arendamisele maal, tagab tootmise juhtimise kolhoosidemokraatia alusel kolhoosnike endi poolt, võimaldab ühendada kolhoosnike isiklike huve ühiskondlike, üldrahvalike huvidega. Kolhoos on talurahvale kommunismi kooliks.

Kommunistliku Partei juhtimisel, tihedas ja kindlas liidus töölisklassiga, võtab kol-hoositalurahvas aktiivselt osa kommunismi ülesehitamisest meie maal.”

Nagu preambula tekstist nähtub, ei olnud kolhooside ülesehituse teoreetilistes alustes kuuekümnne aasta jooksul olulisi muutusi toimunud. Ikka tugineti V. I. Le-nini kooperasiioniplaanile ja selles sisalduvatele postulaatidele.

7.3. Kolhooside asutamine

Maadekreet oli üks esimesi nõukogude võimu dekreete. 8. novembri 1917. a maa-dekreediga kaotati NSV Liidus eraomand maale. Dekreediga kehtestati põhimõtte-liselt uued maa valdamise ja kasutamise printsiibid Venemaal. Igasugune maa müük, rent ja pantimine keelustati. Kogu maafond ühiskonnastati ja anti tasuta kasutami-seks kõikidele inimestele, sh talupoegadele ja kolhoosidele ning riiklikele ettevõte-tele (БСЭ-8, 1972, 143–145). Maadekreediga loodi poliitiline alus kolhooside loo-miseks, sest suurmaaomandi tekitamiseks olid võimalikud takistused (maa era-omand) likvideeritud.

Kolhooside loomine kujunes NSV Liidus raskemaks, kui Lenin ja bolševikud olid arvanud. Pärast Lenini surma (1924) sai uueks juhiks J. V. Stalin. Teda ei rahuldanud liiga aeglane kolhooside teke ning alates 1929. aastast hakati NSV Liidus kolhoose moodustama ideoloogilise ja ka füüsilise vägivalla abil. Need talupojad, kes ei nõustunud oma vara kolhoosile andma, kuulutati kulakuteks ehk vaenulikeks nõukogude korrale.

VAHEMÄRKUS: Kulakute all mõisteti NSV Liidus küla- ja maakodanlust, kes kasutas talus palgatööjõudu. Kulaklus tekkis Venemaal pärast 1861. a talurahvareformi ning tugevnes kapitalismi ajal, kui Venemaa peaministri Stolõpini agraarreformi järel hoogustus talude asutamine ja tekkis juurde 2,5 miljonit talundit. Nende talude paremaks toimetulekuks asutati Taani eeskujul ka turustus-, töötlemis- ja muid ühistuid. Seevastu nõukogude valitsuse poliitika oli algusest peale talunike kui eraomanike suhtes vaenulik.

Kulakuid hakati tõrjuma ja ahistama. Vähendati nende maavaldusi, kitsendati palgatööjõu kasutamist, kehtestati kõrged maksud ja muud naturaalkoormised. 1932. aastaks oli kulaklus NSV Liidus likvideeritud. Selleks kasutati peale esialgsete piirangute ebaseaduslikke ja isegi ebainimlikke võtteid: kulakud küüditati peamiselt Siberisse ning kogu nende vara võõrandati ja anti kolhooside asutamiseks. Kolhooside sunniviisiline asutamine ja miljonite inimeste väljasaatmine põhjustas põllumajandustootmise järsu languse ja aastatel 1932–1933 suure näljahäda.

Eestis tekkis maakodanlus mõnevõrra varem kui Venemaa sisekubermangudes. 1940.–1941. aastatel, Eesti okupeerimise järel viidi läbi uus maareform, mille tulemusena kogu maafond Eestis riigistati ja talunike kasutuses olevat maavaldust vähendati kolmekümne hektarini. Lisaks kehtestati ka Eestis kulakutele kõrgendatud maksud ja põllumajandussaaduste müügikohustused. Nende meetmete tulemusena vähenes Eestis kulakute arv 1948. aastaks 2743-ni ehk 2%-ni talude üldarvust. Kuna kolhoosid olid jätkuvalt visad tekkima, siis vaatamata Eesti NSV toonase juhtkonna vastuseisule, küüditati 2721 kulakuperet koos teiste nõukogudevaenulike peredega 26. märtsil 1949. a Siberisse. Maarahva hulgas vallandatud hirmu tõttu hoogustus Eestis kolhooside tekkimine ja küüditamisele järgnenud kolme nädala jooksul ühines kolhoosidesse 53% Eesti talupidajatest. Samamoodi käitus nõukogude võim ka Lätis, Leedus, Lääne-Ukrainas, Valgevenes ja Moldaavias (EE-5, lk 188).

Esitatud faktidest selgub, et kolhooside moodustamine oli vägivaldne ja põhjustas rahvastele suurt häda ja viletsust.

7.4. Kolhooside võrdlus ühistutega

Järgnevalt toome lugejani mõned punktid kolhoosi näidispõhikirjast, mis annavad meile võimaluse võrrelda kolhoose rahvusvaheliselt tunnustatud ja ICA poolt defineeritud ühistutega (Kolhoosi näidispõhikiri 1976).

1. Kolhoos on vabatahtlikult ühinenud talupoegade kooperatiivne organisatsioon sotsialistliku põllumajandusliku suurtootmise ühiseks edendamiseks ühiskondlike tootmisvahendite ja kollektiivse töö alusel.

Kommentaar 1: Väljend „vabatahtlikult ühinenud” ei ole sisuliselt korrektne. V. I. Lenini kooperatsiooniplaani kohaselt pidi talupoegade ühinemine kolhoosidesse toimuma tõesti vabatahtlikkuse alusel. Stalini poolt alustatud talurahva repressioonid ja sundkolhooseerimine moonutasid Lenini kooperatsiooniplaani vabatahtlikkuse ideed. Seepärast on kolhooside puhul väljend „vabatahtlik ühinemine” sisuliselt lausvale. Juba algselt ei sarnanenud kolhoos sisult ühistuga, kuhu ühinemine on kõikidele tõesti vabatahtlik.

Kommentaar 2: Näidispõhikirjas on toonitatud, et kolhoositootmine toimub ühiskondlike tootmisvahendite ja kollektiivse töö alusel. Seega erinevalt ühistutest, mille liikmetel on ühistus eraomandis tagastatav osamaks ja omandis on ka muu vara (talud, ettevõtte), siis kolhoosi liikmete isiklikus omandis tootmisvahendeid ei tohtinud olla – kõik tootmisvahendid kuuluvad kolhoosile. Kolhoosi liikmetele oli lubatud omada vaid püratud ulatuses isiklikku omandit ning selle hulk ja struktuur oli ka rangelt reglementeeritud (vt näidispõhikirja p 43).

Kommentaar 3: Kuna nõukogude võim välistas eraomandil põhinevate talude tekkevõimalused juba eos ja maarahval oli valida, kas ühineda kolhoosiga või minna tööle riigimajandisse (sovhoosi või mõnda teise riigiettevõttesse), siis muud võimalust kui ühineda „vabatahtlikult”, polnudki inimestel valida.

2. Kolhoosi põhiülesannete hulgas torkab silma järgmine alapunkt: parteiorganisatsiooni juhtimisel teha tööd kolhoosnike kommunistlikul kasvatamisel, nende kaasatõmbamisel ühiskondlikku ellu ja sotsialistliku võistluse arendamisel.

Kommentaar: Näeme, et kui ühistud on rahvusvaheliste põhimõtete järgi poliitiliselt sõltumatud organisatsioonid, siis kolhoosid on juba põhikirjaliselt allutatud kommunistliku partei juhtimisele.

3. Kolhoosi liikmeiks võivad olla 16-aastaseks saanud kodanikud, kes on avaldanud soovi võtta oma tööga osa kolhoosi ühismajapidamisest.

Kommentaar 1: Sellest punktist nähtub, et kolhoosi liige peab üldjuhul olema töösuhtes kolhoosiga. Kolhoosi liikmeks astujatelt ei nõutud mingeid sisseastumise- ega ka muid makse (osamaks). Mõnes mõttes võiks kolhoosi võrrelda tööühistuga, mille liikmed on samuti töösuhtes ühistuga.

Kommentaar 2: Siit leiame veel ühe erinevuse – kui tööühistuga liitumiseks peab liikmel olema ühistuga töösuhe ja makstud ka sisseastumise- või osamaks, siis kolhooside puhul saab sellega liituda ilma erakapitalita.

4. Kolhoosi liikmel on õigus:

- saada kolhoosi ühismajapidamises tööd ja garanteeritud töötasu vastavalt töö hulga ja kvaliteedile;
- võtta osa kolhoosi juhtimisest, valida kolhoosi juhtivaid organeid ja olla ise neisse valitud;
- teha ettepanekuid kolhoosi tegevuse parandamiseks, samuti juhatuse ja ametiisikute töös esinevate puuduste kõrvaldamiseks;
- saada kolhoosilt abi tööalase kvalifikatsiooni tõstmisel ja eriala omandamisel;
- kasutada õueaiamaad abimajandi pidamiseks, elamu ja majapidamishoonete ehitamiseks, samuti kasutada kolhoosi karjamaid, isiklikeks vajadusteks ühisvalduses olevaid tööloomi ja transpordivahendeid kolhoosis kehtestatud korra kohaselt;
- sotsiaalsele kindlustatusele, kultuurilisele ja elukondlikule teenindamisele, kolhoosi abile elamu ehitamisel ja remontimisel ning kütusega varustamisel.

Kommentaar 1: Sellest punktist selgub, et kolhoosi liikmel on mõningad sarnased õigused ühistu liikmetega. Nad saavad osa võtta kolhoosi juhtimisest, valida kolhoosi juhtivaid organeid ja olla ise neisse valitud jne. See on aga deklaratiivne, sest p 2 on juhitud tähelepanu sellele, et kogu tegevus kolhoosis toimub parteiorganisatsiooni juhtimisel ja järelevalve all. Seega kolhoosidemokraatia ei ole kooskõlas ühistutes kehtivate demokraatlike printsiipidega.

Kommentaar 2: Lisaks näeme, et kolhoosi liikmele antakse veel mitmeid sotsiaalseid tagatisi ja võimalusi oma isikliku elu korraldamiseks. Kuna kolhoosidel oli võrreldes riiklike majanditega (sovhoosid) täiendavaid võimalusi ja vabadusi majanduse iseseisvaks korraldamiseks, kasutati näidispõhikirjas lubatud võimalusi rohkesti eeskätt kolhooside juhtkondade ja spetsialistide poolt – kolhoosid ehitasid oma liikmetele ühepereelamuid, tagasid tasuta kultuurilised teenused, maksti keskmisest kõrgemaid palku jms. See tegi kolhoosi liikmeks olemise atraktiivseks ja kolhoosi liikmed (eriti juhtkond) ei tahtnud Eesti taasiseseisvumise algperioodil (reformide ajal) neist hüvedest loobuda. Kuigi ühistutes valitsevad humaansed põhimõtted, siis inimest siduvate sotsiaalsete tagatistega eraomandil baseeruvad ühistud üldiselt ei tegele.

5. Kolhoosi liige on kohustatud:

- kinni pidama kolhoosi põhikirjast ja sisekorra eeskirjadest, täitma üldkoosolekute ja kolhoosi juhatuse otsuseid;
- kohusetruult töötama ühismajandis, pidama töödistsipliini, omandama eesrindlikke töömeetodeid ja -võtteid;
- aktiivselt osa võtma kolhoosi juhtimisest, hoidma, kaitsma ja tugevdama riigi ja kolhoosi omandit, vältima ebamajanduslikkust ning ühiskonna varasse hoolimatut suhtumist, ratsionaalselt ja õigesti kasutama ühismaad ja õueaiamaafondi.

Kommentaar: Kuigi kolhoosi liikme kohustused on sõnastatud üldises laadis, tähendasid need lihtliikme jaoks sisuliselt jäägitut allumist kolhoosi juhtkonnale. Lisaks olid kolhoosi palgal ka parteiorganisaaator, komsomolisekretär ja ametiühingu esimees, kes jälgisid kolhoosnike meelsust ning sekkusid viivitamatult, kui mõne kolhoosiliikme käitumises täheldati rahulolematust kolhoosikorruga või nõukogude ideoloogiaga. Väikseimagi eksimuse korral sai kolhoosi liikme võtta üsna lihtsalt ka kohtulikule vastutusele.

Ühistu ja kolhoosi erinevuste juures pakuvad veel huvi kolhoosi näidispõhikirja p 8 ja p 11, mis sätestavad maasuhted ja kolhoosi ühisomandi.

8. NSV Liidu konstitutsiooni kohaselt kinnistatakse maa, millel kolhoos asub, talle tasuta ja tähtajata kasutamiseks, s.o põliselt.

Kolhoosile kinnistatud maa on riigi omand, see on üldrahvalik vara ja seda ei saa osta-müüa, rentida ega teha sellega muid tehinguid.

Igale kolhoosile annab rajooni (linna) töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee riikliku maa kasutamise õiguse akti, kus näidatakse kolhoosile kinnistatud maa suurus ja täpsed piirid.

Kommentaar: Kuna kogu maa kuulus riigile, siis kolhoosi liikmetel puudus igasugune eraomanduslik suhe maaga. Erand oli tehtud ainult õueaiamaa kohta, mida said kolhoosi liikmed kasutada isiklikeks vajadusteks ning mille suurus oli piiratud.

11. Kolhoosi majanduslik alus on, riikliku maaomanduse kõrval, kolhoosi ühisomand.

Kolhoosi ühisomandi moodustavad talle kuuluvad ettevõtted, hooned, ehitised, traktorid, kombainid ja muud masinad, seadmed, transpordivahendid, töö- ja produktiivloomad, mitmeaastased istandikud, kuivendus- ja niisutus-ehitised, saadud toodang, rahalised vahendid ja muu kolhoosi vara. Kolhoosi ühisomandiks on ka kolhoosidevaheliste ning riiklik-kolhooslike organisatsioonide või ettevõtete vara ja vahendid vastavalt tema kaasomandusele.

Kommentaar 1: Nii p 8 kui ka p 11 sätestavad üheselt, et kolhoosi liikmele kui eraisikule ei saanud kolhoosis kuuluda ei maad ega ka mingeid muid tootmisvahendeid ega ka tööprodukti. Seevastu ühistu liikmete omandis on nii maa kui ka tootmisvahendid. Samuti on ühistu liikmete omandis ka ühistu toodetav toodang-kaup ning ka selle müümisest saadud raha. Sellest saab järeldada, et kui ühistu liige on ühistu maa ja vara kaasomanik, siis kolhoosi liige täidab vaid töötaja rolli, mille eest ta saab palka, olemata isegi oma toodetud tööprodukti kaasomanik.

Kommentaar 2: Kolhoosi ühisomandi loetelust nähtub, et kolhoosi liikmel ei olnud võimalik sisuliselt täita ühistu liikme rolli. Tinglikult võib kolhoosi liikme rolli võrrelda tööühistu liikme rolliga juhul, kui viimasel puudub ühistus osalus (osamaks) ja teda seob ühistuga ainult töösuhe.

Eeltoodust näeme, et Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) poolt heaks kiidetud ühistegevuse põhimõtted ja kolhoosi näidispõhikiri on fundamentaalselt erine-

vad eeskätt omandisuhete ja liikmete erinevatest rollidest tulenevalt. Kolhoosi võib väga tinglikult käsitleda tööühistu eriliigina, kuid ühistu ei ole mitte mingil juhul samastatav kolhoosiga. Kolhoos on kommunistliku ühiskonnakorra juurde kuuluv põllumajandusliku ettevõtte eriliik, kus puudub eraomand maale, tootmisvahenditele ja tööproduktile.

Täielik ühiskonnastatus viis selleni, et kolhoosi liikmetel puudus vajalik motivatsioon teha kvaliteetset tööd ja maksimeerida minimaalsete kulutustega kvaliteetset toodangut. Ühistutes peituv eraomand seevastu motiveerib liikmeid vastupidiselt – suhtumine töösse ja tööprodukti on kardinaalselt erinev. Ilmselt sealt leiame ka põhjused, miks nõukogulik kolhoosikord konkurentsivõime puudumise tõttu sellel baseeruva ühistegevusega vastu ei pidanud.

Kordamisküsimused

1. Kirjeldage ühistegevuse teooriate põhiolemust ja nende aluseid.
2. Milles seisnesid kapitalistliku ja kommunistliku ühistegevuse põhierinevused?
3. Kirjeldage kolme põhimõtteliselt erinevat ühiskonnamudelit.
4. Kuidas võiks defineerida ühistulist ühendust?
5. Millised on kolm olulisimat põhiprintsiipi ühistulise ühenduse iseloomustamiseks?
6. Kes on ühistu liikmed ja kes kliendid?
7. Kirjelda perekonda kui ühistulist ühendust.
8. Mida ühist on jahindusel, alemaaviljelusel ja ühistegevusel?
9. Ühistu eetika põhiolemus ja -printsiibid.
10. Miks nimetatakse ühistusisest kasumijaotust ausaks ja õiglaslikeks tulude jaotamiseks?
11. Miks saab ühistu tegutseda nullkasumi tingimustes? Selgitada graafiliselt.
12. Mida mõistetakse „vähemmakstu juurdemaksu” ja „enammakstu tagasimakse” all?
13. Mis on mittetulundusühingu ja tulundusühistu erinevused?
14. Millistel kriteeriumidel püsib ühistegevuse idee? Millised on ühistegevuse väärtused?
15. Ühiskonna jaotamine kolmeks sektoris – põhimõtted ja kriitika.
16. Milleks on vaja tunda rahvusvahelisi ühistegevuse põhimõtteid?
17. Millised on 21. sajandiks heaks kiidetud rahvusvahelised ühistegevuse põhimõtted?
18. Miks peaksid ühistegevuse aluseid tundma kõik inimesed?
19. Mida mõistetakse kolhoosi all?
20. Kirjeldage kolhoosi ja ühistu erinevusi.

Kirjandus

Bekkum, O-E. Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Uurimusi piimandusühistute struktuuri-strateegia vastavusest kaitstud *versus* liberaalsetel turgudel. Tallinn: Piimandusühistu E-Piim, 2003, 262 lk

БСЭ-8 (Suur Nõukogude Entsüklopeedia), Декрет о земле, Москва, 1972, lk 143–145

БСЭ-13 (Suur Nõukogude Entsüklopeedia), Кооперативный план В. И. Ленина, 1973, lk 314–318

EE 5 (Eesti Entsüklopeedia 5. köide). V. I. Lenini kooperatsiooniplaan. Tallinn: Valgus, 1990, lk 493–494

EE 5 (Eesti Entsüklopeedia 5. köide) kulaklus. Tallinn: Valgus, 1990, lk 188

Kerem, K.; Randveer, M. Mikro- ja makroökoonoomika põhikursus. Tallinn: Külim, 2007, 158 lk

Kolhoosi näidispõhikiri. Kommenteeritud väljaanne. Koost V. Kelder, Tallinn: Eesti Raamat, 1976, 248 lk

Lagerspetz, M.; Trummal, A.; Ruutsoo, R.; Rikman, E.; Liiv, D. Tuntud ja tundmatu kodanikeühiskond. Tallinn: Avatud Eesti Fond, 2003, 112 lk

Leetsar, J. Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 2003, 408 lk

Luht, E. 90 aastat Eesti ühiskaubandust ja 75 aastat tema keskühistut (Ajalooline tagasi-vaade). Tallinn, 1992, 202 lk

MacPherson, I. Co-operative Principles for the 21st Century. Co-operative Principles, Ica – 1995 (www.ica.coop)

Marx, K. Kapital I. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, 688 lk

Schaars, M. A. Ühistud: põhimõtted ja tegevus. Tallinn: USA organisatsiooni VOCA Eesti esindus, 1994, 146 lk

Schöber, P. Kohalik omavalitsus. Tänapäevase kohaliku omavalitsuse idee. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003, 224 lk

Sven ke Bk. Co-operatives Values in a Changing World

Tõnisson, J. Ühistegevuse üldkursus. I ja II osa. Tartu: AK Kooperatiivi paljundus, 1936

Watkins, W. P. Co-operative Principles: Today and Tomorrow, ICA, 1986

IV osa

ÜHISTEGEVUSE ROLL ÜHISKONNAS

IV osa tundmaõppimine aitab mõista

- Muudatusi ühiskondlikus mõtlemises 20.–21. sajandil
- Kapitalismi kriisi olemust ja uut tüüpi vastasseisu teket
- Erinevaid majandusarengu mudeleid ning ühistegevuse osa nendes
- Juhitava demokraatia ja ühistegevuse seoseid
- Ühiskonna vasak-parempoolse poliitilise telje olemust ja ühistegevuse kohta sellel

1. ÜHISKONNAKRIISI OLEMUS JA JUURED

1.1. Muutused ühiskondlikus mõtlemises

Viimase paarikümne aasta jooksul on paljud ühiskonnauurijad mitmelt elualalt avaldanud uurimusi, mis viitavad sellele, et ühiskonnas on toimumas suured muutused eeskätt teaduslikus mõtlemises ja senistes ühiskonnakäsitlustes. Eriti tugeva tõuke andis selleks eelmise sajandi lõpukümnendil toimunud kommunistliku ühiskonnakorralduse täielik kokkuvarisemine. Samal ajal on väga tõsisel kriisil ka kapitalistlik e turumajanduslik ühiskonnakorraldus. Julgemad ajaloouurijad, nagu näiteks **Eric Hobsbawm** (Hobsbawm 2002), on ennustanud põhimõtteliselt uusi arenguid ühiskonnas, mis ei pruugi enamiku inimeste jaoks kaugeltki soodsad olla. Tema arvates toimusid möödunud sajandi lõpuaastatel mitmed olulised sündmused (kommunismi kokkuvarisemine, kapitalismi kriis), mille tulemusena muutub ühiskonna areng põhimõtteliselt. Mitmed uurijad on ühiskonnas toimuvate protsesside paremaks selgitamiseks ja lahtimõtestamiseks viidanud vajadusele pöörduda tagasi looduse juurde, st otsida ühiskonna jaoks oluliste probleemide lahendamiseks argumente loodusest.

Põhimõtteliselt pole nendes üleskutsetes midagi uut. Seda on ikka tehtud ning ka loodusest lahendusi leitud. Kaheksateistkümnendal sajandil olid selleks näiteks **Isaac Newtoni** avastused ja üheksateistkümnendal **Charles Darwini** evolutsiooni-teooria. Astronoomias tulid teadlased samal ajal välja hüpoteesiga päikesesüsteemi tekkimisest gaasitaolisest udugogust. Geoloogid avastasid, et sette kivimid on tekkinud ajaliselt üksteise järel, mis viitas maakoore ajaloolisele arengule ja kliimamuutustele. Keemikud tegid kindlaks, et elus ja eluta loodus koosnevad ühtedest ja samadest keemilistest elementidest. Avastati energia jäävuse ja muutumise seadus. Leiutati telefon, raadio, sisepõlemismootor, hakati kasutama elektrienergiat jne. Seejuures valitses inimelu valdkondi vaid kogemus, katsetus, oskus, tavamõistus. Süsteemset teaduslikult põhjendatud ühiskonnateooriat ega ka -korraldust polnud veel olemas.

Tänapäeval on aga uurimise ning kriitika all needsamad lahendused, mis leiti omal ajal loodusest ning mis vahepeal kuulutati vaat et lõplikeks tõdedeks. Nii näi-

teks kirjutab **Margaret J. Wheatley**, et kahekümne esimese sajandi organisatsioonidele sobivate vormide avastamine on alles ees. Et seda täie vastutustundega teha, peame leidma endas mehisust ja vanast täielikult loobuma. Me peame lahti laskma kõigest, mida oleme hinnanud, jätma maha vanad arusaamad sellest, mis võiks töötada ja mis mitte. Me peame õppima maailma uues valguses nägema. Einsteini paljutsiteeritud lause on siin kohane: „**Ühtegi probleemi ei saa lahendada selle sama teadvuse pinnalt, mis selle loonud on**” (Wheatley 2002, lk 14). Tema arvates peavad organisatsioonid loobuma kahekümnendal sajandil domineerinud arusaamast, mille kohaselt tuli töötajad suruda mingitesse kitsastesse rollidesse ja kasutada ära vaid väike osa sellest, mida nad tegelikult suudaksid. On lootust, et selle tulemusel näeme oma võimalusi avaramalt, märkame oma terviklikkust ja loode-tavasti ka suudame luua organisatsioone, mis austavad ja kasutavad inimeses peitu-vaid suuri andeid.

---

*VAHEMÄRKUS: Siinkohal meenutus **Eliyahu M. Goldratti ja Jeff Coxi** raamatust „Eesmärk”, kus kirjeldati põhjalikult organisatsiooni iseorganiseerumisvõimet ja ülla-tavaid tulemusi, mis saavutati eeskätt tippjuhi oskusliku käitumise tõttu organisatsioo-nis – tänu tippjuhi ebatraditsioonilisele tegevusele suudeti organisatsioonis käivitada iseregulatsiooniprotsess, mis vallandas töötajates peitunud anded ja suunas need kind-la eesmärgi täitmisele (Goldratt, Cox 1998). Peame aga oskama vahet teha organi-seeritud ja juhitud iseorganiseeruva struktuuri ja juhitamatu kaose vahel. Viimast iseloomustab teadliku juhtimise-suunamise puudumine ja sellega kaasnev ühiskonna ja materiaalsete ressursside häving.*

Teisalt leitakse, et tänapäeva ühiskonna- ja organisatsioonikäsitlus eemaldub üheselt fikseeritud jäikade struktuuride ja bürokraatia ajastu arusaamadest. Praegu räägi-takse täiesti tõsiselt organisatsioonidest kui elusstruktuuridest, kus ülemineku-d ühest osast teise on sujuvad, konkreetsete piiride ja õmblusteta. Me hakkame mõist-ma organisatsioone kui terviksüsteeme, räägime iseõppivatest organisatsioonidest, dünaamiliselt elavatest ettevõtetest ja märkame ka seda, et inimestele on omane muu hulgas ka meeletu iseorganiseerumisvõime. Kõik katsed ja püüded suruda inimesed ja organisatsioonid jäikadesse determineeritud struktuuridesse ja seostesse on lõppkok-kuvõttes osutunud ebaefektiivseks. Seda sageli isegi siis, kui seaduse ja füüsilise jõu-ga püütakse luua näiliselt efektiivsemaid struktuure ja inimesi sunnitakse nendes struktuurides käske täitma. Orja ja vangi töö on alati vähem efektiivne kui vaba ini-mese vabalt valitud loov tegevus.

On arvatud, et teadusega mängimine ning teadusest pärit metafooride ülekandmine mujale, sealhulgas ühiskonna suhetesse, on ohtlik, kuna nii kaotavad need oma teadusliku täpsuse ja tegeliku seose neid sünnitanud teooriatega. Väidetud on ka, et kogu teadus ise on metafoor, paljuski hüpotetiline kirjeldus maailmast, mida me kunagi täielikult tundma ei õpi (Wheatley 2002, lk 21). Tõenäoliselt on aeg

mõelda ka maailma teaduskorralduse reformimisele. Probleem on selles, et teadus on hakanud elama iseseisvat, ühiskonnast lahus olevat elu. Peamised teadlaste tegevuse hindamiskriteeriumid piirduvad avaldatud ja tsiteeritud artiklite hulga ja mahu kriteeriumidega. Teadlased suhtlevad ja vaidlevad omavahel ja on tasapisi irdumas reaalsest elust ning ühiskonna vajadustest. Sellele aitab kaasa ka teaduse rahastamise süsteem. Teisest

küljest on globaliseerivas ühiskonnas ka teadus muutunud internatsionaalseks ning teenib paljusi suur korporatsioonide, rahvusvahelise suurkapitali ja suurriikide sõjatööstuste huve. Suurriikide ja rahvusvaheliste suur korporatsioonide seisukohalt võib see isegi ratsionaalne olla. Samal ajal valitseb tõsine oht, et teaduse ülemaailmse globaliseerumise protsessis jäävad tähelepanuta väikeste ühiskonnagruppide ja rahvusriikide arengu sotsiaalsed huvid. Suur korporatsioonide teenistuses oleva teaduse abil püütakse suur korporatsioonidele allutada väikeste rahvusriikide majandus, sotsiaalelu ja poliitika, mis viib väikeste rahvusriikide hääbumisele. Pidevalt on kuulda olnud demagoogitsemist eesti keele õppimise mõttetusest, väikeste rahvaste paratamatust väljasuremisest, rahvusteaduste arendamise mittevajalikkusest, globaalse majanduse diktaadi paratamatusest jne.

*VAHEMÄRKUS: Tallinna ülikooli emeriitprofessor **Mati Hint** on kirjutanud seeria artikleid eesti keele ja kultuuri säilitamise probleemidest tänapäevase teadustöö korralduse taustal (vt nt Hint 2005). Ta on korduvalt juhtinud Eesti ülikoolide tähelepanu Eesti teaduse globaliseerumisega kaasnevatele kahjulikele tagajärgedele Eesti ühiskonna jaoks. Seni on tema kirjutised jäänud sisuliselt vastukajata. Eesti Koostöö Kogu eestvõttel ja sotsiaalteadlaste (**Marju Lauristin**, **Mati Heidmets** jpt) koostatavas inimarengu aruannetes on korduvalt juhitud tähelepanu vajadusele teha ühiskonnas olulisi muudatusi, kuid seni pole midagi tehtud kapitalistliku süsteemi negatiivsete ilmingute vähendamiseks.*

On selge, et olukord teaduskorralduses on samuti kujunemas tõsiseks takistuseks ummikus ja raha võimu ehk finantsoligarhia küüsis vaevleva ühiskonnaelu ümberkorraldamisel. Seega on ka tänapäeva ühiskonna-, majandus- ja sotsiaalteadused, mis baseeruvad kahesaja aasta tagustel avastustel ning arendavad seda samadel alustel edasi, sisuliselt ise tupikus ning uue ühiskonnakorra otsimisel ja kujundamisel suures osas kasutud.

Suhteline üksindus ei ole olnud omane mitte ainult teadusele, vaid kogu lääne kultuurile, k. a kommertslikuks muutunud kunstile. Näiteks **Teet Veispak**, kes on

kunsti olukorda analüüsinud, küsib: „Kuivõrd võimalik on eetiline ning aus kunst kapitalismiajastul? Kui raha on tähtsam kui tunded, siis pole eetilisel ja ausal kunstil praegu kohta ollagi.” (Veispak 2005)

Ameerikas on individualism saavutanud oma kõrgeima väljenduse.

Igaüks peab tegutsema ellujäämise nimel iseseisvalt, kaitsma oma piire ja panema maksma seal oma õigused. Nii loodi maailm, mis **Bellahi** järgi jätab üksikisiku hõljuma hiilgavasse, kuid hirmuäratavasse isolatsiooni. Ameerika on ise

rohkem kui kahesaja aasta vältel kujundanud enda jaoks erilise ühiskonnamudeli ja kultuurikeskkonna. Seda ühiskonnamudelit idealiseeritakse ja propageeritakse kogu maailmale kõikvõimalike infokanalite kaudu. Tõenäoline on, et see mõneti idealiseeritud ühiskonnamudel varjutab ka sealse ühiskonna probleeme ja tegelikku olemust.

Ameerika ühiskonnamudel on põhimõtteliselt erinev Lääne-Euroopas levinud ühiskonnakorraldusest. Euroopas inimesed üldjuhul aitavad ja toetavad üksteist. Selle taustal on kurikuulsad **Margaret Thatcheri** sõnad „Pole olemas sellist asja nagu ühiskond. On ainult mehed ja naised üksikisikutena, ja perekonnad.” (Kiili 2004, lk 12) Vahel tundub, et kogu parempoolsele poliitilisele mõtteviisile ongi omane selline jahe-kõrk küünilisus.

Meil tuleb sääraسته avaldustele ja hoiakutele vastu seista ning vaadelda tuleviku ühistegevust mitte kui üksikisikute tegevuste kogusummat, vaid kui hoopiski erilist ja unikaalset kooselamise-olemise vormi. Sellel on sootuks teistsugused, ja samal ajal tunduvalt määramatud, keerulisemad ning üksteisega tihedalt seotud toime-mehhanismid. Kokkuvõttes annavadki need ühiskonnale kvalitatiivselt uue tulemi, mille järgi $2 + 2$ ei võrdu neli, vaid hoopiski viis või enam. Üksikolendina ei õnnestu meil isegi suure rahahunniku otsas istudes ellu jääda, karjas olles on tõenäosus selleks ka vähese rahaga palju suurem.

Paljud ühiskonnauurijad on ennustanud, et 21. sajandil toimuvad ühiskonnas väga suured muudatused. Kapitalismi sügavale kriisile on näiteks tähelepanu juhtinud **George Soros** (Soros 1999), **David Korten** (Korten 2000), **Susan George** (George 2000), **Robert Kaplan** (Kaplan 2001), **Samuel Huntington** (Huntington 1999), **Francis Fukuyama** (Fukuyama 2001, 2006), **Eric Hobsbawm** (Hobsbawm 2002), **Paul Hawken**, **Amory Lovins**, **Hunter Lovins** (Hawken jt 2003), **Franz Josef Radermacher** (Radermacher 2005) ja mitmed teised. **Paul Hawken** on koguni kirjutanud: „Täna praktiseeritav kapitalism on inimarengu hälve, mis on küll rahanduslikult kasulik, kuid millel pole tulevikku. Niinimetatud tööstuskapitalism ei vasta täielikult isegi omaenda arvestuskriteeriumidele, sest hävitab oma kapitali ja nimetab seda sissetulekuks. Ta ei väärtusta üldse suurimat kapitalivaru, mida ta kasutab – loodusvarasid ja loodust, samuti sotsiaalseid ja kul-

tuurilisi kooslusi, mis moodustavad inimkapitali aluspõhja.” (Hawken jt 2003, lk 26) Olukord on tänapäeva maailmas nende arvates väga tõsine ning seepärast on vajalikud ka põhimõtteliselt uued ühiskonnakäsitlused.

Tundub, et neil on õigus. Mõned aastad tagasi algasid tõsised sotsiaal-poliitilised protsessid Lähis-Idas, kus toimusid riigipöörded Egiptuses, Iraagis, Afganistanis, Liibüas, Süürias. USA soov seal ennast jõuga maksmata panna on paljuskki ebaõnnestunud. 2011. a sügisel vallandusid massilised kapitalismivastased väljaastumised New Yorgis ja teistes USA linnades ning ka paljudes teistes riikides. Kuigi kapitalism talus mõnda aega neid väljaastumisi, lükati 2012. aasta algul buldoosritega kokku kapitalismivastaste ajutised telklaagrid nii New Yorgis kui ka Londonis. Küsimus oli 2012. aastal juba selles, kas kapitalismi vastu meelestatud rahvamasse õnnestub enam rahumeelselt maha rahustada või tuleb kasutada vägivalda ja sõjalisi vahendeid. Ka Eestis vallandus 2012. aasta märtsis streigilaine, mille tulemusi ei osanud keegi veel ette näha.

1.2. Uut tüüpi vastasseisu teke

Eelmisel sajandil olid ühiskonna arengu mootoriteks kaks diametraalset vastasjõudu – kommunism ja kapitalism. Oma süsteemi eluõiguse võidu nimel pingutasid mõlemad pooled tugevasti. II maailmasõja järel kahe süsteemi vahel vallandunud külma sõja ja võidurelvastumise tulemusena arenesid enneolematu kiirusega elektroonika, lasertechnika, kosmonautika, küberneetika, automaatika, peenmetallurgia, peenmehaanika jmt teadusharud, mille rakenduslikke tulemusi kasutati esmalt sõjanduses, kuid mis aegapidi jõudsid ka tsiviilelles. Arvutid, moodne infotehnoloogia ja sidesüsteemid löid celdusi ka globaalse kapitalismi arenguks. Varasematel aastakümnetel probleemiks olnud suured vahemaad muutusid olematuks ning võimaldasid rajada ja arendada modernseid tööstusi mis tahes maailmajaos. Protsessi olemust ja kulgu on kirjeldatud lähemalt raamatus „Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas” (Leetsar 2003).

Kommunistliku maailmasüsteemi kokkuvarisemise järel on maailm kardinaalselt muutunud. Edasiviivat, traditsioonilist vastuseisu kahe erineva maailmasüsteemi vahel enam ei ole. Samal ajal ei saa me olla naiivsed ja arvata, et ülemaailmse globaliseerumisega on saabunud kõiki rahuldav üldine heaolu-aeg.

VAHEMÄRKUS: Kahtlematult on kahe diametraalselt erineva vastasjõu väljatoomine tugevasti lihtsustatud ühiskonna käsitlus. Tegelikult ei ole esinenud kumbagi ühiskonna formatsiooni puhtal kujul. Eheda kommunismini ei jõutud NSV Liidus ega ka teistes postsotsialistlikes riikides. Samuti pole seda ka kommunistlikus Hiina Rahvavabariigis ja Kuubas. Täpselt samuti pole olemas puhtakujulist kapitalismi Lääne-Euroopas ega ka Ameerikas. Selle raamatu teemaks pole aga neid probleeme lähemalt käsitleda.

20. sajandi lõpukümnendil kerkisid Lääne ühiskonnas esile uut tüüpi vastuolud. **David Korten**i arvates on inimühiskond juba pikka aega seisnud küsimuse ees, kas võim tuleks anda rikastele või vaestele? Küsimuse selline asetuse ei ole ilmselt päris korrektne. Viimasel ajal on inimühiskonna ette kerkinud hoopiski pahaendelisem dilemma, mis oma tagajärgede õigesti tõlgendamisel peaks ühendama rikkad ja vaesed ühise eesmärgi nimel. Seni kui rikkad rikastuvad ja vaesed vaesuvad, libiseb raha ja võim raha mõjul rahvusvaheliste korporatsioonide kätte, mis ei tegutse enam inimeste, rahvaste ega ka inimühiskonna huvides.

Ühele poole jäävad sel juhul rikkad globaalsed majanduslikud korporatsioonid ja finantsinstitutsioonid, teisele poole vaesed (rahvus)riigid. Viimaseid peaks esindama ja kaitsma ÜRO, Euroopa Liit, aga ka Ameerika Ühendriigid ja Hiina kui majanduslikult mõjukamad suurriigid. Kahjuks oli ÜRO sajandivahetusel üsna tegevusvõimetu (Sorose arvates „lobakoda” – lk 314). Ameerika Ühendriigid aga ei tahtnud endale võtta juhtriigi rolli ning alustada intensiivset koostööd demokraatlikult meelestatud väikeriikidega. Praktika näitas, et tal oli endal suuri probleeme. Õnneks ei ole veel olemas ka globaalsele kapitalistlikule süsteemile vastavat globaalset poliitilist süsteemi, kuigi sellele pretendeerijaid juba on – näiteks Maailma Kaubandusorganisatsioon (World Trade Organisation – WTO), Rahvusvaheline Valuuta Fond (International Money Fund – IMF), Maailmapank (World Bank – WB). Kõrvale ei saa jätta ka võimalust, et hegemooniat taotlev USA liitub hoopiski globaliseeruva kapitalismiga ning vallutab seejärel kogu maailma tooraineresursid. Samal ajal tõuseb Aasiast uus majandusjõud Hiina ja India näol, oma rolli etendavad ka islamiusulised Saudi Araabia, Iraan, Pakistan, Brasiilia jt riigid. Milliseks kujuneb nende riikide mõju rahvusvahelisele kapitalismile ja väikestele rahvusriikidele, on veel teadmata.

Paraku süveneb konflikt ning uue maailmasõja oht kasvab. **David Korten**i arvates tuleb inimühiskonnal nii kiiresti kui võimalik saada tagasi rahvusvahelistele korporatsioonidele loovutatud võim (Korten 2000, lk 81).

Susan George leiab, et juhul kui me ei soovi rahvaste jaoks halbu arenguid, on vaja nii riikide sees kui ka nende koostöös teha tõsiseid ümberkorraldusi (George 2000, lk 208). Oluliseks peetakse vajadust kiiresti reformida ÜRO ja NATO ning muuta nad töövilumiseks. Ilma USAta pole seda aga võimalik teha.

Tundub, et ühiskonna teoreetikud on praegu järjest rohkem jagunemas põhimõtteliselt kahe diametraalselt erineva maailmakäsitluse vahel.

- Ühel poolel asuvad liberaalset turumajandust (kapitalismi) esindavad ja raha võimu teenivad **globaliseeruva kapitalismi ideoloogid**, kes mis tahes vahenditega populariseerivad *piirideta maailma, totaalset vabaturumajandust, kosmopolitismi* ning ei näe nende mingeid poliitilisi, majanduslikke ega ka sotsiaalseid alternatiive.
- Teisel poolel on aga väike(rahvus)riigid ja **globaliseerumise vastased**, kes

näevad totaalse liberalismi ja inimnäota mitmemaiste korporatsioonide vastasjõuna rahvuslikke demokraatlikke riike, mille kodanikud kontrollivad rahvuslikke majandusi ning ohjavad seaduste jõuga ka mitmemaiseid korporatsioone.

Teisisõnu – käputäie ülikaste mitmemaiste korporatsioonide raha võimule vastandub vaba demokraatlik kodanikuühiskond. Kui esimest poolt esindab umbes 5% elanikkonnast, siis teisele poole jääb 95%. Esimeste poolt populariseeritavates ühiskonna arengutes näevad demokraatlikult meelestatud grupid väga tõsiseid ohtusid ning otsest väljakutset inimühiskonnale tervikuna.

VAHEMÄRKUS: Sünjuures tuleb märkida, et demokraatlikult meelestatud huvigrupid ei taotle kommunistliku või sotsialistliku ühiskonnamudeli taastamist, pigem otsitakse täiesti uusi lahendusi.

Seega oli 21. sajandi algul kiire globaliseerumise tulemusena maailmas tekkinud täiesti uut tüüpi ja maailma rahvaste jaoks veelgi ohtlikum ning võimsam vastasseis kui külma sõja aegadel *kapitalismi ja kommunismi* vahel.

2. UUE ÜHISKONNAKORRA OTSINGUL

Margaret Wheatley on väitnud, et kui informatsioon muutub nii oluliseks segajaks, et süsteem ei saa seda enam ignoreerida, on tõeline muutus tulekul. Sel hetkel laguneb süsteem koost. Oma praeguses vormis ei saa süsteem tekkinud segadusega hakkama. See lagunemine ei tähenda süsteemi surma. Kui elussüsteem säilitab oma terviklikkuse, suudab see ise organiseeruda kõrgemal keerukuse astmel uues olemasoluvormis, mis saab toimuvaga paremini hakkama (Wheatley 2002, lk 27).

2.1. Kapitalismi kriis ja uued paradigmad

Tõenäoliselt eksisteerib ka kapitalismi ülemaailmne kriis, mille olemust ja protsessi on argumenteeritult, kuid seejuures mitte eluteadustele tuginevalt kirjeldanud **George Soros, David Korten, Susan George, Robert Kaplan, Franz Josef Radermacher, Wolfgang Streeck** jpt. Ka puhtmajanduslikest aspektidest ennustatakse kapitalistliku süsteemi peatset lagunemist. Siinkohal võib märkida, et alates 2007.–2008. aastast ongi maailmas vallandunud sügav majanduskriis, millest väljumiseks arvatakse kuluvat aastaid. Teisest küljest on veel selgusetu, milliseks kujunevad kriisi taustal teised ühiskondlikud protsessid.

Kapitalism teeb praegu meeletult kiire jõupingutusi enda säilitamiseks, moonutades sellega veelgi arusaamist ühiskonna arengust. Loomulikult ei puudu ka kapitalismi ja globaliseeruva maailma ülistajad. Üheks väljapaistvamaks esindajaks teiste hulgas on **Johan Norberg** (Norberg 2003). Lõppkokkuvõttes ei muuda see aga arengut

ennast. On selge, et kapitalismi hävingu tulemusena ei lakka ühiskond olemast. Pigem vastupidi – ta hakkab toimima uuel ja loodetavasti paremal kujul. Samas on hoiatus, kas süsteem suudab säilitada oma terviklikkuse või see päädib totaalse kollapsiga, täiesti omal kohal. Siinjuures tuleb silmas pidada kapitalismi kontrolli all olevat kohutavalt suurt tuumapotentsiaali, mis võidakse käiku lasta raha võimu ja kapitalismi maksku mis maksab säilitamiseks. Esialgu on aga kapitalismil Ameerika Ühendriikide näol olemas kindel kants ja toetus. Pole aga võimatu, et väga kiiresti arenevad Aasia riigid (Hiina, India, Saudi Araabia jt) võivad ühel hetkel Ameerikale selja pöörata ja ise tingimusi esitada hakata.

VAHEMÄRKUS: USA Marylandi osariigi John Hopkinsi ülikooli rahvusvahelise poliit-ökonoomia professor Francis Fukuyama leiab, et ühtaegu on toimumas kaks protsessi. Poliitikas ja majanduses iseloomustavad ajalugu edukäik ja ühesuunalisus ning kahekümnenda sajandi lõpuks olid need saavutanud kõrgeima taseme liberaalse demokraatia näol. See ongi ainus elujõuline alternatiiv tehnoloogiliselt arenenud ühiskondadele. Ühiskondlikus elus ja kõlbluses iseloomustab ajalugu aga tsüklilisus, mille tõttu ühiskondlikku korda tabavad paljusid inim põlvi vältavad tõusud ja mõõnad. Miski ei kindlusta, et selles tsüklis seisab ees pööre paremusele. Meie ainus lootus toetub inimese väga võimsale kaasasiindinud andele ühiskonnakorda taastada. Selle taastamisprotsessi edust sõltub ajaloo tõusukurs (Fukuyama 2001, lk 292). Paar aastat hiljem, pärast kurikuulsat lennukirinnakut Ameerikale on ta sedastanud, et nõrgad ja halvasti funktsioneerivad riigid on paljuski süüdi maailma kõige tõsisemates probleemides, näiteks vaesuse ning AIDSi, terrorismi ja narkootikumide ulatuslikus levikus (Fukuyama 2006). Samas leiab teadlane, et nõrkade riikide vallutamine ja nende okupeerimine suurte poolt ei too inimkonnale rahuldavaid lahendusi, pigem tuleb väikesi rahvusriike aidata (riiklust ehitada) nende haldussuutlikkuse suurendamiseks. Heaks näiteks on Afganistan, kus ei ole suudetud suure sõjalise välisjõuga 2012. aastaks midagi sisuliselt muuta.

Loodus pakub meile küllaga näiteid korrast ja õppetunde selle saavutamise võimalustest. Vaatamata sellele, et oleme kogenud kõikumisi, mis on tõkestanud meie plaanide elluviimist, on maailm olemuslikult siiski korrastatud. Kõikumised ja muutus on omased protsessile, millega korda luuakse. Elu on loomine. Elu võime luua isennast võtab kokku kummalise kõlaga uus sõna *autopoiesis* (kreeka keeles tähendab see enesetootmist või enesetegemist). *Autopoiesis* on elu fundamentaalne enda loomine ja uuenedmine, kasvu ja muutuse protsess. Elussüsteem on protsesside võrgustik, kus iga protsess annab oma panuse teistele protsessidele. Kogu võrgustik tegeleb koos enesetootmisega (Capra 1996, lk 99). „Muutus algatatakse vaid siis, kui organism otsustab, et muutumine on ainus võimalus püsima jääda” (Wheatley 2002, lk 26).

Samal ajal peame ilmselt nõustuma **Matt Ridley** tõdemusega, et ühiskond ei toimi mitte sellepärast, et ta on teadvuse väljamõeldis, vaid seepärast, et ta on evolut-

siooni käigus välja kujunenud eelsoodumuste iidne tulemus, ta on meie loomuse osa (Ridley 2002, lk 13). Meie teadvuse osaks on seejuures olnud selle tõdemuse avastamine ja endale teadvustamine, mitte enam. Oma teadvusega oleme seni vaid mõningaid looduses ja ka ühiskonnas toimivaid protsesse seletada suutnud, kuid me pole võimelised neid üldjuhul produtseerima ja juhtima. See, et inimese loomus on keskkonna ja kogemuse kujundatud, on sotsiaalteaduste aabitsatõde. Seega idee hakata meid ümbritsevat keskkonda ja ühiskonda vastavalt kellegi soovile (näiteks suure raha omanikud) ümber kujundama, äpardub varem või hiljem. Veelgi enam, raha võimu katsed ühiskonda oma arusaama järgi ümber kujundada kutsuvad esile tõsiseid tüsistusi ja kaose nii ühiskonnas kui ka meid ümbritsevas keskkonnas.

VAHEMÄRKUS: Ka geneetikud on jõudnud tõdemuseni, et looduslik valik on määrav inimese arengus. Nii näiteks on Robert Moyzis selgitanud, et viimase 50 000 aasta jooksul on 1800 inimese geeni ehk 7% muutunud loodusliku valiku tulemusena. Samas aktsepteeritakse, et osaliselt võivad need muutused olla ka meie endi poolt teadlikult loodud tsivilisatsioonist tingitud.

2.2. Klassikaline majandusteadus teelahkmel

Üldjoontes eristatakse inimkäitumises kahte teooriat: standardne sotsiaalteaduste mudel (*Standard Social Sciences Model* – SSSM) ja evolutsiooniline psühholoogia (*Evolutionary Psychology* – EP).

Standardne sotsiaalteaduste mudel kirjeldab protsessi, mille käigus kultuurilised tõekspidamised kanduvad edasi ühest põlvkonnast teise tänu unitaarsetele õppimisprotsessile ning kujundavad lõpuks lapsest kultuuritraditsioone kandva ja järgiva täiskasvanu. Inimgruppides reaalset eksisteerivad normid ja nõuded muudetakse lapsele kohustuslikuks. Laps kui indiviid on seejuures asetatud passiivse vastuvõtja rolli ja on vastava kultuuri ühiskonnastumise käigus tekkinud produkt (Tooby, Cosmides 1992). Seega ei jäta SSSM isiksusele mingit võimalust lähtuda tema loomupärasest geneetilisest struktuurist ja olemusest. Mudel viitab õppimisele kui protsessile, mis on iga inimgrupi kooseksisteerimise põhiaspektiks. Õppimise käigus omandatavad teadmised võivad olla nii indiviididel kui ka inimgruppidel erinevad.

SSSM levis jõudsalt 20. sajandil Ameerika Ühendriikides ja omandas teadlaste hulgas domineeriva arusaama inimkoosluse põhjustest. Mudeli tugevus seisneb selles, et ta asetab rõhu inimgruppide mitmekesisusele. Samal ajal on mõnede arvates selline lähenemine lühinägelik ja illusoorne. Matt Ridley arvates võrdleme ennast alati iseendaga, lähtudes armetult ahtast vaatenurgast (Ridley 2003, lk 14). Inglise uurijad Markoczy ja Goldberg on leidnud, et sellisest kitsast perspektiivist tuleb endale aru anda ja ka vabaneda (1997).

Evolutsioonilise psühholoogia mudelit pooldavad nii Ridley kui ka Markoczy ja Goldberg. See võimaldab nende arvates võrrelda inimesi ka muu elusloodusega ning

avardada tunduvalt arusaamist inimese ja muu looduse käitumisest. Samuti on raske uskuda, et inimindiviid oleks õppeprotsessi käigus kujundatav ja kultuuri poolt mõjutatav produkt. Kahtlemata ta seda mingil määral ka on, kuid geeniteooriast tulenevalt siiski ainult osaliselt. Ainuüksi õppimise käigus ei ole võimalik luua uut inimest, kes oleks suuteline edukalt elama näiteks ahvide hulgas või väljaspool inimühiskonda, omamata mingisuguseid sotsiaalseid ja majanduslikke kontakte. Eelnevast järeldub, et ka Ameerikas laialt levinud standardsel sotsiaalteaduste mudelil (SSSM) on tänapäeva ühiskonna lahtimõtestamisel olulisi puudusi.

VAHEMÄRKUS: Õpiku I osas kirjeldatud looduslik-geneetilised protsessid viitavad samuti evolutsioonilise psühholoogia mudeli elujõulisusele.

Klassikaline majandusteadus väidab, et meie käitumist ja tegevust juhivad ning suunavad omakasupüüed, kasumisaamine ja rahateenimine. Sellele eeldusele on rajatud peaaegu kõik majandusteooriad, mis baseeruvad enamasti matemaatilistel mudelitel, alates kapitalismiteooria rajajatest, nagu **Adam Smith**, **Jean Baptiste Say**, **David Ricardo** jt, jätkates kommunismi ideoloogi ja kapitalismi kriitiku Karl Marxiga (vt Marx I–III köide 1953–1962), omamist kritiseeriva ja olemist austava **Erich Frommiga** (Fromm 2001), riigi sekkumist toetava **John Maynardiga**, turu isereguleerivat toimet ehk nn nähtamatut kätt ülistava **Milton Friedmaniga** ning lõpetades kapitalistist finantsmahhinaatori ja nüüdisaegse kapitalismikriitiku **George Sorosega** (Soros 1999, 2007). Kõik need teooriad, kriitikad ja kriitikate kriitikad on alati lähtunud omakasupüüest, lisaväärtusest, kasumist, rahast ning kauba ja raha suhetest. Eelloetletutest üks põhjalikumaid oli ilmselt Karl Marx, kes kapitalismi kritiseerimise käigus arendas edasi kapitalismi peamist alust – kapitali baasil lisaväärtuse kasvatamise teooriat. Majandusteooriad on üles ehitatud raha ja kauba vastastikustele suhetele – raha muundumine kapitaliks, lisaväärtuse tootmine, kapitali akumulatsioon, lisaväärtuse muundumine kasumiks, kaupade ja raha ringlus, hinnakujundus, konkurents, maarent, tulud, kulud, nende allikad jne. Järelikult ongi nagu kapitalistlik ühiskond rajatud omakasupüüule ja rahavõimule.

Oma raamatus „Tasakaal või häving” kirjutab **Franz Josef Radermacher**: „Juba aastaid kogeme me omal nahal ühte kõige osavamatest turunduskampaaniatest, mida maailmas kunagi algatatud. Tegemist on kinnisidee küüsis olevate omandiideoloogide ja „autistlike” majandustegelaste grupi kampaaniaga, mida tehakse eeldatavalt vabaturu nimel. See vabaturu mõiste kasutamine on tegelikult trikk, et luua ettekujutust, nagu koosneks turg peamiselt turuosaliste omavahelisest konkurentsist ja et igasugune ökoloogiline, sotsiaalne ja kultuuriline kitsendus on saatanlik ning tingimata sotsialistlik ja ületildse väärtusi hävitav suundumus.” (Radermacher 2005, lk 21)

VAHEMÄRKUS: 2010. aasta kevadel toimus Tartus majandusteadlaste konverents, kus käsitleti majanduskriisi olemust ja põhjuseid. Muuhulgas leiti, et palju probleeme on

klassikalises majandusteaduses, mis ei suuda küllalt operatiivselt ja ka usutavalt reageerida ühiskonnas toimuvatele muutustele. See tõdemus vihjab samuti tõsistele puudustele nüüdisaegses majandusteaduse õpetuses.

Tõsise kriitika alla on langenud ka kapitalistliku ühiskonna üks põhinäitajatest – majanduskasv. Näiteks Bambergi ülikooli professor **Gerhard Schulze** on kirjutanud: „Maailmas domineeriv mõtteviis – mille kohaselt kõik riigid peavad püüdlema üha suurema ja suurema majanduskasvu poole – on lääne heaoluühiskondades oma aja ära elanud. Mõtteviis „rohkem ja parem” tuleneb majanduskitsikusest ja puudusest, milles inimkond on pea kogu oma varasema eksistentsi ajal vaevelnud. Heaoluühiskondades ei kannata inimesed juba ammu enam puudust – ning oleks küüniline arvata, et järjest uusi sülearvuteid, mobiiltelefonimudeleid, mitme eluaseme omamist ja pidevalt uuenevat köögitehnikat on vaja kitsikuse ületamiseks ja see parandab oluliselt elukvaliteeti. Pigem vastupidi: tarbimise võidujooks pöörab inimeste tähelepanu kõrvale elu põhiküsimustelt.” (Schulze 2005, lk 12) Seega ei teeni majanduskasvu poole pürgimine ammu enam puuduse leevendamise eesmärgi – pigem toodab see uut kitsikust ja soosib niigi jõukaid. Meenutagem, et ka Eestis on majanduskasvu näitaja ületähtsustatud ja seejuures kuidagi umbmäärane. Kuigi Eesti majanduskasv ületas 2006.–2007. a Euroopa Liidu keskmisi näitajaid, ei saanud järjest enam kitsikusse langev ühiskonna osa ammu enam aru, kuhu ja kellele see majanduskasv läheb. Ükskord pidi igasugustele „lõhkilaenamistele” lõpp tulema ja alates 2008. aastast vaevlebki Eesti väga tõsisel majanduskriisil, millest väljatulemiseks kulub aastaid. Siinjuures on omaette küsimuseks, kas Eestis 2008. a lõpul alanud majanduskriis on põhjustatud eeskätt ülemaailmsest majanduskriisist või on Eesti valitsused teinud põhimõttelisi vigu riigisisese majanduselu korraldamisel?

*VAHEMÄRKUS: Oma varasemates uuringutes olen mitmel korral põrkunud mitmete majandusteaduslike probleemidega, mis on ka minus mõningaid kahtlusi tekitanud. Näiteks maade melioratiivse kvaliteedi kujunemisprotsessi uurides (Одум Г., 1986) hakkasin tõsiselt kahtlema, kas raha ikka on kõige õigemaks majandusressursside (maa) väärtuse mõõdupuuks. Näiteks turul pakkumise-nõudmise protsessis kujunev maa hind ei pruugi üldsegi peegeldada maa tegelikku ühiskondlik-majanduslikku ega ka looduslikku väärtust, samuti ei peegelda turuhind maa kvaliteedi tõstmiseks tehtud kulutusi. Samas on võimalik suhteliselt tühistada kulutustega (nt põllumajanduslike maade kuivendamine) saada turuväärtuse mõõdupuude järgi kordades suurema väärtusega maa. Pakkusin objektiivsema mõõdikuna välja idee hakata looduslikke ja inimtekkelisi ressursse mõõtma-hindama (minu töös maade kvaliteedi muutumise maaparanduse tulemusena) energeetiliste mõõtühikutega (džaul, kalor, kwh). Hiljem selgus, et umbes samale järeldusele olid natuke varem jõudnud ka ameerika teadlased **Odum, G. ja Odum, E.** (Одум Г., Одум Е. 1978), kes käsitlesid inimtegevuse ja looduse energeetilist bilansi ning selle mõõtmise võimalusi. Tänapäeval on põhimõtteliselt samadele järeldustele jõudnud ka nn looduskapitalismi teoreetikud **Paul Haw-***

ken, Amory Lovinsa ja Hunter Lovina jt (2003), kelle arvates tuleks raha, tööjõu ja finantskapitali kõrval väärtustada ka kõik loodusressursid. See omakorda kutsuks ühiskonnas esile põhimõttelised keskkonda ja loodust säästvad protsessid-muudatused eeskätt majanduses ja äritegevuses.

Siinkohal on sobiv lühidalt meenutada matemaatiku ja Nobeli majanduspreemia laureaadi (1994) **John Nashi** teooriat ja selle praktilist rakendamist kapitalismi kindlustamisel. John Nashist tehtud eluloofilmis (Ron Howard „*A Beautiful Mind*” USA 2001 – eesti keeles „Piinatud geenius”, – esitatud TV3s 07.11.2005 ja Kanal 2s 06.02.2010) on ära toodud üks tähelepanuväärne seik, kui Nashi tabab mõttevälgatus, mis viis ta hiljem Nobeli preemiani. Filmis istub sõpruskonnas veidrikuna tuntud Nash Princetoni ülikoolikaaslastega kõrtsis. Sõbrad tõmbavad piipu ja jookuvad õlut. Nashi ees laual on aga hunnik pabereid ja mõned raamatud. Siis astub kõrtsi särav pikk piltilus blond naine. Mehed erutuvad. Naine silmitseb Nashi. Kaaslased märkavad seda, lõõbivad ja valmistuvad kõik blondi poole sööstma. Igaüks iseenda eest. Siis lausubki Nash sõnad, mida teised kuulama jäävad: „*Adam Smith eksis. Ta ütles, et parima tulemuse saame siis, kui igaüks teeb seda, mis on talle kasulik. Tegelikult saame parima tulemuse siis, kui igaüks teeb seda, mis on ühistaegu kasulik nii talle kui ka kogu rühmale*” (autori allakriipsutus). Seega ka kõikidele teistele. Edasi selgitab Nash oma mõtet kujundlikult: „*Kui me kõik blondi juurde sööstaksime ja tema tähelepanu püüaksime, siis oleks ükskõik kellel meist raske otsustavat edu saavutada. Pealegi solvaksid teised neid ja kõik oleksid õnnetus. Hoopis õigem oleks, kui me kõik seda blondi kaunitari eiraksime ja tegeleksime hoopis teiste neidudega. Siis oleks üldine heaolu suurim.*”

John Nash sai Nobeli majanduspreemia selle eest, et ta kirjeldas matemaatiliselt, kuidas tekib tasakaal konkurentsi- ja läbirääkimisolukordades, kus osalistel on eri huvid. Meenutame veel, et Adam Smith tõendas, ja enamik majandusteadlasi on seda ka tunnistanud, et turumajanduses (kapitalismis) eksisteerib *nähtamatu käsi*, mille tulemusena kujunevad vabadel turgudel välja optimaalsed ja täiuslikud suhted ning riigi sekkumine turusuhetesse pole millegagi õigustatud. Nash seevastu näitas, et suhted on tegelikult palju keerulisemad ja reaalselt mitte kunagi nii ideaalsed, nagu Adam Smith (ka Milton Friedman jt) neid kirjeldas.

Eeltoodu viitab ühele olulisemale liikidesisesele ja ka liikidevahelisele ühistegevuse põhiprintsiibile: **rühmades ja väiksemates kooslustes tegutsedes arvestavad asjaosalised**

üksteisega ja mõtlevad samal ajal isiklikule kasule. Selle nimel tehakse vaba-
tahtlikult koostööd ka konkurentidega ning isegi vaenlastega. Kuid see koostöö
püsib ainult nii kaua, kui asjaosalistel jätkub motiivi teha koostööd. Niipea
kui üksikisikutel kaob motivatsioon koostööks, laguneb ka koostöö.

Tänapäeva kapitalistid on John Nashilt palju eeskujuks võtnud. Kasumi teenimise
nimel on nad koondunud järjest suurematesse kooslustesse (majanduskorporat-
sioonidesse) ja teevad vastastikku kasulikku koostööd. Selle tulemusena on moo-
dustunud meie ümber väga võimas rahvusvahelistest suurettevõtetest ning finants-
mogulitest moodustunud äri- ja rahamaailma võrgustik, mis on ülejäänud maailma
endale allutanud. Raha eest saab kõike või peaaegu kõike.

Teisest küljest annab John Nashi teooria meile ka aimu sellest, kuidas tuleks raha-
maailma ülemvõimu tingimustes käituda nendel, kes soovivad sellest sõltuvusest
vabaneda, kellel on motiiv nende mõjuvõimule teadlikult vastu hakata.

Teaduslikud avastused bioloogias on tõestanud, et populatsiooni arengu aluseks on
omakasu, mis omakorda tiivustab vastastikusele koostööle. Ilmselt on aeg ümber
hinnata ka ühiskonna poliitilise ja majanduselu aluseks olevad majandusteoreetilised
käsitlused, mis seavad esiplaanile ainult isiklikud huvid. Rahal ja rahalistel suhetel
pole looduslikes kooslustes mingit rolli. Ka inimühiskonnas on tal sisuliselt ainult
ühiskondlikke protsesse vahendav osa. Mitte raha ega kasumijanu ei arenda ühis-
konda – seda teeb *geenide elujanu*, olenemata sellest, kas meil on selles protsessis
kasutada raha või mitte. Selle tõsiasi omaksvõtmine tähendab omakorda, et kapi-
talistlik majandusteadus on põhimõtteliselt valedel alustel. Tõestuse väitele leiame
puhtlooduslikest kooslustest, kus raha kui võimu atribuuti ei eksisteeri, seda pole
lihtsalt olemas. Seevastu on seal olemas vastastikused koostöösuhted, mis tagavad
elu järjepideva ja evolutsioonilise arengu.

---

*VAHEMÄRKUS: Õpiku I osas nägime, et ühistegevusel on kindel looduslik tagapõhi ja ta
toimib nii inim- kui ka muudes looduslikes kooslustes ilma rahata. Seevastu kapitalistlikud
ettevõtlusvormid põhinevad puhtalt rahal, mis teeb need kunstlikuks ja ebalooduslikuks.*

Raha peaks inimeste käes saama samuti pelgalt vahendiks, mis annab meile või-
malusi oma looduslike suhteid paremini ja ratsionaalsemalt korraldada ning väär-
tusi omavahel hinnata ja mõõta. Tähtis on mõista, et kõikide majandusteooriate
aluseks on kaubalis-rahalsed suhted, mis baseeruvad inimese loodusest tuleneval
omakasupüüul. Meie küsime siinjuures, kas see tegelikkuses ka nii on? Kas meid
juhivad tõesti ainult omakasupüüud või mingi egoistlik ürgsoov ainult omada ja omada
– mida rohkem, seda parem? Või on meie käitumise taga hoopiski instinktid? Aga
mis asjad instinktid üldse on? Või juhivad meie käitumist meile ainuomaselt kõrgesti
arenenud mõistus? Aga võib-olla eksisteerivad veel mingid muud meie elu suuna-
vad jõud? Kas tõesti jumal või üleloomulikud jõud?! Me peame püüdma vastata
küsimusele, kes meid ja meie tegevust ikkagi juhivad.

2.3. Kas kapitalismil on tõesti lõpp?

Eelnevast tulenebki **Francis Fukuyama** tõdemus, et kunstlikult loodud ja rahakapitalil põhinev kapitalistlik ühiskond on jõudmas oma loogilise lõpuni. Võib-olla on see ka loomulik, sest luues kunstlikult korraldatud ühiskonna, on see kindlasti paljuskki loodusevastane ja seega ka pikemas perspektiivis eluvõimetu. Mõned pessimistid on väitnud koguni, et me elame tulevikuta. Teised seevastu väidavad, et me oleme alles alustanud looduse saladuste lahtiharutamiseega. Arvatakse, et see puudutab nii inimest, ühiskonda kui ka teadust ja tehnoloogiat.

See aga ei tähenda, et peaksime tagasi pöörduma kommunistliku ühiskonna juurde. Kusjuures peame tunnistama, et oma põhiideelt oli kokkuvarisenud kommunistlik süsteem mõnes mõttes isegi looduslähedasem kui tarbimisele orienteeritud kapitalism: *igaiühelt tema võimete kohaselt ja igaiühele tema vajaduste järgi*. Igalt ühiskonnaliikmelt tuli võtta maksimum ja anda talle miinimum eluks vajalikku. Kahjuks moonutati seda süsteemi jõumeetoditega (hirm) ja niiviisi kadusid ka head ja progressiivsed ideed. Inimene muutus vähemotiveerituks ning ei andnud ühiskonnale tema võimetele vastavaid tulemusi, rääkimata ühiste huvide teenimisest. Seega peaksime uue ühiskonnakorra valikul suutma vältida mis tahes äärmusi.

Mõnevõrra üllatuslikult sekkus nende probleemide käsitusse ka Rooma paavst **Benedictus XVI**, kes 2005. a jõulupöördumises maailmale tähtsustas vajadust hakata tasandama erinevate ühiskonnakihtide vahel toimunud ebanormaalselt suurt jõukuse jaotust ning töötama välja uut maailmakorda (*sic!*). Tundub, et 21. sajandil peame tõesti omaks võtma mingi uut alustel põhineva ühiskonnakorra. Eeldatavalt baseerub see uutel loodusteaduslikel avastustel ja matkib võimalikult palju looduslikke ökosüsteeme ja isekorralduslikku ühiskonnakorraldust nendes. Tegu oleks mingi uue ökoühiskonnaga, kus meie tegevused oleksid võimalikult paljus kooskõlas looduseaduste ja -protsessidega. Võib-olla, et selleks saab teadlikult tunnetatud ja looduslikul ühiselul põhinev ühiskonnakord? Seega tuleks jõulisemalt arendada eeskätt eluteadustel baseeruvaid ühiskonnateadusi, sest just nende kaudu jõuaks uusim teave demokraatlike valitsusteni ja kõikide ühiskonnakihtideni.

Väga jõuliselt on uue ühiskonnakorra otsingule asunud professor doktor **Franz Josef Radermacher**, kes on välja pakkunud küllaltki optimistliku stsenaariumi ülemaailmsele ökosotsiaalsele turumajandusele üleminekuks. See peaks tema arvates tagama maailmas püsiva rahu, ressursside ja sissetulekute õiglase jaotuse riikide vahel ning samal ajal ka olemasolevate kultuuriliste, usuliste ja traditsioonidega elulaadide austamise (Radermacher 2005, lk 9). Stsenaarium näeb ette üleilmse ühiskondliku leppe sõlmimise, ülemaailmsete muutuste rahastamise radikaalse reformi elluviimise (üle riigipiiride liikuva raha maksustamine, nn *Tobini maks* jms), vastava üleilmse esinduskogu ja põhiseaduse ning seejärel esimese maailmaparlamendi valimise. Üleilmne demokraatia peaks tema arvates olema rakendunud aastal 2052 (Radermacher 2005, lk 191). Tundub, et Radermacher on idealist – inimestes on

veel liiga palju looduslikku ja ürgset egoismi, mis tema kirjeldatud ökosotsiaalset turumajandust nii kiiresti ellu viimast takistab. Tema ideel põhinevad muutused saavad toimuda ikkagi väga pika aja jooksul evolutsiooniliselt ja vastavalt inimkonna looduslik-geneetilisele kohastumisele loodusega.

Mõnes mõttes oponeerib Radermacherile Saksamaa Kölni ülikooli sotsioloogiaprofessor **Wolfgang Streeck**, kelle arvates ühiskonnateadus (sh majandusteadus) saab ainult vähe kaasa aidata aktuaalsete majanduslike ja sotsiaalsete häirete alla varjuvate struktuursete pingete ning vastuolude lahendamisele. Ta saab need ainult avalikustada ja kindlaks teha ajaloolised järjepidevused, mille raames käesolevaid kriise täielikumalt mõista. Ühiskonnateadustel on võimalik välja tuua ja näidata, kuidas demokraatlikud riigid on dramaatiliselt muundumas ülemaailmset investorite oligarhiat teenivateks inkassoagentuurideks (Streeck 2011, lk 95). Näeme, et majanduslik võim on muutunud poliitiliseks võimuks ja kodanikud on jäänud ilma kaitseta ja võimaluseta suruda demokraatiates peale oma huvisid ja nõudmisi. Tundub, et Streeckil on omajagu õigus. Kui vaadelda lähemalt protsessi, kuidas Euroopa Liidus ja ka Eesti Vabariigis jõustati pankurite ja rahandusringkondade võimu all regutsevate poliitikute poolt 2012. aastal Euroopa stabiilsusmehhanism (ESM), on selgelt näha kodanikuühiskonna jõetus sellele vastu seista.

VAHEMÄRKUS: ESMi on poliitikute poolt nimetatud Euroopa ühistupangaks, mida ta tegelikult ei ole. Tegemist on puhtakujulise aktsiaseltsiga, kus liikmesriikide häälte arv ei vasta ühistegevuse põhimõtetele – üks riik, üks hääl.

2.4. Paul Tammerti „täiuslik” majandusmudel

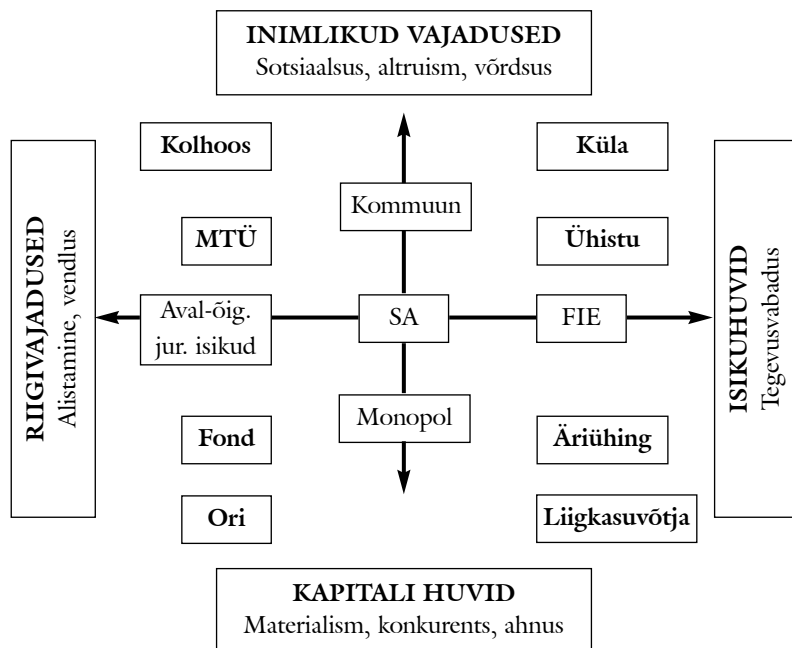
Huvitava käsitluse erinevatel valitsuskultuuridel põhinevaist ettevõtlusvormidest on esitanud majandusteadlane **Paul Tammert** (<http://paultammert.wordpress.com/2009/03/25/taiuslik-majandusmudel/>, Tammert 2007). Tema järgi võime eristada kolme valitsuskultuuri:

- kogukondlik (põhineb ühistegevusel, ühisotsustel);
- elitaristlik (põhineb eliidi-kuningavõimu eesõigustel);
- individualistlik (põhineb eraisiku otsustusõigusel).

Analüüsides nende valitsuskultuuride olemust ja erisusi, avastas Paul Tammert enda jaoks ühistegevuse. Tema arvates on ühistegevuslik tegevus Eestis küll olemas ja väljendub mitmesuguste ühiskondlike liikumiste vormis, kuid selle poliitiline mõju Eesti ühiskonnas on peaaegu olematu (Tammert 2007, lk 144). Selles on Tammertil kahtlematult õigus.

Avastades valitsuskultuuride uurimise järel loogilise tulemina ühistegevuse, jätkas Tammert riigi ja ühiskonna suhete uurimist ja töötas muuhulgas välja täiusliku majandusmudeli, mis põhineb erinevatel valitsuskultuuridel. Järgnevalt esitame autori lahkel loal tema seisukohad täiuslikust majandusmudelist.

Valitsuskultuuri põhised ettevõtlusvormid (P. Tammerti järgi)

Joonis IV-1

Riigi ja ühiskonna jätkusuutlik areng eeldab mitmekülgset ettevõtluskeskkonda, kus on olemas erinevad ettevõtlusvormid ning tagatud neile võrdsed konkurentsivõimalused. Ühe ettevõtlusvormi eelistamine ja/või teise diskrimineerimine tähendab tasakaalu rikkumist ja riigi jätkusuutlikkuse kahjustamist. Rõhutada tuleks seejuures, et ei ole olemas majandust väljaspool inimest. Kõik need ettevõtlusvormid võivad, sõltuvalt rakendusviisist, tuua palju kasu või tekitada korvamatut kahju kogu ühiskonnale ja riigi arenguvõimele. Ettevõtlusvormid on kujutatud joonisel IV-1. Nende asukoht joonisel määrab ära ka nende suhted ühiskonnas. Näiteks paikneb ühistu inimlike vajaduste ja isiklike huvide mõjusfääris, samas asub ka kogukondlik küla. Seevastu kapitali ja isiku huvide mõjusfääris asuvad kapitaliühingud (äriühingud) ja ka nende äärmuslikuma vormina liigkasuvõtjad. Järgnevalt avame nende olemuse Paul Tammerti teksti kasutades. Lugeja saab ühtlasi ülevaate ka erinevatest ettevõtlusvormidest (vt <http://paultammert.wordpress.com/2009/03/25/taiuslik-majandusmudel/>).

2.4.1. Turumajanduslikud (kapitalistlikud) ettevõtlusvormid. Neid ettevõtlusvorme ühendab see, et nad kõik teenivad üksikisiku huve, kuigi erinevatel viisidel.

Füüsilisest isikust ettevõtja (edaspidi: **FIE**) on äärmuslikult individualistlik ettevõtlusvorm, mis ühendab eneses üheaegselt nii füüsilise isiku ja ettevõtte kui ka juriidilise isiku tegevusvormid, mistõttu tema õiguste ja kohustuste juriidiline tõlgen-

damine, eriti finantsõiguse valdkonnas, tekitab tihti raskusi. Ühtlasi pakub see ettevõtlusvorm isikule piiramatuid võimalusi, sest nii teostusvõimaluste ärakasutamine kui ka uute ideede realiseerimisel on ainsaks piiranguks isiku enese võimekus. Tõsi, ebaõnnestumise korral lasub ka kogu vastutus isikul enesel, mis ilmselt ei ole enam nii tore asi.

Äriühing (kapitaliühing) on individualistliku valitsuskultuuri ettevõtlusvorm, mis ühendab üksikisikute valduses oleva kapitali inimlike vajaduste rahuldamiseks ning kasu teenimiseks. Isik ei pea ise osalema äriühingu majandustegevuses, temale äritegevusest laekuva kasu suurus on võrdeline kapitaliga, mille ta on investeerinud sellesse (suhtes kogukapitali). Seega, mida enam suudetakse investeerida, seda suuremad on kasumi teenimise võimalused (võib ka kaotada).

Kuigi äriühing lähtub egoistlikust eesmärgist – teenida kasu, peab ta soovitud kasu saamiseks rahuldama inimeste vajadusi ning mida paremini ta seda teeb, seda enam ta kasu saab. Kohtunikuks on turukonkurents, mis selgitab välja, millise kauba või teenuse hinna/kvaliteedi suhe on kõige paremini vastavuses inimeste vajadustega. Paradoksaalsel kombel teenib tegelikult see ettevõtlusvorm kõige paremini meie materiaalse keskkonna arendamise ja heaolu loomise eesmärki, kuna pole majandust – seega ka tulu teenimise võimalust – väljaspool inimlikke vajadusi. Suurimat kasu võivad äriühingud teenida suurt kapitali ja teadmisi nõudvates, riskantsetes ärivaldkondades, mis põhinevad täiesti uutel teadmistel ja tehnoloogilistel lahenditel. Äriühingud on ühiskondliku arengu veduriteks.

Kui ühiskonnas domineerib elitaristlik valitsuskultuur, kuid sellega konkureerib tugev individualistlik valitsuskultuur, siis võetakse kasutusele nn ühissetevõtte (joint venture) tegevusvorm, mille tegevusvabadus on küll piiratud, kuid et riiki valitsev eliit annab sellisele ettevõttele monopoolsed õigused omas valdkonnas, siis on see lõppkokkuvõttes väga kasulik mõlemale osapoolale.

Ühistu (kooperatiiv, *co-operative*) on kogukondlikule valitsuskultuurile omane ettevõtlusvorm, mis ühendab ühesuguse vajadusega inimesi. Ühistute põhiliseks tegevusvaldkonnaks on kaubad ja teenused, mida toodetakse ja tarbitakse kohapeal ning mille käibe maht on suhteliselt püsiv. Kuna äriühing tegutseb üksi, siis ostab ta tootmispanused kallilt ning püüab oma toodangut müüa veelgi kallimalt kasumi saavutamiseks. Ühistu tegevusloogika on vastupidine: ühendades paljusid teenuse tarbijaid, teeb ühistu hulgiostu, surub seeläbi tarnija hinna kordades alla ning müüb selle teenuse oma liikmetele omahinnaga (seega ostab odavalt ja müüb odavalt). Kõrgema hinna nõudmisel oma liikmetelt ei ole mõtet, sest liikmele makstav kasum oleks võrdeline tema käibe mahuga – seega parimal juhul saaks ühistu liige kasumit sama palju, kui palju ta maksis kõrgemat hinda. Ühistu liikme kasu tekib säästust ning mida enam ta ostab ühistult kaupu või teenuseid, seda enam ta säästab!

Ühistu on vaba turumajanduse loomulik osapool, mille loomulikuks rolliks on piirata – riigipoolse sekkumiseta – äriühingute võimalusi suurendada hindu kasumi-

marginaali parandamiseks (mis muuhulgas on üheks inflatsiooni põhjuseks). Ühistegevuslik ettevõtlussektor on riigi stabiilse majandusarengu ja jätkusuutlikkuse tagatiseks, mille mõju ilmneb eriti hästi majanduskriisi olukorras. Ühistu tekkis n-ö hädaja lapsena 19. sajandil ning just need riigid, kus ühistegevuslik sektor on kõige suurem, on jõudnud kõige kaugemale ühiskondliku rikkuse skaalal. Sellest on tulenenud ka paljude demokraatlike riikide huvi toetada ühistulist ettevõtlust kui liigkasuvõtjaid ja monopole ohjeldavat ettevõtlusvormi.

VAHEMÄRKUS: Eesti Vabariik nägi aastatel 2000–2011 väga tõsist vaeva (loomulike) monopolide ohjeldamisega. Selleks koostati mitmeid seadusi (monopolide vastane seadus, konkurentsiseadus jt), kuid erilisi tulemusi nende baasil ei saavutatud. Samal ajal jättis riik kasutamata monopolide ohjeldamiseks ühistulise ettevõtlusvormi. Öpiku ühistegevuse arengut käsitlevas osas on juhitud tähelepanu 1930. aastatel riigi poolt ellu kutsutud keskühistute süsteemile, mis mõneti ootamatult, kuid väga kiiresti ohjeldas omakasule orienteeritud äriühingute monopoolse ja tarbijatele kahjuliku tegevuse.

2.4.2. Riigikesksed ettevõtlusvormid. Nende ettevõtlusvormide rakendamine praktikas tähendab Paul Tammerti järgi isikuvabaduste piiramist, mis üldjuhul tuleb riigi kui organisatsiooni vajadustest. Samal ajal võivad riigikesksed ettevõtlusvormid toimida ka kogukonna vajadusi arvestades või koguni neid eesmärgiks pidades.

Fond (*trust, stiftung, fondation*) on algupäraselt elitaristlikule valitsuskultuurile omane ettevõtlusvorm, mille kaudu hallatakse elitaarsete perekondade valdusesse kontsentreerunud kapitali (maa, raha, väärtpaberid jms). Kuna ühiskonna ülejäänud liikmed vajavad maad toidu kasvatamiseks ning raha majandustehingute sooritamiseks ja ettevõtluseks, siis tagab ebaõiglaselt kõrge maarent ning laenuintress rikkuse ümberjagamise vaestelt rikastele ning kindlustab seisusliku ühiskonna püsimise. Elitaristlikus ühiskonnas valitsevad fonde keskklassist pärinevad finantsistid, kuid selle tulud jagatakse elitaarse perekonna liikmete vahel vastavalt hetkevajadustele, st omanike ja fondi vahel puudub fikseeritud omandisuhe.

Individualistliku valitsuskultuuri keskkonnas tekivad pangad, mis ühendavad paljude isikute finantsvahendid, korraldavad majanduse toimimiseks vajalikke rahaülekandeid ning laenavad vabad finantsvahendid välja äriühingutele. Intressi suurus sõltub seejuures erinevate valitsuskultuuride jõusuhetest: kui ühiskonnas valitseb individualismi domineerimisest tulenev tugev konkurents, siis võib intress olla suuruses, mis katab vaid panga tegevuskulud; kui aga domineerivaks muutub elitarism, siis suureneb intress määrani, mis tagab rikkuse kiire ülekandumise valitud finantsoligarhia kätte. Eelöeldu kehtib ka **investeerimisfondide** kohta.

Mittetulundusühing (MTÜ, Non-Governmental Organization – NGO) on egalitaristliku (võrdsustamisele suunatud) valitsuskultuuri ettevõtlusvorm, mille tegevuse eesmärgiks on rahuldada inimlikke vajadusi ühiskonna avalikest huvidest lähtudes.

MTÜ on riigist sõltumatu organisatsioon, mille tegevuse eesmärgiks on ühiskonna avalike huvide rahuldamine või heategevus puuduses olijate abistamiseks. MTÜ saab oma tegevuseks vajalikud vahendid liikmemaksudest või annetustest ning osutab üldjuhul oma teenuseid kas tasuta või omahinnast madalama hinnaga. MTÜdele tehtud annetused on osaliselt või täielikult maksuvabad, kui MTÜde tehtud kulutused teenivad riigi avalikku huvi ning ei too kasu annetajale endale (peale au ja kuulsuse). Nagu valitsuskultuuride osas viidatud, on MTÜde üheks rolliks äriühingute, fondide ja pankade äritegevuse käigus kodanikele tekitatud kahju heastamine ulatuses, mis välistaks õiguse toime panna kuritegusid.

VAHEMÄRKUS: Umbes samasugustele tulemustele jõudis käesoleva raamatu autor 2003. a uurimistöös (vt Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas, lk 269–285, 2003). Siinkohal võiks lisada, et nii riik kui ka äriühingud ise on huvitatud, et MTÜde kaudu oleks ühiskond stabiilne ning ei tekiks rahvarahutusi. Eestis on MTÜd neid ülesandeid seni suhteliselt hästi täitnud.

Avalik-õiguslik juriidiline isik tähendab riiki ning detsentraliseeritud valitsuskorralduse puhul ka madalamaid organisatsioone (Eestis: vald ja linn, ülikoolid, rahvusraamatukogu jms), mis täidavad riiklikke ülesandeid. Nendele organisatsioonidele on eraldatud tegevuseks vajalik vara ja tulubaas ning neil on põhiseaduslik õigus tegutseda oma valdkonnas riigi keskvalitsusest sõltumatult.

2.4.3. Neutraalsed ettevõtlusvormid. Isikuvabaduse skaalal neutraalsed ettevõtlusvormid on sihtasutus, monopol ja kommuun.

Sihtasutus (edaspidi: SA) on ilmselt kõige neutraalsem ettevõtlusvorm, mille tegevus sõltub sellest, kes eraldab SA tegevuseks vajaliku vara ja tulubaasi ning millised eesmärgid ta sellele seab. SA vahendid võivad tulla riigilt ja sellisel juhul teenib ta ühiskonna avalikke vajadusi (näiteks haiglad, teaduse edendamiseks: Archimedes, koolihariduse edendamiseks: Tiigrihüppe SA jne). Kuid niisama hästi võivad need pärineda eraettevõtjatelt ja olla suunatud ettevõtluse edendamiseks või kodanikelt ja olla suunatud elukeskkonna kaitsmisele või arendamisele. Samuti võivad ka kohalikud omavalitsused asutada sihtasutusi (nt Võrtsjärve SA on asutanud seitse Võrtsjärve-äärset valda). See, kes asutab SA, määrab ka selle tegevuse suuna, põhimõtted ja eesmärgid. Mittetulundusühinguid eristab sihtasutustest see, et tal ei ole liikmeid, ning äriühingust see, et ta ei jaga kasumit, kui ta seda isegi oma tegevuse käigus teenib.

Monopol on äärmuslik ettevõtlusvorm, mille puhul on kas kogu või valdav osa kapitalist kontsentreerunud kitsa isikutegrupi kätte. Kuigi isikuvabaduste skaala mõõtkavas on monopol täiesti neutraalne tegevusvorm, tähendab see tegelikkuses siiski inimeste orjastamist kapitali kaudu ja sellega nende tegevusvabaduse äärmuslikku piiramist kapitali saadavuse läbi. Monopolide valitsetavas ühiskonnas peatub areng, sest inimesel kaob mõte leiutada midagi, kui ta sellest ise ei saa mingit kasu. Monopoli tekitatud ebavõrdsus kasvab niikaua, kuni ületatakse inimeste taluvusvõime. Järgnev kataklüsm paiskab ühiskonna teise äärmusele.

Kommuun (Iisraelis *kibuts*) on teine äärmuslik ettevõtlusvorm, mille puhul isiklik omandus puudub ning kogu vara on kogukonna ühisomanduses. Sellest ettevõtlusvormist on vähe näiteid ka seetõttu, et need puuduvad Eestis. Ilmselt kõige puhutamas vormis tegutsevad nad Iisraelis. Kibuts on kollektiivasum, mille liikmed omavad kollektiivselt tootmisvahendeid ja jagavad võrdselt töö tulemusi, kasvatavad ühiselt lapsi, ostavad toidu ühiselt jne.

2.4.4. Äärmuslikud ettevõtlusvormid. Küla pole klassikalises mõttes ettevõtlusvorm, vaid see on toimetulekuvorm, mis hõlmab endas ka majandustegevust. Antud kontekstis mõeldakse küla all äärmuslikku naturaalmajanduse vormi, kus kõik on absoluutselt vabad ja sõltumatud, kuid külaelanikel on ühishuviks toime tulla ja ellu jääda. Tegevus toimub isiklike majapidamiste ja nende koostöö (talgud, ühis- karjad, jahindus jne) alusel. Seetõttu langetatakse otsused põhimõttel „üks isik, üks hää!”, kuid otsus langetatakse vaid konsensuse saavutamisel.

VAHEMÄRKUS: Eesti alal on küla olnud läbi aegade selgelt piiritletud kogukond, mille moodustavad talud. Õpikus on kogukondadega seotud küsimustel peatunud pikemalt kohalike omavalitsusi käsitlevas osas.

Liigkasuvõtja on teine ettevõtlusvorm, mis ühelt poolt väärtustab isiku absoluutset vabadust ise otsustada ja vastutada oma tegude eest ning teiselt poolt ülimat kasumitaotlust – rikastuda, ükskõik millise hinnaga. Selle maailma paradoksiks on, et rikastuda saab kõige kiiremini ära kasutades hädasolijate rasket olukorda. Selle äri valdkonda kuuluvad pandimaja pidamine, valuutavahetus, SMS-laenu jagamine, aga ka mõnede juristide, võlanõudjate, pankrotihaldurite jms tegevus.

VAHEMÄRKUS: Eestis on need tegevused seni legaalsed, riiklikke piiranguid nendele ilmselt äriühingute heast kuluaaripoliitikast tulenevalt kehtestatud ei ole.

Orjandus on ettevõtlusvorm, kus töötaja muudetakse rääkivaks tööriistaks ja ta kaotab kõik isiklikud õigused ning tööandja võtab kõik. See on omane ülimalt elitaristlikule klassiühiskonnale, kus absoluutselt kõik on allutatud valitseva eliidi huvidele ja vajadustele. Muistse Eesti alal olid orjadeks sõjaliste röövretkede käigus võetud vangid.

Kolhoos on ettevõtlusvorm, mis ühelt poolt on absoluutselt allutatud riigi huvidele, kuid teiselt poolt teenib inimlike vajadusi, püüdes kindlustada toimetulekut. Kuna selles ettevõtlusvormis on üksikisiku vabadused viidud miinimumini, siis on ta olemuselt ebaefektiivne ettevõtlusvorm nagu orjanduski.

2.4.5. Ettevõtlusvormide kokkuvõtteks. Selleks et riigi majandus funktsioneeriks, oleks jätkusuutlik ja säilitaks oma arengupotentsiaali, peaksid riigis olema esindatud kõik loetletud ettevõtlusvormid ning ühtegi neist ei tohiks diskrimineerida.

Äriühingud on vajalikud ühiskonna arenguks, kerkivate probleemide lahendamiseks ning neil lasub ka põhiraskus eksporditoodangu tootmisel. Viimane on taas vajalik, et riik (ühiskond) saaks sisse osta kaupu, mida ta ise ei saa, ei oska või ei suuda toota, paremal juhul suureneb nende läbi ka ühiskonna rikkus.

Pangad on kõigepealt vajalikud rahaliste arvelduste tegemiseks ettevõtete ja organisatsioonide vahel. Lisaks sellele koondavad nad vabad vahendid ning korraldavad nende investeerimist ettevõtluse arendamiseks, tehes seda nii ettevõtete kui ka lõpp-tarbijate kaudu. Suuremates, pikaajalisemates või riskantsemates projektides osalevad ka investeerimis- või pensionifondid. Pangad, kindlustusseltsid ja teised krediidiasutused võivad eksisteerida ka ühistulises vormis ja on seeläbi kodanikukesksed ning nad saavad teenuseid pakkuda omahinnaga kasumit teenimata.

Ühistute rolliks on parandada ettevõtete konkurentsivõimet ning inimeste toimetulekut ühise tegevuse ja seeläbi tekkiva säästu kaudu. Ühistu suudab tasakaalustada nii äriühingute kui ka pankade kasuahnust ning muuta kapitalismi inimnäoliseks. Just ühistegevus eristab Põhjala ning Lääne-Euroopa riike Vahemere maadest ja Eestist, kus möllab kasiinokapitalism.

MTÜ rolliks on parandada piiratud ulatuses seda, mille äriühingute ja pankade hoolimatult egoistlik tegevus on põhjustanud. Põhimõte „Kett on nii tugev, kui tugev on selle kõige nõrgem lüli” kehtib ka riigi kohta.

Näib, et uue ühiskonnakorra otsingul tulekski pilk pöörata taas looduse poole, et uute teaduslike paradigmade valguses leida meie kõigi jaoks ühiseid ja senisest paremaid lahendusi. Nii on teadlased uusimate arvutisüsteemide ja infotehnoloogia abil loomas uusi roboteid, mille orienteerumisvõime baseerub mesilaste unikaalsel omadusel leida alati õige tee, gekodelt saadakse erilise ehitusega iminappadega varustatud liibuvad jalad, mis tagavad liikumise mis tahes pindadel, sealhulgas ka lagedel, kiilidelt loodetakse üle võtta nende haruldane lennuvõime, liitsilmalistelt 360° nägemisvõime, liblikatelt ainulaadsed ja silmadele nähtamatud kehakatted jne. Kärbsesuurused lendavad robotid on võimelised koguma infot sellistest kohtadest, kuhu inimene iialgi ligi ei pääse (National Geographic 2003).

Kuna selle õpiku teemaks ei ole erinevate majandusteooriate analüüs ega ka kriitika, siis nendel me pikemalt ei peatu. Lisame vaid, et klassikalise majandusteaduse mõjul olid eksiteel ka tuntud loodusteadlased eesotsas **Charles Darwini** ja **Thomas Henry Huxleyga**, kes aktsepteerisid, et inimeste käitumist juhivad omakasupüüed ja raha. See pole aga nende süü. Teadlased polnud veel jõudnud tungida geeniteaduse paljudesse saladustesse.

Teemakohast kirjandust uurides võib kokkuvõttes väita, et paljud ühiskonna-, majandus- ja sotsiaalteadlased on probleemi olemust juba sügavuti mõistnud ning asunud ka uue ühiskonnakorra otsingule.

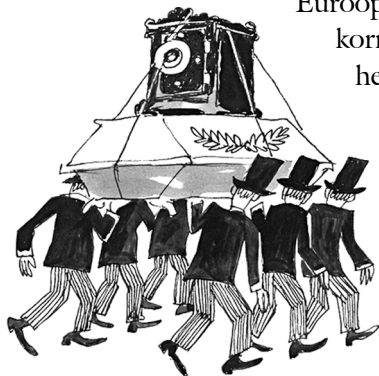
2.5. Jeremy Rifkini „õnnelik Euroopa”

Jeremy Rifkini arvates on oluline vahe demokraatliku Euroopa ja Ameerika Ühendriikide vahel. Küsimus on suhtumises. Tema arvates tõstavad ameeriklased esikohale üksikisiku edu ja eurooplased seavad sellele vastu kollektiivse heaolu (Rifkin 2004). Selline suhtumine on põhjustatud ilmselt erinevatest elamistingimustest. Kui eurooplased Ameerikasse rändasid, sõltus iga sisserännanu elu ja saatus ainult temast endast. Ta ei saanud loota kellegi abile ega ka ühiskonna toetusele. Viimast polnud lihtsalt veel välja kujunenud. Saavutatu oli tema isiklik teene ja kahtlemata suurendas see ka iseteadlikkust ning sõltumatust. Selline suhtumine olevat prevalentiv veel tänapäevalgi.

Eurooplane pole aga kunagi sattunud olukorda, kus ta peab ainult oma jõu ja mõistusega olukorrast välja tulema. Ikka leidub keegi, kes hädalist aitab. Aegade jooksul on Euroopa kogenud ja tunda saanud ühistegevuse tulemuslikkust ja eeliseid. Juba tihedalt asustatud külad ja linnad eeldasid orienteeritust koostööle. Euroopa hoolitseb kõikide inimeste elukvaliteedi eest. See tugineb sotsiaalsele sidususele, kõigi jätkusuutlikule arengule, sotsiaalsele õiglusele ning inimestevahelisele koostööle.

Rifkin väidab, et enamik eurooplasi naudib ameeriklastega võrreldes kõrgemat elukvaliteeti. See tõendavat, et koostöö on kasulikum ja kaugemas perspektiivis kindlam tee õnneni kui konkurents. Ka keskmine eluiga on Euroopas kõrgem kui Ameerikas. Tugev sotsiaalne võrgustik hoiab ära ühiskonna noorimate liikmete üksijäämise. Ameeriklased teevad kõige pikema, kuni 12-tunniseid tööpäevi ja saavad aastas keskmiselt ainult kaks nädalat tasulist puhkust. Eurooplased töötavad päevas seevastu kuni kaheksa tundi ning saavad vähemalt neli nädalat tasulist puhkust. Ameeriklaste sissetulek ületab eurooplase oma koguni 28% võrra, nemad eraldavad seejuures sotsiaalkulutusteks ainult 11% sisemajanduse koguproduktist, eurooplased aga üle 26% (Rifkin 2004). See ei tee ameeriklasi aga õnnelikumaks. Rifkini järgi „Ameeriklased elavad selleks, et töötada, eurooplased töötavad selleks, et elada”.

USAs sündinud ja õppinud Jeremy Rifkin on juba kakskümmend aastat nõustanud Euroopa riigijuhte, erakondi ja ettevõtteid ning aidanud korraldada kampaaniaid keskkonna ja sotsiaalse õigluse heaks. Ta oli Euroopa Komisjoni presidendi **Romano Prodi** nõustaja. Autori arvates on Jeremy Rifkin kindlasti inimene, kelle arvamust tuleks aktsepteerida. Ilmselt peaksime ka meie, eestlased, kui tahame olla eurooplased, ühinema euroopaliku mõttelaadiga ja vabanema Ameerikat ning ameeriklaste elulaadi ülistavatest ja järgima kutsuvatest loosungitest.

3. ÜHISTEGEVUS ÜHISKONNAKORRA ALUSENA

Teatavasti loetakse iseseisva riigi tunnusteks:

- 1) seadusandliku võimu olemasolu ja selle tagatise,
- 2) kindlalt valvatava territooriumi olemasolu,
- 3) korrektset ja põhiseaduslikult fikseeritud kodanikkonda.

Kindlad märgid, mis viitavad riigivõimu nõrgenemisele, oleksid seega järgmised:

- riigi majandustegevust mõjutavad tugevasti rahvusvahelised finantskorporatsioonid,
- arvestatav osa riigi territooriumist (maast) kuulub välisfirmadele ja -ettevõtjatele,
- rahva koosseisus on üle 30% mittekodanikke,
- riigi finantsraskuste korral (nt Läti, Kreeka, Iirimaa jt) dikteerivad teised riigid nii sotsiaal- kui ka majanduspoliitika (pensionid, maksud, turukorraldus jms),
- riigi finantssektorit mõjutavad oluliselt välismaised pangad.

Sellises olukorras tulebki selgitada, kas kujunenud tingimustes on võimalik iseseisva riigina jätkata või anda ennast vabatahtlikult mõne suurriigi koosseisu või valitsemise alla. Eestist on saanud Euroopa Liidu liikmesriik ja kasutusele on võetud ka Euroopa Liidu rahasüsteem – euro. Lisaks on veel teisi ohumärke. Näiteks on euroskeptikud (**Vello Leito**, **Ivar Raig** jt) väitnud, et Euroopa Liidust saab tulevikus unitaarriik, mille tulemusena Euroopa Liiduga liitunud Eesti Vabariik kaotab iseseisvuse täielikult. On üldtuntud tõde, et nüüdisajal on riikide ja rahvaste allutamine poliitiliste ja majanduslike meetoditega sada korda odavam kui sõjaline allutamine.

Pika ajaloo vältel on kõik maailma rahvad, sh ka eesti rahvas, pidanud elama erinevatele poliitilistele ühiskonnavormidele vastavate ühiskonnamudelite ja -korralduse järgi. Põgus pilk nendele annab aimu ka ühistegevuse rollist riigivõimu kujunemisel. Eesti rahvas on seejuures pidanud kandma vägagi erinevaid sotsiaalse subjekti rolle, mis on kahtlematult mõjutanud ka tema psüühikat ja ühiskondlikku käitumist.

Selleks et Eesti Vabariigi poliitilist olukorda, arengulugu ja rahva rolli paremini mõista, teeme järgnevalt põgusa tagasivaate Eesti arengusse viimase aastatuhande vältel. Kirjeldame lühidalt eestlaste elu mõjutanud maaelu mudeleid ja ühistegevuse rolli selles protsessis.

3.1. Muistne kogukond (kuni 1227)

Kuna käsitletava perioodi kohta puudub täpne ajalooline tõestusmaterjal, siis on kasutatud peamiselt suust suhu levinud teavet, mis on tagantjärele ka kirja pandud – nii ajaloolaste ja arheoloogide teaduslikes töödes kui ka ilukirjanduslikes allikates.

Olulist informatsiooni on ajajärgule lisanud arheoloogid, kes on avastanud Eesti alalt mitmeid muinaskalmeid ja sealsete leidude kaudu hinnanud ka toonast olukorda (nt muistne Valma mees Võrtsjärve ääres jt) (Kuum 2001).

Arvatakse, et inimene jõudis pärast jää taandumist Eesti alale lõuna poolt umbes 12 000 aastat tagasi. Algselt saadi elatusvahendeid koriluse, jahipidamise ja kalapüügi abil. Umbes 4000 aastat tagasi hakati väiksemal määral tegelema ka karjakasvatuse ja alepõllundusega. Vastastikused röövretked naaberhõimude alale olid üsnagi tavalised. Jahipidamine, alemaaviljelus, röövretked, laevaehitus ja ka linnuste ning kindluste ehitamine toimusid ühistegelikus korras. Linnustest kujunesid varjupaigad külahuvale. Ajapikku said nendest ka kauplemiskeskused ja mitmesuguste rahvakoosolekute (kärjad) pidamise ning kohtumõistmise paigad. Nutikamate seast tõusid esile külavanemad ja kohtunikud, kes korraldasid kogukondade ja hõimude ühiskaitset ja koostööd. Eesti alal valitses tol ajal loodusega seotud maa- ja taa-rausk (hiied, ohverdamine, põletusmatus). Muistne kogukond eksisteeris Eesti alal seega umbkaudu 12 000–13 000 aastat. Professor **Jüri Kuum** on seda pikka arenguperioodi kirjeldanud nelja ajastu kaudu: 1) anastava majanduse ajastu, 2) viljeleva majanduse algus, 3) vaba viljelusega majandus ja 4) maakaitse ja muistne vabadusvõitlus (Kuum 2001).

Tuhat aastat tagasi ei olnud Eesti alal veel kindlat omariiklust tekkinud. Siia ei olnud jõudnud ka tsivilisatsioon. Inimgrupid-hõimud olid koondunud metsade keskel ja

Eesti ala jagunemine maadeks

Joonis IV-2

vee ääres asuvatesse küladesse. Sellest tulenevalt on meie esivanemaid nimetatud ka metsarahvaks. Aja möödudes olid siinsed asukad kogunud taime- ja loomakasvatuse ning kaubanduse arenedes juba arvestataval hulgal vara. Seepärast hakkasid naabrid sagedamini korraldama ka röövretki Eesti alale, esialgu siiski ainult rikastumise eesmärgil. Elanike ja vara kaitseks ehitati kogukonna ühistööna linnuseid, kuhu ohu ilmnedes ka varjuti. Kogukondade kaitse oli usaldatud linnuse vanemale. Kogukonna vanemate hulgast valiti ka maavanem, kelle ülesandeks oli kihelkondade ühiskaitse korraldamine. Professor **Harri Moora** arvates oli tegemist muistse talupojaühiskonnaga (Moora 1939).

Maarahval oli aukartus mitmesuguste loodusnähtuste ees (müristamine, välk, üleujutused, käre pakane jne). Arvati, et loodusel on hing ehk vaim (hingepuu). Loodusega hea läbisaamise nimel oli levinud ohverdamine metsahaldjatele, vetevaimudele jt.

VAHEMÄRKUS: Võrtsjärve ääres Valma külas asuvast muinasasula kohast (umbes 5000–6000 aastat tagasi) leiti 1950. aastatel arheoloogiliste väljakaevamiste käigus muuhulgas ka üks huvitav kaksikmatus. Ühte hauda oli paigutatud umbes 40–45-aastane mees ja noor naine. Arvestades mehele hauda pandud ehete ja tööriistade väärtust, oli tegemist tõenäoliselt mõjuka kogukonnavanemaga. Samuti võib oletada, et noor naine mehe kõrval oli ohverdatud. Arheoloogilised uuringud on tõestanud, et muistsete viikingite matusekommete hulgas oli noorte naiste ohverdamine tavaline – hukkunud kogukonnajuhile pandi hauda kaasa orjatarist naine. See viitab asjaolule, et muistsete eestlaste ja viikingite vahel võib olla mingi seos. Jää sulamise järel Eesti alale lõuna poolt tulnud inimesed rändasid tublide laevaehitajatena üle mere Soome ja Rootsi aladele, kus neist võisid mõni aeg hiljem saada kurikuulsad viikingid. Loomulikult võeti kaasa ka metsarahvale omased ohvritega matusekombed. Saame teha oletusliku järelduse. Kui viikingite hulgas on tõestust leidnud ohverdusmatused, siis on tõenäoline, et seda tehti Eesti alal – Valmas Võrtsjärve ääres – juba aastasadu varem.

Poliitilises mõttes oli tegemist evolutsiooni korras ja suhteliselt aeglaselt areneva kogukondliku elamisviisiga. Kuigi professor **Jüri Uluotsa** arvates jäi juriidiliselt iseseisva Eesti omariigi väljakuulutamiseni vaid mõni samm, saame käsitleda seda perioodi eesti rahva arenguloo seisukohalt muistse kogukondliku iseseisvusajana. Sellel olid juba olemas ka olulised riigi tunnused.

Muistse kogukondliku iseseisvusaja iseloomulikud tunnusjooned.

- Eesti ala – territoorium (maa, mets ja vesi) ning loodusvarad olid „kõikide oma”. Neid kasutasid kogukonnad ühiselt, eraomandus maale ja loodusvaradele puudus.
- Eesti ala jagunes suhteliselt hästi piiritletud maadena hõimude ja kogukondade vahel (liivlased, virulased, sakalased, saarlased, hiidlased, setud jt).
- Rahvas elas küladesse koondunud taludes.
- Põlisrahva sotsiaalne roll oli kogukondlane. Selgemalt eristusid sotsiaalsed klassid – vanemad, paremad, keskmised, orjad.

- Kogukondade ja külade keskusteks kujunesid kogukonna kaitseks ehitatud linnused (maalinnad). Kogukondades valitses ühiseluline eluviis.
- Kogukondi juhtisid rahvakoosolekud, kes peale kogukonnajuhtide ehk maa- vanemate valisid ka kohtunikud.
- Elanikud olid maa- ja taarausulised (usuti vetevaime, metsahaldjaid, hingi, taarat).

Muistne Eesti ala elanik oli sotsiaalse subjektina vaba inimene: **omanik-talupoeg-kogukondlane**, kes majandas oma perekonda, kogukonda ja kihelkonda ning ka juhtis neid. Perioodi lõpul kujunesid välja ka seisused.

3.2. Mõisasüsteem (1227–1918)

11.–12. sajandil vallandusid Euroopas sündmused, mis olid ka Eesti ala loodusrahvastele määrava tähtsusega. Eesti jäi oma geopoliitilise asukoha tõttu Lääne-Euroopa ja Ida-Euroopa vahelistele kaubateedele (Hansa veetee liinil Pärnu–Viljandi–Tartu–Pihkva–Novgorod) jalgu. Eestlastest ja liivlastest paganate jõugud rüüstasid kaupmeeste karavane ja muutusid niiviisi ohtlikuks. 12. sajandiks oli suur osa Euroopast, peale liivlaste ja eestlaste, läinud Rooma paavsti kontrolli alla. 1030. aastal tegi sõjaretke Eestisse Novgorodi vürst Jaroslav Mudrõi (Tark), kes vallutas Ugandi (Tarbatu), rajas Jurjevi linna ja kehtestas maksud. 1061. a vallutasid eestlased Tartu tagasi, kuid vene vürstid sellega ei leppinud ning korraldasid pidevalt uusi rüüste- ja maksukogumisretki Eesti aladele. 12. sajandiks olid soomlased ja eestlased viimased ristimata paganad. Tulenevalt kiriku soovist allutada endale kogu Euroopa ja panna rahvas kirikule kümnist maksma, oli Eesti alade allutamine peaaegu et paratamatu. 1193. aastal intensiivistas Liivi- ja Eestimaa ristimist ja vallutamist paavst Coelestinus III. Tema surma järel, 1198. a paavstiks tõusnud Innocentius III pühendas paganlike lätlaste, liivlaste ja eestlaste maa 1202. aastal neitsi Maarjale – *Terra Mariae* (eesti k Maarjamaa). Ülesanne vallutada Liivi- ja Eestimaa anti 1199. aastal Liivimaa piiskopiks saanud Breemeni toomhärrale Albertile, kes asutas selleks Mõõgavendade Ordu. 1208. aastaks olid lätlased ja liivlased ristitud ning suunati koos orduga eestlaste vastu. Vaatamata verisele vastupanule, mis tipnes 1217. aastal Madisepäeva lahinguga, mille eestlased kaotasid, olid ka eestlased pärast Saaremaa langemist 1227. aastal vallutatud. See tähendas eestlaste jaoks sisuliselt muistse iseseisvusaja, vaba talu- ja kogu muu majanduse ning eestlaste vabaduse lõppu. Algas enam kui 700 aasta pikkune (1227–1917) orjaaeg võõrvõimude all.

Saksa feodaalid (mõisnikud) haarasid endale paremad maad, kasutasid kõiki poliitilisi, õiguslikke ja usulisi vahendeid oma võimu kindlustamiseks ning eestlaste allutamiseks. Eestlasi hakati kohtlema alama rassina, orirahvana, igal sammul püüti alandada nende inimväärikust, teotati eesti keelt, kultuuri ja uskumusi (Kuum 2001, lk 32). Professor Jüri Uluotsa arvates algas mõisate rajamine Eesti alal kohe pärast maa okupeerimist ja kestis kogu keskaja.

Mõisasüsteemi olulisemad tunnused.

- Maa, mets ja veekogud kuulusid saksa soost mõisnikele.
- Põlisrahva sotsiaalne roll: mõisa moonakas, rentnik, pärisori.
- Eestlastele jäeti tema isiklik vara ja talukoht, mille eest tuli mõisnikele maksta renti.
- Põlisrahvas (maarahvas) allutatud mõisa taatele ja omandiõigusele.
- Kogu töö mõisates tegid eestlastest moonakad, pärisorjad või teorentnikud.
- Mõisaelu juhtisid ja töid korraldasid mõisnike palgatud mõisavalitsejad ja kupjad.
- Maad valitsesid feodaalidest mõisnikud, toeks kirik ja rüütlid – vallad mõisate kontrolli all, vabadikud pidevas orjastamishirmus.
- Kontsentreeritud ja käsukorras toimiv majandus küllaltki ebaefektiivne (mõisa köis, las lohiseb).
- Eestlaste vahel jätkus ühistuline tegevus piiratud ulatuses – talgud.
- Maaühiskond seesiselt ebastabiilne, kihistumine väga suur – aadlikud ja pärisorjad.

Radikaalselt muutus eestlaste sotsiaalne staatus – endisest omanikust sai **rentnik**, **mõisamoonakas**, **pärisori**, keda võis osta-müüa või kaardimängus maha mängida. Abielluda soovivate noorte naiste suhtes kehtestasid mõisad nn esimese öö õiguse. Välistatud olid aadlisoost inimeste abielud eesti soost või mitteaadlikest inimestega.

3.3. Peretalud, ühistegevus, juhitud demokraatia (1918–1940)

Üleminekul uuele maaelu mudelile eelnes mitmeid olulisi sündmusi. Priiskav feodalism ja dünastiate omavahelised sõjad põhjustasid kogu Euroopas suure rahulolematuse mitte ainult sõtta sunnitud talupoegade, vaid ka linna kodanluse hulgas.

VAHEMÄRKUS: Euroopa vaesus põhjustas 17. sajandil Euroopast väljarände Ameerikasse. Massiliseks muutus see umbes sada aastat hiljem. Euroopas valitsenud mõisasüsteem ei saanud Ameerikas valitsevaks, sest väljarändajad soovisid ise olla peremehed. Vabad mehed vabal maal löid perefarmidele ja nende ühistegevusele tugineva maaelukorralduse. Nad ei kavatsenudki kellegi pärisorjaks hakata. Inglise kuningavõimul ja koloniaalvõimudel tekkisid lahkhelid kohalike lüüdritega, kes ei soovinud täita Inglise keskväimude korraldusi kindlustada arenevad mõisad tööjõuga. 1770 puhkes Bostonis kohalike elanike ja Inglise palgasõdurite vahel verine konflikt, mis vallandas iseseisvumislüükmise. 1774 tuli Philadelphias kokku I Põhja-Ameerika kontinentaalkongress, mis otsustas katkestada kaubandussuhted Inglismaaga. Inglise aristokraatidele oli kongressi otsus liig. 1775. a kuulutas Inglise kuningas kolooniad mässuliseks ja ähvardas nende juhid üles puua. Seejärel polnud ameeriklastel enam valikut. Inglise võimude karistusoperatsioon põhjustas 15 000 Ameerika vabatahtliku koondumise ja II kontinentaalkongressi kokkukutsumise 4. juulil 1776. Kongress võttis vastu Ameerika

iseseisvusdeklaratsiooni. Pärast veriseid võitlusi sõlmiti lõpuks 1782. aastal Versailles` rahu, mille tulemusena said endised asumaad vabaks ja suveräänseks, oli sündinud uus riik – Ameerika Ühendriigid.

Poliitilises mõttes toimus Ameerika eraldumisega Inglismaast ja iseseisvumisega samal ajal **kodanlik revolutsioon**, mille käigus sisuliselt kukutati feodaalide võim (mõisastiisus). Asemele tuli **ühistegelikus korras ja vabade farmerite koostöös loodud kodanlik-demokraatlik riigikord**. Eraomanduse ja eraettevõtluse baasil arenes kiiresti ka majanduslik ühistegevus, mis oli oluline ettevõtjatele-farmeritele, kes ei soovinud üksteise alluvuses elada ja majandada. Ühistegevus kindlustas usaldusväärse, ausa ja võrdse kohtlemise kõikidele osanikele. Kiiresti loodi ühistulised krediitdiasutused, kindlustusseltsid, ühistööstused ning varustus- ja kaubandusettevõtted.

Ameerika eeskuju nakatas ka Euroopat. Kui 1788. aastal jõudis majanduskriis Euroopas haripunkti, otsustati Prantsusmaal kokku kutsuda seisuste (aadel, vaimulikud, kolmas seisus – kaupmehed, talupojad, käsitöölised, linnakodanikud) esindus. Kuna üksmeelt ei leitud, kuulutas kolmas seisus end Rahvuskoguks. Algas Suur Prantsuse revolutsioon (SPR) kuningavõimu vastu. Revolutsioonile tegi resoluutselt lõpu 1799. a **Napoleon Bonaparte**, kes taastas Prantsusmaal monarhia.

Pärast SPRi läbikukkumist algas Euroopas teatud kainenemise periood. Haritlased töötasid välja mitmeid ühiskonnamudeleid, millest tuntumaks said kapitalistlikud ja kommunistlikud ühiskonnamudelid. Vähem on räägitud nende mudelite vahepealsest variandist – ühistegelikel alustel toimivast demokraatlikust ühiskonnakorraldusest, millest oli lähemalt juttu õpiku III osas.

Uusi ühiskonnavorme otsiti 19. sajandil ka Eestis. Seda perioodi on nimetatud ka rahvuslikuks ärkamisajaks. 1821. aastal asutas pastor **Otto Wilhelm Masing** Maa-rahwa Näddala-Lehe. 1838 asutati **Friedrich Reinhold Kreutzwaldi** initsiatiivil Õpetatud Eesti Selts. Baltisaksa aadli hulgast pärit vabameelsemad agraarpoliitikud (G. Merkel, R. J. L. von Samson jt) juhtisid üldsuse tähelepanu Balti aadelkonna omandis olevate mõisate eesti ja läti talupoegkonda kurnavale tegevusele ning nõudsid talupoegade vabastamist pärisorjusest. Surve vene tsaarivalitsusele kasvas. 1849. ja 1856. aasta talurahvaseaduste vastuvõtmise järel hakati Eesti alal mõisnikelt maad taludele ostma. Sajandi lõpupoole arenes talude pärisseostmine jõudsalt ja Eestis kujunes välja võimas rahvuslik liikumine. Samal ajal arenes kiiresti ka ühistulistel alustel toimiv seltsitegevus, mis oli algselt selgelt majanduslik, kuid hiljem kasvas võimsaks poliitiliseks iseseisvumisliikumiseks.

Poliitilised protsessid päädsid Euroopas I maailmasõjaga, mille tulemusena realiseerus Euroopas sisuliselt Suure Prantsuse revolutsiooni ideestik – Euroopas tekki- sid demokraatlikud väikeriigid ning sisuliselt kukutati ka kuningate ja feodaalide võim. See asendus vabade inimeste poliitilise ühistegevuse baasil loodud demokraa- tiatega.

VAHEMÄRKUS: Mitmed riigid Euroopas säilitasid formaalselt kuningavõimu. Samal ajal piirasid seda rahvaesindused sedavõrd, et kuningavõimust jäi sisuliselt järele sümboolne, reaalse võimuta esindusfunktsioon.

Eestis kuulutati iseseisvus välja 24. veebruaril 1918. aastal. Vabadussõja võitmisel sai aatelite iseseisvuslaste kõrval määravaks ka talupoegadele loodud motiiv (1919. a maareformi seadus) – saada eduka vabadusvõitlejana tasuta maad oma perekonnale püsiva eluaseme – talu loomiseks. Lisaks lubas riik talurahvale, et talupoegkond vabastatakse täielikult mõisnike ikkest ning mõisate maad jagatakse Vabadussõjas erilist vahvust üles näidanud eestlastele.

Eestis loodi 1930. aastatel riigivõimu aktiivsel toetusel kapitalismi ja kommunismi vahepealne demokraatlik riigikord – ühistegevusele tuginev majanduskorraldus, mida mitmed autorid on nimetanud ka juhitavaks demokraatiaks. Ultraliberaalsele kapitalismile seati vastu tugev eraomandusel baseeruv ühistuline majanduselu korraldus. Selle loomine eeldas mõningast riigi sekkumist ja liberaalse kapitalismi piiramist, eriti põllumajandussektoris. Samal ajal ei lasknud riigivõim vohada ka Eestis kanda kinnitanud kommunistlikul ideoloogial – moodustada NSV Liidu eeskujul kolhoose.

Kahe äärmuse vahel balansseerimine nõudis riigivõimult otsustavat tegutsemist eriti majanduskriisi ajal. Samas olid talupoegadele antud maa ja vabadus ning teiselt poolt kapitalismile seatud piirangud garantiiks, et Eestis ei tekkinud ei liberaalset kapitalismi (vabadussõdalased, Saksa fašism) ega ka NSV Liidule omast sotsialistlikku ühiskonnakorda. 1988. a Stockholmis toimunud ICA Rahvusvahelisel Ühistegevuse Kongressil tõdes toonane ICA president Lars Markus, et Eesti oli II maailmasõja eel üks esimesi maid maailmas ühistuliikumise ulatuse ja tugevuse poolest, ületades mitmel alal ka Skandinaavia maid. See oli Eesti ühistegevusele tagantjärele tegelikult väga suureks tunnustuseks.

Juhitava demokraatia tunnused.

- Maa, mets ja veekogud on Eesti põlisrahva omandis.
- Põlisrahva sotsiaalne roll: omanik, taluperemees (-naine), ühistegelane.
- Kapital ja tööprodukt kuulusid Eesti rahvale.
- Töö taludes tegid põhiliselt talupere liikmed.

- Ühispangandus, ühiskindlustus, ühiskaubandus, ühistööstus ja ühiskasutus tagas tulude ja kasumi jäämise põlisrahva kasutusse ning selle liikumise maa- piirkondadesse.
- Kuulumine ühistutesse ja seltsidesse tagas sisuliselt ka demokraatliku riigikorralduse.
- Põlisrahva majandus- ja sotsiaalsete huvide kaitseks loodi seaduslikud eelitsused.
- Põlisrahva elu ja tegevus oli majanduslikult tugevasti motiveeritud.
- Peretaludest võrsus oma maad ja kultuuri väärtustav aateline põlvkond.
- Peretalust sai KODU, kuhu igatsetakse alati tagasi tulla.
- Kohalikud omavalitsused olid põlisrahva omandis ja kontrolli all.
- Ühiskond on seesiselt suhteliselt stabiilne.

VAHEMÄRKUS: Õpiku autor nõustub põhimõtteliselt mitmete autorite seisukohtadega, kelle arvates president Konstantin Pätsi poolt mahasurutud vabadussõdalaste (vapside) liikumine ning presidendi dekreediga kehtestatud nn vaikiv ajastu (peale Isamaaliidu keelati teiste parteide ja erakondade tegevus) oli sisuliselt eemaldumine demokraatiast. Samal ajal oli president Pätsi kohati autokraatne tegevus toonast välis- ja sisepoliitilist ning majanduslikku olukorda arvates siiski ratsionaalne. Olen ka nõus nendega, kelle arvates ei ole sõnapaar „juhitav demokraatia” piisavalt adekvaatne iseloomustamiseks ja avamaks Eesti Vabariigis rakendatud ühistegevusel baseeruvat majanduskorraldust. Kuna ka õpiku autor ei ole suutnud välja mõelda ühistulisele majanduskorraldusele sobivat poliitilist terminit, mis seda paremini iseloomustaks, siis sellest tuleneb ka raamatus mõningane terminoloogiline segadus juhitava demokraatia käsitluses.

Põlisrahvale osaks saanud **omanikustaatus** majanduses, seltsielus ja poliitikas tekitas motivatsiooni ja tagas eestlusele jätkusuutliku arengu. Ühistulistel alustel toimivat ühiskonnakorraldust ehk juhitavat demokraatiat saab pidada kahe äärmuse – kapitalismi ja kommunismi vahel asuvaks riigikorralduseks. Kahe äärmuse vahel olemine eeldab ka teatud ulatuses tsentraliseeritud juhtimist – juhitavat demokraatiat. Kuna juhitava demokraatia tingimustes ei ole kumbki äärmus oma seisundiga rahul, tulebki rakendada valgustatud monarhia põhist juhtimisstiili ehk head ja optimaalsed on need otsused, mis meeldivad enamusele rahvast, kuid ei meeldi äärmuslikele vähemustele. Ajaloolist arengut uurides (vt II osa) tundub, et Eesti Vabariigis see üldjoontes ka õnnestus.

3.4. Sotsialistlik tsentraliseeritud ühiskonnamudel (1940–1990)

Samal ajal kui Eesti rahvas nautis juhitavat demokraatiat, arenesid maailmas ja eriti Euroopas mitmed eestlusele ohtu kujutavad protsessid. 1933. aastal sai Saksamaa riigikantsleriks Adolf Hitler ja NSV Liidus kindlustas oma ainuvõimu Jossif Stalin.

1939. a sõlmiti kurikuulus Molotovi-Ribbentropi pakt (MRP), mille kohaselt jaotati kahe suurriigi vahel mõjusfäärid Euroopas. Eesti ala pidi jääma NSV Liidu kontrolli alla (vt nt Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni 1989). 1940. aastal hakkas NSV Liit pakti täitma ja okupeeris Eesti Vabariigi.

Maa natsionaliseeriti ja maaomanikust põlisrahvast tehti ühe aktiga maata mees – rentnik. Rahvuslikud pangad, sh ühistupangad ja kindlustusseltsid, riigistati. 1941. a 22. juunil ründas Saksamaa NSV Liitu. Sõda veeres kaks korda üle Eesti alade ja põhjustas põliselanikele korvamatuid kaotusi nii rahva arvus kui materiaalselt. 1944. a septembris taasvallutasid Nõukogude väed Eesti alad, mille tulemusena kehtestati võõrvõimude poolt ka sisuliselt uus ühiskonnakord – **sotsialistlik tsentraliseeritud ühiskonnaelu mudel**.

1949. a märtsi massiküüditamise järel asutati senise 140 000 talundi asemele sunni- viisiliselt 3000 kolhoosi. Deviisi all „*Talundite enamuse ühinemisega kolhoosidesse kaotas ühistegevus oma tähenduse*” riigistati viimased ühistud 1951. aastal. Neljakümne aasta jooksul arendati Eestis välja sotsialistlik tsentraliseeritud ühiskonnamudel.

Mudeli iseloomulikud tunnused.

- Maa, mets ja veekogud olid riigi ehk üldrahvalikus omandis.
- Põlisrahva sotsiaalseks rolliks sai omandiõigusega palgatööline, kolhoosnik (sh ka majandusjuhid – direktorid, esimehed, spetsialistid).
- Majanduses domineerisid riigiettevõtted – töötlev tööstus, teenindus, varustus, turustus, mis allutati NSV Liidu tsentraalsele juhtimisele (Riiklik Plaanikomitee).
- Riiklik plaanimajandussüsteem oli jäik, ebaoperatiivne ja ülereguleeritud ning põhjustas ebaefektiivse tootmiskorralduse.
- Maaelu kontsentreeriti – loodi riiklikud agrotööstuskoondised ja suurtootmisele orienteeritud keskkonnaohtlikud suurmajandid.
- Maarahvas koondati agrolinnakutesse, mis varustati vajaliku taristuga (koolid, lasteaiad, kauplused, kultuurimajad jne).
- Riiklik maaelukorraldus oli ebaefektiivne, vajalikud olid riiklikud subsidiumid (kuni 70%).
- Üldise võrdsustamise tulemusena oli ühiskond seesiselt suhteliselt stabiilne, rahva sissetulekud olid reguleeritud ja võrdsustatud.
- Kuna linna- ja maaelanikud ei tulnud oma perede toitmisega kuigi hästi toime, asutati isiklike abimajandeid ning loodi linnaelanike jaoks aianduskooperatiivid.

Sotsialistliku tsentraliseeritud ühiskonnamudeli ideoloogiliseks aluseks oli kommunistlik ideoloogia ja ideaalid. Kuigi mudeli elluviimise algetapil põhjustati eesti põlisrahvale väga palju kannatusi, muutus see aja jooksul siiski oluliselt inimsõbralikumaks – kõik inimesed kindlustati töökohaga, äraelamiseks hädavajaliku sissetulekuga ning elamispinnaga. Oluliselt piirati juhtkondade rikastumist. Noored said tasu-

ta hariduse, sh ka ülikoolihariduse. Vanuritele kehtestati äraelamiseks vajalik pension jne.

Samal ajal piirati resoluutselt mis tahes vaba ettevõtlust, kõik ressursid jaotati riiklikult tsentraliseeritud plaanide alusel (fondid, limiidid, eelarved). Tootmisvahendite eraomandus oli keelatud. Kuna isiklik initsiatiiv oli tugevasti pärsitud, muutus ka tootmine ebaefektiivseks ja kvaliteedilt konkurentsivõimeetuks. Riiklikule planeerimisele tuginev majandussüsteem baseerus suures osas NSV Liidu maavaradel. Nende ammendumise tõttu ei suutnud kommunistlik režiim majanduslikult enam lubatud hüviseid rahvale tagada ja 1980. aastate algul algas NSV Liidus üldine majanduslik stagnatsioon. Kõrgem juhtkond eesotsas **Mihhail Gorbatsõviga** (Gorbatsõv 1988) püüdis olukorda *perestroika* (riigi ümberkorraldamine) ja *glasnosti* (avalikustamine) abil päästa, kuid oli juba hilja.

3.5. Kapitalistlik ühiskonnamudel (1990–...)

NSV Liit lagunes 1990ndate alguses. Pärast seda, kui Venemaa astus välja NSV Liidu koosseisust, oli ka Eesti saatus sisuliselt otsustatud. 1988. aastal taastati esimesed talud ja lubati arendada ka väikeettevõtlust. Umbes samal ajal taasasutati ka esimesed ühistud.

Kuna valdaval osal eesti rahvast oli meeles veel 50 aasta tagune iseseisvusaeg, siis loodeti, et maapiirkondades taastatakse peretaludel ja ühistutel baseeruv juhitav demokraatia. Maapiirkondades olid aga toimunud seoses sotsialistlikule suurtootmisele üleminekuga väga põhjalikud ümberkorraldused, mis olid muutnud ka paljude nooremate põlvkondade väärtushinnanguid ja suhtumisi. Osa suurmajandite juhtidest ja spetsialistidest lootsid, et Eestis säilib kolhoosisüsteemile omane suurtootmine, mis kindlustab nendele ka tulevikus vajalikud ressursid äraelamiseks. Ka poliitikud jagunesid eri leeridesse, igal oma arengustsenaarium, ning ühistele seisukohtadele ei jõutudki.

Ühiskonda hakkas jõuliselt sisse imbuma kapitalistlik, rahal ja kasumil põhinev ideoloogia, mida toetasid nii väliseestlased kui ka taasiseseisvunud Eesti Vabariigi valitsused. Riigikogu võttis vastu selgelt kapitalistliku orientatsiooniga omandi-, maa- ja põllumajandusreformi seadused. Nende alusel suunati ühiskond liberaalsele isereguleerivale kapitalistlikule arenguteele (nn nähtamatu käe ideoloogia) ja hakkas välja kujunema **kapitalistlik ühiskonnamudel**.

Üleminekul sotsialistlikult tsentraliseeritud ühiskonnakorralduselt kapitalistlikule sai üsna pea selgeks, et see on midagi muud kui eestlaste unistustes olnud juhitav demokraatia, mis oleks taganud eestlastele omandi, talud ja ühistud ning selle kaudu peredele ka rikkuse. Eesti Vabariigi loodusressursid ja tööjõud tehti atraktiivseks hoopiski väliskapitalile, mis ostis kokku massiliselt Eesti ettevõtteid, maad ja metsa. Majanduse riiklikuks nurgakiviks sai idee tuua Eestisse nii palju kui võimalik väliskapitali. Loomulikult andis see esimesel, investeerimise etapil ka arvestata-

va majanduskasvu. Kui hädavajalikud investeeringud tehtud, hakkasid välisfirmad Eestis toodetud lisandväärtust välja viima ja ka dividendidena kasumit võtma. Kui investeerimise algstaadiumis toodi Eestisse kapitali, siis sellele järgnes rahakapitali intensiivne väljavedu. 2011. aastal viidi Eestist välja rohkem kui 2 miljardit eurot (mõningatel andmetel isegi kuni 10 miljardit eurot) aastas.

Kapitalistliku ühiskonnamudeli tunnused Eestis.

- Maa, mets ja tootmisvahendid on kontsentreerunud suurkapitali omandisse.
- Juhtivat rolli majanduses etendab väliskapital – tööstus, pangad, kindlustus, põllumajandus.
- Taasasutatud peretalud ja väikeettevõtted kiratsesid ja ei ole etendanud maa-majanduses juhtivat rolli.
- Põllumajanduslik töötlev tööstus kuulub enamasti Soome, Rootsi jt riikide tootjate ühistutele ja aktsiaseltsidele.
- Põlisrahvas on valdavalt palgatöölise seisundis või töötu.
- Oluline osa põlisrahvast (erinevatel hinnangutel 75 000–120 000, mõningatel andmetel isegi kuni 200 000 inimest) töötab lähivälismaal.
- Noored on lahkunud maalt linnadesse ja välisriikidesse.
- Ühiskond on seesiselt ebastabiilne, toimub suhteliselt suur ja kiire kihistumine.
- Rahva kaitsetahe on langenud, poliitikute hulgas on tuntav teatav peataolek riigi arengu põhiküsimustes. Euroopa Liidu liikmesriigina sõltub Eesti majandus- ja sotsiaalelu suuresti ELi direktiividest ja otsustest – nt tuleb tagada kapitali ja tööjõu vaba liikumine.
- Vallad on nõrgad ja ei suuda osutada kvaliteetset teenust, mõnedes domineerib suurkapital.

2011. a tootsid ca 80% põllumajandustoodangust mõni tuhat suurettevõtet, peretalude osa piirdus 15–20%ga. Eesti põlisrahva sotsiaalseks rolliks sai domineerivalt palgatöötaja avalikus sektoris või suurettevõtetes. 2007.–2010. aasta majandussurutise (masu) tulemusena hakkasid olulist rolli etendama ka **töötud** (töötus küündis ca 120 000–130 000 inimeseni ehk ligi 20%ni tööealisest elanikkonnast). 2011. aastal hakati valimiste eel tõsisemalt kui varem arutlema Eesti tulevikusuundade üle. Rahva hulgas oli täheldatav ka teatud pessimism kapitalistliku ühiskonnamudeli sobivuse suhtes. Mõned erakonnad (Iseseisvuspartei, Sotsiaaldemokraatlik Erakond jt) pakkusid välja ka uusi lahendusi olemasoleva kapitalistliku majandusmudeli muutmiseks. 2012. a algul vallandus Eestis streigilaine, mis esialgu oli suunatud õpetajate palga tõstmiseks kuni 20% võrra.

3.6. Ühiskonnamudelite võrdlus ja järeldused

Eesti alal kehtinud ühiskonnamudelite võrdlemisel ja analüüsil selgub, et sajandite vältel on eesti rahvas kandnud ühiskonnas mitmeid sotsiaalseid rolle. Algselt kogukondlane, seejärel pärisori, mõisamoonakas ja rentnik. Eesti Vabariigi iseseisvumise järel sai eestlasest omanik, talupidaja ja ühistegelane; sotsialismi ajal tööline ja kolhoosnik. Taasiseseisvunud Eestis sai osa eestlastest jällegi omanikuks, kuigi enamik pidi leppima töölise või isegi töötu staatusega.

Eesti rahvas on suure osa uuemast ajast elanud võõrvõimude kehtestatud ühiskonnamudelite ja majandusreeglite järgi. Erinevatel ühiskonnamudelitel on ka sarnaseid jooni. Näiteks sarnanes muistse kogukonna mudel juhitava demokraatiaga eeskätt ühistulise omavalitsusliku korra poolest. Mõlemal juhul olid kohaliku elu korralduses määravaks kogukonnas tehtavad demokraatlikud otsused. Sealjuures ei olnud need otsused ka päris vabade otsustuste tulemused – neid mõjutasid tugevasti oma arvamusega ühiskonnas tunnustatud liidrid (muistses kogukonnas maa- ja kihelkonnavanemad – kuningad, juhitava demokraatia tingimustes president ja keskuhistute juhid).

Mõningaid paralleele võib näha mõisasüsteemi ja kapitalistliku ühiskonnamudeli lähemal vaatlemisel. Nii mõisasüsteem kui ka kapitalism on allutanud (üks vägivalda ja usuga, teine monetarismiga – raha võimuga) enesele põlisrahva – jätnud ta omandita ning ilma ka oma tööproduktist – loodud lisandväärtusest. Nii mõisasüsteem kui ka kapitalism ei arvesta rahvuslike huvidega. Nende eesmärgiks on omanikele kasumi tootmine, aga mitte heategevusele ja rahva enamuse huvidele orienteeritud tegevus.

Ühist võib leida ka muistse kogukonna ja sotsialistlikult tsentraliseeritud ühiskonnamudeli võrdlemisel. Näiteks olid maa, mets ja veekogud muistses kogukonnas ühisomandis ehk nn kõikide oma. Sotsialistlikus majandusmudelis olid maa, mets ja veekogud üldrahvalikus ehk riigi omandis. Esimesel juhul kontrollis ühisomandis olevate ressursside kasutamist kogukond, teisel juhul riik. Kui ideaalis võiksime muistset kogukonda käsitleda demokraatliku riigina, siis sotsialistlikku tsentraliseeritud ja ühe partei juhtimisel riiki me demokraatliku riigina siiski käsitleda ei saa.

Eestlane on läbi aegade olnud maarahvas. Ka tänapäeval meeldib eestlastele elada maal oma talus või siis eramus. Kõige paremini vastas eestlaste loomusele peretalude rajamise ja ühistegevuse arendamise periood – juhitud demokraatia. Sellel perioodil tegi maarahvas ära meeletu töö talude (NB! – oma kodu) ülesehitamisel. Sellele andis otsese tõuke ka riik, mis jaotas talude vahel mõisamaad, toetas talupestid ühistegevuse arendamisega, asundustalude rajamisega jne. Põlisrahvas elas oma talus, tegi tööd ja kasvas lapsi.

Põlisrahvale dikteeritud elamistingimused on mõjutanud ka eestlaste psüühikat ja kultuuri. Mõnede uurijate (nt Loorits 1951) arvates on eestlane loomult isekas ja

umbusklik, aga ka teisi rahvusi endaga integreeriv. Oskar Looritsa arvates on eesti naiste külgetõmbejõud nii võluv, et nad on suutnud eestlasteks ümber rahvustada ka neid võõraid mehi, keda nad on osanud liita enda ja oma rahva saatusega (Loorits 1951, lk 98). Viimast omadust hindavad mõned uurijad eriti kõrgelt, sest see olevat andnud eestlastele vajaliku elujõu ning takistanud oluliselt ka eestluse lõplikku hääbumist ja segunemist teiste rahvustega (sh nt sakslaste ja venelastega).

Ülemineku ühelt ühiskonnamudelilt teisele on üldjuhul põhjustanud välisjõud või selle mõju. Eestlaste elamise areaal asub geopoliitiliselt tähtsas kohas ja on inimestele elamiseks n-ö vääriselupaik – väljapääs merele, parasniiske kliima, minimaalselt looduskatastroofe, kalarikkad mageveekogud, viljakad põllud, ulukirikkad metsad, sood jne. Loomulikult on seda paika ihanud ka suuremad rahvad.

Analüüsides erinevate ühiskonnamudelite olemust tundub, et eestlastele on kõige meeldivamaks ja vastuvõetavamaks ühiskonnamudeliks olnud pereettevõtlusel, taludel ja ühistegevusel baseeruv ühistuline ühiskonnamudel. Kuna see mudel asub ideoloogiliselt sotsialismi ja kapitalismi vahepeal, peatume järgnevalt selle mudeli ühistulistel alustel.

4. ÜHISTULINE RIIGIKORRALDUS EHK JUHITAV DEMOKRAATIA

4.1. Poliitilise ühistegevuse olemus

Kui eelmises osas käsitlesime erinevaid ühistegevuse valdkondi ühistuteoreetilistest aspektist, siis järgnevalt vaatleme neid ühiskondlik-poliitilisest vaatevinklist. Poliitilise ühistegevuse all mõistame käesolevas õpikus demokraatia põhimõtetel baseeruvat poliitilist tegevust. See eristub selgelt üheparteilistest ühiskonnasüsteemidest, autokraatiast, monarhiast, aristokraatiast, finantsoligarhiast ja teistest mittedemokraatlikest ühiskonna poliitilistest süsteemidest. Siinkohal lisame veel, et õpik ei käsitlenud erinevaid poliitikateadusi. Esitatud poliitilise varjundiga arutelud on vajalikud selgitamiseks ühiskonnas eksisteerivate sotsiaal-majanduslike suhete mõjutamist-korraldamist ühistulistel alustel. Kui poliitikateadlased leiavad endale järgnevast midagi kasulikku, on see osa oma eesmärgi täitnud.

Inimesed ei ole ka demokraatlikes ühiskondades maailmavaateliselt kaugeltki alati ühel meelel. Ühed arvavad ning on veendunud, et demokraatlik ühiskond peab toimima loodusseaduste alusel ning olema oma arengus täiesti vaba. Teised arvavad, et ühiskond peab toimima rangelt ettekirjutatud reegleid järgides, milleks vajatakse kindlaid võimumehhanisme. Kolmandad peavad võimu realiseerimisel oluliseks raha ja kapitali olemasolu. Neljandad soovivad poliitilise ühistegevuse kaudu pääseda võimule ning rahuldada selle kaudu oma materiaalseid, sotsiaalseid ja kultuurilisi vajadusi.

Aja jooksul on inimesed maailmavaatelisel alusel koondunud mitmesugustesse gruppidesse ja püüavad nende abil oma maailmavaatelisti põhimõtteid ühiskonnas realiseerida. Neid gruppe nimetatakse **poliitilisteks erakondadeks ehk parteideks**. Kuigi mitmes Euroopa Liidu liikmesriigis (Inglismaa, Taani, Holland, Rootsi, Norra jt) on formaalselt tegemist monarhiaga ehk kuningavõimuga, toimivad ka need riigid tänapäeva demokraatlikke põhimõtteid silmas pidades. Demokraatlikult korraldatud riikides on poliitiliste erakondade tegevus seaduste alusel reguleeritud. Poliitilised erakonnad loovad riigikorralduse struktuuri (valimised), valitsemise reeglid (seadused) ning kehtestavad raamistikku, millest kodanikud peavad oma tegemistes juhinduma.

Demokraatlik riik ja demokraatlikult korraldatud omavalitsused on põhimõtteliselt üles ehitatud ja toimivad ühistuliste põhimõtete alusel. Veelgi enam – nii kohalik omavalitsus kui ka demokraatlik riik ongi ühistud (vt Schöber 2003, lk 47).

Poliitiline ühistegevus võib olla seaduslik, legaalne või illegaalne.

Seaduslik poliitiline ühistegevus põhineb erakondade, valimisliitude ja eraisikute osalemisel riigielu korraldamises, mis põhiseaduse ja alama astme seadustega on täpselt reguleeritud ning toimib nende järgi. Kõik Euroopa Liitu kuuluvad riigid lähtuvad oma tegevuses seadustest. Erinevates liikmesriikides on samalaadsete seaduste vahel väiksemaid erinevusi, kuid üldjuhul ei tohi need takistada omavahelist ja eelnevalt kokkulepitud koostööd. Seepärast püütaksegi kandidaatriikide seadusi Euroopa Liidu nõuetega kooskõlla viia.

Legaalne poliitiline ühistegevus. Selle all mõistame mitmesuguste huvi- ja survegruppide poliitilist koostööd, mis ei ole seadustega reguleeritud, kuid mis on lubatud.

Euroopa Liidus on aegade jooksul välja kujunenud erinevates valdkondades ühistulistel alustel tegutsevad kodanikuühenduste esinduskogud. Need on enamasti apoliitilised keskorganisatsioonid (ei esita demokraatlikele valimistele oma nimekirju ning ei osale otseselt poliitikas), kes püüavad rahumeelsete aktsioonidega saavutada riigis mitmesuguseid poliitilisi arenguid oma huvigrupile soodsas suunas. Sageli osalevad sellised ühendused seadusloome protsessides ning püüavad mõjutada valitsusi vastu võtma neile sobivaid ja soodsaid regulatsioone. Seega tegelevad kodanikuühenduste esindusorganisatsioonid samuti poliitikaga. Puhtpoliitilistest organisatsioonidest erinevad nad selle poolest, et esindavad enamasti ainult mõne kitsa valdkonna huve (nt põllumeeste ja talunike esindusorganisatsioonid).

Näiteks võiks tuua Soome ühistute keskliidu Pellervo, kes esindab Soome suuremaid ühistulisi keskorganisatsioone ning kellel on ka alaline esindus Euroopa Komisjoni juures. Kuigi tegemist ei ole poliitilise organisatsiooniga, mõjutab see oluliselt mitte ainult Soome valitsuse, vaid ka Euroopa Liidu komisjoni tegevust Soome ühistegelastele soovitavas suu-

nas. Oma poliitika tutvustamiseks annab Pellervo välja mitut populaarset ajakirja ning levitab ühistegevuse põhimõtteid soome rahva hulgas. Analoogilised keskorganisatsioonid tegutsevad peaaegu kõikides Euroopa Liidu riikides.

Mitmes riigis ja ka Euroopa Liidu Komisjoni juurde on moodustatud spetsiaalsed riiklikud ametkonnad või ministeeriumide ühistegevust koordineerivad struktuuriüksused, mis on vahelülis kodanike esindusorganisatsioonide ja valitsuse vahel ning vahendavad kodanikuühendustelt saadud informatsiooni valitsusele ja ka vastupidi – edastavad valitsuse seisukohti kodanikuühendustele.

Nii on näiteks Euroopa Liidu institutsioonide juures spetsiaalne, 27 liikmesriigi põllumajanduskooperatiivide esindustest koosnev põllumajanduslikke, kalanduslikke ja teisi maamajanduslikke ühistuid teenindav peakomitee (COGECA – General Committee for Agricultural Cooperation in the European Union), mis koordineerib liikmesriikide rohkem kui 131 000 ühistulise organisatsiooni tegevust, olles samal ajal maamajanduslike ühistute kuluaaripoliitika-organisatsioon Euroopa Liidu Komisjoni juures. Samasugused ühistulised nn lobiorganisatsioonid on loodud praktiliselt kõikides inimtegevuse valdkondades.

Seega etendavad legaalsed ühistulised keskorganisatsioonid määravat osa demokraatlike riikide poliitilises elus.

Illegaalne poliitiline ühistegevus. Selle all mõistame mõnede huvi- ja survegruppide poliitilist tegevust, mis on demokraatlikes riikides seadusega keelatud. Oma eesmärkide saavutamiseks kasutatakse näiteks terrorismi, sõjalist riigipööret ja revolutsiooni. Sageli arvatakse illegaalse poliitilise tegevuse hulka ka separatism ehk mingite rahvusgruppide püüded saavutada poliitilist iseseisvust ja sõltumatust.

Illegaalsel poliitilisel tegevusel on tegelikult looduslik-geneetiline tekkepõhjus. Olemuselt on see **vähemuse vastuhakk enamuse tahtele või oma erihuvide taotlemine seadusevastaste surve- või vägivallavahenditega.**

Ka Euroopa Liidu liikmesriikides on mitmeid illegaalseid organisatsioone. Tuntumateks on Hispaanias baskide ja Inglismaal iirlaste terroriorganisatsioonid, mis on äärmuslikel positsioonidel ning taotlevad oma eesmärged vägivallavahenditega. Mitmeid seaduste piirimaail tegutsevaid rühmitusi on ka Saksamaal, Taanis, Itaalias, Venemaal jt riikides. Üks jõhkramaid ja tehniliselt paremini organiseeritud terroristide rünnakuid toimus 11. septembril 2001. aastal USAs. Lennukirünnak New Yorgi Maailma Kaubanduskeskusele (WTC) lõhkus täielikult mitu pilvelõhkujat, mis matsid oma rusude alla umbkaudu 4000 inimest.

VAHEMÄRKUS: Poliitilist ühistegevust ja rühmitusi ei ole Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) sektorilises jaotuses ära märgitud. See tuleneb sellest, et poliitilist ühistegevust, mis toimib eriseaduste alusel, seostatakse enamasti riiklike institutsioonide pärusmaaga ning nende probleemidega ICA ei tegele. Poliitika ei toimi ilma riiklike institutsioonideta ning ka vastupidi – riiklikud institutsioonid on oma tegevuses alati mõjustatud poliitiliste jõudude tahtest. Demokraatlikud riigid toimivad üldjuhul ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtete alusel (valimised, täitevstruktuuride moodustamine, eelarvete formeerimine, riigikontroll jms).

4.2. Demokraatia eripalgelisus

Poliitilise ühistegevuse vahendusel luuakse demokraatlikes riikides rahva enamuse eesmärgi silmas pidades riigi valitsemiseks vajalikud riiklikud struktuurid (k.a riigikogu). Demokraatlik riik ei saa funktsioneerida kui „asi iseeneses”, st mingisuguse iseseisva, rahvast kõrgemal asuva avaliku institutsioonina, mis loob soodsaid tingimusi rahvusvaheliste korporatsioonide sissetungiks. Kõik poliitilised õigused mis tahes demokraatlikus riigis kuuluvad selle riigi omanikele – kodanikele. Välismaised ja muud korporatsioonid peavad tingimusteta austama kodanike vaba tahtet ja nendel ei ole mitte mingisugust õigust seda tahtet rahaliste, materiaalsete, sõjaliste ega ka psühholoogiliste vahenditega mõjutada. Paraku peame tõdema, et see alati nii ei ole. Mida rohkem me poliitiliste vahenditega liberaliseerime riigisiseseid ja -väliseid suhteid, seda ahnemalt meid raha võimule püütakse allutada.

Me peame arutlema kindlasti selle üle, kas me oleme reguleerinud oma riigis toimivaid poliitilisi, majanduslikke ja sotsiaalseid suhteid ülearu, vähe või parasjagu. Ilmselt ei tohi väikeriik, mille eksistents on suhteliselt kergesti haavatav, anda mõtlematult kogu majandust välismaiste korporatsioonide meelevalle alla. Praktika näitab, et selle tulemusena suureneb tööpuudus, rahvamassid vaesuvad ning raha liigub riigist välja. Kui me teeme liialt suuri poliitilisi järeleandmisi, siis vallanduvad protsessid, mis võivad ühel hetkel muutuda meie poolt kontrollimatuks ja suunamatuks. See aga tähendaks kindlalt iseseisvuse kaotust.

Mitmed ühiskonnauurijad on täheldanud, et aja jooksul riigibürokraatia süveneb. Ühel hetkel võib bürokraatia ka demokraatlikes riikides väljuda parlamentide kontrolli alt. Riigiametnikud produtseerivad järjest enam uusi seadusi, mis on nendele või mingitele kindlatele huvigruppidele kasulikud. On isegi väidetud, et kui luua juurde üks bürokraadi ametikoht, siis hoolitseb ta selle eest, et tööd oleks kümnel inimesel. Kui 1995. aastal oli põllumajandusministeeriumis tööl ligikaudu 120 inimest, siis viieteistkümne aasta möödudes oli ametnike arv kasvanud rohkem kui kahekordseks. Liigne bürokraatia sünnitab ka korruptsiooni.

VAHEMÄRKUS: Sisuliselt oli poliitiline võim Eestis 1992. a valinud oma prioriteetseks tegevussuunaks liberaalse turumajanduse, mis andis vaid vähestele võimaluse rikastu-

da. Sel ajal kui Eesti läks üle oma rahale (juuni 1992) ning kehtestas takistusteta piirirežiimi, loodi välis- ja globaliseeruvale kapitalismile soodsad tingimused Eestisse tulekuks ning sinse rahva arvel rikastumiseks. Poliitiline võim läks Eestis sel ajal järjest enam rahvusvaheliste kontsernide ja rahandusinstituutide (IMF, Maailmapank jt) mõju alla. Kas see oli juhus või meie parlamendisaadikute selge poliitilise tahte puudumine? Ilmselt ei seda ega teist.

Riigikogus ja valitsusasutustes tegeldi tol ajal ainult väikeste ja Eesti riigi seisukohalt ebaoluliste pisiküsimuste (näiteks kella keeramine) otsustamisega. Eesti rahva jaoks olulisi küsimusi enam ei arutatudki või siis tehti seda ainult mingites ja kellegi poolt (Euroopa Liit, IMF, WTO, väliskapital jms) rangelt ettekirjutatud raamid.

2001. a sügisel (05.09.2001) toimus siseministeeriumis Soome kogemusi kajastav konverents „Kodanik riigile lähemale”. Mitmed konverentsi ettekanded näitasid, et ka Soomes on kodanike osalemine ühiskonnaelu korraldamisel kujunemas tõsiseks probleemiks. Näiteks tõdes Tampere ülikooli professor **Ari-Veikko Anttiroiko**, et läänes levinud osalusdemokraatia, kus kodanikud valivad teatud hulga esindajaid rahva esindusorganitesse, on sattunud kriisiolukorda suurte ühiskonnamuudatuste ning nõrgenenud poliitilise usalduse tõttu (Anttiroiko 2001, lk 14).

2012. aastal tekkisid ka Eestis samalaadsed probleemid. Valitsust süüdistati peamiselt selles, et kodanikuühendusi ei kaasata rahvale oluliste otsuste koostamise ja vastuvõtmise protsessi. Koalitsioonis olevad poliitilised erakonnad vastasid seepeale, et nad said 2011. a valijatel mandaadi mis tahes otsuste vastuvõtmiseks ning nad ei pea seepärast kellegagi oma otsuseid kooskõlastama. Seepeale vallandus 2012. a streigilaine (algul õpetajad, hiljem arstid).

VAHEMÄRKUS: Siinkohal tundub, et Konstantin Pätsi poolt möödunud sajandi kolmekümnendatel aastatel rakendatud juhitav demokraatia (omavahel vaenutsevate väikeparteide keelustamine, riigipoolselt mõjukate keskkühistute ja erialaliitude süsteemi rakendamine, liidrirolli ihalevate inimeste kaasamine riigi majanduse juhtimisse jt) andis majanduses ootamatult kiireid positiivseid tulemusi. Ka poliitiliselt oli Eesti ühiskond küllaltki rahulik ning poliitilisi streike ei korraldatud.

Eelnevast selgub, et kirjeldatud probleemid ei ole omased mitte ainult Eestile ja teistele nõukogude režiimist vabanenud riikidele. Need on rahvusvahelise ulatusega globaalsed probleemid ja hädad, mille on esile kutsunud üleilmastuva kapitalistliku majandussüsteemi kriis.

Kui Eesti valimisealistest inimestest kuulus sajandivahetusel poliitilistesse erakondadesse ainult 1–2%, siis näitas see, et eesti rahvas ei usaldanud oma poliitilist ladvikut ja ei olnud rahul *vahendatud* demokraatiaga. Kahlematult oli tegemist vastastikuse suhtega. Kui võim rahvast ei hooli, siis ei hooli ka rahvas oma poliitikutest. Nii oligi viimase paarikümne aasta jooksul toimunud kardinaalne ja otsus-

tav nihe. 21. sajandi algul pidime tõdema, et Eestis oli võim juba võõrandunud rahvast. Küsitluste tulemused näitasid, et rahva usaldus riigikogu ja valitsuse vastu oli kümne aastaga vähenenud kolm korda. 2010. aastal tehtud küsitlus näitas, et rahva kaitsetahe on järsult vähenenud 10% võrra.

Eesti põhiseaduslik riigivõimu korraldus – *osalusdemokraatia* – oli kahekümne aasta möödudes ennast ammendanud ja muutunud kapitalismi esindavaks esindusdemokraatiaks. Veel 2012. aastal oli valitsevatel erakondadel kombeks avalikult deklareerida, et kuna nad võitsid viimased valimised, siis on rahvas neile andnud täieliku mandaadi teha iseseisvalt, rahvaga täiendavalt nõu pidamata, poliitilisi otsuseid. Poliitiline süsteem, mis baseerus ainult väikesearvulistel ja liidrikesksetel poliitilistel erakondadel, osutus väikese Eesti riigi jaoks ebaratsionaalseks. Eesti kompetentsete ja aateliste poliitikute *pink* oli rahvaarvust tulenevalt liiga lühikene. Umbes pooled asjatundjad ja aatelised inimesed olid pidevalt reservis-opositsioonis. See oli meie intellektuaalse potentsiaali väga suur raiskamine.

Eestis on loodud ülikallis ja samas ebaefektiivne poliitiline süsteem, mis tegutseb peamiselt üksikisikutest poliitikute, mitte rahva enamuse huvides. Rahvas on pelgalt vahendiks, mida vajatakse ainult demokraatia demonstreerimiseks. Riigikogu ja valitsuse liikmete palgad ja sotsiaalsed garantiid on umbes kaks korda kõrgemad, kui vaja. Nähtavasti põhjustas see kohalikel ja riigikogu valimistel nii erakondade sees kui ka erakondade vahel väga tugeva võitlemise võimu (tegelikult tulusa ametikoha ja raha) pärast. Võitjateks osutusid sageli ambitsioonikad võimu- ja rahaahned inimesed ning intrigandid, kelle ajupotentsiaal ja isikuomadused olid paremal juhul ainult keskmisel tasemel. **Iivi Masso** arvates kaotas sellisest olukorrast ainult demokraatia (Masso 2002 lk 11), st Eesti rahvas.

Praktika on näidanud, et isegi programmide põhjal lähedaste erakondade koostöö on Eesti-suguses väikeriigis osutunud „liiderdamiste” ja isiksustevaheliste suhete tõttu võimatuks. 2010. aastal välistas Reformierakonna liider **Andrus Ansip** igasuguse koostöö **Edgar Savisaarega**. Sama tegi aasta hiljem ka IRL liider **Urmas Reinsalu**. Vastandlike vaadetega erakonnad võivad võimu ja raha nimel küll lühemat aega koalitsioonis olla, kuid rahvale sellest kasu ei ole. Seega *suur koalitsioon*, kus kõik erakonnad püüavad koostööd tehes riigi arengule kaas aidata, on Eestis tõenäoliselt võimatu ning tööle ei hakka.

Poliitilised erakonnad on näidanud oma võimetust poliitilise ühistegevusega Eesti Vabariiki edasi viia. Olles andnud kogu majandusliku võimu rahvusvahelistele kontsernidele, seda tõenäoliselt ei saagi enam teha. Kuigi mõni partei(liider) võib unistada, et võimule saades hakkab ta olukorda kardinaalselt muutma, on see praktiliselt võimatu – globaalse kapitalismi küüsisist ei ole nii lihtne lahti rabeleda. Teisest küljest võib õigus olla ka **Oskar Looritsal**, kes on kirjeldanud eestlaste hulgas kummitavat nn *kahe-rinde-needust*. Tema arvates on see eestlastele loomupärane separatism, mis ei lase inimesi jõuda ühistele seisukohtadele ning mis avaldus juba

muistsetes vabadusvõitluses, rahvuslike suurürituste korraldamisel ärkamisajal, Tallinna ja Tartu vaimu vastandumisel ja ka nn vaikival ajastul 1930. aastatel (Loorits 1951).

Kahe-rinde-needusest on võimalik jagu saada ainult kodanikuühenduste massilisel ja aktiivsel kaasabil, kusjuures rahva võim tuleb tagasi saada nii majanduses kui ka sotsiaalelu valdkondades. Selleks on kasutatud riiklikke jõuvõtteid. Mitmetes riikides on rakendatud erinevaid riiklikke abinõusid ja motivaatoreid inimeste koostööle sundimiseks. Näiteks Taanis ja Soomes on kehtestatud mitmesuguseid kohustuslikke makse ühistute liikmetele, mille eesmärgiks on kindlustada ühistutele hädavajalik sissetulek ning tagada liikmete koostöö ühiste eesmärkide realiseerimisel. Selline riigipoolne sekkumine ei ole kasulik mitte ainult eraomanikele ja ühistutele, vaid ka riigile. Viimastel aastatel püütakse suurfirmade kuluaaripoliitika tulemusena riigi osa ühistute edukal toimimisel vähendada. Näiteks Soomes püütakse **Janne Näräkkä** andmetel äriettevõtete poolt mahitatud seaduseparanduste kaudu loobuda metssaomanike ühistute kasuks sundmaksustamisest (Näräkkä ettekanne 15.03.2012 toimunud erametsandusliku ühistegevuse konverentsil). Selle taga oli selgelt nähtav kapitaliühingute huvi saada oma kontrolli alla Soome erametsaomanike tooraine – puit, et selle arvel oma kasumeid suurendada.

VAHEMÄRKUS: Ilmselt nägi „kahe-rinde needuse“ omal ajal läbi ka Konstantin Päts, kui ta natsismi tõrjumiseks ja eestluse kaitseks peatas rivaalitsevate poliitiliste erakondade tegevuse ning tõi juhitava demokraatia abil poliitikasse kodanikuühendused ja keskühistud. Natslikul Saksamaal toimunu tõttu arvestas ta nähtavasti ka Eestis võimalusega, et ühistute asemele tulevad kapitalistid, kes võtavad majanduse oma kontrolli alla, mille tulemusena lõhutakse ära eestluse juured. Sellest ajajärgust oli lähemalt kirjutatud õpiku II osas.

Ka majandustegevuse poolest ei olnud Eesti aastatuhande vahetusel demokraatlik riik. Eesti majandust ei kontrollinud enam ei valitsus ega ka riigikogu. Riigikogus tegeldi ühiskonda vähe mõjutavate ja muutvate seaduste paranduste parandamisega, valitsuse istungitel tehti otsuseid pisi-asjades. Riigivõimu organid olid rahvusvaheliste majandusmonopolide ja rahandusringkondade poolt raamistatud ja suukorvistatud.

Seepärast on rahva võimu tagasisaamisel oluline roll, peale poliitiliste erakondade, veel kõikidel kodanikuorganisatsioonidel, k.a ametiühingud, usuorganisatsioonid, kõikvõimalikud seltsid, liidud, ühistud, keskühistud, ümarlauad, foorumid jt.

Sageli väidetakse, et riik ei tohi sekkuda ettevõtlusesse ja majandustegevusse. Tegelikult on see riigi kohustus. Mittesekkumise tulemusena vallutab raha võim rahvad ja riigid, mis langevad sisuliselt finantsoligarhia võimu alla. Eesti rahva demograafiline olukord viitab sellele, et eestlaste arv väheneb paarikümne aasta jooksul piirini, millest alates muutub rahvusriigi säilimine küsitavaks, on mis tahes riiklikud poliit-

tilised, majanduslikud ja sotsiaalsed eelistused eestlastele ja siin alaliselt elavatele eestimaalastele põhjendatud ning hädavajalikud. Eesti rahva säilimise huvides peaks riik sekkuma ka rahvusvaheliste korporatsioonide tegevusse. Vastasel korral on riik globaliseeruva kapitalismi, mitte aga oma rahva teenistuses.

Kodanikuühenduste tegevust ja protsessi peab juhtima riik (riigikogu ja valitsus). Seejuures tuleb tunduvalt suurendada osalusdemokraatiat ning vähendada vahendusdemokraatia rolli. Sellise kahesuunalise tegevuse üldnimetus on juhitud demokraatia. See ei tähenda mitte uut ja Eestile ohtlikku vaikivat ajastut ega kellegi diktatuuri. Vastupidi, see on võimalus demokraatia tagasisaamiseks. Tõenäoliselt tuleks muuta põhiseadust, valimisseadust ja veel teisi seadusi, et tagada rahva suurem osalemine majanduse ja sotsiaalelu juhtimisel ja kujundamisel.

Eeskätt poliitilise rahvavõimu taastamise kaudu (poliitiline ühistegevus) on meil võimalik tagasi võita ka kaotatud positsioonid majanduses ja sotsiaalsfääris. Demokraatlikus ühiskonnas ei ole teist mehhanismi peale **rahva võimu**, mis kaitseks rahvast hiiglkorporatsioonide türannia eest (George 2000, lk 200; Korten 2000, lk 336).

4.3. Majanduslik ühistegevus

Eesti tuntuim põllumajandustegelane, 1919. a maareformi üks autoreid **Theodor Pool** on öelnud, et poliitilisele iseseisvusele peab järgnema ka majanduslik, eriti põllumajanduslik iseseisvus. **Majandusliku ühistegevuse** kaudu saab inimesest **tootmisvahendite kaasomanik** ning tootmis- ning müügi protsessis tekkivad tulud ja kasumid jäävad liikmetele-omanikele. See on eriti oluline tooraine tootjate (põllu-, metsa- ja kalamajandus) puhul, kes ühistegevuse kaudu saavad osa turul tekkivatest kasumitest.

Väga oluline on väikeriikide jaoks ka ühistuliste pangandus-, kindlustus-, tööstus-, ehitus- ja kaubandussektorite olemasolu. Pangandus- ja kindlustussektorid olid juba sajandivahetusel sisuliselt täielikult väliskapitali kontrolli all. Samuti ka suur osa tööstus- ja ehitussektorist. Lootus, et need suudetakse väliskapitali käest tagasi osta, on ilmselt naiivne. Kuni nende kaudu teenib väliskapital kergelt suuri kasumeid, seda ei juhtu. Kuid majanduslik võimalus on olemas. Asjaolu, et need ettevõtted on Eestis suhtelises monopoolses seisundis, võimaldab riiklikult suunatud ja toetatud majandusliku ühistegevuse abil nendesse sektoritesse ühistegevusega sisse kiiluda. Rahvuslikul kapitalil baseeruvad ühistud asutatakse rahvusvaheliste ettevõtete kõrvale ning riiklikke toetusmehhanisme kasutades hõivavad nad teatud aja jooksul järjest suurema osa turust, millega tõrjuvad tasapisi ka soovimatu väliskapitali välja. See oleks nähtavasti üks vähestest teedest Eesti majandust ühistegevuse vahendusel rahvuslikule kapitalile tagasi saada.

Tänu ajaloolisele järjepidevusele õnnestus Eestis säilitada ühistuline jaekaubandussüsteem. Nii konkureerisidki jaekaubandusturul suhteliselt edukalt Eesti Tarbi-

jateühistute Keskühistu süsteemi kaubandusketid (Maksimarket, Konsum, A & O). Eesti keskmisena kuulus ETK kaubanduskettidele 2000. aastal peaaegu 27% jackaubandusturust, maapiirkondades isegi 60–80%. 2010. aastaks oli ETK turuosa vähenenud juba 23%ni ja seda eeskätt võimsate välismaiste jackaubanduskettide turuletuleku tõttu. Kui ka teistes valdkondades õnnestuks samalaadne turuhõive saavutada, on selge, et Eestisse jääks selle tulemusena miljoneid eurosid rohkem.

Hea ülevaate majandusliku ühistegevuse rollist ühiskonnas saame Soome ühistegevusliidu Pellervo koostatud tabelist IV-1.

Maamajandusliku suunitlusega ühistud Soomes 2010

Tabel IV-1. (Soome Pellervo-Seltsi andmed)

2010	Ühistute arv	Liikmete arv	Töötajate arv	Käive (mln eurot)	Turuosa %	Turuosalised
Lihäühistud	5	10 800	14 000	3500	80	tootjad
Piimaühistud	21	10 500	4900	2950	97	tootjad
Munaühistud	2	350	120	45	45	tootjad
Aiandusühistud	5	400	60	50	0–40	tootjad
Metsäühistu	1	126 400	12 200	5400	40	erametsa- omanikud
Aretusühistu	1	18 800	400	35	100	
Varustus AS	—	—	1300	900	50	
Tarbijate ühistud	33	2 218 600	42 000	11 100	45	kogukäive
Ühispangad	252	1 428 100	13 200	2140	38	deposiidid
Ühiskindlustus	64	560 000	1100	400	10	preemiad
KOKKU	384	4 373 950	87 980	25 620		
2009 kokku	399	4 230 400	89 100	26 930		

Tabelis IV-1 on toodud andmed Soome maamajanduses tegutsevate ühistute kohta. Tabeli andmetele tuginedes saame teha järelduse, et peaaegu kogu maamajandus kuulub ühistute kaudu Soome kodanikele. See aga tähendab, et kogu ühistutes ringlev raha ja kapital jääb maapiirkondadesse ja selle omanikeks on Soome talupidajad ja väikeettevõtjad. Soome ühistud annavad tööd ligi sajale tuhandele inimesele, kes elavad maapiirkondades või väikelinnades.

Lisaks maamajanduslikele ühistutele tegutses äriregistri andmetel 2010. aastal Soomes kokku 4311 ühistut. Paljud soomlased on üheaegselt mitme ühistu liikmed. Soomes oli 2011. a lõpul üle 5,2 miljoni elaniku, kusjuures 2011. aastal kasvas Soome elanikkond 26 000 inimese võrra. Arvatakse, et üheksa inimest kümnest oli 2011. a Soomes seotud ühistutega. Tundub, et mida rohkem inimesi on liitunud ühistutesse, seda enam soovitakse sellises riigis elada. Kindlasti on suurem ka nn meie tunne – soomlane tunnetab, et ta on selle riigi ja majanduse kaasomanik ning

ka vastutab selle eest. Kui esitada retooriline küsimus, kellele kuulub Soome maa-majandus, siis saame selge vastuse – Soome maamajandus kuulub soomlastest omanikele, kes on selle omanikud, haldajad ja valitsejad. Veelgi laiemas mõttes võib väita, et kogu Soome riik koos majandusega on soomlaste omandis ja kontrolli all.

Tundub, et Soome Vabariigis ei ole kohta maamajanduslikele suurettevõtetele, mis kasutavad massiliselt palgatööjõudu. Mitmed Soome ärimehed seevastu on leidnud tulusa äritegemise võimaluse Eesti maapiirkondades, kus nad on asutanud mõisa-taolisi kapitalistlikke suurfarme ja teisi ettevõtteid, mis kasumi maapiirkondadest välja viivad.

Omaette probleemiks on saanud järjest enam monopoliseeruvad välismaised taristu-, kinnisvara- ja kommunaalettevõtted. Nendega konkureerimiseks peaksid kohalikud omavalitsused taasasutama munitsipaalomandis ja ühistulistel alustel toimivaid taristu- ja kommunaalteenuseid osutavaid (teenused omahinnaga) ühissettevõtteid (energia, side, tervishoid, kommunaalmajandus, transport).

Majandusliku ühistegevuse vahendusel suunatakse ümber rahavood turgudel, tekiavad uued töökohad ning majanduslik motivatsioon tegutsemiseks. Olulisim on, et majandusliku ühistegevuse kaudu ei teki ega viida riigist välja puhaskasumeid.

Majandusliku ühistegevusega on võimalik luua vajalik materiaal-tehniline baas oma-riikluse tugevdamiseks ning rahva elatusaseme kiiremaks tõusuks. Teiselt poolt, ja isegi veel olulisem on, et massilises majanduslikus ühistegevuses osalejad – ühistute liikmed (eesti rahvas) on oma ettevõtete kaasomanikud ja samal ajal ka riigi omanikud. Majandusliku ühistegevuse turuosa suurenemisega suureneb ka omanike-liikmete arv, suureneb rahva seotus kodumaise kapitaliga ning muutub ka põlisrahva sotsiaalne roll – palgatöölised saavad omaniku staatuse.

4.4. Sotsiaalne ühistegevus

Sotsiaalse ühistegevuse kaudu koondub rahva vaimne potentsiaal ning luuakse iseseisva riigi jätkuvaks arenguks vajalik sotsiaalne kapital. Eesmärgiks on kasvata-da rahva koostööd ja sidusust ning suurendada sotsiaalset kapitali.

Sotsiaalse kapitali avaldumisevormideks on näiteks üldrahvalike üritustena laulu-peod, Balti kett jmt, mis näitavad eesti rahva vaimu valmisolekut vabaduseks ning iseseisvuseks. Omamoodi eeldused sotsiaalse kapitali tõusuks lõi Eesti eurolaulu võit 2001. a Kopenhaagenis. Rahva vaimu, aadete ning psüühilise tasakaalu taga-mine on sama tähtsad kui poliitiline ja majanduslik ühistegevus.

Sotsiaalse ühistegevuse arengut peaks toetama riik. Demokraatlikus riigis ei saa teisiti ollagi. Ka hoiakute kujundamine on üldriiklik probleem. Kui riik inimeste hoiakuid ei kujunda ning sotsiaalse kapitali arengut ei soodusta, siis ilmuvad hoiakute kujundajatena areenile kapitalistid, kes teevad seda juba oma huvidest läh-tuvalt. Tagajärjeks väärastunud mõtlemisega ühiskond, kus pole kellelgi hea elada.

4.5. Ühiskonna poliitiline telg

Käesoleva peatüki eesmärgiks ei ole käsitleda politoloogilisi küsimusi, kuigi peame neid ühistegevuse aspektist siiski natukene puudutama. Loomulikult ei pretendeeri autor siinjuures mingile absoluutsele tõele. Pigem on eesmärgiks selgitada õpiku III osas kirjeldatud ühistulise riigikorralduse asukohta traditsioonilisel vasak-parempoolisel poliitilisel teljel.

VAHEMÄRKUS: Ühiskonna ja ühistegevuse teoreetilistes käsitlustes võime leida ka ruumilisi ja mitmeteljelisi kujutlusi. Näiteks käsitlesime eespool põgusalt Paul Tammerti kaheteljelist mudelit. Hollandlane Onno-Frank van Bekkum on omalt poolt välja pakunud ühistute ruumilise, kaheksanurgalise mudeli (Bekkum 2003), mida vaatleme lähemalt ühistute struktuure käsitlevas osas.

Sissejuhatavalt veel mõned meeldetuletused.

- **Valgustatud monarhia** all mõistetakse enamasti pärimise teel omandatud kuningavõimu, mis kaitseb võrdselt kõiki ühiskonnakihte ja ei lase seejuures rahakatel ringkondadel teha enda jaoks kasulikke ja samal ajal enamust ahistavaid ja ekspluateerivaid otsuseid. Seejuures on suur oht, et rikkad kukutavad sellise kuninga õige pea troonilt. Et seda ei juhtuks, peab kuningas saama valgustatud monarhia realiseerimiseks endale rahva enamuse seast liitlased, kes peavad olema huvitatud ja motiveeritud kuningavõimu säilimisest ja selle kindlustamisest. Seega valgustatud monarhi puhul eeldatakse, et tegemist on väga targa ja demokraatlikult käituva kuninga võimuga, mis ei lase ühelgi äärmusel võtta ühiskonnas juhtivat positsiooni. Parim võimalus selleks on toetuda kodanikuühendustele, sh ka ühistutele.
- **Juhitava demokraatia** põhiolemust kirjeldasime eelmistes alapunktides. Valgustatud monarhiast erineb see eeskätt selle poolest, et puudub päritav võimumechanism. Selle asemel on põhiseadus, mille alusel rahvas valib riigipea, kes saab valimise järel ka üsna suure konstitutsioonilise võimu. Suurem osa rahvast kaasatakse enamasti reguleeritud poliitilise ühistegevuse kaudu, kus poliitiliste parteide kõrval teevad poliitilisi otsuseid ka kodanikuühendused (keskühistud ja keskseltsid ning -liidud jt). Sageli täidab seda funktsiooni ka kahekojaline parlament. Rahva esitatud keskühistute ja -seltside saadikutel (kojal) peaks olema parteide poolt ette valmistatud ja heaks kiidetud seaduste üle vetoõigus. Seda eeskätt seepärast, et erakondadel on selge kalduvus esindada gruppe, kelle huvid ei pruugi kattuda rahva enamuse tahtega. Seejuures on presidendi ja peaministri kohad vahel ühildatud (USA mudel), et tagada sisuliselt juhitava demokraatia toimimine.
- **Juhitava demokraatia rakendamise eelduseks** on üleriigilise poliitilise, majandusliku ja sotsiaalse ühistegevuse ulatuslik olemasolu. See on vaja selleks, et ületada kapitalistlikult meelestatud raha võimule orienteeritud huvigruppi-

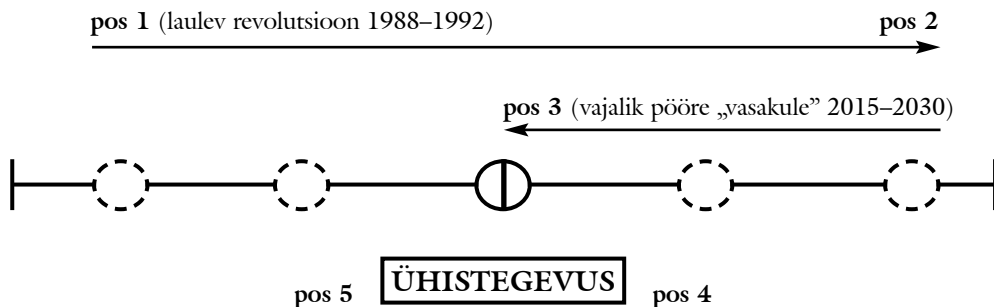
de vastuseis. Ajalugu on näidanud, et viimased on oma võimu nimel valmis hävitama (ka füüsiliselt) mis tahes katsed kehtestada riigis sisuline demokraatia, s.o ühistegevuse kõik eespool kirjeldatud valdkonnad. Teiselt poolt on juhitavale demokraatiale ohuks ka kommunistlik ideoloogia, mis püüab hävitada eraomanduse ja kogu majandussüsteemi ühiskonnastada. Kuigi NSV Liidu kokkuvarisemise järel kaotas kommunism oma reaalse võimu, pole kommunistlik ideoloogia maailmast kuhugi kadunud.

- **Demokraatia** on valitsemisvorm, mille tunnuseks on kodanikkonna osalemine poliitikas, võimude lahusus ja tasakaalustatus, seaduse ülimuslikkus ning inim- ja kodanikuõiguste austamine. Demokraatia defineerimisel peame arvestama, et seda võib olla kas *liiga vähe*, *liiga palju* või *parasjagu*. Praktikast on enamasti kasutatud demokraatia liikide eristamiseks termineid: *otsedemokraatia*, *esindusdemokraatia*, *osalusdemokraatia*.
- **Otsedemokraatia** ehk vahetu demokraatia all mõistetakse riigikorda, kus võimu teostavad inimesed ise (referendumid, rahvakoosolekud). Näiteks Šveitsis korraldatakse peaaegu kõikide rahva jaoks olulistes küsimustes enne otsuste vastuvõtmist referendumeid ehk rahvaküsitlusi.
- **Esindusdemokraatia ehk kaudse demokraatia** all mõeldakse riigikorda, kus kodanikud teostavad võimu regulaarselt korraldatud valimistel erakondade või muude valitud esindusorganisatsioonide kaudu. Rahva poolt enim hääli saanud erakond moodustab valitsuse ja võtab valimiste vahelisel perioodil vastu seadusi ilma rahvalt nõu küsimata. (Näiteks deklareeris Reformierakond 2012. aastal, et seaduste vastuvõtmisel pole nendel vaja enam kellegagi (ametiühingud, keskliidud, teised opositsioonierakonnad), peale koalitsioonis oleva Isamaa ja Respublica Liidu, nõu pidada. Neil olevat rahva poolt antud mandaat mis tahes otsuste tegemiseks.) Vahel on esindusdemokraatias kasutatud ka leebemat varianti – olulisemates küsimustes peetakse eelnevalt nõu kodanikuühendustega või korraldatakse üksikuid referendumeid.
- **Osalusdemokraatia** on kahe eelmise vahepealne valitsemisvorm. Oma arvamust oodatakse kõikidelt osapooltelt ja asjast huvitatud isikutelt. Oma loomult sarnaneb osalusdemokraatia juhitava demokraatiaga. Kui juhitava demokraatia sisse on juba kodeeritud rahva esindusgruppide kohustuslik osavõtt võimu teostamisest (korporatiivne demokraatia), siis osalusdemokraatia puhul on tegemist kodanikuühenduste võimalusega osaleda võimu realiseerimise juures.

Tänapäeval on demokraatlikeks nimetatavate riikide puhul tavalisimaks esindusdemokraatia – riigi hääleõiguslikud kodanikud valivad enda seast esinduskogu, kes tegeleb riigile oluliste küsimuste otsustamisega. Esindusdemokraatiale on tunnuslik, et kuigi kodanikud on valinud esindajad, on esindajatel otsustamise ajal vabadus lähtuda oma parimast äratundmisest, kuidas valijate huve esindada.

VAHEMÄRKUS: Otsedemokraatia on iseloomulik väikestele ühistutele, gruppidele ja kogukondadele. Tänapäeva infotehnoloogia vahendite abil, kus info liigub reaalajas, on võimalik kaasata otsedemokraatiasse ka suuremaid inimgruppe.

Ühiskonna poliitiline telg

Kommunism

Isetus
Omand ühiskonnastatud
Vasakpoolsus
Riigi mõju
maksimeeritud

Juhitav demokraatia

Isetus + isekus
Eraomand + ühisomand
Tsentrism
Riik kordineerib
majandust

Kapitalism

Isekus
Eraomand
Parempoolsus
Riigi mõju
minimaalne

Joonis IV-3 (autori koostatud)

Ühiskonna lineaarsel poliitilisel teljel on selle otsena kujutatud kaht vastandlikku äärmust. Vasakul teljeotsal asub äärmuslik ideoloogiline ühiskonnakord – kommunism. Paremal teljeotsal teine äärmuslik ideoloogia – kapitalism. Kuna nad on äärmused, siis ei ole kumbki ühiskonnale tervikuna vastuvõetav. Praktikas on nii, et ühiskonna tegelik poliitiline seisund („pall”) asub kuskil kahe äärmuse vahel.

Näiteks NSV Liidus asus ühiskond kindlalt vasakul, kuid samal ajal mitte ka päris äärmuses – kommunismis (joonisel IV-3 pos 1). Riigi omandis ja kontrolli all olid kõik tootmisvahendid ja raharinglus. Eraomandus oli lubatud isiklikele tarbimisvahenditele (piiratud suurusega eramu, sõiduauto, isiklikus kasutuses tööriistad ning olmevahendid).

Tugevalt kapitalistliku orientatsiooniga riikides asub ühiskond paremal, kuid samuti mitte päris äärmuses (joonis IV-3, pos 2). Kuigi kõik tootmisvahendid on üldjuhul eraomandis, saavad riigid osaliselt mitmesuguste fiskaalsete abinõudega majanduse arengut ka mõjutada.

Tänu ulatuslikult arenenud ühistegevusele on paljudes nn kapitalistliku orientatsiooniga riikides ühiskonna „pall” üsna lähedal tsentri positsioonile (joonisel IV-3 pos 3).

Ühistuteooriast teame, et ühistutes on üheaegselt tegemist nii eraomandi (osamak-sud) kui ka ühisomandiga (reservkapital). Kui ühistutes jaguneb kapital kaheks – pool on eraomand (osamaksud) ja teine pool ühisomand (reservkapital), siis asu-vad ühistud poliitilise telje tsentris. Kui ühiskonnas tervikuna on eraomand tasa-kaalus ühisomandiga, siis saamegi rääkida ühistulisest riigikorraldusest, millele juba omal ajal juhtis tähelepanu Jaan Tõnisson (vt käesoleva õpiku III osa).

VAHEMÄRKUS: Kunagine Rootsi peaminister Olof Palme tavatses öelda, et maailma kõige sotsialistlikum riik on Rootsi (Leetsar 1989, lk 89). Kuna Rootsis olid väga tugevalt arenenud ühistud ja rahval olid kindlad sotsiaalsed tagatised, siis võis ühis-konna „pall” asetseda tõesti tsentrist isegi natukene vasakul (pos 5).

Ka kõige kapitalistlikumates riikides ei ole üldjuhul tegemist nn puhta kapitalis-miga. Eraomandi kõrval on oluline roll ühistutel ja ka avalik-õiguslikel organisat-sioonidel, mille varad kuuluvad riigile. Samuti on paljudes riikides teatud tegevus-alad riigistatud (haridus, päästeteenistus, piirivalve, sõjavägi, diplomaatiline teenis-tus, raudteed, energiakandjad jm).

Eelmise sajandi lõpul postkommunistlikes riikides toimunud revolutsioonide tule-musena nihkus ühiskonna „pall” järsult paremale (joonisel IV-3 pos 2). Seega isegi palju rohkem paremale, kui ta oli nn vanades lääne ühiskondades (pos 4 – pos 3). Mõned riigid (Põhja-Korea, Kuuba) on jäänud endiselt positsioonile 1. Tundub, et Hiina ligineb tasapisi positsioonile 5 või isegi positsioonile 3. Sama protsess on käi-mas veel mitmes teises riigis. Sellest võib järeldada, et riigiti liiguvad „pallid” kogu aeg mõnevõrra erinevalt ühiskonna teljel ning meil ei ole võimalik nende asukohti mõnes kindlas ja soovitud punktis fikseerida.

Näeme, et kommunismi ja kapitalismi vahel on ühiskonna „pallil” palju võimalikke asendeid, mida võib iseloomustada erinevate nimetustega – sotsiaalne demokraatia, demokraatlik vabariik, sotsiaalne turumajandus, sotsialism, totalitaarsed režiimid jne. Ajalugu on õpetanud, et äärmuslikud riigikorrad ei ole efektiivsed. Seepärast peaksidki demokraatliku orientatsiooniga ühiskonnad arendama eelistatult ühis-tegevust ja ühistuid, mis looks ühiskonnas tasakaalu olukorra.

VAHEMÄRKUS: Tundub, et praktiliselt kõikidele, sh ka äärmustele, meeldib sõnaühend „demokraatia e rahva võim”. Äärmusliku kapitalismi puhul, mida juhitakse raha võimuga, ei ole demokraatiaga midagi ühist. Samuti on raske näha demokraatiat ka totalitaarsetes kommunistlikes vasakpoolsetes režiimides.

4.6. Eesti asendid poliitilisel teljel

Möödunud sajandi kolmekümnendatel aastatel asus Eesti ühiskond üsnagi telje keskel. NSV Liit oli kindlalt kaldunud Eestist vasakule telje serva (pos 1) ja Lääne-Euroopa riigid, sealhulgas Saksamaa, paremale (pos 4). Oma keskse asendi (pos 3)

tõttu saamegi väita, et Eestis ei olnud toona tegemist ei kommunismi ega ka kapitalismiga. Kõige paremini iseloomustab vahepealset seisundit juhitud demokraatia, kus enamik majandusest ei ole kapitalistide, vaid hoopiski rahva enamiku – ühistegelaste kontrolli all. Mida tugevam on ühiskonnas ühistute majanduslik positsioon, seda tugevam on ka ühiskonna kontroll äärmuste – kommunismi ja ka kapitalismi – üle.

Pärast 1940. aasta juunipööret, kui NSV Liit okupeeris Eesti Vabariigi, nihutati ühiskonna „pall“ ka Eestis järsult vasakule (pos 1), kus ta püsis kuni laulva revolutsioonini. Pärast seda toimus ühiskondlikes suhetes veelgi järsem muudatus. Oman-di-, maa-, kohaliku omavalitsuse, põllumajandus- ja teiste reformide tulemusena nihutati ühiskonna „pall“ järsult üle tsentri paremale (pos 2). Tänapäeval on Eestis kapitalismi mõju juba eriliselt tuntav. Üks majanduskriisi järgneb teisele, tööpuudus suureneb. Inimesed on ärritatud ja rahulolematud ning lahkuvad riigist. Protsessi lõppu ei olnud veel 2012. aastal ette näha. Kõigi loogikareeglite järgi peaks Eesti ühiskond tegema lähema 15 aasta jooksul (2015–2030) tagasipöördet tsentri (pos 3) suunas. Siin ongi väga oluline roll ühistutel ja kodanikuühendustel, mida peaks toetama ka Eesti vabariigi valitsus ja riigikogu. Vastasel korral tekib sügav vastuolu eesti rahva huvide (eestluse säilimise) ja rahvusvahelise kapitalismi vahel, milles kokkuvõttes jääb kindlasti kaotajaks Eesti rahvas.

ÜRO kuulutas 2012. aasta rahvusvaheliseks ühistegevuse aastaks (resolutsioonid 64/136 ja 65/184), millega soovitati kõikidel liikmesriikidel arendada ja toetada jõuliselt ühistute arengut. 2012. a märtsis liitus ÜRO otsusega ka Euroopa Liit, mis võttis samuti vastu eriresolutsioonid ühistegevuse arendamiseks liikmesriikides. Need väga kõrgel tasemel vastu võetud resolutsioonid näitavad, et maailmas on tähtsustatud ühistegevust ning seda peetakse oluliseks abinõuks kapitalismi kriisist ülesaamisel.

Inimkonda ei vii õnneni mitte üksteist tappev konkurents, kus ühe võit tähendab konkurendi surma, vaid vastastikune koostöö – ühistegevus, mis tagab inimestele edu ja turvalise keskkonna. Ja mis peamine, väldib ühtede rikastumist ja heaolu teiste arvel.

Kordamisküsimused

1. Milles seisneb tänapäevase ühiskonnakriisi olemus?
2. Uut tüüpi vastuseisu olemus ja tekkepõhjused.
3. Miks arvatakse, et kapitalistlik majandusteadus on teelahkmel?
4. Majanduskasvu kriitika Gerhard Schulze järgi.
5. John Nashi teooria *versus* Adam Smithi teooria ja selle seosed ühistegevusega.
6. Paul Tammerti ettevõtlusvormid.
7. Jeremy Rifkini „õnneliku Euroopa” olemus.
8. Eesti ühiskonnamudelid ja nende võrdlus.
9. Poliitilise ühistegevuse olemus.
10. Majandusliku ja sotsiaalse ühistegevuse roll demokraatlikus riigis.
11. Demokraatia vormid. Juhitav demokraatia ja ühistegevuse roll selles.
12. Ühiskonna poliitiline telg ja „palli” liikumine sellel.
13. Kirjutage essee teemal „Tuleviku Eesti ühiskonnamudel.”

Kirjandus

Bekkum, O.-F. van. Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Uurimusi piimandusühistute struktuuristrateegia vastavusest kaitsstud versus liberaalsetel turgudel. Tallinn, 2003, 262 lk

Capra, F. The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems. New York: Anchor, 1996

Fromm, E. Omada või olla? Tallinn: Mondo, 2001, 200 lk (Tõlgitud teosest *To Have Or To Be*, The Continuum Publishing Company, NY, 1976, tõlkinud I. Pall)

Fukuyama, F. Riikluse ehitamine: valitsemine ja maailmakord 21. sajandil. Tallinn: Tänapäev, 2006, 152 lk (Tõlgitud teosest *State Building: Governance, and World Order in the 21st Century*, Cornell University Press, New York, 2004, tõlkinud K. Kabun)

Fukuyama, F. Suur vapustus. Inimloomus ja ühiskondliku korra taastamine. Tallinn: Tänapäev, 2001, 400 lk (Tõlgitud teosest *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstruction of the Social Order*, 1999, tõlkinud E. Sivonen)

George, S. Lugano raport. Salajane. Kapitalismi säilitamisest kahekümne esimesel sajandil Susan George'i järelohnaga. Tallinn: Tänapäev, 2000, 216 lk (Tõlgitud teosest *The Lugano Report: On Preserving Capitalism in the Twenty-first Century with an Appendix and Afterword by Susan George*, tõlkinud H. Urbanik)

Goldratt, E. M.; Cox J. Eesmärk. Pideva arengu protsess. Tartu: Fontese Kirjastus, 1998, 424 lk (Tõlge eesti keelde väljaandest *Goal: Process of Ongoing Improvement*, Gower Publishing, tõlkinud M. Trummal)

Gorbatšov, M. Uutmine ja uus mõttelaad meie maa ja kogu maailma jaoks. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, 272 lk

Hawken, P.; Lovins, A.; Lovins, L. H. Looduskapitalism: uue tööstusrevolutsiooni algus. Kirjastus Tänapäev, 2003, 490 lk (Tõlge eesti keelde väljaandest *Natural Capitalism*:

Creating the Next Industrial Revolution, Back Bay Books, 2000, ISBN 9985-62-131-X, tõlkinud M. Dreving)

Hint, M. Inglise keel ei asenda haridust. – Eesti Päevaleht 19.12.2005

Hobsbawm, E. Äärmuste ajastu, lühike 20. sajand 1914–1991. Kirjastus Varrak, 2002, ISBN 9985-3-0640-6, 664 lk (Tõlge eesti keelde teosest *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*, London, 1994; tõlkinud M. Laane ja K. Tael)

Howard, R. A. Beautiful Mind (elulooline tõsielufilm Nobeli preemia laureaadist John Nashist). USA, 2001

<http://paultammert.wordpress.com/2009/03/25/taiuslik-majandusmudel/>

Huntington, S. P. Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine. Tallinn: Fontese Kirjastus, 1999, 456 lk (Tõlgitud väljaandest *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996, tõlkinud M. Trummal)

Kaplan, R. D. Tulekul on anarhia. Tallinn: Varrak, 2001, 172 lk (Tõlgitud väljaandest *The Coming Anarchy. Shattering the Dreams of the Post Cold War*, New York, 2000, tõlkinud M. Laane)

Korten, D. C. Maailm suurfirmade haardes. Tallinn: Tänapäev, 2000, 400 lk (Tõlgitud teosest *When Corporations Rule the World*, Berrett-Koehler Publishers, 1995, tõlkinud M. Kiili)

Kuum, J. Lembitu vaim. Saku: Rebellis, 2001, 206 lk

Leetsar, J. Stalinismilt sotsialismile. Mõtisklusi Eestimaast. Tallinn: Eesti Raamat, lk 76–99

Leetsar, J. Ühistegevus globaliseeruvus ühiskonnas. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 2003, 408 lk

Loorits, O. Eestluse elujõud. Iseseisvuslaste Kirjavara 5. Stockholm: Ühistegeline kirjastus Tõrvik, 1951, 109 lk

Markoczy, L.; Coldberg, J. The virtue of human universals and cooperation. Granfield University, Bedford, 1997

Marx, K. Kapital I–III köide. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, 1958, 1962

Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Koost K. Arjakas, H. Arumäe, T. Arumäe, R. Helme. Tallinn: Perioodika, 1989, 200 lk

Moora, H. Muistse Eesti linnused. Tartu, 1939

Norberg, J. Inimeste rikkus – globaalne turumajandus. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2003, 286 lk (Tõlge eesti keelde teosest *Till Världskapitalismens Försvar*, Författaren och AB Timbro, 2001, tõlkinud K. Luuri)

Radermacher, F. J. Tasakaal või häving. Ökosotsiaalne turumajandus kui üleilmse jätkusuutliku arengu võti. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2005, 216 lk (Tõlge eesti keelde teosest *Balance oder Zerstörung. Ökosoziale Marktwirtschaft als Schlüssel zu einer weltweiten nachhaltigen Entwicklung*. Ökosoziales Forum Europa, 2002, tõlkinud T. Koitla, A. Ratman ja S. Trei)

Ridley, M. Vooruse lätted. Tallinn: Tänapäev, 2002, 280 lk (Tõlge eesti keelde teosest *The Origins of Virtue*, Viking 1996, tõlkinud L. Liivak)

Rifkin, J. Õnnelik Euroopa. – Eesti Päevaleht 26.10.2004

Schulze, G. Kes ma olen ja mida ma tahan. – Eesti Päevalehe ühiskondlik-poliitiline ajakiri Mõte 01.03.2005

Soros, G. Ekslikkuse ajastu. Sõda terroriga ja selle tagajärjed. Tallinn: Eesti Päevalehe AS, 2007, 306 lk (Tõlkinud M. Väljataga)

Soros, G. Globaalse kapitalismi kriis. Avatud ühiskonda ähvardavad ohud. Tallinn: VB, 1999, 332 lk (Tõlgitud väljaandest *The Crisis of Global Capitalism. Open Society Endangered*, New York, 1998, tõlkinud M. Maasikas)

Streeck, W. Demokraatliku kapitalismi kriisid. (Tõlgitud väljaandest *The crises of democratic capitalism. New Left Review*, kd 71, 2011, s 5–29). – Ajakiri Vikerraar 12/2011, Tallinn: SA Kultuurileht, 2011, lk 75–96

Tammert, P. Kolm valitsuskultuuri ja Eesti tulevik. Tallinn: Aimwell, 2007, 160 lk

Tooby, J.; Cosmides, L. The psychological foundations of culture. Oxford University Press, 1992

Veispak, T. Kõik läheb müügiks. – Eesti Päevaleht 19.12.2005

Wheatley, M. J. Juhtimine ja loodusteadus. Korra otsingul kaootilises maailmas. Tartu: Fontese Kirjastus, 2002, 182 lk

V osa

ÜHISTUTE RAHASTAMINE

V osa tundmaõppimine aitab mõista

- Ühistute rahastamise aluseid ja üldisi põhimõtteid
- Ühistute kapitalide struktuuri ja loomise aluseid
- Ühistusisese pensionifondi olemust
- Ühistusisest rahaliikumist
- Kahjude katmise võimalusi

1. ÜHISTULISTE ÜHENDUSTE LIIKMETE MAKSD

Nii nagu mis tahes organisatsioonid ei saa ka ühistulised ühendused tegutseda ilma rahata. Seepärast on nende eduka toimimise üheks olulisemaks põhitingimuseks ja tegevuseks ühistute rahastamine ja rahaliste ressursside kasutamine. Sellele tegevusele kulutavad ühistute juhid tavaliselt suurema osa oma ajast. Järgnevalt on esitatud mõned üldisemad liikmetel põhinevate ühistuliste ühenduste (tulundusühistud ja mittetulundusühistud) rahastamise põhimõtted, mida tuleks ühistute asutajatel ning juhtidel järgida.

VAHEMÄRKUS: Siinjuures tuleb vahet teha liikmete poolt ühistusse makstavate maksude ja riiklike maksude vahel, mida ühistud ja nende liikmed maksavad riigile maksuseaduste alusel (tulumaks, käibemaks, sotsiaalmaks, maamaks jt). Käesolevas peatükis me riiklikke makse ei käsitle.

Ühistuliste ühenduste liikmetele kehtestavad kõik maksud liikmed ise. Tavaliselt tehakse seda kas ühistulise ühenduse asutamisel vastuvõetava põhikirjaga või siis üldkoosolekute otsustega. Liikmete maksude peaesmärk on tagada ühistulise ühenduse majanduslik võime-

kus ühistu liikmetele teenuste osutamisel. Põhimõtteliselt on tegemist kahte tüüpi maksudega – **otsesed maksud** ja **kaudsed maksud**. Nende all mõistetakse ühistu liikmete poolt ühistu arvele varem kokkulepitud määral ülekantavaid rahasummasid. Otsesteks maksudeks on osamaks, liikmemaks, sisseastumismaks ja ühekordsed erimaksud. Kaudsete maksude all mõistetakse

mitmesuguseid varem kokku lepitud kokkuostuhindadest kinnipidamist või siis teenustele omahinnast kõrgemate hindade kehtestamist. Nii otseste kui kaudsete maksude puhul suurendatakse ühistus liikmete majanduslikku osalust. Üldjuhul kantakse need eriarvetele, osamaksude hulka või kantakse ühistu kuludesse. Ühistu liikme poolt makstava mis tahes maksu kasutamise ja arveldamise mooduse otsustavad liikmed.

1.1. Otsesed maksud

Ühistutes on aja jooksul olenevalt ühistulise ühenduse tegevusalast ja eesmärkidest välja kujunenud mõned rahastamise üldised põhimõtted, millest on juhindunud ka enamiku riikide seadusandjad ning mis on fikseeritud ka seadustes. Kindel kord rahastamises loob ühistutele ühelt poolt tegevuskindluse ja teiselt poolt annab see liikmetele teadmise, kuidas on ühistu rahastamine korraldatud. Ühtlasi kaasneb sellega kas otseselt või kaudselt liikme kontroll ühistu rahaasjade üle.

Üldjuhul kasutatakse ühistuliste ühenduse rahastamiseks järgmisi otseseid makse.

1.1.1 Osamaks on ühistu kõikidele liikmetele kohustuslik ühekordne makse.

Osamaksude kogumise kaudu tagatakse ühistulise ühenduse asutamise etapil ettevõtte tegevuseks (püsikulud, investeeringud) vajalikud rahalised vahendid. Osamaksu suuruse kehtestab üldkoosolek ja üldjuhul on see kõikidele liikmetele võrdse suurusega. Vahel tehakse osamaksudes vahet sõltuvalt tootja või teenuste kasutaja majandusliku käibe suurusest. Näiteks suurematel tootjatel võivad olla ka suuremad osamaksud. Samuti võidakse investeeringute saamise eesmärgil siduda osamaksud mingi kindla protsendiga liikme majandustegevuse käibest. Osamaksud võivad piiratud ulatuses kanda ka dividende, kui see on põhikirjaga ette nähtud (hoiu-laenu-ühistud). Harilikult saab ühistusse astunud liige osamaksu täiel määral tasumise järel endale hääleõiguse (üks liige, üks hääl), temast saab täieõiguslik liige-omanik.

Osamaksude puhul on veel oluline teada, et **osamaks tagastatakse liikmetele teatud aja jooksul** (selle aja kehtestab põhikiri) **pärast nende lahkumist ühistust**. Liikme ühistust lahkumise ja osamaksu tagastamise täpsem kord sätestatakse kas seaduse või põhikirjaga.

1.1.2. Liikmemaks on ühistulise ühenduse (tavaliselt liidu, erakonna, seltsi jne) **liikmelisuse tingimusena kehtestatud osalusmaks**. Liikmemaks on kasutusel ühistulistes ühendustes, mis üldjuhul tulutoova majandustegevusega ei tegele ja millel puuduvad muud regulaarsed sissetulekud. Liikmemaksu arvel kaetakse liikmetele osutatavate teenuste tegemiseks vajalikud püsikulud (näiteks tenniseklubi tenniseväljaku hoolduskulud, hoonete-ruumide üürikulud, transpordikulud, elekter, küte jms). Liikmemaksu tasumise järel saab ühenduse liige endale hääleõiguse.

Kui ühistulise ühenduse üldkoosolek otsustab liikmemaksu arvel katta ka liikmetele teenuste osutamiseks vajalikud muutuvkulud, siis suurendatakse vastavalt ka liikmemaksu suurust. Tavaliselt on aga nii, et konkreetsete teenuste nn muutuvkulud katavad ühistulise ühenduse liikmed vastavalt saadud teenustele (näiteks tenniseväljaku kasutamiskulud, viskiklubis tarvitatud viski maksumus, ühistu pesumajas pesumasina kasutamise kulud jne).

Liikmemaks on organisatsiooni liikmete poolt **perioodiliselt** (kuu, kvartal, aasta) **makstav maks**. Liikmemaksu suuruse kehtestab üldkoosolek või üldkoosoleku delegeerimisel ka juhatus või muu juhtimistasand. Liikme lahkumisel organisat-

sioonist seda tagasi ei maksta. See on ka loomulik, sest liikmemaksud n-ö süüakse ära – neist ei moodustata kapitale (fonde) ja neid ka ei kapitaliseerita-investeerita.

1.1.3. Sisseastumismaks on ühekordne makse, mida maksakse ühistulise ühenduse liikmeks astumisel. See on kohustuslik makse, mis kehtestatakse

põhikirjaga. Põhimõtteliselt peab sisseastumismaks katma liikme ühistulise ühendusega liitumisega kaasnevad ühekordsed kulutused (uue liikme ühistegevusala koolitus, liikme ühisturegistrisse kandmine, liikmekaardi väljaandmine jms). Sisseastumismaksu liikme lahkumisel ühistulisest ühendusest ei tagastata.

1.1.4. Ühekordsed erimaksud kehtestab ühistulise ühenduse üldkoosolek ning need peavad katma ühistulise ühenduse erakorralised kulutused (nt investeeringud, garantiid) või mingil põhjusel tekkinud erakorralised kahjumid, mida pole võimalik katta muudest vahenditest (reservkapital, osakapital, lühiajaline laen).

1.2. Kaudsed maksud

Kaudsed maksud kehtestatakse enamasti ühistulistes ühendustes (tulundusühistud), millel on regulaarne majandustegevus. Kaudsed maksud on harilikult proportsioonis liikmele osutatavate teenuste mahuga ja moodustavad mingi osa (%) teenuste hinnast või tooraine kokkuostuhinnast. Kaudsete maksudega kaetakse kulutused ühistu poolt võetud laenude tagasimaksmiseks, kahjumite katmiseks ja muudeks otstarveteks. Nende baasil saab ühistu moodustada ühistusiseseid fonde või erikapitale investeeringuteks. Vastavalt üldkoosoleku otsusele kantakse liikmelt kinni peetud kaudsed maksud kas liikmele tagasimakstava osamaksu hulka või lihtsalt ühistu üldkuludesse.

Näide: Kui kalur müüb kaluriühistu vahendusel kala, siis kaluriühistu peab vastavalt üldkoosoleku otsusele kala müügihinnast ühistu kasuks kinni kokku 10%, sealhulgas 5% müügiikulude katteks ja lisaks veel 5% ühistu investeeringuteks. Esimene 5% kinnipeetud hinnast läheb ühistu püsi- ja muutuvkulude katteks ning seda kalurile tagasi ei maksta. Teine 5% läheb kaluriühistu tulevaste perioodide investeeringuteks ja see võidakse kanda liikme osamaksu arvele, mis liikmele kunagi hiljem tagasi makstakse.

2. ÜHISTULISTE ÜHENDUSTE KAPITALID

Kuna osa ühistuid (tulundusühistud) on liikmed asutanud majandustegevuse arendamise eesmärgil, siis kasutatakse nendes rahalisi vahendeid samasuguste reeglite järgi nagu äriühingutes (aktsiaseltsid, osäühingud). Oma tegevuse sihipäraseks rahastamiseks moodustatakse ühistutes mitmesuguseid sihtotstarbelisi kapitali. Tuntumaks on osakapital ja reservkapital.

2.1. Osakapital

Osakapital moodustub ühistu liikmete osamaksudest. Mõnes mõttes on see sarnane aktsiaseltsi aktsiakapitaliga. Samas on see ka erinev. Kui aktsiakapital on suhteliselt püsiv summa, mida muudetakse harva, siis ühistute puhul on osakapital põhimõtteliselt pidevas muutumises. See tuleneb ühistegevuse rahvusvaheliste põhimõtete esimesest põhiprintsiibist – *vabatahtlik ja avatud liikmeskond* (vt II osa). Ühistu liikmed võivad igal ajal ühistuga liituda või sellest ka lahkuda. Uued liikmed maksavad liitumisel osamaksu, mille tulemusena osakapital selle võrra suureneb. Liikmete lahkumisel maksab ühistu nendele osamaksu tagasi, mille tulemusena osakapital väheneb. Eriti tuntavad on osakapitali pidevad muudatused suure liikmete arvuga ühistutes, kus aastas võib liikmeskonda juurde tulla erinevatel aegadel sadu uusi liikmeid ja lahkuda samuti sadu liikmeid. Osakapital muutub proportsioonis liikmete arvu muutumisega.

Ühistu liikmeskonna pideval muutumisel on mitmesuguseid põhjusi. Osa liikmeid lahkub ühistust pärast tooraine tootmise lõpetamist või siis vanaduse tõttu või mõnel muul põhjusel. Samuti võib ühistust lahkumise põhjuseks olla liikme pankrott, tootmise üleminek pärimise tõttu pojale-tüttele või mõnele kolmandale isikule. Ka liikme surma tõttu jääb ühistu liikme osamaksust ilma, sest maksab selle pärijatele. Harvem on liikme lahkumise põhjuseks rahulolematuse ühistuga. Samal ajal tuleb ühistusse pidevalt juurde uusi liikmeid. Nendeks võivad olla endiste liikmete pärijad, kes jätkavad tegevust liikmena. Samuti tegevust alles alustanud isikud, kes loodavad ühistu kaudu saada lisateenuseid jne.

Kui ühistul on majandusrasvaku tema tegevusest mitteolevatel põhjustel (näiteks üldine majanduskriis, majanduse madalseis, hindade suur kõikumine jms), siis lõpetavad paljud liikmed tootmise ja lahku-

vad ühistust ning viivad kaasa ka oma osamaksu. Osakapitali vähenedes nõrgeneb ühistu majanduslik olukord. Osakapitali kiire vähenemise vältimiseks võib üldkoosolek kehtestada seadustega kooskõlas mingi ajaperioodi, mille jooksul võib liikme osamaksu lahkunud liikmele välja maksta mitme kuu või koguni majandusaasta lõpust arvates mingi ajavahemiku jooksul. See leevendab küll olukorda, kuid siiski mitte piisavalt, et saaks jätkuda ühistu stabiilne tegevus ka kriisiperioodidel.

2.2. Reservkapital

Kuna osakapitali maht ei pruugi kriisiolukordades olla piisav, moodustavad ühistud reservkapitali. Reservkapital moodustatakse seaduste alusel ja on kasutusel peaaegu kõikides Euroopa liikmesriikide ühistutes. Kehtestatud on see ühistu majandustegevuse stabiliseerimiseks ja kindlustunde loomiseks ühistu liikmetele. Reservkapitali hulka arvatakse tagasimaksmisele mittekuuluvad sisseastumismaksud, kasumieraldised, reservkapitali intressid, aga samuti annetused, toetused (sh riiklikud investeeringutoetused) jms vara, mis kokku moodustab ühistu reservid ja ei kuulu liikmete vahel jaotamisele, kui nad lahkuvad mingil põhjusel ühistust. Kuigi seadusega on vahel kehtestatud, et reservkapitali suurus peaks olema vähemalt pool osakapitalist, võiks selle osakaal olla tunduvalt suurem – isegi kordades suurem osakapitalist. Mida suurem see on, seda stabiilsem ja pankrotikindlam on ühistu. Ühistu reservkapital on ühistulisele ühendusele majandustegevuse amortisaatoriks, mis tagab talle stabiilsema arengu ning kindluse keerukates majandusolukordades. Liikmete tulek-minek mõjutab ühistu majandustegevust sellisel juhul minimaalselt ning ühistu saab keskenduda oma peacesmäärile – liikmete paremale teenindamisele. Samal ajal tuleb ühistu liikmete tähelepanu juhtida asjaolule, et suhteliselt suure reservkapitaliga ühistute puhul hakkavad ühistus sageli domineerima palgalised juhtkonnad. Probleem on selles, et palgaline juhtkond leiab, et tal on parem (mugavam) ühistut juhtida, kui liikmed neid võimalikult vähe segavad, ja nii hakkavad nad liikmeid ikka vähem ja vähem ühistu praktilisse juhtimisse kaasama. Kui liikmed ei kontrolli tõhusalt palgalise juhtkonna tegevust, on oht, et ühistu võib palgalise juhtkonna juhtimisel tasapisi eemalduda omanikest-liikmetest ja hakata elama iseseisvat elu.

Näide: Eestis taasloodi 1992. aastal piirkondlikud tarbijate ühistud, kes taastasid ka Eesti Tarbijateühistute Keskühistu (ETK). Näiteks ühe nõukogudeaegse tarbijate kooperasiivi juhid otsustasid kooperasiivi varad hoopiski omastada ja asutasid väikese liikmete arvuga osaiühingu. Kunagistele kooperasiivi liikmetele kehtestati väga kõrged osamaksud ja kohustus ennast ümber registreerida. Kuna paljud keeldusid kõrget osamaksu tasumast, arvati nad liikmete hulgast välja. Nii saigi kooperasiivi varade omanikeks käputäis inimesi, kes kõrge osamaksu tasusid. Kuna moodustatud äriühing ei vastanud ühistegevuse nõuetele, siis arvati kapitaliühingust kaubandusettevõtte ETK üldkoosolekul liikmeskonnast välja. Õige varsti müüs osaiühistu oma kauplused maha ja jaekaubanduslik äriettevõtte lõpetas tegevuse. Piirkonna tarbijatele kuulunud varad olid kadunud ja nende

müügist saadud tulud olid rännanud ärimeeste kätte. Ka omaaegses Pärnu Majandusühisuses oli algatatud samalaadne protsess. Selle torpedeeris tuntud ühistegelane Kaljo Krimm, kes kutsus kokku liikmeid ja suutis vältida majandusühistu varade lõpliku ümberkantimise.

Kuigi see näide on pisut eriline, võib paljudes tarbijate ühistutes samuti täheldada palgalise juhtkonna kaugenemist liikmeskonnast. Paljudes ühistutes, ja ka ETK keskuhistus, on liikmed-omanikud sisuliselt samastatud säästukaarti omavate klientidega – ostuboonused on üldjuhul ühesugused nii säästukaardi omanikest klientidele kui ka liikmetele. Liikmetele saavad erisoodustusi teha ainult kohalikud tarbijate ühistud, keskuse (AS ETK Finants) reeglistik liikmetele ei laiene.

Liikmeid kutsutakse üldkoosolekutele harva ja tundub, et sageli püüab palgaline juhtkond liikmeid isegi vältida. Ilmselt lubab seda ka osamaksude suhteline väiksus (mõnikümmend eurot liikme kohta) ja palgalise juhtkonna üsna suur ja isevõetud „õigus“ valitseda ühistu põhivarasid, sh ka reservfondi. Teisest küljest osundab esitatud näide vajadusele, et tarbijate ühistute liikmed oleksid ka ise aktiivsed, sest neil lasub kohustus kutsuda liialt iseseisvunud palgalised juhid korrale.

VAHEMÄRKUS: Reservkapital tuleks moodustada kõikidel tulundusühistutel. Sageli on see kohustus ka seadustatud. Reservkapitali suurus peaks olema vähemalt pool osakapitalist, kui põhikirjas ei ole ette nähtud suuremat määra. Seni kui seaduses või põhikirjas ette nähtud reservkapitali määra ei ole veel saavutatud, tuleks ühistul igal aastal eraldada 20% puhaskasumist reservkapitali hulka. Ühistu majandusaasta kahjum kaetakse reservkapitali arvel ja kui sellest ei piisa, siis tohib kasutada kahjumi katmiseks osakapitali. Puudujäävad osakapitali ja reservkapitali osad tuleb katta järgmistel majandusaastatel dividendide väljamaksmiseks määratud kasumiosa arvel.

2.3. Koopereeritud laenugarantii

Kui ühistulisel ühendusel ei ole piisavalt kapitali, millega garanteerida vajalikke laene, kasutatakse selleks sageli ka liikmete vahendeid. Üldkoosoleku otsusega luuakse **ühistu garantiifond(kapital)**, kuhu kogutakse iga liikme personaalsed kohustused laenu garanteerimiseks. Iga liige eraldab oma isiklikust varast teatud mõttelise osa ühistu laenu garantiiks. Laenu garantiid peavad olema vormistatud juriidiliselt korrektselt, et pangad seda aktsepteeriks.

Näide: Tuhande liikmega piimandusühistu liikmed otsustasid ehitada uue linnapiima- toodete meierei, mis maksab 10 miljonit eurot. Kuna liikmetel vaba raharessurs puudus ja ka ühistu arvel polnud piisavalt vabu vahendeid, tuli võtta laenu. Laenu väljastamiseks nõudis pank laenu garantiid, mis oli võrdne viiekordse laenusummaga. Ühistu üldkoosolek otsustas, et iga ühistu liige annab oma ettevõtte (talu, osühing, aktsiaselts, FIE) arvel kirjaliku laenugarantii ühistule 50 000 euro ulatuses. Kokku tegi see 1000 liikme kohta (1000 x 50 000) 50 miljonit eurot ehk panga poolt nõutud summa. Seejärel

teeb ühistu investeringu ja rakendab käiku uue tootmisliini. Loomulikult tuleb laen pangale koos intressidega tagasi maksta. Laenu tagasimaksmiseks teeb ühistu üldkoosolek otsuse – pidada laenu tagasimaksmiseks iga liikme poolt ühistule müüdava toorpiima kokkuostuhinnast kaudse maksuna kinni 0,5 senti liitri kohta ja kanda kinnipeetud summa liikmete osamaksu hulka. Oletame, et ühistu liikmetel oli keskmiselt 100 lehma keskmise aastatoodanguga 5000 liitrit piima. Seega kokku peeti kinni liikmetele aastas väljamakstavat piimaraha 2,5 miljonit eurot, mille arvel maksti tagasi pangalaen. Sama summa võrra suurenesid ka liikmete osamaksud ja ühistu osakapital.

VAHEMÄRKUS: Kui tegemist on ühistuliste pankadega, mille liikmeteks on samaaegselt ka laenu garantii andnud ühistu liikmed, on garantii vormistamine kahe ühistu omavahelise usalduse küsimus.

Suhteliselt suure liikmete „voolavuse” ning majandusliku stabiilsuse tõttu on ühistuid käsitletud igikestvate organisatsioonidena – enne meid olid liikmed, kes kasutasid kõiki ühistu poolt osutatavaid teenuseid, ja pärast meid tulevad uued liikmed, kes jätkavad teenuste kasutamist. Iga juurdetuliija saab liikmeks astumise hetkest (osamaksu tasumisest) kasutada kõiki ühistu varasid, kapitale ja teenuseid võrdselt teiste liikmetega, ta ei pea tasuma eelnenud perioodidel tehtud investeeringute (reservkapital) eest. Sellest tulenevalt ongi ühistutes rahalistel suhetel oma eripärad, mida peavad ühistute juhid tundma ning oskama neid liikmete huvides ka kasutada.

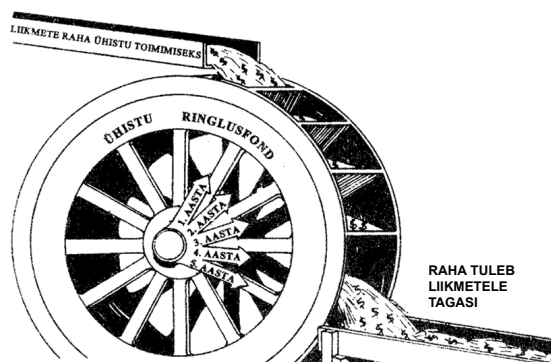
2.4. Ringlusfond

Ühistulise ühenduse majandustegevuse tarvis vajaliku kapitali saamiseks on maailmas mitmeid võimalusi. Eespool vaatlesime Euroopa põhjamaades enam levinud kapitali kogumise vahenditena mitmesuguseid makse ja reservkapitali moodustamiseks kasumieraldisi, annetusi, riiklikke toetusi ning laenude saamist liikmete poolt koopereeritud garantiifondi vahendusel jne.

Ameerika Ühendriikides on ühistutes liikmete kapitali kaasamiseks laialdaselt kasutusel **ühistu ringlusfond** (joonis V-1). Sisuliselt on tegemist liikmetelt teatud perioodil kaudse maksuna kinnipeetava rahaga, mida hoitakse ühistus mingi aeg hoiul – joonisel viis aastat.

Ringlusfond käivitub, kui ühistu üldkoosolek võtab vastu otsuse pidada igal aastal igalt liikmelt ringlusfondi tarbeks kinni teatud summa, näiteks mingi protsent kokkuostuhinnast. Sellisel juhul osalevad kõik ühistulise ühenduse liikmed proportsionaalselt oma panusele-suurusele organisatsiooni rahastamises. Viie aasta möödudes hakkab ühistuline ühendus oma liikmetelt kinnipeetud raha tagasi maksma. Kuuendal aastal makstakse välja esimesel aastal kinnipeetud raha, seitsmendal aastal teisel aastal kinni peetud raha jne. Samal ajal peetakse liikmete raha kinni ka kuuen-

Ringlusfond vesiveskiratta näitel

Joonis V-1 (Joonis M. Schaarsi raamatust
Ühistud: põhimõtted ja tegevus, 1994)

nevad, kahaneb ka ringlusfond. Ühistulise ühenduse liikme raha on ettevõttes viis aastat kasutusel ning toetab selle aja jooksul majandust – ajab ringi veskiratast.

Üldjuhul ei maksa ameeriklased oma liikmetele ringlusfondis oleva kapitali pealt dividende. Seega kannavad liikmed teatud kaotusi küll inflatsiooni tõttu. Kuid nad kannaksid samasuguseid kaotusi ka siis, kui raha seisaks nende rahakotis. Teiselt poolt on teada, et tänapäeval kommertspankade hoiuste pealt makstavad intressid on peaaegu olematud – mürdosa protsentidest. Ühistupangad maksavad hoiustajatele märksa suuremaid intresse, kuni 5–6%. Loogiline oleks, et ka ühistud maksavad liikmete poolt osakapitali või ringlusfondi makstud raha pealt intresse. Seda on ka tehtud, kuid harilikult piiratakse intressi 5–6%-ni. Juhul kui ühistu maksaks liikmetele inflatsiooni katteks dividende, siis liikmed hoiustatud rahalt kaotusi ei kannu. Samas väheneksid aga liikmetele väljamakstavad proportsionaalsed juurde- ja tagasimaksed. Enamasti peetakse ühistutes proportsionaalseid juurde- või tagasimakseid olulisemaks kui kapitali intresse.

Näide: Eestis on mõned ühistud kasutanud analoogilist võtet investeringute jaoks kapitali kogumiseks. Kui näiteks liikmetele väljamaksmisele kuuluvast toorpiima kokkuosutuhinnast hoitakse ühistu kasuks kinni 0,5 senti liitrit, mis teeb 0,35-eurose piimahinna pulbul ~1,4%. Ühe 6000-liitriise väljalüpsiga lehma kohta jääb sel juhul ühistule investeringuteks 30 eurot aastas. See raha ei lähe liikmele kaduma, vaid selle võrra suureneb ühistus tema osamaks, mis talle hiljem tagasi makstakse.

dal, seitsmendal ja ka järgnevatel aastatel. Tekib nn igavesti liikuva vesiveskiratta efekt. Selline raha kogumisviis on eriti tulemuslik esimese viie aasta vältel, kui raha väljamakseid liikmetele veel ei tehta. Sellel perioodil investeerivad liikmed kogu aeg ühistusse juurde ja ringlusfondi maht kasvab jõudsalt. Hiljem, kui on alanud tagasimaksamise periood, ringlusfondi maht stabiliseerub ja tema suurus sõltub peamiselt ühistu arengust. Kui näiteks tooraine töötlemismahud pidevalt kasvavad, kasvab ka ringlusfondi maht, kui vähe-

2.5. Ühistu pensionifond

Ameerikas on paljudes ühistutes osakapitali baasil kasutusel pensionifondid. Pensionifond on personaalne ja luuakse nendele ühistu liikmetele, kes aktiivse majandustegevuse lõpetamise järel ühistu teenuseid enam ei kasuta. Pensionile jäänud ühistu liikmed jätaavad oma osamaksu (või osa sellest) ühistusse. Sisuliselt on tegemist omalaadse kogumispensioniga, mida ühistu liige on kogunud oma aktiivse tegevuse aja vältel. Ühistu pensionifondid kannavad üldjuhul ka dividende (4–5%). See on selleks, et aktiivsest tegevusest loobunud ühistu liige ei võtaks oma osamaksu korraga välja ja ei kannaks seda pankade arvetele või teistesse pensionifondidesse. Kuna ühistu saab endiste liikmete pensionifondi vabu vahendeid kasutada oma tegevuse arendamiseks (eeskätt investeerimiseks), on selline teguviis ühistule kasulik. Vastavalt ühistu ja ühistu liikme omavahelisele pensionilepingule maksab ühistu liikmele ka pensioni. Liikme surma korral makstakse pensionifondist kasutamata jäänud summad pärijatele välja.

Ühistu pensionifondidel on ka teisi positiivseid mõjusid. Üldjuhul jätkab aktiivsest tegevusest loobunud ühistu liikme majandustegevust (farmi pidamist) tema järglane (poeg, tütar jt). Juhul kui isa osamaks jääb suures osas kogumispensionina ühistusse, toetab see kaudselts ka tema järeltulija majandustegevust (aitab teha ühistusisesed investeeringuid). Teiseks säilib ka pensionifondide suhtes omalaadne liikmete kontroll – pensionifondide raha liikumist jälgivad ühistu tegevliikmed. Liikmete huvides on nende eelolevat pensionile minekut arvestades jälgida, et pensionifondide raha kasutamine oleks õiglane ja maksimaalselt tulus.

Ühistu pensionifondidel on ka teisi positiivseid mõjusid. Üldjuhul jätkab aktiivsest tegevusest loobunud ühistu liikme majandustegevust (farmi pidamist) tema järglane (poeg, tütar jt). Juhul kui isa osamaks jääb suures osas kogumispensionina ühistusse, toetab see kaudselts ka tema järeltulija majandustegevust (aitab teha ühistusisesed investeeringuid). Teiseks säilib ka pensionifondide suhtes omalaadne liikmete kontroll – pensionifondide raha liikumist jälgivad ühistu tegevliikmed. Liikmete huvides on nende eelolevat pensionile minekut arvestades jälgida, et pensionifondide raha kasutamine oleks õiglane ja maksimaalselt tulus.

2.6. Ühistu hoiu-laenukassa

Ühistute rahastamiseks on kasutusele võetud ühistusisesed hoiu-laenukassad. Selle poolest paistavad maailma kontekstis välja tarbijate ühistud – jaekaubandusettevõtted. Hoiu-laenukassa asutamisel avavad ühistud oma liikmete jaoks ühistu sees erikontod, mille arvele kannavad ühistu liikmed teatud rahasumma (näiteks ostu-boonused, palga või muu). Selle raha eest maksab ühistu liikmele intresse, mis on võrreldavad pankade poolt makstavate intressidega. Vastavalt kokkuleppele teeb ühistu liikme eest kokkulepitud teenuseid (arvab liikme kontolt maha liikme tehtud ostude maksumuse, kannab liikme konto arvele ühistult saadavad boonused ja taga-

simaksed, maksab liikme eest tema kommunaalmaksud, elektriarved jms). Seega hoiustab ühistu oma liikmete säästud ja aitab liikmetel nendega ka opereerida. Mõnedes ühistutes on käibele võetud ka „oma raha” ehk vekslid, mis võimaldab veelgi paremini korraldada liikmetevahelisi rahalisi tehinguid ning osutada oma liikmetele-omanikele, võrreldes tavaklientidega, mitmesuguseid soodusteenuseid. Alates 2012. a on vekslid ringlusse lasknud Tartu Hoiu-Laenuühistu. Vekslingiga oli 2012. aasta alguses ühinenud juba viisteist ettevõtet ja ühistu liikmed said tänu vekslitele osta kaupu ja teenuseid tavahindadest 10% võrra odavamalt.

Näide: Ka Eestis on mõnedes tarbijate ühistutes kasutusel analoogne ühistusisene hoiu-laenukassa. Samas ei olnud 2012. aastaks suudetud välja arendada liikmele suunatud üleriigilist ETK säästukaardi kontosüsteemi. Ilmselt tuleneb see sellest, et paljud tarbijate ühistute palgalised juhid-ühistu liikmed ei ole nendest täiendavatest ühistu finantseerimise võimalustest veel hästi aru saanud. Selle asemel käivitati 2011. aastal ETK krediitkaardi süsteem iseseisva aktsiaseltsi (AS ETK Finants) kaudu. Selle tulemusena läheb ligi pool kasumist kahest mehest koosnevale äriühingule.

2.7. Muud maksud ja kapitalid

Ühistuliste ühenduste rahastamisvõimalusi on veel teisigi. Enamasti sõltuvad need konkreetse ühistulise ühenduse spetsiifilisest tegevusalast ja eesmärkidest. Enam levinud võimalusteks on mitmesuguste kodanikuühenduste poolt üldriiklike või kohaliku tähtsusega teenuste osutamine mõnele riiklikule süsteemile või kohalikule omavalitsusele. Kui näiteks valitsus või kohalik omavalitsus on otsustanud teha kulutusi üldrahvalike teenuste osutamiseks elanikkonnale, siis võivad teenuste täitjateks olla neid teenuseid kasutavate inimeste ühistulised ühendused (näiteks mitmesugused sotsiaabiühistud vahendavad puuetega inimestele mõeldud riiklike toetusi), samuti sotsiaalsed talud jt. Tavaliselt toimub see lepingulises korras.

Näide: Hispaanias Galiitsia piirkonnas asuval lõunarannikul tegutses 2010. aastal 61 kalurite ühistut kokku 24 500 liikmega. Galiitsia piirkondlik valitsus oli juba varem likvideerinud senised kohalikud keskkonnateenistused, mille funktsioonid delegeeriti kogu rannikualal kohalikele kalurite ühistutele. Kutselised kalurid olid riigi toel loonud mitmeid merekaitsealasid kalakoelmute säilitamiseks ja kalavarude suurendamiseks, samuti jaotati kalapüügi-koode ühistu liikmete vahel kalurite ühistu vahendusel. Kalurite ühistud korraldasid piirkonna kalapüügi üle järelevalvet, püüdsid röövpüüdjaid, korraldasid loodusressursside kaitset, edendasid piirkonna sotsiaal-kultuurilist arengut. Kalurite ühistud tegelesid ka mereturismiga, täiskasvanute koolituste korraldamisega, noortetöoga, osalesid rahvusvahelistes projektides jne. Näi viisi said kalurite ühistud riigilt konkreetsete ülesannete täitmiseks oluliselt juurde lisaraha ja selle tulemusena tugevnesid majanduslikult ka kalurite majapidamised.

Põhimõtteliselt samuti on ühistulised ühendused võimalised osalema rahvusvaheliste fondide ja filantroopide poolt tellitavate ning ühiskonnale suunatud tegevuste korraldamises ning vahendamises. Vahel on rahvusvahelistes projektides osalemi-

seks vaja lisada teatud osa ühistulise ühenduse omakapitali. Sellisel juhul võivad kehtestada ühistulised ühendused üldkoosoleku otsusega omaosaluse finantseerimise katteks liikmetele ka ühekordseid erimakse ning asutada ka muid kapitale.

Kokkuvõttes on ühistulistel ühendustel olemas peaaegu kõikmõeldavad võimalused oma tegevuse rahastamiseks. Organisatsiooni edukus sõltub eeskätt sellest, kui võimekad on ühistuliste ühenduste liidrid – kas nad suudavad võimalikele rahastajatele pakkuda välja finantseerimist väärivaid projekte ja olla finantsasutuste jaoks piisavalt usaldusväärsed ning üldtunnustatud professionaalid omal alal.

2.8. Ühistute kahjude katmine

Nii nagu mis tahes muud ettevõtted kannavad mõnedel perioodidel kahjumit ka ühistud. Ühistute puhul on kahjumi tekkes siiski mõned olulised erisused, mis tulenevad ühistute rahastamise eripärasest.

Ühistu kahjumid tekivad peamiselt kahel põhjusel:

- **kiiresti muutuvad olukorrad turgudel sisendite soetamisel ja kauba turustamisel.** Näiteks energia (vedelkütus, gaas, elekter) hindade järsk ja ootamatu tõus. Samuti ootamatult kiire kauba hinna langus turgudel, mis ei võimalda ühistul operatiivselt reageerida. Sel puhul on tegemist enamasti ühistuväliste põhjustega. Nende katmiseks tuleb ühistul tagada reservid;
- **ühistusisene vale hinnakujunduspoliitika.** See tuleneb osaliselt eelmisest põhjusest, kuid piisava informatsiooni olemasolul peaks see olema välditav (operatiivne kokkuostuhinna alandamine). Teisalt mõjub ühistu poolt kehtestatavaid kõrgendatud kokkuostuhindu liikmete hinnasurve ühistu juhtkonnale (kuigi ühistu juhtkonnal oli teada, et liikmete nõutud kokkuostuhinnad olid liiga kõrged, ei suudetud nende kehtestamisele vastu seista).

Ühistu kahjumeid on võimalik katta mitmel viisil:

- reservkapitali arvel (müüakse laenu katteks osa reservkapitali all olevaid varasid);
- osakapitali vähendamisega (müüakse ühistu liikmete ühisvara);
- kokkuostuhindade operatiivse langetamisega (vähendatakse ühistu muutuval kulusid);
- sisendite müügihindade tõstmisega (näiteks tõstetakse liikmetele ühistu kaudu sisseostetavate väetiste, kütuste, masinate, seadmete ja materjalide müügihindu);

- lisamaksete kehtestamisega (üldkoosoleku otsusega moodustatakse erifond, mis rahastatakse liikmetele kehtestatud täiendavate maksude või neilt võetavate laenude arvel);
- laenu arvel kahjumi katmine (hiljem tuleb laenude tagasimaksmiseks langeda teatud perioodiks kokkuostuhindu või tõsta sisendite ja teenuste müügihindu).

Näeme, et ühistu puhul on võimalik kahjumite katmiseks kasutada nii varem akumuleeritud kui ka tulevikus saadavaid vahendeid. Juhul kui otsustatakse kasutada varem akumuleeritud vahendeid (reservkapital, osakapital), siis püütakse ära kasutatud vahendid esimesel võimalusel taastada. Majanduslikult tulusamatel perioodidel ennistatakse teenitud tulude arvel nii reservkapital kui ka osakapital. Ka tuleviku arvel kaetavad kahjumid (laenud, lisamaksed liikmetelt) saab ühistu lisada liikmete osamaksudele ja niiviisi maksta tagasi liikmetelt võetud laen.

Tuleb märkida, et ühistutel on kahjumite katmiseks mitmeid võimalusi. Selle teeb lihtsamaks veel asjaolu, et vajadusel osalevad liikmed ise oma isikliku kapitaliga laenude katmisel ja ka nende garanteerimisel. Konkreetse viisi laenude katmiseks valib liikmete vastav esindusorgan (üldkoosolek, volikogu).

Kordamisküsimused

1. Ühistuliste ühenduste otsesed maksud.
2. Miks tagastatakse osamaks liikmele ühistust lahkumisel ?
3. Mis on liikmemaksu kehtestamise eesmärgid?
4. Sisseastumismaksu ülesanne.
5. Milleks seatakse sisse ühekordsed erimaksud?
6. Ühistuliste ühenduste kaudsed maksud.
7. Ühistuliste ühenduste kapitalid.
8. Osakapital.
9. Reservkapital.
10. Koopereeritud laenugarantii.
11. Ringlusfond.
12. Ühistu pensionifond.
13. Ühistu hoiu-laenukassa.
14. Kuidas kaetakse ühistu kahjumid?

Kirjandus

Cobia, D. Cooperatives in Agriculture, by Prentice-Hall, Inc. A Simon & Schuster Company, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 1989. 447 p.

Leetsar, J. Kaasaegne ühistegevus ja maamajandus. Tallinn: Külim, 1996, 168 lk

Schaars, M. A. Ühistud: põhimõtted ja tegevus. Tallinn: USA VOCA Eesti esindus, 1994, 146 lk

<http://www.arla.com>

VI osa

ÜHISTUD JA KAPITALIÜHINGUD

VI osa tundmaõppimine aitab mõista

- Ühistute ja kapitaliühingute erinevaid eesmärke
- Ühistute ja kapitaliühingute erinevusi
- Kauba ja raha liikumist turuahelates
- Ühistute rolli rahavoogude suunamisel tarbijatelt tootjateni
- Tootjate topeltmaksustamise vältimise võimalusi

1. ÜHISTUTE JA KAPITALIÜHINGUTE ERINEVAD EESMÄRGID

1.1. Kapitaliühingud

Kapitaliühingute all mõistame eeskätt äritegevusele ehk kasumi teenimisele orienteeritud äriühinguid. Need moodustatakse investorite poolt firmasse paigutatud raha ja/või kapitali investeerimise tulemusena. Konkreetsed kapitali- või rahapaigutused kajastuvad aktsiaseltside aktsiates või osaühingute osakutes. Seega kapitaliühingud on aktsiaseltsid ja osaühingud. Aktsiaseltsi omanikeks on aktsionärid. Tavaliselt on aktsionäride omandis olevate aktsiate arv erinev. Sõltuvalt aktsiate arvust liigitatakse aktsionäre – strateegilisteks investoriteks, kelle omandis on aktsiate kontrollpakk, tuumikinvestoriteks, kelle omandis on mõnevõrra väiksem aktsiapakk, ja väikeaktsionärideks, kellel on ainult murdosa aktsiatest. Kuna aktsiaseltsides on häälte arv proportsioonis aktsiate arvuga, siis on suurema aktsiate arvuga omanikel ka rohkem hääli (aktsiate kontrollpaki omanikul on üldjuhul üle 50% hääli). Seejuures ei anna väikeaktsionäridele kuuluv aktsiate arv neile piisavalt hääli, et nad otsuste tegemisel üldse kaasa rääkida saaks. Väikeaktsionäride huvide kaitsmiseks kasutatakse seaduste jõudu.

Kasumi maksimeerimiseks püüavad kapitaliühingud alandada tootmise omahinda (osta toorainet nii odavalt kui võimalik, palgata tööjõudu nii odavalt kui võimalik, teha ainult neid investeeringuid, mis töötavad suurema käibe juures maksimeerida kasumit jne) ja müüa tooteid nii kallilt kui võimalik.

Kapitaliühingute eesmärgiks ei ole teenuste osutamine omahinnaga, vaid vastupidi – müüa teenuseid ja kaupu klientidele nii kallilt kui võimalik. Siinkohal me ei hakka üle kordama majandusteooria õpikute käsitlusi ja äriühingute toimimise aluseid, mis on suunatud eranditult äriühingute kasumite maksimeerimisele.

1.2. Ühistud

Põhimõtteliselt saab kapitali- või rahapaigutusena käsitleda ka ühistu liikmete rahalisi või materiaalseid sissemaksleid ühistusse, mida nimetatakse osamaksudeks (vt V osa). Sageli ongi tehtud lihtsustusi ning käsitletud ühistuid tavaliste äriühingutena.

Edaspidi vaatlemegi, et tegelikult on ühistuid ja kapitaliühinguid samastav käsitlusviis väär ning annab vale ettekujutuse ühistute tegevusest.

Majandusteooria põhipostulaadiks on eeldus, et kõik kapitaliühingud (äriühingud) peavad teenima kasumit. Mõnevõrra lihtsustatult on see eeldus üle kantud ka tulundusühistutele. Näiteks Eestis kehtiv tulundusühistu seadus lähtub samuti sellest eeldusest ja seadustab ning samastab tulundusühistutes tekkiva säästu kasumina, mis jaotatakse ühistu liikmete vahel dividendidena (TÜS § 29 ja § 30). Eelnevast teame, et ühistus tekkivat kasumit on õigem nimetada säästuks. Säästu ei jaotata liikmete vahel üldjuhul dividendidena ega proportsionaalselt liikmete panustatud kapitalile. Ühistutes jaotatakse tekkinud sääst liikmete vahel proportsionaalselt liikme poolt kasutatud (tellitud) teenuste mahule.

Erinevalt kapitaliühingutest on ühistute peaeesmärgiks oma liikmetele kvaliteetse teenuse osutamine nii odava hinnaga kui võimalik. **Säästu** (kasumi) teenimine müügiühistute kaudu on samuti tähtis, kuid siiski teisejärguline. Sageli ei saada sellest erinevusest sisuliselt aru. Kui on tegemist varustusühistutega, siis püüavad need soetada oma liikmetele nii odavaid sisendeid kui võimalik.

***Näide:** Kapitaliühingule kuuluvas jaekaubandusettevõttes maksab üks bea mootorsaag 500 eurot. Metsaühistu liikmed pidasid seda kalliks ja otsustasid ühistu kaudu muretseda oma liikmetele samasugused mootorsaad ilma vahendajata otse tehasest. Metsaühistu iga liige maksis avansilise maksena ühistule sae eest 450 eurot. Kuna tellitavate saagide arv oli suur (nt 500 saagi), siis sai ühistu otse tehasest soodsa lepingu järgi ühe sae hinnaks 400 eurot. Ühe sae kohaletoomiseks kulutas ühistu 10 eurot ja seega kujunes ühe mootorsae hinnaks liikmele 410 eurot. Et iga liige oli eelnevalt maksnud sae eest 450 eurot, maksab ühistu igale liikmele enammakstud 40 eurot tagasi. Kui ühistu liikmed oleksid ostnud sae ärimehelt kaupmehelt, oleksid nad maksnud ühe sae eest 500 eurot ehk 90 eurot rohkem. Kurioosseks teeb olukorra aga fakt, et mõnes riigis (nt Eestis) kehtib seadus, mille kohaselt tagasimaksmisele kuuluvat rahasummat (40 eurot sae kohta) käsitletakse puhaskasumina, mille riik maksustab. See on selge näide sellest, et seadusandja ei ole tundnud seaduse vastuvõtmise ajal ühistute tegevuse põhialuseid ja käsitleb ühistuid tavaliste, kasumitele orienteeritud äriühingutena.*

1.3. Ühistute ja kapitaliühingute võrdlus

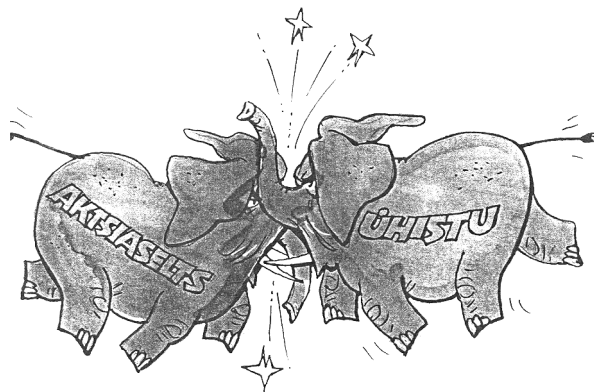
Kõrvaltvaataja ei pruugi näha erinevusi ühistutele ja kapitaliühingutele kuuluvate ettevõtete ja nende toodetud kaupade vahel. Ka turul kauplevad nii ühistud kui ka kapitaliühingud ühtviisi. Samuti on põhimõtteliselt ühesugused ühistute ja kapitaliühingute kauplused, laod, meiereid, tapamajad, garaažid, veskid, elektrijaamad jt ettevõtted. Ka tööstustes kasutatav tehnoloogia on sama nagu ka töökorraldus ning toodetavate kaupade kvaliteet ja pakendki.

Esialgu näib, et arvestatavaid erinevusi polegi. Sageli kasutavad kapitaliühingud neid argumente väitmaks, et ühistutel ja kapitaliühingutel mingeid olulisi erinevusi

Põhilised erinevused ühistute ja kapitaliühingute (aktsiaselts, osaühing) vahel

Tabel VI-1 (autori koostatud)

ÜHISTU	KAPITALIÜHING (AS, OÜ)
1. Ettevõtted on liikmete, teenuste kasutajate omandis	Ettevõtted on aktsionäride omandis, kes üldjuhul ei kasuta ettevõtete poolt osutatavaid teenuseid
2. Liikmeks olek (saamine) seostatakse kliendi ja omaniku samasuse tingimusega	Omanik ei kasuta kliendina ettevõtte teenuseid
3. Maksab oma liikmetele tooraine eest nii kõrget hinda kui võimalik	Ostab toorainet tootjatelt nii madala hinnaga kui võimalik
4. Müüb kaupu ja teenuseid oma liikmetele nii madala hinnaga kui võimalik	Müüb kaupu ja teenuseid kõikidele nii kõrgete hindadega kui võimalik
5. Otsib turul tasakaalu nõudmise ja pakumise vahel, reguleerib liikmete huvides turgu ja vastutab stabiilse turu olemasolu eest	Ei otsi turul tasakaalu, vaid püüab saada müügilahust suurendamisega rohkem raha, pole kohustust tootjate huvides turgu stabiliseerida
6. Tagab tooraine kokkuostu oma liikmetelt	Ei taga klientidelt tooraine kokkuostmist
7. Maksab sama kvaliteediga tooraine eest liikmetele võrdset hinda	Diferentseerib hindu vastavalt oma huvidele, teeb vajadusel eelistusi ja tekitab ebastabiilsust
8. Tulud (kasum) jaotatakse proportsionaalselt liikmete vahel vastavalt liikmete poolt osutatud (kasutatud) teenuste mahule	Kasum jaotatakse aktsionäride vahel vastavalt aktsiate arvule
9. Ost ja müük on osa liikmetele suunatud äritehingust, sellele lisanduvad hiljem tagasi- ja juurdemaksed ning muud omahinna tasemel soodusteenused, kui on saadud lisatulu	Ost ja müük on terviklik tehing, mingeid lisamakse tooraine tootjatele või klientidele ei tehta
10. Äritegevus suunatud esmalt liikmetele, seejärel vastavalt kokkulepetele teistele klientidele	Äritegevus on avalik ja üldine, klientuur piiramatult
11. Investeeringud teevad liikmed ja kahjum kaetakse liikmete osamaksu ulatuses	Investeeringud kasseeritakse klientidelt, kahjumi katavad aktsionärid aktsiate ulatuses
12. Kõikidel liikmetel võrdne hääleõigus – üks liige, üks hääl; volinikel proportsionaalselt teda volitanud liikmete arvule	Aktsionäri hääle arv proportsionaalne aktsiate arvuga, aktsiate kontrollpakk otsuste vastuvõtmisel määrav
13. Võim (strateegia kujundamine, kontroll) kuulub liikmetele, teenuste kasutajatele	Võim kuulub aktsionäridele, kontrollpaki omanik dikteerib oma tahte
14. Esiplaani liikmete-kasutajate huvid	Esiplaani aktsionäride rahalised huvid – kasum
15. Eesmärgiks teenuste osutamine ja raha teenimine liikmetele	Eesmärgiks raha teenimine aktsionäridele, kontrollpaki omanik kontrollib oma huvides raha liikumist
16. Tegevuspoliitika määravad liikmed, teenuste kasutajad oma eesmärgid silmas pidades	Tegevuspoliitika määravad aktsionärid, sisuliselt aktsiate kontrollpaki omanik

ei ole. See on petlik ning sageli ka eksitav. Nii püüavad kapitaliühingud tegelikult maha vaikida suurima erinevuse – oma kasumiahnuse ja selle nimel tegetsemise motiivid. Need erinevused on põhimõttelist laadi ning nähtavad ainult sisemiste tegevuste ja raamatupidamislilike toimingute avamise kaudu. Peale kasumi (säastu) jaotusmehhanismi on suured erine-

vused klientide ja omanike suhetes, tulude jaotamises, kahjumite katmises, ettevõtete juhtimises ning tegevuste kontrollimises.

Tabelis VI-1 on esitatud ühistute ja kapitaliühingute olulisemad erinevused. Erinevusi tuleb võrrelda ridade kaupa. Näiteks 1. erinevus seisneb omanike rollis. Kui ühistu puhul on ühistu ja selle ettevõtte ühistu liikmete ehk teenuste kasutajate omandis, siis kapitaliühingute puhul on ettevõtte aktsionäride omandis, kes ei pruugi üldse kasutada ettevõtete poolt osutatavaid teenuseid. Teise erinevusena näeme, et ühistu puhul seotakse kliendi ja omaniku staatused üheks tervikuks ehk ühistu klient on samal ajal ka ühistu omanik. Soomes kasutatakse mõistet „klient-omanik” (*asiakas-omistaja*), mis on sobilik ka Eestis tarbijate ühistute liikme iseloomustamiseks. Aktsiaseltside puhul sellist aktsionäride ja klientide samastamist ei tehta. Sellest järeldebki, et ühistutel ja kapitaliühingutel on põhimõtteliselt erinevad orientatsioonid – ühistud teenindavad eeskätt oma liikmeid, kapitaliühingud teenivad omanikele kasumit.

Kokkuvõttes näeme, et **ühistute ja kapitaliühingute (aktsiaseltside) vahel on väga suured ja põhimõttelised erinevused**. Ühistud on loodud liikmete poolt liikmete äritegevuse edukuse tõstmiseks, aktsiaseltsid aktsionäride poolt raha teenimise eesmärgil.

2. KAUBA JA RAHA LIIKUMINE ÜHISTUTES JA KAPITALIÜHINGUTES

2.1. Raha liigub kaubale vastupidises suunas

Kauba ja raha liikumine tootjalt tarbijani on oluline teave ühistuliste ühenduste asutajatele. See on eriti oluline ühistute äriplaanide koostamisel ja tegevuse kavandamisel. Sageli on just ühistute liikmete ja rahva üldised teadmised ning arusaamad raha liikumise kohta ühistutes ja kapitaliühingutes määravad ettevõtlusvormi vali-

kul ja ühistulise ühenduse asutamise otsustamisel või ka olemasoleva ühistu liikmeks astumisel.

Enne kui toorainest tarbijale vastuvõetav kaup saab, tuleb sooritada erineva sisuga tegevusi. Tooraine tootmisele farmis või põllul järgneb selle kogumine, töötlemine, pakendamine, turu leidmine ning valmistatud kauba müük. Neid tööetappe teevad tavaliselt spetsialiseeritud ettevõtted, mis moodustavad **turuahela**. Turuahela mitmepalgelisust näitab ka tootjate võimalus teha ise enda toodetud toorainest kvaliteetne kaup ja müüa see ilma vahendajate abita, otseturundamise korras tarbijatele. Sellist tegevust näeme sageli linnades tegutsevatel turgudel, kus tootjad müüvad ise oma aiasaadusi ja muid kaupu.

***Näide:** Turul müüvad aiapidajad värsket kartulit. Müüjate omavahelise kokkuleppe tulemusena on turuhinnaks 60 senti kilogrammi eest. Turule tuleb kartulit ostma üliõpilane, kes leiab, et hind on liiga kõrge ja asub taluperenaisega kauplema. Tema on nõus maksma kartuli eest 20 senti kilogramm. Perenaine nõustub kartulit müüma mitte vähem kui 50 senti eest kilogramm. Tudeng pakub seepeale omalt poolt 30 senti kilogrammi eest. Perenaine ei anna järele ja tudeng valmistub turult lahkuma kartulit ostmata. Seepeale hõikab perenaine tudengi tagasi ja pakub kartuli hinnaks 40 senti. Tudeng lööb käega ja ostab 3 kilo kartulit hinnaga 40 senti kilogramm. Nüüd küsimus, kes sellest äritehingust võitis? Tudeng läheb ühiselamusse ja räägib teistele, et tal õnnestus turul välja kaubelda hea hind ja 3 kg pealt kokku hoida 60 senti, st ta võitis tervelt ühe kilogrammi kartulit. Teised tunnustasid tudengit ja arvasid, et ta tegi hea tehingu. Perenaine läheb õhtul koju ja räägib peremehele, et küll need tänapäeva tudengid on ikka rumalad, meie kartuli omahind oli 20 senti kilogrammi, aga tudeng maksis mulle kaks korda rohkem – tegin igati kasuliku tehingu. Kui keegi arvab, et mõlemad võitsid, siis see nii ei ole. Äritegevuses võidab ikka ärimees-müüja ja kaotajaks on ostja-tarbija.*

Kui tudengid oleksid asutanud kartuliühistu, oleksid nad ise kasvatanud kartulit ja saanud selle kätte omahinnaga, s.o 20 senti kilogramm. Kuna seda ei tehtud, siis tarbijatena maksid nad kartuli eest kaks korda rohkem. See on ka peamine põhjus, miks asutati kunagi Eesti koolides kõikvõimalikke õpilasiühistuid. Õpilasiühistute vahendusel said õpilased omahinnaga toiduaineid, õppevahendeid ja muud vajalikku. Tänapäeval on linnäärsetel vabadel maal elavatel asutatud mitmesuguseid põlluühistuid, kus linnakodanikest liikmed kasvatavad ise köögivilja ja loobuvad turumüüjate kallist kaubast. Näiteks 15. märtsil 2012 toimunud Pellervo-Seltsi päeval toonitati, et Helsinki linnas tagab selline ühistegevus linnakodanikule omahinnaga värsked ja kvaliteetse köögivilja.

Täiusliku turuahela puhul liigub tooraine ja sellest valmistatud kaup ühelt ettevõtjalt teisele, kuni jõuab tarbijani. Tarbija tasandil vahetatakse kaup raha vastu, mis hakkab liikuma vastupidises suunas. **Kauba ja raha üleminekul ühelt ettevõttelt teisele sõlmitakse turul müüja ja tarbija vahel nõudmist-pakkumist arvestav ostu-müügitehing. Leping on konflikti lahendus, mille käigus määratakse osapoolte vahel kauba hind.** Kõige enne saab tasu oma töö eest jackaupmees, see-

järel hulgikaupmees-vahendaja, seejärel pakkija-töötleva, siis tooraine kokkuostja ja kõige lõpuks tooraine tootja. Kui on tegemist ettevõtete ketiga, millel on erinevad omanikud (näiteks aktsiaseltsid), on loomulik, et lisaks ettevõtte tootmiskuludele püüab iga ettevõtte jätta endale veel võimalikult suure kasumi. Suhteliselt pika ettevõtete ahela olemasolul on kasumit taotlevaid ettevõtjaid suhteliselt palju – järgneva näite puhul viis (vt joonis VI-1).

VAHEMÄRKUS: Hinnakujundusest, otseturundamisest ja turustuskanalitest saab lugeda head informatsiooni Tiiu Ohvrili raamatutest „Turundusest – alustavale otseturundajale” ja „Põllumajandusturundus” (Ohvril 2007, 2010).

2.2. Maatootja ebavõrdne seisund

Tulenevalt tooraineressursside tootmise iseärasustest ja hajutatusest (eriti põllumajandustootjad), tegutsevad tootjad omavahel **täiusliku konkurentsi** tingimustes. Nendel ei ole praktiliselt võimalik turgu mõjutada, sest nad on turustusahelas esimesed ja tarbijad viimased (joonis VI-1). Nende vahele jäävad veel teised ettevõtjad, kes võtavad toorainetootjalt võimaluse näiteks toidukaupade turul kaasarääkimiseks. Juhul kui turuahelas tegutsevad erinevad äriühingud (aktsiaseltsid), siis maksitakse tootjatele tooraine eest ainult niipalju, millega on nõus kõige efektiivsemalt tegutsevad tootjad. Sageli on aga nende tootmise suhteline efektiivsus põhjustatud mitmesugustest looduslikest eelistest ja soodsast asukohast, mida teistel tootjatel ei ole. Seepärast nad teistest tootjatest efektiivsemad ongi.

VAHEMÄRKUS: Siinkohal soovitame õppijatele meelde tuletada Karl Marxi kirjeldatud diferentsiaallrendi I (viljakam maa) ja diferentsiaallrendi II (soodne asukoht) olemust ja kujunemisprotsessi (vt Karl Marx, Kapital III, lk 562–716). Mõlemad diferentsiaallrendi liigid iseloomustavad tootjatest mitteolenevaid majanduslikke erinevusi tootjate vahel ja põhjustavad nende majanduslikke erinevusi. Nende faktorite mõju leevendamiseks ja tootmistingimuste ühtlustamiseks on teoreetiliselt õigustatud mitmesuguste stabiliseerivate regionaalpoliitiliste meetmete kasutamine (näiteks riiklikud diferentseeritud otsetoetused, hindu mõjutavad administratiivsed abinõud jms).

Suhteline eelis tootja ees on põllumajandussaadusi töötleva tööstusel. Kui see tekitab aktsiaseltsi vormis, kus aktsiad ei kuulu tootjatele, siis püüab ta tootjatele dikteerida madalamaid tooraine kokkuostuhindu ja kõrgendatud kvaliteedinõudeid. Sageli see ka õnnestub. Samuti kannavad toorainetootjad ka erinevaid tooraine transpordikulusid, mis tulenevad tootjate erinevast kaugusest tööstusest.

Kuna tarbijahind kujuneb turul harilikult nõudmise-pakkumise tulemusena, mida mõjutavad suuresti ekspordisubsiidiumidest mõjustatud (alandatud) põllumajanduskaupade maailmaturuhinnad, siis on need enamasti moonutatud ning 25–40% võrra kunstlikult madaldatud. Nii langebki tootjatele ainult see osa, mis teistest üle jääb ja mis tema „naha toore hoiab”. Aktsionäridele kuuluvad ettevõtted (töötused ja hulgikaubandusfirmad) on jätkuvalt huvitatud võimalikult odavast toorainevoost ja seepärast hoolitsevad nad selle eest, et tootjatel püsiks minimaalne huvi toorainetootmist jätkata. Loomulikult jääb tootjatele seejuures ainult toormetootja-farmeri roll, kellel turgudel ja hindade kujundamispoliitikas kaasaráakimise õigust ega ka sisulist võimalust ei ole.

Teatavasti makstakse Euroopa Liidu liikmesriikides toorainetootjatele-talunikele mitmesuguseid toetusi. Toetuste eesmärgiks on maaelu toetamine, mis tagaks taluperele minimaalselt vajaliku sissetuleku talude majandamiseks ja perekonnaliikmete ülalpidamiseks. Toetuste maksmise algsel perioodil peeti seejuures silmas ka asjaolu, et toiduainete kasvava hinnatõusu tingimustes võib osa linnaelanikest toidupuu-dusesse sattuda (Tracy 1995). Põllumajanduse subsideerimise tingimustes eeldati, et toidukaupade hinnad toetuste maksmise tulemusena enam ei tõuse, vaid hoopiski alanevad. See eeldus ka toimus. Aastaid reguleeriti Euroopa Liidus toiduainete hindu ja ka taotluslikke kokkuostuhindu Euroopa Liidu Ministrite Nõukogu poolt erilise hinnakujundussüsteemi (imporditollid, eksporditoetused, interventsiooni-hind, otsetoetused) kaudu (Leetsar 1996, lk 132–139). Siinjuures tuleb märkida, et taoline regulatsioonimehhanism sai toimida ainult ühistuliste turukettide olemasolul, mis on Euroopa Liidus tavalised.

Põhimõtteliselt samasugune toetuste süsteem toimus ka NSV Liidus. Lisaks mitmesugustele otsetoetustele kasutati ka regionaalpoliitilisi toetusi, mis leevendasid diferentsiaalrendi esimesest ja teisest olemusest tulenevaid looduslik-majanduslikke erinevusi tootjate vahel. Mõnes mõttes oli NSV Liidus kasutatud põllumajandus-toetuste süsteem isegi Euroopa Liidus kehtestatust täiuslikum.

VAHEMÄRKUS: Küsimus on selles, et ühistuline turustuskett ei jäta eraldiseisvatele äri-ettevõtetele võimalusi põllumajandustootjatele makstavaid toetusi sellel otstarbel madaldatud kokkuostuhindade kaudu endale saada. Põllumajandussaadusi töötlevad kapitaliühingutele kuuluvad tööstused (äriettevõtted) on toiduaineteturul kujunevate hindadega väga hästi kursis ja samuti teavad nad ka, kui suur on põllumajandus-toorme tootmise omahinnatase. Seega on nad tooraineturul hinnakujundaja rollis ja

saavad kokkuostuhindu reguleerida. Kui näiteks piimatootjate piima tootmise omahind koos „nahka toores hoidva kasumiga“ on 0,3 eurot liiter ja otsetoetuse suurus 0,05 eurot liitri kohta, siis saaksid tootjad piima eest kokku 0,35 eurot liitri kohta. Selline hinnatõus aga ei meeldi kasumile orienteeritud töötlejale ja nad otsustavad piima kokkuostuhinda omakorda alandada 0,05 euro võrra ja suurendada selle võrra oma kasumit. Seega kehtestatakse uueks kokkuostuhinnaks 0,25 eurot liitri kohta. Tootjale jääb siis $0,25 + 0,05 = 0,3$ eurot liitri kohta, mis võrdub tootja „nahka toores hoidva“ kokkuostuhinnaga. Sellist tegevust saabki nimetada otsetoetuste kantimiseks tootjalt töötlejale. Juhul kui toetusi ei maksta, tuleks töötlejal maksta toorpiima liitri eest 0,3 eurot, st tagada täielikus konkrentsis olevatele tootjatele normaalkasum + väike kasum. Vastasel juhul lõpetab toorainetootja ressursi tootmise ja töötleja jääb ilma talle vajalikust toorainest. Seega töötleja poolt kauplustele müüidava kauba tooraine lähtehind ei saa olla madalam kui 0,3 eurot liiter. Teiselt poolt võib töötlejatele piiranguid seada ka jaekaubanduskett, kes madaldab töötlejatelt ostetava hulgikauba hinda tasemeni, millega sunnitakse töötlejaid müüma oma kaupa alla töötleja omahinna.

Näide: 2009. aasta sügisel algatasid Eesti jaekaubandusketid „piimasõja“, mille tulemusena müüdi kauplustes joogipiima 0,25–0,3 eurot liiter ehk alla töötleja omahinna. Kohe reageerisid sellele ka töötlejad, kes alandasid toorpiima kokkuostuhinna ligi 0,25 euroni liitrilt. Piimatootjatel ei jäänud muud üle, kui avaldada meelt Toompeal ning nõutada kohe suuremaid toetusi. Töötlejad omalt poolt toetasid meelevaldust, sest toetuste saamisel saavutasid piimatootjad oma tootmist jätkata.

Tootjatel on Eestimaa talupidajate keskliidu peadirektori **Karl Nurme** arvates neli võimalust rohkem raha teenida, kusjuures kaks viimast võimalust viitavad selgelt ühistegevuse kaudu omanikuks olemisele.

1. Tegelda poliitikaga. Tegemist on närvesööva ja pikaajalise ning ettearvamatute tegevusega, mis ei pruugi anda tulemusi. Poliitilise ühistegevusega on võimalik:

- saada riigieelarvest (meie ühiskassast) rohkem raha (otsetoetused, krediidsoodustused, liisinguintresside toetused jms);
- maksta riigieelarvesse maksudena vähem raha (maksusoodustused).

2. Toota efektiivsemalt. See on kulukas ja aeganõudev tegevus, mida tuleb konkrentsis püsimiseks kindlasti teha. Sedalaadi tegevust toetatakse ka riiklike abinõudega, mistõttu tootjate osalus piirdub uue tehnoloogia (sh infotehnoloogia) soetamisega ja teadmiste omandamisega. Olulisemad tegevused efektiivsemaks tootmiseks on:

- teaduslike uuenduste rakendamine (uued seadmed, masinad, tehnoloogia);
- nõuanne, koolitus, teave;
- infotehnoloogia (arvutid, infosüsteemide valdamine, Internet jms).

3. Müüa suurema kasuga. Et tootjad saaksid reaalselt mõjutada kauba ja raha liikumist, tuleb tegeleda aktiivselt ühistegevusega, asutada toorainet varuvaid, toor-

ainet töötlevaid ning kaupu turustavaid ühistulisi organisatsioone ning osaleda nende kaudu ka rahvusvahelistel turgudel, kus kujundatakse hinnad. See tegevus eeldab suurt usaldust ning ühistegevusalasaid teadmisi.

4. Osta odavamalt sisendeid. Samuti head koostööd eeldav tegevus. Põhiideeks on suurte hulgiostude tegemine ühistuliste organisatsioonide vahendusel. Ühisostude korral on võimalik kokku hoida peaaegu 20%.

2.3. Kauba ja raha liikumine turuahelates

Kasumi teket ja jaotamist selgitame kolme joonise abil. Esimene (joonis VI-1) käsitleb kauba ja raha liikumist turuahelas iseseisvalt tegutsevate äriettevõtete (akt-siaseltsid, osaühingud) olemasolul. Teisel joonisel (joonis VI-2) on vaadeldud sama olukorda ühistu puhul, mille omandis ja kontrolli all on suurem osa turuahelast. Kolmas joonis (joonis VI-3) kujutab olukorda turgudel välismaise kontserni (mis tahes äriühing või ka ühistuline kontsern) tegutsemise korral.

2.3.1. Kapitaliühingutest koosnev turuahel. Majandusteooriast teame, et mis tahes turuahelas tegutsev äriettevõte (kapitaliühing, aktsiaselts) ei saa funktsioneerida ilma kasumita. Joonisel VI-1 kujutatud turuahel koosneb kaheksast osalisest. Vasakul all on kujutatud tootjale sisendeid tarniv ettevõte (ressursid), selle kohal tooraine tootja, siis kokkuostja (hulgiostja), töötlev tööstus, millel võib olla leping ka välismaiste tootjatega (ülal paremal). Pärast seda kui töötleja toorainest kauba valmistab, läheb see edasi hulgimüüjale, kes edastab kauba turgudel (sise- ja välis-turg) tegutsevatele jaekaubanduskettide kauplustele, mis kauba tarbijale müüvad.

Tarbijat tasandil vahetatakse kaup raha vastu ja see liigub kaubale vastupidises suunas, kuni jõuab tootjani. Turuahela sees on konfliktid, mille lahendamise tulemusena kujunevad hinnad. Iga turuahelas toimetav lüli püüab seejuures jätta endale maksimaalse kasumiosa. Joonisel VI-1 on näha, et turuahelas tegutsevad äriühingud, mis teenivad kogukasumiks summa, mida võib väljendada valemiga

$$\sum K = K1 + K2 + K3 + K4 + K5 ,$$

kus

K1 – jaekaupmehe äriühingule jääv kasumiosa,

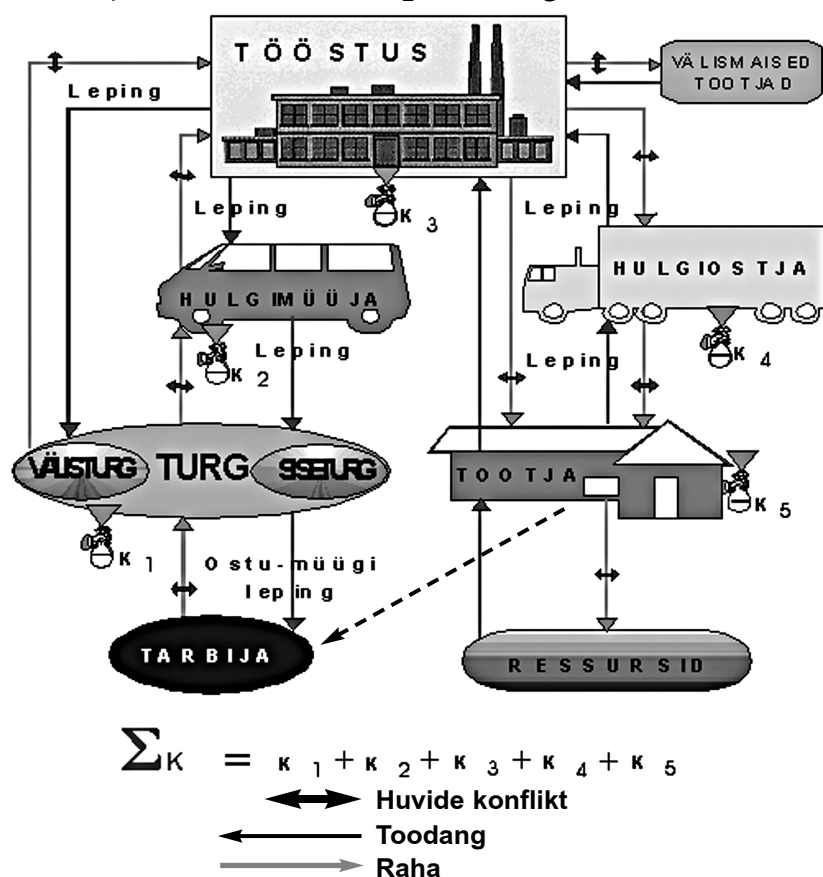
K2 – hulgi kaupmehe äriühingule jääv kasumiosa,

K3 – äriühingust töötlevale tööstusele jääv kasumiosa,

K4 – toorainet kokkuostvale ja seda müüvale äriühingule jääv kasumiosa,

K5 – tootjale jääv kasum (sageli nullkasum).

Kauba ja raha liikumine kapitaliühingutest koosnevas turuahelas

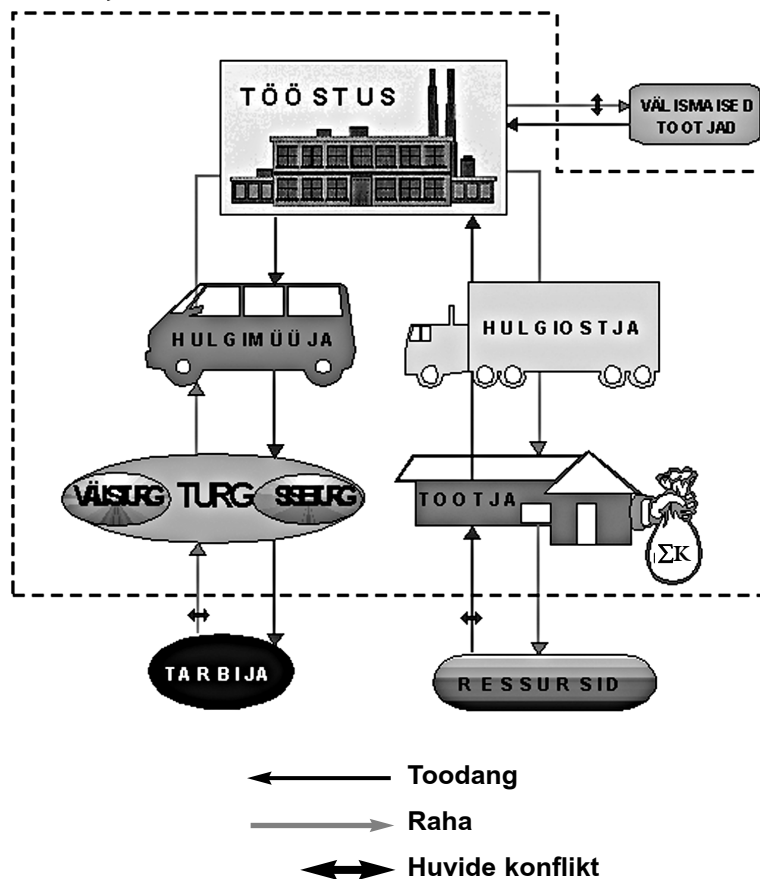

Joonis VI-1 (autori koostatud)

Joonisel VI-1 on näidatud ka võimalikud otseteed. Näiteks võib tootja müüa oma tooraine otse tööstusele ja tööstus omakorda valmiskauba otse turgudele. Põhimõtteliselt on mõnede kaupade puhul võimalik ka otseturundamine, mille käigus tootja valmistab ise oma toorainest kauba ja realiseerib selle otse tarbijale. Praktika näitab, et otseturundamise osatähtsus on maailma kaubanduses niisätootmise tasemel. Rahvusvahelise kaubanduse ja suurte kaubakoguste korral on otstarbekam siiski kasutada kõiki turuahela osalisi. Suured ühistulised korporatsioonid ongi seda teed läinud ja kujundanud ühistusisesed turuahelad.

2.3.2. Ühistulised turuahelad. Joonisel VI-2 on kujutatud samad turuahela osalised mis joonisel VI-1. Vahe on aga selles, et kõik turuosalised (v.a ressursside tarnijad, välismaised tootjad ja tarbijad), on tooraine tootjate ühistu omandis. Seega on ühistu võtnud endale tooraine kokkuostja, töötleva, hulgikaupmehe ning jaekaupmehe äriühingute funktsioonid. Ja mis peamine – sellisel juhul jääb ühistule ka turuahela kogukasum ΣK .

Kauba ja raha liikumine ühistulise turuahela olemasolul

Joonis VI-2 (autori koostatud)

Seda kasumit saab tootjatele kuuluv ühistu tootjate üldkoosoleku otsuste alusel kasutada oma äranägemise järgi mitmeti. Ühistul on selle arvel võimalik teha investeringuid, suurendada kokkuostuhindu (suurendada sellega tootjale jäävat kasumit K5) ja teha muidki otsuseid (sponsoreerimine, kohaliku kogukonna toetamine jne). Kuna ühistu ettevõtte (kokkuost, tööstused, hulgikaubandus) saavad reguleerida põhimõtteliselt nullkasumiga (sellest oli juttu eespool), siis lisanduvadki kasumid K1...K4 osaliselt tootja kasumiosale K5 (tegemist on „vähemmakstu juurdemaksega”).

Teisest küljest annab kasumite K1 ... K4 omanike tootjate ühistutele võimalusi alandada nende arvel toidukauba jae- ja hulgimüügi-

hindu ning suruda sellega aktsiaseltsid turuahelast välja. Nii on ühistud paljudes riikides ka toiminud. Enamikus Euroopa Liidu nn vanades liikmesriikides, kus ühistulised turuahelad on pika aja jooksul vabalt saanud areneda, on ühistute turuosa COGECA (Euroopa Liidu juures olev ühistegevust koordineeriv keskus) andmetel hinnanguliselt suurem kui 50–60%, mõnedes sektorites 95% ja enam (ühistute turuhõive probleemidel peatume lähemalt õpiku X osas).

VAHEMÄRKUS: Eesti ühistute turuosa on suhteliselt tagasihoidlik ja seepärast on nende turgu reguleeriv roll tühine. Näiteks toorainet varuvad ühistud (tulundusühistu Laeva Piim, EPIKO jt) on endale võtnud ainult tooraine kokkuostja-varuja funktsioonid ja sellega lisandub tootjatele ainult kasum K4. See on aga suhteliselt väikene ning ei suurenda oluliselt tootjale jäävat kasumit K5. Toorainet töötlevad ühistud tegelevad peale tooraine varumise ja töötlemise veel ka hulgikaubandusega, mis võimaldab viia tootja kontrolli alla kasumid K2, K3 ja K4. Paljud ühistud on võtnud endale ka sisendite tarnija rolli, mille tulemusena on võimalik vähendada tootjatele vajalike ressursside soetamise hindu. Selliselt tegutsesid 2012. a turul näiteks tulundusühistud E-Piim ja Kevili.

2.3.3. Välismaise kontserni turuahel. Majanduse globaliseerumisega on viimasel aastakümnetel ühinenud ka mitmete riikide rahvuslikud keskühistud ja moodustanud väga suuri ühistulisi suurkontserne. Hollandi ühistegevuse uurija **Onno-Frank van Bekkum** on uurinud ühistulisi piimanduskontserne ja leidnud, et tootjate ühendused on mitmes sektoris kujunenud väga võimsateks majandusmogu-
liteks (Bekkum 2003).

Joonisel VI-3 on kujutatud välismaise suurkontserni turuahel. Sellelt on näha, et kogu ahel on välismaise ühistu puhul ka nende kontrolli all. Nende kätte koondub ahelas tekkiv ΣK , mis kogutakse doonorriigist ja jaotatakse tootjate ühistu üldkoosoleku otsuste alusel.

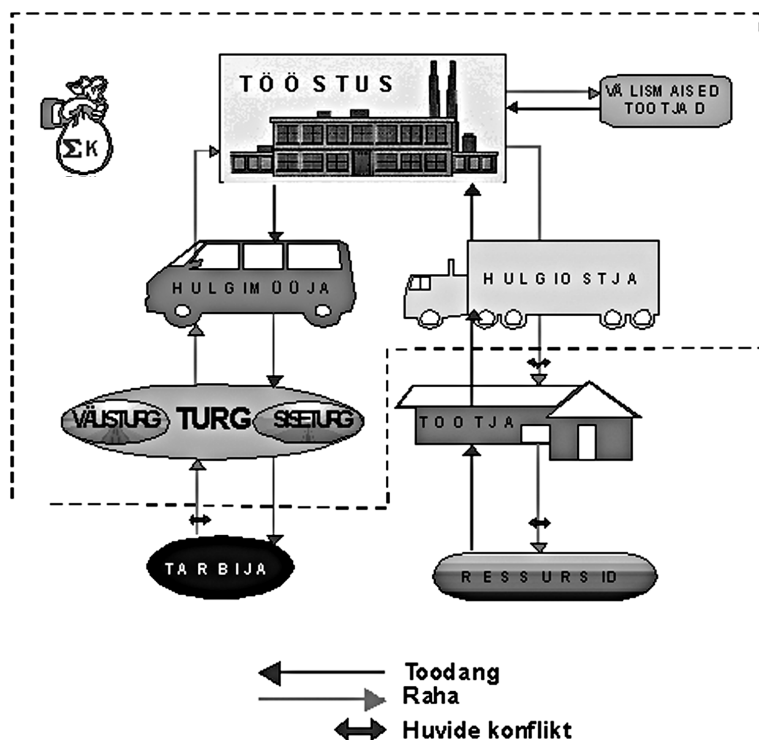

VAHEMÄRKUS: Euroopa suuremateks piimandusühistuteks on Taani/Rootsi Arla Foods, Hollandi Friesland Coberco ja Campina, Saksamaa Nordmilch, Prantsusmaa Sodiaal, Iirimaa Glanbia, Soome Valio jt. Esimeseks riigipiire ületavaks ühistuliseks kontserniks Euroopas loetakse 17. aprillil 2000. a Taani piimatootjate MD Foodsi ja Rootsi talunike Arla ühinemise tulemusena tekkinud Arla Foodsi (vt ka <http://www.arla.com>). 2009. aastal alustas rahvusvaheline ühistuline piimanduskontsern koostööd ka Inglismaa piimatootjatega. Ühisturunduse korraldamiseks on koos inglastega asutatud mitu ühist piimaturundusettevõtet.

Analoogilisi suurfirmasid (kontserne) on asutanud ka kapitaliühingud, mis püüavad doonorriikidest kokku osta toorainet nii madala hinnaga kui võimalik. On selge, et kui rahvusvahelised suurkontsernid väikeriigi turgudele tulevad, siis läheb kogu turuahelas saadav kasum ΣK kontsernile ning väikeriigi tootjatele dikteeritakse kokkuostuhinnad ja kõik muud tingimused. Seejuures pole vahet, kas tege-

mist on välismaise ühistulise või väikeriigi erakapitalil baseeruva kontserniga. Välismaine ühistuline kontsern viib kasumi oma liikmetele ning väikeriigi tootjaid koheldakse nii, nagu seda teevad kapitaliühingutest turuosalised.

Välismaise ühistulise kontserni turuahel

Joonis VI-3 (autori koostatud)

VAHEMÄRKUS: Sageli on suured välismaised kontsernid loobunud turuahela jaekaubandusega tegelevast lülist (joonisel VI-3 TURG). Jaekaubandus kuulub juba teistele, jaekaubandusele spetsialiseerunud kontsernidele ja on ilmselt tooraine töötlemisega tegelevale ühistulisele kontsernile koormav. Näiteks tegutseb Eestis juba mitu aastat Soome tarbijate ühistu jaekaubanduskontsern oma firmakaupluste ketiga Prisma, mis asuvad Tallinnas, Narvas, Tartus. Kui näiteks Soome piimatootjate ühistuline kontsern Valio, Soome talunikele kuuluvad lihatööstused jt välismaised ettevõtted realiseerivad oma kauba Soome tarbijate ühistu Eestis asuvate kaupluste kaudu, siis läheb Soome ka joonisel VI-1 näidatud kasumiosa K1. Seega pole kitsalt spetsialiseeritud välismaisel ühistulisel kontsernil vajadust ise jaekaubandusega tegeleda.

2.4. Järeldused

Eelnevatest majanduslikest kaalutlusest tulenevalt ongi Euroopa vanades demokraatiates peaaegu reeglilik, et põllumajandustootjate omandis on ühistud ja keskkühistud, mis jätavad põllumajanduskaupade tootmise, varumise, töötlemise ja realiseerimise protsessis tekkiva kasumi neile. Ühistulise süsteemi olemasolul on ka riigil soodsam suhelda erinevate tootjarühmadega nii riikliku toetuspoliitika väljatöötamisel kui ka erinevate sektorite arengukavade väljatöötamisel ning realiseerimisel.

Ühistuline süsteem tagab aktsiaseltsidega võrreldes toorainetootjatele:

- **kõrgemad tooraine kokkuostuhinnad, seega ka suurema tulukuse;**
- **tooraine realiseerimisel suurema kindlustunde ja stabiilsuse;**
- **vähendab (ideaalis välistab) tootjate sõltuvuse kapitaliühingutest, sh ka välismaistest ühistulistest kontsernidest;**

Eelnevast näemegi, kui oluline on ühistute liikmetel ja juhtidel tunda erinevaid turuahelaid. Ühistuliste turuahelate loomine suurendab oluliselt võimalusi tekitada ühiskonnas tugev ja arvukas omanikekiht ning toetada nende kaudu kohalikku kogukonda ja ka demokraatlikku riiki.

3. TOOTJATE TOPELTMAKSUSTAMINE

3.1. Tootjate topeルトmaksustamise olemus

Tooraine ja ressursside tootjad on tavaliselt füüsilisest isikust ettevõtjad, tulundusühistud, osäühingud ja ka aktsiaseltsid. Juhul kui nad on üheskoos asutanud tulundusühistu, mis nende toodetud toorainet töötleb ja turustab, siis on nad ka oma toorainest valmistatud kauba ning selle eest saadud tulude omanikud. Sageli on seadusandjad kohelnud tooraine tootjaid, kauba valmistajaid ja turustajaid eraldiseisvate iseseisvate juriidiliste isikutena. Sellisel juhul on mugav kehtestada ka erinevatele isikutele makse.

Tihti on riiklikud konkurentsiametid tootjate ühinemist tulundusühistutesse käsitlenud kui primitiivseid kartelle, mis püüavad monopoliseeruda ja tarbijatele kõrgemaid hindu kehtestada. Tundmata ühistegevuse aluseid ja toimimise põhimõtteid, püüavad riiklikud institutsioonid seada ühistutele ka muid erilisi piiranguid. Samas on ühistud oma pika arengu vältel pidanud motiveeritud diskussiooni erinevate riikide maksu- ja konkurentsiametitega ning saavutanud ka arvestatavaid kokkuleppeid seadusandjaga.

***Näide:** Taani konkurentsiamet nõustus Taani piimandusühistu MD Foods ja Rootsi piimandusühistu Arla ühinemisega tingimusel, et MD Foods müüiks konkurentsi tekitamiseks erakapitalile osa meiereisid. Taani piimatootjad seda ka tegid, kuid mõne aja jooksul enamik müüdud meiereidest suleti toorpiima puudumise tõttu. Piimatootjad lihtsalt ei müünud oma piima konkureerivale ettevõttele, vaid eelistasid enda oma.*

Üldjuhul kuulub ettevõtete tulu enne kasumi dividendidena väljajaotamist maksustamisele ettevõtte tulumaksuga. Kui ühistul tekib ühistusisese ebaõige hinnakujunduse tõttu sääst, siis see soovitakse maksustada ettevõtte tulumaksuga enne liikmetele tehtavate väljamaksete – „vähemmakstu juurdemakseid” või „enammakstu tagasimakseid” – tegemist. Sääst ühistus on liikmetele kuuluv raha, mis tuleb liikmetele välja maksta ja seda ei saa seepärast käsitleda kasumina. Ühistu on ainukene ettevõtetusvorm, mis teenindab omanikke ja kus kogu tulubaas kuulub liikmetele-omanikele. Juhul kui maksustada nii ressursside tootjaid kui ka neile kuuluvat ettevõtet eraldi, on sisuliselt tegemist liikmete topeltnmaksustamisega. See on kogu maailmas olnud suur vaidluslane teema juba sadakond aastat.

3.2. Topeltnmaksustamise vältimine

Topeltnmaksustamist on võimalik kaotada ainult seadusandlikul teel. Seepärast on oluline ühistute kuluaaripoliitika valitsuses ja riigikogus. Eestis ei ole see probleem veel päevakorrale tõusnud, sest ettevõtete kasumeid, mis lähevad investeringuteks, tulumaksuga ei maksustata. Kuigi on juba tekkinud probleeme korteriühistutes, mis on liikmetele kogunud maja remondiks raha, kuid soodsate pakkumiste puhul on töid tehtud odavamalt. Sellisel juhul tuleks ühistus tekkinud sääst kui enammakstu tagasimakse liikmetele tagasi maksta. Seni on korteriühistud saanud kokkuleppele maksuametnikega, kes on lubanud säästu (ametnike arvates kasumi) kanda tulevaste aastate investeringute kontole. Mis aga juhtub siis, kui maksuametnikud saavad kõrgemalt poolt korralduse säästult tulumaks kinni pidada? Sellisel juhul oleks tegemist puhtakujulise topeltnmaksustamisega, sest korteriühistu liikmed on ühistule remondiks üle kantud rahalt juba varem maksnud kõik riigimaksud.

Mitmes riigis (Taani, Hollandi, Iirimaa) maksustatakse ühistuid ainult selle säästukasumi osas, mis saadakse mitteliikmete ressursse töödeldes ja müües. Liikmetele väljamakstav säästu osa aga jäetakse maksustamata. Mõnes riigis (Soome, Rootsi) on võimalike maksusegaduste tekkimise tõttu ühistutel keelatud tehingud mitteliikmetega.

Ameerika Ühendriikides võeti pärast kohtuvaidlusi 1922. aastal vastu eriseadus (Capper-Volstead'i seadus), mis kinnitas talunike õigust ühineda ja turustada oma põllumajandussaadusi ühiselt ilma trustivastaseid (konkurentsi) seadusi rikkumata (vt Schaars 1994, lk 91; Cobia 1989). Tehinguid mitteliikmetega siiski lubati, kuid klausliga, et ühistud ei tohi mitteliikmete tooteid müüa kõrgemate hindadega kui liikmete tooteid. Samuti oli lisatud klausel, et ühistupoolsel turgude tõkestamisel, millega kaasneb tarbijahindade oluline tõus, on õigus sekkuda põllumajandusministril kohe ja radikaalselt (nt ühistu sulgemine). Näeme, et USA ühistutel on väga selge konkurentsielise võrreldes Euroopa ühistutega – ühistute kasvule pole seatud mingeid piire. Põhjenduseks asjaolu, et ühistud on seotud avaliku liikmeskonnaga ja seega on nad kogu ühiskonna või piirkonna teenistuses. Seda asjaolu peab silmas ka ICA rahvusvaheline ühistegevuse 7. printsiip – hoolitsus kodukoha arengu eest.

Kujutlegem ette olukorda, kui kohaliku tarbijate ühistu liikmeteks on astunud kõik piirkonnas elavad inimesed ja nad teevad kõik vajalikud tarbekaupade ostud oma kauplusteketi kauplustes. Samal ajal kontrollivad nad oma juhtorganite kaudu müügihindu, kaupade kvaliteeti ja müügikorraldust, määravad kaupluste juhatajatele palgad, tagasimaksu tingimused ja korra. Sellisel juhul välditakse ülemäära kõrgeid tarbijahindu ning ka ühistute säästude tekkimist. Kuna ühistu liikmete poolt heaks kiidetud tarbijahindade puhul on jackaubanduse sääst minimaalne või puudub, on vähe tõenäoline, et piirkonda tuleb juurde teisi kasumile orienteeritud jackauplustekette.

Eespool kirjeldatud tarbijate ühistute tegevust silmas pidades on majandusteaduslikus mõttes ühistud monopolid. Kui aga tarbijate ühistu kuulub kogu piirkonna rahvale, kes on otsustanud ennast ühistu kaudu tarbekaupadega või teenustega ise varustada, siis on see kogukonna tahe, millele ei ole riigil mõistlik eriseadustega sekkuda – see oleks vastuolus põhiseadusega ja piiraks kodanike omaalgatuslikku õigust iseennast valitseda.

Näide: Õpiku autor oli 1995. a Saksamaal õppereisil. Väikeses Saksa linnas kohtusin kohaliku Raiffeiseni ühistupanga nõukogu liikmetega. Kuna tol ajal oli Eestis kommertsbankade (äripankade) asutamise buum, küsisime, kas nendel on olnud probleeme pangandusturule ilmunud kommertsbankadega. Seepeale vastati, et kunagi oli tõesti juhus, kui üks Berliinist pärit äripank avas linnakeses oma kontori ja kutsus kohalikke elanikke odavaid laene saama. Seepeale tulid piirkonna ühistupanga liikmed üldkoosolekule kokku, arutasid kujunenud olukorda ja otsustasid, et nemad äripanga teenuseid kasutama ei hakka (kuigi pakutavad laenud olid mõne protsendipunkti võrra odavamad). Umbes kuu aja pärast sulges äripank klientide puudusel oma väikelinna kontori.

VAHEMÄRKUS: Eestis on alates 2000. a ettevõtte tulumaks üldiselt kaotatud ja kui ühistu suunab kogu jaotamata kasumi investeringuteks, siis topeltmaksustamist peaaegu ei esine. Samal ajal aga säilib võimalus, et riigikogu uue koosseisuga või valitsuse ametisse nimetamisega olukord muutub ning ühistuid hakatakse tulumaksuga maksustama.

On ilmne, et ühistu, mis tegutseb omahinna tasemel nn *non-profit* organisatsioonina, ei saa juriidilise isikuna maksustamisele kuuluvat tulu. Samal ajal ei pääse maksustamisest ühistu liikmed, kelle arvele kandub ühistu teenitud tulu kokkuostu- või müügihinnana ja nendele lisanduvate juurde- ja tagasimaksetena. Isiklikus tuludeklaratsioonis need tulud fikseeritakse ja vastavalt seadusele maksustatakse.

Mis tahes tarbijate ühistud – toiduainetekauplused, ühisbensiinijaamad, sisendite müügi-kauplused ja teised tarbekaupadega tegelevad ühistud – ei jaota tekkinud sääste liikmete vahel hindade muutmise kaudu. See oleks arvestuslikult ebamugav ja põhjustaks vajaduse kehtestada liikmetele ja mitteliikmetele erinevad hinnad. Liikmetele makstakse boonuseid (protsent ostudelt) ja neid tuleb käsitleda säästadena ostudelt (ühistu liige sai ühistust kauba selle omahinnaga). Ühistu boonuseid ei ole seepärast vaja märkida ka üksikisiku tuludeklaratsioonis. Eespool nimetatud asja-olusid peetakse ka oluliseks ühistegevuse eeliseks.

Kordamisküsimused

1. Äriühingute ja ühistute erinevad eesmärgid.
2. Ühistute ja kapitaliühingute võrdlus – nende erinevused.
3. Raha ja kauba vastassuunaline liikumine.
4. Turuahelast tulenev tootja ebavõrdne seisund.
5. Kirjelda ja võrdle erinevaid turuahelaid – kapitaliühingud, ühistud, kontsern.
6. Millest tuleneb vajadus kaitsta ühistutega ühinenud liikmeid topeltmaksustamisest?

Kirjandus

Bekkum, O-E. Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Uurimusi piimandus-ühistute struktuuri-strateegia vastavusest kaitstud *versus* liberaalsetel turgudel. Tallinn, 2003, 262 lk

Cobia, D. Cooperatives in Agriculture, by Prentice-Hall, Inc. A Simon & Schuster Company, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 1989, 447 p.

Leetsar, J. Kaasaegne ühistegevus ja maamajandus. Tallinn: Külim, 1996, 168 lk

Marx, K. Kapital III köide. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, 839 lk

Ohvril, T. Turundusest – alustavale otseturundajale. Kuidas luua lisaväärtust ja seda turunduslikult ära kasutada? Tartu: Eesti Maaülikool, 2007, 90 lk

Ohvril, T. Põllumajandusturundus. Teooria ja lisaväärtust loova tootja turundustegevus. Tallinn: Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda, 2010, 164 lk

Schaars, M. A. Ühistud: põhimõtted ja tegevus. Tallinn: USA VOCA Eesti esindus, 1994, 146 lk

Tracy, M. Toit ja põllumees turumajanduses. Sissejuhatus teooriasse, praktika ja poliitika. (Tõlkinud M. Tamm). Tartu: Maaelu Arengu Instituut, 368 lk

<http://www.arla.com>

VII osa

ÜHISTUTE ASUTAMINE

VII osa tundmaõppimine aitab mõista

- Ühistute asutamise vajadusi ja võimalusi
- Ühistute asutamise protsessi
- Algatusrühma tegevusi enne ühistu asutamist
- Vajalikke tegevusi ühistu käivitamiseks

1. IDEE SÜND

Asjatundjad väidavad, et ühiskonnas on umbes 5–10% inimesi, kes suudavad enda ümber toimuvaid protsesse sisuliselt mõista ja neid juhtida, võimekamad isegi nende kulgu mõjutada. Enamasti on inimeste juhiomadused geneetilist päritolu, seega kaasa sündinud. Edukamad on need, kes on lisaks juhtimisteadusi õppinud. Neid inimesi nimetatakse **liidriteks**. Tavaliselt liidreid teatakse ja tuntakse. Liidrid eristuvad teistest inimestest eeskätt uute ideede rohkeuse, aktiivse ühiskondliku hoiaku ning tulemuslikuma tegevuse poolest. Nendel inimestel on harilikult palju rohkem ideid, kui nad suudavad praktikas realiseerida.

Ühistu asutamise idee võib anda tõuke anda järgmised üksikisikud, ametkonnad, aga ka muud institutsioonid.

1.1. Ühiskonnas tunnustatud liidrite ideed

Tavaliselt on liidritel ühistu asutamiseks ka isiklikud majanduslikud huvid või soov kasutada mingeid teenuseid, eriti siis, kui neil ei jätku oma soovide rahuldamiseks materiaalseid ressursse ja ka rahalisi vahendeid. Sellistel puhkudel näitavad nad ühistuliste ühenduste asutamisel initsiatiivi.

Näide 1: Põlvamaa talupidaja vajab kuivisilo tegemiseks masinaid, kuid üksinda ei olnud ta suuteline leidma selleks vajaminevat raha. Ta asutas ümberkaudsetest talunikest kümneliikmelise masinaühistu, kes tegi vajaliku investeeringu. Hiljem ühistu lagunes, sest kõigil ei olnud võimalik algselt ettenähtud mahus ühistut finantseerida. Ettevõtlik talunik maksis teistele nende osa välja ja sai ainuisikuliselt masinate omanikuks.

Näide 2: Valgamaa õunatootja leidis ühel hetkel, et temal kui suurtootjal on tekkinud õunte töötlemise ja turustamisega teatud raskusi. Põhiliseks probleemiks kujunes nõutavate õunakoguste tagamine suurtele kaubanduskettidele. Väiksematest kogustest ja eba-kindlast tarnest kaubandusketid loobuvad ja püüavad sõlmida lepinguid tarnijatega, kes tagavad kauplusteketile nõutavas koguses, nomenklatuuris ja kindlatel tarneaegadel kvaliteetse kauba. Selliseid tingimusi suudavad täita ainult laia nomenklatuuriga ühistusse ühinenud tootjad, kelle kasutada on moodsad jahutusega laoruumid, sorteerimis- ja pakendusliinid. Koostöös Polli Aiandusuringute Keskusega otsustati asutada oma toodete turustamiseks tulundusühistu.

1.2. Kodanikuühenduste ja valdade initsiatiiv

Sageli selgub praktilise majandustegevuse käigus, et teenuste ostmine või kauba müümine vahendajate kaudu on elanikele või üksiktootjatele kallis ja tihti ei vasta ka osutatava teenuse kvaliteet oodatule. Kodanikuühenduste liidud, aga ka vallad võivad jõuda tõdemuseni, et ühistegevuse kaudu on võimalik odavamini ja kvaliteetsemalt rahuldada oma liikmete vajadusi. Tootjate esindusorganisatsioonid võivad ärgitada tootjaid asutama ühistulisi turundus- ja teenindusettevõtteid. Seda on teinud Eestimaa Talupidajate Keskliit ja MTÜ Eesti Erametsaliit. Samuti on vallad tõsiselt arutanud mitmesuguste teenindusühistute asutamist eeskätt kommunaal-majanduse (vesi, küte, prügiveedu, ühistransport jt) teenuste osutamiseks vallarahvale. Seejuures peetakse silmas, et ühistu on õigupoolest ainus ettevõtlusvorm, mis suudab edukalt funktsioneerida normaalkasumi piirides, st on nn *non-profit* ehk kasumit mittetaotlev organisatsioon.

Näide 3: Eestimaa Talupidajate Keskliidu initsiatiivil asutati hulgaliselt kohalikke masinaühistuid Soomest, Rootsist ja Saksamaalt kingitusena saadud põllumajandusmasinate jaotamiseks ja ühiseks kasutamiseks. Taanist saadud majandusabi baasil asutati samuti viis masinaühistut – Valgamaal, Ida-Virumaal, Põlvamaal ja Muhus. Praktika näitab, et kingituste jaotamiseks loodud ühistud ei püsi eriti kaua.

1.3. Poliitiliste ühenduste initsiatiiv

Poliitiliste ühenduste loomisel tõusevad esile need, kes soovivad oma poliitilisi eesmärke realiseerida ühistegevuse toetamise kaudu. Need ühendused on kahtlematult ühed enim informeeritud kodanikuühendused. Eriti puudutab see riigi makromajanduslikku poliitikat. Kui mõni poliitiline ühendus saab aru, et ühistegevuse arendamise kaudu on võimalik oma poliitilisi eesmärke paremini realiseerida, siis algatatakse seaduseelnõusid, mis võivad soodustada ühistegevuse arengut üldiselt või siis soodustatakse spetsiifiliste ühistute asutamist ja arengut. Mitmete poliitiliste erakondade programmides ja valimisplatvormides on sageli kajastatud ka ühistegevuse toetamise ja arendamise vajadus ning võimalused.

VAHEMÄRKUS: Eesti maaiülikooli magistrandi Kati Nõuakase uurimusest selgus, et 2010. aastal olid Eestis ühistegevuse arendamise vajaduse oma programmides selgelt ära märkinud Eestimaa Rahvaliit, Keskerakond, Iseseisvuspartei ja Sotsiaaldemokraatlik Partei. Seevastu kapitalistliku orientatsiooniga Reformierakond ja IRL ei olnud oma programmides ühistegevuse toetamise üldilulist vajadust ära maininud. Sellest sai teha kaks järeldust:

1) ühistegevust toetavad erakonnad on endale selgeks teinud tänapäevase ühistegevuse inimsöbraliku olemuse ja soovivad Eesti rahvast kaitsta raha võimule orienteeritud kapitalismi pahede eest;

2) Eestis on olemas erakondi, kes ei ole ühistegevuse olemust sisuliselt veel mõistnud või on nad kindlalt liberaalse kapitalismi ja raha võimu pooldajad, kes näevad Eesti riikluse arengut ilma ühistegevuseta.

2011. a valimiste eel selgus, et mõni poliitiline erakond oli ühistegevuse vajadust rohkem tähtsustanud kui eelmistel valimistel. Nii teatas IRLi esindaja Helir-Valdor Seeder, et nende erakond toetab Eestisse ühistegevuse kompetentsikeskuse asutamist. Mõni teine IRLi liider seda mõtet aga ei toetanud. Samasugused erimeelsused olid täheldatavad ka SDP ridades (Eesti agraar- ja maaelupoliitika tulevikusuunad 2011).

Näide 4: Pärast seda, kui valitsuskoo-
litsioon otsustas 2001. a eraldada riigi-
eelarvest vahendeid ühistulise ettevõt-
luse toetamiseks, esitati üle kuuekümn-
e erineva projekti ühistegevuse rahastamiseks. Samuti asutati mitmeid uusi ühistuid. Inimesed said aru, et valitsus toetab neid ja nad asusid tegutsema. Siinkohal tuleks aga märki-
da, et esines ka nn pseudoühistuid, mis koosnesid inimestest, kes nägid ühistu asutamises kiiret isikliku rikastumise võimalust. Seega peab poliitilise toetusega kaasnema ka range kontroll.

1.4. Sünergia loovad ajurünnakud, mõttetalgud, seminarid, nõupäevad

Sageli korraldatakse mitmesuguseid ettevõtlust arendavaid koolitusi, seminare ja õppusi. Nende käigus tulevad ühel või teisel viisil esile ka uued ideed, mille rakendamist võiks alati kaaluda ka ühistegevuse käivitamise aspektist.

Näide 5: Kohalik taluselts soovis täiendavat teavet ühistegevuse kohta. Kohale sõitnud lektor tutvustas ühistegevuse põhimõtteid ja algatas mõttevahetuse kohalike ressursside kasutamise üle. Selgus, et piirkonnas leidub küllaltki suures mahus väheväärtuslikku lepa- ja kasepuitu, mida võiks kasutada grillisöe tootmiseks. Taluseltsi initsiatiivil käivitati projekt grillisöeühistu asutamiseks – uuriti tehnilisi võimalusi seadmete muretsemiseks, põllumajandusministeeriumile esitati taotlus ühistulise ettevõtlustoetuse saamiseks.

1.5. Riiklike institutsioonide (valitsus, ametid, maavalitsused) initsiatiiv

Riik võib mis tahes viisil luua seadusandlikke algatusi ühistegevuse arenemiseks. Need võivad olla üldisemat laadi ja ka väga konkreetsed. Samuti on rakendatud spetsiifilisi ja regionaalpoliitilisi meetmeid ühistuliste organisatsioonide vahendusel.

Näide 6: Riigi initsiatiivil asutatava ühistu kohta toome näite Soome Väbarügist. Sealne valitsus otsustas paarkümmend aastat tagasi toetada rahaliselt Lapimaal Kittiläs asuvat

põhjapõdrakasvatavate ühistut tapamaja ehitamisel. See andis võimaluse eksportida põhjapõdraliha Euroopa Liitu, suurendada oluliselt põhjapõdrakasvatavate sissetulekut, kindlustada Soome rahva kohalolekut piirilähedases tsoonis ning tagada efektiivselt toimiv piirikontroll. Lisaks ühistu tapamajale eraldati raha ka kohalikule kutsekoolile õppetapamaja ehitamiseks.

Näide 7: 19. sajandi lõpul aitas Rootsi riik asutada maarahva ühistupanka (Föreningsbank) selliselt, et andis riigieelarvest ühistupangale alustamiseks vajaliku põhikapitali. Seejuures ei olnud tegemist annetusega, vaid sajaks aastaks antud krediidiga. Samas seati ka mitmeid tingimusi, millest olulisim oli nõue, et selle aja jooksul ei tohi muuta ühistupanka aktsiapangaks.

Nagu eeltoodud näidetest näeme, on ühistegevusele tõukeandjad endale selgeks teinud ühistegevuse olemuse ja selle erinevused kapitaliühingutest. Tundes ühistegevuse aluseid ja ühistuliste ühenduste tegevuse põhimõtteid, on initsiaatorid veendunud, et saavad rahva vajadusi rahuldada ja eesmärgi saavutada eeskätt ühistute kaudu.

Kokkuvõttes näeme, et ühistu asutamise algatajateks võivad olla kohalike omavalitsuste ja seltside juhid, ettevõtete omanikud, põllumajanduslike osatühingute juhid, füüsilisest isikust ettevõtjad, käsitöölised, kalurid – seega kõik, kes tunnevad puudust tootmisvõimsustest, turust, nende tegevusalaga seotud teenustest või nad on aru saanud, et ei suuda järjest karmimas turukonkurentsisis üksi vastu pidada. Ühistut asutavad inimesed peaksid hästi tundma ühistegevuse aluseid.

2012. a andis Eestimaa Talupidajate Keskliit välja juhendi „Ühistu liikme käsiraamat“, milles sisaldub minimaalselt vajalik teave nii ühistu asutajatele kui ka olemasolevate ühistute liikmetele (Leetsar 2012).

1.6. Idee analüüs

Tavaliselt tekibki ühistu asutamise mõte ühel või paaril isikul, kes on piirkonnas oma ala liidriteks. Ideed arutatakse koos naabrite ja teiste isikutega, kellel võivad olla **samasugused huvid ja vajadused**. Võib juhtuda, et mõte jääbki mõtteks ja ühistu asutamisest asja ei saa. Arutluse tulemusena võib aga selguda, et oma vajadusi on võimalik rahuldada ka mingil muul moel – asutada aktsiaselts või osatühing või osta vajalikud teenused juba olemasolevatelt ettevõtetelt. Lõpuks võib-olla on kõige soodsam liituda juba mõne olemasoleva ühistuga. Siis jäävad ära ühistu asutamise kaasnevad valud ja vaevad. Kõik variandid on idee formeerumise staadiumis võimalikud ning ühtki neist ei tohiks ilma täpsema kalkulatsioonita kõrvale heita.

Siinkohal tuleks toonitada, et **ühistu ei ole mingi imeasi, mis teeb liikmed kiiresti rikkaks, ta on siiski ainult liikmete kasutuses olev VAHEND, mis aitab liikmete koostöö tulemina saavutada soovitud tulemusi, sh saada oma tööst ka rohkem tulu.**

2. IDEEST ÜHISTUNI

Nii või teisiti tuleb idee ühistu asutamiseks lõpuni mõelda ning selle nimel peaksid liidrid tegema kõvasti selgitustööd ning nende esimeseks ülesandeks on järgmised neli tegevust.

- **Tegema endale selgeks, kas mõte on küllalt hea, et sellega liituksid ka teised.** Idee avamiseks ja teistele selgitamiseks tuleks teha umbkaudne majanduslik arvestus, mis peaks tulevastele liikmetele näitama ettevõtmise kasulikkust.
- **Töötama välja ühistulise ettevõtte esialgse tegevuskava (äriplaani kavand),** selgitama kapitali ja/või teenuste hankimise võimalusi, määrama nende maksumuse, analüüsima turu olukorda praegu ja perspektiivis ning kavandama ühistu üldise ja esialgse struktuuri.
- **Määratlema võimaliku liikmeskonna ja ka juhid,** kes oleksid suutelised ühistut juhtima ja selle asutamisel abiks olema.
- **Pidama tingimata nõu erapooletute, kuid asjatundlike inimestega,** kes tunnevad põhjalikult valitud tegevusala spetsiifikat ja tehnoloogiat, turukonjunkturi, ühistute asutamist ja tegevust reguleerivaid seadusi, ettevõtte rahastamise võimalusi jms. Sageli tehakse lihtsalt teadmatuses küllalt palju tööd ja kulutusi, mis hiljem osutuvad mõttetuks.

VAHEMÄRKUS: Eelnevad tegevused tuleb tingimata fikseerida punktide kaupa paberil, st koostada ühistu asutamise üldine ideekavand.

Kui idee tundub olevat küllalt hea, tuleks süstemaatiliselt ja kindlas järjekorras läbida järgmised ühistu asutamise etapid ehk organiseerimisastmed:

- 1) ettevalmistav etapp, algatusrühma tegevus ja aruanne;
- 2) asutamiskomisjoni moodustamine ja selle tegevus;
- 3) asutamiskoosoleku korraldamine;
- 4) ühistu registreerimine ja
- 5) ühistu praktiline käivitamine.

2.1. Ettevalmistav etapp

Ühistu alustamine on kompleksne projekt. Väike grupp tulevasi liikmeid, nime-tame neid edaspidi liidriteks, arutavad üldisi vajadusi ja töötavad välja kava, kuidas ühistut asutada. Idee esitamisest sõltub, kas uus ühistu võetakse vastu entusiasmiga või ta kohtab konkurentsi tulenevat tugevat vastuseisu. Isegi siis, kui ühistu asu-tamise ideega ollakse üldiselt päri, peavad liidrid olema valmis kiiresti vastama kon-kurentide erinevatele reageeringutele, milleks võivad olla:

- kapitaliühingute poolt ootamatult pakutud hinnasoodustused, ühekordsed preemiad ja hinnalisandid oma klientidele ehk potentsiaalsetele ühistu liikme-tele nende ühistuvaimustuse hajutamiseks ning klientide tugevamaks sidumi-seks kapitaliühingutega;
- konkurentide pakutavad paremad lepingutingimused või uute soodsamate lepingute sõlmimine;
- katsed mõjutada laenuandjaid mitte andma laene või toetuste andjaid mitte andma toetusi tulevastele ühistu liikmetele ühistu käivitamiseks;
- avalikkuse mõjutamine valeteadete ja kuulujuttudega ühistu äriidee vastu.

Hoolimata konkurentide poolt loodud ühiskondlikust ühistuvastasest ärikliimast, peavad liidrid demonstreerima oma asjatundlikkust, praktilisust, pühendumust ja otsusekindlust näitamaks, et ühistu asutamise **ideekavand** on piisavalt hea ja vii-mistletud ning tulevastele liikmetele-klientidele kasulikum kui olemasolevad lepin-gud kapitaliühingutega.

Ühistu asutamise protsessi alustamise ja ideekavandi realiseerimise eest vastutab mõ-nest inimesest koosnev **väike liidrite grupp**. Siinkohal tuleks juhtida tähelepanu sellele, et see grupp peaks idee levides pidevalt suurenema ja sellest peaks välja kaju-nema algatusrühm. Kaugemaks eesmärgiks oleks algatusrühma liikmete hulgast ka ühistu juhtideks sobivate kandidaatide leidmine.

Pärast vajalikke eeltöid tuleb alustada **selgitustööd võimalike liikmete hulgas**. Selleks tuleks kokku kutsuda väiksemaid mitteametlikke nõupidamisi-koosolekuid, kus vaba vestluse vormis arutatakse idee olemust ja selle teostamise võimalusi. Esi-meste nõupidamiste järel tuleks võimalikele liikmetele anda natukene aega mõttega kohanemiseks ja selle analüüsimiseks. Selle aja jooksul teeb igaüks oma arvestused, mis peaksid temale näitama ühise ettevõtmise kasulikkust või ka kahjulikkust. Samuti annab vaheaeg asjast huvitatutele võimaluse teistega nõu pidada, koondada mõtteid, välja tuua võimalikke eesseisvaid raskusi ja teha ettepanekuid ühise tege-vuse poliitilistes ja taktikalistes küsimustes. Võimalik, et vaheajal tuleb liidritel tõr-juda ka konkurentide rünnakuid.

Paarinädalase (maksimaalselt kuni kaks kuud) vaheaja möödudes tuleks korraldada mitteametlike nõupidamiste **teine voor**, kus esineks ka isik, kes tunneb hästi ühis-tegevust ja ühistute asutamise juriidilisi aluseid. Kui nõupidamiste tulemusena saab

ideekavand küllaldase toetuse ja heakskiidu, ei ole järgmiseks sammuks veel ühistu

praktiline asutamine, nagu vahel on juhtunud ning millele on järgnenud ühistu ebaõnnestumine.

Selle asemel on tegelikult aeg küps

moodustada ametlik **algatusrühm**. Al-

gatusrühma koosseisu peaksid kuuluma võimalikud ühistu liidrid ja veel mitmed

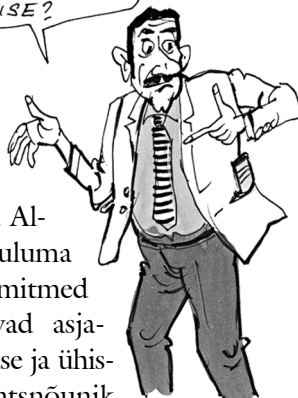
ühistegevust ja majandust tundvad asjatundjad-ekspertid (näiteks ettevõtluse ja ühis-

tegevuse spetsialist, jurist, finantsnõunik, tehniline ekspert jt). Algatusrühma ülesandeks

on hoolikalt uurida tingimusi, millistes tulevasel ühistul tuleb tegutseda ning valmistada ette **ühistu asutamiskomisjonile** vajalikud lähteandmed.

Selle ja järgmiste staadiumide läbimiseks on vaja juba raha. Kuna ühistu asutamine ei ole veel lõplikult selge, siis on vähe tõenäoline, et vajalik summa õnnestub koguda tulevastelt liikmetelt. Eestis oleks otstarbekas nõutada selles staadiumis ühistulise ettevõtluse toetuseks ettenähtud summasid riigieelarvest, või Euroopa Liidu tõukefondidest (PRIA, EAS jt). Vastav kirjalik taotlus koos ühistu ideekavandi, edasiste tegevuste kirjelduse ja eelarvega tuleks esitada vastavat tegevust koordineerivale ministeeriumile. Kui ideekavand on perspektiivne, siis on tõenäoline, et ta saab ka riigipoolse toetuse. Lisaks riigieelarve toetustele tuleks silmas pidada, et on olemas veel teisi fonde ja sihtasutusi, mis taolisi tegevusi toetavad.

VALGAST ÄRA EI ELA, TEEKS ÜHISTUS AGA MILLISE?

NO SIIS SA PEAD IKKA MÕNEL AVAL KÕVA MEES KA OLEMA!

VAHEMÄRKUS: Algatusrühma kirjalik aruanne on ühistu asutamiseks ülioluline dokument ja selle koostamisse tuleb suhtuda eriti vastutustundlikult.

2.2. Algatusrühma aruanne ja eelkoosolek

Oma tegevuse tulemusena peaks **algatusrühm** koostama **kirjaliku aruande**, kus ta annab vastused järgmistele küsimustele.

1. Kas ja milleks on ühistut vaja?

See osa peab põhjendama, kas kavandatava ühistu järele on reaalne vajadus või on olemas ka muid võimalusi potentsiaalsete liikmete vajaduste rahuldamiseks. Samuti esitama võimalusi juhuks, kui uut ühistut ei looda ning milline majanduslik kasu või kahju sellega kaasneb:

- kas on mõtet luua uut ühistut, kui on võimalik liituda juba olemasoleva ühistuga;

- kas oma ettevõtte (meierei, tapamaja, veski, saekaater, pank jms) asutamine on majanduslikult põhjendatud, kui tiheneva konkurentsi tingimustes on oht minna kahjumisse ning lõpetada pankrotiga;
- kas omatakse küllaldaselt informatsiooni kavandatud toodete turu olemasolu, hindade taseme ja kujunemise mehhanismi ning konkurentide tegevuse kohta;
- mil viisil ja mil määral saab uus loodav ühistu olemasolevat olukorda liikmete seisukohalt paremaks muuta.

Kasulik on konsulteerida eeltoodud küsimustes mõne nõuandenasutuse, ministeeriumi, maavalitsuse, valla või ülikooliga. Ekspertide ja ametnike arvamused tuleks fikseerida kirjalikult ning lisada aruandesse.

2. Milline on ühistu tegevusvaldkond, tegevusmaht ja kes on liikmed?

Vajaduse tuvastamisest potentsiaalsete liikmete seisukohalt üksi on vähe, et luua ühistu. Majanduslikud arvestused ja turu-uuringud peavad näitama:

- kas tulevase ettevõtte toodang on turul nõutav ning kas ta on konkurentsi-võimeline;
- kas ühistu ettevõttel on piisavalt tööd, et katta ühistu asutamise ja tegevuskulud ning saada veel lisatulu;
- kes on ühistu tulevased liikmed (koostatakse võimalike liikmete esialgne nimekiri);
- tehakse kindlaks potentsiaalsete liikmete poolt toodetava tooraine või kasutatavate teenuste esialgsed mahud;
- kas ühistu töötleva tööstuse ettevõtte tegevuseks on ühistu tulevastel liikmetel piisavalt toorainet ja kas tooraine hulka on võimalik suurendada, kui suur on liikmete tegelik osalus ühistus;
- milliseks kujuneb ühistu rahaline käive;
- millised on liikmete poolt toodetud tooraine ja vajalike teenuste reaalsed mahud jne.

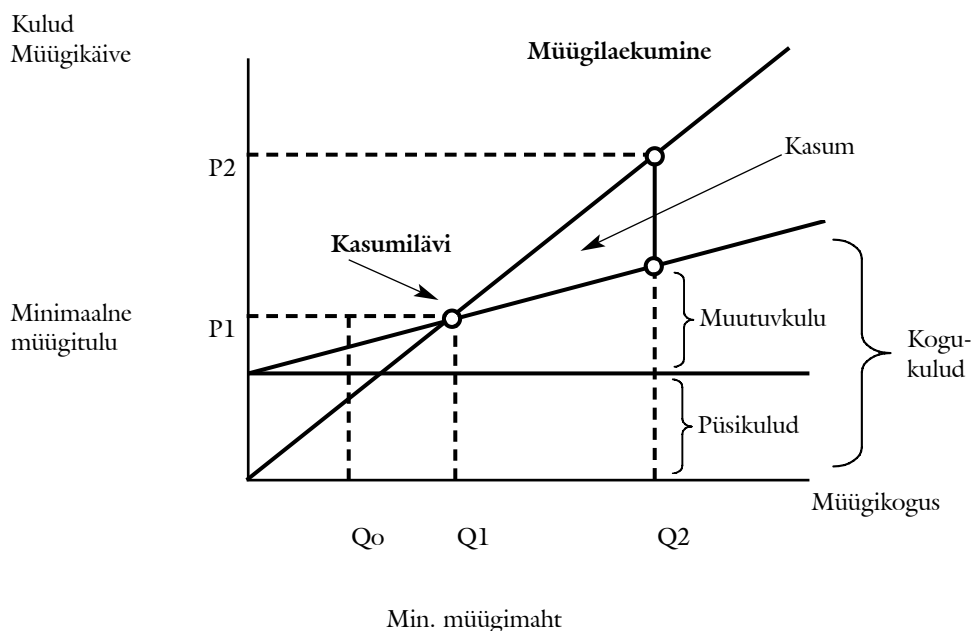
Ühistegevuse üheks olulisemaks eesmärgiks on saavutada liikmetelt tooraine kogumise kaudu ühistu ettevõtte tegutsemiseks vajalik toorainekogus, tegutsemismaht. Sageli ongi tootjate ühinemise eesmärgiks saada oma kaubaga turgudele, kuid selleks nõuavad suured kaubandusketid kindlal ajal kindlas koguses kvaliteetset kaupa. Kui ühel-kahel tootjal seda pakkuda pole, ongi üheks võimaluseks tootjate ühinemine ühisturustamiseks ehk saavutada olukord, kus nad üheskoos suudavad pakkuda turgudele vajalikus koguses kaupa. Teiseks otseselt seonduvaks probleemiks on

ühiskaubanduse korraldamine selliselt, et müügilaekumine kataks kauba valmistamiseks tehtavad kulutused – püsikulud ja muutuvkulud (vt joonis VII-1).

Kolmandaks oluliseks eesmärgiks on leida ühistu vajalik müügilaekumine, mis eeldab vastavate turu-uuringute ja prognooside tegemist. Teades vajalikke püsi- ja muutuvkulusid, müügikoguseid ja prognoositavaid müügilaekumisi, saame üsna hõlpsasti välja arvutada ka minimaalselt nõutava kasumiläve (nullkasumi) ja sellele vastava kauba müügitulu ning müügilaekumise.

VAHEMÄRKUS: Täpsemaks analüüsiks on soovitatav kasutada Tiim Ohvrili raamatutes leiduvaid juhiseid (vt Ohvril 2007, lk 57–61 ja Ohvril 2010, lk 79–84). Analüüsi tegemise hõlbustamiseks on soovitatav järgida graafikut (joonis VII-1).

Müügitulu ja müügilaekumiste analüüs

Joonis VII-1 (autori koostatud)

Põhimõtteliselt ei sõltu püsikulud tootmise mahust ja seepärast on joonisel püsikulud märgitud horisontaalse sirgena. Seevastu muutuvkulud loetakse konstantseks toodanguühiku kohta ja joonisel on need kujutatud kaldjoonega (kui tootmismah

TEEN ETTEPANEKU ÜHISTU
LIIKMENAKS ODE KOGUKULU
VIRVE! NI KALVILE NEVILE
EI SUUDA KEESI ARA GELDA..

on null, siis on ka muutuvkulud null). Püsi- ja muutuvkulud kokku moodustavad kogukulud, mille peab katma müügilaekumine (kauba hind x müügi-
maht). Müügilaekumise joon algab nullist, sest kui midagi ei müüda, siis pole ka müügilaekumist. Müük kuni minimaalse müügi-
mahuni Q1 (kasumiläveni) on kahjumlik. Näiteks tootmismahu Q₀ puhul oleks moodustatav ühistu juba loomise ajal kahjumlik ja sellise toot-
mismahuga ühistut ei ole majanduslikult mõttekas üldse asutada. Kui

müügi-
maht kasvab Q1-lt Q2-ni, siis müügilaekumine kasvab P1-lt P2-ni. Kogukulude joone ja müügilaekumise vahelise kolmnurga pindala kujutab sel juhul ühistu poolt teenitavat kasumit.

Joonisel VII-1 kujutatul annabki ühistu kavandamisel meile info minimaalselt vajaliku tootmis- ja müügi-
mahtude kohta.

Kui arvutatakse välja ühistegevuseks vajalik minimaalne müügi-
maht ja minimaalne müügilaekumine ning võrreldakse neid arve liikmete tegeliku osalusmahuga ja sellest tuleneva reaalse müügituluga, selgub ka ühistu majanduslik võimekus. Kui selgub, et toorainemaht on küllaldane, et teenida üheskoos tegutsedes kasumit, tuleb eeltöödega jätkata. Kui aga selgub, et müügi-
maht on väiksem kui vajalik, tuleb leida uusi liikmeid või suurendada otsustavalt tootmismahutusi. Nende mitteleidmisel tuleks lõpetada edasine ühistu asutamistegevus. Sel juhul säilib asutajatel siiski teoreetiliselt võimalus ühineda mõne teise läheduses asuva ja samu teenuseid osutava ühistuga.

*VAHEMÄRKUS: Jooniselt VII-1 selgub, et tootjatel on igal juhul otstarbekas otsida võimalusi olemasolevate ühistutega liitumiseks. Üldjuhul on see kasulik mõlemale poolele. Ühelt poolt saavad uut ühistut kavandanud liikmed kohe hakata kasutama olemasoleva ühistu tootmisvõimsusi, turgu ja muid teenuseid. Teiseks muutuvad olemasolevad ühistud, millega liitutakse, uute liikmete juurdetulekuga majanduslikult võimekamaks. Uute liikmete arvel nende müügi-
maht, müügilaekumine ja kasum ning ka konkurentsivõime kasvab.*

Uute ühistute asutamisel kiputakse sageli üle hindama realselt võimalikku äritegevuse mahtu. Võib juhtuda, et potentsiaalsete liikmete poolt kogutava tooraine maht osutub liiga väikeseks ega võimalda asutada majanduslikult kasumlikult töötavat ettevõtet. Toorainemahu suurendamiseks tuleks eeltöö käigus leida uusi liikmeid, kes toorainet toodavad, ning suurendada tegevuspiirkonda. Kui see ei õnnestu, tuleks loobuda ühistu asutamise mõttest. Praktika on näidanud, et tooraine kvaliteet

on olulisem, kui tavaliselt arvatakse. Nõudmistele mittevastava kvaliteediga tooraine praagitakse välja ja nii võivad üsna järsult langeda ka tegelikud tootmismahud.

3. Milliseid hooneid, seadmeid, rajatisi on ühistu käivitamiseks vaja muretseda? Kui palju on vaja selleks algkapitali?

Kuna hooned, seadmed ja rajatised on suhteliselt kallid ja nende maksumus moodustab ühistu käivitamiskuludest peamise osa, tuleb nendega seonduvatesse küsimustesse suhtuda väga tõsiselt. Sõltuvalt asutatava ühistu tegevusalast võivad nad vajada vägagi spetsiifilisi hooneid, seadmeid ja rajatisi. Samuti sõltub see ühistu ettevõtte asukoha valikust, aga ka vastupidi – hoonete, seadmete ja rajatiste olemasolust võib sõltuda ühistu ettevõtte asukoha valik. Siinkohal peaks algatusrühm vastama järgmistele küsimustele:

- kas soovitavas piirkonnas on ühistu tegevuseks sobivaid hooneid ja soodsa hinnaga maad (teha olemasolevate hoonete ja maade kohta inventuur);
- kas ja millises ulatuses on ühistu tegevuspiirkonnas vajalikud tehno- ja infrastruktuuri rajatised (juurdepääsuteed, veevõrgud, puhastusseadmed, side-, elektri- ja gaasivõrgud jne);
- millised on hoonete, seadmete ja rajatiste kasutamise, rentimise või ostmise tingimused ja hinnad;
- kas ja millistel tingimustel on võimalik juurde saada maad hoonete ja rajatiste püstitamiseks;
- kas on majanduslikult otstarbekas ehitada vanade hoonete asemele uued hooned ja rajatised ning soetada uued seadmed, kui suur on nende ligikaudne maksumus;
- kui suur on finantskapitali vajadus investeringuteks;
- kui palju võib laenu võtta ja millistel tingimustel (tagatised, laenu pikkus, tagasimakse tingimused, protsendid);
- millised on reaalsed võimalused finantskapitali saamiseks (ühistu liikmete osamaksud, osakapital, laenude ja finantstoetuste saamise võimalused, liikmete poolt antavad laenu garantiid, rendisummad jne);
- milliseid fonde ja erikontosid peaks ühistu avama ja kuidas neid rahastada;
- milliste ettevõtete aktsiaid tuleks soetada ja kui suur on nende kogumaksumus.

Eelnevast analüüsist peab selguma ühistu ettevõtte **soovituslik asukoht** ja ligikaudne **investeeringute vajadus**. Sellest uurimusest peaks saama **ühistu äriplaani kavand**.

Ühistute üheks peamiseks ebaõnnestumise põhjuseks on olnud ebarahuldav ja mitte õigeaegne finantseerimine. Kui ei suudeta tagada hädavajalike investeeringute tegemiseks vajalikke rahalisi vahendeid õigeaegselt, võib ühistu juba asutamise käigus pankrotistuda. Seepärast peab finantsalane informatsioon olema küllaldaselt täpne ja usaldatav, millele saaks rajada reaalse finantsplaani. Kui aga äriplaani kavand ja finantsmajanduslik analüüs näitavad, et ühistu perspektiivsed tulud ei kata vajalikke investeeringuid, tuleb tõsiselt kaaluda ühistu asutamisest loobumist.

4. Kui suured on ühistu tegevuskulud?

Algatusrühma ülesandeks on välja selgitada:

- millised on ligikaudsed tegevuskulud **üldsummana** ja ka **toodanguühiku kohta**;
- kas tootmine on üldse tasuv (selleks tuleb tegevuskulusid võrrelda äritegevuse tulemusena saadud tuludega);
- milline on **tooraine võimalik kokkuostuhind**. See on vajalik eeskätt ühistu tulevastele liikmetele kahel põhjusel. Esiteks näidata, et ühistu kaudu on tooraine realiseerimine neile tulus, ja teiseks hajutada ka liikmete liialdatud lootused tulevikus saadavate tulude kohta. Tugeva konkurentsi tingimustes ei ole töörühmal ilmselt võimalik näidata ülisuuri tulusid ega ka nendest tulenevaid tuntavalt kõrgemaid kokkuostuhindu võrreldes kapitaliühingutega;
- millised on ühistu **püsi- ja muutuvkulud**.

Kui töörühma tööst selgub, et prognoositavad tulud on liiga väikesed, et tagada konkurentsivõimelist tooraine kokkuostu või teenustööde hinda, tuleb kaaluda töömahu (käibe) suurendamise võimalusi ja näidata, milline oleks minimaalne ühistu tegevusmaht, mille puhul oleks ettevõtte kasutajatele-liikmetele tasuv. Seda saab samuti välja tuua joonisel VII-1 toodud graafikul.

VAHEMÄRKUS: Teoreetiliselt on liikmete huve silmas pidades ühistu võrreldes kapitaliühinguga alati tasuvam ettevõtlusvorm, kuna ta tegutseb non-profit ehk kasumit mittetaotleva organisatsioonina. Kui kapitaliühing puhaskasumit ei saa, siis ta lõpetab tegevuse, ühistu võib aga nullkasumi tingimustes rahulikult edasi tegutseda ja mõnda aega isegi kahjumit toota. Ühistu tegevuse võivad mittetasuvaks muuta peamiselt välised lähtetingimused (ebaaus konkurents turul, suhteliselt suured alginvesteeringud võrreldes kapitaliühingutega, ülemäära väike tegevusmaht ja sellest tulenev väike käive, ebaloomulikult suured keskkonnamaksud jms), aga ka liikmete poolt valitud ebaausad ja vähevõimekad juhid.

5. Kas uue ühistu jaoks on võimalik palgata sobivaid juhte?

Praktikas on tegusate liidrite probleem osutunud tähtsamaks, kui sageli arvatakse. Paljud inimesed ülehindavad oma võimeid ning tihti on ühistud lõpetanud oma tegevuse ebakompetentsete ja omakasupüüdlike juhtide tõttu. Kuigi algatusrühm ise ei palka tööle juhte ja spetsialiste, peab ta siiski juurdlema nende isikute iseloomu ja kvalifikatsiooni ning ka selle üle, kas lähikonnas on sobilikke kandidaate:

- kas piirkonnas on olemas potentsiaalseid juhte ja spetsialiste ühistu ettevõtte edukaks juhtimiseks (soovitavalt esitada nimed);
- millised on juhtide palkamisvõimalused väljastpoolt ühistu tegevuspiirkonda;
- millised on nende palkamistingimused (palga suurus, transpordi vajadus, elamistingimused jms).

Hea juht peab olema võimeline planeerima, organiseerima, juhtima ja kontrollima ühistu tegevust; tundma põhjalikult äritegevuse põhimõtteid, valmistatava toote iseärasusi, selle müügivõimalusi ja konkurentsivõimelisust ning hinna kujundamist. Ta peab suutma korraldada ettevõtte tööd teiste juhtide ja spetsialistidega, omama teiste töötajate hulgas autoriteeti ning võitma usalduse ühistu liikmete seas. Kui ühistul ei ole võimalik leida võimekaid juhte ja spetsialiste, on organisatsiooni edukus seatud küsimärgi alla.

6. Millised on ühistu tulevaste liikmete ühistegevusalased kogemused? Kes võiksid ühistut juhtida?

Ühiskonnas, kus inimestel on olnud pikaajaline kogemus ühistegevuses osalemises, on ka uute ühistute asutamisel ja praktilisel juhtimisel vähem raskusi. Seevastu riikides, kus eraomandus ja sellel baseeruv ühistegevus oli pea-aegu kaks inim põlve keelatud, on olukord teine. Mis tahes perspektiivikas ühistuline algatus võib luhtuda, kui liikmed ei tunne piisavalt ühistegevuse aluseid ja rahvusvahelisi põhimõtteid. Kogenud ühistegelased seevastu annavad ka uutele ühistutele võimaluse tõestada oma kasulikkust.

Liidrid ja algatusrühmad, kes soovivad luua ühistulisi organisatsioone, peaksid eelnevalt leidma vastuseid järgmistele küsimustele:

- kas kohaliku kogukonna üldine suhtumine ja õhkkond kohalikus vallas on ühistu asutamiseks soodus;
- kui suur on olemasolevate kapitaliühingute ja eraettevõtete liidrite mõju avalikule arvamusele;
- millised on perspektiivsete liikmete ühistegevusalased teadmised ja kas nad vajavad täiendavat ühistegevusalast koolitust;
- mida tuleks teha ühistusse ebasoodsa suhtumise muutmiseks;
- kes ühistu tulevatest liikmetest kannavad endas ühistegevuse aadet, on saanud küllaldase ettevalmistuse, osalenud varem ühistulises tegevuses ning kes neist on võimelised ühistuid juhtima (koostada nimekiri).

On selge, et Eestis on ühistegevuse kogemusi vähe. Seepärast tuleks algatusrühma koosseisu arvata eeskätt need potentsiaalsed liikmed, kellel on varem mingi kokkupuude ühistutega juba olemas. Nendest inimestest võivad saada ka uue ühistu nõukogu, juhatuse või siis revisjonikomisjoni liikmed. Kui tulevased liikmed vajavad väljaõpet, tuleks otsida selleks võimalusi.

Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit on liikmete ja töötajate ühistegevusalaste teadmiste vajadust eraldi rõhutanud 21. sajandiks välja töötatud viiendas põhimõttes

„Haridus, koolitus, teave”. Sellekohaselt korraldavad ühistud oma liikmetele, valitud esindajatele, juhtivtöötajatele ning personalile koolitust, et need saaksid ühistu arengule tõhusalt kaasa aidata. Samuti teavitavad nad avalikkust (eriti noori ja avaliku arvamuse kujundajaid) ühistegevuse olemusest, põhimõtetest ja eelistest (vt õpiku III osa).

|||2.

Kui ühistu asutamise perioodil ühistegevuse entusiastid jõulise reklaamiga ühistuid peale suruvad, võivad ühistud edasi liikuda liiga kiiresti ja minna väga kaugele ette oma toetajaskonnast. Sel juhul tuleb kiiresti organiseerida liikmetele ühistegevusalast koolitust, vastasel korral ei saa ühistu liikmed aru, mis toimub ühistu nõukogus ja juhatuses, ning eemalduvad ühistust. Lõpptulemusena ei saa ka uuest ühistust asja.

7. Milliste erisustega tuleb ühistu asutamisel arvestada?

Algatusrühm peaks koguma ja oma aruandesse lisama kindlasti ka muid andmeid, mis on olulised ühistu asutamisel. Nii näiteks peaks vastused leidma järgmistele küsimustele:

- kui suured on ühistu organiseerimise kulud (algatusrühma tegevus, dokumentide vormistamine, ekspertide töötasud, asutamiskoosoleku korraldamine, ühistu registreerimine jne);
- milliseid teenuseid võiks ühistu peale põhitegevuse oma liikmetele veel osutada;
- kuidas võiks alandada teenuste omahinda, kuidas vähendada varumise, töötlemise ja turustamise kulusid;
- milliseid ostu-müügikanaleid ja turustamisvõimalusi tuleks eelistada ja milliseid täiendavalt uurida;
- millist erialast ettevalmistust, kus ja mil moel tuleks kavandada liikmeskonnale ja millist teenistujatele, palgalistele töötajatele;
- milliste organisatsioonide ja ettevõtetega oleks kasulik arendada koostööd;
- milliste keskkühistute ja keskkliitudega oleks kasulik liituda;
- milliste põhimõtete alusel määrata kindlaks kokkuostu- ja teenustööde hinnad ning kasumi jaotamise alused;
- kui suur võiks olla liikmetele kehtestatav osamaks, osakapital ja jagamatu reservkapital.

Vajadusel võib aruandes esitada ka muid seisukohti ja arvamusi, mis tunduvad algatusrühmale olulised ühistu asutamisel.

Ettevalmistav etapp lõpeb algatusrühma kirjaliku aruandega, mille soovitatav sisukord on järgmine:

Sissejuhatus (idee tekke kirjeldus, ideekavand)

1. Ühistu asutamise vajadus (sisaldab esimesena esitatud küsimuse vastused ja algatusrühma koondseisukoha ühistu asutamise kohta)
2. Ühistu tegevusvaldkond, tegevusmaht ja liikmed
3. Ühistu asukoha valik ja vajalikud investeeringud (sisuliselt kolmandas küsimuses kirjeldatud **äriplaani kavand**)
4. Ühistu tegevuskulud ja tulud
5. Palgaline personal
6. Juhtide ja liikmete kvalifikatsioon
7. Eritingimused

Kokkuvõte ja ettepanekud

Lisad (tabelid, joonised ja muu lisamaterjal, mis algatusrühm on kogunud)

Aruanne vormistatakse kirjalikult ühe kaustana, lisatakse algatusrühma ja koostajate nimed, paljundatakse ning saadetakse **kõigile potentsiaalsetele ühistu liikmetele**. Inimestele antakse teatud aeg (kaks nädalat kuni kaks kuud) aruandega tutvumiseks ja mõtete vahetamiseks.

Seejärel korraldatakse algatusrühma initsiatiivil potentsiaalsete liikmete eelkoosolek. Eelkoosoleku toimumise kuupäev, kellaeg, toimumise koht tehakse võimalikele liikmetele teatavaks kirja teel, samuti avaldatakse teadaanne koosoleku toimumise kohta asutatava ühistu tegevuspiirkonda arvestavalt – kohalike ühistute puhul kohalikus ajalehes või raadios, üleriigilise ühistu puhul üleriigilises ajalehes või raadios. Osalema kutsutakse ka asutamisrühma tööst osa võtnud nõunikud ja eksperdid, samuti asjaomaste ametkondade (vallad, maakonnad, ministeeriumid) ametnikud. Mõnikord võivad nõunikud tegutseda ka koosoleku juhatajana või aidata vastata küsimustele.

Eelkoosoleku päevakord peaks andma ülevaate ühistu asutamisega seonduvatest probleemidest ja sisaldama järgmist:

1. Sissejuhatav sõnavõtt (esitab eelkoosoleku kokkukutsuja).
2. Ühistu olemus ja põhimõtted, erinevus kapitaliühingutest, eelised ja puudused (tavaliselt esitab asutatava ühistu omapära silmas pidades ühistegevuse nõunik).
3. Ühistu algatusrühma aruanne (tavaliselt esitab algatusrühma juht, ettekande sisuks on kirjalikus aruandes esitatud materjal).
4. Arutelu, diskussioon, ettepanekud (vajadusel ühes või mitmes töögrupis, juhtideks erialanõunikud).
5. Kokkuvõte koosolekust – kas jätkata või mitte (tavaliselt teeb seda koosoleku kokkukutsuja).

Eelkoosoleku korraldajatel tuleks silmas pidada, et eelkoosolek oleks võimalikult avatud ja osavõtjad saaksid esitada esinejatele kõikvõimalikke küsimusi. Küsimus-

tele-vastustele ja arutelule tuleb planeerida piisavalt aega. Tulevased liikmed peaksid esitama võimalikult rohkesti oma tulevikuvisioone ühistust ning enda osast selles. Kõik tõstatatud vaidlusalused küsimused peaksid saama korrektsed ja põhjendatud vastused. Kui eelkoosolek leidis, et ühistu asutamiseks on kõik valmis, korraldatakse tulevaste liikmete salajane hääletus. Positiivse tulemuse korral moodustatakse ühistu potentsiaalsetest liikmetest **ühistu asutamiskomisjon** ning lepatakse põhimõtteliselt kokku **osamaksude ja osakapitali suuruses**.

Kui eelkoosolekul tehakse ühistu vajalikkuse kohta väga palju kriitikat, esitatakse uusi põhimõtteliselt erinevaid ettepanekuid, mis vajavad täiendavat läbitöötamist ja analüüsi, või kritiseeritakse põhjendatult mõnda algatusrühma seisukohta, tuleb täiendava hääletuse tulemusena otsustada, kas jätkata ühistu asutamist või mitte. Jaatava seisukoha puhul tuleb eelkoosolekul üle vaadata algatusrühma isikuline koosseis ning seda vajadusel muuta ja täiendada. Sel juhul tuleb algatusrühmal eeluurimist jätkata, teha täiendav ühistu teostatavuse analüüs, arendada äriplaani ning korraldada mõne aja pärast teine eelkoosolek.

Kui teine eelkoosolek vaatas ja arutas läbi algatusrühma poolt koostatud aruande täiendused ja parandused ning otsustas ühistu asutamise potentsiaalsete liikmete salajasel hääletusel heaks kiita, moodustatakse ühistu asutamiskomisjon ning määratakse kindlaks osamaksude ja osakapitali suurus. Võib juhtuda, et on vaja teha veel lisatööd ning kutsuda kokku kolmaski eelkoosolek. Kui aga leiti, et ühistu asutamine ei ole perspektiivikas, katkestatakse määramatuks ajaks kõik asutamisega seotud eeltööd.

VAHEMÄRKUS: Eespool kirjeldatud ühistu asutamiseelne tegevus on põhimõtteliselt rakendatav ka olemasolevatele ühistulistele ühendustele kuuluvate ettevõtete eelprojektide koostamisel. Samuti ka väikeste ühistute ühendamisplaanide koostamisel, näiteks väikeste, kohalike ühistute ühinemine üleriigiliseks või riikidevaheliseks ühistuliseks kontserniks (näiteks kohalikud metsaühistud).

2.3. Asutamiskomisjoni moodustamine ja tegevus

Kui ühistu asutamist otsustatakse jätkata, siis moodustatakse potentsiaalsetest liikmetest ühistu asutamiskomisjon. **Asutamiskomisjoni eesmärgiks on viia lõpuni kõik ettevalmistustööd ning korraldada ühistu praktiline ja juriidiline asutamine.** Komisjoni on kasulik kaasata algatusrühma liikmeid ning ka spetsialiste-nõunikke. Väiksemate ühistute asutamise korral võib asutamiskomisjoni ülesandeid täita ka algatusrühm. Vahel on kasulik kaasata asutamiskomisjoni töösse veel asjaomaste ametkondade (vallad, ministeeriumid, pangad, maakonnad) esindajaid. Mida tugevam ja asjatundlikum on toetus ühistule tema asutamise algstaadiumis, seda kiiremini on võimalik ta ka praktiliselt käivitada.

Asutamiskomisjoni peamised ülesanded.

1. Ühistu liikmeskonna määramine:

- koostatakse võimalike **asutajaliikmete nimekiri** (sisaldab peale ees- ja perekonnanime veel isikukoodi, alalise elukoha, postiaadressi, telefoni-, pangakonto numbrit, eeldatavad tootmis- või kasutatavate teenustööde mahud jms);
- vormistatakse asutatava ühistu ja võimalike liikmete poolt allakirjutatud **eel-lepingud**, kus märgitakse ära osamaksu suurus ja selle tasumise ligikaudsed tähtajad.

2. Ühistu liigi määramine:

- kui on tegemist tulundusühistuga, siis toimub selle asutamine Eesti Vabariigi seadustes (tulundusühituseadus, äriseadustik) sätestatud korras;
- mittetulundusühingu asutamine toimub vastavalt mittetulundusühingute seadusega sätestatud korras.

Metoodiline märkus: Mittetulundusühingute asutamine on sarnane tulundusühistute asutamise ja seepärast võib nende asutamisel kasutada ka käesolevaid juhiseid.

3. Asutamislepingu projekti koostamine

Asutamisleping on kohustuslik leping, mille koostavad asutajaliikmed ning mis peab sisaldama järgmist:

- asutatava ühistu ärinimi, asukoht ja aadress;
- ühistu tegevusala ja eesmärk;
- asutajate nimed ja elu- või asukohad;
- osakapitali suurus asutamisel – kui ühistu liikmed ei vastuta isiklikult ühistu kohustuste eest;
- asutajate kohustused ühistu ees;
- juhatuse (kui moodustatakse nõukogu, siis ka selle) liikmete nimed, isikukoodid ja elukohad;
- audiitori või revidendi nimi, isikukood ja elukoht;
- prokuristi määramise korral tema nimi, isikukood ja elukoht;
- asutamiskulude eeldatav suurus ja nende kandmise kord.

4. Ühistu põhikirja projekti koostamine

Asutamislepingu sõlmimisega kinnitavad asutajad asutamislepingu lisana ka tulundusühistu põhikirja. Asutamislepingu ja põhikirja projekti koostamisel tuleb arvestada, et **asutamisleping ja üldkoosoleku poolt kinnitatud põhikiri peavad olema notari poolt kooskõlastatud ja neile kirjutavad alla kõik asutajad**. Põhikiri on ühistu liiget ja ühistut kaitsev alusdokument.

Tulundusühistu põhikirjas märgitakse:

- ühistu ärinimi ja asukoht;
- ühistu tegevusala ja eesmärk;
- osamaksu suurus ja tasumise kord;

- summa, mille liige võib ühistule tasuda täiendavalt osamaksule või selle suuruse määramise kord;
- liikmetele täiendavate kohustuste määramise kord;
- kui osamaksu või muu sissemakse võib tasuda mitterahalise sissemaksena, siis mitterahalise sissemaks hindamise kord;
- üldkoosoleku kokkukutsumise kord ja aeg;
- juhatuse, nõukogu olemasolul ka nende liikmete arv, mis võib olla väljendatud kindla suurusena või alam- ja ülemmäärana;
- ühistu kontrollorganid, nende pädevus ja volituste tähtaeg;
- ühistu majandusaasta algus ja lõpp;
- kasumi jaotamise ja kahjumi katmise kord;
- vara jaotamise kord ühistu lõpetamisel;
- muud seaduses sätestatud kohustuslikud tingimused;
- ühistu spetsiifikat arvestavad nõuded (nõuded liikmetele; liikmete kohustused tooraine müümisel ja teenuste kasutamisel; ühistu kapitalide kasutamise kord; juhatuse, nõukogu ja kontrollorganite valimise kord, nende volituste tähtajad ja tasustamise alused; ühistu liikmete vastuvõtmise ja väljaarvamise kord; liikmeks vastuvõtmisest keeldumise alused; eelarve ja aastaaruande kin- nitamise kord ja tähtajad jne).

VAHEMÄRKUS: Siinjuures on esitatud ainult põhimõttelised ja praktilised kaalutlused ühistu põhikirja koostamiseks. Igas riigis korrigeeritakse aeg-ajalt seadusi ja seepärast on vaja konkreetse ühistu põhikirja ettevalmistamisel kindlasti juhinduda kehtivatest seadustest ja muudest õigusaktidest.

Kui kõik ühistu asutamiseks vajalikud dokumentide projektid on ette valmistatud, alustab asutamiskomisjon eeltöid asutamiskoosoleku korraldamiseks.

2.4. Asutamiskoosoleku korraldamine

Kuigi seaduse järgi ei ole asutamiskoosoleku korraldamine kohustuslik, on seda siiski otstarbekas teha. Vastasel korral võib ühistu asutamine jääda venima ning võivad tekkida ka erimeelsused võimalike liikmete vahel, mida on hiljem raske lahendada (näiteks pole kõik ühistu asutamislepingule alla kirjutanud liikmed nõus mõne põhikirja sättega).

Asutamiskomisjon saadab kõikidele asutajaliikmetele (isikutele, kes on allkirjastanud eellepingud) vähemalt kaks nädalat enne koosoleku toimumise aega **kirjaliku kutse**, millel on märgitud koosoleku toimumise aeg, koht ning päevakord. Asutamiskoosoleku päevakorras nähakse ette kolm põhipunkti:

- 1) põhikirja vastuvõtmine,
- 2) asutamislepingu sõlmimine,
- 3) ühistu juhtorganite valimine.

Soovitav oleks kutsele lisada veel ühistu asutamislepingu projekt koos põhikirja projektiga, et asutajaliikmed saaksid nendega põhjalikult tutvuda. Asutamislepingule allakirjutamise viimane aeg ja koht märgitakse asutamiskoosoleku kirjalikul kutsel. See on vajalik selleks, et kahtlejad saaksid teada viimase tähtaja, millal on veel võimalik ühistu asutajaliikmetega ühineda ning osaleda asutamiskoosolekul. Sageli on selleks tähtjaks hiljemalt pool tundi enne asutamiskoosoleku algust.

Asutamiskoosolekust võtavad osa ainult need asutajaliikmed, kes on enne koosoleku toimumist alla kirjutanud asutamislepingule. Kes asutamislepingule alla ei kirjuta, see asutamiskoosolekule ei pääse. Asutamiskoosoleku läbiviimiseks valitakse asutamiskomisjoni ettepanekul mandaatkomisjon, kes kontrollib enne koosoleku algust saalis olijate õigust osaleda asutamiskoosolekul. Asutamiskomisjoni ettepanekul valitakse koosoleku juhataja(d) ja koosoleku protokollija(d).

Asutamiskoosolek:

- formuleerib lõplikult ühistu põhikirja ja võtab selle konsensuslikult vastu;
- vormistab asutamislepingu, millele on eelnevalt alla kirjutanud kõik asutajaliikmed;
- valib vastavalt ühistu põhikirjas kehtestatud korrale ühistu juhtorganid – nõukogu ja juhatuse liikmed ning ühistu revisjonikomisjoni (revidendi).

Pärast ühistu juhtorganite valimist lõpetab asutamiskomisjon oma tegevuse ning annab kõik asutamisega seotud materjalid üle ühistu nõukogule ja juhatusele. Edasist ühistu käivitamistegevust koordineerib ühistu nõukogu ning konkreetsete tegevuste eest hoolitseb valitud juhatuse.

3. ÜHISTUTE JA LIITUDE REGISTREERIMINE

Et organisatsioon saaks endale ametliku juriidilise isiku staatuse, tuleb ta vastavalt seadusele registreerida. Juriidilise isiku staatus on ühistule oluline tema legitiimsuse ja usaldatavuse tagamiseks. Tulundusühistud registreeritakse maa- või linnakohtute juures olevates äriregistrites vastavalt juhatuse poolt registripidajale esitatud kirjalikule avaldusele. Mittetulundusühingud registreeritakse selle asukohajärgses mittetulundusühingute registris.

Registrile esitatavale avaldusele kirjutab alla juhatuse liige (üldjuhul juhatuse esimees). Kui juhatuse liikmed on õigustatud esindama ühistut või mittetulundus-

ühingut ainult ühiselt, peavad avaldusele alla kirjutama kõik ühistut ühiselt esindama õigustatud juhatuse liikmed. Avaldusel peavad juhatuse liikmete allkirjad olema notariaalselt tõestatud.

Juhatus on kohustatud esitama avalduse tulundusühingu registreerimiseks kuue kuu jooksul arvates asutamislepingu sõlmimisest. Registripidaja võib ühistu jätta äriregistrisse või mittetulundusühingu registrisse kandmata ainult sel juhul, kui ühistu põhikiri või muud esitatud dokumendid ei vasta seaduses esitatud nõuetele. Aval-

duse tagasilükkamisel peab registripidaja näitama ära tagasilükkamise põhjused. Ühistuline ühendus omandab juriidilise isiku õigused registreerimise päevast alates.

Kui ühistuline ühendus soovib muuta registriandmeid (on muudetud põhikirja, valitud uued juhid jms), tuleb esitada registripidajale avaldus, millele on vaja lisada muutmise otsustanud üldkoosoleku või muu organi koosoleku protokoll, mis peab sisaldama andmeid koosoleku toimumise aja ja koha ning hääletustulemuste ja vastuvõetud otsuste kohta. Protokollile kirjutavad alla koosoleku juhataja ja protokollija. Uue juhatuse liikme registrisse kandmiseks peab avaldusele olema lisatud veel tema notariaalselt tõestatud allkirjanäidis.

4. ÜHISTU PRAKILINE KÄIVITAMINE

Ühistu praktiliseks käivitamiseks tuleb juhatusel kõigepealt ametisse palgata tegevjuht (direktor) ja sekretär-raamatupidaja. Edasi peavad juba nemad tegutsema. Kui tegemist on väikeste ühistutega, kus ei ole ette nähtud palgalisi ametikohti, tuleb kogu käivitustöö teha valitud juhtkonnal. Ühistu käivitamise eest vastutavad asutamiskoosolekul valitud ühistu juhatuse liikmed.

Ühistute asutamine on vastutusrikas tegevus. Halvasti korraldatud ettevalmistustöö ja puudulikud teadmised põhjustavad ühistute äpardumise ja ühistegevuse maine languse. Loomulikult kasutavad ühistute ebaõnnestumise ära ühistute peamised konkurendid – kapitaliühingud ja konkureerivad ühistud, mis loodavad teiste arvel võimalikult suuri kasumeid teenida. Ühistegelaste ülesandeks on hea seista ka selle eest, et ühistud oleksid jätkuvalt konkurentsivõimelised

ning tooksid võimalikult suurt kasu oma liikmetele.

Viimaseks autoripoolseks soovitusseks ühistute asutajatele on – täpselt järgida eespool toodud juhtnööre ning need ka täita. Kõikide toimingute tegemiseks kulub küllaltki palju aega ning vaeva. Eriti oluline ja aeganõudev on ühistu asutamise idee selgitamine võimalikele ühistu liikmetele. Täiesti reaalsed on ka tagasilöögid. Siis tuleks aeg mõneks ajaks maha võtta, konsulteerida erialaspetsialistidega ning mõne aja pärast uuesti üritada. Eestlaste mõnevõrra põikpäist iseloomu arvestades peavad

ühistu asutajad olema kannatlikud ja esimeste ebaõnnestumiste järel ei ole vaja heast ideest veel sugugi loobuda. Inimestele tuleb anda aega arupidamiseks. Kui aga ettevõtmine õnnestub, on kõigile sellest kahtlematult palju kasu.

Kordamisküsimused

1. Kes ja miks võivad olla ühistute asutamisel ideede autoriteks?
2. Miks on riigi initsiatiiv ühistegevuse arendamisel oluline?
3. Nimetage olulisemad tegevused, mida tuleb teha ühistu idee realiseerimisel?
4. Miks on eriti oluline ühistu algatusrühma tegevus? Kes ja miks peaks kuuluma algatusrühma koosseisu?
5. Millistele põhiküsimustele peaks andma vastuse algatusrühma aruanne?
6. Mis tähendus on ühistule müügitulul ja müügitulul? Kuidas neid kindlaks määratakse?
7. Miks on ühistu liikmete ja juhtide ühistegevusala teadmised olulised?
8. Kirjeldage asutamiskomisjoni tegevust.
9. Millised on olulisemad põhimõtted ühistu põhikirja koostamisel?
10. Kirjeldage asutamiskoosoleku korraldustööd ja põhitoiminguid.
11. Miks saavad asutamiskoosolekust osa võtta ainult need isikud, kes enne asutamiskoosolekut kirjutasid alla asutamislepingule?
12. Kuidas toimub ühistu registreerimine?
13. Kes ja miks vastutavad ühistu käivitamise eest?

Kirjandus

Eesti agraar- ja maaelupoliitika tulevikusuunad. – Eesti Agraarökonomitide Assotsiatsiooni ja Eesti Maaülikooli kogumik nr 18. Tallinn, 2011, 207 lk

Leetsar, J. Ühistud – asutamine ja tegevus. Seadused, tähelepanekud, nõuanded. Tallinn: Maalehe Raamat, 1996, 180 lk

Leetsar, J. Ühistu liikme käsiraamat. Tallinn: Eestimaa Talupidajate Keskliit, 2012, 115 lk

Ohvril, T. Turundusest – alustavale otseturundajale. Kuidas luua lisaväärtust ja seda turunduslikult ära kasutada? Tartu: Eesti Maaülikool ja AS Atlex, 2007, 90 lk

Ohvril, T. Põllumajandusturundus. Teooria ja lisaväärtust loova tootja turundustegevus. Tallinn: Maaelu Arengu Euroopa Põllumajandusfond ja Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda, 2010, 164 lk

VIII osa

ÜHISTUTE STRUKTUURID JA TEGEVUSSFÄÄRID

VIII osa tundmaõppimine aitab mõista

- Ühistegevuse mitmepalgelisust ja haaret
- Ühistute võimalusi ja tegevussfääre
- Ühistute struktuure ja nende erinevusi
- Majandusliku ühistegevuse valdkondi ja võimalusi
- Sotsiaalse ühistegevuse valdkondi ja võimalusi

1. ÜHISTU ÜLDSTRUKTUUR

Ühistute kõige üldisemaid tegevusvaldkondi käsitlesime raamatu IV osas. Käesolevas osas tulevad vaatluse alla ühistute struktuurid ja tegevusalad. Samuti käsitleme põgusalt erinevate tegevusalade ühistute esindusorganisatsioone erinevates riikides.

Kõik liikmelisusel baseeruvad demokraatlikud ühistulised organisatsioonid (ühistud, liidud, seltsid, keskühistud ja -liidud, ka parteid ning kohalikud omavalitsused) on üles ehitatud põhimõtteliselt ühe ja sama üldskeemi järgi. Liikmed-omanikud on nn kõrgema võimu kandjad, kes moodustavad kõik organisatsiooni struktuurid. Teadliku ühistegevuse mitme aastasaja praktika on välja sõelnud optimaalsed ühistuliste ühenduste organisatsioonivormid.

Ühistulisel ühendusel on järgmised struktuuriüksused (tähtsuse järjekorras).

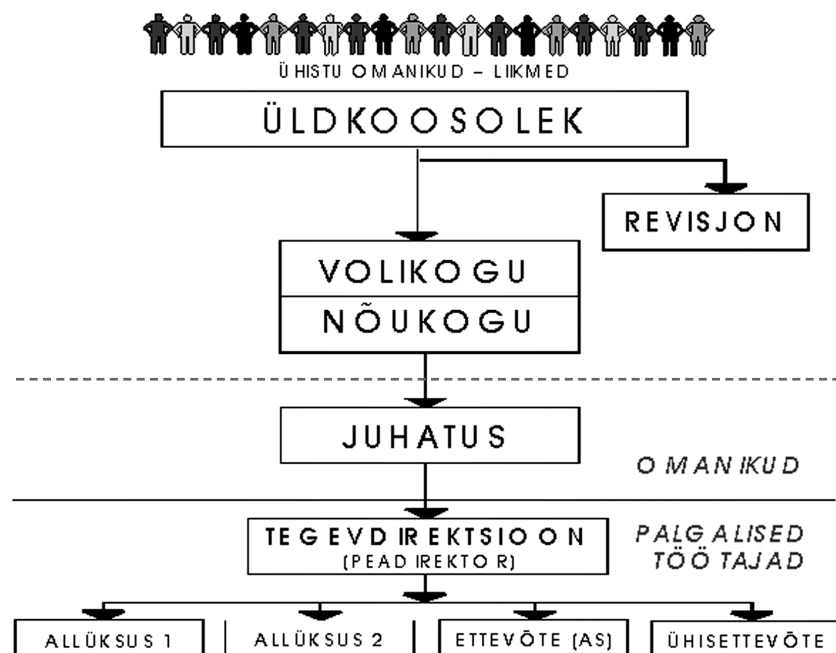
- **Üldkoosolek** – kõige suurema võimuga üksus.
- **Volikogu** – üldkoosoleku poolt delegeeritud võimuorgan, millel on üldkoosolekuga võrreldes vähem võimu. Valitakse tavaliselt suurearvulise liikmeskonnaga ühistutes, kus üldkoosolekute sagedane kokkukutsumine on tülikas ja kulukas.
- **Nõukogu** – üldkoosoleku poolt valitud võimuorgan, millel on peamiselt järelevalve funktsioon ning aruandekohustus üldkoosoleku ees.
- **Juhatus** – omanike esindajatest koosnev, suhteliselt väikesearvuline (kuni 12 liiget) ühistu juhtimist korraldav üksus, mis on aruandekohustuslik üldkoosoleku, volikogu ja nõukogu ees.
- **Revisjon** – üldkoosoleku poolt valitud, volikogust, nõukogust, juhatuselt ja tegevdireksioonist sõltumatu kontrollifunktsiooniga üksus, mis on aruandekohustuslik ainult üldkoosoleku ees, kuid võib oma otsused ette kanda ka volikogule.
- **Direksioon** (vahel kasutatakse ka mõistet „peadirektor”) – palgalistest töötajatest koosnev igapäevatööd tegev ja omanike tahet täitev ning pidevalt tegutsev üksus, mis on aruandekohustuslik juhatuse (nõukogu) ees. Direksioon (peadirektor) juhib ka allüksuste tegevust.

28

Ühistu kõige üldisem struktuur on esitatud joonisel VIII-1.

Ühistu üldstruktuur

Joonis VIII-1 (autori koostatud)

Nagu jooniselt VIII-1 selgub, on üldkoosoleku, volikogu, nõukogu, revisjoni ja juhatuse liikmeteks ainult ühistulise ühenduse liikmed-omanikud, kes kasutavad ühistulise ühenduse teenuseid. See struktuur vastab enamikus riikides kehtivale omanike-liikmete ja palgaliste töötajate vahekorrale. Liikmete tahet täidavad palgalised töötajad (direktsioon) eesotsas peadirektoriga.

VAHEMÄRKUS: Joonisel VIII-1 on katkendjoonega märgitud Eesti Vabariigi tulundusühistuseaduse kohane omanike ja palgaliste töötajate piir. Meie seaduse järgi kuuluvad ühistu juhatusse palgalised töötajad, kes ei ole ühistu liikmed. Võimalik, et toetudes äriseadustikule, on seadusandja ka tulundusühistuseaduses püüdnud juhtimisstruktuuri äriseadustikuga kohandada. Ühistute jaoks on tekitatud sellega uus probleem – tähtsustades mitteliikmetest juhatuse rolli ühistu juhtimises, luuakse võimalused liikme-omaniku eemaldamiseks praktilisest ühistu juhtimistegevusest.

Näide. Piimaühistute puhul ei ole mõeldav, et ühistulise meierei tööd juhiks ja korraldaks tegevjalunik-piimatootja. Esiteks ei ole tal võimalik talutöö kõrvalt juhtida ettevõtte tegevust ainuüksi ajapuuduse tõttu. Teiseks eeldab meierei juhtimine spetsiifilisi erialateadmisi piimanduse valdkonnast, mida piimafarmide omanikel samuti ei pruugi olla. Kolmandaks ei ole isegi soovitatav, et talunik-piimatootja täidaks tegevjuhi kohta, kuna ta ei ole erabuvist tingituna lõpuni erapooletu – näiteks oma farmi piima kvaliteedi mää-

ramisel või kokkuostu tingimuste kehtestamisel. Seepärast ongi Skandinaavia maadel ellu kutsutud juhatuse alluvuses tegutsev liikmest peadirektori institutsioon, mis juhib meiereide igapäevatööd.

Samal ajal on ka selliseid ühistuid, kus liikmeteks on ainult palgalised töötajad. Neid ühistuid nimetatakse eneserakenduslikeks ehk **tööühistuteks**. On ka vahepealseid võimalusi. Nii näiteks ollakse Eesti tarbijate ühistutes arvamusel, et ühistu palgalised juhid võivad samal ajal olla ka ühistu liikmed. See aga on küllaltki ohtlik olukord teiste liikmete jaoks. Nagu näitab tarbijate ühistute praktika, leidub palgaliste juhtide hulgas ka omakasupüüdlikke isikuid, kellel on isikliku kasu huvides õnnestunud ühistu varad mitmesuguste manipulatsioonidega omastada (nt Rakvere Tarbijate Ühistu ja Pärnu Majandusühistu kogemus).

Väikestes, mõne liikmega ühistulistes ühendustes kasutatakse ka lihtsustatud juhtimisskeeme. Kõige lihtsamal juhul valib näiteks kümneliikmeline ühistu üldkoosolek ainult tegevjuhi ja revidendi.

Nagu eespool selgus, on joonisel VIII-1 esitatud ühistu üldstruktuur siiski küllalt üldist laadi ning mitmesugused erandid on selle juures üsna loomulikud. Iga ühistu juhtimiskorraldus lähtub realselt eksisteerivast juhtimisstruktuurist ning on suunatud maksimaalse efektiivsuse saavutamisele. Ülearuseid juhtimislülisid pole mõtet luua ainult sellepärast, et nad üldstruktuuris olemas on.

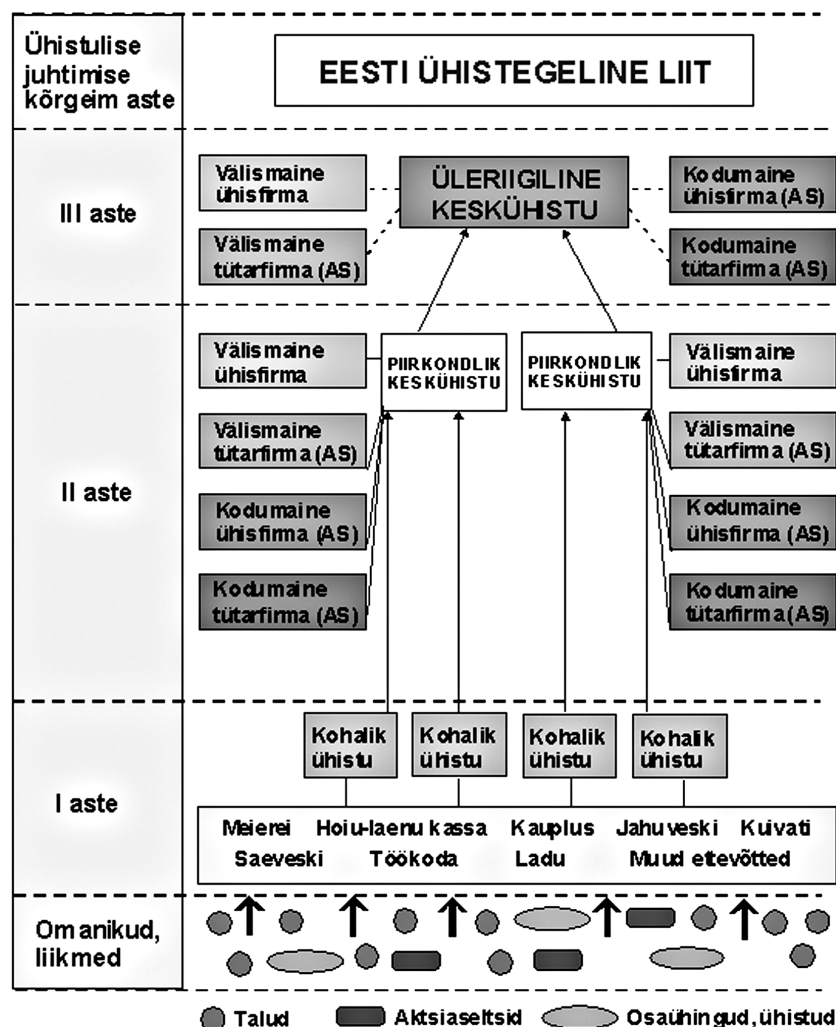
Lisaks on praktikas juhtumeid, kus ühistu realselt eksisteerib ja tegutseb (on olemas *de facto*), kuid on ametlikult (*de jure*) asutamata ja registreerimata. Sel juhul on tegemist mitteformaalse ühistulise organisatsiooniga. Põhimõtteliselt saab mitteformaalne ühistu tegutseda seni, kui ei teki ühistu liikmete vahel põhikirjaga reguleerimist vajavaid lahkarvamusi ja kui ei satuta konflikti Maksu- ja Tolliameti või muude riiklike institutsioonidega.

2. ÜHISTU JUHTIMISSKEEMID

2.1. Ühistu hierarhiline juhtimisskeem

Ühistulised ühendused moodustatakse vastavalt sellele, millised on liikmete vajadused ja millistel juhtimise astmetel, tasanditel on vajadusi kõige otstarbekam rahuldada-lahendada. Joonisel VIII-2 on esitatud lihtne „alt üles” juhtimisskeem.

Ühistute hierarhiline juhtimisskeem

Joonis VIII-2 (autori koostatud)

Algselt loodi ühistu perekondade poolt ühe ettevõtteks. Ühistu oli samal ajal nii liikmete ühendus kui ka ettevõtte (meierei, hoiu-laenukassa, saeveski, kauplus jms). Ühistut juhtis üks selleks volitatud ühistu liige. Suuremaid erialateadmisi nõudvate toimingute jaoks palgati asjaajajad-tegevjuhid. Näiteks meiereide eesotsas olid piimanduse asjatundjad. Ka tänapäeval kohtame küllaltki palju kohalikke ehk nn esimese astme ühistuid, mis ei ole ühinenud suurte ühistutega ning tulevad iseseisvalt toime.

VAHEMÄRKUS: Kui uurida lähemalt erinevate riikide ühistute struktuure, selgub, et mõned ühistud on ühinenud suurtesse korporatsioonidesse ja praktiline majandustege-

vus toimub peamiselt suurte kontsernide ja keskühistute tasemel. Nii on ühinenud suurtesse kontsernidesse piimaühistud, metsaühistud, teraviljaühistud, veiniühistud, aga ka kaubandus- ning varustusühistud. Mõnes riigis on ainult üks keskühistu, kusjuures kohalikud ühistud puuduvad (näiteks Soome Metsaliit). Samal ajal on aga tegevusalasid, kus kohalikud ühistud ei ole moodustanud keskühistuid ega ka ühisetevõtteid (kontserne). Selliste hulka kuuluvad näiteks mõned ühistupangad Soomes ja Saksamaal, samuti ühistulised kindlustusseltsid. Tundub, et kohalikud ühistulised rahaasutused (pangad, krediidiühistud, boiu-laenukassad, vastastikused kindlustusühistud) on iseseisvatena konkurentsivõimelised ning majanduslik vajadus ühineda suurtesse kontsernidesse sageli isegi puudub. Kuna ühistulised rahaasutused peavad tegutsema rahvusvaheliste finantsmonopolide poolt loodud turutingimustes, siis nad ei mõjuta ka oluliselt rahaturgusid ning nad saavad omahinna alusel tegutsedes pakkuda oma liikmetele isegi odavamaid teenuseid kui suurpangad, millel on suhteliselt suured tegevuskulud. Praktika ongi näidanud, et ühistulised väikepangad on majanduskriisidest välja tulnud edukamalt kui suured äripangad.

Peamiselt tehnika arenguga ning kommunikatsioonitehnoloogia täiustumisega on mitmes valdkonnas (piimandus, veinitootmine jms) kohalikud ühistud tasapisi kaotanud oma konkurentsivõime. Eriti tuntav on see selliste ühistute puhul, mis osalevad aktiivselt turgudel ning püüavad saada oma liikmetele kaupade müügil võimalikult soodsaid turutingimusi.

Laiatarbe- ja toidukaupade puhul on oluline, et ühelaadilist kaupa oleks pakkujal võimalikult suurtes kogustes ning et kaubavoog oleks aastakeskmisena võimalikult stabiilne. Ainult sellisel juhul on võimalik reguleerida turgu ja saada sealt ka maksimaalset tulu. Seda saavad aga tagada ainult suured ühistulised süsteemid, millel on arvestatav mastaabiefekt eeskätt tootjate poolt kogutud suurte toodangumah-¹tude ja ühisturunduse kaudu. Nii selguski, et paljudele väikestele tarbe- ja toidukaupu tootvatele ühistutele käib turukonkurents püsimine üle jõu.

Väikesed ühistud ei suuda vabaturu tingimustes juurde tulnud funktsioone enam rahuldavalt täita. Majanduslikud arvestused on näidanud, et otstarbekas on väikeste ühistute jõud ühendada ja tegevus spetsialiseerida ning kontsentreerida. Sellisel juhul tulevad ühistud kokku ja asutavad uute funktsioonide täitmiseks kõrgema

tasandi ühistu. Kõrgema tasandi ühistuteks on piirkondlikud ühistud, keskühistud ja üleriigilised keskühistud (vt joonis VIII-2).

VAHEMÄRKUS: Siinjuures tuleb silmas pidada üht olulist iseärasust, millest on sageli valesti aru saadud. Mitte kõrgemal astmel olev ühistu ei dikteeri allpool asuvale ühistule ülesandeid, vaid vastupidi – alamal astmel asuv ühistu delegeerib osa oma funktsioonidest, mida ta efektiivselt täita ei suuda, spetsiaalselt selle funktsiooni täitmiseks asutatud piirkondlikule või keskühistule.

Mida kõrgema astme ühistu, seda spetsiifilisemad on tegevused ning seda paremaid ja rohkem erialateadmisi omavaid spetsialiste vajatakse. Sageli on üleriigiliste keskühistute ja eriti rahvusvaheliste ühistuliste ühenduste tegevus ühistu nn lihtliikmetele isegi hoomamatu. See on kindlasti ühistute üks suuremaid puudusi, millest saab üle ainult liikmete järjepideva informeerimise ja koolitamisega. Vastasel korral jääb puuduliku informatsiooni tõttu liikmete kontroll keskühistu tegevuse üle puudulikuks. Probleemi aktuaalsus väheneb, kui keskühistu etteotsa õnnestub valida hästi ühistegevust tundvad ning omakasupüüdnudmatud ja aatelised juhid. Siit tulebki vajadus ühistu juhtidele erikoolituste korraldamiseks.

Esimese astme ühistu liikmeteks-omanikeks (vt joonis VIII-2) võivad teoreetiliselt olla kõik isikud ja ka avalikud organisatsioonid, kes on otsustanud asutada kohaliku ühistu või liituda olemasoleva ühistuga:

- füüsilised isikud,
- füüsilisest isikust ettevõtjad (FIE'd),
- juriidilised isikud (aktsiaseltsid, osaühingud, ühistulised ühendused),
- kohalikud omavalitsused,
- riiklikud institutsioonid.

Ühinemise eesmärgiks on saada täiendavaid lisahüvesid, mis jaotatakse liikmete vahel proportsionaalselt ühistöös osalemise mahuga.

VAHEMÄRKUS: Mõnedes riikides (nt Eestis) on seadusandja teinud kitsendusi kohalikele omavalitsustele ja ka riiklikele institutsioonidele ühistutega liitumiseks. Vahel on selline tegevus ka arusaamatu. Näiteks miks ei võiks kohalik omavalitsus (vald) või mõni riiklik ettevõtte (kool, riiklik amet jt) astuda ühistupanga liikmeks? Miks nad peavad oma raha hoidma hoopiski äripankades, mis nende pealt kasumeid teenib ja selle välismaale viib? Kui aga hoida oma raha ühistupangas, siis jääksid kõik raha kasutamisest saadavad tulud kohalikkudele piirkondadele.

Teise astme ühistute asutajateks-liikmeteks on esimese astme ühistud. Tavaliselt on nendeks piirkondlikud ühistud või keskühistud. Need moodustatakse siis, kui esimese astme ühistu ei suuda täita kõiki ülesandeid, mida soovitakse lahendada. Näiteks külas asutatud piimavarumisühistu ei suuda tegeleda piima töötlemisega.

Selleks asutatakse mitme ühistu ühissetevõtmisena piirkondlik ühistu, mille omandis on näiteks meierei, laod ning vahendid piimasaaduste müügiks.

Kolmanda astme keskühistute asutajateks on piirkondlikud ühised, nende puudumisel ka esimese astme ühised. Keskühistutele on alamal astmel asuvad ühised delegeerinud allastmel asuvate ühistute tegevust koordineerivad ning ühistuid esindavad ülesanded. Samuti on neile usaldatud liikmete esindamine teistes keskorganisatsioonides, valitsusasutustes ning välismaal. Maailmapraktika on näidanud, et inforikastes ühiskondades on üleriigiliste keskühistute olemasolu vältimatu.

Kõrgeima astme ühistuliste esindusorganisatsioonide (ühistuliste ühenduste kesklidud – näiteks Eestis olid selleks Eesti Kodanikuühenduste Liitude Esinduskogu (EKLE) ja Eesti Ühistegeline Liit, Euroopa Liidus COGECA) asutajateks on üleriigilised keskühised, piirkondlikud ühised ja vahel ka esimese astme ühised. Kõrgeima astme ühistulistel esindusorganisatsioonidel lasub peamiselt keskühistute koostööd korraldav ja ühistuid esindav funktsioon.

VAHEMÄRKUS: Siia gruppi kuulub põhimõtteliselt ka Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit – ICA (International Co-operative Allians) (vt käesoleva raamatu II osa). See on maailma kõige suurem ühistuline esindusorganisatsioon, mis tegutseb tihedas koostöös oma liikmetega – erinevates riikides asuvate ühistute esindusorganisatsioonidega, ja suhtleb aktiivselt nii ÜRO kui ka tema allasutustega.

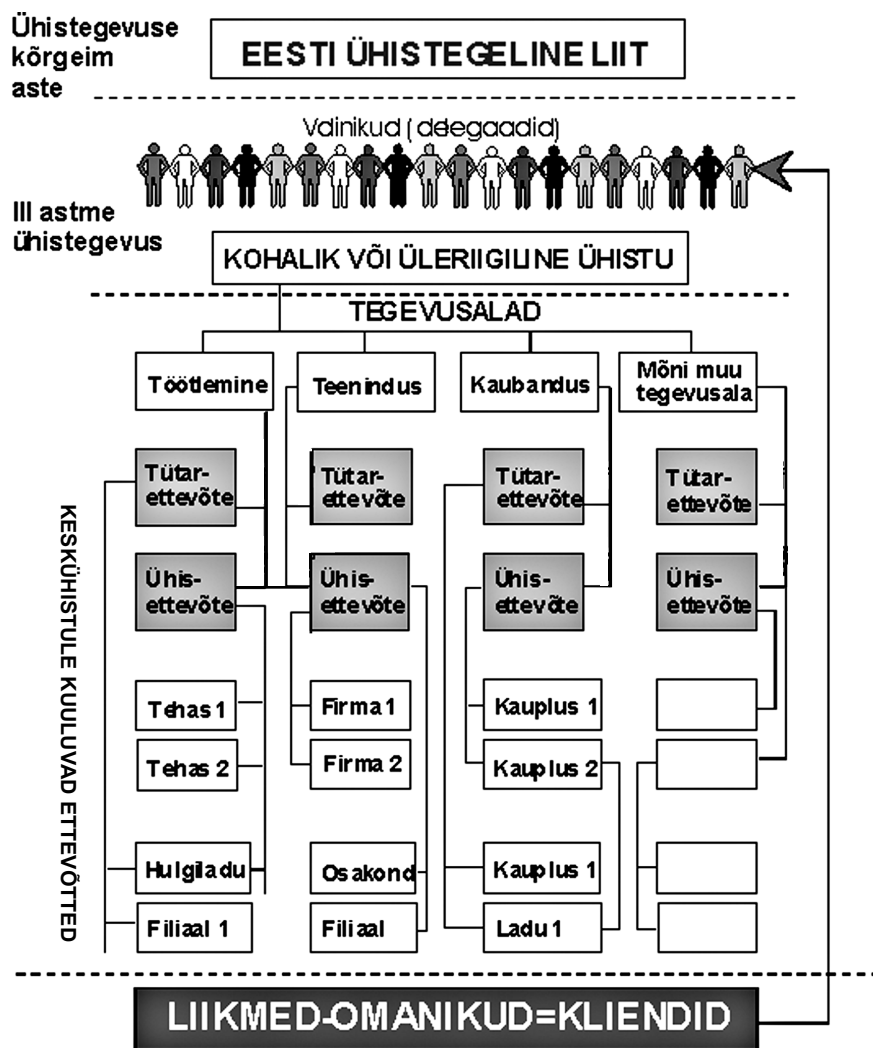
2.2. Tsentralistliku ühistu juhtimissüsteem

Võib juhtuda, et kohalikke ühistuid ei vajata ja need likvideeritakse. Liikmed ühinevad sel juhul otse keskühistusse (vt joonis VIII-3). Vajadusel annavad kohalikud ühised keskühistule üle ka oma ettevõtted või avatakse lisaks uued.

Tsentralistliku juhtimissüsteemi puhul teenindavad ühistu liikmeid kohtadel ühistu allasutused ja muud struktuuriüksused. Joonisel VIII-3 on esitatud tsentralistliku süsteemi loomise erinevad võimalused – näiteks tooraine töötlemine või teenindus, või kaubandus või mõni muu tegevusala (pangandus). Selle süsteemi iseärasuseks on, et juhtimine toimub peamiselt „ülalt alla” põhimõttel. Samal ajal kontrollivad keskühistut volikogu kaudu siiski liikmed, kelle jaoks ühistu moodustati. Volikogu liikmed valitakse piirkondlike koosolekute poolt (vt IX osa Ühistute juhtimine).

Keskühistute asutamise vajaduses tuleb olla sama veendunud kui kohaliku ühistu asutamises. Enne keskühistu asutamist tuleb tingimata läbi teha ühistute asutamisele eelnev töö (vt VII osa Ühistute asutamine). Majanduslik analüüs peab näitama, millised ülesanded saab keskühistu ja millised jäävad kohalikele ühistutele.

Tsentralistliku ühistu juhtimisskeem

MÄRKUSED

1. Liikmed valivad endi hulgast volinikud (üldkoosoleku delegaadid), kes juhivad keskühistut
2. Protsent ettevõtte juures näitab, kui suur osa sellest kuulub keskühistule

Joonis VIII-3 (autori koostatud)

2.3. Juhtimissüsteemide võrdlus

Ühest ja standardset ühistuliste ühenduste juhtimissüsteemi pole olemas. Vastavalt liikmete poolt seatud eesmärkidele on välja kujunenud ka konkreetsetele olukordadele vastavad ühistute juhtimissüsteemid.

Keskühistud ja liidud jagunevad ülesehituselt põhimõtteliselt kolme erineva süsteemi vahel:

- **hierarhiline** ehk „alt üles” süsteem (joonis VIII-2),
- **tsentralistlik** ehk „ülalt alla” tegutsev keskühistu (joonis VIII-3),
- **kombineeritud süsteem** (kahe eelmise sümbioos).

Hierarhilisel juhtimissüsteemil põhinevad ühistud on moodustatud „alt üles” põhimõttel. Liikmed-omanikud asutavad esmalt esimese astme ehk kohalikud ühistud. Majandustegevuse arendamise seisukohalt võib ühes piirkonnas asutada mitu kohalikku ühistut. Osa neist võivad tegutseda ainult kitsal alal monofunktsionaalsete ühistutena. Teine osa ühistutest võib tegutseda üheaegselt mitmel alal, nn multifunktsionaalsete ühistutena. Kohalike ühistute tegevuse arendamiseks võib neile kuuluda mis tahes ettevõtteid ja varasid (näiteks meiereid, jahuveskid, kauplused, töökojad, laod, kuivatid, saeveskid, hoiu-laenukassad ja muud).

Kohalikel ühistutel on suurte üleriigiliste ühistuliste süsteemide ees mitmeid eeliseid.

- Kohalikud ühistud teenindavad suhteliselt väikest territooriumi ja neil on ka üsna väikene tegevusmaht.
- Liikmed tunnevad üksteist hästi ja neil on tavaliselt ka lähedased isiklikud suhted.
- Iga liige tunneb põhjalikult ühistu turustus- ja tootmisprobleeme ning püüab nende lahendamisele ka kaasa aidata.
- Liikmetel on suurem usaldus oma juhi vastu, see põhjustab liikmete suurema lojaalsuse ja moraalse toetuse.
- Kohalik ühistu võib igal ajal astuda suurema, hierarhilise süsteemi liikmeks või ka vajadusel sealt välja astuda.

Maailmapraktika näitab, et hoolimata eespool nimetatud eelistest väheneb põllumajanduslike kohalike ühistute arv ja osatähtsus pidevalt. Enamik kohalike ühistute nõrkadest külgedest tuleneb sellest, et suhteliselt väikese tegevusmahu tõttu ei suudeta konkureerida suurte majanduskorporatsioonidega, mis saavad lisatulusid suuremast käibest (nn mastaabiefekt), hulgiostude hinnaalandustest ning võimalustest kiiremini ja operatiivsemalt investeerida tootmise moderniseerimisse. Nii võibki aja jooksul selguda, et kohalik ühistu ei suuda küllalt efektiivselt täita kõiki liikmetele vajalikke funktsioone (liiga madal teenuste kvaliteet, liiga kõrge omahind, ebaoperatiivsus jms). Sellise olukorra ilmnemisel moodustavad kohalikud ühistud piirkondlikud (kesk)ühistud. Nendele antakse üle sellised ülesanded, mida on otstarbekam täita suuremas mahus. Kui ka piirkondlikud ühistud ei suuda piisavalt efektiivselt täita kõiki funktsioone (näiteks kaupade turustamine ja sisendite hulgiostud), siis asutatakse üleriigiline keskühistu.

Hierarhilise juhtimissüsteemi puhul tegutseb kõrgemal asuv ühistu kohaliku ühistu juhiste järgi. Kontroll ja tulude jaotus toimub hierarhilise keskühistu ja tema liik-

mesühistute vahel samamoodi kui kohalike ühistute ja nende liikmete vahel. Kui talunikud valivad kohaliku ühistu juhatuse, siis kohalikud ühistud valivad kõrgemalseisva ühistu juhatuse. Põhimõtteliselt samadel alustel toimub ka tulude jaotamise korra määramine – kohalike ühistute puhul määravad selle kohalikud ühistu liikmed, hierarhiliste ühistute puhul alamal astmel olevate ühistute esindajad, kes on hierarhilise ühistu juhtkonnas.

Hierarhilised ühistud maksimeerivad kogu sektori tulud, nad kontrollivad ja reguleerivad turgusid ning kokkuvõttes toovad ka liikmetele rohkem tulu. Hierarhiliste ühistute korral on ühinenud ühistute risk väiksem. Kui tsentralistliku ülesehitusega ühistu hävitab finantskrahh või -katastroof täielikult, siis hierarhilise struktuuriga kohaliku ühistu pankroti puhul kannatavad ainult kohaliku ühistu liikmed, teised süsteemi kuuluvad ühistud selle all ei kannata. Selline struktuur aitab vähendada riske ja vältida terve süsteemi krahhe. Kui läheb pankrotti keskühistu, siis võivad kohalikud ühistud püsima jääda.

Hierarhiliste ühistute peamised puudused:

- väiksem võimalus kontrollida ja koordineerida toodete liikumist piirkondlike ja kohalike ühistute vahel,
- kohalike ühistute võimalus minna piirkondlike ühistute kulul üle teistesse firmadesse või nendega äriasju ajada,
- kohalike ühistute liikmete lahkavumused piirkondlike ja kohalike ühistute tegevuse, arengusuundade ja eesmärkide osas.

VAHEMÄRKUS: 1990. aastate teisel poolel jagunes paljudeks väiksemateks ühistuteks soomlaste hierarhiline piimanduse suurkontsern Valio peamiselt eespool nimetatud põhjustel. Mõne aasta möödudes selgus, et tootmise hajumisega kaasnesid turgude kaotused, mis põhjustas väga suuri kahjusid Soome piimatootjatele-talunikele. Kõllustumise tõttu ei suudetud teha enam koostööd ka Rootsi Arla ja Taani MD Foods'iga, mis 2000. a ühinesid riikidevaheliseks ühistuliseks piimanduskontserniks Arla Foods. 2011. aastaks oli Valio uuesti kosunud ja kriisist üle saanud ning arendas jõulist turundus- ja äritegevust mitte ainult Eestis, vaid ka Venemaal.

Kõrgeimaks hierarhiliste ühistuliste ühenduste tasandiks on ühistegevuse ja ka liikmete huvide rahuldamisele suunatud konkreetse tegevusala üldesindamine riiklikul või rahvusvahelisel tasandil. Oma huvide kaitsmiseks liituvad erinevate sektorite keskühistud üleriigiliste ühistegevust esindavate organisatsioonidega. (Näiteks Eestis – Eesti Ühistegelise Liit, Soomes – Pellervo-Selts, Rootsis – LRF, Saksamaal – DGRV, Euroopa Liidus esindab põllumajandusühistuid COGECA, rahvusvahelisel tasandil esindab ühistegevust Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit jne.) Peaaegu kõikides ühistegevuse valdkondades on omad esindusorganisatsioonid nii Euroopa Liidus kui ka mujal maailmas.

VAHEMÄRKUS: Mida kõrgema tasandiga on tegemist, seda enam kaugeneb ühistu või assotsiatsioon oma liikmetest ja nende majandusprobleemidest. See on ka loogiline, sest näiteks ICA peafunktsiooniks on ühistuliste aadete ja põhimõtete propageerimine maailmas ja alternatiivide pakkumine globaliseeruvale kapitalistlikule majandussüsteemile.

Praktikas kohtame sageli ka lihtsustatud hierarhilise struktuuriga ühistuid. Nii on näiteks viimastel aastatel vähenenud kohalike ühistute osakaal, vahel neid polegi (näiteks Saksamaal likvideeriti kohalikud veinitootjate ühistud). Väikestes riikides on sageli loobutud piirkondlikest ühistutest ning kohalikud ühistud on ühinenud otse keskühistusse. Mõnikord ei ole kohalikud ühistud moodustanud ei piirkondlikku ega ka üleriigilist keskühistut. Enamasti on tegemist uusühistegevuse valdkonda kuuluvate tööühistutega ning sotsiaalühistutega, mis on asutatud kohalike probleemide lahendamiseks ja vajaduste rahuldamiseks ning mille tegevus ei välju kohaliku valla piiridest.

Tsentralistliku struktuuri puhul eksisteerib ainult üks kohalik või üks üleriigiline ühistu. Juhtimine toimub ainult ühest keskusest.

Selliseid ühistuid on põhimõtteliselt kahte tüüpi:

- kohalikud tsentralistlikud ühistud, mis tegutsevad lokaalses piirkonnas iseseisvalt ning ei ole seotud piirkondlike ega üleriigiliste keskühistutega;
- üleriigilised ühistud, mis teenindavad liikmeid sõltumata nende asukohast.

Üleriigilise (kesk)ühistu puhul kohalikud ja piirkondlikud ühistud puuduvad. Liikmete teenindamiseks on tsentralistlikul ühistul kohalike harukontorite, osakondade ja ettevõtete võrk. Üldjuhul saab liige vajalikud teenused ühistu mis tahes harukontorist, ettevõttest, filiaalist või välismaisest osakonnast. See teeb teenuste kättesaamise liikmetele lihtsaks ja mugavaks.

Üleriigiliste tsentralistlike ühistute üldkoosolekud korraldatakse kahes etapis. Esimalt korraldatakse ühe ja sama päevakorraga ning ühtsete reeglite alusel piirkondlikud koosolekud. Seejärel peetakse volinike osavõtul üldkoosolek, kus summeeritakse piirkondlike koosolekute otsused (liidetakse ühes või teises küsimuses hääletustulemused) ning formuleeritakse lõppotsused.

Tsentralistlikud üleriigilised keskühistud on küllaltki efektiivsed ning neil on suhteliselt suur turujõud. Samuti võimaldab tsentralistlik süsteem võrreldes hierarhilise süsteemiga operatiivsemalt teha ühistusiseseid ümberkorraldusi (avada uusi ja sulgeda vanu ettevõtteid, filiaale, osakondi, olla turuliidriks ning reguleerida turgu ning hindu, teha operatiivselt suhteliselt suuri investeeringuid jne). Üleriigilisi tsentralistlikke keskühistuid võib kohata paljudes riikides – näiteks Soomes (Soome Metsaliit), Taanis (Danich Crown) jne. Ka Eestis tegutsevad tsentralistlike ühistutena näiteks Viru Lihaühistu, Talukartul, Kevili, EPIKO jt, millel on liikmeid üle Eesti.

Tsentralistlike ühistute nõrgad küljed on seotud peamiselt liikmeskonna probleemidega. Enamasti on see oluline üleriigiliste ühistute puhul. Kui tsentralistlikul ühistul on suhteliselt palju liikmeid, on neil raskusi enda sidumisel keskühistuga. Kuigi liikmed hääletavad tsentralistliku ühistu tegevuse asjus volikogudes või piirkondlikel koosolekutel, tunnevad nad sageli, et nad on ühistu praktilisest tegevusest ikkagi liiga kaugel ja neil ei ole võimalust piisavalt kaasa rääkida. Vastupidiselt hierarhilise süsteemiga, kus liikmed saavad üldkoosolekutel ise kohalikke juhte valida, seda tsentralistliku süsteemi korral üldjuhul teha ei saa – hääletavad ju ainult volinikud. Näiteks peadirektor võib ametisse nimetada kohalike struktuuriüksuste (osakondade või filiaalide) palgalisi tegevjuhte ilma kohalike liikmetega nõu pidamata. Tsentralistlike ühistute puhul on oht, et tulud jaotatakse kogu süsteemi peale ühesuguste reeglite järgi ning ei võeta arvesse mõne piirkonna liikmete suhteliselt suuremat tegevuse efektiivsust ja ka regionaalseid erinevusi. Siiski peaksid liikmed teadma, ei ainuüksi suure tsentralistliku ühistu liikmeks olek suurendab nende tulusid.

Kombineeritud struktuuri tunnused on mõnedel suurtel ühistulistel süsteemidel. Neil võib olla samaaegselt nii hierarhilise kui ka tsentralistliku süsteemi tunnuseid. Kombineeritud struktuuriga keskühistu puhul on tegemist kahe eelmise süsteemi sünteesiga. Nii näiteks võivad kombineeritud struktuuriga keskühistu liikmeteks olla samaaegselt piirkondlikud ühistud ja füüsilised ning juriidilised isikud (selline on näiteks Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda). Seejuures on põhiliseks probleemiks hääletusõiguse kindlaksmääramine. Juhul kui väikese tootmismahuga füüsilisel liikmel ja suure tootmismahuga juriidilisest isikust liikmel on mõlemal võrdne hääleõigus, tekitab see liikmetevahelise rahulolematuse, eriti suurtootjatest juriidiliste isikute poolt. Probleemi lahendamiseks on kasutatud võimalust, et antakse suure tootmismahuga juriidilisele isikule juurde lisahääled vastavalt sellele, millises mahus liige ühistetegevuses reaalselt osaleb. Praktikas on siiski piirdutud ainult mõne lisahäälega ja sageli on sellest ka hiljem loobutud. Küsimus on selles, et lisahääle andmine ei mõjuta konsensuslike hääletuste lõpptulemust.

Kombineeritud struktuuriga ühistuliste ühenduste puhul on kohalike ettevõtete ja harukontorite võrk välja arendatud kohalike, piirkondlike ja keskühistu tütarettevõtetena ja ka kohalike ühistute, piirkondlike ning keskühistute ühissettevõtetena. Ühes ja samas piirkonnas võivad samaaegselt olla kohaliku ühistu ja keskühistu ettevõtted.

Kombineeritud struktuuriga ühistuliste süsteemide juhtimine on tunduvalt keerukam. Näiteks sel ajal kui Eesti Tarbijateühistute Keskühistu koosseisu kuulusid eraldi tootmis-, tööstus- ja teenindusettevõtted, oli tegemist suure ühistulise kontserniga, mille juhtimisel osalesid ettevõtete direktorid ja nende kõrval ka kohalike tarbijate ühistute juhid. Sageli olid arutatavates küsimustes erimeelsused, mida ei õnnestunudki demokraatlikult lahendada. Paljudel juhtudel on kombineeritud struk-

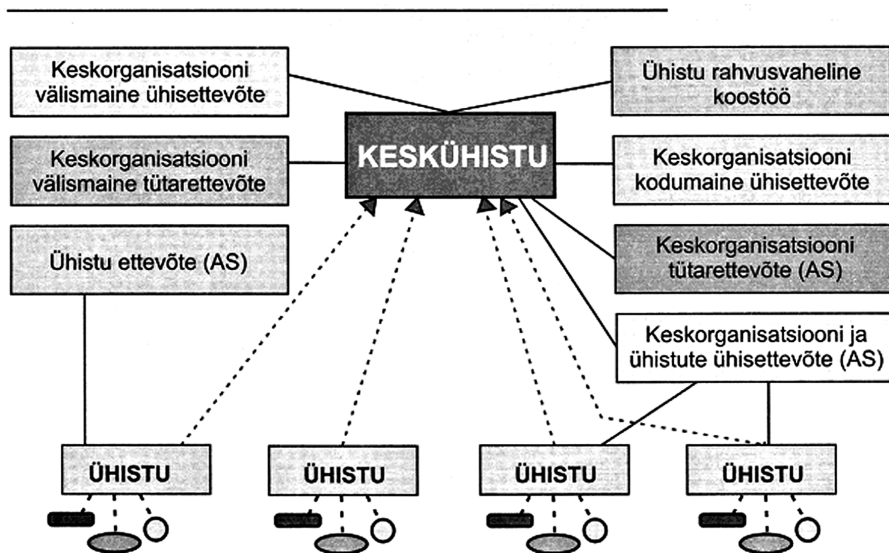

tuuriga ühistute puhul liikmete sisuline osalus ühistute juhtimisel veelgi rohkem hajutatud ja ebamäärasem kui tsentralistlikes üleriigilistes keskühistutes. Sellest tulenevalt on nõrgenenud suurte ühistute liikmepoolne kontroll, mis on läinud tegevjuhtkonnale. Palgaline juhtkond võib jääda oma otsustustes liiga iseseisvaks ning eemalduda omanikest-liikmetest.

3. ÜHISTU ÄRITEGEVUSE STRUKTUUR

Ühistu äritegevuse üldstruktuur on esitatud joonisel VIII-5. Ühistud võivad majandusliku eelise saamiseks kasutada mitmesuguseid struktuuriabinõusid. Nagu jooniselt selgub, on võimalik koostada mis tahes ettevõtete struktuuriga ühistulisi süsteeme. Kohalike ja piirkondlike ühistute omandis või ühisomandis võivad olla haruettevõtted, turustus- ja varustusagentuurid, ühisettevõtted, valdusettevõtted, lepinguagendid ja erilepingud.

Ühistu äritegevuse struktuur

Märkused:

1. Nooltega katkendjoontega on kujutatud ühistu liikmete suhteid keskühistuga
2. Pidevjooned iseloomustavad äritegevusega seotud suhteid

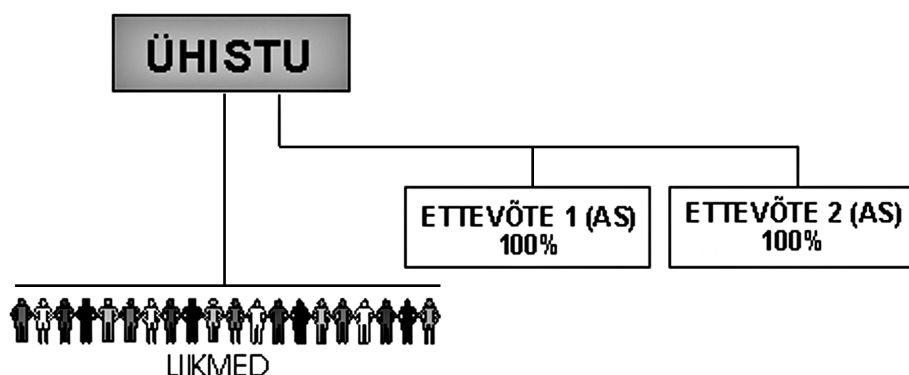
Joonis VIII-5 (autori koostatud)

Haruettevõtte on ühistu tütarettevõtte, mille on asutanud ning mida omavad ja kontrollivad ühistud kas otse või volinike kaudu. Tütarettevõtted, mida juhitakse volinike (aktsiaseltsi nõukogu ja juhatus) kaudu, tegutsevad tavaliselt aktsiaseltsi

vormis, kusjuures 100% aktsiatest kuulub ühistule (vt joonis VIII-6). Samuti võivad haruettevõtted tegutseda ühistu osakondade või filiaalidena. Sellisel juhul ei ole nendel iseseisvaid bilansse, samuti puuduvad aktsiaseltsidele seadusega ette nähtud suhteliselt suuri kulutusi ja aega nõudvad juhtimisstruktuurid. Kokkuvõttes võimaldavad ühistu poolt otsejuhitavad haru- ja tütarettevõtted täita ühistute otseseid kohustusi ja funktsioone isegi paremini kui volinike kaudu juhitavad ettevõtted.

Haruettevõtetena tegutsevad Eestis näiteks mitmete Soome suurühistute tütar-ettevõtted, mille aktsiad kuuluvad 100% Soome ühistule. Seega Eestis resideerivate ettevõtete omanikud on Soome ühistute liikmed.

Ühistu äritegevuse struktuur

Joonis VIII-6 (autori koostatud)

Turustus- ja varustusagentuurid on kahe või enama ühistu poolt asutatud tütar- või ühissettevõtted, mis on asutatud liikmeühistute (näiteks piimaühistud) toodangu turustamiseks või liikmesühistute või üksikliikmete varustamiseks ühisostude (hulgiostud) kaudu tooraine ja sisendkaupadega. Turustus- ja varustusagentuurid on olemuselt ühistu haru- või tütar-ettevõtete süsteemid, mis on sarnased hierarhiliste ühistute süsteemiga. Iseärasuseks on, et nendel puuduvad põhivarad või on neid väga napilt (mõned vahelaod ja kontorid). Nende põhitegevuseks on lepingulistel alustel ühistu toodangu müük või hulgitarned ühistu liikmetele. Turustus- ja varustusagentuurid tegutsevad harilikult nn non-profit ehk kasumit mittetaotlevate organisatsioonidena, sageli esindavad nad ainult emaettevõtet ning sõlmivad selle nimel ka lepinguid.

Ühissetevõte on kahe või enama osalise, isiku, majandusühingu, korporatsiooni või ühistu iseseisev ning ühiselt juhitav majandusühing mingi ettevõtmise teostamiseks. Ühistu vahetu osalemine või ühinemine mitteühistulise organisatsiooniga on sisuliselt võimatu ühistegevuse põhimõtete ja ka seadusest tulenevate piirangute tõttu. Kui see nii juhtuks, kaoks ühistu lihtsalt ära ja tegemist oleks aktsiaselt-

si või osatühinguga. Nende puhul aga ei ole enam võimalik järgida ühistegevuse põhiprintsiipe (näiteks – üks liige, üks hää; tulude proportsionaalne jaotus; demokraatlik kontroll jms). Küll aga saab ühistu teha vastastikku kasulikke koostööd teiste majandusorganisatsioonidega ühisetevõtete kaudu. Selleks on olemas kaks põhimõtet moodust.

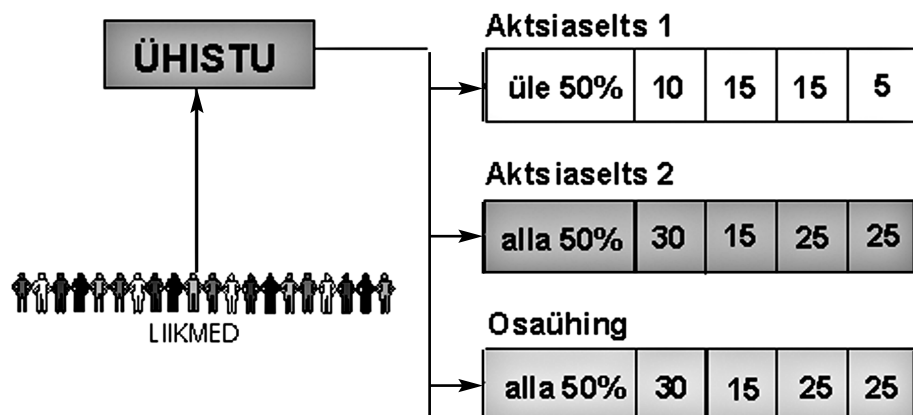
Esiteks tuleks ühistul asutada mõni ühistule kuuluv äriühing – aktsiaselts, osatühing, osakond või tütarettevõte (joonis VIII-6). See tähendab et ühistu asutab juriidiliselt iseseisva ettevõtte, kus kõik aktsiad (100%) kuuluvad algselt ühistule. Seejärel on ühistul võimalik müüa kas osa, mingi kokkulepitud arv või kõik ettevõtte aktsiaid ükskõik kellele. Juhul kui ühistul on mõni liigne tööstus, siis võib selle enne müümist ümber kujundada aktsiaseltsiks ja seejärel kui tervikliku ettevõtte ära müüa. Kui soovitakse asutada ühisetevõtet, siis müüakse soovitud isikule ainult kindel arv aktsiaid, mille tulemusena moodustubki ühisetevõte. Kui ühistu müüb ära kõik ettevõtte aktsiad, tähendab see liikmetele oma ettevõttest täielikku loobumist.

***Näide.** Tulundusühistu Tartu Viljasalv formeeris kõik oma ettevõtted 1999.–2000. a aktsiaseltsideks, millest mõne müüis täielikult. Kuigi suur osa liikmetest olid sellele vastu, hääletasid need, kes lootsid müügist saada isiklikku kasu, selle poolt.*

Ühisetevõtted tegutsevad aktsiaseltsi vormis, kuid tulenevalt sellest, kui palju aktsiaid on ühistul, võib neid jaotada kaheks.

- **Ühistu kontrolli all olev ühisetevõte.** Esimesel juhul kontrollib ühistu ühisetevõtte tegevust, teisel juhul ühistupoolne kontroll ühisetevõtte tegevuse üle puudub. Joonisel VIII-7 näidatud aktsiaselts 1 on sisuliselt ühistu kontrolli all tegutsev ettevõte, sest ühistule kuulub üle 50% aktsiatest. Kontrollpaki omamine on ühistule väga tähtis, sest ühistute puhul toimub kasumi jaotamine proportsionaalselt osalusega, mitte aktsiate arvuga. Praktika näitab, et ühistulised korporatsioonid asutavad turuhõive algperioodil meelsasti ühisetevõtteid, kuid mõne aja möödudes saavad neist siiski ühistu tütarettevõtted. See on ka loomulik, sest ühistule ei ole kasulik lihtsalt niisama loobuda osast kasumist.
- **Ühistu osalusega ühisetevõte.** Joonisel VIII-7 kujutatud aktsiaselts 2 ja osatühing ei ole ühistu kontrolli all, sest ühistu omandis on ainult 5% aktsiatest või osakutest. Need ühisetevõtted asutatakse tavaliselt mitme ühistu ühisetevõtetena eesmärgiga teenida ühistule raha.

Ühistu osalemine ühissettevõtetes

Joonis VIII-7 (autori koostatud)

Teine moodus asutada ühissettevõtteid tekib siis, kui ühistu ostab mõne teise majandusorganisatsiooni aktsiaid. Kui ühistu omandisse jääb alla 50% aktsiatest ehk vähem kui aktsiate kontrollpakk, tuleb ühistu liikmetel hoolikalt läbi kaaluda kõik ühissettevõtte asutamisega kaasnevad või sellega ühinemise riskid. Lisaraha teenimise eesmärgil võib ühistu omada aktsiaid mis tahes kindlalt ja stabiilselt tulutoovas ettevõttes. Näiteks võib piimandusühistu lisaraha teenimise eesmärgil omada aktsiaid mõnes pangas, hotelliketis, kaubandusketis ja mujal. See on aga pigem erand kui reegel. Samas on koostöö huvides sageli kasulik omada mingi osa mõnes ettevõttes, mis näiteks aitab turustada ühistu toodangut välisurgudel. Sellisel juhul on ühistule peatahtis turuinfo, mida saadakse ühissettevõttes osalemise kaudu.

VAHEMÄRKUS: Kuna aktsiate ostu-müügi korral on tegemist ühistu põhivarade, sh ka reservkapitalide ümberpaigutamisega, peab vastavad otsused tegema kindlasti üldkoosolek.

Valdusettevõtte on iseseisev ettevõtte, mille kontrolli all on üks või mitu väiksemat ettevõtet. Valdusettevõtte aktsiate kontrollpaki omanikuks on ühistu(d). Aktsiate kontrollpaki suurus võib seejuures varieeruda, kuid igal juhul peab kontroll valdusettevõtte üle jääma ühistule, st üldjuhul peaks aktsiaid olema üle 50% (valdusettevõtet võib kontrollida ka mõni muu ühistu ettevõtte juhatus või direktioon). Tavaliselt ei saa valdusettevõtte oma tegevusest tulu, ta töötab nn *non-profit* organisatsioonina. Valdusettevõtte tegevuse tulemusena tekkivad tulud lähevad kokkuostuhindade suurendamise või teenustööde hindade alandamise kaudu lõpuks ühistu vahendusel liikmetele.

Lepingulistel alustel tegevus. Ühistud võivad lepingulistel alustel kasutada eraetevõtjate ning kapitaliühingute teenuseid. Näiteks võib majanduslik kalkulatsioon

näidata, et ühistul on kasulikum osta mingit teenust eraettevõtjalt (transport, hoonete remont, chitus, kommunaalteenused jms), kui selle saamiseks ise suuri investeeringuid teha. Äärmusliku näitena võib ühistu, omamata mitte midagi peale lepingute ning makstes ainult raha, mida on vaja ettevõtjate-vahendajate palkamiseks, osutada oma liikmetele vägagi tulusaid teenuseid.

Näide. Lihaveistekasvatajad on küll ühinenud ühistusse, kuid ostavad tapateenuseid mõnelt eraettevõtjale kuuluvalt tapamajalt. Seejuures maksavad nad ainult loomade tapmise ja muude sellega kaasnevate teenuste eest, kuid liha turustamine jääb ühistu hooleks. Samuti saavad piimatootjad lasta valmistada oma toorpiimast kaupu erameieritel.

Seejuures peavad majanduslikud arvestused näitama, kas selline tegevus on ka kaugemas perspektiivis liikmetele kasulik. Lisaks tuleb arvestada, et lepingulistel alustel saadavad teenused on odavamad ainult täiusliku konkurentsi tingimustes, mida aga põllumajanduses peaaegu ei esine. Kuna põllumajanduskaupade turustamisel tekib suurem lisaväärtus tooraine vääristamisel (ümbertöötamisel) kaubaks ja selle turustamisprotsessis, siis jääb lepinguliste suhete korral enamik kasumist töötlejale ja kaupmehele. Sellest tulenevalt tegelevadki toorainetootjate ühistud ise tooraine ümbertöötamise ja hulgikaubandusega.

Keskühistute olemasolul on iseloomulik, et üleriigilist tähtsust omavad ettevõtted ja rahvusvaheline koostöö kuuluvad keskühistu kompetentsi. Mida tsentralistlikuma süsteemiga on tegemist, seda olulisemat rolli täidab keskühistu.

Arenenud riikides on tavaline, kui ühe keskühistu struktuuris on sada ja enam mitmesugust ettevõtet (keskühistu tütarettevõtted, kodumaised ühissettevõtted, valdusfirmad, turustus-varustusagentuurid, välismaised tütarettevõtted ja välismaised ühissettevõtted).

Seoses majandustegevuse üldise globaliseerumisega on selle suunas liikunud ka üleriigilised keskühistud ja ühistulised kontsernid. Rahvusvahelised ühistulised kontsernid on ilmselt tulevikuorganisatsioonid, mis suudavad ka rahvusvahelistel turgudel konkureerida suurte kapitaliühingutega. Ilmselt pole võimatu ka nende koostöö. See eeldab, et ühistud palkavad endale väga kõrge professionaalsusega tippjuhid, kelle juhtimise all suudavad ühistud rahvusvahelistel turgudel konkurentsi pakkuda.

4. ÜHISTUTE LIIGITUS KOLME DIMENSIOONI ALUSEL

Onno-Frank van Bekkum (Bekkum 2003, lk 35–36) on esitanud ühistute tegevuse hindamiseks ruumilise skeemi (vt joonis VIII-8), mille alusel on võimalik ühistuid mitme muutuja alusel diferentseerida ja hinnata. Silmas on peetud, et ühistutel võib olla mitmesuguseid tunnuseid erineval määral ning niiviisi kujuneb nende asukoht ka ruumiliselt paigutatud tasandil.

Ühistuid eristatakse kolmel tasandil, st kujutatakse ruumiliselt kolme telje kaudu:

x-teljel kulud ja juhtimine,

y-teljel ühistu tegevuse diferentseeritus ja

z-teljel ühistu liikmete vaheliste suhete individualiseerituse aste (tehingud, kapitali investeerimine, osalemine haldus- ja otsustusprotsessides.

Hinnangud, mis antakse konkreetsete ühistute kohta, määravad ära ka ühistu asukoha ruumilises mudelis. Kaheksanurkse kuubiku neli nurka on äärmuslikud ehk mittejätkusuutlikud ühistute asendid ehk mudelid (vt joonis VIII-8).

- **Külaühistu** – x = madal, osutades väikestele kauba- või toorainemahtudele; y = madal, viidates diferentseerimata ehk üheülbalistele toodetele; z = madal, mis näitab, et ühistu liikmete individualiseerituse aste on madal, st et kõiki liikmeid koheldakse sõltumata nende toodangu mahust, osalemise ulatusest jne võrdselt.
- **Tooraineühistu** – x = kõrge, osutades suurtele kauba- või toorainemahtudele, et saavutada madalaid omahindu ja kulutusi tootmisele; y = madal, viidates asjaolule, et tegemist on diferentseerimata ja üheülbalistele toodetega; z = madal, mis viitab asjaolule, et ühistu liikmeid koheldakse võrdselt.
- **Näsiühistu** – x = madal, osutab väikestele tooraine- või toodangumahtudele; y = kõrge, osutades tugevale diferentseeritusele kõrge lisandväärtusega toodete tootmiseks, tuues kaasa märkimisväärsed investeringud ühe tooteühiku kohta; z = kõrge, mis viitab liikmete kõrgele individualiseeritusele, sh ka diferentseeritud kapitaliosakud ja intressid.
- **Lisandväärtusühistu** – x = kõrge, osutab suurtele kauba- või toorainemahtudele mastaabiefekti saavutamiseks; y = kõrge, osutades tugevale diferentseeritusele kõrge lisandväärtusega toodete tootmiseks; z = kõrge, osutades liikmete kõrgele individualiseeritusele ja proportsionaalsetele panustele sõltuvalt tootmismahjust.

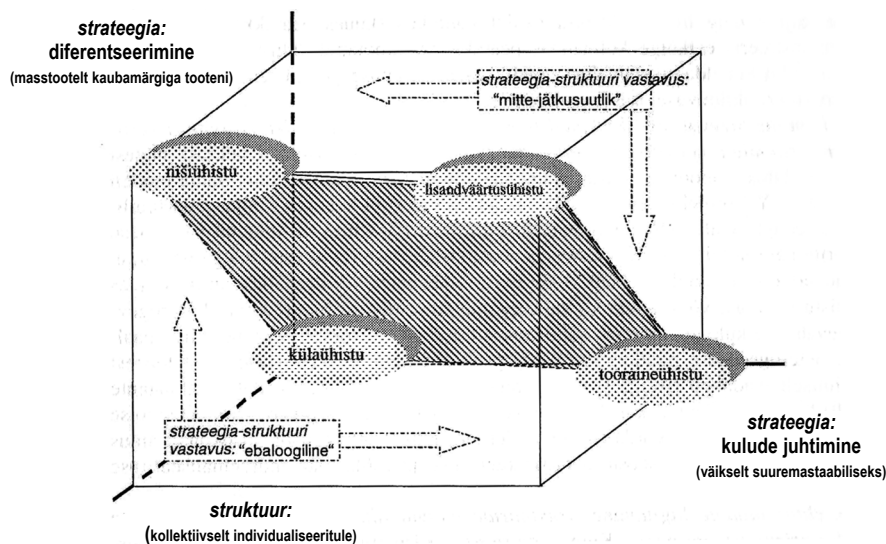
Eespool nimetatud neli äärmuslikku mudelit ja nende vahepealsed kombinatsioonid nelja nurga vahel on omavahel tihedalt seotud, mis tähendab, et ühistutes on esindatud kõigi nelja äärmusliku mudeli mõjud. Kuigi need mõjud on olemas, ei saa neid ühistuid käsitleda äärmuslikena. Kõiki ühistuid saab mudelikuupi asetada mõõdetavaid arvandmeid kasutades. Teades, kus ühistu asub, on võimalik ühistu

juhtimisel vastu võtta ka strateegilisi otsuseid ühistu asendi muutmiseks ühistu liikmetele soovitavas suunas. Näiteks kui selgub, et ühistu on „mittejätkusuutlikus” nurgas ehk liiga lähedal „külaühistule” või „tooraineühistule”, siis on ühistul vaja kaasata ühistu finantseerimiseks kas liikmete või siis mitmeliikmete kapitali (ühistu suhtes „väliskapital”). Kui liikmetel oma kapital puudub, siis väliskapitali kaasamisega kaasnevad perspektiivis ka ühistu liikmete seisukohalt kasumi kaotused.

Mõnedel „külaühistutel” on aga võib-olla kasulikum orienteeruda suurematele „tooraineühistutele”, näiteks liitumise kaudu kasvatada tootmispotentsiaali. Ühineamise järel, kaugemas perspektiivis aga tegutseda hoopis „lisandväärtusühistu” suunas. Samas võib mõni „külaühistu” oma tegevuses liikuda „nišüühistu” poole, näiteks eesmärgiga toota ainult kõrge lisandväärtusega spetsiifilist nišitoodet.

Ühistute liigitus kolmel dimensioonil

Joonis VIII-8 (Bekkum, 2003 lk 35)

Tundes Onno-Frank van Bekkumi mudeleid, on ühistu juhtidel võimalik täpsustada ühistu asendit tooraine tootmisel ja ühisturgudel. Samuti võtta vastu ka valitsuse poliitikast tulenevaid otsuseid ühistusiseste reformide läbiviimiseks, ühistu liikmetele täiendavate stiimulite loomiseks, investeeringute ja strategiatega kavandamiseks.

5. ÜHISTUTE STRUKTUUR

Marvin A. Schaarsi järgi võib ühistuid liigitada mitmeti, olenevalt milliste tunnuste järgi neid tahetakse eristada või neid omavahel võrrelda. Nii võib ühistuid eristada nende suuruse, käibemahu, toodangu, piirkondliku kuuluvuse, õigusliku seisundi, liikmete arvu, teenindatava piirkonna, finantskorralduse, liikmete sotsiaalse seisundi, põhi- või äritegevuse viisi jne alusel (Schaars 1994). Ükski liigitustest ei saa olla vale, nii nagu me ei pea õigeks inimesi liigitada halbadeks ja headeks näiteks naha värvi, soolise kuuluvuse, usuliste tõekspidamiste või mõne muu tunnuse järgi.

5.1. Ühistute eristamine suuruse järgi

Suurst väljendatakse kriteeriumidega, mida saab klassifitseerida suurusjärgudesse ja gruppidesse:

- **tegevusmaht** – käive, tootmismahut, teenuste hulk jms;
- **liikmete või kasutajate arv** – väga väikesed ühistud (kuni 10 liiget), väikesed (10–100), keskmised (100–1000), suured (1000–10 000), väga suured (10 000–100 000) ja ülisuured (üle 100 000 liikme). Samadel alustel võib jagada ka ühistuid teenuste kasutajate arvu järgi;
- **põhikapitali maht** – osakapitali ja reservkapitali summa järgi. Väikesed (põhikapitali maht kuni 1 miljon eurot), keskmised (1–50 miljonit eurot), suured (50–100 miljonit eurot), väga suured (üle 100 miljoni euro).

5.2. Ühistute liigitamine teenindatava piirkonna järgi

Teenindatava piirkonna järgi liigitatakse ühistuid selle järgi, kui suurt piirkonda teenindatakse või kus liikmed toorainet toodavad. Seejuures pole oluline, kus ühistu oma toodangut turustab.

- **Kohalikud ehk „külaühistud“** – ühistu liikmed elavad ja tegutsevad ühes külas või vallas, kus kõik liikmed üksteist tunnevad. Kohalikes ühistutes koheldakse kõiki liikmeid võrdselt ja kõik panustavad ühistusse samuti võrdselt või proportsionaalselt oma tegevusmahuga.
- **Piirkondlikud ehk „tooraineühistud“** – tegevuspiirkond hõlmab ühte või mitut maakonda. Liikmed tunnevad üksteist osaliselt. Piirkondlikud ühistud

on orienteeritud suuremahulisele tootmisele (mastaabiefekt) ja püüdleval ka lisandväärtuse maksimeerimisele (nn lisandväärtusühistud).

- **Üleriigilised ühistud ehk „lisandväärtusühistud”**, ka keskühistud – liikmed elavad ja tegutsevad ühe riigi piirides. Üksteist tuntakse suhteliselt vähem, paremini teatakse ühistu juhte. Ühistud on orienteeritud lisandväärtuse suurendamisele, liikmete kohtlemine võib olla diferentseeritud toodangumahu järgi.
- **Rahvusvahelise levikuga ühistud** – liikmed elavad erinevates riikides ja nende omavaheline kontakt on kasin, üldjuhul tuntakse ainult ühistu juhte. Rahvusvahelise levikuga ühistud on orienteeritud lisandväärtuse maksimeerimisele ja tegutsevad rahvusvahelistel turgudel ühes või isegi mitmes riigis. Ühistud on sisuliselt suured, saja ja enama tütarettevõtte ja agentuuriga kontsernid, mis kaasavad kapitali tegevuseks ka rahvusvahelistelt turgudelt. Liikmete roll on marginaalne ja nad ei saa tegelikult mõjutada kontserni tegevust.

5.3. Ühistute eristamine liikmete elukoha järgi

Liikmete elukoha järgi on loodud palju nn külaühistuid. Need liigitatakse vastavalt sellele, kus piirkonnas ühistu liikmed elavad.

- **Kohalikud ühistud** – liikmed on ühest külast või vallast pärit üksikisikud või ettevõtted. Kohalikud ühistud annavad olulise osa piirkondliku sotsiaalse kapitali kasvule ja külade elujõulisusele.
- **Piirkondlikud keskühistud** – ühistu liikmed (üksikliikmed ja ettevõtted) asuvad suuremal territooriumil, s.o maakonnas või regioonis (nt Lõuna-Eestis).
- **Üleriigilised ühistud** – ühistu liikmed elavad laiali üle riigi (nt tegevusala on spetsiifiline ning liikmete tootmismahud suhteliselt väikesed – karusnaha tootjad, mesinikud, kalakasvatajad jt). Neid saab omakorda jaotada struktuuri järgi kolmeks: 1) kohalikud ühistud on asutanud üleriigilise keskühistu (hierarhiline ühistuskeem); 2) kõik liikmed on üleriigilise ühistu liikmed (tsentralistlik ühistuskeem) ja 3) kahest eelmisest võimalusest kombineeritud variant, kus ühistu liikmed võivad olla kohalike ühistute kaudu keskühistu liikmed või on nende liikmelisus vahetu. Kõige probleemsem viimati nimetatutest on kombineeritud struktuuriga ühistu, mille puhul võivad esineda tõsised juhtimiskasused.

5.4. Ühistud finantskorralduse järgi

Olenevalt sellest, kuidas ühistuid rahastatakse, võib neid jagada:

- **osamaksudel baseeruv ühistu** – liikmeks saamise tingimuseks on ühekordse tagastamisele kuuluva osamaksu tasumine, mis annab liikmele hääleõiguse (üks liige, üks hääl). Erandkorras lubatakse mitme osamaksu tasumist, kuid häältearv jääb samaks;

- **aktsiakapitalil põhinev ühistu** – ühistu kapitaliseerimiseks on käibele lastud lihtaktsiad ja vahel ka eelisaktsiad, mis kannavad dividende, kuid ei ole proportsioonis liikmete hääleõigusega (üks liige, üks hääl);
- **osamaksudel ja aktsiakapitalil põhinev ühistu** – ühistu kapitaliseerimiseks on lisaks liikmete osamaksudele kaasatud ka mitteliikmete ehk väliskapitali. Hääleõigus kuulub osamaksud maksnud liikmetele. Mitteliikmed saavad mahutatud kapitalilt dividende, kuid üldjuhul nendel hääleõigus puudub või sõltumata mahutatud kapitalist on neil sarnane hääleõigus liikmetega (üks liige, üks hääl).

5.5. Ühistute liigid liikmete sotsiaalse seisundi alusel

Sõltuvalt sellest, millist rolli liikmed ühiskonnas ja ühistus etendavad, jaotatakse vahel ka ühistuid:

- **tootjate ühistu** – liikmeteks on tooraine-ressursside tootjad sõltumata nende tootmismahtude erinevustest (talupidajad, suurtootjad, ettevõtted). Üldjuhul peab ühistu moodustamiseks olema ressursside tootjatel samalaadne tooraine (piim, liha, kala, puit, teravili, kartul, puuvili, mesi, marjad jne). Vastavalt toorainele eristatakse ühistuid, nt piimandusühistuid, lihaühistuid, marjaühistuid, metsaühistuid, puiduühistuid, kalandusühistuid, kartuliühistuid, teraviljaühistuid jne;
- **tarbijate ühistu** – liikmeteks tarbekaupade või teenuste tarbijad, kes on kvaliteetse ja odavama tarbekauba või teenuse saamiseks asutanud ühistu. Tüüpiliste, jackaubandusele orienteeritud tarbijate ühistute kõrval eksisteerivad ka teised teenindusühistud: tõuaretusühistud, masinaühistud, kütteühistud (sh bensiini- ja gaasijaamad, elektriühistud, küttepude ühistud), sideühistud, internetiühistud, ühistupangad, hoiu-laenuühistud, korteri- ja suvilaühistud, mis samuti osutavad liikmetele teenuseid omahinnaga. Põhimõtteliselt võib tarbijate ühistute hulka arvata ka kõikvõimalikud spordialaliidud, klubid (nt golfi-, õlle-, viski- veini-, Rotary jt klubid), kultuuriühendused, usuorganisatsioonid, mis osutavad oma liikmetele nn vaimset rahuldust pakkuvaid teenuseid.
- **töötajate ühistu** – see on omalaadne eneserakenduslik ühistu, kus liikmed asutavad ettevõtte, milles nad ise töötavad ja mille kaudu endale ka elatist teenivad. Tööpuuduse kasvu perioodidel on töötajate ühistute asutamine olnud suhteliselt aktiivne ning neid ühistuid

on toetanud ka riigid. Töötajate ühistuid võib asutada mis tahes kaupade (marjaühistud, juurviljaühistud, mööblitootmisühistud, põllumajandusühistud) tootmiseks, kus liikmeteks-omanikeks on nende ühistutega töösuhtes olevad inimesed. Samuti võivad töötajate ühistuid asutada kõrgelt kvalifitseeritud erialaspetsialistid mitmesuguste teenuste osutamiseks (sotsiaallabi-ühistud; rehabilitatsiooniühistud; meditsiiniteenuseid osutavad ühistud, nt perearstikeskused, hambaravi; IT-spetsialistide arvutiühistud jne).

- **ärimeeste ühistu** – kaupmeeste poolt vaheltkasu saamise eesmärgil asutatud ühistu või liit kaupade kokkuostmiseks ja edasimüümiseks, samuti kuluaari-politiika tegemiseks valitsus- ja teistes otsustusringkondades.

Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA) tähtsustas 2012. a ühistute nelja põhimudelit – töötajate ühistu, tarbijate ühistu, tootjate ühistu ja multifunktsionaalne ühistu. Kuigi kõik eespool nimetatud ühistud tegutsevad samade rahvusvaheliste põhimõtete alusel, on nende tegevuses ka eesmärkidest tulenevaid erisusi. Näiteks töötajate ühistute peaeesmärkideks on töötajatele palkade näol sissetulekute tagamine, tootjate ühistu on seevastu orienteeritud turult kasumi saamisele.

5.6. Ühistute jaotamine põhi- või äritegevuse viisi järgi

Põhi- või äritegevuse viisi järgi võib ühistuid jaotada järgmiselt.

Tootmisühistu eesmärgiks on tooraine tootmine. Siia kuuluvad ka endiste kolhooside baasil moodustatud põllumajandusühistud.

VAHEMÄRKUS: Põllumajandusreformi seaduse alusel jaotati kolhooside ja riiklike majandite varad (1994–1997) osakuteks ja jagati nendes töötavate inimeste vahel. Osakute suurus sõltus tööstaažist jt teguritest, mistõttu need ei olnud kõikidele võrdsed. Mitmed endised juhid ostsid osakuid teiste töötajate käest kokku ja niiviisi tekkisid nn tuumikomanikud. Sisuliselt tekkisid kolhooside-sovhooside asemele osahingud ja akt-siaseltsid, mis vormistati juriidiliselt põllumajandusühistuteks. Tegelikult ei vastanud uued maaettevõtlusvormid ühistutele esitatavatele kriteeriumidele – nad ei olnud ühistud. Kuna paljud uued ettevõtted pankrotistusid ja jagunesid väiksemateks osadeks, hakati levitama müüti, et ühistu kui eriline liikmete omandis olev ettevõtlusvorm tänapäeva maamajandusse ei kölba. Tegelikult sellega alavääristati tahtlikult või teadmata ühistulise ettevõtluse olemust ja võimalusi liikmetel ennast aidata.

- **Töötlemisühistu** on tooraine (majandusressursside omanike) tootjate poolt asutatud ettevõtte oma tooraine ümbertöötamiseks ja sellest valmistatud kauba turustamiseks. Tavaliselt on töötlemisühistud, eriti väiksemad, monofunktsionaalsed ühistud, st üks ühistu töötleb ja turustab ainult ühest tooraine-ressursi liigist valmistatud toodangut (piimandusühistud, metsaühistud jne). Suuremad töötlemisühistud on vahel ka multifunktsionaalsed (nt piimandus-ühistud toodavad ka mahla, joogivett jt toidukaupu).

- **Turustusühistu** põhitegevus on suunatud kaupade hulgi- ja jaeturustamisele. Sageli kuulub turustusfunktsioon töötlemisühistu kohustuste hulka. Erinevate riikide (Eesti, USA jt) ajaloost võib leida näiteid, kus riik on tulnud tootjate appi ja asutanud ühistulisi keskorganisatsioone eeskätt põllumajandussaaduste turustamiseks. Näiteks asutati Eestis riigi osavõtul 1930. aastatel mitmed ekspordühistud (piimaühingute keskliit Võiekспорт, keskuhistu Eesti Lihaeksport, linnusaaduste tootjate ja munaühingute keskliit Eesti Munaksport, Kartuliühistute Liit piirituse tootmiseks ja turustamiseks, Aedvilja Keskuhisus, Eesti Karusnaha Eksportühing jt). USAs asutati 1929–1932 mitmesuguseid riiklikke turustusühistuid põllumajandustoodete turustamiseks, eriti hoogsalt käivitus villaturustusühistute koostöö. Riiklikult asutatud turustusühistute omapära seisneb selles, et riigi toel soodustatakse farmerite koostööd oma toodete turustamisel, millega samal ajal piiratakse kasumiahnete omakasupüüdlike äriettevõtete tegevust. Riiklikult loodi küll keskuhistute administratiivsed struktuurid, kuid praktiline juhtimistegevus jäeti ühistute liikmete korraldada.
- **Teenindusühistu** omapäraks on liikmetele teenuste osutamine, mille eest liikmed ka maksavad.

Nagu eespool nägime, võib ühistu kuuluda mitme jaotuse alla. Eeskätt sõltub ühistu multifunktsionaalsus selle liikmete tahtest ja otsustest.

Näide: Soome piimatootjate-talupidajate omandis olev piimanduskontsern Valio on põhisuunitlusest piimatöötlemisettevõtte, mis valmistab väga laias nomenklatuuris linnapiimatooteid, juustu, võid, piimapulbrit, jäätist jt piimakaupe. Samal ajal osutab Valio mitmesuguseid teenuseid oma liikmetele: müüb piimatooteid omahinnaga, varustab farme desoainetega,

pubastusvahenditega, laudainventariga, rohusöötade tootmise vahenditega, hooldab ja remondib piimajabutusseadmeid, annab erialalist konsultatsiooni piima tootmiseks, söötade varumiseks jne. Tegemist on seega multifunktsionaalse ühistuga, mis põhitegevuse kõrval osutab ka muid liikmetele vajalikke teenuseid.

6. ÜHISTUTE TEGEVUSSFÄÄRID

Ühistuid võib olla asutatud peaaegu kõikidel inimeste tegevusaladel. Järgnevalt on vaadeldud enam levinud valdkondi. Paljudes riikides on ühistutel majandussektoris kandev roll. Niiviisi tagatakse, et inimesed saavad teenuseid omahinnaga ja maks-

maalist hinda ka oma tooraine müügist. Samuti aitavad ühistud ohjeldada kasumile orienteeritud äriettevõtete tegevust ning tagada oma liikmetele parima kvaliteediga teenused.

6.1. Majanduslik ühistegevus

Siia gruppi kuuluvad ühistud, mille peamiseks eesmärgiks on ühistu liikmete majanduslik toetamine. ICA on jaotanud ühistud vastavalt nende tegevusvaldkonnale järgmiselt.

■ **Põllumajanduslikud ühistud.** Siia kuuluvad kõik ühistud, mis tegelevad põllumajandussaaduste tootmise, varumise, töötlemise, turustamise ning tootjate teenindamisega. Eesmärgiks on teenida toorainetootjatele suurimat majanduslikku tulu või osutada omahinnaga teenuseid, et tootmiseks vajalikke sisendeid (masinad, kütused, energia, side, transport, väetised, jõusöödad jms) muretseda. Lisaks saavad põllumajandustootjad ühistegevuse kaudu omahinnaga mitmesuguseid teenuseid (ehitus, loomatervishoid, tootmisnõuanne, kommunaalteenused jne).

Põllumajanduslikesse ühistutesse kuulub Euroopa Liidu 27 liikmesriigis rohkem kui kümme miljonit üksikliiget. Põllumajanduslikes ühistutes töötab palgaliste töötajatena 750 000 töötajat ja ühistute kogukäive oli 2000. a 210 miljardit eurot. Umbkaudu 50% põllumajandusele vajaminevatest sisenditest soetati ühisostude kaudu ja 60% põllumajanduslikust toodangust töötlesid ja realiseerisid turgudel põllumajandustootjatele kuuluvad ühistud.

Põllumajandusühistute arengu hindamiseks kasutatakse turuhõive kriteeriumi (protsent turu mahust). Mida suurem on ühistute turuhõive, seda paremini on ühistute tegevus korraldatud ja seda suuremad on ka liikmete sissetulekud, mis omakorda mõjutavad kohalike kogukondade arengut. Huvipakkuvaks näiteks võib tuua Iiri-maa, kus aastatel 1970–2000 vähenes põllumajandusühistute arv ligi kolm korda, kuid nende kogukäive ja turuosa samal ajal pidevalt suurenes (Tyrell 2001):

■ ühistulise piimandussektori turuosa on	80%lt kasvanud	100%ni,
■ lihasektori turuosa	55%lt	70%ni,
■ aianduse turuosa	30%lt	60%ni,
■ sealihha tootmise ja töötlemise turuosa	27%lt	60%ni.

Analoogsed protsessid on toimunud ka teistes riikides. See tähendab, et Euroopa Liidu liikmesriikides ühistud ühinevad ja muutuvad majanduslikult tugevamaks

ning nende turuosa järjest kasvab. Samal ajal on kapitaliühingute (aktsiaseltside) osakaal põllumajanduslikus töötlevas tööstuses pidevalt vähenenud. Võib juhtuda, et Euroopa Liidu vanades liikmesriikides tõrjuvad ühistud kapitaliühingud aegapi-di turult välja. Selliseid tendentse ei täheldatud 2012. a ei Eestis ega teistes post-kommunistlikes riikides. Viimase kahekümne aasta jooksul on näiteks Eestis põllu-majanduskaupade turul tooni andnud kapitaliühingud ja ka välismaiste ühistute tütarettevõtted. Alates 2010. a on ka uutes Euroopa Liidu liikmesriikides hakanud põllumajandusühistud tasapisi arenema ja ilmselt on ainult aja küsimus, millal ka siin hakkavad toidukaupade turgu mõjutama põllumajandustootjate ühistud.

- **Ühispannad, krediidi- ja hoiu-laenuühistud.** Ühistulised rahaasutused tekkisid sel ajal, kui inimestel oli vähe raha. Eesmärgiks on koondada liikmete väikesed rahalised ressursid ning anda need laenudena liikmetele suuremate investeringute ja ostude tegemiseks. Ühistuliste rahaasutuste eripäraks on, et kogu liikmete poolt kogutud ja teenitud raha jääb liikmetele – üldjuhul ei lähe see dividendidena või kasumina liikmete ringist välja. Ühistulised raha-asutused on sisuliselt kasumit mittetaotlevad organisatsioonid, mis osutavad oma liikmetele teenuseid omahinnaga. Ühistupangad, krediidi- ja hoiu-laenu-ühistud, ühiskassad on maailmas enam levinud ühistulised rahaasutused.

Peaaegu kõikides Euroopa Liidu liikmesriikides on ühispannanduse osakaal pan-gandusturul keskmiselt 10–30%, maapiirkondades on see isegi 80–100%. Sama-sugune on olukord ka USAs. Suured kapitaliühingutest äripangad tegutsevad tava-liselt ainult suurtes linnades, maapiirkondades domineerivad kohalikud hoiu-lae-nuühistud ja ühistupangad. Ilmselt on ühispannanduse suhteliselt suur osakaal maapiirkondades seletatav ühelt poolt maapiirkondade teatud traditsioonilise kon-servatiivsusega, kuid teiselt poolt ei suuda kommertspannad ühistupankadele ka väärilist konkurentsi pakkuda. Vähem tähtis ei ole majanduslik aspekt. Ühistu-pankade olemasolul jääb maapiirkondades ringlev raha omanike sfääri, st maapiir-kondadesse maarahva kätte ega rända kasumitena ja mitmesuguste teenustasudena piirkonnast välja.

Euroopa Liidu liikmesriikides oli sajan-divahetusel ühistupanku suhteliselt palju (kokku 9914). Eriti palju on neid Prant-susmaal (4699), Saksamaal (2421), Aust-rias (763), Itaalias (594), Hollandis (510) ja Soomes (298) (vt Co-operative movements.... 2001). Euroopa Liidu vanade liikmesriikide seas ei ole riiki, kus poleks ühtki ühistupanka. Kahjuks ei ol-nud Eestis 2012. a veel ühtki ühistupan-ka, kuigi tegutses ca 15 hoiu-laenuühis-

tut. Euroopa Liidu liikmesriikide panganduspraktika tõestab, et pangad ei pea olema tingimata suured ja nad ei pea eksisteerima ka kapitalüühingute vormis. Elujõulistel ühistulistel väikepankadel on teatud eeliseid – esiteks jääb raha liikmetele, teiseks on kulutused suurele infrastruktuurile suhteliselt väiksemad, kolmandaks on liikmete parema tuntuuse tõttu ka usaldus suurem.

VAHEMÄRKUS: Tuntud Eesti pangandustegelase emerüitprofessor Mart Sõrgi andmetel peeti viimase finantskriisi põhjustajateks eeskätt liiga suuri kommertspankaid. Need olevat sarnased dinosaurustega, kes oma liigsuuruse tõttu välja surid. Ilmselt vajatakse suurte pankade kõrvale väiksemaid ühistulisi krediidi- ja finantsasutusi, mis täidavad „augud“, mida liiga suureks kasvanud kommertspankad tekitavad. Eesti oludes võib hea näitena tuua 2012. aasta algul mõnede suurpankade sularahaautomaatide sulgemist, mis jättis mitme maapiirkonna elanikud ilma rahaliste teenusteta.

Tuntuimad Euroopa Liidu ühispangad asuvad Saksamaal ja nendeks on 18. sajandi keskpaiku asutatud Raiffeiseni pangad. Nende arv küünib Saksamaal, Hollandis, Belgias, Austrias jt. riikides kokku mitme tuhandeni. Raiffeiseni pankade tegevust koordineerib Saksamaal asuv Saksamaa Raiffeiseni ja Ühistute Liit (DGRV). Soomes on maapiirkondades populaarsed ühistulised väikepankad (2012. a 252 pank), mille tegevust koordineerib ühistuline OKO-pank. Samas on Soomes ka ühistupankasid, mis ei ole ühtsesse süsteemi ühinenud. Kuna nad on maapiirkonnas edukad, siis on see pigem järjekordseks tõestuseks, et ka väikepankad saavad iseseisvalt hästi hakkama.

- **Kommunikatsiooniühistud.** Need ühistud on enam levinud maapiirkondades, kuid viimasel ajal ka linnades (side-, televisioonivõrgud, internet jms). Nende eesmärgiks on omahinnaga side-, TV-, interneti- ja muude teenuste osutamine oma liikmetele.

Kommunikatsiooniühistud on uuema aja ühistud ning neid on rohkem asutatud maapiirkondades TV, SATTV, interneti- ja telefoniteenuste saamiseks. Sageli nimetatakse väikeseid ja kohalikke ühistuid uusühistuteks (Soome). See tuleneb sellest, et traditsioonilised ühistud on aja jooksul kontsentreerunud ning muutunud võimsateks majanduskorporatsioonideks. Külades asutatud ühistud toimivad aga lokaalselt ning nad ei ole omavahel veel koopereerunud. Sageli pole ühinemine ka vajalik, eriti siis, kui ühistul on mingi väga konkreetne tegevus või on ta asutatud lühiajaliseks toimimiseks.

- **Tarbija- ja toidlustusühistud.** Tarbija- ja toidlustusühistud on ühed vanemad ühistud. Nende eesmärgiks on pakkuda liikmetele omahinnaga kvaliteetseid toidu- ja muid olmekaupu. Mitmes riigis osutavad tarbijaühistud oma liikmetele veel hotelli-, turismi- ja muid teenuseid.

Peaaegu kõikides Euroopa Liidu liikmesriikides on tarbijaühistute roll olnud alates nende tekkest üsna suur. Viimastel aastatel on paljud tarbijaühistud koondunud ja moodustanud võimsaid kaubanduskette.

Eestis on ainukese ühistulise organisatsioonina järjepidevalt toiminud Eesti Tarbijateühistute Keskühistu (ETK), mis nõukogude perioodil tegutses ETKVLi nime all ja allus NSV Liidu suurkoondisele Tsentrosojuz. Kuna Tsentrosojuz oli Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu liige, siis oli kogu süsteem sunnitud ka nõukogude ajal järgima ühistegevuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtteid. ETK osakaal Eesti jaekaubandusturul on langenud viimase kümne aasta jooksul oluliselt. Kui 2001. a oli turuosa 27%, siis 2011. aastal 20,7%. Maapiirkondades on tarbijaühistute turuosa oluliselt suurem – hinnanguliselt 60–90%. Seda põhjustab asjaolu, et suurte kauplustega varustatud kaubandusketid maapiirkondadesse ei laiene ja tühimiku täidavadki tarbijate ühistute A&O-tüüpi väikekauplused.

Umbes samas mahus on tarbijate ühistud esindatud jaekaubandusturul ka Euroopa Liidu liikmesriikides. Viimase aja trendina on iseloomulik tarbijaühistutele kuuluvate kaupluste ketistumine ning hulgikaubanduse tsentralisatsioon. Soomes, eriti riigi põhjapoolsetes regioonides, täidavad tarbijaühistud peale jaekaubanduse veel olulist osa elanike olmelisel teenindamisel, toitlustamisel, hotellinduses, turismis ja teistel aladel.

Tarbijaühistud on unikaalsed ettevõtted majandusteaduslikus mõttes. Nendes on ühendatud pakkuja ja tarbija rollid. Nii müüja kui ka ostja on ühes isikus. See tagab sisuliselt tarbijaühistute tegevuse omahinna tasemel ilma väliste mõjuriteta ja survestuseta. Tarbijad ise lepivad omavahel kokku, millist kaupa (nomenklatuur, kvaliteet, kauba maht) nad vajavad ja kui suur on selle sisseostu- ja ka väljamüügihind. Ükski riiklik instants, konkurentsiamet jms ei suuda tarbijate ühistute olemasolul paremini korraldada turul nõudmise-pakkumise vahekorda. Majandusteoreetiliselt peaksid tarbijaühistud jaekaubade turult välja tõrjuma kapitaliühingud, mis on orienteeritud kasumi teenimisele. Ainult tarbijaühistu suudab kaupu müüa omahinnaga ka pikema perioodi vältel, kapitaliühingud lõpetavad tegevuse, kui neil ei õnnestu kasumit teenida.

2012. a märtsis toimunud Pellervo-Seltsi suurüritusel selgus, et mitmes Soome regioonis on sisuliselt ainsaks jaekaubandusketiks tarbijaühistu kauplused. Majandusteaduslikus mõttes on tegemist monopolidega, mida tuleks riigil ohjata. Tegelikult tarbijaühistud

eespool toodud põhjustel mingit välist ohjamist ei vaja.

- **Kommunaalühistud.** Enamasti mõeldakse nende all vee-, elektri- ja energiaühistuid. Suhteliselt laialt levinud ühistud, mille eesmärgiks on pakkuda oma liikmetele omahinnaga kommunaalteenuseid. Siia gruppi kuuluvad põhimõtteliselt ka maaparandusühistud, mis tagavad maaomanikele nende maadel vajaliku niiskusejõu ning hoolitsevad kuivendus- ja niisutussüsteemide korrasoleku eest.

Euroopa Liidu lõunapoolsetes riikides, aga ka mujal maailmas (USA, Venemaa, Kasahstan, Hiina, India, Korea, Jaapan jt) on asutatud palju veeühistuid põllumajanduslike maade niisutamiseks vajaliku vee kogumise eesmärgil. Mõnedes riikides peetakse loomulikuks, et veevarustussüsteemid on kohalike omavalitsuste omandis ja toimivad kasumit mittetaotlevate ettevõtetenä, tagades rahvale kvaliteetse vee omahinnaga. Samuti korraldavad veeühistud heitvee puhastamist ja ärajuhtimist. Mõnedes riikides on lausa kommunaalseadustega ette nähtud, et kommunaalühistud peavadki teenust pakkuma omahinnaga ning ei tohi elanike arvel kasumeid teenida.

Paljudes maailma riikides (sh USA) on laialt levinud lokaalsed energiahistud. Need toodavad, jaotavad ja müüvad ühises kasutuses olevates elektrijaamades toodetud elektrit ühise lokaalse jaotusvõrgu kaudu liikmetele. Nii jäävad ära suured kulused energia ülekandmiseks ja langeb ära ka vajadus suurearvulise hooldeteenistuse järele. Ka Eestis tegutses 1930. aastatel mitu energiahistut (väikesed hüdroelektrijaamad kuulusid kohalikele elanikele). Energiahistud on teoreetilises mõttes samasugused ühistud kui tarbijate ühistud. Ka nendes ühistutes tasakaalustavad nõudmise ja pakkumise elektrienergia tootjad ja tarbijad juba ainuüksi seepärast, et nad on ühes isikus.

Viimastel aastatel on mitmete alternatiivsete looduslike energiakandjate (tuul, vesi, võsa, põhk, hein, puit, turvas, saetööstuse jäätmed jne) kasutuselevõtmise eesmärgil asutatud hulgaliselt väga erinevaid energiahistuid. Need kombijaamad toodavad puidust, õlgedest, tuulest, veest, turbast ja orgaanilistest olmejäätmetest energiat (elekter+soojus), mida ühiselt tarbitakse. Võib arvata, et energiahindade jätkuv tõus ja fossiilsete energiakandjate ammendumine tekitab jälle vajaduse ning motiivi energiahistute asutamiseks. Õpiku kirjutamise ajal tegelesid mitme riigi teadlased ja praktikud usinalt väikeenergeetika probleemidega (väikeste tuule-, auru- ja gaasigeneraatorite loomisega) ning ühiskonnas räägiti ikka enam vajadusest asutada väikesi lokaalseid ühistulisi energiasüsteeme.

VAHEMÄRKUS: Kuna energiaprobleemid kujunevad Euroopa Liidus ja ka Eestis juba lähitulevikus väga tõsiseks, siis peatume sellel pikemalt. Teame, et enamik energiaettevõtteid kuulub riigile ehk Eesti Vabariigi kodanikele. Eesti kodanike eest haldab neid ettevõtteid Eesti Vabariigi Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium ning riigi poolt nimetatud nõukogud ja juhatused. Energiaallikana on kasutusel peamiselt riigi kodanikele kuuluv ühisvara – põlevkivi. Eesti Vabariigi valitsus on riiklikud energiaettevõtted kuulutanud äriühinguteks, mis peavad elektri tootmise ja jaotamise pealt teenima omanikule ehk riigile kasumit. Elektrihinna kehtestavad samuti riigiasutused, kes planeerivad hinna sisse peale 7% kasumi ka riiklikud maksud (käibemaks 20% + elektriaktsiis + taastuvenergiatasu). Kasumi teenimisele orienteeritud elektri tootmise ja jaotamise ettevõtted on motiveeritud tõstma elektrihipda kodanikele

*nii palju kui võimalik. Mida suurem on kasum, seda enam saavad kiita ka ettevõtte juhid ning seda suuremad on ka juhtide palgad. Suur osa kasumist lähebki dividendidena riigieelarvesse. Eesti kodanikest elektritarbijad, kes tegelikult on nii elektrijaa-
made, põlevkivi kui ka jaotusvõrgu omanikud, maksavad elektrihinna kaudu riigile maksu (kuni 30% elektri hinnast). Põhimõtteliselt ei ole selline lähenemine kodanike-
omanike seisukohalt õiglane. Loogiliselt võetuna tuleks Eesti Energia ettevõtete baasil luua üleriigiline elektri tarbijate ühistu, energiaühistu. Kuidas käituks sellises olukor-
ras ühistu? Ühistu ei võtaks oma liikmetelt-ekstritarbijatelt ei käibemaksu ega teeniks
tarbija arvel ka kasumit – seega saaksid tarbijad elektri omahinnaga. Võib arvata, et
kui AS Eesti Energia (elektri tootja), AS Elering (kõrgepingeliinide operaator-halda-
ja) ja AS Jaotusvõrk (alajaamad, madalpingeliinid) toimiksid ühe ühistuna ja alluk-
sid omanikele (ekstritarbijatele), siis oleks elektri hind vähemalt 30% odavam, kui see
on äriühingute puhul. Juhul kui ühistu leiab, et elektrit saab vabalt turult osta oda-
vamalt, siis seda ta ka teeb. Kui ühistul õnnestub teistele riikidele müüa energiat kalli-
malt, siis on võimalik seda pärast omatarbijate vajaduste rahuldamist ka teha. Eespool
toodud probleemid energia tootmisel ja jaotamisel ei olnud Eestis 2012. a veel lõplikult
läbivaieldud ja lahendatud.*

- **Kalandusühistud.** Kalurite poolt asutatud ühistulised ettevõtted, mille ees-
märgiks on ühistuliste kalakasvanduste majandamine, kalurite teenindamine,
varustamine ning ka kalasaaduste töötlemine ja turustamine.

Euroopa Liidu liikmesriikidest on kalandusühistud (kalurite ühistud) enam levinud Hispaanias, Prantsusmaal, Itaalias, Inglismaal ja Portugalis. Peaaegu kõikides Euroopa Liidu liikmesriikides on olemas kalurite liidud, mis täidavad peamiselt esindus- ja kuluaaripoliitika organisatsioonide funktsioone, jaotavad kalapüügi kvoote ja luba-
sid, organiseerivad kala ühisturustamist ning tegelevad kalurite koolitusega.

Viimase kümne aasta jooksul on ühistulist tegevust jõudsalt arendanud Eesti kalandusettevõtted. Nad on loonud mitu kalapüügiühistut, mis on taganud kalapüüdjatele kuni 60%se hinnatõusu. Suurim on kuue kalandusettevõtte poolt 2005. aastal asutatud Eesti Kalapüügiühistu TÜ, mis ehitas 2011. a Audrusse külmhoone võimsusega kuni 10 000 tonni kala aastas (Kõuhkna 2012, lk 345). Tänu kalandusühis-
tute aktiivsele tegevusele on Eesti kalandus arenenud isegi paremini kui naaberrii-
kides. Eesti kalandusühistud on üles ostnud Soomes laevu ja kalatehaseid ning
kujunenud arvestatavateks tegutsejateks Läänemerele. Eesti kalandusühistute tege-
vus näitab, et ühistegevus on kasulik ka nn suurtele kalandusega tegelevatele organi-
satsioonidele.

Eestis asutati 2009. a mererannikul, Peipsi ja Võrtsjärve ääres kokku kaheksa kalanduspiirkonda-mittetulundusühingut. Nende eesmärgiks on vahendada Euroopa kalandusfondi toetusraha ning korraldada piirkonna kalurite koostööd. Sisuliselt tegelevad nad samade probleemidega, millega tegelevad juba varem asutatud kalandusühistud Euroopa Liidu liikmesriikides Atlandi ookeani rannikualal. Kalandus-

ühistud on levinud ka teistes riikides – Mehhikos, Brasiilias, Argentiinas, Hiinas, Indias jne. Peale kalapüügi tegeldakse järjest rohkem ka vesiviljelusega: kalakasvandused, karbikasvandused, vähikasvatus, meretaimed toomine jne.

Oluliselt on muutunud ka kaluriühistute keskkonnakaitseline funktsioon. Mõnedes riikides (nt Hispaanias) on kalurite ühistutele delegeeritud ka riiklikke ülesandeid, nagu näiteks merekaitsealade asutamine ja haldamine, kalakoelmute kaitse ja hoolitus, kalapüügilubade jaotamine, kalurite väljaõpe ja koolitus jne. See viib rannikupiirkondadesse lisaraha, mis annab tegevust kaluriperele ning aitab ka kohalikel kogukondadel paremini majanduslikult toime tulla ja areneda.

- **Tervishoiu- ja sotsiaalabiühistud.** Arstide ja ka patsientide poolt asutatud **tervishoiuühistud** on ühistulised polikliinikud, haiglad, sanatooriumid ja muud ravi- ja tervishoiuasutused (sanatooriumid). Arstide ja muu meditsiinilise personali (õed, sanitarid) asutatud nn meditsiinilistes tööühistutes (perearstikeskused, polikliinikud, haiglad) tagavad liikmed eneserakenduslikus korras meditsiiniteenuste osutamise ravivajajatele. Tervishoiuühistuid on asutanud ka kohalikud omavalitsused vanurite raviks ja hooldamiseks (polikliinikud, vanadekodud jms). **Sotsiaalabiühistud** asutatakse ühiskonnas mitmetoimetulevate inimeste majanduslikuks ja vaimseks toetamiseks, näiteks vanurite ühistud, puuetega inimeste ühendused, töötute ühistud, narkomaanide rehabilitatsiooniyhistud jms. Nende ühistuliste organisatsioonide asutajateks võivad kodanikualgatuse korras olla vanurid ja puuetega inimesed või nende sugulased. Sotsiaalabiühistuid võivad asutada ka kohalikud omavalitsused ning riiklikud organisatsioonid, kelle ülesandeks on sotsiaalsete probleemide lahendamine.

VAHEMÄRKUS: Ühistu tunnused võivad olla ka riigi poolt asutatud haigekassadel ja töötukassadel. Sotsiaal- ja muud riiklikult kehtestatud maksud kogutakse kokku ja suunatakse meditsiini- ja sotsiaalettevõtetele tervishoiu- ja muude sotsiaalteenuste osutamiseks. Põhimõtteliselt peaksid ka need ettevõtted tegutsema ühistulistena, pakkudes teenust omahinna alusel, st elanikele osutatavate teenuste pealt kasumeid riigile ei teenita.

Sotsiaalabiühistud on Euroopa Liidu liikmesriikides üsna levinud ühistulised ühendused. ICA struktuuris on need esindatud tüüpiliste teenindusühistutena. Euroopa Liidu ametlikus ühistute struktuuris on sotsiaalabiühistud fikseeritud sotsiaalteenuseid osutavate ühistutena (3472 ühistut) ja tervishoiuühistutena (43). Üldjuhul te

valitsustega ning täidavad osaliselt ka nende funktsioone. Itaalias on viimastel aastatel asutatud rehabilitatsiooniühistuid narkomaanide ja alkohoolikute sõltuvusest vabastamiseks. Liikmeteks on narkomaanid, kes on ühistus spetsialistide järelevalve all, kuid osalevad ise ka ühistu majandamises ja juhtimises.

Sageli kujutavad sotsiaalabiühistud endast tüüpilisi **tööühistuid**, kus sotsiaalabi vajaja ennast ise teenindab või teistele omasugustele teenuseid osutab. Tuletame meelde, et tööühistute peamiseks kriteeriumiks on tingimus, et lepingulistes töösuhetes inimesed on samaaegselt ka ühistu liikmed-omanikud. Kui lõpeb töösuhe, lõpeb ka liikmelisus.

Nii nagu majandushuvides asutatud ühistute puhul, on ka sotsiaalabiühistutes kindlalt esikohal liikmete vajadused, mida on üheskoos võimalik paremini, odavamalt ja kvaliteetsemalt rahuldada. Sageli tegutsevad sotsiaalabiühistud ka nendel aladel, mis aitavad sotsiaalabi vajajatel tegelda mitmesuguste harrastustega – meeskondlikud mängud, (inva)sport, osalemine laulukoorides, ansamblites, rahvatantsu rühmades jms. Uurimised on näidanud, et sotsiaalabiühistutes, kus osalejateks ja juhtideks on sotsiaalabi vajavad inimesed ise (näiteks puuetega inimesed), on teenused sageli operatiivsemad, kvaliteetsemad ja odavamad ning klientidesse suhtumine on huumansem.

Tervishoiuühistud on Euroopa Liidu liikmesriikides suhteliselt vähem levinud. Neid on kõige enam Kreekas (30 ühistut), Belgias (10) ja Hispaanias (3). Ilmselt on enamikus Euroopa Liidu liikmesriikides riiklikud institutsioonid rahva tervishoiu heal tasemel juba korraldanud, millest tulenevalt on ka tervishoiuühistute vajadus suhteliselt väike.

Mõnes mõttes on tervishoiuühistuteks ka Eestis olemasolevad osatühingud-perearstikeskused. Need võiksid vabalt tegutseda ka tööühistutena, kus liikmeteks on perearstikeskuse töötajad – arstid, õed, sanitarid ja muu lepingulises suhtes personal. Sellisel juhul jääksid ära näiteks arsti lahkumisel perearstikeskuse varade pärandamise või üleandmise probleemid. Ühistu puhul maksaks ühistu lahkuvale arstile välja tema osamaksu ja võtaks ametisse uue arsti, kes maksab sisse oma osamaksu ja jätkab tegevust. Hoonete, seadmete ja muude varadega mingeid juriidilisi probleeme ei teki.

- **Korteri-, elamu- ja kinnisvaraühistud.** Kortermajade ja eramute või nende gruppide haldamiseks asutatud ühistud. Eesmärgiks osutada korteri- ja majaomanikele omahinnaga kommunaalteenuseid. Kinnisvaraühistud on asutatud peamiselt maaomanike poolt kinnisvarade haldamise ja ka müümise-ostmise eesmärgil.

Korteriühistud on mõnes mõttes sundühistud. Ühte paljukorterilist elamut ei ole võimalik ratsionaalselt majandada, kui mõni korteriomanik sellest osa ei võta. Tavaliselt on korteriühistu sunnimehhanism sätestatud seadustes. Põhimõtteliselt samamoodi tegutsevad ka maaparandusühistud. Kui üks **maaparandussüsteem** või kuivendussüsteemi eesvool juhib ära liigvee paljude maaomanike maadelt, siis selle

maaparandussüsteemi või eesvoolu hoolduskulud peavad katma kõik maaomanikud, kes sellest kasu saavad. Ka maaparandusühistuga sundliitumised on sätestatud seadusega.

Korteri-, elamu- ja kinnisvaraühistuid on Euroopa Liidu liikmesriikides suhteliselt palju ja nendel on ka üsna suur liikmeskond. Näiteks Rootsis oli sajandivahetusel 11 942 ühistut, Itaalias 11 670, Hispaanias 3378 ja Saksamaal 1940 ühistut. Iseloomulik on, et korteriühistud on tavaliselt asutatud territoriaalsel printsiibil, näiteks üks linnaosa – üks ühistu. Peale kommunaalteenuste osutamise võtavad korteri- ja majaühistud aktiivselt osa linnaosa planeeringutest ja muust territoriaalsest arendustööst, mis toimub linnarahva huvides kohalike omavalitsuste eestvedamisel (parkide rajamine, parkimisplatside ja -majade ehitamine, laste mänguväljakute ehitamine, liikluse reguleerimine, sisetee rajamine ja hooldamine, pesumajade rajamine, kommunaalteenuste osutamine jne).

Eestis ja ka teistes nõukogude süsteemist vabanenud riikides on korteriühistute arv suhteliselt suur, sest enamik elamispinnast on koondunud paljukorterilistesse elamutesse. Nende ühise haldamise eesmärgil tegutses Eestis 2012. aastal ligikaudu 10 000 korteriühistut, millest 1436 ühistut oli ühinenud Eesti Korteriühistute Liiduga (vt www.ekyl.ee). Sageli on korteri- ja majaühistute omanikud asutanud ka ühiseid rahaasutusi (hoiu-laenuühistud, ühistupangad, ühiskassad, kindlustusühistud).

- **Kindlustusühistud.** Ühed vanemad ühistud, mis algselt asutati valitsuste initsiatiivil tulekahjudega kaasnevate kaotuste leevendamiseks. Kindlustusühistute eesmärgiks on kindlustada oma liikmete aineiline vara ja elu omahinna alusel. Kindlustusühistute puhul jäävad kõik preemiatena kogutud ja kapitalide paigutamistelt teenitud summad liikmetele-kindlustuse võrtjatele. Kindlustusühistud on analoogiliselt teiste ühistuliste rahaasutustega suhteliselt suletud süsteemid, milles raha ringleb ühistu sees, kuid sellest ei välju. Kindlustusühistutes tekkiv raha jääb liikmete käsutusse, seda ei viida dividendina välja.

Enne 1940. a väljaantud eestikeelses kirjanduses kirjeldatakse ühistulist kindlustust järgmiselt: „...peab kindlustus ühistegelisel alusel teostuma, langevad kõik kasud ja kahjud, mis kindlustuse teostamine toob, täielikult kindlustuse tarvitajatele” (Karras 1926). Ühistegevus kannab endas põhijoonena selle liikmete millestki osasaamise vajadust. Kindlustusühistu eesmärgiks on kaasa aidata oma liikmete materiaalse vara säilimisele. Euroopa vastastikuste kindlustusseltside ja ühistute ühendus AMICE toob välja, et vastastikune kindlustusselts on selle liikmete omandis ning tegutseb selle liikmete huvides. Kindlustusvõtjad on samaaegselt enesele kindlustusandjad. Euroopa Komisjon kirjeldab neid ühendusi kui vabatahtlike isikute gruppe, kelle peamiseks eesmärgiks on tegutseda selle liikmete huve silmas pidades, mitte kasumi teenimise eesmärgil. Liikmed tegutsevad solidaarsuspõhimõttest lähtuvalt ning võtavad osa ühingu juhtimisest. Kuid tulenevalt liikmesriikide siseriikliku regulatsiooni eripäradest, esineb ühistegevusel põhinevate ühingute liigi ühetaolisel mää-

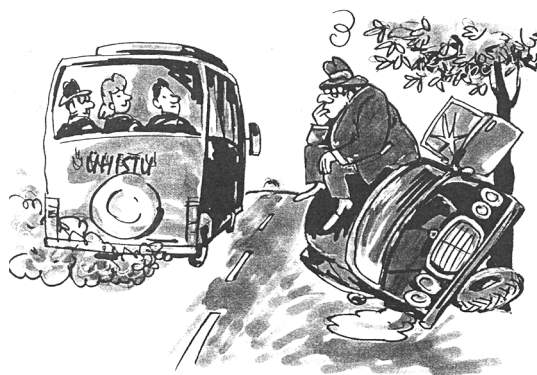
ratlemisel arvestatavaid erinevusi. Näiteks on liikmesriike, kus vastastikust kindlustuseltsi kirjeldatakse kui tavalist ühistut.

Euroopa Liidu õigusruumis tegutsevatel vastastikustel kindlustusandjatel on võimalik pakkuda kõiki liike kindlustusteenuseid, mis puudutavad vara ja elukindlustust, ning võivad aktiivselt tegutseda ravikindlustuse turul, pakkudes ka pensionikindlustust.

Kindlustusühistud on peaaegu kõikides Euroopa Liidu liikmesriikides. Enim kindlustusühistuid on Soomes (115). Seal on peaaegu kogu pensionikindlustus korraldatud kindlustusühistute kaudu, mis tagab, et inimeste poolt pensionifondidesse paigutatud rahalt keegi muu kasumeid tegelikult ei teeni. Mõnes riigis lubatakse näiteks pensionikogumismakseid hoida ainult kindlustusühistutes. Mõte on selles, et kindlustusühistu poolt pensionihoiuste arvel teenitav kasum jääb ühistule ja jaotatakse pensionikindlustajate vahel.

Eestis ei olnud 2012. aastal võimalik kindlustusühistuid kindlustusseaduse piirangute tõttu asutada. Sellele on tähelepanu juhtinud ka juristid, kes leiavad, et Eesti seadusandja tegevus võib olla isegi põhiseadusega vastuolus (Luik, Kõrve, Kuusler 2012).

- **Turismiühistud.** Uuema aja ühistud, mis enamasti on asutatud pensionile jäänud inimeste poolt nende turismivajaduste rahuldamiseks. Turismiühistud korraldavad oma liikmetele puhkusereise ja matku maailma kaunimatesse kohtadesse. Siia hulka võib teatud mööndustega arvata ka autoklubid, mis korraldavad oma liikmetele automatuks, koostavad ja annavad välja teedekaarte, pakuvad oma liikmetele auto tehnilist ja avariilist teenindamist omahinnaga jne.

Näiteks Ameerika Ühendriikides on asutatud *American Auto Assotiation* (AAA), kuhu kuulub liikmetena 20 miljonit autojuhti. Ühistu korraldab

autoteenindust, omab tanklakette, informeerib autojuhte teede ja liikluse olukorrast, annab välja autoteede atlasi jne. Rootsis Gotlandi saarel tegutseb samuti samalaadne autojuhtide ühistu, mis varustab liikmeid kütusega, pakub tehnilist teenindust, varustab autokaupadega jne.

Eestis on tegutsenud ühistulise organisatsioonina Eesti Autoklubi. Selle tegevus oli kahesuunaline. Esiteks korraldati turismireise ja arendati autoturismi (turismi marsruudid, karavanid jms), teiseks korraldas autoklubi autoabiteenust. Millegipärast oli Eesti Autoklubi tegevus nende veebilehe 2012. a andmetel (www.autoclub.ee) alates 01.07.2008 peatatud.

- **Töötajate ühistud, ka tööühistud.** Erialaspetsialistide ja mingi ühesuguse kvalifikatsiooniga töötajate asutatud nn eneserakenduslikud ühistud, mille eesmärgiks on tagada oma liikmetele tasuv töö (näiteks kaevurid, arstid, puusepad, kunstnikud, muusikud, autojuhid, põllumehed-aiapidajad, kalurid, arhitektid, käsitöölised, väikekaupmehed jne).

Euroopa Liidu liikmesriikidest on enim tööühistuid asutatud Hispaanias (13 101 ühistut), Itaalias (8884), Saksamaal (1477), Prantsusmaal (1450) ja Inglismaal (1200). Uusühistegevuse arendamisega maapiirkondades on nende arv viimasel ajal oluliselt kasvanud ka Soomes ja mitteametlikel andmetel küündis nende arv 2012. aastal ligi 1500-ni.

Eestis oli 2012. aastaks asutatud samuti mitmesuguses vormis ühendusi (MTÜd, osühingud, seltsid), mis sisuliselt olid tööühistud – käsitööringid, jahiseltsid, köögi-viljakasvatajad, muusikakollektiivid, nõuandekeskused jt.

- **Metsaomanike ühistud.** Ühistu asutavad maaomanikud, kelle maadel kasvab mets ja kes soovivad ühiselt oma metsa omahinnaga majandada – metsa uuendus, metsa hooldus, raie, varumine, töötlemine, metsasaaduste müük.

Enim metsaühistuid on Itaalias (173) ja Rootsis (26). Huvitav on märkida, et Soomes on olemas piirkondlikud metsaühistud ja nende kõrval tegutseb sisuliselt sama liikmeskonnaga tsentraliseeritud metsasaaduste turustamisele orienteeritud üleriigiline metsaühistu Suomen Metsäliitto. See on liikmete arvult üks suuremaid ühistuid Euroopas, millel on 125 000 liiget, s.o rohkem kui pool Euroopa Liidu liikmesriikide metsaühistutega liitunud liikmeid kokku (207 800). Metsaühistud tegutsevad aktiivselt veel Austrias, Šveitsis, Saksamaal jm.

Eestis asutati MTÜ Erametsaliit 1992. aastal. Kohalikud metsaühistud toimusid 2012. aastal nii mittetulundusühingutena kui ka tulundusühistutena. Kuigi riigi toetusel tegutses ka SA Erametsakeskus, ei olnud metsanduslik ühistuline äritegevus veel kuigi jõudsalt arenenud. Sel ajal olid Eestis metsandusliku äritegevusega seotud eeskätt Soome ja Rootsi metsandusfirmad, mis ostsid Eesti erametsaomanikelt kokku nii metsamaad kui ka puitu.

6.2. Sotsiaalne ühistegevus

Sotsiaalse ühistegevuse valdkonda kuuluvad ühistulised ühendused (ühingud, seltsid, liidud, seltsingud, kogudused, ühistud jne), mille ülesanne on rahuldada inimeste mittemateriaalseid, enamasti inimeste vaimsusest ja ühiskondlikkusest tulenevaid vajadusi. Sotsiaalse ühistegevuse sfääri ei tohiks arvata aga neid ühistulisi ühendusi, mille eesmärgiks on inimeste materiaalsete ja olmeliste vajaduste rahuldamine (näiteks korteriühistud, garaažiühistud, aiandusühistud, suvilaühistud, sotsiaalabiühistud jms) ning mille liikmeks olemine võimaldab kokku hoida kulutusi teenustele (näiteks odavamad kommunaalkulud).

Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit käsitleb sotsiaalabi- ja korteriühistuid traditsiooniliste ühistutena, mis toovad majanduslikku tulu oma liikmetele. Neid ei klassifitseerita mittetulundusühinguteks. Pigem on tegemist majandusliku ühistegevusega, kuna nende ühenduste eesmärkideks on muuhulgas ka odavamate majanduslikku laadi teenuste osutamine liikmetele. Näiteks korteri-, suvila-, garaaži- jt ühistute eesmärgiks on odavamate kommunaal- ja muude teenuste osutamine oma liikmetele. Seega on nende tegevus rohkem majanduslik.

Sotsiaalse ühistegevuse eesmärgiks on peale eespool nimetatute veel inimeste vaimsete huvide ja soovide rahuldamine, mille tulemusena liikmed saavutavad vajaliku vaimse tasakaalu. Neid vajadusi võime veel omakorda liigitada:

- esindusvajadused (tulenevad inimeste tegevusalast, ametist ja omandatud erialast);
- harrastusvajadused (tulenevad peamiselt inimeste huvialadest);
- vaimsed vajadused (tulenevad paljuski inimeste usulistest ja muudest veendumustest);
- psüühilised vajadused (tulenevad inimeste psüühikast ja selle tasakaalustamise vajadusest);
- teadmiste suurendamise vajadused (tulenevad inimese soovist ühiskonnas paremini suhelda ja end kindlamana tunda).

Enam levinud on järgmised sotsiaalse ühistegevuse valdkonda kuuluvad ühistulised ühendused.

- **Eri- ja kutsealaliidud ning seltsid.** Nende eesmärgiks on ühiste ametihuvidega inimeste jõuline ja kontsentreeritud esindamine teiste ühiskonnagruppide, aga ka valitsusasutuste ees. Samuti tagada oma liikmete erialaste teadmiste täiendamine, erialase kvalifikatsiooni tõstmine ja muude erihuvide rahuldamine. Siia gruppi tuleks paigutada ka peamiselt esindushuve kandvad **keskühistud ja keskliidud**. Keskühistud ja -liidud on ühistute ja liitude ühendused, kellele on viimaste poolt delegeeritud esindusfunktsioonid, millega üksikühistud ja -liidud ei suuda iseseisvalt toime tulla. Tavaliselt on keskühistel ja -liitudel siiski mingi kitsama ala esindusfunktsioon.

VAHEMÄRKUS: Keskühistute puhul tuleb vahet teha ka nende eesmärkides, kui nad tegelevad peamiselt majanduskiisimuste ja äritegevusega, siis kuuluvad nad majandusliku ühistegevuse valdkonda, kui aga peamiselt esindusfunktsiooniga, siis on tegemist pigem sotsiaalse valdkonnaga.

Euroopa Liidu liikmesriikides on peaaegu kõikidel inimeste tegevusaladel olemas neid tegevusalasid esindavate liikmete poolt asutatud esindused (liidud, keskliidud). Näiteks on igas riigis olemas lisaks erialaliitudele veel ka ühistegevuse põhimõtteid propageerivad ning ühistegevuse aateid kandvad ja ühistulisi organisatsioone esindavad liidud või keskliidud. Üldjuhul on peale esindusfunktsioonide nende ülesanneteks ka rahvusvaheliste sidemete arendamine, liikmete koolitamine, juhtimistee-

nuste osutamine, ühiskonnas mingi konkreetse tegevusala autoriteedi ja imago tagamine ning kuluaaripoliitika.

Ameerika Ühendriikides on riik asutanud organisatsioonid *Cooperative Foundation* (Ühistevuse fond), *American Institute of Cooperation* (Ameerika Kooperatsiooni Instituut), mis toetavad ühistevuse arengut ja ühistuid. Eestis midagi sellist veel 2012. a ei olnud.

Ka Eestis tegutsesid 2012. a mitmed keskliidud peamiselt esindusorganisatsioonidenä. Nimetagem siinkohal vaid mõned: Eestimaa Talupidajate Keskliit, Eestimaa Põllumajandustootjate Keskliit, Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda, Eesti Töandjate Keskliit, Eesti Tööstus-Kaubanduskoda, Eesti Arstide Liit jne.

- **Kultuuriseltsid ja seltsingud.** Seltsides veedavad inimesed vaba aega ja tegelevad oma harrastustega. Sageli kannavad kultuuriseltsid rahvuse arengule suunatud aatelist, eetilist ja üldpoliitilist rolli. Siia hulka võib arvata ka üliõpilaste **korporatsioonid**.

Kultuuriseltsid on Euroopa Liidu liikmesriikides arenenud enam maapiirkondades ja väikeasulates. Suuremates linnades tegutsevad need tavaliselt varjatumalt ning on vähem teada-tuntud. Kultuuriseltsid tegutsevad sageli riigi toel ning neid rahastatakse ka kohalike omavalitsuste eelarvest. Eesti kultuuriseltsid on Euroopa Liidu liikmesriikides olevatega täiesti võrreldavad ning ei jää milleski neist maha.

Korporatsioonide (lad *corpus* – keha, kogum) all mõeldakse tavaliselt:

- juriidilise isiku õigustega majandusorganisatsioon või liite, mis on loodud liikmete privileegide esindamiseks ja kaitseks. USAs näiteks General Motors Corporation;
- mitmesuguseid ametialaseid koondiseid (advokaadid, üliõpilased);
- kinniseid üliõpilasorganisatsioone, need tuginevad vennastu (lad *fraternitas*) põhimõtetele.

Korporatsioonides kehtib liikmete siseelu reguleeriva printsiibina vanuseprintsip, aukohus ja rebastedressuur. Eestis moodustusid esimesed üliõpilaskorporatsioonid maa-alalise kuuluvuse järgi. Kuramaalased asutasid 1808. a korporatsiooni Curonia, eestimaalased 1821. a Estonia, liivimaalased 1822. a Livonia. Venestamisajal (1830–1862) olid korporatsioonid keelatud. Korporatsioon Vironia asutati 1900. a Riias ja kolis 1920 Tartusse, 1907 asutati Fraternitas Estica, 1909 Sakala, 1913 Ugala, 1920 Revelia, 1929 Fraternitas Livensis. 1913. a asutati Peterburis Rotalia, 1920 Tallinnas Leola ja 1921. a Tehnola. Naisüliõpilastel olid omad korporatsioonid, nt 1920. a asutati Filiae Patriae. Eesti Korporatsioonide Liit asutati 1915. a. Kõik Eesti korporatsioonid suleti 1940. a Nõukogude võimu poolt. Aastast 1988 hakati jälle korporatsioone taastama – Rotalia taasregistreeriti Tartu Ülikooli, Tallinna Polütehnilise Instituudi ja Tallinna Pedagoogilise Ülikooli juures. 1989. a taasregistreeris Tallinna TSN TK Tallinnas korporatsiooni Vironia. 2012. a tegutses Eestis viis naiskorporatsiooni ja üksteist meeskorporatsiooni. Eesti Korporatsioonide Liitu kuulus kümme organisatsiooni (vt www.sororitasestoniae.ee).

Kõik üliõpilaskorporatsioonid pööravad väga suurt tähelepanu liikmete eetilisele käitumisele, kultuurile, heale riietusele, aususele, õilsusele ja muule, mis iseloomustab ühiskonnas aatelist ja isamaalist käitumist.

VAHEMÄRKUS: Aadel ehk aadlikud on kõrgem seisus, mis on ajalooliselt olnud eesõigustatud ja pärilik, kuid on tänapäeval suuresti taandunud mittepäritavaks austusavalduseks teenete eest. Euroopa varakeskaegses ühiskonnas sai aadliseisus alguse valitseja ja vasalli vahelistest maaomandit ja sõjalisi või muid teeneid reguleerivatest suhetest, kuigi sellelaadseid seisusi on olnud paljudes ühiskondades ka varem ja väljaspool Euroopat. Nüüdseks ei ole aadlitiitlit enamikus vabariikides juriidilist tähendust ning seisuse tähtsus on kaheksanenud ka konstitutsioonilistes monarhiates, nt Suurbritannias.

Korporatsioonide liikmeskonnast võiks välja areneda Eesti rahva eliit, mis asendaks kunagise Saksa aadelkonna ja looks Eesti rahva jaoks sisuliselt uue ühiskonna kõrgkihi, kelle järgi saaks joonduda kõik aatelist ja oma isamaad armastavad eestlased.

- **Usuorganisatsioonid.** Peamiselt inimeste usuliste tõekspidamiste ja veendumuste rahuldamiseks loodud ühendused (kirikukogudused). Aitavad tasakaalustada ja ületada inimeste vaimsuse ja psüühikaga seonduvaid probleeme.

Kirikute ja usuorganisatsioonide osa on ajaloo jooksul olnud ühiskonnaelu jaoks väga suure tähtsusega. Euroopa Liidu liikmesriikides on usuorganisatsioonid riigist lahutatud, kuid need omavad küllaltki suurt tähtsust ka riiklikele otsustustele. Ilmselt vajaks nende olemus, tegevusulatus ning toime ja osakaal tänapäeva kontekstis eriuuringuid. On arvamusi, et Euroopa Liidu liikmesriikides on usuorganisatsioonid materiaalselt ja liikmelisuselt märksa tugevamad kui endistes idabloki postkommunistlikes riikides.

Eestis koondab erinevaid kristlikke kirikuid ja usuorganisatsioone Eesti Kirikute Nõukogu (www.ekn.ee). 2012. a kuulus EKNi liikmeskonda kümme usuorganisatsiooni. EKN oli aktiivne ka Eesti poliitilises ja ühiskondlikus elus. Nii näiteks esitas 2011. a riigikogule oma seisukoha inimeste kooseluseaduse kohta.

- **Harrastusühingud.** Inimeste harrastuste rahuldamiseks

asutatud ühistulised organisatsioonid – spordiliidud ja -seltsid, kõikvõimalikud „kogujad”, klubiline tegevus, huvialad jms.

Harrastusühingud tegutsevad Euroopa Liidus lokaalsel, regionaalsel ja rahvusvahelisel tasandil. Oma tegevuseks vajavad need ainelisi ressursse. Seepärast on paljudel juhtudel enamik harrastusühinguid tihedalt seotud äritegevusega. Kuna inimeste meelisharrastused pakuvad üldist huvi, on ülimalt vaatamängulised, siis viimastel aastakümnetel on märgata nende tugevat kommertsialiseerumist. Eriti puudutab see spordiühinguid ja nende kaudu arendatavat reklaami- ning äritegevust (sponsorlus ja reklaam).

Samas on täheldatud, et vähem atraktiivsed harrastustegevused on jäänud kommertstegevuse varju. Piisava rahalise toetuseta ning avaliku tähelepanuta on need tegevusalad hakanud hääbuma. Siia hulka tuleks arvata näiteks ka massisport ja kehakultuur, mille on varjutanud palgaline tippsport. See on tegelikult ülemaailmne probleem. Olümpiamängude ja rahvuslike tunnuste põhjal peetavaid spordivõistlusi püütakse veel ärist eemal hoida. Kuigi on arvamusi, et ka olümpiamängud on juba ülearu politiseeritud ning tihedalt seotud äritegevusega.

- **Haridus- ja täiendõppe ühingud.** Kõikvõimalikud ajutised ja alaliselt tegutsevad ühistulised organisatsioonid, mille eesmärgiks on inimeste teadmiste kasvatamine, uute erialade õppimine, keeleõpe jms.

Need ühingud tegutsevad Euroopa Liidu liikmesriikides peamiselt lokaalsel tasandil. Soomes on näiteks viimastel aastatel levinud nn uusühistegevus, mis ei ole traditsiooniline (majanduslik ühistegevus), kuid mille eesmärgiks on saada eneserkenduslikus korras tööd ja elatusvahendeid. Selleks toetatakse riiklikult mitmesuguseid uusühistegevuse programme, mis aitavad inimestel leida tööd, asutada tööühistuid ning arendada maapiirkondades väike- ja keskmist ettevõtlust. Uusühistegevuse probleemidega tegelevad kõige enam kohalikud omavalitsused.

- **Kombetalitusühingud.** Asutatakse mitmesuguste kombetalituste korraldamiseks – näiteks matuseühistud, ühiskalmistud, kombetalitusseltsid jne.

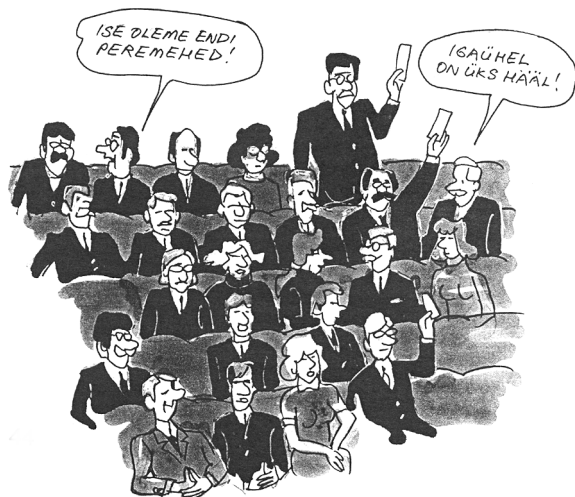
Kombetalitusühingud on paljuki ka majanduslikud, kuid samal ajal sisult sügavalt sotsiaalsed ühistulised ühendused. Paljudes riikides on nad väga levinud ning aitavad kokku hoida inimeste kulutusi kombetalitustele (näiteks ühistulised perekonnakalmistud). Kombetalitusühingute alla võib paigutada ka ekstreemsemaid ühinguid, mis tegutsevad ebatraditsioonilistes valdkondades (nudistid, ühesoolised ühendused, seaduste piirimail või seaduste vastaselt tegutsevad erilised riitused ja kombetalitused jms).

6.3. Kokkuvõte ühistute tegevussfääridest

Nagu eeltoodud ühistute tegevustest selgub, on liikmete majandus- ja vaimsetest huvidest lähtuvaid ühistulisi ühendusi asutatud peaaegu kõikidel inimeste tegevusaladel.

Euroopa Liidu liikmesriikide ühistutel on läbivateks ühisjoonteks eeldused, et:

- ühistud teenindavad eeskätt oma liikmeid,
- teenuseid osutatakse oma liikmetele omahinnaga,
- tulud jaotatakse liikmete vahel,
- raha ja ressursid ringlevad ühistu liikmete huvides suhteliselt suletud süsteemis,
- tegevust juhivad ja kontrollivad liikmed (igaühel on üks hääl).

Eespool esitatud ühistute tegevussfääride jaotusest (ICA struktuur) näeme, et majandusliku ühistevuse valdkonnas on mitmeid tegevusalasid, mis Eesti Vabariigi seaduste kohaselt kuuluvad mittetulundusühingute valdkonda ning kus ei tohi saada ega jaotada liikmetele majandustegevuse kaudu teenitavat tulu. Ilmselt on põhjuseks meie juristide, riigiametnike ning ka riigikogu liikmete vähesed ühistevusalased teadmised.

Kordamisküsimused

1. Ühistuliste ühenduste struktuurid ja nende juhtimisorganid.
2. Kes võivad olla ühistuliste ühenduste liikmed?
3. Hierarhiliste ühistute juhtimissüsteem.
4. Tsentralistliku ühistu juhtimissüsteem.
5. Kombineeritud struktuuriga ühistute juhtimissüsteem.
6. Ühistu äritegevuse struktuur.
7. Rahvusvahelised ühistulised kontsernid.
8. Kuidas saavad ühistud teha koostööd kapitaliühingutega?
9. Ühistute liigitus kolme strateegilise dimensiooni alusel (O-E. van Bekkumi järgi).
10. Ühistute struktuuriline jaotus (Marvin A. Schaarsi järgi).
11. Majandusliku ja sotsiaalse valdkonna ühistud.

Kirjandus

- Alas, R.** Juhtimise alused. Tallinn: Külim, 1997, 192 lk
- Barker, A.** Ajurünnakuks valmistumine. Tallinn: TEA, 1999, 71 lk
- Bekkum, O.-E.** Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Tallinn: Piimandusühistu E-Piim, 2003, 262 lk
- Karras, R.** Kindlustus-Käsiraamat. Kohalikkudele ühistegeliste kindlustusseltsidele. Tallinn, 1926, 15 lk
- Kõuhkna, T.** Rännud ajas ja ilmsi. Tallinn, 2012, 464 lk
- Leetsar, J.** Ühistute juhtimine. Tallinn: Eestimaa Talupidajate Keskliit ja Eesti Ühistegelise Liit, 2001, 156 lk
- Luik, O.-J.; Kõrve, A.; Kuusler, M.** Ühistuline kindlustus: *Mutualist Täkafulini* I (käsikiri), 2012
- Schaars, M. A.** Ühistud: põhimõtted ja tegevus. Tallinn: USA organisatsiooni VOCA Eesti esindus, 1994, 146 lk
- Tõnisson, J.** Ühistegevuse üldkursus I ja II osa. Tartu, 1936, lk 1–5
- Üksvärav, R.** Organisatsioon ja juhtimine. Tallinn: Valgus, 1992, 367 lk
- www.ica.coop

IX osa

ÜHISTUTE KOOSTÖÖ ÄRIÜHINGUTEGA

IX osa tundmaõppimine aitab mõista

- Ühistegevuse mitmepalgelisust ja võimalusi
- Ühistute koostöövõimalusi äriühingutega
- Ühistute rahvusvahelisi suhteid ja koostööd
- Eesti ühistute tegutsemisvõimalusi rahvusvahelistel turgudel
- Välisriikide ühistute tegevusmotive Eesti turgudel

1. ÜHISTUTE KOOSTÖÖ TEISTE

ÄRIÜHINGUTEGA (aktsiaseltsid, osaühingud)

Põhimõtteliselt saavad ühistud teha koostööd kõigi ettevõtete ja majandusorganisatsioonidega. Liikmete seisukohalt on aga sellisel koostööl mitmeid nüansse ja erisusi, mida ühistute liikmed peavad teadma. Alljärgnevalt peatume pikemalt mõnel olulisemal.

1.1. Ühistu aktsiaseltsi kaasomanikuna

Ühistu on aktsiaseltsi kaasomanik, kui tal on alla 50% aktsiatest. Kuna ühistul puudub aktsiate kontrollpakk, siis ei ole ühissettevõttes võimalik rakendada ühistulisi põhimõtteid. Sellest tulenevalt tuleb ühistul ja selle liikmetel leppida aktsiaseltsidele omaste juhtimise ja kasumi jaotamise põhimõtetega. Otsuste tegemise puhul on ühistul võimalik aktsiaseltsi tegevust ainult osaliselt mõjutada. Mõjutamise võimalikkus ja ulatus sõltub eeskätt sellest, kui vajalik on ühistu ühissetevõttele. Kui aktsiate kontrollpaki omanikku ei huvita ühistu arvamus, siis ta ei pruugi seda ka arvestada. Sellisel juhul peab ühistu leppima selle osaga dividendidest, mis aktsiaseltsi üldkoosoleku otsusega (sisuliselt aktsiate kontrollpaki omanike otsusega) määratakse. Seega on aktsiaseltsis osalemise eest saadud dividendid ühistule ainukene kasu, mida liikmetel on võimalik oma äranägemise järgi kasutada.

Näide, juhtum 1: Piirkonnas on AS Juustutööstus, mille aktsiatest 20% kuulub kohalikule piimaühistule, 60% välismaisele ühistule ja 20% ettevõtte juhtkonnale. Juustutööstuse aastane toorpiimavajadus on 100 000 tonni. Kohaliku piimaühistu piimatootjatest liikmed tarnivad ASile Juustutööstus 80% toorainest, ülejäänud 20% vajaminevast toorpiimast kogutakse ümbruskonna piimatootjatelt. Oletame, et AS Juustutööstus ostis toorpiima keskmise hinnaga 0,3 eurot liiter ja teenis dividendidena jaotamisele kuuluva aastakasumi 2,5 miljonit eurot. Piimaühistu osaks langeb kasumist 20%, ehk 500 000 eurot. Piimaühistu otsustas kasumi jaotada liikmete vahel proportsionaalselt tarnitud piimakogusega. Iga ühistu liige (piimatootja) sai seega ühistult 0,625 senti liitri kohta ($500\,000 : 80\,000\,000$) juurde, ehk lõplikuks kokkuostuhinnaks kujunes 0,30625 eurot/l. Ühistusse mittekuuluvad piimatootjad dividendidest osa ei saanud ja nende müüdnud toorpiima hinnaks jäi 0,3 eurot/l. 60% kasumist ehk 1,5 miljonit eurot läks välismaisele

*ühistule ning see raha viidi riigist välja ning jaotati välismaise ühistu liikmete vahel. 20% kasumist ehk 0,5 miljonit krooni jaotasid omavahel väikeaktsionäridest juhtkonna liikmed. Selle kasumi said nad lisaks palgale. Kuigi enamik kasumist (80%) läheb mitte-tootjatele, selgub, et ühistu liikmetel on kokkuvõttes siiski kasulik omada ettevõtte aktsiaid. Nad on põhimõtteliselt ka huvitatud, et nende toorpiima edaspidigi ASis Juustutööstus töödeldakse. Ühistu liikmed saavad kokkuvõttes oma toorpiima eest rohkem raha kui ühistuga mitteühinenud piimatootjad. Lisaks annab aktsiate omamine ühistule veel ühe olulise privileegi – ühistu valdab aktsiaseltsi kaasomanikuna ettevõtte siseinfot ja seega on tal ülevaade ettevõttes toimuvast. Toodud näite puhul on puuduseks, et ühistusse koon-
dunud piimatootjad saavad kasumist siiski ainult osa.*

1.2. Ühistute ühissetevõte

Ühistud on koos asutanud ühissetevõtte. Aktsiad on nii jaotunud, et keegi ei oma aktsiate kontrollpakki ning ei saa vastu võtta teisi osapooli ignoreerivaid otsuseid. Ükski liikmetest ei saa iseseisvalt vastu võtta otsuseid. Juhul kui mõned neist liituvad ja võtavad vastu teisi ahistavaid otsuseid, on oht, et need osanikud lahkuvad koos toorainega ühissetevõtte. Selle tulemusena kaotab ettevõtte vajaliku tooraineturu, väheneb kriitiliselt ka käive ning kaotajateks osutuvad ka ahistajad ise. Seepärast lepita-segi juba eelnevalt kokku, et ühissetevõtte teenitud kasum jaotatakse ühistute vahel ühistulistel alustel vastavalt ühistute osalemise mahule. Sellisel juhul on tegemist klassikalise ühistulise ettevõttega, kus ükski osanik ei saa teise arvel kasu ning ei püüa seda ka teha.

Näide, juhtum 2: Juhtumis 1 kirjeldatud ettevõtte kuulub kolmele kohalikule ühistule võrdsetes osades, igal ühistul 1/3 aktsiatest. Esimene kohalik ühistu tarnib AS-le Juustutööstus 15, teine 35 ja kolmas 30% toorpiimast, kokku 80 000 tonni. 20% vajalikust toorpiimakogusest (20 000 tonni) ostab Juustutööstus mitteliikmetelt. Kolme ühistu esindajatest koosnevas ASi Juustutööstus juhatuses lepidi kokku, et esialgseks toorpiima kokkuostuhinnaks on 0,3 eurot/l ning et võimalik kasum jaotatakse ühistulistel alustel kõigi osapoolte üksikliikmete vahel. Oletame, et aastakasumiks prognoositi 2,5 miljonit eurot. Aktsiate arvu alusel kasumit jaotades saaksid kõik ühistud kasumist võrdse osa – 1/3 ehk 0,83333 miljonit eurot. Kuna aga oli otsustatud, et kasum jaotatakse proportsionaalselt osalusega, siis sai esimene ühistu 18,75% ($15 \times 100 : 80$) ehk 0,46875 mln eurot, teine ühistu 43,75% ($35 \times 100 : 80$) ehk 1,09375 mln eurot ning kolmas ühistu 37,50% ($30 \times 100 : 80$) ehk 0,9375 mln eurot. Kasumist ei saa osa mitteliikmetest toorpiimatootjad ja seepärast on ka ühistute vahel jaotatav kasumiosa kokku 20% võrra suurem. Iga ühistu jaotab kasumi oma äranägemise järgi, s.o oma liikmete üldkoosolekul vastuvõetud otsuse kohaselt. Loogiline on, et kasum jaotatakse ka kohalikes ühistutes proportsionaalselt kokkuostuhinna juurdemaksenda liikmete vahel. Nii kujuneks 80 000 tonni piima eest aastakeskmiseks juurdemakseks 3,125 senti/l (2,5 mln eurot : 80 000 tonni) ehk lõplikuks kokkuostuhinnaks 0,33125 eurot/l (0,30 + 0,03125).

1.3. Ühistu oma ettevõte

Ühistu on ettevõtte ainuomanik ja talle kuulub 100% aktsiatest. Sellisel juhul tarnivad kogu vajamineva tooraine ühistule tema liikmed. Nende vahel tuleb proportsionaalselt jaotada ka kogu kasum.

Näide, juhtum 3: Ühistu on 100% ASi Juustutööstus omanik. Oletame, et juustutööstusele tarnivad liikmed aastas 100 000 tonni piima ja kasum on 2,5 mln eurot. Kogu kasum jaotatakse liikmete vahel ja nii kujuneb lõplikuks kokkuostuhinnaks 0,325 eurot/l ($0,3 + 0,025$). Näeme, et samade lähteandmete puhul on aastakeskmiseks toorpiima kokkuostuhinnaks mitte 0,33125 eurot/l, nagu juhtumis 2 märgitud, vaid 0,325 eurot/l. Erinevus tuleb sellest, et antud näite puhul tarnivad toorpiima ainult ühistu liikmed ning ühistul ei ole mitteliikmete tooraine arvel tekkivat kasumiosa olemas.

1.4. Ühistul on ühissettevõttes vähemusaktsiad

Kui ühistu omab vähemusaktsiaid ühissetevõttes, mis ei osuta teenuseid liikmetele, on ühistu eesmärgiks ainult täiendava raha saamine. Loomulikult on vähemusaktsiate all teatud osa ühistu põhikapitalist. Majanduslikud arvestused peavad seejuures näitama, et dividendidena saadav kasumiosa on tõesti suurem kui vähemusaktsiate all oleva põhikapitali investeerimisel oma ettevõtetesse saadav lisatulu.

Näide, juhtum 4: Juhtumis 3 kirjeldatud ühistu on näiteks osanik ühissetevõttes AS Talutuur (30% aktsiate omanik), mis pakub turismiteenuseid välismaalastele. Ühisfirma aktsiate turuväärtus pidevalt kasvab ning 30% sellest moodustab 1,5 miljonit eurot. AS Talutuur teenis dividendidena jaotatavat kasumit 0,9 miljonit eurot. Ühistu saab sellest 0,27 mln eurot, mis jaotatakse liikmete vahel. Jaotamise aluseks võetakse liikmete poolt ühistule tarnitud toorpiima kogus.

Vahemärkus: Praktikas on nii arvestuse lihtsuse kui ka õigluse mõttes otstarbekas võtta aluseks mitte toorpiimaliitrid, vaid toorpiima eest makstud rahasumma, mis arvestab ka tarnitud toorpiima kvaliteeti. Jagades 0,27 mln eurot 100 000 tonni toorpiimaga, saame 0,0027 eurot/l ehk lõplikuks kokkuostuhinnaks kujuneb 0,3277 eurot/l ($0,325 + 0,0027$). On seda vähe, palju või parasjagu? Lisa-rahana, 0,27 senti/l, liikmetele on see väikene summa, mis hajub liikmete vahel märkamatuks. Samal ajal on ta oluline tegemaks uusi investeringuid tööstusse.

Majanduslikud arvestused peavad näitama, kas ühistul on kasulik maha müüa ka ASi Talutuur aktsiad ja saada näiteks 1,5 miljonit eurot. Juhul kui ühistu leiab, et majanduslikult on otstarbekas AS Juustutööstus rekonstrueerida ning investeerida näiteks 1,8 miljonit eurot ning luua sellega võimalus teenida aastas lisakasumit 0,5 miljonit eurot, on igal juhul otstarbekas aktsiad müüa ning ka aktsiate pealt teenitud raha investeerida.

1.5. Väliskapitali osalusega ühissettevõte

Ühissettevõtte (AS) kaasomanikeks on samaaegselt ühistu, väliskapital, ettevõtte töötajad ja ka ühistu liikmed. Võib arvata, et enamik ettevõtte töötajatest-aktsionäridest sellisest ühissettevõttest unistavadki. Väliskapital tagab juhtkonna poolt nõutud summad investeeringuteks ning ühistud ja ühistute üksikliikmed kindlustavad ettevõtte toorainega. Rahul peaksid olema ka väikeaktsionäridest piimatootjad, sest neil on koht, kuhu oma tooraine realiseerida ning lisaks saavad nad ka osa kasumist. Praktikast ilmselt selline olukord kaua siiski kesta ei saa. Ühistegevuse ausa ja õiglase tulude jaotamise põhimõttest lähtudes on tegemist siiski tootjate suhtes ebaõiglase kasumi jaotamisega. Tõenäoliselt õige pea tekivad raha jaotamise käigus tülid ning ühissettevõtte asemel luuakse uus ettevõtte.

Näide, juhtum 5: Ühissettevõtte AS Juustutööstus 20% aktsiate omanikuks on kohalik piimaühistu, 55% kuulub välismaisele investorile, 15% ettevõtte juhtkonnale ja 10% viiele suuremale piimatootjale, igal 2% aktsiatest. Juustutööstuse aastane toorpiimavajadus on 100 000 tonni. Kohalikult ühistult saadakse 80 000 tonni ja viielt piimatootjalt kokku 20 000 tonni. Piima keskmine kokkuostuhind oli 0,3 eurot/l ja Juustutööstus teenis aastas 2,5 mln eurot dividendidena jaotatavat kasumit. Kohalik piimaühistu saab sellest 20% ehk 0,5 mln eurot, välismaine investor 55% ehk 1,375 mln eurot, juhtkond 15% ehk 0,375 mln eurot ja piimatootjad kokku 0,25 mln eurot. Piimaühistu jaotab oma kasumi liikmete vahel proportsionaalselt ning iga liige saab liitri kohta juurdemaksena 0,625 senti ehk kokku 0,30625 eurot/l. Kui üks aktsionär-suurtootja müüs toorainet 10 000 tonni ja teised võrdselt igaüks 2500 tonni piima, siis esimene sai lisaks kokkuostuhinnale juurde veel dividendidena 0,5 senti/l kohta ehk kokku 0,305 eurot/l, väiksemad aga igaüks 0,2 senti/l kohta ehk kokku 0,320 eurot/l.

Nende arvude lihtne omavaheline võrdlus näitab, et erinevad piimatootjad said kokkuvõttes erinevat piimahinda. Kui arve vaadelda kapitali tootlikkuse seisukohalt, siis olukord ei selgine ega ühtlustu, vaid ilmselt muutuvad vahed veelgi suuremaks. Piimatootjate seas on suhteline eelis nendel, kellel on rohkem aktsiaid ja vähem müüdud toorpiima. Need piimatootjad, kes saavad vähem, ei ole sellega nõus ning muutuvad rahulolematuks. Maailmapraktika näitab, et lõppkokkuvõttes panevad ühistud end maksma ning suunates oskuslikult toorpiimavoogusid, saavad varem või hiljem ühissettevõtted endale.

1.6. Kapitaliühingute ühissettevõte

Töötlev tööstus ja hulgikaubandus kuuluvad täielikult kapitaliühingutele, mis omavahel konkureerivad. Tootjatel ei ole ühistulisi ettevõtteid tooraine töötlemiseks ja turustamiseks. Samuti puudub sisuline koostöö tootjate vahel, nad pigem konkureerivad omavahel, mistõttu tootjate vahel eksisteerib nn täiuslik konkurents.

Töötlev tööstus dikteerib tootjatele hinnad ja tooraine kokkuostu tingimused, millest tulenevalt omavahel konkureerivad tootjad on pealekauba veel töötlejate suhtelise monopolse surve all. Kokkuostuhinnad on surutud allapoole omahinda ja tootja plaanib oma tegevuse lõpetamist. Kuidas peaksid tootjad toimima, et vabandada töötleva tööstuse monopolsest survest ning lõpetada omavaheline rivaalitsemine?

Põhimõtteliselt on võimalik tootjatel tegutseda kahes suunas. Esiteks tuleks organiseeruda ning moodustada **tootjatele kuuluvad ühissettevõtted** (tooraine ühisvarumine, töötlev tööstus koos hulgikaubandusega), millega luuakse eeldused turu reguleerimiseks tootjate huvidest lähtuvalt. Teiseks tuleks tootjatel astuda läbirääkimistesse valitsusega, saavutamaks soodsaid tingimusi tasuva majanduskeskkonna loomiseks ehk tururegulatsiooni mehhanismide sisseseadmiseks.

Metoodiline märkus: Esitatav näide on veidi üldisest kontekstist väljas. Siiski tuleks rõhutada ühistegevuse juhtide õpetamisel nn **Inglise variandi** päevakajalisust (vt edaspidi). Kuigi näide on ühispiimanduse alalt, saab selles leiduvaid ideid kasutada ka teistes valdkondades, kui soovitakse asutada ühistulisi kontserne ja ühissettevõtteid.

2. ÜHISTU VÕIMALUSED TURU HÕIVEL

2.1. Turustruktuurid

Klassikalise majandusteooria seisukohalt on optimaalne, kui turul on palju väike-tootjaid (nn täiuslik konkurents), kes kõik omavahel konkureerivad. Leitakse, et sel juhul on nii ostjad kui müüjad hinnavõtjad, st et ükski turu osapool ei suuda üksi turuhinda mõjutada. Täiusliku konkurentsi turgu peavad majandusteoreetikud seejärel kõige efektiivsemaks.

Tegelikult ei ole turgudel täiusliku konkurentsi olukorda olemas. Sageli kohtame turgudel lisaks täiuslikule turuolukorrale veel monopolit, monopolistlikku konkurentsi ja oligopolit (vt nt Kerem, Randveer 2007). Mittetäielik konkurents valitseb tootmisharus, kus firmal on teatav kontroll oma toodangu hinna üle. Monopoli peetakse mittetäieliku konkurentsi äärmuslikuks vormiks. Majandusteoorias arvatakse, et mittetäielik konkurents toob kaasa ühiskonna piiratud ressursside ebaefektiivse kasutamise.

Maamajandusliku ühistegevuse maailmapraktika näitab, et paljudes põllumajandussektorites on turgudel valdavaks mittetäiuslik konkurents. Nii näiteks oli Pellervo-

Seltsi andmetel 2010. a Soome piimandussektoris ühistud hõivanud 97% turuosast, lihasektoris 80%, tõuaretuses ligi 100%, varustussektoris 50% jne. Analooogne on olukord ka teiste riikide põllumajandussaaduste turgudel.

Tänapäeva avatud turgudel Euroopa Liidus, USA-s, WTO

liikmesriikides ja mujal ei etenda ka üksikute riikide põllumajanduslikud suurfirmad mingeid mittetäiusliku konkurentsi ilminguid. Näiteks tekkis kahe riigi (Rootsi ja Taani) piimatootjate ühistute liitumise tulemusena Euroopas piimanduskontsern Arla Foods, mille toodangu üldmaht ületas kümnekordselt Eesti piimatootmise mahu, kuid Euroopa Liidu kui tervikliku turu kontekstis moodustas see ainult 6%. Kuigi Taanis ja Rootsis oli piimandusühistu turuosa üle 90%, oli see Euroopa ühisturu tingimustes tühine. Sellest tulenevalt on mõnede riigiametkondade (nt konkurentsiamet) katsed näidata suurte ühistute tegevust rahvuslikel siseturgudel monopolidena või isegi kartellidena sisuliselt naiivsed ning ei arvesta Euroopa Liiduga ühinemise tulemusena muutunud turuolukorda. Juhul kui ükskõik milline tootja või kaubanduskett tõstab järsult mõne toidukauba hinda, tuleb turule kohe mõnelt teiselt tootjalt või kaupmehelt odavam toode. Seepärast ongi Euroopa Liidu liikmesriikides toiduainete hinnad enam-vähem samas suurusjärgus ja me ei saa ka üleriigiliste keskühistute korral rääkida monopolist või oligopolist.

Seega eksisteerib Euroopa Liidu põllumajandussaaduste turgudel täiuslikule konkurentsi sarnane olukord ning pole ilmselt vaja karta ka vastupidise olukorra teket.

Samal ajal on efektiivsemat tootmist ja töötlemist silmas pidades ratsionaalne kontsentreerida põllumajanduslikud väiketootjad suurematesse ühistutesse, mis annab neile paremaid võimalusi oma sissetulekute suurendamiseks ka täiusliku turukonkurentsi olukorras. Seda on ka tehtud. Näitena vaatleme järgnevalt nn Inglise varianti.

VAHEMÄRKUS: Nimetust Inglise variant kasutab autor seepärast, et olles 1994. a Inglismaal täienduskoolitusel, kuulis ta esmakordselt taolisest võimalusest üle minna üleriigilisele ühistulisele süsteemile.

2.2. Inglise variant

Kuni 1994. a jaanuarini kehtisid Inglismaal Riikliku Piimaameti kehtestatud piimatootmiskvoodid piimatootjatele ning ühtsed riiklikud kokkuostuhinnad, mis olid kohustuslikud kõikidele tööstustele, kes piima kokku ostsid. Sellega tagas riik tasa-

kaalu tootmise ja tarbimise vahel. Lisaks toodi Inglise turule veel umbes 20% ulatuses odavaid piimatooteid endistest asumaadest. Sellega ohjati omakorda eramandis olevat töötlevat tööstust, mis ei saanud tõsta tarbijahindu.

Reguleeritud majandusruumis ei olnud tootjatel mingit motiivi asutada ühistuid ning asuda ise turgu reguleerima. Olukord muutus alates 1994. a, kui likvideeriti Inglise Riiklik (Kuninglik) Piimaamet ja riik ei reguleerinud enam kokkuostuhindu. Kui varem olid tootjad kaitstud riigi kehtestatud kokkuostuhindade kaudu, siis nüüd langesid nad ootamatult tööstuste-kapitaliühingute surve alla, kes hakkasid suurema kasu saamise huvides kokkuostuhindu langetama. Nüüd tärkas ka piimatootjatel huvi hakata ise uues majandusruumis tegutsema.

Inglismaa Üleriigilise Piimatootjate Föderatsiooni ülesandeks jäi piimatootmiskvootide jaotamine tootjate vahel. See aga ei lahendanud tootjate ja töötlejate vahelisi probleeme. Piimatootjate föderatsioon töötas välja tootjate huve silmas pidades põhimõtteliselt uue piimanduspoliitika ning kavandas ka strateegia selle realiseerimiseks. Eesmärgiks seati viia kogu töötlev tööstus ja piimasaaduste hulgikaubandus ühistulistele alustele ehk tootjate omandisse ning kontrolli alla. Eeskujuks võeti Taani ühistuline piimandussüsteem (MD Foods).

Kõige raskem oli ühistööstuste võrgustiku loomine, sest Inglismaal kuulusid kõik piimatööstused erakapitalile, kes ei olnud nõus tööstuste kinkimisega tootjatele. Samal ajal alustasid töösturid piimatootjate peibutamisega – pakkusid suurtootjatele keskmisest kõrgemaid kokkuostuhindu ja muid privileege. Paralleelselt meelitamisega hakati tootjaid hirmutama, hoiatati, et ühistuline töötlemine on relikt ning ebaefektiivne, mis viib kõik tootjad pankrotti jne. Piimatootjate föderatsioon ei lasknud ennast petta ning alustas jõuliselt tegevust.

Alustati toorpiima kogumisringide ülevõtmise ja ümberkorraldamisega. Muretseti piimakogumisa autod ja lepitati kokku, et piim viiakse sellele tööstusele, kes kõrgeimat kokkuostuhinda pakub. Väiksem pakkuja aga jäeti toorpiimast täiesti ilma. Korrektsed äripartnerina anti sellest piimatööstusele ka paar kuud varem teada. Arvestati, et need tööstused, kuhu enam piima ei viida, lõpetavad tegevuse. Seejärel ostab piimatootjate ühistu erameierei pankrotipesast odavalt ära. Ostetud tööstus moderniseeritakse ning rakendatakse taas tööle, nüüd juba ühistu meiereina.

Järgmise sammuna korraldatakse piimaringid uuesti ümber. Nüüd varustatakse toorpiimaga juba oma meiereid ning piima ei viida enam järgmisesse erameiereisse. Kui see pankrotistub, ostab ühistu ka selle ära ning mõne aja pärast rakendab taas käiku.

Sellist tegevust jätkatakse seni, kuni kogu Inglise piimandus on tootjate keskuhistu kontrolli all. Majandusarvestused näitasid, et kõiki pankrotistunud väikemeiereisid ei tasu üles osta ja käiku rakendada.

Protsessi käigus loodeti koondada ühtseks tervikuks kõik Inglismaa piimatootjad, nii nagu nad on Taanis, Hollandis, Rootsis, Soomes. Samal ajal realiseeriti veel üks

oluline eesmärk – kontsentreeriti ja spetsialiseeriti seni hajus piimatöötlemine, mis võimaldas vähendada piima töötlemise ja turustamise kulutusi ning maksta ka piimatootjatele ühistulistel põhimõtetel kõrgemat hinda.

Mida meil oleks Inglise variandist õppida?

- Hästi organiseeritud ühistegevus on väga suur jõud monopolide ohjeldamiseks. See eeldab kompetentsete ametnikega komplekteeritud keskühistu (või ühistute liidu) olemasolu.
- Toorainetootjate peamiseks majanduslikuks relvaks on oma toorainekoguste kontsentreerimine ja selle täpselt kalkuleeritud suunamine tööstustele.
- Tooraine ühistuline varumis- ja müügi korraldus tagab maksimaalsed kokkuostuhinnad.
- Ühistegevuse reeglite eirajad võivad väga palju halba teha ühistulisele ettevõttele, kuid lõpuks osutuvad nad ka ise kaotajaks.
- Toorainet tuleb müüa ainult ühistu kaudu ja see nõue peab olema fikseeritud ühistu põhikirjas.
- Resoluutselt ja kindlakäeliselt tuleb tegeleda tööstuste kontsentratsiooniga ja spetsialiseerimisega. Peamisteks vastasteks on seejuures suletavate ettevõtete direktorid ja muu juhtivpersonal, kes kardavad kaotada tulusa töökoha.

2.3. Toorainet kokkuostev ühistu

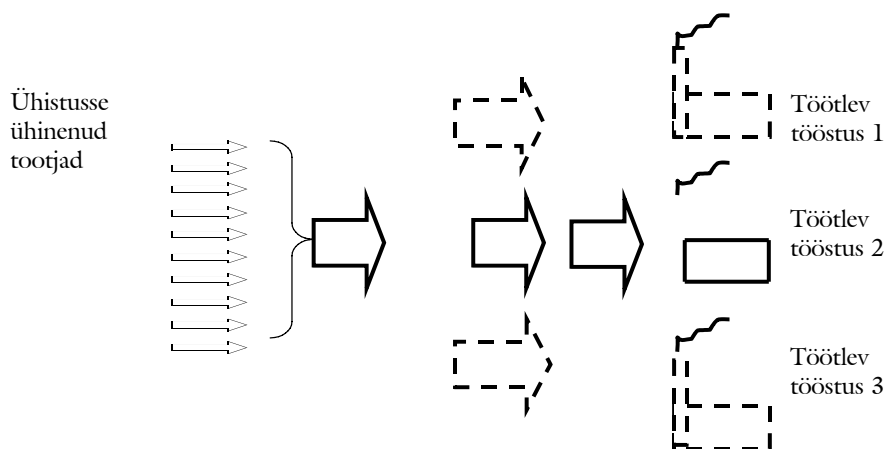
Joonisel IX-1 on kujutatud oma liikmetelt toorainet kokkuostva ühistu tegevus. Ühistusse ühinenud tootjad järgivad ühistegevuse põhimõtteid ja müüvad kogu oma tooraine ühistule. Viimane korraldab kapitaliühingutest töötlevate tööstuste vahel konkursi (enampakkumise oksjoni). Tooraine müüakse sellele töötlevale tööstusele, kes maksab tooraine eest kõrgeimat hinda. Selliselt toimival ühistul on eelised juhul, kui tooraineturul valitseb tooraine puudus ja tööstused võistlevad omavahel tooraine pärast.

Juhul kui tootjad tegutseksid igaüks omaette, on võimalik, et nendele dikteerivad hinnad töötlevad tööstused – võib juhtuda, et väikeseid toorainekoguseid kokku ei ostetagi. Toorainet kokkuostva ühistu majanduslik eelis seisnebki mastaabiefektis – koondades toorainekogused ühte, saab ühistu võimaluse soodsa- teks läbirääkimisteks töötlevate tööstustega. Samal ajal on oht, et kui töötlevad tööstused omavahel konkureerides pankrotistuvad ja turule jääb ainult üks piirkonnas tegutsev töötlev tööstus, on viimasel võimalus ühistule omakorda hindu dikteerida.

Toorainet kokkuostev ühistu

Joonis IX-1 (autori koostatud)

Näeme, et toorainet koguval ja müüval ühistul on mõningane konkurentseelis ainult lühemas perspektiivis – seni kui eralditegutsevaid ja omavahel konkureerivaid kapitaliühinguid (tööstusi) on piirkonnas palju. Pikemas perspektiivis on ainult toorainet kokkuostva ja selle ühismüügiga tegeleva ühistu tegevus siiski küsitav ja suure riskiga. Seepärast võiksid toorainet kokkuostvad ühisted kasutada nn Inglise varianti ja soetada endale ka töötlevad tööstused koos kauba müügiturustuslülitidega. Nii on piimatootmisega tegelevates riikides tehtudki.

VAHEMÄRKUS: Laeva Piimandusühistu on tüüpiline kokkuostuühistu, mis pärast asutamist müüs toorainet Eestis resideerivatele kapitaliühingutest piimatööstustele. Esialgu saadi välja kaubelda ka mõnevõrra soodsamaid kokkuostuhindu. Pärast seda kui piimatööstused omavahel tooraineturu ära jagasid, tekkis olukord, kus ühistu tegevus enam nii efektiivne ei olnud. Kuna ühistu oli soetanud toorpiima kokkuostuks piimaautod, tekkis Euroopa Liidu vabaturu tingimustes võimalus müüa toorainet ka teistesse Euroopa Liidu liikmesriikidesse (arvestused on näidanud, et toorpiima tasub vedada suurte autodega kuni 600 km kaugusele). Nii müüski Laeva Piimandusühistu 2010. aastal arvestataval hulgal toorpiima Leedu ja Läti piimatööstustele, mis maksid kõrge kvaliteediga toorpiima eest olulisemalt kõrgemat hinda kui Eestis asuvad tööstused. Samas on ilmne, et ka selline äritegevus ei ole ühistu liikmetele pikemas perspektiivis kasulik ja jällegi tuleb neil mingi uus turustusskeem välja mõelda.

2.4. Eesti tootjate katsed ühineda

Pärast Eesti Vabariigi taasiseseisvumist said initsiatiivi majanduses ja sealhulgas ka maamajanduses kapitaliühingud. Nende eesmärgiks oli nii odavalt kui võimalik kokku osta toorainet ja saada maksimaalselt suuri kasumeid. Suurte kasumite teenimise lootuses otsesele, vastastikku kasulikule koostööle kõikide tootjatega siiski ei mindud. Mitmesuguste eeliste ja manipulatsioonidega tehti koostööd ainult nn suurtootjatega. Algul see ka õnnestus. Kapitaliühingud püüdsid maksimeerida kasumeid ning tõrjusid piimatootjad tasapisi omanike hulgast välja (AS Mulgi Meier, AS Põlva Piim jt). Loomulikult põhjustas see piimatootjate hulgas meelepaha. Akt-siameiereide omanikud püüdsid oma tegevust kontsentreerida ning asutati piimanduskontsern Ühinenud Meiereid. 2000. a algul sattus AS Ühinenud Meiereid tõsis-tesse majandusraskustesse ning aktsiate kontrollpakk (üle 90% aktsiatest) läks võla-usaldajast Hansapanga kätte.

Samal ajal „ärkasid” ka piimatootjad. Hakati asutama piimaühistuid (ainuüksi 2000. aastal asutati piimaühistuid K-Piim, Tartumaa Piimaühistu, Valga Piim, Harjumaa Piimaühistu, tulundusühistu Eesti Toorpiim, Võrumaa Piimaühistu, tulundusühistu Mulgi Piim jt) ning sõlmima akt-siameiereidega hinnaläbirääkimisteks koostöö-leppeid. Koos piimaühistutega asuti 2000. a lõpul välja töötama ühistulise piiman-duskontserni kava. Ühistute asutamine intensiivistus ning nende loomisega pandi alus ka protsessile, mille tulemusena läks osa kapitaliühingutele kuulunud meie-reisid ühistutele.

VAHEMÄRKUS: Tundus, et käivitati nn hüiliv Inglise variant. Samal ajal suutsid äriühingud ennast mobiliseerida ja intensiivse propaganda tulemusel, mida toetasid ka kapitalistliku orientatsiooniga erakonnad, alustatud ühistute ühinemisprotsess soikus. Oma osa oli ka ühistute liikmetel, kes ei osanud õigesti hinnata olukorda ja vas-tavalt tegutseda. Võimalik, et siinkohal oleks liikmeid aidanud asjakohane liikmekooli-tus. Paraku selleks aga riigilt raha ei saadud ja koolitus jäi tegemata.

Kuigi kümmekond aastat tagasi oli lootus, et Eesti tootjad ühinevad ja hakkavad tegema sisutihedat koostööd nii ühistute arendamisel kui ka teiste riikide ühistu-tega, seda siiski ei juhtunud. Nüüd võime ainult küsida, miks koostööd pole tehtud ja mis seda takistas?

VAHEMÄRKUS: Siinkohal on mõtteainet ka käesoleva õpiku lugejatele, kes võiksid neid probleeme lähemalt uurida ja välja pakkuda võimalusi eesti tootjatele.

Toorainetootja relvaks on tema käsutuses olev tooraine. Tooraine kanaliseeri-misega tooraineturgudel on võimalik luua olukord, kus aktsionärid-töötlejad on sunnitud astuma ühistutega lepingulistesse suhetesse. Kui nad seda ei tee ning püüavad endiselt tootjate arvel ülikasumeid lõigata, kaotavad nad lõpuks kõik välja-

vaated turul püsima jääda. Ühistulised ühendused ühinevad ja võtavad oma kontrolli alla ka töötleva tööstuse ning hulgikaubanduse.

Kokkuvõttes tuleks eelkirjeldatud juhtumites esitatud näidete olemus, plussid ja miinused ühistu juhtkondadel ja liikmetel endale hästi selgeks teha. Nendest arusaamine aitab ühistute juhtidel edukamalt lahendada ühistute strateegilise juhtimisega seotud probleeme, asutada hästi toimivaid ühissettevõtteid ja toime tulla ka karmis konkurentsivõitlusega.

2.5. Rahvusvaheline ühistute koostöö

Rahvusvaheline ühistute koostöö toimub üldjuhul keskliitude ja keskkühistute vahel. Keskkühistu võib omada välismaiseid tütarettevõtteid (tööstused, vahendusfirmad, turustus- ja varustusagentuurid jms), mis tegutsevad välisriikides ning püüavad sealsetel turgudel oma liikmetele kasumeid teenida. Keskkühistutele kuuluvad välisriikides:

- välismaine **tütarfirma** (need on ühistute välismaal asuvad ja seal registreeritud iseseisvad juriidilised isikud, mille aktsiad kuuluvad 100% keskkühistule);
- välismaal asuvad **esindused ja agentuurid** (sisuliselt on tegemist kodumaal asuva keskkühistu välismaise filiaali või osakonnaga, millel ei ole iseseisva juriidilise isiku staatust);
- välismaine **ühisfirma** (siia kuuluvad sellised ettevõtted, mille kaasomanikeks on ka mingi välismaine ettevõtte või ettevõtted).

Koostöö välismaise ettevõtte või ühistuga saab toimuda ainult vastastikku kasu tooval alusel. Niipea, kui üks pool püüab teise arvel kasu saada, on edasine koostöö määratud nurjumisele.

VAHEMÄRKUS: Soome ühistuline jaekaubanduse kontsern S-grupp, kuhu kuulus 2010. a 2,2 miljonit ehk ligikaudu kolmandik soomlastest ja millel on üha suurenev turuosa (üle 45% Soome jaekaubanduse turust), asutas Eestis 2010. aastatel mitu Prisma nime all tegutsevat supermarketit. Algselt, kui tuldi Eesti turule, võeti ka nendes kasutusele ETK säästukaardid. Soomlased kohtlesid Eesti tarbijaid võrdväärsete partneritena ning soovisid rakendada ka Eestis säästukaardi liikmetest omanikele astmelist boonussüsteemi, mis oleks olnud soodne ka Eesti tarbijate ühistute liikmete aktiviseerimiseks ja paremaks kaasamiseks. Sellele ideele olid aga vastu Eesti tarbijate ühistu tegevjuhid. 2009. a üldkoosolekul võeti vastu otsus katkestada soomlastega koostöö. Otsuse tulemusena ei aktsepteerinud soomlased enam oma kauplustes ETK säästukaarti. Sellest ajast alates said Soome Prismadest Eesti tarbijate ühistute konkurendid.

Tegelikult kaotasid Eesti tarbijate ühistud (õigemini eeskätt liikmed) selle otsuse tõttu veel rohkemgi, kui esialgu näis. 2012. aastal oli Soome S-grupi Prisma kauplustekett avanud Eestis juba kaheksa Prisma supermarketit (viis Tallinnas, üks Narvas ja kaks Tartus). Kahtlematult on nende jaekaubanduse turuhõive olnud aktiivne ning Eesti tarbijate ühistud on selle võrra kaotanud ka osa Eesti turust. Koos tegutsedes võinuks ETK süsteemi turuosa olla suurem kui praegu ning ta oleks konkurentsivõimelisem ka Eesti jaekaubandusturul. Pole võimatu, et koos Soome S-grupiga oleks Eesti turult välja tõrjutud ka mõned nõrgemad kapitaliühingutele kuuluvad jaekaubandusketid. Kindlasti oleks võitnud ka Eesti tarbijate ühistute liikmed – nad oleksid saanud ühise turuosa suurenemise kaudu proportsionaalse osa ka Soome supermarketite poolt liikmetele jaotatavatest boonustest. Seega tegi Eesti tarbijate ühistute palgaliste juhtide kitsarinnalisus, ja võimalik, et ka isiklik kasusaamise huvi, karuteene nii endale kui ka tarbijate ühistute enam kui 84 000 liikmele.

Ühe riigi tootjad, ühistuliste organisatsioonide liikmed, võivad koos oma välismaiste kolleegidega organiseerida ühisettevõtteid igas riigis. Tavaliselt asutatakse selleks aktsiaseltsi vormis ühisettevõtte. Näiteks võivad Eesti ja Soome farmerid asutada Venemaal mingi ühise kaubanduskeskuse (hulgikaupade baasi) oma kaupade turustamiseks või töötlemisettevõtte nii oma kui ka välismaa farmerite tooraine töötlemiseks. Levinud on ka ühised varustusfirmad, mis hangivad hulgi mitme riigi farmerite tarvis jõusööta, seadmeid, väetisi, kemikaale, kütust, ehitusmaterjale ja muid kaupu. Tuleb meeles pidada tõsiasja, et suurte kaubapartiide ühisost ilma vahendajateta on alati peaaegu 20% kasulikum, kui sama kaupa vahendajate kaudu tükkaaval ostes.

Näide: Taani teraviljaühistu DLG ja Brasiilia teraviljakasvatajate ühistu vahel sõlmiti otseleping Brasiilia sojaoa tarnimiseks suurtes kogustes Taani teravilja- ja seakasvatajate jõusöödatootusele. Pärast lepingu sõlmimist kuulutati laevafirmade vahel välja konkurss sojaoa veoks Lõuna-Ameerikast Euroopasse. Selliselt toimides jätsid Taani ja Brasiilia farmerid tarneahelast välja vahendajad ning hoidsid kokku peaaegu 20% rahast.

2.6. Rahvusvahelised ühistulised ettevõtted

Seoses majandustegevuse globaliseerumisega on maailmas järjest enam hakanud domineerima rahvusvahelised ühisettevõtted, millel nagu polegi rahvusliku kapitali tunnuseid. Suured samalaadse tegevusega rahvuslikud ettevõtted ühinevad iseseisvateks suurteks kontsernideks ning kaotavad sel viisil sideme rahvusriikidega. Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA) on jõudnud veendumusele, et globaliseeruma peab ka ühistegevus, sest järjest enam ülemaailmseid mõõtmeid võtvas majanduses pole võimalik ühistulistel organisatsioonidel tulemuslikult rahvusvaheliste kontsernidega konkureerida. Viimastel aastatel ongi toimunud arvestatav nihe ka ühistegevuse globaliseerumisel.

Kujukaks näiteks on kahe rahvusliku ühistulise keskuse – Taani farmeritele kuuluva piimanduskontserni MD FOOD (algelt Mejeriselskabet Danmark, asutatud aastal

1882) ja Rootsi samalaadne ühistuline piimanduskontsern ARLA (juured aastast 1881) ühinemine 17. aprillil 2000. a üheks ühistuliseks piimanduskontserniks ARLA FOODS. Väidetavalt oli riigipiire ületava ühistulise kontserni teke üks esimesi Euroopas. Põhjuseks loeti rahvusvahelist konsolideerumist jaekaubanduse ja piimatööstuste vahel ning vajadust suuremaks tootearenduseks turustamisel ja töötlemisel (Bekkum 2003, lk 96).

Rahvusvaheline ühistuline kontsern ARLA FOODS ühinemisel 17. aprillil 2000. a

Tabel IX-1

	Näitaja	Arla (Rootsi)	MD Food (Taani)	KOKKU
1	Käive (miljard USD)	1,607	3,603	5,210
2	Piimatoodang (mln tonni)	2,144	4,098	6,242
3	Talunikke-omanikke	8432	9540	17 972
4	Palgalisi töötajaid	5612	13 702	19 314
5	Hõive maa piimandusturust (%)	65	üle 90	–
6	Müügiesindusi kokku			22 riigis
7	Piimatööstusi kokku			11 riigis

Märkused:

1. ARLA FOODSi prognoositav aastatoodang oli 7,1 mln tonni, mis moodustas Euroopa Liidu turust 6%.
2. Prognoositav käive oli 5,3 miljardit USD ja börsiväärtus ~20 miljardit USD
3. Autori koostatud

Tabelist IX-1 nähtub, et tegemist on rahvusvahelise ühistulise kontserniga, mille tootmismahd on ~10 korda suurem kui Eesti piimatoodang. Kontserni käive ületas 2000. aastal Eesti Vabariigi riigieelarve mahu. Tuleb aga märkida, et Euroopa Liidu piimatootmismahust on kontsern hõlmanud vaid 6%. Seega ei kujuta kontsern Euroopa Liidu piimandusturul veel mingitki monopoli või oligopoli. Arusaamatud olid Taani Konkurentsiameti poolt kahe piimaühistu ühinemisel tehtud ettekirjutused, mille alusel pidi Taani MD Foods müüma äriühingutest konkurentidele mitu piimatööstust ja tagama äriühingutele juurdepääsu ka MD Foodsi jaemüügivõrgule. Tegelikult pole aga nendel nõudmistel olnud Onno-Frank van Bekkumi hinnangul mingit mõju (Bekkum 2003, lk 104–107). Ühistuga liitunud piimatootjad ei müünud toorpiima üheleegi teisele ettevõttele. Samaaegselt ühinemisega toi-

mus Taanis oluline piimatööstuste restruktureerimine, mille tulemusena suleti kaks võimeiereid, kolm linnapiimatoodete tööstust, puuviljamahlatahas ja kuus juustu- vabrikut.

Siinkohal tuleks eraldi rõhutada järgmist:

- Kahe rahvusliku piimanduskontserni ühinemisega moodustati **ÜKS** ühistu- line kontsern.
- Kontserni omanikeks-liikmeteks on Taani ja Rootsi piimatootjad-talunikud.
- Rahvuslikud piimanduskontsernid likvideeriti.
- Kontsernil on esindused ja tööstused paljudes riikides.
- Ühistu käitub oma tegevuses põhimõttel, et tootjatele tuleb maksta nii kõr- get kokkuostuhinda kui võimalik.
- Arla Foods mõjutab väga tugevalt Rootsi piima kokkuostuturgu (~65%) ja Taanis on ettevõtte sisuliselt monopol (üle 90%). Kuna ühistu kuulub toot- jatele, kellelt piima kokku ostetakse ja kes ka ühistut juhivad ning kontrolli- vad, ei oma see konkurentsiteooria mõistes sisulist tähendust.
- Kontsern käitub välisriikide piimatootjate suhtes sarnaselt kapitaliühinguga – tema eesmärgiks on raha teenimine oma liikmetele, mitte välisriigi farmerite teenindamine. On võimalik, et kontsern laiendab oma tegevust ka Eestis.

VAHEMÄRKUS: Kui Taani piimanduseksperdid 1992–1994 Eesti piimanduse perspek- tiive analüüsisid, siis leiti, et Eestis on otstarbekas säilitada ainult üks-kaks piimatöös- tust ja võib-olla mõni väike veel saartele. 2001. aastal oli Eestis Alar Oppari andme- tel (vt Bekkum 2003, lk 30) kokku 40 piimakäitlemise ettevõtet, sh 25 piima kokkuos- tuga tegelevat ettevõtet. Seega ei suutnud tööstuste killustatud omanikud taanlaste soovitusi aastal 2011 järgida. 2011. a valitsesid Eestis lahkhelid veel mitmete piima- ühistute vahel. Eelnevast võib teha järelduse, et Eesti piimandussektori restruktureeri- mine on raske ja seisab veel ees.

Samas tõusetus Euroopa Liidus uus prob- leem. Kuna rahvusvahelise ühistu regist- reerimiseks puudus korralik õiguslik alus, siis puhtbürookraatlikult ei peetud sellist ühis- tute ühinemist võimalikuks. Tulenevalt vaja- dusest võttis Euroopa Liidu Nõukogu 2003. a vastu määruse nr 1435/2003 „Eu- roopa ühistu (SCE) põhikirja kohta”, mis võimaldab registreerida Euroopa Liidus riigipiire ületava tegevusega ühistuid. Vas- tavuses eespool nimetatud määrusega võttis Eesti Vabariigi Riigikogu 14. detsembril

2005 vastu Euroopa Liidu Nõukogu määruse (EÜ) nr 1435/2003 „Euroopa ühistu (SCE) põhikirja kohta“ rakendamise seaduse (<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=972385>). Selle seaduse alusel on Eesti ühistutel võimalik ühineda teiste Euroopa Liidu liikmesriikide ühistutega üheks rahvusvaheliseks ühistuks.

Euroopa Liidus on veel mitmeid suuri piimandusühistuid, mis peaksid olema suutelised ühinema ja tegema rahvusvahelisel tasandil koostööd. Nimetame siinkohal näiteks Hollandi Friesland Coberco (liikmeid 14 200, töödeldav piimakogus 5,1 miljonit tonni), Hollandi Campina (liikmeid 8260, töödeldav piimakogus 4,9 mln tonni), Saksamaa Nordmilch (liikmeid 17 000, piimakogus 4,2 mln tonni). Eestis toodetav piimakogus oli 2011. aastal ligikaudu 650 000 tonni. Euroopa Liidus on seda piimatootmismahu ületavaid piimaühistuid ligi nelikümmend. Need faktid ja trendid peaksid veel kord tõestama Eesti piimatootjate kiiret ühinemisvajadust ja intensiivse koostöö alustamist teiste Euroopa piimandusühistutega.

Rahvusvahelises ühistegevuses osalemiseks tuleb esmalt ise omada küllalt suuri ja võimsaid ühistulisi keskuseid, kontserne. Ühinemine rahvusvahelise ühistegevusega eeldab oma panuse andmist koostöösse. Seni kui Eesti ühistegevus on hajali ja kontsentreerimata, pole lootust ühineda ka rahvusvahelise koostööga.

VAHEMÄRKUS: Eesti piimandusühistud on teinud koostööpakkumised Soome Valiole ja Arla Foodsile. Paraku on need lõppenud viisaka äraütlemisega. Pigem vastupidi – Valio OY ja ka Arla Foods on teinud avalduse nii piima kokkuostu- kui ka lõpptarbijaturu hõivamiseks Eestis. Nüi ongi Valio ostnud lisaks Laeva meiereile juba ka Võru Juustutööstuse ja Põlva meierei. Kuna Arla Foodsi iseloomulikeks omadusteks on muuhulgas avatud liikmelisus ning tasuta liikmeks astumine, võiksid Eesti piimaühistud algsatada ühistute vahel läbirääkimised ühinemiseks.

Käesolevas osas käsitleti ühistute ja liitude juhtimise iseärasusi ja ettetulnud vigu ning raskusi. Nendest arusaamine võimaldab vältida juhtimisvigadest tulenevat majanduslikku kahju ühistute liikmetele. Lisaks selles osas kirjeldatud ühistute ja äriühingute koostöövõimalustele on soovitatav tutvuda ka Tiiu Ohvrili raamatus „Põllumajandusturundus“ esitatuga p 6.2.4. Põllumajanduslikud turunduskooperatiivid (Ohvril 2010, lk 79–86).

Kordamisküsimused

1. Kirjeldage ühistute ja kapitaliühingute koostöövõimalusi.
2. Milliseid argumente peaks ühistu kaaluma, kui tal on mõnes ettevõttes vähe-
musaktsiad?
3. Kirjeldage turustruktuure ja ühistute tegevust avatud turgudel.
4. Inglise variandi olemus ja eesmärgid.
5. Toorainet kokkuostva ühistu tegevus ja perspektiivid.
6. Miks on ebaõnnestunud suur osa Eesti piimaühistutest?
7. Miks loetakse tootja relvaks turgudel kokkukogutud toorainemahtu?
8. Kirjeldage rahvusvahelist ühistute koostööd piimanduskonserni Arla Foods
näitel.
9. Mis ja milleks on „Euroopa ühistu põhikiri”?

Kirjandus

Bekkum, O-F. Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Tallinn: Piimandusühistu E-Piim, 2003, 262 lk

Kerem, K.; Randveer, M. Mikro- ja makroökonomika põhikursus. 5. parandatud trükk. Tallinn: Külim, 2007, 158 lk

Ohvril, T. Põllumajandusturundus. Teooria ja lisaväärtust loova tootja turundustegevus. Tallinn, 2010, 164 lk

(<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=972385>)

X osa

ÜHISTUTE JUHTIMINE

X osa tundmaõppimine aitab mõista

- Ühistegevuse mitmepalgelisust ja võimalusi
- Ühistute juhtimisskeeme ja -kolmnurki
- Koosolekute olemust ja korraldamist
- Omanike rolli ja liidrite valikut
- Isikutevahelisi suhteid ühistutes

Käesoleva osa eesmärk ei ole selgitada organisatsiooni ja juhtimise teoreetilisi aluseid ega üle korrata ka vastavaid juhtimist käsitlevaid raamatuid. Asjahuvilistel on seepärast kasulik tutvuda näiteks Raul Üksvärava raamatuga „Organisatsioon ja juhtimine” (Üksvärav 1992) ja Rutt Alasi õpikuga „Juhtimise alused” (Alas 1997).

Raul Üksvärava definitsiooni kohaselt: „**Juhtimine** kujutab endast inimeste tegevuse ja käitumise sihhipärast suunamist ja üheks hästi talitsevaks tervikuks sulatamist selleks, et saavutada organisatsiooni eesmärgid ja rahuldada tema liikmete vajadused.” Juhtimise põhitegevusteks on: planeerimine, organiseerimine, koordineerimine ja kontroll. Kõiki neid tegevusi on ka käesoleva õpiku koostamisel silmas peetud.

Ühistegevuse taastamise peaaegu kahekümne aasta pikkune praktika näitab, et mitte alati ei ole kavandatud ühissettevõtmine õnnestunud. Kahtlematult on raske tagantjärele analüüsi tehes välja selgitada ebaõnnestumise kõige olulisemat põhjust. Sageli on neid mitu ning milline neist peamist rolli mängis, on üldjuhul ennustatav vaid emotsioonide ja subjektiivsete hinnangute põhjal. Üldisematel põhjustel on autor pikemalt peatunud raamatus „Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas” (Leetsar 2003).

Kahtlematult on ühistute ebaõnnestumistes olnud olulisel kohal vead, mida võib kvalifitseerida juhtide teadmatusest põhjustatud juhtimisvigadena. Ja kindlasti on nad tulnud sellest, et ühistute juhid pole olnud piisavalt kursis ühistegevuse põhimõtetega, ühistuliste ühenduste struktuursete iseärasustega ning demokraatlike juhtimismeetoditega. Teiselt

poolt ei ole liikmed-omanikud suutnud valida ka häid ning usaldust väärivaid juhte. Tundub, et sageli on juhtivatele kohtadele valitud selleks täiesti sobimatuid, ennast imetlevaid ning populistlikke loosungeid puistavaid saamatuid tegelasi, kes ei ole suutnud endale selgeks teha isegi organisatsiooni eesmärgi, rääkimata oskustest organisatsiooni juhtida. Veelgi kurvem on, kui ühe organisatsiooni juhtimises juba ükskord ebaõnnestunud isik valitakse teatud aja möödudes mõne teise organisatsiooni etteotsa. Loomulikult ei jää kahjud tulemata. **Kahjude kandjaks pole aga saamatu juht, vaid ühistuliste ühenduste liikmed.**

Ühistuliste ühenduste liikmed teeksid väga suure vea, kui nad ajaksid kogu süü käpardist juhi kaela. Tegelikult on juhi äpardumistes ja ebaõiges valikus süüdi eeskätt liikmed ise. Nemad ju valisid endale juhi, kes ei suutnud toime tulla, nemad ju usaldasid juhti lõpuni ja lasksid tal üle pea kasvada, nemad ju ei märganud viga ega suutnud seda õigel ajal parandada.

Eelnevast tulenevalt ongi igal ühistulise ühenduse liikmel oluline tundma õppida ühistute juhtimise aluseid ja põhimõtteid. Käesoleva osa eesmärk ongi ühistute liikmetele pakkuda sellealaseid teadmisi.

1. ÜHISTULISTE ÜHENDUSTE JUHTIMISE KOLM TASANDIT

Ühistu on paljude isikute poolt loodud demokraatlik ühisorganisatsioon, mida ei saa ainuisikuliselt juhtida üks inimene. Kõikidele omanikele tuleb tagada võrdsed õigused ja võimalus juhtimisprotsessis tehtavate otsuste juures aktiivselt osaleda.

Kõikide ühistuliste ühenduste (ka kohalikud omavalitsused ja poliitilised erakonnad ning kõrgeima ühistulise organisatsioonina demokraatlikud riigid) juhtimine toimub ajaloos korduvalt läbiproovitud ja praktikas kinnitamist leidnud demokraatlike põhimõtete alusel. Ühistuid juhivad kolm eraldiseisvat ja erinevate ülesannetega rühma:

- 1) liikmed-omanikud,
- 2) volikogu ja juhatus,
- 3) direktsioon (peadirektor).

Ühistut saab edukalt juhtida nende kolme rühma **ühise kokkuleppe** alusel. Kirjalikus kokkuleppes tuleb korrektselt ja põhjalikult välja tuua iga rühma ülesanded ja vastutus. Tavaliselt ei piisa ühistu põhikirjas näidatud ja seadustatud tingimustest ning kohustustest. Põhikirjale lisaks kehtestatakse igas ühistus veel teisi koostööd reguleerivaid dokumente – näiteks kodukord, juhtorganite valimiskord, direktsiooni kohustused ja vastutus, volikogu, juhatuse ja revisjoni töö reeglemendid jne.

Liikmeskonna põhiroll on üldiste eesmärkide fikseerimine ja kontroll juhatuse ja direktsiooni tegevuse üle.

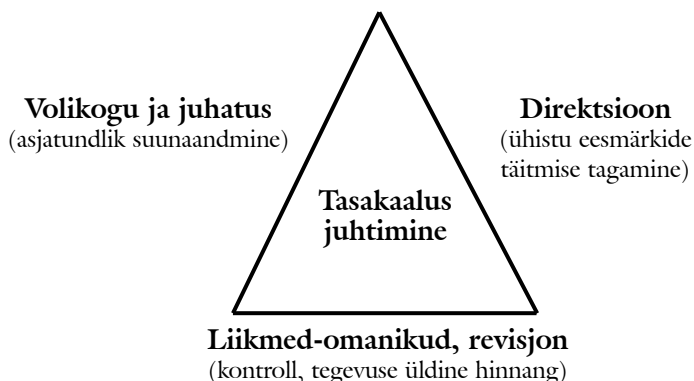
Juhatus töötab välja ühistu tegevuse üldsuunad ja jälgib nende täitmist.

Direktsiooni ülesandeks on ühistu eesmärkide täitmise tagamine.

Ühistu juhtimist loetakse optimaalseks, kui kõik kolm juhtimistasandit toimivad võrdselt, st igal on kindlad ülesanded ja vastutus ning nende tegevus ei kattu. Sel juhul on kujutatud juhtimiskolmnurga kaatetid võrdse pikkusega ning tulemused maksimaalsed.

Ühistu juhtimist on kujutatud võrdkülgse kolmnurgana, kus igal küljel e juhtimistasandil on täita oma funktsioonid (vt joonis X-1).

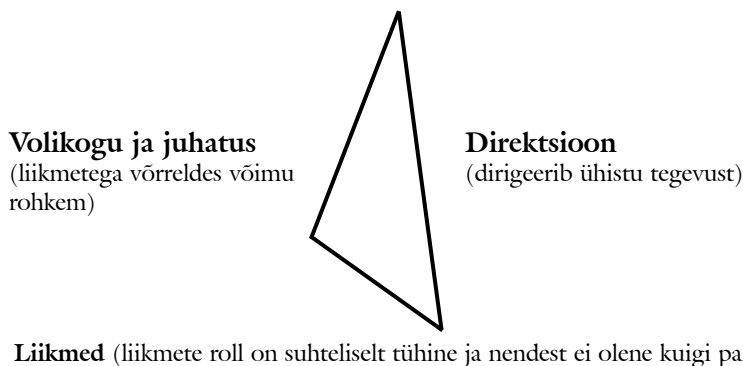
Ühistu juhtimise kolm tasandit

Joonis X-1 (autori koostatud)

Koordineeritud tegevuse tagamiseks ja püstitatud eesmärkide ning tulemuste saavutamiseks on vajalik kõikide rühmade hea koostöö ja aktiivne tegevus. Mõned autorid peavad oluliseks kõigi tasemete koostöö head kokkuharjutamist. Ühistu juhtimist on võrreldud orkestriga, mis peab enne esinemist palju koosmängimist harjutama, enne kui rahva ette tullakse. Kahtlematult peab valitud dirigent olema samuti väga hea. Kuid alati ei sõltu ka kõik dirigendist. Kui puudub hea koostöö erinevate pillirühmade vahel või kui mängima on ennast pressinud väheste oskustega muusikud, siis ei suuda ka kõige parem dirigent saavutada rahuldavaid tulemusi. Praktikas on paraku aga nii, et liikmed jäävad pärast ühistu asutamist selle tegevusest kõrvale ning naudivad ainult ühistu vilju. Juhul kui need ei vasta loodetule, muututakse rahulolematuks ning asutakse juhte kritiseerima. Sellist juhtimist kujutatakse nn moondunud kolmnurgana, kus kolmnurga küljed on erineva pikkusega (vt joonis X-2).

„Moondunud” ühistu juhtimiskolmnurk

Joonis X-2 (autori koostatud)

Nagu jooniselt X-2 nähtub, on liikmete reaalne võim üle läinud ühistu juhtkonnale (juhatusele ja direktsioonile). Ühistu juhid võivad oma huve silmas pidades vastu võtta otsuseid, mis ei pruugi maksimeerida ühistu liikmete kogukasu. Halvemal juhul dirigeerib ühistu tegevust ainuisikuliselt ühistu direktor või juhatuse esimees. Olukord võib viia ühistu letargilise lõpuni. Nii näiteks on Eestis likvideeritud mitmeid ühistuid eeskätt juhtkondade omakasu tõttu, mille tulemusena jäid liikmed ilma oma varast. Nagu edaspidi näitame, on selles süüdi ka liikmed ise.

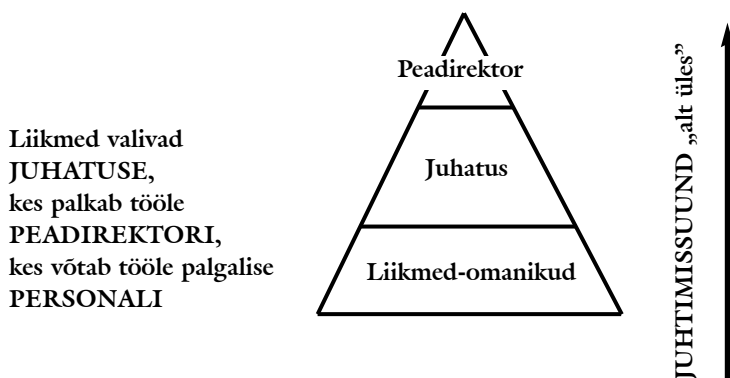
Juhul kui ühistus on tekkinud närvesöövad sisepinged või on järsult halvenenud majandustulemused, ei maksa kohe ja kiirustades avaldada juhtidele umbusaldust või need välja vahetada. Sageli pole viga niivõrd juhtides kui paigast äranihkunud juhtimistasandites. Seepärast tuleks enne üle vaadata juhtimistasandite funktsioonid ning vajadusel kohale kutsuda ka mõni erapooletu juhtimiseksperit.

VAHEMÄRKUS: Ebakõlade ilmnemisel ei ole kohane alati süüdistada ühistu juhtkonda. Vastutus ühistu hea käekäigu eest lasub siiski liikmetel ning eeskätt nemad ise vastutavad oma organisatsiooni käekäigu eest. Juhtide kohale valitud isikud ju ainult täidavad liikmete poolt (koosolekud) vastu võetud ühisotsuseid. On ju selge, et liikmete rahaga finantseeritakse ühistu tegevust – ühistu müüb liikmete kaupa, ostab hulgi varustust ja lõpptulemusena tuleb ühistegevuse kaudu saadud kasu liikmetele. Samas ka vastupidi, kui ühistu kannab kahju, tuleb see kanda liikmetel.

1.1. Ühistu juhtimise püramiidskeem

Ühistu juhtimistasandeid on mõnikord kujutatud ka püramiidina (joonis X-3). Kõige alumise ja kandvama osa moodustavad liikmed-omanikud, kellele toetuvad püramiidi ülemised osad. Püramiidi keskmise osa moodustab ühistu liikmetest koosnev juhatuse. Tipus on peadirektor oma meeskonnaga.

Ühistu juhtimise püramiid

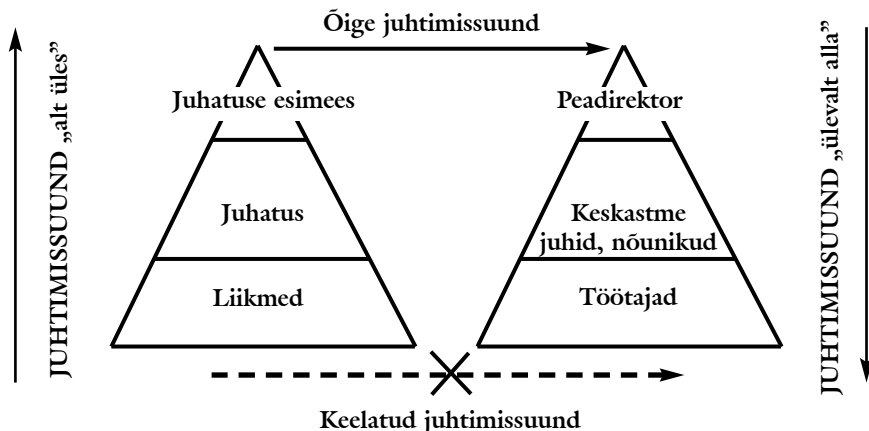
Joonis X-3 (autori koostatud)

Püramiidi vundamendi moodustavad liikmed-omanikud. Kui vundament on tugev ja monoliitne, püsivad sellel hästi ka püramiidi ülemised osad. Kui ühistu liikmed hoolivad oma ühistust vähe, muutub vundament pudedaks ja püramiid vajub kokku. Seejuures ei aita ei juhatus ega ka kõrge kvalifikatsiooniga peadirektor oma meeskonnaga. Ka juhatus püramiidi keskosana peab olema peaaegu sama tugev ja monoliitne. Vastasel korral võib püramiidi tipp kalduda või laguneda. Püramiidi kõige kõrgemas osas on kujutatud peadirektori tegevust, see peaks olema võimalikult terav. Ülekantud mõttes iseloomustab teravus asjatundlikku tegevust ja kogu püramiidi tugevust. Ka püramiidina kujutatud ühistu juhtimistasandid peavad olema tasakaalustatud ja funktsionaalselt operatiivselt toimivad. Joonisel X-3 juhime lugeja tähelepanu juhtimissuunale, mis toimib „alt üles” põhimõttel.

1.2. Ühistu juhtimise kolmnurgad

Siinkohal on kohane selgitada Põhjamaades ja Eesti Vabariigis seadustatud ühistute juhtimisstruktuuride erinevusi. Probleem on selles, et Põhjamaades (Soome, Rootsi, Norra, Taani) hoolitsetakse rohkem ühistute „tõupuhtuse” eest. Põhjamaades tehakse ranget vahet ühistu liikmete organisatsiooni ja palgaliste töötajate vahel (joonis X-4). Joonisel olev vasakpoolne kolmnurk iseloomustab ühistu nn liikmete organisatsiooni struktuuri ja parempoolne ühistu peadirektori juhitatavat ettevõtet. Tegelikult on need kolmnurgad mõlemad ühistu koostisosad. Põhjamaades on kombeks, et peadirektor ei ole ühistu liige. Samuti ei ole ühistu liikmed ka teised peadirektori alluvuses olevad töötajad. Ühistu peadirektor saab korraldused ühistu juhatuselt. Heaks tavaks ei peeta, kui ühistu liige sekkub ühistu peadirektori juhitava ettevõtte tegevusse. Kui ühistu liige näeb, et midagi on valesti, siis peaks ta pöörduma juhatuse poole ja andma neile edasi oma informatsiooni. Seejärel rakendub kohe juhtimisahel – juhatus informeerib peadirektorit, see omakorda alamastme juhte, kuni jõutakse patustanud töötajani.

Ühistu juhtimise kolmnurgad

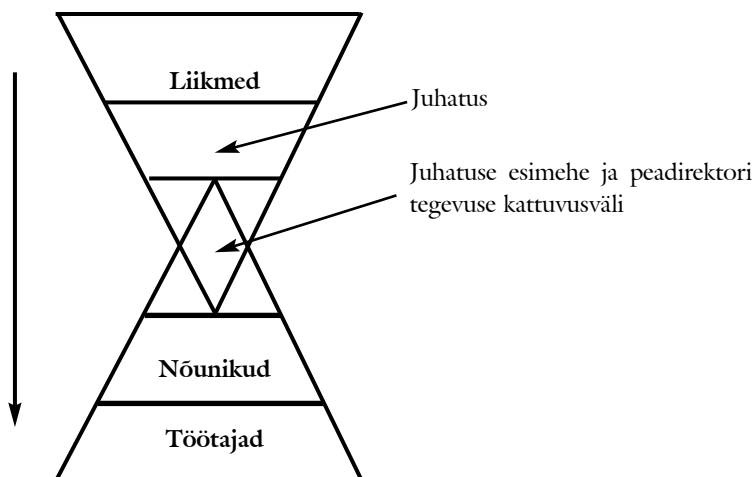

Joonis X-4 (autori koostatud)

Eesti seaduste järgi tohib ühistu juhatuse esimees olla samal ajal ka peadirektori ülesannetes. See põhjustab sageli lahkkelisid liikmete organisatsiooni ja ettevõtte vahel. Seepärast tehaksegi Põhjamaades selget vahet liikmete-omanike organisatsiooni ja ühistu ettevõtte palgaliste töötajate vahel. Eestis aga ei näe ühistuseadus ette isegi (pea)direktori institutsiooni. Nii ongi meil sageli sassis ka juhatuse esimehe ja direktori funktsioonid.

Olukorra ilmestamiseks pöörame joonisel X-4 asuva vasakpoolse kolmnurga 180 kraadi parempoolse kolmnurga peale. Sellisel juhul on juhtimissuund ühendatud. Kujunenud olukorda iseloomustab joonis X-5. Näeme, et juhatuse kolmnurk on kiilunud peadirektori kolmnurga ehk funktsioonide sisse. Kolmnurkade osaline kattumine iseloomustabki segaseid alluvussuhteid. Juhatuse esimees, kes peab vahendama juhatuse korraldusi peadirektorile, on ise nende korralduste täitjaks. Ja vastupidi – peadirektoril on oluline mõju juhatusele, mis kutsub esile peadirektori diktaadi ja eemaldab kokkuvõttes praktilisest tegevusest ühistu liikmed. Tavaliselt seab selline olukord ühistu tulevikuküsimused löögi alla. Nii ongi Eestis mitmed ühistud ümberformeeritud aktsiaseltsideks ja osaühinguteks, kus strateegiliseks omanikuks on läbi mitmete kahtlaste tehingute saanudki peadirektorid-juhatuste esimehed. Suhete normaliseerimise eesmärgil ongi Põhjamaade ühistutes juhatuse esimehe ja peadirektori funktsioonid lahutatud. Eesti seadusandjad ei osanud (tahtnud?) 2012. aastal seda olukorda veel ette näha ja vastavaid parandusi seadustesse ka ei tehtud.

Ühistu sissekiilunud kolmnurgad

Joonis X-5 (autori koostatud)

Eelnimetatud asjaolud põhjustavadki ühistute juhtimises järjekordse **vea**. Kui ühistu liige on juhatuse liikmena samal ajal ka direktori rollis, siis satuvad konflikti ühistu liikme isiklikud huvid ja direktori tegevus. Meil on näiteid, kus ühistu liige on

juhatuse esimehena ära kasutanud oma ametipositsiooni ning hakanud tegutsema isiklikes huvides.

Ettevõtteid võib ühel ühistul olla üks või mitu, suurematel ühistutel isegi sada ja rohkem. Ettevõtete arv sõltub ühistu tegevusvaldkonnast ja aja jooksul väljakujunenud juhtimisstruktuurist. Kui ühistu nn ametiühinguline pool on aastate vältel peaaegu muutumatu, siis ühistu ettevõtete struktuuris ja nende arvus toimuvad vastavalt turu konjunktuurile ning tootmise ümberkorraldustele pidevalt muudatused. Siinjuures tuleb tähelepanu pöörata veel mõnele asjaolule.

- Liikmete organisatsiooni struktuur sätestatakse ühistu põhikirjas ning formeeritakse demokraatlike valimiste käigus. Ühistu üldkoosolek valib juhatuse ja nõukogu. Juhatuse liikmed valivad endi hulgast esimehe, kui põhikirjas ei ole ette nähtud, et seda teeb üldkoosolek. Juhatuse võtab vastu juhatuse otsused, millest juhendub direktsoon.
- Juhatuse nimetab peadirektori ja sõlmib temaga töölepingu. Sageli kuulutatakse peadirektori kohale konkurss ning kandidaatide hulgast valib juhatuse sobiva isiku. Peadirektori valik on juhatuse vastutus. Juhul kui valik ebaõnnestub, on selle eest vastutav juhatuse, mitte ühistu liikmed. Kui aga peadirektori valik on õnnestunud, tuleks liikmetel tänada juhatust.
- Peadirektor palkab ettevõtte töötajaskonna ja annab välja käskkirju.
- Ühistu liikmete ja palgaliste töötajate vahel alluvusvahekorda ei ole. Liikmed mõjutavad ühistu ettevõtte tegevust ainult juhatuse kaudu, liikmetel on keelatud anda otsekorraldusi palgalistele töötajatele. Küll aga lasub liikmel kohustus kõikidest ilmnenuvatest väärnähjustest juhatust viivitamatult informeerida. Juhatuse kontrollib fakte ning annab korralduse direktsoonile esinenud puudused kõrvaldada. Kui puudusi ei kõrvaldata, on liikmel õigus esitada juhatusele arupärimine.

2. KOOSOLEKUD

Kuna ühistulised ühendused on paljude isikute ühisettevõtted, siis neid ei saa juhtida ainuiskuliselt üks inimene. **Ühistuliste ühenduste juhtimisorganiteks on KOOSOLEKUD.** Neid peetakse kõikidel ühistute juhtimistasanditel. Koosoleku eesmärgiks on saada ühistu arenguks parimad otsused.

Sageli ei saada aru, miks ühistutes nii tihti korraldatakse koosolekuid. Mõned on avaldanud koguni arvamust, et ühistute puhul pole võimalik küllalt operatiivselt vastu võtta häid otsuseid. Lohiseva ja aeglase otsustusprotsessi tõttu on ühistute demokraatlikku juhtimist peetud ebaoperatiivseks, eriti praeguses kiiresti muutumas maailmas. Kuna ühistegevus eeldab kollektiivseid otsuseid, siis on ühistuid peetud ka ebaefektiivseks majandusvormiks. Tegelikult see nii muidugi ei ole. Vastasel korral oleks ühistegevus juba ammu aktsiaseltside ees taandunud. Ühistegevuse prak-

ning ühistutes võetakse ka väiksemaid riske. See tagavatki kokkuvõttes ühistutele suurema majandusliku stabiilsuse.

VAHEMÄRKUS: Koosolekute korraldamine on väga vastutusrikas tegevus. Sageli tehakse selles ka vigu. Koosolekud valmistatakse ette kiirustades ja puudulikult läbiarutatud päevakorraga. Samuti arvatakse, et koosolek on pelgalt juhatuse (direktsiooni) poolt ettevalmistatud ja isegi juba realiseeritud otsuste heakskiitmise koht.

Tegelikult on koosolekud kohaks, kus selgitatakse ja kujundatakse välja ühistulise ühenduse strateegilised põhisuunad ja taktikalised tegevused. **Koosolekud on uute ideede kogumise ning kollektiivsete strateegiliste ja taktikaliste ühisotsuste tegemise kohad. Koosolekud on ühistute juhtimisorganid, kus vastuvõetud otsuste täitmise kaudu ühistut tegelikult juhitaksegi.** Ühistu juhatuse esimees ega ka direktor ei juhi ühistut, nemad on vastuvõetud otsuste realiseerijad.

Koosolekute pidamine on kunst, mida tuleb ühistu liikmetel õppida. Seepärast tuleks koosolekute korraldamist ühistegevuse õppimisel käsitleda iseseisva teemana ning korraldada ka näidiskoosolekuid, kus tuleks liikmetele selgitada koosolekute pidamise erinevaid eesmärgi, korraldust, tehnoloogiat ja ka juhtimist.

2.1. Koosolekute liigid

Ühistutes peetakse erineva sisu ja otstarbega koosolekuid. Enne koosoleku kokkukutsumist tuleb täpselt määrata selle liik ja otstarve. Koosolekuid võib liigitada järgmiselt.

- **Kongress** on mitmetuhandese liikmeskonnaga suurte ühistuliste süsteemide avalikkusele suunatud koosolek. Kongresside eesmärgiks on mõjutada avalikku arvamust, anda üldsusele teada ühistulise organisatsiooni kõige üldisemad eesmärgid ja taotlused. Kongressidel kujundatakse välja ning antakse ühistulisele süsteemile kõige üldisemad arengusuunad (visioonid). Kongressid

tikast võib hulgaliselt leida hoopiski vastupidiseid näiteid. Näiteks on Saksamaal analüüsitud ettevõtete pankrotte. Uurimistulemused näitasid, et keskmiselt tuleb tuhande pankroti kohta ainult 2–3 (!) ühistu pankrotti. Ühistute uurijad seevastu väidavad, et kuigi ühistud on otsustamisprotsessis tõesti mõnevõrra konservatiivsemad ja ka aeglasemad, on otsuste kvaliteet see-eest tuntuvalt kõrgem

võtavad vastu üldsusele suunatud deklaratsioone ja otsuseid. Vahel on kongressid ka üldkoosolekute õigustes (eriti poliitiliste erakondade ja ühistuliste keskliitude korraldatavad kongressid). Sel juhul esitatakse avalikkuse ees ühistulise suursüsteemi juhi aruanne organisatsiooni tegevuse kohta, valitakse tippjuhid, korrigeeritakse ühistulise ühenduse põhikirja jne. Kongressid lähtuvad oma tegevuses ühistegevuse avatuse põhimõttest.

- **Üldkoosolek**, vanemas kõnepruugis ka peakoosolek või aastakoosolek. Üldkoosolekud jagunevad korralisteks ja erakorralisteks üldkoosolekuteks. Liikmete üldkoosolek on ühistu kõrgeim põhikirjaline juhtimisorgan. **Ühistute puhul on eriti oluline, et üldkoosolekust võtaksid osa kõik ühistu liikmed.** Igal liikmel on üks hääl ja seepärast on liikmete hääletused eriti olulised ning isegi mõne liikme puudumine võib oluliselt mõjutada vastuvõetavate otsuste sisu.

VAHEMÄRKUS. Aktsiaseltsides ei ole hajutatud ning organiseerimata väikeaktsionäride osavõtt üldkoosolekust üldjuhul vajalik, sest sõltumata väikeaktsionäri positsioonist ja arvamusest võtavad aktsiaseltsides otsused vastu aktsiate kontrollpaki omanikud. Seevastu ühistu üldkoosolekul on tähtis iga liikme hääl.

Mõnesaja liikmega ühistute puhul ei ole üldkoosoleku pidamine kõikide liikmete osavõtul probleemiks, sest piisava suurusega saale on küllalt. Suurte ühistute (üle 400 liikme) puhul toimuvad üldkoosolekud piirkondade kaupa. Piirkondlikel üldkoosolekutel on üks ja sama päevakord, valimistulemused ja hääletused summeeritakse. Nelisada liiget pole aga veel mingiks piiriks. Paljudes suurtes ühistulistes organisatsioonides korraldatakse mitme kuni kümne tuhande osavõtjaga üldkoosolekuid suurtes spordihallides, staadionidel, lauluväljakutel, kultuurikeskustes ja üli-suurtes telkides.

Üldkoosolekuid võib jaotada ka vastavalt püstitatud eesmärkidele.

- **Ühistu asutamiskoosolek** on põhimõtteliselt samuti üldkoosolek, kus võetakse vastu ühistu asutamisleping, põhikiri ning valitakse ühistu juhtorganid (nõukogu, juhatus, revident).
- **Aruande-valimiskoosolekuks** nimetatakse korralist üldkoosolekut, mis peetakse põhikirjas fikseeritud ajavahemike tagant (näiteks üks kord kolme aasta jooksul) ja kus peale aastaaruande läbiarutamise ja kinnitamise valitakse isikud ühistu juhtorganitesse.
- **Aruande-üldkoosolek** toimub tavaliselt üks kord aastas ja selle eesmärgiks on ära kuulata ühistu tegevuse aruanne, see heaks kiita ning kavandada järgmise tegevusaasta põhisuunad.
- **Erakorralised üldkoosolekud** kutsutakse kokku erakorralistel asjaoludel. Erakorralise üldkoosoleku päevakord, toimumise aeg ja koht on põhikirjas määramata.

- **Piirkondlikud üldkoosolekud.** Mõnevõrra keerulisem on suure liikmete arvuga ühistu üldkoosolekute korraldamine piirkondlike üldkoosolekutenä. Eeliseks on asjaolu, et piirkondlike koosolekute kaudu osaleb ühistu üldkoosolekul kokkuvõttes ja vahetult rohkem liikmeid ning langeb ära vajadus korraldada üldkoosolekuid delegaatide kasutamisega. Negatiivseks asjaoluks on peetud vahetu kontakti puudumist kõikide väitlejatega. Kõikidel piirkondlikel üldkoosolekutel on üks ja sama päevakord ja ühesugused otsuste eelnõud. Piirkondlike üldkoosolekute kaudu korraldatakse ka juhtide valimisi. Lõplike tulemuste saamiseks summeeritakse valijate poolt kandidaatidele antud hääled. Ka otsuste poolt- ja vastuhääled summeeritakse.
- **Volinike (nõukogu) koosolek.** Suuremate ühistute puhul on vahel ellu kutsutud volinike institutsioon. Eesmärgiks on korraldada kulukaid üldkoosolekuid mõnevõrra harvemini (näiteks üks kord kolme aasta jooksul). See on otstarbekas majanduslikult stabiliseerunud ja edukalt toimivates ühistutes.

VAHEMÄRKUS: Vastasutatud ja arengujärgus ühistute puhul tuleks volinike institutsioonist hoiduda. Seda eeskätt seepärast, et kui kasumi jaotamise, kapitalide moodustamise ja põhivarade ostu-müügitehingud otsustavad volinikud, võivad liikmete hulgas tekkida tõsised eriarvamused, mis tuleks selgeks rääkida liikmete üldkoosolekul. Samuti vajavad ühistute liikmed algu rohkem informatsiooni ühistu tegevuse kohta.

Üldkoosolekute vahelisel ajal võtavad vähem tähtsaid otsuseid vastu volinikud. Volinikeks on ühistute liikmed, kellele on piirkond või kohalik ühistu andnud volitused esindada ühistu liikmeid. Volinike koosolekud võivad otsustada üldkoosoleku pädevusse kuuluvaid küsimusi seaduses ja põhikirjas sätestatud ulatuses. Volinike valimise kord ja kvoot sätestatakse põhikirjaga. Igal volinikul on üldjuhul üks hääl. Volinikel ei ole õigust muuta ega täiendada põhikirja, samuti ei tohi volinikud otsustada ühistu ühinemise, jagunemise ja lõpetamise küsimusi.

- **Pidulik koosolek.** Pidulikud koosolekud on avalikkusele suunatud, peamiselt ühistulise ühenduse liikmete vaimsust toetavad koosolekud. Pidulikud koosolekud korraldatakse ühistu juubeli või mõne muu ühistu liikmete jaoks olulise suursündmuse puhul.

Koosolekute toimumise aja ja koha otsustab tavaliselt ühistu üldkoosolek või nõukogu heakskiidul juhatus. Pidulikud koosolekud on väiksema ametliku osaga ja neid korraldatakse laima rahvahulga osavõtul. Nendel koosolekutel autasustatakse parimaid ühistegelasi, peetakse pidulikke kõnesid, korraldatakse vastuvõtte, pidulikke õhtusööke. Samuti korraldatakse ühistut ja tema ettevõtteid reklaamivaid näitusi, konverentse, kutse- ja spordivõistlusi, lasteüritusi, kontserte jpm.

Pidulikel koosolekutel on vahel ka temaatilised nimetused, näiteks „Eesti Talupäevad“, „25 aastat ühistut“, „Ühistu suvepäevad“ jne. Pidulike rahvakoosolekute eesmärgiks on ühistegevuse tutvustamine ja ka uute liikmete saamine. Need on paljus-

ki suured heategevuslikud üritused, kus osalevad ka kohalikud omavalitsused, koolid, noorteorganisatsioonid, ühesõnaga kõik, keda ühistulise ühenduse tegevus puudutab. Koosolekust osavõtnul peaks pärast koosolekut tõusma enesehinnang ning ühistul ühiskondlik tunnustatus.

- **Juhatuse koosolek.** Need on enamasti töökoosolekud, mida korraldatakse üks kord kuus, vajadusel ka sagedamini. Juhatuse koosolekud on kinnised, kuid neid võib pidada ka avalikena ning erialaspetsialistide osavõtul laiendatud koosseisuga.

Ühistute juhatuse koosolekuid juhib juhatuse esimees. Tavaliselt on juhatuse koosolekute korraldamise alused ja kord fikseeritud ühistu kodukorras. Seda otsustab juhatus. Juhatuse koosolekutel arutatakse ühistu arengut puudutavaid küsimusi ning töötatakse välja arengu stsenaariumid. Otsused võetakse vastu lihthäälteenamusega, võrdsete häälte puhul otsustab juhatuse esimehe hääl.

Praktika näitab, et minimaalse häälteenamusega tehtud otsused on halvad otsused. On oht, et vastuvõetud otsus on vale ning võib kaasa tuua tõsise kahju. Selline hääletustulemus pigem näitab, et arutuse all olev probleem vajab veel täiendavat diskussiooni ja analüüsi. Sageli on kasulik nn aeg maha võtta ja otsuse tegemine edasi lükata. Üldiselt püüeldakse selle poole, et eelnevalt põhjalikult läbiarutatud otsuse eelnõu võetaks vastu konsensuslikult.

- **Revisjonikomisjoni koosolek** on ühistu revideerimistulemuste läbiarutamise ja kooskõlastamise koht.

Esimene revisjonikoosolek kutsutakse kokku pärast revisjonikomisjoni liikmete valimist üldkoosolekul ühistu tippjuhi initsiatiivil. Sellel koosolekul valitakse revisjonikomisjoni esimees ja jaotatakse liikmete vahel ülesanded. Järgmised koosolekud toimuvad revisjonikomisjoni esimehe initsiatiivil.

Revisjonikomisjoni koosoleku ülesandeks on pärast liikmetepoolset ühistu revideerimist saadud informatsiooni üheskoos läbiarutamine, revisjonikomisjoni esimehe ettekande teksti heakskiitmine ning revisjonikomisjoni otsuse vastuvõtmine selle esitamiseks üldkoosolekule.

- **Peadirektori koosolek.** Need koosolekud on kinnised töökoosolekud, mis on suunatud peamiselt juhatuse otsuste täitmiseks. Koosolekute toimumise koha ja aja määrab direktor.
- **Ajurünnakud** on peamiselt uute ideede ja ühistu ees seisvate probleemide

kohalolijaile oluline ning on takistuseks ühistu arengul. Seejärel arutatakse see ühiselt läbi ja võimalike lahenduste hulgast sõelutakse välja need, mis tunduvad olulised. Kõik koosolekul osalejad peavad olema seejärel väga aktiivsed ja välja ütleva kõik ideed, mis pähe tulevad. Ühtegi, esmapilgul ka kõige rumalamat, ideed ei tohi arvestamata jätta. Arutelu lõpul tuleb vastata küsimusele, kas peaprobleem on ikka peaprobleem, ja see siis fikseerida.

Probleemide tekkepõhjuste selgitamine. Kõik osalejad esitavad eeldatavad põhjused, mis nende arvates on probleemi põhjustanud või selle esile kutsunud või mis ei ole lasknud rakendatud vastumeetmetel mõjule pääseda. Kõik väljaöeldud põhjused kantakse tahvile nende esitamise järjekorras. Arutelu lõpul selgitatakse välja olulisemad põhjused, mis fikseeritakse tahvilil.

Ideed probleemi lahendamiseks. Ka kõige tobedamad ja fantastilisemad ideed probleemi lahendamiseks kantakse nende esitamise järjekorras tahvile. Kui uusi ideid enam ei tule, järgneb ideede arutelu, kus igaüks ütleb välja oma arvamuse idee teostatavuse kohta. Arutelust jäävad sõelale optimistlikumad ideed, mis samuti fikseeritakse tahvilil.

Abinõude kavandamine. Selle etapi eesmärgiks on kavandada abinõud väljavali tud ideede realiseerimiseks. Kui palju on vaja raha, inimesi, materjale jt vahendeid. Seejärel tuleb selgitada, kes hakkab kavandatut ellu viima, kas selleks on vaja juha tuse või üldkoosoleku otsust jne.

Teatud aja järel (kuu, kvartal) tulla ke uuesti kokku ja fikseeritakse, mida on õnnes tunud teha, mis on halvasti läinud, ja kui vaja, hakatakse uuesti otsast peale. Vajadusel tuleb uuendada ajurünnaku meeskonda.

Ajurünnakud on andnud väga häid ja vahel ka ootamatuid probleemide lahendusi. Mõnikord on esile kerkinud täiesti uued probleemid, mille lahendamise järel on teoks saanud ka algul täiesti võimatuks tundunud ideed. Ajurünnaku korraldamine

lahendamiseks juhatuse esi mehe või peadirektori initsia tiivil korraldatud töökoos olekud. Sageli kutsutakse aju rünnakut juhtima erialaspet sialist.

Üldjoontes tuleb ajurünnaku te korraldamisel järgida tea tud tegevusetappe.

Lahendamist vajavate prob leemide tõstatamine. Tahv lile kirjutatakse lahendamist vajav probleem, mis tundub

on teatud kogemuse omandamisel jõukohane igale ühistu juhile. Kui ühistu juhtkond hakkab ajurünnakuid regulaarselt korraldama, võib ühistu saada uue arenguhoo.

Ajurünnakuks ettevalmistamisel on kasulik tutvuda eelnevalt vastava kirjandusega (Alan Barker 1999) või kutsuda appi erialaekspertid.

2.2. Koosolekute ettevalmistamine

Vastavalt koosoleku otstarbele ja liigile toimub ka nende ettevalmistamine. Ühises korraldab koosolekuid juhatus, sageli koos peadirektori institutsiooniga, ühistu ettevõtetes peadirektor.

Koosoleku ettevalmistus algab selle **sisu ja otstarbe** võimalikult täpse määramisega. Sellest sõltub kogu järgnev tegevus ja koosoleku efektiivsus. Kui otstarve ja eesmärgid on fikseeritud, järgneb koosoleku **päevakorra** kavandi koostamine. Seejärel määratakse ära iga päevakorrapunkti **ettekandjad**. Nemad peavad enne koosolekut koostama **kirjaliku ettekande** või ettekande teesid ning vajadusel ka koosoleku **otsuse projekti** käsitletava päevakorrapunkti kohta.

Enne koosoleku toimumist vaatab korraldav toimkond (juhatus) ettekanded ja otsuse kavandid läbi, teeb vajalikud parandused ja täpsustused ning saadab need koosolekul osalejatele eelnevalt tutvumiseks. Soovitav on materjalid välja saata kaks nädalat enne koosoleku toimumist koos koosoleku kutse ja päevakorraga. Sel juhul on igal koosolekul osalejal (delegaadil) võimalik kõneks tulevaga tutvuda, pidada nõu teiste liikmetega või arutada küsimusi kohalike ühistute (seltside) koosolekutel. Eriti siis, kui tegemist on keskühistu või keskliidu üldkoosolekuga.

***Metoodiline märkus:** Järgnevalt on esitatud soovitatavad tegevused üldkoosoleku korraldamiseks. Põhimõtteliselt on kirjeldatud tegevused teatud variatsioonidega kasutatavad ka teiste koosolekute ettevalmistamisel ja läbiviimisel.*

Kõige esimese tegevusena moodustatakse üldkoosoleku **korraldustoimkond**. Korraldustoimkonna ülesanded võib endale võtta ühistu juhatus ja tegevaparaat. Tavaliselt on korraldustoimkond siiski laiapõhjalisem ning selle koosseisu koostatakse ka teisi spetsialiste. Korraldustoimkonna ülesandeks on koosoleku ettevalmistamine ja selle läbiviimine. Korraldustoimkond lõpetab oma töö pärast üldkoosoleku poolt vastu võetud otsuste ja muude materjalide vormistamist ning asjaosalistele väljasaatmist.

Üldkoosoleku läbiviimiseks moodustab korraldustoimkond mandaat-, valimis-, redaktsiooni- ja majanduskomisjoni.

- **Mandaatkomisjoni** ülesandeks on koosolekul osalejate registreerimine ja arvestus. Üldjuhul tegutseb mandaatkomisjon (esialgu ilma üldkoosoleku volitusteta) juba koosoleku ettevalmistusperioodil. Komisjon määrab kindlaks nõutava põhikirjalise üldkoosoleku kvoorumi (liikmete minimaalne arv koos-

olekul, mis on vajalik koosoleku otsustusvõime tagamiseks), korraldab delegaatide valimise kohalikes ühistutes või piirkondades (jaotab kvoodid, palub läbi viia kohalikud koosolekud delegaatide valimiseks), kontrollib ühistu liikmete registri, koostab esialgsed üldkoosolekul osalejate nimekirjad ning valmistab ette koosolekuks vajalikud dokumendid (registreerimislehed, mandaatide blanketid, rinnasildid, mandaatkomisjoni otsuste projektid jms).

- **Valimiskomisjon.** Valimised on ühistute elus väga olulised ja tähtsad. Eeskätt valimistest saab alguse ühistu edukas tegevus. Need tuleb läbi viia eriti korrektselt ja hästi ettevalmistatult. Kui on kavas ühistu juhtkonna valimised, tuleb tingimata teha selleks vajalikud ettevalmistused, mis nõuavad küllaltki palju aega. Paljudes ühistutes on alaliselt tegutsevad valimiskomisjonid, mis on tavaliselt kolme- kuni viieliikmelised. Valimiskomisjoni isikkoosseisu nimetab juhatuse ettepanekul eelmine üldkoosolek, mis annab komisjoni tegevuseks vajalikud volitused.

Praktika on näidanud, et juhtkonna valimiste korraldamisel on valimiskomisjoni soovituslikud tegevused järgmised.

Kandidaatide väljaselgitamine. Kogu seda tegevust koordineerib valimiskomisjon. See aeg on tegelikult igale ühistu liikmele põhjaliku järelemõtlemise aeg. Mõttes tuleb läbi kaaluda kogu ühistu liikmeskond. Komisjoni liikmed suhtlevad kohalike ühistute liikmetega ja selgitavad välja võimalikud kandidaadid. Ühele kohale valitakse välja vähemalt kaks kandidaati. Nende kohta koostatakse ühtse metoodika järgi andmestik. Enne üldkoosolekut avaldatakse ühistu väljaannetes või eraldi trükisena kõikide kandidaatide nimed koos andmestikuga. Sellega kaasneb tavaliselt ka soovitus, et kohalikud ühistud annaksid eelnevalt teada oma eelistuse või esitaksid sobiva kandidaadi puudumisel oma kandidaadi. Pärast seda, kui on välja selgitatud kõik võimalikud kandidaadid, võtab valimiskomisjon nendega ühendust ja selgitab välja, kes neist on nõus kandideerima. Kui mõned valitutest ei nõustu, kustutatakse nad nimekirjast.

Kandidaatide esitamine üldkoosolekule. Kandidaadid esitab üldkoosolekule valimiskomisjoni esimees, kes ühtlasi annab ka kandidaatide üldiseloostuse ja põhjendab nende valikut. Mitmes suures keskuhistus on saanud tavaks, et valimiskomisjon esitab ühele juhatuse liikme kohale kaks-kolm kandidaati. Esimehe valikul on aga kombeks esitada ainult üks, kuid see-eest hoolikalt läbikaalutud kandidaat. Seejärel tutvustab iga kandidaat oma tegevusprogrammi ja põhimõtteid ning vastab liikmete küsimustele. Kui kellelgi on kahtlusi kandidaadi sobivuse suhtes, siis tuleb need tingimata just siis esitada. Võib juhtuda, et mõni kandidaat taandab ennast esitluse käigus, st loobub kandideerimast.

Valimisnimekirja koostamine. Kui kõik esitatud kandidaadid on andnud nõusoleku kandideerimiseks, koostab valimiskomisjon valimisnimekirja. Nimekirja kinnitamisele üldkoosoleku poolt eelneb iga kandidaadi nimekirja jätmise personaalne

hääletus. Tavaliselt küsib koosoleku juhataja koosolekult, kas jätta kandidaat nimekirja või mitte. Siis on eriarvamusel olijail viimane aeg kandidaadi vastu avalikult protestida. Kui keegi nõuab kandidaadi nimekirjast väljajätmist, toimub avalik hääletus. Kui rohkem kui pooled hääleõiguslikud liikmed on kandidaadi nimekirja jätmise poolt, jääb kandidaat valimisnimekirja. Nii toimub see järjekorras kõigi ülesseatud kandidaatidega. Kui nimekiri on läbi arutatud, kinnitab üldkoosolek selle avaliku hääletusega.

Salajane hääletus. Kinnitatud valimisnimekiri antakse valimiskomisjonile, kes korraldab salajase hääletuse. Igale mandaadiga liikmele (või volitusega delegaadile) antakse allkirja vastu või isikut tõendava dokumendi esitamisel hääletussedel(id), kuhu on kantud kõikide kandidaatide nimed. Enne hääletust selgitab valimiskomisjoni esimees üldkoosolekule valimisjuhendit, mille üldkoosolek pärast seda ka kinnitab.

- **Redaktsioonikomisjoni** ülesandeks on koosoleku otsuste eelnõude ettevalmistamine. Redaktsioonikomisjoni esialgse koosseisu määrab kas juhatus või koosoleku korraldustoimkond.

Tavaliselt algab otsuste ettevalmistamine juba enne koosoleku toimumist. Redaktsioonikomisjon analüüsib koosolekule esitatavate ettekannete tekstide projekte ning kogub kokku otsuste ideed. Iga koosoleku päevakorrapunkti kohta koostatakse otsuse eelnõu. Pärast otsuste eelnõude koostamist saadetakse need koosolekul osalejatele vähemalt kaks nädalat enne koosoleku toimumise aega. Vajadusel võtavad redaktsioonikomisjoni liikmed osa otsuste eelnõude aruteludest ja kohalikest koosolekutest, kus otsuse projekte arutatakse.

Redaktsioonikomisjoni koosseis seadustatakse koosoleku toimumise algul avaliku hääletusega. Seejärel jätkab redaktsioonikomisjon tegevust. Hoollikalt kuulatakse kõiki ettekandeid ja eriti ettekannete kohta käivaid sõnavõtte, analüüsitakse kirjalikult ja suuliselt tehtud ettepanekuid otsuste redigeerimiseks ning vajadusel sõnastatakse ka uute otsuste eelnõud.

Redaktsioonikomisjoni tegevus lõpeb pärast otsuste vastuvõtmist, nende nõuetekohast vormistamist (koosoleku juhataja ja protokollija allkirjad) ning otsuste väljasaatmist liikmetele.

- **Majanduskomisjon** valmistab ette koosoleku jaoks vajalikud ruumid, seadmed ja loob tingimused komisjonide ja sekretariaadi tegevuseks. Majanduskomisjon mureseb liikmete mandaatide blanketid, paljundustehnika, arvutid, transpordi, rinnasildid, osavõtja mapid jne, samuti organiseerib delegaatide ja külaliste vastuvõtu, majutamise, toitlustamise ja ka ärasõidu. Suurte koosolekute korral moodustatakse majanduskomisjoni koosseisus või ka eraldi alakomisjone (sekretariaat, transport, majutamine, toitlustamine).
- **Muud komisjonid** moodustatakse vastavalt koosoleku eripärale. Näiteks **kultuurikomisjon** pidulike koosolekute kultuuriprogrammide realiseerimi-

seks, **reklaamikomisjon** näituste ja vajalike reklaamiürituste korraldamiseks, **spordikomisjon** spordivõistluste korraldamiseks jne.

Koosolekud õnnestuvad kõige paremini siis, kui nad on põhjalikult ette valmistatud, seda nii sisu kui ka korralduse poolest. Olulised on ka esmapilgul piasjad. Näiteks peab koosolekuruum olema paraja suurusega. Suur ja tühi saal tekitab kõledust, puupüsti täis saalis aga ei ole piisavalt õhku. Inimesed muutuvad juba natukese aja pärast närviliseks ning ei võta koosolekust enam aktiivselt osa. Koosoleku jaoks vajaliku meeleolu tagamiseks on soovitatav enne koosoleku algust kasutada meeleolukat muusikat, näidata videofilme, slaidiprogramme, paigutada saali lilli ja lilleseadeid jne.

2.3. Koosolekute korraldamine

Järgnevaid soovitusi on suuremate koosolekute ettevalmistamisel kindlasti kasulik mees pidada.

Paar kuud enne koosolekut:

- üle vaadata ja tellida võimalikud koosolekuruumid;
- võtta ühendust võimalike tähtsate külalistega, kes esineksid sissejuhatava sõnavõtuga;
- leppida kokku koosoleku peaesinejatega;
- valmistada ette koosoleku sisuline osa (vaadata üle ettekanded, korraldada vajalikud eelkoosolekud ja kohtuda valimiskomisjoniga);
- rakendada tööle koosoleku korraldustoimkond;
- lahendada koosoleku korraldamisega seotud rahalised probleemid.

Üks kuu enne koosolekut:

- koostada koosoleku täpne programm ja päevakord;
- tellida kutsed ja muu vajalik atribuutika (osalejate mapid, sümboolika jms);
- koostada koosolekul osalejate nimekirjad ja saata kutsed;
- koos kutsetega saata välja koosoleku olulisemad ettekanded ja otsuste elnõud;
- saata kirjalikud kutsed koosoleku külalistele koos koosoleku toimumise aja, koha ja muu vajaliku informatsiooniga;
- leppida kokku fotograafi, lindistaja, koka, ajakirjanike ja teiste koosoleku korraldamisega seotud isikutega.

Nädal enne koosolekut:

- kontrollida üle koosoleku programm;
- võtta ühendust tähtsate külalistega;
- võtta ühendust ajakirjanikega;
- lahendada toitlustamise küsimused;
- kontrollida üle koosoleku läbiviimiseks vajalik tehnika (mikrofonid, kõnepult, data- ja grafoprojektorid, video- ja helilindistus jms);
- valmistada ette sissejuhatav tervitussõnavõtt ja ka lõppsõna tekst.

Koosoleku päeval (2–3 tundi enne koosoleku algust):

- hoolikalt üle vaadata koosolekuruum;
- kontrollida üle ja katsetada mikrofoni, kõnepult, data- ja grafoprojektorid jms;
- kontrollida üle koosoleku juhataja tööks vajalik (koosolekuhaamer, varasemate otsuste projektid, päevakord, ühistu põhikiri, protokollide ja muude dokumentide kaustad, liikmete-osalejate nimekiri, paberid, pliiatsid);
- kontrollida üle registreerimislauad, sekretariaat;
- võtta vastu külalised;
- kõikidel asjaosalistel olla õigel ajal kohal.

Koosoleku juhataja peamised ülesanded koosoleku ajal:

- hoida koosolekul korda, koosoleku juhatajal on õigus ja kohustus sekkuda, kui koosolekut segatakse;
- järgida ajaliselt päevakorda, jälgida, et ettekandjad ei kalduks teemast kõrvale ega väljenduks kellegi suhtes solvalt, vajadusel katkestada koosolek haamrilöögiga ja kutsuda segaja korrale;
- ohjeldada ülearu jutukaid sõnavõtjaid, et nad ei raiskaks asjatult kallist aega ega väsitaks koosolijaid;
- järgida seadustest ja põhikirjast kinnipidamist;
- juhtida diskussioone ja anda sõna soovijatele nii, et koosolekul olijad tunneksid ennast vabalt ning et kõik päevakorraküsimused saaksid põhjalikult läbi arutatud;
- panna otsuste projektid hääletusele ja tunnistada need vastuvõetuteks (juhul kui nad said piisavalt toetust ning ei ole vastuolus põhikirja ja seadustega);
- edastada koosolekule vajalik informatsioon;
- kuulutada koosolek lõppenuks.

Olenevalt sellest, milline on koosoleku otstarve ja liik, toimub ka koosoleku juhtamine. Aja jooksul on välja kujunenud mõned üldised printsiibid, millest on soovitatav juhinduda. Koosoleku juhataja kasutab koosoleku läbiviimisel lisaks häälele ka spetsiaalset koosolekuhaamrit (otsuste kinnitamine, liikmete korralekutsumine).

Üldkoosolekute juhtamine

- Kuni kaks tundi enne koosoleku ametlikku algust algab **osavõtjate ja delegaatide registreerimine**. Sel ajal on tegevusse asunud juba mandaatkomisjon. Eelnevalt ettevalmistatud registreerimisblankettide alusel registreerib sekretariaat kõik koosolekust osavõtjad. Eraldi registreeritakse koosoleku hääleõiguslikud liikmed ja delegaadid ning külalised. Suurte koosseisudega koosolekute puhul toimub registreerimine kas piirkondade, nimekirjade või perekonnanimede esitähete kaupa. Registreerimise ajal antakse igale osavõtjale ajutine mandaat, mis on vajalik koosoleku rakendamiseks vajalikel hääletustel. Sageli antakse osavõtjatele sekretariaadist veel koosoleku materjalide

mapp, vahel lisanduvad neile veel personaalsed kutsed koosviibimistele, näitustele, vastuvõttudele jms. Mandaatkomisjon teeb sekretariaadi kaudu selgeks, kas koosoleku avamise ajaks on koos nõutav kvoorum.

- Vahetult pärast koosoleku ametliku algusaja möödumist ja enne koosoleku ametlikku avamist teeb mandaatkomisjoni esimees koosolijatele teatavaks esialgsed registreerimise tulemused ja teatab, kas põhikirjaga ettenähtud liikmete arv (tavaliselt vähemalt pooled) on koos või mitte. Kui koosolekuks **valjak kvoorum** on olemas, võib koosolek alata, kui ei, tuleb koosolek ära jätta. Kui on lootus, et nõutav arv liikmeid-delegaate siiski lähema viieteistkümne minuti jooksul kokku tuleb, viivitatakse koosoleku ametliku algusega.
- Kui kohal on nõutav arv liikmeid, alustatakse koosolekuga. Koosoleku avab ning **koosoleku juhataja(te) ja protokollija(te) valimise** viib läbi tavaliselt ühistu valitud kõige kõrgem tippjuht või kõige vanem ühistu liige. Kandidaadid koosoleku juhataja(te) ja protokollija(te) kohale esitab üldjuhul koosoleku korraldustoimkonna juht. Koosoleku juhatajate valimine toimub ajutiste mandaatidega avaliku hääletusena. Tavaliselt soostub koosolek korraldustoimkonna valikuga.
- Pärast koosoleku juhataja(te) ja protokollija(te) valimist asuvad viimased **koosoleku rakendamise** juurde. Selleks tuleb valida ja kinnitada mandaatkomisjoni, redaktsioonikomisjoni, valimiskomisjoni ja häältelugemise komisjoni koosseisud. Tavaliselt esitab oma ettepanekud komisjonide liikmelisuse kohta koosoleku korralduskomisjoni juht, kes peab silmas, et komisjonidesse valitaks enamasti liikmed enne koosolekut tegutsenud komisjonide koosseisust. Sageli lisatakse saali poolt veel liikmeid komisjonidesse. Komisjonid saavad oma tegevuseks ametlikult volitused pärast avalikku hääletust. Kui koosolekul osalejatele on kõik komisjonidesse esitatud kandidaadid vastuvõetavad, võidakse komisjonide koosseisud kinnitada ka esitatud nimekirjade alusel. See lihtsustab tunduvalt valimiste protseduuri ja võimaldab kokku hoida palju aega.
- Pärast komisjonide valimist alustatakse koosoleku ametliku päevakorraga. Enne ettekannete kuulamisele asumist **kinnitatakse koosoleku päevakord**. Korraliste üldkoosolekute puhul võib päevakorda muuta ja ka sellesse uusi päevakorrapunkte lisada. Erakorraliste koosolekute toimumisel päevakorda üldjuhul ei muudeta ega täiendata.
- Kinnitatud päevakorrapunktid läbitakse ükskhaaval. Koosoleku juhataja annab sõna päevakorrahasteks ettekanneteks, kusjuures eelnevalt täpsustatakse ettekandele kuluv aeg. Pärast nõukogu/juhatuse esimehe (millele lisandub sageli ka direktori kaasettekanne) ja revisjonikomisjoni esimehe ettekandeid esitatakse ettekandjatele küsimusi. Vahel lepitakse eelnevalt kokku, et küsimused esitatakse kirjalikult. Kõikidele küsimustele antakse vastused. Küsimustele järgnevad liikmete sõnavõttud. Sõnavõttude lõppedes teeb koosoleku

juhataja tavaliselt üldistava kokkuvõtte ja toob välja olulisemad mõtted, mis ettekannetes ja sõnavõttudes välja öeldi. Sel ajal tegutseb aktiivselt redaktsioonikomisjon, kes fikseerib kõik väljaöeldud mõtted ja ettepanekud.

- Aruande-üldkoosolek peab **kinnitama aastaaruande ja bilansi ning andma hinnangu juhatuse tööle**. Hinnang antakse tavaliselt kas „rahuldav” või „mitterahuldav”, harvem „hea”, avaliku hääletusega. Ühistu juhatuse tegevusele hinnangu andmist ei saa võrrelda näiteks koolis õpilaste teadmiste hindamisega. Pigem on ühistute puhul tegemist hinnanguga kahendsüsteemis:
1) tegevus vastab püstitatud eesmärkidele,
2) tegevus ei ole vastavuses loodetuga.

Seepärast on pärast aruande ja bilansi kinnitamist ning juhatuse töö rahuldavaks tunnistamist juhatus edasisest vastutusest vaba ega vastuta ka nende vigade eest, mis ilmnevad hiljem. Siin peavad liikmed olema väga tähelepanelikud ja võimalikult objektiivsed. Ühelt poolt ei või liikmed olla liialt heatahtlikud ja andestavad. Selle tulemusena võib kannatada ühistu majandustegevus tulevikus. Teiselt poolt ei tohiks liikmed olla oma kriitikaga ka liiga karmid. Sel juhul on oht, et ühistu juhtimisest eemaldatakse või lahkuvad võimekad juhid, kelle asemele on raske leida uusi, mistõttu ühistu tegevus võib tulevikus isegi suuremat kahju kanda.

- Koosoleku lõpul võetakse tavaliselt avaliku hääletusega vastu ühistu arengut määravaid otsuseid, mille eelnõud olid ette valmistatud varem ja mida redaktsioonikomisjon korrigeeris koosoleku käigus. Need otsused võivad olla ühekahe, aga ka mitmekümnepunktilised.
- Pärast päevakorra ammendumist kuulutab koosoleku juhataja koosoleku lõpenuks.
- Koosoleku järel, tavaliselt kuni kahe nädala jooksul, vormistab sekretariaat koos redaktsioonikomisjoniga koosolekul vastuvõetud otsused ja saadab need koosolekust osavõtjatele.

VAHEMÄRKUS: Üldkoosoleku juhatajaks valitakse isik, kes on näidanud, et ta oskab seda teha ning on teada, et ta on diskussioonide käigus ja otsuste tegemisel erapooletu. Kuna suuremate üldkoosolekute puhul valitakse mitu juhatajat, siis on see suurepäraseks praktikaks ka noorematele ja võimekamatele juhtidele, kes saavad end proovile panna.

2.4. Ideede kogumine ja otsuste vormistamine

Ühistu kõrgeimaks võimuorganiks on üldkoosolekud, kus liikmed teevad vahel väga palju ettepanekuid. Ühistu juhtkonnal tuleb hoolitseda, et väärt ideed kaduma ei läheks. Seepärast tähtsustatakse redaktsioonikomisjoni tegevust. Komisjoni

kohus on fikseerida kõigi sõnavõtjate poolt ja ka repliikide korras ning koosoleku vaheaegadel vestlustes tehtud ettepanekud (kõik koosolekust osavõtjad esitavad lipikutel oma ideed redaktsioonikomisjonile). Neid analüüsid ja süstematiseerides teeb redaktsioonikomisjon otsustesse vajalikud parandused ja esitab need koosolekul osalejatele enne otsuse hääletusele panekut.

Mitmepäevaste üldkoosolekute korral antakse korrigeeritud otsuseprojekt igale osavõtjale (delegaadile) otsuse hääletusele eelneval päeval. See on vajalik selleks, et igal liikmel jääks küllaldaselt aega süveneda otsuse sisusse ja sellega mittenõustumise korral ette valmistada oma ettepanekud ja parandused. Otsuse vastuvõtmise ajal teeb redaktsioonikomisjoni esimees otsuse kohta ettekande, milles põhjendab tehtud muudatusi. Tavaliselt toimub mitmepunktiliste otsuste vastuvõtmine üksikute punktide kaupa. Kui koosoleku juhataja küsib, kas kellelgi on midagi öelda just selle punkti kohta, siis on liikmetel viimane aeg sekkuda. Nüüd tehtud ettepanekud paneb koosoleku juhataja kohe arutelule, mille käigus püütakse leida enamust ja ettepaneku tegijat rahuldav lahendus.

VAHEMÄRKUS. Heaks tavaks peaks saama, et parandusettepanekute tegija on enne ettepaneku tegemist seda põhjalikult kaalunud ning esitab koosolekule juba täpselt sõnastatud otsuse või konkreetse lause teksti. Vastasel korral võib ta koosoleku ees jääda piinlikku olukorda. Siingi langeb liikmele suur vastutus. Ta peab oskama oma ettepanekuid põhjendada.

Demokraatlikult juhitavates ühistutes on tavapärane, et kui kellelgi otsuse juurde parandusi ja täiendusi ei ole, siis otsuse üksikpunkte ei hääletata ja otsus loetakse koosoleku juhataja poolt konsensuslikult vastuvõetuks ilma hääletuseta. Otsus fikseeritakse haamrilöögiga. Selline praktika kiirendab tunduvalt otsuste vastuvõtmist.

On saanud heaks tavaks, et vastuvõetud otsuste lõplikuks redigeerimiseks antakse redaktsioonikomisjonile mingi aeg (üks päev kuni kaks kuud), mille jooksul võivad ka liikmed esitada veel ainult redaktsioonilisi ja keelelisi parandusi, mis vastuvõetud otsuse sisu paremini ja täpsemalt avavad. Seejärel saadetakse vastuvõetud otsused liikmetele teadmiseks ja täitmiseks.

Eeltoodud viisil ideid kogudes ja otsuste tekste formuleerides on ühistu otsused maksimaalselt ideerikkad ning annavad ühistu juhtkonnale järgmiseks aruandeperioodiks täpselt fikseeritud eesmärgi ja ülesanded.

2.5. Otsuste täitmine ja kontroll

Üldkoosolekute vahelisel perioodil juhib ühistut alaliselt tegutsev juhatus. Tema tegevuse aluseks on üldkoosoleku otsused. Aruandeperioodil, milleks on kahe üldkoosoleku vaheline aeg, toimub ühistutes põhimõtteliselt kolm erineva suunitlusega tegevust:

Esiteks organiseerib juhatus koos tegevdirektsiooniga (kui see on olemas) vastuvõetud otsuste täitmist. Seejuures kerkib tal uusi probleeme, mida püütakse oma volituste piires ka lahendada. Kuid tahes-tahmata tekib ka küsimusi, mida juhatus ei ole pädev lahendama. Aja jooksul koguneb neid küllaltki palju ning lahendamata probleemide kuhjades hakkab ühistu areng pidurduma. Kui ilmneb selline olukord, tuleb kokku kutsuda erakorraline üldkoosolek. Erakorralised koosolekud toimuvad sagedamini uute ühistute puhul, kui ühistus ei ole veel välja kujunenud otsuste vastuvõtmise tavadid ning põhikiri ja olemasolevad reeglid (kodukord) on puudustega. Kui erakorralised koosolekud hakkavad toimuma küllalt sageli, peaksid liikmed üle vaatama juhatuse pädevuse ja vastavalt vajadusele seda laiendama.

VAHEMÄRKUS: Üldjuhul on tavaks, et üldkoosolekud toimuvad üks kord aastas, nõukogu koosolekud kord kvartalis ja juhatuse koosolekud kord kuus. On loomulik, et ühistu korraldab koosolekuid nii sageli kui vaja ja nii harva kui võimalik. Aja jooksul väljakujunenud soovituslikud koosolekute intervallid näitavad, milline on normaalselt toimivate ja stabiilses arengus ühistute koosolekute keskmine vajadus.

Teiseks juhatuse põhitegevuseks, mis tuleneb eeskätt üleskerkinud lahendamist vajavatest küsimustest, ongi järgmise üldkoosoleku ettevalmistamine. Koosolekute vahelisel perioodil kogutakse kokku üldkoosolekul otsustamist vajavad probleemid ja töötatakse välja uued ideed (ajurünnakud!) nende lahendamiseks. Samuti tehakse vajalikud majandusarvestused ja projektid uute lahenduste ja ideede realiseerimiseks ning nende põhjendamiseks.

Kolmandaks tegevuseks on ühistu juhtide valimiste ettevalmistamine. Mida lähemale tuleb aruande-valimiskoosolek, seda pingelisemaks muutub valimiskomisjoni tegevus. Juhatusel tuleb luua valimiskomisjoni tegevuseks vajalikud tingimused. Nõukogu ja juhatus peab arvestama, et ühistu liikmete kõige esimene asi järgmisel üldkoosolekul on nõukogu ja juhatuse tegevuse aruande ärakuulamine, mille järgi otsustatakse, kas nõukogu liikmed ja juhatus on eelmisel üldkoosolekul vastuvõetud otsused täitnud või mitte. Kõige vähem soovivad liikmed kuulda vabandusi. Kui nõukogu ja juhatuse liikmed on üldkoosoleku otsuseid täitnud puudulikult, siis on lohakatel liikmetel järgmistel valimistel raske uuesti valituks saada.

Koosolekutel on ühistute elus eriline tähendus. Koosolekud on ühistute arenguks parimate arenguvõimaluste otsimise, leidmise, kogumise ja vormistamise pidevaks protsessiks, milles peavad osalema kõik ühistu liikmed. Vaidluste käigus saab iga üksikliige esitada uusi ideid ja ettepanekuid, mis kõik arvesse võetakse. Lisaks saab iga liige koosolekutest osavõtmisel tohutult palju uusi ideid ja mõtteid oma majapidamise arendamiseks. Nii teevad ühistu liikmed vähem vigu ka oma isiklikes majapidamistes ning teadmiste kasvades on nad võimelised ka rohkem riskima. See aga on liikmetele ühistetegevuses osalemise kaastulemus, mis ei tohi muutuda eesmärgiks omaette. Ühistud peavad eeskätt lähtuma liikmete ühishuvidest, aga mitte üksikliikmete erahuvidest.

Koosolekute korraldamine on nii ühistule kui ka üksikliikmele kasulik tegevus. Seepärast on ühistu liikmete oskus koosolekuid hästi ette valmistada ja ühistuid koosolekute kaudu juhtida ühistute elus ja arengus määrava tähendusega.

2.6. Kuidas koosolekut läbi kukutatakse

Koosolekute korraldajad ja juhatajad on üsna sageli olnud olukorras, kui keegi koosolekul osaleja püüab sihilikult koosolekut nurjata või siis takistada otsuste vastuvõtmist. Tavaliselt on koosoleku läbikukutajatel isiklikud eesmärgid, mida nad püüavad koosolekute nurjamisega realiseerida. Üheks kõige enam levinud põhjuseks on varjatud soov saada ise ühistulises ühenduses juhtivale kohale või siis sokutada sinna keegi, kes segaja isiklikke huve suudaks paremini realiseerida. Eelnevast tulenevalt peavad ühistute liikmed ja juhid, aga kindlasti koosolekute juhatajad tundma kõiki neid võtteid, millega intrigandid püüavad koosolekut nurjata. Koosoleku segaja käitumisest arusaamine on vajalik selleks, et osata kiiresti ja adekvaatselt koosolekul toimuvale reageerida ning saavutada koosoleku eesmärgid.

Järgnevalt esitame mõned olulisemad koosoleku läbikukutamise võtted, mida intrigandid tavaliselt kasutavad. Kui koosoleku juhataja ja liikmed neid võtteid tunnevad, siis on neil võimalik juba eos intrigandi tegevus avalikustada ja ka lõpetada.

Atraktiivsuse mõttes seame sina-vormis esiplaanile intrigandi huvid. Seega on soovitud suunatud koosoleku läbikukutajale.

- **Häiri ja sega vahele.** Häälitse koosoleku ajal nii kõva häälega kui võimalik, räägi mobiiltelefoniga, anna nõu seal, kus seda ei vajata, kommenteeri ja arvusta esinejate sõnavõtte kohapeal nii valjusti, et seda kõrvalistujad kuuleksid, sahista paberitega, kukuta midagi rasket suure kolinaga maha jne. Näita kehakeelega oma rahulolematust koosoleku korraldajatega.
- **Vaidle vastu.** Väida alati oma konkurendile vastu. Vastuvaidlemiseks vali viisakad moodused – malbe hää, sobiv ja veenev vastuargument. Vaidle põhimõtete ja faktide vastu, vaidle emotsionaalselt, vajadusel žestikuleeri kätega, tee grimasse ja muid veenvaid liigutusi, mis peavad näitama, et sinu poolt arvustatav isik on kas rumal või saamatu.
- **Kaitse ja ründa.** Juhul kui sulle argumenteeritult vastu püütakse vaielda, siis pea meeles, et parim kaitse on rünnak. Ründa inimesi, kellega sa nõus ei ole, ja kui nemad sind vastu ründavad, siis kaitse ennast jõuliselt. Kui sul on näitlejaannet, võiksid teeselda paranoiahoogu – korralikke inimesi, kes asjast suurt midagi ei tea, see tavaliselt veenab ja isegi veetleb.
- **Domineeri.** Suru oma seisukohad teiste arvel läbi. Kui sul on tugev hää, siis kasuta seda. Kui see ei vii sihile, siis sahista paberitega, tõsta need nagu argumentid käega kõrgele õhku, kummardu demonstratiivselt teiste ees, osuta teiste käes olevatele paberitele, mis sinu seisukohti peaks kaitsma. Suru ennast koosolekule peale ja kindlusta, et saaksid teistest enam aega ja ruumi.

- **Kaldu teemast kõrvale.** Kui näed, et sinu eesmärgid ei pruugi realiseeruda, siis vii jutt asjadele, mis sind huvitavad. Viita eelmistele koosolekutele, mille sisu sageli hästi enam ei mäletata. Tuleta meelde, et sa oled juba varem nendest asjadest rääkinud ning saanud teistelt ka lubadusi neid asju tulevikus veel arutada. Räägi, et analoogne olukord oli näiteks aktuaalne ka 2000. aastal, kui sa olid juhatuse esimees. Püüa ka keegi teine neist asjust kõnelema ja meenutama panna, soovitavalt keegi vanem ja autoriteetsem koosolekust osavõtja, kellega üldiselt rohkem arvestatakse.
- **Jaga ja valitse.** Enne koosoleku algust räägi erinevate inimestega personaalselt või telefonitsi ning kurda oma muret igatühele erineval viisil. Ässita üks huvigrupp teise vastu. Levita igale grupile kuuldusi, nagu oleks ühe grupi liikmetel teise grupi liikmete vastu plaanis midagi halba. Kui see õnnestub, siis võid koosolekul ennast mugavalt tunda ning jälgida, kuidas üks grupp teisega sõnalahinguid peab. Sekku ainult siis, kui näed, et asi hakkab sinu vastu pöörduma.
- **Laima ning dramatiseeri.** Üldiselt vihja, et sinu konkurent ei räägi tõtt või varjab midagi. Esita ootamatult arve ja väiteid, mida keegi ei suuda koosolekul olles järele kontrollida. Külva koosolekul osalejate hinge kahtlusi, et sinu konkurent on käitunud ebaeetiliselt või ebaratsionaalselt ning kulutanud asjata ühistu raha ja kapitali. Samuti vihja, et ühistule on tekitatud moraalselt kahju. Seepeale on selge, et kõik kõhklejad on võtnud sinu kahtlused omaks ning nad ei pruugi isegi tähele panna, et kahtluste levitaja oled tegelikult sina. See on sinu seisukohast võttes isegi parem, sest niiviisi ei jää sinust kritikaani või intrigandi muljet.
- **Kahtlased andmed.** See on eriti efektiivne moodus nurjata teadlaste ja inseneride koosolekuid, kus arutatakse ühistu ees seisvaid tehnoloogilisi probleeme. Esine nendel koosolekutel andunud ja rõõmsa asjatundjana ning esita ohtralt arvulisi andmeid, kõikvõimalikke graafikuid ja skeeme ning „teaduslikult tõestatud” argumente. Ära vaeva pead selle pärast, kas need on tõesed või mitte. Kui leidub tõsiseid vastuväitjaid, siis selgita, et tegemist on uusimate materjalidega, millest kõikidel ei pruugi veel vajalikku informatsiooni olla. Vajadusel tule välja ettepanekuga otsustamine edasi lükata ning probleeme veel täiendavalt uurida. See annab tulemusi isegi siis, kui hilisemad uurimised tõestasid, et sinul ei olnud õigus. Sel juhul kiida uurijaid ja ütle, et alles nüüd on asjad lõplikult selgeks saanud. Nii jääb sinust asja eest võitleja maine.
- **Kiida mokaotsast.** Kui keegi teine kasutab sinu peal „kahtlaste andmete” taktikat, siis sukeldu tõsisel ja asjatundlikul moel andmetesse. Seejärel teata, et sinu konkurendi kasutatud andmed on kahjuks vananenud, praeguseks on olukord muutunud ning tegelikult on sinul õigus. Samas sea kahtluse alla nende inimeste usaldatavus, kes andmeid kogusid ja töötlesid. Kahtle avalikult ja kõvahäälselt nende selges mõistuses ja kompetentsuses.

- **Dekreptatsioon** tähendab vedeliku kuumutamist, kuni see hakkab praksuvalt häälitsema. Teisisõnu tähendab see erinevate poolte ülesärritamist, mille tulemusena ettevõttesisesed osad või funktsioonid vahetatakse ning tegevus muutub ebaefektiivseks. Näiteks hakkab tippjuhtkond tegelema teisejärguliste ja allosakondade kompetentsi kuuluvate küsimustega ning raamatupidajad majandusküsimustega, mis ei ole nende asi. Selle tulemusena tekib suur segadus, mille lahendamiseks on sul suurepärase võimalus ennast asjatundjana ning kompetentse juhina välja käia.
- **Deflokulatsioon** tähendab hajumist ja heljumi moodustumist. Üks parimaid viise koosolek põhja lasta on mitte mingil juhul võimaldada vastu võtta mitte mingisuguseid otsuseid. See on sinu peacesmärk sihile jõudmisel. Sel juhul jääb kõik hajusaks ja määramatuks ning nii koosoleku juhataja kui ka ühistulise ühenduse juhtkond kompromiteerivad ennast liikmete silmis üsna tugevasti. See võib sulle anda unikaalse võimaluse esile kerkida ning asuda järgmistel valimistel tõsiselt võetava isikuna ühistulise ühenduse juhi kandidaadi kohale.

Eeltoodud koosolekute läbikukutamise kirjeldused on mõeldud ühistuliste ühenduste juhtidele ja koosolekute juhatajatele näiteks, **kuidas ei tohiks liikmed koosolekul käituda**. Nende juhendite hea tundmine annab koosoleku juhatajale võimaluse ära tunda tegelikud intrigandid ning rakendada abinõud nende mõju vähendamiseks ning äärmusliku abinõuna ka koosolekult kõrvaldamiseks. Ühelgi intrigandil ei õnnestu koosolekut nurjata, kui koosolekut juhib võimekas juhataja, kes on eespool kirjeldatud meetmetega hästi kursis.

Asjal on ka teine külg. Kui ühistu juhtkond tunneb hästi intrigantide võtteid, suudab ta nurjata ka nende poolt korraldatud koosolekud – näiteks kui intrigandid on suutnud kokku kutsuda koosoleku võimu haaramiseks aatelite ning omakasupüüdmataste juhtide käest.

3. REVISJON

Revisjoni institutsiooni vajadus tuleneb sellest, et inimesed on loomult omakasupüüdlikud ning sageli alluvad omakasule suunatud instinktiivsed tegevused vaid tugevale kontrollile. Revisjoni tähtsus väheneb, kui ühistu etteotsa õnnestub valida omakasupüüdmataste ja aatelised juhid. Sellisel juhul muutub revisjon formaalseks. See aga ei tähenda, et ühistu võiks liikmetest ja juhatusest ning nõukogust sõltumatust institutsioonist loobuda.

VAHEMÄRKUS: Ajaloost on teada, et ühistute juhtkondadesse satuvad tõesti ka ebaaustad ja omakasupüüdlikud inimesed. 1926. aastal võeti Eesti Vabariigis vastu seadus, millega loodi ühistute tegevuse kontrollimiseks kaks spetsiaalset organisatsiooni –

Põllumajanduslike Ühistute Revisjoniliit ja revisjoniliit Ühistöö. Iga ühistu pidi astuma mingisuguse välisrevisjoni liidu liikmeks ja alluma selle kontrollile.

Üldkoosolekul valivad liikmed endi hulgast võimalikult vähe mõjutavad ja kompetentsed revidendid (revisjonikomisjoni), kes suhtuvad oma töösse väga kohusetundlikult. Revisjoni tegevus ei piirdu

üksnes raamatupidamisaruande analüüsiga. Samuti ei otsi autoriteetne revisjonikomisjon ühistu tegevusest ainult puudusi, vaid kaitseb ühistu liikmeid, juhatust ja direktorit koos tema meeskonnaga ka alusetute süüdistuste ja laimu eest. See vajadus tuleneb eeskätt sellest, et tõenäoliselt on just revisjonikomisjon kõige rohkem informeeritud ühistu tegelikust olukorrast ning tulenevalt sellest peab ta tagasi lükama ka võimalikud valesüüdistused. Revisjonikomisjoni poolt üldkoosolekule tehtav ettekanne peab liikmetele edastama võimalikult objektiivse ja erapooletu hinnangu ühistu tegeliku olukorra kohta.

Eraettevõtetes, kus ettevõtte poliitika määravad üksikud ettevõtjad – aktsiate kontrollpaki omanikud, on revisjonikomisjoni peamiseks ülesandeks analüüsida peamiselt ettevõtte kasumi ja finantsidega seonduvaid küsimusi. Ühistute puhul ei ole aga peamiseks eesmärgiks kasumi teenimine. Tulenevalt liikmelisusest lisandub ühistutes sotsiaalne revisjon (audit), mis peaks kajastuma ka revisjonikomisjoni aruandes üldkoosolekule. See kehtib eriti siis, kui ühistu on oma tegevuse eesmärgidena sõnastanud ka sotsiaal-poliitilised, eetilised, humaansed ja ideoloogilised taotlused ning kindlaks määranud abinõud nende saavutamiseks.

Itaalia ühistute eeskujul võiks hea revisjoniaruanne koosneda viiest osast.

- **Ühistu üldine efektiivsus ja majandustegevuse tõhusus.** Siia kuulub traditsiooniline finantstegevuse aruande analüüs ja ühistu rahaline bilanss. Esimeses osas tuuakse välja avastatud puudused ja tehakse ettepanekuid ühistu finantsmajandusliku olukorra parandamiseks.
- **Demokraatia tagamine ja selle efektiivsus.** Aruande see osa peaks näitama, kui palju on juhtivatel kohtadel valitud liikmeid. Kas nende tegevus on taganud ühistus demokraatliku juhtimise. Kui suur on praktiline liikmete osavõtt ühistu tegevusest. Milline on ühistu liikmeskonna sooline vahekord, kas see on ühistu eesmärgid silmas pidades optimaalne. Milline on noorte osa ühistus ja kas ühistu liikmeskonna vananemisega on kaasnenud mingeid probleeme. Kas aruandeperioodil peetud koosolekud olid piisavalt demokraatlikud, mil-
line oli liikmete osavõtt ja aktiivsus jne.

- **Poliitilise tegevuse efektiivsus.** Aruanne peaks kirjeldama ühistu poliitiliste eesmärkide täitmist ja kasutatud meetmete efektiivsust. Samuti peaks andma hinnangu tulemuste kohta. Näiteks, kui palju on ühistu liikmeid riigikogu liikmete hulgas, palju kohalike omavalitsuste volikogudes ja muudel valitavatel ametikohtadel. Kas ja millisel määral on nad suutnud mõjutada ühistu tegevust. Milline on olnud ühistu mõju ja osa avaliku arvamuse kujundamisel, kas see on muutunud soodsamaks või on ühiskonnas kasvanud ühistuvastased meeleolud jne.
- **Humaanne tegevus ja selle efektiivsus.** Aruandes esitatakse andmeid ühistu liikmete omavahelistest suhetest, kuidas on ühistu liikmed üksteist abistanud, kas liikmed on ühistu suhtes solidaarsed. Kas ühistu liikmed on käitunud eetilisel ja korrektsetel. Palju kasutab ühistu palgalist tööjõudu, milline on nende meelsus ja mil määral palgalised töötajad osalevad ühistu maine kujundamisel ühiskonnas jne.
- **Ideoloogiline tegevus ja koolitus.** Aruanne peaks esitama analüüsi liikmete jaoks korraldatud täiendõppe ja koolituse kohta. Kui palju ja kui otstarbekalt on ühistu kulutanud eelarvest eraldatud vahendeid liikmete ja töötajate koolitusele. Milline oli liikmekoolituse kursustest osavõtt, kas korraldatud õppepäevad ja seminarid täitsid oma eesmärgi ja kas sellest on ka ühistu arengule kasu olnud. Millised on palgaliste töötajate ühistegevusalased teadmised jne.

Suuremad ühistud on võimalikult objektiivse hinnangu saamiseks kasutanud ka välisrevisjoni ning spetsialistide abi. See on osutunud otstarbekaks juhul, kui ühistus on tekkinud oht, et revisjonikomisjoni ja juhatuse liikmed juba liiga hästi üksteist tunnevad. Välisrevisjonid on sageli objektiivsemad ja sõltumatud. Oma liikmete hulgast valitud revidendid on sageli väga hõivatud oma isikliku tööga või isegi majanduslikult sõltuvad juhatuse liikmete otsustest. Samuti võib objektiivse ja erapooletu revisjoni takistuseks saada üksteise tunded ja inimlik soov tuttavale mitte halvasti öelda. Nendest põhjustest tulenevalt on mõnes riigis välisrevisjon tehtud seadusega ühistutele kohustuslikuks.

Eestis on seaduste alusel äriühingute kontrollimisse kaasatud audiitorid. Sealhulgas tuleb audiitoreid kasutada ka tulundusühistel. Sageli piirduvad audiitorid ainult ühistu finantsmajandusliku kontrolliga, mis pole ühistu revisjoni seisukohalt piisavalt tulemuslik. Samuti ei ole ühistutes kasutusel eespool kirjeldatud viiendal revisjoniakti koostamise tava. See oleks siiski vajalik kas või seepärast, et anda ka ühistu sisulise toimimise ja liikmekesksuse kohta hinnang.

4. LIIKMED JA KLIENDID

Selle osa ülesandeks on selgitada ühistu liikmete ja klientide vägagi erinevaid suhteid. Nendest arusaamine on vajalik selleks, et hakataks sisuliselt mõistma liikmete ja klientide erinevusi ega aetaks neid segamini. Eriti oluline on see ühistute

suhtlemisel kapitaliühingutega (aktsiaseltsid, osaühingud), kes püüavad tootjate väikeaktsionärideks või osanikeks värbamise teel saada oma kontrolli alla toorainevood. Tundes aga liikme ja kliendi erinevusi, saavad tootjad selgemini aru ühistu olemusest ja selle tootjasõbralikkusest.

4.1. Liikmete erinevad rollid

Eespool kirjeldatu kaudu teame, et ühel isikul võib ühistus olla põhimõtteliselt vähemalt neli rolli, millel igal on oma kindel tähendus.

- Esiteks võib isik olla ühistu klient või tarbija – müüa ühistule toorainet või osta ühistult sisendeid.
- Teiseks võib ta olla ühistus liige ja töötaja – täidab lepingu alusel tööülesandeid, näiteks tarbijate ühistu liige töötab kaupluses müüjana.
- Kolmandaks omab isik ühistu juhtimisel hääleõigust ja võtab osa ühistu juhtimisest – on ühistu juhatuse või revisjonikomisjoni liige.
- Neljandaks võib isik olla investor – osamaksu vahendusel on ühistus teatud hulk tema kapitali.

Ühistus on need rollid väga tihedasti seotud ühistu liikme staatusega. Seda liikme-seotust loetakse ühistegevuses üheks fundamentaalsemaks ühistu iseärasuseks, mida kapitaliühingute puhul ei kohta.

Ühistu liikme all mõistame üldjuhul isikut, kes on astunud oma avalduse alusel ühistulise ühenduse liikmeks ja võtnud endale liikmeks olemisega kaasnevad kohustused ja vastutuse.

4.2. Kliendid

Klientide (vanas keelepruugis kunde) all mõistame üldjuhul teenuste kasutajat, kes teenuse eest maksab. Kõikidel äriühingutel, sh ka ühistutel, on kliendid. Ilma klientideta (klientuurita) on äritegevus võimatu. Sageli hoolitsevad kapitaliühingud selle eest, et neil oleks võimalikult suur ning püsiv klientuur, kes ainult konkreetse ettevõtte või kaupluse teenuseid kasutab. Sel eesmärgil teevad äriühingud klientidele ka soodustusi – püsiklientidele jaotatakse kliendikaardid, mille omanikele tehakse mõneprotsendilisi hinnaalandusi – suuremate ostude puhul isegi rohkem, korraldatakse kliendipäevi jne. Kuigi kliendid on olulised („klient on kuningas”), ei anna kapitaliühingute (aktsiaseltside) omanikud klientidele vähimatki juhifunktsiooni ega ka kontrollivõimalust ettevõtte tegevuse üle.

Kapitaliühingutes on otsustaja roll aktsiate kontrollpaki omanikul ehk strateegilis(t)el suurinvestori(te)l, kelle omandis on tavaliselt üle 50% aktsiatest. Väikeaktsionäridel, kellele kuulub kokku väiksem osa aktsiatest, ei ole aktsiaseltside juhtimisel, kasumite jaotamisel ega strateegiliste otsuste vastuvõtmisel arvestatavat ega otsustavat rolli. Neid käsitletakse väikeinvestoritena, kellele hea majandusedu puhul

ka dividendi makstakse, kuid keda firma juhtimisse ei kaasata. Väikeaktsionär riskib aktsiate soetamisel oma varaga, ainukeseks tagatiseks on tema enda usaldus ettevõtte vastu, mille aktsiaid ta ostab.

Ühistutes on klientide ja omanike suhted teistsugused kui kapitaliühingutes. Ühistu teenuste kasutajaid võib samuti nimetada klientideks. Erinevus on aga selles, et ühistute kliendid on samaaegselt ka omanike rollis. Nad kontrollivad ettevõtte tegevust – valivad juhid, jaotavad kasumi, kehtestavad teenuste ja tooraine kokkuostuhinnad, on sisuliselt ühistu ettevõtete kaasomanikud. Et eristada ühistute kliente kapitaliühingute klientidest ning rõhutada nende erisusi, nimetatakse neid liikmeteks. Liige on ühistus üheaegselt nii klient kui ka omanik.

VAHEMÄRKUS: Soome keeles on väljend „asiakas-omistaja”, mida võiks eesti keelde tõlkida kui klient-omanik. Kliendi-omaniku mõistet on kasutanud ka Eesti tarbijate ühistud, kes püüavad seejuures tähtsustada eeskätt liikmete kliendi rolli.

Sageli on suhted ühistu liikmete ja klientide vahel üsnagi keerulised. Nii näiteks ei ole mõnes ühistus tagasimaksete süsteemi isegi ühistu liikmetele kehtestatud. Sellisel juhul lähevad lisatulud ühistu üldkasutatavasse reservfondi või kasutatakse järgnevatel perioodidel investeeringuteks. Samuti võib puhastulu jaotada ka liikmete osamaksudele dividendidena.

VAHEMÄRKUS: Erialases kirjanduses nimetatakse ühistu osamaksusid, kui nende järgi jaotatakse kasumit, sageli ka osatähtedeks või osakuteks jaotatud ühistu aktsiakapitaals. Viimast varianti kasutatakse enamasti krediidi- ja hoiu-laenuühistute puhul.

Ühistu klientideks võivad olla ka mitteliikmed. Need on isikud, kes ei ole endale võtnud liikmeks olekuga kaasnevaid kohustusi. Sellistele klientidele ei laiene liikmete õigused, neile osutatavate teenuste hind võib olla kõrgem, tagasi- ja juurde-makseid nende suhtes üldjuhul ei rakendata, samuti ei laiene klientidele ühistu poolt liikmetele tehtavad soodustused. Eeltoodust tulenevalt on klientidele majanduslikult kasulik astuda ühistu liikmeks. Sellega kaasnevad küll liikmeks olemise kohustused, kuid soodustused ja majanduslik kasu kaaluvad enam.

4.3. Ühistu liikmetele esitatavad nõuded

Ühistu liikmed peavad järgima teatud nõudeid: kasutama ainult ühistu teenuseid, olema mingi spetsiifilise tooraine (nt piim, liha, aedvili, teravili, puit, kala, kivi jms) tootja-omanik, maksuma osamaksu, osalema üldkoosolekul, täitma juhtorganite otsuseid jne. Nõuded liikmetele sätestatakse tavaliselt ühistu põhikirjas. Liikmetele esitatavatest nõuetest tulenevalt on ühistud võrreldes kapitaliühingutega mõnevõrra suletumad organisatsioonid. Tähtsam kui rahaline osalus (osamaks), on nõuded, mis esitatakse ja mida peavad täitma liikmed. Sageli antakse ühistu liikmetele nende

liikmelisust tõestavad dokumendid (osatahed osamaksude tasumise kohta, liikmekaardid, liikmepiletid).

Liikmed kontrollivad ühistut põhiliselt nõukogu, juhatuse ja revidendi valimise kaudu. Samuti otsustavad nad ettevõtte arengu põhistrateegia üle, hääletades selle poolt või vastu. Kõikides ühistutes saab liikmete kontroll alguse asutamislepingu ja põhikirja heakskiitmisest. Seadused, asutamisleping ja põhikiri ning juhtorganite poliitika määravad ära reeglid, millest

juhitudavad ühistu liikmed, kliendid, juhtorganid ning mille järgi jaotatakse ka tulud. Kuna liikmed otsustavad juhtorganite valiku ja ühistu sisekorrareeglid, siis sisuliselt on nad ka vastutavad ühistu käekäigu eest.

Ebakõlade ja arusaamatuste vältimiseks on ühistegevuse praktikas välja kujunenud terve hulk soovitusi, mida liikmed peaksid silmas pidama.

Liikmete kohustused

- Kehtestavad enda jaoks ühise tegevuse reeglid, võtavad vastu asutamislepingu, põhikirja ja teevad vajadusel parandusi.
- Sõnastavad lõplikult juhatuse ettevalmistatud üldkoosoleku otsused ja kontrollivad otsuste täitmist (otsuste lõplik sõnastamine tähendab ka ette pandud tekstide heakskiitu ning muutumatu kujul otsusena vastuvõtmist).
- Valivad ja vabastavad ametist nõukogu ja juhatuse liikmeid (regulaarselt toimuvate üldkoosolekute ajal).
- Kinnitavad põhikapitali paigutamise ja muudatused, nende soetamise ja müügi ning otsustavad kapitali paigutuse tööstustesse ja teenindusettevõtetesse (kuna praktikas on esinenud juhtumeid, kus liikmed on põhikirjaga andnud selle kohustuse nõukogule või juhatusele, kes on neid volitusi omakasu silmas pidades kurjasti kasutanud, tuleks taolistel juhtudel nõukogu või juhatuse poolt tehtud põhikapitalide paigutamise muudatused kinnitada üldkoosoleku otsusega).
- Nõuavad ja jälgivad, et nii nõukogu kui ka palgaline juhatuse (direktsioon) oma meeskonnaga täidaksid täpselt põhikirja ja üldkoosoleku otsuseid (ebakohtade ilmnemisel või kahtluste tekkimisel peavad liikmed kohe informeerima nõukogu ja juhatust ning revisjonikomisjoni, vajadusel kutsuma kokku erakorralise üldkoosoleku).
- Nõuavad juhtkonnalt vähemalt kord aastas (soovitavalt kord kvartalis) majandustegevuse kohta käivat aruannet. Tavaliselt esitab juhtkond majandustegevuse aruande üldkoosolekule, kes selle ka kinnitab. (NB! Pärast üldkoos-

oleku poolt aruande kinnitamist või rahuldavaks (heaks) tunnistamist on juhtkond vastutusest vaba ega pea korvama hiljem avastatud puudujääke ja kahjusid).

- Võtavad osa organisatsiooni finantseerimisest (osamaksud, laenude tagamiseks garantiide andmine, eraldised fondidesse kokkuostuhindade mõningase alandamise või teenustööde hindade tõstmise kaudu, ühekordsed sissemaksud jms).
- Toetavad ühistut võimalikult suure hulga teenuste tellimisega ja võimaluse korral püüavad kaasata ka teisi, maksavad oma arved ühistule viivitamata (sageli on põhikirjas karmid nõuded – liikmed on kohustatud kogu oma tooraine müüma ainult ühistule, konkurentfirmale tooraine müük toob kaasa liikme väljaarvamise ühistust).
- On aktiivsed ühistu asjade ajamisel, osalevad kõikidel koosolekutel, komisjonide töös, tunnevad huvi ühistu majandusliku olukorra vastu, käivad juhtkonna jutul, võtavad vabatahtlikult endale eriülesandeid ja propageerivad ühistu tegevust igal võimalusel.
- Austavad enamuse otsuseid ja täidavad neid (eriarvamuste korral ütlevad need välja ja paluvad panna hääletusele).
- Kritiseerivad konstruktiivselt ühistu juhtkonda ja soovivad uusi ideid ilma erilist tasu nõudmata (siinkohal tuleb teistel liikmetel tähelepanelikult jälgida, kas kritiseerija on piisavalt objektiivne või on tegemist kritikaanlusega, mille eesmärgiks on kritiseerija isiku tähtsustamine ja omakasu).
- Hoiavad end iseseisvalt kursis ühistu tegevusega, uurivad hoolikalt aasta- ja vahearuandeid, ostavad ja levitavad ühistu väljaandeid (ajalehti, ajakirju, infobülletääne, videosid jne).
- Kaitsevad ühistut ja selle juhte, kui neid ebaõiglaselt ja alusetult kritiseeritakse või rünnatakse (see on olulisem kohustus, kui sageli arvatakse, sest ühistute liikmete hulgas on populistlikke ja sageli ka saamatuid ning võimuhneid inimesi, kes soovivad oskusliku laimu levitamise ja juhtkonna kritiseerimise kaudu saada ise juhtpositsioonile, mis võib ühistule kokkuvõttes väga suure kahju tekitada).
- Lõpetavad oma liikmeks olemise (astuvad ise ühistust välja), kui nad ei ole üldse rahul ühistu tegevusega ja enamuse poolt vastuvõetud otsustega – ühistu laostamine oma isiklike huvide rahuldamiseks on lubamatu (eriarvamusel olevatel liikmetel on kohustus väljendada ja põhjendada oma erimeelsust direktori, juhatuse, nõukogu või üldkoosoleku suhtes ning esitada see kirjalikult või nõuda selle kirjalikku fikseerimist koosoleku protokollis).

Eeltoodud liikmete kohustustest selgub, et ühistu liikme osavõtt ühistu juhtimisest ei piirdu sugugi ainult üldkoosolekute osavõtuga. Oma võimu teostavad liikmed koosolekutel hääletamise kaudu. Kuna ühistute puhul on igal liikmel üks hääl, on

iga liikme osavõtt koosolekutest eriti oluline. Vahel tuleb ette olukordi, kus otsused võetakse vastu ainult väikese hääleteenamusega. Kui ühistu liige saab tagentjärele teada, et tema arvates õige otsuse vastuvõtmiseks piisanuks tema kohalolekust, on juba liiga hilja ning ühistu liige saab süüdistada ainult iseennast.

VAHEMÄRKUS: Sageli arvatakse, et suurtes ühistutes, kus on palju liikmeid, ei oma ühe-käbe liikme kohalolek tegelikult mingit tähendust ning ühistu liikmed olevat sisuliselt väikeaktsionäri olukorras, kellel ei ole aktsiaseltsides reaalselt hääleõigust. Tõesti, aktsiaseltsides ei oma väikeaktsionäri 0,0001% hääli akt-

siate kontrollpaki (üldjuhul üle 50%) omaniku hääle vastu tegelikult mingit tähendust. Ühistutes on seevastu igal liikmel, sõltumata kasutatavate teenuste üldmahust, üks hääle, mis paneb otsuste tegemisel kõik liikmed võrdesse olukorda, ning otsus tehakse demokraatliku hääletuse alusel. Kui ühistutes teevad otsused liikmete enamus, siis aktsiaseltsides teevad otsused need, kellel on aktsiaseltses mahutatud rohkem raha, aktsionäride enamuse arvamus ei loe seejuures midagi.

4.4. Nõukogu liigid

Nõukogu roll erineb juhatuse ja ka direktori institutsioonist eeskätt selle poolest, et esimene on omanikest ja teine peamiselt palgalistest töötajatest koosnev täitev-aparaat. Olenevalt ühistute tegevusaladest esineb olukordi, kus juhatus ongi palgaline liikmetest koosnev täidesaatev organ, mis täidab üldkoosoleku otsuseid ning mida kontrollib ühistu nõukogu. See on võimalik sellisel juhul, kui liikmete põhi-tegevuseks ei ole ühistult teenuste saamine.

VAHEMÄRKUS: Selliste ühistute hulka, kus juhatuse liikmed on samal ajal ka ühistu palgalised töötajad, kuuluvad mitmesugused tarbijate ühistud, mis osutavad liikmetele ja muudele klientidele kaubandusteenuseid, kuid mille liikmed ise tegutsevad põhiliselt teistel elualadel. Olukorras, kus liige on samal ajal ka ühistu juhtival palgalisel ametikohal, on ka mõningad ohud, mida teised liikmed peaksid teadma. Kuna liikmetele ei ole tarbijate ühistu tegevus eluliselt oluline, siis aja jooksul nõrgeneb liikmepoolne kontroll ühistu tegevuse üle. Võib juhtuda, et ühistu liikmetest koosnev palgaline juhtkond kasutab sellise olukorra ära ja koondab aja jooksul endale väga suure võimu ning hakkab tegutsema isiklikes huvides. Nii ongi teada juhtumeid, kus palgalised töötajad on saanud oma isikliku kontrolli alla ühistu varasid ning on teinud

peamised otsused teiste liikmetega nõu pidamata. Selle võimaluse on palgalistele töötajatele kätte mänginud ühelt poolt ühistu tegevusest otseselt mittehuvitatud üksikõiksed liikmed ise, kuid teiselt poolt ka Eesti liiga liberaalne tulundusühistuseadus, mis ei sea palgaliste liikmete omakasuihale sisulisi takistusi. Nii on ilmnunud, et palgalised juhid on ühistute varad kuhugi mujale üle kandnud. Kui liikmed ei ole otsustavalt sekkunud ja on isegi varade ülekandmist võimaldavad ühistu põhikirja parandused heaks kiitnud, pole tagantjärele kellelegi kaevata.

Teistsugune on olukord nendes ühistutes, kus liikmed sõltuvad otseselt ühistust ning nad on moodustanud oma esindajatest koosneva nõukogu kõrvale lisaks veel palgalistest töötajatest koosneva direktori institutsiooni. See on vajalik ka seepärast, et mõnda liiki ühistu liikmetel (nt toorainetootjate poolt moodustatud töötlemisturustusühistud) ei ole võimalik oma põhitöö kõrvalt palgalise töötajana ühistut juhtida. Kui nõukogu liikmed vastutavad liikmete ees, siis palgaline juhatuse või direktor oma meeskonnaga vastutavad liikmetest koosneva nõukogu ees. Nõukogu töötab välja ja kehtestab tegevuspoliitika üldised suunad, kuid nende elluviiaks on palgaline juhtkond. Sageli on väga raske tõmmata selget joont poliitika kujundamise ja selle praktilise teostamise vahele. Vastutuse jagamine nõukogu ja palgalise juhatuse või direktori meeskonna vahel peaks olema võimalikult täpselt ja detailselt määratud. See peab olema selgelt eristatav ja arusaadav ka liikmetele. Vastasel korral on raske otsustada nõukogu ja juhatuse või direktori meeskonna pädevuse üle.

Sõltuvalt sellest, milline on väljakujunenud võimu vahekord nõukogu ja palgalise juhtkonna (juhatuse ja/või peadirektori) vahel, võib esile tulla neli põhimõtteliselt erinevat olukorda ühistu juhtimisel.

- **Järelevalve nõukogu** – sellisel juhul ei ole võimu nõukogul ega ka juhatusel. Mõlemad juhinduvad oma tegevuses rangelt üldkoosoleku poolt antud konkreetsetest suunistest. Nii nõukogu kui juhatuse suhe on aruandekohustuslikud üldkoosoleku ees. Selline nõukogu ja juhatuse suhe on soovitatav kehtestada üldkoosoleku poolt juhtudel, kui tegemist on suhteliselt väikeste ühistutega, kus sisulisi otsuseid teeb ainult üldkoosolek.
- **Korraline nõukogu** – nõukogule ei ole liikmete poolt antud ühistu tegevust korraldavat võimu. See on üldkoosoleku volitustega palgalisel juhtkonnal. Kuna nõukogul on ainult nõuandev roll, siis vastutust üldkoosoleku ees kannab palgaline juhtkond.
- **Määrav nõukogu** – olukord on eelmise juhtumiga võrreldes vastupidine. Nõukogul on määrav võim palgalise juhtkonna ja peadirektori institutsiooni üle, kes täidavad ainult nõukogult saadud käsked ja korraldusi. Vastutust üldkoosoleku ees kannab sel juhul loomulikult ainult nõukogu, kes on üldkoosoleku ees aruandekohustuslik.
- **Osalev nõukogu** – nõukogul ja palgalisel juhtkonnal on võimu võrdselt. Sellisel juhul osaleb nõukogu palgalise juhtkonna institutsiooni tegevuses koostööpartnerina. Nõukogu otsib ceskätt liikmeid rahuldavaid konsensus-

likke lahendusi koos juhatuse või peadirektori institutsiooniga. Mõlemad on aruandekohustuslikud üldkoosoleku ees ja sageli esitavad üldkoosolekule ühisettekande.

Olenevalt ühistu liigist ja tegevusalast tuleks igal ühistu liikmel ja ka üldkoosolekul selgeks teha, milline peaks olema nõukogu ja palgalise juhtkonna võimusuhe konkreetses ühistus. Kui võimu vahekorrad on selgeks räägitud ja üldkoosoleku otsusega kehtestatud, siis on väiksem võimalus ka ühistut kahjustavate võimukonfliktide tekkel. Samuti saab liikmetele täpselt selgeks, millised võimupiirid nad ühele või teisele institutsioonile kehtestavad ja kellelt mida nõuda või küsida.

Kuna üldkoosoleku kokkukutsumine on kulukas ning liikmete jaoks võrdlemisi koormav tegevus, siis delegeerivad ühistu liikmed mitmete lihtsamate ning vähem tähtsate ülesannete täitmise valitud nõukogu liikmetele. Nõukogu liikmed moodustavad nõukogu ja valivad endi hulgast nõukogu esimehe, kuid seda võib vastavalt põhikirjale teha ka üldkoosolek. Väikestes ühistutes, kus puudub vajadus volikogu järele, valib nõukogu liikmed ja nõukogu esimehe üldkoosolek.

Seevastu keskliitudes ja keskühistutes on volikogul ja nõukogul suurem liikmeid esindav ja juhatuse tööd suunav roll. Nõukogu liikmed eesotsas esimehega valib nendel juhtudel volikogu, kes on seetõttu ka vastutav üldkoosoleku ees. Nõukogu (volikogu) ja juhatuse ning direktiooni vahel tuleb tööülesanded üsnagi täpselt ära jaotada. Praktika näitab, et kui ülesandeid ja vastutust ei ole täpselt jaotatud, siis tekivad õige varsti suuremad või väiksemad eriarvamused, mis võivad põhjustada ka tõsisemaid konflikte ning arusaamatusi, k.a nõukogu või juhatuse liikmete ennetähtaegne tagasikutsumine, umbusaldusavaldused nõukogu esimehele ja teistele ühistuliste ühenduste juhtidele jms. Kindlasti toob see kahju ühistule ja selle kaudu ka ühistu liikmetele.

Nõukogu ja juhatuse liikmeteks valitakse isikud, kellel on selge ülevaade ühistu eesmärkidest, oma kohustustest ja vastutusest. Samuti peab juhatuse liige evima teadmisi ühistu majandustegevuse analüüsimiseks ja operatiivseks otsuste tegemiseks, lisaks omama küllaltki häid teadmisi ning suurt ettenägemise võimet ühistu tulevikusuundumuste kavandamiseks.

Nõukogus on sõltuvalt ühistu suurusest ja tegevuse spetsiifikast (mono- või multifunktsionaalsed ühistud) tavaliselt 3–5–12 liiget. Suuremate ühistute nõukogudesse (Põhjamaades ka juhatustesse) koopteeritakse sageli ka juhatuse esimees või peadirektor ning töötajaskonna esindaja. Sageli ei anta neile hääleõigust, kuid nad saavad otsuseid mõjutada sõnaõiguse kaudu. Kui tegemist on väga suurte ühistuliste ühendustega, siis moodustatakse nõukogu kõrvale ajutisi, harvem alalisi komisjone (näiteks alaliselt tegutsevad valimiskomisjon ja arenduskomisjon). Komisjonid jälgivad mingit kitsamat tegevusvaldkonda ja teevad nõukogule ettepanekuid ühistu tegevust parendavate otsuste vastuvõtmiseks. Komisjonid tegutsevad nõukogu poolt antud volituste piires. Tuleb veel märkida, et nõukogu ei tohi komisjonile delegeerida otsuste tegemist.

Nõukogu on ühistu kõige tähtsam tööorgan. Nõukogu liikmed tõlgendavad koos palgalise juhtkonnaga liikmete soovitatavat poliitikat, valmistavad ette ja täidavad üldkoosolekute otsuseid ning organiseerivad liikmetele osutatavaid teenuseid. Nõukogu otsustab ühistu juhtimise praktilised küsimused. Tuleb rõhutada, et nõukogu liikmed võivad tegutseda ainult nõukoguna. Nõukogu üksikliikmetel, kui neil ei ole juhatuse või nõukogu erivolitusi, ei ole mingit täitvat funktsiooni ega ka võimu. Võimu realiseerib nõukogu oma kirjalike otsuste kaudu.

4.5. Nõukogu liikmete kohustused ja vastutus

Nõukogu liikmete kohustused ja vastutus on aja jooksul välja kujunenud. Sageli oleneb kohustuste ja vastutuse määr sellest, kui palju on nõukogule ja palgalisele juhatusele üldkoosolek andnud volitusi ehk võimu tegutsemiseks. Samuti sõltub võimutäius sellest, millist tüüpi nõukoguga on tegemist (vt p 4.4). Üldjuhul on nii, **et mida rohkem võimu on üldkoosolek andnud, seda suurem on ka vastutus.**

Kohustuste ja vastutuse jaotamisel on üldkoosolekul ja volikogul kasulik silmas pida nõukogu ja palgalise juhtkonna liikmete tööülesandeid:

- ühistu eesmärkidele vastava tegevuspoliitika kavandamine ja sõnastamine ning pärast selle kinnitamist üldkoosoleku poolt ka selle täideviimine;
- pädeva juhatuse valik, tema töölevõtmine (töölepingu sõlmimine), võimupiiride määramine ja seejärel tegevusse mittesekkumine;
- nõukogu ametnike ja nõunike valimine ja töölevõtmine;
- ühistu finantsmajandusliku tegevuse juhtimine (kapitali suurendamine, volitatud piires laenuvõtmise otsuste tegemine, fondidest väljamaksete tegemine ja kontrollimine, liikmetele tagasi- ja juurdemaksete jaotamise viisi ning dividendide maksmise korra eelnõu koostamine ja selle esitamine üldkoosolekule, ühistu rahaliste vahendite hoidmise otsustamine, finantsaruannete koostamine);
- ühistu tegevuse revideerimise tagamine (välisrevidentide valik, nendega lepingute sõlmimine, tööttingimuste tagamine revisjonile);
- ühistule mittesobilike ametnike tagandamine, vabanenud juhatuse liikmete asemele uute liikmete valimise korraldamine või asendusliikmete ametisse kutsumine;
- nõukogu koosolekute korraldamine, nende protokollimine ja protokollide ning kirjavahetuse säilitamine;
- palgalisele juhtkonnale antud volituste piires lepingute (töö-, laenu-, liisingu-, rendilepingud ja muud koostöölepingud) sõlmimine;
- ühistu tegevuseks vajalike ühistusiseste hinna-, müügi-, juhtimis- ja töökorralduse eeskirjade väljatöötamine ja kehtestamine;
- ühistu personalipoliitika kujundamine, palgalise juhtkonna struktuuri kinnitamine, palgaskaalade kehtestamine ja preemiate ning muude hüvitiste maksmise korra kinnitamine ja kehtestamine;
- ühistu töötulemuste hindamine ja edaspidise tegevuse planeerimine;

- ühistu liikmete vastuvõtmine ja väljaarvamine, liikmete registri pidamise korraldamine;
- selliste esindusisikute määramine, kes esindavad ühistut ilma volikirjata, erivolituste andmine nõukogu liikmetele ja palgalisele juhtkonnale;
- majandusaasta aruande koostamine ja bilansi esitamine volikogule ning üldkoosolekule;
- juhatuselt järgmise majandusaasta eelarve saamise järel selle läbivaatamine ja esitamine volikogule ja üldkoosolekule;
- nõukogu aruande koostamine ja esitamine volikogule ning üldkoosolekule;
- üldkoosoleku otsuste eelnõude ettevalmistamine;
- selliste põhikirjaga ettenähtud kohustuste täitmine, mis ei kuulu üldkoosoleku pädevusse.

Sageli on nõukogu liikmete vahel ülesanded mingite konkreetsete tegevusalade kaupa ära jaotatud. Näiteks üks liige vastutab info, nõuande ja täiendõppe eest, teine tegeleb palgaliste töötajate probleemidega ja personali valikuga, kolmas finantsküsimumustega, neljas koordineerib tootmist ja ühistu arendamist, viies tegeleb turustamise probleemidega jne. Mõnikord on nõukogu liikmete vahel jaotatud ka liikmetega suhtlemine (ühel üks, teisel teine piirkond jne). Sel viisil saab nõukogu operatiivset infot otse liikmetelt ja on teadlik kohtadel üles kerkinud probleemidest.

4.6. Nõukogu ja juhatuse liikmete eetilised käitumisnormid

Aja jooksul on nõukogu ja juhatuse liikmete jaoks fikseeritud eetilised käitumisnormid, millest iga nõukogu või juhatuse liige peaks kinni pidama.

- Ükskõik, millised kohustused ja õigused nõukogu/juhatuse liikmel ka on, peab ta tegutsedes tundma ennast isiklikult vastutavana igasuguse kahjustuse või ülekohtu eest, mida ühistu tema lohaka tegevuse või tegemata jätmise tõttu peab kannatama.
- Kui nõukogu/juhatuse liikme huvide ja ühistu huvide vahel tekib konflikt, peaks liige loobuma selle punkti hääletamisest, mis tuleks fikseerida nõukogu või juhatuse koosoleku protokollis.
- Iga nõukogu/juhatuse liige peab välja ütleva oma arvamuse, kui ta leiab, et enamuse soovitatud tegevus on väär. Eriarvamus tuleb protokollida, mis on vajalik selleks, et vabastada eri-arvamusele jäänud liige

tekkinud kahju korral vastutusest, mille põhjustas teiste poolt vastuvõetud väärotsus.

- Kui on tegemist nõukogu/juhatuse liikme pettusega või kohustuste mittetäitmisega, siis peavad eksinud liikmed seda kohe tunnistama ja võtma teadmiseks, et nad on ühistule tekitanud kahju, mille nad heastavad.
- Nõukogu/juhatuse liige peab olema teistele eeskujuks, olema aktiivne ühistu liige ja kasutama maksimaalselt ühistu teenuseid.
- Nõukogu/juhatuse liikmel peavad olema head majandusalased teadmised ja ta peab olema suuteline analüüsima ühistu majanduslikku tegevust.
- Nõukogu/juhatuse liige peab oskama suhelda inimestega, ta peab olema hea läbirääkija ning aktiivse eluhoiakuga.
- Nõukogu/juhatuse liige peab olema lojaalne ühistule, kandma endas ühistegevuse aateid, tundma ühistegevuse põhimõtteid ning tegema aktiivset koostööd teiste liikmetega.
- Nõukogu/juhatuse liikmel peab olema ausa inimese maine, kes ei looda erisoodustustele.
- Nõukogu/juhatuse liige peab olema otsustusvõimeline, taktitundeline, võimalikult objektiivne, iseseisev mõtleja ning optimistliku ning loova mõttega inimene.
- Need inimesed, kes leiavad, et nad ei vasta eespool esitatud nõuetele, peaksid oma võimekust tõsiselt analüüsima ja vajadusel enda käitumist korrigeerima. Kui nad leiavad, et ka seejärel ei ole nad võimelised neid nõudeid täitma, peaksid nad enda kandidatuuri nõukogu/juhatuse liikme kohale ülesseadmisel tänuga tagasi lükkama.

Lisaks eeltoodud käitumisnõuetele on nõukogu ja juhatuse liikme kui üksikisiku jaoks sõnastatud ka teatud keelud, mis omavad rohkem moraalset/eeetilist tähendust ning tavaliselt ei ole neid ühistu põhikirjas fikseeritud. Küll on nad kohased kirja panna ühistu kodukorras.

Nõukogu ja juhatuse liikmetel on keelatud:

- sekkuda oma isiklikes huvides ühistu juhtimistegevusse;
- anda suusõnalisi korraldusi direktorile ja tema meeskonnale, rääkimata teistest palgalistest töötajatest (direktorile antakse korraldused nõukogu või juhatuse otsustega);
- paluda või loota ühistult soodustusi;
- esineda juhatuse nimel, kui pole selleks volitusi;
- tööalaselt näidata soosivat suhtumist sugulastesse ja sõpradesse.

On arusaadav, et nõukogu või palgaline juhatus teeb vahel ka ekslikke otsuseid, mille tulemusena ühistu kannab kahju. Kui oli tegemist suurt riski nõudnud otsusega, mis tõid ühistule kahju, siis tuleb vahet teha, kas tegemist oli **nõukogu või juhatuse asjatundmatusega või nõukogu/juhatuse liikmete omakasu huvides**

tehtud sihiliku kahjurlusega. Asjatundmatuse eest tavaliselt ei karistata ja seda annab parandada täiendõppe või uute juhatuse liikmete valimisega. Seevastu tuleb ühistu liikmetel olla väga range juhul, kui selgub, et nõukogu/juhatus liikmed on tegutsenud omakasu huvides. Üldjuhul seda olukorda ei anna parandada ning eksinud nõukogu või juhatuse liikmed tuleb tagandada.

4.7. Nõukogu esimees ja ühistu juhataja

Tavaliselt valivad nõukogu liikmed enda hulgast nõukogu esimehe. Kui ühistulise ühenduse põhikirjas on ette nähtud muu moodus nõukogu esimehe valimiseks, siis tuleb järgida põhikirja. Väga väikeste ühistute (kuni kümme liiget) liikmed võivad endi hulgast valida ka **ühistu juhataja**, kellel on palgalise juhtkonna volitused. Nõukogu esimehe pädevus määratakse ühistu põhikirjas. Nõukogu ja juhatuse võivad oma volituste piires anda juhatuse esimehele täiendavaid õigusi, kui see ei ole vastuolus seaduse ja põhikirjaga.

Nõukogu esimees kavandab nõukogu koosolekud ja nende päevakorra ning juhib ka koosolekuid. Tema äraolekul teeb seda mõni teine selleks volitatud nõukogu liige. Suuremates ühistutes valib nõukogu enda liikmete hulgast aseesimehe, kes korraldab nõukogu tööd esimehe äraolekul.

Nõukogu juhib ühistut **nõukogu otsustega**, nõukogu esimees käskkirju ei anna. Nõukogu liikmed palkavad vajadusel tööle juhatuse esimehe ja juhatuse liikmed ning vastavalt põhikirjale osalevad ka teiste palgaliste juhtisikute määramisel (valivad direktori, kooskõlastavad direktori valitud asetäitjate, ühistu ettevõtete, osakondade ja filiaalide direktorite ja juhatajate töölevõtmise).

5. JUHATUS (direktsioon) JA TEGEVJUHTKOND

Suurtes ühistutes juhivad ühistu ettevõtteid peale valitud nõukogude veel juhatused, peadirektor ja direktorite nõukogud, mis koosnevad ühistu ettevõtete (aktsiaseltside) tegevjuhtidest. Juhatuse ja tegevjuhtkonna põhieesmärgiks on tagada ühistu ettevõtete kasumlik tegevus.

VAHEMÄRKUS: Kui Põhjamaades (Soome, Rootsi, Norra, Taani) on tavaks, et ühistu juhatusse kuuluvad ainult ühistu liikmed ning ühistu palgaliste töötajatena tegutsevad tegevessimehed või direktorid (kontsernidel ka peadirektorid), siis Eesti seadustest tulenevalt täidavad direktorite funktsioone palgalised juhatused (juhataja), mis ei pruugi koosneda ühistu liikmetest. Lihtsustatult on Põhjamaade ühistute direksioonid sarnased Eestis tegutsevate ühistute juhatustega. Seda on vaja teada inimestel, kes tutvuvad Põhjamaade ühistutega ja puutuvad kokku sealsete ühistute juhtimisega.

Juhatuse (direksiooni) kohuseks on võimalikult hästi täita oma ülesandeid ühistu liikmete teenindamisel. Selleks kasutab juhatus tema poolt palgatud tööjõudu, tema käsutusse usaldatud liikmete vara, seadmeid, materjale, raha ja informatsiooni.

Juhatuse ülesanded on:

- ühistu majandustegevuse igapäevane korraldamine ja üldkoosoleku poolt kinnitatud äri- ja tegevusplaanide realiseerimine;
- ühistu arenguplaanide koostamine ja nende esitamine juhatusale;
- ühistu osakondade, filiaalide ja ettevõtete üldjuhtimine – tegevuse planeerimine, organiseerimine, juhtimine, koordineerimine ning kontrollimine;
- ühistu finants- ja äriplaanide koostamine ning ettepanekute tegemine nende realiseerimiseks;
- ettepanekute tegemine uute ettevõtete avamiseks ja vanade sulgemiseks;
- teiste ettevõtete ja organisatsioonidega koostöö arendamiseks vajalike koostöölepingute ettevalmistamine;
- ühistu ettevõtete direktorite ja muu teenindava personali palkamine ning nendega töölepingute sõlmimine;
- muude juhatuse otsustega määratud ülesannete täitmine.

Ühistu juhatusel tuleb eespool nimetatud ülesannete täitmiseks mobiliseerida kogu palgaline personal, teha selles vajalikke muudatusi ning luua nõukoguga asjalikud koostöösuhted. Juhatus peab suutma käsitada ühistu probleeme terviklikult ning mitte tegema eelistusi ühele või teisele struktuuriüksusele või liikmele.

Erineva suurusega ühistute majandustegevuse juhtimine eeldab ka erinevate võimete ga juhatust/juhatuse esimeest. On suur vahe, kas ühistul on ainult üks väikene, paari-kümne töötajaga ettevõtte või on tegemist mitmesajast ettevõttest ning kümnetest tuhandetest töötajatest koosneva ühistulise kontserniga. Väiksemate ettevõtete puhul piisab, kui juhatus valdab konkreetseid majandustegevusi. Suurtes ühistulistest kontsernides tuleb juhatusel tahes-tahtmata tegeleda ka majanduspoliitikaga, olla kursis maailmas toimuvate majandusprotsessidega ning turuolukordade muutustega. Tuleb teada ja osata prognoosida ning läbi näha konkurentide tegevusplaan ja ette näha ka üldpoliitilisi olukorra muudatusi. Kõik see eeldab juhatuselt peale tehniliste oskuste ja inimeste hea juhtimisvõime ka avarat silmaringi ning head majanduspoliitilist vaistu.

Juhatuse esimehe isik (direktor) on ühistule väga vajalik ja oluline isik. Tema tööd

tuleb vääriliselt hinnata ja tasustada. Kokkuhoid juhatusesimehe ja tema meeskonna palkade arvel tasub peaaegu alati kurjalt kätte. Saamatu, omakasupüüdlik ja ebakompetentne juhatusesimees põhjustab ühistuliikmetele alati kahju, halvemal juhul ühistu huku. Kui juhatusesimees ja tema meeskond saavad väärilise tasu, siis on võimalik neile esitada ka kõrgendatud nõudmisi. Nende täitmisest tulenev kasu kaalub mitmeid kordi üles juhatusesimehele makstava suhteliselt kõrge töötasu. Loomulikult ei tohi töötasude ja preemiade määramisel ka liialdada. See peab olema vastavuses isiku kvalifikatsiooniga ja isikuumadustega ning arvestama ka „valgekraede“ turul kujunenud hindu. Väikestel ja kindla turunišiga ühistutel tuleb leppida väiksemate võimetega juhatusesimehega, kelle tööjõuturu hind on madalam. Ühistuliikmetel pole sellisel juhul majanduslikult kasulik palgata endale tipptasemega, kuid väga kallist juhatusesimeest, keda nad ei suuda koormata ja ära kasutada.

Enamik nõukogusid toetub oma tegevuses eeskätt võimekale juhatusesimehele, kelle tegevjuhtkonna koosseisu kuuluvad spetsialistid on paljudes üksikküsimustes juhatuseliikmetest asjatundlikumad. Juhatusesimehe meeskonnal on sageli ka rohkem informatsiooni, mille põhjal saab ta teha paremaid otsuseid. Eriti oluline on see teaberikastes ühistutes (ühistulised tööstus- ja kaubanduskontsernid, info ja nõuandega tegelevad ühistud, keeruka tehnoloogiaga tööstusettevõtted), kus olulist rolli etendavad infot valdavad, seda sünteesivad ja analüüsivad professionaalsed spetsialistid.

Nõukogu ja juhatusesimehe vahel peab valitsema tihe koostöö. Kui nõukogu liikmete (eriti esimehe) ja juhatusesimehe (direktori) vaimsed võimed suuresti erinevad, on võimalikud ka tõsised arusaamatused ja konfliktid. Sel juhul ei ole olulist tähtsust, kumb on tegelikult targem. Nõukogu ja juhatusesimehe vahelised konfliktid ei vii ühistut edasi, vaid põhjustavad ühistule üldjuhul kahju, eriti juhul kui juhatusesimees on nõukogu esimehest võimekam. Parim tulemus saavutatakse siis, kui nõukogu esimehe ja juhatusesimehe võimed ning oskused on enam-vähem ühesugused ning tegemist on vastastikust autoriteeti omavate juhtisikutega.

VAHEMÄRKUS: Kuigi me puudutame nõukogu ja juhatusesimehe vahelisi suhteid ainult möödamminnes, tuleb märkida, et sageli on see ühistute elus üks olulisimaid. Siinkohal tuleb eriti ilmekalt esile ühistuliikmete ülisuur vastutus juhtide valikul ja valimiste korraldamisel. Ühistu üksiklikmed on ju otseselt vastutavad selle eest, et nõukogudesse ja juhatustesse valitaks võimalikult hea haridusega asjatundlikud ja laia silmaringiga inimesed.

6. OMANIKE ROLL JA LIIDRITE VALIK

Praktikas näeme, et ühed ettevõtted arenevad jõudsalt, teised kiratsevad ja kolmandad lähevad koguni pankrotti ning lõpetavad tegevuse. Riigist sõltumatute ja armutus konkurentsist tegutsevate majandusorganisatsioonide puhul saab õige pea selgeks, milliste eesotsas on võimekad juhid, millistes mitte. Kõikide eraettevõtete puhul, mille hulka tuleb arvata ka ühistud, sõltub firma edukus eeskätt selle **omanikust** ehk **PEREMEHEST**. Ühistute omanikeks-peremeesteks on liikmed ja eripäraks see, et peremehi on väga palju, vahel isegi kümneid tuhandeid ja enamgi. On selge, et kõik korraga ei saa ühistut juhtida. Sellepärast annavadki ühistu liikmed juhtimise üle nende poolt valitud ja volitatud isikutele. Liidrite valimised on ühistutes suursündmuseks. Valimised toimuvad praktikas tunnustuse leidnud põhimõtete ja reeglite alusel. Kui ühistud neid reegleid järgivad, on võimalik valida ühistule ka head ja võimekad juhid.

Ühistuliste ühenduste (ühistud, liidud, erakonnad, vallad) liikmed valivad organisatsiooni juhtideks isikud, keda nimetatakse üldnimetusega ASEMIKUD. Kõik valitud asemikud saavad organisatsiooni juhtida ainult seni, kui seda lubavad omanikud, ühistute puhul liikmed. Mitte keegi teine ei saa sundida omanikke tegema valesid otsuseid. Kui liikmed leiavad, et asemikud juhivad ühistut halvasti, vahetatakse nad demokraatlike valimiste kaudu teiste vastu välja.

VAHEMÄRKUS: Küllalt sageli leidub ka ühistuliste ühenduste liikmete hulgas omakasupüüdlikke ja kõrgendatud saamahimuga isikuid. Tavaliselt üritavad need kõikvõimalike võtete ja mahhinatsioonidega pääseda võimule ehk saada valituks ühistu juhtorganitesse. Need inimesed tuleb liikmetel ära tunda. Selleks tuleks liikmetel täpselt jälgida, kas konkreetne isik kasutab mõnda järgmistest võtetest. Esiteks on sellised isikud olemasoleva juhatuse ja nõukogu tegevuse suhtes põhjendamatult ülikriitilised ja sarkastilised. Teiseks kasutavad nad kõlvatuid võtteid enesereklaamiks ja -upitamiseks. Kolmandaks levitavad nad aktiivselt laimu- ja kuulujutte oma võimalike konkurentide kohta. Neljandaks šantažeerivad ja ähvardavad nad teisi ühistu liikmeid sooviga saada endale nende hääled. Viiendaks lubavad nad valimisvõidu puhul teistele liikmetele tulusaid ametikohti ning annavad ka suuri lubadusi, mis sageli on ebareaalised. Taoliste juhtumite avastamisel peaks iga lüge täpsemalt selgitama sellise isiku tagapõhja ja tegema endale selgeks, kas tegemist on ausameelse juhikandidaadiga või aferistiga, kes tegutseb ainult omakasu silmas pidades.

Kui ühistu asjad ei edene, on ühistu etteotsa saanud asjatundmatud ning omakasupüüdlikud inimesed. Selles ei maksa süüdistada valitud juhte, vaid süüdi on eeskätt ühistu liikmed-omanikud, kes on need inimesed asemikeks valinud või juhtivatele kohtadele palganud. Et saada heaks liikmeks, on vaja endale täpselt selgeks teha ühistu tegevuse peamised eesmärgid, ühistuliste ühenduste juhtimise ja ka ühistege-

vuse rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtted. Selleks korraldavadki ühistud oma liikmeskonnale kõikvõimalikke õppusi ja täienduskursusi, millest tuleks kõikidel liikmetel tingimata osa võtta. Kui ühistu juhtkond ei korralda liikmetele täiendõpet ega anna piisavalt informatsiooni ühistu majanduslikust seisust, on see üheks märgiks, et juhtkond on kas eemaldunud liikmetest või on nad ühistu majandustegevust oma huvides ära kasutanud. Head juhid ei pelga oma liikmeid, pigem vastupidi, otsivad nendega kõikvõimalikel juhtudel kontakti.

Liikmete kohustused ja vastutus liidrite valikul

- Iga liige peab hoolitsema selle eest, et tema asemikeks ühistu juhtimisel saaksid ausad, omakasupüüdmatud, aatelised, töökad ja asjatundlikud inimesed. Selleks tuleb liikmetel endale selgeks teha kõikide võimalike kandidaatide isikuomadused, uurida nende senise tegevuse tagamaid, küsida arvamust kandidaate tundvatelt vanematelt ja autoriteetsetelt liikmetelt, vestelda isiklikult võimalike kandidaatidega ning kujundada selle põhjal välja oma isiklikud eelistused kõikide kandidaatide suhtes. Oma otsuse saab iga liige realiseerida üldkoosolekul, kui ta annab hääle tema hinges valituks osutunud kandidaadi poolt.
- Kui liige on valitud üldkoosoleku delegaadiks, lasub tal veelgi suurem vastutus. Ta ei esinda sel juhul üldkoosolekul ainult ennast, vaid suuremat hulka liikmeid. Delegaadil on lausa kohustus kokku kutsuda teda valinud liikmed ning koos nendega tõsiselt arutada kõiki juhikandidaate ning kujundada välja liikmete üldine seisukoht, millega ta esineb üldkoosolekul. Sageli võtavad delegaadid valimiste eel ka koosolekul sõna ning põhjendavad, miks nad üht või teist kandidaati pooldavad või miks nad mõnda kandidaati ei toeta.
- Kui ühistu eesotsas on kõigiti asjatundlikud juhid, kes asendavad peremehi hoolega ja kohusetundlikult, siis peavad liikmed hoolitsema ka selle eest, et keegi isiklikust kasu- või auahnusest ei kisuks alla asemike autoriteeti selleks, et ise mõjule pääseda ja tublide juhtide asemele juhuslikke ning mõjutatavaid tegelasi valida. Seepärast **on oluline, et ühistute liikmed tunneksid oma juhte**. Kui nad näevad, et keegi püüab ebaõiglaselt juhte süüdistada, tuleb viivitamatult sekkuda ja avalikustada ambitsioonika liikme tegevuse tõeline olemus ja tagamaad. Kui aga asjast teadlik liige vaikib, võib juhtuda, et ühis-

tu etteotsa satubki intrigandist asjatundmatu asemik, kelle tegevuse tagajärjel võib ühistu kanda väga suurt kahju.

- Noortes ühistutes on juhtide valik ja liikmete vastutus veelgi suurem kui vanades ühistutes. Sageli ei tunta liikmeid ja juhte nii põhjalikult, et vältida vigu. Võib juhtuda, et asutamiskoosolekul valitud juhid ei suuda ühistut vajalikul tasemel juhtida. Siis on liikmete kohus viivitamatult selgitada, milles seisnevad ühistu allakäigu põhjused ja kes asemikest ei suuda täita talle pandud ülesandeid. Vajaduse korral tuleb kokku kutsuda erakorraline üldkoosolek ja asemike tegevust seal põhjalikult arutada. Kui liikmed on pinnapealsed, võib juhtuda, et nad valivad juhtideks uued ja veelgi saamatumad jutumehed, kes tegelikult ongi ühistu allakäigu põhjustanud. Nii on paraku tegelikus elus juhtunud. Isiklikest ambitsioonidest lähtuvad tegelased on sageli nii kavalad, et on suutnud isegi üldkoosoleku enamiku juhtida väärale teele ning sellega ühistu hukutanud. Selliseid juhtumeid saab vältida, kui liikmed avavad oma sõnavõttudes ühe või teise isiku tegelikud taotlused ja nende tegutsemise tagamaad, mis muidu võivad otsustajate eest varjule jääda.

VAHEMÄRKUS: Psühholoogid on esile toonud veel ühe asjaolu, mis on ühelt poolt inimlik, kuid võib põhjustada ühistutes tõsiseid probleeme. Võrdsesse olukorda asetatud inimeste hulgast, st nende endi hulgast, tuleb ühistu liikmetel valida kõige paremad juhid. Kahtlematult on liikmete seas häid ja väga häid kandidaate, vahel on mõni koguni ülihea kandidaat, kes paistab teiste hulgast eriliselt välja. Tema taustal tunnevad vähem võimekad juhhipositsioonile kandideerijad ennast alaväärsena. Mida nad teevad? Selle asemel, et valida tippjuhi positsioonile üliheade isikuomadustega eriti võimekas tippjuht, hakatakse teda hoopiski kritiseerima ja maha tegema. Seda tehakse kahel põhjusel: esiteks soovitakse tõsta enda positsiooni teiste silmis ja teiseks soovivad vähem võimekad juhikandidaadid saada ise juhtpositsioonile. Käiku lastakse ka alatud võtted. Nii juhtubki, et ühistu jääb ilma üliheast juhist ning tema asemele valitakse keskpäraste võimetega „ohutu“ keskpärane. Taolist olukorda oleme näinud ka riigikogu ja kohalike omavalitsuste volikogude valimistel. Valimiselsete debattide käigus annavad tooni eriti võimuahned isikud, kellel sageli pole küllaldaselt teadmisi ega ka häid isikuomadusi riigikogus või ka volikogus töötamiseks. Nende isikute varju jäävad aga tõelised aatemebed-naised, kes tihti keelduvad isegi kandideerimisest. Aateinimestele ei meeldi ebaeetilised võtted valimistel ja nad ei soovi osa võtta nn mudamaadlusest.

Eelnevast näemegi, kui suur on tegelikult liikme-omaniku vastutus ühistu juhtimisel ka siis, kui ta ise asemikuks või delegaadiks pole valitud. Sellise olukorra lahendamiseks üheseid ja häid soovitusi pole olemas. Ainult aeg sõelub ühistu liikmeskonnast välja nii head ja võimekad juhid kui ka intrigandid ja võimuahned isikud.

7. NÕUKOGU JA JUHATUSE LIIKMETE ROTATSIOON

Ühistute tegevuses on väga olulisel kohal järjepidevus, st ühistu peab tegutsema kogu aeg stabiilselt ja usaldust äratavalt. Juhtkondade sage vahetus ja juhtimisstiili muutus mõjub halvasti ühistu siseelule ning põhjustab asjatuid kulutusi. Samuti kahjustavad kõikvõimalikud juhtimisvõnked ja äkilised ning põhimõttelised järsud strateegilised suunamuutused ühistu mainet ka väliskeskkonnas ning turgudel partnerite seas.

Sageli valitakse isikuid ühistute juhtorganitesse kord 3–5 aasta tagant. Iga kord tuleb uuel juhatusel alustada nn otsast peale. Uus koosseis ei ole küllaldaselt kursis ühistu asjadega, mistõttu aeglustub otsuste tegemine ning ühistu kannab kahju. Sellise olukorra vältimiseks on välja mõeldud nõukogu ja juhatuse liikmete **rotatsioon**. See seisneb selles, et korralistel valimistel täidetakse uute inimestega ainult osa vabadest kohtadest. Näiteks on ühistu põhikirjaga kehtestatud, et igal aastal valitakse 25% nõukogu ja juhatuse liikmete kohtadest. Uute liikmete valimised toimuvad sel juhul iga-aastastel üldkoosolekutel ning nõukogu ja juhatuse koosseis vahetuvad teoreetiliselt nelja aasta tagant. Tavaliselt on nii, et oma aja ametis olnud nõukogu või juhatuse liiget võib ka järgmiseks valimisperioodiks tagasi valida, kui liikmed nii soovivad.

Rotatsiooni printsiibi rakendamine on problemaatiline ainult esimestel aastatel. Võtame näiteks juhtumi, kus nõukogu on kaheteistkümneliikmeline ning ta valitakse neljaks aastaks. Sellisel juhul tuleks toimida järgmiselt.

1. Üldkoosolek võtab vastu otsuse rotatsiooni printsiibi kasutusele võtmise kohta, igal aastal vahetatakse 25% juhatuselt.
2. Samal üldkoosolekul valitakse nõukogu täies koosseisus tavalises korras, kusjuures kõik valitud liikmed teavad, et nad võivad olla valitud ametis ainult ühe aasta.
3. Teise üldkoosoleku ettevalmistamise perioodil korraldab valimiskomisjon loosimise, mille tulemusena selgub kolm (12 : 4) isikut, kelle asemele valitakse järgmisel üldkoosolekul uued liikmed. Need isikud said nõukogu liikmed olla ainult ühe aasta.
4. Kolmandal aastal kordub põhimõtteliselt sama protseduur. Valimiskomisjon viib enne üldkoosolekut läbi loosimise esimesel aastal juhatusse valitud üheksa liikme hulgas ja siis selguvad järgmised kolm nõukogu liiget, kelle asemele valitakse üldkoosolekul uued liikmed. Eelmisel aastal valitud kolm uut liiget loosimisel ei osale.
5. Neljandal aastal korraldatakse viimane loosimine kuue esimesel aastal valitud liikme vahel, kellest kolm langeb nõukogust välja ja kelle asemele valitakse üldkoosolekul uued liikmed. Kahel eelmisel aastal valitud liikmed loosimises ei osale.

6. Viiendal aastal valitakse uued liikmed kolme neli aastat nõukogus olnud liikmete asemele.
7. Kuuendal aastal valitakse esimese loosimise järel valitud kolme nõukogu liikme asemele uued nõukogu liikmed ja sisuliselt ongi rotatsioon sellega rakendunud.

Rotatsiooni käivitumisel uueneb nõukogu koosseis igal aastal kolme uue liikme võrra ja sisuliselt mingit vahet ühistu juhtimisel ei teki.

Juhtorganite valimine on igale ühistule suursündmus ja seda korraldatakse üldjuhul pidulikus õhkkonnas. Ühtele on see kaotus, teistele võit. Valimistele järgneb argielu, kus uued nõukogu liikmed peavad tõestama oma võimekust. Sellest sõltub, kas valitud on väärinud oma kolleegide usaldust ja kas neil on võimalusi kandideerida ka järgmistel korralistel valimistel.

8. ISIKUTEVAHELISED SUHTED

Hästi korraldatud valimiste järel saavad ühistute juhatustesse ja nõukogudesse inimesed, kes on tavaliselt kõik head spetsialistid ja ka tugevad isiksused. See on ühelt poolt hea, kuid teiselt poolt toob kaasa ka probleeme, millega tuleb ühistute juhtimisel arvestada. Isikutevahelistest suhetest oleneb üsna palju ühistu edasises arengus ja tegevuses. Eriti olulised on juhatuses ja direksioonis olevate isikute omavahelised suhted.

Enamasti valitakse juhatuse üldkoosoleku poolt vägagi erinevate inimeste hulgast. Juhatuse esimehe ülesandeks on tagada nende hea koostöö, et kõik hakkaksid täie jõuga ühistu liikmete poolt seatud eesmärkide poole püüdlema. Suurttes ühistutes valitakse juhatusse väga tugevad ja võrdsete võimetega juhid, kes on harjunud tegutsema tippjuhtidena. Eriline roll on täita juhatuse esimehel. Tema kohuseks on panna tööle erineva maailmavaatega, hoiakutega, iseloomudega professionaalsed juhid. Samuti tuleb luua usalduslikud suhted peadirektori meeskonnaga. Tegelikult on peadirektoril mõnevõrra lihtsam. Tema on saanud valida endale meeskonna, juhatuse esimehel see võimalus puudub.

Eeltoodud asjaolud tingivad, et juhatuse liikmete kandidaatide valik on ühistutes üsnagi keeruline. Juba kandidaatide valides tuleb valimiskomisjonil selgitada, kas ja kuidas on suutelised tõhusaks koostööks nende poolt väljavalitud kandidaadid. Enesekesksed ja sageli autokraatse juhtimisstiiliga tippjuhid võivad olla küll väga tublid ja tulemuslikult töötada kohalikes ühistutes või väikestes ettevõtetes, kuid suurt kollegiaalsust nõudvaid otsuseid nad ei suuda teha ning lõpptulemusena võivad nad kasu asemel isegi kahju tuua.

Ka direktori valikul peavad juhatuse liikmed arvestama, kuidas direktori isik sobib kokku tööks mõnevõrra isepäise juhatusega. Mõni võib küll olla väga võimekas

majandusjuht, hea organisaator ja alluvatega suhtleja, kuid juhatuse liikmetega võivad tal tekkida konfliktid, mida on küllaltki raske lahendada.

On kõige parem, kui tippjuhid oleksid ise oma puudustest üksteisega suhtlemisel teadlikud ja püüaksid ise neis peituvaid vastuolusid rahumeelselt lahendada. Sageli arvatakse, et sassiläänud suhete normaliseerimiseks piisab, kui mõned eriti isepäised juhid uute vastu välja vahetada. Enne kui hakata organiseerima uusi erakorralisi valimisi või esitada umbusaldusavaldusi, tuleks rahulikult välja selgitada siiski kõik juhatuse töö mittelaabumise põhjused. Vajadusel võib appi kutsuda juhtimisspetsialisti või psühholoogi. Nemad teeksid kindlaks, kus asuvad konfliktide peapõhjused ja esitaksid ka ettepanekuid nende kõrvaldamiseks. Haritud inimestena saavad juhatuse liikmed olukorrast ilmselt aru ja iga liige korrigeerib oma käitumist nii, et see ühistööle rohkem kasuks tuleks. Sisekliima parandamise huvides on vaja vahetevahel ka tippjuhtidel vabamas õhkkonnas (näiteks saunas, reisil) suud puhtaks rääkida. See tervendab juhtkonnas tööõhkkonda, maandab psühholoogilisi pingeid ning arendab ka enesekriitilist mõtlemist.

8.1. Tippjuhid ja spetsialistid

Sageli tehakse vahet tippjuhtide ja spetsialistide vahel.

Tippjuhtideks tuleks valida inimesed, kes on suutelised teisi motiveerima, on ise väga aktiivsed ja ideederikkad ning võimelised oma ideid ka realiseerima. Tippjuhi tunneb ära suure töövõime, hea stressitaluvuse, ideede külluse, hea hariduse ja teiste tippjuhtide poolt tunnustatuse, autoriteedi järgi.

Spetsialistideks nimetatakse inimesi, kes paistavad silma väga põhjalike teadmistega oma erialal. Nad on võimelised ennastunustavalt töötama ja probleemidele lahendusi otsima. Sageli on nad aga ka kergesti ärrituvad ning solvuvad ka suhteliselt väikeste asjade peale, vahel avaldavad enneolematut põikpäisust ning on ka isekad. Nendega peavad juhid oskama käituda, kui nad soovivad saavutada maksimaalseid tulemusi. Spetsialistid on ettevõttele väga vajalikud inimesed, eriti inforikastes firmades.

Oskus töötada spetsialistidega on direktorite ja tippjuhtide viimase aja üks suuremaid probleeme. Paljud vanemad tippjuhid ei tule infoühiskonnas funktsioneerivate ühistute juhtimisega enam hästi toime. Kahtlematult on ideaalne demokraatia ühistutes tagatud siis, kui ühistu liikmed valivad või palkavad oma huvide esindamiseks ja kaitseks professionaalsed juhid, kellel on rohkem teadmisi ja oskusi kui neil ja kes suudavad motiveerida tööle spetsialiste. Seda on lihtne öelda, kuid väga raske teostada. Praktika näitab, et kui inimesed on oma valikutes vabad, võtavad nad amehetisse eeskätt neid isikuid, kes on nendest sõltuvad, tavaliselt isegi pisut rumalamad, ning kes toetavad eeskätt just nende ideid ja mõtteid. Paraku ei õnnestu sellisel kombel valida parimaid juhte. Rahvasuus on ütlus „Rahvas väärrib oma juhte”. Seda öeldakse tavaliselt siis, kui selgub, et rahva tehtud valik pole olnud kõige õnnestunum.

Teiselt poolt peavad spetsialistid arvestama, et neid palganud ja valinud inimesed võivad olla nendest tõesti vähem võimekad. Sellises olukorras peavad spetsialistid üles näitama omalt poolt suurt taktitunnet ning tegema kõik endast oleneva, et neid valinud ühistu liikmed tunneksid end väärikana ka ebaõnnestumistes. Ainult niimoodi on võimalik saada häid tulemusi.

Tippjuhtide ja spetsialistide koostöö sujumiseks tuleks kulutada piisavalt aega. Nii tippjuhid kui ka spetsialistid peaksid läbi lugema vähemalt ühe hea juhtimisalase raamatu. Samuti peaksid nad arutama paljusid probleeme koos ja korraldama ühiseid ajurünnakuid. Sageli aitavad paremate tulemusteni jõuda ühised saunaõhtud, puhkus, reisid jms. Sellistel ühisüritustel õpitakse üksteist paremini tundma, leitakse uusi lahendusi probleemidele ning suudetakse kindlasti ennetada ka võimalikke konflikte.

8.2. Ühistu juhtide valiku põhimõtted

Ühtseid ja üheselt mõõdetavaid tippjuhtide valiku kriteeriume on väga raske välja tuua. Lisaks on suurtes ühistutes oht, et liikmed ei tunne piisavalt hästi juhtideks kandideerivaid isikuid. Võib juhtuda, et ühistu juhiks valitakse asjaliku ning omakasupüüdmatu isiku asemel hoopiski lobamokast omakasupüüdlilik eneseimetleja, kes tegelikult ei tunne ühistu probleeme ning ei oska ka alluvaid motiveerida.

Konsultatsioonifirmad. Raskete valikute tegemisel on kasulik pöörduda spetsiaalsete konsultatsioonifirmade poole, mis on pühendunud oma tegevuses tippjuhtide valikule. Kahtlematult teevad nad oma otsustustes vähem vigu kui ühistu liikmed, kes isikut piisavalt hästi ei tunne.

Tippjuhtide kandidaatidel peavad olema (looduslikud) eeldused ning hea haridus. Suurimaks probleemiks valimiskomisjonide ja ühistu liikmete jaoks on siin kahtlematult nende omaduste äratundmine. Valimiskomisjonil tuleks tähelepanelikult uurida kandidaatide eelnevat karjääriredelit ning küsida andmeid nende eelmiste tööandjate ning tingimata ka alluvate käest. Mõlema poole arvamused on kasulikud seepärast, et kandidaadil võis näiteks eelmise tööandjaga tekkida konflikt eeskätt tööandja süü tõttu. Teiselt poolt võivad ka eelmised tööandjad anda kandidaadile küll väga hea iseloomustuse, kuid alluvatega konsulteerides selgub, et tegemist on alluvate suhtes üsna ülbe ja saamatu tüübiga. Haridusel on küllaltki suur tähtsus. Kui kandidaadil on ette näidata näiteks teaduskraad, siis on see juba eel-

duseks, et kandidaat on juurdleva loomuga, õppimisvõimeline, tahtejõuline ning võimekas isik.

Tippjuhi võim ja vastutus. Tippjuht peab olema suuteline võtma riske ja vastutust. Kui kandidaat on eelmistel ametikohtadel olles viinud ettevõtet edasi või on teinud firma positiivses mõttes laiemalt tuntuks või on oluliselt parandanud ettevõtte rahanduslikku seisu, siis on tal ka eeldused uuel ametikohal hästi toime tulla. Tippjuhi risk ja vastutus põhineb informeeritusel ja intuitsioonil. Informeeritus eeldab oskust operatiivselt hankida teavet ja usaldusväärset infot ning seda ka kiiresti analüüsida. Intuitsioon baseerub kogemustel, mis saadakse aastatepikkuse vaevarikka tööga. Tippjuhi vastutus tähendab julgust võtta enda kanda ka alluvate tehtud vead. Halvim on olukord siis, kui tippjuht asetab enda tehtud vead alluvate kaela. **Võim peab tippjuhile olema koormaks, mitte äraelamise vahendiks.** Tippjuht peab võimuga käituma kui kristallvaasiga. Mida kõrgemal ametipostil on tippjuht, seda suurema mõjuga ta on ning suuremat arvu inimesi puudutavad ka tema tehtud otsused. Hooletu ja vastutustundetu tippjuht võib purustada kergesti kristallvaasi ning seejärel ka iseenda ning ühistu.

Tippjuht ei tohiks olla väga noor ega ka väga vana. Noored on kahtlematult aktiivsemad ja otsustustes ülikiired. Samal ajal ei ole neil veel küllaldaselt teadmisi, kogemustest rääkimata. Otsuseid võetakse vastu piisava analüüsita kiirustades, mille tõttu võib ühistu kanda suuri kahjusid. Seevastu ei suuda väga vanad juhid kiiresti muutuva olukorraga operatiivselt kohaneda ning otsused hakkavad hilineb, mis võib samuti kaasa tuua kahju. Samuti muutuvad eakad vahel liiga ettevaatlikuks ega riski vastu võtta olukorda radikaalselt muutvaid otsuseid. Tundub, et tippjuhtideks sobivad rohkem 35–60-aastased inimesed, kellel on hea haridus ja piisavalt kogemusi. Loomulikult on ka erandeid – tippjuhtidena on edukalt toime tulnud nii 20-aastased noorukid kui ka 80-aastased vanurid.

Meeskonnatöö. Tippjuht ei tee ükski midagi. Tema peamine ülesanne on luua tegus meeskond, keda ta usaldab. Üldjuhul ei tohiks tippjuht kunagi teha seda, mida on suutelised tegema tema meeskonna liikmed. Kui juht usaldab alluvat, siis ta paratamatult riskib, et ülesanne täidetakse halvasti või poolikult. Tavaliselt ei ole alluval nii palju informatsiooni kui tippjuhil. Vastutab aga tippjuht. Kui tippjuht kõik ise ära teeb, pole ta mingi juht. Üks inimene ei suuda kunagi teha nii palju kui meeskond.

Oskus aktiveerida alluvaid. Tippjuht peaks oma ideid realiseerima nende inimeste ideedena, kes neid ellu viivad, st alluvate ideedena. Kui alluv teab, et ta realiseerib oma ideed, siis on eeldused tulemuse saavutamiseks palju suuremad. Sageli tulevad alluvad, eriti eespool kirjeldatud spetsialistid, ülemuse juurde oma ideedega ja püüavad võita ülemuse poolehoidu sellega, et nad pakuvad neid ülemuse kunagi ammu väljaöeldud ideena. Kui tippjuht spetsialisti mõttekäigu läbi näeb, ei tohi ta

sega mitte mingil juhul välja näidata. Kui alluva idee on suures plaanis vastuvõetav, tuleb seda aktsepteerida ja anda spetsialistile ülesanne see realiseerida. Vajadusel on kasulik seda korrigeerida **suunavate küsimuste** esitamisega. Eeskätt suunavate küsimuste kaudu korrigeerib spetsialist oma algset ideed ja vahel ka selle suunitlust ning eesmäärke. Järsk „ei” või spetsialisti ideest keeldumine võtab alluvalt tegutsemistahte, mis võib ettevõttele isegi kahju tuua.

Kiitmine ja laitmine. Peaaegu kõik kiitmist ja laitmist käsitlevad uurimistööd on näidanud, et edu toob ainult **kiitmine**. Kiitmist pole kunagi palju, kuid see ei tohi muutuda alluva jaoks läbinähtavaks – kiitus peab olema aus ja õiglane. Mitmed uurimised on näidanud, et õiglane ja aus kiitmine on sageli isegi mõjusam kui palk või preemia. Seevastu kriitika ja karistus on äärmuslikud abinõud, mis ka nende harvadel kasutamisuhtudel toovad ainult kahju. Kui inimene millegi vastu eksib, siis teda muidugi kiita ei tohi. Kui muidu ei saa, tuleb inimese tegu (NB! mitte inimest!) laita ainult nelja silma all ja üks kord. Lõputu noomimine võtab inimeselt igasuguse tegutsemisisu.

Enesekiitmine ei tule kasuks. Soomlased tavadsevad öelda, et enesekiitus on nii tähtis asi, et seda ei või mitte kunagi teiste hooleks jätta. Kõige parem kiitus heale juhile on kiitus meeskonna hea töö eest. Kui ühistu liikmed leiavad, et ühistu juhtkond on nende eest hästi seisnud ning neile tõhusaks abiks olnud, tuleks tippjuhti üldkoosoleku ees ka kiita. Ka tippjuht vajab kiitust. Kui aga juht tegeleb liialt eneseimetlemise ja -kiitusega ning kirjutab oma kontosse ka meeskonna saavutused, siis see ühistule kasuks ei tule. Eriti sel juhul, kui eneseimetlusele lisandub veel totaalne kolleegide ja alluvate kritiseerimine stiilis „nemad ei tea midagi, on lihtsalt rumalad, lollid ja saamatud”. Ka alluvad kasutavad selle enda kasuks ära. Nad hakkavadki ülemust rohkem kiitma ja ise vähem tööd tegema. Kui ülemus meeskonnatöona saavutatud positiivse tulemuse eest kogu au ainult endale võtab, siis kaotab ta alluvate silmis autoriteedi. **Autoriteeti omab ainult see tippjuht, kes näeb oma alluvas järglast.**

Piisav kogus auahnust. Inimloomusele on omane midagi endast järgmistele põlvedele maha jätta. Ühed soovivad, et seda oleks rohkem, teised vähem. Selleks võib olla ainult mingi tegu. Teo tegemise nimel rakendab tippjuht kogu oma jõu ja oskused. Kui tippjuhi eesmärgid ühtivad ettevõtte omadega, siis tuleks ühistu liikmetel seda ainult soodustada. Seega peab valitav tippjuht olema piisavalt auahne.

Tippjuht peab käima korrektselt riides. Juhi korrektne riietus, hea ja puhas nahalõhn on väga tähtsad, eriti suhtlemisel äripartneritega. Kortsus riide ja kammimata juustega tippjuht jätab räpaka mulje, mis kantakse tahes-tahtmata üle ka tema ettevõttele. Sageli võib just see otsustada hea tehingu saatuse.

Tippjuht peab oskama hästi kõneleda ja kirjutada. Hinnata tuleb neid inimesi, kes tulevad hästi toime rahva ees kõnelemisega ning kirjutavad oma artiklid ja kirjalikud ettekanded ise. Halb on see, kui tippjuhid lasevad oma ettekanded valmis kir-

jutada alluvatel. Probleem on ka selles, et igal alluval on kotis oma marssalikepp. Kui juht laseb alluval tema ideed kirja panna ning sellele oma nime alla kirjutab, siis sisuliselt ta ju omastab alluva ideed. Kui juht muidu ei saa, siis peaks ta oma artiklis või kõnes esitama vähemalt idee autori nime.

Tippjuhtidel peavad olema terastraadist närvid. Tippjuhid on nagu poliitikudki kõikidele nähtavad ja iga nende sammu või tegu jälgitakse tähelepanelikult. Igal tippjuhil on ka palju konkurente, kes soovivad esimesel võimalusel ise tema kohale asuda. Eriti poliitilised tippjuhid (erakondade juhid, ministrid, kantslerid, keskkliitade esimehed ja peadirektorid jne) peavad arvestama, et neid võib peaaegu igaiüks avalikkuse ees (ajalehes, raadios, televisioonis, kõnekoosolekutel, konverentsidel jm) ohjeldamatult kritiseerida ja poriga pilduda. Neid võib karistamatult laimata, nende perekonnaellu võib keegi alati sisse tungida, neid võib igas olukorras fotografeerida ja nende ütlemissed lindile jäädvustada. Tegelikult ei ole tippjuhtidel tavakodanikega võrreldes samasuguseid põhiseaduslikke õigusi.

Teiselt poolt peavad tippjuhid oskama ennast mõjuvalt ja hästi kaitsta. Kui nad jäävad lootma, et keegi kõrvalt seda teeb, siis üldjuhul eksitakse. Eeltoodu kinnitab, et tippjuhtidel peavad olema raudsed närvid, nad ei tohi ärrituda, nad peavad avalikkuse ees jääma alati korrektseks ja viisakaks. Loomulikult suudavad seda vähesed ning seepärast vajavad tippjuhid närve lõdvestavat puhkust tunduvalt rohkem kui ühistute lihtliikmed.

Kokkuvõttes peaksid kõik osapooled – ühistute liikmed, kes endale juhte valivad, valimiskomisjoni liikmed, kes kandidaate välja selgitavad, ja ka kandidaadid, kes kavatsevad juhatusse või tippjuhi ametikohale kandideerida – eeskätt ise kõiki eespool nimetatud pool- ja vastuargumente hoolikalt vaagima. Ja alles seejärel tegema oma valikud.

8.3. Liikmete ja rahva informeerimine

Aastakümnete pikkune praktika on näidanud, et ühistutel on massiteabevahenditega (ajalehed, ajakirjad, televisioon, raadio, raamatud, arvutivõrgud) erilised n-ö koera-kassi suhted. Kanada professor **Ian Macpherson**, ülemaailmselt tuntud rahvusvaheliste ühistegevuse põhimõtete üks väljatöötajatest ja töörühma juhtidest, on eravestluses autorile öelnud: „Intellektuaalsel ja suhtlemistasandil puutuvad ühistud kokku ja peavad seisma rahvusvaheliste meediumide vastu, mis kriitikavabalt toetavad ja ülistavad kapitalistlikku eraettevõtlust ning on sellega esitanud väljakutse ühistegelastele end selle vastu kaitsta.”

Inglise ühistegelase **A. Middletoni** arvates talitavad massisuhtlusvahendid põhimõttel „Kui ühistute kohta on teatada halbu uudiseid, siis seda kindlasti tehakse, kui aga häid, siis paremal juhul vaikitakse need maha.”

Probleem on ilmselt selles, et pressi omanikeks on põhiliselt rahakad ringkonnad, kes on huvitatud ainult oma kasumite suurendamisest. Kuna ühistegevuse põhimõtted

töötavad nende huvidele vastu, siis on loomulik, et igasugune ühistegevuse tutvustamine võib nendele kahju tuua. Kui massimeediumid on näiteks rahvusvaheliste kontsernide kontrolli all, siis on selge, et nende kaudu propageeritakse ja ilustatakse globaliseeruvat kapitalismi ning kasumile orienteeritud suurettevõtteid. Massidele püütakse sisendada, et nende jaoks on rahvusvaheliste monopolide diktaat parim lahendus (rahvas saab tööd, suurfirmad valitsevadki maailma jne). Kuna ühistud (eriti majanduslik ühistegevus) kaitsevad eeskätt oma liikmete huve, siis on nad kasumitaotlusega ettevõtetega juba loomu poolest konfliktis.

Eeltoodu seab ühistute ette täiendava ülesande – ühistud ei saa loota ajakirjandusele, vaid peavad ühistegevust puudutavat avalikku propagandat tegema ise oma massiteabevahendite kaudu.

Teadliku ühistegevuse tekke algusest alates (1844) on rõhutatud ühistuliste ühenduste liikmete koolitamise ja informeerimise vajadust. Ka 21. sajandiks heaks kiidetud rahvusvaheliste ühistegevuse põhimõtete viies punkt tähtsustab liikmete ühistegevusalast haridust, koolitust ja informeerimist. Praktika on näidanud, et kui ühistute liikmed, valitud juhid ja ka palgalised töötajad ei tunne piisavalt ühistuliste ühenduste toimimise aluseid ning ei ole piisavalt informeeritud ühistu eesmärkidest ja olukorrast, võib ühistu ebaõnnestuda. Eesti maaülikoolis koostatud uurimistööd on seda väidet vaid kinnitanud.

Liikmeskonna pidev koolitamisvajadus tuleneb sellest, et ühistu liikmeskond on uuenev ning uued liikmed vajavad teadmisi. Rahvusvaheline Ühistegevuse Liit (ICA) on järjekindlalt ühistuliste organisatsioonidele meelde tuletanud, et need näeksid igal aastal oma eelarvetes ette kindla protsendi rahalisi vahendeid haridusprogrammide koostamiseks ja oma liikmetele ning töötajatele vajaliku täienduskoolituse korraldamiseks. 2009. aastal võttis ÜRO vastu eriresolutsiooni, millega kuulutati 2012. aasta rahvusvaheliseks ühistute aastaks deviisi all „Ühistud loovad parema maailma“. Selles resolutsioonis rõhutatakse muuhulgas samuti ühistegevusalaste teadmiste levitamise üliolulisust ühiskonnas (A/RES/64/136, 18.12.2009).

VAHEMÄRKUS: Paraku tuleb märkida, et Eestis täidavad seda soovitusi ainult mõned ühistulised ühendused. Seejuures on mitmete ühistute (näiteks ETK ja tarbijate ühistud) täiendõppe programmid suunatud peamiselt palgalise tööjõu ettevalmistamisele ning palgaliste tippjuhtide majanduslasest täiendamiseks. Ühistute lihtliikmed on täienduskoolitusest kõrvale jäänud. On loogiline, et ühistuliste ühenduste liikmete koolitust saavad korraldada ikkagi ainult ühistute, liitude ja seltside juhid – see on ühistuliste ühenduste juhtimisprotsessi osa. Samas võiks ka riigi toetav roll suurem olla.

Kõikidel ühistulistel ühendustel on ainult neile omased eripärad ning sellele vastavad suhtlemise ja teabe vajadused. Nii palju kui on erinevaid ühistulisi ühendusi, on

vaja ka erinevaid täienduskoolituse programme. Vajadus täienduskoolituse programmide järele tuleneb järgnevast.

- Ühistuliste ühenduste liikmed on enamasti majanduslikes ja sotsiaalsetes suhetes oma ettevõttega. Nad on selle omanikud ja ka kontrollijad ning peavad olema hästi informeeritud, et teha õigeid ja häid otsuseid.
- Kuna nõukogude ja juhatuste liikmeid valitakse perioodiliselt, siis sageli valitakse ühistuliste ühenduste juhtideks isikuid, kes ei tunne isegi ühistegevuse aluspõhimõtteid, rääkimata spetsiifilistest ühistu probleemidest. Eeskätt uued liikmed ja juhid vajavad spetsiifilist lisainformatsiooni ühistuliste ühenduste tegevuse põhimõtetest ja eesmärkidest.
- Ühistuliste ühenduste palgaline töötajaskond ei ole üldjuhul seotud omandisuhtega ja neil on vaja tundma õppida ühistuliste ühenduste tegevuse eripära ja liikmete vajadusi ning neist aru saada, samuti määrata enda roll organisatsioonis.
- Ühistulised ühendused on avatud organisatsioonid ja nende tegevuse eesmärkidest ning ettevõtmistest peab avalikkus aru saama. Põhilised ettevõtmised peavad olema üldsusele arusaadavad ning otsuseid ei tehta suletud uste taga.
- Sageli loodavad ühistuliste ühenduste liikmed oma organisatsioonilt rohkem, kui ise anda suudavad või soovivad. Täiendõppe vahendusel viiakse ootused ja võimalused liikmete teadvuses tasakaalu.

Raha, mis kulutatakse hästi planeeritud ja hoolikalt koostatud täiendõppe- ja koolitusprogrammide realiseerimisele, on vajalik investering. Liikmetele tuleb sisendada head tahet, usku ühistegevusse, lojaalsust ja mõistmist, et vajadusel saada neilt tuge. Hästi informeeritud liige, kes tunneb põhjalikult organisatsiooni ja selle tegevuspoliitikat ning on kursis praktilise tegevusega, jääb üldiselt lojaalsemaks, kaebab vähem ja tunneb suuremat huvi ühistulise ühenduse vastu. Haritud liige maksab õigel ajal ühistule oma maksud, aitab reklaamida teenuseid ja kaupu, kaitseb organisatsiooni ja peatab alusetud kuulujutud. Loomulikult toetab teadlik liige ühistut isegi nendes valdkondades, mille toetamist ka ühistuliste ühenduste juhid pole eeldanud.

Viimastel aastatel on järsult suurenenud vajadus selgitada avalikkusele ühistuliste ühenduste rolli kiiresti muutuv ja globaliseeruv maailmas mitte ainult liikmete seisukohalt, vaid ka rahvusriikide huvidest tulenevalt. Ühistuliste ühenduste rolli mõistmine rahva poolt on Eesti omariikluse püsimise seisukohalt vägagi oluline – sellega tagatakse vajalik sidusus erinevate rahvakihtide vahel, mõjule pääsevad head inimestevahelised suhted, ühiskond muutub avatumaks, ausamaks, eetiliseks, omakasupüüdnudmatumaks jne.

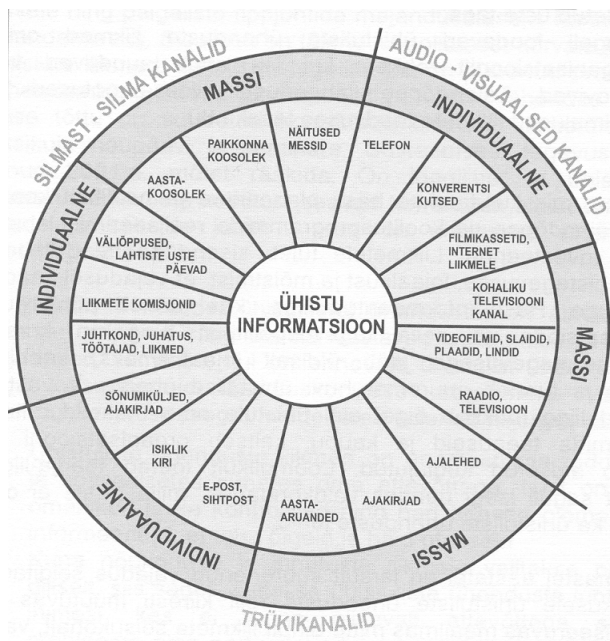
Ühistulised ühendused võivad kasutada peaaegu kõiki joonisel X-6 kujutatud informatsioonikanaleid. Nendest tuleks ühistuliste ühenduste juhtidel valida enda jaoks

sobivad ning koostada vastavad koolituse-informatsiooni-suhtlemise programmid nii liikmetele kui ka töötajatele ning avalikkusele.

Ühistu infokanaleid võib jagada tinglikult kolmeks, mis omakorda jaotatakse veel individuaalseteks ja massikanaliteks.

- **Silmast silma infokanalid.** Need on vahetu suhtlemise kanalid ja sageli ka kõige efektiivsemad. Nende kaudu saab asjast huvitatut saadud infot vajadusel täpsustada konkreetsete küsimuste-vastuste kaudu. Nn vahetut kommunikatsiooni kasutatakse ka selleks, et info hakkaks isikute vahel suust suhu levima ning sel viisil tekib iseenesest laiem ühiskonna informeeritus.
- **Audiovisuaalsed kanalid.** Nende kanalite iseärasuseks on nüüdisaegsete tehniliste vahendite kasutamine (telefon, internet, i-Phone, filmid, videod, liikmetele suunatud internetieheküljed jms). Suurte vahemaade olemasolu korral on võimalik interneti kaudu korraldada ka ühistu koosolekuid ning vastu võtta demokraatlikke otsuseid.
- **Trükikanalid.** Need on traditsioonilised infokanalid. Eelmistega võrreldes on nende eeliseks info suhteliselt hea säilimine ja võimalus tagantjärele selle õigsust kontrollida. Samuti on trükikanalites peituvat infot hea ja mugav arhiveerida. Digitaalsed infosäilitussüsteemid jäävad säilitamise osas trükikanalitele veel alla – digitaalseid andmekandjaid tuleb aeg-ajalt uuendada ning säilitusprotsess peab olema kindla kontrolli all.

Ühistu informatsioonikanalid

Joonis X-6 (joonis M. Schaarsi raamatust Ühistud: põhimõtted ja tegevus, 1994)

Suuremates ühistutes on kasulik palgata tööle spetsialist, kes tegeleks liikmete koolitamisega ning oleks ka avalike suhete korraldaja. Tema ülesandeks oleks ka näiteks ühistulise ühenduse internetilehekülje uuendamine, infolehtede väljaandmine, reklaamitegevus ja suhete korraldamine valla- ja valitsusasutustega.

Ühistu tegevus peab avalikkusele olema arusaadav ning atraktiivne, siis on inimestel ka usk oma ühistulise ühenduse edukusse.

KOKKUVÕTE

Kümnes osa on raamatu üks kandvamaid osi seepärast, et taasiseseisvunud Eestis on ühistute mittesihipärane ja oskamatu juhtimine põhjustanud paljudele muret ning ka materiaalset ja rahalist kaotust. Vahemärkuste kaudu olemegi juba eelnevalt juhtinud lugeja tähelepanu konkreetsetele olukordadele ja juhtimisvigadele ühistutes. Olulised on iga üksikliikme teadmised ühistutest ja nende juhtimise alustest ning iseärasustest.

Nägime, et ühistud on vägagi mitmetahulised ja -astmelised liikmete ühendused. Ühistud võivad esineda monostruktuursete organisatsioonidena ja ka tulundusühistutena või mittetulundusühistutena. Kuid ühistud võivad oma ettevõtetena omada ka aktsiaseltse või osaühinguid, mida nimetatakse tüarettevõteteks, samuti moodustada rahvuslikke ja rahvusvahelisi ühistulisi korporatsioone. Lisaks võivad ühistud osaleda veel mitmesugustes kapitaliühingutes aktsionäridena või nende osanikena. Nende võimaluste tundmine aitab liikmetel valida endi jaoks optimaalseima ettevõttestruktuuri ning vastavalt sellele korraldada ka oma ettevõtete juhtimist.

Kordamisküsimused

1. Ühistulise ühenduse juhtimise kolm tasandit.
2. „Moondunud” juhtimisega ühistu kolmnurk.
3. Ühistu juhtimise püramiid.
4. Ühistu juhtimise kolmnurgad – liikmete organisatsioon ja peadirektori organisatsioon.
5. Mis juhtub ühistus, kui juhatuse esimees ja peadirektor on üks isik.
6. Koosolekud – ühistute juhtimisorganid.
7. Koosolekute liigid ja nende iseloomustus.
8. Üldkoosoleku korraldamine ja läbiviimine.
9. Kuidas koosolekut läbi kukutada?
10. Ühistu revisjon ja selle viis osa.
11. Ühistu liikmed ja kliendid, nende ühisosa ja erinevus.
12. Liikmete kohustused ja vastutus.
13. Ühistu nõukogude liigid.

14. Juhatuse liikmete kohustused ja vastutus.
15. Juhatuse esimehe funktsioonid ja vastutus.
16. Omanike roll ja liidrite valik.
17. Rotatsioon.
18. Tippjuhid ja spetsialistid.
19. Ühistu liikmete ja rahva informeerimine – miks ja kuidas?
20. Miks on vaja ühistu liikmeid ja töötajaid pidevalt koolitada?
21. Ühistu infokanalid.

Kirjandus

Alas, R. Juhtimise alused. Tallinn: Külim, 1997, 192 lk

Barker, A. Ajurünnakuks valmistumine. Tallinn: TEA, 1999, 71 lk

Bekkum, O.-E. Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Tallinn: Piimandusühistu E-Piim, 2003, 262 lk

Leetsar, J. Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 2003, 408 lk

Leetsar, J. Ühistute juhtimine. Tallinn: Eestimaa Talupidajate Keskliit ja Eesti Ühistegeline Liit, 2001, 156 lk

Schaars, M. A. Ühistud: põhimõtted ja tegevus. Tallinn: USA organisatsiooni VOCA Eesti esindus, 1994, 146 lk

Üksvärav, R. Organisatsioon ja juhtimine. Tallinn: Valgus, 1992, 367 lk

<https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=972385>

www.ica.coop

XI osa

RIIGI ROLL ÜHISTEGEVUSES

XI osa tundmaõppimine aitab mõista

- Riigi ja kodanikuühiskonna vahelisi seoseid
- Riigi rolli ühistegevuse arengus
- Ühistegevuse arengusuundi Euroopas ja mujal maailmas
- Ühistute rolli globaliseerivas ühiskonnas
- Uusühistegevuse olemust ja arengusuundi

1. RIIK JA ÜHISTEGEVUS

1.1. Tehnokraatlik ühiskond

Inimühiskond on arenenud sümbioosis loodusega, kuid seda on väga tugevasti mõjutanud kõikvõimalikud teaduslikud avastused (tuli, ratas, tehnika ja tehnoloogia, energeetika, digitaaltehnoloogia, geneetika jne). **Raha** leiutamise järel kujunes koos teaduse ja tehnoloogia arenguga välja **tehnokraatlik inimühiskond**, mis erineb oluliselt teiste looduslike liikide ühiskondadest. Oleme oma loodud ja rahal baseeruva tehnokraatliku elukorraldusega juba niivõrd harjunud-kohanenud, et sageli ei suuda me adekvaatselt loodusel baseeruvat osa selles enam näha. Ka mitmed teadusharud (nt majandusteadused) on rajatud peamiselt ainult rahalis-kaubaliste suhete uurimisele, mis moonutab tugevalt tegelikkust ning annab meile valed signaalid olukorrast ühiskonnas. Viimastel aastatel on osa loodus- ja majandusteadlasi hakanud otsima olukorrale lahendusi ning välja pakkunud uue majandusteaduse haru – **keskkonnaökonomika**, mis peaks hakkama tehnokraatlikult meelestatud inimühiskonda lähendama loodusele (Primack, Kuresoo, Sammul 2008).

Demokraatlik riik, mis on rajatud tehnokraatlikule ühiskonnamudelile, ei saa olla täiuslik. Rahalis-kaubalistele suhetele rajatud kapitalistlikus ühiskonnas domineerivad mitmesugused huvigrupid, kes püüavad riigi abil oma positsiooni tugevdada ja isiklikku tarbimist suurendada. Siinkohal on õigustatud küsimus, kas rahalis-kaubalistele suhetele rajatud kapitalistlik riigikorraldus saab üldse olla demokraatlik. Kui me nimetame Eesti Vabariiki demokraatlikuks riigiks, siis peaks ta põhinema eeskätt **kujunenud ühistulistel ühendustel** (vt XII osa p 3.2), mitte rahakapitalile tuginevatel riigi- ja ettevõtlusvormidel.

1.2. Ametnike roll

Kõik riigid on oma arenguteel kokku puutunud bürokraatiaga – ametnike grupihuvidega. Seda nähtust on piisavalt uuritud ja seletatud, kuid seni pole probleemile lahendust leitud. Iga uue riigi arengu algetapil on ametnike osatähtsus tühine, kuid mõne aja möödudes hakkab nende tähtsus ja olulisus kiiresti kasvama. Tõsiseks

probleemiks muutub see siis, kui riigiametnikud suudavad seadustesse sisse viia ametnike huve tagavaid sätteid. Nii võib juhtuda, et ühel hetkel tuleb näiteks riigikogul tõdeda, et enam ei saa kodanike huve tagavaid seadusi vastu võtta ning riigikogu ja valitsus tegutsevad ainult riigiametnike suvast-huvist lähtuvalt. On selge, et kõik riigi tehtud otsused (seadused) peavad teenima kodanike üldiseid huve. Kui demokraatlikus riigis hakkab ametnikkond dikteerima demokraatlikult valitud riigikogule seadusi ja sunnib nende kaudu astuma kodanikke riigiametnike või nende poolt esindatud kasumeid maksimeerivate kapitalistlike huvigruppide teenistusse, on tegemist ebademokraatliku riigikorraldusega. Üsna levinud on näiteks juhtumid, kui riigiamet(nik) toetab justkui isiklikul algatusel ning oma kulu ja kirjadega kohalikku initsiatiivi.

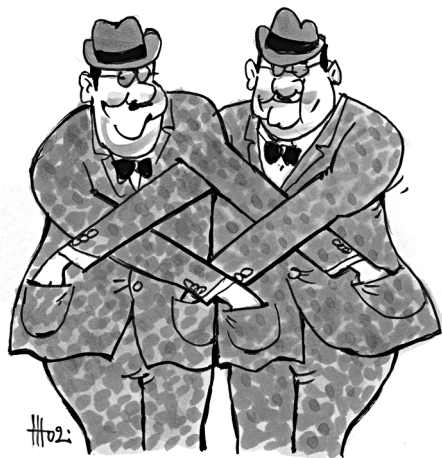
Näiteks kui KIKi, EASI või PRIA ametnikud püüavad lihtkodanike silmis välja paista suurte heategijatena, kes kodanikele raha annavad. Mis alusel saab riigiamet luua kuvandi heast ja tavakodanikust kõrgemal seisvast riigiametnikust, kui ta peaks olema sellesama kodaniku teenistuses? Ka sõna „minister” tähendab tegelikult teenrit-lakeid, kes peab rahvast, aga mitte rahvas teda, teenima.

Teiselt poolt tuleb riigikogusse valitud kodanike esindajatel vastu võtta kodanike üldistes huvides ka otsuseid (seadusi), mis ei pruugi meeldida teatud huvigruppidele (ametnikud, sõjaväelased, kapitaliühingud). Näiteks kui kaupmehed püüavad monopoliseerida hüviste hinnakujundussüsteeme, tööstused dikteerida põllumajandustootjatele ja taludele tooraine kokkuostuhindu, sõjaväelased suurendada kulusi mõttetule relvastusele, pankurid maksimeerida kodanike arvel teenitavaid kasumeid, kapitalistid seadustada kapitaliühingute (ASid, OÜd) monopoolset seisundit kasumite maksimeerimise eesmärgil jne. Eespool märkisime, et kapitaliühingud ei ole põhimõtteliselt loodud ühiskonnaliikmete teenindamiseks, vaid eeskätt omanikele raha teenimiseks teiste kodanike arvel.

Kuna demokraatlik riik on samuti moodustatud ühistulise ühenduse kõrgeim aste, mis tegutseb omanike (kodanike) volitusel, on riigi sekkumine majandusse põhimõtteliselt mis tahes ulatuses ja võtetega õigustatud (kaasa arvatud erakapitali natsionaliseerimine, riigistamine või riigivara kodanike vahel jagamine). Eriti aga sellistel juhtudel, kui üksikud omakasuhuvites tegutsevad survegrupid on hakanud domineerima ja dikteerima kas seaduste või siis raha jõuga kodanikele elamis- ja majandamistingimusi. Loomulikult rakendavad huvigrupid ka mitmesuguseid propagandistlikke vastumeetmeid ja ülistavad kapitalistlikku, rahal baseeruvat majanduskorraldust. Üheks näiteks on siinjuures Friedrich Naumanni Fondi poolt toetatud **Johan Norbergi** raamat „Inimese rikkus – globaalne turumajandus” (Norberg 2003).

Tulenevalt asjaolust, et osa inimesi püüab oma egoistlikke ja isekaid huve realiseerida isegi ühistute kaudu, teiste liikmete arvel, tuleb ka sel juhul riigil ühistute tegevusse sekkuda – seda loomulikult juhtudel, kui egoistlikes huvides loodud ühistud

ei tegutse tegelikult ühistulistel alustel või nad tegutsevad kahjumlikult oma teiste liikmete suhtes. Kuigi organisatsiooni nimes on sõna „ühistu”, ei ole alati tegemist ühistuga. Ajaloost võib tuua ka näiteid, kus vastastikku kasulikku koostööd (ühistegevust) mitte-tegevate ühistuliikmete suhtes on riik rakanud seadustega sunniabinõusid ja riigi toel on asutatud sundühistuid (korterühistud, veeühistud, maaparandusühistud, ekspordiühistud, kindlustusühistud jt) (Ekbaum, Inno 1960–1963). Selleks et ühistutes oleks tagatud kõikide liikmete võrdõiguslikkus ning ühistud tegutseksid rahvusvaheliste ühistegevuse põhiprintsiipide kohaselt, asutati 1926. a seaduse alusel ühistute revisjoniliit.

Tegelikkuses on riigi sekkumine keerukam, kui see teoorias välja paistab. Riigi sekkumist takistavad oluliselt huvigruppide poolt kujundatud-loodud üldised hoiakud ja propageeritud teesid, mis lähemal uurimisel on osutunud valeks või eksitavaks. Toome mõned näited.

- Üheks olulisemaks on väide, et efektiivseimalt toimivas ühiskonnas peab eksisteerima täiuslik konkurents, mille tulemusena tagatakse kõikidele tarbijatele minimaalsed hüviste hinnad. Tegelikuses aga pole täiuslikku konkurentsi mitmel põhjusel olemas. Teisest küljest muudab täiuslik konkurents näiteks põllumajandussektoris tegutsevad ühistutesse mitteliitunud majapidamised hoopiski konkurentsivõimeetuks. Üksiktaludele on peaaegu ainuke võimalus konkurentsis püsimiseks liituda ühistutega, mis töötlevad ja turustavad nende toorainest valmistatud kaubad ja jätavad turuahelast välja kasumile orienteeritud äriettevõtted.
- Ühiskond eksisteerivat ainult rahalistel suhetel (monetarism) ja turg reguleerib ennast ise (nn *nähtamatu käsi*). Tegelikult põhinevad paljud suhted mitte üksnes rahal, vaid olulisel kohal on eetilised väärtused – usaldus, armastus, aated, ausus jne. Ühistuline ühiskonnaelukorraldus saab põhineda nii looduslikel-eetilistel väärtustel kui ka demokraatliku riigi seaduste jõul (vrd mesilasema roll tarus) ning ei põhine ainult rahalistel suhetel. Ühistegevuse peaesmärk on oma liikmete teenindamine ja hüviste tagamine omahinnaga.
- Ühistegevus olevat sotsialismist pärit vananenud ja ebaefektiivne majandamisvorm. Sellise valevaate propageerimine moonutab ühiskonna tegelikku arengut ja vastandub demokraatiale. Nn vanades Euroopa Liidu riikides (Taani, Soome jt), aga ka USAs on põllumajanduslike ühistute turuosa keskmiselt 60–95%, Eestis ainult ca 3–5% ehk 10–20 korda väiksem (Leetsar

2001). Tundub, et taolise hoiaku propageerimise eesmärk on tegelikult „rohelise tee” ehk eeliste loomine kasumeid maksimeerivatele kapitaliühingutele, mis loodavad teenida võimalikult suurt kasumit ka toidusektori arvel.

- Kõikidel peavad olema võrdsed võimalused ettevõtlust arendada ja kasumit teenida. Selle hoiaku varjus püüavad rahakad ringkonnad, kellel on suurema rahalise ressursi tõttu vähem rahakate ees konkurentsieelis, veelgi oma mõju võimu ühiskonnas kasvatada. Siinkohal meenutame, et klassikaline majandusteadus ja kapitalistlik ettevõtlus käsitlevad raha funktsioone liiga kitsalt – rahal olevat neli funktsiooni: kaupade ja teenuste vahetusvahend, väärtusmõõt, maksevahend ja akumulatsioonivahend. Tegelikult on rahal ühiskonnas veel teisigi funktsioone: võimu realiseerimise vahend (poliitilise võimu-aparaadi survestamine, inimeste allutamine raha omaniku tahte), relv rahakate ringkondade käes jne. Seega sageli luuakse kapitalistlikus ühiskonnas „võrdsete võimaluste” egiidi all ebavõrdsust ja kaotajaks pooleks on ühistud.
- „Mida vähem riiki, seda parem ühiskonnale ja rahvale.” Kapitalistlikus ühiskonnas tegelikult vale tees, toimelt sarnane eelmisega. Sellega püütakse riigivõimu hoida eemal tegelikust eraisikute kasumile orienteeritud majandustegevusest, mis kapitalismi tingimustes loob eeliseid rahakatele ringkondadele.
- „Raha teeb vabaks.” Sageli püütakse selle teesiga põhjendada raha kõikvõimsust ja tähtsustada rahakasumile orienteeritud kapitaliühinguid. Kaudselt antakse ka mõista, et kodanike vabatahtlikkusel toimiv koostöö ja ühistegevus vangistab-ahistab inimesi. Mõnes mõttes on sellel teesil ka alust. Samas teeb raha meid ainult näiliselt vabaks. Piisab, kui meie organismis rakendub mingil põhjusel kindlat surma toov geen, ning rahal pole enam mingit tähendust. Või kui oleme sattunud inimtühja kõrbesse, kus pole vett ega süüa, siis pole meil rahaga midagi muud teha, kui häda korral paberrahast tehtud tulel siki- kaid praadida.

Eeltoodud kuvandite-hoiakutega pannakse riigiaparaat eesotsas ministrite ja riigiametnikega olukorda, kus neil on raske vastu võtta kodanike enamiku huvides vajalikke ja olulisi otsuseid. Näiteks keelata seadusega kaupmeestel ja pankuritel (kes tegelikult ju materiaalseid hüviseid ei toodagi!) liigkasu saamine. Või siis luua eeliseid ühistutele, toetada rahaliselt ühistute investeeringuid, tsentraliseerida ühistulistel alustel põllumajanduskaupade eksporti, luua riigi initsiatiivil keskühistuid, pärs-

sida kapitalistlike suurettevõtete vohamist või toetada väikeste pereettevõtete arengut. Tähtis on, et kõike seda tehakse kogu rahva üldistes huvides.

Demokraatlik riik võib küll lubada kapitaliühingutel tegutseda, kuid ainult sellises ulatuses, mis kokkuvõttes on kodanike enamikule kasulik. Juhul kui kapitaliühingud võtavad mõnes majandus- või ühiskonnasektoris ülemvõimu, mis ohustab kodanike heaolu ja kahandab rahva üldist elatustaset, tuleb riigil kohe sekkuda.

Näiteks majanduslangus, mis on kodanike huvidest lähtudes juba kriitiliseks muutunud, on paljuski põhjustatud juba olemuslikult kapitalistliku süsteemi ebatäiuslikkusest ja vabaturu võimetusest pakkuda vabakonkurentsi tingimustes kodanikele parimaid lahendusi. Selline olukord saab tekkida nende riikide süüül, kes ei soovinud (saanud) õigel ajal ohjeldada kapitalistlikke suurfirmasid ja kommertspanku. Tundub, et tavapäraselt loodetakse ikkagi nähtamatu käe kõikevõimsusele reguleerida optimaalselt turge ja majanduse arengut.

Asjal on ka teine külg. Kui poliitikud annavad valimiste eel rahvale lubadusi, mida pole võimalik täita või mille realiseerimiseks tuleb riigil võtta suuri laene, siis võib sellele järgneda majanduslik kollaps ja kodanikud kaotavad veelgi rohkem. Siin kehtib lihtne talupojatarkus, mis ütleb, et kulutada saab ainult nii palju, kui teenitakse. Riigi kohus on sellisel juhul tegutseda reaalse võimaluste piires. 2011. a selgus, et mõned Euroopa Liidu liikmesriigid olidki talitanud rahva survele valetades ja võtnud üle jõu käivaid laene, mis seadsid ohtu juba riikide võimekuse tagada oma rahvale hädavajalikud teenused.

1.3. Riigi roll ühistegevuse arengus

Aegade jooksul on riigid rakendanud ühistute suhtes ka mitmesuguseid sunni- ja mõjutusmehhanisme. Võttes eeskujuks looduses eksisteerivad nn sündsümbioossed kooslused (looduslikud sündühistud), on demokraatlike riikide selline tegutsemine ka õigustatud (Leetsar 2006).

Riigil on võimalik ühistegevusse sekkuda kolmel viisil.

1. Soodustav roll. Riik saab seaduste ja ka otsese rahalise toetusega soodustada ühistute arengut. On selge, et selline sekkumine tagab ühistute kiire arengu ja nende kaudu muutub ühiskond rikkamaks. Eestis võeti 1992. a vastu ühistegevust soodustava otsusena ühistuseadus. Kuigi erastamisseaduses tehti mõningaid eelistusi ühistutele, jäeti siiski 1940. a ühistutele kuulunud varad ja nõukogude korra ajal nende baasil loodud varad ühistutele kui õigusjärgsetele omanikele tagastamata. Riigieelarvest on tehtud üksikuid süsteemituid eraldisi ühistuliste ettevõtete rahaliseks toetamiseks eeskätt põllumajanduse valdkonnas. Kuna riigipoolne kontroll jäi nõrgaks, tekkisid kuritarvitused, mis heitsid halba varju ühistutele ja kompromiteerisid nende tegevust. Kas see oli juhuslik ametnike rumalus või sihilik ja kindla suunitlusega ühistegevust halvustav kapitaliühingute mahitusel toimunud tegevus, on veel selgusetu.

2. Riigi neutraliteet. Riik võib olla ka neutraalsel positsioonil ja mitte sekkuda turumajanduslikesse protsessidesse. Nii näiteks toetab Eesti riik rahaliselt välismaalastele ja kohalikele väikeettevõtjatele ning ühistutele kuuluvaid ettevõtteid. Neutraalsel positsioonil olles toetab riik tegelikult suurettevõtteid ja oligopole. Mittesekkumine viib majanduses

juhtpositsioonile kapitalistlikud suurettevõtted, mis raha jõuga suruvad maha konkurentsi ja muutuvad oligopolideks või isegi monopolideks.

3. Arengut pidurdav toime. Riik saab pidurdada ühistegevuse arengut kas kaudselt või otseselt. Näiteks on takistatud ühistuliste pankade ja hoiu-laenuühistute teket ja arengut. Seniajani pole Eestis võimalik asutada ühistulisi kindlustusseltse, sest puudub kindlustusühistute seadus. Selle vastu olid ja on eeskätt rahandusministeeriumi ja mõnede riiklike ametite-inspektsioonide ametnikud. Nende arvates on ühistud ebaefektiivsed nõukogudeaegsed reliktid, mille riiklik toetamine on mõtetu. Loomulikult on ametnike seesugune suhtumine ühistegevusse lihtsalt asjatundmatu.

1.4. Maamajanduse eripärad ja nendega arvestamine

Põllumajandusel ja maaelul on peaaegu kõikides riikides mõneti eriline tähendus. Elu maal on väga tihedalt seotud looduslike protsesside ja loodusrütmidega. Seda on raske, ilma suuremate kaotusteta ühiskonnale, allutada kapitaliühingute kasumitele suunatud tegevustele. Seepärast on paljudes riikides vastu võetud seadusandlikke akte, mis tuginevad looduslike-loomulike ühistuliste ühenduste põhimõtetele ja pidurdavad teadlikult kapitalismi arengut maapiirkondades, sh ka kapitaliühingute kantsiks peetavas Ameerika Ühendriikides (Cobia 1989).

Maapiirkonnad on inimestele omamoodi vääriselupaigaks. Maamajapidamised (talud ja nende poolt moodustatud ühistud) pakuvad oma elanikele-liikmetele peale naturaalmajanduslikus korras toodetud materiaalsete ressursside ja hüviste veel sotsiaalseid, kultuurilisi, emotsionaalseid, psühholoogilisi, tervislikke jt hüvesid, mida on rahas raske mõõta. Kuid see asjaolu ei tee neid olematuks.

Seepärast on rahakasumi maksimeerimisele suunatud kapitalistlikel suurettevõtetel maal ka olulisi puudusi. Nad ei suuda täita maaelu sotsiaalse elukorralduse juhi funktsiooni. Seda teemat on põhjalikumalt käsitletud raamatus „Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas” (Leetsar 2003, lk 181–236).

VAHEMÄRKUS: Kui Eesti Vabariik otsustas 1930. aastatel luua asundustalude süsteemi, oli selle peaesmärk rajada Eesti rahvale põliskodud, siduda rahvas OMA maaga ja kindlustada niiviisi eestluse järjekestvus pikemas perspektiivis. Talu oli inimeste jaoks ökoloogiliselt parim lahendus, talus tehti töö oma pere jõududega ja selleks läks vaja

minimaalselt sisseostetavaid ressursse. Nähti ette, et eesti rahva arvu saab asundustalude arendamisega märkimisväärselt suurendada, samuti annab talude areng eestlastele võimaluse iseenmast ja oma perekonda ning ka linnasugulasi ära toita (majandada). Ühistegevuses nähti väga olulist vahendit, mis selle eesmärgi täitmisele kaasa aitab ja mille kaudu talud oma ülejäägid (toodangu) maksimaalse kasuga realiseerida saavad. Rahakapitali osatähtsust talundite arendamisel püüti võimalikult vähendada. Toonane talupojatarkus ei pidanud otstarbekaks ülikallite masinate sisseostmist ja selle kaudu raha väljaviimist maapiirkonnast.

Eelnevast nägime, et demokraatlik riik on erinevalt monarhiatest ja diktatuuridest olemuslikult ühistuline organisatsioon, mis tegutseb (peaks tegutsema!) oma liikmete volitusel kodanike huvides. Seega on demokraatliku riigikorra poolt seadustatud kodanikuühendusi ja ühistuid toetav tegevus eel-

kõige oluline demokraatlikule riigile endale, mitte ainult kodanikele, ühistute liikmetele. Riigi ühistegevust toetav tegevus põhineb looduslik-loomulikel ühistulistel ühendustel ja tugevdab seega demokraatiat. Toonitame siinjuures veel kord, et õpiku eesmärk ei ole mitte mingil juhul kommunistliku ühiskonna ideoloogia õigustamine. Samuti ei saa õigustada kapitalismi põhjustatud negatiivseid ja kodanikuvaenulikke tegevusi.

Seepärast ongi peaaegu kõik riigid (nii sotsialistliku kui ka kapitalistliku orientatsiooniga ühiskonnad) omal moel, ühel või teisel viisil ning määral toetanud ühistegevuse arengut ning soodustanud kodanikuühenduste teket ja nende mõju ühiskonnale.

VAHEMÄRKUS: Samal ajal on kasumi maksimeerimisele orienteeritud kapitalistlikel organisatsioonidel ja huvigruppidel teatud juhtudel ning kauba tootmise sektorites ühistute ees ka eeliseid. Olles riskialtmad, võivad nad näiteks mõnevõrra kiiremini elavdada majanduse arengut, mis oli eriti oluline Eesti Vabariigi taastamise algperioodil 1990. aastatel.

Samal ajal ei tohi demokraatlikud riigid jätta kapitaliühingutele mitte mingil juhul **täielikku tegevusvabadust**, sest lõpptulemusena viiks see rahavõimu vohamiseni ning demokraatia hävimiseni. Demokraatlik riik võib täiesti vabalt, ja huvigruppide soovitusi arvestamata, teha valiku, kas ja mil määral on ühiskond kapitalistliku, sotsialistliku või ühistegeliku orientatsiooniga. Demokraatlik riik peaks soosima majandusliku ühistegevuse arengut, mis ohjeldaks kasumiahneid kapitalistlikke ettevõtteid – ka see on demokraatliku riigi valiku küsimus.

1.5. Näiteid riigi ja ühistegevuse seostest Euroopas

Igal ühiskonna arenguastmel, kui toimuvad mingid olulised poliitilised või majanduslikud sündmused või arengud, muutuvad ka inimeste elamistingimused ja riikide majanduslik olukord. Enamasti kutsuvad need arengud esile muutusi ka ühiskondlikes suhetes ja ühistute arengus. Selleks et osata hinnata ja prognoosida ühiskonnas toimuvate majandusarengute toimet ja efektiivsust kodanikele või riigile tervikuna, on vaja tunda kunagi varem ajaloos tehtud riiklike otsustuste mõju ühistegevuse arengule ning selle kaudu hinnata ka ühistute toimet ja mõju demokraatlikule riigile.

Järgnevalt esitame mõned näited, kuidas riigid on mõjutanud ühistegevuse arengut.

- Esimesed ühistegevuse arengut otseselt mõjutavad Vene tsaari ukaasid jõudsid Eestisse 18. sajandi algul. 1804. aastal asutati Eesti alal tsaar Aleksander I ukaasi alusel valdades tulekahjudest põhjustatud kahjude leevendamiseks vastastikuse abi seltsid ehk tulekassad. Tulekahju läbi kannatanud talunikele olid teised talunikud kohustatud andma abi. Aleksander II 1861. a ukaasiga asutati ühistegelikel alustel tegutsevad kindlustusseltsid, kus tuli kõik taluhooned sundkorras kindlustada. Ka pidi andma tulekahju kannatanud talunikele mõisametsadest palke uute hoonete püstitamiseks. Esimesed krediidiühistud loodi samuti sundühistutena tsaarivõimu poolt (Ühistegevus Eestis 1902–1927).
- Rootsi Kuningriik andis 1890. aastatel põhikapitali põllumeeste ühistupanga asutamiseks tingimused, et see tagastatakse riigile saja aasta pärast. Lisatingimuseks oli nõue, et pank peab selle aja jooksul eksisteerima ühistuna. Riigile maksis ühistupank oma võla täpselt saja aasta pärast tagasi. Ameerika Ühendriikides asutati 1980. aastal Rahvuslik Ühistupank (National Cooperative Bank), mille loomise initsiaatoriks oli USA Kongress, tagamaks riskikapitali uutele alustavatele ühistutele. Seega ei ole ka tänapäeval võimatu toetada näiteks asutamisel olevat ühistupanka riigi poolt algkapitaliga (nt Maaelu Edendamise SA põhikapitali baasil). Loomulikult tuleks seejuures kehtestada teatud eritingimusi.
- Soomes oli aktiivseks ühistegevuse käivitajaks Hannes Gebhard (1864–1933). Tema initsiatiivil asutati krediidi- jt ühistud „ülalt alla” põhimõttel. Alguses moodustati piirkondlikud seltsid ja keskühistud, seejärel loodi kohalikud ühistud. Kuigi mõned uurijad on sellist teguviisi pidanud ebademokraatlikuks, on aeg tõestanud ka Soome variandi elujõulisust. Soomes eksisteerib tänapäeval üks võimsamaid ühistupanku Euroopas – OKO-pank, millega on ühinenud ühtseks pangaliiduks ligi 250 kohalikku ühistupanka.
- Taani ühistegevuse areng sai alguse kiriku eestvedamisel. Pastor Grundtvig, kes nägi väga lähedalt maarahva viletsat olukorda, asutas 1844. a Jüüti poolsaarel kiriku juurde esimese rahvapälikooli ja pidas ilmaliku sisuga jutlusi talurahva olukorrast ja võimalustest ennast ühistegevuse kaudu aidata. Rahvapäli-

koolides sisendati maarahvale usku, et nad suudavad enda eest seista, ja toonitati, et jumalale loota ei maksa. Tänapäeval teame, et Taani ühistegevus on üks iseseisvamaid ja sõltumatumaid terves Euroopas. Taanis puudub ühistuseadus, talunikel ja nende ühistutel on seni õnnestunud seda tõrjuda, kuigi parlament on seda mitmel korral soovinud vastu võtta. Kardetakse, et seaduse kehtestamise järel tehakse ühistutele kapitaliühingutega võrreldes piiranguid (Leetsar 1996).

- Möödunud sajandi algul (1906–1917) käivitati Venemaal suurmõisnikust siseministri ja ühtaegu ka ministrite nõukogu esimehe P. A. Stolõpini juhtimisel nn Stolõpini agraarreform, mille eesmärgiks oli Taani eeskujul asendada Venemaa külakogukond tugevate ja elujõuliste üksiktalunditega. Parallelselt talude tekkega hakati asutama Taani eeskujul ka ühistuid. Stolõpin palkas reformi läbi viima tuntud Taani teadlase ja riigitegelase C. A. Koefoedi. Ajavahemikul 1906–1916 moodustati Venemaal 2,5 miljonit üksiktalundit (26% põllumajandusmaast), mille alusel ka ühistud peamiselt asutati. Ühistute ideoloogiliseks juhiks Venemaal oli professor A. V. Tšajanov. Toonases Venemaa valitsuses mõisteti hästi ühistegevuses peituvaid võimalusi majanduse arenguks ja 20. märtsil 1917 võeti vastu **kooperatiiv-ühingute ja nende liitude seadus**, mis koos Eesti Vabariigi 26. märtsi 1926. a täiendustega (revisjoniliit) kehtis kuni Eesti okupeerimiseni 1940. a. Seega kehtis Eesti Vabariigis rohkem kui 20 aastat võõra ja olematu riigi ühistuseadus! Stolõpini mõrvamine 1911. a ja alanud I maailmasõda pidurdasid oluliselt kavandatud agraarreformi käiku. Agraarreform Venemaal lõppes 1917. a sotsialistliku revolutsiooni järel. Toonased sündmused Venemaal on Eestile olulised. Artur Ekbaumi andmetel arvati, et kui Stolõpin oleks saanud oma reforme jätkata, poleks 1917. a sotsialistlik revolutsioon Venemaal lõppenud bolševike võiduga. Selle väite aluseks oli tõdemus, et küllalt arvuka keskkihi olemasolul poleks bolševikud suutnud võimule tulla, nad oleksid jäänud ilma keskmike toetusest. On kaheldud, kas Eestil oleks sellisel juhul olnud piisavalt väliseid võimalusi iseseisvumiseks. Sellest näitest saame järeldada, et üksiktalunditel (perekondadel) põhinev maaelu ja sellele tuginev riiklikult toetatav ühistegevus on ühtlasi ka oluliseks poliitiliseks jõuks riikliku iseseisvuse tagamisel (Ekbaum, Inno 1960–1963).
- Tulenevalt Vene tsaaririigi soosivast suhtumisest ühistegevusse loodi enamik ühistuid (piimaühistud, masinaühistud, laenu-hoiuühistud, tarbijate ühistud, kindlustusseltsid jt) Eesti alal möödunud sajandi algul (nn rahvusliku ühistegevuse veneaegsel perioodil). Eesti Vabariigi ajal toetasid jõuliselt rahvusliku ühistegevuse arengut riigijuhid Jaan Tõnisson, Konstantin Päts, Aleksander Eisenschmidt, Theodor Pool, Jaan Hünerson jt. Riigi moraalne toetus käivitas pärast maareformi ühistute massilise asutamise, lühikese ajaga moodustati 51 000 talu, ühistu liiget. Mitmed uurijad (Reinart 1965) on

leidnud, et massiline ühistute asutamine killustas põllumehed ja tegi pigem kahju, kui tõi kasu. Riigile tehti korduvalt ettepanekuid sekkuda, kuid suures demokraatiatuhinas resolutsioone ei riskitud astuda.

- Lisaks 1917. a kooperatiiv-ühingute ja liitude seadusele kehtestati 1926. aastal (RT I 1926, nr 32) kord, mille kohaselt iga ühistu pidi olema ühe revisjoniliidu liige. Revisjoniliit asutati 1926. aastal. Sunduslikud välisrevisjonid kehtestati 1937. a (RT I 1937, nr 47; RT I 1937, nr 23,197). Revisjoniliidu loomise tingis vajadus kohelda kõiki ühistute liikmeid ausalt ja võrdselt. Samuti sunniti selle kaudu tegutsema ühistuid Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) põhimõtteid järgides. Ilmselt oli ka siis ühistute juhtkondades inimesi, kes püüdsid ühistut oma isiklikes huvides ära kasutada ja riik pidi liikmete õiglase kohtlemise eesmärgil sekkuma.
- Möödunud sajandi kolmekümnendate aastate majanduskriisi pani Eesti põllumajanduse raskete katsumuste ette. Majanduskriisi ajal hakkasid paljud ühistud veelgi enam killunema ja osa neist lõpetas ka tegevuse. Usaldamatus talurahva hulgas suurenes ja olukord maal muutus talumatuks. Riik oli sunnitud vastu võtma talude ja ühistute majanduslikku arengut soodustavaid otsuseid ja seadusi. Resolutsioonelt piirati kapitalistlike vahend(äri)ettevõtete tegevust. Killustunud ja põikpäised ning omavahel koostööd mittetegevad talunikud ühendati riigi poolt asutatud Põllutöökoja kaudu (1932), mille ülalpidamiskuludest kattis riik 95%. Ühistulised organisatsioonid koondas riik 1935. a Ühistegevuskoja moodustamisega viide sektorisse (ühispangandus, ühiskindlustus, ühiskaubandus, ühistööstus, ühiskasutus). Põhiliste põllumajanduskaupade eksport tsentraliseeriti ja koondati keskühistute kätte. Riigi initsiatiivil asutati keskühistud Eesti Võiekспорт (1936), Eesti Lihaeksport (1937), Eesti Munaeksport (1937), mis piirasid oluliselt nii eraettevõtjate kui ka kohalike ühistute tegevust. Ekspordi tsentraliseerimine andis kiiresti tulemusi ja Eesti Vabariik väljus suhteliselt ruttu majanduslangusest. Kolmekümnendate aastate lõppu peetakse veel tagantjärele majandusliku õitsengu ajastuks põllumajanduses. On mõneti huvitav, et üldjuhul ei peetud tollel ajal riigi jõulist sekkumist ühistute arengusse ebademokraatlikuks nähtuseks. Ilmselt oli asi selles, et riik ei riigistanud ühistuid ja jättis alles ka eraomandi taludele. Riik lõi seaduste jõul ainult keskühistute raamistiku ja töötas välja põhikirjad, kehtima jäi kooperatiiv-ühingute ja nende liitude seadus, samuti tunnustati Rahvusvahelise Ühistegevuse Liidu (ICA) põhimõtteid ja toetuti nende. Eesti Vabariigi toonast jõulist sekkumist ühistegevusse märkis positiivse näitena ICA president Lars Markus 1965. aastal ICA assambleel. See näitab, et rahvusvahelisel tasandil riigi toetavat tegevust ühistute arengusse ei taunita, vaid tunnustatakse (Ühistegevusest Eesti Vabariigis, 2., 1998).
- Eesti taasiseseisvumise algusaastatel võttis Eesti NSV Ülemnõukogu küllaltki keerulises olukorras 27. augustil 1992. a vastu Eesti Vabariigi ühistusea-

duse. See oli vajalik, sest tsaariaegset kooperatiiv-ühingute ja nende liitude seadust oli ebareaalne uutes oludes taaskestada. Teisalt oli tunda järjest kasvavat poliitilist ühistutevastast survet asutatavate kapitaliühingute ja väliskapitali poolt. Kasumile orienteeritud aktsiaseltsid tahtsid oma kontrolli alla saada ka põllumajandussektorit ning ühistud olid nende jaoks olulised konkurendid. Majanduse ümberkorralduste ja reformide ajal püüti isegi erastada Eesti Tarbijate Keskühistusse kuuluvaid ühistuid, kusjuures sageli olid initsiaatoriteks 1992. a riigikokku valitud liikmed. Ühistegevuse suhtes üldiselt tõrjuvale positsioonile asunud valitsuskoalitsiooni vastuseisu tõttu ei tagastatud talunikele ja nende ühistutele ühistegevuse arendamiseks nõukogude võimu poolt aastatel 1940–1951 natsionaliseeritud ja riigistatud ühistutele kuulunud ettevõtete varasid. See oli tõsine riiklik vastulööök ühistute arengule taasiseseisvunud Eestis (Luht 1992).

- 22. aprillil 1992. a taastatud Eesti Ühistegeline Liit ja 19. märtsil 1992. a taastatud Akadeemiline Ühistegevuse Selts püüdsid kapitalistlikule arengule orienteeritud riigikogu ja valitsusi järgmistel aastatel ühistegevuse tähtsuses veenda ja mõjutada. 13. novembril 1997. a toimus Tallinnas Eesti ühistegevuskongress, millest võttis osa 143 delegaati kõikidest Eesti Ühistegelise Liidu liikmesorganisatsioonidest, samuti teistest ühistutest, liitudest, erakondadest ning maakondadest. Kongressil osales ka 50 väliskülast eesotsas ICA asepresidendi Lars Hillbomiga, samuti toonane valitsusjuht Mart Siiman ja mitmed riigikogu liikmed. Oma sõnavõttudes lubasid nad kõik ühistegevuse arengut riiklikult toetada. Kongress võttis vastu ka asjakohase otsuse (vt Ühistegevusest Eesti Vabariigis, 2. Eesti Ühistegevuskongress, Tallinn, 1998, lk 80–83). Asjahuviline võib viidatud materjale uurides veenduda, et vaatamata toonastele lubadustele ja kongressi otsusele, ei ole riik ühistegevuse toetamiseks kavandatud abinõusid praeguseni realiseerinud.
- Eesti ühistegevuskongressi järgsel perioodil näitas valitsus siiski mõningat aktiivsust ühistegevuse toetamisel. Nii eraldas valitsus ühistute toetuseks 30 miljonit krooni, kuid puuduliku kontrolli ja järelevalve tõttu läks osa sellest toetusest kaotsi. Tuues ettekäändeks teatud ebaõnnestumise, pole järgmised valitsused enam ühistegevust märkimisväärselt toetanud.
- 1999. a esitas Eesti Ühistegeline Liit põllumajandusministeeriumile riikliku programmi „Maamajanduslik ühistegevus” projekti, mis esitajatele teadmata põhjustel on seni vastu võtmata. Samuti ei ole riik pööranud vajalikku tähelepanu teistele ühistuliste keskorganisatsioonide poolt tehtud ettepanekutele (näiteks ühistupanga asutamine ja ühistuliste kindlustusseltside loomine) (Leetsar 1999).
- 2011. a riigikogu valimiste eel lubasid peaaegu kõik erakonnad, et hakkavad pärast riigikokku saamist toetama ühistegevust. Peeti võimalikuks asutada riigieelarve toetusel ühistegevuse kompetentsikeskus (Eesti agraar- ja maa-

elupoliitika tulevikusuunad 2011, lk 20–39). See oli märk sellest, et Eesti Vabariigis oldi 2011. aastal valmis toetama ühistegevuse arengut ka riigivõimu tasandil.

Need on ainult mõningad näited, kuidas ja mil viisil on riigid sekkunud ühistegevuse arengusse. **Näeme, et üldjuhul on sekkumine olnud toetav-stimuleeriv või isegi korraldav-seadustav.** See on ka loogiline, sest iga riik seisab oma kodanike heaolu eest.

Toodud näidetest selgub ka, et ühistute ja kapitaliühingute vahel eksisteerib tegelikult antagonistlik vastuolu, tahame me seda endale tunnistada või mitte. See on olemuselt looduslik vastuolu isekuse ja isetuse vahel, mis eksisteerib ka looduslikes kooslustes, karjades ja parvedes. Rahalis-kaubaliste suhetele üle minnes on ühiskond pigem seda vastuolu süvendanud kui leevendanud. Igasugused loosungid, nagu „Hundid söönud, lambad terved”, „Davaitje žitj družno”, „Kohelgem kõiki omandivorme võrdselt” jne, on tegelikult sügavalt silmakirjalikud ja teenivad rahakapitali, mitte ühiskonna ja selle liikmete üldiseid huve.

Iga riik kasutab ühistegevuse toetamiseks ainult neid meetmeid, mida on poliitilised jõud kokku leppinud. Kõiki kirjeldatud riiklikke meetmeid pole ilmselt võimalik mitmetel asjaoludel (huvigruppide omavahelised vastuolud) kohe ja täies mahus rakendada. Esmapilgul radikaalsed võimalused on esitatud selleks, et lugejal tekiks ülevaade, kuidas ja mil määral on riigid ajaloo vältel rakendanud erinevaid meetmeid (sh ka sunnimeetmeid) ühistute liikmekeskseks toimimiseks.

1.6. Ühistegevuse seadusandlik regulatsioon mõnedes riikides

Saksamaa. Ühistud etendavad väga suurt rolli Saksamaa majandusel. Saksamaal on praegu peaaegu üheksa tuhat ühistulist ettevõtet, mis peamiselt tegutsevad krediidi-, hanke-, turundus-, teenuste ja tootmise valdkonnas, eriti palju on aga jae-müügi-, käsitöö- ja põllumajandusühistuid.

Esimised ühistud tekkisid Saksamaal 1850, kuid tol ajal nende kohta eriseadustikku veel ei koostatud. Alustajatel oli valida kahe legaalse võimaluse vahel, kas ühislaenu-pangana, millel ei olnud oma varasid, või siis kompaniina, millele oli väljastatud valitsuse luba. Esimene ühistuline õigusakt, mis seadustas ühistulised kompaniid, kuulutati välja 1867. a Preisimaal ja see laienes 1871. a Saksamaa impeeriumile. 20. sajandil on algupäraseid seadusi täiendatud. 1960. a tehtud seaduse muudatuste eesmärgiks oli anda ühistutele stabiilset sotsiaalset kapitali, tõstmaks nende konkurentsivõimet ja muutmaks nende olemuslikke reegleid paindlikumaks. 1973. a tehtud muudatused kandsid endas järgnevaid eesmärke:

- tugevdada ühistute finantsbaasi, muutes osamaksud atraktiivsemaks ja liikmed rohkem vastutavaks;
- muuta juhtimine efektiivsemaks, tugevdades juhatuse positsiooni üldkoosoleku suhtes;

- sätestada erinevad reeglid liikmetele vastavalt nende osalusele ja anda rohkem vabadust ühistule kohandamiseks oma staatust kompaniide nõudluste suhtes.

Kui algul põhines ühistute eriline staatus liikmete vastastikusel toetusel ühistu sees, siis praegu kehtib see ainult osadele tegevustele, nagu näiteks krediidi andmine, tarbekaubad, põllumajanduse ja tööstuse seadmete müük, kaupade tootmine ja müümine ühistu kaudu. Ometi võib ka mitteregistreeritud kompanii olla siis ühistuline ettevõtte, kui ta on juhitud standardsete õiguslike ühistegevuslike reeglite kohaselt. Selle seaduse järgi on selliste ettevõtete liikmete arv piiramatu ja nende eesmärk on edendada oma liikmelisusel põhinevaid tegevusi ühiste äriliste tegevuste kaudu.

VAHEMÄRKUS: Ühistulisi ettevõtteid on sõltuvalt teenustööde iseärasustest kahte tüüpi. Esiteks nn piiramatu liikmete arvuga ühistud – näiteks ühistulised jaekaubandusettevõtted, kus liikmete arv pole piiratud eeskätt seetõttu, et jaekaubandusettevõtte suudetakse tagada tunduvalt suuremale arvule inimestele, kui on faktiliselt ühistul liikmeid. Teiseks on olemas piiratud liikmeskonnaga ühistud, kus teenuseid on võimalik osutada ainult ühistute liikmetele. Uute liikmete juurdetulek on tavaliselt seotud uute teenindus- või tootmisvõimsuste loomisega. Näiteks piimandusühistu saab vastu võtta uusi liikmeid alles siis, kui tal on uued võimsused täiendavate piimakoguste töötlemiseks ja turustamiseks.

Ettevõtte omandab täieliku õigusliku staatuse, kui ta on registreeritud spetsiaalses ühistute (kooperatiivide) registris ühistu juhatuse nõudel. Ühistud on kommertsettevõtted. Nende varalised kohustused võivad olla limiteeritud või limiteerimata.

Olulisemad Saksa seaduses sätestatud punktid on järgnevad.

- Liikmelisus: Liikmeid ühistus vähemalt seitse. Liikmed võivad olla FIE'd või juriidilised isikud.
- Finantsosalus: Seadus toob esile, et ühistu liikmel on kohustus maksta vähemalt ühe liikme osamaks (võib maksta ka rohkem osamakse) vastavalt tingimustele, mis on sätestatud ühistuga liitumise lepingus. Samas leppes on fikseeritud ka maksimaalne osamaksude arv ühele liikmele. See võib olla sõltuvalt äriliste tegevuste ulatusega ühistu sees.
- Ühistul, mis on registreeritud ühistute registris, peavad juhtimisstruktuuris olema esindatud kolm tasandit:
  - 1) juhatuse, mille valib üldkoosolek, peab koosnema vähemalt kahest liikmest;
  - 2) nõukogu, mitte vähem kui kolm liiget;
  - 3) üldkoosolek.

Üldkoosoleku ja nõukogu liikmed võivad olla ainult ühistu liikmed.

- Liikmed on kohustatud maksma ainult oma põhikirjajärgse osamaksu. Lepingus tuleb fikseerida minimaalne osamaksu määr ja ühe liikme kohta lubatud osamaksude arv.
- Kolmandatel osapooltel, kes ei ole ühistu liikmed, ei ole lubatud omandada ühistus osakut (osamaksu).

Saksamaa seadus möönab, et ühistutel võivad olla ärilised suhted kolmandate osapooltega, kes pole liikmed. Sellised suhted tuleb fikseerida ka ühistu liitumislepingus.

Taani on üks vähestest Euroopa Liidu riikidest, kellel puudub spetsiifiline ühistute tegevust reguleeriv seadus. Ühistute tegevuse printsiibid on sätestatud ühistute põhikirjades. Taani konstitutsioon kaitseb ja soodustab ühistuliste organisatsioonide vabadust. Mõned aastad tagasi koostati ja saadeti ühistute seaduse eelnõu parlamentile, kuid selle vastuvõtmiseni ei ole veel jõutud.

- Taani ühistud funktsioneerivad omalaadsete ärikompaniidenä. Nad võivad valida erinevaid seaduslikke vorme, nagu partnerlus, osaühing või isegi aktsiaselts. Erinevus kahe ettevõtlusvormi vahel fikseeritakse ühistu asutamislepingu sätetega, mis tagavad, et ühistud tegutsevad vastavalt klassikalistele (ICA printsiibid) ühistegevuse põhimõtetele.
- Tavaliselt on võimalik piiratud osalus. Need, kes asutamislepingu artiklite juures määravad kindlaks liikmete hüvitamise korra ja isikud, ehkki nad ei ole liikmed, lisavad ühistusse kapitali.
- Selline olukord on reguleeritud maksuseadusega. See näitab, et kapitali osaluse mahus keeldusid ei ole. Neid võib hallata keegi kolmas, välja arvatud maksuseaduses ettenähtud toetuste osas.
- Üldiselt ei ole võimalik alal hoida ärilisi suhteid ühistutega, olemata ise ühistu liige. Sageli takistavad mõnede ühistute põhikirjad liikmeid sõlmimast kaubanduslikke suhteid mitteliikmetega.

Soome. Ühistegevus on mänginud põhirolli Soome püüdlustes üles ehitada iseseisev rahvusriik. See kurss on võimaldanud saavutada põllumajanduse sõltumatust ja aidanud kaasa ka maapiirkondade arengule. Esimene ühistuseadus võeti vastu 1901. Praegune ühistuseadus sätestab laiaulatuslikud reeglid ja peegeldab suurel määral rahvusvaheliselt tunnustatud ühistegevuse printsiipe. Kolmanda sektori ühistud (uusühistegevus) on väga aktiivsed kogukondade arengu edendajad maal. Paljud ühistud on hiljuti läbi elanud restruktureerimise perioodi. Praeguseks on kaupade tootmine ja turundus läinud väikese osa tütarettevõtete kätte. Selline struktuur domineerib näiteks piimandussektoris (Valio), suures ulatuses lihasektoris ja viimastel aastatel ka metsandussektoris. Tuhandeid uusühistuid on tekkinud mitmetraditsioonilistesse sektoritesse, nagu sotsiaalteenused, turism ja ajutised tööühistud.

- Ühistuseadus kehtib alates aastast 2001, sellele oodatakse täiendusi 2012. a lõpuks. Uutest ettepanekutest on juba hüljatud ühemeheühistu idee. Uus seaduse eelnõu tahab muuta „üks liige, üks hääl” reeglit, luua mitme hääle võimaluse ja volitada igat liiki ühistuid kasutama kapitaliturge. Varemalt välistas kapitali turuseadus selle võimaluse ühispankadele.
- Seaduse järgi on ühistud ettevõtted. Ühistud saavad juriidilise isiku staatuse koos vastavate õigustega pärast kaubandusregistris registreerimist (mitte ühinguregistris). Samuti kehtivad ühtsed maksu- ja raamatupidamisreeglid

nii ühistutele kui ka kommertsettevõtetele. Seadusega on sätestatud, et ühistu on juriidiline isik, mille liikmed ja kapital ei ole määratud loomise ajal ja mille ülesandeks on arendada majandustegevust, milles liikmed osalevad, kasutades ühistu teenuseid kaasa aitamaks liikmete majanduslikule huvitavusele. Sellised liikmed võivad olla kas füüsilisest isikust ettevõtjad või juriidilised isikud. Ühistu liikmed ei ole isiklikult vastutavad ettevõtte kohustuste ees, kui see kohustus ei ole sätestatud ühistu põhikirjas. Selline vastutuse jagamine on erinev Prantsuse kontseptsioonist.

- Reeglid, mis puudutavad tulude ümberjaotamist, paigutamist, perioodilisust ja määra, on sätestatud põhikirjas. Kuigi need tingimused peavad järgima ühte kindlat printsiipi – hüvitama peab võrdsetel alustel – puhastulu, mis makstakse liikmetele, jaotatakse vastavalt liikmete osalusele ühistu poolt pakutavates teenustes, välja arvatud juhul, kui põhikiri sätestab teisiti. Kui see on reglementeeritud põhikirjas, võivad liikmed soetada ühe või mitu intressi kandvat osamaksu või investeeringu osalust. Põhikirjas võib sätestada, et lisosalus toob kaasa eelisõiguse dividendidele ja et hüvitamisel on eelistatud normaalne osaluse jaotus. Mõlemal juhul ei ole võimalik kehtestada lisakohustusi sellepärast, et on lisaeelised. Need lisaintressid ei too endaga kaasa hääle arvu lisandumist. Investeeringuid võivad teha ka mitteliikmed, kellel on õigus osaleda hääleõigusega üldkoosolekul.
- Investeeringutes võivad osaleda ka mitteliikmed, kellel on seejärel õigus osa võtta üldkoosolekust, kuid ilma hääleõigusega. Kolmandad osapooled võivad osaleda ka investeerimiskapitalis. Kuid sellist võimalust kasutab praegu ainult Valio piimandusühistu.
- Ühistuseadus nendib klassikalist kontseptsiooni, et ühistud peavad osutama oma liikmetele majanduslikku huvi pakkuvaid teenuseid. Põhikirjaga võib ette näha ka ühistu teenuste laienemist teistele isikutele. Teised ettevaatusabinõud kolmandate osapoolte suhtes on seotud nende õigustega, näiteks kreditoriks olemine.

Rootsi. Esimesed ühistud tekkisid Rootsis 1850. Ühistegevus väljendus eelkõige tootjate ja tarbijate liikumistes. Praegu on ühistuline liikumine eriti arenenud põllumajandusega seotud valdkondades, kuid ühistegevus on juurdumas ka majutamises, finantsteenustes, koolides ja matusetalitustes. Ühistutes on suund ettevõtlusele. Seaduse järgi on tegemist majanduslike ühendustega.

- Spetsiaalset ühistuseadust Rootsis ei ole. Ühistuõigus on sätestatud teise seadusandliku aktiga, mis jõustus 01.01.1988. Selline seadusandlik baas tagab paindlikkuse, sest praktikas võivad põhikirjad sätestada palju spetsiifilisi reegleid. Ettevõtte registreerimise käigus kas rahvuslikus patendiametis ja äriregistris võib register keelduda kõigist või osast põhikirjas sätestatust. Ettevõtte võib seepeale keeldumise vaidlustada enne esimese instantsi kohut.

- Ühistu on iseseisev ühing, samuti majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline ühendus, mille moodustavad vabatahtlikult isikud vastavalt nende vajadustele ja osalusele demokraatlikus ettevõttes. Kuid selline ettevõtte ei ole tüüpiline kommertsettevõtte, sest seadus keelab vormiliselt lisada ühistu nimesse terminit „*bolag*”, mis viitab, et tegemist on osäühinguga.
- Ühistu põhikiri sätestab puhaskasumi jaotamise. Siiski on kehtestatud mõned kindlad nõudmised, näiteks võidakse jaotada ettevõtte varad ainult liikmete vahel dividendidena (mis on kahes vormis: kompensatsioon, mis põhineb tehingutest saadud kasumil, ja teiseks kasumi jaotus).

Eesti ühistuseadused. Nagu eespool juba märkisime, kehtis Eestis kuni 1940. aastani 20. märtsil 1917. a Vene tsaaririigis vastu võetud kooperatiiv-ühingute ja nende liitude seadus. 26. märtsil 1926 võttis Riigikogu lisaks sellele vastu ühingute, seltside ja nende liitude registreerimise seaduse (RT Nr 37-1926). Sellele lisandus 1926. aastal kord (RT I, 1926, nr 32), mille kohaselt iga ühistuline organisatsioon pidi olema ühe revisjoniliidu liige. Revisjoniliit asutati 1926. aastal. See vihjab selgelt asjaolule, et loodud ühistutes ei olnud arvepidamine nõutaval tasemel ja ilmselt esines tõsisemaid eksimusi ka liikmeskonna huvide kaitsmisel. Sunduslikud välisrevisjonid kehtestati 1937. aastal (RT I, 1937, nr 6,47; RT I, 1937, nr 23, 197).

Kuna ühistute asutamine kujunes massiliseks, hakkas see omakorda mõttetut konkurentsi tekitamisega maaelu arengut pidurdama. Kolmekümnendate aastate majanduskriis põhjustas hulgaliselt nii talude kui ka killunenud ühistute pankrotte. Riigi initsiatiivil sekkuti kaunis karmilt ühistegevuse arengusse. Ühelt poolt piirati kapitaliühingute-erettevõtete tegevust eksportturgudel, kuid teiselt poolt sekkus riik ka ühistute tegevusse, sundides neid ühinema.

Erinevates piirkondades tegutsesid põllumeeste seltsid, mis omavahel rivaalitsesid ja ei jõudnud kuidagi ühiste kokkulepeteni ühistute asutamisel ja kaupade turustamisel. Riik sekkus, alustades põllumeeste organiseerimist. 1931. aastal võeti vastu põllutöökoja seadus ja 1935. aastal ühistegevuskoja seadus.

Ka majanduslikule ühistegevusele, sh ekspordile ja impordile, kehtestati seadustega ranged reeglid. Riigi initsiatiivil asutati keskühistud Eesti Võiekспорт (RTI, 1936, nr 30), Eesti Lihaekспорт (RTI, 1937, nr 107), Eesti Munaekспорт (RTI, 1937, nr 12) (Leetsar 1999). Mart Rootslane on arvanud, et 1934–1940 oli Eestis ühistegevuse arengus otsustavaks jõuks seadusloome kaudu riik.

31. juulil 1940. a suleti Ühistegevuskoda koos kõigi allorganisatsioonidega (RT, 1940, lk 1197). Ühistegevus likvideeriti Eestis lõplikult 1951. aastal. Nõukogude perioodil oli ühistegevus riigi seadustega keelustatud. Ümberkujundatuna säilis Eesti Tarbijateühistute Keskühistu, mis nimetati Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklikuks Liiduks (ETKVL).

Enam kui nelikümmend aastat hiljem, 27. augustil 1992. a võttis ENSV Ülem-

nõukogu vastu Eesti Vabariigi ühistuseaduse (RT I, 1992, 36, 477). See sai mur-ranguks ka ühistute taastamisel ja uute loomisel.

11. mail 1994. a võttis Riigikogu vastu erakonnaseaduse (RT I, 1994, 40, 654), 27. juunil 1995 korteriühistuseaduse (RT I, 1995, 61, 1025), 6. juunil 1996 mittetu-lundusühingute seaduse (RT I, 1996, 42, 811), 9. veebruaril 1999 a hoiu-laenu-ühistu seaduse (RT I, 1999, 24, 357). Süsteemi loomise eesmärgil ühistuid puudu-tavates seadustes võeti loogilise jätkuna 19. detsembril 2001 vastu tulundusühis-tuseadus (RT I, 2002, 3, 6), mis sisuliselt asendas 1992. aastal vastu võetud Eesti Vabariigi ühistuseaduse.

2001. a vastu võetud tulundusühistuseaduse üks olulisemaid muudatusi oli seotud ühistu liikme vastutuse ja kohustuste suurendamisega ühistu ees. Teise olulise muu-datusena kehtestati kohustuslik väline audiitorkontroll, mis pidi tagama ühistu liik-metele parema kontrolli oma vara üle. Sisuliselt püüti sellega tagada sama, mis 1937. aastal ühistutele sunduslike välisrevisjonide kehtestamisega. Mitmes välisrii-gis on ühistute juurde loodud nn kontrolliühistud ehk revisjoniliidud, millega liitu-mine on kohustuslik kõikidele ühistutele.

Näeme, et Eesti Vabariigis on erinevatele ühistuliikidele (sh poliitilisele ühistege-vusele) kehtestatud eriseadused. Ühelt poolt annab see riigile võimaluse eri sek-torite ühistute tegevust täpsemalt reguleerida, kuid teiselt poolt esineb ka dubleeri-mist ning mõningast ülereguleeritust. Mõnes riigis on ainult üks ühistuseadus, mil-lest peavad juhinduma kõik ühistulised ühendused.

VAHEMÄRKUS: Käesoleva õpiku koostamisel on olnud probleemiks asjaolu, et ei ole veel olemas Eesti ühistuõigust. Tartu ülikooli doktorant Jüri-Olavi Luik on selle tööga alus-tanud ja ilmselt ilmub mõne aasta pärast ka vastav ühistuõiguse käsitus.

Kokkuvõttes tuleb märkida, et ühistegevusalane seadustik on Euroopa Liidu liik-mesriikide vahel ühtlustamata. Sellest tulenevalt on riikide seadustes ka küllaltki palju erinevusi. Võimalik, et mingil ajal võib ühistegevuse areng Euroopa Liidu liikmesriikides, eriti veel pärast seda, kui ühistud on otsustatud asutada rahvusvahelisi ühistulisi ühendusi (korporat-sioone), osutada üsnagi keeruliseks. Seda asja-olu arvestades võttis Euroopa Liidu Nõukogu vastu määruse nr 1435/2003 „Euroopa Ühis-tu (SCE) põhikirja kohta”. Eesti Vabariigi Riigikogu võttis 14. detsembril 2005 vas-tu eespool nimetatud määruse raken-damise seaduse (RK, RT I, 29.12.-2005, 71, 543). Nende õigusaktide koha-selt saavad Euroopa Liidu liikmesriiki-des asuvad ühistud ühineda Euroopa

ühistuks ja teha rahvusvahelist koostööd. Tõenäoliselt oli Euroopa ühistu seaduse vastuvõtmise põhjuseks rahvusvahelise ühistulise kontserni teke (Rootsi Arla ja Taani MD Foods ühinesid ühistuliseks kontserniks Arla Foods, vt <http://www.arla.com/>).

2. ÜHISTUD EUROOPA LIIDUS

2.1. Kolmesektoriline jaotus

Euroopa Liidus jaotatakse ühistud kolme sektori vahel. Esimesse sektorisse kuuluvad toorainet ümbertöötavad ühistud – põllumajandus-, kalandus- ja metsaühistud, teise sektorisse käsitöölise ja tööühistud ning kolmandasse sektorisse mitmesugused teenindusühistud (vt tabel XI-1).

Tabelis XI-1 on esitatud kokkuvõtvalt Euroopa Liitu kuuluvate liikmesriikide ühistute koondandmed seisuga detsember 1998 (vt Co-operative movements.... 2001). Viidatud kogumikus on üksikasjalikke andmeid kõikide Euroopa Liidu liikmesriikide ühistute kohta.

Ühistud Euroopa Liidu 15 liikmesriigis (seisuga 1998)

Tabel XI-1

Ühistute struktuur	Ühistute arv (tk)	Liikmete arv (in)	Töötajad (in)
Kõik ELi ühistud kokku:	131 314	85 348 798	2 500 035
Kokku I sektor	46 471	10 629 616	782 123
Põllumajandus	45 051	10 329 573	750 070
Kalandus	1220	92 243	11 467
Metsandus	200	207 800	20 586
Kokku II sektor	27 073	854 378	582 499
Käsitööühistud	214	39 000	1147
Tööühistud	26 859	815 378	581 352
Kokku III sektor	57 776	73 864 804	1 135 413
Ühispannad	9914	35 379 808	464 240
Krediidiliidud	941	2 096 567	1500
Kindlustusühistud	135	350 000	40 601
Väikekaupmeeste ühistud	335	96 000	33 266
Tarbijate ühistud	3518	25 845 746	255 200
Kinnisvara- ja elamuühistud	29 696	6 758 151	195 100
Tervishoiuühistud	43	2 190 892	5949
Sotsiaalabiühistud	3472	107 410	69 957
Transpordiühistud	709	6550	2147
Muud ühistud	8987	1 033 680	67 453

Märkused:

1. Kõikidest Euroopa riikidest (41 riigis 100% ühistuid) moodustab Euroopa Liidu liikmesriikides (15 riiki) olevate ühistute arv 45,5%.
2. Kõikide Euroopa riikide ühistute liikmetest on Euroopa Liidu liikmesriikides 61% liikmeid.
3. Kõikide Euroopa riikide ühistute töötajatest on Euroopa Liidu liikmesriikide ühistutes 51%.
4. Andmed on esitatud seisuga 1998, s.o enne Euroopa Liidu laienemist.

Tabelis XI-1 esitatud arvud ja märkustes toodu näitab, et Euroopa Liidu vanades liikmesriikides oli ja on ühistegevus tunduvalt rohkem arenenud kui ülejäänud Euroopa maades, sh ka Eestis. Kui Euroopa kõikides riikides on ühistute liikmeid kokku 140,3 miljonit, siis Euroopa Liidu liikmesriikides on neid 85,3 miljonit ehk 61%. Võrdluseks niipalju, et Eestis oli 2001. a seisuga ühistutesse liitunud umbkaudu 35 000 inimest, sh üle 90% neist oli tarbijate ühistute liikmeid.

2.2. Ühistute turuosa

Ühistute turuosa on üks olulisimaid näitajaid, mis iseloomustab ühistegevuse arengut ja osa riigis. Seda iseloomustavad suhtarvud (protsentides), mis näitavad, kui suure osa riigi mingist majandussektorist on hõivanud ühistud. Ülejäänud turuosa on sellisel juhul kas riigi, erasektori või kapitaliühingute (aktsiaseltsid) käes. Kui ühistud on mingist majandussektori turust hõivanud rohkem kui poole, kontrollivad nad sisuliselt ka turgu. Kui ühistute turuosa on aga 10–20% või veelgi väiksem, siis nende roll riigi majanduses on samuti väga väikene. Ühistud ei osuta sel juhul kapitaliühingutele peaaegu mingit konkurentsi. Euroopa Liidu liikmesriikides on ühistute turuosa põllumajanduses suurem kui 50%.

Mida suurem on ühistute turuosa, seda suurem on ka ühistu liikmetele jääv tuluosa ja vastupidi. Proportsionaalne osa sektoris tekkivast kasumist jääb samuti ühistutele. Seepärast on farmerid kogu maailmas hoolitsenud selle eest, et nende ühistute turuosa pidevalt kasvaks. Viimasel aastakümnel on ka Euroopa Liidu liikmesriikides ühistute turuosa tasapisi, kuid järjekindlalt kasvanud.

Samas ei ole ühistud Euroopa Liidus monopoolses seisundis. Näiteks avatud majanduspiiride ja turu olukorras konkureerivad riikide või nende ühenduste ühistud omavahel ning mingeid eriaabinõusid pole vaja rakendada. Nii näiteks kuulub Euroopa ühele suurimale, Taani-Rootsi ühistulisele piimanduskontsernile Arla Foods Euroopa Liidu turul ainult 6%, kuid samal ajal on kontsern Taani ja Rootsi siseturul kindel liider (turuosa Taanis 98% ja Rootsis 65%).

Tuletame siinkohal lugejale meelde, et Euroopa Liidus on põllumajandussaaduste turg ja import-eksport küllaltki täpselt reguleeritud – eesmärgiks tootjate ja tarbijate suhete tasakaalustamine. Euroopa Liidus on kehtestatud ühtne põllumajanduspoliitika (CAP – *common agricultural policy*, vt Silberg 2001, lk 184–242), mille ka

Eesti liitumisel omaks võttis. Sisuliselt tähendab see, et kõik olulisemad regulatsioonid turu korraldamiseks tulevad Euroopa Liidust ja Eestil ning teistel liikmesriikidel on võimalus sellesse sekkuda ainult ettevalmistustöö käigus.

Tabelis XI-2 on esitatud mõne Euroopa Liidu liikmesriigi ühistute turuosa andmed. Võrdluseks on lisatud samalaadsed andmed ka superkapitalistlikuks riigiks peetud Ameerika Ühendriikide ja Eesti Vabariigi ühistute turuosa kohta.

Ühistute turuosa mõnes riigis, 2008. a (protsentides)

Tabel XI-2

Riik Valdkond	Taani	Soome	Prantsus- maa	Holland	USA	Euroopa Liit (keskmine)	Eesti
Piimandus	93	97	37	87	86	40–97	20
Liha	84	80			30	20–60	0
Teravili	76	40	74		40	25–95	...
Tõuaretus	100	100	95	70	...	~100	100
Aiandus	20	40	35	60–95	20	20–100	0
Metsandus	...	40	23		30	20–60	...
Munad		45	35			20–90	0
Suhkur			62	100		40–100	0
Vein			87			40–95	0
Kartul				100		20–100	10?
Krediidid	30	38	30	84	30	30–40	0
maapiirkond	90–100	80	80–90		60–80	60–100	0,01
Kindlustus	25	10			20	30–40	0
maapiirkond	50–80	80–90			60–80	50–90	0
Jaekaubandus	35	45			...	10–50	20
maapiirkond	80–90	65			...	30–90	60–70

Märkus: Tabelis esitatud andmed on ligikaudsed ja pärinevad mitmest allikast (Agricultural Cooperatives in Europe. Main Issues and Trends, 2010, Pellervo Seura, 2011 jt).

Tabelist XI-2 selgub, et Eesti ühistute turuosa on peale tõuaretuse, piimanduse ja ühiskaubanduse teiste Euroopa Liidu riikide ja USA ühistute turuosaga võrreldes tühine. Analoožilises olukorras oli enamik kommunismiikkest vabanenud endisi Ida-Euroopa riike (vt Agricultural Co-operation in the Candidate Countries. Issues and Trend, 2001; Agricultural Cooperatives in Europe. Main Issues and Trends, 2010).

Kahtlematult on võõrkapitali kontrolli all olev põllumajandussaaduste siseturg ning ühistute väikene, peaaegu olematu turuosa tinginud Eesti põllumajanduse languse alates 1991. a. Euroopa Liidus pandi seda ka tähele ning juba mõni aeg tagasi tehti tõsisemaid märkusi meie ühistegevuse ebarahuldava olukorra kohta (Schilthuis 2000).

2.3. Ühistegevuse majanduslik mõju

Teades ühistute turuosa erinevates riikides, saame anda ka hinnangu ühistegevuse majanduslikule mõjule nendes. Ühistute turuosa erinevates majandussektorites annab meile ühtlasi ülevaate ka majandussektoris tekkiva kasumi jaotusest, sest pro-

portsionaalselt turuosaga jaguneb ka sektoris tekkinud kasum. Mida suurem on turuosa, seda suurem on ka kasum.

Ühistegevuse majandusliku efekti hindamiseks peame teadma konkreetse majandussektori üldist käibemahtu ja sektoris teenitava kasumi suurust või vähemalt kasuminormatiivi (%-des). See on küllaltki keeruline ülesanne, sest ühelt poolt ei avalda kasumile orienteeritud kapitaliühingud kuigi meelsasti teenitava kasumi tegelikku suurust ja teiselt poolt ei ole ka ühistutes teenitav kasumi suurus objektiivne.

VAHEMÄRKUS: Varasemast teame, et ühistute peaeesmärgiks ei ole kasumi teenimine. Ühitud võivad kokkuostuhindade operatiivse muutmisega oma kasumi suurust vastavalt vajadusele kiiresti mõjutada-muuta. Näiteks kui ühistu maksab oma liikmetele kõrgemat kokkuostuhinda kui konkureerivad kapitaliühingud, siis võib ühistul kasum isegi puududa. See aga ei tähenda, et ühistu oleks majanduslikult halvas seisus või koguni kahjumis.

Teades ühistute turuosa ja käibemahtu (tabel XI-2), saame arvutada ühistute poolt hõivatud sektori kogukäibe mahu. Kui on teada konkreetses majandussektoris tekkiva kasumi määr (%-des), on lihtne välja arvutada ka ühistute liikmetele jääva kasumiosa suurus ning ka ühistute ringist väljaviidava kasumi suurus.

Juhul kui mingis majandussektoris tegutsevad väliskapitalil baseeruvad ettevõtted, on loogiline, et sektorist viiakse välja ka proportsionaalne osa väliskapitali poolt hõivatud turuosale vastavast kasumist.

Ekspertarvamuste kohaselt teenib väliskapital Eestis olemasolevate majandusressursside (maa – loodusvarad, mets, tooraine, vesi; kapital ja tööjõud) kasutamise tulemusena hinnanguliselt 1,6–2 miljardit eurot aastas, mis tõenäoliselt ka viiakse riigist välja. See summa jääks Eestisse, kui majandussektorites kuuluks määrav turuosa (üle 90%) Eesti kodanike poolt asutatud ühistutele.

Hinnanguliselt oli 2011. aastal väliskapitalil suurem turuosa rahandus- ja kindlustussektorites (ligi 100%), kus ühistute turuosa peaaegu puudus. Oluline oli Eestis välisosalus ka kommunaalmajanduses (nt Tallinna Vesi, jäätmemajandus), sides, metsanduses, põllumajanduses, hulgi- ja jaekaubanduses, ka energeetikas (soojatootmine) ning tööstuses.

Suhteliselt suur panga- ja krediidiühistute osakaal mõnes Euroopa Liidu liikmesriigis (Saksamaa, Soome) on celduseks, et pangandussektoris tekkiv raha

jääb ühistute liikmetele ehk klientidele, samuti osa puhaskasumist kindlustuses, teeninduses, sides, energeetikas, tööstuses, transpordis ning metsanduses.

VAHEMÄRKUS: Välismaised ühistud käituvad võõrriigi turul analoogiliselt kapitaliühingutega. Nende sihiks on raha teenimine oma liikmetele. Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoja andmetel viis näiteks Soome ühistuline kontsern Valio Laeva meierei kaudu Eestist 2000. a puhaskasumina välja 0,5 krooni (~3 eurosent) toorpiima liitri kohta. Kui Laeva meierei oleks tegutsenud Eesti piimatootjate ühistu ettevõtte, saanuksid meie tootjad liitri kohta üle 3 eurosendi kõrgemat hinda.

Siinkohal juhime tähelepanu olulisele erinevusele Euroopa Liidu vanade liikmesriikide ja Eesti vahel. Tabelis XI-2 näidatud Euroopa Liidu vanades liikmesriikides on ühistute turuosa kõikides majandussektorites oluliselt (kordades) Eesti ühistute turuosast suurem. Teisisõnu tähendab see seda, et Euroopa Liidu vanades liikmesriikides jääb nendes valdkondades tekkiv puhaskasum ühistutele ehk riiki sisse ning välismaised kapitaliühingud ei vii seda maapiirkondadest välja.

Seega on ühistutel otsene mõju ka riikide majandustele. Teistes riikides tegutsevad ühistud viivad välisriigis teenitud tulud oma liikmeskonnale, mille võrra saavad rikkamaks ka need riigid, kus ühistud on asutatud ja registreeritud. Paraku puuduvad statistilised andmed selle kohta, mil määral on kasvanud riikide SKP tänu välis-turgudel tegutsevatele ühistutele.

3. ÜHISTUTE ARENGUSUUNAD

3.1. Ühistute arv väheneb, turuosa suureneb

Ühistute arv oli Euroopas maksimaalne II maailmasõja ajal. Pärast sõda hakkas see peamiselt ühinemiste ja ka kapitaliühingute survele vähenema. Eriti kiiresti on ühistute arv vähenenud viimase kahekümne aasta jooksul. Samal ajal on aga ilmnunud

teistsugune tendents. Ühistute arv küll väheneb, kuid nende brutokäive ja turuosa on hakanud suurenema. See tähendab, et ühistute võimekus ja majanduslik osalus turgudel suureneb. Tulenevalt asjaolust, et ühistute kaudu jääb suurem osa turul tekkivast rahast tootjatele tegevuspiirkonda, on loota, et ka need piirkonnad muutuvad tasapisi elujõulisemaks.

Järgnevates tabelites toome ära Euroopa Liidu põllumajandusühistute edetabeli (TOP 25) kakskümmend viis parimat aastatel 1999 ja 2008. Nende andmete võrdlemisel saab lugeja hea ülevaate ühistute käibemahtude, liikmete ja töötajate arvu muutustest pikema aja jooksul.

Euroopa Liidu liikmesriikide põllumajandusühistute 25 parimat käibemahu järgi (1999)

(vt Agricultural Co-operation in the European Union 2000)

Tabel XI-3

Jrk nr	Ühistu nimi	Sektor	Riik	Käive (miljard €)	Liikmete arv (tuh)	Töötajate arv (tuh)
1.	Metsaliitto	Metsandus	Soome	5,70	120,0	21,4
2.	Danich Crown	Liha	Taani	4,92	25,5	19,8
3.	Frieland Coberco	Piim	Holland	3,92	14,2	11,8
4.	Campina Melkunie	Piim	Holland	3,50	8,3	7,0
5.	MD Foods*	Piim	Taani	3,42	9,5	13,6
6.	Bay Wa	Varustus	Saksamaa	3,32	a.p.	12,2
7.	Glanbia	Piim	Iirimaa	2,92	18,7	11,3
8.	Sodiaal	Piim	Prantsusmaa	2,77	15,3	8,0
9.	Cebeco Group	Varustus/ töötlemine	Holland	2,71	40,0	6,8
10.	Nordmilch	Piim	Saksamaa	2,40	17,0	4,5
11.	Greenery International	Aiandus	Holland	2,37	9,2	3,2
12.	Cana-Caval	Polüfunkts.	Prantsusmaa	2,29	27,5	5,8
13.	Kerry	Piim	Iirimaa	2,20	8,0	12,3
14.	Socopa	Liha	Prantsusmaa	1,83	a.p.	5,0
15.	Irish Dairy Board	Piim	Iirimaa	1,81	a.p.	2,9
16.	Südfleisch	Liha	Saksamaa	1,75	a.p.	1,7
17.	Uncaa	Agroseedmed	Prantsusmaa	1,71	a.p.	0,9
18.	Valio Ltd	Piim	Soome	1,68	25,0	4,5
19.	Arla*	Piim	Rootsi	1,60	8,0	6,0
20.	RHG Hannover	Varustus	Saksamaa	1,53	a.p.	2,4
21.	Nordflesch	Liha	Saksamaa	1,41	a.p.	2,8
22.	Dumeco	Liha	Holland	1,41	10,0	3,6
23.	Coopagri	Polüfunkts.	Prantsusmaa	1,36	28,0	5,3
24.	DLG	Teravili, varustus	Taani	1,16	23,5	2,0
25.	Swedisch Meats	Liha	Rootsi	1,10	a.p.	5,0

Märkused:

1. a.p. tähendab, et andmed puuduvad
2. Tärniga* märgitud ühistud ühinesid 17. aprillil 2000. a ja moodustasid rahvusvahelise ühistulise korporatsiooni Arla Foods.

Tabelist XI-3 selgub, et ühistulised korporatsioonid olid sajandivahetusel Euroopas majanduslikult küllaltki suured. Ka kahekümne viie parima hulgas viimane, Rootsi Liha (Swedish Meats), oli oma käibelt (1,1 miljardit € aastas) suurem kui kogu Eesti põllumajandussektori aastakäive samal ajal kokku.

Ameerika Ühendriikide suuremate ühistuliste korporatsioonide käive oli Euroopa ühistutega samal tasemel. Nii näiteks ületas 1986. aastal Ameerika Ühendriikide kümne suurema ühistu aastakäive 1,5 miljardit USD ehk 1,6 miljardit €, sealhulgas Agway Inc. 3,5 miljardit USD (3,85 miljardit €), piimandusühistud Associated Milk Producers 2,5 miljardit USD (2,7 miljardit €) ja Land O'Lakes, Inc. 2,2 miljardit USD (2,4 miljardit €) (Cobia 1989, lk 36).

Tabelis XI-4 on toodud Euroopa Liidu liikmesriikide ühistute edetabeli kakskümend viis parimat käibemahu järgi 2008. a seisuga.

Euroopa Liidu liikmesriikide põllumajandusühistute 25 parimat käibemahu järgi (2008)

(vt Agricultural Cooperatives in Europe 2010)

Tabel XI-4

Jrk nr	Ühistu nimi	Sektor	Riik	Käive (miljard €)	Liikmete arv (tuh)	Töötajate arv(tuh)
1.	FrieslandCampina	Piim	Holland	9,481	15,8	20,6
2.	Bay Wa	Varustus	Saksamaa	8,795	a.p.	15,5
3.	VION Son en Breugel	Liha	Holland	8,540	a.p.	35,6
4.	Metsaliitto	Metsandus	Soome	6,434	129,3	17,5
5.	Arla Foods	Piim	Taani/Rootsi	6,200	7,6	16,2
6.	DanishCrown	Liha	Taani	6,000	10,7	23,5
7.	AGRAVIS	Varustus	Saksamaa	5,811	a.p.	4,0
8.	Union IN VINO	Teravili, varustus	Prantsusmaa	5,200	a.p.	1,5
9.	KERRY	Piim	Iirimaa	4,700	9,7	22,3
10.	DLG	Varustus	Taani	4,600	28,0	5,0
11.	FloraHolland	Aiandus	Holland	4,074	5,1	3,6
12.	TERRENA	Multifunkts.	Prantsusmaa	3,900	27,5	9,9
13.	TEREOS	Suhkur	Prantsusmaa	3,800	9,5	9,0
14.	Lantmännen	Teravili, sööt	Rootsi	3,656	37,0	10,5

15.	SODIAAL	Piim	Prantsusmaa	2,746	13,0	7,7
16.	Nordmilch	Piim	Saksamaa	2,500	8,0	8,0
17.	DLA (Den Lokale Andel)	Varustus	Taani	2,450	20,0	2,3
18.	Agricola Tre Valli	Liha, sööt	Itaalia	2,332	a.p.	a.p.
19.	Humana Milchunion	Piim	Saksamaa	2,200	5,0	5,0
20.	GLANBIA	Piim	Iirimaa	2,200	18,6	4,9
21.	RWZ Rhein-Main	Varustus	Saksamaa	2,119	a.p.	a.p.
22.	Irish Dairy Board	Piim	Iirimaa	2,110	0,1	3,8
23.	Westfleisch	Liha	Saksamaa	2,008	a.p.	a.p.
24.	RWA	Varustus	Austria	2,000	122,0	13,0
25.	Coopagri	Multifunkts.	Prantsusmaa	1,950	a.p.	a.p.

Märkus: Tabelites XI-3 ja XI-4 esineb liikmete ja töötajate andmetes mõningaid ebaloogilisi erinevusi. See on tingitud ametlikest andmetest (Agricultural Co-operation in the European Union 2000; Agricultural Cooperatives in Europe 2010), mida raamatu autor ei ole omalt poolt täpsustanud.

Tabelitest XI-3 ja XI-4 selgub, et viimase kümne aasta jooksul on ühistute käive järjepidevalt kasvanud. Kuigi ühistute ja ka nende liikmete üldarv näitab kindlalt kahanemise tendentsi, on ühistute turuosa (tabel XI-2) Euroopa liikmesriikides samal ajal pidevalt kasvanud. Sellest saame teha järelduse, et maamajandusliku ühistevõime roll toiduainete tootmises järjest kasvab. Teisest küljest aga saavad väiketalu- ja killustatud tootjatest ühistutesse ühinemise järel olulised turu mõjutajad, kes on kollektiivse tegevuse tulemusena tasapisi turult välja tõrjunud erakapitalil baseeruvad ettevõtted.

3.2. Ühistevõime globaliseerub

Et ühistud suudaksid olla maailmas konkurentsivõimelised ja jätkusuutlikud, on nad viimastel aastatel hakanud ühinema. Rahvusvaheline Ühistevõime Liit (ICA) näeb ühistevõime arengut samuti nende edasises koostöös ja globaliseerumises.

Ühistevõime rahvusvahelistumine

Rootsi ühistuline kontsern Arla ja Taani ühistuline piimanduskontsern asutasid 17. aprillil 2000. a rahvusvahelise ühistulise kontserni Arla Foods. Ühinemise peaesmärgiks oli Taani ja Rootsi piimandusühistute turujõu suurendamine rahvusvahelistel turgudel.

VAHEMÄRKUS: Õpiku IX osas tabelis IX-1 on toodud rahvusvahelise kontserni osapoolte andmed ühinemise ajal.

Arla Foods tõusis ühinemise järel Euroopa ühistute edetabelis kolmandale kohale. Tabelist XI-4 näeme, et viimastel aastatel on Arla Foods langenud edetabelis taha-poole, viiendaks, kuigi tema käive on kaheksa viimase aasta jooksul kasvanud ligi 7,5 miljardi dollarini. See on põhjendatav asjaoluga, et nii Rootsis kui ka Taanis puuduvad looduslikud võimalused piimatootmist olulisest suurendada. Samal ajal on piimandussektoris toimunud uusi ühinemisi ning ühistute edetabelis on esikohale tõusnud kahe Hollandi ühistu ühinemise järel FrieslandCampina, mille käive on juba ligi 10 miljardit eurot. Ühistegevuse mastaapsust iseloomustab fakt, et Euroopa Liidu ühistute edetabeli esimese kaheksa ühistu aastakäive ületab näiteks Eesti Vabariigi 2012. a riigieelarve mahu, seejuures kolm esimest koguni rohkem kui 1,5-kordselt.

VAHEMÄRKUS: Huvipakkuv on asjaolu, et kahe riigi piimandusühistute ühinemisega tekkis enneolematu olukord Taani piimatootjatele – ühinemisest alates ei saa nad enam rääkida Taani rahvuslikust piimandusest. Selle asemel on tegemist rahvusvahelise kontserniga, mille omanikeks-liikmeteks nad on koos Rootsi talunike-piimatootjatega. Teiseks näeme tabelist IX-1, et uus kontsern tegutseb müügiesinduste kaudu kahekümne kahes riigis. See näitab, et tegemist on suure rahvusvaheliselt tegutseva organisatsiooniga, mis on ületanud rahvusriikide piirid ning tegutseb globaliseerunud suurkontsernina. Lisaks müügiesindustele on tal veel üheteistkümnes riigis piimatööstused, mille kaudu kogutakse kokku nende riikide piimatootjate toorpiim, töödeldakse see kaubaks ning müüakse turgudel maha. Saadud kasumid aga rändavad ühistulise kontserni kaudu Taani ja Rootsi talunikele-piimatootjatele. Selline olukord on põhjustanud Euroopa Liidus juba elava rahvuslik-eetilise diskussiooni. Nimelt ei soovi mitmete riikide piimatootjad (näiteks Belgia, Eesti jt), et nende farmerite tooraine ostavad kokku teiste riikide farmeritele kuuluvad ühistud ning kauba müügist saadud kasumitest nemad osa ei saa. Kuidas olukord Euroopas laheneb, ei olnud veel 2012. a selge.

Arla Foodsi taolised piimanduskontsernid on ilmunud Eesti ja ka teiste Euroopa riikide turgudele ning rajavad seal oma tööstused. See ei ole Eesti põllumajanduspraktikas mingi erandlik nähtus. Eesti turul tegutseb juba mitu Euroopa Liidu liikmesriikide ühistulist kontserni. Näiteks Soome ühistulisele kontsernile Valio kuulusid Laeva meierei Tartumaal ja Võru piimatööstus Võrus, AS Rakvere Lihätööstus ja AS Tallegg olid Lõuna-Soome lihaühistu (Lihaosuuskunta LSO) ja Rootsi Põllumajandustootjate Liidu ühisomandis, Elva Jõusöödatehase ostis Rootsi teraviljakasvatajate ühistu.

Ühistute tegevussfäärid muutuvad multifunktsionaalseteks

Ühistulised kontsernid tegutsevad õpiku VIII osas joonisel VIII-6 kirjeldatud äritegevuse struktuuri põhimõttel. Suurte ühistute omandisse kuulub isegi kuni sada ja rohkem äriühingut (aktsiaseltsi). Niiviisi hajutatakse ühelt poolt äriske,

kuid teiselt poolt muudetakse ühistule kuuluvate äriühingute juhtimine operatiivse-
maks ja paremini kontrollitavaks.

On teada, et toorpiimast on võimalik valmistada umbes kakssada eri toodet alates
joogipiimast, juustust, jäätisest, jogurtist ja lõpetades keemia-, meditsiini- ja chitus-
kaupadega. Mitmetes piimandusühistutes toodetakse peale piimatoodete veel mah-
lu, moose, konserve ja muid toidukaupu. Üsna tavaline on, et toorainetootjatele
kuuluvad ühistud osutavad oma liikmetele peale tooraine töötlemise kaubaks ja sel-
le turustamise veel ka sisendite tarneteenuseid (ostavad hulgi liikmetele tootmiseks
vajalikke sisendeid – väetised, masinad, kemikaalid, seadmed, kütused jmt) ning
tegelevad ka masinate ja seadmete teenindamisega. Sageli luuaksegi ühistutes nende
tegevuste tarvis eraldi struktuuriüksused. Kõik need tegevused tulenevad tootjate
vajadusest iseenast aidata, mis on aktsepteeritud ka rahvusvahelistes ühistegevuse
põhimõtetes.

Mõnedes riikides on tarbijate ühistud muutunud tõelisteks multifunktsionaalseteks
kontsernideks. Sageli nimetatakse neid ka ärigruppideks (Group). Toome joonisel
XI-1 näitena Soome tarbijate ühistute S-Grupi struktuuri.

*VAHEMÄRKUS: Soome näide on toodud põhjendusel, et Eesti rahvas on üldiselt Soome
ettevõtetega tuttav ja võib-olla nii mõnegi ettevõtte puhul on meile üllatus, et see kuu-
lub tegelikult Soome ühistule ehk siis soomlastele. Teiselt poolt on S-Grupp võrreldav
Eesti tarbijate ühistute ETK Grupiga. Samal ajal näeme, et ETK Grupi majandus-
lik haare ei ole võrreldav naaberriigi ühistulise kontserni käibega, teenuste mitmeke-
sisuse ja liikmete arvuga. Kui Soome tarbijate ühistutele kuulub toidukaupade turust
ca 45% ja hotellidest, restoranidest ja teistest teenustest valdav osa, siis ETK võitleb
Eesti jaekaubanduse turul Soome Prismaga ja aktsiaseltsidest jaekaubanduskont-
sernidega ning on tasapisi oma turuosa kümne aasta jooksul kaotanud 27%-lt 20%-ni.
Kui Soomes kuulub tarbijate ühistutesse ligi 2,5 miljonit liiget, siis ETK süsteemil on
ainult ca 80 000 liiget ehk 30 korda vähem.*

Joonis XI-1

(joonis koostatud Per-Erik
Lindströmi andmetel, esitus
15.06. 2012)

Joonisel selgub, et S-Grupi tegevussfäär on aukartustäratav. Peale toidu- ja esmatarbekaubanduse kuuluvad selle koosseisu teenindusjaamad ja kütusetanklad, hotellide ja restoranide maailmakuulsad ketid, mitmete automarkide müük ja teenindus, samuti põllumajanduskaupade müük ning hulgikaubandusettevõtted. Kogu grupi teenindamiseks

on loodud oma S-Pank ja ühtne kaardimaksesüsteem (*S-etukortti*, vt joonisel ülal paremal). Soomes on nii kohalikud omavalitsused kui ka riiklikud institutsioonid tugevasti toetanud ühistute arengut. Samas esineb ka mõningaid piiranguid välismaalastele. Nii näiteks ei saanud Eesti kodanikud astuda 2012. a Soome ühistupankade, piimaühistute ja teiste ühistuliste ühenduste liikmeks.

Kui veel pool sajandit tagasi olid ühistud paljuski monofunktsionaalsed, siis 21. sajandil on peaaegu kõik maailma suurühistud muutunud multifunktsionaalsemaks. Tõenäoliselt tingib ühistute paljutahulisuse järjest kasvav konkurents maailmaturul ning ühistute soov olla oma toodetega konkurentsivõimeline.

3.3. Uusühistegevuse kiire areng

Kuigi traditsioonilistes ühistegevuse valdkondades toimub Euroopa Liidu sees tugev kontsentreerumine, on samal ajal täheldatav ka massiline väikeühistute teke maapiirkondades. Need protsessid ei ole omavahel vastuolus, pigem täiendavad teineteist. On selge, et suurühistud ei suuda pakkuda vajalikke teenuseid väikese-arvulistele inimgruppidele nii operatiivselt ja kvaliteetselt, kui seda saavad teha nn külaühistud (külaseltsid, tööühistud, mittetulundusühingud jt).

Soomes käivitus uusühistegevus 1990. aastatel, kui algas majanduskriis. Soome tööministeerium ja Soome ühistute keskliit Pellervo-Seltsiga käivitasid eriprojekti väikeühistute massiliseks asutamiseks. Eesmärgiks seati väikeühistute abil ettevõtluse intensiivistamine ning uute töökohtade loomine. Selleks kaasati ka kohalikud omavalitsused. Tabelis XI-5 on toodud Soomes riikliku programmi toel asutatud uusühistute struktuur ja arv.

Uusühistud Soomes 1990–2012

(Per-Erik Lindströmi andmed, 15.06.2012 esitlus)

Tabel XI-5

Tööliste, teenindajate ja ekspertide ühistud	855
Turustusühistud	350
Kultuuri-, publikatsiooni- ja meediaühistud	228
Ostuühistud	98
Sotsiaal-, tervise- ja hoolekandeühistud	90
Reisiteenindusühistud	65
Energiaühistud	78
Arendusühistud	47
Veeühistud	1009
Muud ühistud	120
KOKKU	2940

Tabelist XI-5 selgub, et enamasti on uusühistuid asutatud nn ebatraditsioonilistel ja mittepõllumajanduslikel aladel: rohkem on moodustatud veeühistuid, tööliste ühistuid ja turustusühistuid; samuti on olulised olnud kultuuri-, sotsiaalhoolekande ja energiaühistud.

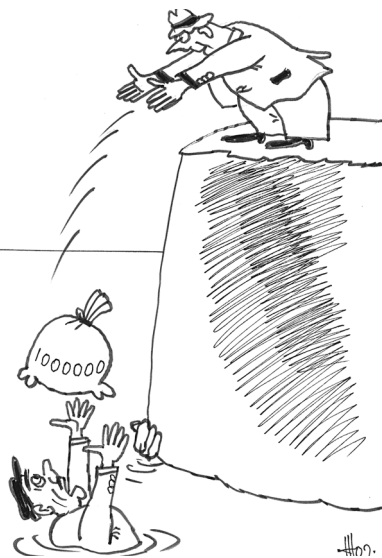
Näiteks asutasid Soome professionaalsed ooperi- ja teatriartistid tööühistu KAPSÄKKI, millel oli asutamise ajal seitse lauljast ja muusikust liiget, 2012. aastaks oli liikmeid juba kakskümmend seitse. Koos antakse ja etendatakse kontserte ja näidendeid, tegeldakse muusikaalase koolitusega, viljeldakse klassikalist muusikat jne. Teenitud tulud jaotatakse omavahel vastavalt iga liikme konkreetsele panusele.

Oluline osa on väikestel, mõneliikmelistel **tööühistutel**, mille kaudu kitsama eriala spetsialistid ja professionaalid on leidnud endale tasuva tegevuse ja majanduslikud võimalused äraelamiseks. Tööühistud on Euroopa Liidus osa riiklikust tööjõupoliitikast. Nende vahendusel luuakse küllaltki arvestataval hulgal uusi töökohti. Tööühistud aitavad inimestel ühistöö kaudu endaga iseseisvalt toime tulla. Sellest tulevalt katab riik mitmes Euroopa Liidu liikmesriigis tööühistute asutamise ja inimeste ühistegevuslaselise koolitusega seotud kulutused. Tavaliselt on uusühistute asutamisel eestvedajaks kohalikud omavalitsused.

Helsingi ülikooli uurija **Anu Kantola** on öelnud: „*Tulemusteni ja koostööni ei vii mitte omavaheline verine konkurents, kus ühe võit on teise surm, vaid ennekoike ühistöö ja*

sõudmine ühes paadis annab meile lisatulu.” Mitmed Soome ühistegevuse uurijad (Köppa, Sepelin, Laurinkari) on märkinud, et uusühistegevuse teke Euroopa Liidu riikides on kohalikule elanikkonnale täiendav võimalus saada oma elukohas äraelamist võimaldavat tegevust ja tööd. Samuti olevat see vastukaaluks järjest globaliseeruvale rahvusvahelisele majandusele.

Samas toonitatakse, et uusühistegevuse massiliseks vallandumiseks ja ühistute asutamiseks tuleb korraldada massiliselt õppusi valdades ning külades. Inimesi on vaja enam motiveerida koostööd tegema. Soomes, Rootsis ja teistes riikides on selleks välja töötatud mitmed riiklikud programmid, mille abil tõstetakse inimeste ühistegevusalast teadlikkust ning aidatakse neil asutada ühistuid. Täheledatakse, et uusühistutel on ka tugev inimesi liitev ning rahvuslikke aateid ja moraalseid väärtusi kandev funktsioon.

Itaalia Trento ülikooli professor **Carlo Borzoga** arvates nõuab üha rohkem inimesi 2008. a majanduskriisi järel uut sotsiaal-majanduslikku ühiskonnamudelit. Tsiviilühiskond on tema arvates turu ja avalike teenuste integratsioon. Sotsiaalsel ettevõtlusel on aga kindel lokaalne iseloom, mis tähendab, et teenuseid osutatakse seal kus neid tarbitakse. Borzoga arvates tuleks riikidel toetada ühistegevust järgmistes suundades.

- Erastada riigiettevõtted ühistutele.
- Kohustuslik kindlustus tuleb üle anda klientide ühistutele.
- Laiendada ühistegevusalaseid uuringuid eeskätt ühistute maine tõstmiseks.
- Luua uusi tegevusalasid ühistutele.
- Korrastada palgalise juhtkonna ja omanike-liikmete vahelisi suhteid.

Viimastel aastatel (alates 2010. aastast) on Eestis samuti asutatud mitmesuguste eesmärkidega kodanikuühendusi, mis meenutavad Soome uusühistuid. Sageli ei nimetata neid ühistuteks, sest Eesti seadused seavad ühistulistele vabaihendustele lisatingimusi ja -kohustusi. Näiteks asutati 2011. aastal mittetulundusühingu vormis Viljandimaal toiduvõrgustik OTT, kes ühendab kolmekümmend viit talu ja põllumajandussaaduste tootjat. Nende eesmärgiks on viia kokku tootja ja tarbija ilma vahendajateta ja ka vahendustasuta. Umbes samasuguseid väiketootjaid ühendavaid ühendusi oli veel Tartus, Tallinnas, Peipsi ääres, Võrumaal ja mujalgi. Selliste ühenduste loomine näitab, et selleks on vajadus.

Paraku ei olnud uusühistegevuse idee veel 2012. aastal Eesti asjaomastes ametkondades ja ministeeriumides levinud (puudusid riiklikud toetused, avalikkusele ei selgitatud ühistegevusliku väikeettevõtluse ja tööühistute võimalusi jne). Samuti ei

aktsepteerinud poliitilised ringkonnad ÜRO soovitusel asutada ühistegevuse toetamiseks igas liikmesriigis rahvuslikud komiteed.

3.4. Uued arengud Euroopa ühistegevuses

Rahvusvahelisel ühistegevuse konverentsil (Brüssel, september 2001) toodi välja mitmed uued arengud ja trendid, mis mõjutavad ühistegevust lähiaastatel ning mida tuleb Euroopa Liidu liikmesriikide ja kandidaatriikide ühistutel oma tegevuses kindlasti arvestada.

Olulisemad neist:

- majanduse rahvusvahelistumine – globaliseerumine (sh peab globaliseeruma ka ühistegevus);
- kõikide sektorite tegutsemine ainult omas valdkonnas ja vastavalt ka nende sisemine rekonstrueerimine;
- majandustegevuse kontsentratsioon ja tegevusvaldkondade paljutasandilisus ning mitmekesisus (polüfunktsionaalsete ühistute teke);
- turgude liberaalseks muutumine;
- uute Euroopa Liidu liikmete lisandumine;
- üleminek ühtsele Euroopa rahasüsteemile;
- vajadus uue tehnoloogilise info järele;
- toidu ohutus ja selle juhtimise vajadus.

Ühtlasi märgiti, et endiselt on väga aktuaalne inimeste ühistegevusalane nõustamine, informeerimine ja koolitamine. See on pidev protsess, mille eest peavad hea seisma eeskätt ühistulised organisatsioonid, aga ka demokraatlik riik ise, kes on samuti ühistu. Euroopa Liidu kesksed ühistegevusorganisatsioonid (COGECA ja ICA Euroopa Assamblee) on teadlikud endistes postsotsialistlikes Euroopa Liidu riikides toimuvast ning on probleemidena ära märkinud rahva umbusku ja ebakindlust ühistute asutamisel ja arendamisel.

Kokkuvõte

Eelnevast selgub, et pika ajaloo vältel ja ka tänapäeval on riigid sekkunud ühistegevusse üsnagi jõuliselt. Üldjuhul on see toimunud ühistegevuse aktiivse toetamise kaudu. Nn vanades demokraatides ei räägi poliitikud turumajanduses toimivast Adam Smithi **nähtamatust käest** ning ei näe ühistute toetamises ebatervet konkurentsi. Pigem vastupidi – ühistegevust peetakse tõsiseks alternatiiviks kapitalismi tekitatud majanduskriisidele. Nii ÜRO, EL kui ka ICA on vastu võtnud ühistute arengut toetavaid deklaratsioone ja resolutsioone.

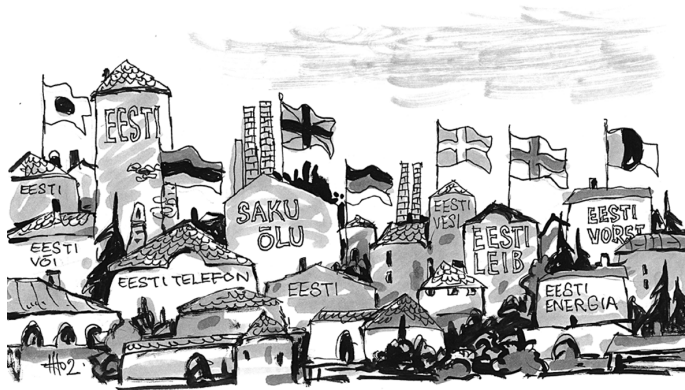

Ühistuteoreetiliselt peavad demokraatlikud riigid astuma kasumile orienteeritud kapitaliühingutele vastu, kui viimaste tegevus ohustab või kahjustab riigi kodanike põhiseaduslikke õigusi moodustada majanduslikke, sotsiaalseid või poliitilisi ühistuid ja omaabiorganisatsioone. Eeltoodut arvestades oli isegi veel 2012. aastal Eestis kurioosne olukord kindlustusühistute moodustamisega. Vastavalt kehtivatele seadustele ei olnud Eesti kodanikel õigust asutada ühistulisi kindlustusseltse, kuigi see oli vastuolus Eesti põhiseadusega. Samuti tehti piiranguid hoiu-laenuühistute asutamisele. Selgub, et senised Eesti Vabariigi valitsused on ühistegevust toetanud pigem deklaratiivselt, sisulist tegevust ühistute jõuliseks arendamiseks ja toetamiseks pole toimunud.

Riigi olulist rolli ühistegevuse arendamisel märgib veel asjaolu, et 2001. a asutati **Soome Ühistute Nõukogu**, kelle eesmärgiks on esindada ja koordineerida kõiki Soome ühistuid, sh ka Pellervo-Seltsiga mitteliitunud ühistuid. Samuti koordineerib nõukogu ühistegevusalaseid uuringuid, ühistute arendamist ja muid tegevusi, mis on seotud Soome sotsiaal-majandusliku arenguga. Soome Ühistute Nõukogu täidab ka ÜRO poolt soovitatud rahvusliku komitee rolli.

Ühistegevuse õppijatel on kasulik meeles pidada järgmist.

1. Ühistegevus on Euroopas ja ka mujal maailmas läbi uuritud ning praktikas rakendatud tegevus, mille olemasolus, perspektiivis ja kvaliteedis ei maksa kahelda.
  2. Ühistu on liikme jaoks kõige olulisem võimalus ühistegevuses osaleda ja selle kaudu kasu saada. Ühistute vahendusel jääb selle liikmetele ja kogukonnale rohkem raha ning nad saavad omahinnaga odavamaid teenuseid. Ühistute tasakaalukas areng toob kõikidele edu.
  3. Omandisuhe on ühistutes teisejärguline ja seda ei tule liialt tähtsustada. Ühistegevuse kaudu saadud kasu on oluline eelkõige ühiskonnale ja sealt kaudu saab kasu ka ühistu liige.
  4. Kuigi kümmekond aastat tagasi tundus kapitaliühingute võimsa kuluaaripoliitika ja propaganda tulemusena, et ühistegevus jääb kapitaliühingutega konkureerides alla ning hääbub, on viimased arengud näidanud, et ühistutel on jälle põhjust uskuda oma vaimsesse taasärkamisse.
  5. Ühistute turuosa suurenemine kogu maailmas on jätkuv protsess, mille poole peaks pürgima ja millest eeskuju võtma ka Eesti ühistulised organisatsioonid. Parimaks võimaluseks oleks arendada rahvusvahelist koostööd.
  6. Ühistute areng ja kontsentreerumine Euroopas loob eeldused rahvusvaheliseks koostööks. Eesti ühistud peavad astuma tihedatesse sidemetesse Euroopa Liidu liikmesriikide ühistuliste ühendustega ning alustama selleks vajalikke läbirääkimisi.
- Kui Eestis oleks ühistegevus arenenud samas ulatuses ja mahus ning etendanud turul umbkaudu samaväärset osa, nagu see on keskmiselt Euroopa Liidu liikmes-

riikides või Ameerika Ühendriikides, oleks meie majandus (eriti maamajandus) tervikuna palju paremal järjel, kui ta 2012. a oli. Praegu tuleks kiiresti välja arendada tugevad ühistud ja keskühistud, mis oleksid suutelised tihedaks koostööks Euroopa Liidu liikmesriikide rahvuslike ja ka rahvusvaheliste ühistuliste kontsernidega. See jätaks suure osa praegu väljaviidavast kasumist Eestisse, mille võrra suureneks meie kõigi heaolu ning valitsusel oleks vähem muresid ka tervishoiu, hariduse, kultuuri ning pensionisüsteemi rahastamisega.

Riigi aktiivsel toel tuleks taaskäivitada Eesti Ühistegeline Liit või moodustada uus Eesti ühistevust suunav ja koordineeriv keskus, mis teeks tihedat koostööd mujal maailmas loodud ühistevuse keskustega ning looks sidemed ka Euroopa Liidu liikmesriikide ühistutega. Parimaks eeskujuks on meile Soome Vabariik, kus nii president kui ka valitsuse liikmed toetavad jõuliselt ühistevust.

Kordamisküsimused

1. Kirjeldage demokraatliku riigi ja ühistevuse olemuslikke sidemeid.
2. Ühistevuse vastaste hoiakute kujundamine kasumile orienteeritud äriühingute poolt ja nende eesmärgid.
3. Riigi rollid ühistevuse arengus.
4. Tooge näiteid riigi ja ühistevuse seostest ja riikide sekkumistest ühistevusse Euroopa riikide näitel.
5. Millise riigi ühistevust reguleeriv seadus kehtis Eesti Vabariigis 1919–1940?
6. Millised on olulisemad ühistevust reguleerivad seadused Eestis?
7. Mida mõistetakse „ühistute turuosa” all ja mida see riigi majandussektoris iseloomustab?
8. Ühistute majanduslik mõju riikide majandus- ja rahandussektoritele.
9. Kirjeldage tabeli XI-3 ja XI-4 alusel ühistevuse arenguid Euroopas.

10. Kas ja miks ühistegevus peab globaliseeruma?
11. Mis on Euroopa Ühistu ja miks seda vaja oli?
12. Uusühistegevuse olemus ja tekkepõhjused.
13. Uued arengud ühistegevuses Euroopas ja mujal maailmas.

Kirjandus

Agricultural Co-operation in the Candidate Countries – Issues and Trends. General Committee for Agricultural Co-operation in the European Union. Bruxelles, July, 2001

Bekkum, O.-E. Ühistumudelid ja põllumajanduspoliitika reform. Tallinn, 2003, 264 lk

Cobia, D. Cooperatives in Agriculture, by Prentice-Hall, Inc. A Simon & Schuster Company, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 1989. 447 p.

Commission of the European Communities. On the promotion of co-operative societies in Europe: Communication from the commission to the council and the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. COM (2004) 18 final. Brüssel, 2004

Eesti agraar- ja maaelupoliitika tulevikusuunad. – EAA kogumik nr 18/2011. Toimetuse: R. Värnik, T. Ohvril, V. Parts, J. Kivistik. Tallinn: Eesti Agraarökonoomistide Assotsiatsioon, Põllumajandusministeerium, Eesti Maaülikool, 2011, 207 lk

Eesti Ühistegevuskongressi „100 aastat rahvuslikku ühistegevust Eestis” resolutsioon. 3. oktoober 2002. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis, nr 5. Tallinn, 2002, lk 84

Ekbaum, A.; Inno, K. Ühistegevus Eestis. Toronto: Ühistegevuse Kirjavara ja Toronto Eesti Ühispank, 1969, 1961, 1962, 1963, 244 lk

EV Põllumajandusministeerium. Maamajandus – ülevaade ühistegevusest maal. (<http://www.agri.ee/>) (25.04.2005)

Hillbom, L. Ühistegevuse arengusuunad Euroopas ja maailmas. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis, nr 3. Tallinn, 1999, lk 14. International Labour Office. Promotion of co-operatives. International Labour Conference, 90th Session 2002, Report IV (2B). Geneva, 2002

Krinal, V.; Krimm, K.; Tomson, E. Ühistegevuse arengust Eestis. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 1996, 56 lk

Köppä, T.; Laukkanen, J.; Santala, J. Enemmän kuin yritys. Yhteisö yrittämisen menestystekijät. Helsinki, 2001, 151 s.

Leetsar, J. Ühistegevus ja Euroopa Liit. VI vihik. Tallinn: Infotrikk, 2001, 56 lk

Leetsar, J. Igavesti koos loodusega. Ühistuteooria looduslik-geneetilised alused. VII vihik. Tartu: Eesti Maaülikool, 2006, 149 lk

Leetsar, J. Kaasaegne ühistegevus ja maamajandus. Tallinn: Külim, 1996, 168 lk

Leetsar, J. Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 2003, 408 lk

Lindström, P.-E. Cooperation, a pillar of the Finnish economy. Ettekanne konverentsil „Ühistegevus – Eesti võimalus”, 15.06 2012, Tallinn

Luht, E. 90 aastat Eesti ühiskaubandust ja 75 aastat tema keskühistut. I osa. Tallinn, 1992, 204 lk

Lühike Ameerika ajalugu. United States Information Service. Embassy of the United States of America. 406 p. (eesti keeles)

Norberg, J. Inimese rikkus – globaalne turumajandus. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2003, 286 lk

Primack, R.-B.; Kuresoo, R.; Sammul, M. Sissejuhatus looduskaitse bioloogiasse. Tartu: Eesti Loodusfoto, 2008, 416 lk

Report of the COPAC Open Forum. Successful Cooperative Development Models in East & Central Europe. 26–27 October 1999, Berlin, 83 p.

Schilthuis, G.; Bekkum, O.-F. Agricultural Cooperatives in Central Europe. Trends and issues in Preparation for EU Accession. The Netherlands Institute for Cooperative Entrepreneurship, Van Gorcum, Assen, 2000, 90 p.

Silberg, U. Agraarpoliitika. Tartu: Tartu ülikooli majandusteaduskond, Tartu ülikooli kirjastus, 2001, 386 lk

Skurnik, S. Ühistegevuse areng ja tähtsus Soomes. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis, nr 5. Tallinn, 2002, lk 10–19

Sõrra, J. Ühistud Eestis täna ja homme – põllumeeste ühistegevus. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis, nr 5. Tallinn, 2002, lk 80–82

Teaduslik-praktilise konverentsi „Kuhu lähed, ühistegevus?” põhiseisukohad ja ettepanekud ühistegevuse arendamiseks Eestis. 26. märtsil 1999. a Tartus. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis, nr 3. Tallinn, 1999, lk 159–162

Teaduslik-praktilise konverentsi „Ühistegevus – kas väljasurev dinosaurus või 21. sajandi ühiskonnamudel” resolutsioon. – Ühistegevusest Eesti Vabariigis, nr 4. Tallinn, 2001, lk 130
Ühistegevus Eestis. Toim A. Kask, A. Simm, A. Tamman. Tallinn: Eesti Ühistegelise Liidu Kirjastus, 1927, 352 lk

Ühistegevusest Eesti Vabariigis, 2. Eesti ühistegevuskongress

XII osa

OMAAVALITSUS KUI ÜHISTULINE ÜHENDUS

XII osa tundmaõppimine aitab mõista

- Kohaliku omavalitsuse teoreetilisi aluseid
- Muinas-Eesti „omariikluse” teket kohalike omavalitsuste baasil
- Kogukonna ja ühiskonna erisusi
- Miks kogukond, kohalik omavalitsus ja riik on ühistud
- Avalike teenuste olemust ja nende osutamist kodanikele omahinna alusel
- Maamajandust juhtivate organisatsioonide tegevust ja ülesandeid

I. OMAVALITSUSE AINE

Käesoleva osa koostamise idee tekkis pärast seda, kui sain ülesande hakata õpetama Eesti maaülikoolis õppeainet „Kohaliku omavalitsuse alused”. Õppeainet ette valmistades eeldasin, et alusmaterjali on küllaldaselt nii eesti keeles kui ka võõrkeeltes. Varsti aga selgus, et olemasolev kirjalik õppematerjal ja kirjutised käsitlevad kohaliku omavalitsuse teooriat liiga kitsalt. Enamasti ei toetunud kohaliku omavalitsuse alased artiklid ja uuringud ühistuteooria põhialustele. Samuti vaadeldi kohati probleeme ainult mingi konkreetse ajahetke raames, lühiperioodi mõõtmes. Tundus, et kohaliku omavalitsuse teooriat käsitlevad kirjanduslikud algallikad ei lähtu mitte alati päris õigetest teoreetilistest alustest ning viimase aja sotsiaal-majanduslikest ning looduslik-geneetilistest uurimustest ühiskonna arengute ja arengueelduste kohta (vt käesoleva õpiku I osa).

Eriti probleemseks muutus autori jaoks olukord pärast VII ühistegevusosalase brošüüri „Igavesti koos loodusega. Ühistuteooria looduslik-geneetilised alused” (Leetsar 2006) ilmunist (vt käesoleva õpiku I osa). Sai selgeks, et kohaliku omavalitsuse teooria käsitlemisel peab kindlasti arvestama uute põhimõtetega, mis baseeruvad nüüdisaegsel ühistuteooria looduslik-geneetilisel käsitlusel.

Eelnevast tulenevalt on Eesti ühiskonnas endiselt terav vajadus sellise käsitluse järele, mis avaks lihtsalt ja arusaadavalt kohaliku omavalitsuse teooria ja praktika põhitõed. Õpiku selles osas püüamegi seda teha.

2003. aastal ilmus eesti keeles Saksamaa Bielefeldi ülikooli poliitökonoomia õpetooli professori **Peter Schöberi** raamat „Kohalik omavalitsus. Tänapäevase kohaliku omavalitsuse idee” (Schöber 2003). Kahtlematult on see raamat kohaliku omavalitsuse teooria huviliste jaoks üsna hea, kuid üliõpilaste jaoks (kelle eesmärgiks ei ole süvendatult uurida kohaliku omavalitsuse teooriat ja arenguid) kaunis raskelt loetava tekstiga. Samuti on raamat kohati väga raske ka nende jaoks, kes tegutsevad valdades ja linnades ning peavad olema kursis kohaliku omavalitsuse teooriaga. Selle probleemi olemasolu on tunnistanud ka raamatule eelmärkused kirjutanud Wolfgang Drechsler. Tundub, et ka raamatu tõlkijal on olnud raskusi autori mõtete adekvaatse edastamisega.

Kohaliku omavalitsuse ja ühistuteooriaid, mida on erinevatel aegadel kirjeldanud paljud autorid, sh **G. W. F. Hegel, L. v. Stein, E. Schmidt-Jortzig, H. Preuß, O. Bähr, G. L. v. Maurer, O. v. Gierke, P. Schöber, H. Gebhard, N. F. C. Grundtvig, H. Münkner, V. A. Pestoff, F. W. Raiffeisen, A. V. Tšajanov, J. Uluots, S. Mäeltsemees, V. Olle** ja tõenäoliselt veel ka teised, on käsitletud lähtuvalt *juba olemasolevatest ja väljakujunenud riikides* kasutatavatest demokraatlikest ühistulistest organisatsioonisuhetest ja vormidest. Sageli on kirjeldatud teooriad mõnes osas isegi vastuolulised. Seda tunnistavad asjaosalised, näiteks Peter Schöber, ka ise.

Segavaks asjaoluks ongi enamasti see, et autorid hakkasid oma teooriaid looma ja kirjeldama inimarengu ja riikide (kohaliku omavalitsuse) ajaloolise arengu juhuslikult valitud keskkohast, s.o ajast, kui riigid ja impeeriumid olid juba tekkinud ja üsna pika arengutee läbinud. Samas on kohalike omavalitsuste ja ka riikide teke olnud erinevates maailmajagudes nii ajaliselt kui ka arengueeldustelt erinev. Asjaolu, et uurijad on võtnud lähtekohaks erinevate riikide erinevad arenguetaapid ning -eldused, on andnud neile võimaluse kasutada erinevaid alusseisukohti, mille üle ka vaieldakse.

Arvatavasti oleks olnud võimalik enamikku erimeelsusi vältida, kui ühiskonnauurijad ja filosoofid oleksid tuginenud omavalitsuse ja ühistuteooria kirjeldamisel kogukondade tekke looduslik-geneetilistele lähtepunktidele. Me peame KOVi teooria sõnastamisel lähtuma sellest ürgsest jõust, mis loob loomakarjad, linnu- ja kala-parved ning teised looduslikud ja ühiselulised kooslused (sealhulgas ka inimese looduslik-geneetilisest eeldustest-valikutest-käskudest moodustatud perekonnad, kogukonnad, hõimud ja ka rahvused), mida inimesed ka ise valitsevad. Selline lähtepunkt avardaks oluliselt meie teadmisi inimeste kogukondlikust kooslusest ja kohalikust omavalitsusest.

Sissejuhatavalt tuleb veel märkida, et pidades samaaegselt loenguid kahes õppeaines, „Kohaliku omavalitsuse alused” ja „Ühistegevuse põhikursus”, leidsin, et nende õpetamisel on otstarbekas teooria osad ühendada ja käsitleda neid ühtse tervikuna. Kohaliku omavalitsuse ja ühistute teoreetilisi aluseid uurides selgus, et mõlemal on ühesugune looduslik-geneetiline tekkemehhanism. Veelgi enam – demokraatlik riik on ühistute ja kohaliku omavalitsuse edasise arengu loomulik tulemus. Seega on teooria järgi kohalik omavalitsus ja riik samuti ühistud, mis tuginevad looduslik-geneetilisel algel.

Käesolev osa ei ole puhtakujuline monograafiline uurimus, sest refereeringuid ja viitamisi teistele autoritele on rohkesti. Õppematerjali uudsus seisneb selles, et mitmete uurijate (**Peter Schöber, Wolfgang Drechsler, Sulev Mäeltsemees, Heiki Raudla, Vallo Olle** jt) kohalikku omavalitsust käsitlevad uurimistulemused ja ka autori varasemad uurimistööd (Leetsar 1996, Leetsar 2003, Leetsar 2006) on omavahel seostatatud ning nii viisi on saavutatud kvalitatiivselt uus tulemus kohaliku omavalitsuse teooria ja praktika käsitlemisel.

Raamatu XII osa on mõeldud abimaterjaliks kohaliku omavalitsuse aluste, aga ka ühistegevuse õppimisel ja õpetamisel ülikoolides ning kõrgkoolides ja nendes rakenduslikes õppeasutustes, mille õppekavades käsitletakse kohalike omavalitsuste ning ühistegevuse aluseid. Samuti sobib see osa teadmiste täiendamiseks kohalikes omavalitsuses tegutsevatele isikutele ning ka kõigile neile, kes soovivad avardada oma maailmapilti kohalikest omavalitsustest.

2. OMAVALITSUSE KÄSITLUS

2.1. Kogukonna looduslik-geneetiline käsitus

Õpiku I osas on esitatud ühistegevuse looduslik-geneetilised alused. Sellest selgub, et kõigi looduslike karjade, parvede, kolooniate ja kogukondade püsimise ja tegevuse aluseks on üksikindiviidi looduslik-geneetiline sund elada ja paljuneda. Selleks et rahuldada oma erahuve, peab üksikindiviid maha suruma oma ülemäärase isekuse ja alluma tingimusteta ühiselu reeglitele (karja juhile), mis tegelikult tagab kogukonnale, sh ka seal elavale üksikindiviidile, elu. Selles mõttes on loomade ja inimeste ühiselul ühed ja samad lähtepõhjused.

Jätame selleks korraks looduses toimuva ühistöö põhjused kõrvale ja keskendume inimühiskonnas tehtavale koostööle.

Kogukond. Kogukonna all mõistetakse ürgkogukondliku korra aegset põhilist majandus- ja sotsiaalset üksust. Kogukonda iseloomustavad peamiste tootmisvahendite (maa, vesi, mets, tööriistad) ühisomandus ja täielik või osaline omavalitsus. Vanimaks kogukonnavormiks peetakse veresugulusel põhinevat sugukonda, hõimu. Sellele järgnesid nn suurpered ja territoriaalsel põhimõttel moodustatud külakogukonnad (külakonnad). Seega oli kogukond oma algses tähenduses inimkari, kes tegutses tema liikmete poolt kehtestatud ühiselureeglite järgi. Kogukond valis endale juhid ja kehtestas kindlad normatiivid (kõlbelise korra) siseelu toimimiseks. Need isikud, kes normatiive ei austanud, võttis kogukonnakohus vastutusele, kusjuures suuremate eksimuste korral eksijad hukati. Selline karmus tulenes karja looduslik-geneetilisest alalhoidu instinktist ning oli vajalik selleks, et kogukond püsiks koos. Tegelikult tagati sellega igale kogukonnaliikmele elu. Tõenäoliselt elasid inimesed kogukondadena tuhandeid aastaid, enne kui ühiskondlikku elu hakati teadlikult ümber korraldama ja tsentraliseerima ning tekkisid kohalikud omavalitsusüksused – külad, külakonnad ja vallad.

Vald. Vald on muistse kogukonna baasil tekkinud omavalitsuslik territoriaalne teadlikult moodustatud haldusüksus, mida juhivad kohalike elanike poolt valitud vallavolikogu ja volikogu poolt moodustatud vallavalitsus. Baltimaadel tähendas vald ürgkogukondliku korra lagunemise ajal kasutusele võetud sugukonnavälist võimu ning sellele vastavat võimkonda. Sõna *vald* arvatakse pärit olevat Skandinaaviast ja tähendas algselt võimu – vrd *meelevald*, *vägivald*. Lätis on vallale vastav haldusüksus *pagasts*, Leedus *seniūnija*, Soomes *kunta*, Rootsis, Norras jpt maadel *kommun*, Venemaal *волость*. Eesti alal olid vallad 17. ja 18. sajandil mõisamaad koos sellel elavate pärisorjadest talupoegadega. 18. sajandi lõpus hakkas vald tähendama talurahva kogukonda. Pärast pärisorjuse kaotamist (Eestimaal 1816, Liivimaal 1819) hakati valdu moodustama peamiselt mõisate kaupa. Vald oli mõisast sõltuv seisuslik haldusüksus, kus 2/3 volikogu liikmeid valiti peremeeste ja 1/3 sulaste seast. Baltimaade vallaseadusega (1866) vabastati vallad mõisnike eestkoste alt ja muude-

ti riiklikuks haldusüksuseks. 1890. a algas valdade suurendamine ja valdade arv vähenes *ca* 1000-lt *ca* 400-ni. 1870. a linnaseadusega asendati seisuslikud vallavolikogud demokraatlikult valitud nõukogudega ja vallad hakkasid haldama ka mõisamaad. 1926. a võeti Eestis taas kasutusele volikogu nimetus. Eesti NSVs asutati 1945. a valdade allüksustena külanõukogud ja maarajoonide moodustamisega sügisel 1950 vallad kaotati. Pärast Eesti taasiseseisvumist alanud haldusreform kaotas senised rajoonid ja külanõukogud, nende asemele moodustati maakonnad ja omavalitsusliku staatusega vallad (EE 10 1998, lk 155–156).

Näeme, et valla mõiste on kitsam kui kogukonna mõiste. Kogukonna või ka kandi mõistet kasutatakse ka tänapäeval külade või nende rühma või teatud spetsiifiliste inimrühmade iseloomustamiseks (külakogukond, põllumeeste kogukond, kalurkond jne). Valla ehk kohaliku omavalitsuse all mõeldakse riigi allüksust, mis tegutseb seaduse alusel, st tema KOVi staatus on tinglik, sest ta juhindub oma tegevuses riigi seadustest, mis piiravad nende omaalgatuslikku tegevust. Territoriaalse omavalitsuse mõiste on seega laiem kui valla mõiste. Omavalitsuse all saame mõista peale valla veel ka muid kogukondi (külaseltsid, ühistud).

2.2. Territoriaalse e kohaliku omavalitsuse mõiste

Kohaliku omavalitsuse õpetus on eelkõige filosoofiline õpetus kohaliku omavalitsuse teaduse tähenduses. Selle õpetuse lähtepunktiks on metodoloogiliselt läbi mõeldud kontseptsioon ehk „kohaliku omavalitsuse idee“ mõiste kui üks ühiskonna poolt kindlaksmääratud sfääridest. Seega ei saa KOVi vaadelda kui olemasolevate reaalsete valdade ja linnade välistunnuseid. Professor **Sulev Mäeltsemees** on märkinud, et üks sagedamini esinevaid eksitusi on, et kohaliku omavalitsusena mõistetakse üksnes valla- või linnavalitsust, halvimal juhul isegi üksnes vallavannemat või linnapead (Mäeltsemees 2002, lk 7). Tegelikult unustatakse täiesti ära KOVi teine osapool ehk kodanikud ja nende poolt valitud volikogu. Seega on vald küll territoriaalne kohalik omavalitsus, kuid omavalitsus ei ole ainult vald.

Kohaliku omavalitsuse teooria selgitamisel on esimeseks oluliseks sammuks selle korrektne defineerimine. Mida me ikkagi kohaliku omavalitsuse all mõistame? **Peter Schöber** annab Hegelile toetudes sellele järgmise sõnastuse: „Kohalik omavalitsus on eelkõige **normatiivne (kõlbeline) kord**, mida toodeti ja taastoodetakse tulevikus teadlike ja tahtlike, st eelnevalt ühiskonnastatud (kõlbeliseks muudetud) subjektide kaudu. Veel abstraktsemalt formuleerides on kohalik omavalitsus struktuuri ja protsessi (käitumise, kaasa arvatud teadvustamata tegevuse) ühtsus. Siiski võimaldab see rääkida ka teistest moodustistest, nagu näiteks riik, perekond jne, teisisõnu – me oleme välja öelnud vaid selle, mis on linnadel ja valdadel ühist sotsiaalsete või kõlbeliste (vaimsete) organismide või sotsiaalsete tegutsemissüsteemide mitmete tüüpidega.” (Schöber 2003)

VAHEMÄRKUS: Loomulikult peame Georg Wilhelm Friedrich Hegeli (1770–1831) definitsioone ja selgitusi käsitlema toonases kontekstis, s.o ca 200 aastat tagasi. On selge, et Hegel ei saanud sel ajal mitte midagi teada ei elektroonikast, sisepõlemismootoritest, elektrist ega Darwini evolutsiooniteooriast, rääkimata praegustest ühiskonna arengut mõjutavatest-kujundavatest looduslik-geneetilistest uuringutest ja arusamadest ning digitaaltehnoloogiast. Sealjuures on tema tööd (nt Õigusefilosoofia – Die Philosophie des Rechts 1821) aktuaalsed ja diskussiooni väärivad veel tänapäevalgi (vt näiteks Filosoofia leksikon, Hegel, lk 142–143, 1965).

Hegeli definitsioonist järeldub kaunis selgesti, et kohalikku omavalitsust defineeritakse olemasolevast kindlalt normeeritud ja seadustatud kohaliku omavalitsuse ja riigi organisatsiooni struktuurist lähtudes. Kui me aga võtaksime kohaliku omavalitsuse defineerimisel aluseks muistsed kogukonnad ja hõimud ning looduslikud loomulikud ühendused (loomakarjad, mesilaspered, termiitide kolooniad jms), siis me saaksime sõnastada kohaliku omavalitsuse definitsiooni tõenäoliselt hoopiski teisiti. Ja mis veelgi olulisem – kohaliku omavalitsuse looduslik-geneetilise tekke ehedust ja igavikulisust silmas pidades. Tundub, et kaudselt on Peter Schöber sellele võimalusele ka vihjanud, kui ta leiab, et peale kohaliku omavalitsuse saame selle definitsiooni alla paigutada ka riigi, perekonna jne. Vahe on ainult selles, et Peter Schöberi käsitluses on esikohal kohalik omavalitsus ja seejärel tulevad alles kogukonnad ja perekonnad. Tegelikult on olukord risti vastupidine – esmalt olid ja on perekonnad ja kogukonnad ning alles nende baasil kujunesid välja territoriaalsed kohalikud omavalitsused ja seejärel demokraatlikud riigid.

Klassikaliselt jaotatakse omavalitsusi järgmiselt:

- kiriku omavalitsused,
- kultuuri omavalitsused,
- kutsealased omavalitsused,
- haridusomavalitsused (ka õpilasomavalitsused).

Tulenevalt konkreetsest riigikorraldusest on erinevatel aegadel nende osatähtsus ühiskonnas olnud erinev. Ristiusustamise järel olid domineerivad eeskätt kiriku-omavalitsused, mis tuginesid muistsetele kihelkondadele (kirjanduses ka kihlakonnad). Erinevate rahvusgruppide huvide eristamiseks võib kasutada ka kultuuri omavalitsuse mõistet, mitmete kutsealade tähtsustamiseks ja esiletõstmiseks on kutsealased omavalitsused (ka tsunftid, liidud, seltsingud). Möödunud sajandi kolmekümnendatel aastatel tekkisid Eestis haridusomavalitsused. Ka õpilaskooperatiivid (praegu üliõpilaskondade liidud) olid aktiivsed ja mõjutasid oluliselt ühiskonnaelu.

Tänapäeval on **kohaliku omavalitsuse (KOV)** tähtsaim regulatsioon sõnastatud Euroopa kohaliku omavalitsuse hartas, mis kiideti Euroopa Nõukogus heaks 1985. aastal ja ratifitseeriti Eesti Vabariigi Riigikogus 1994. aastal (RT II 1994, 26, 95).

Harta artikkel 3 avab kohaliku omavalitsuse (edaspidi KOV) mõiste järgmiselt.

1. Kohalik omavalitsus tähendab kohalike võimuorganite õigust ja võimet seaduse piires ning kohalike elanike huvides korraldada ja juhtida valdavat osa nende vastutusalasse kuuluvast ühiskonnaelust.

2. Seda õigust kasutavad otsestel, ühetaolistel ja üldistel valimistel salajase hääletuse teel valitud volikogu või esinduskogu liikmed. Antud volikogul või esinduskogul võivad olla talle aruandvad täitevorganid. See tingimus ei tohi mingil moel mõjutada kodanike võimalusi pöörduda esinduskogu poole, kasutada rahvahääletusi ja teisi otseseid kodanikuosaluse vorme, kui need on seadusega lubatud.

Harta teksti tähelepanelikult lugedes peaks olema arusaadav, et kohaliku omavalitsuse mõiste on ka hartas defineeritud laiemana ja selle all ei mõelda ainult valda või linna. Põhimõtteliselt on võimalik hartas esitatud kohaliku omavalitsuse mõistet laiendada kõigile kodanikuühendustele (kogukond, selts, ühistu, korporatsioon jt). Professor Sulev Mäeltsemees on rõhutanud, et terminil „kohalik omavalitsus” ei tohiks mingil juhul olla rõhk sõnal „valitsus”, vaid õigupoolest tuleks rõhutada sõna „oma” (Mäeltsemees 2002).

2.3. Kõlblus

Omaette probleemiks kohalike omavalitsuste definitsioonis on mõiste „kõlblus”. Kõlblus kui ühiskondliku teadvuse vorm, mis peegeldab ja kinnistab sotsiaalse tege­likkuse (kapitali) eetilisi omadusi (usaldus, ausus, headus, õiglus hüvede jaotamisel jne), on ainult mingis arenenud kultuuris (usus) välja kujunenud ühiselu ja inimeste käitumise reeglite ja normide kogusumma. Seega on jutt humaansetest ja arenenud kultuuriga ühiskondadest, kus looduslik-loomulik­ke protsesse mõjutavad oluliselt inimlikkus ja usuga seotud normatiivsed käitumised.

VAHEMÄRKUS: Kas me saame aga kõlblusest rääkida algsetes kohalikes omavalitsustes e ürgkogukondades ja loomakarjades? Kas ja kui olulisel kohal on näiteks künni­vareste, mesilaste ja termiitide kolooniates kõlblusprobleemid? Ma annan endale aru, et küsimuse asetus võib lugejale tunduda mõneti kummaline. Mis kõlblusest saab rääkida looma-, linnu- või putukate maailmas? Erialakirjandust lugedes võib kohata mõnede uurijate väiteid, et ka loomariigis on täheldatud mitmeid altruismiga sar­nanevaid tegevusi (Ridley 2002). Samuti on märgatud mõnedel loomadel teatud kur­buse ilminguid liigikaaslase surma korral. Tundub, et teadlastel on veel, mida uurida. Selge on aga see, et kohaliku omavalitsuse definitsioonis ei ole kindlasti kõlbluse all mõeldud altruismi nähtusi loomariigis.

Hegel eristas rangelt kohalikud omavalitsused riigist. Veelgi enam, ta paigutas need ühte ritta kodanikuühiskonna poolt moodustatud ühendustega, nagu näiteks tsunf­tid, korporatsioonid, seltsid, ühistud. Tema arvates valitsetakse linnu ja valdasid

õiguslikult nende endi kui ka selle kaudu, milline on indiviidide lähim erihuvi ja milliseks kujuneb nende ühishuvi. See aga olevat ühtlasi ka kogu riigi peegelduseks (Schöber 2003, lk 38). Sellest nähtub selgesti, et tegelikult kujundavad (õigemini peaksid kujundama!) kohalikud omavalitsused riigi olemuse. Seega Hegeli järgi ei saa kohalike omavalitsuste poolt moodustatud riik reguleerida ja seadustada kohalike omavalitsuste tegevust. Pigem vastupidi, kohalikud omavalitsused delegeerivad kodanikele vajalike üldiste huvide tagamise funktsioonid ainult osaliselt riiklikele institutsioonidele (näiteks riigikaitse, kohtukorraldus, seadusloome).

Kohaliku omavalitsuse õigusevõimet kannavad selle liikmed-subjektid – elanikud ja kodanikud, kes elavad KOVi territooriumil ja on registreeritud rahvastikuregistris. Elanike all mõistame mittekodanikke, kes elavad alaliselt KOVi territooriumil. Nendel inimestel on KOVi suhtes eriline staatus. Elanikud mitte ainult ei vali endi hulgast KOVi volikogudesse tarku, tegusaid ja usaldusväärseid isikuid, vaid nende valikute kaudu viiakse KOVi valitsusse kogukonnas heaks kiidetud kõlbelised väärtused. Seega kanduvad kogukonnas aktsepteerimist leidnud moraal, kõlbeline käitumine, ühiskondlik eetika jmt edasi volikogudesse, kus neist pärast seadustamist saavad kõlbelise käitumise normatiivid.

Kõlbelisus ja eetika muutuvad pika aja jooksul ning selle tulemusena võivad muutuda ka normatiivid. Näiteks vanasti ei lukustatud uksi, kui peremees talust lahkus, jättis ta kodus mitteolemise märgiks ukse taha luua. See oli võõrale selge märguanne – pererahvast pole praegu kodus ja võõras ei tohi majja siseneda. Ja ükski võõras majja ei sisenenud. Sellisest käitumisest oli kujunenud norm, mida austati ja millest juhinduti. Arusaam ja suhtumine muutus, kui taludest tehti kolhoosid ja eravara muudeti ühisvaraks. Siis hakkas „mõisaköis lohisema”, ühistatud vara peeti endiselt enda varaks ja võimaluse tekkides see ka omastati. Hoonetele ilmusid lukud, tarad, valvekoerad, turvamehed ja -kaamerad. Kõlbeline norm oli muutunud – nüüd võis ühistatud vara varastada. Kuigi selline tegevus oli seadusega keelatud, ei mõistnud kogukond ühistatud vara omastamist hukka. Kuna kolhoosikord oli kogukonda toodud vägivallaga, siis kogukond reageeris sellele samuti vägivallaga. Läks vaja mitu inimpõlve, enne kui kogukond hakkas austama kolhooside ühisvara.

2.4. Käitumise normid

Eelnevast järeldub, et kogukonna liikmed loovad kogukonnas kõlbelisuse, mis muudetakse kogukonna käitumise normiks. See protsess algab perekondadest, kus määratakse kõlbelised käitumisnormid pereliikmetele, sealt kanduvad need edasi hõimkondadesse, külakogukondadesse ja kohalikesse omavalitsustesse. Kogukonnad moodustasid kogukondlikud ühistulised ühendused, nagu küla, vald, linn, riik ja liitriik, ning kehtestasid ka üldised normatiivid. Nii peamegi kohalikkude omavalitsuste suhtuma kui omalaadsele isereguleerivale kogukonda, mis tegutseb ühistulistel alustel ja muudab indiviidide erihuvid ühishuviks. Ja riik saab tegutseda ainult nendes

piirides, mis on talle andnud kohalikud omavalitsused. Iga kogukond on eriline ja sellel erilisel on väärtused, mis hoiavad kogukonna koos. Praktika näitab, et kui kogukonnas välja kujunenud ja „toodetud” kõlbelist korda hakkab mingi kõrgem võim kogukonna tahte vastaselt muutma, tekivad kogukondades tõsised anomaaliad, mis võivad kogukonna isegi hävitada.

Kui meie riigivõim aktsepteerib näiteks raha võimu ülimust kogukondades, siis muutub selle tagajärjel ka kogukond. Kogukond orienteerib en-

nast raha võimule ja selle tulemusena muutuvad ka eetilised käitumismõrmed. Kui paarsada aastat tagasi peeti pühaks kiriku kümmet käsku, siis tänapäevastes kogukondades neid peaaegu enam ei tunta. Vastuolud on umbes samasugused kui võõrvõimude asutatud mõisate ja põlistalupoegade vahel või vabade talunike ja kolhooside vahel.

Kui aga vaatleme, kuidas on Eestis tänapäeval kujunenud kohalike omavalitsuste ja riigi omavahelised suhted, siis näeme kaunis selgelt, et valdade ja linnade roll riigi kujundamisel on olnud minimaalne. Pigem vastupidi – riik on oma kõrgemate seadustega väga täpselt reglementeerinud peaaegu kõik kohalike omavalitsuste tegevused – seega kujundanud oma tahte järgi vallad ja linnad ning mitte arvestanud kogukondade kõlbeliste normatiividega. See on aga kindlasti vastuolus kohaliku omavalitsuse teooriaga ning viib kogukondlike suhete nõrgenemiseni või koguni hääbumiseni. Kui kohalikest omavalitsustest ei sõltu enam kogukonna kodanike heaolu, pole tal kodanike hulgas enam autoriteeti ning niiviisi minetab kohalik omavalitsus (vald) oma tegeliku tähenduse.

VAHEMÄRKUS: Viiratsi valla kaunaegne volikogu esimees Leemet Lõo ütles väga selgesti, et tema saab juhinduda valla elu korraldamisel ainult seadustest – omapäi pole võimalik mitte üheski valdkonnas mitte midagi ise otsustada ja teha. Tä arvas veel, et kui vallavolikogu hakkaks vastu võtma ainult selle valla kodanike huve silmas pidades otsuseid, satuks ta kohe vastuollu üleriigiliste seadusandlike aktidega. Seega ei saa ka vallavolikogu eesotsas volikogu esimehega käituda kui valla omanike esindaja, vaid ainult kuuleka riigialamana, kelle tegevuse on riik ette kirjutanud.

Võib-olla on selline käitumine arenenud ühiskondades optimaalne ja hea. Kindlasti mõnes mõttes ka mugav vallavolikogu liikmetele, kes vastuvõetud otsuste eest vastutamise asemel saavad võimalike vaidluste puhul tugineda kehtivatele seadustele. Samas kerkib küsimus, kas olukord peaks sellisena jätkuma ka pikemas perspektiivis või on vajalik seda muuta. Tõesti, riik (poliitikud, ametnikkond ja teda suunav „raha võim”) võib eemalduda kohalikest omavalitsustest (valdadest, linnadest) seda-

võrd, et muutub „asjaks iseeneses”. Ühtäkki avastatakse, et võimu evivad hoopiski riigiametnikud ja muud üleriigilised võimustruktuurid (riigikontroll, inspeksioonid, ametid, prefektuurid, ametkonnad), kes üldistes huvides kodanikkonda ja kogukondi enam ei teeni, vaid ainult kontrollivad ja võimutsevad nende üle. Eriti ohtlikuks muutub olukord siis, kui ametnikkond tegutseb väikesearvulise rikkurite ringkonna soovitude järgi. Kas sellisel juhul saame enam rääkida demokraatlikust riigist ja ühiskonnast?

2.5. Muinas-Eesti kogukonnad ja kohalikud omavalitsused

Muinas-Eestis, kui Eesti alal veel tsentraliseeritud juhtimisega riiki ei olnud moodustatud, olid välja kujunenud juba muinasmaakonnad e maad. Iga maa oli nagu omaette demokraatlik riik – igal oma kodanikkond, territoorium ja ka õiguskord. Üks näide muistse Eesti jagunemisel maadeks ehk maakondadeks on kujutatud joonisel XII-1. Maa moodustasid kihelkonnad, mis omakorda jagunesid külakondadeks, küladeks ja taludeks. Sisuliselt olid need kõik nii majanduslikud kui ka sotsiaalsed ühendused, mis koos moodustasid kohaliku omavalitsuse territoriaalsed üksused. Piirid olid omavahel kokku lepitud ja igat maad valitsesid rahva poolt nimetatud (valitud) vanemad.

Professor **Jüri Uluots** on väitnud, et Eesti muinasmaakond oli olemuselt konföderatsioon – kihelkondade poolt moodustatud liitriik. Maa vanematekogu koosnes kihelkondade vanematest. Raplamaal Raikküla oli maade kooskäimise keskuseks, kus toimusid iga-aastased ümberkaudsete rahvaste ehk maade kokkutulekud, kus peeti nõu ja võeti vastu ühisotsuseid.

Rahvastik oli jaotunud nelja sotsiaalse kihi vahel – orjad, üldvabad, paremad ja vanemad (Uluots 2004, lk 33–45). Orjadeks olid sõjakäikudel võetud vangid või sõjasaagina kaasa võetud tüdrukud. Juhul kui nad assimileerusid eestlaste kogukonnaga, muutus ka nende staatus, nendest said üldvabad ja mõnel

juhul isegi „paremad”. Asjaolu, et ori ei jäänud elu lõpuni orjaks, näitas tegelikult eestlaste kogukondlikku võimet ka võõraid endaga siduda. **Oskar Looritsa** arvates oli väga suur roll võõraste assimileerimisel eesti naistel. Eeskätt eesti naised olid need, kes suutsid „kodustada” võõramaalased ja järeltulivatele põlvkondadele edasi anda eetilised tõekspidamised ning ka rahvuskultuuri (Loorits 1951).

Eeltoodust saame järeldada, et muistne Eesti oli juba kindla haldus-territoriaalse jaotusega riik. Seda ei tunnistanud hilisemad Eesti alade vallutajad, baltisakslased,

kes väitsid, et muistses Eestis puudus riiklik ja õiguslik kord. Sellega püüti õigustada ristiust ja uue ühiskondliku sotsiaal-majandusliku mudeli juurutamist. Veel tänapäevalgi tahavad mitmed huvigrupid Eestis ühiskondlikus teadvuses seda vaadet meie rahvasse sisendada. Tegelikult on nii ristiusk kui ka Maarjamaa tähendus (Rooma paavst Innocentius III pühendas Eesti ala neitsi Maarjale) meile okupantide poolt peale sunnitud ning neil pole muistse eestlusega midagi ühist.

Samal ajal on professor Jüri Uluots märkinud, et muistset halduskorraldust ei kipunud ka baltisakslased pärast Eesti ala okupeerimist muutma. Varem väljakuununud haldusjaotuse tingimustes oli ilmselt parem ka talupoegi valitseda (Uluots 2004).

Muinas-Eesti haldusjaotus (<http://kudevita.webs.com>)

Joonis XII-1

Muinas-Eesti haldusjaotuse teke viitab kaunis selgelt, et ühiskond (riik) areneb „alt üles” suunas. Rändrahvaste paikseks jäämise tulemusel hakatakse oma elu teatud paigas kinnitama. Algselt leiavad perekonnad püsiva eluaseme taludes, millel on juba naabertaludega kokkulepitud piirid. Seejärel moodustuvad külad ja külakonnad. Nende kinnistumise järel kihelkonnad ja lõpuks maakonnad ning riigid. See omakorda annabki meile aluse rääkida „alt üles” kujunevast loomulikust ühiskonna arengust.

Muinas-Eesti riigikorralduse puhul oli tegemist vähemalt neljatasandilise kohaliku omavalitsusega – külakond, kogukond, kihelkond, maa ja veel lõplikult välja kaju-

nemata maade ühendus – riik. Iseärasuseks asjaolu, et vanemate valimised toimusid „alt üles” põhimõttel. Iga alumine tasand esitas oma esindajad kõrgema tasandi rahvakogusse ja maakogusse. Maa vanemate kolleegium koosnes isikutest, kelle arv oli proportsioonis vastavas maas olevate kihelkondade arvuga. Igast kihelkonnast esitati maa vanemate kogusse kaks vanemat. Vanematekogu eesotsas seisis eesvanem, kes oli teovõimsam, osavam ja targem. Kodanikeks, rahvakogu valijateks olid ainult võitlusvõimega isikud, kes vajadusel moodustasid sõjaväestatud üksuse – maleva. Rahvakogu oli maaõiguse loomise ja kohtu pidamise ja poliitiliste ning sõjaliste otsuste tegemise koht, aga kohati ka kärarikastes vaidlustes üksmeele leidmise ja otsuste tegemise koht. Eesti demokraatia avaldus prof Jüri Uluotsa arvates asjaolus, et Eestis puudus kuningas ja vürst. Ühe „pea” asemel tegutses demokraatlikult valitud vanematekogu (Uluots 2004).

Loomuliku arengu vastandiks on okupeeritud riigid. Need moodustatakse vallutussõja järel „ülalt alla” põhimõttel. Jõupositsioonilt moodustatakse okupeeritud territooriumi haldusjaotus, haldusüksuste piirid ja ka õiguskord, millel pole midagi ühist demokraatlikult kujuneva riigikorraldusega ega kohaliku omavalitsusega.

2.6. KOVi tänapäevane käsitus

Eesti KOVid on „uued”. Nagu eespool märkisime, on Euroopa kohaliku omavalitsuse hartaga kehtestatud reeglid liikmesriikide valdadele ja linnadele. **Peter Schöber**i raamatus „Kohalik omavalitsus. Tänapäevase kohaliku omavalitsuse idee” (eesti k 2003) on eelmärkused kirjutanud **Wolfgang Drechsler**, kes kohe alguses väidab: „Eesti riik on ajalooliselt välja kasvanud kohalikest omavalitsustest ja eestlased on elanud kogukondlikus iseorganiseerimises kui ühiselu struktuuris sajandeid kauem peaaegu kõigist Euroopa rahvastest. Ometigi, ja võimalik, et just sellepärast, on kohalik omavalitsus meie ajaarvamise kolmanda aastatuhande lõpul osutumas Eesti poliitika, halduse ja ka diskussioonide murelapseks. Sarnaselt dünaamikaga, mida me võime jälgida paljudes riikides ja paljudel ajastutel, ning hoolimata üsna lootustandvast algusest, nõrgenes ka Eesti ühiskonnas pärast taasiseseisvumist kohaliku omavalitsuse osakaal, ehkki kohaliku omavalitsuse rolli taastamise tingimused kaasnesid just taasiseseisvumisega.” (Schöber 2003, lk 5)

Põhimõtteliselt on Wolfgang Drechsleril õigus, kuid kõigi tema seisukohtadega ei saa ka nõustuda. Esiteks ei ole eestlased kogukondliku iseorganiseerumise ja ühiselu struktuuris teistest Euroopa rahvastest sajandeid kauem elanud. Viimase jääaja taandumise järel valgusid elu ja seejärel ka inimesed Eesti aladele ning sellest veel põhja poole ainult 8000–12 000 aastat tagasi. Vanimad leiud inimasustustest ulatuvad ainult kuue-seitsme aastatuhande taha. Näiteks Sindi Pulli asula ja Valma muinasasula leiud on ühed Eesti vanimaid ja pärinevad 4.–5. aastatuhandest e.m.a. See aeg on hoopis hilisem, kui tekkis kogukondlikkus maailmas. Teame, et Aafrikas, Aasias ja ka Lõuna- ja Kesk-Euroopasse tekkisid esimesed inimeste kogukonnad

inimese kujunemise algusaegadel, s.o miljoneid aastataid varem. Liiatigi ei ole kogukonnad inimeste poolt välja mõeldud organisatsioonilised ühiselu vormid. Nagu olen oma raamatus (Leetsar 2006) kirjutanud, on igasugune koostöö ja kogukondlik tegevus looma- ja tõenäoliselt ka taimeriigis meie geenide ja kogemuse koostöötulemus juba bioloogilise eluvormi tekke algusaegadest alates. Seega on eestlased paikse rahvana võrreldes teiste Euroopa rahvastega veel väga noor rahvas ja kogukonnadki ainult mõni tuhat aastat vanad. Võib-olla looduslikus keskkonnas kohandunud kogukondadena on meist nooremad mõned veel põhjapoolsemad rahvad, näiteks saamid, soomlased jt, kes leidsid endale sobilikult paikse elukoha eestlastest mõnevõrra hiljem. Eeltoodut silmas pidades tuleks meil mõneti korrigeerida ka kohaliku omavalitsuse teooriaid. Eriti neid käsitusi, mille järgi on kogukonnad inimeste poolt väljamõeldud kooselu vormid.

Teiseks ei saa nõustuda Wolfgang Drechsleri väitega, nagu oleks pärast taasiseseisvumist Eesti ühiskonnas langenud kohaliku omavalitsuse osakaal. Olles isiklikult osa võtnud taasiseseisvumise protsessist (kolhooside ja sovhooside reformimine eraettevõtlusel põhinevateks majandusüksusteks ning nende baasil ka valdade moodustamisest), soovin märkida, et teoorialähedaselt toimivate valdade ja linnade areng alles algas (õigemini – pärast viiekümneaastast vaheaega jätkus) Eesti taasiseseisvumisega ning suures osas on see veel ees. Eestis loodi vallad enamasti endiste majandite ja külanõukogude sotsiaalelu korraldavate struktuuriüksuste põhjal. Paljude praeguste valdade keskusteks said endised majandikeskused, millele läksid üle ka mitmed nõukogudeaegsete majandite sotsiaalsed funktsioonid ja struktuurid. Nendest protsessidest on kirjutatud raamatus „Kaasaegne ühistegevus ja maamajandus” peatükis *Majand vallaks* (Leetsar 1996, lk 77–78).

Tegelikult on pärast taasiseseisvumist meie kohalikud omavalitsused pigem jõudsalt edasi arenenud. Riigikogu ja valitsuste autoritaarsusele on vastu seatud maakondlikud ja üleriigilised kohalike omavalitsuste liidud, mis on suutnud seista ka kohalike omavalitsuste (vallad ja linnad) eest. Loomulikult ei ole veel jõutud rahuldava tasakaaluni keskvõimu ja kohalike omavalitsuste vahel – Eesti ühiskond alles tegeleb aktiivselt sellega.

Tundub, et nii Wolfgang Drechsler kui ka mõned eesti autorid on silmas pidanud olukorda, mis tekkis tsentraalselt kavandatud valdade liitmise reformiga kümme-kaksteist aastat tagasi. Loomulikult poleks neid juba ette nurjumisele määratud reformikavasid algatatud, kui reformiideoloogid ja -poliitikud oleksid tundnud kohaliku omavalitsuse ja ühistuteooriat.

KOvide reformikatsed Eestis. Viimase paarikümne aasta jooksul on Eestis pea-aegu pidevalt olnud päevakorras kohalike omavalitsuste reform. Selleks on valitsused algatanud ja koostanud reformikavasid, arutelusid ja mõttevahetusi. Enamasti on need arutelud ja kavad põhinenud üksikute poliitikute ja ka professionaalide subjektiivsetel üksikideedel ja arusaamadel kohalikust omavalitsusest ning ei ole ol-

nud piisavalt seostatud kohaliku omavalitsuse eilsete ega ka tänapäevaste teooriatega. Nii on välja pakutud viia kohalik omavalitsus kahe- või isegi kolme- ja enama tasandiliseks, samuti soovitakse kärpida keskvõimu diktaati valdade ja linnade üle jne. Ilmselt sellest tulenevalt ongi paljud „head” ideed jäänud realiseerimata. Teisalt on keskvõim üsnagi räigelt sekkunud oma seadustega kohalike omavalitsuste autonoomiasse ja eemaldanud sellega eeskätt keskvõimu rahvast ja kodanikest.

Viimasel ajal on paljud ühiskonnauurijad mitmelt elualalt avaldanud uurimusi, mis viitavad sellele, et ühiskonnas on toimumas suured muutused eeskätt teaduslikus mõtlemises ja senistes ühiskonnakäsitlustes. Näiteks Rooma paavst **Benedictus XVI** on pidanud vajalikuks, et asendataks maailmas ebanormaalselt suurt jõukuse vahet tekitav kapitalism mingi täiesti uue jõukust nivelleeriva maailmakorraga See on ka loomulik, sest teatud ajatappidel, kui teaduse areng on olnud kiirem, on ka ühiskondlikud protsessid kulgenud kiiremini. Tuleb aga lisada, et paraku mitte alati valutumalt.

Näib, et kohalike omavalitsuste tsentraliseeritud reformimise katsed tegid oma-moodi karuteene muutmisprotsessile endale. Kohalike omavalitsuste normaalne areng tõenäoliselt isegi pidurdus. Siin olid nähtavasti olulisel kohal hoopiski maise-mad põhjused – näiteks vallajuhtide ja -ametnike hirm võimalike koondamiste ees, hirm minna kaasa tundmatute muutustega, KOKSi (kohaliku omavalitsuse korraldamise seadus) mõningane mittevastavus kohaliku omavalitsuse ja ühistuteooriale jne.

Siinkohal sooviks märkida veel sedagi, et meie tavateadmised kohalikust omavalitsusest piirduvad sageli teadmistega riigikogus vastu võetud kohalike omavalitsuste ja nende liitude tegevust reguleerivatest seadustest tulenevate õigusregulatsioonidega (KOKS, jt). Need seadused peegeldavad pigem seaduste vastuvõtmise ajal poliitikute peades kujunenud subjektiivseid ja hetkeemotsioonidel põhinevaid arusaamu kohalikest omavalitsustest, kui tuginevad tõsimeelsetele uuringutele.

VAHEMÄRKUS: Tegelikult ei ole seadused peaaegu kunagi 100% kooskõlas teooriatega. Sageli on tegemist mingil konkreetsel ajahetkel kokkulepitud otsustega reguleerida riigi ühiskonnakorraldust ning kehtestada vajalikud võimumehhanismid kodanike poolt valitsemiseks valitud isikute äranägemise järgi.

Sellistes tingimustes on loomulik, et teatud aja tagant toimuvad ka muudatused seadustes, mis meid lähendavad teoreetilistele põhitõdedele või sageli hoopiski viivad neist eemale. Etteruttavalt olgu öeldud, et riigi poolt moodustatud maavalitsuste ja kohalike omavalitsuste (ja nende liitude) vahel on tõsine konfliktiolukord, mis tuleb ükskord niikuinii lahendada. Juba 1990. aastate teisel poolel algasid Eestis vaidlused kohalike omavalitsuste reformide üle. Kohalikud omavalitsused on küll liitunud liitudesse ja teinud ettepanekuid moodustada Eestis kahetasandiline omavalitsus, kuid tulemusteni pole veel jõutud. Pigem on selle aja jooksul kasvanud veelgi keskvõimu surve omavalitsuste tegevusele, rahalisi vahendeid on keskvõimu poolt järjest enam tsentraliseeritud ja kohalikele omavalitsustele on antud täitmiseks järjest uusi ülesandeid.

Kõik ettepanekud suurendada riigi rolli ja võimu KOVide üle viivad kohalikud omavalitsused veelgi kaugemale kohaliku omavalitsuse teooriast. Niiviisi suurendatakse kohalike omavalitsuste sõltuvust keskvõimust ja vähenevad kodanike võimalused realiseerida nendele põhiseadusega antud riigikorralduslikku võimu. Küsimus pole mitte niivõrd kohalike omavalitsuste teovõime vähendamises, vaid selles, et riik muutuks veelgi ametnikukesksemaks. Samal ajal ei ole ametnikel mingisuguseid volitusi haarata endale kõrgeima riigivõimu kandja roll kohalikus omavalitsuses, mis näiteks Eesti Vabariigi põhiseaduse § 1 (RT 1992, 26, 349) järgi kuulub rahvale.

Sageli on probleem ka selles, et igal inimesel ja ametnikul on oma ettekujutus kohalikust omavalitsusest ja selle toimimisest. Seni kui ühiskonnas eksisteerivad erinevad arusaamad-seisukohad kohalikust omavalitsusest, on võimalikud ka ebaefektiivsed ja põhiseadusele mittetuginevad lahendused. Sellest omakorda tuleneb vajadus kõige laiaulatuslikuma kohalikke omavalitsusi puudutava teoreetilise ja praktilise teabe järele.

3. KOHALIKU OMAVALITSUSE TEOORIA

3.1. KOV ja demokraatlik riik on ühistud

Mõned uurijad (G. W. F. Hegel, O. Bähr) on juba rohkem kui 150 aastat tagasi käsitlenud kohalikke kogukondi ja demokraatlikke riike ühistutena. Kuigi nad ei lähtunud ühistegevuse looduslik-geneetilistest tekkepõhjustest, on nende käsitlus tänapäeva teadmiste taustal täiesti aktsepteeritav. Nende teooria järgi olid vallad ja linnad KOVid, mida valitsesid õiguslikult nad ise. Nende „olemise” peapõhjus seisneb vajaduses rahuldada kodanike ühiseid huve. Iga kogukond on eriline oma kõlbeliste normide ja valitsusviisi poolest. Need erisused tuleb säilitada, kui soovitakse, et kogukond areneks harmooniliselt. Hegel on kurnud, et omal ajal vabastas riik kodanikud kõigist muredest üldise heaolu huvides ning nad suruti kõikjal kohal olevasse „heaoluriiki”, mis kujutas endast politseiiki. Tema arvates seisneb demo-

kraatlik printsiip selles, et üksikisik kaasvalitseks kogukondi, korporatsioone, kes kannavad endas üldiseid huve (Schöber 2003, lk 39). Laiendades seda põhimõtet vallale, maakonnale või demokraatlikule riigile, leiamegi, et kõikides nendes peavad kaasvalitsejateks olema kodanikud. See teeb neist aga sisuliselt ühistulised ühendused – muidugi ainult sel juhul, kui peetakse kinni ja lähtutakse kogukondades kinnistunud kõlbelisest korrast. Sel juhul muutuvad kodanikud valla, maakonna ja riigi suhtes kaasvastutajateks ning vajadusel organiseerivad nendele ka ühiskaitse.

Kindlasti tekib probleeme kõikide eespool nimetatud kogukondade, KOVide, valdade, maakondade ja riigi omavahelistes suhetes. Kuna aga kõik nad on samal teoreetilisel kontseptsioonil baseeruvad kodanikuühendused, langebki pearaskus nende suhete õiglasel ja õigustatud reguleerimisele. Sellega seoses tekib terve hulk küsimusi. Näiteks, mil määral peab vald arvestama külakogukonna huve? Millised peaksid olema võimuvahekorrad valdade ja riigi ametkondade vahel? Kas riigi ametkonnad on üldse õigustatud sekkuma valdade otsustesse? Millises ulatuses valitseb riik KOVe jne?

Hegeli arvates peaksid kohalikud omavalitsused olema riigist võimalikult palju eraldatud. Teised arvavad, et kohalik omavalitsus on üks riigi osa, mis peab oma tegevuses juhinduma ainult riigi seadustest. Kolmandad arvavad, et kohalikud omavalitsused peaksid ennast ise valitsema, kuid peaksid olema siiski riikliku järelevalve all. Leitakse, et riik loob KOVide tegevuseks õiguslikud raamid seadustega. Nende tasakaalu küsimustega on eestis tegeletud juba paarkümmend aastat, mkuid näib, et vaidlused pole veel lõppenud.

Teooriast tulenevalt tuleks riigil kinni pidada kogukondades kinnistunud kõlbelistest normidest ja neid isegi toetada. Riik peab tagama, et KOVides säiliks inimeste õigus kogukonda kaasvalitseda ja ka endale norme kehtestada. See pole aga kaugeltki nii lihtne, kui arvatakse. Sageli peab riik ka kaitsma KOVe riikliku bürokraatia eest.

Demokraatlikult korraldatud riike (ühiskondi) võib võrrelda ühistutega. Demokraatliku riigi **kodanik** on tähenduselt sarnane ühistu **liikmega**. Demokraatlikul riigil ja ühistutel on enamasti ka ühesugused põhimõtted, tunnused:

- demokraatlik riik on olemuselt **rahva omaabi süsteem**;
- demokraatlik juhtimine ja kontroll tagatakse **juhtorganite (riigikogu, valdad) valimisega ja täitevaparaadi** (valitsus, valla(linna)valitsused) ametisse nimetamisega;

- kodanikuks-liikmeks saamine-olemine on **vabatahtlik**;
- demokraatlikud riigid on **iseseisvad ja sõltumatud** jne.

Põhimõtteliselt on ka poliitilised parteid ja erakonnad ühistulistel alustel toimivad organisatsioonid. Nende eesmärgiks on samuti **liikmete** huvide esindamine seadusloome kaudu riigikogus ja teistes riiklikes organisatsioonides.

Ühistuteooriat on seni käsitletud kitsalt – sisuliselt laieneb see ainult eraõiguse valdkonnale. Tegelikult väljub ühistuteooria eraõiguse raamidest ja on osa riigiõigusest. Sageli ei saa poliitikud sellest aru. Tegelikult on ühistuteooria näol tegemist demokraatliku riigi üleschituse alusteooriaga. Ja see pole veel kõik. Ühistuteooria laieneb ka riikidevahelistele ühendustele ning kesksetele maailmaorganisatsioonidele, nagu ÜRO, ICA, NATO jt.

On võimalik, et eeltoodu tekitab mõnede poliitikute ja riigiõiguse esindajates vastuseisu. Võib-olla tuleneb see harjumusest käsitleda ühistulisi ühendusi liiga kitsalt ja lahus looduslik-geneetilistest aluspõhimõtetest.

3.2. Kujunenud ja moodustatud ühistulised ühendused

Kõik ühistulised ühendused võib põhimõtteliselt jaotada kaheks – kujunenud ja teadlikult moodustatud ühistulised ühendused.

Kujunenud ühistulised ühendused (subjektid) on tekkinud inimtahtest sõltumatult looduslike kooslustena. Need on meie tahtest olenemata alati eksisteerinud ja nad olid olemas kauges minevikus, on olemas tänapäeval ja ka tulevikus suuremal või väiksemal määral või kujul. Väiksemast suurema poole on nendeks kogukondlikeks ühendusteks **perekond, hõim, rahvus**. Perekonna all mõistame siinjuures mehe ja naise loodud looduslikku sundliitu, mille eesmärgiks on järglaste saamine ja nende üleskasvatamine. Perekonnad on põhimõtteliselt olemas ka loomadel ja lindudel, suurpered mesilastel, termiitidel, sipelgatel, kolooniad pingviinidel, varestel jne. Hõimu all mõtleme sugulussidemetes perekondi ja rahvuste all mitmete samakultuuriliste (ühine keel, kombad, kõlbeline käitumiskultuur jne) sidemetega hõimude ühendusi. Inimene võib oma teadliku tegevusega perekonnasuhteid mõjutada, kuid see ei muuda nende looduslikku olemust. Abielu sõlmimine riigiasutuses või kirikus ei tee mehe-naise liitu paremaks ega halvemaks. Pigem on sel puhul tegemist kogukonna tavadest tuleneva kõlbelisusega, mis on aja jooksul muutunud normiks. Samuti oli omal ajal normiks, et aadlisesisusesse kuulunud inimene ei tohtinud abielluda sinna mittekuuluva inimesega.

Teadlikult moodustatud ühistulised ühendused (subjektid). Need on inimeste poolt teadlikult ja kindlatel eesmärkidel loodud ühendused enda valitsemiseks. Väiksemalt suurema suunas oleksid nendeks **talud, küla, vald, linn, riik, liitriik**. Teadlikult moodustatud ühenduste kriteeriumiks on mingi kindla territooriumi olemasolu. Maa on vajalik perekonna valduses olevale talule, samuti moodustub üksik-

talunditest küla, külade ühendused on aluseks valla loomisele. Vallad moodustavad maakonna ja need omakorda riigi.

Omavalitsuslikel põhimõtetel on loodud ka teisi vabatahtlikke ühistulisi ühendusi. Neid võib omakorda jaotada majandusliku ja sotsiaalse ühistegevuse valdkondadeks. **Majandusliku ja sotsiaalse ühistegevuse subjektideks on näiteks ühistud, seltsid, seltsingud, liidud, assotsiatsioonid, alliansid jt.**

Kõikidel **moodustatud ühistulistel ühendustel, sh KOVidel**, on kolm ühistunnust.

- 1) liikme ja kliendi samasus,
- 2) liikme kontroll,
- 3) liikme proportsionaalsed tulud.

Igal ühiskonna üksikliikmel peab olema maksimaalne vabadus osaleda (või mitte osaleda) mis tahes ühishuve esindavas või taotlevas organisatsioonis. Keegi ei tohiks seejuures evida mingeid privileege (kasutada võimuvahendeid, suurel hulgal raha, mõjukaid tutvusi jms), mis annaks neile teistega võrreldes eeliseid. Igal ühiskonna-liikmel on võrdne hääleõigus (üks liige, üks hääl), olenemata kasutatavate või osutatavate teenuste mahust.

Riigivälised kogukonnad. Sageli pole riikide poolt kehtestatud valitsemisüsteemid, valimiskorraldus ja ka kogukondadele pealesurutavad tavad ja normid kooskõlas looduslike valikuprintsiipidega, mida takistab kehtestamast mõnede inimgruppide erihuvi, inimese ülemäärane isekus, soov elada teistsuguste reeglite järgi, usulised veendumused jms.

Mida rohkem eemaldub inimene loomulikest ühendustest ja loob kunstlikke kooslunorme, seda ebakindlamaks muutub ühiskond tervikuna. Samuti eemalduvad üksikindviidid nendele sobimatutest ühendustest ning loobuvad ka neid kaitsmast. Maailmas on hulgaliselt näiteid, kus olemasoleva ühiskonna- ja riigikorraldusega rahulolematud, kuid ühiste huvidega inimeste grupid, on moodustanud väga erineva eesmärgiga kogukondi. Neid leidub Siberis, Ameerikas, Hiina mäestikes, Aafrikas, Okeaanias ja mujal, sealhulgas Eestis.

Näiteks Ameerikas elavad huteriidid, keskajal sinna Euroopast rännanud rahvas, väga kokkuhoidliku kogukonnana. Nemad kasvatavad põllumajandussaadusi ilma kemikaalideta, kasutavad minimaalselt masinaid, kütuseid, elektrit ja elavad oma kogukonnas äärmiselt kokkuhoidlikena. Ilmselt usulistel kaalutlustel on nad kooslukuks kehtestanud oma normatiivid ja kõlbelse korra, millest kõik kogukonna liikmed juhinduvad. Samal ajal on nad majanduslikus mõttes küllaltki konkurentsivõimelised ja suudavad oma toodetud põllumajandussaadusi müüa ka turgudel. Hiina mäestikes elavad rändkarjakasvatajad, kes liiguvad koos karjaga sõltuvalt aastajaast kas üles- või allapoole ja elavad sisuliselt riigist sõltumatut elu. Maailmas on metsarahvaid, kes elavad oma reeglite järgi ning pole isegi tsivilisatsioonist veel

rikutud (nt paapuaad Uus-Guineal). Neid iseloomustab samuti äärmine kokkuhoidlikkus.

Ka Eestis on tekkinud selliseid kogukondi. Näitena võiks tuua vene vanausuliste kogukonna Peipsi ääres, kes on koondunud omaette linna ja valda, mis erineb kultuuriliselt ja ka usu poolest teistest linnadest-valdadest. Mitmes maakonnas on väikesed talupered asutanud toiduvõrgustiku OTT (otse tootjalt tarbijale), mille eesmärgiks on tavaturureeglite vastaselt müüa oma tooteid tarbijatele ilma vahendajateta. Nende põhimõte on „kui riik ei aita, siis aitame ennast ise”.

2008. a asutati MTÜ Eesti Ökokogukondade ühendus (www.kogukonnad.ee). Sellel ühendusel on kolm eesmärki, mis vastanduvad selgelt kehtivale turumajanduslikule kapitalismile:

- 1) globaliseerumisvastase liikumise arendamine,
- 2) naiiv-utoopiline idee luua uus ühiskond,
- 3) propageerida säästlikku eluviisi ja olla seejuures eeskujuks teistele.

Ühingu eesotsas on valdavalt noored inimesed, kes ei ole rahul Eesti ühiskonnakorraldusega ja püüavad rahumeelsel teel luua uut ja paremat ühiskonda. Nad ei ole maailmas ainukesed – paljudes riikides on taolised ühendused, mis on liitunud ülemaailmse ökokogukondade liikumisega.

Tänapäeval kasutatakse kogukonna mõistet ka väikeste rahvusgruppide puhul. On selge, et sellistes kogukondades on samuti välja kujunenud rahvusele omased kõlbelised normatiivid ja kord. Tunnustavalt tuleb märkida Eesti Vabariigi kauaaegset tegevust väikeste rahvusgruppide kaitsmisel ja toetamisel. Kahtlemata on see aidanud parandada olukorda ka eesti kogukondades.

VAHEMÄRKUS: Samal ajal on pisut kummaline, et Euroopa Liidus ei tähtsustata rahvust. Nimelt on kõik Eestis ja teistes Euroopa Liidu liikmesriikides elavad inimesed ainult ühe või teise riigi kodanikud, neil pole passi järgi enam rahvust. NSV Liit oli selles suhtes „inimlikum“, sest kodaniku passis oli kirjas ka rahvus.

Selliste kogukondade teke näitab üsna selgelt, et maailm on väga mitmekesine ning pole olemas üht ja ainuõiget ühiskonnakorraldust.

3.3. KOVide mitmetasandilisus ja suhted keskvõimuga

Professor Jüri Uluots on kirjeldanud Muinas-Eestit kui mitmetasandilist omavalitsuslikku föderatsiooni. Kõige väiksemaks ja samal ajal ka kõige vanemaks omavalitsusüksuseks oli **küla**. Mõnevõrra hiljem moodustus mitmest külast koosnev **külakond**. Nii külal kui külakonnal olid täita agraarsed, administratiivsed ning maksustamise ja usulised ülesanded (maa- ja taarausk). Küla ja külakond olid Uluotsa järgi esimese tasandi omavalitsused. Teise tasandi moodustasid **kihelkonnad** (kihlakonnad), mis olid külakondade ühendused. Kihelkondade tekkimise põh-

juseks oli külakondade kaitse korraldamise vajadus. 13. sajandi algul oli Eesti alal 30–40 kihelkonda, mille ülesanded olid usulised, kohtulik-administratiivsed, sõjalised. Võõrvõimude sissetungi järel kihelkondi ei hävitatud, vaid neid kasutati ristiusu levitamise keskustena. Eesti nn paganlik kihelkond muudeti ristiusu kihelkonnaks.

VAHEMÄRKUS: Tähelepanelik liikleja on maanteedel kindlasti märganud vanade kihelkondade pruune nimesilte ja piire tähistavaid märgistusi. Mõned poliitikud-teoreetikud on pidanud otstarbekaks moodustada (taastada) teise tasandi omavalitsused muistsete kihelkondade piiride baasil.

Kolmandaks Eesti omavalitsuse üksuseks on **maakond**. Juba vanas Eestis ei suutnud kihelkonnad üksinda vajalikke maakaitselisi ülesandeid täita. Maakondi nimetati maadeks, mis sisuliselt olid midagi miniriikide taolist. 13. sajandi alguseks oli niisuguseid maakondi ehk maid Eestis kaheksa. Igal maakonnal oli oma territoorium, oma rahvas ja oma õiguskord. Maakonna tähtsaimaks organiks oli eriline rahvakogu, mille nimeks arvati olevat kärejad. Peale kärejate oli täidesaatva organina tegev maavanemate kolleegium. Hiljem hakkasid toimuma maapäevad, mille korraldamine lõpetati 1890. aastatel. Seega oli Muinas-Eesti juba kindlate riigitunnustega (territoorium, rahvas, õiguskord) maade ja kihelkondade föderatsioon (Uluots 2004, lk 46–57).

Jüri Uluotsa veendumuse kohaselt olid just erineva tasandi omavalitsused need, mis hoidsid Eestit okupatsioonivõimude kiuste läbi sajandite.

Nagu eespool nägime, on Eesti alal olnud korraga tegevad kuni neli omavalitsustasandit (küla ja külakond, vald, kihelkond, maa), mis kokku moodustasid Eesti poliitilise administreerimise süsteemi.

Formaalselt kehtis 2012. aastal Eestis ühetasandiline omavalitsus (vallad ja linnad). Kuigi mõned poliitilised ringkonnad tegid ettepanekuid moodustada Eestis kahetasandiline omavalitsus – vallad-linnad ja maakonnad –, siis praktiliste tulemusteni veel ei jõutud. Mitmete teadlaste ja praktikute arvates vajaks Eesti siiski mitmetasandilist omavalitsuslikku süsteemi, eeskätt liiga suure ja kontrollimatult tegutseva keskviimu ohjeldamiseks.

Eesti haldusjaotuse kujunemisest 20. sajandil on huvitava uurimuse koostanud Eesti riigiarhiivi nõunik **Liivi Uuet** (Uuet 2003). Sellest ilmneb, et nii palju mas-
taapseid muudatusi kui eelmisel sajandil, pole Eestis varasematel sajanditel tehtud. On üsna loomulik, et sellises olukorras, kus Eestis on võõrvõimude surve tõttu katkenud KOVide loomulik evolutsiooniline areng, ei suudeta kiiresti luua ka uut ja demokraatlikku halduskorraldust.

3.4. Demokraatliku riigi ühistuline valitsemine

Hea ülevaate demokraatliku riigi korraldusest, ideoloogiast ja valimistest saab lugeja **Heiki Raudla** koostatud väljaandest „Kodaniku raamat” (Raudla 2002). Samas tuleb meil sellele lisada veel üht-teist, mis aitab paremini mõista riigi, KOVi ja kogukondade ühistulisi seoseid ja koostöö aluseid.

Riigivõimu neli funktsiooni. Georg-Christoph von Unruh on eristanud nelja riigivõimu funktsiooni – seadusandlik, valitsusvõim, kohtuvõim (õiguse mõistmine) ja munitsipaalvõim (Schöber 2003, lk 24). Tegelikult kuuluvad need kõik demokraatlike ühiskonnakorralduste juurde – on nende lahutamatud koostisosised. Ka kohalikud omavalitsused ja maad olid tasapisi jõudnud sellise võimujaotuseni.

- Seadusandlik võim kuulub rahva poolt valitud riigi seadusandlikule organile – riigikogule, kes annab välja seadusi ja ka muid õiguslikke akte.
- Valitsusvõimu teostab valitsus eesotsas peaministriga.
- Kohtuvõimu teostavad seaduste alusel kohtud – Eestis on kolm kohtuastet.
- Munitsipaalvõimu teostavad kohalikud omavalitsused.

Järgnevalt peatumegi põgusalt viimasel – munitsipaalvõimul. Peaaegu kõikide riikide põhiseadustes on ära nimetatud kolm esimest riigivõimu ülesannet. Samas kõige olulisem – kohaliku omavalitsuse poolt realiseeritav munitsipaalvõim on alates Suurest Prantsuse revolutsioonist alles jäänud vaid väheste riikide põhiseadustes.

Ka Eesti Vabariigi põhiseaduses puudub otsene viide munitsipaal- ehk kommunaalvõimule. Põhiseaduse § 14 sätestab küll, et õiguste ja vabaduste tagamine on seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ning kohalike omavalitsuste kohustus. Praktiliselt aga puuduvad kohalikel omavalitsustel hoovad selle õiguse realiseerimiseks. Samas sätestab põhiseaduse § 154, et kohaliku elu küsimusi otsustavad ja korraldavad kohalikud omavalitsused (vallad ja linnad), kes tegutsevad seaduste alusel iseseisvalt. Kuigi põhiseadus deklareerib, et kohalikule omavalitsusele võib panna kohustusi ainult seaduse alusel või kokkuleppel kohaliku omavalitsusega, on tegelikkuses olukord kujunenud selliseks, et peaaegu kõik kohaliku omavalitsuse tegevussfäärid on seadustega reguleeritud ja kohalikel omavalitsustel puudub sisuline otsustusõigus. Veelgi enam – Eestis on loodud ainult ühetasandiline kohalik omavalitsus, mis viitab kaunis selgesti erakondade soovile tsentraliseerida kogu riigi juhtimine erakondade kaudu riigikogule ja valitsusele. Valdadele ja linnadele on kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse (vt KOKS RT – I 1993,37,558) alusel jäetud väga vähe võimalusi juhtida kohalikku kogukonda selles aegade jooksul väljakujunenud normide järgi.

Eespool viitasime muinasaegse Eesti haldusjaotusele, millest selgus, et peaaegu kõikide võimude teostajaks olid kohalikud omavalitsused – külakonnad, kogukonnad ja kihelkonnad. Maade ehk praeguste maakondade tasandil otsustati ainult kõige tähtsamaid riiklikke, peamiselt kogukondade ühiskaitse küsimusi. Alles Saksa okupatsiooni järel seati ka Eesti alal sisse tsentraliseeritud riigivõim. Ilmselt harjus rah-

vas okupatsioonirežiimide kehtestatud tsentraliseeritud võimuga niivõrd, et ka taasiseseisvumise järel soostuti jällegi olukorraga, kus kogu võimu teostab keskvõim.

Normid ja kord kohalikus omavalitsuses. Kõlbeliselusel põhinevatest normidest oli teoreetilisest aspektist eespool põgusalt juttu. Tänapäevast kohalikku omavalitsust loetakse kõlbluse ja kõlblusele tugineva korra taimelavaks, nende tekkekohaks, sünnitajaks. Kohalikus kogukonnas on pika ajaloo vältel välja kujunenud kogukonnaliikmete vahelised eetilised suhtlemise ja käitumise normid ning tavad. Nende nn kirjutamata reeglite järgi on kogukonnad elanud aastasadu.

VAHEMÄRKUS: Käesoleva raamatu III osas kirjeldasime ühistegevuse eetikat ja põhiprintsipide olemust. Sisuliselt on tegemist samade normide ja korraga, mida peame silmas kohaliku omavalitsuse kõlbelisuse ja korra all. Sellest saame jällegi selge vihje, et nüüdisaegne ühistegevus ja kohalik omavalitsus põhinevad samal teoorial.

Kogukondades aja jooksul kinnistunud kirjutamata käitumisharjumid ja eetilised põhitõed on olnud aluseks ka seadusandlike aktide väljatöötamisel ja nende kehtestamisel. Mida enam on seadused vastavuses eetiliste normide ja kogukonna käitumistavade, seda rohkem aktsepteerib neid kogukond ja oma käitumises järgib. Kui aga seadus on nn eluvõõras ehk ei ole vastavuses kogukonnas välja kujunenud tavade, seda vähem seadust täidetakse. Sellisel seadusel pole ka kogukonnaliikmete hulgas vajalikku autoriteeti. Samuti kaob ajapikku lugupidamine mis tahes võimu vastu, kes selliseid seadusi kehtestas.

Näiteks islamimaadel ei ole demokraatlikel lääneriikidel õnnestunud oma norme ja korra kohalikele kogukondadele peale suruda – isegi juhtudel kui selleks kasutatakse sõjalist jõudu. Samuti ei ole okupatsioonid oluliselt muutnud Eesti rahva hulgas sajandite vältel juurdunud tavasid ja käitumisharjumid. Ka riigivõimul ei ole õnnestunud murda rahva tahet ja vastuseisu valdade vägivaldseks liitmiseks. Olulisi tulemusi ei ole saavutatud ka nn präänikumeetodi kasutamisega. Lubatud toetused, miljonid eurod, ei ole stimuleerinud valdasid vabatahtlikult ühinema, kui mõned üksikjuhud välja arvata.

Tegelikult on võimalik norme ja tavasid ka muuta. Esiteks saab see toimuda küllalt pika aja (2–3 inimpõlve) jooksul. Teiseks peavad uued, soovitatavad normid olema kogukondadele vastuvõetavad ja näitama rahvale oma progressiivsust ning olema tõestatud ka praktikas. Kolmandaks saab uusi norme seadusega kehtestada alles siis, kui enamik rahvast on nendega nõus.

VAHEMÄRKUS: Nõukogude võimul tuli Eestis uue ühiskonnakorra kehtestamisel rahva enamiku vastupanu murdmiseks saata arvestatav hulk (kaks küüditamist, kokku umbes 30 000 inimest) võimalikke vastuseisjaid Siberisse asumisele. Hirnu tingimustes püüti talumajandus kiiresti asendada kolhoosikorraga. Kahe inimpõlve jooksul juurutatud kolhoosikorra lõplik võit jäi saavutamata, kuigi kõikvõimalike privileegide-

ga toetatud maaelukorraldus hakkas kujunema noorema generatsiooni hulgas juba normiks. Praktika näitas, et ka kahest inimpõlvest jäi väheks. Praegu tahetakse Eestis kinnistada raha võimul, puhtal kapitalismil, baseeruvaid norme. Viimased, 2011. a toimunud valimised aga näitasid, et selle vastu on tekkimas uus rahvuslik liikumine, mis püüab säilitada Eestis sajanditega juurdunud kooselunormid ja tavad.

3.5. Kohaliku omavalitsuse juhtimise struktuur

Nagu sõnapaarist „oma valitsus” või „omavalitsus” selgub, on tegemist kogukonna isevalitsemisega, mis eeldab, et kellelgi teisel pole õigust sellesse sekkuda. Kõrgem riigivõim saab kohaliku omavalitsuse tegevusse sekkuda ainult juhul, kui talle on vastavad volitused andnud kohalik omavalitsus ise.

On loomulik, et väikesel omavalitsusüksusel puuduvad võimalused kõiki kogukonna jaoks vajalikke teenuseid tagada. Sellisel juhul delegeeritakse osa funktsioone kõrgemale, riiklikule tasandile. Näiteks kogukondade ja riigikaitse, välispoliitika, makromajanduslik majanduspoliitika, üleriigilist tähtsust omavad taristud jt. Kui kogukonnad on nende teenuste vajadustes veendunud, siis on nad nõus neid ka rahastama ning lepidavad ilmselt ka mõnede piirangutega, mida üleriigilise tähtsusega teenuste osutamisel neile ette kirjutatakse.

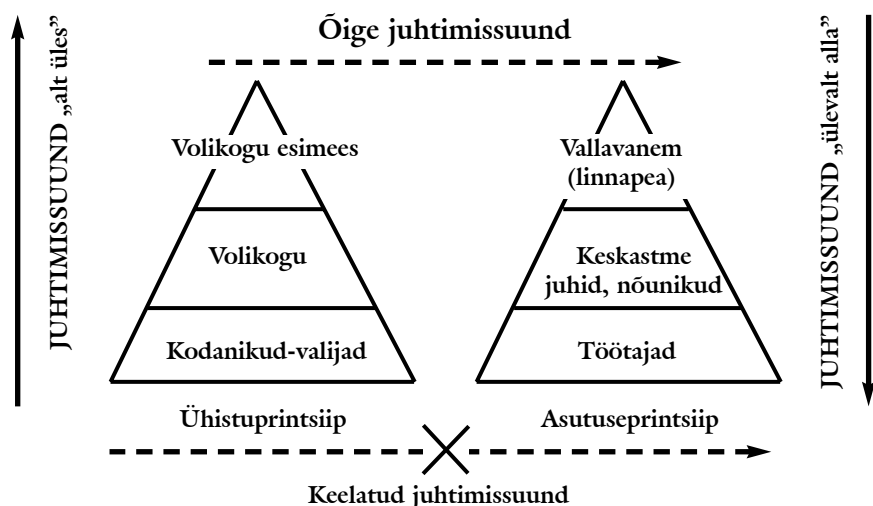
Filosoof Hegel näeb just kohalikes omavalitsustes riigi tõelist tugevust. Tema arvates riik, mis ei arvesta kohalike omavalitsuste õigustatud huvisid, nõrgestab iseenast. Nii ei ole kohalikel omavalitsustel mitte ainult õigus, vaid ka kohustus (ja seda riigi enda huvides) kaitsta end nende eksistentsi ohustava riigistamise vastu. Kui indiviid tunnetab, et riik respektierib ja kaitseb tema erahuve ühiskonna eri sfäärides ning ka kogukonnas, hakkab ta huvituma ka riigi kui terviku säilitamisest (Schöber 2003, lk 41).

On selge, et kohalikud omavalitsused peaksid olema riigist eraldatud nii suures ulatuses kui võimalik. Samal ajal on nad ka riikliku järelevalve all, kusjuures riik loob selleks seadustega, mis on enne vastuvõtmist kooskõlastatud kohalike omavalitsustega, ka õiguslikud raamid.

Üks osa valla või linna organitest (volikogu, valla- ja linnavalitsused ja nende allasutused) moodustatakse valimiste tulemusena demokraatia- ja esindusprintsipi-dest lähtuvalt. Teine osa valla kodanikke teenindavatest asutustest aga moodustatakse riiklike instantside poolt või nende järelevalve all. Kohaliku omavalitsuse kahetine juhtimisstruktuur on esitatud joonisel XII-2.

Nii nagu ühistutes saame ka kohaliku omavalitsuse juhtimisstruktuuri kirjeldamisel kasutada kahte kolmnurka. Joonisel XII-2 on vasakpoolse kolmnurgana kujutatud kohalik omavalitsuse ühistuline struktuur ehk **ühistuprintsiip**. See tekib kohalike omavalitsuste võimuorganite valimise teel kodanike ühistahte väljendusena. Juhtimissuund on „alt üles”, kus kõige suurem võim kuulub kohaliku omavalitsuse

Kohaliku omavalitsuse juhtimisstruktuur

Joonis XII-2 (autori koostatud)

piires elavatele valimisõiguslikele kodanikele. Kodanikelt kõige rohkem hääli saanud usaldusisikud (volikogu liikmed, rahvasaadikud) moodustavad vallas pidevalt tegutseva võimuorgani – volikogu. Volikogu liikmed valivad endi hulgast volikogu esimehe, kellel pole teiste volikogu liikmete üle otsustavat võimu. Volikogu esimehe põhifunktsiooniks on volikogu töö korraldamine ja volikogu istungite juhatamine.

Volikogu võtab oma istungitel vastu otsuseid ja määrusi, mis on kohustuslikud täitmiseks valla (linna) „asutusele”, mida iseloomustab joonisel XII-2 parempoolne kolmnurk ehk **asutuseprintsip**. Parempoolne kolmnurk kujutab endast kohaliku omavalitsuse täitevorganit, mida juhib volikogu poolt määratud vallavanem (linnapea). Juhtimissuund toimib „ülalt alla”, mis tähendab, et vallavanem või linnapea evivad ainuisikuliselt küllaltki suurt võimu, kuid seda ainult nendele alluva „asutuse” piires. Kodanike vaba tegevust ja elu-olu saavad vallavanem ja linnapea realiseerida ainult volikogu poolt selleks tehtud otsuste realiseerimise kaudu.

Põhimõtteliselt sama skeemi järgi toimub ka riigi juhtimine. Joonise XII-2 vasakul poolel oleva ühistuprintsiibi alusel valivad valimisõiguslikud kodanikud riigikogu, kes valib endi hulgast riigikogu juhatuse ja riigikogu esimehe. Riigikogu moodustab asutuseprintsipi alusel parempoolse kolmnurga, mille tipus on peaminister, keskosas valitsuse liikmed-ministrid ja allosas teised riigi täitevorganid koos ametnikega. Nii nagu KOVide puhul juhendub valitsus riigikogu poolt vastuvõetud seadustest ja täidab neid. Põhimõtteliselt ei ole ametnikel õigust käsutada kodanikke, kes on põhiseaduse alusel kõrgeima võimu kandjad Eestis, nad saavad seda teha ainult seadusele tuginedes.

Selle mõnevõrra lihtsustatud skeemi juurde tuleks mõelda kohad ka presidendile, kelle valib riigikogu ja kellel on põhiliselt ainult esindusfunktsioon, samuti õiguskantslerile, riigikontrolörile ja kohtule, mis ei kuulu valitsuse koosseisu ja seepärast on ka sõltumatud täitevvõimust. Loomulikult on riigis võimude tasakaal oluline ja selle peab tagama eeskätt riigikogu, kes on võimutäiusega rahvaesindus. Kui aga riigikogu hakkab vastu võtma seadusi, mis ei ole kodanike huvides, siis peaks kodanikel olema võimalus algatada protsess selle koosseisu tagasikutsumiseks. Tegelikult teeb põhiseadus selle kodanike jaoks võimatuks. Nii aga ei tohiks üks tõeliselt ühistuline ühendus, antud juhul riigikogu, toimida.

Mõned uurijad (Preuß jt) on arvanud, et ühistu- ja asutuseprintsüübid on diametraalselt vastandlikud, kuna üks toimib „alt üles” ja teine „ülalt alla” põhimõttel. Samas on neid ühendavaks subjektiks kodanik, kelle isikus mõlemad printsüübid ristuvad, **seega kohalikud omavalitsused on üheaegselt nii ühistud kui ka asutused**. Näiline vastandlikkus ühistu- ja asutuseprintsüübi vahel ei ole kohalikku omavalitsust lahutav, vaid kodanike ühishuve ühendav-esindav.

Kui kodanikud ei ole näiteks rahul vallavanema või linnapea või nende alluvuses tegutsevate ametiisikute tegevusega, saavad nad pöörduda otse nende poolt valitud volikogu liikmete poole, kes koos teevad otsustusi vallavanema või linnapea sobivuse ja nende tegevuse kohta. Umbusaldamise kaudu saavad volikogude liikmed vallavanema või linnapea tagasi kutsuda ja vajadusel ka uue asemele määrata.

Seega on kohalikul omavalitsusel kindlad ühistu tunnused ja temale laieneb ka ühistuteooria. Kohalikesse omavalitsustesse koondub kodanike erahuvide summana ühishuvi. Koondatud ühishuvi realiseerijaks on oma võimustruktuuri kaudu nii volikogu kui ka valla- või linnavalitsus. Need kaks „asutust” moodustavadki kokku kodanikele kuuluva valla või linna.

Kohalik omavalitsus on ühistulise omandi kandja – selle omanik, käsutaja ja valdaja. Kodanikud on seega ka kohalike omavalitsuste varade ja asutuste omanikud ning ühistulise omandi valitsejad. Riik saab kohalikele omavalitsustele kuuluvat omandit ainult selles ulatuses käsutada ja valitseda, mis volitused on talle andnud kohalik omavalitsus.

Olenevalt konkreetse demokraatliku riigi põhiseaduslikust ülesehitusest võivad riigis olla ühe-, kahe-, kolme- või koguni neljatasandilised omavalitsused. Kohaliku omavalitsuse tasandite arv määratakse kindlaks riigi põhiseadusega.

VAHEMÄRKUS: Eestis oli 2011. aastal ühetasandiline omavalitsus. Kuna riigikogu ja valitsuse kontrolli alla oli erakondade ühisotsuste kaudu koondunud seadusandlik, valitsus- ja ka kohtuvõim, siis valdadel ja linnadel reaalselt munitsipaalvõimu ei olnud. Kohalike omavalitsuste liitude ja riigivõimu vahel olid tekkinud lahkhelid, mis põrkusid maakonna tasandil. Mõned erakonnad tegid 2011. a riigikogu valimiste eel

ettepaneku moodustada ka Eestis kahetasandiline omavalitsus (vallad + maakonnad), kuid tegudeni ei jõutud.

Juba 1864. a käsitles **Otto Bähr** oma raamatus „Der Rechtsstaat” riiki ühistuna ja riigiõigust sellest tulenevalt ühistuõiguse liigina. Ka perekonda käsitab autor kui alaarenenud ühistut. Ja seal, kus riik hõlmab suurema piirkonna, näeb ta riigi ja perekonna vahel kohalikku omavalitsust. Bähr leiab, et kohalikud omavalitsused arenesid välja hoopis varem kui riigid (Schöber 2003, lk 47). Samuti on ta seisukohal, et poliitiliselt üles ehitatud ühistulise ühenduse (kohaliku omavalitsuse) sees on veel mitmeid erieesmärkidega ühistuid, näiteks masinaühistud, piimaühistud, mis ühendavad talupidajate erihuvid ühishuviks (masinate ühisostmine ja ühiskasutus, toorpiima kogumine, töötlemine ja turustamine) jne.

3.6. Kohalik omavalitsus kui võimuühing

Eelneva põhjal selgub, et kohalikul omavalitsusel on teatav autonoomia, kuid ühistu autonoomia ei ole absoluutne. Autonoomia tähendab, et ühistu põhikirja ei kehtesta mitte väljasolijad, vaid seda teevad ühingukaaslased (liikmed) vastavalt oma soovidele ja vajadustele.

Autokefaalia tähendab, et ühistu juht ja volikogu määratakse ühistule küll ühistu enda põhikirjast (määrusest) lähtuvalt, kuid seda teevad väljaspool olijad. Autokefaaliat harrastavad võimalusel mõned erakonnad, kes on mahitanud valdade volikogude esimeesteks ja vallavanemateks (linnapeadeks) enda poolt soositud isikuid. Seega on tegemist tõsise sekkumisega kohaliku omavalitsuse autonoomiasse. Seni pole sellist teguviisi valdade volikogudel õnnestunud vältida kas või seepärast, et volikogudes domineerivad autokefaaliat harrastavate erakondade liikmed. KOVide parteistamisel on tegelikult nii plusse kui miinuseid. Kui KOVis on juhtidena esindatud riigis valitseva võimu erakonnad, võib KOV saada riigilt lisa-soodustusi. Sealjuures võib aga riigivõim KOVile peale suruda poliitilisi otsuseid, mis ei tule kohalikule kogukonnale kasuks.

Näiteks kui riigivõim sunnib kohalikule omavalitsusele peale tingimusi, mis ei ole kõigi osalejate isiklikul vabal tahtel kokku lepitud, kuid on kohustuslikud kohaliku omavalitsuse kodanikele. Seega tagab valitsus valdades ja linnades „korra” püsimise, kasutades pidevat füüsilist sundi või ähvardusi seda teha.

Näide. Tallinna linnavolikogu kehtestas 2010. aastaks kohalike maksudena müügist ja paadimaksu. Kuna mõnele riigikogu valitsuserakonnale ei olnud selline tegevus poliitiliselt vastuvõetav, siis võeti riigikogu eriseadusega vastu otsused volikogu määruste tühistamiseks.

Seega saame teha järelduse, et kui kohalik omavalitsus juhindub ka riigi seadustest oma korra (põhimääruse) kehtestamisel, on ta osaliselt autonoomne ja samal ajal ka autokefaalne ühistu.

Mõned autorid (Schmidt-Bleibtreu, Klein) on seisukohal, et kohalikke omavalitsusi ei tohiks politiseerida ehk allutada mingi konkreetse erakonna diktaadile. Arvatakse, et politiseeritud omavalitsuste kaudu võib tekkida oht partokraatia (rahvast eemaldunud parteide võim) levikuks, mis pärsib omakorda demokraatiat. Mitmes riigis on seda ohtu silmas pidades ka vastavad sätted põhiseadustes, mis tagavad kodanike poolt moodustatud valimisliitude legitiimsuse ja osalemise kohalike omavalitsuste volikogude valimistel.

3.7. Kogukond ja ühiskond

Kui mesilaste koloonia kasvab liiga suureks, siis ta pooldub – heidab peret. Tarust lahkub teine mesilasema koos kaaskonnaga ning otsib endale uue elupaiga. Ka künnivareste ja pingviinide kolooniad kasvavad ainult teatud suuruseni. Järelikult on looduses olemas mingid optimaalsed piirid, toitumisterritooriumid, millest üks parv, kari, praid või koloonia suuremaks ei kasva. Mitte kuskil maailmas pole kohatud näiteks veel supersuuri mesilasperesid, sipelgakolooniaid või termiitide hiidpesi. Seega on igal kooslusel oma piirid ja selle koosluse sees kehtivad ka kindlad kooselureglid.

Mesilasperede ja künnivareste kolooniate jagunemise tulemusena moodustavad looduses sobivas elupaigas eraldi asetsevad mesilaspered või künnivareste kolooniad omamoodi suurühiskonna. Suurühiskonna kasvul on samuti piirid ja selleks on nähtavasti sobivate pesitsuskohtade hulk ja kindlasti ka toiduvarud. On täheldatud, et näiteks vihmastel suvedel, kui looduses on rohkesti konni ja putukaid ning väiksemaid loomi, on ka kurepered arvukamad. Kui tavaliselt on kurepaaril üks-kaks poega, siis vihmasemal ja toidurikkamal suvel jätavad nad pessa alles isegi kolm-neli poega.

Kui üksikut mesilasperet või künnivareste kolooniat võib käsitleda ühtse **kogukonnana**, siis mingil territooriumil asuvaid paljusid mesilasperesid või künnivareste kolooniaid saame käsitleda kui mesilaste või künnivareste **suurühiskonda**.

Nii nagu on looduses moodustuvad erinevad koostöövormid, eksisteerivad samasugused grupid ja kooslused ka inimühiskonnas. Me peame oskama teha vahet *kogukonna* ja *ühiskonna* vahel.

Kogukond (ingl k *community*, saksa k *Gemeinschaft*) on väiksem, isiklikum, ühise keele ja kultuuriga inimeste kompaktne ühendus.

Ühiskond (ingl k *association* või *society*, saksa k *Gesellschaft*) seevastu on suurem ja tunduvalt keerukam süsteem, industrialiseeritud inimkooslus, suurühiskond.

Kogukonna ja ühiskonna omavaheline eristamine on küllaltki problemaatiline. Näiteks Eesti Vabariiki võib suurriikide ühiskondade kõrval käsitleda kogukonnana. Samal ajal on Tallinn Piirissaare kogukonna suhtes suurühiskond. Tabelis XII-1 on Rootsi uurija Gustavson välja toonud kogukonna ja suurühiskonna erinevused kuue kriteeriumi järgi.

Kogukonna ja suurühiskonna erinevused (Gustavsoni järgi)

Tabel XII-1

Jrk nr	Erinevused	Kogukond	Suurühiskond
1.	Toimimise põhialused	Rajaneb inimeste koostööl, konflikte nähakse pahu-poolena	Rajaneb konkurentsil ja konfliktil, tegelikult „kõigi sõjal kõigi vastu”
2.	Töö funktsioon	Tööd tehakse selleks, et kogukond saaks elada, töö on kogukonna eksistentsi alus	Töö on põhiliselt rikastumise vahendiks ja konkurendi hävitamiseks
3.	Mõtte ja teo seos	Mõte ja tegu on sama eesmärgiga	Mõte on teost eraldatud
4.	Seos loodusega	Seos loodusega otsene, „loomulik” ühiskond, kogukonna liikmed on looduse osad ja elavad loodusseaduste järgi	Enamasti teadlikult planeeritud ja mehaaniline, loodust kasutatakse ressursina
5.	Keele roll	Keel on elu osa, eristab sageli üht kogukonda teisest	Keel on tööriist, suhtlemisvahend
6.	Inimeste ühiselulisus	Inimesed üldiselt ühendatud ja elavad koos külates (külas tunnevad kõik kõiki), aga ka rahvusriigis	Inimesed suhteliselt eraldatud, võivad elada küll koos, kuid omavahelised suhted on nõrgad või sisuliselt olematud (liitriigid, suurlinnad)

Tabelist XII-1 nähtub, et kogukond on olemuselt looduslik kooslus, mille liikmed on sunnitud arvestama üksteisega oma elu korraldamisel. Suhted kogukonna liikmete vahel on isiklikumad, vahetud. Mõnes mõttes võib kogukonda võrrelda ka loomariigi mitmesuguste kooslustega – mesilased, sipelgad, künnivaresed, lõvid, hundid jt.

Suurühiskond (liitriik, suurlinn, globaliseerunud majanduskorporatsioonid jms) on tegelikult samuti arengu ja vabade valikute tulemus. Inimühiskonnas on selle kujunemisel siiski palju tehislükku ja mittelooduslikku. Sageli vastandub suurühiskond (impeerium) kogukonnale.

VAHEMÄRKUS: NSV Liit dikteeris rahvusriikide elukorraldust, sama teevad rahvusgruppide huve mitte arvestades USA, Hiina, India, Venemaa jt. Väidlused Euroopa Liidu uue põhiseaduse üle ning vastuseis sellele tuleneb tõenäoliselt samuti väikeste kogukondade soovimatusest alluda suurühiskonna keskvoimule.

Kogukonna ja ühiskonna erisustest tulenevalt on võimalik iseloomustada ka riike. Demokraatlikku riiki saab ühistuteooria seisukohalt üldjoontes vaadelda kui kõige täiuslikumalt organiseeritud kogukonda. Samal ajal võivad organiseeritud riikideks olla kas erinevad kogukonnad eraldi (monorahvuslikud riigid) või mitu kogukonda koos (multirahvuslikud riigid). Tähtis on seejuures asjaolu, et riikide loomisel arvestatakse kogukondades eksisteerivaid loomupäraseid seoseid ja kõlbelisi norme. Poliitikutel ja võimuinstitutsioonidel on seni selliseid oskusi ja teadmisi nappinud.

4. AVALIKUD TEENUSED JA AVALIKUD ASUTUSED

4.1. Avalikud teenused

Kohalike omavalitsuste kõige olulisemateks ülesanneteks on:

- 1) avalike teenuste tagamine elanikele (vesi, elekter, soojus, prügivedu, ühiskondlik transport, haridus, kultuur jne);
- 2) avaliku võimu teostamine ja järelevalve seaduste täitmise üle;
- 3) demokraatia tagamine KOVi territooriumil.

Teenuste struktuur ja maht sõltub eeskätt sellest, milliste ühiste kokkulepeteni on riikides ja volikogudes jõutud. Tulenevalt isevalitsemise põhimõttest on kohaliku omavalitsuse poolt osutatavad teenused elanikkonnale nii odavad kui võimalik. Kohalikud omavalitsused osutavad kodanikele teenuseid, mida elanikud iseseisvalt ei suuda endale tagada.

Tulenevalt teenuste olulisusest elanikkonnale võib need jaotada järgmiselt.

- **Tasuta teenused.** Need on kõikide kodanike jaoks vältimatud ja neid osutatakse vastavalt vajadusele kõikidele üldistel alustel. Näiteks vältimatu meditsiiniline abi, päästeteenused, põhiharidus, kultuur, ühistransport jt. Nende teenuste maksumus kaetakse riiklikest maksudest (tulumaks, käibemaks, sotsiaalmaks, aktsiis, maamaks jt) laekuvatest sissetulekutest.
- **Osaliselt tasuta teenused.** Nende all mõistetakse teenuseid, mis on olenevata inimeste sissetulekust neile vajalikud või hädavajalikud. Näiteks vanurite või invaliidide hooldusteenused valdade ja linnade hooldusasutustes. Hooldusteenuste eest tasub osaliselt hooldatav, kuid osaliselt ka riik maksude arvel.
- **Omahinnaga osutatavad teenused.** Avalike teenuste osutamine soodsaimatel tingimustel on kohaliku omavalitsuse üks põhimõtetest, mis on sätestatud ka kohaliku omavalitsuse korralduse seaduses (KOKS § 3). Selliste teenuste hulka kuuluvad tavaliselt kommunaal- ja teised elutähtsad teenused (side, elekter, gaas, vesi, kanalisatsioon, prügivedu, esmatarbekaupad, ühistransport, kultuur), mida osutavad kohalikud omavalitsused või riigiettevõtted omahinnaga, st nende teenuste hinna sisse ei arvestata kasumit.

- Äriettevõtete osutatavad avalikud teenused.** Need on tavaliselt sellised teenused, mis on vajalikud inimestele nende erihuvide rahuldamiseks ja mida nad ostavad kasumile orienteeritud äriühingutelt (eratransport, luksuskaubad, lõbustus, turismireisid, puhkus jt). Loomulikult teenivad kapitaliühingud nende teenuste osutamise pealt kasumeid. Paljudes riikides on selliste teenuste vajajad asutanud ka ühistud, mille kaudu nad saavad endale vajalikud teenused omahinnaga.

Millist avalike teenuste hinnasüsteemi või teenuste kompleksi ühes või teises riigis (omavalitsuses) kasutatakse, otsustab pädev võimuorgan. Üldjuhul on arenenud riikides antud volitused avalike teenuste hindade kehtestamiseks poliitikutele, kes peavad jälgima, kas ja mil määral on võimalik erinevatele kodanikegruppidele rakendada tasuta, osaliselt tasuta või omahinna alusel avalikke teenuseid. Mõnede teenuseliikide osas võidakse otsustada, et neid osutavad omavahel konkureerivad ja kasumile orienteeritud äriühingud. Mõnedel juhtudel võivad KOVid asutada munitsipaalettevõtteid, mis elanikele omahinnaga teenuseid tagavad (nt ühis-

transpord, veevarustus, jäätmemajandus jt).

Kuigi Eesti kohaliku omavalitsuse korralduse seaduses sätestatakse, et avalikke teenuseid tuleb Eestis osutada soodsaimatel tingimustel, on jäänud seaduses lahti seletamata, mida ikkagi mõeldakse sõnapaari „soodsaimatel tingimustel” all. Sellest tulenevalt tõlgendavad poliitikud ja ametnikud soodsaimaid tingimusi ka sellistel juhtudel, kui kasumile orienteeritud äriühingud teevad omavahel konkureerides avalike teenuste hinnapakkumisi. Loomulikult on pakutavate hindade sees ka kasumiosa, mis läheb äriühingu omanikele ning mille võrra on avaliku teenuse hind kõrgem teenuse omahinnast. Kas sellisel juhul on tegemist siiski soodsaimate tingimustega, on vaieldav.

Sageli püüavad KOVid ja riigiametnikud avalike teenuste pealt ka KOVile või riigile tulusid teenida. Näiteks on riigile kuuluvate aktsiaseltside Eesti Energia ja Jaotusvõrk kodanikele müüdava elektri hinna sees nii käibe- kui ka aktsiisimaks. Lisaks tagavad kokkuleppehinnad ettevõtetele küllalt suure kasumi, mis läheb samuti riigieelarvesse. Kodanike poolt vaadatuna on eelnimetatud ettevõtted kodanike ühisomand ehk olemuselt ühistud. Seega peaksid ka need tegutsema omahinna alusel, st müüma kodanikele elektrit omahinnaga. Kahtlematult on tegemist poliitiliste valikutega.

Kuna riik on siinkohal teatavat jäikust üles näidanud, on inimesed hakanud järjest rohkem mõtlema energiaühistute asutamise peale (Tasuja 2012). Paljudes riikides (USA, Taani, Holland, Soome jt) need juba ka tegutsevad. Tuleb tõdeda, et on kummaline, kui riik, mis on sisuliselt ühistu, ise kodanike huvides ei tegutse.

Vältimatud teenused osutatakse kohaliku omavalitsuse või riigieelarvest tasuta. Riik on andnud kohalikele omavalitsustele palju ülesandeid, mida nad on kohustatud täitma.

VAHEMÄRKUS: Professor Sulev Mäeltsemehe andmetel uuris meie kohalike omavalitsuste olukorda 10 aastat tagasi Taani Omavalitsuste Liit, kes leidis, et kohalikele omavalitsustele on Eestis seadusega pandud ülesandeid, mille täitmiseks jääb puudu 20% ehk 2–3 miljardit krooni.

Paljudes riikides osutatakse elanikele enamik kommunaalteenustest omahinnaga, st et nende teenuste pakkumisel on kasumi teenimine äriettevõtete poolt välistatud. Sel juhul osutab avalikke teenuseid KOVile kuuluv ettevõte, mis toimib tavalise ühistuna (nt vesi ja kanalisatsioon, teede korrashoid, ühiskondlik transport, elekter, küte jt). Sellest tulenevalt ei ole kohalikul omavalitsusel põhimõtteliselt eetilise tellida oma kodanikele hädavajalikke kommunaalteenuseid kasumitaotlusega ettevõtetelt.

Eestis on teenuste osutamisel kodanikele jäetud suhteliselt vähe võimalusi. Ametnike üldlevinud arvamuse kohaselt tuleb näiteks kõiki kommunaalteenuseid tellida kasumit taotlevatelt ettevõtetelt riiklike konkursside kaudu. Arvatakse, et sellised ettevõtted suudavad pakkuda konkursil osaledes odavamaid ja kvaliteetsemaid teenuseid. Isegi kommunaalteenuste hinnad kehtestab kõikidele valdadele ja linnadele konkurentsiamet, kusjuures valdadel ja linnadel pole isegi õigust sellesse protsessi sekkuda ja oma seisukohta avaldada. Kokkuvõttes tundub, et Eesti seadusandjad ja ilmselt ka kohalikud omavalitsused ise ei ole olnud teadlikud kohaliku omavalitsuse ühistulisest olemusest teenindada oma kodanikke „soodsaimatel tingimustel” omahinna alusel.

4.2. Avalikud asutused

Avalikud asutused on täpselt defineerimata, kuigi avaliku asutuse mõiste kuulub kohaliku omavalitsuse mõiste juurde. Mis tahes teenuse osutamiseks kodanikele peab kohalik omavalitsus tagama selle odavaima hinnaga. Kasumile orienteeritud ettevõtted ei saa põhimõtteliselt seda teha ainuüksi seepärast, et ilma kasumita on nende tegevus võimatu. Omahinna alusel tegutsevad ühistulised ettevõtted tagavad teenused kasumi võrra odavamalt. Ja see ongi üks kohaliku omavalitsuse põhiidee – kodanikud, valides endale kohaliku omavalitsuse, eeldavad, et see osutab neile kvaliteetseid teenuseid omahinnaga.

Avalikud asutused jagunevad mittetulunduslikeks ja tulunduslikeks. Mittetulunduslikeks asutusteks on tavaliselt sellised ettevõtted, mis on kohalike omavalitsuste volikogude poolt loodud ja nende omandis olevad ning nende vaba tahet täitvad

asutused – haridus-, tervishoiu- ja sotsiaalasutused, kultuuri-, spordi- ja puhkeasutused; jäätmekäitluse, vee- ja kanalisatsiooni ning teede ja tänavate hooldamisega tegelevad asutused ja ka muud asutused, mis on mõeldud linnade ja valdade omavajaduste rahuldamiseks (ühis-transport, energiaettevõtted jt). Seepärast ongi nende asutuste definitsioonis (mittetulunduslik) välistatud majandusliku kasumi saamine.

Tulunduslikud ettevõtted teenivad osutatavate teenuste pealt kasumit, mis omanike vahel ka jagatakse. Sellest tulenevalt on kohalike omavalitsuse asutuste ja kasumile suunatud tulundusettevõtete vahel põhimõtteline erinevus – esimene on orienteeritud kodanikele odavaima teenuse osutamisele, teine püüab oma huvides maksimeerida kasumit ehk tõsta maksimaalselt teenuste hindu. Üks püüab teenuste hindu teha nii madalaks kui võimalik, teine, risti vastupidi, tõsta teenuste hindu nii palju kui võimalik.

Seepärast aktsepteeritakse kohaliku omavalitsuse tulundusettevõtet vaid erandjuhtudel (nt kohaliku omavalitsuse ettevõtteks võib tegutseda restoran või mõni muu puhtlõbustusele suunatud ettevõtte). Sellisel juhul on tema põhifunktsiooniks raha (kasumi) teenimine kohaliku omavalitsuse eelarvesse. Seda raha saab kohalik omavalitsus volikogu loal kasutada üldkasulikes huvides (haridus, sotsiaalarbi, kultuur jne).

Põhimõtteliselt võivad kohalikud omavalitsused asutada koos eraettevõtetega ka ühisettevõtteid. Seejuures peab ühisettevõtte vastama kohalike omavalitsuste vajadustele. Näiteks võiks kohalik omavalitsus olla piirkondliku hoiu-laenuühistu liige, omada aktiivseid mõnes kommunaalteenuseid pakkuvas ettevõttes jne. Paraku piiravad Eesti seadused seda laadi kodanikuühenduste ja KOVide koostegutsemist. Samuti oli valdadel kuni viimase ajani keelatud tegeleda ettevõtluse ja kodanike teenindamisega. Kelle huvides see nii on – kas selle taga on äriühingute kuluaaripoliitika, jääb praegu vastusetä.

VAHEMÄRKUS: Tallinna vee-ettevõtte AS Tallinna Vesi enamusaktsiad müüdi väliskapitalile. Vähemusaktsiad kuuluvad Tallinna linnale. Linnal on sõlmitud ettevõtte teiste omanikega pikaajaline leping, mille kohaselt vee-ettevõtte võib vee hinna sisse lisada planeeritud kasumi. Kuigi linn saab proportsionaalse osa jaotamisele kuuluvast kasumist oma eelarvesse, on sisuliselt tegemist Tallinna elanike ja asutuste täiendava maksustamisega. Mitmete teiste kohalike omavalitsuste (Tartu, Viljandi) omandis on kommunaal- ja vee-ettevõtteid, mis kuuluvad 100% linnadele või valdadele. Sellisel juhul saavad need ettevõtted tegutseda omahinna alusel.

Eespool märkisime, et teoreetiliselt on demokraatlik riik samuti ühistu. Seega peaksid riigile kuuluvad ettevõtted olema samuti mittetulunduslikud ehk osutama

teenuseid omahinnaga. Moraalselt on ebaeetiline, kui näiteks elektrienergiat tootev ja jaotav riigiettevõte, mis tarbib energiakandjana riigile kuuluvat maavara või metsa, kasseerib oma kodanikelt elektrihinna kaudu kasumit, mida võib käsitleda ka kodanike täiendava maksustamisena.

5. MAAELU JA -MAJANDUSE JUHTIMINE

Olemuselt on kõikide demokraatlike riikide maamajandust juhtivad ja maaelu koordineerivad organisatsioonid tegelikult ühistud. Nendel on ka mitmeid ühiseid jooni.

- Organisatsioonide asutajad ja omanikud on üldjuhul eraomanikud, talupidajad ja ka eraomanike ettevõtted (juhul kui liikmeteks võivad olla ka juriidilised isikud).
- Esindusorganisatsioonid on üles ehitatud ühistutena, on ühistu- ja asutuseprintsiibil ühitatud ettevõtted nagu omavalitsusedki (vt käesolev osa peatükk 3.5).
- Esindusorganisatsioonid on enamasti üleriigilised ja lahutatud riigist.
- Juhtimine on korraldatud demokraatlike valimiste ja isejuhtimise printsiipide alusel (igal liikmel üks hääl).
- Esindus- ja keskorganisatsioonid osalevad aktiivselt poliitikas kas erakondade või siis osalusdemokraatia alusel (omavad kaasarääkimise õigust nende valdkonda puudutavate seaduste ja muude õigusaktide koostamisel).

Iseloomulikuks jooneks on veel asjaolu, et enamikus Euroopa riikides tekkisid maaelu ja -majandust juhtivad demokraatlikud organisatsioonid enam-vähem ühel ajal ülemöödunud sajandi lõpus ühiskonna üldise demokratiseerumisega. Peamiseks põhjuseks ilmselt vajadus seista ühiskonnas oma liikmete huvide eest ja olla võrdväärne partner teistele samasugustele esindusorganisatsioonidele, aga ka riikide valitsustele.

Järgnevalt esitame lühikese ülevaate Eestis tegutsevatest maaelu ja -majandust esindavatest organisatsioonidest.

5.1. Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda (www.epkk.ee)

Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda (EPKK) loodi 28. juunil 1996. aastal eraõigusliku põllumajandustootjate ja -töötajate ühendusena, 1997. aastast alates on liisandunud hulk mitmesuguseid toidusektorit toetavaid organisatsioone ja asutusi. 2012. aasta alguse seisuga oli EPKK-l liikmeid 98, nende hulgas 30 mitmesugust põllumajandus- ja toidusektori ühendust (üleriigilised ja piirkondlikud tootjate ühendused, erialaühendused, ühistud).

EPKK eesmärk on oma teenuste kaudu väärtustada Eesti põllumajandustoodet ja toiduaineid nii kodu- kui välisurul, toetada Eesti põllumeeste ja toidutöötajate vahelist koostööd, põllumajandussaaduste ja toiduainetega kauplemist nii sise- kui ka välisurul, vahendada oma liikmetele vajalikku teavet ning esindada oma liik-

meskonda. Oma eesmärgi täitmiseks on EPKK end ka pidevalt muutnud vastavalt muutuvale ajale. Asutamisest saadik on EPKK avardanud oma tegevusvaldkondi ja 2002. aastal muutis ka oma struktuuri ajakohasemaks.

Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda:

- esindab põllumajandustootjaid läbirääkimistel valitsusega;
- on Eesti riigi üks suuremaid sotsiaalseid partnereid maaelu- ja põllumajanduspoliitiliste otsuste väljatöötamisel;
- pakub tootjatele ja töötlejatele abi äripartnerite otsingul;
- vahendab neile vajalikku informatsiooni;
- korraldab erialatoimkondade eestvõtmisel foorumeid ja infopäevi;
- organiseerib oma liikmete osalemist nii kodu- kui välismessidel;
- viib läbi toiduainete kvaliteedi hindamist ja annab välja nii tootjate kui tarbijate hulgas populaarsust võitnud Tunnustatud Maitse ja Tunnustatud Eesti Maitse märke;
- aitab toiduahela eri lülide seisukohti vastastikku selgitada ja kujundada välja sektori ühisseisukohti;
- esindab Eesti põllumehi Euroopa Liidu põllumeeste organisatsioonide juures.

EPKK kõrgeim organ on liikmete üldkoosolek, koosolekute vahelisel perioodil juhivad tööd nõukogu. EPKK tegevuspõhimõtted töötab välja 15-liikmeline nõukogu, kus on esindatud kõik toidusektori huvigrupid. Nõukogu esimehed on olnud Aldo Tamm, Olev Saveli, Kalle Reiter, Aavo Mölder ja Andres Oopkaup. EPKK igapäevast tööd juhivad juhatus. Juhatuse esimehed on läbi aegade olnud Märt Viileberg, Alar Oppar, Ester Tuiksoo, Ants Käärma ja Roomet Sõrmus.

5.2. Eestimaa Talupidajate Keskliit (www.taluliit.ee)

Eestimaa Talupidajate Keskliit asutati 22. jaanuaril 1989. a Paides toimunud asutamiskoosolekul. Esimene põhikiri võeti vastu 1989. a asutamiskoosolekul ja uus versioon 1996. a Jänedal toimunud aastakoosolekul.

Mittetulundusühing Eestimaa Talupidajate Keskliit (edaspidi ETKL) on eraomandi ja ühistegevuse põhimõtetest lähtuv omaalgatuslik vabatahtlik mittetulundusühing, mis ühendab Eestis registreeritud talupidajate liitusid, maamajanduslikke huvi-, erialaseltse ja -liitusid ning keskühistuid.

ETKLi põhieesmärgiks on:

- oma liikmete majanduslike, sotsiaalsete ja erialaste huvide ning õiguste kaitsmine kõigis instantsides;
- põllumajandussaaduste tootmise, töötlemise ja turustamise ning metsamajanduse edendamine;
- oma liikmetele soodsa majanduskeskkonna loomine;
- ühistegevuse arendamine;
- täiendõppe, nõustamisteenuste ja asendusteenuste korraldamine;

- maaturismi edendamine;
- koostöö arendamine teiste riikide talupidajatega ja neid ühendavate organisatsioonidega;
- liikmete tegevuse koordineerimine ja infovahetus.

ETKLi esimeestena on tegutsenud Aldo Tamm, Eldur Parder, Uno Kiisholts, Ain Villems, Ants Aaman, Urmas Ardel, Ilmar Haak, Arvo Veidenberg ja Kalle Hamburg. Tegevesimeeste ja peadirektoritena on tegutsenud Jaan Leetsar ja Kaul Nurm.

5.3. Eesti Põllumeeste Keskliit (www.eptk.ee)

Eesti Põllumeeste Keskliit (EPK) on põllumajandustootjaid ühendav katusorganisatsioon, mis loodi 1990. a. EPK liikmeteks on maakondlikud organisatsioonid ja erinevate põllumajandusharude üleriigilised ühendused. EPK on põllumajandustootjate organisatsioon, kuhu kuuluvad nii aktsiaseltsid, osatühingud kui ka talupidajad. Esindatud on kõik maakonnad, liitunud on ka Viru Lihaühistu ja Eesti Linnukasvatajate Selts. Praegu on maakondlikud organisatsioonid küllaltki erinevad. Tartu-, Põlva-, Harjumaal on ühtsed põllumeeste organisatsioonid, mis koondavad nii suuremaid kui väiksemaid tootjaid. Teistest maakondadest, kus on säilinud kaks liitu, kuulub keskorganisatsiooni see pool, mis esindab kohapeal rohkem põllumajandustootmist ning vähem hobitalundust ja põllumajandusvälist tegevust. EPK esindab tootjaid, kes toodavad üle 70 protsendi Eesti põllumajandustoodangust.

EPK põhitegevuseks on liikmete varustamine piisava ja õigeaegse infoga ning operatiivne liikmete arvamuste-ettepanekute esitamine riiklikele organisatsioonidele. Neid üldistades kujundab EPK nõukogu seisukohad, mida püütakse selgitada ühiskonnale ning kaitsta suhtlemisel riigiorganite, rahvusvaheliste organisatsioonide ja teiste partneritega.

Riigisiselt kaitstakse põllumeeste huve ja seisukohti ja selgitatakse neid eelkõige riigieelarve ja turukorralduse küsimustes. Need on valdkonnad, kus riik peaks väga hooliga jälgima, et ei rikutaks konkurentsireegleid ning Eesti tootjad ei jääks võrreldes teiste riikide kolleegidega oluliselt halvemasse olukorda. Oluline tegevusvaldkond on olnud keskkond. Kui on tegemist reostuse või reostusohuga, pole võimalik teha järeleandmisi. Samas on EPK seisnud vastu seadusesätetele, mis ei anna loodushoiu seisukohast midagi, küll aga tekitavad põllumajandustootjatele lisatööd ja mõttetuid kulutusi.

Veel tegutsevad EPK esindajad Ühiskondliku Leppe Sihtasutuse toimkondades, EPKK nõukogus, põllumajandusministeeriumi juures tegutsevas põllumajanduse ja maaelu arengu nõukogus, Maaelu Arendamise Sihtasutuse nõukogus, samuti tegeldakse kutseomistamise küsimustega.

Järjest olulisemaks on muutunud EPK töö rahvusvahelises suhtlemises, seda eelkõige Euroopa Liidus. EPK kuulub üleeuroopalisse põllumajandustootjate liitu (COPA) ja esindajad on nimetatud kaheteistkümmesse COPA/COGECA töögruppi ja seitsmesse Euroopa Komisjoni juures asuvasse nõuandvasse komiteesse.

5.4. MTÜ Eesti Maaturism (www.maaturism.ee)

MTÜ Eesti Maaturism (Ühing) asutati 19. jaanuaril 2000. aastal. Ühingu üldiseks peaesmärgiks on maaturismiteenuse pakkujate ühiste huvide esindamine eesmärgiga toetada maaturismi arengut Eestis. 2012. a oli organisatsioonil 299 liiget üle Eesti. MTÜ Eesti Maaturism liikmed, majutusettevõtted moodustavad *ca* 45% kõigist Eesti maamajutusettevõtetest.

Vastavalt põhikirjale võivad ühingu liikmeteks olla turismiettevõtjad, kes asuvad valdades või alla 10 000 elanikuga linnades ning pakuvad majutusteenust, aga samuti ka toitlustuse, matkade, ürituste, transpordi korraldajad, organisatsioonid või ühingu, kes teevad koostööd maaettevõtjatega või esindavad neid.

Ühingu eesmärk on maaturismi, majutusteenuse pakkujate ühiste huvide esindamine eesmärgiga toetada maaturismi arengut Eestis. Oma eesmärgi saavutamiseks on ühing võtnud endale järgnevad ülesanded:

- esindada oma liikmete huve Eesti poliitilistel, majandus- ja õigusfoorumitel, informeerides üldsust maaturismiga seonduvatest probleemidest ning tõstes sellega turismiharu mainet;
- teha koostööd valitsusasutuste ja valitsusasutuste poolt hallatavate riigiasutustega, turismifirmade, turismiga tegelevate mittetulundusorganisatsioonide ning muude vastavate organisatsioonidega;
- toetada professionaalsuse kasvu maaturismi valdkonnas kutsealaste kogemuste regulaarse vahetamise kaudu rahvusvahelisel, siseriiklikul ja kohalikul tasandil;
- viia läbi maaturismialaseid koolitusi, koguda ja jagada informatsiooni, korraldada seminare, koolituskursusi, ekskursioone, pakkuda konsultatsiooni- ja nõustamisteenuseid jne;
- viia läbi turu-uuringuid ja turundusüritusi ning esindada maaturismi turismimesseidel ja reklaamiüritustel, teha filme anda välja brošüüre, ja teisi reklaammaterjale;
- koordineerida maaturismitoodete planeerimist ja arendamist;
- täiendada piiratud rahalisi vahendeid, leida väliseid rahalise toetuse allikaid, et võimaldada ühingu kohustuste ja ürituste pidev täitmine ja elluviimine;
- nõustada valitsusasutusi, omavalitsusi, panku ja teisi finantsinstitutsioone maaturismi investeerimisvajaduste ja prioriteetide osas.

5.5. Eesti Ühistegeline Liit (www.eca.ee)

Eesti Ühistegeline Liit (EÜL) asutati 25. novembril 1919. a. Ülesandeks seati ühistute toetamine ja arendamine ning esindamine ametkondades ja valitsuses. 1935. aastal liideti Eesti Ühistegeline Liit ja Põllumajandusliku Ühistegevuse Keskliit Ühistegevuskaja seaduse (RTI, 1935, nr 103) alusel Ühistegevuskajaga. Kuigi nad jäid ühistegevust propageerivate organisatsioonidena tegutsema iseseisvalt (EÜL

Tallinnas ja PÜK Tartus), ei osalenud nad sisuliselt enam maamajandusliku ühistegevuse praktilisel korraldamisel.

EÜL likvideeriti Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 15. oktoobri 1940. a määrusega. Eesti Tarbijateühistute Keskühistu ja Eestimaa Talupidajate Keskliidu initsiatiivil tunnistati 22. aprillil 1992. a määrusega nr 125 Eesti Vabariigi Valitsuse poolt eespool nimetatud Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus kehtetuks. Sisuliselt taastati selle aktiga Eesti Ühistegeline Liit õigusjärgsuse põhimõttel vana põhikirjaga 22. aprillil 1992. a.

EÜL seadis uue, 1997. a vastu võetud põhikirjaga peacesmärgiks ühistegevuse põhimõtete arendamise ja propageerimise ning Eesti Vabariigis registreeritud ühistegevuslike organisatsioonide huvide kaitsmise. Oma eesmärkide saavutamiseks tegutses EÜL järgmistel tegevusaladel:

- omas õigust asutada ühistegevusalaseid nõuandebüroosid ning pidi tagama nende normaalse töö ning sellega seoses osutas ühistutele äri-, arvestus-, kontrolli-, juriidilisi- ja juhtimisalaseid teenuseid;
- esindas ühistegevusorganisatsioonide huve nii Eesti Vabariigi Riigikogus kui ka valitsuses, samuti võis liit kohtus taotleda ühistegevusorganisatsioonide õiguste ja vabaduste kaitset;
- kogus andmeid ühistegevusorganisatsioonide tegevuse kohta;
- andis välja ühistegevusalaseid trükiseid ja muid väljaandeid;
- korraldas ühistegevusalaseid õppepäevi ning seminare, organiseeris ühistegevusalast koolitust;
- korraldas ühistegevusorganisatsioonide nõupidamisi, konverentse ja kongresse;
- omas õigust asutada fonde ühistegevuse arendamiseks.

EÜL tegutses seejärel aktiivselt kuni 2002. aastani. Korraldati kaks üleriigilist ühistegevuskongressi, koos Akadeemilise Ühistegevuse Seltsiga mitmeid konverentse, korraldati hulgaliselt nõupidamisi, seminare ja koolitusi, anti välja regulaarselt ilmutavat ajalehte Ühistegelised Uudised, trükist ilmus viis kogumikku „Ühistegevusest Eesti Vabariigis”. Liikmete arv küündis 50ni, nendest oli esindatud 11 keskliitu. Riigi toetuse äralangemise tulemusena hakkas alates 2003. a EÜLi tegevus hääbuma. Sellest ajast on aktiivsemalt ühistegevust propageerinud Tartus kahe ülikooli baasil tegutsev Akadeemiline Ühistegevuse Selts, kes on andnud välja kokku seitse kogumikku „Ühistu probleeme ja uurimusi” ning korraldanud regulaarselt seminare, õppepäevi ja ka konverentse.

5.6. Eesti Maaomavalitsuste Liit (www.emovl.ee)

Eesti Maaomavalitsuste Liit (Liit) on kohaliku omavalitsuse üksuste vabatahtlik üleriigiline liit, mille peacesmärk on ühistegevuse kaudu kohaliku omavalitsuse üldisele arengule kaasaaitamine, oma liikmete esindamine ja nende ühiste huvide kaitsmine, samuti liikmete koostöö edendamine ja liikmetele seadusega ettenähtud

ülesannete paremaks täitmiseks võimaluste loomine. Liit tegutseb kohaliku omavalitsuse üksuste liitude seaduse alusel ning on eriõigustega mittetulundusühing.

Liidu ülesanded:

- koondada kohaliku omavalitsuse üksusi nende ühiste huvide ja õiguste väljendamiseks, esindamiseks ja kaitsmiseks;
- kaasa aidata omavalitsusliku haldussüsteemi arendamisele ja tugevdamisele demokraatia ning võimu detsentraliseerimise põhimõtete alusel, lähtudes elanike õigustatud vajadustest ja huvidest ning arvestades kohaliku omavalitsuse üksuste arengu iseärasusi;
- korraldada ja edendada kohaliku omavalitsuse üksuste ja maakondlike omavalitsusliitude vahelist koostööd ja ühistegevust;
- esindada liitu kuuluvaid kohaliku omavalitsuse üksusi kui tervikut suhetes riigigorganite, teiste isikute ja rahvusvaheliste organisatsioonidega;
- teha koostööd teiste kohaliku omavalitsuse üksuste liitude ja ühendustega;
- pöörduda oma liikmete ühiste huvide kaitsmiseks kaebusega halduskohtusse;
- täita vastavalt seadusele muid ülesandeid.

Liidu kõrgeim organ on liikmete esindajate üldkoosolek – Maapäev. Liidu liikmete Maapäeva esindajate poolt ja nende seast valitakse volinike koosoleku–liidu volikogu–liikmed (volinikud). Liitu juhib ja esindab kümneliikmeline juhatus, mille koosseisu kuuluvad liidu esimees, kaks aseesimeest ja seitse juhatuse liiget. Maapäeva koosseisu kuulub iga liikme kaks esindajat. Igale esindajale määratakse asendaja. Esindaja ja tema asendaja nimetatakse kohaliku omavalitsusüksuse volikogu ja valitsuse liikmete hulgast. Esindaja ja tema asendaja nimetab kohaliku omavalitsuse üksuse volikogu kohaliku omavalitsuse volikogu volituste tähtjaks. Volikogu võib esindaja või tema asendaja põhjusest sõltumata tagasi kutsuda ja nimetada uue esindaja või asendaja.

Maapäev:

- otsustab kohalikke omavalitsusi puudutavaid olulisi küsimusi;
- kinnitab pikaajalise tegevuskava;
- kinnitab liidu põhikirja ja teeb selles muudatusi;
- valib liidu esimehe, kaks aseesimeest ja juhatuse teised liikmed;
- kinnitab ja lõpetab liidu volikogu liikmete ja asendusliikmete volitused;
- otsustab liikmemaksu kehtestamise alused;
- kinnitab majandusaasta aruande ja revisjonikomisjoni akti;
- teostab järelevalvet liidu juhtorganite tegevuse üle, määrab kuni viieliikmelise revisjonikomisjoni ja vajadusel audiitori;
- otsustab liidu reorganiseerimise või lõpetamise.

Maapäeva kutsub kokku juhatus vähemalt üks kord aastas, teatades sellest vähemalt kaks nädalat ette. Juhatus peab Maapäeva kokku kutsuma, kui seda nõuab kirjalikult

ja põhjust ära näidates vähemalt 1/10 liikmetest. Maapäeva juhatab liidu esimees, esimehe äraolekul tema asendaja.

Maapäeva otsused võetakse vastu Maapäeval osalevate esindajate poolthäälte enamusega, juhul kui põhikirja või seadusega ei ole nõutud suurem häälteenamus. Igal esindajal on üks hääl. Maapäev on pädev otsuseid vastu võtma küsimustes, mis on eelnevalt koosoleku kutses kirjalikult teatavaks tehtud. Maapäev on pädev otsuseid vastu võtma kõigis küsimustes, mis on seaduse ja põhikirja alusel tema pädevuses.

Maapäeva uue koosseisu esimene koosolek kutsutakse kokku hiljemalt kuue kuu jooksul pärast kohaliku omavalitsuse volikogu korralisi valimisi.

Eesti Maaomavalitsuste Liit asutati 20. novembril 1921. a. Liit juhindub oma tegevuses kohaliku omavalitsuse üksuste liitude seadusest, teistest seadustest ja õigusaktidest. Liit on kasumit mittetaotlev juriidiline isik, millel on oma pangaarved, pitsat ja sümboolika. Liidu asukohaks on Tallinn.

Liidu liikmeks võivad olla kohaliku omavalitsuse üksused. Liidu liige ei või olla samaaegselt teise üleriigilise kohaliku omavalitsuse üksuste liidu liige.

Eesti Maaomavalitsuste Liidu esimeestena on töötanud Robert Närska, Uno Heinla, Tarmo Mänd, Aivar Kaldjärv, Jüri Võigemast, Sven Kesler, Jüri Ellram, Kurmet Mürsepp ja Jüri Landberg.

Kuna Eestis puudub riiklikult korraldatud teise astme omavalitsus, siis täidab Eesti Maaomavalitsuste Liit sisuliselt teise astme omavalitsuse funktsioone.

5.7. Eesti Linnade Liit (www.ell.ee)

Eesti Linnade Liit (ELL) asutati 19. septembril 1920. a (asutamiskoosolek toimus Tallinnas) ning 2010. a tähistas Eesti Linnade Liit oma 90. aastapäeva. 1940. a 17. augustil anti ENSV võimude poolt välja dekreet ELLi ja Eesti Maaomavalitsuste Liidu likvideerimiseks. 1989. a septembris kogunesid Tartu raekojas linnade ja valdade juhid, kes tegid ettepaneku liidu taasloomiseks. 1990. a 1. märtsil tühistas Vabariigi Valitsus likvideerimismääruse kui mitteõiguspärase. 1990. a 30. mail Linnade Päeval kinnitati ELLi taastamise deklaratsioon ning valiti liidu juhtorganid.

Linnade Liit on üleriigiline omavalitsusliit, mille liikmeteks oli 2010. a seisuga 31 Eesti linna, lisaks 15 valda ja 1 alev, mis hõlmab kokku 919 472 elanikku (rahvastikuregister 01.01.2010), st 67% Eesti elanikkonnast. Linnade Liit on valitsusega läbirääkimisi pidava Omavalitsusliitude Koostöökogu liige. Eesti Linnade Liit tegutseb nagu Eesti Maaomavalitsuste Liit kohaliku omavalitsuse üksuste liitude seaduse alusel ning on sisuliselt eriõigustega mittetulundusühing.

Eesti Linnade Liit on seadnud endale järgmised eesmärgid:

- kohaliku omavalitsuse üldisele arengule kaasaaitamine;
- liikmete esindamine ja ühishuvide kaitsmine;

- liikmete koostöö edendamine ja ühistegevuse korraldamine;
- liikmetele seadusega pandud ülesannete paremaks täitmiseks võimaluste loomine.

Liidu kui kasumit mittetaotleva juriidilise isiku tegevus rajaneb demokraatia põhimõtetel, liikmete omaalgatusel ja ühistegevusel, juhindudes Eesti Vabariigi seadustest ja muudest õigusaktidest.

Oma eesmärkide täitmiseks on liit seadnud endale järgmised ülesanded:

- liikmete ühishuvide esindamine ja kaitsmine, lähtudes põhiseadusest, seadustest ja Euroopa kohaliku omavalitsuse hartast;
- omavalitsusliku haldussüsteemi arengule kaasaaitamine demokraatia ja võimu detsentraliseerimise põhimõtete alusel, lähtudes kodanike õigustatud vajadustest ja huvidest ning arvestades kohalike omavalitsuste erisusi;
- liikmete esindamine rahvusvahelistes organisatsioonides;
- väliskoostöö ja -sõprussidemete arendamine;
- liikmetevahelise koostöö korraldamine ja ühisprojektide koordineerimine;
- omavalitsusametnike nõustamine ning nende teadmiste ja ametioskuste täiendamine;
- esindada liikmeid suhetes põhiseaduslike institutsioonidega, asutuste ja organisatsioonidega;
- teha ettepanekuid seaduste ja muude õigusaktide vastuvõtmiseks, muutmiseks ja täiendamiseks ning esitada märkusi seaduste ja muude õigusaktide eelnoode kohta;
- korraldada omavalitsuspoliitikute ja -ametnike koolitust;
- vajadusel asutada juriidilisi isikuid kui ka osaleda juriidilistes isikutes;
- anda välja omavalitsusalaseid trükiseid;
- korraldada muud vajalikku tegevust, mis ei ole vastuolus seadustega ega põhikirjaga.

Liidu liikmeks võivad olla kohaliku omavalitsuse üksused. Liidu liige ei või olla samal ajal teise üleriigilise kohaliku omavalitsuse üksuste liidu liige.

Eesti Linnade Liidu (ELL) kõrgeim organ on Linnade Päev (liidu liikmete esindajate üldkoosolek), mille kutsub kokku liidu seitsmeliikmeline juhatus vähemalt kord kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste vahelisel perioodil. Linnade Päeva toimimiste vahelisel perioodil täidab Linnade Päeva ülesandeid liidu kõiki liikmeid esindav volikogu. Liidu volikogu pädevuses on liidu tegevussuundade elluviimise ja põhikirjaliste eesmärkide saavutamise korraldamine, aasta tegevuskava kinnitamine, omavalitsuspoliitiliste küsimuste ja liidu tegevuse muude küsimuste otsustamine. Liidu volikogu töövorm on koosolek. Liidu volikogu koosoleku kutsub kokku juhatus vähemalt kord kvartalis. Liidu volikogu koosolekut juhatab juhataja esimees või tema äraolekul üks aseesimeestest.

Liitu juhib ja esindab juhatus. Juhataja valib liidu volikogu oma liikmete hulgast.

Juhatuse pädevuses on liidu volikogus ja Linnade Päeval arutatavate küsimuste ettevalmistamine, õigusaktide eelnõude koostöölastamise korraldamine, avalikkuse informeerimine liidu tegevusest ja teised põhikirjalised ülesanded. Juhatuse koosolekud toimuvad vastavalt vajadusele, kuid mitte harvemini kui kaks korda kvartalis.

Omavalitsusüksuse võtab kirjaliku avalduse alusel liidu liikmeks ja liikmete arvestust peab liidu juhatus (edaspidi: juhatus). Juhatus ei või keelduda liidu liikmele esitavatele nõuetele vastava kohaliku omavalitsuse üksuse vastuvõtmisest liidu liikmeks.

Liidu juhatuse esimees on Tallinna aselinnapea Taavi Aas, aseesimehed on Mihkel Juhkami (Rakvere linnavolikogu esimees) ja Mart Järvik (Järvakandi vallavanem). Liidu bürood juhib Jüri Võigemast.

VAHEMÄRKUS: Nagu kohaliku omavalitsusliitude lühikirjeldusest võib näha, täidavad nii Eesti Maaomavalitsuste Liit kui ka Eesti Linnade Liit enam-vähem samu ülesandeid. See tuleneb ka asjaolust, et mõlemad liidud tegutsevad sama seaduse (kohaliku omavalitsuse üksuste liitude seaduse) alusel. Põhimõtteliselt võiks kahe liidu asemel olla ka üks kohalikke omavalitsusi esindav organisatsioon. Kuna seni ei ole nende liitumist toimunud, siis võivad sellel olla ka tõsisemad põhjused, mis pelgalt nende põhikirju uurides ei selgunud.

KOKKUVÕTE

Tänapäevast demokraatlikku riiki ja kohalikku omavalitsust saame käsitada ühistuteooria alusel ühistutena. Nii riik kui ka kohalikud omavalitsused on omavahel tihedalt läbi põimunud. Samas saame kohaliku omavalitsusena käsitleda ka riiki, küsimus on ainult erinevates tasandites ja tasanditevahelistes kokkulepetes. Teiselt poolt ei saa demokraatlikku riiki käsitleda lahus kogukondadest ja KOVidest. Eesti riigi arengutes on mitmed teadlased näinud vastupidiseid suundumusi. Riigi ametkonnad on tasapisi eemaldunud kodanikest ja kogukondadest ning asunud riiki juhtima võimupositsioonilt. Ega asjata ole meie riigikogu nimetatud valitsuse kummitempliks. Kõik valitsuse eelnõud surutakse riigikogus jõuga läbi ja sageli nii, et kodanikkond ei saa üldse aru, milleks või kelle jaoks seadusi üldse vastu võetakse, kui need toimivad kodanike huvidele vastu.

Kohalik omavalitsus on välja kasvanud perekonnast ja külakonnast. Vabadust armastavate inimestena peame aktsepteerima enda poolt kehtestatud kooselureegleid ja kõlbelisi normatiive. Tõenäoliselt oleme kohaliku omavalitsuse olemuse ja sisu tunnetamisel veel üsna algetapis ning tulevikus on meil kindlasti palju võimalusi oma eluolu ühistulistel alustel parandada ja ümber korraldada.

Nagu eelnevast selgus, tegutseb Eestis mitmeid ühistuliselt korraldatud keskorganisatsioone ja liitusid. Ühel või teisel viisil esindavad nad kõik ka ühistegevust. Tähelepanelik lugeja ehk märkas, et peaaegu kõik neist on oma tegevuse üheks

eesmärgiks seadnud ka ühistegevuse arendamise oma valdkonnas. Eesti Ühistegevuse Liidu tegevuse mõningase soikumise järel on Eesti ühiskonnas jällegi tekkinud rahvusvaheliselt aktsepteeritud ühistegevuse põhimõtete propageerimise vajadus ning vajadus luua üleriigiline ühistegevuse kompetentsikeskus. Keskkel kohal on jätkuvalt ka kodanikkonna ühistegevusalane koolitamine (põhikoolid, gümnaasiumid, kõrgkoolid, täiendkoolitus, kodanikuõpetus), aga samuti ühistu liikmete ja palgalise personali elukestev ühistegevusalane õpe.

Käesolev õpik on püüdnud täita ühe olulise lünga meie ühistegevusalases õppeprotsessis. Raamatut retsenseerinud ja korrigeerinud inimesed arvasid, et seda peaks lugema kõik, kes huvituvad oma elujärje parandamist ühistegevuse abil.

Kordamisküsimused

1. Kuidas on looduslik-geneetilised uuringud seostatavad kohalike omavalitsustega?
2. Mida me mõistame kohaliku omavalitsuse ja kogukonna all?
3. Kirjelda Muinas-Eesti ühiskondlikku korda. Kas Muinas-Eestil oli riigi tunnuseid?
4. Kõlbluse olemus ja selle tähendus kohaliku omavalitsuse definitsioonis.
5. Milline on linnade ja valdade roll tänapäeva Eestis?
6. Riigivõimu neli funktsiooni. Kommunaalvõimu olemus.
7. Normid ja kord kohalikus omavalitsuses. Kes neid loob ja kuidas need muutuvad?
8. Kirjelda KOVi kahetist juhtimisstruktuuri. Ühistu- ja asutuseprintsip.
9. Miks on kohalik omavalitsus ja demokraatlik riik defineeritavad ühistuna?
10. Mitmetasandilisus kohaliku omavalitsuse teoorias ja praktikas.
11. Kohalik omavalitsus kui võimuühing.
12. Kogukond ja ühiskond – nende põhierinevused.
13. Avalike teenuste liigid ja nende hinnakujunduse alused.

14. Avalikud asutused ja nende funktsioonid.
15. Millised teenused tuleb kodanikele tagada tasuta ja millised omahinnaga?
16. Miks riigiasutused peaksid osutama teenuseid kodanikele omahinnaga?
17. Kirjelda riigi ja kohalike omavalitsuste suhteid Eestis.

Kirjandus

Eesti Vabariigi Põhiseadus (RT 1992, 26, 349). Tallinn: Justiitsministeerium, Riigi Teataja Kirjastus, 2002, 33 lk

EE 10. Eesti Entsüklopeedia 10. kd vald. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998

Filosoofia leksikon, s. v. Hegel, G. W. F. Tallinn: Eesti Raamat, 1965

Kohaliku omavalitsuse korralduse seadus (KOKS). RT I 1993, 37, 558

Leetsar, J. Igavesti koos loodusega. Ühistuteooria looduslik-geneetilised alused. VII vihik. Tartu: Eesti Maaülikool, 2006, 149 lk

Leetsar, J. Kaasaegne ühistegevus ja maamajandus. Tallinn: Külim, 1996, 168 lk

Leetsar, J. Ühistegevus globaliseerivas ühiskonnas. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus, 2003, 408 lk

Loorits, O. Eestluse elujõud. Uppsala: Törvik, 1951, 109 lk

Mäeltsemees, S. Kohalik omavalitsus ja regionaalpoliitika I. Euroopa integratsioon. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, 2002, 250 lk

Raudla, H. Kodaniku raamat. Tallinn: Eesti Vabariigisliidu Kirjastus, 2002, 230 lk

Ridley, M. Vooruse lätted. Tallinn: Tänapäev, 2002, 280 lk (Tõlge eesti keelde teosest *The Origins of Virtue*, Viking 1996, tõlkinud L. Liivak)

RT II 1994, 26, 95. Euroopa kohaliku omavalitsuse harta.

Schöber, P. Kohalik omavalitsus. Tänapäevase kohaliku omavalitsuse idee. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003, 224 lk (Tõlgitud väljaandest *Kommunale Selbstverwaltung: die Idee der modernen Gemeinde*, Stuttgart, Köln: Verlag W. Kohlhammer, 1991, tõlkinud K. Tõnnisson)

Singer, P. Geneetiline valik – õnn või õnnetus. – Eesti Päevaleht 03.10.06, lk 3

Uluots, J. Seaduse sünd. – Eesti mõttelugu, 59. raamat. Tartu: Ilmamaa, 2004, 456 lk

Uuet, L. Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Tallinn, 2003, 312 lk

Isikunimede register

A

Aamann, Ants 167, 564
 Aamisepp, Hannes 165
 Aas, Taavi 570
 Adamson, Taivo-Ahti 182, 185, 187
 Ainla, Ellen 2
 Alas, Rutt 437, 490
 Albert 288
 Aleksander I 500
 Aleksander II 500
 Allmann, Rudolf 151, 155
 Altenberg, Küllike 167
 Anderson, A. 150
 Anderson, L. 150
 Ansip, Andrus 392
 Antinori, Severino 64
 Anttiroiko, Ari-Veikko 301
 Anupõld, Ants 163
 Arhipov, Andrei 22
 Aristoteles 52
 Arnover, Eduard 148
 Arundi, O. 150
 Aruvald, Andres 169, 171, 173, 187
 Asch, Salomon 67
 Aschhoff, Gunter 16, 187

B

Barker, A. 415, 490
 Bekkum van Onno-Frank 16, 187, 189,
 211, 212, 259, 307, 312, 342, 347, 392,
 393, 414, 415, 431, 432, 434, 490, 526,
 527
 Bellah 266
 Benedictus XVI 276, 543
 Berendsen, R 151
 Bischoff 34

Bk, ke Sven 213, 259
 Blackmore, Susan 58
 Blanckenhagen, Peter Heinrich 132
 Blank, Tõnis 171, 182
 Bonaparte, Napoleon 290
 Borkman 161
 Borzoga, Carlo 522
 Bradley, Michael 65
 Bruiningk, Karl Axel Christer 133
 Buchanan, James 83
 Buchez 215
 Bush, W George 22
 Bähr, Otto 531, 544, 555

C

Capra, F. 270, 312
 Cobia, David 16, 106, 187, 328, 345, 347,
 498, 526
 Colbert, Jean-Baptiste 107
 Coldberg, J. 313
 Cosmides 271
 Couzin D. Iain 34, 97
 Cox, Jeff 264, 312
 Crick, Francis 52
 Cruz, M. 187

D

Darwin, Charles 21, 45, 75, 263, 283, 535
 Datini, Francesco di Marco 104, 186
 Dawkins, Richard 52, 53, 54, 58, 86, 87,
 89, 97
 Derrien, F. 187
 Desjardins 215
 Drechsler, Wolfgang 532, 541, 542
 Durunin, D. 160

E

Edwards, Robert 64
 Eermaa, Feliks 172
 Einola, Peeter 173, 176
 Eisenschmidt, Aleksander 139, 142, 501
 Ekbaum, Artur 17, 103, 126, 127, 130, 131, 141, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 187, 495, 501, 526
 Elisabeth I 107
 Ellmann 161
 Ellram, Jüri 568
 Engels, Friedrich 134
 Enno, Katrin 188
 Erelt, Ülo 165

F

Feldmann, Nagel 148
 Fogelstöm, Karl-Johan 122, 187
 Fourier, Charles 115
 Frank, Robert 57
 Friedman, Milton 272, 274, 276
 Fromm, Erich 59, 113, 163, 187, 272, 312
 Fukuyama, Francis 81, 266, 270, 312
 Gebhard, Hannes 115, 134, 137, 215, 500, 531

G

George, Susan 266, 268, 269, 304, 312
 Ghiselin, Michael 56
 Gide, Charles 119, 198
 Gierke, von Otto 531
 Goldberg, 271
 Goldratt, M. Eliyahu 264, 312
 Gorbatšov, Mihhail 294, 312
 Green, Pauline 124
 Grenzstein, Ado 142
 Griffin, Harry 64
 Grundtvig, N. F. S. 115, 134, 215, 500, 531
 Grünberg-Tarmisto, Julius 150, 155
 Gustavson 556

H

Haak, Ilmar 564
 Haamer, Valter 18, 182
 Hakalehto, I. 137, 187
 Hald, H.-J. 176
 Halifman, Jossif 24
 Hamburg, Kalle 167, 564
 Hamilton, William 51, 52
 Hansen, Johan 150
 Hansen, Sirje 168
 Harbrecht, Wolfgang 16
 Hartung, John 69
 Hawken, Paul 77, 266, 267, 273, 312
 Hegel, G. W. F. 112, 531, 534, 535, 536, 537, 544, 545, 552
 Hehn von Wilhelm 133
 Hehn, Karl 133
 Heidmets, Mati 265
 Heinla, Uno 568
 Hellam, Mall 170, 182, 188
 Helin, Irmeli 16
 Hengstschläger, Markus 49, 54
 Henningsen, E. 187
 Henry, Hagen 174
 Henttinen, A. 137, 188
 Hiibus, Hugo 2, 18
 Hill, D. 176
 Hillbom, Lars 107, 176, 187, 503, 526
 Hint, Mati 265, 313
 Hitler, Adolf 292
 Hobsbawm, Eric 263, 266, 313
 Hofmann, W. 158
 Horm, Andres 156, 173
 Hovard, Ron 274, 313
 Howarth, Charles 12, 116, 118, 186, 230
 Hughes, Thomas 198
 Huntington, P. Samuel 79, 81, 266, 313
 Hurt, Jakob 137
 Huxley, Henry Thomas 25, 36, 283
 Härm, Endel 168
 Härmälä, Esa 187
 Hünerson, Jaan 137, 144, 151, 155, 157, 501

I

Icke, David 22
 Ilmsalu, Ivo 182
 Imakaevu, Jakob 148
 Inno, Karl 17, 103, 126, 127, 153, 156,
 187, 495, 501, 526
 Innocentius III 288, 540
 Irman, Evgeni 188
 Isotamm, J. 148
 Itkonen, Raija 181

J

Jaakson, Jüri 139, 142
 Jakobson, Carl Robert 137, 142
 Jankovski, J. 188
 Jannsen, Johann Voldemar 133, 137
 Jefferson, Thomas 106
 Joandi, Pikkar 168
 Joasalu, Andres 151
 Johansen, J. 176
 Juhkami, Mihkel 570
 Jullinen, Viktor 173
 Jussila, Eero 16
 Just, E. 148
 Jõessar, Elmar 168
 Järvesoo, Elmar 156, 173
 Järvik, Mart (sen) 150
 Järvik, Mart (jun) 570
 Jürima, August 144, 147
 Jürken, Peeter 165

K

Kahk, Juhan 134, 135, 188
 Kajandi, V. 160
 Kala, Martin 22
 Kaldjärv, Aivar 568
 Kallaste, Heino 163
 Kalm, J. 152, 155
 Kalmi, Panu 16

Kananen, Ilkka 137
 Kantola, Anu 521
 Kaplan, Robert 266, 269, 313
 Karelson, Meinhard 173, 188
 Karhu, Sami 137, 188
 Karras, R. 407, 415
 Kasemets, Aare 130, 182
 Kask, Aleksander 16, 147, 155, 190
 Kaukvere, Toomas 165
 Kerem, Kaie 203, 259, 423, 434
 Kerner, Ülle 173
 Kerr, Warwick 60, 61
 Kesler, Sven 568
 Kiili, Jaanus 66, 266
 Kiisholts, Uno 167, 564
 King, N. 150
 King, William 115, 134
 Kint, Tõnis 144
 Kirotar, Mati 182
 Kits, Jaan 182
 Kivistik, Jaan 170, 187, 190
 Klaar, Liis 184
 Klement, A. 160
 Kodu(Uiboleht), Kaire 170
 Koefoed, C. A. 140, 501
 Koidula, Lidia 137
 Kold, K. 115
 Kontro, Lauri 176
 Koolmeister, Helju 171
 Koppel, Jaan 169
 Koppelmaa, Uno 169
 Korten, David 266, 268, 269, 304, 313
 Koskiniemi, Erki 16
 Kraus, Eleanor 182
 Kraus, Valdek 182
 Kreutzwald, Friedrich Reinhold 290
 Kreveld, Toomas 168
 Krimm, Kaljo 17, 142, 147, 161, 171, 182,
 188, 322, 526
 Krinal, Valner 17, 18, 142, 147, 161, 173,
 182, 185, 188, 190, 526
 Krusealle, Jüri 18, 173
 Kruusmaa, H. 165

Kucklick, Christoph 104
 Kuhi, R. 160
 Kuisma 137
 Kulkin, M. 161, 188
 Kuresoo, Rein 189, 493, 527
 Kurrik, Juhani 142
 Kuum, Jüri 128, 173, 286, 288
 Kuus 161
 Kuusler, Merilin 188, 408, 415
 Köpp, Peeter 155
 Kõve, Anu 408, 415
 Kõuhkna, Tiit 18, 404, 415
 Käbin, A. 150, 155
 Käbin, M. 147, 148, 155
 Käärma, Ants 176, 180, 563
 Köppä, Tapani 2, 16, 17, 104, 174, 181,
 188, 230, 522, 526
 Köster, Oskar 148, 151, 152
 Köstner, M. 147
 Künstler, Aili 188
 Kütt, A. 150
 Kütt, J. 156

L

Laakonen, Vesa 16
 Laaneväli, Kaie 146
 Laar, Alfons 17, 169, 188
 Laar, Mart 120
 Lagerspetz, M. 219, 259
 Laht, Urmas 168
 Laidoner, Johan 150, 155
 Landberg, Jüri 568
 Lasn, Kalle 181
 Laukkanen, Jarmo 16, 188, 526
 Laurinkari, Juhani 16, 230, 522
 Lauristin, Marju 265
 Leesment, Ädu 33
 Leetna, Endel 173
 Leetsar, Jaan 2, 11, 35, 126, 130, 143, 144,
 165, 167, 171, 173, 174, 175, 181, 188,
 220, 259, 267, 310, 313, 328, 337, 347,
 354, 372, 415, 437, 490, 497, 498, 503,
 526, 532, 542, 564, 572

Lehto, Juhani 16
 Lehtpuu, Silja 170
 Leito, Vello 285
 Lemming, Toomas 168, 182
 Lenin, Vladimir 113, 157, 193, 197, 252,
 253, 254, 255
 Liidak, Kaarel 144, 150, 156
 Liiv, Daimar 259
 Lillo, Andrus 173, 190
 Lindström, Per-Erik 519, 521, 526
 Lindström, V. 152
 Liphart von Karl Eduard 133
 Liphart von Reinhold Wilhelm 133
 Lippmaa, Endel 75
 Loorits, Oskar 129, 296, 297, 302, 303,
 313, 539, 572
 Loosalu, Joosep 152
 Lorentzl, Günther 174, 175
 Lotman, Mihhail 54
 Lovins, Amory 77, 266, 274, 312
 Lovins, Hunter 266, 274, 312
 Luht, Elmar 17, 120, 138, 188, 215, 259,
 503, 527
 Luik, Olavi-Jüri 18, 408, 415, 509
 Lupkin, Paul 168
 Lõo, Leemet 538

M

Maider, H. 151
 Malm, E. 156
 Mariani, Mario 194, 195
 Markoczy, L. 271, 313
 Markus, Lars 169, 291, 502
 Markus, P. 160
 Marrandi, Heino 163
 Martinson, Katre 170
 Martinson, N. 151
 Martna, M. 139
 Marx, Karl 11, 112, 113, 114, 115, 134,
 188, 193, 196, 197, 259, 272, 313, 336,
 348
 Masing, Otto Wilhelm 290

Masso, Ivi 302
 Maurer, von G.L. 531
 Maxeiner, Rudolf 16
 Maynard, John 272
 McPherson, Ian 213, 230, 259, 485
 Menar, Andreas von Lövis 133
 Merenäkk, Tiit 130
 Merkel, G. 134, 290
 Metsalu, Margus 165
 Meyerholz, H. 158
 Middendorff, von Aleksander 133
 Middleton, A. 485
 Miks, Jüri 169
 Miller, Valdur 170, 171
 Moor, Argo 48, 56, 58, 130
 Moor, Liis 130
 Moora, Harri 287, 313
 Moyzis, Robert 271
 Mudrõi, Jaroslav 288
 Murakas, Jaanus 168, 172
 Murutar, Asser 130, 182, 188
 Mutli, Jaan 168
 Mäeltsemees, Sulev 2, 531, 532, 534, 536, 560, 572
 Mägi, Arvo 39, 129
 Mänd, O. 152
 Mänd, Tarmo 568
 Männik, Harald 163
 Mölder, Aavo 563
 Mölder, Adolf 163
 Müllerson. 161
 Münkner, Hans 16, 230, 531
 Mürsepp, Kurmet 568
 Mylly, Juhani 137, 189

N

Narusk, Mati 166
 Nash, John 274, 275
 Newton, Isaac 263
 Niisuke, Ülo 169
 Nilsson, Jerker 174, 175, 230
 Norberg, Johan 189, 269, 313, 494, 527

Nurm, Kaul 167, 182, 189, 338, 564
 Nurmet, Maire 18, 173
 Nõlvak, Rainer 23
 Nõuakas, Kati 352
 Närska, Robert 568
 Näräkkä, Janne 303

O

Odum, E. 273
 Odum, G. 273
 Oettingen von Eduard 133
 Oettingen von Erich 133
 Ohvril, Tiiu 18, 187, 336, 348, 359, 372, 433, 434
 Olesk, Linda 139
 Olesk, Peeter 127, 132
 Oll, Ülo 173
 Olle, Vallo 531, 532
 Oopkaup, Andres 563
 Oppar, Alar 432, 563
 Orav, H. 152
 Orgusaar, Toivo 168
 Orin, Jaana 18
 Ostrat, J. 148
 Otsason, Tõnu 182
 Owen, Robert 115, 116, 134

P

Paabo, R. 147
 Paas, Eha 167
 Padar, Ivare 189
 Paine, Thomas 105, 106
 Pajumägi, Kaarel 168
 Pakler, Willem 139, 142, 148
 Palme, Olof 310
 Palmer, Craig 69
 Panksepp, Toivo 168
 Parder, Eldur 167, 564
 Parts, Viia 187
 Paul, Toomas 86

Peder, A. 160
 Peeter I 107
 Peets, Sulev 39
 Penno, Rudolf 151
 Peremees, Kaljo-Vahur 169, 173
 Pestoff, A. Victor 16, 531
 Piho, Gunnar 165
 Piho, Harri 173
 Piiriste, Gerli 167
 Pisuke, Erki 18
 Pitka, Johan 155
 Platon 52
 Plockboy, P. C. 115
 Pohls, M. 137, 188
 Polli, Leonhard 168
 Pool, Theodor 85, 141, 189, 304, 501
 Poom, E. 156
 Preu?, H. 531, 554
 Price, George 52
 Primack, R.-B. 189, 493, 527
 Prodi, Romano 284
 Põdra, Jaan 155, 157
 Pöld, Kalle 168
 Pärn, J. 159, 160
 Päts, Konstantin 139, 141, 143, 150, 154, 292, 301, 303, 501

R

Radermacher, Franz Josef 266, 269, 272, 276, 313
 Raiffeisen, F. W. 115, 158, 215, 531
 Raig, Ivar 165, 285
 Raisma, Marta 2, 18
 Rajamäe, Paul 173
 Ramanauskas, Julius 174, 189
 Randver, Mare 203, 259, 423, 434
 Rasmussen D. Wayne 16
 Ratassepp, Evald 170
 Raud, Neeme 181
 Raudla, Heiki 532, 550, 572
 Reinart, August 143, 144, 150, 501

Reinik, J. 148
 Reinsalu, Urmas 302
 Reintalu, J. 151
 Reiter, Kalle 563
 Ricardo, David 272
 Ridley, Matt 23, 25, 37, 51, 52, 56, 57, 67, 68, 69, 83, 270, 271, 313, 536, 572
 Rifkin, Jeremy 64, 82, 284, 313
 Riiner, Märt 18, 173, 182
 Rikman, Erle 219, 259
 Roos, Andro 18, 146, 173, 182
 Rootslane, Mart 103, 126, 132, 155, 189, 508
 Rosenberg, Tiit 103, 132, 133, 134, 189
 Rosenberg, Viive 182
 Rute, Maive 167
 Ruubel, P. 156
 Ruus, Kertu 184, 189
 Ruutsoo, Rein 188, 259
 Rõuk, N. 151
 Rücker, C.G. 133

S

Saarnits, Lembit 172
 Sagan, Carl 90
 Saint-Simon 115, 194
 Salum, Vello 176
 Sammul, M. 189, 493, 527
 Samson, von R. J. L. 134, 290
 Samson-Himmelstierna von Hermann 133
 Sander, Rein 182
 Santala, Jari 188, 526
 Sarv, Mikk 182
 Sauli, Liisa 137, 189
 Saveli, Olev 168, 170, 182, 563
 Savisaar, Edgar 167, 302
 Say, Jean Baptiste 272
 Schaars, A. Marvin 16, 208, 232, 324, 328, 345, 348, 394, 414, 415, 488, 490
 Schaffland, Hans-Jürgen 175, 176
 Schilthuis, G. 189, 513, 527
 Schmidt-Jortzig, E. 531

Schulze, Gerhard 273, 314
 Schulze-Delitzsch, F. H. 115, 158, 215
 Schöber, Peter 223, 259, 298, 531, 532,
 534, 535, 537, 541, 545, 550, 552, 555,
 572
 Seeder, Helir-Valdor 185, 353
 Seesmaa, Silvi 2, 18
 Sepp, V. 151, 152
 Seppelin, Markus 2, 16, 18, 35, 172, 174,
 176, 180, 181, 189, 232, 522
 Service, Robert 115, 189, 199
 Sihver, J. 150
 Siiman, Mart 120, 176, 180, 503
 Silberg, Uno 190, 511
 Sillakivi, Karin 2, 18
 Simm, A. 16, 190
 Singer, Peter 59, 64, 91, 572
 Sinisalu, Urve 182
 Siplane, Andres 190
 Sirendi, Arvo 176
 Skurnik, Samuli 172, 190, 527
 Smith, Adam 11, 108, 109, 110, 111, 112,
 114, 115, 190, 272, 274
 Soasepp, Agu 171
 Soopa, Aino 190
 Soots, Jaan 148
 Soros, George 105, 190, 266, 268, 269,
 272, 314
 Speek, P. 139
 Stalin, Jossif 254, 292
 Steele, K. 176
 Stein von L. 531
 Stolõpin, Pjotr 139, 186, 254, 501
 Strahn, A 148
 Streeck, Wolfgang 269, 277, 314
 Struve, Friedrich Georg Wilhelm 133
 Suurmets, Georg 163
 Suursõõt, Oskar 147, 148, 151
 Sõmermaa, Kalju 152
 Sörg, Mart 2, 12, 17, 18, 24, 173, 182, 185,
 401
 Sõritsa, Andrei 64
 Sõrmus, Roomet 563

Sõrra, Jaan 190, 527
 Sülla, Kirsti 172

Z

Zavos, Panayiotis 64

T

Taat, Tõnu 167
 Tagel, Ilmar 169
 Talgre, R 148
 Tamm, Aldo 165, 167, 563, 564
 Tamm, Mati 18, 168, 173, 348
 Tamm, Raimond 173
 Tamm, Toomas 66
 Tamman, A. 16, 190
 Tammert, Paul 18, 277, 278, 307, 314
 Taska, A. 152
 Tasso, Robert 173
 Tasuja, Tarmo 560
 Terasmaa, J. 148
 Thatcher, Margaret 266
 Tomson, Eve 17, 147, 161, 173, 188, 526
 Tooby, J. 271, 314
 Tooming 161
 Toots, Jaan 150
 Tracy, Michael 337, 348
 Troberg, Eliisa 16
 Trummal, A. 259
 Tšajanov, Aleksandr 140, 501, 531
 Tugan-Baranovski 198
 Tuiksoo, Ester 563
 Tulloc, Gordon 83
 Tults, Helju 182
 Turovski, Aleksei 30, 68
 Tõnis, Lembit 182
 Tõnismäe, Mati 182
 Tõnisson, Jaan 17, 103, 120, 137, 138, 139,
 142, 146, 154, 155, 157, 190, 193, 194,
 195, 196, 198, 199, 215, 259, 310, 415,
 501

Tõnurist, Edgar 163, 190
Tyrell 399

U

Udam, Valter 160, 162, 190
Uibopuu, Tõnu 169
Uluots, Jüri 129, 287, 288, 531, 539, 540,
541, 548, 549, 572
Unruh, von Georg-Christoph 550
Unt, Johan 150
Uritam, Ricard 150
Uuet, Liivi 549, 572

V, W

Vagin, V. 160, 161
Valdvee, Eve 103, 126, 159, 160, 190
Valenti, Ghino 193, 194
Valing, Oskar 160
Vansittart-Neale, Edward 198
Varik, Andres 176
Watkins, W. P. 213, 259
Watson, James 52

Webb, Beatrice 198
Veidenberg, Arvo 167, 564
Weinberger, K. 190
Veispak, Teet 265, 266, 314
Veitman, A. 190
Veldi, Heino 166
Wells, Melissa 184
Wendt, Herbert 16
Wheatley, Margaret 264, 269, 270, 314
Viileberg, Märt 563
Viilup, Ahti 174
Viirsoo, O. 190
Villems, Ain 167, 564
Williams, George 51
Wilmut, Ian 64
Vint, Endel 151, 155
Voltri, I. 150
Võigemast, Jüri 568, 570
Värnik, Rando 18, 185, 187
Väänänen, Joukko 137, 190

Ü

Üksvärav, Raul 437, 490